MEDÂRİCU'S SÂLİKÎN 3

Kur'anî Tasavvufun Esasları

@pdfkitapaylasim

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE

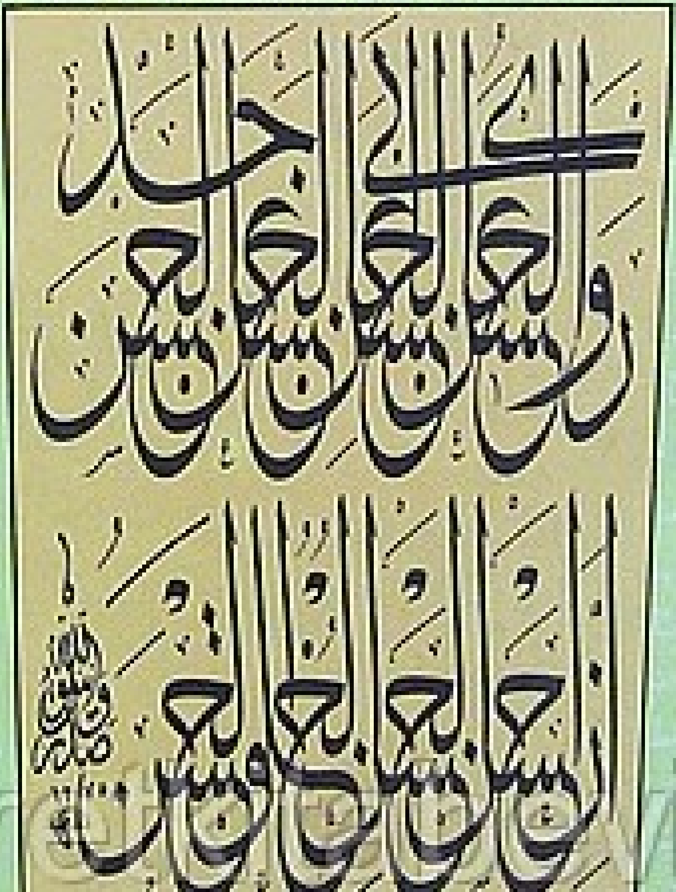

Duzenleyen:bilginDK
2018-08-01

insan yayınları 60
kaynak eserler 3/3

genel yayın yönetmeni
Mustafa ARMAĞAN

tercüme kurulu
İbrahim TÜFEKÇİ
Harun ÜNAL

hadis tahrici
Ahmet YÜCEL

tashih-redaksiyon
Abdurrahman ERÇETİN
Kazım BAYAR
İbrahim KALIN

dizgi
insan

İçdüzen
Kemal KİRAZ

baskı
gündoğdu matbaası

kapak
Fehmi DEMİRBAĞ

kapak baskısı
orhan ofset

cilt
kurtuluş mücellithanesi

insan yayınları
klodfarer cad. kültür apt. 27/5 tel: 516 08 28 türbe/istanbul

MEDÂRİCU'S SÂLİKÎN

Kur'anî Tasavvufun Esasları

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE

3. CİLT

insan yayınları
İstanbul - 1991

HİMMET MERTEBESİ:

"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz" ayetinin mertebelerinden biri de "himmet" mertebesidir.

"Mertebeler" yazarı bu konuya, "*(Peygamberin) göz(ü gördüğünden) kaymadı, (onu) aşmadı da"(Necm,*17) ayeti ile giriş yapar.

Daha önce yazar "edep" konusuna da bu ayetle giriş yapmış ve biz de sebebini açıklamıştık.

"Himmet"e bu ayetle bir giriş yapılmasından maksat şudur: Rasulullah (sav) temaşa ettiğinden ve bulunduğu o makamdan başkasını arzu etmedi. Şayet himmeti onları aşsa idi (onlardan gayrısına yönelseydi) gözü himmetine tabi olurdu.

"Himmet" "el-Hemm" kelimesinden, "Bir çeşit azm ve karar verme" anlamında mastardır. "İradenin başlangıcı" demektir. Ancak "İradenin sonu" anlamı tercih edilmiştir. "el-Hemm" iradenin başı, "el-Himmet" ise sonu demektir.

Merhum Şeyhulislam İbn Teymiye'nin şöyle dediğini işittim: "Bazı kudsi haberlerde Allah Teala şöyle buyurur: Ben hikmet sahibinin sözüne bakmam, onun sadece istek ve arzusuna bakarım."

İbn Teymiye sözüne şöyle devam eder: "Avam "Herkesin değeri yaptığı ile ölçülür" derken, havas "Üstad kişinin değerini üslubu ile himmetinin belirleyeceğini" kastetmektedir. Menazil yazarı der ki: "Himmet sırf maksud için harekete geçme duyusuna hakim olan bir şeydir. Öyle ki, kişi maksudu yerine getirmek için kendini tutamaz, ondan yüz çeviremez."

Müellifin "Maksud için harekete geçmek duyusuna hakim olan bir şey"den muradı, bir efendinin köleye üstün gelip sahip olması gibi, himmetin kişinin benliğini sarmasıdır. "Sırf" kelimesi ise "yalnız ve yalnız" anlamınadır.

Yani, bir kulun himmeti isteyerek, samimi ve ihlaslı olarak yalnız ve yalnız Hak Teala'ya yöneldiğinde işte o zaman bu, "yüce himmet"tir ki, artık o kişi gayeyi yerine getirmeme hususunda kendini tutamaz, sabrı yoktur, kaybedecek vakti de. Çünkü o duygunun baskın etkisi altında kalmış ve o gayeyi elde etmek için şiddetle o himmete sarılmıştır. Artık, himmetten yüz çevirip de, onun diğer ahkamına dönemez.

Bu "Himmet" sahibi kişi, eğer engeller ona mani olmaz ve meşgaleler onu yakından alıkoymazsa matlûbuna süratle ulaşır ve onu elde eder. Allah en iyisini bilir!

Himmetin Dereceleri

Yazar himmetin üç derece olduğunu söyler.

Birinci derece: Fani olana rağbetin korkusundan (vahşetinden) kalbi koruyan ve bâki olana rağbet etmeye yönelten, kişiyi kusur ve gevşekliğin bulanıklığından durultan himmet.

"Fani" ile murad burada, dünya ve dünyadakilerdir. Yani kalb dünyadan ve ehlinden yüz çevirir. Dünyaya rağbet "vahşet" (korku) ile tavsif edilmiştir; zira dünya ve dünyadakiler, dünyayı sevenleri de ondan yüz çevirenleri de ürkütür, ıssızlık içinde bırakır. Dünyayı isteyenleri ürkütür; kalpleri ve ruhları bedenleri içinde ıssızlık içindeder. Çünkü ruhları yaratılışın gayesini kaybetmiş olduğundan ıssızlık (vahşet) içindedirler.

Dünyayı terkedenleri de ürkütür; çünkü onlar dünyayı kendileri için yalnız bırakıcı görürler. Zira dünya, onunla matlûbu ve mahbubu arasına girmiştir. Bir kalbe kendisiyle mahbubu ve matlûbu arasına girenden daha ürkütücü hiçbir şey yoktur. Bu nedenle insanlara, kendilerinden mallarını istemek ve o konuda münakaşa etmek en ürkütücü ve en sevimsiz şey olmuştur.

Ve yine dünyayı terkedenler; dünyaya ancak ve ancak kalb gözüyle (basair), isteyenler ise ona çıplak gözle (ebsar) bakar. Dolayısı ile isteyen kimseye sempatik gelen şey zahide (terkedene) ürkütücü gelir. Nitekim şöyle denir: "Kalp ayıldığı, arzu iyileşmeye başladığı zaman kalpler görür, gözler görmez."

İşte bu himmet de böyledir, baki olanın zatını (Allah Teala'yı) sevkeder ki, O'nun bâki kalmasıyla bâki kalan ahiret yurdudur.

"Kusur ve gevşekliğin bulanıklığından durultan" yani onu gevşekliğin kirlerinden temizler ve kurtarır. Kusur ve kaybın sebebi budur. Allah daha iyisini bilir.

İkinci derece: İlletlerle ilgilenmele, amel ve amele güvenmeye tenezzül ettirmeyen himmettir.

"İlletler" burada, amellerin görünüşü, semerelerinin görünüşü, görünmesinin ve bunun gibi şeyler anlamınadır. Çünkü bunlar onlara göre "illet" tir.

İşte bu himmet sahibinin kalbine ve himmetine illetlerle ilgilenmek çirkin gelir. Çünkü himmeti bunun üzerindedir. İlletlerle ilgilenmesi ve onlara kafa yorması himmetinden düşüş demektir. Bu aldırmama ya illetleri elde edemeyişindendir, çünkü yüce himmeti kendisi ile illetler arasına girmiştir, dolayısıyla elde edemediği şeye aldırmaz; veyahut da himmeti matlûbunu içine almış ve yüceliği bu illetleri tüketmiş ve kökünden sökmüştür. Çünkü himmetini illetlerden daha yüce bir şeye bağladığında yüce himmet onu da ihtiva eder.

Dolayısı ile onun hükmü yüce himmetin hükmünün içine girmiş olur. Bu konu garib ve cidden zor bir konudur. Şeyh'in bunu kastedip-kastetmediğini tam olarak bilmiyorum.

"Amel etmeye tenezzül etmekten çekindirme"ye gelince, bu söz hem takyîde hem de izaha muhtaçtır. Şöyle ki: Yüce himmet sahibi kisinin isteği, işçi ve kölelerin isteğinin üzerinde ve ondan daha yücedir. Çünkü, o kişi sadece amel etti ve ibadette bulundu diye semadan yüce isteğinin inmesini hoş görmez. Çünkü onu elde etmek için kalben Allahu Teala'ya doğru yönelmiş değildir. Zira o tam manası ile ve önem vererek amellerinde, ibadetinde, yakarışında, uykusunda, uyanıklığında, hareket ve sükununda, yalnızlığında ve başkalarıyla ve sair ahvalinde Rabbine bir istekle talibtir. Kalbi Allah'a yönelerek, son derece mükemmel bir boya ile boyanmıştır. Bu durum sadece samimi ve sadık muhabbet ehline mahsustur. Onlar sadece amellerin zahiri suretleri ile tatmin olmadıkları gibi, sadece amel esnasında istekte bulunmakla yetinmezler.

"Amel'e güvenmeye tenezzül ettirmeyen himmet"in anlamı ise şudur: Güven gevşeklik ve önem vermemeye yol açar. Bu himmetle bezenmiş kişi ise bu gruptan olamaz. Nasıl olabilir ki? O yürümemekte, bilakis uçmaktadır. Allah doğrusunu en iyi bilendir.

Üçüncü derece: Ahval ve muamelattan doğan, derece ve karşılıklara önem vermeyen bir himmettir. İnsanı sıfatlardan uzaklaştırıp zat'a doğru yöneltir. Yani bu himmet, varidât ve amellerin eseri olan hâllere veya muamelata bağlanmaktan daha yücedir. Bundan gaye hâller ve muamelatı bırakmak değil, bilakis onlara iltifat etmek ama onları bağlanmaksızın yapmaktır. Bu himmetin yükselmesinin sebebi, yazarın "Derece ve karşılıklara önem vermeyen, sıfatlardan uzaklaştırıp zat'a yönelten himmet" şeklinde zikrettiği sözdür. Yani bu himmetle bezenmiş kişi, karşılık ve dereceye takılıp kalmaz. Çünkü bu davranış himmetinin derecesini düşürür. Halbuki onun isteği bundan daha ulvîdir. Zira bu himmet sahibi himmetini kendisinden daha ulvî hiçbir şey olmayan ulvî matlûba tahsis etmiştir. Karşılıklar ve dereceler o isteğin derece olarak altındadır. Halbuki o bilmektedir ki ulvî matlûbunu elde ederse bütün karşılık ve ulvî dereceleri de elde eder.

Himmetin "Zât'a doğru" yönelmesine gelince, bu himmet sahibi, fiillerin, isimlerin ve sıfatların müşahedesi ile yetinmez, bilakis daha evvel geçtiği gibi çeşitli fiil, sıfat ve isimleri toplayan Zât'a yönelir. Allah en iyisini bilir.

MUHABBET MERTEBESİ:

"Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz" ayetinin mertebelerinden biri de "Muhabbet" mertebesidir.

Yarışanların uğrunda yarıştığı mertebedir bu! Amel edenlerin kendisine yöneldiği, yarışçıların bayrağına ulaşmak için çaba gösterdiği ve üzerinde muhabbet ehlinin bütün gücüyle çalıştığı mertebedir. Yine bu mertebe rüzgarın o hafif esintisinin kokusunu abidlerin içine çektikleri mertebedir. Bu mertebe kalplerin kuvveti, ruhların gıdası, gözlerin nurudur. Bu öyle bir hayattır ki, bundan mahrum olanlar ölü demektir. Ve bu öyle bir nurdur ki, o nuru kaybeden karanlıklar denizi içindedir. Öyle bir şifadır ki, onu kaybedenin kalbine bütün hastalıklar iner. Öyle bir lezzettir ki, onu tatmayanın bütün hayatı keder ve üzüntüdür.

O muhabbet, imanın, amellerin, makamların ve hâllerin ruhudur. Öyle ki, o muhabbet olmayınca onlar ruhsuz ceset gibi kalırlar. Bir muhabbet ki, yarı canlarını tüketmeden ulaşamıyacakları iklimlere gidenlerin yüklerini taşıyan, o olmadan asla ulaşamayacakları mertebelere ulaştıran, muhabbet olmasa asla giremiyecekleri, samimiyet (sıdk) duraklarından makamlar hazırlayan bir muhabbet mertebesi... Muhabbet sufilerin üzerinde gidişleri daima mahbuba olan binit, süratle ilk makamlarına ulaştıran, en doğru yoldur. Vallahi bu mertebe ehli, dünya ve ahiret şerefini götürmüştür. Çünkü sevgililerinin beraberinde en bol nasip kendilerinindir. Allah Teala, isteği ile, ince hikmeti ile yarattıklarının mitarını takdir ettiği gün, *"Kişi sevdiği ile beraberdir"* diye hükmetmiştir. Sevenler için ne bol nimettir bu!..

Vallahi bunlar, yaygılar üzerinde uyur halde, koşanları geçmişlerdir. Yürüyüşlerinde durdukları halde bineklilerden konak konak öndedirler. Şu beyt bu meyanda söylenir:

"Nezdimde senin nazlı yürüyüşün gibi (yürüyen) kim var ki?
Sen yavaş yavaş yürür ve önde gelirsin."

Şevk'e çağırılanlar, "Haydin felaha" diye kendilerine seslenildiğinde, bu davete icabet ettiler.

Sevgililerine kavuşmak arzusuyla nefislerini istekle verdiler ve bu bağışları gönülden ve cömertçe oldu. O'na doğru yürüyüşe gecenin başı ile seher vakti ve öğleden sonra devam ettiler. Vallahi meşakkate katlanıp sabrettiler. Rablerinin kendilerine verdiğine şükrettiler. Ancak onlar sabredip meşakkate katlanırlar.

Şu şiir bu manada söylenmiştir:

Himmet erbabı isen gel! Şevk sürücüsü seni yürüttü. Mesafeleri kat'et!
Sevgi ve rızaya çağıran çağırdığı zaman, "Lebbeyk" (yönelişim emrineder) tam bir kere de.
Onların haricinde, harabelere bakma. Eğer bakarsan onlar sana mani olurlar.
Yürüyüş için bir arkadaş bekleme. Bırak.; şevk sana teşvikçi olarak yeter!
Onlardan onlara azık al. Hidayet ve ihtiyaç yolunda yürü (menzile) varırsın!

Binitin gevşediği zaman yürüyüşünle onların hatırasını canlandır.Hatıra seni yeniden canlandırır.

Zaaf ve acizlikten korkarasan O'na de ki: Önünde vuslat suyu var. Su kaynağını işte.

Onların nurundan bir parça al. Sonra onunla yürü. Onların nuru sana yol gösterir, meş'aleler değil. Vad'i-l-Erak'a gel. Orada öğlen uykusu uyu. Belki onları orada görürsün, eğer rüya görürsen. Yoksa Arafe'de, Na'man'da isteyenlerdensen onları taleb et.

Yoksa gece Müzdelife'ye git. Eğer kaçırırsan. Ne zaman peki? Yazıklar olsun gafile. Adn bahçelerine, onların yakınına, ilk evlerine gel. Sen oraya inmiştin. Fakat düşmanlar seni esir aldı. Bu yüzden harabelere oturup evlere ağladın.

Bırak onları, eskiyip gitmiş resimleri. Onlara diyecek yok .Geç onları. Onlar ev değil

Silinmiş uğrunda halkın fani olduğu resimler. Uğrunda nice maktüller vardır. Bu halk için orada nice konuşacak kimse vardır.

Onun sağında, muhabbet elçilerinin yürüdüğü ve meskun olduğu yolu tut.

De ki: Yardım et ey nefis sabırla bir müddet. Vuslatta bu meşakkat zail olmuş. O ancak bir andır. Sonra geçer gider. Hüzünlü kişi bol sevinçli oluverir.

Muhabbet bedellerinden ilk bedel ruhu vermektir. Korkak, cimri, müflis'e satışa arzetmesinde ne fayda var? Nitekim şu beyt bu manada söylenmiştir:

"Sevenin kanı mukabili vuslatı satılır. Bir bedel mukabili satan alan kimdir?"

Vallahi muhabbet zayıflamadı ki müflisler onu satışa arzetsin, ne de kesada uğradı ki, onu fakirler veresiye satsınlar.

Muhabbet mezata çıkarıldı. Nefislerin bağışından başka bedel kabul etmedi. Kahramanlar geri kaldı. Muhabbet ehli hangisi bedel olmaya uygun diye bakmaya başladılar.Mal aralarında döndü. Ve *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorlu"* (Maide- 54) olan kisinin eline geçti.

Muhabbet iddiasında bulunanlar çoğalınca, davalarını isbat için kendilerinden delil istendi. İnsanlara davaları ile istekleri verilseydi, gamsız ve kedersiz, gamlı ve kederlinin hüznünü iddia ederdi. İddiacılar çeşit çeşit şahit getirdiler. Denildi ki: Bu dava ancak şu delil ile kabul edilir: *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* (Al-i İmran-31).

Halkın tümü geri kaldı. Sevgiliye fiil, söz ve ahlakında tâbi olma yerleşti kaldı. Kendilerinden delillerinin doğruluğunu "Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından (dedi-kodusundan) çekinmezler"(Maide-54) ayeti ile tezkiye etmeleri istendi.

Muhabbet ehlinin ekserisi de geri durdu, mücahidler kaldılar. Onlara denildi ki, muhabbet ehlinin nefisleri, malları kendilerinin değildir. Sizler *"Şüphesiz ki Allah,* *hak yolunda (muharebe ederek düşmanları) öldürmekte, kendileri de öldürülmekte olan mü'minlerin canlarını, mallarını -kendilerine cennet (vermek) mukabilinde -satın almıştır"* (Tevbe111) ayetine haydi buyurun biat edin.

Müşterinin azametini, bedelin faziletini, kendisiyle alış-veriş yaptıkları Celil olan Allah'ı tanıyıca, malın değerini ve onun bir rütbesi olduğunu anladılar. Ve o malı düşük bir değere ondan başka müşteriye satmanın buyük bir aldanma olacağını gördüler. İçinde muhayyerlik olmaksızın gönülden onunla Rıdvan Biatı yaptılar ve dediler ki: "Biz bu alş-verişi ne bozarız ve ne de senden bozulmasını isteriz." Sözleşme bitip, malı teslim ettiklerinde, onlara denildi ki: Nefisleriniz ve mallarınız bizim olduğu andan itbaren, onları sizlere, olduğundan daha bol ve beraberinde kat kat fazlasıyla iade ediyoruz. *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler. (Öyleki Allah'ın) lütf-u inayetinden kendilerine verdiği (şehidlik mertebesi) ile hepsi de şad olarak (cennet nimetleri ile) rızıklanırlar."* (Al-i İmran-169,170).

Muhabbet ağacı kalbe dikilip, samimiyet, ihlas ve sevgiliyi takip suyu ile sulandı mı, çeşit çeşit meyveler verir. Ve Rabinin izni ile her an yemiş verir durur. Kökü kalbin ortasındadır ve dalları Sidretü'l-Münteha'ya bitişiktir.

Muhabbet ehlinin calışma ve gayreti sevgilisine doğru yükselir durur.Hiç bir şey önüne çıkıp onu yolundan engelleyemez.*"Güzel kelimeler (kelim'ut-tayyib) ancak O'na yükselir.Onu salih amel yükseltir."* (Fatır-10)

Muhabbetin Tarifi:

"Muhabbet" kendisinden daha açık başka bir kelime ile tarif edilemez. Başka tarifler olsa olsa kapalılığını ve anlaşılmazlığını artırır. Muhabbetin tarifi bizzat kendisidir. Muhabbet yine *"Muhabbet"* ten daha açık bir sıfatla nitelenemez.

İnsanlar muhabbetin sebeblerinden, gerektirdiği şeylerden, belirtilerinden, delillerinden, semere ve ahkâmından söz etmişlerdir. Tarifleri bu altı husus etrafında dönüp dolaşmış, çeşitli şeyler söylemişler, herkes şahsi idrak, makam, hâl ve kendi ifadesine göre işaretlerde bulunmuştur.

Bu madde (H-B-B) dilde beş mana etrafında döner-dolaşır.

Birincisi: "Duruluk ve beyazlık". Arapların dişin beyazlık ve saflığına hHababu'l-esnan" demeleri bu birinci anlamı beyan eder.

İkincisi: "Yükseklik (uluvv,) ortaya çıkma (zuhur)." Su kabarcığı bundan türemedir. Şiddetli yağmur yağdığı zaman su yüzünde beliren kabarcıklar, bardak üzerindeki kabarcıklar,(H,B,B) maddesinden türemedir.

Üçüncüsü: "Bağlanmak ve sebat etmek".Devenin çöküp ayağa kalkmamasının bu madde ile ifade edilmesi buna delildir. Nitekim şair, "Çölde öyle bir dayak yedi ki, yerine çöküp kalkmayan (ehabba) kötü devenin yediği dayak gibi" demekle, bu kelimeyi bu üçüncü anlamıyla kullanmış olmaktadır.

Dördüncüsü: "Bir şeyin özü". Mesela kalbin iç ive özü anlamında hHabbetü'l-kalb" demişlerdir. Yine hububat tanelerinin bir tekine, onun özü anlamına "habbe" denmiştir.

Beşincisi: Muhafaza etmek ve tutmak." Suyu koyup muhafaza ettikleri kaba "Hıbbu'l-ma" denmesi bu anlamı ifade eder. Yine "yerleşme, kalma" (sübut) anlamı da bu türdendir.

Hiç şüphe yok ki bu beş anlam da muhabbetin gerektirdiği şeylerdir. Çünkü muhabbet, sevginin safı, kalbin mahbubuna duyduğu arzuların heyecanıdır. Muhabbetin yükselip zuhur etmesi, muhabbetin istenilen sevgiliye bağlanmasından, kalbin iradesinin sevgiliye ayrılmamacasına bağlanmasından, sevenin özünü, en şerefli şeyini, kalbini sevgiliye vermesinden, azim, irade ve düşüncelerinin hep O'na yönelmesindendir. İşte böylece muhabbette bu beş anlam da toplanmıştır.

Bu anlamı ifade için ismin müsemmasına son derece uygun iki harfli bir kelime va'z etmişlerdir. Bunlar boğazın en uzak köşesinden çıkan (ha) harfi ile boğazın sonu olan dudaktan çıkan (ba) harfidir. (Ha) başlangıç, (ba) bitiş ifade eder. İşte muhabbet ve muhabbetin sevgiliye beslenmesinde durum böyledir. Sevenden başlar, sevgilide biter. Araplar "H,B,B" maddesinden türeyen fiili (habbehu, ehabbehu) "sevdi" şeklinde kullanırlar. Şu şiir bu makamda okunur:

Ebu Servani hurmasını sevdiğim için seviyorum
Komşuya iyi muamele etmenin faydalı olduğunu bilmedin.
Vallahi hurması olmasa onu sevmezdim
Ve o, Ubeyd ve Mışrak'tan daha yakın olmazdı.

Sonra "ehamme" sevdi fiilinden "muhibb" seven şeklinde ism-i fail yapmışlar "habbun" dememişlerdir.Sevgili anlamına ise "mahbub" demişler,"muhabb" dememişlerdir ve fakat çok az müstesna. Nitekim şair kelimenin nadir kullanımıyla şöyle demiştir:

"Gelip-misafir oldun, ancak benden gayrısını,
(Sana) ikram edilen sevgili (muhabb) sanma sakın!"

"Hub" (şeyi) kelimesini, harekelerin en şiddetlisi ve en kuvvetlisi olan zamme ile, ifade ettiği anlamın (müsemmanın) hareket ve kuvvetine uygun olsun diye harekelendirmişlerdir. "El-Hib" (sevgili) kelimesini esre'nin zamme'den hafif olması, dillerinde ve kalplerinde zikrinin hafif olması nedeni ile, benzerlerinde olduğu gibi, esre ile harekelemişlerdir. Menhûb yerine nehb "yağma edilmiş şey," mezbuh yerine zebh "boğazlanmış hayvan," mahmul yerine hıml "yük" anlamına. Mastar olan haml, aksine hafifliğinden dolayı esre ile harekelenmiştir. Sonra haml kelimesini de hamileye karnında çocuğu ağır gelmediğinden dolayı bunlara katmışlardır. Ağaç ve çocuk yükünde olduğu gibi.

Şu kelimeler ile anlamları arasındaki hayret verici münasebet, uygunluk ve inceliği bir düşün! Bu, Arapçanın değerini ve diğer dillerde olmayan özelliğini sana ifade eder.

Muhabbet hakkında yapılmış olan tarifler

Muhabbetin eserleri ve delilleri açısından bir takım tarifler yapılmıştır. Kendisine gerek duyulan açıklamalar şunlardır:

Birincisi: Muhabbet, delicesine aşık bir kalple duyulan daimi bir meyildir. Bu tarifte mahsus ile müşterek muhabbetin ve sağlam ile sakat muhabbetin arasındaki fark belirtilmemiştir.

İkincisi: Sevgiliyi tüm arkadaşlara tercih etmektir diye tarif etmişlerdir.

Bu,muhabbetin hükümlerinden bir hüküm ve eserlerinden bir eserdir.

Üçüncüsü: OnnNla beraber ve ondan ayrı iken sevgiliye muvafakat etmektir. Bu da muhabbetin icab ve iktizasındandır. Bu tarif ilk ikisinden daha mükemmeldir. Çünkü bu tarif özel olarak, irade ile sırf tercih ve meyil duymanın aksine, sadıkane ve sahih muhabbeti de içine alır. Çünkü muvafakat yoksa o sevgi ma'lul demektir.

Dördüncüsü: Sıfatları için sevgiyi (hub) yok edip, zatı için sevgiliyi (mahbub) isbat etmektir. Bu da aynı şekilde muhabbette fani olmanın hükümlerinden biridir. Sevenin kendi sıfatlarının yok olup, sevgilisinin zat ve sıfatlarında fena bulmasıdır. Bu söz bu açıklamamızdan daha fazla açıklama yapmayı gerektirir. Bunu da ancak kendisinden muhabbet gelenin yok ettiği ve muhabbetin kendinden geçirdiği kimseler anlar.

Beşincisi: Sevgilinin isteklerine kalbin muvafakat etmesidir. Bu da muhabbetin hükümlerinden ve icaplarındandır. "El-muvata" sevgilinin arzularına, emir ve isteklerine muvafakat etmektir.

Altıncısı: Hizmet etmekle birlikte,hürmeti terk korkusudur. Bu da muhabbetin alamet, delil ve eserlerindendir. Yani hürmet ve ta'zimi terk korkusuyla birlikte gerektiği gibi hizmette bulunmaktır.

Yedincisi: Senden gelen çok şeyi az görmen, sevgilinden gelen az şeyi çok görmendir. Bu söz Ebu Yezid'in sözüdür. Bu da muhabbetin ahkamından, icaplarından ve delillerindendir. Sadıkane seven, sevgilisine gücünün yettiği bütün şeyleri verse yine de az görür ve O'ndan hayâ eder, sevgilisinden en basit birşey elde etse onu çok ve büyük görür.

Sekizincisi: İşlediğin suçları az da olsa çok görmen. Buna karşılık çok da olsa itaatini az görmendir. Bu tarif öncekine yakın bir tariftir, fakat o sevenden meydana gelenlere mahsustur.

Dokuzuncusu: Taatla kucaklaşmak, O'na muhalefetten uzak durmaktır. Bu tarif Sehl bin Abdullah'a aittir. Bu da muhabbetin hüküm ve icaplarındandır.

Onuncusu: Sevenin sıfatlarının yerini sevgilinin sıfatlarının almasıdır. Bu tarif Cüneyd-i Bağdadi'ye aittir. Bu tarifte kapalılık vardır ve demek istediği sevenin kalbini sevgilinin isminin, sıfatlarının ve zikrinin istila edip -kaplamasıdır. O derece ki sevene sadece bu galip gelir. Ekseriyetle sadece O'nun sıfatlarını hisseder ve duyar. Kendi sıfatlarını hissedip duyacağı yerde, sevgili onun hissi ve şuuru olur. Bundan daha güzel bir manaya da ihtimal varlir ki o da sevenin sevgilinin sıfatlarına uyan güzel sıfatlarla yer değiştirmesidir. Allah en iyisini bilir.

Onbirincisi: Bütün benliini sevdiğine vermendir, ki artık sana senden hiçbir şey kalmaz.

Bu tarif Ebu Abdullah el-Kureşî'nindir. Bu da muhabbetin icaplarından ve ahkamındandır. Yani, iradeni, azmini, fiilerini, kendini, malını, vaktini sevdiğine heba etmen ve bunları O'nun sevgi ve rızasına has kılmandır. Kendine onlardan ancak sana verdiği kadarını ve O'nu ondan yine O'nun için almandır.

Onikincisi: Kalbinde sevgiliden başkasını yok etmendir. Bu tarif Şibîi'ye aittir.Muhabbetin kemali bunu gerektirir. Çünkü kalpte ondan başkası için bir kalıntı ve yer olduğu sürece bu muhabbet saf değil, karışıktır.

Onüçüncüsü: Sürekli kendini kınamandır. Bu da İbn Atâ'nındır. Bunda da kapalılık vardır ve söylemek istediği şudur: Sevgili senden hoşnut olduğu halde, hâlâ kendini kınaman ve nefsinin ne hâlinden ne de amelinden hoşnut olmamandır.

Ondördüncüsü: Senin gibilerin sevmesinden sevgiliye atılmandır.Bu tarif de Şiblî'ye aittir. "Kıskanma" mertebesinde inşallah bu konu üzerinde duracağız. Ancak kısaca değinecek olursak, kendini hakir görmen ve senin gibilerin O'nu sevenlerden olmasından dolayı nefsini küçük görmende muhabbettir.

Onbeşincisi: Muhabbet, dalları kalbe dikilen bir irade ağacıdır ve bu ağaç taat ve muvafakat meyvesi verir.

Onaltıncısı: Muhabbet sevenin sevgilisinden gelen nasibini ve O'na olan ihtiyacını unutmasıdır. Bu tarif Ebu Ya'kub es-Sûsî'nindir. Yani, muhabbetin etkisinin kalbini kaplaması onu nasibinden ve ihtiyaçlarından uzaklaştırmış ve hepsi muhabbette biraraya gelmiştir.

Onyedincisi: Avunma ve iç tesellisinden her ne olursa olsun uzak durmaktır. Bu tanım Nasrâbâzî'nindir. Bu da muhabbetin semeri ve gerektirdiklerindendir. Nitekim bir beytte şöye denilmiştir:

Hayalim onunla dolup taştı ve
Silinip giden iç tesellisinin resmine ağladı.

Onsekizincisi : Muhabbet sevgiliyi samimi irade ve sadık istekle birleştirmeler.

Ondokuzuncusu: Kalbte sevenin muhabbetinden başka bütün muhabbetlerin düşmesidir. Bu tarif, Muhammed İbn Fazl'a aittir ve sevgili ile sevgiyi birleştirmek kastedilmektedir.

Yirmincisi: Muhabbe; kalbin, kıskançlık dolayısıyla sevgiliden gayrısına ve korku dolayısıyla da sevgiliye göz yummasıdır.

Bu tarif izaha muhtaçtır. Birinci kısım açıktır, ancak ikinciye gelince; kalbin kemal-i muhabbetine rağmen sevgiliye göz yumması imkansızdır. Fakat korku kapladığı takdirde bunun vukuu mümkündür. Zaten bu da ta'zim ve korku ile birlikte olan muhabbetin alametlerindendir. Nitekim bu sözün Rasulullah'ın (sav) şu hadisinin tefsiri mesabesinde olduğu söylenmiştir: "Birşeyi sevmen, seni kör ve sağır eder"; yani onun dışındakileri kıskançlıktan dolayı görmene engel olurken, sevgiyi de korkudan dolayı görmene engel olur. Ne var ki, hadisin asıl manası bu değilldir. Hadisin anlatmak istediği, birşeyi sevmen o şeyin kusur ve çirkinliklerini düşünmekten seni kör ve sağır eder şeklindedir. Artık o kusur ve çirkinlikleri, mevcut olsa bile ne görür ne de duyarsın.

Yoksa Rabb'e ait matlûb bir muhabbet kastediyor değildir. Allah sevgisi hakkında "bir şeyi sevmen" şeklinde bir ifade kullanılamayacağı gibi, O'nu seven de körlük ve sağırlıkla nitelenemez.

Biz sözü edilen iki mertebeyi inkar etmiyoruz. Seven kişi korku ve saygı ile sağır ve kör olabilir. Fakat kulun Rabbine karşı sevgisi bununla nitelenemez. Ve asla ehli muhabbet kör ve sağırlardan değildirler.

Aksine onlar hakikati gören ve işitenlerdendir.Asıl, onların dışındakiler, birşeyden anlamayan sağır, kör ve dilsizlerdir.

Yirmibirincisi: Muhabbe,; bütün benliğinle birşeye meyletmen, sonra onu kendine, ruhuna ve malına tarcih etmen, sonra gizli ve aşikarane onunla birleşmen ve onun sevgisinde kendi noksanını bilmendir. Cüneyd, Haris El Muhasibi'yi böyle derken duyduğunu söylemiştir.

Yirmiikincisi: Muhabbet, kalpte bir ateştir ve mahbubu murad etmekten gayrısını yakar-yok eder.

Şeyhulislam İbn Teymiye'nin (Allah rahmet etsin) şöyle dediğini işittim: İbahiye mezhebinden birisini kınamıştım.Bunu bana dedi.Sonra da "Kainatın hepsi onun muradıdır. Kainatta hangi şey O'na çirkin olabilir ki?" Şeyh İbn Teymiye şöyle devam eder: O'na dedim ki: Sevgili bazı fiilerden, sözlerden, bazı kimselerden, gruplardan hoşlanmıyor, onlara düşmanlık edip, onları kovuyor ve lanetliyorsa , sen de onlara uyuyorsan, sevgiliye dost mu olursun, düşman mı?". Şeyh İbn Teymiye , "Adam sanki taş yutmuş gibi oldu. Arkadaşlarının arasında rezil-rüsvay oldu. Çünkü onların arasında önde gelen ve parmakla gösterilen biriydi"

Bu tarif doğrudur. Bu tarîf iyapan sadece şunu demek istemiştir; muhabbet, sevgilinin sevip razı olduğu dini emirler dışında kalpte olanları yakar yoksa takdir edip kazâ buyurduklarını değil. Fakat sonra gelenleri ve diğerleri ilimden yana nasiplerinin azlığından, İbahiye, hulûl ve ittihad gibi hatalara düştüler. Oysa ma'sum ancak Allah'ın koruduğudur.

Yirmiüçüncüsü: Muhabbet gücü sarfetmek, sevgiliye itiraz etmemektir. Bu da muhabbetin haklarından, semerelerinden ve icaplarındandır.

Yirmidördüncüsü: Muhabbet öyle bir sarhoşluktur ki o kişi ancak sevgilisini görünce ayılır. Sonra gözüyle görünce meydana gelen sarhoşluk anlatılamaz. Nite kim şair şöyle der:

> *"Halkı aralarında dönen kadehler sarhoş etti,*
> *Fakat benim sarhoşluğum sakiyi görünce meydana geldi"*

Muhabbeti ve habibi bu sözlerden korumak lazımdır. Bunlar öyle sözlerdir ki söyleyenin gayesi samimiyietini ve kendisine gelen sevginin kuşatmasını mazur göstermektir. Allah sevgisi, bu gibi örneklerden ve pis ağızlara düşmekten ve bid'at sözlerden çok yüce ve uludur. Fakat samimi kişiyi ve samimiyeti himaye eder.

Yirmibeşincisi: Muhabbet, sevgiliye başkasının tesir etmemesi,işlerini ondan başkasının üzerine almamasıdır.

Yirmialtıncısı: Muhabbet, sevgilinin kulu, kölesi olmak ve fakat ondan başkalarına köle olmamaktır.

Yirmiyedincisi: Muhabbet, kalbin sevgili arzusu ile sefere çıkması, dilin devamlı onu zikretmesidir.

Ben derim ki: "Kalbin sevgili arzusu ile sefere çıkması" demek; sevgili ile buluşma şevki ve arzusudur. "Dilin devamlı onu zikretmesi" ne gelince,e şüphesiz birşeyi seven onu çok çok zikreder.

Yirmisekizincisi: "Muhabbet, cefa ile azalmaya,n iyilikle artmayan şeydir" Bu tarîf Yahya bin Muaz'ındır. Bilakis sevgiliye irade, istek ve özlem zanından dolayıdır, bunların cefası hiçbir şey azaltamAyacağı gibi, iyiliği de birşey artırmaz.

Bunu bilen bilir. Çünkü muhabbetin sevgilinin zatına beslenenı hayır ve iyilikle artar, muhabbetin iyilikle artmış olması zâtî muhabbete bir nakıse getirmez.

Yani iyilik ve hayır zâtî muhabbetin illet ve sebebi değildir. Fakat Yahya bin Muaz'ın demek istediği şudur: Zâtî muhabbetle dolmuş bir kalp, sevgilisinden bir iyilik geldiği zaman sevenin kalbinde sevgiden hâli bir yer bulamaz ki, onu iyilik sevgisi ile sevgisinden alıkoysun. Aksine bu sevgiyi hiçbir sebep olmaksızın zatı hak etmiştir. Bununla birlikte kapalılık ortadan kalkmıyor. Çünkü muhabbetin sonu yoktur. Marifet ve iyilik kuvvetlendikçe muhabbet de kuvvetlenir. Sevgilinin güzelliğinin ve hayrının sonu yoktur. Dolayısı ile muhabbetinin sonu da yoktur. Bilakis bütün mahlukatın muhabbeti biraraya gelse ve bütün bu sevgi onlardan yalnız birinin kalbine verilse, yine de bu sevgi Allah Teala'nın layık olduğu sevginin altında bir sevgidir. İşte bunun için, kulun Rabbine beslediği muhabbete -ilerde geleceği gibi- "aşk" denemez.

Çünkü aşk ifrat'ul-muhabbet (muhabbetin aşırısı)dır. Kul ise asla Allah sevgisinde o ifrat derecesine ulaşamaz. Allah daha iyisini bilir.

Yirmidokuzuncusu: Muhabbet, bütün varlığının sevgili ile meşgul olması, zaaf ve önemsizliğinin O'na bağışlanmasıdır.

Otuzuncusu: Bu tarif, muhabbet konusundaki yapılan tariflerin en derli-toplu olanlarındandır. Ebu Bekr el-Kettani şöyle anlatır: "Hac mevsiminde Mekke'de Allah aziz kılsın- muhabbet konusunda bir sohbet açıldı. Şeyh'ler bu mevzuda konuştular. Cüneyd yaş itibarı ile en küçükleriydi. Ona dediler ki: "İraklı! Bu konuda sen de görüşünü söyle." Cüneyd başını öne eğdi, gözleri yaşardı. Sonra dedi ki: "Kendinden geçen, Rabbinin zikrine daim, O'nun haklarını eda eden, kalbi ile O'na bakan, heybetinin nurları kalbini yakan, sevgisinin kadehinden içeceği saf olan, gayb pardelerinden kendisine Cabbar'ın ortaya çıktığı bir kul.Eğer konuşursa, Allah'ın yardımı ile konuşur, eğer söz ederse Allah'tan söz eder, kıpırdarasa Allah'ın emri ile, hareketsiz kalırsa Allah'la başbaşadır. O Allah'ın yardımı ile Allah için ve

Allah ile birlikteder."

Şeyhler ağladılar ve, "Buna eklenecek bir şey yoktur. Allah seni mükafatlandırsın ey ariflerin tacı!" dediler."

Muhabbeti Celbeden Sebepler

Muhabbeti celbeden ve icap ettiren sebepler on tanedir:

Birincisi: Düşünerek, manalarını ve onunla kastedileni anlayarak Kur'an okumak. Tıpkı, kölenin efendisine ait mektubu muhafaza etmesi ve efendisinin gayesini anlayabilmek için onu açıklamaya çalışması gibi.

İkincisi: Farzlardan sonra nafile ibadetlerle Allah'a yaklaşmak. Çünkü nafileler onu, muhabbet mertebesinden mahbubiyet derecesine ulaştırır.

Üçüncüsü: Her halükarda lisan, kalb, amel ve hal ile Allah'ı zikre devam etmek. Kulun muhabbetten nasibi bu zikirlerden nasibi kadardır.

Dördüncüsü: Aşk ve arzunun kuşattığı anda O'nun sevdiklerini kendi sevdiklerine tercih etmektir. O'nun sevediklerine kabı dolu dolu vermektir. Bu dereceye yükselmek zor olsa bile,

Beşincisi: Kalbin Allah'ın isim ve sıfatlarını mütalaa etmesi o isim ve sıfatları bilmesi ve müşahade etmesi ve bu marifet bahçelerinde ve vahâlârında seyahat etmesidir. Her kim Allah'ı isim, sıfat ve fiilleriyle tanırsa, hiç çaresiz O'nu sever. Bunun için, Muattıla, Fir'avniyye, Cehmiyye mezhepleri, kalpler ile onların sevgililerine giden yolun arasını kesen yol kesicileridir.

Altıncısı: İyiliğini, ihsanını, nimetlerini, açık ve gizli nimetlerini müşahade etmektir. Çünkü bütün bunlar O'nu sevmeye sebeptir.

Yedincisi: Bu en acaiplerindendir. Kalbin tümüyle Allah'ın huzurunda kırılıp dağılmasıdır. Bu tabir, isim ve ibarelerden başka bir mana taşımamaktadır.

Sekizincisi: İlahi rahmetinin indiği vakitte O'na yakarmak, kelamını okumak, kalben durmak ve huzurunda kulluk edebi ile edeplenmek için O'nunla başbaşa olmak ve sonra bunu tevbe ve istiğfar ile bitirmek.

Dokuzuncusu: Sadık muhibler ile oturmak, meyvanın hoş olanlarını kapar gibi sözlerinin hoş olanlarını kapmak, sözün menfaati ağır basmadıkça ve bu konuşma senin dereceni artırıp, başkasına fayda verir olmadıkça konuşmamak

Onuncusu: Kalb ile Allah Teala arasına girip engel olan her sebepten uzak durmak. İşte sevenler bu on sebepten dolayı muhabbet mertebelerine ererler ve sevgilinin huzuruna girerler. Bütün bunların özü ve hülasası ise ruhun bu duruma hazır olması ve basiret gözünün açık olması şeklinde iki tanedir.

Kulun Rabbine Muhabbeti-Rabbin Kuluna Muhabbeti

Bu makamda sözümüz iki yönlü olacaktır: Kulun Rabbine muhabbeti yönü ve Rabbin kuluna muhabbeti yönü.

İnsanlar bu meselenin isbatı ve nefyi konusunda dört kısma ayrılmışlardır:

Bir kısmı, ki Allah onları sever ve onlar da iki tarafın isbatından dolayı O'nu severler.

Kulun Rabbine muhabbeti her muhabbet ve takdirin üzerindedir. Diğer muhabbetler bunlarla mukayese edilemez. Çünkü bu "La ilahe illallah"ın hakikatidir. Bunlara göre,Rabbin velilerini, nebilerini ve rasullerini sevmesi de böyledir. Rahmetin ihsan ve bağışına ek bir sıfattır. Çünkü bunlar muhabbetin eser ve icaplarındandır. Allah onları sevdi mi, onların, rahmetinden, ihsan ve iyiliğinden nasipleri tastamam olur.

Cehmiyye-Muattıla mezhebi mensupları bunların aksinedir. Çünkü onlara göre Allah sevemez ve sevilmez. Bunlar nassları yalanlayamamışlar ve bunun üzerine "kulların Allah'ı sevmeleri" ile ilgili nassları " O'na ibadeti ve taati vermeleri" ve "daha çok sevab elde etmek için daha çok amel etmeleri" şeklinde anlayıp te'vil etmişlerdir.

Onları "muhabbet" lafzı ile nitelemeleri, kendisiyle "sevap"ve "ecr" elde etmeleri yüzündendir. Onlara göre üstün sevab, kendiliğinden (bizâtîhi) mahbubdur. Rab Teala ise vesileler sevgisi ile, başkası dolayısıyla (ligayrihi) mahbubdur.

Allah'ın kendilerini sevmesini ifade eden nassları, "kendilerine ihsan ve sevap" bahşetmesi" şeklinde te'vil ettiler. Ancak "Rabbin onları övmesi ve medhetmesi" şeklinde veya buna benzer şekilde de te'vil edebilirler. Belki muhabbeti, "bunu irade etmesi" şeklinde te'vil etmiş de olabilirler. Bazen muhabbeti iradeden ayrı bir oluş olarak, bazen de "bizzat irade" şeklinde te'vil ederler.

Ve derler ki: İrade şayet "kulun- yüce ulvî makam ve hâllere tahsisi" olarak tahakkuk ederse buna "muhabbet" ceza ve intikam olarak ortaya çıkarasa, "gazab", ihsanın umumu, özel in'am olarak gerçekleşirse "birr" denir. Ve yine irade, o kulu duyup hissedemiyieceği derecede gizliliğe ulaştırma olarak tahakkuk ederse buna da "lutf" denir. Aslında o birdir ve adı "irade"dir. Bu sayılanlar iradenin, bağlandığı şeylere göre verilmiş isim ve hükümlerinden ibarettir.

"Allah'ın kulunu sevmesini" onu övmesi ve medhetmesi şeklinde açıklayanlar bunu "kelam" sıfatına bağlamışlardır. Kelam sıfatı bunlara göre zâtî sıfatlardandır, fiil sıfatlarından değildir. Onlara göre fiil yapılmış işle aynı şeydir. Rabbin ne kuluna muhabbeti ne de paygamber ve elçilerine muhabbeti asla zatı ile kaim olamaz!..

Muhabbeti "irade" sıfatına bağlayanlar ise , onu iradenin aslı olması itibarıyla zâtî, iradenin taallûku itibarıyla da fiil sıfatlarından saymışlardır.

Bunlar muhabbetin "irade" olduğunu ve "irade"nin ise ancak muhdes olana ve "yaratılmışlar"a bağlandığını ve "ezeli" olanın "İirade" edilmesinin imkansızlığını gördüklerinde, kulların, meleklerin, nebilerin ve rasullerin Allah'a "Muhabbetini" inkar ettiler. Sonra da: "muhabbet" ancak Allah'a yaklaşma, O'na ta'zim ve ibadet isteği manasını ifade eder; başka manası olamaz" dediler.

Ayrıca ilahiyyetin ve kulluğun özelliğini inkar ettiler ve zannettiler ki bu inkar, tevhid ve Allah'ı tenzihin icaplarındandır. Onların nezdinde Allah'ı tevhid ve tenzih, ancak ilahiyyet ve kulluğun hakikatini inkarla tamam olur.

Bütün deliller; akli, nakli, fıtri, kıyasi, itibari, zevki ve vecdi bütün deliller kulun Rabbini, Rabbin de kulunu sevdiğini gösterir.

Bunun için muhabbetle ilgili büyük kitabımızda yüze yakın yol saydık. Ve orada muhabbetin faydalarını, erbabına sağladığı faydaları, sebeplerini, muhabbeti gerektiren şeyleri ve inkarcılara gereken cevapları sıraladık. Ayrıca bunların görüşlerinin yanlış olduğunu beyan ettik. Bunu inkar edenler, yaratma ve hükmetme özelliklerini ve kendisi sebebi ile yaratıldıkları *sebebi* inkar etmiş olurlar. Çünkü yaratma ve hükmetme, sevap ve ceza ancak muhabbet'ten ve muhabbet sebebi ile doğmuştur. Bu muhabbet, sema ve arzın kendisi sebebi ile yaratılmış olduğu gerçeğin ta kendisidir!

(1) "Sevenlerin Bahçesi" (Ravdat'ul- Muhibbin)

İbn Kayyim'ın -Allah rahmet eylesin- en iyi eserlerinden biridir.

Yine o muhabbet emir ve nehyin ihtiva ettiği haktır ve ilah edinmenin sırrı bu muhabbettir. Tevhidi ise, "La ilahe illallah" olan kelime-i şehadettir.

İnkarcıların iddia ettikleri gibi "ilah" yaratıcı Rab değildir. Çünkü müşrikler Allah'tan başka Rab, O'ndan başka yaratıcı olmadığını ve O'nun yaratma ve Rablıkta tek olduğunu ikrar ediyorlar. Fakat O'na muhabbet ve ta'zimden ibaret olan ilahi tevhidi ikrar etmiyorlardı. Billakis Allah'ın affetmediği şirk budur ve o kişi Alllah'tan gayrısını O'na eş koşanlardandır:

Allah buyurur: *"İnsanlar içinde Allah'tan gayrısını (O'na) emsal edinen kimseler de vardır, ki onları Allah'ı sever gibi severler" (Bakara,* 165).

Burada,Allah'tan başkasını O'nun gibi sevenin,Allah'tan başkasını (O'na) emsal edinenlerden olduğu haber verilmektedir. Bu, sevgi beslemede eş ve emsal koşmaktır, yaratmada ve Rablıkta değil.

Çünkü yeryüzünde bulunan hiç kimse, O'na sevgide emsal tanımanın aksine, Rablıkta O'na emsal tanımamıştır. Çünkü yeryüzündekilerin ekserisi Allah'tan başkasını sevgi ve ta'zimde O'na eş koşmuşlardır. Sonra şöyle buyurur: *"İman edenlerin Allah'a sevgisi ise (her şeyden) sağlamdır"* (Bakara-165) Bu ayetin takdirinde iki görüş vardır:

Birincisi: İman edenlerin Allah'a olan sevgisi, eş koşanların sevdikleri eş ve ilahlarına olan sevgilerinden daha sağlamdır.

İkincisi: İman edenlerin Allah'a sevgisi, Allah'a eş koşanların Allah'a sevgilerinden daha sağlamdır. Çünkü mü'minlerin sevgisi hâlistir. Oysa eş koşanların sevgisinin bir kısmını eşler götürmüştür. Katıksız ve saf sevgi müşterek sevgiden daha kuvvetlidir.

Bu iki görüş *"Onlar, Allah'ı sever gibi severler"* ayeti hakkında ileri sürülen iki görüşe uygun olarak getirilmiştir. Çünkü bu ayet hakkında da iki görüş ileri sürülmüştür:

Birincisi: "Onları, Allah'ı sevdikleri gibi severler". Böylece Allah onlar için de "Allah sevgisi"ni ikrar etmiş olur. Fakat o sevgi, içinde Allah'a eş koştukları sevgidir.

İkincisi: "Onlar koştukları eşleri, mü'minlerin Allah'ı sevdikleri gibi severler." Böylece mü'minlerin Allah'ı sevmelerinin, müşriklerin Allah'a koştukları eşleri sevmelerinden daha kuvvetli olduğu beyan edilmektedir. (1)

Şeyhü'l-İslam İbn Teymiyye birinci görüşü tercih eder ve şöyle der: "Allah'a ortak koştukları eşleri sevgide ortak ettiklerinden ve o sevgili müminlerin O'nu sevmeleri gibi sırf Allah için halis kılmadıklarından dolayı zemolundular."

Bu söz edilen "bir seviyede tutuş," onların cehennemde ilahlarına ve koştukları eşlere, azap görürken söyledikleri ve Allah'ın hikaye edip bildirdiği şu ayette bahis mevzu edilmektedir: *"Allah'a andolsun hakikat biz apaçık bir sapıklık içinde idik. Çünkü sizi alemlerin Rabbi ile bir seviyede tutuyorduk"* (Şuara: 97,98.) Ve biliniyor ki onlar Rabbulalemin olan Allah'ı yaratma ve Rablıkta onlarla bir tutmuyorlar, ancak ve ancak muhabbet ve ta'zimde bir tutuyorlardı. (2)

Allah Teala'nın *"Kafir olanlar (bunca ayet ve delillerin zuhurundan) sonra (bunları veya bunlardan bir kısmını) hâlâ Rableriyle denk tutuyorlar"* (En'am: 3) ayetindeki denk tutma işte budur. Yani muhabbet ve ta'zimden ibaret olan ibadette başkasını O'na denk tutuyorlar. (3) İki görüşten daha sahih olanı budur.

Bazılarına göre, ayetteki (ba) harfi cerri (an) anlamındadır. O takdirde ayetin manası şöyle olur: Kafir olanlar (bunca ayet ve delillerin zuhurundan) sonra Rablerinden, O'na ibadet etmekten başkasına ibadete dönüyor. (Adeltu bikeza) demezler. Yani ba harfi cerri ancak (sual) mastarının fiilinde (an) yerine kullanılır. Yani (seeltü bikeza) ifadesi ile (seeltü anhu) kastedilebilir.

Onlar bu fiilleri (i'teneytü ve ihtememtü) manalarını da kapsar gibi anlamlandırdılar.

Allah Teala *"eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki ,Allah da sizi sevsin"* (Al-i İmran 31) buyurur. Bu ayete "muhabbet ayeti "denir.

Ebu Süleyman Dârânî der ki: "Kalpler muhabbetullah (Allah sevgisi) iddiasında bulununca Allah da onlara "De ki; eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin" meşakkatını indirdi".

---

(1) Ayette -Allah daha iyi bilir- başka bir mana daha vardır. Onlar koştukları eşleri, mü'minlerin Allah'ı sevdikleri sevgi cinsinden bir sevgi ile severler. O sevginin içinde ta'zim, arzu ile vermek, yakışmayan sıfatlardan mahbubu münezzeh bilmek karışıktır. Münezzeh bilmek onları dua ve başka ibadet çeşitleri ile O'na ibadet etmeye ve kendilerine kurmuş olduğu hurafe ve putperestlik dolu din konusunda onlara itaate sevk eder. Bu sevgi her halükarda, kalbin üzerine sabit kalmayacağı bir sevgidir. Çünkü o üzerine olduğu fıtrata terstir.

(2) Bu, cahili ve taklidi bir muhabbettir. Bunun için bir veliden diğerine, bir taştan öbürüne geçer durur. Böylece insan ve cin şeytanları onlara, şu veli'de sır var, bu taşta bereket var diye evham ilka ederler. Fakat sadık mü'minin muhabbeti Allah'ın isim ve sıfatları ile enfüs ve afaktaki eserleri üzerine kurulu sahih bir marifetullah ilmine dayalıdır. Parçalara ayrılsa bile mü'min asla ondan vazgeçmez.

(3) Bilakis Rububiyet özelliklerinde yani kanun koymada bir tutuyorlardı. Nitekim Allah Teala: "Onlar Alllah'ı bırakıp, rahiblerini, bilginlerini, Meryemoğlu Mesih'i; tanrılar edindiler" (Tevbe 31) buyurur. Adiyy bin Hatem'in Resulullah'tan rivayet ettiği hadiste bunun açıklaması vardır.

Seleften bir zat şöyle der: Halk muhabbetullah iddiasında bulundu ve Allah Teala da meşakkat ayetini indirdi: *"De ki; eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin".*

Müellif der ki: "Allah da sizi sevsin" ifadesi muhabbetin deliline, semeresine ve faydasına işaret etmektedir. Delil ve alametleri, Rasulullah'a (sav) uymaktır. Fayda ve semeresi ise; Rasulullah'ın sizi sevmesidir. O'na uyumadıkça, siz onu sevemezsiniz, onun da sizi sevmesi söz konusu olamaz!

Allah Teala buyurur: *"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir kavim getirir, ki onlar, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorludur. Allah yolunda savaşırlar ve hiç bir kınayanın kınamasından (dedi-kodusundan) çekinmezler." (Maide-54)* Allah onlar için dört özellik sıralamıştır.

Birincisi: "Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllüdürler" denilmiştir ki, bunun manası: "Mü'minlere karşı ince ve nazik, merhametli olup, üzerlerine titrerler ve onlara şefkat ve merhamet beslerler," demektir.(Ezille) (alçak gönüllü) kelimesi bu manaları içine alınca, onu o fiiller gibi (ala) harfi cerri ile geçişli yapmıştır.

Atâ der ki: Mü'minler birbirlerine karşı, bir evladın babasına veya bir kölenin efendisine karşı olduğu gibi alçak gönüllüdürler.

İkincisi: Kafirlere karşı ise, avının karşısındaki aslan gibidirler. *"Kafirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler"* (Feth,29)

Üçüncüsü: Allah yolunda nefisleriyle, elleriyle, dilleriyle ve mallarıyla cihad etmektir. Muhabbet davasını bu cihad gerçekleştirir.

Dördüncüsü: Allah uğrunda onlara kimsenin kınaması tesir etmez. Bu, muhabbetin kusur ve şüpheden uzak olduğunun belirtisidir. Seven birini, birini kınaması sevgilisinden çeviriyorsa, gerçekten seven biri değildir. Nitekim şair şöyle der:

"Orada, senden başkasına bir nebze kalıntı bile yoktur ki, o kimse o kalıntı yüzünden kınama bahanesi elde etmiş olsun!"

Allah Teala şöyle buyurur: *"Onların taptıkları da, hangisi Rablerine daha yakın olacak diye, (bizzat) vesile arıyorlar.Onun rahmetini umuyorlar. O'nun azabından korkuyorlar.Çünkü Rabbinin azabı korkunçtur"* (İsra,57) Bu ayette üç makamın zikredilmesi a) Hubb, (sevgi): "O'na yakın olma isteği" ve salih amel işleyerek O'na yaklaşmak. b) Reca ve c) Havf, göstermekteder ki, vesile isteği rahmetini ummak ve azabından korkmak üzerine ziyadedir.

Kesinlikle bilinen şudur ki, sana yakın olmak için yarışanlar, ancak senin yakın olmasını sevdiğin kimselerdir. O'na yakın olmayı arzulamak, zatını sevmekten dolayıdır. Hatta onun zatını sevmek, O'na yakın olma sevgisini icab ettirir.

Cebriyye -Muattıla mezhebine göre bunların hiçbiri itibar edilecek şeyler değildir. Çünkü onlara göre, ne O'nun zatına yaklaşmak tasavvur olunabilir ne de O'nun zatına herhangi bir şey yaklaşabilir. Zatı için sevilmez ve O da sevmez.

Böyle demekle kalplerin hayatını, ruhların refahını, nefislerin sevincini, gözlerin nurunu, dünya ve ahiretin en yüce nimetini inkar etmiş oldular. Bunun için kalplerine kabalık ve sertlik bırakılmış, Allah Teala ile aralarına ,Allah'ı bilmeye ve sevmeye engel konulmuştur. Allah'ı, ancak isimlerini ve sıfatlarını ortadan kaldırarak anarlar. Onların zikri en büyük günahları ve en ağır yükleridir. Bilakis O'nu isimleri ve sıfatları ile zikredenleri cezalandırırlar. Onları hasta olmakla itham ederler, halbuki kendileri hasta, kendileri o ithama daha layıktır. Basiret sahibi ve kalbi diri olan kişiye; sözlerinde görülen katılık, kin ve Allah muhabbetinden, tevhidden ve marifetullahtan nefret ettirmeleri yeter de artar bile. Allah'tan yardım dileriz.

Allah Teala buyurur: *"Sabah akşam Rablerine, sırf O'nun cemalini dileyerek dua edenleri (huzurundan) kovma"* (En'am, 52)

O'nun dostları ve O'nu sevenler de şöyle der: *"Biz size ancak Allah'ın vechi (rızası) için yederiyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür istemeyiz"* (İnsan,9)

Allah Teala şöyle buyurur: *"O'nun nezdinde bir kimsenin (Allah tarafından) mükafat verilecek hiçbir ni'meti (ve minneti) yoktur, O (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır)"* (Leyl-19,20) Böylece, kendisini sevenlerin, O'na yakın olanların ve itaatkarların amellerinin gayesi kendisinin rızasını istemek şeklinde gösterilmiştir.

Allah Teala buyurur: *"Eğer Allah'ı, peygemberini ve ahiret yurdunu diliyorsanız şüphe yok ki Allah, içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükafat hazırlamıştır.* (Ahzab, 29)

Allah'ı dilemek, ahireti dilemekten başka birşey kılınmıştır. Allah'ı irade, ahirette O'na bakma lezzetini gerektirir. Tıpkı Hakim'in Müstedrek'i ile İbn Hibban'ın Sahih'inde yer alan merfu bir hadiste Rasulullah'tan (sav) şöyle rivayet olunduğu gibi: Rasulullah (sav) şöyle dua ederdi: "Allah'ım, gaybı bilmen ve mahlukata kudretin hürmetine, eğer hakkımda yaşamak benim için daha hayırlı ise beni yaşat, fat daha hayırlı ise beni öldür. Senden, gizli ve aşikar senden korkmayı dilerim. Kızgın iken de, sakin iken de hakkı söylemeyi nasibetmeni senden dilerim. Fakir iken de, zengin iken de itidal nasib etmeni dilerim. Senden bitmeyen nimet, hiç kesilmeyen sürur ve hoşnutluk dilerim. Kazâdan sonra rıza nasib etmeni, ölümden sonra kolay hayat nasib etmeni dilerim. Senden, cemaline bakma lezzeti dilerim. Zarar veren sıkıntı, sapıtan fitne haricinde senden kavuşma şevki dilerim.Ya Rabbi, bizi iman süsü ile süsle, bizleri hidayete eren yol gösterenlerden eyle." Bu hadis-i şerif, Allah'ın cemaline bakma lezzetinin ve O'na kavuşma özleminin varlığını isbat eder. Cebriyeye göre Allah Tealanın ne yüzü vardır, -lezzet bir yana- ne de O'na bakılır. Onlardan biri bu dua ile dua eden birini duyar ve O'na "Yazık sana! Farzet ki O'nun yüzü var. O'na bakarak lezzet alır mısın?" demiştir.

Enes bin Malik tarikiyle gelen sahih bir hadiste Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Üç şey vardır ki, kimde bulunursa onlar imanın lezzetini bulur: Allah ve Allahın Resulünün O'na başkalarından daha sevimli olması, birisini sevdi mi ancak Allah için sevmesi, -Allah onu küfürden kurtardıktan sonra- küfre dönmeyi ateşe atılmak gibi çirkin görmek".

Sahih-i Buhari'de Ebu Hureyre'den (ra) tahric edilen bir hadiste Rasulullah (sav) buyuruyor ki: "Kim benim bir dostuma düşmanlık ederse O'na savaş açarım. Kulum bana, farz kıldığım şeyleri eda etmekten daha hoş bir şeyle yaklaşamaz. Kulum, onu sevene kadar, nafilelerle bana yaklaşmaya devam eder durur. Onu bir sevdim mi, onun duyan kulağı, gören gözü olurum. Yakalayıp tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden isterse ona mutlaka veririm. Bana sığınırsa, onu matlaka korurum."

Buhari ve Müslim'de yeralan bir hadiste yine Ebu Hüreyre Resulullah'tan şöyle rivayat eder: "Allah bir kulu sevdi mi Cebrail'i çağırır ve ona der ki: "Ben filanı seviyorum sen de onu sev." Cebrail onu sever ve sonra semaya seslenir: "Allah filancayı seviyor, siz de onu sevin" Ve semadakiler de onu severler. Sonra onun için yeryüzünde kabul ihsan edilir."

Buhari ve Müslim'de Hz. Aişe'den şöyle rivayet olunuyor. "Seriyiye başkanı her namazda, arkadaşlarına "İhlas suresi"ni okur "O, Rahmanın sıfatıdır ve ben onu okumayı seviyorum"der. Bunun üzerine Resulullah (sav) "O'na haber verir, Allah da onu seviyor" buyurur."

Tirmizi'nin Camii'nde, Ebu İdris El- Havlani, Ebu'd Derda vasıtası ile Rasulullah'ın (sav) şu hadisini nakleder: "(Şu dua) Hz. Davud'un (sav) dualarındandı: Allahım, senden sevgini, sevdiklerinin sevgisini, seni sevmeye ulaştıran ameli diliyorum. Allahım, senin sevgini kendim ve akrabamdan ve soğuk sudan daha sevimli kıl".

Aynı eserde, Abdullah bin Yezid El- Hatmi hadisinde Resulullah'ın (sav) dualarında şu cümlenin yer aldığı rivayet olunur: "Allah'ım! Bana sevgini ve nezdinde sevilmesi bana yararlı olan kişinin sevgisini nasib et. Allahım, sevdiğim şeylerden nasib ettiklerini, sevdiğin hususlarda bana kuvvet kıl. Sevdiğim şeylerden benden uzaklaştırdıklarının yerine sevdiklerini ver."

Kur'an ve sünnet, Allah'ın mü'min kullarından sevmiş olduğu kişilerin zikri ile doludur.

"Allah sabredenleri sever" (Al-i İmran- 146)*"Allah iyilik edenleri sever"* (Al-i İmran-134,148) " *Allah,hem çok tevbe edenleri sever, hem çok temizlenenleri sever"* (Bakara-222)

"Şüphesiz ki Allah kendi yolunda birbirine kenetlenmiş (yekpare ve müstahkem) bir bina gibi, saf(lar) bağlayarak çarpışanları sever. (Saf-4) *"Allah da o sakınanları sever"* (Al-i İmran, 76)

Bunun zıddı olarak şöyle buyurulur:

"Allah fesadı sevmez" (Bakara, 205)*"Allah kibir taslayanı, kendini beğenip öğüneni sevmez"* (Lokman,18) *"Allah zalimleri sevmez"* (Al-i İmran, 57,140) *"Allah, kendini beğenen ve daima böbürlenen kimseyi sevmez"* (Nisa, 36)

Sünnette ise, "Allah'a , amellerin en sevimlisi şöyle şöyledir", "Allah Teala, şöyle, şöyle olanları sever" gibi nice hadisler vardır. "Allah'a amellerin en sevimlisi, vaktinde kılınan namaz, sonra ana-babaya iyilik, sonra da Allah yolunda cihad'dır." "Allah'a amellerin en sevimlisi; Allah'a iman, sonra Allah yolunda cihad, sonra kabul olunan hacc'dır." "Allah'a en sevimli amel, kişinin devamlı yaptığı ameldir." "Allah, ruhsatlarından istifade edilmesini sever."

Ve bunların kat kat fazlası! Kulunun tevbesiyle O'nun duyduğu ferahlık. Kulların bildiği en kuvvetli ferahlık. Bu tevbeyi ve tevbe edeni sevmesinden dolayıdır.

"Muhabbet" meselesi ortadan kalksa, iman ve ihsanın bütün makamları yok olur. Allah'a yönelme mertebeleri yok olur. Çünkü o, her makam, mertebe ve amelin ruhudur. Onlar, o ruhtan yoksun oldu mu, ruhu olmayan ölü gibidirler. Muhabbetin amellere göre durumu ihlasın onlara göre durumu gibidir.-Öyle ki o ihlasın hakikatidir, hatta İslam'ın ta kendisidir. Çünkü İslam, sevgi ve zayıflık ve itaatla Allah'a (cc) teslim olmaktır. "Muhabbetiİ olmayanın İslam'ı yok demektir. Hatta muhabbet, "La ilahe illallah" kelime- i şehadetin aslıdır. Çünkü "ilâh" kelimesi bu şehadette "me'luh" anlamındadır. İlah; kulların, severek, zelil olarak, korkarak , umarak, ta'zim ederek ve itaat ederek kendisine ibadet ettikleri varlıktır. Buna karşılık me'luh ise kalplerin sevdiği ve önünde zelil olduğu varlıktır.

"Teelluh"un aslı taabud, ibadet etmektir. Taabbud ise sevgi mertebelerinin sonudur. Bir kimseye sevgi hakim olduğunda ve sevgilisi için kendisini boyun eğdirdiğinde "Abbedehu'l-hubb ve teyyemehu" (sevgi onu itaat altına aldı ve aklını alıp kul, köle yaptı) derler ki, bu ifade taabbüdün sevgi mertebelerinin sonu olduğuna şahittir. "Muhabbet" kulluğun aslıdır. Muhabbetsiz, rızasız, hamd ve şükürsüz, havf ve recasız Allah'a dönüş mümkün olur mu? Aslında "sabır" ancak sevenlerin sabrıdır. Çünkü hoşnutluğunu ve sevgisini elde etmekte ancak sevgiliye tevekkül edilir.

Aslında, "zühd" de, bunun gibi sevenlerin zühdüdür. Çünkü onlar, sevgililerinin sevgisine ermek için, sevdiklerinden başkasının sevgisinden zühd içinde olurlar.

Yine bunun gibi, aslında "haya"da, sevenlerin hayasıdır. Çünkü o, sevgi ve ta'zimin arasından doğar.Muhabbetten doğmayan ise sırf korkudur.

Yine *"Fakir"* makamı da aslında, ruhların sevgililerine karşı fakr içinde olmasıdır. Çünkü bu, fakirlik çeşitlerinin en yüce çeşididir. Zira, kalbin sevgilisine ihtiyacından daha mükemmel fakirlik yoktur. Özellikle, sevgide yalnız O'nu birlediğinde ve O'nun yerine, O'ndan başkasından bir bedel bulamadığında... İşte ariflerin nezdinde fakirliğin aslı budur.

"Gına", (zenginlik) de bunun gibi, mahbubunu elde etmekle kalbin zenginliğidir. Allah'a (cc) ve O'na kavuşmaya "şevk"de böyledir. Çünkü şevk, -ilerde geleceği gibi- muhabbetin özü ve sırrıdır.

Bu meseleyi inkar eden ve kalplerde olmadığını söyleyen, bunların tümünü iptal eder. Onun perdesi perdelerin (mahrumiyetlerin) en zorlusudur. Kalbi, kalplerin en katısı ve Allah'tan (cc) en uzağıdır. O, İbrahim (as) dostluğunu inkar etmektedir. Çünkü "dostluk" muhabbetin olgunluk hâlidir. O, "hâlil" (dost) kelimesini "muhtaç" kelimesi ile te'vil eder. O'na göre "halilullah" muhtaç olandır. Allah'ın (cc) günahkar ve itaatkar, hatta mü'min ve kafir -ona göre- nice dostları vardır. Çünkü birçok günahkar ve kafir, küçük -büyük tüm ihtiyaçlarını Allah'a (cc) arzeder ve nefislerini her halükarda Rabbine (cc) en muhtaç biri görür.

İnkarcılar ne dostluğu, ne kulluğu, ne ilahi tevhidi, ne de İslamın, imanın ve ihsanın gerçeklerini ikrar ederler. Bunun için,Hhâlid bin Abdullah El- Kasri, bunların önde geleni ve şeyhleri olan Ca'd b. Dirhem'i kurban eder ve bir kurban bayramı günü hutbesini müteakip: "Ey insanlar! Kurban kesiniz.Allah (cc) kurbanlarınızı kabul buyursun. Ben ise Ca'd b. Dirhem'i kurban ediyorum. Çünkü o, Allah'ın (cc) Hz. İbrahim'i (as) dost edinmediğini,Hz. Musa (as) ile konuşmadığını iddia ediyor. Allah (cc) Ca'd'ın dediğinden çok yücedir" der. Sonra hutbeden iner ve onu boğazlar. Müslümanlar da ona, çabasından dolayı teşekkür ederler. Allah (cc) kendisine rahmet etsin ve kabul buyursun.

Muhabbetin Mertebeleri Hakkında

Birincisi: "Alâka"dır ve muhabbet, kalbin sevgiliye bağlanmasından dolâyı "alaka" diye isimlendirilmiştir. Şair der ki:

Ümmü Velid! Bu alaka, aklaşmış saçının örükleri siyahı beyazına karışıp, yandık otu gibi olduktan sonra mı?

İkincisi: "İrade"dir. İrade kalbin sevgilisine meyletmesi ve onu istemesidir.

Üçüncüsü: "Sababa"dır. Bu, kalbin sevgiliye sevenin onu kontrol edemiyeceğ şekilde akmasıdır. Tıpkı suyun yukarıdan aşağıya akması gibi, Ondan türetilmiş ism-i sıfat "Sabbun"dur. Fiil saba ileyhi, yasbû, sabben şeklindedir. Mudaaf ve mu'tell arasında fiili peşpeşe getirirler. Yani fili mu'tellden, sıfatı ise mudaaftan yaparlar. Ve şöyle denir: Saba, sabveten ve sababaten. Saba meylin aslıdır. Sabvet onun üzerindedir. "Sabahaiİse hiç ayrılmayan meyildir ve kalbin bütünü ile O'na akmasıdır.

Dördüncüsü: El- garâm"dır. Bu,kalpten hiç ayrılmayan, bilakis, alacaklının borçlusundan hiç ayrılmadığı gibi devamlı kalpte olan sevgidir. Bu kelimeden türeterek, cehennemliklerden hiç ayrılmıyacağı için, cehennem azabına "garâm" denmiştir. Allah Teala (cc) *"Hiç kuşkusuz O'nun azabı, daimi bir helaktır"* (Furkan-65) buyurur.

Beşincisi: El-vidad"dır. Vidad, muhabbetin saf olanı, hâlisanesi ve özüdür. "Vedud" Allah'ın (cc) isimlerindendir. "Vedud" hakkında iki görüş vardır:

A) Allah vedud'dur, yani sevilendir. Buhari (ra) Sahihinde: "El-vedud, sevgili'dir" der.

B) Allah kullarına vedud'dur, yani onları sevendir. Bu "vedud" ismini "el gafûr" ismine, günahları bağışladığını , günahlardan tevbe edeni sevdiğini bildirmek için yaklaştırmıştır. Tevbe edenin nasibi Onun bağışlamasına ermektir.

Birinci takdire göre vedud'un gafur'a bitişmesinin hikmeti, kullarının kendisini "gafur" ismi ile sevmeleri içindir.

Altıncısı: "Eş şağaf" Arapça da "Şegufe bikeza fehuve meşgufün ve kad şegafehul mahbubu" denilir ki "Sevgisi kalbinin iç zarına kadar vardı" demektir. Tıpkı kadınların Aziz'i karısı hakkında Yusuf suresinde şöyle demeleri gibi: "... *Sevgi yüreğinin zarına işlemiş"* (Yusuf-30).

Burada üç görüş ileri sürülmüştür:

A- Sevgilisinden başkasına mani olacak şekilde kalbe hakim olan sevgidir. Kelbî şöyle tefsir eder: Yusuf'un sevgisi kadının kalbini perdeledi, öyle ki ondan başkasını bilmez oldu.

B- Kalbin içine işleyen sevgidir: Bu görüşü ileri süren kimse ayetin manasını şöyle takdir etmiş olur: Kadın, Hz. Yusuf'u öyle sevdi ki, Hz. Yusuf'un sevgisi kadının kalbinin zarına, yani içine işledi.

C- Şiğaf, kalbin zarına ulaşan sevgidir. "Şiğaf" kalbin zarıdır. Sevgi ona vardığında kalple temasa geçer. Süddî "Şiğaf kalpte bulunan incecik bir zardır der. Ve devamla şöyle der: "Sevgi kalbine işleyene kadar onun içine girdi.." Seleften bazıları ayeti noktasız aynla "şaafeha" diye okumuşlardır. O takdirde manası: "Sevgi, kadını gidilecek her yere götürdü ve onu sevginin en yüksek mertebesine çıkarttı" şeklinde olur. Ve yine Arapların (Şaafel vibale li ruûsihâ) "Dağların tepelerine çıktı" sözu bu anlamadır.

Yedincisi: "Aşk"tır. Aşk aşırı sevgidir ki, kişinin başına bundan dolayı birşey gelecek diye korkulur. İbrahim ve Muhammed b. Abdulvahhab *"Ey Rabbimiz takat getiremiyeceğimizi bize taşıtma"* (Bakara286) ayetini buna göre te'vil eder. Muhammed: "Takat getirilemiyecek şey aşk'tır" der.

İbn Abbas'ın (ra) huzuruna -tanıdığı- bir genci çıkarırlar. Genç kürdana dönmüştü. İbn Abbas (ra) "Nesi var?"diye sorduğunda "Aşk", derler. İbn Abbas da Arefe tepesindeki duasının tümünde aştan Allah'a sığındı.

Aşk'ın iştikakı (türemesi) hakkında iki görüş vardır:

A) "Aşeka"dan türediği şeklindedir. Aşeka, ağaçlara sarılan sarı sarmaşıktır ve aşık, işte bu sarmaşığa benzetilmiştir.

B) Aşk ifrattan türemedir. Her iki görüşe göre de ne Allah (cc) ve ne de kul, Rabbini sevmesiyle ilgili olarak aşkla nitelenemez. Eğer, sevgi, aklını çelmiş olan muhabbet sarhoşu onu söylerse, bu kişi muhabbet ve doğruluğunun teminatında olur.

Sekizincisi: Eet-teteyyüm"dür. Bu, kulluk ve baş eğme anlamındadır. Arapça'da "Teyyemehül hubbu" derler ve "Sevgi ona boyun eğdirdi ve onu köle edindi", demektir. Teymu'llah Abdullah demektir. "Teym" ile bir başına olmak anlamına "Yütm" kelimesi arasında, ortadaki harflerinin türemesinde karşılaşma, anlamlarında ise uyum vardır. Çünkü "müfeyyem" sevgisinde ve kederinde -babasız yetimin tek başına olması gibi- tek başına olan demektir. Bunlardan her ikisi de zelil ve kırıktır. Birinin kırıklığına sebeb yütm (yetimlik), diğerinin kırıklığına sebeb, teteyyüm (sevgisinde bir başına olmak(dır.

Dokuzuncusu: "Et-teabbüd"dür. Bu, bir önceki teteyyüm'den daha üstündür. Çünkü kul, mahbubun köleliğine malik olduğu ve kendisine ait hiçbir şeyin bulunmadığı kimsedir. Bilakis zahir ve batın bütün benliği sevgilisine köledir. İşte kulluğun aslı budur. Bunu tamamlayan, kulluğun mertebesini tamamlar..

Hz. Adem'in (as) evlatlarının efendisi Hz. Muhammed (sav) bu mertebeyi tamamlayınca, Allah (cc) onu *İsra Makamında* ve makamlarının en şereflisi *"Kullukla* niteledi: *"Kulunu (Muhammed (sav)'i) geceleyin Mescid-i Haram'dan* *(alıp) Mescid-i Aksa'ya kadar götüren (zat-ı celle ve â'la her türlü nakısalardan) müzezzehtir "* (İsra, 1).

2- Davet makamında kullukla niteledi. *"Allah'ın kulu O'na ibadet için (namaza) kalktığı zaman neredeyse onlar, etrafında keçeler (gibi tertop) oluyorlardı"* (Cin, 19).

3- Meydan okuma makamında da kullukla niteledi. *"Eğer kulumuz (Muhammed)'in üzerine (sûre sûre, ayet ayet) indirdiğimiz (Kur'an'ın Allah katından geldiğin)den şüphe ediyorsanız, haydi onun benzerinden siz de (meydana) bir sûre getirin""* (Bakara, 23). İşte bununla Hz. Muhammed (sav) dünya ve ahirette öne geçirilmeye hak kazanmıştır. -Peygamberlerden sonra- Hz. İsa (as) insanlara, kendisinden şefaat talep ettikleri zaman böyle söyler: "Muhammed'e Allah (cc)'ın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı o kula gidiniz" (Müslim, İman 327; Müsned, IV 35, 436).

Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye'den -Allah ruhunu mübarek kılsın- şöyle işittim: "Resul-i Ekrem (sav) bu mertebeyi, Allah(cc)'a kulluğunu tam yapmak ve Allah (cc)'ın ona olan kemal-i marifetiyle elde etti."

Kulluğun aslı tam sevgi, tam zillet ve sevgiliye boyun eğmektir. Araplar "Tarîkun muhabbet" deyimini kullanırlar ki, "Ayakların zelil ve kolay kıldığı yo"l demektir. Yani kulluk kelimesinin zelil olma anlamına geldiğini gösterir.

Onuncusu: "Mertebetü'l halleti" sadece iki halil,; Hz. İbrahim (as) ve Hz. Muhammed (sav)'e ait olan bir makamdır. Resulullah (sav)'dan sahih bir hadiste rivayet olunduğu gibi o şöyle buyurur: "Allah (cc) beni, İbrahim'i dost edindiği gibi dost edindi." Yine; "Yeryüzündekilerden bir dost edinmiş olsaydım, Hz. Ebu Bekir'i (ra) dost edinirdim. Fakat sizin arkadaşınız Rahman'ın dostudur" buyurur. Her iki hadis de Buhari'dedir. Binaenaleyh "El-halletu: "dostluk) Hz. İbrahim'in "muhabbet" Hz. Muhammed'indir. O halde İbrahim dostu, Hz. Muhammed (sav) ise O'nun sevgilisidir" (Müslim, Mesacid 23). diyen kimsenin görüşünü bu iki hadis iptal eder.

El-halletu sevenin kalbine ve ruhuna işleyen bir sevgidir. Öyle ki, orada sevgiliden başkasına hiçbir yer kalmaz. Nitekim şair şöyle der:

"Ruhunun içine işledin. Halil'e de bunun için Halil dendi."

-Allah (cc) daha iyi bilir ya- Halil'e yüreğinin semeresi ve ciğerparesi olan evladını boğazlaması bu sırdan dolayı emrolundu. Çünkü o çocuk isteyince, kendisine verildi. Ve kalbinden bir parçası o çocuğa bağlandı. "Halle (dostluk) hiçbir ortaklığı ve taksimi hiçbir şekilde kabul etmeyen bir makamdır. Dolayısıyla dost, dostunun kalbinde, kendisinden başkası için bir yer olmasını kıskandı ve ona evladını boğazlamayı emretti ki, kalbine giren şey dışarı çıksın. Nefsini buna alıştırıp, kat'î bir azimle azmedince, gaye hasıl oldu ve çocuğun nefsinin yok edilmesinde bir yarar kalmadı. Allah Teâla onunla çocuğun arasına girdi ve ona büyük bir kurbanlık fidye verdi. Ona şöyle dendi: *"Ya İbrahim, rüyana sadakat gösterdin"* (Saffat, 104). Yani, alabildiğine hassas bir şekilde gereğini yerine getirdin.

"Şüphesiz ki biz iyi hareket edenleri böyle mükafatlandırırız" (Saffat, 105).

Yani, bize itaate koşanı mükafatlandırırız ve emrimize sarılmandan dolayı çocuğunu bırakmak ve kurtarmakla seni hoşnut ettiğimiz gibi, onu da hoşnud ederiz. *"Hakikat bu, apaçık ve kat'î bir imtihandı"* (Saffat, 106). Bu, sevgilinin kendini seveni denemesi, kendi hoşnutluğunu seçiyor mu diye denemesidir ki ona nimetlerini tamamlasın. Bu aynı zamanda hem "belâ" ve hem de "kendisine bağış" denemesi imtihanıdır.

Bu davet, yarattıklarından sadece seçkinleri, kalp ehli ve basiret sahibi olanları çağırmış olduğu bir davettir. "Muhabbet"e çağıranın çağrısını herkes kabul etmeyeceği gibi herkes ondan hoşnud olmaz.

Muhabbet ehli, ashab-ı yemin arasında en mütenasip yerdedir. Diğer ashab-ı yemin ise onların etrafındadır.

Şair ne güzel söyler:

"Herkes sevgili ile hoşnut değildir ve her çağrılan çağırana uymaz.

Seni hidayete çağırana uymayanı bırak, delalete çağırana uysun.

Hasta gözlere de ki: Güneşin göz alan ışığına bakmaktan sakın. Gecelerin karanlıklarına gömül.

Sevgilisi için kendini feda etmeyenlere hoşgörülü ol. Onları tercih ettikleriyle birlikte bırak ve kaba olma. Uzaklaşana de ki: Zî Şan'dan uzaklaşman -eğer bilirsen- ceza olarak sana yeter.

Vallahi! Nasibin bol çıkarsa, seni kıskanan ve sana küsen düşmana bile merhamet edersin.

Görmüyor musun ;alakayı kesmenin eserleri onun halinde ortaya çıkmış. Eğer acıma duygun varsa ona merhamet et!

Gündüzler yarasaları ışıkları ile görmez etti. Onların ziyafetleri geceden bir parça olarak ortaya çıkar.

Gece geri çekilip, gece saldırdı. Gündüzler ortaya çıkanca da gizlendi.

Ey güzellerin meşakkati! İnsan ve "Vvecd" den yana bomboş kör bir adama yolluyorsun!

Onun ışıkları ile gecenin karanlığı açıldığı zaman, onun gözüne yine karanlıklar-olduğu gibi- geri döner, eğer değerini bilirsen sana doğru gelecek bir denk görene kadar ona sımsıkı sarıl.

Ey korkak! Onun ruhtan başka hiçbir mehri yoktur. Geri dur! Sen ona denk değilsin. Azimetlerin sırtında muhabbet binitleri yürüyerek nereye gitmişse, daima oralarda ol!

Gecenin başında yola çık. Korkma karanlıklardan! Çünkü geceleyin yol gösterici olarak sevgilinin yüzü sana yeter.

Binitini onu anarak sür. Çünkü, binitlere yol gösterici olarak onun hoş hatırlanması yeter.

Ona vuslat ruhunu va'det, sana yürüyüşünü ve senin istediğini versin. Çürümüş *kemikleri bırak!*

Atıl! Ya ideale ya ölüme. Hoşnut olmadığın bir hayatta seni rahatlatsın.

Burada ancak vuslat veya onları çok sevmek vardır. Bu sana -eğer anlarsan- yeter.

Onunla (muhabbetle) yaşamaktan korkan! Uzaklık ateşi ile dağlanıp duran bir nefisle yaşamaktan bıkıp usanmadın mı?

Onun onların arasında ölmesi hayattır. Duyduğu zillet izzettir. Başarı hâla değerlidir.

Sevgilinin çağırdığı ve ona ait olan şey için cimrilik edip vermeyen, "sevgi" iddia edip ve "bu benimdir" diyen hiç utanmaz mı?.

Bu yalancı bir davadır. Bu sevgiden nasibi ancak sözü ve kurduğu hayallerdir.

Aşıkların canı- muhabbet erbabının icmasına biaen- başkalarının değil midir? Bu hala yaygındır.

Aşıkların kulakları sevgililerin sözleriyle dolmamış mıdır? Sevgi getiren ve şikayet eden sözleriyle...

Sevgiyi şikayet ettiğimde o ,"Bana yalan söyledin" dedi. Bana ne oluyor ki organları giyinmiş görüyorum.

Kalp iç organlara yapışmadıkça ve çağıranlara cevap veremeyecek derecede dilsiz olmadıkça "sevgi"den söz edilemez."

Ve yine ağlayabileceğin ve münacaatta bulunabileceğin bir göz hariç, senin hiçbir arzun kalmayıncaya kadar çözülüp dağılmadıkça sevgiden söz edilemez.

Muhabbet, Kalbin Himmet ile Ünsiyet Arasında Bağlanmasıdır

Menazil yazarı devamla şöyle der: "Muhabbet, kalbin himmet ile ünsiyet arasında bağlanmasıdır. Yani kalbin sevgiliye, sevenin himmeti ve sevgiliye -vermesi ve vermemesi halinde- ünsiyeti ile bağlanması ve bu bağlanmayı yalnız O'na -o konuda başkasının payı olmayacak şekilde- mahsus kılmasıdır."

Yazarın, muhabbetin "himmet ve ünsiyet arasında" olduğuna işaret etmesinin sebebi şudur: Muhabbet kuvvetli arzunun sonu ve seven kuvvetli bir istek ve arzu sahibi olunca, "himmet" de sevgisinin destekçisi ve sevginin sıfatlarından birisi olur.

Taleb "Himmetle" ünsiyetten soyutlanınca, seven ancak sevgilisinin "cemali" ile ve "O'na vuslat arzusu" ile ünsiyet bulmak ister. Ve işte bu ikisinden ünsiyet doğunca, sevenin ünsiyetle nitelikli olması gerekir. Dolayısıyla "muhabbet" himmet ve ünsiyet arasında kaim olmuş olur. Yazar "Vermesi, vermemesi halinde" şeklindeki bir ifade kullanmakla şu iki şeyden birisini kasteder;

a) Ruhunu ve nefsini sevgiliye vermek ve başkalarına vermemek ki, "vermek ve vermemek" bu takdirde sevenin sıfatı olur.

b) Ya da sevgilinin vermesi ve vermemesidir ki, sevenin himmeti "vermesi ve vermemesi" halinde ona bağlanır!

"Mahsus kılmak" ifadesiyle iki mana kastediyor: Ya bu bağlanmada yalnız sevgiliyi seçmek ve onu birlemek. Veya sevgilisinin güzelliklerinin zikri ile, nefsini ve sıfatlarını unutacak derecede O'nun sevgisinde fani olmak; hatta ortada sadece sevgilinin kalacağı derecede fani olmak. Kastolunan; sevenin tevhidde ve muhabbette sevgilisini tek başına bırakmasıdır. Allah daha iyi bilir.

Muhabbet Fena Vadisinin Başıdır

Yazar, sözlerine şöyle devam eder:

"Muhabbet; fena vadisinin başı, mahviyet mertebelerine kendisinden yuvarlanıp aktığı tümsektir. Bu, kendisinde sıradan kimselerin öncüleri ile seçkinlerin arkadan gelenlerinin karşılaştığı son mertebedir."

"Muhabbet, fânilik vadilerinin başı oluyor, çünkü o, sevenin düşüncesini başkasına bağlanmaktan uzaklaştırır. Sevenden ilk fâni olan (uzaklaşan) ve sevgilisinden başkasına bağlanan düşüncesidir. Çünkü onun kalbi bütün varlığı ile sevgilisine bağlanınca, ona bağlı olarak düşünceleri de O'na bağlanır.

"Mahviyet mertebeleri" ile kastettiği, mahviyet makamlarıdır.

Birincisi: Fiilerin Hak Tealanın fiillerinin içinde kaybolmasıdır. Artık o kişi ne kendisi için, ne de başkası için "fiil" göremez.

İkincisi: Kulda olan sıfatların silinmesidir. Artık kul, o sıfatları kendisine verilmiş bir ödünç ve yapılmış bir bağış olarak görür. Böylece kul onlarla yaratıcısına, O'un vahdaniyetine ve sıfatlarına yol bulur. Kendi hayatı vasıtası ile "Rabbinin hayatı"nı, kendi ilmi, kudreti, iradesi, işitmesi, görmesi, konuşması, gazabı ve hoşnutluğu aracılığı ile Rabbinin ilminin, kudretinin, iradesinin, işitmesinin, görmesinin, konuşmasının, gazabının ve hoşnutluğunun manasını anlar. Kulda bu sıfatlar olmasaydı, o Rabbinin mezkûr sıfatlarını anlayamazdı.

İşte bu, "Kendini tanı, Rabbini tanımış olursun" şeklinde gelen İsrailiyyata ait haberin tevillerinden biridir.

Aslında bu sıfatlar, kendisindeki ilahi sıfatların eseridir. Çünkü onlar Hak Teala'nın fiillerinin eseridir. Ve O'nun fiilleri,sıfat ve isimlerinin icaplarındandır. İşin tümü O'nun fiillerine dönerse, fiilleri de sıfatlarına döner.

Bu makamda kul, kendi sıfatlarını ve onların hakikî olmayan varlığını müşahede etmeyi siler, giderir ve ma'budun sıfatlarını ve onların gerçek olan varlıklarını yerinde bırakır. Allah, (cc) kuluna bu sıfatları, kendileri yardımı ile kendisini tanısın ve onlarla kendisini bulsun diye bahşetmiştir. Eğer bu sıfatları ona vermeseydi, kulda marifet yolu, onlarla delil getirme kabiliyeti silinir ve kendi sıfatları yok mesabesinde olurdu. İşte bu nedenledir ki, Allah (cc)'tan gafil olan sağırlık, dilsizlik, körlük, ölü olmak ve akılsızlıkla nitelenir.

Üçüncüsü: Zât'ın giderilmesidir. Bu, ezeli ve ebedi olarak Allah (cc)'ın varolmada tek başına olduğunu müşahede etmek ve O (cc)'nun kendisinden önce hiçbir şeyin olmadığı "İlk" (el-Evvel) ve kendisinden sonra hiçbir şeyin olmayacağı "Son" (el-Ahir) olduğunu, kendisinden başka herşeyin varlığının O (cc)'nunla kaini ve yaratmasının eseri olduğunu, kendi varlığının kendi zatının muktezası, varlığının ezel ve ebedde kendi kendine sabit olduğunu ve kendinin bunda tek başına olduğunu müşahede etmektir.

Bu mahviyet (silmek, gidermek) iki itibarla sahih olur:

Birinci itibar: Zâtı varlığı itibarıyla. Bu itibarla onun mahvını isbatta hiç şüphe yoktur. Çünkü Allah (cc) ile birlikte, O (cc)'ndan gayrı, bizatihî mevcut hiçbir şey yoktur. O'ndan gayri olan herşey, Allah'ın vücûda getirmesi ile mevcuttur.

İkinci İtibar: Müşahedede mahviyet. Kul, Allah'tan gayrı fail, O'nun sıfatlarından başka sıfat, O'ndan başka varlık (O'nun müşahedesinin kemali ile O'ndan başkasını müşahededen uzaklaştığı için) müşahede etmez.

Kulun tüm olarak varlıktan mahviyeti (silinmesi)ne gelince; bu, zındıkların ve ittihadiyenin mahviyetidir. Menazil yazarı ve Allah (cc)'a dost olan herkes hal ve inanç itibarı ile onlardan uzaktır. Maksûd (muhabbet) tümseğinden muhib, mahviyet makamlarına yuvarlanır gider.

"Mahviyet ve fena" makamları menazil yazarına göre "gaye" olduğu için, o "muhabbet"i kendisinden o gayeye yuvarlanılan bir tümseğe benzetir.

"Muhabbet"i "gaye" yapana ise, "mahviyet makamları", kendisinden "muhabbet ruhuna" yükseldiği "vadi"lerdir. Sahih muhabbetten sonra ancak "beka makamı" vardır. "Fena ve mahviyet" ise, bunlara göre muhabbet yolunda "tümsekler ve vadilerdir". Allah daha iyi bilir.

Şimdi de yazarın "Bu, sıradan olanların (avamın) öncüsü ile havvassın arkadan gelenlerinin karşılaştığı son makamdır" sözünü ele alalım:

Yazarın bu ifadesi, zikretmiş olduğu, "Muhabbet; fena vadilerine yuvarlanılan bir tepedir" şeklindeki prensibine göredir. Muhabbet fena vadilerinin başıdır. Ve avamın öncüleri; muhabbet makamının sonundadırlar. Havassın arkadan gelenleri, fenâ makamının başındadırlar. "Fena makamı", "muhabbet makamı"nın sonuna bitişiktir. O zaman, avamın öncüleri, havassın arkadan gelenleri ile karşılaşırlar. Yazarın sözünün açıklaması işte bu şekildedir.

Başka bir zümreye göre durum aksinedir. Şöyle ki; fena ehlinin öncüleri, muhabbet ehlinin arkadan gelenleri ile karşılaşırlar. Çünkü onlar (muhabbet ehli) yürüyüşte onların (fena ehlinin) önüdedirler. Onlar daima kafilenin önündedirler. Bu, muhabbette beka ehlinin fena ehlinden durum itibarı ile daha yüksek olmalarına mebnidir. Doğrusu budur. Allah daha iyi bilir.

Yazar devamla: "Bunun dışındakiler, ıvaz için gayelerdir" der. Yani makamların muhabbet dışındakileri, mahlukların elde edecekleri karşılık için gayelerdir.

Sevenlere gelince; onlar kölelerdir. Kul, kulun nefsi, ameli ve sağladığı yararlar; tüm bunlar efendisinin mülküdür. O halde efendi kendi mülküne karşılık ona niçin bedel versin?

Bir ücretli, ücretini aldı mı çeker gider. Bir kapıda kul olan dönüp gitmez. Kulluk ancak gerçek muhabbet ehlinin kulluğudur. Dünya ve ahiret şerefini elde edenler de onlardır. Emniyet onlarındır ve hidayete erenler de onlardır.

Yazar devamla "Muhabbet, zümrenin alameti, yollarının ünvanı ve nisbetin düğüm noktasıdır" der.

Yani, muhabbet, Rablerine doğru yola çıkan, O'na sefere koyulan ve sonra O'na kavuşana kadar o yolculuktan ayrılmayan zümrenin alametidir. Hakikat üzere duranlar bunlardır. Onlardan başkaları, kudretinin eseri olan Allah'tan başkaları üzere duranlardır.

"Yollarının ünvanı", yani delili! Çünkü ünvan kitabı gösterir. Muhabbet de isteklinin doğruluğunu ve yol erbabı olduğunu gösterir. "Nisbetin düğüm noktası" yani Rab ile kul arasındaki bağın düğüm noktası! Çünkü Allah (cc) ile kul arasında ancak kuldan sırf kulluk, Rabb (cc)'dan Rablık bağı vardır. Kul, her yönden kuldur. Rab Teâla her yönden hak olan ilahtır. Kulluk bağının düğüm noktası muhabbettir. Kulluk-muhabbet çözülünce kulluk da çözülecek şekilde- muhabbete bağlıdır. Allah daha iyi bilir.

Muhabbetin Dereceleri

Yazar devamla: "Muhabbet üç derecedir:

Birinci Derece: Vesveseleri kesen, hizmeti tatlandıran, musibetler karşısında teselli eden muhabbettir" der.

Yazarın; "Vesveseleri kesen" sözüne bakalım; zira vesveseler ile muhabbet birbirine zıt şeylerdir. Muhabbet sevgilinin zikrinin kalbi istila etmesini icab ettirirken, vesvese O'ndan uzaklaşmayı gerektirir. Hatta o kişiye nefsi kendisinden başkası ile vesvese verir. Muhabbetle vesvese arasında, zikr ile gaflet arasında olduğu gibi, şiddetli bir aykırılık vardır. Muhabbetin azmi, kalbin sevgili ile başkası arasında gidip-gelmesini yokeder. Vesvesenin sebebi budur. Samimi seven, sevgilisinin huzurunda, kalbini onun varlığının kaplaması, dolayısı ile başkasının vesvesesine boşluğu kalbinde bulması ne kadar da uzaktır! Vesvese sadece gaflet erbabına has olarak Allah'tan yüz çevirmedir. Sevgi ile vesvese nasıl bir araya gelsin? Şairin dediği gibi: *"Orada, senden başkası için bir kalıntı yoktur ki onun fikrini bölsün ve ona vesvese versin."*

Yazarın "Hizmeti tatlandırır" sözüne gelince; seven sevgilisine hizmetinden zevk duyar. Hizmet esnasında dostun gördüğü yorgunluk ortadan kalkar. Bu, müşahede ile malumdur. "Musibetler karşısında teselli eder" efadesine gelecek olursak, seven, muhabbetin lezzeti içinde kendisine musibetleri unutturan şeyler bulur, o lezzetle temasından dolayı kendisinde ondan başka birşey bulamaz. Sonüçta da sanki yaratıkların karakteri olmayan ikinci bir kişiliğe bürünmüş gibidir. Bilakis muhabbetin tesiri kuvvetlenir ve seven, sevgilisinden gelen birçok musibetlerden, dostun onun paylarından, şehvetlerinden almış olduğu lezzetten çok daha büyük lezzet alır. Zevk ve vücûd buna şahittir. Allah daha iyisini bilir.

Yazar devamla şöyle der: "O, minnete muttali olmaktan doğan ve sünnetle sabit olan ihtiyaç içerisinde, icabetle gelişen bir muhabbettir."

"Minneti bilmekten doğan; yani kulun, Allah (cc)'ın kendi üzerine olan minnetini, açık ve gizli nimetlerini bilmekten doğan bir muhabbet! Bunu bildiği oranda muhabbeti kuvvetli olur. Çünkü kalpler, kendilerine ihsan edeni sevmek,kötülük edene de buğzetmek üzere yaratılmışlardır.

Kula Allah (cc)'tan başka ihsan (iyilik) eden, şeytandan başka da kötülük yapan olamaz.

Allah (cc)'ın kuluna, iyiliklerine muttali olunanlar içerisinde en büyüğü, kulun kendi muhabbetine, ma'rifetine, kendini istemesine ve habibine uymaya ehil kılınmasıdır. Bunun aslı Allah (cc)'ın kulun kalbine ilka etmiş olduğu bir nurdur. Bu nur, kulun kalbinde ve zatın da dönünce, zatı aydınlanır ve orada nefsini ve ehil kılınmış olduğu kemal ve güzellikleri görür. Binaenaleyh onunla himmeti yükselir, azimeti kuvvetlenir, nefsinin ve mizacının karanlıkları dağılır gider. Çünkü nur ve karanlık biraraya gelir gelmez, biri diğerini kovar. İşte o zaman ruh, heybet ve ünsiyet arasında ilk sevgiliye yükselir.

Nitekim şair şöyle demiştir:

Kalbini dilediğin arzuya naklet dur,
Sevgi ancak ilk sevgiliyedir.
Yeryüzünde gencin ülfet ettiği nice yerler vardır
Ve daima özlemi "İlk Yer"edir.

Bu nur, daha önce zikri geçen mukarrabîn'in kalbinde güneş, ashab-ı yemin'in, itaatkarların kalplerinde ay ve mü'minler topluluğunun kalbinde yıldız gibidir. Bu konular arasındaki uzaklık Venüs ile Küçük Ayı Yıldızı arasındaki uzaklık kadardır.

"Sünnete uymakla sabit olur", yani, sevginin sabit olması ancak amellerinde, sözlerinde ve ahlakında Resulullah (sav)'a tabi olmakladır. Sevginin doğması, sabit olması ve kuvveti, bu "tabi oluş"a göredir. Noksanlığı da noksanlığına göredir. Nitekim daha önce geçtiği gibi bu "tâbi oluş" muhabbet ile mahbubiyyetin birlikteliğini icab ettirir. Durum ancak ikisinin birlikteliğiyle tamamlanır. Mesele senin Allah (cc)'ı sevmen değil, bilakis Allah (cc)'ın seni sevmesidir. Allah (cc) seni ancak, zahiren ve bâtınen habibine tabi olduğun, haberine inandığın, emrine uyduğun, davetine icabet ettiğin, gönülden isteyerek onu tercih ettiğin, onun hükmü ile başkasının hükmünden, onun sevgisi ile başkasının sevgisinden, ona itaat ederek ondan başkasına itaat etmekten uzaklaştığın zaman, ancak o zaman sever. Eğer bunlar olmazsa hiç kendini yorma. İstediğin yere git ve orada nur ara. Çünkü sen artık hak üzere değilsin.

Allah (cc)'ın *"Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah (cc) da sizi sevsin"* (Al-i İmran, 31) buyruğunu düşün. Yani mesele Allah (cc)'ın sizi sevmesidir, yoksa sizin O'nu sevmeniz değil! Bunu da ancak habibine uymakla elde edebilirsiniz.

"Bu sevgi, ihtiyaç içerisinde icabetle gelişir." İhtiyaç içerisindeki icabeti, davet edene kişinin, bol amellerle ancak bu amelleri sanki yapmamış gibi,onlardan soyutlanarak icabetmesidir. Öyle ki onun davetine sırf iflas ve tam bir fakr içinde icabet etmiştir. Çünkü fakirlik ve ihtiyaç yolu, o yolu tutmuş kimsenin ne amelinin ne halinin ve ne de makamının olmasını ister. Sadece Rabbinin huzuruna tam bir ihlas ve katıksız bir ihtiyaçla girmeyi kabul eder. Hiç şüphe yok ki, muhabbet işte bu tablo ve bu kabul ediş üzere gelişir. Ne değerli bir makam ne yüce bir tablo ve kula ne de yararlı bir makam! Yardım ancak Allah (cc)'tan dilenir.

Yazar devamla şöyle demektedir:

İkinci Derece:" Hak Teala'yı başkasına tercih etmeyi teşvik eden, lisanı onun zikrine devam ettiren, kalbi onun müşahedesi ile bağlayan bir sevgidir. Bu, sıfatlara muttali olmaktan, alametlere bulanmaktan ve makamlarla riyazat yapmaktan ortaya çıkan bir muhabbettir."

Bu derece, sebebi ve gayesi itibarıyla öncekinden daha yücedir. Çünkü birincinin sebebi, ihsan ve minneti (iyiliği) mütalaa etmekti. Oysa bu derecenin sebebi sıfatları mütalaa etmek, duyulan ayetlerin manalarını müşahede, müşahede olunan ayetlerine bakış, sülûk makamlarında meleke elde etmektir. O da makamlarda riyazattır. Bunun için bu derecenin gayesi, öncekinin gayesinden daha yüksektir.

"Hak teala'yı başkasına tercihe teşvik eden sevgi", bu, sevginin mükemmelliğinden ve kuvvetinden dolayıdır. Çünkü o sevgi, sevenin Hak (cc) için O'ndan başkasını terketmesini ve O'nu başkasına tercih etmesini, başkasını O'na tercih etmemesini, ve dilini O'nun zikri ile meşgul kılmasını gerektirir. Çünkü bir şeyi seven onu çok anar durur.

"Kalbin O'nun müşahedesine bağlanması", kalbe aşırı şekilde hakim olmasından ve kalbin O'na bağlanmasındandır. Nihayet, öyle duruma gelir ki sanki ondan başkasını müşahede etmemektedir.

"Bu, sıfatlara muttali olmaktan ortaya çıkan bir muhabbettir."

1- Önce sıfatların varlığının kabul edilmesi (isbatu's-sıfât).

2- Tanınması, bilinmesi (marifetu's-sıfât).

3- Sıfatları bildiren nasslardan ta'lil ve tahrifin nefyi.

4- Sıfatların manalarından temsil ve tekyifin (sıfatların keyfiyetlerine ilişkin söz etme- tevakkuf etmeme) nefyi.

Sahîh muhabbete götüren, teşvik eden sıfatların mütalaası ancak şu dört şeyle sağlıklı olabilir. Kalbi onları ne kadar çok mütalaa ederse, manalarını anlarsa o sıfatlarla mevsuf olana karşı muhabbeti de o derece artar. Bunun için, Cehmiyye mezhebi muhabbet yolunun yol kesicileri olmuşlardır. Sevenlerle aralarında "es-Seyfu'l-Ahmer" vardır.

"Alametlere nazar", yani onun müşahede olunan ve işitilen alametlerine ibret ve fikir nazarı. Alametlerin her ikisi de Allah (cc)'ı sevmek konusunda kuvvetli bir teşvikçidir. Çünkü, o alametler, O'nun kemal ve celal sıfatlarına ve rububiyet ve uluhiyetinin tevhidine, hikmetine ve ihsanına, lütfuna, vücûd ve keremine, rahmetinin genişliğine, nimetlerinin tamlığına delillerdir. Onları devamlı düşünmek,mütalaa etmek -hiç şüphesiz- O'nu sevmeye teşvik eder. Makamlarda riyazat da bunun gibidir. Çünkü her kimin İslam, iman ve ihsan makamlarında meleke ve riyazatı olursa, muhabbeti daha kâvi olur.

Zira, Allah (cc)'ın onu sevmesi daha tamamdır. Allah (cc) bir kulu sevdi mi; onun kalbinde kendi sevgisini doğurur.

Yazar sözlerine şöyle devam eder:

Üçüncü Derece: "Kapıp kaçan, konuşmayı kesen, işareti kovan, niteleme ile sonu gelmeyen bir muhabbettir."

Yani, bu sevgi,sevenlerin kalplerini -sevgililerinin cemalinden kendilerine zahir olanlar yüzünden- alır kaçar. Şeyh bununla muhabbette ve müşahadede fani olmaya işaret etmektedir. Konuşma bu muhabbetin hakikatı karşısında kesilir ve o muhabbete ulaşamaz. Hatta ona "işaret" de ulaşamaz. Çünkü bu muhabbet "konuşma ve işaret"in üstündedir.

Onlara göre muhabbetin hakikati; *"Hadis"* olanın *"Kadîm"* olanda veO'onun kudretinin eseri olan O'ndan gayri herşeyin, sevenlerin kalbine zuhur eden hakikat nurunda fâni olmasıdır.

Muhabbet orada konuşmaya, işarete ve sıfata hakim olur. Seven artık bulduğu şeyi ifade edemez. Çünkü muhabbetin varidi, onun anlayışını kapıp kaçar. Konuşma ise anlamaya tabidir. Seven ona tam bir işarette de bulunamaz.

Onlara göre "ifade etmek" "işaret etme"nin altında ve ondan daha uzaktır. Bunun için yazar, "İfaden"in nasibi olarak "kesmek", "işaretin" payı olarak "kovmak" ifadesini kullanmıştır. Çünkü muhabbet makamı "ifade etme"yi kabul eder. Bu üçüncü derece ne herhangi bir işareti ve ne de ifade etmeyi kabul eder.

Onlara göre, ifade ve işaret etmek ancak tevhîd makamında -muhabbet için resim (vücûd), isim ve işaret kalmayacağı için- mümkün olmaz. İlerde geleceği gibi, onlara göre gaye budur. Doğrusu ise, muhabbetin tevhidinin işaret etmiş oldukları bu tevhidden daha mükemmel, makamca daha yüce ve tablo olarak daha ulvî olduğudur. Bu makam resul ve nebilerin- Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun– ve havass-ı mukarrabîn'in makamlarıdır.

Fena tevhidine gelince; bunun çok altındadır. Bu, resul ve nebilerin makamlarından değildir.

Kuşkusuz onların tevhidleri, bekâ ve muhabbet tevhididir. Fenâ ve gaybet, sekr ve fenâ tevhidi değildir

Fenâ erbabı; seven, tam manası ile fena tevhidi makamına ulaşmadığından, bilakis hala kendisi'ile birlikte muhabbetin kalıntıları olduğundan, "muhabbeti", fena vadisine kendisinden dökülen "tümsek" kabul ederler.

Tahkik ve basiret ehline göre hiç şüphesiz doğru; muhabbetin lisanının daha tamam, makamının daha mükemmel, halinin daha şerefli ve sahibinin de sekrden (sarhoşluktan) sonra uyanıklık, telvinden sonra temkin, fenadan sonra beka ehlinden olması şeklindedir. Yine lisanı her lisana bedel, beyanı her zevke kâfi, makamı her makamdan daha yüksektir. Artık o, kendinden daha aşağıdaki makam erbabını koruyandır. Çünkü onun makamı bütün makamların üzerinde emir olandır. Nitekim şairin dediği gibi:

Emindir, cömertlik kendine emanettir.

Cömert olmamaya cimridir. Necîb biridir.

"Muhabbetin sıfatlarının bitmemesi." Bu, muhabbetin her makamında nisbeti ve alakası olmasındandır. Çünkü muhabbet, her makamın ruhu ve her makama götürendir. Sülûk edenlerin yönelmesi ancak muhabbetle harekete geçer. Muhabbetin her hal, makam ve mevkiye irtibatı vardır. Onun için asla sıfatları bitmez. Allah daha iyisini bilir.

Allah Sevgisinin (Muhabbetullah) Vucubiyeti

Yazar devamla şöyle der: "Bu sevgi, bu durumun kutbudur. Onun ötesindekiler, dillerin çağırdığı, huyların iddia ettiği ve akılların vacib kıldığı sevgilerdir sadece."

Demek istiyor ki, Allah (cc)'a yolculuk eden sülûk ehlinin durumunun yörüngesi, bu üçüncü muhabbet üzeredir. Böyle olması, şaibelerden, illet ve arazlardan uzak olması nedeniyledir. Bu muhabbetin erbabı ise arzu olunan, meczub ve matlubdur. Bunun dışındaki muhabbetlerin erbabı sevgilisinden irade ettiği şeylerle durmaktadır. İhsan ve fiilleri sevmek ise zahirdir, bellidir.

Sıfatları sevmeye gelince; bu kişi, ruhunun lezzeti, sıfatlarının mütalaası ve kalbinin nimeti ile birliktedir. Çünkü ruhların ve akılların lezzetleri -hiç şüphesiz- kemal sıfatlarının ve cemal niteliklerinin mütalaasındadır.

Bu üçüncü derecedeki muhabbet ehli, ilk iki derecenin de üstündedir. Ondan birşeyler alınmış, birtakım şeyler saklanmıştır. Bu da onun prensibine göre "fenâ"nın "gaye" olmasına mebnidir. Bilindiği gibi daha önce de geçmişti.

"Diller bu sevgiye çağırır", yani diller bu sevgiyi niteler ve niteliklerini saymakla çok meşgul olur. Onu ifade edebilmeyi becerir."

"Halkın iddia etiği sevgi." Bu, üçüncü derecenin aksinedir. Çünkü ona ancak Allah (cc)'ın yardımı ile erişilebilir. Çalışıp çabalama ile elde edilemez. Sebeplere sarılarak ona ulaşılamaz. O sevgide "iddia"ya imkan yoktur. Çünkü o sevginin durumu bundan çok daha yücedir.

"Akılların gerektirdiği sevgi" ifadesi ile denilmek istenen şudur: Akıl o sevginin vücûbuna hükmeder. Bu aynen onun dediği gibidir. Çünkü, akıllar "Allah sevgisinin" nefis, akraba, mal ve evlat ve ondan başka herşeyin sevgisinin önüne geçirilmesinin gerekliliğine hükmeder. Kimin aklı buna hükmetmezse, aklına önem vermesin. Çünkü akıl, fıtrat, şeriat, ibret ve düşünce; bunların hepsi Allah'ın muhabbetine, muhabbetindeki tevhidine davat etmektedirler.

Peygamberler ancak ve ancak fıtrat ve akılda olan şeyleri tahkik için gelmişlerdir. Nitekim şöyle denmiştir: Farzet ki onun nezdinden peygamberler gelmedi. Sevgilinin güzelliğinden haber vermedi. Yine de O'nu, yüzyüze ve gaib iken sevmek vacib değil mi? Kimin aklı bunu emretmezse, akıldan nasibi yoktur. Çünkü akıllar, kendi yaratıcısını yakından sevmeye çağırır.

Akıllar buna göre yaratılmamış mıdır? Yoksa yabancı olanın çalışıp çabalaması ile değil.

Ey kalplerin sevgilisi! Güzellik, cemal sahibi ve kalplerin sahibinin değil midir?

Güzel olan güzelliği sevmez mi? Halkın ilahı benzemekten yücedir.

Bundan sonra, O'nun ihsanı O'na kendini verenin kalbini kendine çağırmaz mı?

O ikisi mükemmel olduğu zaman, duaları kabul edene muhabbetin kemalini gerektirmez mi?

Sıfatları O'na benzeyen kim vardır. Halkın ilahı benzeri olmaktan yücedir.

Onun ihsanlarının kim benzerini yapabilir? Ki, kendini veren kulun kalbi ona kulluk etsin.

Bu da delildir ki, O bütün mahlukatın en üstün sevgilisidir.

Ey bunu inkar eden! Vallahi sen kovulmuş ve herşeyini kaybetmiş olanın ta kendisisin.

Ey O'ndan başkasını O'nun gibi seven kişi! Sen Salîb'in (Haç) kulusun, kulu....

Ey sevgilisini birleyen ve gizli ve aşikar iken O'nu hoşnud eden! Halkın tümü bile onun yüzüne karşı kızsalar, onlara dolaylı da olsa aldırış etmediğini bildirir.

Nasibini aldın. Onlarsa zarar ettiler. Bu bakımdan üzülme. Düşmanın hilesine ve arkadaşlarının uzaklaşmasına üzülme!...

GAYRET MERTEBESİ

"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz" ayetinin mertebelerinden biri de "gayret" mertebesidir.

Allah Teala şöyle buyurur: *(De ki: "Rabbim ancak hayasızlıkları, onların açığını, gizlisini... haram etmiştir"* (A'raf; 33). Sahih-i Buharî'de Ebu Ahves, Abdullah b. Mes'ud'un, Resulullah (sav)'ın şu sözünü naklettiğini söyler. "Hiçkimse Allah (cc)'tan daha kıskanç değildir. Kıskançlığından dolayı hayasızlıkların açığını ve gizlisini haram kılmıştır. Hiçbir şey Allah (cc)'a "övgü"den daha sevimli değildir. Bu nedenle, müjdeci ve uyarıcılar olarak peygamberleri göndermiştir" (Müslim, Tevbe, 32). Yine Sahih'te Ebû Seleme hadisinden, Ebu Hureyre (ra)'den rivayet olunduğuna göre Resulullah (sav): "Allah (cc) kıskanır, mü'min kıskanır, Allah (cc)'ın kıskanması, kulun kendisine haram kıldığı şeyi işlemesinden ileri gelir" (Müslim, Tevbe 36; Tirmizi, Redal, 14; Müslim) demiştir. Yine Sahih'te, Resul-i Ekrem (sav): "Sa'd'ın kıskançlığına şaşırıyor musunuz? Ben ondan daha kıskancım, Allah da benden daha kıskançtır" (Müslim, İman, 17) buyurur.

Allah Teala'nın şu sözü de "gayret"e dahildir:

"Sen Kur'an'ı okuduğun zaman seninle ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz" (İsra, 45).

Hz. Seriyy arkadaşlarına şöyle der: "Bu "perde" nedir, bilir misiniz? Bu, "gayret (kıskançlık) perdesidir". Allah (cc)'dan daha kıskanç hiçkimse yoktur. Allah (cc) kafirleri, kelamını anlamaya ve kendi marifetine, tevhidine ve muhabbetine layık kılmamıştır. Kendileri ile peygamber ve tevhidi arasında, kelamını layık olmadan elde eder diye gayretinden (kıskançlığından) gözlerin göremeyeceği bir perde kılmıştır.

"Gayret", çok şerefli ve büyük, değeri yüce bir mertebedir. Fakat sonradan gelen sûfiler arasında konusunu altüst edenler, onu başka batıl yollara götürenler çıkmıştır. Adına "gayret" demişler, ancak onu başka şekilde tanıtmışlar ve ilerde göreceğin gibi onu adamakıllı karıştırmışlardır.

Gayret (kıskançlık) iki çeşittir:

a) Birşeyden kıskançlık duymak (el-gayret mine'ş-şey). O şeyin sevgilin hususunda sana ortak olmasından hoşlanmamandır.

b) Bir şeyi kıskanmak (el-gayret ala'ş-şey): Bu da, sevgiliye, sen değil senden başkası elde edecek veya onu elde etmekte sana ortak olacak diye, aşırı düşkün olmandır.

Kıskançlık yine iki kısımdır: Kulun kendisini kendisinden kıskanması. Tıpkı nefsinden kalbini, tefrikasından cem'iyetini, yüz çevirmesinden yönelmesini, kötü sıfatlarından iyi sıfatlarını kıskandığı gibi. Bu kıskanma ulvî, temiz ve şerefli nefsin özelliğidir. Değersiz-alçak nefsin o konuda hiçbir nasibi yoktur. Nefsin şerefi ve himmetinin yüceliği oranında bu kıskançlık meydana gelir.

Kıskançlık iki çeşittir:

Birincisi: Hak Teala'nın kulunu kıskanması.

İkincisi: Kulun da, Rabbini değil, Rabbi için kıskanması.

Rabb (cc)'ın kulunu kıskanmasına gelince; bu, Allah (cc)'ın kulunu mahlukata kul yapmaması, aksine, onu kendi nefsine kul edinmesidir. O kul üzerinde, birbirine geçimsizlik gösteren, hak iddia eden birçok ortaklar olmasına fırsat vermemesi, bilakis onu yalnız kendi nefsine ayırması, onun üzerine çok sıkı ve cimri olmasıdır. Bu, kıskançlıkların en yücesidir.

Kulun Rabbini kıskanması da iki çeşittir: Kendinden kıskanması, başkasından kıskanması. Kendinden kıskanması; amellerinden, sözlerinden, hal, vakit ve nefislerinden hiçbir şeyi Rabbinden başkası için yapmamasıdır.

Başkasından kıskanması; haram kıldığı şeyler çiğnendiği zaman onlar için ve hakları hafife alındığı zaman hakları uğruna kulun gazab etmesidir. Allah (cc)'ı kıskanmaya gelince; bu en büyük cehalet ve en koyu batıldır. Bunu iddia eden, insanların içinde en büyük cahildir. Belki de, bu tür kıskançlık o kişiyi -kendisi hissetmeden- O'na düşmanlığa ve din ve İslam'ın aslından uzaklaşmaya götürür. Belki de bu kişi Allah (cc)'a sülûk edenlerin yollarını kesici şer bir kişi olur. Evet, o kişi sülûk edenlerin gerçekten yol kesicisidir. O "kıskançlık kalıbı" ile yol kesmeye çıkmıştır. Allah (cc) için, Allah (cc)'ın hukukuna tazim ile, amel ve ahvalini Allah (cc) için saf kılmayı gerektiren "kıskançlık" la bu adamın ne alakası var? Arif olan Allah (cc) için kıskanır. Cahil olan Allah (cc)'ı kıskanır. Buna göre, "Ban Allah (cc)'ı kıskanıyorum" denmez, fakat "Ben Allah (cc) için kıskanıyorum" denir.

Kulun nefsinden kıskanması, başkasından kıskanmasından daha önemlidir. Çünkü kendi nefsinden kıskandığın zaman Allah (cc) için başkasından kıskanman sahih olur. Onun için başkasından kıskandığın ve nefsinden kıskanmadığın zaman, kıskançlık, hiç şüphe yok ki karışık ve sakat olur. Bunu düşün, derinden derine tefekkür et. Akıllı sülûk erbabı, birçok sülûk erbabının ayaklarının kaydığı şu makamda bu sözleri düşünsün. Hidayet edici, başarıya ulaştırıp daim kılıcı yalnız Allah'tır.

Nitekim meşhur bir sûfiden şöyle nakledilir. Demiş ki: "Allah (cc)'ı zikredeni, görmedikçe rahat etmiyorum." Kastettiği, kendinin dışındaki gafiller ve onların zikridir.

İşin garibi, bu söz onun menkıbelerinden ve güzelliklerinden sayılıyor. Bu şu anlama gelir: Aklını yitireni bu sebepten mazur görmek gerekir. Bu ise saşahatın (ölçüyü kaçırma) en büyüklerindendir. Gaflette iken ve her halükarda Allah (cc)'ı zikir, O'nu tamamen unutmaktan daha hayırlıdır. Diller kendilerinin dostu olan Allah (cc)'ı zikretmeyi ne zaman terkederse, Allah (cc)'ı buğz ettiren ve gazab ettiren şeyleri zikretmekle meşgul olur. Bunda arif olan için hangi rahattan söz edilebilir ki? Bu ona ancak ağır ve çirkin gelmez mi?

Başka bir şahıs: "Ben Allah (cc)'ı görmeyi ve ona bakmayı sevmiyorum" der. Kendisine "Niçin" diye sorarlar. O da: "Benim gibi başka birinin O'na bakmasından onu kıskandığım için" der. Zilletini, tevazusunu, kırıklığını ve nefsini hakir görmesini korumakla birlikte, o kişinin cehaletini gösteren şu çirkin kıskançlığına da bak!

Kabil bir olay da Şiblî'den nakledilir: Şiblî'nin oğlu öldüğü zaman hamama girer. Sakalına temizlik pudrası sürer ve sakalının bütün kıllarını giderir. Kendisine (oğlunun vefatından dolayı) taziyeye gelen herkes: "Bu nedir Ya Ebû Bekr" der. O da: "Kıl kesmekte karıma uydum" der. Arkadaşlarından biri: "Söyle bana, peki bunu niçin yaptın?" der. Bunun üzerine o da: "Biliyorum ki, beni gaflet üzere taziye edecekler. Ve Allah (cc) sana ecir versin diyecekler. Allah (cc)'ı gaflet üzere zikretmemeleri için sakalımı feda ettim" der.

Şimdi, şu içinde birçok haramları kapsayan çirkin ve haram kıskançlığa bakınız. Örneğin, bir musibet esnasında saçı traş etmek! Oysa Resulullah (sav): "Traş eden, bağıran-çağıran ve elbisesini parçalayan bizden değildir" buyurur. Yani saçını traş eden, ölünün cenazede iyiliklerini sayıp, ağlayarak bağırıp-çağıran ve elbisesini yırtıp parçalayan kimseler bizden değildir! Yine bu kıskançlığın taşıdığı haramlardan biri de sakalını traş etmektir. Oysa Resulullah (sav), sakalın kesilmemesini, bırakılmasını emretmiştir. Bir diğeri, din kardeşlerinin kendini taziye etmelerini ve böylelikle taziye sevabını almalarını engellemek.

Bir başkası: Allah (cc)'ın onların dillerinde gafletle anılmasını hoş görmemesi. Oysa bu -hiç şüphe yok ki- Allah (cc)'ı zikretmemekten daha hayırlıdır. Bu kişi günahlarının mağfiret edilmesini ve affolunmasını ister. Bunların onun menkıbelerinden ve hoş olan kıskançlıklardan sayılmasına gelince seni tesbih ederim ya Rab! -bu büyük bir iftiradır. Kabil bir söz de Ebu'l-Huseyin En-Nuri'den zikrolunur: Kendisi ezan okuyan birini duyar ve "Allah belanı versin, Allah seni kahretsin" der. Sonra uluyan bir köpek duyar ve "Lebbeyk ve sa'deyk" (emrin başüstüne, dediğini yapmaya hazırım) der ve bunun üzerine kendisine "Bu, dini terketmektir" derler.

Doğru söylemişler vallahi! Müezzine şehadetlerde "Allah belanı versin, Allah seni kahretsin" diyor ve köpeğin ulumasına telbiyede bulunuyor.

Kendisi ise şöyle cevap verir: Müezzin Allah (cc)'ı gaflet kafası ile zikrediyordu. Köpeğe gelince, Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir şey hariç olmamak üzere hepsi O'nu hamd ile tesbih eder"* (İsra, 44).

Allah aşkına! Resulullah (sav) veya Hz. Ömer (ra) bunu diyen birisiyle karşılaşsalardı ve söylerken onu görselerdi veyahut da bunu menkıbe ve güzel amellerden sayan birini görselerdi, acaba ne yaparlardı?

Şiblî "Allah yücedir" diyen birini işitti ve ona 'Allah yücedir' demenizden de Allah yücedir" dedi.

Bir defasında ezan okudu. İki şehadet cümlesine gelince "Eğer bana emretmeseydin, seninle birlikte başkasını zikretmezdim" der. Onların içinden cahilin biri "La ilahe illallah" kalbin içinden "Muhammedün Resulullah" ise kulaktaki küpenin arkasından (gayr-i ihtiyarî) gelir" der. Biz de diyoruz ki, "Muhammedün Resûlullah" "La ilahe illallah" sözünün mütemmimidir. Her ikisi de kalbin özünden çıkarlar. Aynı kaynaktandırlar. Biri ancak diğeri ile tamamlanır.

GAYRET (KISKANÇLIK) BÂBI

Menazil yazarı şöyle der: Allah (cc) peygamberi Hz. Süleyman (as)'dan hikaye ederek: *"(Dedi ki:) "Onları bana döndürün". Sonra hemen ayaklarını, boyunlarını okşamaya, taramaya başladı"* (Sa'd, 33).

Yazarın bu ayetle içtihatı şu maksada binaendir:

Hz. Süleyman (as) atları severdi. Atları güzel bulması ve onlara bakıp durması- kendisine gösterildiği için- kendisini gündüz namazından alıkoymuş , nihayet güneş perdenin arkasına gizlenmişti (batmıştı). Bunun üzerine atlardan dolayı ona Allah (cc) için bir kıskançlık geldi. Çünkü atları güzel bulması, onlara bakakalması benliğine hakim olmuş, mevlasına hizmet etmekten ve O'nun hakkını eda etmekten alıkoymuştu. Bunun üzerine "Onları bana döndürün" der ve boyunlarına, ayaklarına Allah (cc) için kıskançlıktan dolayı kılıçla vurmaya başlar.

Yazar devamla; "Kıskançlık, çok cimrilikten tahammülün kalmaması, sabretmek hususunda darlık duymaktır" der; yani, sevgilisinde, alıkoyan ve onu O'ndan perdeleyen şeye, kıskanç olanın tahammül edememesi kastedilmektedir. Kendisi yerine başkasını bedel verecek diye sıkı cimriliğinden dolayı o kişi tahamül edemez. Bu cimrilik samimi sevenler nezdinde katıksız cömertliktir. "Rekabetten dolayı sabretmek hususunda darlık duymak" ifadesine gelince; bu, sevgilisine sabretmeye gücünün, kuvvetinin daralmasıdır. Sabırların içinde,kendisinden başkasını veya vesilesi olanın kınanmasını gerektirmeyen bir sabır türüdür. Kendisini bu darlığa sevkeden, sevgilisi için ileri gitmesidir ki, bu da kıskançlıktır. Çünkü o -rekabet ve isteğinden dolayı- nefsine, O'na karşı kendini tutması için izin vermez. Rekabet; birşeyi tam istemek ve başkasını, eğer onda ortaklığı teşvik etmemişse engellemek, ortaklığı teşvik etmişse ona karşı yarış etmektir. Allah Teala şöyle buyurur: *"O halde yarışanlar bu hususta yarışsınlar"* (Mutaffifin, 26).

"Münafese" (rekabet) ile "gıpta" arasında hem bir birlik, hem de bir fark vardır. Aynı zamanda her ikisi ile "haset" arasında da hem de bir birlik hem bir fark vardır.

Münafese (rekabet) yarış, çalışma ve hırs içerirken; haset, hasetçinin önemsizlik ve acizliğini gösterir. Öyle değilse kıskandığın kimse ile yarış. Bu, onun hasedinden sana daha yararlıdır. Nitekim şairin dediği gibi.

Bir kimseye dost olmak hoşuna giderse, ol.
Ki o da sana karşı beğendiğin gibi olsun.

Cömertlik ve iyilik geldiği zaman onu engelleyecek bir engel olamaz. "Gıpta" da bir nevi beğenme, gıpta edilenle ferahlık duyma ve onun halini güzel görme vardır.

Kıskançlığın Dereceleri

Yazar devamla şöyle der: "Bu üç derecedir:

Birinci Derece: Kulun kaybettiğini geri istemek,kaçırmış olduğunu telafi etmek ve kuvvetlerinin eksiğini tamamlamak üzere zayi olan şeyi kıskanması."

Bu ifadede geçen "Kulluk eden" -faydalı ilim gereğince- salih amel için çalışan kişidir. Onun kıskançlığı kaybetmiş olduğu salih ameldir. O kişi kaybolan salih amelini, benzeri ile geri almaktadır. Kaçırmış olduğu virdlerini (muayyet zamanda okuduğu Kur'an ve zikir), nafilelerini ve çeşitli ibadetlerini, gerek aynı cinsinden gerek başka çeşitten benzerleri ile telafi eder. Kaza edebileceğini kaza eder. Bedel verilmesi kabul edilenin bedelini verir. Telafisi mümkün olanı telafi eder.

"Kaçırmış olduğunu telafi eder". Zayi ettiğini geri almak ile kaçırmış olduğunu telafi etmek arasında şöyle bir fark vardır: Birincisi, aynen kendisini geri almak mümkündür. Mesela fırsat bulduğu bir yılda haccı kaçırsa, o sene haccı yapamasa, onu gelecek yıl telafi edebilir. Yine zekatı, farz olduğu vakitten geri bıraktığında ve daha sonra telafi ettiğinde de durum yine böyledir. Ve buna benzer başka şeyler gibi.

Kaçırdığına gelince: Bu ancak benzerini yapmakla telafi olur. Bir vakitle muvakkat olan farzın vakti çıktığı zaman onu kaza etmek gibi. Veya "Kaybettiğini iade ile kaçırdığını telafi etmek"ten maksat, emir ve yasaklarda ihmalin iki çeşididir. Buna göre şundan kaybettiğini, kaza ederek ve benzerini yaparak geri alırken, şundan kaçırmış olduğunu -yani önceden yaptıklarını- tevbe ve pişmanlıkla geri ister.

"Kuvvetlerini telafi." Kuvveti zayıflıkla değişmeden önce onu itaatte sarfetmektir. O kişi kuvvetinin Allah 'a itaatten başka bir yere gitmesini kıskanır ve kendisine bir gevşeklik arız olan amel kuvvetlerini, ameline kuvvet, çalışkanlık ekleyerek- amelini kıskandığı için- telafi eder.

Bu, kulların amellerini kıskanmalarıdır. Allah (cc) daha iyisini bilir.

"*İkinci Derece:* Müridin kıskançlığıdır. Bu, kaçırılan vakte duyulan kıskançlıktır. Bu, öldürücü kıskançlıktır. Çünkü vaktin geçmesi çok çabuk, dönmesi çok yavaştır."

"Müridler" hal erbabı, "abidler" ibadet ve vird erbabıdırlar. O halde hem mürid abiddir ve hem abid de mürid. Fakat alimler, muhabbet ve iman hakikatlerinin tadını alanlara özel olarak "mürid" ismini, sadece amel edene de özel olarak "abid" adını vermişlerdir. Bir mürid abid değilse zındıktır, bir abid de mürid değilse riyakardır. Abid'in nezdinde vakit, ibadet ve vird vaktidir. Müridin nezdinde ise Allah'a yönelme, bütün düşünce ve himmetini O'na verme, kalbini bütün benliğiyle O'na bağlamadır.

Vakit onun en değerli şeyidir. Vaktinin virdsiz geçmesini kıskanır. Vakti bir kaçırdı mı onu telafi etmesi asla mümkün olmaz. Çünkü ikinci vaktin kendine has yükümlülükleri vardır. O halde bir vakti kaçırdı mı, onu telafi etmesine imkan yoktur. Müsned'de merfu olarak yer aldığı gibi: "Ramazan günü kim bir gün özürsüz yere, kasden orucunu tutmazsa, bütün bir yılı oruçla geçirse bile onu kaza etmiş olamaz.

"Bu, öldürücü bir kıskançlıktır." Yani öldürmeye benzer apaçık şiddetli, zararlı bir kıskançlıktır. Çünkü "elden kaçırma hasreti" öldürücüdür. Özellikle hasret çeken, onun telafisine hiçbir yolun olmadığını bildiği zaman! Yine, kaçırmayı kıskanmak, ayrıca bir kaçırmaktır. Nitekim denilmiştir ki, geçen vakitte pişmanlıkla meşgul olmak şu anki vakti zayi etmektir. Bunun için denilir ki vakit kılıçtır. Sen onu kesmezsen o seni keser. Şeyh, daha sonra bu kıskançlığın öldürücü olmasının sebeplerini beyan-eder ve der ki:

"Çünkü vakit çok çabuk geçer." Yani çok hızlı geçer. Araplar "el-vaha, el-acele" derler. Yine bu kelimeden türemiş olan vahy", "gizli ve sür'atle bildirmek" demektir. Yine şeyhimizin de kullandığı gibi "vahiyy" kelimesini kullanarak filan çok hızlı geldi anlamında (câe fülanun vahiyyen) derler. Vakit bizatihi (kendi başına) geçip gidicidir. Her kim kendi nefsinden gafil olursa, vakitleri geçip gitmiş ve kaybı büyük, hasreti çok şiddetli olmuştur. Bu kaçırdığını tahkik edip de kaybettiği şeylerin miktarını öğrenince, geriye dönmeyi isteyip kendisi ile geri dönme arasına engel olununca, kaçırılan şeyi ele geçirmeyi taleb edince hali nice olur? Dün yeni güne nasıl geri getirilir? İşte bu takdirde hali nice olur?

"Fakat uzak yerden (ta dünyadan imanı) almak, onlar için nasıl mümkün olsun?" (Sebe, 52).

Böylece sevdiği ve hoşnut olduğu şeylere kavuşması engellenir ve kazandığı şeylerin, akıllı birisinin kazanması gereken şeyler olmadığını anlar, kendisi ile istemiş olduğu şeyler arasına engel olunur. Nitekim bu manada şair şöyle der:

"Eyvahlar olsun! Onun benzerini geri getirmeye hiçbir yol yok. Eğer geri gelseydi iç yangını hafiflerdi.

Sabretmek zor olduğu zamanlardaki şehvetlerdir onlar. Şimdi iç sızısına dönüştüler.

Şayet onlar sabr ve kuvvetle geri getirilseler, lezzetlere dönüşürler. Akıl sahibi görüyor!"

Derler ki; "Kopuk hallerin içinde en zoru nefeslerin kesilmesidir. Çünkü nefes erbabı yukarı doğru bir nefes verdi mi, onu sevgili aşkı ve iştiyakı ile sevgilisine doğru yükseltirler."

Onu ileri doğru istediklerinde, kendisine -bir evvelki gibi- bir nefes daha vermeden onu ileri itemezler. Onların bütün nefesleri Allah (cc) sayesindedir. Allah'adır. O'nun aşkı, O'nun özlemi ve O'nun ünsiyeti iledir. Uykularının ağır basması hariç, nefeslerinin birini bile Allah (cc) ile birlikte olmaktan kaçırmazlar. Onların ekserisi, rüyasında ruh ve kalplerinin meşgul olması dolayısı ile kendilerini böyle görürler. Böylece uyku ve uyanıklıkta nefeslerini korumuş olurlar. Bu durumu çirkin görmemek gerekir. Çünkü muhabbet onun kalbine ve melekesine hakim oldu mu çaresiz kendisine bunu gerektirir.

Maksat şudur: Varidat (kalbe gelen şeyler) çok çabuk giderler. Bulutlardan daha hızlı geçer, vakit içindekilerle geçer gider. Ondan sana ancak eseri ve hükmü kalır. Vaktinden sana dönen şeyi kendi nefsin için tercih et. Çünkü o, çaresiz sana dönecektir. Bunun için mutlu olanlara: *"(Dünyada) geçmiş günlerde takdim ettiğiniz (iyi ameller)in karşılığı olarak afiyetle yeyin için"* (Hakka, 24) denilir.

Bedbahtlara ise, *"Size olan bu (azab) şundandır: (Çünkü) siz yer(yüzün)de haksız yere şımarıklık ediyor, taşkınlık ediyordunuz"* (Mü'min, 75) denilir.

"*Üçüncü Derece:* Arifin gayn'ın örttüğü gözü reca'a bağlı, ihsana yönelmiş nefes ve reyn'in kapladığı sırrı kıskanmasıdır" der; yani, perde ve örtünün kapattığı basireti kaskınar. Çünkü "ğayn" perde ve örtü mesabesindedir.

Bu, çok ince bir perdedir. Bunun üzerinde "ğaym" vardır. Bütün mü'minlere aittir. Bunun üzerinde de "reyn ve raan" vardır. Kafirler içindir. "Reyn'in kapladığı sır" "ğaym"dan daha kalın perdedir.

Burada geçen "sır", ya ruh tarafından anlaşılabilen bir latife ya da Allah (cc) ile kul arasında bir haldir. Bu sırrı nefes ve mizacın reyn'i (perdesi) kaplarsa o kişi, azab görenin azabından imdat dilediği gibi -sırrını bu reyn'den kıskandığı için- imdat diler.

"Reca'a bağlı ve âta (ihsan)a yönelmiş nefes." Yani nefes sahibi, nefesi ayrı bir sevap umuduna bağlanıp, Allah (cc)'ın irade ve muhabbetine bağlanmadığı zaman, nefesini kıskanır. Çünkü her iki nefes arasında, bağlandıkları nesnenin farkı gibi fark vardır.

"Bir ihsana yönelmiş sır" sözünü de böyle anlamak gerekir. Yani o kişi, Allah (cc)'ı bırakıp da ihsana yönelir ve ondan hoşnut olur. Oysa ancak Allah'a bağlanması ve ancak verici (el-mu'tî), zengin (el-ganî) ve övülmüş (el-hamîd) olan Allah (cc)'a yönelmesi gerekir. Allah (cc) daha iyi bilir.

ŞEVK MERTEBESİ

"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz" ayetinin mertebelerinden biri de "şevk" mertebesidir.

Allah Teala: *"Kim Allah'a kavuşmayı umarsa şüphe yok ki Allah'ın tayin ettiği (o) vakit mutlaka gelecektir"* (Ankebut, 5) buyurur.

Bu ifadenin şevk erbabını sabra teşvik ve teselli etmek için olduğunu söylemişlerdir. Yani ayet-i kerime'de Allah (cc): "Bana kavuşmayı umanın bana şevk duyduğunu biliyorum. Onun için yakın bir vakit belirledim. Çünkü o vakit, çaresiz gelecektir ve her gelecek yakındır" demiş olmaktadır. Bu ifadede başka bir latife daha vardır; o da iştiyak erbabının kavuşma umudu ile oyalanmalarıdır. Şu şiir bu manada söylenmiştir:

"Ümit ile oyalanma olmasaydı, aşk ateşi ve şevkten sevenin nefesi kesilirdi.
Göğüs gerdiği şeyden, hasret ve yangından kalbi az daha eriyecekti.
Nihayet ümit esintisi ona çarptı da kavuşma ile oyalanınca yangın durdu.

Resul-i Ekrem (sav) duasında şöyle derdi: "Senden cemaline bakma lezzeti ve sana kavuşma şevki ihsan etmeni niyaz ederim" (Nesei, Sehv, 62; Müsned I, 191).

Onlardan birisi şöyle der: Resulullah (sav) daima Allah (cc)'a şevk duyardı. Ona kavuşma şevki asla durmamıştır. Fakat şevk yüz parçadır. Doksandokuzu onun, bir cüz de ümmete dağıtılmıştır. Bunun üzerine Resulullah (sav) bu parçanın kendi şevki seviyesinde olmasını dilemiştir.

Şevkin Tanımı

"Şevk" muhabbetin eserlerinden bir eser, hükümlerinden bir hükümdür. Çünkü şerik, her durumda kalbin sevgiliye yolculuğudur.

Derler ki: Şevk, sevgiliye kavuşmka için kalplerin coşmasıdır. "Şevk, için yanmasıdır. Şevk içten coşar ve doğar, kalpleri yakar, ciğerleri paramparça eder.

"Muhabbet" şevkten daha yüksektir. Çünkü şevk muhabbetten doğar ve ona göre ya kuvvetlenir ya zayıf olur. Yahya b. Muaz: "Şevkin alameti, organların şehvetlerden, çocuğun memeden kesildiği gibi kesilmesidir" der.

Ebu Osman ise şöyle demiştir: "Şevkin alameti rahatlıkla ve afiyetle ölümü sevebilmektir. Tıpkı Hz. Yusuf (as)'un durumu gibi ki kuyuya atıldığı zaman da, hapse konulduğu zaman da "Canımı al"demedi. Fakat emir, emniyet ve nimet tamam olduğu zaman *"Rabim, beni müslman olarak öldür"* (Yusuf, 101) dedi."

İbn Halîf: "Şevk kalplerin vecde gelerek rahatlaması ve Rabbına yakın arzulamasıdır" der.

Derler ki; "Şevk, içden meydana gelen bir alevdir. Fırkat (ayrılık)tan doğar. Kavuşma oldu mu, söner."

Ben de derim ki, şevkin kavuşmakla ortadan kalkıp kalkmayacağı meselesi muhabbet ehli arasında münakaşa konusu olmuştur. "Muhabbet"in kavuşmakla yok olmayacağında fikir birliği vardır.

İçlerinden: "Şevk, kavuşmakla yok olur. Çünkü şevk kalbin sevgilisine yolculuğudur. O'na gelip vuslata erince, şevkin yerine "sevgili ile ferahlık bulma" başlar. Bu "ferahlık" muhabbetle bir arada olur, ona aykırı olmaz diyenler olmuştur. Bunlar: "Sevgiliyi temaşa kalbe hakim olunca, şevk hatırına bile gelmez" derler. Sûfilerden birine sorarlar: "İştiyak halinde misin?" "Hayır"der. "Şevk gaib olanadır, oysa o hazırdır."

Bir zümre şöyle der: "Kurb ve vusûl ile iştiyak artar, ortadan kalkmaz. Çünkü vusûldan önce iştiyak haber ve ilime binaen idi. Vusûldan sonra ise gözü ile görme ve müşahedeye binaen olur." Bunun için şair şöyle der!

Şevkin en çok olduğu gün, çadırların çadırlara yaklaştığı zamandır.

Cüneyd: "Seriyye'den işittim: Şevkte tahakkuk ve tevekkülün mertebesine erdi mi, arif için en yüce makam şevk olur. Arif, şevkte tevekkülün derecesine erdi mi, kendisini meşgul eden her şeyi terkederek iştiyak duyduğu varlığa yönelir. Buna göre, cennetlikler Allah (cc)'a yakın olmalarına, O'nu görmelerine rağmen devamlı O'na şevk içinde olurlar" der.

Derler ki; kavuşma halinda şevkin daha büyük olduğuna delil, bir aşığın sevgilisine kavuştuğu zaman ağlamasıdır. Bu ağlama, ona duyulan şiddetli iştiyak ve coşmasındandır. Bunun için,onunla karşılaştığında iştiyak duyar ki, ondan uzak iken öylesini hissetmemiştir.

Şevk Üzerine Görüşler

Bu konuda anlaşmazlık şuradadır: Şevk, kalbin sevgiliye kavuşmak için heyecanlanması ve coşmasıdır diye tanımlanır.

Bu, sevgiliye kavuşunca kaybolur. Fakat onun arkasından, ondan daha büyük bir şey gelir. Bunu, vuslatın tadı ve sevgilin cemalini temaşa depreştirir. İşte bu, kavuşmak (likâ) ve yakınlık (kurb) ile artar, kaybolmaz. Bunun kavuşmadan önceki halinden söz ederken "vücuduhu" (var olması), kavuşmadan sonra ise "husuluhu" (gerçekleşmesi) denilir. Bazıları birinciye "şevk", ikinciye "iştiyak" demişlerdir.

Kuşeyrî der ki: "Üstad Ebu Ali Ed-Dakkak'tan duydum. Şevkle iştiyakı birbirinden ayırıyor ve şevk sevgiliyi seyir ve temaşa ile sukûn bulur, oysa iştiyak görmekle zail olmaz diyordu. Yine devamla şu şiirin bu manada söylendiğini bildirdi."

"Göz onu görünce geri dönmez,sevgiliyi temaşa için tekrar tekrar iştiyakla bakar."

Nasrabazî der ki; "Halktan herkesin bir şevk makamı vardır. Fakat iştiyak makamı yoktur. İştiyak haline giren kendisinde eser ve karar görülemiyecek derecede hayrete düşer ve kendinden geçer."

Ed-Dakkak *"Rabbim, razı olasın diye sana acele ederek geldim"* (Taha, 84) ayetini açıklarken "Hz. Musa, şevkimden sana acele olarak geldim demek istedi, fakat bunu rıza kelimesi ile gizledi" demiştir.

Derler ki: Allah (cc)'a şevk sahipleri baldan daha tatlı olan yakınlık kadehini kafalarına dikip yudum yudum içerler. Kendilerine vuslat ruhu açılmıştır. Onlar onun sekrlerinde en büyük tat ve lezzeti almaktadırlar.

Derler ki: Allah (cc)'a iştiyak duyana herşey iştiyak duyar. Nitekim birisi de şöyle der: "Ben şevke giriyorum, herşey bana iştiyak duyuyor. Oysa ben onların hepsinden hür ve azadeyim" (1)

Şu şiir de bu manaya söylenmiştir.

Atlar su yerine iştiyak duyunca sudan yüz çevirdiler de su yeri onlara iştiyak duydu.

Bir ihtiyar kocakarının gurbette bir yakını vardı. Derken çocuk seferinden geri döndü. Ailesi ve akrabaları hep sevindiler. Oysa nine ağlamaya başladı. Kadına "Niçin ağlıyorsun" dediklerinde, kadın "Bu delikanlının gelişi, bana Allah (cc)'ın huzuruna geleceğimiz günü hatırlattı" dedi. Şu şiir de bu manadadır:

"Ey uzun ayrılığından dolayı şevkinden şikayet eden! Sabret! Belki de sevdiğine yarın kavuşursun."

Derler ki: Hz. Davud (as) birgün tekbaşına sahraya çıkar. Allah(cc) ona vahyeder: "Niye yalnız başınasın? Davud (as): İlahi! Sana temaşaya olan şevkimi kalbime saklıyorum. Böylece benimle halkın arasına engel oluyor. Bunun üzerine Allah (cc): Dön onlara! Sen bana "kaçan bir köle" getirsen, levh-i mahfuz'da seni derin bir alim olarak mükafatlandıracağım, buyurur.

Şevkin Başka Bir Tarifi

Menazil yazarı devamla şöyle der:

"Şevk, kalbin gaip olana seferidir. Bu zümrenin görüşüne gör,: şevkin illeti büyüklüktür. Çünkü şevk ancak gaip olana duyulur. Bu zümrenin görüşü müşahede üzerine kaimdir. Bu sebepten dolayı Kur'an şevk ismini zikretmez."

---

(1) Bu ifade Kuşeyrî Risalesi'nin S. Uludağ tarafından yapılan çevirisinde (sh. 450) şöyledir: "Ben çarşıya çıktığım zaman eşya bana iştiyak duyuyor. Ben ise bunların hepsinden hür ve azadeyim." Orjinal metindeki şevk kelimesi, "Şin" yerine "Sin" harfi ile okunsa, o zaman çarşı anlamı doğar. İhtimal, matbaa hatası vardır. Doğrusunu Allah bilir. (Çeviren).

Ben derim ki; Allah Teala'nın şu buyruğu gereği o bu konunun başına getirilmiştir. *"Kim Allah'ın likasını ve dîdarını ümit ederse, şüphesiz ki Allah'ın va'di yakındır"* (Ankebut, 5).

Allah (cc) sanki "reca" (ümit) lafzını tefsir lisanı ile değil, ibareden işaret ile "şevk" anlamına kılmıştır. Veyahut "reca (ümit) lafzının şevk manasına delaleti lazımiyet yolu iledir. Yoksa "reca"nın onu kapsaması ve mutabakat yolu ile değildir.

"Kalbin gaip olana koşması" ise O'na sefere çıkması ve O'na doğru sür'atle gitmesi demektir.

Şevk konusunda zikretmiş olduğu illete gelince -daha önce geçtiği üzere- içlerinden, "şevk"in kavuşma halinde iken, gaip ikenden daha mükemmel olduğunu söyleyenler vardır. Bunların görüşüne göre şevkin ileti yoktur.

Fakat yazarın sözü; "şevk"i, "sevgilinden uzak iken, sevgiliye kalbin seferi" olarak anlayanların görüşüne göredir. Gerekçesi ise bellidir.

"Şu zümrenin görüşü" ki bu fenadır. Yani, fena ancak müşahede üzerine kaimdir. Çünkü onun başlangıcı -kendisinin belirttiği gibi- müridlerin makamlarının sonu olan "muhabbet"tir. Müşahedenin olduğu yerde şevke hiçbir yer kalmaz. Bu görüş birçok yönden batıldır.

1- Müşahede şevki ortadan kaldıramaz, aksine -daha önce geçtiği gibi- onu artırır.

2- Cennet ehlinin müşahedesi gibi hiçbir müşahede tam ve mükemmel olamaz. Onlar mezîd gününe -ki mezid günü Cuma günüdür- hadiste yer aldığı gibi çok iştiyak duyarlar. Bunun gibi onlar, cennette Rablerinin didarını görmeye ve sözünü işitmeye yine en çok iştiyak duyanlardır. Bu, kendilerine özel bir halde hasıl olur. İbn Ömer'in hadis-i Müsned'inde ve başkasında yer aldığı gibi: "Cennet ehlinin en yüksek mertebede olanları, her gün Rabbinin cemaline iki kere bakan kimselerdir."

Kesinlikle ma'lumdur ki, meydana gelmesinden (husulünden) önceki rüyete iştiyak, takdir olunan en büyük şevktir. Cennet ehlinin elde ettiği müşahede ise dünya ehlinin müşahedesinden daha tamdır.

3- Dünyada, şevki yok edecek bir müşahedeye asla imkan yoktur. Bunu kim elde ettiğini iddia ederse yalan söyler ve iftira eder. Çünkü bunu, ondan başkası bir tarafa, Rahman (cc)'ın kelîmi (O'nunla konuşan) Hz. Musa b. İmran bile elde edememiştir. Bu zümrenin görüşünü bina ettikleri nasıl bir şevktir bu? Kendisi ile başka bir şevkin olmadığı bir şevk! Bu, ayan beyan tam bir müşahede mi yani? Seni tenzih ederiz ya rab! Bu büyük bir iftiradır.

Yoksa bu, kalbin tanıdığı birini, sayısını ancak Allah (cc)'ın bildiği birçok perdelerle müşahadesi mi? Hiç bu müşahede de, müşahedenin mükemmel ve tamına iştiyak duymaya engel olabilir mi ki? Durum aklen, fıtraten ve hakikaten tam aksini göstermiyor mu? Çünkü, sevgilisini bazı yönlerden müşahede eden kimsenin O'nu tam olarak müşahedeye şevki daha fazla ve daha büyük olur. Bu bir parçacık müşahede, O'nu tam ve mükemmel olarak müşahede etme iştiyakına sebep olur.

Şevkte illet nerede, şevke mani olan müşahede nerede? Bu elhamdülillah apaçık! Bu konuda münakaşa eden inatçıdır. Allah (cc) daha iyisini bilir.

Şevkin Dereceleri

Yazar devamla şöyle der: "Şevk üç derecedir:

Birinci Derece: Abidin cennete şevkidir. Korkan emin olsun, hüzünlü olan ferahlansın, uman elde etsin diye..."

Yani abidin cenneti özlemesinde şu üç unsur vardır:

1- Amele sevkeden emniyet husulu. Çünkü, her yönden emniyetten mücerred bir korku, şayet o korku ile birlikte ümit yoksa, sahibini amel etmeye sevketmez. O kişi ümitten yoksun olursa, bitik ve ümitsiz olur.

2- Hüzünlünün ferahı. Çünkü, mücerred hüzün, eğer kendisine ferahlık bitişmezse, sahibini öldürür. Ferahlık ruhu olmasaydı, hüzünlünün bütün gücü-kuvveti yok olurdu ve hüznü onu dizüstü çökertirdi. Fakat hüzün onu oturtunca, ferahlık ruhu onu kaldırır.

3- Zafer ruhu. Çünkü, ümid edende zafer ruhu olmazsa ümidi ölür. Allah (cc) daha iyisini bilir.

"*İkinci Derece:* Allah (cc)'a iştiyaktır.

Sevginin ektiği ihsanların cevanibinde biten bir şevktir ve kalbini onun mukaddes sıfatlarına bağlar. O'nun kereminin latifelerini, ihsanının alametlerini, fazlının nişanlarını görmeye iştiyak duyar. Bu, zail olmanın kapladığı, sevinçlerin cezbettiği, sabrın mukavemet ettiği bir şevktir."

Allah (cc)'a şevk, cennete iştiyak duymaya aykırı değildir. Çünkü bu, cennetteki en hoş şey, Allah (cc)'a yakınlık, O'nu temaşa eylemek, sözünü işitmek ve O'nun hoşnudluğudur. Evet, muhabbet erbabının şevkine oranla, sadece yemek, içmek ve cennetteki hurilere iştiyak duymak çok noksandır. Hatta birbirine mukayese bile edilemez. Bu şevkin iki derecesi vardır:

Birinci derece: İhsan ve minnetin sebep olduğu, sevginin ektiği şevktir. Bu çeşit şevk için yazar "İhsanların cevanibinde biten şevktir" der. Ve bunun sebebi, Allah (cc)'ın minnet, nimet ve ihsanını görmektir. Bunun açıklaması "muhabbet" mertebesinde geçmiş ve isim ile sıfatları, muhabbetin ihsan ve nimetlerine muhabbetinden daha kuvvetli ve mükemmel olduğu ortaya çıkmıştı.

Yazarın "İhsanların yan ve yörelerinde biten" şeklindeki ifadesinde, o bitkinin güçsüz ve zayıf bir bitki olduğuna ve ihsanların cevanibinde biten bitkilerden olduğuna, yoksa isim ve sıfatlara ait bitkilerden olmadığına işaret vardır.

İkinci Derece: "Kalbini O'nun mukaddes sıfatlarına bağlar." Yani, ihsan ve nimet sıfatlarına bağlar. El-Berre; kulları hakkında iyiliği, bahşişi çok olan, el-Mennan; çok veren, el-Muhsin; iyilik eden, el-Cevad; cömerd, el-Muti; veren, el-Gafur; mağfireti çok, vb.

"Mukaddes" yani temiz, muharrifinin te'vilinden, mümessilinin tesbihinden, Muattıla'nın ta'tilinden münezzeh demektir. Maksadının bu ihsana özel sıfatlar olduğunu söylememiz iki nedenledir.

Birincisi: Kalbin genel sıfatlara bağlanması üçüncü derecede olur.

İkincisi: Bu bağlanmanın semeresi, Rabbin kereminin, ihsanının, bağışının, latifelerinin ve kula ihsanının alametlerini ve ona ihsanının delillerini görmeye iştiyaktır. "Fazlının alametlerini"; yani bu da ona, kendisi ile iyilik yaptığı ve kulun kendisi vasıtası ile başkasına üstün olduğu şeydir.

"Bu, zail olmanın kuşattığı bir şevktir", yani o, hasta bir şevktir. Sevgilinin zatına halis değildir bilakis, kendisine ondan zail olma ulaşmış, kendini zeval kuşatmıştır. "Sürûrun cezbettiği"; yani kendine çektiği! Çünkü ifadede geçen "muhalece", mucâzebe manasındadır. Bu şevkin içine ferah karışınca, bir nevi nasip ve payla karışık olur.

"Sabrın mukavemet etiği şevk"; yani bu şevk sahibinin sabra gücü yeter ve sabrı şevkine mukavemet eder. Üçüncü derecedeki şevkin aksine ona gâlip gelmez.

"*Üçüncü Derece:* Saf muhabbetin tutuşturduğu ateştir. Böylece bu ateş hayatı boğaza diker, teselliyi çekip alır, ona kavuşmanın önünde olan hiçbir karar onu engelleyemez."

Yazar şöyle demek istiyor: Bu mertebede şevk; saf muhabbetin (katıksız muhabbetin) tutuşturduğu bir ateşe benzer. Şevk, insanın içini yakıp kavurduğu için ateşe benzetilmiştir. Saf muhabbet" sözü ile bu muhabbetin ihsan ve nimet için olmadığına, aksine zat'a ve sıfata taalluk eden bir muhabbet olduğuna işaret eder.

"Hayatı boğaza diker"; yani bu şevk, sahibinin hayatın lezzetinde sükûn bulmasına engel olur.

Tengîs, tekdîrden daha yakındır (1)

"Teselliyi çekip alan"; yani teselliyi yağma edip zorla alan bir ateş (iştiyak)tır.

"Selve" teselli; muhabbetin keder ve üzüntüsünden kurtulmak, yükünü sırtından atmak ve unutmaya çalışarak, sevgiliden yüzçevirmektir.

"O ateşi, kavuşmaya karşı hiçbir karar engellemez." Yani,sevgiliye kavuşmaya olan o ateşi hiçbir karar engelleyemez, ona mani olamaz. Buna sabır da mukavemet edemez. Çünkü sevdiği kişiye kavuşmaya hiçbir karar engel olamaz.

---

(1) Her ikisinin de anlamı bulandırmak, üzmek demektir. Ancak aralarında nüans vardır. Yaşamayı bulandırmak, tarafımızdan, hayatın boğaza dikilmesi olarak tercüme edilmiştir. (Çev).

KALAK (ENDİŞE) MERTEBESİ

Bu şevk bazen kuvvetlenebilir,sabırdan tecerrüd eder ve "Kalak" ismini alır. Menazil yazarı onu böyle isimlendirerek, Allah Teala'nın Hz. Musa (as)'dan hikaye ederek nakletmiş olduğu; *"Rabbim, razı olasın diye sana aceleyle geldim"* (Taha, 84) sözü ile buna delil getirir. Yazar sanki ayeti şöyle anlamaktadır: Hz. Musa (as)'yı acele etmeye sevkeden şey, duymuş olduğu kalak (endişe)dir. Endişe ise O'na lika'ı ve miadı için şevki tecrid etmektir.

Ayetin zahiri şöyledir: Hz. Musa (as)'yı aceleye sevkeden Rabbin hoşnudluğunu istemesidir. O'nun rızası ise, emirlerine derhal koyulmakta ve bu hususta acele etmektedir. Bunun için, selef alimleri bu ayetle namazın ilk vaktinde eda edilmesinin daha efdal olduğuna delil getirirler. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'den dinledim. Bunu anlattı ve "Rabbin rızası emirlerine acele ile sarılmaktadır" dedi.

Sonra menazil yazarı Kalak'ı (endişe) tarif eder ve "Kalak, sabrın iskatı ile şevkin tecrididir" der. Yani şevkin, sabır kalmıyacak şekilde her türlü şaibeden temizlenmesidir. Çünkü şevk'e sabır bitişirse bu şevk olur.

Kalak (Endişe)nın Dereceleri

Sonra yazar şöyle der: "Kalak üç derecedir:

Birinci Derece: Huyu daraltan, halktan hoşlandırmayan ve ölümü lezzetli kılan bir kalaktır."

Yani kalakın bu derecesi,sahibinin huyunu başkalarına tahammül edemeyecek hale getirir, daraltır. Onların kendisini bağlaması ve nefesleri ile engel olmaları bir tarafa, kendisinde onlara tahammül edebilecek bir güç bile kalmaz. "Halktan hoşlandırmaz": yani o kişiye, halkla bir araya gelmek kadar çirkin birşey olmaz. Çünkü kendi hali ile onların arasına karışmak arasında buna engel olucu bir mania vardır.

Rahmetli Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'nin akrabalarından biri bana anlattı ki: Şeyh ilk zamanlar, bazen çıkar, insanlardan -kendisine gelen vâridin (feyz, ilham) kuvveti sebebi ile- halvete çekilirmiş. Birgün akrabası onu takib eder, sahraya çıkınca geniş bir nefes alır. Sonra şairin şu sözü ile misal verir. O söz, uzun kasidesinde Leyla'nın Mecnûn'una aittir.

"Evlerin arasından çıkıyorum. Belki tenhada nefsime senden söz ederim di-

ye."

Bu hal sahibini, Allah Teala kendi kuvvet ve başarıya ulaştırması ile halkın arasına döndürürse ne ala? Yoksa onlara karışmaya asla sabrı yoktur.

"Ölümü lezzetlendiren"; çünkü bu kalak sahibi, sevgilisine kavuşmayı umar, ölüm zikredildi mi, ondan lezzet duyar. Tıpkı yolcunun, aile ve ahbablarına gelişini hatırlayıp lezzet duyması gibi.

"*İkinci Derece:* Akla galip gelmeye çalışan, işitmeyi bıraktıran, güç ve kuvvete mukavemet eden bir kalaktır" der.

Yani bu kalakın bu derecesi, neredeyse aklı yener ve ona hakim olur. Bazen kalak, bazen akıl hakim olur, Fakat şuhûd derecesine ulaşmadığı için aklı yok edemez. Çünkü aklı ancak şuhûd ortadan kaldırır. Bunun için yazar "yuğalibu" (akla galip gelmeye çalışan) diyor da "yağlibu" (akla galip olan, hakim olan) demiyor.

"İşitmeyi boşaltır" ifadesi ise, işitmeyi birşeyden boşaltmak (birşeyi işitmemek) ve birşeyi işitmek için işitmeyi boşaltmak (işitmeye hazır hale getirmek) manalarını kapsar.

Bu iki ihtimale göre yazarın sözü şöyle anlaşılır:

a- Başkasının zikrini dinlemekten, işitmesini alıkoyar.

b- Sevgilinin vasıflarını, zikrini ve sözünü dinlemek için, işitmesini başka şeylerden alıkoyar. Bu derecedeki kalak, bazan öyle kuvvetlenir ki, sahibinin kalbi ile hislerini idrak etmesini birbirinden ayırabilir. Çünkü his kalak'ın etkisi altına girmiş olur.

"Güce mukavemet eder"; yani güce mukavemet eden ve sabırda üstün gelen bir kalaktır. Sabrın gücü onu reddetmeye ve geri çevirmeye yetmez. Allah (cc) daha iyi bilir.

"*Üçüncü Derece:* Asla merhamet etmeyen, hudud kabul etmeyen ve kimseyi bırakmayan bir kalaktır" der.

Yani bu kalak'ın hakimiyeti ve galibiyeti vardır. Çünkü o, belki de bir şuhûd neticesidir. Kalbi bağlanınca, kalbe hiç acımaz ve kalbi şuhûdun faniliğine atar.

"Hiçbir hudud kabuletmez"; yani ne duracak ve sona erecek bir hudud, ne de bir ölçü kabul eder! Hudud ve sınırlı olan şeylerin sona erdiği gibi, sona erecek bir had-hudud tanımaz. Çünkü hakimdir, kendisi hüküm altında da değildir, kalbe maliktir, kalp tarafından ele geçirilmemiştir.

"Kimseyi bırakmayan bir kalak"; yani bu kalak sahibini, bütün resimlerin (bütün mahlukatın) fani ve yok olduğu şuhûd'a atar. Onunla birlikte hiç kimsenin resmine (zahiri suretine) acımaz, yok eder. Allah (cc) daha iyi bilir.

ATAŞ (SUSUZLUK) MERTEBESİ

Sonra bu "Kalak" kuvvetlenir, artar ve nihayet kalbe, suya yanmış, susuz kalmış kimsenin şiddetli susaması gibi bir hal verir. İşte Menazil yazarı bu hali "ataş" diye isimlendirmekte ve sözüne delil olarak da Allah (cc)'ın dostu İbrahim (as)'den naklettiği şu sözünü getirmektedir: *"İşte o, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş "Bu mu benim Rabbim?" demişti"* (En'am, 76).

Yazar, sanki ayetin işaretinden şu anlamı çıkarmaktadır: Hz. İbrahim (as) sevgilisine kavuşmaya susamışlığı (ataş) nedeni ile yıldızı görünce: "Bu benim Rabbim" der. Çünkü susamış olan, serabı görünce onunla suyu hatırlar ve suya hasreti daha da artar.

Ayetin manası kesinlikle böyle değildir. Bunlar işaretlerle te'vil yapmaya çok düşkündürler. İşaretlere bakılmazsa eğer, mana şöyledir: Demişlerdir ki; ayette takdiri bir soru vardır. Buna göre manası: "Bu mu benim Rabbim? Bu hiçbir şey değildir" şeklinde olur. (1)

Yine demişlerdir ki: Bu ayet kavmine delil getirme şeklinde nazil olmuştur. Hz. İbrahim (as) onların görüşünü kabul ediyormuş gibi karşılarına çıkmış, ki daha kolay kabule mazhar olsun. Sonra da kabul ediyormuş tavrıyla tapılacak bir ma'budun noksan olan ve batan (yıldız) olamayacağını onlara bildirmeye tevessül etmiştir. Çünkü Hakk olan ma'budun kendine tapanlardan ve yaratıklarından batıp-kaybolması caiz değildir.Çünkü bu onlara Rab oluşuna aykırıdır. Veyahut da, Hz. İbrahim (as) yaratıcıya götüren delilleri bir bir sıralamış, sonunda bu delil onu yerin ve semaların yaratıcısına ulaştırmıştır. Ve bunun üzerine tam müslüman muvahhid olarak O'ndan başkasından yüz çevirip yüzünü O'na çevirmiştir. Allah (cc) daha iyisini bilir.

---

(1) Ayetin devamına göre, herhalde en uygun izah budur. Çünkü Hz. İbrahim (as) kavmi ile münakaşa ve mücadele ediyor. Ancak, kesinkes bildiği ve inandığı hususta onlarla mücadele ediyor. Şüphesi olduğu hususta mücadele etmesi imkansızdır. Bunun için diyor ki: *"Allah beni doğru yola iletmişken siz benimle onun hakkında hala çekişiyor musunuz?"* (En'am, 80). Sonra açıkça belli ki, ayetin ifadesi kınama ve azarlama ifade eden bir soru makamıdır. Bu yüksek bir mücadele, red ve şiddetli bir vurgulama üslubudur.

Müridin Ataşı (Susuzluğu)

Yazar "Ataş, umulana aşırı düşkünlüğün galebe çalmasından kinayedir" der.

Tanımda geçen "velu'", birşeye vuslat umudu ile, severek bağlanmak demektir. "Velu'" kelimesinin tanımı; kalbin sevilen şeye çok çok dönüp durmasıdır. Denilir ki Arapçada "mûleun bi keza kad ûlia bihi" bu anlamdadır. Derler ki: "Velu'" kalbin birşeyden ayrılmamasıdır. Sanki "ugriye bihi" "fehuve muğren" ifadelerinin bir benzeridir. Bunların da anlamı, birşeye düşkün olmak demektir.

Ataşın Dereceleri

Yazar şöyle der:"Ataş üç derecedir:

Birinci Derece: Müridin kendine rivayet eden şahide veya kendine şifa veren işarete ya da kendini serinleten bir şefkate susamasıdır."

Mürid ibret almak için sakitleri isteyenlerden, gayrete gelenlerden olduğundan ve kullar da amellere taalluk ettiğinden dolayı böyle söyler.

"Rivayet eden şahide susaması" şeklindeki ifade iki manaya da muhtemeldir. Kelime ya "rivayet" mastarından ya da "er-reyy" mastarından türemiştir.

a- Rivayet mastarına göre: Rivayet eden şahide susaması yani kendisi için delil getiren kimseden, rivayet edene susamasıdır ve bu, "ilmin şahitlerine" işaret olur. Mürid, sülûk ehlinden, sadıklardan rivayet ettiği şahitlere, tesbit, kuvvet ve basiretini artıran şahitlere çok susamıştır. Çünkü müridin hali, birinden diğerine yenilenince veya kendinde bir varid hasıl olunca, kendisi ile başbaşa kaldığı kimseyi yadırgar. Kendi nezdinde o bir başka sadık müridin, kendisinden evvel hal ile hallenmiş bir müridin hal şahidi ortaya çıkınca, o hale daha fazla ünsiyet duyar, ısınır. Bu müridin şahidi ile kendi şahidinin doğruluğuna delil getirir. Böylece sadıklardan rivayet ettiği şahide susaması daha da artar.

b- Kelime "er-reyy" mastarındandır ise manası: Bu delil ile kendisinde bir serinlik hasıl olunca, ve bu şahid kalbine, susamışsa soğuk -su mesabesinde gelince, işte o zaman şahidinin sağlıklı olduğuna ve şahidinin hak şahit olduğuna karar verir.

Bu yorum yazarın ifadesinde geçen "susuzluk" lafının "sulama" ile bir arada zikredilmesine racidir. Önceki ise "müridi sulayan bir şefkat" ifadesinde "er-reyy (sulama) sözünün zikredilmesine racidir. İkisi de yakın anlamlardır.

"Kendisine şifa veren işarete susamak"; yani, kendine musallat olan bir illetten kalbine şifa veren işarettir. Kendisine bir işaret geldiğinde -bu işaret, kendisi gibi bir dosttan bir alimden veya kendisi gibi bir şeyhten, ya da anlamış olduğu bir ayetten veyahut elde etmiş olduğu bir ibretten olabilir- işte bu işaretle kalbi şifa bulur. Bu mesele zevk sahiplerince bilinmektedir.

"Kendisini suya kandıran bir şefkat"; yani sevgilisinden kendisine bir şefkat! Bu şefkat susuzluğunun alevine karşı kendisini sular ve onu serinletir. Sevenin kalbine, sevgilisinin kendine şefkatinden daha suya kandırıcı birşey yoktur. Yine sevgilisinin kendisinden yüz çevirmesinden daha yakıcı ve korkunç bir şey yoktur. Bunun için cehennemliklerin, Rablerinin kendilerine görünmemesi sebebi ile azapları, cismani azaplarından daha ağır gelecektir. Tıpkı cennetlikler için Rab Teala'yı temaşa etmenin, hitabını dinlemenin ve hoşnutluğu ve yönelmesi ile elde ettikleri nimetin maddi nimetlerinden daha muazzam olacağı gibi....

"*İkinci Derece*: Sâlikin kendisini düren-katlayan ecele kalbini müstağni kılacak güne ve istirahat edeceği menzile susamasıdır" der.

"Kendini düren-katlayan ecel" ile:

a- Ya kalbin ve ruhun beden hapishanesindeki hapis müddetinin dolması kastolunur. Artık ruh ve kalp Rabbine ulaşır ve O'nunla karşılaşır. Nitekim yazarın sözünün zahirinden anlaşılan budur.

b- Veyahut, salikin gayesi olan, sevgilisine vasıl olması, O'nunla ferah duyması ve bütün kalbini, himmetini, düşüncesini O'na hasretmeye susamasıdır.

O, gayesine ulaşsın diye, yürüyüşünün mahalelerini gayretle kateder. İşte o zaman bu yürüyüşün arkasında ondan ayrılmamakla birlikte kendisine başka bir yürüyüş gelir. Çünkü o yürüyüş onu O'na ulaştırır. O yürüyüşü bırakırsa yürüyüşünden tamamen kesilir. Fakat o sırtüstü yatarken kendisine, koşanları geçtiği bir yürüyüş kalır.

Bu ikinci mana daha tercihe şayandır. Çünkü sadık mürid, eceli gelinceye kadar dünyadan çıkmayı istemez. Çünkü bilir ki, ecelinin bitmesi için bu dünyadan başka başvurulacak bir yol yoktur. Ecelinin geldiğini bilince, işte o zaman dünyadan çıkmayı sever.

Fakat eceli, sorumluluklarını yerine getirmedikçe de gelmez. İnsanlar üç kısımdır: a) Eceli gelmiş, sorumluluklarını yerine getirmiş, b) Sorumluluklarını yerine getirmeyi bekleyen, ona koşan ve ona düşkün olan, c) Üzerindeki hakları vermede kusurlu olanlar. Yardım ancak Allah (cc)'tan dilenir.

"Kendisini müstağni kılan şeyi gösteren güne susaması"; kalbini müstağni kılan, muradı olduğu şeyle ferahlanması ihtiyacını gideren şeyi gördüğü gündür.

"İstirahat edeceği menzil". Yani, yürüyüş menzillerinden bir menzil, sadıkların makamlarından bir makam ki, kalbi orada rahat eder, sükûna erer ve hallerin üzerine çeşit çeşit gelmesinden kurtulur. Çünkü, makamlar menzil menzil, haller merhale merhaledir. Hal sahibi, içinde istikrar bulacağı ve ineceği bir makama susamıştır.

"*Üçüncü Derece:* Sevenin, önünde hastalık (illet) bulutları olmayan, tefrika perdesinin kapatmadığı, müşahede edenin önünde başka birşey gözetmeye meyletmediği bir keşfe (açılmaya) susamasıdır."

Sevenin susuzluğu (ataş) mürid ve salikin ataşının üstündedir. Her ne kadar her seven salik ve her mürid yine salik olsa bile!.. Her salik ve mürid seven (muhib)dir. Ancak, sevenin "muhib" diye özel olarak bu ismi alması, muhabbeti becermesi ve kalbinin muhabbetle kök salması yüzündendir. Mürid ve salik, onun kendisi için dikilen ve ulaşmış olduğu sancağa ulaşmak için paçalarını sıvarlar. Bunun için yazar, birinciyi ehl-i bedâyât (başlayanlar), ikinciyi mutavassıtîn (ortada olanlar), üçüncüyü de ehl-i nihayât (nihayete erenler) için kılmıştır.

"Sevenin, önünü bulutların kapamadığı keşfe susamasıdır." Burada "cel" kelimesi ile kalbin sevgilinin sıfatlarının ve güzelliklerinin ortaya çıkmasını ve onların kalbe açılmasını istemesi kastedilmektedir.

"Önünde bulutlar olmayan"; yani, onu nefsin bulutlarından hiçbir şey kapatmaz. O bulutlar kulda kalıntılar demek olan hastalık (illet) bulutlarıdır. Bu bulutlar kendisi ile sevgilisinin sıfatlarının ortaya çıkması arasına girer ve ona engel olur. Kulda nefsinden bir eser kaldıkça, onlar, kendi cisimleri kadar örten/engel olan bulutlardır. Bu bulutların kesif olanları, ince olanları, ikisinin arası olanları vardır.

"Onu hiçbir perde kapatmaz". Hicab (perde). Bu, tasavvuf erbabına göre nefis, nefsin sıfatları ve ahkamıdır. Onlar, nefsin perdelerin en büyüklerinden biri olduğunda görüş birliği içindedirler. Bilakis o en büyük perdedir. Çünkü Allah (cc)'ın kendi zatına perdesi "nur"dur. O nuru bir açsa, cemalinin nurları mahlukatının gözlerinin değdiği herşeyi yakardı. Allah (cc)'ın kuluna perdesi kulun nefsi ve zulmetidir. Kulundan bu perdeyi kaldırsa, kul Rabbine vasıl olurdu. Onlara göre vuslat bu perdenin kaldırılması ve zail olmasından ibarettir. Sevene ağır gelen ve zevaline susamış olduğu perde zulmet ve nefis perdesidir. Sevenle Allah arasında engel olan perde bu perdedir.

Allah (cc) ile mahlukatı arasındaki perdenin ise -ki o nur perdesidir- bu alemde asla açılmasına imkan yoktur. Bu hususta hiçbir beşerin tamahı da yoktur. Allah (cc) beşerle perde arkasından konuşur. Bu perde kul için keşiftir, onu, mutasavvıfların "müşahede" diye tabir ettikleri ihsan makamına ulaştırır. Birincisi ise kulu örter, onu alıkoyar, kendisi ile ihsan mertebesi ve imanın hakikati arasında engel olur. Sûfilerin nezdinde bütün tefrikalar perdedir. Ancak Allah (cc)'da Allah'ın yardımı ile ve Allah için olan tefrika müstesnadır. Çünkü, bu çeşit tefrika, kul ile Allah (cc) arasında engel olmaz. Aksine kulu Allah (cc)'a götürür. Yazar, bunun için "O'nu tefrika perdesi örtmez" diyor. Çünkü tefrika, şayet nefis yardımı ile ve nefis için olursa hicab (perde) olur.

"Onun önünde bir gözetmeye meyletmez"; yani müşahede eden, müşehedesinden dolayı, onun gerisinde başka bir şeyi gözetmeye meyletmez. Tıpkı, perdelenmiş sevenin, perdesinin zail olmasını umması gibi! Yani kendisine tam bir müşahede hasıl olmuştur. Artık ondan sonra kendisine, umduğu ve beklediği hiçbir şey kalmaz.

Bu, bana göre apaçık bir vehimdir. Çünkü sevgilinin ve sıfatlarının güzelliğinin hududu yoktur ki, müşahede eden, o müşehedesinin yanı sıra başka bir şey ummayacak bir hale gelsin!

Üstelik -inşaallah ileride belirteceğimiz gibi- dünyada hiçkimse asla müşahede makamını elde edemez. Bu onların vehimlerinden ve batıl ve faydasız sözlerindendir. Kulun ulaşabileceği şeyin hududu "şevahid"dir. Dünyada hiçbir kimse için Hak Teala'yı müşahede etme imkanı yoktur. Ancak Hakkın şevahidine (tecelli) ulaşabilir. Bundan başkasını iddia eden kimsenin kendisine vehim galip gelmiş ve o, onların batıl ve faydasız sözlerine ve hayallerine hüsn ü zannından dolayı uymuştur.

(Allah (cc) hayrını artırsın) Şiblî'ye "müşahede"yi sorarlar, o der ki; "Biz nerede, Hakk'ı müşahede etmek nerede? Bizim ancak Hakk şahidimiz vardır." Kendisinin bilinen şatahatları vardır." Bu söz, en güzel ve en açık sözlerdendir.

"Hakkın şahidi" terimi ile kastettiği; sadık, arif ve saf kalplere hakim olan O'nun zikri muhabbeti, celali, ta'zimi ve O'na saygıdır. Ayrıca bütün bunların kalplerde hazır olarak, müşahede edilerek ve kalplerden uzak olmayarak hakim olmasıdır. Her kim bundan farklı bir şey söylerse aldanmıştır, yanılmıştır. Bunun nihaî noktası; doğruluğunun teminatında, temyiz ve ilminin zayıflığındadır.

Hiç şüphesiz kalpler, kabiliyetlerine göre nurlar müşahede ederler. Bu nurlar bazen kuvvetli olur, bazen zayıf. Fakat bunlar amellerin, imanların, marifetlerin, batın ve esrarın saflığının nurlarıdır. Yoksa zât-ı mukaddesin nurları değildir. Çünkü bu nurdan basit bir parçaya dağ bile dayanamadı, yerinde duramadı, yıkılıverdi. Hz. Musa, ki o nur kendisine tecelli etmediği halde, bayılarak yere yıkıldı. Ondan başkasının hali nice olur? Ne dersin?

Kesinlikle ve kesinlikle bunların batıl ve faydasız sözlerinden, hayallerinden ve vehimlerinden sakın! Çünkü o, ariflerin nezdinde, nefsin hicabından (perdesinden) ve ahkamından daha büyüktür. Bu hayalleri ve vehimleri kuran hakikatin nurlarının kendine tecelli ettiğini düşünür. Oysa bu, Rahman ile konuşan Hz. Musa b. İmran'a bile nasib olmamıştır. Bunların hicabları (perdeleri) hiç şüphe yok ki onların perdelerinden daha kalındır. Bunu bize ancak, batınını Muhammedî sünnetin nurunun aydınlattığı ve orada insanların ne olduğunu, bunun dünyada ne kadar değerli ve halk arasında ne kadar garip olduğunu gören arifler ikrar eder.

Sadık olanlar ancak marifet,ibadet ve hallerinin nurları içindedirler. Rab Teala'nın nurları bütün bunların arkasındadır. Bu konu yolların ayrılış noktasıdır. Allah için orada nice ayaklar kaymış, anlayışlar sapıtmış, vehimler yolunu kaybetmiştir. Ve ondan, basireti sadık, marifeti tam ve ilmi nübüvvet mişkatına (ocağına) bağlı olan kurtulmuştur. Başarı ancak Allah (cc) sayesindedir.

VECD MERTEBESİ

"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz" ayetinin mertebelerinden bir diğeri "vecd" mertebesidir.

Sahihayn'de (Buhari-Müslim) Hz. Enes (ra) rivayeti ile Resulullah (sav)'ın şöyle buyurduğu yer alır: "Üç haslet vardır, her kimde bulunursa bununla imanın tadını alır:

a- Allah (cc) ve Resulü (sav) kendisine başkalarından daha sevimli olur.

b- Bir kimseyi ancak Allah (cc) rızası için sever.

c- Allah (cc) kendisini kurtardıktan sonra küfre dönmekten -ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi- tiksinir" (Buhari, İman, 8, Müslim, İman 15)

Menazil yazarı, Allah (cc)'ın Ashab-ı Kehf için varid olan sözlerinden delil getirir. *"Ve kalplerine Rabıta verdik de (zalim hükümdarın önünde) dikilip de "Bizim Rabbimiz göklerin ve yerin rabbidir. Biz O'ndan başkasına Rab demeyiz. (Dersek) o halde andolsun ki hakikatten uzaklaşmış oluruz" dediler"* (Kehf, 14).

Bu, getirmiş olduğu en güzel delil ve şahiddir. Çünkü bunlar, kafir kavimlerinin arasında, kafir kralların hizmetinde idiler. Onlar başka değil imanın ve tevfikin hakikatini buldular, lezzetini tattılar. Böylece iman kalplerine temas etti. Kavimlerinin önüne dikildiler ve "Rabbimiz semaların ve arzın Rabbidir...." dediler.

"Er-Rabtu ala kulubihim" (sağlam yürekli olmak, kalplerine rabıta vermek); kalbin sabır ve tesbit ile sağlamlaştırılmasını, iman nuru ile takviye ve desteklenmesini içerir. Artık bu takviyeden sonra memleketlerinden ayrı kalmaya, yaşamış oldukları bol ve rahat geçimden ayrılmaya sabredebilirler ve dinleri uğruna mağaraya kaçarlar.

Kalbe rabıta vermek, "hızlan"ın zıddıdır. Hızlân; kalbin tevfik bağından çözülmesi, Rabbinin zikrinden gafil olması, hevasına uyması ve durumunun terk ve zayi edilmiş olmasıdır. Kalbe rabıta vermek, kalbin tevfik (başarıya ulaştırma) bağı ile bağlanmasıdır. Bunun üzerine kalp Rabbinin zikrine bağlanır. Hoşnud olduğu şeylere uyar. Herşeyi ile O'nun etrafında biraraya gelir. İşte bunun için yazar, vecd makamında bu ayetle delil getirir.

Şeyh "vecd" makamını -inşaalah ilerde geleceği gibi- "vücud" makamından ayrı sayar. Çünkü sûfilere göre "vücud" birşeyin hakikatini elde etmektir. "Vecd" ise, kalbe tesadüf eden muhabbet, şevk, iclal ve ta'zim ve ona tabi olanlardan kendine gelen şeylerdir.

"Mevacid" onlara göre "vecd"den üstündür. Çünkü "vecd" musadif (kulun iradesinin tesiri) olmaksızın Allah (cc)'tan gelen bir feyz, lütuf ve ihsan (mevacid) virdlerin semereleridir. Virdler çoğaldıkça mevacid kuvvetlenir.

"Vücud" ise onlara göre bunun da üstündedir. Vücud, matlubun hakikatini ele geçirmektir. Bu da ancak beşeriyetin (insanlığın) sönmesi (humud) ile ve nefsin ahkamının külliyyen çekip çıkarılması ile hasıl olur.

Cüneyd der ki: "Tevhid ilmi, tevhidin vücûduna zıttır. Vücûdu da ilmine zıttır." Burada "zıtlıkla" birbirine muhalif ve aykırı olduklarını kastetmiyor. Zıtlıkla kastettiği şudur: Muvahhidin hali ve tevhidi tatması ve kalbinin hali ile boyanması, bunu bilmesi ile marifetinden başka birşeydir. Aralarındaki zıtlık, şevk, tevekkül, havf ve benzerlerini bilmekle, bunların hakikatleri ve mevâcidleri arasındaki "başkalık" gibidir.

Mertebeler dörttür: En zayıfı "tevacüd"dür. Tevacüd bir nevi tekellüf (zorlama), teammül (amelde zorlama) ve davet etmedir.

Bunun hakkında, tevacüdün sahibi için mahzurdan salim olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir zümre; tevacüd sahibi için mahzurdan salim olmaz demişler ve onu, içinde zorlama ve sadıkların yolunu tutar gibi açık bir yapmacık olduğu için yadırgamışlardır. "Bu durum, sırf katıksız doğruluk üzerine kuruludur" demişlerdir. Bir zümre de "Tevacüd, sahibi için mahzurdan salim olur. Ancak o kişinin kastı, hakikat ehline benzemek değil de hakikati davet etmek ise.." demişler ve Hz. Ömer (ra)'in sözü ile delil getirmişlerdir. Hz. Ömer (ra) -Resulullah (sav) ile Ebu Bekir (ra)'i Bedir esirlerinin durumu ve onların karşılığında fidye kabul etmeleri sebebi ile ağlarken görmüştü- "Bana haber verin! Sizi ağlatan nedir? Bir ağlama görürsem ağlarım, ağlayamazsam, ağlar görünürüm" der. İşte bu sözle delil getirirler. Ve ayrıca şöyle bir haber naklederler: "Ağlayınız! Eğer ağlayamazsanız ağlar görününüz."

Demişlerdir ki: Tekellüf (zorlama) ve teammül (amelde zorlama) seyr ve sülûkun başında kaçınılmazdır. Çünkü o kişiden, hal sahibinden istenen şeyler istenmez. Hakikati elde etmek niyeti ile vecdi gözetleyen için onu düşünüp taşınan kimse kınanmaz. "Tevacüd" kulun zahiri hareketlerle tekellüfte (zorlanma) bulunması ile olur. "Mevacid" ise onu batınî hükümlerden te'vil eden kimseye hastır.

İkinci mertebe mevacid'dir. Mevacid, virdlerin neticeleri ve semereleridir.

Üçüncü mertebe "vecd"dir. Vecd, kalp amellerinden Allah (cc) için sevmek ve onun için buğzetmenin semeresidir. Tıpkı Resulullah (sav)'ın vecdi, Allah (cc)'ın ve Resulünün kula başkalarından daha sevimli olmasının semeresi olarak gösterdiği ve onun için sevmek ve ateşe atılmaktan tiksindiği gibi, küfre dönmeyi hoş görmemesinin semeresi kıldığı gibi....bu "vecd" Allah (cc) için sevmek, Allah (cc) için buğzetmek olan kalbî amellerin semeresidir.

Dördüncü mertebe "vücûd"dur. Vücûd, ihsan makamının en yüksek zirvesidir. Salik ihsan makamından oraya yükselir.

Çünkü ma'budunu müşahede kalbine hakim olunca, hatta sanki onu görüyormuş gibi olunca - ve bunda temekkün edince- kendisinde nefsinin ahkamını söndüren bir meleke hasıl olur ve bununla başka bir ahkama ve ikinci bir mizaca sahip olur. Nihayet ilk yaratılışı dışında başka bir yaratılışla yaratılmış ve yeni bir doğuşla doğmuş gibidir adeta!....

Mesih (as)'in İsrailoğullarına "Ey İsrailoğulları! İki sefer doğmadıkça gayb alemine giremezsiniz" dediği rivayet edilir."

Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'den -Allah (cc) rahmet eylesin- dinledim. Bunu anlatıyor ve tefsir ederek; "Doğmak iki çeşittir. Birincisi, şu bildiğimiz doğuştur. İkincisi; kalb ve ruhun doğması ve onların nefis kesesinden ve huyun zulmetinden çıkmalarıdır" diyordu. Dedi ki: "Bu doğuş, Resulullah (sav)'ın sebebi ile olduğuna göre, Resulullah (sav) mü'minlerin babası gibi olur. Übeyy b. Ka'b *"O peygamber, mü'minlere öz nefislerinden evladır"* (Ahzab, 6) ayetini "Ve o (peygamber) onların (mü'minlerin) babasıdır" ziyadesi ile okumuştur. Bu ayetin manası ile *"Peygamber'in zevceleri (mü'minlerin) analarıdır"* şeklindeki ayet de bu görüşü destekler. Çünkü, Resulullah (sav)'ın zevcelerinin mü'minlere anne olması, onun babalığının sabit oluşunun isbatlarından biridir. Şeyh,muallim ve terbiyeci ruh babasıdır (manevi baba). Baba ise cisim babasıdır (maddi baba)."

Sevgi hakkında "vecd", gazab hakkında "mevcide" ve elde etme hakkında "vicdan ve vücud" derler.

Vecdin Tarifi

Menazil yazarı "Vecd, endişe verici, değişip duran bir şuhuddan tutuşan bir alevdir" der.

Yazar, "vücud","vecd"den daha yüksek olduğu için, "vecd"in sebebini değişen bir şuhud kılar. "Vücûd"u "bir şeyi elde etme"nin -ileride geleceği gibi- ta kendisi yapar. "Alev"i getirmesinin sebebi şudur: O kişi sevgilisini müşahede edince bu kendisine kalb tutuşmasını doğurur. Onu elde edemeyince, kendisine kalak (endişe) doğurur. Bunun için onu "endişeye sevkeden alev" diye gösterir.

Vecdin Dereceleri

Yazar devamla şöyle der: "Vecd üç derecedir:

Birinci Derece: Sahibinde ister eser bıraksın ister bırakmasın, işitme şahidinin veya görme ya da fikir şahidinin kendisi ile uyandığı, yenilenip duran bir vecddir."

"Arız vecd"; yenilenen, lazım olmayan (ayrılmayan) vecddir. "Kendisi ile işitme şahidi uyanır"; yani işitme, kendisine vecd geldiği için uykusundan uyanır. Bu, kendisini uyaranın dışardan veya nefsinden gelen bir hitap olduğu zaman böyledir. "Görme şahidinin uyanması" ifadesine gelince bu, Allah (cc)'ın ayetlerinden birini görmesinden dolayıdır. Sonunda o ayetlerden kendisi için ve kendisi üzerine dikilen ayetlere intikal eder. "Fikir şahidinin uyanması" tabiri, fikir ve düşüncesinin kendisini götürdüğü manalardan kendisine açılan şeylerde variddir.

Allah (cc)'ın kullarına, düşünüp tetkik etmeye ve kendisi ile şahit getirmeye ve delalet ettikleri hakkı kabul etmeye davet ettiği ve bu şehadet üzerine tevhid, ikrar ve iman hükmünü koyduğu, işte bu üç şahittir. Allah Teala şöyle buyurur: *"(Hiç) yer(yüzün)de gezip dolaşmadılar mı ki, bu sebeple düşünecek kalplere, işitecek kulaklara malik olsun(lar). Fakat hakikat şudur ki (yalnız maddî) gözler kör olmaz. Fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur"* (Hacc, 46).

"Bu (hak) sözü iyice düşünmediler mi hiç?" (Mü'minun, 68) *"(Öyle olmasa) Kur'an'ı iyiden iyiye anla(yıp hakkı tanı)mazlar mı? Daha doğrusu onların kalpler(i) üzerinde (kat kat) kilitler vardır"* (Muhammed, 24) *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var bakın"* (Yunus, 101). *"Nefisleri hakkında (olsun) iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah (cc) o gökleri, o yeri ve ikisinin arasında bulunan şeyleri hakk(ın ikamesine) ve muayyet bir va'di(nin inkızasına) sebep olmaktan başka (bir hikmetle) yaratmamıştır"* (Rûm, 8). *"Biz sana Kur'an'ı indirdik ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini anlatasın ve onlar da iyice akıllarını kullansınlar"* (Nahl, 44) buyurur.

İşitme; görme ve fikir şahidi uyanıp, kalp marifet ve iman tadını bulunca, uyuyan, gafiller zümresinden çıkar.

"Sahibi üzerine bir eser bıraksın veya bırakmasın"; yani, bu yenilenip duran vecd, vecd sahibi üzerinde -ondan ayrı kaldıktan sonra- bir eser bırakabilir de, bırakmayabilir de. Zahir olan; mutlaka bırakmasıdır, fakat o eser gizli kalır, kendini peşinden takibedenle getirmiş olduğu ve ona zıt olan şeylerle örtülür kaplanır.

İkinci Derece: Ezelî nurun parlaması ile veya ezeli nidanın işitilmesi ile ya da hakiki cezb ile ruhun uyandığı vecddir. O vecd sahibi üzerine elbisesini bırakırsa bırakır. Yoksa nurunu bırakır."

Bu vecd, önceki vecdden daha yüksektir. Çünkü bunda "uyanma mahalli" ruhtur. Birincide ise kulak göz ve fikir idi. Kulağı, gözü ve fikri taşıyan ruhtur. Bu vasıflar ruhun sıfatlarındandır. Ve yine ruhun vecdinin yüksek olmasına başka bir gerekçe daha vardır. O da bağlandığı şeyin yüceliğidir. Çünkü "kulak, göz ve fikir vecd'in bağlandığı şey, ayetler ve basiretlerdir. Oysa ruh vecdinin bağlandığı şey ise sevgilinin bizzat kendisidir. Bu nedenle "ruh vecdi"nin sebebi olarak "ezelî nurun parlaması"; yani, ruhun "ezeli hakikat nuru"nun parıltısını müşahede etmesi gösterilmiştir.

Bu müşahededen kulak, göz ve fikrin hiçbir nasibi yoktur. Bilakis gözler ve kulaklar onunla aydınlanır. Çünkü ruh, bu uyanıklık ile aydınlanıp, sonra da o ruhun nuru ile göz ve kulaklar aydınlanınca, özellikle o kişi bu halde iken, ancak Allah (cc) ile işitir ve O'nunla görür. İşitmesi, görmesi ve yakalaması Allah (cc) ile olunca; ruh ve kalbinin hareketinin ve ahkamının ne ile olacağını sanıyorsun?

"Veya ezeli nidayı işitmekle ruhun uyandığı vecd" ifadesi ile yazar;

a) Hak Teala'nın, peygamberlerinin dilinde hitabı vasıtası ile- ki ezelî hitab budur- kularına kendini tanıtmasını kastediyorsa, bu sahihtir.

b) Şayet bununla, melekin kendine hitabını kastediyorsa bu "ezelî hitab" değildir.

c) Eğer nefsinde duymuş olduğu hitabı kastediyorsa bu da, kendisi ezelî zannetse bile, vehmî hitaptır. Vehimlerden ve aldanmaktan sakın!

Biz "vücud"u inkar etmiyor, "şuhud"u reddetmiyoruz. Sadece rütbelerinden ve doğuşundan söz ediyoruz. Nereden başladı ve nereye döner? Onun, mü'minin kalbinde, mü'mine emredip yasaklayan Allah (cc)'ın öğüt vericisi olduğunu imkar etmiyoruz? Fakat bu her mü'minin kalbindedir. Allah (cc) onu, mü'mine emredip yasaklayan, ona nida eden, kaçındıran, müjdeleyip uyaran bir öğüt verici kılmıştır. Yola çağıran bir davetçidir o. Yolun başında davetçidir. İşte bu davetçi Allah'ın Kitabı'dır. Nitekim Müsned-i Ahmed ile Tirmizi'de Nüvas b. Sem'an'ın Resul-i Ekrem (sav)'den naklettiği bir hadis yer alır.

"Allah (cc) bir sırat-ı müstakimi misal verir. Bu yolun iki yanında iki duvar vardır. Duvarlarda açık kapılar, kapılarda indirilmiş perdeler ve yolun başında davet eden davetçi, yolun üzerinde çağıran davetçi vardır. Burada sırat-ı müstakim İslam'dır. Açık kapılar Allah (cc)'ın haramlarıdır. Hiç kimse Allah (cc)'ın sınırlarından birini o perdeyi açmadıkça çiğnemez. Yolun başındaki davetçi, Allah'ın kitabıdır. Yolun üstündeki davetçi, her mü'minin kalbindeki vaiz (öğütçü)dir" (Tirmizi, Emsal 1; Müsned IV, 182, 183).

O halde Kur'an'ın hitabı ile bu vaizin hitabı dışında herhangi bir yönden gelen hitap yoktur. Fakat bazen ruh tecerrüd edip, Hak Teala'ya taalluku kuvvetlenebilir. Hatta Allah'tan gayrısı dağılıp yok olabilir ve buna bir nevi hislerinden uzaklaşma da eklenebilir. Bu vaizin (öğütçü) çağırması kuvvetlenebilir ve kulun kalbine, ruhuna onu dolduracak şekilde hakim olur. Bunun üzerine ruh onu kulağa verir. Ve kulaktan çıkıp ruha gider. Çünkü başlangıcı kulaktır. Sonunda ruha döner. Böylece kul onu dışardan gelen bir hitap zanneder. Bir de buna bir nevi mertebelerin marifeti ile ilim zayıflığı eklenir. Böylece galat ve vehim doğar.

"Veya gerçek bir cezb"; yani, bu "vecd"in sebeplerinden biri, kulun ruhunun kendisi ile uykusundan uyandığı, ölü iken kendisi ile dirildiği, karanlıkta iken kendisi ile aydınlandığı, Allah (cc)'ın kulu için cezblerinden hakiki bir cezbdir. O halde "vecd" bu cezbin eseridir.

"Sahibi üstünde elbisesini bırakırsa bırakır. Yoksa üzerinde nurunu bırakır" şeklindeki ifadede "elbisesi" ile kastettiği "makamı"dır. Yani, onun üzerinde oradaki makamının gerçekleşmesini bırakırsa bırakır. Yoksa eserini bırakır ve makamı ona izzet, mehabet, hilafet-i nübüvvet, dostluk beyanatı verir. Onun eseri de kendisine tat, sekinet, kalplerin kendine ünsiyeti ve gönüllerin kendisine meyil ve aşkını verir.

"*Üçüncü Derece:* Kulu iki kainatın elinden kapıp alan, manasını pay ve nasibin kirinden temizleyen ve kendisini su ve toprağın köleliğinden çekip alan bir vecddir. Şayet onu çekip alırsa ona ismini unutturur. Onu çekip almazsa ona resmini âriyet olarak verir."

"Kulu iki kainatın elinden kaçıran vecd"; kendisini dünya ve ahiret yurdunda Allah (cc)'tan gayrısını müşahede etmekten müstağni kılar ve kalbi, var edeni müşahede ile, şunu veya bunu müşahede etmekten çekip alır.

"Manasını haz ve nasibin kirinden temizleyen vecd"; yani hakikati ve sırrı olan kulluğunu, Rabbinin kendisinden muradını zora sokan nefsinin haz ve iradelerinin pisliğinden temizler. Çünkü kulun manası olan kulluğu gerçekleştirme, ancak nasip ve haz taşıyan nefsi kaybetmekle olur. Nefis ne zaman nasiplerini kaybederse kulluğu temizlenir. Nefiste pay ile nasipler öldükçe kulluk ve manaca nefis canlanır. Nefiste haz ve nasip canlandıkça nefis kulluk itibarı ile ölür. Nihayet ortaya iki nefis, iki ruh ve iki kalp çıkar:

a) Nefsinin ve paylarının ölmesi ile meydana gelen canlı ruh ve canlı kalp.

b) Nefsinin ve nefsin paylarının canlı kalması yüzünden ölü bir ruh ve ölü bir kalp. Ve bunun arasında sağlık ve hastalıkta çeşitli mertebeler, ikisinin arası olanları vs. Sayılarını ancak Allah Teala bilir.

"Su ve toprağın köleliğinden çekip alan vecd"; yani vecdin bu derecesi onu azad eder, su ve topraktan mürekkep olan cisim ve tabiatın köleliğinden onu kurtarır. Rabbu'l-alemin'in kulluğuna ulaştırır. Sapık cisme hizmet eden kimse, su ve toprağın kölesi olarak onun hizmetindedir. Şu şiir bu manaya söylenmiştir:

Ey cisme hizmet eden!

Ona hizmetle ne kadar da bedbahtsın!

Oysa sen cisminle değil, ruhunla insansın.

Bu makamda insanlar üç çeşittir:

a- Sırf köleler,

b- Sırf hürler,

c- Muayyen bir meblağı vermek ve hürriyetini elde etmek üzere anlaşan ve borcunun bir kısmını verip kalanını eda etmeye çalışan köleler (mükatebler).

a- Sırf köleler: Su ve toprağın köleleridir. Bunları nefis ve şehvetleri, melekeleri ve şerleri köle ettirmiştir. Bunun üzerine bu kimseler nefislerine, bir kölenin kendine hakim olan efendisine boyun eğdiği gibi boyun eğmişlerdir.

b- Sırf hürler: Şehvetlerini, nefislerini ve nefislerinin melekelerini kontrol altına alanlardır. Bunun üzerine nefisleri kendilerine boyun eğmiş, zelil olmuş ve kendilerinin hükmü ve köleliği altına girmiştir.

c- Mükâtebler: Kendilerine hürriyetin sebebi akdolunmuş (mukaveleye bağlanmış) kimselerdir. Bunlar hüriyeti tam elde etmeye çalışırlar. Bir yönden hür, bir yönden köle sayılırlar. Ödememiş olduğu bakiye borçları ne kadarsa o kadar köledirler. Kendileri nefislerinin pay ve nasiplerinin kölesidirler.

Hür; su ve toprak köleliğinden kurtulan, Rabbu'l-alemin'in kulluğunu elde eden, kendisi için hürriyet ve kulluğun biraraya geldiği kimsedir. Kulluğu hürriyetindeki mükemmellikten hürriyeti de kulluğundaki mükemmellikten dolayıdır.

"Vecd, onu su ve toprağa kuluktan çekip alırsa ismini unutturur. Çekip almazsa ona resmini âriyet olarak verir"; yani, vecdin bu derecesi, sahibini bütün benliği ile çeker alır da kendisini kendinden uzaklaştırır, kendinden geçirirse, ona ismini unutturur. Çünkü isim hakikate tabidir. Hakikati çekip alınca, hakikatin ismini unutur. Eğer kendini bütün benliği ile çekip almaz da kendisinde bir resim bırakırsa, o resim (*) onun yanında ariyeten geri verilmek üzere verilmiştir. Çünkü ariyet mallar (ödünçler) her an geri verilmek üzeredir.

Yazar ifadesinde birinci ile tam fenâ haline, ikinci ile gaibinin kendisinden döndüğü gaybet haline işaret ediyor. Allah (cc) daha iyisini bilir.

---

* Resim: Allah'tan gayri herşeydir. Resim, Allah'ın kudretinin eseri olan mahlukattır ve kulun zahiri ve batınî suretidir. (Bkz. Dehşetin dereceleri. Çev).

DEHŞET MERTEBESİ

Salik'e sülûk halinde iken, kulun sevgilisi ile ansızın karşılaşması esnasında hasıl olan dehşete benzer bir *"dehşet"* arız olabilir. Bu dehşet, Ebû İsmail'in dediği gibi sülûk mertebelerinden değildir. Ona göre dehşet sülûk mertebelerindendir, hatta gayelerindendir. Sülûkun mertebelerinden değildir; çünkü bu halden ne Kur'an'da ne sünnette ve ne de saliklerin sözlerinde sözedilmez. Eskilerden hiçkimse "dehşet"i makam ve mertebelerden saymamıştır. Bunun için, Yusuf (as) ile kadınların hali, kendisini görünce onu büyütmeleri ve ellerini kesip doğrama halleri dışında bu dehşet haline getirecek şahit bulamaz. Dolayısıyla konuya Allah Teala'nın şu sözü ile giriş yapar: *"Onu görünce onu büyüttüler"* (Yusuf, 31).

Yazarın maksadı, kadınlarda husule gelen Hz. Yusuf'u büyütme ve ululama ise, bu ta'zim mertebesidir. Eğer gayesi, kadınlar tarafından görülmesi üzerine nefislerinden ve ellerinden ve nefislerinde olan şeylerden vazgeçmeleri ve nihayet ellerini kesmeleri ise, bu da fenâ mertebesidir.

Eğer muradı, kadınların Hz. Yusuf (as) ile ansızın karşılaşmaları sonucu kendilerine hasıl olan dehşet -ki kastı da budur- ise, insanın aklına ve sabrına galip gelen şeyle ansızın karşılaşması esnasında yolun afetlerinden önüne çıkan bir haldir. Hiç şüphe yok ki, bu ne yolun afetlerinden bir afet, ne saliklerin makamlarından bir makam ve ne de onların istemiş oldukları bir mertebedir. Yolun engel ve afetleri başka, makamı ve mertebeleri başka şeydir. Bunun için dehşetin tarifinde yazar:

"Dehşet, aklına, sabrına ve ilmine galip gelen birşeyle ansızın karşılaştığında kulu alan bir şaşkınlıktır" der. Bununla, aklına galip gelen şuhûd ile sabrına hakim olan sevgi ve ilmine galip olan hali işaret eder.

Dehşetin Dereceleri

Yazar "dehşet"i üç dereceye ayırarak şöyle der:

"Birinci Derece: Müridin, halinin ilmine, vecdinin takatine, keşfinin himmetine hücûm ettiği zaman duyduğu dehşet."

Yani müridin ilmi birşeyi gerekli kılar, hali onun aksi ile üzerine atılır. Bunun hülasası, müridin -eğer aşırı değilse- mazur olmasıdır. Çünkü hal, ilme hücûm etmez. Ancak ikisinden biri ya saldıran ya da saldırıya uğrayan bozuksa, o zaman bu bir, istisna teşkil eder. İlim sükûn gerektirdiği zaman hal hareketi ile ilme saldırırsa, bu hareket fasit (bozuk) bir harekettir. O hareket sahibinin gayesi mazur olması yoksa meşkur olmamasıdır. İlim bir hareketi gerektirdiği zaman hal sükûnu ile buna saldırırsa bu da fasit bir sükûndur.

Birincinin misali: Kur'an dinlerken gelen varid (ilham, feyz) esnasında ilmin sükûn ve huşû gerektirmesi ve halin ona hücûm etmesi ve duymuş olduğu şeyin manalarından kendini dehşete düşürren varidat (ilham, feyz) sebebi ile kendini yerden yere atması, elbisesini parçalaması ve bağırmasıdır. Ve halinin ilmine hücûm etmesi, hatta öyle ki farz namazda olsa bile namazı bozup bırakmasıdır.

İkincinin misali: İlmin, sevgilinin rızası uğrunda çeşitli hareketler gerektirmesi ve halin o hareketlere sükûnu ve cem'iyyeti ile (1) hücûm etmesi ve nihayet ona galip gelmesidir. Bu onların geçit ve afetlerindendir. İçlerinden ancak basiret erbabı ve kulluğunu tecrit etmeye çalışanlar o tehlikelerden kurtulmuştur. Bunun birçok sûretleri vardır ki, çok misal vermekten insanı müstağnî kılar. Çünkü onların ekserisi, cem'iyyet halini cihadda düşman ve ağyarın (masivanın) arasına karışma, emri bil ma'ruf ve nehyi ani'l münkerin önünde sayarlar. Ondaki cem'iyyet hali, ilmin emretmiş olduğu harekete hücûm eder. Tıpkı birincinin hareketinin ilmin emretmiş olduğu sükûna saldırdığı gibi....

"Vecd'in, takata hücumu"; yani, sevenin vecdi sabrına galip gelebilir ve takatine hücum eder. Bunun üzerine mürid, sevgilisine, -yanından yardım gelene kadar- çığlık atar ve O'ndan yardım diler. Bilakis çığlığı ve O'ndan yardım dilemesi kendisine yaptığı yardımın bizzat kendisidir. Çünkü kendi üzerinde vecdini muhafaza etmiş ve kendisini avunacağı kaba bir sabra havala etmemiştir ki, bu bir nevi kovma demektir.

"Keşfin himmetine saldırması"; yani, himmet talebin doğruluk ve devamını ister. Keşif ise müşahededir. Müşahede himmetin bozulduğu ve hükmünün iptal edildiği yerdir. Çünkü himmet, talep gerektirir. Oysa müşahede fütur (gevşeme)dir.Çünkü talep, gaib olan matlub içindir. Müridin himeti ise o matlubu ile başbaşadır. Onun için keşfi himmetine hücum eder. Nitekim bazılarının dediği gibi "Hakikat şimşeklerinden birisi çaktığı zaman onun yanında ne hal, ne de himmet kalır." Bu da yok olması gereken bir engeldir. Bununla birlikte olan bakâ, tam manası ile mahrumiyettir. Çünkü salik, ruhu cesedinde olduğu müddetçe himmet üzeredir. Kendisinden himmet ayrılınca mahrum olur ve yorulur.

"İkinci Derece: Cem'in resmine, sebkın vaktine, müşahedenin ruhuna saldırdığı esnada salikin dehşetidir" der.

Sûfilerin nezdinde cem'; tefrikaya (masivayı Allah'a ait görmek) düşüren, işareti kesen ve kainattan ayrılan (muhalefet eden) şeydir. Onlara göre "kulun resmi" zahirî ve batınî suretidir. Cem'i müşahede etmek, salikin resminin fani olmasına hakim olmayı gerektirir. Cem'in salikin resmine saldırısı vardır, ki saliki dehşete boğar. İşte işaret edilen "dehşet" budur.

"Sebkın vaktine saldırması" ifadesini ele alacak olursak; sebk ezeldir. Bu, salikin vaktinden öncedir. Ezel, salikin vaktine saldırır. Çünkü salikin vakti hadisdir (sonradan olmadır) fanidir. O, vaktinin faniliğini ezelin bakası ve önceliğinde görür, ezelin müşahedesi ona galip gelir, onu vaktini müşahedeye zorlar ve ona genişlik vermez.

---

(1) Cem'iyyet=Ce,: Hak Teala tarafından kalpte mana ve marifet vücûda getirilmesi, lütuf ve ihsanda bulunulması gibi hususlar cem' adını alır. (S. Uludağ, Kuşeyrî Risalesi, sh. 155. Çev.)

"Müşahedenin ruhuna saldırması" ise, müşahedenin, ruhun idrakinin Hak Teala'ya bağlanması demek olduğundandır. Bu müşahede Hakk'ın Hak ile müşahedesidir. Tıpkı Allah(cc)'ın bir kudsî hadiste ifade buyurduğu gibi: "Benimle işitir ve benimle görür." Hakk (cc)'ın Hak ile müşahedesi,ruha saldırıyı gerektirir. Hükmün ruh hakında değil de şuhud hakkında olması gerektiğinden şahidin şuhudu halindeki hükmü ortadan kalkar.

Yazar devamla şöyle der:

"*Üçüncü derece:* İttisalin atıyyenin inceliğine, kurbun nurunun atfın nuruna, gözü ile görme şevkinin haberin şevkine saldırdığı anda sevenin dehşetidir."

Yazara göre ittisal üç mertebe üzeredir. İnşaallah ilerde geleceği üzere bunlar:

a- İttisalü'l-i'tisam

b- İttisalü'ş-Şuhûd

c- İttisalü'l-vücûd'dur.

Yine içindeki hak ve Cenab-ı Hakk'ın uzak olduğu batıl ileride beyan olunacaktır.

Burada "atıyye", kulun kalbine Hakk Teala tarafından gizli ve incelikle gelen varidattır. Bunlar, sevgilinin sevene kendisi ile muamelede bulunmuş olduğu ittisal adlı halis bir yakınlık gerektiren lütuflardır (hediyelerdir). İşte bu yakınlık varidatın lütfuna saldırır ve kul o varidattan ve onları müşahede etmekten uzaklaşır, onları unutur. Çünkü bu yakınlık kendisinde dehşet meydana getirmiştir. Bunun sebebi, üzerine varidatın peşpeşe gelmesi de olabilir. Nihayet bu varidatın çokluğu ve çeşitleri onu dehşete düşürür. Öyle ki bu varidatın çokluğu kendisinde onları mütalaa etmesini engelleyen ve bununla birlikte kurb'un (yakınlığın) saldırısının da buna eklendiği bir dehşeti gerektirir. Bunlar birbirine bitişik nefsinin ve resminin (kulun zahirî ve batınî sureti) zulmünü yok eden varidat ve nurlardır.

"Kurb'un (yakınlığın) nurunun atfın nuruna hücumu". Bu da öncekine yakındır veya öncekinin aynısıdır. Başka lafızlarla aynı manayı tekrarlamıştır. Çünkü "varidatın lütfu"nun hepsi "atfın nuru"dur. İttisal, kurb (yakınlık)tır. Allah (cc) dine çatan sapıkların ve zındıkların vehmettikleri bunun haricindeki "ittisal"den münezzeh ve çok yücedir.

"Gözü ile görme şevkinin haberin şevkine saldırması" ifadesiyle yazarın demek istediği şudur:

İlk başta bir mürid, iman makamında, haberin şevki üzere saliktir. Bu makamdan ihsan makamına yükselip temekkün edince, şevki, gözü ile görme şevki olarak kalır. Bu şevk birinci şevke saldırır. Şayet yazarın maksadı bu ise ne ala... Yoksa dünyada göz ile, görmeye hiçbir beşer için asla yol yoktur. Bunun aksini kim iddia ederse, en iyimser ifade ile işi karıştırmış, içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Sıddîkler için ihsanın üzerinde o mertebede devamlarından başka hiçbir mertebe yoktur. Buna "iyan" (gözü ile görme) diye isim verilirse, içinde hiçbir karışıklık, şaşırtma olmayan şer'î isimlendirme daha evla ve daha uygundur.

İnsanların afetlerinin ekserisi lafızlardan gelmiştir. Özellikle, Hakk'ı olduğu gibi tasavvurun ve O'na uygun olarak da ifade etmenin zor olduğu yerlerde...

Tasavvurun zayıflığı ile ifade noksanlığından bir çeşit şaşırma doğar ve onu duyanların dillerinde ve kalplerinde noksanlıklarına ve ilimden uzaklıklarına göre artar. Sonunda bu hal yerleşir, iş büyür. Allah (cc)'ın sadık evliyasının yolu zındık ve sapıkların yolu ile karışır. Aralarını ayıran şey kuvvetli ve üstün olur. Bu kapıdan - ancak Allah (cc)'ın bileceği- fesadlar dine girer ve mahlukatın içinde Allah (cc)'ın en büyük inkarcılarına ve dinini reddedenlere, sülûk, marifet ve tahkik şeyhleri diye işaret edilir.

Allah (cc)'ın, dinini muhafaza garantisi olmasaydı, dini için alametlerini yenileyecek ve iptalcilerin öldürdüğü şeyleri canlandıracak, cahillerin harap ettiği noktaları doğrultup yaşatacak kimseleri gönderme kefaleti olmasaydı, dinin rükünleri çöker, binası yıkılmaya yüz tutardı. Fakat Allah (cc) alemlere fazl ve kerem sahibidir.

HEYMAN MERTEBESİ

Salik'e,bazı mana ve acaib varidatın kalbine geldiği esnada kendini zaptetmesini gideren aşırı bir şaşkınlık, güzel bulma, lezzet bulma hali arız olabilir. İşte bu durum kendisinde heyman'ı doğurur.

Menazil yazarının aksine "heyman" ne seyr makamlarından ve ne de yolcuların üzerinde konaklamak için yöneldikleri yolun mertebelerinden değildir. Oysa menazil yazarı heymanı mertebelerin en yücesi ve gayelerinden sayar ve onu "heyman mertebesi" diye ifade eder. Bize göre heyman mertebe ve makamlardan değildir. Bunun için ne Kur'an'da, ne sünnette ve ne de sûfilerin selefinin lisanında zikri geçmez.

Menazil yazarı, Allah (cc)'ın *"Musa 'da baygın yere düştü"* (A'raf, 143) sözü ile "heyman" için şahit getirme külfetine girer. Oysa ayet, onun şahit getirmesinden ne kadar da uzaktır! Yazar -zannettiği gibi- kendisine varid olan şey sebebi ile Hz. Musa'dan kendini tutması ve zaptetmesi gitti zanneder. Oysa Hz. Musa, Rab Teala'nın dağa tecelli etmesi ve dağın dağılması ve Rab Teala'nın tecellisinden dolayı yıkılması yüzünden bayılır.

Bu ayeti, rusûmun (kulun zahiri ve batınî sureti) dağıldığı "fena" mertebesinde şahit getirmek daha uygun ve daha zahirdir. Çünkü dağın yıkılması, tecelli nurunun üzerine gelmesi esnasında dağın resminin (zahirî sureti) darmadağın olmasıdır. "Sa'k" (bayılma); Hz. Musa (as)'ın beşerliğini yok eden varid sebebi ile, şu halde fani oluştur. Yazar heymanı "şaşkınlık ve hayretten kendini zaptetme ve tutmanın gitmesi" olarak tarif eder. Yani heyman sahibi, hayret ve şaşkınlıktan varid sebebi ile nefsini tutamaz. Yazar "o devam olarak dehşetten daha sabit, durumunu nitelemede dehşetten daha ilerdedir" der.

Yani; heyman sahibinin, heymanı dehşete düşenin aksine uzun zaman süreblir. "Heyman" sahibi sözün yularına maliktir, sözü dilediği gibi sarfedebilir. Sözle ifade edebilir. Dehşete gelince; manasının darlığı, zamanının kısalığından dolayı nitelemeye gücü yetmez. Heyman sahibi halini ve varidini dehşet sahibinden daha fazla niteleyebilir.

Heymanın Dereceleri

Yazar heymanın üç derece olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam eder:

"*Birinci derece*: Yola yönelme esnasında kulun kendi kadrinin düşüklüğünü, mertebesinin alçaklığını, kıymetinin azlığını mülahaza etmekle birlikte, lütfun parıltısının evvelini görmekte heymandır."

Demek istiyor ki: sülûka yönelen, Rabbinin kendine lütuf yerlerine baktığı zaman -gaflet ve Allah'tan yüz çevirme ehli olan bela ehlini ehil kılmadığı şeylere onu ehil kılması dolayısı ile - bu bakış onda kendisini bir çeşit heymana düşüren bir taaccüp (hayret) doğurur. Rivayet edilen bir haberde ariflerden biri "Bela ehlini görünce Allah (cc)'tan afiyet dileyin" der. Bilir misiniz kimdir bela ehli? Bunlar Allah (cc)'tan gafil olanlardır. Bu hali, bir de kulun nefsinin kadrinin düşüklüğünü müşahede etmesi ve ehil kılındığı şeylere, ehil olmaktan nefsini küçük görmesi eklenir ve yine "mertebesinin alçaklığı"nı yani rütbesinin düşüklüğünü ve yine "kıymetinin azlığını" yani düşüklük ve azlığını müşahedesi eklenirse, bütün bunlar bu hali kuvvetlendirir. Bütün bunların hasılı; nefsini hakir görmesi, Rabbinin kendine lütfunu büyük görmesi ve kendini ehil kılması ve bu ikisinin arasından sözkonusu heymanın doğmasıdır.

Hiç şüphe yok ki bu iki müşahedenin arasından daha yüce, daha büyük, heymandan daha şerefli, heyman arızının (afet) aksine bizatihî matlub olan başka şeyler de doğar. Mesela muhabbet, hamd, şükür, azm, ihlas, ibadette nasihat, Rabbi (cc) ile sürûr ve ferah ve O'nunla ünsiyet gibi... Çünkü heyman bizatihî arzulanamaz ve kulluğun mertebelerinden de değildir.

"*İkinci Derece:* Burhanlarının zuhuru, acaibinin peşpeşe gelişi ve nurlarının parlaması esnasında, tahkik dalgalarının birbirini dövmesinde heyman'dır" der.

Yani, salik ve müride marifet ve ilmin tahakkuk nurları göründüğünde, salik ve mürid bununla yeni bir basiret ve hazır bir uyanıklıkla hedefe ulaşır. Bunlarla kalbi ve sırrı aydınlanır. Bunun üzerine, burhanların ortaya çıkması esnasında tahkik dalgaları birbirini döver ve orada kalbi ne yapacağını bilemez. Bu, kendisine yolların ve kapıların onu elde etsin diye açıldığı, her büyük işi arzulayan kimsenin zevk ile bileceği bir durumdur.

"Acaibinin peşpeşe gelmesi" ile demek istediği tahkikin acaibinin (şaşılacak şey) peşpeşe gelmesi, birbirini perdelememesi, birbirinin yolunda durmamasıdır. Yine bunun gibi "nurlarının parıltısı", bulanın (vacid) bulduğu şeyin en büyüğü Kur'an'ı inceden inceye düşünmeye daldığı esnadadır. Bu, kabiliyetine ve anlama durumuna göre hasıl olur. Kur'an'dan başkasının ona nisbeti, denizdeki damla gibidir.

"*Üçüncü Derece:* Ezelîliğe düşme esnasında, ezelin sultanının görme ve keşif denizinde boğulma anındaki heymandır" der.

Yani fena heymanını kastediyor. "Ezelîliğe düşme" ancak ve ancak resmin (zahirî ve batınî suret) dağılması ve ezelîliği müşahedede yok olması ile olur. Çünkü meşhud olmayan fanidir, lem yezel olan bakîdir. Yine bunun gibi, ezel sultanını görmekle birlikte, kainatın resimlerini ve sonradan olma varlıkların harabelerini görmek bir arada olamaz.

İşaret olunan "keşif denizi" ise, hakikatin kalb gözüne açılmasıdır.

Salik için ihsan makamının arkasında ondan daha yüce birşey olduğunu zannetme! Bilakis ihsan mertebe mertebedir. Hakikati gerçekten keşfe, dünyada asla yol yoktur.

Sûfilerin bazılarına imanın semereleri, kalplerin muameleleri ve sadık hallerin eserleri belirir ve onu hakikat nuru zannederler. Bu konu da kınayanın kınamasına aldırmasınlar. Bu, batınlarındaki nurdan başka birşey değildir. Peygamberler dışında masumiyet kapısı kapalıdır. Allah (cc) daha iyisini bilir.

BERK MERTEBESİ

"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz" ayetinin mertebelerinden biri de sadıkların yoluna girdiğinde kula zuhur eden "berk" mertebesidir.Bu nur, onun kalbinde şimşeğin parlaklığına benzeyen bir parlaklıkla parlar. Menazil yazarı: "Berk, kula parlayan bakûradır ve onu bu yola girmeye davet eder" der.Yazar berk'e Allah (cc)'ın şu sözü ile şahit getirir:

"Musa'nın haberi geldi mi sana? Hani o bir ateş görmüştü de ailesine demişti: *"Siz (burada) durun. Hakikat ben (münis) bir ateş gördüm"* (Tahâ, 9, 10).

Şahit getirme yönü, Hz. Musa (as)'nın gördüğü ateş nübüvveti yolunda başlangıçtı. "Berk" ise nübüvvetin mirası olan velilik yolunda başlangıçtır. Tanımdaki "bakûra" birşeyin evvelidir. Bu manada Arapçada "bakûratu's-simar" derler ki, kendi nev'inden önce olgunlaşan meyvenin turfanda olanı demektir.

"Kula parlayan"; yani kula belirip görünen ve "onu bu yola girmeye davet eden" Ehl-i Bidayat'ın yolunu istemeyendir. Çünkü bu, kitabının başında zikretmiş olduğu "yakaza"dır ve yazarın murad ettiği, tavassut ve nihâyât erbabı'nın yoludur.

Buna göre; işaret olunan berk, hallerin berki'dir, amellerin berki değildir. Veya sâlikin herhangi bir rolü olmayan, sırf Allah (cc) vergisi olan berk'tir.

Tavassut ve nihâyât erbabına hasıl olan şeyi kastettiğine delil, tarifinden sonra berk ile vecdin aralarındaki farkı göstermeye başlamasıdır. Bunun için devamla şöyle der: "Berk ile vecdin arasındaki fark şudur: Vecd oraya girdikten sonra vaki olur. Berk girmeden öncedir. Vecd azıktır, berk, izindir."Demek istiyor ki "berk" Allah (cc)'ın kulun kalbine atmış olduğu ve ona göstermiş olduğu bir nurdur. Bu nur, kulu yola girmeye çağırır.

"Vecd" daha önce geçtiği üzere, müşahede sıcaklığını tutuşturan talebin şiddeti ve kuvvetidir."Vecd azıktır"; yani sâlikin azığı nasıl yanında ise vecdi de azık gibi yanındadır. Hatta o nefis azıklarındandır. "Berk izindir"; yani sülûkta izindir. "İzin" sâlik'e ancak yürüyüşte -başka şeyde değil- verilir.

Berk'in Dereceleri

Yazar, berk'i üç dereceye ayırarak şöyle der:

"*Birinci Derece:* Reca'dan va'd yönünden parlayan berk, ki kul orada az bir bağışı çok görür, çok yorgunluğu az bulur, kazanın acılığını tatlı bulur."

Buradaki va'd ile kastettiği, Allah(cc)'ın velilerine bu dünyada ve lika' (karşılama) esnasında va'detmiş olduğu çeşit çeşit kerametlerdir.

"Reca'nın bizatihi kendinde parlayan"; yani reca'nın ufuk ve etrafından, hakikatinde ortaya çıkan berktir ve bu kula, azı çok bulmasını gerektirir. Allah (cc)'ın ihsanlarından az yoktur. Bu çok bulmaya onu sevkeden amiller dört tanedir:

1- Ona verenin yücelik ve azametine bakması,

2- Nefsini hakir görmesi. Çünkü, nefsini hakir görmesi, efendisinden elde etmiş olduğu şeyi çok görmesini gerektirir.

3- Onu sevmesi. Çünkü, muhabbet kulda yerleşti mi sevgilisinden elde etmiş olduğu az birşeyi çok görür.

4- Bağıştan önce -bununla bir ülfeti, bir teması olmadığından, birden karşısına çıkınca, onu çok görür.

"Birçok yorgunluk ve belayı az bulması"; kendisine, reca ufkundan va'dlerin berkinin görünmesi ve bunun da onu gayret ve isteğe yöneltmesinden, kendisi adına yürümenin meşakkatini üstlenmesindendir. Bunun için, buna dahil olmayanın karşılaştığı yorgunluk ve bela gibi, yorgunluk ve bela teması duymaz.

"Bu berk'te kazanın acılığını tatlı bulması" da böyledir. Bu bela, aziz ve celil olan Allah (cc)'ın, onların hangisinin daha sabırlı, daha doğru, imanı muhabbet, tevekkül ve rücu itibarıyla daha büyük olduğunu denemek için kendisi ile imtihan ettiği beladır. Salike bu berk zuhur edince, orada kazanın acılığını tatlı bulur.

"*İkinci Derece:* Çekinme (hazer) ufkunda tehdit yönünden parlayan berktir ve orada kul uzun ameli kısa görür. Yakın olmakla birlikte halktan uzak olur,sırrın temizlenmesini ister".

Bu berkin ufuk ve kaynağı birinci derecedeki berkin ufku değildir. Çünkü bu, sakınma ufkundan doğarken, öbürü reca (umut) ufkundan doğar. Bu berke baktığı zaman orada uzun ameli kısa görür ve her zaman, ölümün kendisinin ansızın karşısına çıkacağını ve söküp koparacağını tahayyül eder, ölümün hücumundan sakınması şiddetlenir. Çünkü, Allah (cc)'ın ukubeti başına gelecek, tevbe etmek ve karşılaşmak için hazırlanmasına engel olunacak da Rabbine (cc) tam bir temizlik yapmadan evvel kavuşacak diye korkar. Çünkü onun huzura taharetsiz girmesine izin verilmez. Tıpkı şu teklif aleminde (dünyada) namaz için huzuruna taharetsiz girmesine izin verilmemesi gibi.

Bu, Allah'tan gelenle akleden ve ibadetlerin sırlarını anlayan kullara, huzuruna gelmek için temizlenmeyi ve kavuşma vaktine dahil olmayı hatırlatır. Kul nasıl ki yüzünü Mescid-i Haram'a (Kabe'ye) dönmedikçe, avretini, örtüyü, bedenini, elbisesini ve durduğu yeri temizlemedikçe Allah'ın huzuruna dahil olamıyorsa, işte kavuşma vakti huzuruna dahil olmak da ancak bütün kalbi ile Rabbine yönelmekle, batınî avretini takva elbisesi ile örtmekle, kalbini, ruhunu ve azalarını zahiri ve batınî kirlerinden temizlemekle, Allah (cc) için tam ve mükemmel olarak temizlemekle ve huzuruna girmek için en mükemmel hazırlıkla hazırlanmakla olur. Bu, tıpkı namaz vakitleri huzuruna gelme vakti gibidir.

Kul vakitten önce hazırlandığı zaman, vakit ona o hazır iken gelir ve kul Allah (cc)'ın huzuruna girer. Hazırlanmakta kusur ederse hazırlıktan önce vaktin çıkmasından korkulur. Çünkü gelme vaktinin birden girmesi dardır, genişliği kabul etmez. Kula temizlenme ve vaktin gelme esnasında hazırlık fırsatı vermez. Bilakis ona "Heyhat, geçen geçti, seninle temizlenme arasında mesafeler uzadı" denir. Kim emel kısalığı ile tehdit berkine bakarsa temiz kalır.

"Yakın olmakla birlikte halktan zühdü" ifadesine gelince: Eğer bunlar akrabaları veya onunla aynı neseptekiler yahut komşuları veya ona bitişik olanlar, onunla yaşayanlar ve beraber oldukları ise, bu, sakınmasının ve hazır olmasının kemalinden, önündeki şeyle meşgul olmasından ve yalancı olmayan, bilakis en sadık şimşeğin ufkundan gelen tehdidi mülahazasından dolayıdır.

"Yakından" sözü ile "en yakın vakti" kastetmiş olabilir. Onlardan zühdü sebebiyle ne umduğu ameli, ne karşılayacağı vakti gözetir.

"Sırrı temizlemeyi ister"; yani masivadan sırrını temizlemeyi ister. Bunu daha önce beyan etmiştik.

"*Üçüncü Derece:* Lütuf canibinden fakirlik ve ihtiyaçta parlayan berktir. Bu berk sürur bulutu doğurur, çoşkunluk, neşe yağmuru yağdırır, iftihar nehrini akıtır".

Bu berk, Rab Teala'nın kuluna çeşit çeşit lütuflarda bulunduğu lütuf ufkundan doğar. Bu berkin doğduğu yer, Allah'a sülûka ancak o kapıdan dahil olunan en büyük yol olan iftihardır. Bunun dışındaki batın yollar kapalıdır. Bununla birlikte, kul o yoldan ancak tabi olmakla, uymakla vasıl olur. İftikar (muhtaç olmak) ve Resul (sav)'e uymaktan başka- çalışanlar kendilerini ne kadar zorlasalar, temenni edenler ne kadar temenni etseler bile- asla ve asla Allah (cc)'a giden başka bir yol yoktur. Salik bu yolun haricinde nefsini boşa yormasın. Çünkü bunun haricinde tuttuğu yol hiçbirşey değildir. Bu ancak yırtıcı ve vahşi hayvan avıdır.

"Bu berk sürur bulutu doğurur"; yani kula özel bir sürur ve benzerini bilmediği ve dünyada eşi olmayan Rabbi ile ferahlama ve cennet nimetlerinden bir lütuf, kuzey rüzgarlarından bir esinti doğurur. Bu bulut kula doğduğu zaman, kendisine sürur yağmuru yağdırır, dostunun ve efendisinin yanından kendine gelen şeyden dolayı batını coşar. Bu coşkunluk kuvvetlenince, bununla iftihar (övünme) nehri akar, bu nehirle Allah (cc)'ın onu kendine tercih ettiği şeylerle, kendi cinsinden olanlardan temeyyüz eder.

Bu ifade ile "şeytana karşı coşarak ve ona övünerek" övünmeyi kastediyorsa- bu da güzel bir düşüncedir- Allah Teala bunu da çirkin görmez. Bunun için, harb esnasında iki saf arasında övünerek yürüyeni- içinde düşmanlarına düşmanlık olduğu için- sever ve yine -hadisle açıklandığı gibi - sadaka verme esnasında kibirli olanları sevmesi acaib bir muammadır. Sadaka verenler ve dağıtanlar, verdikleri için duydukları iç huzura, sevinç ve cimriliği emreden cimri nefislere ve bunu kendilerine hoş gösteren şeytana duydukları gurur esnasında kendi nefislerinde şahittirler.

Şu beyitler bu manada söylenmiştir.

Onlar zenginliğin başında malı bitirirler.
Sabrın sonunda yeniden sabra başlarlar,
Yükseklere dalanlar, korumanın içerisine girmişler.
Kaderi açarlar, yayın hedef noktasına ulaşırlar.

Cömertlik esnasında, şarabın keskinliğinden dolayı coşan kimseyi aldığı gibi onları titreme alır.

Bu iftihar (övünme) kulluğun tamamlayıcısıdır. Veya bununla şunu da murat etmiş olabilir. Kul, temeyyüz edip ayrıldığı şeyle övünmeye layıktır, fakat kulluğunu ve muhtaçlığını korumak için övünmez. Her iki mana da sahihtir. Allah (cc) daha iyisini bilir.

Bunun sırrı şudur: Bir kul içinde bulunduğu lütufları görüp onları minnet ve sırf cûd (kerem) gözünden müşahede edince ve bununla birlikte her an ona muhtaçlığını ve ondan bir an olsun müstağni kalamayacağını müşahede edince, bu, şükrün en büyük kapısı,artırmanın ve nimetlerin ona peşpeşe gelmesinin sebeplerinden en büyüğü olur. Nimetler ona peşpeşe geldikçe, kalbinde surûr bulutları doğurur. Bu bulutlar kalbinin semasına yayılıp kalb ufku bunlarla dolunca, içinde sururun lezzetlerini taşıyan çoşkunluk yağmurunu yağdırır. Ona yağmur yağmazsa, hiç olmazsa çisinti gelir. İşte o zaman dilinde ve zahirinde övünmeksizin ve kendini beğenmeksizin, bilakis Allah (cc)'ın ihsan ve rahmeti ile ferahından dolayı iftihar (övünme) nehri akar. Tıpkı Cenab-ı Allah'ın şu sözünde buyurduğu gibi: *"De ki: "Ancak Allah'ın fazl ve rahmeti ile, işte yalnız bunlarla sevinsinler"* (Yunus, 58). Zahiren iftihar (övünme) batınen iftikar (ihtiyaç duyma) ve inkisar (kırılma) olur. Bunlar birbiri ile de çelişmez.

Resulullah (sav)'ın, "Ben Ademoğullarının efendisiyim. Bunu söylemekle övünüyor değilim" (Tirmizi, Menakıb 1; İbn Mace Zühd, 37) sözünü bir düşün, ki Allah (cc)'ın kendine fazl ve ihsanını nasıl haber veriyor. Yine nasıl haber veriyor ki, bu sözler kendisinden, diğer insanlara övünmek için sadır olmuyor. Fakat, Allah (cc)'ın kendine olan nimetini göstermek, ümmetine önderlerinin ve tabi oldukarı kişinin Allah (cc) nezdinde değerini ve makamının yüceliğini bildirmek için bunu haber veriyor ki, böylece ümmet, Allah (cc)'ın ona ve kendilerine olan nimetini anlasınlar. Bu söz, tıpkı sıddîk olan Hz. Yusuf (as)'un Aziz'e söylediği şu söze benzer:

"Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim, (bütün tasarruf şekillerini de) bilenim" dedi" (Yusuf, 55). Hz. Yusuf (as)'un kendisini böyle tanıtması, yani içinde Aziz'e, ümmete ve kendi nefsine faydalar bulunan bir şekilde bildirmesi, güzel bir yoldu. Çünkü Hz. Yusuf'un gayesi onlar karşısında övünmek değildi. Bir sözün -aynı surette olmakla birlikte-çıktığı yer ve ona sevk eden sebep o sözü güzelleştirir veya çirkinleştirir.

Mertebelerden Biri de Zevktir

"Zevk" zahirî ve batınî duyuların nefret edilen ve uygun gelen şeylere temasıdır. Kur'an dilinde hatta Arap dilinde dahi zevk sadece ağızla tad alma duyusuna mahsus değildir. Allah Teala ayetlerinde şöyle buyurur: *"Tadın o yangın azabını"* (Al-i İmran, 181). *"İşte o küfretmenize mukabil tadın azabı"* (Al-i İmran, 106). *"İşte o azabı, (evet) onu tatsınlar (ki bu) kaynar su ve irindir"* (Sa'd, 57).*"Allah da ona (halkının) işlemekte ısrar ettikleri (kötülükler) yüzünden açlık ve korku libasını (giydirip olanca acıları) tattırdı."* (Nahl, 112).

Şimdi iyice düşün ki Allah (cc) tatma ile giyme fiilini, tatmanın tadılan şeye temasına ve ihata etme ile şumûlüne delalet etmesi için nasıl bir araya getiriyor? Onu tattırmayı sözkonusu etmesinden anlaşılıyor ki, tattırmak temas eden ve beklenmeyen bir olaydır. Çünkü korku beklenebilir, insana dokunup temas etmez.

Ondan, giydirilmesi şeklinde sözedilmesi ise, tattırmanın bedendeki elbise gibi kuşatıcı, şumûllü bir şey olduğunu ifade eder.

Resulullah (sav)'tan nakledilen sahih bir hadiste, Resulullah (sav): "Allah'tan Rab olarak, İslam'dan din olarak hoşnud olan, imanın tadını tatmıştır" buyurur ve imanın tadı olabileceğini ve kalbin bunu, ağzın yemeği ve içeceği tattığı gibi tadabileceğini haber verir (Müslim, İman 56; Müsned, I/208).

Yine Resulullah (sav); "imanın ve ihsanın hakikatini idrak etmeyi" ve kalbte bunun hasıl olmasını ve bunun kişiye temasını, bazen "tatma", bazen "yemek ve içmek", zaman zaman da "tadının bulunması" ile ifade eder, tıpkı "İmanın tadını tatmıştır" dediği gibi. Nitekim şöyle buyurur (Buhari, İman 8; Müslim, İman 15).

"Üç özellik vardır ki, kimde bulunursa bunlarla imanın tadını tadar: a) Allah (cc) ve Resulü kendisine başkalarından daha sevimli olan, b) bir kimseyi ancak Allah (cc) rızası için seven ve ç) Allah (cc) kendisini kurtardıktan sonra küfre dönmekten-ateşe atılmak gibi- hoşlanmayan kimse" (Buhari, Savm 48; Müslim, Siyam 55; Ebu Davud, Savm 24). Hz. Peygamber sahabeye "visal" orucunu yasaklayınca, derler ki: "Sen visal orucu (peşipeşine oruç) tutuyorsun?" Der ki: "Ben sizin gibi değilim. Bana yediriliyor ve içiriliyor" (Buhari, Savm 48; Müslim, Siyam 60). Bir başka lafızda "Ben Rabbimin huzurunda kalıyorum, bana yediriyor ve içiriyor"; başka bir lafızda "Bana yediren yedirici, içiren içirici var" buyurur "Buhari, Savm 48; Ebu Davud Savm 24).

Bu hadisteki "yeme"yi ve "içme"yi ağız yolu ile olan hissî yeme ve içme zannedenin perdesi (ilimden uzaklığı) kalındır. Resulullah (sav) böyle zannedenin zannettiği gibi olsa idi, savm-i visal (peşipeşine oruç) bir tarafa, oruçlu sayılamazdı. Üstelik "Ben sizin gibi değilim" diyerek kendisi ile onların arasındaki farkı cevaplaması doğru olmazdı. Eğer, hissen mübarek ağızları ile yeseydi ve içseydi, cevabı "Ben de savm-i visal (peşipeşine oruç) tutmuyorum" olurdu. Sahabenin "Sen savm-i visal tutuyorsun" sözlerini ikrar ettiğine göre, bundan, Resulullah (sav)'ın yeme ve içmeden kendini alıkoyduğu ve kendisini hissi ve müşterek yeme ve içmeden müstağni kılan bu ruhanî ve ulvî yeme ve içme ile yetindiği anlaşılır.

Şam'da Herakliyus'un, onun peygamberliğinin hak olduğunu anladığı zevk (tatma), işte bu zevktir. Çünkü, Herakliyus Ebu Süfyan'a "Onun dinine kızarak hiç kimse dininden döndü mü?" diye sorar. Ebu Süfyan "Hayır" deyince o da:

"Tadı kalpte yer etti mi, iman işte böyledir" der. Herakliyus, Resulullah (sav)'a tabi olanlarda hasıl olan iman zevkinden -kalplere iman zevki karıştı mı, o kalp ona asla kızamaz- bu davanın nübüvvet ve risalet davası olduğunu, reislik ve meliklik davası olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Maksat şudur: İman ve ihsanın tadını tatmak, kalbin bulduğu, hissettiği bir durumdur. Kalbe göre bunun tadını tatmak, ağzı ilme yemeğin tadının alınması ve nefsin dostuna göre cinsel birleşmenin tadını alması gibidir. Nitekim Resulullah (sav) üç talaktan sonra bir kadının yeniden ilk kocasına nikahlanabilmesi için başka biriyle evlenmesini ve zifafa girmesini şart koşarken "Sen onun balcığını, o da senin balcığını (meniden kinaye) tatmadıkça...." buyurmuştur.

İmanın bir tadı ve bu tada bağlı tatma ve bu tadı bulma vardır. Kalpten şüphe ve şekler ancak kul bu hale erince ve iman tam olarak onun kalbine gerçekten yerleşip, tadını tadıp, tatlılığını bulunca, yok olur. Başarıya ulaştıran yalnız Allah'tır.

ZEVK BÂBI

Menazil yazarı "zevk bâbında"nda şöyle der: Allah Teala buyurur: *"Bu, (peygamberler için bir şeref ve) bir zikr(-i cemil)dir"* (Sa'd, 49).

Bu ayetin zevke şahit getirilmesinde bir zorlama sözkonusudur. -Allah bilir yamuradından anlaşılan, zevkin içmenin başlangıcı olduğudur. Tıpkı iyice düşünmenin marifetin başlangıcı olduğu gibi.... İşte buradan kul, iman ve ihsan makamına girer. Çünkü kul iyice düşününce hakikati görür. Allah Tealanın buyurduğu gibi:

"(Allah'ın emr veya nehy ettiği şeyleri) iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar (hakikatı) görüp bilmişlerdir bile" (A'raf, 201). İyice düşünmek, o konuda sonuna kadar düşünmeyi gerektirir. Ve sonuna kadar düşündükten sonra, iman etmek onun için zevk ve gözü ile gömek gibi olur. Bunun için, ondan sonra şöyle buyurur.

"Takvaya erenlerin dönüp varacağı yer elbette güzel (bir merci)dir; Adn cennetleri" (Sad, 49,50). Allah'ın hikaye ettiği bu zikri iyice düşünmek, sahibinin mead'e (varacak yer) ve karşılaşma esnasında dostları için hazırladığı şeylere imanına şehadet eder ve buna imanları zevke dönüşür. Yoksa bu salt bir haber değildir. Çünkü o iman, Allah (cc)'ın zikrini, hakikat sırlarını ve içindeki hidayet ve beyanı düşünmeleri ile doğmuştur. O halde iyice düşünmek zevkin sebebi olur. Allah (cc) daha iyi bilir.

Zevkin Tarifi

Menazil yazarı: "Zevk, vecd'den daha baki, berkten daha vazıh ve açıktır" demekle şunu kasteder:

"Zevk" mertebesi daha sabit, "vecd" mertebesinden daha köklüdür. Bu da şundan dolayıdır; zevkin eseri kalpte kalır ve kalması uzar. Tıpkı yemeğin ve içeceğin zevkinin eseri zevk alıcı kuvvette, beden ve ruhta baki kaldığı gibi. Çünkü "zevk" -daha önce geçtiği gibi- temas edicidir. "Vecd" şeyhe göre "endişeye düşüren, gelip geçici müşahededen tutuşan hararet ve sıcaklıktır." Ona göre "vecd" heyman ve kalak gibi arız olan şeylerdendir. Çünkü o, devam etmeyen mükaşefeden doğar. Bunun için zevki vecdden daha baki, kalıcı kılmıştır.

"Zevkin berkten daha vazıh ve açık olması"na gelince, berk daha hızlı sona erer ve daha çabuk biter. Bu sahihtir. Fakat, "zevk"i "vecd"den daha kalıcı ve ondan daha yüksek kılması üzerinde düşünmek gerekir. Denilebilir ki, Resulullah (sav) "vecd"i "zevk"in üstünde ve ondan mertebece daha yüksek kılmıştır. Zira "Üç şey vardır ki kimde bulunursa imanın tadını bulur" buyurur ve tatma (zevk) hakkında "İmanın tadını tadar" (Buhari, İman 8; Müslim, İman 15) buyurur. Tadılan birşeyin tadını bulmak, birşeyi mücerred tatmaktan daha mahsustur. Tatlılık taddan daha özel olduğundan, tatlılıkla birlikte mücerred tatmaktan daha özel olan bulma (vecd) fiilini getirir. Özel ile daha özeli, genel ile daha geneli birbirine bitiştirmiş, birarada söylemiştir.

İmanın tadını bulmaktan (vecd) murad kalbin harareti olan "vecd" değildir. Çünkü her ikisinin türediği mastar ayrı ayrıdır. Çünkü, bu "vecd" (sevmek) mastarından, öbürü ise, subut (yerleşme) manasına olan vücuddan türemedir. Bu fiilin mastarı "vücûd" ve "vicdan"dır. Buna göre birşeyi bulmak demek, birşeyi elde etmek ve birşeyin sabit olması demektir. Tıpkı birşey kaybeden kimsenin kendinden uzak olan şeyi bulup elde etmesi gibi. Allah Teala'nın şu ayetleri bu manadadır: *"Kendi (ameli) yanında (yalnız) Allah'ı bulmuştur"* (Nur, 39). *"Sonra Allah'tan mağfiret isterse, o Allah'ı çok yarlığayıcı, çok esirgeyici bulur"* (Nisa, 110). *"O, bir yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı? Seni (çocukluğunda) şaşırmış bulup da yolunu doğrultmadı mı? Seni, bir fakir olduğunu bilip de zengin yapmadı mı?"* (Duha, 6,7,8). *"Biz onu hakikaten sabırlı bulduk"* (Sad, 44). Bu ayetlerde geçen "bulmak" fiilleri "vücûd" ve "sübût"tan türemedir. Resulullah (sav)'ın şu sözü de bunun gibidir: "Bunlarla (bu özelliklerle) imanın tadını bulur."

Birşeyi bulmak demek, o şeyin sübûtu ve istikrarı demektir. Hiç şüphe yok ki, imanın tadını tatmak demek, onu bulmak demektir. Çünkü, "bulma" olmadan bu zevkin meydana gelmesi imkansızdır. Fakat sufilerin bir çoğunun ıstılahına göre tatmak bulmaktan daha özeldir. Sanki "tadan" elde etmekte "bulan"a iştirak etmekte ve "tatmak"ta ondan imtiyaz (ayrıcalık)lıdır. Çünkü bulan, birşeyi bulabilir fakat onu tam bir tatla tatmayabilir. Fakat bu mesele onların dediği gibi değildir. Aksine bu gerçeklerin kalp tarafından bulunması demek, onları ziyadesi ile tatmak ve onların sabit olup yerleşmesi demektir. Allah (cc) daha iyi bilir.

Zevkin Dereceleri

Menazil yazarı devamla zevki üçe ayırarak şöyle der:

"Birinci Derece: Tasdikin va'din lezzetini tatmasıdır. Onu hiçbir zan bağlamaz, hiçbir amel kesmez, hiçbir umniyyet ona mani olmaz."

Yani tasdik eden kul, Allah'tan imanına, tasdikine ve itaatına gelen va'din tadını tadınca, va'din hükmü üzere sabit olur ve istikamet üzere olur.

"Onu hiçbir zan bağlamaz"; yani, onu hiçbir zan hapsetmez. Bu manada Arapçada "akaltü fülânen an keza" denilir. Yani; filancayı şundan menettim (mahrum ettim) ve ondan yüz çevirdim. Yine "ıkâlü'l-baîyr" bu manada türetilmiştir ve deveyi bağladıkları ip demektir. Çünkü ip deveyi kaçmaktan alıkoyar. Yine bu manada "akıl" kelimesi vardır. Akıl denmesinin sebebi, kişiyi işlenmesi hoş olmayan şeyden alıkoyduğundandır. Yine bu manada "akaltül kelame, akaltü ma'nahu" derler. Sözü anladım ve manasını anladım. Sözün manası sence elde edilmemişken, daha sonra kalbinde elde eder, göğsünde hapsedersen, bu halin böyle ifade edilir. Yine bu manada diyete de "akl" denir. Çünkü diyet, onu alanın caniye ve baba tarafından yakınlarına düşmanlık hissetmesine mani olur.

Yazarın maksadı şudur:

Allah (cc)'ın vadine imanın tadını tatmak talepte ve Rabbine gitmekte ciddiyetten onu herhangi bir zannın alıkoymasına engel olur. Buradaki "zan" va'din ve tehdidin doğruluğuna kesin olarak inanmaktan -tasdik yönü ağır basmayacak şekildeçekimser kalmaktır.

Şeyh derdi ki; "Va'di tasdik ederek tadını tadan kemsenin kendisini doğru talebten ve o talebte ciddi olmak kararından alıkoyacak bir zan karşısına çıkmaz." "Seyyidü'l-istiğfar" hadisinde "Ben gücüm yetiği müddetçe senin va'din ve ahdin üzereyim" (Buhari, Daevat 16; Tirmizi, Daevat 15; İbn Mace, Dua 14) şeklinde bir ifade varid olmuştur. Yani ben gücümün yettiği kadar vadini tasdik ve ahdini yerine getirmeye devam etmekteyim. Bu şekilde devama ve sebata sevkeden şey imanın tadını almak ve bunun kalbe temasıdır. İman -hakiki değil- mecazî olsaydı, kalb va'din hükmü ile ahde vefa üzere olmazdı. Bu makamda ancak ve ancak imanın tadını tatmak fayda verir. İğreti elbise giyeni güzel göstermez. Özellikle insanlar o elbisenin kendisine ait olmadığını ve kendisine ödünç verilmiş olduğunu bilirlerse... Şu şiir bu manada söylenmiştir:

Riya elbisesi, altından vücudu gösterir.
Ona bütün vücûdunda bürünsen bile sen yine çıplaksın.

Sahabeden biri ihramda iken çokça lebbeyk der ve sonra "Lebbeyk eğer riya idiyse dağılıp yok olayım" der. Allah, (cc) imanı iddia edenlerden, onu nefyeder (olmadığını söyler). Nitekim Allah Teala buyurur: *"Bedeviler "iman ettik" dediler. De ki "Siz iman etmediniz. Ama (bari) Müslüman olduk deyin. İman henüz sizin kalplerinize gir(ip yerleş)memiştir"* (Hucurat, 14).

Bunlar müslümandılar, fakat mümin değillerdi. Çünkü onlar,iman kalbine temas edip de, tadını alan kimseler değillerdi. Bu durum, İslam'a intisab eden çoğunluğun halidir. Bunlar kafir de değillerdi. Çünkü Allah (cc) "Ama (bari) müslüman olduk deyin" demekle onlar için İslam'ı isbat ediyor. Kalbin muvafakati olmaksızın dilerinizle söyleyin demiyor. Çünkü Allah (cc) "iman ettik" sözleriyle "müslüman olduk" sözlerini burada birbirinden ayırmaktadır. Fakat imanın tadını tatmadıkları için *"Siz iman etmediniz"* buyurur ve -bununla birlikte- itaatlarına karşılık onlara, amellerinin karşılığından hiçbirşey eksiltmeyeceğini va'd eder.

Sonra imanın tadını tadan ehl-i imanı zikreder, ki bunlar Allah'a ve Resulüne iman eden ve sonra da imanlarında şüpheye düşmeyen kimselerdir. "Şüphe" onlardan uzak olmuştur, zira iman kalplerine temas etmiş ve imanın neşesi kalplerine karışmıştır. Dolayısıyla orada şüpheye hiçbir yer kalmamış ve bu zevki (tatmayı), kendilerinin en sevgili şeylerini (mal ve canlarını) Rablerinin rızası için bağışlamaları, tasdik etmiş, doğrulamıştır.

İmanın tadını tatmaksızın ve tadını bulmaksızın bu bağışlamanın husulü imkansızdır. Bu da ancak tatma ve bulmanın doğruluğu ile meydana gelir. Hasan'ın dediği gibi, "İman ne temenni ile ne de boş iddia iledir. Fakat iman, kalbe yerleşen ve amelin onu doğruladığı şeydir."

Tatma ve bulma batınî şeylerdir, amel ise ona delil ve onu doğrulayıcıdır. Tıpkı şek, şüphe ve nifakın batınî ve amelin de onlara delil ve onları doğrulayıcı oldukları gibi.... O halde ameller, ilimlerin ve inancın semereleridir. Yakîn cihad ve ihsan makamlarını doğurur. Yakinin kuvvetine göre semeresi ve neticesi olur. Şek ve şüphe de kendilerine uygun amelleri doğurur. Tevfik yalnız Allah'tandır.

"Onu hiçbir amel kesmez"; yani tatmanın alametlerinden biri de o kişiyi onu istemekten dünya meşgalesinin ve dünyanın gayelerinden birine tamah etmenin alıkoymamasıdır. Çünkü tamah ve emel, kalbin matlubuna (istediğine) giderken yolunu keser.

Şeyh tanımında "Onun ameli olmaz" demiyor, aksine "Onu hiçbir amel kesmez" diyor. Çünkü emel kaim olur ve onu yolundan alıkoymazsa, yürüyüşüne bir parça engel osa bile, ona zarar vermez. Asıl bela, kalbi Allah (cc)'a gidişinde yolundan alıkoyan emeldir.

Sûfilere göre, bütün masivallah (Allah'tan gayri herşey), ne olursa olsun onları istemek, yoldan alıkoyucudur. Her kimin emeli ve talebinin sonu bu ise, imanı tadan kimselerden değildir. Çünkü her kim Allah (cc) marifetinin, O'na yakın olmanın ve O'nunla ünsiyet bulmanın tadını tadarsa, onun O'ndan başka hiç bir emeli olmaz. Eğer O'ndan gayrısına emel beslerse bu, O'nun hoşnud olduğu ve sevdiği şeylere karşı yardımcı olması içindir. O kişi Allah (cc) için amel eder, Allah (cc) ile birlikte başkasına da emel (umut) beslemez.

Şayet bana sorulsa ve "Bu, amelin kulda kestiği şey nedir?" denilse, derim ki, en yüce arzuyu, kendisinden daha yüce bir şey olmayan arzuyu isteme kuvvetini ve kulun ondan başka umduğu şeylerin hakir ve önemsiz olduğunu ve çarçabuk elden gittiğini bilmesini keser (mani olur). Onun arkasının kesilmesi ise an meselesidir.

Aslında o, uykuda görülen hayal veya yaz bulutu gibidir. Yok olan gölge, batmaya yaklaşan yıldızdır. O çok yakında batacaktır. Resulullah (sav) buyurur: "Dünya ile benim aramdaki münasebet nedir ki? Ben ancak bir ağacın gölgesinde (öğle vakti) uyuyan, sonra da o ağacı terkeden bir yolcu gibiyim" (Tirmizi, Zühd 44; İbn Mace, Zühd 3). "Dünya, ahirete göre ancak, birinizin parmağını denize sokması gibidir. Baksın bakalım, parmağı denizden ne ile döner (ne alır?)" (Müslim, Cennet 55; Tirmizi, Zühd 15; İbn Mace, Zühd 3) Böylece Peygamber, ahiret yanında dünyayı, denize sokulunca parmağa yapışan bir ıslaklığa benzetir. Ömer b. Hattab (ra) "Dünya evvelinden sonuna kadar bir adama verilse, sonra o kişinin eceli gelse, bu kişi, sevinçli bir rüya gören sonra da uyanınca -bir de ne görsün- elinde hiçbirşey olmayan bir adam gibi olur" demiştir.

Mutarrıf b. Abdullah -veya başkası- der ki,:"Bir uçtan bir uca dünyanın nimeti ahiret nimetinin yanında, dünyadaki dağlardan birine göre bir zerreden daha azdır."

Her kim dünya ve ahirete basiret gözü ile bakarsa durumun böyle olduğunu anlar. Böyle hakir bir parçaya duyulan amelin bir kimseyi bitmeyen ve yok olmayan nimetten alıkoyması sahih bir akıl ve bilgiye nasıl yakışır? Üstelik bu, daim nimetin ve marifetinin O'nu sevme, O'nunla ünsiyet ve O'na yakınlıkla ferah duymanın yanında dünya nimetinin, cennet nimetine oranı gibi kaldığı kimse iken! Allah Teala şöyle buyurur: *"Allah mü'min erkeklere de, mümin kadınlara da -kendileri içinde ebedi kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'detti. Allah'ın rıdvanı (rızası) ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72).

Yani O'nun rızasından basit birşey -ona basit de denemez- cennetlerden ve içindekilerden daha büyüktür.

Rü'yet hadisinde bu manada şöyle bir söz variddir: "Allah'a yemin ederim ki, Allah (cc) onlara, cemaline bakmaktan daha sevimli hiçbirşey ihsan etmemiştir" (Müslim, İman 297). İfade başka bir hadiste "Onlar O'nu görünce, Allah kendilerinden gizlenene kadar, içinde bulunmuş oldukları nimetlerin hiçbirine dönüp bakmazlar bile" (İbn Mace, Mukaddime 13) şeklinde yer alır.

Bundan kimi bir emel alıkoyarsa, mahrumiyete düçar olur. Kendi nefsine hüsrandan sonuna kadar hoşnud olur. Ancak Allah (cc)'tan yardım dilenir. O'na tevekkül edilir ve Allah'ın dilediği olur. "Ona hiçbir umniyye (istek) engel olmaz." "Umniyye" kulun temenni etmiş olduğu pay ve nasiplerdir. Bunun çoğulu "emâniyy" gelir. Bununla emel arasında fark vardır. "Emel" varlığı umulan şeye olur. Umniye, meydana gelmesi umulmayan şeye de olabilir. Aciz bir kimsenin,, yüksek mertebeleri temenni etmesi gibi...

Batıl arzular ise (ümniye) müflislerin sermayeleridir. Bununla vakitlerini geçirirler, sarhoşluk verici şeylerle veya batıl hayallerle aklı başından giden sarhoşların lezzet duymaları gibi bununla lezzet duyarlar.

Merfu bir hadiste: "Akıllı kimse, nefsine boyun eğdiren (hakim olan) ve ölümden sonrası için amel eden kimsedir. Aciz ise nefsinin arzularına uyan, Allah (cc)'tan olmadık şeyleri isteyen kimsedir" (Tirmizi, Kıyame 25; İbn Mace, Zühd 39; Müsned IV/124).

Hakikatlerin yerine arzulardan ancak düşük ve alçak kimseler hoşnud olurlar.

Şu şiir bu manada söylenmiştir.

Nefsin azrularını bırak.
Bunlar nefsi doyurur sanma!
Arzular, iflas etmişlerin sermayeleridir.

Bir kimsenin arzu ve ideali, o kimsenin himmetinin (istek) yükseklik ve hakirliğine delalet eder. Kudsî bir haberde, "Ben hakim'im, kelamına (sözüne) bakmam, himmetine bakarım" diye varid olmuştur. Sıradan kişiler (avam) "Herkes yaptığına göre değerlendirilir" derlerken, arifler "Herkesin değeri istediği ile ölçülür" demişlerdir.

İkinci Derece: İradeninünsiyetin tadını tatmasıdır. Buna herhangi bir meşgul edici bağlanmaz, hiçbir arız onu bozmaz, hiçbir tefrika onu bulandırmaz."

"İrade" müridin vasfıdır. Bu derece ile önceki derecenin farkı şuradadır: Önceki,tasdiki ile aziz ve celil olan Allah (cc)'ın va'dinin tadını tadan ve va'de güvendiği için itaat ve ibadetini ciddiyetle yapan abidin halinin vasfıdır. Oysa bu derecenin sahibinin iradesi ünsiyetin tadını tatmıştır. Bu derece müridin halidir. Bunun için birinci derecedekinin halini güzel va'de, bu derecedekinin halini de Allah (cc) ile ünsiyete bağlar. Allah (cc) ile ünsiyet kulun ummuş olduğu cennet nimeti ile ünsiyetten daha yücedir. Mürid ünsiyeti tadınca, onu istemekte ciddi ve gayretli olur, ünsiyetini ve onu kuvvetlendiren sebepleri korur.

"Ona hiçbir meşgul edici bağlanmaz"; yani kendisini seyr-i sulûkundan ve Allah'a gidişinden alıkoyacak hiçbirşey bağlanmaz. Bu, tadını tatmış olduğu ve kendisini teşvik edenin üsiyeti demek olan "talebi"nin şiddeti dolayısıyladır.

Allah (cc) ile ünsiyet, vicdanî bir durumdur. Bu durum ihsanın makamlarından olup, devamlı zikir, muhabbetin doğruluğu, ameli iyi ve güzel yapmak ile güçlenir.

Ünsiyetin kuvvet ve zayıflığı yakınlığın kuvvetine göredir. Kalb Rabbine ne zaman yakın olursa, onunla ünsiyeti daha kuvvetli olur. Ona ne zaman daha uzak olursa, kendisi ile Rabbi arasında ürküntü daha şiddetli olur.

"Onu hiçbir arız (engel) bozmaz." Bozucu arız (engel),seveni kınayan,sevgilinin hoşnutluğu ve ona itaat uğrunda gayretinden dolayı onu kınayan ve onu kendisine yönelmeye ve yüce isteğinin yanında değil, kendi yanında yer almaya davet eden arızdır. Bu tıpkı yola dikilen, yoluna gideni gitmekten engelleyen, yönelmiş olduğu cihetten başka yöne çeviren birisi gibidir. Sufilere göre bu arız (engel) başkasını istemektir. Çünkü Allah'tan gayrı herşey engeldir ve başkasını istemek salikin duraklaması, talibin geri kalması, vasılın perdelenmesidir. Ne kadar yüksek olursa olsun, başkasını istemekten kaçın! Çünkü Allah (cc)'tan gayrısını irade ettiğin nisbette Allah'tan mahrum olursun. Allah (cc) mukarrabîn kullarından haber vererek buyurur: *"Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür istemeyiz"* (İnsan, 9).*"Sabah-akşam Rablerine sırf O'nun cemalini dileyerek dua edenleri (huzurundan) kovma"* (En'am, 52).*"Onun nezdinde bir kimsenin -(Allah tarafından) mükafat edilecek- hiçbir nimet (ve minnet)i yoktur. O (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır)"* (Leyl, 19, 20).

"O tadı hiçbir tefrika bulandırmaz."

Bulanıklık (el-keder) saflığın tersidir. "Tefrika" cem'iyyetin zıddıdır. "Cem'iyyet", kalbin ve himmetin ünsiyet halinde düşüncelerin tefrikasından uzak olarak Allah (cc) ile birlikte olmasıdır. "Tefrika" kalbi bulandıran şeylerin en büyüklerindendir. Tefrika İslam'ın, imanın ve ihsanın kulda doğurduğu safiyeti (duruluğu) yok eder. Çünkü kalp ancak bunlarla (İslam, iman, ihsan) duru olur. Tefrikaya gelince, kalpteki duruluğu bulandırır, kalbi darmadağın eder. Sadık olan, bu dağınıklığın elemini ve ezasını duyar, onu derli-toplu hale getirmeye uğraşır. Kalbin dağınıklığı, Allah (cc)'a yönelmek ve ondan gayrısından yüzçevirmekten başka hiçbirşeyle düzene koyulmaz. İşte burada, kalbin dağınıklığı düzene girer, bulanıklığı gider, seferi sağlıklı olur, hayatın ruhunu bulur ve melekî hayatın tadını tadar.

"*Üçüncü Derece:* İnkıta'ın ittisal'ın tadını, himmet'in cemin tadını, müsamerenin ıyan'ın tadını tatmasıdır."

Bu derece ile bir öncekinin farkı şudur: Bir önceki hallerle baki kalmaydı. Bu derece ise hallerden çıkma ve uzaklaşmadır. Çünkü, sebeplerden uzak olma (fenâ) halinde mütemekkin olan kimse -ister amel olsun, ister hal- ittisal'in tadını bulabilir. Çünkü, esbaba (sebeplere) iltifatından uzaklaşmasına göre ittisali, sebeplere iltifatına göre de inkita'ı olur.

Her ne zaman himmetini Hak Teala'ya toplarsa, bu cem'in lezzetini bulur, O'na yakınlığın ve O'nunla ünsiyetin tadını tadar.

Sûfilere göre inkita', kalbin Allah (cc)'tan başkası ile ünsiyeti ve ondan başkasına iltifat etmesidir. İttisal, O'na bağlanmayı herşeyden temizleme ve O'ndan gayri herşeyden tam olarak kopmadır. Şimdi bu terimleri ifade ettikten sonra yazarın sözünü açıklamaya geçebiliriz:

"İnkıta'ın ittisalin tadını tatması" ifadesi bir istiaredir. Yoksa, aslında "tadan kimse" inkıta' sahibidir, inkita'ın kendisi değil. Çünkü inkıta' ve ittisali tadan o kimsedir. Kısacası maksat şudur: Munkatı' mahrum olan (kesilen) muttasıl da kalbiyle müşahede eden sırrıyla keşfeden kimsedir.

Ittısal teriminin yerine en güzeli kurb (yakınlık)tır. Çünkü bu makamda Allah (cc)'ın ve Resulü (sav)'nün razı olduğu doğru terim kurbdur.

Vasl ve ittısal terimleri ise doğru olmayan terimlerdir. Bu terimlere zındık sapıklarla doğru muvahhitler sanılırlar. Muvahhid olan ittısal ile yakınlığı, infisal ve inkıta' ile de uzaklığı kasteder. Sapık ise, bazen hulul, bazen de ittihadı kasteder. Hatta bunlardan biri şöyle demiştir: "Munkatı aslında gerçekte munkatı' değildir. Bilakis muttasıldır. Fakat müşahededen uzaktır. Müşahede edince nefsinin münkatı' olmadığını, bilakis hala muttasıl olduğunu görür."

Sonra şöyle der: (Hala muttasıldır) şeklindeki ifademiz doğru değildir. Çünkü ittisal ancak iki kişi arasında tasavvur olunur. Ne mahcûb (mahrum) munkatı'dır ne de mükaşif (keşfeden) muttasıldır. Bunlar ancak meseleyi dinleyene anlatabilmek ve zihnine yaklaştırmak için seçilmiş terimlerdir." Sonra bu manada şu şiiri söyler.

Senin kumral develerine ne oluyor ki, yerinde duramıyorlar!
Gölgen nereye kadar durmadan dolaşacak?
Bileceksin ki; menzile ulaştığında yürüyüşün
Ancak ve ancak sanadır.

Bunların karşısında, hicabları kalın (mahrumiyetleri çok) ve ruhları bu meseleden uzak ve bön bir zümre daha vardır ki, bunların iddiasına göre kurb, bu'd ve ünsiyetin, Hak Teala'ya tealluk eden hakikatleri yoktur. Onlara göre kurb (yakınlık) O'nun yurduna ve cennetine itaatlerle yaklaşmak, "ünsiyet" ise kalbin Allah (cc)'ın bu itaatlara va'detmiş olduğu şeylere ünsiyeti ve bunların zıddından uzaklaşmasıdır. Çünkü kul, Rabbine yaklaşamaz, O'ndan uzaklaşamaz ve O'nunla ünsiyet kuramaz. Ve yine Allah'ın istemediğini ve sevmediğini beyan ederler ve irade ile mahabbetin ona taallukunun doğru olmadığını söylerler. Bunlar doğuya, onlar da batıya giderler. Şu şiir bu manada söylenmiştir.

O (kadın) doğuya yönelerek, sen de batıya yönelerek yürüdün. Doğu ile batının arası ne uzaktır!

Resulullah (sav)'ın yolu ve tarikına sülûk eden muvahhidin kandili şu ağaçtan tutuşturulur: *"Güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı kendisine bir ateş dokunmasa da, hemen hemen ışık verir. (Bu ışık da) nur üstüne nurdur. Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur. Allah insanlar için işte böyle meseller irad eder"* (Nur, 35).

"Himmetin cem'in tadını tatması." Burada yazar himmeti, kelimenin manasını genişleterek tadıcı olarak niteler. Oysa asıl tatma işini himmet sahibi yapar. Şeyh daha önce himmetten söz etmiş ve onu "Maksûda ortaksız olarak götüren şey" diye tanımlamıştır. Yani himmet öyle bir haldir ki, içinde otorite ve meleke olan, insanı maksuda sevkeden ve içinde hiçbirşey karışmaksızın sırf bir teşvikle teşvik eden bir haldir.

Sûfilere göre himmet; O'ndan başkasına yönelmeksizin hakkı talep etmektir.Cem' ise, içinde müşahedinin resimlerinin (zahirî ve batınî sûretleri)nin fani olduğu ferdaniyeti müşahede etmesidir. Bu Rablıkta cem'dir.

Bundan daha yücesi uluhiyyette cem'dir. Bu, kalbinin, himmetinin sırrının, sevgilisi ile O'nun razı olduğu ve ondan muradı olan şeylere yönelmesidir. Bu, kalbin bütün varlığı ile Allah (cc)'a bağlanması, sağa ve sola yönelmemesidir. Himmet, bu cem'i tadınca, sahibinin iştiyakı sürekli devam eder ve kalbinde muhabbet ve talep ateşi tutuşur.

O kişi sevgilisine karşı sabrını büyük günahlarının en büyüğü olarak görür. Şu şiir bu manada söylenmiştir.

Sabır her yerde güzeldir, ancak, sana sabır var ya o güzel değildir.

Daha önce bu manada kudsî bir haber de geçmişti: "Ben hakimim, sözlerine bakmam. Ancak ve ancak himmetine bakarım." Allah Allah, bu nasıl bir nefis himmetidir ki, bütün kainatı kateden, yürüyen, yolculuk asasını ancak Rahman'ın huzurunda atan ve O'nun huzurunda O'na kavuşmasına şükür secdesi eden nefislerin himmeti olmaktadır. O hala secdededir. Nihayet kendisine *"Ey itmi'nane ermiş ruh! Dön Rabbine, sen O'ndan razı, O senden razı olarak. Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime"* (Fecr, 27-30). denilir.

Mahlukatın himmetlerini farklı farklı kılan Hak Teala'yı tesbih ederim. İki himmet arasında maşrık ile mağrib arasındaki mesafeden daha uzak bir mesafe görürsün. Öyle ki esfel-i safilîn ile a'lâ illiyyîn arasından daha uzaktır. Bu ,Aziz ve Hakim olan Allah (cc)'ın bağış ve vergisidir. *"İşte bu, Allah'ın fazl(-u kerem)idir ki, onu kime dilerse ona verir. Allah büyük fazl (-u inayet) sahibidir"* (Hadid, 21).

"Müsamerenin ıyan'ın tadını tatması"na gelince. müsamereden kastettikleri, kalbin -dil sussa bile- Rabine yakarmasıdır. Allah (cc)'ın zikrinin kuşatmasının lezzeti, kulun kalbine sevimli olması, kulun önünde bulunması, O'nunla ünsiyeti, O'na yakınlığıdır. Nihayet kul o hale gelir ki, sanki O'na hitap etmekte, O'nunla gece sohbet etmekte, bazen O'ndan özür dilemekte, bazen yaltaklanır, bazen O'nu över, artık öyle olur ki kalb artık hiçbir tekellüf (zorlama) olmaksızın "Sen, senden başka hiçbir ilahın olmadığı Allah'sın" sözünü söyler durur. Hatta bu onun için bir "hal" ve "makam" olarak kalır. Onların bu hale ulaşmaları kınanmaz. Resulullah (sav)buyurur: "İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi Allah'a ibadet etmendir" (Buhari, İman 37; Müslim, İman 1, 5, 7) Kul, -sanki Alah'ı görüyormuş gibi olacak şekilde- ihsan makamına ulaştığında, işte o zaman Allah 'a hitabı ve O'na münacaatı böyledir. Fakat evla ve uygun olan "müsamere" lafzından "münacaat" lafzına dönmektir. Çünkü bu konuda Resulullah (sav)'ın seçmiş olduğu lafızdır. Bununla kulun halini,şu hadisinde ifade buyurmuştur: "Biriniz namaza durduğunda, o Rabine fısıldamaktadır (münacaat)". Başka bir hadiste: "Hepiniz Rabbinize fısıldamaktasınız. Biriniz diğerinize sesini yükseltmesin" (Müsned III/94).

Resulullah (sav)'ın lafızlarından dönüş olamaz. Çünkü o lafızlar ma'sumdur ve ma'sum bir kimseden sadır etmiştir. İcmal, işkal (müşkilat) onların terim ve durumlarındadır. Tevfik Allah Teala'dandır.

LAHZ MERTEBESİ

Şeyhu'l-İslam der ki: Allah Teala: *"Fakat şu dağa bak. Eğer o yerinde durabilirse sen de beni görürsün"* (A'raf, 143).

Ben de derim ki: Şeyhin -Allah daha iyi bilir- bu ayeti şahit getimekteki muradı şudur: Allah (cc) Hz. Musa (as)'ya, bilmiş olduğu kemal-i celal ve azametinden göstermek istedi ki, bu dünyada O'nu açıktan müşahede ve görmeye beşerin gücü yetmez. Çünkü dağ, Rabbinin en hafif bir tecellisi ile paramparça olmuştur. Nitekim tefsirinde İbn Cerir Hammad b. Seleme'den, o Sabit'ten, o da Enes b. Malik'ten şöyle bir hadis rivayet etmiştir. "Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça ediverdi." Hammad şöyle anlatır. -Beş parmağını sağ küçük parmağının mafsalına koyar- ve sonra Sabit'e der ki: "Bunu benim gibi mi rivayet ediyorsun?" Bunun üzerine Sabit Humeyd'in göğsüne eliyle vurur ve "Onu Resulullah (sav) anlatıyor, ben niye anlatmayacak mışım?" der. Hadisi Hakim Sahih'inde rivayet eder "Bu hadis Müslim'in şartına göredir" der ve aynen dediği gibidir.

Maksad şudur: Şeyh "lahz" bölümünde bu ayetle şahid (delil) getirmektedir. Çünkü Allah Teala, Rabbi oraya tecelli etiği zaman, Hz. Musa'ya dağa bakmasını emreder ve dağda tecelinin eseri olarak paramparça olmasını görür ve Hz. Musa bayılarak yere düşer.

Şeyh, "Lahz, göz ucuyla bakarak göz hırsızlığı etmektir" der. Doğrusu, tarifteki kelimeyi sıfat olarak şeddesiz okumaktır. Göz ucuyla bakmayı, şeyh "müsterikun (hırsızlık eden bakış) diye nitelemiştir. Nitekim "sarektuha en nazar" denilir. Yani, göz hırsızlığı ettim, demektir. Bu da kendine bakılan kişinin kendisinin hissetmeyeceği şekilde (gizlice) yandan bakıştır.

Bu göz hırsızlığının sebepleri vardır.

a- Kendisine bakılan şahsa ta'zim etmek ve onu yüceltmek. Bu yüzden bakan kimse, ona bakmak için fırsat kollar. Resulullah (sav)'ın ashabı da böyle idiler. Kendisine hürmetlerinden dolayı ona gözlerini dikip bakmazlardı. Amr b. el-As der ki:

"Resulullah (sav)'a hürmetimden, ona gözümün dolusu ile bakmadım. Benden onu anlatmamı isteseniz, onu (Hz. Peygamber'i) size anlatamam. Çünkü ona gözümü dikip de dolu dolu bakmadım."

b- Bakan kimsenin,onun yakalayıp mağlup etmesinden korkması.

c- Onu sevmesi

d- Ondan haya etmesi

e- Görme gücünün ona bakmaktan acizliği. Bu sebep, bu konudaki sebeplerin en baskınıdır.

Şeyhin tarifindeki kelimeyi "re" harfini esre, "kaf"ı şedde ile okumak da uygundur. O takdirde lahzın manası,"kişiye malik olan bakış" olur. Yani kalbini esir alan ve insanı köle eden, bakmış olduğu kişiye -müşahede etmiş olduğu cemalinden ve kemalinden dolayı- kul köle eden bakıştır. Bu bakış kişinin kalbine malik olur, artık kendisi ile kendi kölesi arasında, sırf ona bakıştan başka hiçbirşey kalmaz. Ve böylece bu halin sahibi, kalbi ile celal-i Rububiyyetine, Rab Teala'nın kemaline, sıfatlarının kemaline, lütfunun, fazlının, ihsanının, bağışının vaki olduğu yerlere bakınca, onun kalbine malik olur ve kişinin kulluğu özel olarak O'na ait olur.

Lahzın Dereceleri

Yazar devamla şöyle der: "Lahz bu konuda üç derecedir:

Birinci Derece: Allah'ın ihsanının önceliğini mülahazadır. Bu mülahaza, isteme yolunu kapatır. Ancak Rububiyyetin hak ettiği zayıflık ve önemsizlik izharı müstesnadır. Yine bu mülahaza sürur doğurur ve ancak mekrinden sakınmanın karıştığı kadarı müstesnadır. Allah Teala'nın sıfatının hakkı olarak yapmış olduğu hariç, bu mülahaza şükre sevkeder."

Şeyhin her bölümde adeti "Bu üç derecedir" demek olduğundan burada da "Lahz bu bölümde üç derecedir" demektedir. Diğer bölümlerde değil de burada özellikle "bu bölümde" diye tasrihatta bulunuyor. Çünkü "lahz" kelimesi "lahzu'l-basar" ile "lahzu'l-basire" ifadeleri arasında müştereken kulanılmıştır. Şeyh burada sadece birinciyi değil, ikinciyi, "basiret lahzını" kastediyor ve sözü özellikle bu ikinci üzerinedir. Şeyh, ayetle ve oraya bakma emriyle konuya giriş yaparak, göz ile bakış emrine yönelince sözündeki yanlış anlaşılmayı giderip diyor ki, "Bizim bu konuda işaret etmiş olduğumuz lahz, gözün bakışı (lahzu'l-ayn) değildir." Allah (cc) daha iyi bilir.

"Fazlın önceliğini görme (mülahaza)". Fazl ilahi bağış ve ihsandır. "Sebk" (öncelik) ise kişinin dünyaya gelmesinden önce kendisi için önden takdir edilen şeydir. Nitekim Allah Teala şöyle buyurur: "*Şüphe yok ki kendileri için bizden en güzel (bir saadet) sebkedilmiş (takdir edilmiş) olanlar, işte bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır*" (Enbiya, 101)."*Andolsun ki (peygamber olarak) gönderilen kullarımız hakkında bizim geçmiş sözümüz (vardır): Muhakkak onlara yardım edilecektir ve galip gelecek olan mutlaka bizim ordumuzdur*" (Saffat, 171-173).

"Fazlın önceliğini mülahaza" sözü iki türlü izah edilebilir.

a- Bir kul kendisi için takdir edilen şeyin önceden takdir edildiğini, takdir edilen şeyin çaresiz kendine ulaşacağını ve onu mutlaka elde edeceğini görünce hüzün ve korkusu diner. Kalb mutmain olur, nefsi yerleşir,istikrar kazanır ve eline geçenin mutlaka eline geçeceğini, elde edemediğini de zaten elde edemeyecek olduğunu bilir. Yine bilir ki, Allah (cc)'ın kendisi ve insanlar için açtığı rahmeti hiçbir kimse tutamaz, Allah'ın tutmuş olduğunu da O'ndan başka hiçkimse salıveremez. Bunu kesin ve şüphesiz olarak bilince ve O'na imanın tadını tadınca, işte bütün bunlar Rabbinden talep etme yolunu ona karşı keser, çünkü önceden kendisi için takdir edilen mutlaka olacak ve ona ulaşacaktır. SonraŞşeyh sözündeki kapalılığı giderir ve meseleyi biraz daha açar: Kul Rabbinden mutlaka istemeli ve ondan taleb etmelidir. Bu sebepten dolayı da "Tezellülün izharından Rububiyyetinin müstehakı müstesnadır" der. Yani kul, O'ndan istemenin ve taleb etmenin kendisine yararlı şeyleri celbedeceğine ve sakındığı şeyleri gidereceğine inanmaz. Çünkü önceden, takdir edilen kader, takdir edilen şeyin,onu istesin veya istemesin kendisine ulaşacağı yolunda tekerrür etmiş, sabit olmuştur. Fakat kul, zayıflık ve Rububiyyetin izzeti huzurunda kulluğun muhtaçlığı ve önemsizliğini izhar ederek O'ndan isteyecektir. İstemesi böyle olacaktır. Çünkü Rabbimiz (cc) kulunun kendinden istemesini, yalvarmasını sever. Allah'ın ihsanının ve bağışının kula ulaşması kulun O'ndan istemesine bağlıdır. Hatta kulun hiçbir rolü olmaksızın, O'ndan isteme ve talep etmenin bir aracılığı olmadan, ta başta peşinen ihsan eden O'dur. Hatta ve hatta kulun hiçbir rolü olmaksızın bu ihsanı kul için takdir buyuran da O'dur. Daha sonra kuldan kendisinden istemesini ve taleb etmesini istemiştir ki kul; kulluk, fakirlik ve ihtiyaç mertebesini izhar, Rablığın izzetini itiraf etmiş olsun. Yine Rabin zenginliğinin kemalini,ihsan ve fazlında yalnız başına olduğunu itiraf etmiş olsun. Kul, O'nun fazlından bir an bile müstağni olamayacağını itiraf etsin. İşte bunun için kul, talep ve isteğini, talep ve istemesi ile hiçbir şeye müstehak olmadığını bilen kimse gibi yapar. Fakat Rabbi kendisinden istenmesini, taleb edilmesini, yakarılmasını sever.

Allah Teala şöyle buyurur:

"Rabbiniz (şöyle) buyurdu: "Bana dua edin, size icabet (ve duanızı kabul) edeyim" (Mü'min, 60).*"Kularım sana beni sorunca (haber ver ki) işte ben muhakkak yakınımdır.Bana dua edince ben o dua edenin davetine icabet ederim. O halde onlar da benim davetime (itaatle) icabet ve bana iman (da devam) etsinler. Ta ki (o sayede) doğru yola ulaşmış olsunlar* (Bakara,186).*"Allah'tan, O'nun lütf ü inayetinden isteyin."* (Nisa, 32). *"De ki: ""Duanız (ibadetiniz) olmadıktan sonra Rabbim sizi ne yapsın?"* (Furkan, 77). *"Rabbinize yalvararak ve gizlice dua edin"* (A'raf, 55). *"Ona (Alllah'a) korkarak ve umarak dua edin"* (A'raf, 56).

Resulullah efendimiz ise şöyle buyurmuşlardır: "Rabbinizden herşeyi isteyiniz. Hatta koptuğu zaman nalınlarınızın tasmasını bile. Çünkü, Allah (cc) onu kolaylaştırmadığı takdirde o kolay olmaz" (Haysemi, 10/150). "Allah'tan istemeyene, Allah gazab eder" (Tirmizi, Daevat 2; Müsned, II/442).

Tirmizî, İbn Mes'ud kanalı ile Resulullah (sav)'ın şu hadisini nakleder:

"Allah'ın fazlından isteyiniz. Çünkü Allah fazlından istenmesini sever. Allah'tan "afiyet" kadar kendine hoş gelen birşey istenmemiştir" (Tirmizi, Daevat

116). Yine Resulullah (sav) efendimiz şöyle buyurur: "Allah'ın hayatınızın günlerinden bağış ve lütufları vardır. O bağışların karşısına çıkın. Allah'tan avretinizi örtmesini, korkularınızdan emin kılmasını dileyiniz" (Haysemi, 10/231).

"Allah'a dua eden hiçbir kimse yoktur ki, bu duası ile üç şeyden birini elde etmemiş olsun: Ya ihtiyacı acilen kendine verilir, ya o ihtiyacı kadar kendisine hayır verilir, ya da şerden o ihtiyacı kadar, kendisinden savuşturulur." Bunun üzerine şöyle derler: "O halde çoğaltalım ya Resulullah?" Resulullah (sav) "Allah (cc)'ın (ecri) daha çoktur" (Tirmizi, Daevat 116) der. Ve devamla: "Allah indinde duadan daha değerli hiçbir şey yoktur" (Tirmizi, Daevat 1; İbn Mace, Dua 1) buyurur.

Müslim'de, Ebu Zer'in Resulullah (sav)'tan rivayet ettiği kudsî bir hadiste Allah (cc) şöyle buyurur:

"Ey kullarım! Ben doyurmazsam hepiniz aç kalırsınız. Benden sizi doyurmamı isteyiniz ki, sizi doyurayım. Ey kullarım! Ben giydirmezsem hepiniz çıplaksınız. Sizi giydirmemi isteyiniz ki, giydireyim. Ey kullarım! Ben hidayet etmezsem hepiniz sapıklık içindesiniz. Benden hidayet isteyin ki, size hidayet edeyim. Ey kularım! Sizler gece gündüz hata edip duruyorsunuz. Ben bütün günahları bağışlarım aldırmam, benden mağfiret dileyiniz ki, size mağfiret edeyim" (Müslim, Birr 55; Müsned IV, 154, 160, 177). "Resulullah (sav) efendimiz de: "Secdelere gelince; orada dua etmeye gayret ediniz. Duanızın kabul edilmesi yakındır" Müslim, Salat 207; Ebu Davud, Salat 152; Müsned I/219) buyurmuştur.

Hz. Ömer (ra) der ki: "Ben duamın kabul olup olmayacağını aklımdan bile geçirmem. Fakat dua etmeyi aklımdan geçiririm. Duayı aklıma getirdiğimde biliyorum ki, O'nun kabulü O'nunla birliktedir."

Şu beyt bu makamda söylenmiştir:

Senin elinin cömertliğinden istediğim
Ve umduğum şeyleri bağışlamayı istemiyorsan eğer,
Beni istemeye alıştırmasaydın.

Allah (cc) kendi huzurunda kullarının boyun eğmelerini, kendisinden istemelerini, ihtiyaçlarını O'ndan dilemelerini, O'na şikayet etmelerini, O'ndan yine O'na sığınmalarını, O'ndan yine O'na kaçmalarını sever. Şu şiir bu makamda söylenir.

Dediler: Kendisine gizli olmayan şeyi ona mı şikayet ediyorsun?
Dedim ki: Rabbim, kulunun huzurunda baş eğmesinden hoşnud olur.

İmam Ahmed -Allah rahmet eylesin- der ki:

Abdülvahhab İshak'tan, o da Mutarrıf b. Abdullah'tan şöyle nakleder: "Bütün hayırları kendinde toplayan şey nedir? diye müzakere ettik. Bir de baktık ki hayır çoktur. Oruç, namaz. Bir de baktık ki o Allah'ın elinde... Ve sen Allah'ın elindeki şey hakkında ancak onu istemekten ve O'nun da vermesinden başka birşey yapamazsın. O halde bütün hayırları kendinde toplayan duadır."

Bu makamda iki zümre hata içine düşmüştür. Bir zümre, önceden takdir edilen kaderin duayı faydasız kıldığını zannetmişler ve demişlerdir ki:

"İstenilen şey eğer takdir edilmişse, kul ister dua etsin ister etmesin mutlaka elde edilir, şayet takdir edilmemişse, dua etsin veya etmesin isteği elde etmeye imkan yoktur."

Kitap, sünnet ve haberlerde, dua ve duanın faziletini, duaya teşviki ve dua etmemizin istendiğini görünce de demişlerdir ki, bu sadece kulluk içindir, yoksa istenilen şeyi elde etmeye asla tesiri yoktur. Ancak dua ile Allah (cc) bizi itaate çağırmıştır. Allah (cc) kullarını dilediği şeyle istediği gibi itaate çağırabilir.

İkinci zümre ise bizzat dua ve talep ile matluba ulaşılacağını, duanın o şeyin meydana gelmesini gerektireceğini, hatta duanın başlıbaşına bir sebep olduğunu zannetmişlerdir. Buna şu müşahedeleri de eklenebilir: Bu sebep onlardan kaynaklanır ve onların vasıtası iledir. Kendileri o sebebi işlerler. Kendi nefisleri o sebebi işlemiş ve meydana getirmiştir. Her ne kadar Allah (cc)'ın kulların fiillerinin, hareket, sükûn ve iradelerinin yaratıcısı olduğunu bilseler bile, böyle zannetmişlerdir. Belki bu sebeplerin kendileri vasıtası ile kendilerinden değil de, Allah (cc)'ın yardımı ile Allah (cc)'tan olduğunu, kendilerini dua için harekete geçirenin, kulun kalbine onu atanın ve dili dua ile döndürenin yine Allah (cc) olduğunu müşahededen uzaklaşmış da olabilirler. Bu iki zümrenin ikisi de çok büyük bir hata işlemişler ve böylece Allah (cc)'tan (hakikatine vâsıl olmaktan) mahrum kalmışlardır.

Birinciler:

Allah (cc)'ın, sebeplerde ve kulluğu yapmak için sebep tayin etmesindeki, şeriatin ve kaderin sebeplere bağlanmasındaki hikmetlerini görmekten mahrumdurlar. Bunlar Allah (cc)'ın şeriatindeki, emrindeki ve kaderindeki hikmetini marifetten (bilmekten) son derece mahrumdurlar.

İkinciler:

Allah'ın fazl ve ihsanını Rububiyyetinde ve tedbîrinde tek başına olduğunu görmekten mahrumdurlar. Yine onlar Allah'ın dilediğinin olduğu, dilemediğinin olmadığı, kulun hiçbir güç ve kuvvetinin bulunmadığı, -hatta bütün alemin- ancak Allah (cc)'ın gücü ve kuvveti olduğu, O'nun izni ve dilemesi olmadan hiçbir zerrenin kıpırdayamayacağı gerçeğini görmekten mahrumdurlar.

Birinci zümrenin görüşü, "İstenilen şey eğer takdir edilmişse mutlaka olur, eğer takdir edilmemişse, onun olmasına hiçbir ümit yoktur" şeklindedir. Bu görüş sahiplerine verilecek cevap şöyledir:

"Üçüncü bir grup; sizin bahsetmediğiniz bir grup daha vardır. Bu da istenilen şeyin kendisi sebebi ile takdir olunmasıdır. Eğer sebebi bulunursa, sebebin üzerine tertip edilen şey de bulunur. Sebebi bulunmazsa o da bulunmaz. İstenilen şeyin sebeplerinden biri de dua ve taleptir. Bunlar bulundu mu, kendilerine bağlı olan netice de bulunur. Tıpkı çocuğun dünyaya gelme sebeplerinden birinin de cinsel birleşme, ekinin sebebinin de tohumu olması gibi... Bu üçüncü kısım gerçek hak yoldadır."

İkinci zümreye de şöyle denilir:

Allah'ın dilemesinden başka hiçbir gerektirici olamaz. Bundan başka, başlı başına (müstakil) bir sebep yoktur. Sebebi sebep kılan O'dur. Sebebi, neticeyi hasıl edici kılan da O'dur. Eğer dilerse sebebin sebep oluşunu engeler, onu eserini vücuda getirmekten alıkoyar. Eğer dilerse sebebin sebep oluş kuvveti baki kalmakla birlikte ona, eserini vücuda getimesini engelleyici bir engel koyar. Eğer dilerse sebebe gerektirdiğinin aksini verdirtir. Sebepler Allah (cc)'ın dilemesi ile kudretine tabidir ve O'nun idare ve tasarrufu altındadır. Allah (cc) sebepleri dilediği gibi evirirçevirir. İşte şeyhin sözündeki manalardan biri de budur.

İkinci mana ise şöyledir:

Bir kimse hiçbir karşılık vermeden ve kendinin asla bir rolü olmadan Rabbinin kendisi için önceden takdir etmiş olduğu bol fazl ve ihsanını ve bu önceden takdir edilip o yok iken, asla hiçbir şey değilken yapılmış olduğunu kalp gözüyle görünce, Allah (cc)'ın talebi, muhabbeti ve iradesini böylelikle mülahaza etmesi onu Allah'tan birşey talep etmekten alıkoyar ve kendisine, O'nun zikri, O'na şükür ve iyiliğini mütalaa ile meşgul olup O'ndan istemekten uzaklaşmak için isteme yolunu kapatır. O'ndan isteme ve talep, noksanlık olduğundan dolayı değil, aksine o kulun bu durumda iken iki şeye birden vakit bulamadığı içindir. Bilakis O'nun nimetlerini müşahedeye ve fazlının önceliğine dalması kendisine talep ve isteme yolunu kapatır. Bu kendisinden hiç ayrılmayan bir makam değildir. Bilakis bu, bu halde iken O'nun hükmüdür. Allah daha iyi bilir.

"İçine ancak mekr'den kaçınma karışan bir sürûr doğurur"; yani, bir kul, kendisini daha yaratmadan önce Allah (cc)'ın kendisinin hallerini ve kusurlarını bütün teferruatı ile bilmekle birlikte, Rabbinin fazlının kendisinden önce olduğunu bilince, bu mülahaza kulda surûr doğurur. Üstelik Allah (cc)'ın onu bilmesi bu fazl ve ihsanı takdirine engel olmaz. Allah (cc) onu topraktan yarattığı zaman ve o anasının karnında bir cenin iken de onu çok iyi bilir. Bununla birlikte ona fazl ve kereminden kendisinin en ufak bir rolü olmaksızın takdir buyurur. Hatta, bu nimetlerin kesilmesini ve kendisinden alıkomasını gerektirecek sebepleri işleyeceğini bilmesine rağmen böyle yapar.

Kul bunları müşahede edince, Rabbi ile ve Rabbinin fazl ve ihsanının tecelli ettiği yerlerden dolayı sürûru kuvvetlenir. Bu ferah, kınanmayan güzel ferahlardandır. Allah Teala şöyle buyurmaktadır. *"De ki: "Ancak Allah'ın fazl ve rahmeti ile işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu onların toplayıp durdukları (bütün dünyalıklar)ından hayırlıdır"* (Yunus, 58).

O'nun fazlı İslam ve imandır. Rahmeti ilim ve Kur'an'dır. O (cc) kulunun bunlarla ferahlık ve surûr duymasından hoşlanır. Hatta, kulunun bir iyilik işlediğinde sevinmesini ve bununla sevinç duymasını ister. Aslında bu Allah (cc)'ın fazlı ile sevinç duymaktır. Çünkü onu muvaffak kılan ona o uğurda yardım eden, ona bunu kolaylaştıran Allah Teala'dır. Yani aslında kul Allah (cc)'ın fazl ve rahmeti ile ferahlanmaktadır.

Allah ile ferahlık duyma ve O'nunla sevinç duyma iman makamlarının en büyüklerindendir. Bunun için Allah (cc) onunla ferahlık duyar, çünkü o kuludur ve kendisini sevendir. Ve kul da, Rab, ilah ve nimet veren, yetiştiren olarak Alah (cc) ile öyle bir ferahlık duyar ki, bu ferahlık,bir kölenin, kendisine şefkat eden, istediklerine ve talep ettiklerine cevap verebilen, kendisine çeşit çeşit ihsanlarda bulunan, kendisini müdafaa eden ve fakat kendisi gibi mahluk olan efendisi ile duyduğu ferahlıktan kuvvetlidir.

Bazen nimetle ferahlık duymak o nimeti vereni kula unutturabilir. Kendisine vermiş olduğu elbise ile meşgul olur. Onu vereni unutur. Sevinç onun üzerinden taşar, nihayet O'nun nimeti ile O'ndan uzaklaşır. İşte bu noktada mekr kendisine elin ağza yakınlığından daha yakındır. Allah (cc) için burada niceleri vardır ki, kendilerine bağışlanan şeyler bir hikmet ve izzet gereği ellerinden geri alınmıştır. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Sakın! Çünkü insan muhakkak azar. Kendisini (mal sebebi ile) ihtiyaçtan vareste gördü diye"* (Alak, 6-7). Bu kendini müstağni görüş (istiğna) fani dünya malı ile olunca, ondan daha ulvî ve daha çok olan şeylerle istiğna nasıl olur?

Bu kişide, mekr'den çekinme olmazsa, onun kendisini çekip alacağından ve derecesini düşüreceğinden korkulur. Bu kişi hakkında korkulan "mekr"; Allah (cc)'ın o kişiyi kendi evveliyetini, fazl ve ihsanını, kendine sadece ihsan ettiğini, sadece kendisi vasıtası ile ve bunların sadece kendinden olduğunu müşahede etmekten mahrum etmesi ile meydana gelir. Mekre uğrayan o kişi *"Size ulaşan her nimet Allah'tandır"* (Nahl, 53) buyruğunun hakikatini müşahede etmekten uzaktır.

Ve yine bu kimse; *"De ki: "Bütün iş Allah'ındır"* (Al-i İmran, 154).*"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendinden başka hiç bir açıcı (giderici) yoktur. Eğer sana bir hayır da dilerse onun fazl(-u kerem)ini geri çevirici hiçbir (kuvvet) de yoktur. O bunu kullarından dilediğine eriştirir. O'çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir."*

"Sen bu kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmettir" (Kasas, 86) ve *"Eğer üzerinizde Allah'ın fazlu rahmeti olmasaydı içinizden hçbiriniz ebedi temize çıkmazdı. Ancak Allah'tır ki kimi dilerse temize çıkarır"* (Nur, 21) ve benzeri buyruklarının hakikatini müşahede etmekten de uzaktır. Onu Allah (cc) müşahede etmekten uzaklaştırmış, talep ve kesbindeki marifetine ve bizat muhtaç olan nefsine havale etmiş, böylece, bizatihi tam zenginlik sahibi, hakkını tam olarak veren, malı çok olana havale etmekten de mahrum kalmıştır. İşte bu mekrin en büyük sebeplerindendir. Yardım ancak Allah'tan dilenir. Kul taatte hangi dereceye ulaşırsa ulaşsın, bu "sakınma"yı bırakmaması gerekir. Çünkü en hayırlı yaratıkları ve kullarının seçilmişleri hep O'ndan korkmuşlardır.

Hz. Şuayb (as) kavminin sözlerine cevap olarak şunları söyler:

"Onun kavminden (iman etmeyi) kibirlerine yediremeyen ileri gelenler şöyle dediler: "Ey Şuayb, seni ve beraberindeki mü'minleri muhakkak memleketimizden çıkaracağız, yahut mutlaka bizim dinimize döneceksiniz." O: "istemesek de mi?" dedi. "(Öyle amma) Allah bizi ondan kurtardıktan sonra yine sizin dininize dönersek, Allah'a karşı muhakkak yalan düzmüş, iftira etmiş oluruz. Ona dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Meğer ki Rabbimiz olan Allah dileye. Rabbimizin ilmi her şeyi kaplamıştır. Biz ancak Allah'a güvenip dayandık" (A'raf, 88-89). Böylece Hz. Şuayb (as) -Allah'a edebinden, rububiyyetin hakikatini bildiğinden ve ubudiyyetin sınırına ilişkin vukufiyetinden dolayı -işi Allah'ın meşiyeti ve ilmine havale etmiştir.

Aynı şekilde Hz. İbrahim (as) -kavmi onu ilahları ile korkutunca- böyle söylemiştir:

"Ben O'na eş tanıdığınız şeylerden korkmam. Meğer ki Rabbim (hakkımda) birşey (bir felaket) dilemiş olsun. Rabbimin ilmi herşeyi kaplamıştır" (En'am, 80). Görüldüğü gibi o da durumu Allah'ın meşiyetine ve ilmine havale etmiştir. Allah Teala şöyle buyurur.*"Onlar Allah'ın mekrinden emin mi oldular? Fakat hüsrana uğrayanlar gürûhundan başkası Allah'ın mekrinden emin olmaz"* (A'raf, 99).

Bir kulun duasında "Ya Rabbi beni mekrinden emin kılma" diye dua etmesinin mekruh olup olmayacağı hususunda Selef'in ihtilafı vardır. Seleften bazıları böyle dua ederdi. Bu duanın manası şudur: "Ya Rab, beni yardımsız bırakma ki senin mekrinden emin olmayayım, ondan korku duymaz olmayayım." Mutarrıf b. Abdullah b. Eş-Şahîr bunu kötü görmüştür.

İmam Ahmed der ki: Bize Abdulvahhab, İshak kanalıyla Mutarrıf'ın şöyle dua edilmesini kötü gördüğünü rivayet etti: "Ya Rab! Bana zikrini unutturma! Beni mekrinden emin eyleme." Fakat bunun yerine şöyle dua etmeyi uygun görürdü: "Ya Rab! Bana zikrini unutturma. Mekrinden emin olmaktan sana sığınırım. Senin beni emin kılmandan sana sığınırım."

Kısacası; kim nefsi ile başbaşa bırakılsa, kendisine mekredilmiş (aldatılmış)tır. İmam Ahmed der ki: Benî Haşim'in mevlası Ebu Said'den dinledim. O Salt b. Tarif el-Mi'velî'den, o da Gaylan b. Cerir'den, o da Mutarrıf'tan şöyle dediğini nakletti:

"Şu insanoğlunu Allah ile şeytan arasında kalakalmış görüyorum. Allah (cc) kalbinde bir hayır bulursa onu kendine çeker. Eğer kalbinde hayır bulamazsa onu nefsi ile başbaşa bırakır. Allah (cc) kimi nefsi ile başbaşa bırakırsa, o kişi mahvolmuştur."

Ca'fer b. Süleyman der ki: "Bize Sabit, Mutarrıfın şöyle dediğini anlattı: "Şayet kalbim yerinden çıkarılsa ve şu sol elime konulsa ve hayır getirilip sağ elime konulsa, sonra iki elim birbirine yaklaştırılsa, Allah (cc) koymadıkça kalbime hiçbirşey sokamam."

Ferahın yanında korku olmazsa bu ferahın mekrin sebeplerinden olduğuna Allah Teala'nın şu buyruğu da delalet eder:

"Onun için bunlar kendilerine ne verildiyse onları unutunca üzerlerine herşeyin (her zevkin, her nimetin) kapılarını açtık. Nihayet kendilerine erilen o şeyler (o genişlik ve o serbestlik) yüzünden (şımarıp) ferahlandıkları vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik. Ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar" (En'am, 44). Karun'un kavmi Karun'a şöyle demiştir: *"Şımarma, çünkü Allah şımarıkları sevmez"* (Kasas, 76).

"Ferah"; korku ve sakınma ile birlikte, Allah (cc)'ın yardımı ve ihsan ettikleriyle olursa insana zarar vermez, ama korku ve sakınma yoksa işte o zaman mutlaka zararlıdır.

"Bu mülahaza şükre sevkeder. Ancak Hak Teala'nın bizzat kendisinin sıfatın hakını verdikleri müstesna..."

Bu ifade iki manaya muhtemeldir.

Birincisi: Bu mülahaza sıkıntıda, rahatlıkta ve her zaman kulu Allah'a şükretmeye teşvik eder. Ancak, şükre gücü yetmeyenler bundan müstesnadır. Çünkü Hak Teala'nın bizzat kendisi, kudsî kemalinin, sıfat ve niteliklerinin kemalinin hakkını verebilir. İşte bu mülahza, aciz olduğu ve yerine getiremeyeceği şükrü kula basitleştirir. Çünkü kulun Rabbine şükretmesi, Allah (cc)'ın kula bahşetmiş olduğu bir nimettir. Bu nimet de başka bir şükür gerektirir. Bu şükür de yine nimettir. Bu da başka üçüncü bir şükür gerektirir. Böyle teselsül eder gider. O halde, hakikatine uygun olarak Allah (cc)'a şükretmeye imkan yoktur. Aslında Allah (cc)'a yine kendisinden başkası şükretmiyor demektir. Çünkü nimeti veren de odur, nimete şükrü bahşeden de! Bu bakımdan O, her ne kadar kulunu "şükreden" diye isimlendiriyorsa da şükreden kendisidir.

Aslında üzerine şükredilen şey, O'na raci ve O'na bağlıdır. Kuluna verdiği nimetler sebebi ile kendisine şükredendir O. Aslında kulun kul olması, Rabbın Rab olmasıyla birlikte O'na kendinden başkası şükretmiş değildir. Bu yazarın sözündeki birinci manadır.

İkincisi: Bu mülahaza kula kendi sıfatı ve fiili olan şükrü basitleştirir, Allah (cc)'ın sıfatı ve fiili olan şükrü değil... Allah (cc) da şükreder. Çünkü Allah (cc) kendisini "Şekur" diye isimlendirir. Nitekim şöyle buyurur: *"Allah şükrün mükafatını veren (Şakir), hakkıyla bilicidir"* (Nisa, 147). Cennet ehli ise şöyle der: *"Hakikat Rabbimiz çok yarlıgayıcıdır. Çok in'am edici (Şekûr) dir"* (Fatır, 34). Allah'ın vasfı olan bu şükrü ancak kendisi yapabilir. Kulu mezkur mülahazaya ancak bir yönden teşvik eder. O da; kul, Allah (cc)'ın fazlının daha önceden vaki olduğunu mülahaza ettiği zaman anlar ki Allah (cc), bunu kendine şükredilmesini sevdiği için yapmıştır. Çünkü Allah (cc) kendine şükredilmesini sever. Nitekim (rivayet edilir ki), Hz. Musa (as)': "Ya Rab! Keşke kullarının arasını müsavi kılsaydın" der. Allah (cc) da: "Ben bana şükredilmesini severim" buyurur.

Allah (cc) şükrü sevdiğine göre, şükürle nitelenmeye en layık O'dur. Tıpkı, Allah (cc) vitr (Allah'ın isimlerindendir, tek demektir) olup vitri sevmesi, güzel olup güzelliği sevmesi, muhsin olup muhsinleri sevmesi, çok sabırlı olup sabredenleri sevmesi, affedici olup affı sevmesi gibi kuvvetli olup,kuvvetli mü'minin O'na zayıf mü'minden daha sevimli olması gibip; evet tıpkı bunun gibi, O şekûrdur ve şükredenleri sever. Kulun fazlın önceliğini mülahazası kendisine şükrün sıfatını gösterir ve onu şükretmeye teşvik eder. Allah (cc) daha iyi bilir.

"İkinci Derece: Keşfin nurunu mülahazadır. Bu mülahaza dostluk elbisesini salıp sarkıtır, tecellinin tadını tattırır, tesellinin ayıplarından korur" der.

Bu derece öncekinden daha mükemmeldir. Çünkü önceki ilmin nurunun önceliğini mülahaza idi. Oysa bu, kalbini kuşatan ve kendine mahlukattan yüz çeviren ve oyalayan bir "hal"in keşfini mülahazadır. Bu keşif kendisine Allah (cc)'a dost olma ve O'ndan başkasından yüz çevirme elbisesini sarkıtır.

Sûfilere göre keşfin nuru şuhûdun başıdır. Bu, Esmaü'l Hüsna'nın manalarının kalbe tecellesinin nurudur. İşte kalbin zulmeti (karanlığı) bu nurla aydınlanır, keşfin perdesi bununla kalkar. Bunun ötesine iltifat etme, çünkü ayağın sabit olduktan sonra kayar. Zira bazılarının sözlerinde şu ifadelere rastlayabilirsin:

"Zatın tecellisi şöyle şöyle gerektirir. Sıfatın tecellisi şöyle şöyle gerektirir. Fiillerin tecellisi şöyle şöyle gerektirir." Bunlar lafızlar üzerinde çok dururlar. Bazıları bu sözlerden zatın, sıfatın ve fiillerin açıktan açığa hakikatinin tecelli ettiğini kastettiklerini zannetmişler, bunun üzerine şatahat ve felaketler doğmuştur. Gerçek sadıklar ve arifler böyle şeylerden uzaktırlar. Onlar, ancak ve ancak ma'rifetin kemaline, gaflet, şekk ve yüz çevirme perdelerinin kalkmasına ve tam manası ile masivayı müşahede etmenin ortadan kaldırılması ile marifetin kalbi kuşatmasına işaret ederler. Artık kalp bildiğinden başkasını müşahede etmez.

Bunu güneşin doğmasına benzetirler: Güneş doğdu mu, yıldızların nuru söner. Ama yıldızlar yok olmaz. Ancak üzerlerini güneşin nuru örtmüştür. Varlıkları görülmez olmuştur. Aslında onlar yerlerinde mevcutturlar. İşte ma'rifet nuru böyledir. Kalbi bir kuşattı mı, etkisi öyle kuvvetli olur ki, kalpteki engel ve perdeler kaybolur gider! Bunu ise ancak ehli olmayanlar inkar eder.

Zatı mukaddesin ve sıfatlarının -Tur Dağı'na tecelli ettiği ve kıyamet günü de insanlara teceli edeceği gibi- ortaya çıkıp kula tecelli edeceğine ancak ilimden nasipsiz, hatalı kimseler inanır. Çok defa hata, ibadetler, riyazat ve zikirden zatının ve sıfatının nuruna aşmakla meydana gelir. Çünkü sahih ibadet ve şer'î riyazat, kalb ve lisanın ortak olduğu zikir, kendi miktarı ve gücü nispetinde bir nuru gerektirir.

Belki bu nur açıkça görülecek kadar kuvvetli olur. İlmi zayıf olan onun hakında ve rububiyyetin özellikleriyle kulluğun gereklerini ayırmada hataya düşer ve onu zatın nuru zanneder. Heyhat, yine heyhat! Zatın nurunun karşısında hiçbir şey duramaz. Allah (cc) o nurun perdesini bir açsa bütün alem, Tûr Dağı'nın yıkılıp, azıcık bir tecelli zuhur etti diye çöktüğü gibi, yıkılırdı.

Sahih bir hadiste Resulullah (sav) "Allah (cc) uyumaz. Teraziyi indirip -kaldırarak uyuması da gerekmez. Gece ameli gündüz amelinden, gündüz ameli de gece amelinden önce O'na sunulur. Perdesi nurdur. O perdeyi bir açsa celâli ve nurları mahlukatından gözünün ulaştığı şeyleri hep yakar, kül ederdi" buyurur (Müslim, İman 293, 295; İbn Mace, Mukaddime, 13; Müsned IV/395, 401, 405).

İslam'ın bir nuru vardır. İmanın ondan daha kuvvetli bir nuru vardır. İhsanın ise her ikisinden daha kuvvetli bir nuru vardır. İslam, iman ve ihsan biraraya geldiği ve Allah (cc)'tan alıkoyan perdeler yok olduğu zaman kalp ve organlar bu nurla dolar, Rabbin sıfatı olan nurla değil. Çünkü onun sıfatları -mahlukatının ona hulûl edemeyeceği gibi- mahlukatından hiçbir şeye hulûl etmez. Halık olan Allah (cc) zatı ve sıfatlarıyla mahlukattan uzaktır. Ne ittihat, ne hulûl ve ne de karışma yoktur. Allah (cc) bütün bunlardan münezzehtir.

"Tesellinin ayıplarından korur." Tarifte geçen "avar" "ayıp" demektir. "Teselli" ise, kalp için hayatın,ancak O'nun sevgisi, O'na yakınlık ve zikriyle ünsiyet demek olan mahbûbu unutup iç rahatlığı duymaktır. Çünkü kalbin teselli duyması ve O'nu zikirden gafil olması ayıpların en büyüğüdür. Bu mülahaza doğru ve samimi olduğunda, o kişiyi matlub ve muradını unutup teselli duyma ayıbından korur. Çünkü o kişi bu derecede isim ve sıfatları müşahedeye dalmıştır. Kalbine onlara iman nuru ve onların marifeti hakim olmuş ve kalp onların zikrine devam etmiştir. Bununla birlikte o kişiye teselli kapısı kapalı, yolu kesiktir. Sevene sevgilisinin cemalini görmeden, kemalini müşahedeye dalmadan kendisi ile başkalarından uzaklaşmadan önce teselli mümkündür. Ancak bu hale ulaşınca şairin dediği gibi olur:

Hayalin kenarlarına onun hayali uğradı da
İzi silinen tesellinin kalıntılarına ağladı.

"*Üçüncü Derece:* Aynu'l- cem'i mülahazadır. Bu mülahaza onu mücahedelerin küçümsenmesi için ikaz eder, karşı gelmenin saçmalığından kurtarır, başlangıçları (bedâyât'ı) mütalaa ettirir."

Bu derece ona göre öncekinden daha yüksektir. Çünkü önceki -nurların keşfini mütalaa etmek- bir nevi kesb ve ihtiyara (tercih) işaret eder. Bu ise iradeler vadisinde, hâl ve makamların bölümlerinde teferruktan kalbi cezbeden mütalaadır. Kalbine hakim olan aynu'l-cem'e, tek ve bir olana bakar, kendinden evvel hiçbir şey olmayan ilk, kendinden sonra hiçbir şey olmayan son, kendinin üzerinden hiçbir şey olmayan zahir, önünde hiçbir şey olmayan bâtın, ilkliği ile herşeyi öne geçen, sonluğu ile herşeyden sonra bâki kalan, zuhuru ile herşeyin üzerine çıkan, herşeyi ihata edene kalbin cezbi (çekilmesi)dir.

Bu ayn'a bakmak, mücahedeleri önemsiz bulması için kalbini uyarır.

Bunun manası; bir sâlikin işin başında kötülüğe meyli vardır ve talebinde şiddet bulunur. Bunlar talebinin şiddetinden dolayı sâliki mücahedelere iter. Sâlikin gevşekliği uykuda iken ictihadı uyanıktır. Bu dereceye ulaşınca elde etmiş olduğu Allah (cc)'a cem makamı yanında bu ağır mücahedeleri önemsiz bulur ve onların yorgunluğundan istirahat eder. Çünkü Allah (cc) ile cem'in saatlerinden bir saat, Allah (cc)'ın kendisine farz kılmadığı bedenî mücahedelerin bir çoğunu yapmaktan onun için daha faydalıdır. Bütün düşüncesini ve kalbini Allah (cc) üzerine cem edip ayırıcı ve dağıtıcı zail olduğunda, gerçekte ömrünün saatleri bunlar olur. İşte bunlarla göğüs gemiş olduğu mücahedenin yorgunluk ve meşakkatinin karşılığını alır. Bu mevzuda iki zümre hata eder.

Birinci Zümre: Bunlar onun üzerine çıkmışlar, hatta Allah ile cem'i farz ve sünnetin önüne geçirmişler ve o seviyeden inip de emirleri yerine getirmeyi yüksekten aşağı dereceye düşüş olarak kabul etmişlerdir. Öyle ki onlardan bunu tattığını iddia eden bir kimseye: "Kalk namaz kıl" denildiğinde, demiştir ki; "Virdler gafil olandan istenilir. Bütün vakitleri vird olan bir kalpten bu nasıl istensin?" Bir başkası da: "Vird için varidini bırakma" der. Bunlar ya kâfirdir veya nakıstır (noksandır). Bir kimse cem'iyyet uğruna üstün maslahatları (revatip (devamlı) sünnetler, faydalı ilim, cihad, emr-i bil ma'ruf-nehyi anil münker ve geçen büyük fayda gibi) terkederse bu da nakıstır (noksandır).

İkinci Zümre: Cem'iyyete önem vermez, onu yapmaz ve muhtemelen cem'iyyetin ne demek olduğunu ve hakikatini bilmez. Kavî olanların ve istikamet ehlinin yolu, mümkün olduğu kadar tefrikada cem'iyyeti yaşamaktır. Böylece o kişi Allah'la cem'iyyetin yanında ibadetleri, halka faydalı olmayı ve onlara ihsanı yerine getirir. Eğer ikisini birden yapmakta zayıf kalırsa, sıkışıp daralırsa, o zaman farzları eda eder. Cem'iyyeti bırakır ve cem'iyyeti ancak farzı bırakmak sureti ile elde ediyorsa, ona dönüp bakmaz. Çünkü Rab (cc) ondan farzları eda etmesini istiyor.

Nefsi de içinde rahat, lezzet ve tefrikanın elem ve dağınıklığından kurtulma olduğu için cem'iyyeti ister. Oysa farzlar Rabbinin hakkı, cem'iyyet ise onun kendi nasibidir.

Sahih kulluk ikisinden birini diğerine tercih etmesini gerektirir. Nafilelerde ise, iki durum birbiriyle çakışırsa, içlerinden bazıları cem'iyyeti, bazıları da nafileleri tercih ederken, bir diğer grup da bazı vakitte cem'iyyeti bazı zamanda da nafileyi tercih etmiştir. İşin gerçeği -inşaallah- şudur:

Sözkonusu nafilelerin sağladığı maslahatlar cem'iyetten daha ağır basıyor, cem'iyet onların bedelini karşılayamıyorsa, o zaman o kişi cem'iyeti kaçırsa bile nafilelerle meşgul olur. Allah (cc)'a davet, faydalı ilim öğretmek, gece namazı kılmak, gecenin başında ve sonunda zikir, düşünerek Kur'an okumak, nafile cihad etmek, zorda kalana iyilik etmek, yardım dileyenin imdadına koşmak ve benzerleri gibi.... İşte bütün bunların maslahatı cem'iyyetin maslahatından daha ağır basar.

Şayet nafileler, kuşluk namazı kardeşleri ziyret etmek, cenazeye katılmak için gusl abdesti almak, hasta ziyareti, davetlere icabet etmek, Kudüs-ü Şerif'i ziyaret, kardeşlere ziyafet vermek ve benzeri gibi, maslahatları cem'iyyetin maslahatından daha aşağıda olanlardan ise, o zaman biraz tafsilat gerekir. Şöyle ki;

Eğer cem'iyyeti baskın olur, tesiri üzerinde belli olursa, cem'iyyet onun için daha evla ve daha faydalıdır. Cem'iyyeti zayıf olur, bu sayılan amellerde ihlası baskın olursa, o zaman bu ameller cem'iyyetten daha faydalı ve daha faziletlidir.

Bütün bunlarda temel dayanak, iki şeyden Allah (cc)'a daha sevimli olanı tercih etmektir. Bu da o amelin faydası ve semeresi ile bilinir. Amelin faydası ve semeresi ise onların imanı artırması, faydalı neticeler doğurmaları, Resulullah (sav)'ın o amele devam buyurması, çok itina göstermesi, çok tavsiye buyurması, "Onu yapanı Allah (cc) sever, onunla Allah (cc) meleklere öğünür" gibi ifadeler kullanarak haber vermesidir.

Bu meselenin püf noktası şudur: Talebinde sadık (samimi) olan, Rabbinin hoşnudluğunu kendi pay ve nasibine tercih eder. Eğer Allah (cc)'ın hoşnudluğu bu amelleri yapmakta ise, kendi pay ve nasibini, cem'iyyette ise cem'iyyeti bırakır. Allah (cc)'ın hoşnudluğu olan şeyi yerine getirir.

İki şeyden hangisinin Allah (cc)'a daha sevimli geldiğini ve Allah (cc)'ın hangisinden daha hoşnud olduğunu bilebilmek için kalbinden geçen tereddüt ve duraklamayı Allah (cc) bilince, bu tereddüt ve duraklamadan ona şerefli ve faziletli bir hal meydana getirir. Hatta o kul, Allah (cc) indinde -bunun ona daha sevimli olduğunu zannettiğinden- daha az faziletli olanı yapsa bile bu niyyet ve iradesi, ona, diğer ameli yaptığında elde edeceği fazlalığı sağlar. Başarı yalnız Allah'tandır.

Şeyhin kelamında başka bir mana daha vardır: Mücahede yapan kimse azm ve himmeti ile Allah (cc)'a yolculuğa çıkmıştır. Cem'i; yani vahdaniyeti -ki bunun bizzat kendisini müşahede hakikatinin kalbe inkişafıdır- mülahaza etiği zaman yürüyüşünde ciddi olan, menzile ulaşmakla ferahlık duyan, nefsi sükûna eren yolcu mesabesindedir. Tıpkı şairin şu beytinde ifade ettiği gibi:

Bastonunu attı. Onunla niyeti istikrar buldu.
Tıpkı gelen misafirden sevindiği gibi.

Fakat bu yer samimi muvahhid ile mülhid olan zındığın uğradıkları yerdir.

Zındık şöyle der: "Vusul'dan sonra hala yürümekle meşgul olmak ayıptır, faydasızdır." Ona göre "vusul", cem'in hakikatini mülahaza etmektir. Bu müşahedeye dalıp O'nunla O'ndan başka herşeyden uzak olunsa, ibadetler ve virdlerden istenilen gayenin bu olduğunu, gayeyi elde ettiğini zanneder ve böylece vesile ile meşgul olmaktansa cem'in hakikatini müşahedenin daha evla ve daha yararlı olduğunu düşünür. Ona göre bedenî ibadetler gaye için vesiledir, gayeyi elde ettiğine göre, artık vesile ile meşgul olmanın manası yoktur.

Tıpkı birçoklarının dediği gibi, ilim amelin vesilesidir. Gaye ile meşgul olunca artık vesileye muhtaç olmazsın. Seleften istikamet ehli birçok şeyh bu zümreyi çok yadırgamışlar, onlardan sakındırmışlar ve günah-ı kebâir işleyenlerle, şehvetinin peşinde gidenlerin onlardan daha iyi ve akıbetlerinin onlardan daha umutlu olduğunu söylemişlerdir.

Tevhid ehli olan sıddîk'a gelince:

O makama ulaşınca, kalbî ve ruhî amelleri bedenî amellerinden daha büyük olur ve amelerinden hiçbirini iskat etmez. Fakat o, cem'in hakikatine bakarak mücahedenin meşakkatinden istirahat eder ve o kişi, büyük, rahîm, cömert olan bir kralı isteyen ve onun dışındakilerin kendini seferden alıkoyacağı korkusuyla seferinde ciddi olan biri mesabesindedir. O'na ulaşıp O'nu görünce, O'nun hoşnudluğu ve sevgisi uğrunda başka bir yürüyüşü olur. Birinci yürüyüşü,,O'na yürüyüş idi. Bu ise onun sevdiği ve hoşnud olduğu şeyler uğrundadır. Bu söylediklerimiz, şeyhin ve benzerlerinin bu hususta söyledikleri sözler üzerine en yakın açıklamalardır. İmdi, bir kul, -cem'in hakikatini mülahaza etmiş ve ondan uzaklaşmamış bile olsa- Allah (cc)'a doğru yürümektedir ve yaşadığı müddetçe O'na olan yolculuğundan (seyrinden) ayrılmaz. Ve bir kul yaşadığı müddetçe, asla yürüyüşünden müstağni kalacak bir vuslatla Allah (cc)'a vasıl olamaz. Bu muhal ve imkansızdır. Hatta Allah (cc)'ın tevhidini, isim ve sıfatlarını mülahazası ziyade olduğu müddetçe, Allah (cc)'a seyri (yürüyüşü) kuvvetlenir. İşte bunun için Resulullah (sav), Allah (cc) onu vefat ettirene kadar, mahlukatın içinde en çok çalışan, amelerini yerine getiren ve onları muhafaza eden kimseydi. Kendisi çalışmak ve ibadetlerini yerine getirmekte en azimli olandı. Bir kul, insan ve cinlerin tümünün amellerini yapsa bile, bu ameller onu asla Allah (cc)'a yürüyüşün (seyrin) hakikatinden ayıramaz. Öyle ki o, kul hala taleb ve irade yolundadır.

Allah (cc)'a gidenleri; "talib"(istenilen), "giden", "vasıl olan" veya "mürid (isteyen) ve "murad"(istenilen) diye taksim etmek gerçek bir taksim değil, öylesine bir taksimdir. Çünkü taleb, sülûk ve irade kuldan ayrılınca, kul büsbütün Allah'tan kesilmiş (mahrum olmuş) olur. Fakat bu taksim kulun seyrinde bir halden diğer hallere geçmesi itibariyledir. Yoksa kulun murad olunan iradesi, talebi ve seyri, başkasının iradesinden, taleb ve seyrinden daha kuvvetlidir.

Yine o, taleb makamına konulduğuna ve seyre (yürümeye) çekildiğine göre daha başta murad olunmuştur. O halde her mürid, murad olunan kimsedir. Her vasıl, sâlik ve talib -kulun halinin değişik değişik olması yüzünden, yürüyüş yolları çeşitli olsa bile- taleb ve seyrinden ayrılmaz.

Sâliklerden öyleleri vardır ki, beden ve organları ile seyri kendilerine kalp ve ruhu ile seyrinden daha fazla hakimdir. Bazılarının kalben seyri, yani seyrinin kuvvet ve şiddeti kendilerine daha hakimdir.

Bazıları -bunlar mükemmel ve kuvvetlilerdir- her mertebenin hakkını verirler. Böylece Allah (çç)'a bedenleriyle, organlarıyla, kalp ve ruhları ile yürürler.

Allah Teala, seçilmiş dostlarından haber verirken onların daima kendini irade etme makamında olduklarını ifade buyurur. *"Sabah, akşam rablerine, sırf O'nun rızasını dileyerek dua edenleri (huzurundan) kovma"* (En'am, 52). *"Onun nezdinde bir kimsenin ,(Allah tarafından) mükafat edilecek- hiçbir nimet (ve minnet)i yoktur. O (bunu) sırf o çok yüce Rabbinin rızasını aramak (için yapmıştır). Her halde kendisi de ileride hoşnud olacaktır"* (Leyl, 19-21).

O halde kulun en özel vasfı ve en yüce makamı, iradesinde kul olan sadık bir mürid olmasıdır. "İdaresinde kul olan" demek, müridin muradının Rabbinin dinî muradına tabi olması, O'ndan başkası hakkında iradesi olmamasıdır.

Şeyhin sözü başka bir anlamı da muhtevîdir: "Cem'in hakikatini mülahaza, mücahedeleri önemsiz bulmada onu ikaz eder"; yani mücahedeleri onu önemsiz bulma uykusundan uyandırır. Bu takdirde "lam" harfi sebep bildirir. Yani; onu, mücahedeleri önemsiz bulduğu için bu kusurun uykusundan uyandırır. Bu söz kendi içinde doğrudur. Çünkü bir kul, Allah (cc)'a ne zaman daha yakın olursa, Allah (cc) uğrunda cihadı daha büyük olur. Allah (cc) şöyle buyurur: *"Allah uğrunda hakkıyla cihad edin"* (Hacc, 78).

Resulullah (sav) ve ashabının hallerini bir düşün. Onlar, bir makama yakınlıkta terakki ettikçe, cihad ve ictihatları büyük olurdu. Yoksa bir yola müntesib bazı sapıkların zannettikleri gibi değil; çünkü onlar, gerçek yakınlık kulun zahirî hallerden batınî amellere geçmesi, beden ve azaların amelin meşakkatinden dinlendirmesidir, derler.

Kulluğu ortadan kaldırdıkları ve şeytanın aldatması ve nefsin yalancı amelleri olan batıl hayalleri dolayısıyla ibadetlerden müstağni oldukları için, en büyük küfür ve sapıklık içindedirler. İçlerinden şu şiiri söyleyen, adeta nefsinin esiri olmuş ve görüşünü şu beyitlerde toplamıştır:

Arzulardan hoşnud oldular. Pay ve nasipleri ile imtihan olundular. Sevgi denizlerine daldıklarını iddia ederler, oysa ıslanmamışlar bile...
Onlar yürüyüşlerinde, hala oldukları yerde durmaktadırlar. Oradan göçüp gitmemişler ve yorulmamışlardır.

Ehl-i istikamet ve eimme-i tarîk bunların açıkça kâfir olduklarını söylemişler ve İslam'dan çıktıklarını ifade etmişlerdir. Bir kul, kulun ulaşabileceği en yüksek yakınlık (kurb) makamına ulaşsa bile, teklif (sorumluluk) bir zerre miktarı bile ondan sakıt olmaz. Onlar ise, bu hakikatla şeriatın zahirinden müstağni olduklarını zannederler. Bu zümre, bu inanışın küfür ve sapıklık olduğunda görüş birliği içindedir ve kendileri şeriata tabi olmayan her hakikatin küfr olduğunu açıklamışlardır.

Seriyy es-Sakafî der ki: "Her kim zahirî hükme aykırı batınî bir hakikat iddia ederse hata eder." O zümrenin efendisi Cüneyd b. Muhammed der ki: "Bizim bu ilmimiz Resulullah (sav)'ın hadisine kenetlidir."

İbrahim b. Muhamed en-Nasrâbâzî ise şöyle der: "Bu yolun esası, kitap ve sünnetten ayrılmamak, heves ve bid'atları terketmek, imamlara yapışmak, selefe uymak, diğerlerinin uydurduğu şeyleri terketmek, evvelkilerin tuttukları yolda devam ve sebat etmektir."

İsmail b. Necid'e sorulur: "Bir kul için mutlaka gerekli olan şey nedir?" O da: "Sünnet üzere kulluktan ayrılmamak ve murakabeye devam etmektir" der. "Tasavvuf nedir?" diye sorarlar. Cevap verir: "Emir ve yasaklara sabretmektir" der. Ahmed b. Ebu'l-Havarî der ki: "Her kim sünnete uymaksızın amel ederse, ameli batıldır."

Şiblî bir gün -elini elbisesine uzatarak- der ki: "O ariyet olmasaydı onun için parçalardım." "Bu galebe esnasında elbiseni görmen ariyet mi?" derler. O da: "Evet, hakikatlerin erbabı şeriate her zaman riayet eder" der.

Ebû Yezîd el-Bistamî şöyle demiştir: "Kerametler gösteren bir adam görşeniz, hatta adamın havaya yükseldiğini görseniz, aldanmayın. Asıl, emr ve yasaklar karşısında nasıl davranıyor, hadlere ve şeriate riayet ediyor mu, ona bakınız!..."

Abdullah el-Hayyat der ki: "İnsanlar, Resulullah (sav)'tan önce kalplerine gelen şeyi yaparlardı. Resulullah (sav) geldi, onları kalpten alıp, din ve şeriata yöneltti."

Ebû Osman el-Hîrî vefat ederken oğlu Ebu Bekr gömleğini parçalar. Bunun üzerine Ebu Osman gözlerini açar: "Oğulcuğum! Zahiren sünnete aykırı davranmak kalpte, batınî bir riyanın eseridir" der. Şu söz de İbn Osman'a aittir: "Aldanmaktan korunmanın en salim yolu selefin yoluna uymak ve şiriatten ayrılmamaktır."

Abdullah b. Mubarek der ki: "Sünnete uymadıkça ve bid'atlerden kaçınmadıkça, hiçkimsenin üzerinde iman nurundan hiçbir şey zuhur etmez. Her nerede nursuz, zahirî bir ictihad görürsen, bil ki orada gizli bir bid'at vardır."

Sehl b. Abdullah der ki: "Beyaz kağıt üzerinde kalemle yazılmış "haddesena" (bize hadis rivayet etti, bize haber verdi) ifadelerine, hadise sarıl, şayet felaha ermek istiyorsan."

Bu zümrenin efendileri, ömürlerinin sonlarında daha fazla çalışırlardı. Kuşeyrî der ki: "Ebû Ali ed-Dakkak'tan dinledim, şöyle diyordu: "Cüneydin elinde tesbih görürler. Ve "Sen şerefine rağmen eline tesbih mi alırsın?" derler. O da:"Bu, Allah Teala'ya ulaştığım ve asla ayrılmayacağım yoldur" diye cevap verir."

İsmail b. Necid der ki: "Cüneyd hergün çarşıya gelir, dükkanını açar, dükkana girer, perdeyi indirir ve dörtyüz rekat namaz kılar sonra da evine dönerdi."

İbn Ata, can çekişir bir halde iken Cüneyd'in huzuruna girer ve ona selam verir. Cüneyd selamını almaz. Bir müddet sonra selamını alır ve "Kusura bakma, virdimde idim" der, yüzünü kıbleye çevirir, tekbir getirir ve ölür.

Ebu Said b. el-A'rabî der ki: "Ebu Bekr el-Attar'dan işittim; şöyle diyordu: Ben ve bir grup arkadaş Ebu'l-Kasım Cüneyd'in yanına girdik. Oturarak namaz kılıyordu.

Secde etmek istediğinde ayağını büküyordu. Öyle ki bu durumda iken ayağının canı çıktı. Ayağını hareket ettirmek ona çok ağır geldi. Ayakları şişmişti. Arkadaşlarından biri ona dedi ki: "Ya Ebu'l Kasım, bu ne?" O da: "Bu Allah'ın nimetleridir. Allahu ekber!" dedi. Namazını bitirince, Ebu Muhamed el-Cerirî ona: "Ya Ebu'l Kasım! Keşke yan üstü yatsaydın" deyince o :"Ya Ebu Muhammed! Bu muaheze edilecek vakit midir? Allahu Ekber" diye cevap verdi. Cüneyd'in ölene dek hali hep böyle idi. Cüneyd maraz-ı mevtinde iken (ölümle sonuçlanan son hastalığı) yüzü şişmişti. Önünde, üzerine yüzünü koyarak namaz kıldığı bir yastık vardı. İçeri bir genç girdi ve dedi ki: "Şu anda namaz bırakılmaz mı?" Selam verince Cüneyd o genci çağırdı ve "Bu namazla ben Allah (cc)'a vasil oldum. Onu asla bırakmam" dedi. Bir müddet sonra da vefat etti. Allah (cc) ona rahmet eylesin.

Ebu Muhammed el-Cerirî şöyle anlatır. "Cüneyd vefat ederken başucunda idim. Günlerden Cuma idi ve o gün Nevruz'du. Cüneyd Kur'an okuyordu. Ona "Ya Ebu'l Kasım! Kendine yumuşak davran" dedim. O da: "Ya Ebu Muhammed! Şu anda vakit sayfamı dürüp dururken ona benden daha muhtaç birini gördün mü?" diye cevap verdi.

Ebu Bekr el-Atvî der ki: "Vefat ettiğinde Cüneyd'in yanında idim. Kur'an'ı hatmetti. Sonra diğer bir hatme başladı. Bakara Suresi'nden yetmiş ayet okudu, sonra da öldü."

Muhammed b. İbrahim ise şöyle anlatıyor: "Cüneyd'i rüyamda gördüm ve dedim ki: "Allah (cc) sana ne yaptı?" O da: "Şu işaretler yok oldu, bu ibareler kayboldu, şu ilimler yok oldu, bu resimler tükendi. Bize ancak seher vakti kılmış olduğumuz namazlar fayda verdi" diye cevap verdi." Cüneyd'in önünde marifet ehli, ona vasıl olduktan sonra vird ve ibadetlerden hangisinin önemsiz olduğunu müzakere ederler. Bunun üzerine Cüneyd der ki: "Ariflere göre, ibadet etmek, meliklerin başlarındaki taçlardan daha güzeldir." Ve şöyle devam eder: "Halka bütün yollar kapalıdır. Ancak Resulullah (sav)'ın izine uyan, sünnetine tabi olan, yoluna yapışan hariç. Çünkü hayır yollarının tümü ona açıktır. Güç sarfetmekle ulaşacağını zanneden de zelil olmuştur. Güç sarfetmeden ulaşacağını zanneden de!"

Ebu Nuaym der ki: "Ben babamdan duydum, o da Ahmed b. Ca'fer b. el-Hani den duymuş. Ahmed, Cüneyd'e sorar: "İmanın alameti nedir?" O da: "İmanın alameti, iman ettiğin kimseye itaat etmek, sevdiği ve hoşnud olduğu şeylerle amel etmek ve zail olup son bulacak şeylerle meşgul olup ondan yüzçevirmeyi bırakmaktır" diye cevap verir. Allah (cc) Ebu'l-Kasım Cüneyd'e rahmet eylesin ve ondan razı olsun. Resulullah (sav)'ın sünnetine ne kadar bağlı, ashabının yolunu ne güzel izlerdi!"

Bu konunun tetebbuu uzun sürer. Bu konu sana gösterir ki,istikamet ehli sonlarında, baştakinden daha çok çalışmışlardır. Hatta başlarda çalışmaları özel bir amel için iken, nihayette amelleri mutlak itaat olmuş, iradeleri itaatle birlikte dönmeye başlamıştır. Böylece mutlak itaat muayyen bir mana uğruna mücahadeyi zayıflatmıştır. Çünkü o, kendisi ile başkası arasında da bölünmüştür.

Arif karşısında şöyle diyen yol kesici, sapık mülhidin sözüne kulak asma! "Kurb (yakınlık) mertebesi kulu zahirî amellerden batınî amellere geçirir, zahirî amelleri önemsememeye teşvik eder ve onları eda etmek zahmetinden onu rahata kavuşturur.

Aynu'l-Cem' ve Allah'ın Kaderlerine Karşı Gelme

"Karşı gelmenin saçmalığından onu kurtarır" şeklinde bir ifade kullanmaktan yazarın muradı şudur: Bu mülahaza kulu, Allah'ın itiraz etmeyi emretmediği dinî ve kevnî hükümlerine karşı gelmekten kurtarır ve artık kul iki hükme de teslim olur.

Çünkü cem'in hakikatini (aynu'l-cem'i) mülahaza ona şehadet eder ki her iki hüküm de aziz ve hakim olandan çıkmıştır. Böylece o, O'nun hükmüne kişisel görüş (rey), akıl, zevk ve zihin ile karşı gelmez. Ve yine bu mülahaza, kalbini de, emirden dolayı tam ve düzgün olana itirazdan korur. Çünkü emir şehvete, haber şek ve şüpheye aykırıdır. Cem'in hakikatini müşahede etmek kulun kalbini bu iki itirazdan korur.

İşte ancak kendisi ile Allah (cc)'a kavuşanın kurtulduğu selim kalp budur. Hak ve istikamet ehlinin tefsirleri budur.

Sapıklara gelince, onlar derler ki: "Burada "karşı gelme"den murad, halktan ortaya çıkan beşerî ahkâm hususunda halkı yadırgamak, hoş görmemektir. Çünkü cem'in hakikatini müşahede eden kimse bilir ki, Allah (cc)'ın halktan muradı, üzerinde bulundukları şeydir. Müşahedenin hakikati ile bunu bilince, halkı hoş görmemek ve itiraz etmek, mahrum olan nefislerin saçmalıklarındandır."

"Bu mevzuda onların önderleri şöyle der: "Arif olan hiçbir münkeri -Allah (cc)'ın kaderdeki sırrını gördüğü için- yadırgayıp hoş görmemezlik etmez.

İşte bu ittihad ve ilhadın ta kendisidir, dinden tamamen çıkmak demektir! Allah Şeyhu'l-İslam'ı bundan muhafaza buyursun. Sapık inkarcı, Allah (cc)'ın ve Resulü (sav)'nün sözlerini ihtimali olmayan manalara çekerse, kendisi gibi mahluk olanın kelamını ne yapacağını varın siz hesap edin!

Bu konuda şöyle denilir: Allah (cc)'ın peygamberlerini göndermesinin, kitaplarını indirmesinin sebebi, halkın üzerindeki beşerî ahkâmı ve başka şeyleri hoş görmemek içindir. Peygamberler bu yüzden gönderilmiş, kitaplar bu yüzden indirilmiş ve yurt, hoş görmeyenler için saadet yurdu, hoş görülmeyen kimseler için bedbahtlık yurdu olarak bu yüzden ayrılmıştır. Bu konuda dil uzatmak peygamberler ve kitaplara dil uzatmaktır. Bundan kurtulmak, dinin bağından çözülüp ayrılmak demektir.

Peygamberlerin ümmetleriyle olan hallerini düşünen kimse, onların ümmetlerindeki o halleri Allah (cc)'a kavuşana kadar şiddetle kınadıklarını ve kendilerine inananlara kendilerine muhalefet edenleri kınamalarını tavsiye ettiklerini görür. Resulullah (sav), münkeri reddetmenin üç şeklinden de uzak olan kimsenin imandan hardal tanesi kadar nasibi olmadığını haber vermiştir. İyiliği emr ve kötülüğü yasaklamada çok şiddet gösterir, hatta "İnsanlar bunu terkedince, Allah (cc) kendi nezdinden onların hepsini kuşatacak bir ceza verir" buyurur (Tirmizi, Tefsir 6; Ebu Davud, Melahin 17; İbn Mace, Fiten 20).

Bunu terketmenin hayırlıların duasının kabulüne mani olacağını ve kötülerin tasallutunu gerektireceğini, Allah (cc)'ın İsrailoğullarına kalpler ve yüzler arasındaki muhafefeti terk etmelerinden dolayı lanet ettiği gibi, lanetini indirmesine sebep olacağını haber verir.

O halde kınama nasıl olur da nefislerin saçmalıklarından olur? Bu, şeriatın gayesidir. Aslında cihad da bu kınamanın bir çeşidi değil midir? Bu cihad elle yapılandır. İlim adamlarının cihadı da lisanla kınamadır. Sapıkların "Allah'ın yaratıklardan muradının üzerinde bulundukları hal olduğunu müşahede etmek" yolundaki görüşlerine gelince, bunlara şöyle cevap verilir: Allah Teala'nın iki çeşit muradı vardır, kevnî ve dinî. Farzedelim ki Allah (cc)'ın onlardan kevnî muradı bulundukları hal olsun ve dinî, emrî ve şer'î muradı da kevnî muradının ilgililerini kınamak olsun. Allah (cc)'ın dini muradı atıl olunca, onun sevdiği ve hoşnud olduğu dini muradı üzere değilsin demektir. O zaman takdir ve kaza buyurduğu kevnî muradı üzere olman da sana fayda sağlamaz. Eğer bu sana fayda verse, ne şeriatların, ne hududun (şer'î cezaların), ne yasakların, ne dünyevî cezaların, ne zalim ve günahkarları men etmenin ve düşmanlık ve günahlarından alıkoymanın, bunların hiçbirinin bir manası kalmaz. Çünkü sana göre arif, Allah (cc)'ın muradını onların üzerinde müşahede etmektedir. Bunda da dinlerden evvel, dünyanın fesadı vardır.

Bu çirkin ve kötü görüş, o kimse için ne din ve ne de dünya için elverişlidir. Fakat inkarda sükûnet bulan, kulların Rabbinin dinini inkar eden nefislerinin saçmalığıdır. Yine şeriatları iptal etmeyi din ve makam, şeytanın vesveselerini gece sohbeti ve ilham, Rabbimizin kaderlerini, kendisi ile resullerini göndermiş olduğu şeyleri iptal, kitaplarını göndermiş olduğu şeyleri de ortadan kaldıran da yine nefislerin saçmalığıdır. Böylece bu sapıklığı ilahî marifetlerin gayesi, ulvî makamların en şereflisi yaptılar. Allah (cc)'ı ve dinini bilmeyen iptalci nefisleri buna davet ettiler ve onların davetini koşa koşa kabul ettiler. Davetçileri kendi kavmini küçümsedi, onlar da kendisine itaat ettiler. Onlar fasıklar topluluğu idi.

Sapıkların "Kınamak (inkar) perdelenmiş (mahrum) olan nefislerin itirazlarından, karşı gelmelerindendir" şeklindeki sözlerine gelince; Allah'a yemin ederim ki, onların kendileri şu küfür ve sapıklıktan oluşan kuvvetli bir perde (mahrumiyet) içindedirler. Fakat kendileri sapıklık içinde şaşkın şaşkın dolaşırken, küfürlerinde gidip-gelirken, resullere uyanlarla mücadele ederken, yollarına aykırı olanları bırakırken, onların yollarından başka yolu tutarken, sırat-ı müstakimden ayrılırken ve o ikisinin getirdiğine itiraz ederken, sırat-ı müstakîm üzere olanlara tepeden bakarlar!

Halbuki onlar kendilerinden başkasını aldatmazlar da yine farkına varmazlar. Kalplerinde maraz vardır. Allah da marazlarını artırdı. Yalan söylemekte oldukları için de onlara acıklı bir azap vardır. Kendilerine "Yer (yüzün)de fesat yapmayın" denildiği zaman "Biz ancak ıslah edicileriz" derler. Gözünü aç, onlar muhakkak ki fesatçıların ta kendileridir. Fakat şuurlarını işletmezler. Onlara "İnsanların (müslümanların) inandığı gibi inanın" denilince; "Biz de o beyinsizlerin inandığı gibi mi inanacağız" derler. Dikkat et ki (asıl) beyinsizler hiç şüphesiz kendileridir. Fakat bilmezler.

Onlar iman edenlere kavuştukları zaman "inandık" derler. Şeytanları ile başbaşa kalınca "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz" derler. (Asıl) Allah onlarla istihza eder ve taşkınlıkları, azgınlıkları içinde bocalayıp- dolaşmalarına mühlet verir. Onlar o kimselerdir ki doğru yolu bırakıp sapkınlığı (eğri yolu) satın almışlardır. Demek ki, alış verişleri onlara kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulmamışlardır" (Bakara, 9-16).

Bidâyâtı Mütalaa

Şeyhin "Mülahaza başlangıçları (bidayatı) mütalaa etmeyi sağlar" sözüne gelince; bu söz iki manayı muhtevîdir.

a- Cem'in hakikatini (aynu'l-cem) mülahaza etmek. O kişiye Allah'ın kendisi ile başladığı öncelleri (es-sevâbık) mütalaa etmeyi sağlar. Böylece cem'in hakikatini mülahaza, ona herşeyde Allah (cc)'ın önceliği olduğuna dair bir bakış sağlar.

b- Başlangıçlar (bidayat) kelimesi ile sulûkunun başlangıçları ve talebinin keskinliği de kastedilmiş de olabilir. Çünkü o sulûk halinde önünde olanla aşırı meşgul olduğu için sulûktan başkasına iltifat etmez ve himmetin kendisine hakim olmasından dolayı, bidayetleri mütalaaya koyulamaz. Cem'in hakikatlerini mülahaza edince ilk sulûku bırakır, kendisi için ikinci sulûk kalır. İşte o zaman bidayetleri mütalaaya koyulur ve kendinde bidayetlere iştiyak bulur.

Nitekim Cüneyd der ki: "Vay benim bidayet vakitlerine iştiyakıma! Yani bidayet vakitlerinin lezetine, bütün himmetimi taleb üzerine yoğunlaştırdığım ve Allah (cc)'a seyr ettiğim vakitlere vay benim iştiyakıma!" Çünkü o, bütün himmetini seyir ve talep üzerine yoğunlaştırmıştı. Cem'in hakikatini mülahaza edince resimlerden (kulun zahirî ve batınî sureti) uzak oldu. Onun için ise beşeriyetinden ve mizacından uzak olmak mümkün değildir. Mizacı onda olanı istediğinden, külfete girdi ve içinde halktan yüz çevirmek ve himmeti ile birarada olmak olduğu için, bidayet vakitlerini özledi.

Hz. Ebu Bekr es-Sıddîk (Allah ondan razı olsun, onu da razı etsin) Allah korkusundan ağlayan bir adama rastladı ve "Kalplerimiz katı olmadan evvel biz de böyle idik" dedi.

Resulullah (sav): "Her amel edenin bir gayreti, her gayretin de bir duraksama dönemi vardır" (Müsned II/188) buyurmuştur.

Ciddi olan talibe mutlaka bir fetret (müddet) arız olur ve bu muayen zamanda, taleb ve ictihad zamanındaki halini özler.

Resulullah (sav)'da bir ara vahy kesildiği zaman, kendini atmak için dağların tepelerine çıkardı. Cebrail kendisine görünür ve ona "Sen Allah'ın resulüsün" derdi ve böylece hüznü gider, nefsi mutmain olurdu. Sâliklere fetretlerin (muayyen zaman) nüfuz etmesi kaçınılmaz birşeydir. Her kimin fetreti yakınlık ve doğruluğa ise, onu farzdan çıkarmıyor, bir harama sokmuyorsa, olandan daha hayırlısının gelmesi umulur.

Hz. Ömer (Allah ondan razı olsun, onu razı etsin): "Bu kalplerin, taata bir gelişi, bir yüz çevirişi vardır. Geldiği zaman onu nafilelerle uğraştırın, yüzçevirince ona farzları mecbur edin" demiştir.

Bu fetret, bulut ve perdelerin, tafsilatını ancak Allah'ın bileceği hikmetleri vardır. Sâdık olan, yalancıdan bunlarla ayırdedilir. Yalancı gerisin geri mizacının ve heveslerinin resimlerine döner.

Sadık olan ferahlığı bekler. Allah (cc)'ın rahmetinden ümitsizliğe düşmez ve kendini O'nun kapısına atılmış olarak, zelil, miskin ve boyun eğerek bırakır. Tıpkı içinde hiçbir şey olmayan boş kab gibi ki, bu kab sahibinin ve yapıcısının içine kendine uygun bir şey koymasını bekler, bu muhtaç oluş sebeplerin en büyüğünden biri olsa bile, kulun rolü ile değildir. Aksine, onu sana bahşetmiş, seni senden çekip çıkarmış, seni senden çekip almıştır. Çünkü O kişi ile kalbi arasına girendir.

Allah (cc)'ın seni bu makama koyduğunu görürsen, bil ki sana merhamet etmek, kabını doldurmak istiyor. Eğer kalbini bunun dışında bir yere koyarsan, bil ki bu kalp kaybedilmiş bir kalptir. Onu iki parmağı arasında tutan Rabbinden kalbini sana iade etmesini ve iki yakanı toplamasını iste! Şu beyti söyleyen ne güzel söylemiştir:

Kalbini yerinden başka bir yere kabsız koyarsan, bu kalp kaybedilmiş bir kalptir.

VAKİT BÂBI

Menazil yazarı der ki: Allah Teala buyurur: *"Sonra da (hakkındaki) takdire göre (buraya) geldin ey Musa!"* (Taha, 40). "Vakit" oluş zarfının (zarfu'l-kevn) ismidir. Bu konudaki üç isim, üç derece olarak üç manadadır:

Birinci Mana : Vakit ya saf ümidin cezbettiği fazlının ziyasının görülmesi veya sadıkane korku ya da muhabbet meşalesinin çektiği şevk haraketinin sadık vecdinin zamanıdır."

Şeyhin ayetle delil getirmesine bakarsak; Allah Teala, Hz. Musa'nın gelişini, vaktin onun gelişine en muhtaç olduğu zamanda takdir buyurmuştur. Çünkü, Araplar "câe fülanun ala kaderin" derler. Nitekim Cerir de aynı anlamda şöyle demiştir:

"Tam ona muhtaç iken hilafete nail oldu. Tıpkı Musa'nın Rabbi'ne tam ihtiyaç zamanında geldiği gibi.."

Mücahid, ayeti "Sonra tam vaktinde geldin ey Musa" şeklinde anlar. Ama bunun üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü, Allah Teala ile Hz. Musa (as) arasında, gelmesi için önceden kararlaştırılmış bir randevu yoktu ki, kendisine "Sen bu randevuya uygun geldin" diye hitab edilsin.

Fakat Şeyh'in görüşünün izah şekli şöyledir: "Gerçekleştireceğimizi va'detmiş olduğumuz randevuya zamanında ve vaktinde olmasını takdir etmiş olduğumuz takdir üzere geldin." Bu tıpkı şu ayet gibidir: *"Bundan önce kendilerine ilim verilmiş olanlar, kendilerine Kur'an tilavet olunduğunda, çenelerinin üstüne (yüzü koyun) kapanarak secde ederler. Ve: "Rabbimizi tenzih ederiz. Hakikat Rabbimizin va'di katiyyen fiile çıkmıştır" derler"* (İsra, 107-108). Çünkü, Allah (cc) ahir zamanda yeryüzünü nur ve hidayetle dolduracak bir peygamber göndermeyi va'detmişti. Onlar Kur'an'ı duyunca, Allah Teala'nın va'detmiş olduğu va'dini gerçekleştirdiğini anladılar.

Şeyhin bu ayetle delil getirmesi ilmi mertebesini gösterir. Çünkü, birşey, vuku bulması için en uygun zamanda vaki olursa çok güzel, çok yararlı ve çok verimli olur. Tıpkı en muhtaç olunan zamanda yağmurun yağması ve en uygun zamanda ferahlığın vuku bulması gibi.

Rabbimizin kaderlerini ve mahlukat üzerinde nasıl cereyan ettiğini derinden derine düşünen, bunların en uygun vakitte vuku bulduklarını öğrenir. Allah'ın Hz. Musa (as)'yı göndermesi, insanların onun gönderilmesine en muhtaç oldukları zamandadır. Hz. İsa (as)'nın gönderilmesi de böyledir. Hz. Muhammed (sav)'in gönderilmesi de yeryüzündekilerin onun peygamberliğine en muhtaç oldukları zamanda olmuştur. İşte, kulun Allah Teala ile olan vakti de böyledir. Allah (cc) o vakti, imanına en muhtaç olduğu zamanda ve kendisine en faydalı şeyle imar eder.

"Vakit oluş zarfıdır." Kelamcılara göre, bir hadisin (sonradan olma) diğer hadise nisbetidir. Vakit iki hadisi birbirine nisbet etmektir. "Oluş zarfı" oluşun kabı demektir. Vakit oluşun vuku bulduğu zaman kabı gibidir adeta! Nitekim mekan zarfı da, cismin içinde hasıl olduğu mekan kabıdır.

Fakat sûfilere göre vakit bundan daha özel ve dar bir anlama sahiptir. Ebu Ali Ed-Dakkak şöyle demiştir: "Vakit içinde olduğun şeydir. Sen dünyada isen vaktin dünyadır, ahirette isen vaktin ahirettir, sürûrda isen vaktin sürûr, hüzünde isen vaktin hüzündür"; yani vakit, insana etki eden hâlidir."

Şunu da kastetmiş olabilir.: "Vakit mazi ile istikbalin arasındaki şeydir." Bu, çoğu sûfilerin ıstılahıdır. Bu nedenledir ki "Sufi ve fakir vaktinin çocuğudur(o anın adamıdır)" demişlerdir. Bununla kastettikleri şudur:

Sûfinin himmeti, kendine en layık ve en yararlı olanı mamur hale getirme görevinden öteye geçmez. Sûfi şu an ve şu saatte kendisinden istenilen şeyi yerine getirir, geçen ve gelecek zamana önem vermez. Aksine içinde bulunduğu zamana önem verir. Çünkü geçmiş ve gelecek vakitle meşgul olmak, şimdilik vakti kaçırtır. Hazır olduğu her vakitte o vakti bırakıp da vaktin iki ucu ile (geçmiş ve gelecek) meşgul olursa, bütün vakitlerini kaçırmış olur. (1)

İmam Şafii (ra) der ki: "Sûfilerle sohbet ettim ve onlardan sadece iki kelime istifadem oldu. Onların şöyle dediklerini işittim: "Vakit kılıçtır. Onu kesersen kesersin. Yoksa o seni keser. Nefsini hak ile meşgul et. Yoksa nefsin seni batıl ile meşgul eder."

Ben de derim ki:

Ne güzel iki kelime! Ne faydalı ve ne toplayıcı ve söyleyenin himmetinin yüceliğini ne güzel gösteren iki kelime! İmam Şafii'nin bu konuda bu zümreyi övmesi, sözlerinin değerini göstermeye yeter de artar bile!...

Vakit ile sûfiler, bütün bunlardan daha özel bir anlamı kastederler. Kendi nefisleri ile tercih etmeksizin, Hakk'ın kendileri için tasarrufundan kendilerine tesadüf eden şey vakittir. Ve bu mevzuda: "Filan vaktin hükmü altındadır" derler, yani o kişi kendi tercihleri olmaksızın Allah (cc)'ın nezdinden gelen şeylere teslim olmuştur.

Bu davranış bazı hallerde güzel iken, bazı durumlarda haram olup, o kişiyi eksiltir ve Allah (cc)'ın kula emir ve yasağının olmadığı bütün yerlerde güzel olur. Hatta fakirlik, hastalık, gurbet, açlık, elem, sıcak, soğuk ve benzeri gibi emir ve yasağa konu olmayan kevnî hükümlerin cereyan ettiği yerlerde böyle davranmak güzeldir.

Kulun üzerinde emirin, yasağın ve şeriatın haklarının yerine getirilmesinin cereyan ettiği yerlerde ise haramdır. Çünkü bunları kaybetmek, teslimiyetçi olmak ve kendini kadere salıvermek, dinden tam olarak çıkmak demektir. Kişiyi noksanlaştıracağı yere gelince bu, kişinin nafileleri ve çeşit çeşit itaat ve hayırları yerine getirmesi gereken yerlerde meydana gelir.

---

(1) Akıllı olan ve Allah (cc)'ın kendi nefsinde ve afaktaki kanunlarını düşünen kimse, mazisini olduğu gibi unutmalıdır. Çünkü gerek iyilik, gerek kötülük, en büyük eser onun için şu anındadır. Çünkü, güzellikler güzellikleri, kötülükler kötülükleri doğurur. Uyanık mü'min, mutlaka gözünü hazır olmak ve bütün kuvveti ile salih ve kendinden razı olunan bir mü'min olmak için, diğer vakte diker. Resulullah (sav)'ın siretini iyi kavrayan bunu daha iyi anlar. Oyalananlar ve Allah'a kötü zan besleyerek nefislerine yazık edenler ve hiçbir sual, hesab ve mutlak adaletle mükafat göreceğine inanmayanlar, bütün himmetlerini sadece bu ana hasrederler.

Allah (cc) bir kul hakkında hayır murad ettiği zaman ona "vakt" ile yardım eder. Vakti ona müsait kılar. Bir kul hakkında da şerr murad etiği zaman vaktini onun aleyhine elverişsiz yapar ve vaktini daraltır. Her ne zaman yürüyüşe hazırlık yapmak istese vakit ona elvermez. Birincide ise, nefsi her ne zaman oturmak istese vakit onu kaldırır ve onu müsait kılar.

Sûfilerin bazıları sûfileri dörde ayırır:
a- Ashabu's-Sevabık
b- Ashabu'l-Avakıb
c- Ashabu'l-Vakt
d- Ashabu'l-Hak

A- Ashabu's-Sevabık: Ezeli hükmün kulun çalışıp çabalaması ile değişmeyeceğini bildiklerinden, bunların kalbi daima kendileri için Allah (cc)'ın önceden (ezelde) takdir etmiş olduğu şeylerle beraberdir. Derler ki: Sevabık'ın (önceden takdir edilenlerin) uzaklaştırmış olduğunu vesileler yaklaştıramaz." Onların düşünceleri sürekli bu noktadadır. Bununla birlikte, emirleri yerine getirmekle, yasaklardan kaçınmakla ve çeşit çeşit yakınlıklarla -onlara güvenmeksizin ve onlara iltifat etmeksizin- Allah (cc)'a yakınlaşmaya çalışırlar. İçlerinden birisi şu beyitleri bu makamda söyler:

Sen beni muvaffak kılmadığın takdirde, ben seni nasıl razı ederim! Heyhat, heyhat!

Eğer ezelde (kaderimde) takdir edilmemişse, başarmam imkansızdır. Daha önce yaptığım amelim de fayda vermez.

B- Ashabu'l-Avakıb: Bunlar işlerinin sonunu düşünürler. Çünkü işler sonuna göredir. Ameller nihayetine göredir. İşin akıbeti kapalıdır, belli değildir. Şu beyt de bu makamdadır.

Vakitlerin duruluğu seni aldatmasın. Çünkü onların altında gizli afetler vardır.

Ağaçları çiçek açan, çiçekleri açılan, meyveleri parlak olan nice baharlar vardır ki, çok geçmeden semavi bir afet onlara vurmuş ve herşey Allah (cc)'ın buyurduğu gibi olmuştur.

"Tam yer ziynet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de ona (biçmeye, yemişlerini, mahsullerini toplamaya) herhalde kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün ona emrimiz (don, kasırga, sel gibi bir afetimiz) gelivermiştir ki, sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu ta kökünden koparılıp biçilmiş bir hale getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek bir kavim için ayetleri böyle açıklarız" (Yunus, 24).

Şu beyt de bu makamda söylenir:

Nice müridler var ki azim bineği tökezlemiş, onu yere düşürmüştür
Ve iki eli ve ağzı tarafından yere yıkılmıştır.

Onlardan birine -kendisi üzerinde alışılmışın dışında bazı haller görülünce- "Sana ne oldu?" derler.
O da: "Bir perde indi" der ve şu şiiri okur:

Günler güzel iken, günlere iyi zan besledin.
Kaderin getireceği kötü şeylerden korkmadın.
Geceler seninle iyi oldu, sen de aldandın.
Gecelerin duruluğunda olur bulanıklıklar....

Helak olan nasıl helak oldu diye hayret edilmez. Esas hayret, kurtulan nasıl kurtuldu, onadır. Şu beyit bu makamda okunur:

Hastalığıma hayret ediyorsun. -
Sağlığım var ya, hayret edilecek asıl odur!

Gerisin geri dönenle, sarp yokuşa atılanların kat kat fazlasıdır. Şu beyt bu makamda söylenmiştir:

Bin kişiden birini al.
Ondan gayrısını at, gitsin!

C- Ashabu'l-Vakt: Bunlar ne geçmişle, ne de sonuçla meşgul olmazlar. Aksine şu vakti gözetmekle, o vaktin ahkamından kendilerine gerekli olan ne ise onlarla meşgul olurlar. Onlar "Arif vaktinin yoldaşıdır. Onun ne mazisi ne de istikbali vardır" derler.
Onlardan biri Hz. Ebubekir es-Sıddîk'i rüyasında görür ve ona :"Bana nasihat et" der. O da "Vaktinin yoldaşı ol" diye cevap verir.
D- Ashabu'l- Hakk:
Bunlar vakt ve zamanın sahibi, maliki ve idare edicisi ile birliktedirler. O'nun müşahedesi ile, vakitleri müşahede etmekten çekip alınmışlardır. Ne vakti, ne de zamanı, gözetecek zamanları yoktur. Şu beyitler bu makamda okunur:

Bilmiyorum, gecem uzun mu kısa mı? Durmadan değişip duran bunu nasıl anlar?
Gecemi uzatmaya ve yıldızları gözetlemeye koyulsam, terkedilmiş olurum.
Çünkü aşıkların gecenin uzunluğu ve kısalığından yüz çevirtecek aşkları vardır.

Cüneyd anlatır: "Bir gün Seriyy'in huzuruna girdim. Ona "Nasıl sabahladın?" dedim. O da şu beyti söylemeye başladı.

Bana ne geceden, ne gündüzden ferahlık vardır.
Gece uzun mu kısa mı aldırmam ben.

Daha sonra, "Rabbinizin yanında ne gece vardır, ne de gündüz" dedi. Bu sözü ile, vakitlere bakmadığını, aksine gece ve gündüzü takdir edenle birlikte olduğunu anlatmaktadır."

Vaktin Manası

Menazil yazarı şöyle demektedir: "Vakt, bu babda üç mananın ismidir:

Birinci mana: Sadık vecdin zamanıdır." Sadık vecdin zamanı, kalbine gelen vecdin, onda sadık olduğu, tekellüf (zorlama) etmediği, onu elde etmede yapmacık davranmadığı bir vecdin zamanıdır.

"Bu vecdin bağlandığı şey, fazlın ışığını inastır"; yani görmektir. "İnas" görmek (rüyet) demektir. Allah (cc) bu kelimeyi Kur'an'da bu manada ifade buyurur.

"Artık Musa müddetini bitirince ailesiyle yola çıktı. Tûr yanında bir ateş görmüştü. O, ailesine dedi ki (siz burada) kalın. Çünkü ben bir ateş gördüm" (Kasas, 29). Bu kelime herhangi bir "görme" değildir. Bilakis kalbin ünsiyet ettiği ve ısınıp alıştığı şeyi görmektir. Düşmanını veya korkutan birşeyi gören için "anesehû" (onu gördü) denmez.

Şeyhin maksadı şudur: Bu vakt, vecd vaktidir. O kişi, Allah (cc)'ın kendine ihsanını ve fazlını gördüğü için bunda sadıktır.

"Fazl kendisine verilen kimsenin hak etmediği veya hak ettiğinin üzerinde verilen bir bağıştır. Mürid bu fazlı görüp onu kalbi ile mütalaa edince, bu kendisinde o fazlın sahibine karşı muhabbete sevkeden, ona kavuşmaya özlem duyuran başka bir vecd doğurur. Çünkü, nefisler kendilerine iyilik yapanlara sevgi beslemeye meyyal yaratılmışlardır.

Birgün bir arkadaşımızın yanına girdim. Kendisine kendisini ağlatan bir vecd gelmişti. Sebebini sordum. Dedi ki: "Allah (cc)'ın bana bahşetmiş olduğu sünneti ve sünnetin marifetini (bilgisini), onların şüphelerinden ve batıl kaidelerinden kurtulmayı, sarih akla ve Resulullah (sav)'ın getirmiş olduğu selim fıtrata uymayı hatırladım da bu bana bir sevinç verdi ve beni ağlattı." Bu vecdi Allah (cc)'ın fazl ve ihsanı doğurur.

"Onu saf ümit cezbeder." Yani bu vecdi -veya görmeyi ya da fazlı- bulanık olmayan dupduru umut cezbeder. "Dupduru umut" içene "senden bir karşılık olduğu ve seni ümide sevkedenin kendi amelin olduğu vehmi"nin bulanıklığı karışmayan umuttur. İşte "dupduru umut" onu bu vehimden çıkarır. Bilakis o ümit, hak etmediğin halde sana ilk başta nimetler veren Allah'tan umduğun saf ümittir.

Fazlın hepsi O'nundur, O'ndandır ve O'nun elindedir. Fazlın sebepleri, gayeleri, vesileleri, şartları, engellerinin kaldırılması- Allah (cc)'ın elindedir. Kul, O'nun dilemesi, izni ve nasib etmesi olmadan o fazlı elde edemez.

Özetlersek: bu birinci derecedeki vakt, sebebi Allah (cc)'ın kuluna fazlını görmek olan sadık vecd'den ibarettir. Çünkü onun ümidi, bulanıklıklardan safi ve temizdir.

"Sadık korkunun cezbettiği korumanın vecdi". Burada ismet (koruma) kelimesindeki "lam" harfi daha önce geçen "inas"ın başındaki "lam"a atfedilmiştir. Yani sadık korkunun cezbettiği (getirdiği) muhafaza ve korumanın vecdidir. Kelimenin başındaki "lam" sebep bildirmek için değildir. Bilakis "şunu tatmak, şunu görmek" gibi cümlelerde geçen "lam" gibidir. O halde vecdin bağlı olduğu "ismet" Allah'tan samimi olarak korkmanın getirmiş olduğu zahiri ve batınî korumadır. Bu derece ile bir önceki derecedeki vecdin farkı şudur: Birincideki vecdi samimi ümit sağlar, ikincideki vecdi samimi korku sağlar.

Bahsedeceğimiz gibi, üçüncüdeki vecdi samimi sevgi sağlar. "Muhabbetin meşalesinin getirdiği şevk haraketinin vecdi" ifadesinin manası işte budur. "Lehîb (haraket, sıcaklık) ile "iştial" (tutuşma) kelimelerindeki tevriye sanatı müellife hizmet etmiştir. Muhabbet ne zaman kuvvetli olursa, onun ateşi kalbte tutuşur. O ateşten de sevgiliye kavuşma özlemi, harareti doğar.

Bu derecenin kapsadığı üç unsur (sevgi, korku ve ümit) kişiyi en faydalı ve en layık şeyle vaktini mamur etmeye sevkeden esaslardır. Bunlar sülûkun ve Allah'a seyrin esaslarıdır. Bunları Allah (cc) şu ayetle biraraya getirmiştir: *"Onların hangisi Rablerine daha yakın (olacak) diye taptıkları da (bizzat) vesile arıyorlar. O'nun rahmetini umuyorlar. O'nun azabından korkuyorlar. Çünkü Rabbinin azabı korkunçtur"* (İsra, 57). Bu üçü kulluğun etrafında döndüğü mihverdir. Ameller de bunun üzerine döner dururlar. Allah (cc) daha iyisini bilir.

Vaktin Bir Başka Manası

Menazil yazarı sözlerine şöyle devam eder:

"*İkinci mana:* Vakt sâlikin yolunun adıdır. Salik temekkün ile televvün arasında yürür. Fakat temekkün ile ilişkisinin mahiyeti nedir? Hâl'e sülûk, ilme iltifat eder. Bazen ilim onu meşgul eder, bazen onu hal götürür. İkisi arasındaki belası onu bazen şuhûd olarak eritir, bazen ona ibret verir, bazen de ona teferruk gayretini gösterir."

Şeyh'e göre vaktin üç manasından ikincisi budur. Vakt, "Salikin yolunun adıdır" ifadesi, tamlama olarak, sâlik olan kulun yolunun adıdır, anlamına gelir.

"Temekkün ile televvün arasında yürür"; yani bu sülûk erbabı kul temekkün ile televvün arası yürür. Temekkün, kulluğun hükümlerine müşahede ve hal ile boyun eğmektir. Televvün, özel olarak bu yerde kulluğun hükümlerine ilim ile boyun eğmektir. Hal ise onu kuvveti ve otoritesi ile cem' eder ve ona temkin verir.Boyun eğmenin çeşidini bilmek, bağlandığı şeylere ve ahkamına göredir.

"Fakat vaktin temekkün ile ilişkisi nedir,elde etmesi nasıldır? Hal'e sülûk, ilme iltifat eder" cümlesine gelince bu kul, hale sülûk, ilme iltifat ettiği müddetçe temekküne sülûk etmektedir. İlme sülûk, hale iltifat ederse o zaman temekküne girmiş (salik) olmaz.

Sülûk edenler iki sınıftır:

a- Hal'e sülûk,ilme iltifat edenler. Bunlar temekküne daha yakındırlar.

b-İlme sülûk, hale iltifat edenler. Bunlar ise televvüne daha yakındırlar. Şeyhin kelamından hasıl olan bunlardır. Bu üçü ilim ehli ile hal ehli arasındaki fark noktasıdır. Hatta öyle ki, sanki bu ikisi birbirinden ayrı iki gruptur. Her bir zümre diğeri ile ünsiyet etmez, birbirleriyle arkadaş olmaz. Ancak gözünü kapayarak ve bir nevi hoş görmeyerek beraber olurlar.

Bu, iki tarafın kusurundan ileri gelir. Çünkü bir taraf ilim içinde yürümekten (sülûk), diğer taraf da ilim içinde halden acizdir. Her iki taraf ta hal ile ilmi biraraya getirememiştir. Bunun üzerine, bir grup ilmi, ilmin genişliğini ve nurunu alırlar ve ilmi tercih ederler diğerleri ise hali, halin kuvvetini ve temkinini alırlar, onu tercih ederler. Her iki zümreden zayıf ve sadık olanlar hal ve ilimden birisiyle yürürler, diğerine yönelirler. Bir gurup hale boyun eğmekte, diğeri de,ilme boyun eğmektedir. Fakat hale boyun eğen ne zaman bu hal ile ilme karşı gelirse, hal'den erişebileceği mertebeye erişmiş bile olsa, yine yoldan kesik ve mahrum olur.

İlme boyun eğen de bununla ne zaman halden yüz çevirirse, kaybetmiş ve noksan kalmış olur. Gaye yerine vesile ile meşgul olmak durumuna düşer. Temkin erbabı, halinde ilmiyle idare eder. Haline hüküm verir ve onun hükmüne boyun eğer. O ilminde de haliyle idare eder. Halinin kendisi ile kalmasına izin vermez. Bilakis halini ilmin gayesine çağırır: İlme uyar, davetini kabul eder. Bu ümmetin kamil olanlarının hali işte budur. Sahabelerin hallerini inceleyen kimse, onların hallerini hiç kuşkusuz bu söylediğimiz gibi bulur.

Müteahhirûn hal ile ilmi birbirinden ayırınca onlara noksanlık ve zayıflık geldi. Yardım ancak Allah'tan dilenir. *"O kimi dilerse ona kız (evlat)lar bağışlar, kimi dilerse ona erkek(evlat)lar lütfeder. Yahut (o çocukları) erkekler, dişiler olmak üzere çift verir. Kimini de dilerse kısır bırakır. Şüphesiz O hakkıyla bilendir, (herşeye) kadirdir"* (Şuara, 49-50). İşte bunun gibi dilediğine ilmi verir. Dilediğine hal bağışlar. Dilediğine ikisini birden verir. Dilediğine ikisini de vermez.

"İlim onu bir zaman meşgul eder"; yani ilmi onu halin temekkününe sülûk etmekten alıkoyar. Çünkü ilmin müteallak, (bağlandığı şeyler) çeşit çeşittir. İlim ayırır, hal toplar. Çünkü hal, fenaya çağırır. Halin kuvveti de işte buradadır.

"Hal, bazen onu taşır"; yani bazen hal ona hakim olur ve kul, halin kuvvet ve otoritesi ile sülûka götürülür. Halin yardımı ile gidişi kuvvetlenir. Yani ona ilim hakim olunca, onu sülûüktan alıkoyar. Müteahhirûnun metodundan bilinen şudur ki, onlara göre ilim sülûktan alıkoyar. İşte bunun için sâliki hale sülûk etmiş, ilimden yüzçevirmiş birisi sayarlar.

Fakat bizim söylediğimiz gibi (ilim sülûk'a yardımcı olur, ona teşvik eder, ilim sahibi ilim içinde, ilim vasıtası ile salik olur) olursa,ilim o kişiyi sülûkundan alıkoymaz. Hatta en zayıf seyri (sülûku) fena yolunda olsa bile... Şüphesiz ilim fena ile birleşmez. Aslında Allah (cc)'a sülûk edenlerin gayesi de bu değildir. Hatta insanın yoluna çıkan şeylerden biri olsa bile, o yolun ayrılmaz bir parçası değildir. Daha evvel açıkladığımız gibi fena kamil olmayanların önüne dikilir.

Arzulanan gaye olan kamil fena, Allah (cc)'tan başkasını sevmek ve istemekten uzak olmaktır. Böylece mürid, Allah muhabbeti ile O'ndan başkasını sevmekten uzak olur. Böylece Allah (cc)'ı irade ederek, O'ndan umarak, korkarak, O'na tevekkül ederek, O'na dönerek, O'ndan başkasını istemekten, O'ndan başkasından korkmaktan, ummaktan ve O'ndan başkasına tevekkül etmekten uzaklaşır (fani olur). İşte bu "fena" hiçbir zaman ilme aykırı değildir. Kul ile ilim arasına asla engel olarak girmez. Aksine çoğu zaman kulun en büyük yardımcısı olur. Bundan müteahhirûnun ekserisi gafildirler. Çünkü onu bilmezler ve sülûk etmemişlerdir. Fakat Allah (cc) yeryüzünü bunu yerine getiren ve ona davet eden davetçiden boş bırakmaz.

"Onun belası ikisinin arasındadır"; yani, onun azabı ve elemi ilme çağıranla, hale çağıran arasındadır. Çünkü imanı ilmin davetçisine uymaya çağırırken, varidi onu halin davetçisine uymaya çağırır. Ve artık o iki alacaklı arasındaki borçlu gibi olur. Her ikisi de hakkını isterken, onun elinde ancak birine ödeyecek kadarı vardır.

Biliyorsun ki bu durum eli dar ikendir. Yoksa durumu müsait olsa, her iki alacaklıya da hakkını verir.

"Bazen ona şuhûd tattırır"; yani bu iki davetçi arasında meydana gelen bela, bazen ona şuhûd tattırır. Bu "bazen" de kendisine hakim olan "ilim"dir.

"Bazen de ona ibret verir." En yakın ihtimal, kelimenin "ayn" ve "ba" ile yazılan "ibret" olmasıdır. Manası şöyle olur: İlim, o kişiye Allah'ın fiillerinden ibret ve o fiillerle delil getirme kudreti sağlar. Çünkü,Allah (cc) kendi nefsini fiilleriyle gösterir. O halde ilim o kişiye ibret ve Rabbine istidlal gücü verir.

Bu kelimenin "ğayn" ve "ya" ile yazılıp "gayret" okunması da mümkündür. Bu takdirde manası: İlim bu kişiye, hal sahibinin makamından mahrum olduğu için bir "gayret" (kıskançlık) verir. Bundan dolayı, ilimle halden mahrum olduğu için kıskanır. İstidlal ile açık açık görmekten mahrum olduğu için, iman (gayba iman) ile -ihsan makamı olan- şuhûd'dan mahrum kaldığı için kıskançlık duyar.

"Bazen de ona teferruk kıskançlığı gösterir." Buradaki kelime ancak "gayret" (kıskançlık) olabilir. Başka iltimal yoktur. Yani ilim ona kendi vadilerinde teferruk kıskançlığı verir ve böylece halin durumu ile ilmin durumunu birbirinden ayırır. Bu sehv (1) ve temyiz halidir.

Şeyh burada sanki şuna işaret ediyor: Bu makamın sahibinin tefrikası (2) Allah ile olan cem'iyyetini (3) kıskanmaktır ve nefsi Allah ile cem'iyyetten, ilmin teferrukuna kaçmaktadır. Çünkü nefislere Allah ile cem'iyetten daha ağır gelen birşey yoktur. Nefsi Allah'tan bazen hal'e, bazen amele, bazen ilme kaçar. İşte sadık saliklerin nefisleri böyledir.

---

(1) Sehv: Gaybet halinin nihayete ermesinden sonra his ve şuur haline dönüştür. (Kuşeyrî Risalesi. S. Uludağ, sh. 162. (Çev)

(2) Tefrika: Cem'iyyetin zıddıdır. Fiilleri halka nisbet etmektir.

(3) Cem'iyyet: Kalbin ve himmetin düşüncelerin dağınıklığından uzak ünsiyet hali ile, Allah ile bir araya gelmesidir.

Bunlardan olmayanlara gelince,bunların nefisleri Allah'tan şehvetlere ve rahatlara kaçar. Nefislere en ağır gelen şey Allah ile cem'iyettir. Nefis kişiyi kendisini Allah'a ulaştırmaması, Allah'tan başkası ile meşgul etmesi için teşvik eder. Çünkü nefsi Allah (cc)'a bağlamak ona ağır gelir. Bundan da ağır olanı Allah'ın emirlerine bağlamak, yasaklarından alıkoymaktır. Nefis daima seni, amel yerine ilimle, hal yerine amel ile, Allah (cc) yerine hal ile hoşnud eder. Bunu, ancak Allah'a seyir ve sülûka koyulmuş kişiler ve O'ndan başka herşeyin kendisini yoldan alıkoyduğunu bilenler anlar!

Şeyhin de işaret ettiği gibi, sözü, bu manada üç dereceyi kapsar:

a- Hal derecesi

b- İlim derecesi

c- İlim ile hal arasını tefrik derecesi.

Bu üç derece, vaktin manalarından ikinci manaya hastırlar. Allah (cc) daha iyi bilir.

Menazil yazarı devamla şöyle der:

"Üçüncü mana: "Vakt Haktır" demişlerdir. Bununla kastettikleri, vaktin resminin hakkın vücudunda kaybolmasıdır. Bu mana buna göre bu isminden öncedir. Fakat o, bu üçüncü mananın, yani içinde resimlerin sırf vücud olarak değil, keşif olarak dağılıp yok oldukları zamanın adıdır. Bu berk ve vecdin üstünde bir durumdur. Bu eğer devam etse ve kalsa, cem' makamının üstünde bir durumdur. Vücud vadisine ulaşmaz, fakat o muamele yükü olarak yeter. Müsamereden temizler. Vücûd kokularını koklar".

Vaktin manalarından olan bu üçüncü mana bir evvelkinden daha özel, tasavvur ve elde etme bakımından daha zordur. Çünkü, önceki televvün eden sülûkun vaktiydi. Oysa bu, temekkün eden keşfin vaktidir. Bundan dolayı ona, kişinin kalbine hükmü ağır bastığı için "hak" demişlerdir. Artık o kişi vaktin resmini hissetmez. Aksine keşfin nuru onu etkisi altına aldığı için, onun vaktini hatırlama kalbinden çıkar gider.

"Vakit haktır"; yani, bunların bazıları vakte "hak" demişler ve sonra bundan neyi kastettiklerini tefsir etmişlerdir. Bununla, vaktin resminin hakkın vücuduna dalmasını kastetmişlerdir. Bu da şu demektir: Hakkın bu üçüncü manasına sülûk eden kimsenin vaktine dalması şiddetli olunca, ondan vakti tamamen dağılır, yok olur, gider. Bunun daha iyi anlaşılması için şöyle demek mümkündür: Bu kimsenin şu andaki vakti zamanın mahiyetine gömülünce, zaman vaktin resmini, en küçük parçasına varıncaya kadar kuşatır ve bir damla suyun denizin içinde kaybolması gibi onu içine alır.

Sonra iki tarafı sınırlı olan zamanın resmi dehrin varlığına gömülür. Dehr ezel ile ebed arasıdır. Sonra dehrin resmi de Allah Teala'nın devamlılığına dalar. Bu devamlılık Allah'ın sıfatıdır. Burada da dehr, zaman ve vakt yok olur. Onların, Allah'ın devamlılığına asla hiçbir nisbeti yoktur. Artık zaman, dehr, vakt ilahi devamlılığın içinde eriyip gitmiştir. Tıpkı mahluk olan nurların O'nun nuru, mahlukatın ilminin O'nun ilmi, kudretlerinin O'nun kudreti, güzelliklerinin O'nun güzelliği, sözlerinin O'nun sözleri içinde -mahlukatın Allah'ın sıfatlarına asla nisbeti olmayacak şekilde- eriyip yok olması gibi...

Sûfilerin istikamet ehli olanlarının "Allah'tan başka hiçbir şey mevcud değildir" veya "Aslında Allah'tan başka mevcut yoktur" yahut da "Burada lem yekûnu olan fanidir, 'lem yezel' olan bakidir" gibi ve benzeri sözlerinden maksatları budur. Özellikle bu şuhuda istiğrak vücudda olduğu gibi olup, bunun etkisi ilmin etkisine hakim olunca, ilim onun varidi ile kaplı temyiz kuvvetinde zayıflık olduğu ve ilim şuhûd ve halin hükmü yüzünden gizlendiği zaman böyledir.

Burada Allah (cc) iman edenlere, sabit sözleriyle sebat ihsan eder. Birçok ayak da en alçak çukura kayar. Şüphesiz Allah'ın varlığı ve devamlılığı O'ndan başka herşeyin vücudunu, vaktini ve zamanını -sanki hiçbir varlıkları yokmuş gibi- olacakları şekilde kuşatır, ihâta eder.

İşte vahdet-i vücud'a kail olanlar burada hata etmişler ve O'ndan başkasının kesinlikle vücûdunun olmadığını zannetmişlerdir. Sûfilerin ehl-i istikamet olanlarının sarfettikleri müteşabih sözler onları aldatmış ve o sözleri küfür ve sapıklıklarına dayanak yapmışlardır. Saliklerin kendilerine döneceğini ve insanların tarikatının bir olacağını zannetmişlerdir: *"Halbuki Allah kendi nurunu kendisi tamamlamaktan başkasına razı olmaz. İsterse kafirler hoş görmesin"* (Tevbe, 32).

"Bu mana bana göre bu isimden öncedir" demekte yazarın kasdı şudur: "hak", "vakt" olan isimden daha öncedir. Yani vakt diye isimlendirilmekten münezzehtir. Ona vakt denmesi gerekmez. Çünkü vakitler "hadis" (sonradan olma) dirler.

"Fakat o, bu üçüncü manada -mutlak vücûd olarak değil- keşf olarak rusümün dağılıp yok olduğu zamanın adıdır."

"Rüsum"un dağılıp yok olması, onların izmihlali ve fena bulmasıdır. Sûfilere göre rüsûm, Allah'tan gayrı herşeydir. Burada Şeyh, rüsumun, kulun keşfî varlığında kendini istiğrak eden (kuşatan) keşften dolayı, rüsûmu hissedecek bir genişlik olmayacak şekilde, yok olduğunu söylemektedir. İşte sûfilerin istikamet erbabının akidesi budur.

Vahdet-i Vücud ehli olan mülhidlere gelince; onlara göre, rusûm, Allah'ın bizzat vücudunda erimiştir. Hatta rusûmun vücudu O'nun vücudunun aynıdır. İki vücudu birbirinden ayıran ancak histir. Kul keşfi sebebi ile hissinden uzaklaşınca, rusûmun vücudunun Hakk'ın vücudunun aynı olduğu ortaya çıkar.

Fakat Şeyh, kitabında zikretmiş olduğu iki makamı "keşf" ve "vücûd" ile ifade ediyor gibidir. Ona göre "keşf" "vücûd"dan daha aşağıdır. Çünkü, "keşf" o kişinin rüsûmunun bir kısmı ile birlikte olur. Onunla birlikte fenaya dahş olamaz. "Vücûd" halinde ise, onunla birlikte resim olamaz.

Bu nedenledir ki "Sırf vücûd olarak değil" demektedir. Çünkü ona göre sırf vücud, resimleri yokeder. Ve her halü karda, bu mahza vücud, vâcidin vücûdunda resimleri yok eder, dışardaki resimleri yok etmez.

Bu meselenin sırrı şudur:

Bu makama ulaşan kimsenin, bütün varlıklarda olduğu gibi tabii vücûdundan başka, bir başka vücudu ile kalbinin ve ruhunun bir başka neş'eti (oluşu) olur. Hayvanî neş'etin (oluşun) bu neş'ete nisbeti, anne karnındaki neş'etin (oluşun) alemdeki/dünyadaki mücahede neş'etine ve bunun da ahiretteki neş'ete (oluşa) nisbeti gibidir.

Bir kulun dört oluşu (neş'eti) vardır:

a- Hiçbir gözün idrak edemeyeceği, hiçbir elin ulaşamayacağı şekilde ana rahmindeki oluş.

b- Dünyada oluş.

c- Berzah aleminde oluş.

d- İkinci dirilişteki oluş.

Bunlardan her biri bir öncekinden daha büyüktür. Bu oluş, kalp ve ruh için aslî, beden için ona tabi oluş şeklindedir.

Ruhun da bu alemde iki oluşu vardır:

a- Herkes gibi ortak ve tabii oluş.

b- Kalbî ve ruhanî oluş ki, kalbi ondan doğar. Bedenin doğup, karındaki rahim kesesinden ayrıldığı gibi, ruh da tabii kesesinden ayrılır.

Bunlara inanmayan bundan yüz çevirsin ve başka şeyle meşgul olsun. İmam Ahmed'in zühd kitabında şu satırlar yer alır: "Mesih (as) havarilere "Sizler iki defa doğmadıkça semaların ruhlara mahsus olan gayb alemine giremezsiniz" dedi. " Rahmetli İbn Teymiyye'den işittim, şöyle diyordu: "Bu doğma, bedenlerin annenin bedeninden doğması ve ordan çıkması gibi, ruhların ve kalplerin de tabiat aleminden çıkması ve bedenlerden doğmasıdır. Diğer doğma ise, bilinen doğmadır. Allah (cc) daha iyisini bilir."

"O, bark ve vecd'den üstündür"; yani içinde resimlerin yok olduğu bu keşf, bark ve vecd mertebelerinden üstündür. Çünkü bu daha devamlı ve daha sabittir. "Vücûd" da bundan üstündür. Çünkü o devamı ifade eder.

"Eğer devam ederse o cem' makamına yakın olur"; yani bu "vakt" devam ederse "Cem" makamına yakın olur. Cem; kalbin Hak Teala'dan başkasını hissetmesinin, -başkası yerine O'nunla meşgul olduğu için- gitmesi, yok olmasıdır. Bu şuhud'da cem'dir. Oysa sapıklara göre; vücud'da cem'dir. Şeyhin kasdı şudur: Eğer bu üçüncü manasıyla vakt devam ederse cem'in huzuruna yaklaşır. Fakat devam etmez.

"Vücud vadisine ulaşamaz"; yani bu sözü edilen vakitte salik vücud vadisine ulaşamaz ki yolculuğu kessin. Vücud vadisi cem'in huzuru ve yanıdır.

"Fakat o, muamelenin yükünü atar"; yani sözkonusu vakt -ki bu, cem'e yakın keşiftir- onu ikame edebiliyor iken, amilden muamele yükünü hafifletir. Çünkü o, habere binaen amel ederken, gözüyle görmeye binaen amel eder olmuştur. Şeyhin maksadı işte budur.

Mülhid kimseye göre o şahıs cismanî muameleden uzaklaşır ve o kişiyi kalbî muameleye sevkeder. Daha önce, söze bu mananın verilmesi meselesi bahis konusu olmuştu.

"Onu müsamereden temizler". Sûfilere göre "müsamere" kul ile Rabbi arasında geçen ruhî ve kalbî konuşmadır. Daha önce geçtiği üzere "müsamere" yerine "münacaat" denmesi daha uygundur. Bu keşf, Allah (cc)'tan başkasını zikir ve O'ndan başkasına münacaatla müsamereden kişiyi temizler.

"Vücudun kokularını koklar"; yani bu mahsus vaktin makamında olan kişi vücudun kokularını koklar. Vücûd.cem'in yanıdır. Çünkü onlar cem'in yanına "cem' ve vücûd" diye isim verirler. Bununla da Allah'ın vücûdunun (varlığının) zuhurunu ve O'ndan başkasının varlığının fani oluşunu kastederler.

Daha önce söylediğimiz gibi, O'ndan başkasının vücudunun (varlığının) fani oluşu iki şeyden biri ile olur:

a- Ya kulu müşahededen uzaklaşması ile, ki artık onu müşahede etmez.

b- Veya Rabbin varlığına nisbetle kendi varlığının yok olması, dağılması ile. Bu iki manadan başkasına iltifat etme, zira bu sapıklık ve küfürdür. Ancak Allah (cc)'tan yardım dilenir.

SAFA MERTEBESİ

Menazil yazarı şöyle der: "Allah (cc): *"Çünkü onlar bizim indimizde cidden seçkinlerden, hayırlı (zat)lardandı"* (Sad, 47) buyurmuştur".

"Safa" "keder" (bulanmak) tan uzak olmanın ismidir. Safanın bu bölümdeki anlamı telvin'in düşmesidir."

Ayetle delil getirmesi şu şekildedir: "mustafa" kelimesi "saffet"ten iftüâl kalıbıdır. Anlamı, birşeyin hülasası, içine karışan şeyden tasfiye edilmesi, süzülmesi demektir. "Istafa eş-şey'e li nefsihî" (birşeyi başkasının ortaklığının karışmasından halis kıldı, temizledi) sözü bu anlamdadır. Yine bu babda "safiyy" kelimesi vardır. Anlamı, Resulullah'ın ganimetten kendi nefsi için seçip ayırdığı şeydir. Yine "Safî şey" derler. Anlamı, başkasının bulandırmasından halis, uzak olan demektir ki, kelimenin anlamı hep seçme, ayırma, temizleme anlamları etrafında döner, durur.

"Safa, bulanıklıktan uzak olmanın ismidir" şeklindeki şeyhin ifadesinde geçen "beraet" halas, kurtulma, uzak olma demektir. "Keder" bulanıklık, hoş olanın pis olana karışmasıdır.

"Safa, bu bölümde, telvinin düşmesidir" ifadesine gelince; "telvin" tereddüt ve dalgalanma, çeşit çeşit olma demektir.Şu beyit bu anlamda söylenmiştir:

Hergün bir başka oluyorsun.
Bunu bırakman, senin için daha güzeldir.

Safanın Dereceleri

Menazil yazarı "Safa üç derecedir" der ve şöyle devam eder:

"Birinci Derece: Tarike sülûk etmek için insanı ayıklayan, çalışmanın nihayetini gösteren, yönelenin himmetini sahih kılan ilmin safasıdır."

Şeyh, bu derecede üç fayda zikretmektedir:

Birinci fayda: "Tarîke sülûk için sâliki ayıklayıp temizleyen ilim." Bu işaret etmiş olduğu saf ilim, Resulullah'ın getirmiş olduğu ilimdir. Cüneyd daima: "Bizim şu ilmimiz kitap ve sünnete bağlıdır. Kim Kur'an'ı ezberlemez, hadisi yazmaz ve onları derinden derine iyice anlamazsa, kendisine uyulmaz" derdi. Ariflerden bir diğeri: "Şeriate uymayan her hakikat küfürdür" demiştir. Cüneyd: "Bizim bu ilmimiz Resulullah (sav)'ın hadisine kenetlidir" der. Ebu Süleyman ed-Dârânî ise: "Sûfilerin nüktelerinden bazen kalbime gelenler olur. Fakat kitap ve sünnetten iki adil şahit olmadıkça onları kabul etmem" demiştir. Nasrâbazî: "Bu yolun aslı, kitap ve sünnete sarılmak, heva ve hevesle bid'atleri bırakmak, selefe uymak, diğerlerinin sonradan uydurdukları şeyleri terketmek, evvelkilerin tutmuş olduğu yolda durmaktır" der.

Bunların bir kısmını daha evvel zikretmiştik. İşte, vahy ve nübüvvet ocağından alınan bu saf ilim, kişiyi kulluk yoluna girmek için ayıklar, temizler. Bunun aslı, Resulullah'ın bâtın ve zahir terbiyesi ile ahlaklanmak, zahir ve batında onu hakim kılmak, seni nereye koymuşsa orada durmak, nereye yürütüyorsa onunla birlikte yürümektir. Bunu öyle gerçekleştireceksin ki, Resulullah (sav)'ı; bütün işlerini -gizli ve aşikar- kendisine havale ettiğin, bütün hallerinde kendisine uyduğun şeyhinin mesabesinde kılmalısın. Böylece Resulullah (sav)'ı şeyh, imam, örnek, hakim yapmalısın. Kalbini onun kerim kalbine, ruhaniyyetini onun ruhaniyyetine, tıpkı müridin ruhaniyyetini şeyhinin ruhaniyyetine bağladığı gibi bağlamalısın. Ve seni çağırdığında ona uymalı, durmanı istediğinde onunla durmalı, seni yürüttüğünde yürümeli, söylediğinde kabul etmeli, indiğinde inmeli, kızdığı zaman kızmalı, o hoşnud olduğu için hoşnud olmalısın. Sana birşeyi haber verdiği zaman, o haberi gözünle görmüş gibi kabul etmeli, sana Allah (cc)'tan bir haber verdiği zaman, onu da Allah'tan kendi kulağınla duymuş gibi kabul etmelisin. Kısacası, Resulullah (sav)'ı şeyhin, üstadın, öğretmenin, terbiyecin, yetiştiricin kabul etmelisin. Kendinle onun arasındaki aracıları -tebliğ müstesna- kaldırmalısın. Tıpkı kendinle onu gönderen Allah arasında ibadette vesileleri kaldırdığın gibi... Aracılığı ancak emrinin, yasaklarının ve peygamberliğinin sana ulaşması noktasında kabul edebilirsin.

Bu iki tecrid, "La ilahe illallah, Muhammedun resulullah" kelime-i şehadetinin aslıdır. Allah (cc), kendisinden başkasının ibadete layık olmadığı ma'buddur. Resulü de kendinden başkası itaata layık olmayan, kendine itaat edilen, uyulan, kendisi ile hidayete erilen biridir. Kendinden başkasına; Resulullah (sav) itaat edilmesini emretmişse, itaat edilir. Böylelikle o kişiye asıl'a tabi olmakla tabi olunur.

Kısacası; yol ancak Resulullah (sav)'ın izine uyanlara, içi ve dışıyla ona tabi olanlara açıktır.

Sülûk eden bu yoldan başkasına koyulamaz. Çünkü aksi takdirde sülûkundan elde edeceği nasip ancak yorgunluktur. *"Onların amelleri, dümdüz ve engin çöllerdeki bir serap gibidir ki, susayan onun bir su olduğunu sanır. Nihayet o, buna vardığı zaman onu birşey olarak bulmamıştır. Kendi (ameli) yanında (yalnız) Allah'ı bulmuştur. O da onun hesabını tastamam vermiştir. Allah, hesabı çok süratli olandır"* (Nur, 39).

Sâlik olan, Resulullah'ın yolundan başkasına koyulamaz. Çünkü sürünse bile vasıl olur. Resulullah (sav)'a tabi olanları, amelleri oturtsa bile, onları azim ve kararları, peygamberlerine biatleri ayağa kaldırır. Şu beyt bu manada söylenmiştir:

Senin nazlı yürüyüşün gibisini nerden bulurum?
Yavaş yürüyorsun ama en önde geliyorsun.

Resulullah (sav)'ın yolundan sapanları amel ve çalışmaları ayağa kaldırsa bile, onun yolundan sapmaları kendilerini oturtur. Şu beyt de bu manada söylenir:

Onlar yürüyüşlerinde hala mekanlarındadırlar.
Yürüyerek ordan göçüp gitmemişler, yorulmuşlardır.

"Ona cidd'in gayesini gösterir" ifadesindeki "cidd", çalışma, paçaları sıvayıp işe koyulma demektir. "Gaye" ise son demektir; yani; ilmin safası kişiyi, çalışıp çabalayarak yöneldiği gayeye götürür. Çünkü birçok salik -hatta ekserisi- çalışma ve çabası ile saliktir ve maksada dikkat etmezler.

Bu konuda gerçekten çok güzel bir örnek vermek istiyorum. Üzerlerinde nimet, sevinç eseri olan değerli elbiseler giymiş acaip görünüşlü bir grup insan uzak diyarlardan gelir. Halk bunları acaip bulur ve hallerini sorarlar. Onlar da şöyle cevap verirler: "Memleketimiz memleketlerin en güzelidir, nimetlerin çoğu bizim ülkemizdedir. Ülkemiz, ülkelerin en rahatı, suyu en bol olanı, havası en temizi, en çok meyvelisi, en mu'tedilidir. Halkı da böyledir, en güzel ve güleryüzlü insanlar bizim halkımızdır. Bununla birlikte, ülkemizin kralının güzelliğini, kemalini, ihsanını, ilmini, hilmini, cömertliğini ve halka rahmetini, onlara yakınlığını anlatmak mümkün değildir. Kendisinin diğer krallara karşı heybet ve satveti vardır. Onların hiçbiri ona karşı mukavemet etmeyi ve onunla savaşmayı akıllarından bile geçiremezler. Dolayısı ile halkı düşmanlarına karşı emniyettedir. Korku onlara asla gelmez. Bununla bebaber, onun bazı muayyen vakitleri vardır. O vakitlerde halkının karşısına çıkar, huzuruna girmelerine imkan verir. Kendisi ile aralarındaki hicabı (perdeyi) kaldırır, gözleri ona değdiğinde, içinde bulundukları bütün nimetler dağılır, yok olur, hatta öyle ki o nimetlere dönüp bakmazlar bile... Onlardan birine yöneldiğinde memleketin diğer ahalisi, ta'zim ve iclal ile ona yönelir. Biz onun diğer ülke halklarına gönderdiği elçileriyiz, onları onun huzuruna çağırıyoruz. Bunlar onun insanlara gönderdiği mektuplardır. Bizim yanımızda, bize kötü zan beslenmesini ortadan kaldıracak ve bizim ona iftira etmekle suçlanmamızı kaldıracak delillerimiz de vardır.

İnsanlar bu söylenenleri duyunca, elçilerin hallerini görünce, birkaç zümreye ayrıldılar.

Birinci zümre: "Biz ülkemizden ayrılmayız, diyarımızdan çıkmayız, alıştığımız hayatımızı ve evlerimizi terkederek, babalarımızdan, çocuklarımızdan ve kardeşlerimizden ayrılmaya, bu ülkeden başka bir yerde va'dedilen bir durum için uzun bir yolculuğa çıkmaya göğüs geremeyiz. Bizler, içinde bulunduğumuz şeyleri ancak büyük bir güç ve çaba sayesinde elde ettik. Bunları nasıl bırakalım?" derler.

Bu zümre, kendi vatanlarından ve ülkelerinden ayrılmayı ruhlarının bedenden ayrılması gibi görürler. Çünkü ruh -bedene çok fazlaca alıştığı için- bedenden ayrılmaktan hoşlanmaz. Hatta tükenmez bir nimete girecek bile olsa ayrılmaz. Bu zümrede his ve mizacın sesi, akıl ve rüşdün sesine baskındır.

İkinci zümre: Bunlar, elçilerin halini, içinde bulundukları behçet ve iyi hali görünce, bunların doğruluğunu anlayınca, o padişahın ülkesine sefere çıkmaya hazırlanırlar ve yürümeye başlarlar. Kendi aile fertleri, arkadaşları, geride kalan kabile üyeleri, dostları, meskenleri, evleri, bahçeleri, hepsi onların karşısına dikilirler. Bunun üzerine bir adım ileri bir adım geri gitmeye başlarlar. Padişahın ülkesinin hoşluğunu ve oradaki rahat yaşantıyı hatırlayınca onun tarafına doğru ilerlerler.

Alışıp, itiyat ettikleri kendi ülkelerinin gölge ve yaşantısı, ailelerinin ve arkadaşlarının dostluğu karşılarına dikilince, yürümekten geri dururlar, o arkadaşlarına yönelirler. Onlar, biri diğerine baskın ve kuvvetli oluncaya dek daima iki çağrı ve iki cazibe noktası arasında kalırlar. Sonra onlardan hangisi baskın ise ona yürürler.

Üçüncü zümre: Azimlerinin sırtına binmişlerdir ve padişahın ülkesinin daha evla olduğunu görmüşlerdir. Nefislerini oraya yöneltmişlerdir. Bu konuda kendilerini, kınayanın kınaması vazgeçirememiştir. Fakat bunların yürüyüşünde, o ülkenin ahvalinin ve padişahın halinin belli oluşunun kuvvet ve zayıflığına göre bir yavaşlık vardır.

Dördüncü zümre: Yürüyüşte ve yürüyüşe devamda gayretlidirler. Gayretli yürümüşlerdir. Bunlar şu şiirdeki gibidirler.

> *Nice kafileler; gece siyaha çalan toz rengi ile her tozlu ufukta perdelerini indirirken, develerini sürmüşlerdir.*
>
> *Yollar develerine söyledikleri türkülerde eridi. Böylece onların asıl bineği kararlılıkları oldu.*
>
> *Gecenin yıldızları onlara isteklerini, şi'ra yıldızında ve devekuşunun başında bile olsa gösterir.*

Bunların bütün himmetleri yürüyüşe sarfedilmiştir. Bütün kuvvetleri, büyük maksat ve yüce gayeye en ufak bir eğilme olmaksızın, yine yürüyüşe vakfedilmiştir.

Beşinci zümre: Yürüyüşte ciddiyet ve gayrete yapışmışlardır. Himmetleri gayeye sarfedilmiştir. Onlar yürüyüşlerinde, yürüyüş gayelerine bakıp durmaktadırlar. Sanki onu (maksadı) uzaktan görmekte, o maksat da onları kendine ve ülkesine çağırmaktadır. Onlar kalplerinde beliren bu şahid üzere amel etmektedirler. Onların herbiri kendi şahidi nisbetinde amel etmektedir. Her kim ilminde amelin gayesini müşahede ederse, amelde samimiyeti, ihlası, onu güzel yapması, amel için güç sarfetmesi, onu müşahede etmeyen ve görmeyenden daha tam olur. Ve gaib olanın başına gelen yorgunluk ve belanın hissini duymaz. Vücud, buna şahittir.

Her kim bir padişahın huzurunda, o görüp dururken amel etse, bunun hali, ondan uzakta onun arkasından amel edenin hali gibi olmaz. Çünkü bu kişi amelinin ona varıp varmadığından emin değildir. Kesin bilgisi yoktur.

"Yönelenin himmetini sahih kılar"; yani, bu ilmin safası onun himmetini sahih yapar. Himmet sahih oldu mu yücelir ve yükselir. Çünkü himmetin düşüklüğü ve alçaklığı, illetli ve hasta oluşundan ileri gelir. Yoksa himmet ateş gibidir. Engellenmediği müddetçe yükselmeyi ve yukarı çıkmayı ister.

Himmetlerin en yücesi, isteme ve yönelme olarak Hak Teala'ya bitişen ve davet ve nasihatle halkı ona ulaştıran himmettir. İşte bu resullerin ve onlara uyanların himmetidir. Bunların sahih olması için talebinin bölünmüşlükten, matlubunun ve yolunun bölünmüşlüğünden ayrılması, temyiz edilmesi gerekir. Hatta himmetin matlubunu ihlasla, talebini sıdkla, yolunu kendi nefsine kendi yanından delil getirene uyarak değil, Allah'ın delil olarak dikmiş olduğu delilin peşinden sülûk etmekle belirlemesi gerekir.

Vallahi bu himmetlerin durumu ne acaip, şiddetleri ne kadar da farklı! Himmet vardır, arşın üzerinde olana bağlıdır. Himmet vardır, bahçelerde ve Taif yakınlarındaki Entan denilen yerlerde dolaşır. Avam "Kişinin kıymeti yaptıklarına göredir" derken, havass "Kişinin kıymeti istemiş olduğu şeye göredir" derler. Fakat havassu'l-havass "Kişinin himmeti taleb etmiş olduğu şeydir" derler. Himmetlerin mertebelerini bilmek istersen, Rabia b. Ka'b el-Eslemi'nin himmetine bak! Resulullah (sav) ona "İste" demiş, o da "Senden cennette sana arkadaş olmayı isterim" (Müslim, Salat 225; Nesei, Ttatbik 79; Müsned I/386, 400)) diye karşılık vermişti. Başkası olsa, karnını dolduracağı veya cildini gizleyeceği şeyleri isterdi.

Resulullah (sav)'ın himmetine de bak! Kendisine yeryüzü hazinelerinin anahtarları teklif edildi de yüz çevirdi. Oysa malumdur ki, şayet almış olsaydı, onları Rabbine itaatta harcardı. Böylece bu büyük himmet, Allah'tan ve O'nun sevgisinden başka hiçbir şeye bağlanmak istemedi. Yine kendisine mülk teklif ettiler, yüz çevirdi ve sırf kullukla tasarruf etmeyi (hareket etmeyi) tercih etti. Buna göre "Lâ ilâhe illallah" bu himmetin de, onu taşıyacak nefsin de, en hakir ve önemsiz canlıların himmetlerinden öteye geçemeyecek himmetlerin de yaratıcısıdır.

Yazar devamla şöyle der:

"*İkinci Derece:* Kendisi ile tahkik şahitlerinin müşahede edildiği, münacaatın tadının tadıldığı ve kendisi ile varlığın unutulduğu halin safasadır."

Bu derece öncekinden daha yüksektir. Çünkü bu derece halin himmetidir. Hal ilmin semeresidir. Bir hal, ancak kendini doğuran ilimin duruluğu (safası) ile duru olur. İlmin karışıklığına göre de halin karışıklığı olur. Hal saf (duru) olunca, halin duruluğu ile kul, hakikatlerin eserlerini müşahede eder. Bunlar, onun ve ondan başkası üzerinde, onun ve ondan başkası hakkında şahitlerdir (delillerdir). Yine bunlar münacaatın tadını bulmaktır. Kul bu derecede temekkün edince, kainatı da, içinde bulunan mükevvanâtı (yaratıkları) da da unutur.

Birincinin "ilmin" safasına has olduğu gibi, bu derece de "hâl"in safasına hastır.

"Hâl" kalbin çeşit çeşit varidlere göre kalıba girmesi ve ona göre şekil almasıdır. Hal insanı varidin geldiği makama davet eder. Tıpkı bir bahçenin hoş kokusunun insanı içeri girmeye ve orada kalmaya davet ettiği gibi. Eğer "vârid" sahih bir makamdan -o da ilahî hakikattir, zihnî-hayalî hakikat değil- geliyorsa salik olan bunun duruluğunu görür. Tahkik şahitleri, onun, yani tahkikin alametleridir. "Tahkik" hakikatin hükmü, kalbin ve ruhun ondan etkilenmesidir. "Hakikat" Hak Teala'ya tealluk eden şeydir. Allah (cc) Hak'tır. "Hakikat" O'na nisbet olunan ve O'na bağlanan şeydir. "Tahkik", kalbin hakikatin eserleriyle etkilenmesidir. Her hakkın bir hakikati ve her hakikatin de hakikati müşahede etmekle kaim olan bir tahkiki vardır.

"Onunla münacaatın tadı tadılır." Münacaat, necva kelimesinden mufaale kalıbındandır. Münacaat, kulun sır ve batınında hitabıdır. Şeyh bu derecede üç şey zikreder.

Birincisi: Tahkikin şahitlerini müşahede etmek.

İkincisi: Münacaatın tadını tatmak. Çünkü onun hali kir ve pisliklerden ne zaman saf ve duru olursa, onun tadı bulanıklığın acılığından o kadar halis olur. İşte münacaat halinde kul bu tadı tadar. Hal, pislik karışık ve bulanık ise münacaatın tadını alamaz. Kendisi ile münacaatın tadının tadıldığı varide istinad eden hal, onların zuhurundan ve münacaatlarını keşiften kalbinin tesadüf ettiği şeye göre isim ve sıfatların huzurundan gelmedir.

Mesela kime "Vedûd" ismi (iyi kullarını seven) zahir olsa, bu ismin manaları ve onun lütfu ile kulun zahir ve batınına taalluku keşfolunsa, bu isimden kendine hasıl olan hal ona münasip olur. Bu ismin manalarının şuhûduna dalmasına nazaran sevgi ve şevkle meşgul olmasından ve münacaat lezzetinden ona daha tatlı ve daha hoş bir-şey olamaz.

Çünkü "Vedûd"- Buhari'nin Sahih'inde "Vedûd habîb demektir" dediği gibi her ne kadar "mevdûd" (sevgili -anlamına ise de - kemal sıfatı ile mevsuf olanı sevmeye çağırması ve kulun kemal sıfatlarını mütalaaya dalmasıdır. İşte bu ikisi kulda bunların saf (duru) bilgisini doğurur. Halinin safası (duruluğu) da Şeyhin zikretmiş olduğu bu üç şey ve diğerleri gereğince ibadet etmesi ile olur.

Yine bunun gibi, bu kelimenin ism-i faili yukarıdaki gibi sevilen değil de "seven" (muhib) anlamına alınsa o zaman da bunu mütalaa etmesi, kendinde buna uygun bir "hâl" doğurur. Çünkü kul, kalben, onun ğanî (kimseye muhtaç olmayan), kerîm, cömert, kadîr, ve bizzat kendine muhtaç olunan olduğunu ve fakat kendisinin asla hiç kimseye muhtaç olmadığını, yine O'nun -bununla birlikte- kullarını sevdiğini, onlara ihsan etmekle ve fazlını nasib etmekle sevgi gösterdiğini müşahede ederse, işte bu müşahededen her türlü şüpheden halis saf (duru) bir hal elde eder.

Diğer isim ve sıfatlar da işte böyledir. Çünkü halin safası (duruluğu) onları bilmenin (marifetin) safasına (duruluğuna) göredir. İşte marifetin halis ve saf olması ta'til (iptal) kanı ile, temsil (benzetme) fışkısından olur ve ma'rifet fıtraten dupduru, ariflerin boğazından kolayca gelecek şekilde bunların arasından çıkar. *"Tıpkı sütün, fışkı ile kan arasından, içenlerin boğazından kolaylıkla geçen dupduru ve tertemiz şekilde çıktığı gibi.... "* (Nahl, 66).

Üçüncüsü: Şeyhin bu ikinci derecede saydığı şeylerden üçüncüsü de "Onunla varlığı unutur" sözüdür. Yani kul, bu zikredilen hal ile meşguliyetinden dolayı kalbine baskın olan duygudan ötürü varlığı unutur. Burada "kevn"den (varlıktan) maksat tüm mahlukattır. Yani kul yalnız Hak ile meşgul olduğundan halkı unutur.

Yazar devamla şöyle der:

"Üçüncü Derece: İttisalin safâsı (duruluğu), kulluğun nasip ve payını rububiyetin hakkı karşısında yok eden, haberin sonlarını ıyanın başlarında boğan, emirlerle olan farzların (tekliflerin) önemsizliğini ezelin hakikatinde düren ittisalin duruluğudur."

Şeyhin bu sözlerinde bir düzensizlik ve kötü bir ifade ediş vardır. Ancak kendisinin iyi hali ve samimiyeti, Allah ve Resulullah'a ta'zimi, bu kötü ifade edişi ve düzensizliği telafî etmektedir. Fakat Allah, kemali kendisinden başkasına nasip etmemiştir. Şüphesiz hal ehli ile temekkün ehli arasında büyük farklılıklar vardır. Mesela kelîmi olan Hz. Musa (as)'ya bakalım, dağa olan ilahi tecellinin eserlerini müşahede etmekten dolayı kendine baskın olan hâl'den nasıl da bayılıp yere düştü! Bir de temekkün sahibi Resulullah'a bakalım, İsra gecesi, kendisine gösterilenleri görünce, ne bayıldı, ne yere yıkıldı, bilakis kalbi de, gözü de yerleşip kaldı.

Sûfiler ittisal ve vusûl ile, kulun Rabbine bitişmesini ve O'na ulaşmasını kastederler. Ancak bu bitişme, iki zattan birinin diğerine bitişmesi veya iki zattan birinin diğerine eklenmesi ve yapışması gibi, kulun zatının Rabbin zatına bitişmesi anlamında değildir. Onların ittisal ve vusul'dan maksatları Allah'a yürüyüş (seyr) yolundan nefsin ve halkın bertaraf edilmesidir. Bundan başka bir manayı sakın vehmetme, çünkü bu ,muhalin (imkansızın) ta kendisidir. Salik olan ölene kadar Allah'a yürür durur. Bu yürüyüşü ancak ölümle kesilir. Bu dünya hayatında seyr-i (yürüyüşü) bırakacağı ve seyrin son bulacağı bir vusul yoktur. Ve yine burada Rabbin zatı ile kulun zatı arasında hissî bir ittisal da yoktur. Birincisi ta'til ve ilhat, ikincisi hulûl ve ittihaddır. Oysa işin aslı, nefsi ve yaratıkları yoldan bertaraf etmek idi. Çünkü nefis ve halkla birlikte olmak inkıta (mahrumiyet), bunları bertaraf etmek de ittisaldır.

Vahdet-i vücud'a kail olan sapıklara gelince onlar şöyle derler: "Kul, Allah'ın fiillerinin neticesidir. Onun fiilleri sıfatlarındandır. Sıfatları zatındandır." Buna göre şu neticeyi elde ederler. "Kul Rabbin zatındandır." Allah (cc) onların sözlerinden çok yüce ve münezzehtir. Hata şurdan ileri gelir: Kul, Allah'ın mef'ullerindendir. Yoksa kendi zatı ile kaim fiillerinden değildir. Allah (cc)'ın mef'ulleri, fiillerinin eserleridir. Allah (cc)'ın fiilleri, kendi zatı ile kaim olan sıfatlarındandır ve Allah'ın zatı sıfat ve fiillerini gerektirir. Allah'ın mef'ulleri ise kendinden ayrıdır, bunlar mahluktur, sonradan olmadırlar. Allah ise zatı,sıfatları ve fiilleri ile yaratıcıdır.

Sakın, yine sakın! Sûfileri helak eden mücmel ve müştebeh sözlerden sakın! Çünkü belanın aslı bu sözlerdir. Bunlar hem doğruların hem de zındıkların uğrak yeridir. Allah ma'rifeti, Allah bilgisi zayıf olan birisi "ittisal, infisal, müsamere, mükaleme sözlerini "ve yine "Aslında Allah'ın vücudundan başka hiçbir vücud yoktur, yaratıkların vücûdu hayal ve vehmdir, onların vücûdu başkası ile kaim olan gölgenin vücudu mesabesindedir" gibi sözleri duyunca, artık bu kimseden kulakları dolduran hulûl, ittihad ve şatahat sesleri yankılanır durur.

Sûfilerin 'arif olanları bu sözleri ve benzerlerini sarfederler, ancak bunlarla kendi içlerinde sahih manalar kastederler. Ancak hataya düşenler bunların sözlerini yanlış anlarlar. O arif kişileri kendi ilhad ve küfürlerine nisbet ederler. Onların müteşabih sözlerini kendilerine kalkan yaparlar. Hatta onlardan biri şu şiiri söyler:

Bize ulaşarak ve karışarak izzet sevgisi senden ortaya çıktı, Onu sen ulaştırmıştın

Hiç yok iken, fani iken, bıraktığın kimseye zuhur ettin. Çünkü sen o idin.

Ve zayıf bir ilme sahip olan kişi "temacüc" (karışma) ve "visal" kelimelerini duymuş ve Allah'ın kulun varlığının aynısı olduğunu zannetmiştir. Sonra da bunun yolun sonu, tahkikin gayesi olduğunda şüphesi kalmamıştır.

Şimdi şeyhin sözünü açıklamaya dönelim:

"Kulluğun nasip ve payını rububiyyetin hakkı karşısında yok eden bir ittisal."

Bu sözün hamledileceği sahih mana şudur: Kalbinde sıfat ve isimlerinin müşahedesi temekkün eden, ilmi ve hali saf (duru) olan kimsenin bütün ameli, Allah (cc)'ın hakkı karşısında onun katı, katının da katı yok olur ve Allah'ın hakkı yanında amelini,dünyadaki dağlara nisbetle hardaldan daha az görür. Bunun üzerine ameline karşılık bir nasib elde etmesi gerektiği fikrini kalbinden atar. Çünkü amelini hakir, az ve gözünde küçük görür.

İmam Ahmed; Haşim b. Kasım, Salih, Ebî Umran el-Cevnî, Ebi'l-Celd kanalıyla bize şu hadisi nakleder: "Allah Teala Davud (as)'a vahyeder. "Ya Davud! Sadık kullarıma bildir. Kendilerini beğenmesinler. Amellerine güvenmesinler. Çünkü kullarımdan hesap için dikmiş olduğum hiçbir kul yoktur ki, ona adaletimle muamele etsem, ona zulmetmeksizin ancak azabederim. Hata eden kullarıma müjdele: Hiçbir günah, bağışlayamıyacağım ve göz yummayacağım kadar bana büyük gelmez."

Yine İmam Ahmet; Seyyar, Ca'fer, Sabit el-Benanî kanalıyla bize şu hadisi nakleder:

"Bir adam yetmiş yıl ibadet eder ve dualarında "Ya Rabbi bana amelimin karşılığını ver" diye dua ederdi. Nihayet ölür ve cennete koyulur. Cennette yetmiş yıl geçirir. Süresi bitince ona: "Çık, artık amelinin karşılığını aldın" denilir. Bunun üzerine, acaba dünyada iken nefsi için en güvenilir şey neydi diye düşünmeye başlar. Fakat Allah'a dua ve O'ndan istemekten başka nefsi için güvenilir birşey bulamaz. Bunun üzerine şöyle dua etmeye koyulur. "Ya Rabb! Ben dünyada iken senden, senin yanılma ve sürçmeleri kabul ettiğini duymuştum. O halde hatalarımı affet" der. Bunun üzerine cennette bırakılır."

Yine Ahmet b. Hanbel; Haşim, Salih, Ebi Umran el-Cevni ve Ebi'l-Celd kanalıyla bize şu hadisi nakleder: "Hz. Musa der ki: "Ya Rab! Sana nasıl şükredebilirim? Bana vermiş olduğun en küçük nimetlerinden en küçüğünün bile bütün amelimle karşılığını ödeyemem." Bunun üzerine Allah (cc) da ona " Ya Musa! İşte şimdi bana şükretmiş oldun" diye buyurur."

İşte Rablık hakkında kulluk pay ve nasibinin yok olmasının sahih manası budur.

Bunun yine sahih olan başka bir izahı daha vardır: Kulun zatı, sıfatları, fiilleri, kuvvet ve hareketleri, bunların tümü Allah'ın fiillerinin eseridir. O'nun mülkü olup, kul bu sayılanlardan hiçbir şeye malik değildir. Bilakis sadece Allah'ın mülküdür. Onlara malik olan, onları kuluna vermekle in'am eden Allah'tır (cc). Mal O'nun malı, kul O'nun kuludur. Hizmet, kulun üzerine rububiyyet hakkı dolayısıyla vacibtir. Onların tümü Allah (cc)'ın kendisine olan fazlındandır. Fazlın tamamı Allah'tan ve Allah'ın inayet ve yardımı iledir.

"Haberin nihayetini ıyanın başlarında bildiği ittisaldir"

"Haber" gayb ile ilgilidir, "iyan" şehadetle, şahit olmakla ilgilidir. Iyan, basiret gözünün haberin doğruluğunu ve verilen şeyin sübûtunu idrak etmesidir. "Iyanın başlangıçları"ndan kastı; fena makamına oradan girilen hakiki keşfin başlandır. Maksadı ise şahidin kalben açıkça, sadık olanın haber verdiği şeyi görmesidir. Allah Teala şöyle buyurur: *"Kendisine ilim verilenler ise Rabbinden sana indirilen (Kur'an'ın) hakikatın ta kendisi olduğunu bilir"* (Sebe, 6). *"Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin ancak hak (ve gerçek) olduğunu bilen kimse, o âmâ olan kişi gibi midir?"* (Ra'd, 19).

Yani Allah'ın Resulü'ne indirmiş olduğu şeylerin kalb gözü ile hak olduğunu gören, bunu görmeyen âma gibi midir? Resulullah da ihsanı anlatırken onu "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir" diye tarif etmiştir (Buhari, İman 37; Müslim, İman 1, 5, 7).

Hiç şüphesiz, kalp haberi tasdik edip doğrulamakla ve yakîn ile kuvvet bulur. Nihayet "gayb" gözle görülen mesabesine dönüşür. Bu makam erbabı, sanki Rabbini semalarının üstünde, kullarına muttali, onlara bakar, onların zahir ve batınlarını görür halde görmektedir.

Allah vahiyle konuşurken, sanki Allah'ı işitir gibidir. Yine kulu Cebrail'e vahyi aktarırken, ona istediğini emredip-yasaklarken ve memleketin işlerini idare ederken de O'nu görüyor gibidir. O'nun melekleri bir emirle O'na yükselmekte ve kendi indinden inmekte iken de Allah'ı duyar gibidir.

Allah Teala hoşnud iken ve gazab ederken, severken, buğzederken, verirken, vermezken, gülerken, ferah duyarken, meleklerinin arasında velilerini (dostlarını) överken, düşmanlarını zemmederken, O'nu müşahede eder gibidir.

Yine kul, O'nu ve kerim olan iki elini sanki müşahede etmektedir. İki elinin biri yedi semayı, diğeri yedi arzı (yer) tutmakta, yedi semayı, kitabın satırlarını dürdüğü gibi, sağ eliyle dürdüğünü sanki müşahede etmektedir.

Allah kullarının arasında hükmünü vermek için gelmiş de, (haşrolunan) yer O'nun nuru ile ziyalanmış, O -arşına çıkmış- kendine uzak olanın kendine yakın olan gibi O'nu duyabileceği bir sesle, "İzzetim ve celalim hakkı için bugün beni hiçbir zalimin zulmü aşıp geçemez" diye nida ederken sanki O'nu müşahede etmektedir.

Ve yine Adem'e *"Şu anda iznimle ey Adem! Kalk ateşe gidecek kafileyi gönder" diye,* bunun gibi orada duranlara da *"Peygamberlere ne cevap verdiniz"* (Kasas, 65) "Neye tapıyordunuz?" diye nida ederken, sanki onu işitmektedir. Kısacası, kalben, kitapların tanıtmış olduğu gibi, peygamberlerin tanıttığı bir Rabbi, peygamberlerin davet ettikleri bir dini, resullerin haber verdiği hakikatleri müşahede eder. Her ne kadar kendisi görmemiş ise de, ülkelerden ve karşılaşmadığı insanlardan tevatür ehlinin haber verdiği bir delil olduğu gibi kalbinde de bir şahit (delil) meydana gelir. Bu kişinin imanı aynen gözü ile görmüşcesinedir. Oysa ondan başkasının imanı mahza, kör takliddir.

"Tekliflerin değersizliğini düren ittisal." Keşke Şeyh bu manayı başka bir lafızla ifade etmiş olsaydı! Vallahi bu söz, göze batan dikenden, boğaza batan kılçıktan daha çirkindir. Teklifler (farzlar) hakir ve önemsizlikle nitelenmekten veya kendilerine önemsizliğin bitişmesinden münezzehtir. Teklifler ancak ve ancak gözün nuru, kalbin sürûru, ruhun hayatıdır. Onların teklifi (yüklenmesi) Hakîm ve Hamîd olan Allah'tan sudûr etmiştir. Onlar, kula Rabbinden vasıl olan en şerefli şey ve onlara vereceği sevab, Allah (cc)'ın kula verdiği en şerefli şeydir.

Evet, Şeyh, "Tekliflerin ağırlığını düren, yükünü hafifleten bir ittisal" veya buna benzer bir şey söylemiş olsaydı, her halde daha evla olurdu. Şeyhin iman ve marifetteki emirleri yerine getirmedeki makamı olmasa idi, kendisine kötü zan beslerdik. Şeyhin sözünü iki şekilde anlama imkanı vardır.

Birincisi: Bu derecede zikredilen safânın hükmü içinde vasıta ve sebepler dürülünce ve orada kulluğun pay ve nasibi rububiyyet hakkı içinde yok olunca, burada ibadeti teklif (emir) olarak görmesi de yok olur. Çünkü ibadeti teklif olarak görmesi, öyle görenin önemsizliğini gösterir. Çünkü ibadetlerini ve edasını izet ve hamiyyet gözü ile görmüş, hakikat gözü ile görmemiştir. O kişi "Benimle işitir, benimle görür, benimle yakalayıp tutar, benimle yürür" makamına ulaşmamıştır. Bu makama ulaşmış olsaydı ibadetleri hakikat gözü ile görecekti. O zaman asla önemsizlik de olmayacaktı. Çünkü bakışı, ibadetleri kendisinin eda etmesinden, ibadetlerin herşeyin kendisi ile kaim olduğu Kayyum vasıtası ile eda edildiği şekline dönüşecekti. Böylece ibadetlerin iki yüzü olacaktı.

a) İbadetler O'nunla önemsizdir. Bu, ibadetlerin kul tarafından eda edilmesi ve kuldan sadır olması bakımındandır.

b) İbadetler Allah'la şereflidir. Bu da ibadetlerin Allah vasıtası ile olması ve emir, yaratma ve yardım bakımından Allah'ın önceliği ile olmasındandır. İşte safâ, ibadetleri özellikle bu yönden dürer, katlar. Şeyhin kelamının hamledilebileceği ikinci ihtimal de şudur: Safa kula ezelin hakikatini, Rabbin önceliğini, herşeyden önceliğini ona müşahede ettirmesidir. İşte bu tabloda işlemiş olduğu ameller dürülür ve kul ezelin hakikatine oranla onları çok önemsiz görür. Şeyh sanki şöyle demektedir: Kulun amelleri dürülür, bu hakikate göre amelleri anılmayacak kadar önemsiz hale gelir. Hatta ezelin hakikatinde o ameller, hiçbir yararı olmayan heba, boş ve saçılmış zerreler olur.

Çünkü teklifin bir ucu olan "vakt" ezele oranla dağılır, yok olur. O vakit önemsiz, değersiz bir vakittir. Hatta sanki hiçbir faydası da yoktur. Bu vaktin içinde vaki olan amellerin miktarı açısından ezel ve ebede hiçbir nisbeti yoktur.

Bu ameller bu vaktin toplamına nisbetle çok basittir. Bu toplam vakit de zamanların toplamına göre çok basittir. Zamanların toplamı da bizzat ezelin kendine göre hiçbir şeydir.

İşte bunlar, kelamında dalgalanma olmakla birlikte, Şeyhin sözünün en yakın hamledileceği noktalardır. Bu noktada Şeyh kötü bir ifade kullanmıştır.

Sanki tekliflere önemsiz demesi, onlarla mükellef kılan Allah'a nisbetle ibadetlerin azlığı ve hafifliğindendir. Allah daha iyi bilir.

SÜRÛR BÂBI

Menazil yazarı şöyle der: "Allah Teala şöyle buyurur: *"De ki: "Ancak Allah'ın fazl (-u keremi) ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durdukları (bütün dünyalıklar)ından hayırlıdır"* (Yunus, 58).

Bölümün başına bu ayetin getirilmesi son derece güzeldir. Çünkü Allah (cc) kullarına kendi fazl ve rahmeti ile sevinmelerini emrediyor. Bu da fazl ve rahmet sahibinin kendisiyle sürûra ve feraha tabidir. Çünkü cömert, kerim, muhsin, iyilik sahibi olan birinden kendisine ulaşan şeylerle ferahlık duyan kimsenin bu ferahı, onu ulaştıranın bizzat kendisi ile daha çok olur.

Önce bu ayetin manasını verelim, sonra yazarın sözünü açıklarız. İbn Abbas, Katade, Mücahid, Hasan ve başkaları ayetteki "Allah'ın fazlı" ifadesini İslam, "rahmeti" kelimesini ise Kur'an olarak izah etmişlerdir. Böylelikle Allah'ın rahmetinin fazlından daha özel olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah'ın has olan bu fazlı, bütün müslümanlara şamil (âmm)dır. Oysa rahmeti (yani Kur'an), kitabının müslümanların bazılarınca talim edilip bazılarınca edilmemesi dolayısı ile daha özel oluyor. Böylece Allah (cc) onları fazlı ile müslüman yapmış, rahmeti ile onlara kitabını indirmiştir. Allah (cc) şöyle buyurur:

"Sen (bu) kitabın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmettir" (Kasas, 86).

Ebu Said el-Hudrî (ra) "Allah'ın fazlı Kur'an, rahmeti ise bizi Kur'an ehli kılmasıdır" demiştir. Bence Ebu Said el Hudrî bu ifadesi ile, ayette iki işaret olduğunu söylemek istiyor:

Birincisi, bizzat fazlın kendisi (Kur'an).

İkincisi, mahallin onu kabulü (Kur'an ehli olmamız). Tıpkı yağmurun bitkiye elverişli yere yağması gibi. O halde maksat, fazl ve mahallin onu kabulu ile hasıl olur. Allah daha iyi bilir. "Ferah", sevgiliye ulaşmak ve istenilen şeyi elde etmekle kalbe gelen bir lezzettir. Böylece sevgiliye ulaşmaktan dolayı "ferah" ve "sürûr" denilen bir durum meydana gelir. Tıpkı gam ve kederin de, sevgilisini kaybedince, onu kaybetmekten dolayı "hüzün" ve "gam" denilen bir durumun meydana gelmesi gibi.

Allah Teala fazlı ve rahmeti ile sevinmeyi şu sözünden sonra emreder:

"Ey insanlar! Size, Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan (dert)lere bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir" (Yunus 57). Bir kulu, Allah'ın fazl ve rahmetinden daha çok ferahlatacak hiçbir şey yoktur. Bu fazl ve rahmet ise, mev'ize (öğüt) ve gönüllerin (devası olan hidayet ve rahmet ile) şifasını tazammun eder.

Allah (cc) haber veriyor ki, kulanna vermiş olduğu öğüt; teşvik ve kaçındırma ile olan, içinde gönüllerin cehaletine, zulmetine, sapıklığına, taşkınlıklarına ve hastalıklanna şifayı kapsayan ve gönüllere şifa veren emir ve yasaklardır. İşte bunlar (bu hastalıklar) gönüllere bedenin hastalıklarından daha çok elem verir. Fakat gönüller bu hastalıklara alıştığı için, elemini hissetmezler. Ancak bu elemleri dünyadan ayrılırken öyle şiddetle hisseder ki, işte kalbe her elem ve hüzün verici şey burada gelir. Sonra Allah'ın kendine vermiş olduğu "hidayet" ve "rahmet" de gelir. Öyle bir hidayet ki, yakin ile gönüllere serinlik, kalb huzuru, gönül sükûnu ve ruhun hayatı demektir. Öyle bir rahmet ki, gönüllere her hayır ve lezzeti verir ve her türlü elem verici şerri kovar. İşte bunlar, insanların biriktirmiş olduğu her türlü dünya malı ve süsünden daha hayırlıdır. Yani bunlarla ferahlamak gerekir. Kim bunlarla sevinirse, sevinilecek şeyin en yücesi ile sevinir. Yoksa dünyadakilerin topladıklan ile değil... Çünkü onlar sevinilecek şeyler değildir. Çünkü, dünya malı afetlere maruzdur, her an elden gidebilir ve akıbeti tehlikelidir. Dünya malı, tıpkı rüyasında aşığı ziyaret eden hayallerdir. Sonra uyku bitmiş, hayal gerisin geri gitmiş, ziyaretin yerini hicran (yüz çevirme) almıştır.

Kur'an'da "ferah" (sevinme) iki çeşittir: Mutlak ferah, mukayyed ferah.

Mutlak ferah kınama şeklindedir. *"Şımarma (ferahlanma). Çünkü Allah şımarıkları (ferahlananları) sevmez"* (Kasas, 76). *"Çünkü o şımarıktır (ferahtır), (halka karşı) böbürlenendir"* (Hûd, 10).

Mukayyed olan ferah da iki çeşittir:

a- Dünya ile mukayyed: Bu çeşit ferah Allah'ın fazl ve ihsanını unutturur. Onun için kınanmıştır. Mesela:

"Nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden (şımarıp ferahlandıkları) vakit de onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar" (En'am, 44).

b. Allah'ın fazl ve rahmeti ile mukayyed olan ferah. Bu da iki çeşittir.

1- Sebeble fazl ve rahmet.

2- Müsebbeb ile fazl ve rahmet.

1- Sebelle fazl ve rahmet Cenab-ı Hakk'ın şu sözündeki gibidir: *"De ki, "Ancak Allah'ın fazl (-u keremi) ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu onların toplayıp durdukları (bütün dünyalıklar)ından hayırlıdır"* (Yunus, 58).

2- Müsebbeb ile fazl ve rahmet de şu sözündeki gibidir: *"(Öyle ki Allah'ın) lütf-u inayetinden kendilerine verdiği (şehidlik mertebesi) ile hepsi de şa'd olarak (cennet nimetleriyle) rızıklanırlar"* (Al-i İmran, 170).

Allah ile, Resulullah ile, iman, sünnet,ilim ve Kur'an ile ferahlamak ariflerin makamlarının en yücelerindendir. Allah şöyle buyurur: *"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi: "Bu (sûre) hanginizin imanını artırdı?" der. İman etmiş olanlara gelince, (her inen sûre) daima onların imanını artırmıştır ve onlar (Kur'an indikçe sevinçlerinden) birbiriyle müjdeleşirler"* (Tevbe, 124). *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilen (bu Kur'an) ile sevinirler"* (Ra'd, 36).

İlim, iman ve sünnetle ferahlanmak, o kişinin bunlara tazim ettiğine ve onları sevdiğine, onları başka şeylere tercih ettiğine delildir. Çünkü kulun bir şeyi elde ettiği zaman duyacağı sevinç, o şeyi sevdiği ve istediği kadardır. Bir kimse birşeyi sevmiyorsa, onu elde edince sevinmez, elden kaçırırsa da üzülmez.

O halde ferah muhabbet ve isteğe tabidir. Ferah (sevinme) ile istibşarın (sevinmenin) arasındaki fark şurdadır: Ferah; sevilenle ferah duymak, onu elde ettikten sonradır.

İstibşar ise, sevilen şeyle ferahlık duymaktır. Ama bu, onu elde etmeden öncedir. Tabii onu elde edeceğine güven içindeyse.... Bunun için Allah şöyle buyurur:

"(Öyle ki Allah'ın) lütf u inayetinden kendilerine verdiği (şehitlik mertebesi) ile hepsi de şa'd alorak (cennet nimetleriyle) rızıklanırlar. Arkalarından henüz onlara katılamayan (şehid)ler hakkında da: "Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir" diye müjde vermek isterler" (Al-i İmran, 170).

"Ferah" kemal sıfatıdır. Bunun için Allah Teala kemalin en yücesi, sıfatların en mükemmeli ile nitelenir.

Tevbe edenin tevbesi ile ferahlanması; helak olma tehlikesi olan bir yerde, bütün yiyeceği ve içeceği üzerinde yüklü olan ve bulabileceğine hiçbir ümidi yok iken hayvanını bulunca sevinen yolcunun sevincinden çok daha büyüktür. Maksûd şudur: "Ferah" kalbin en yüce nimeti, lezzeti ve sevincidir. Ferah ve sürûr kalbin nimetidir. Hüzün ve keder de azabıdır. Birşeyle sevinç duymak, ondan hoşlanmaktan daha üstündür. Çünkü rıza (hoşnutluk) itmi'nan, sükûn ve sevinmedir. Ferah ise lezzettir, sevinmedir, sevinçtir. Her sevinçli hoşnuttur. Fakat her hoşnud olan sevinçli değildir. İşte bunun için ferah hüznün aksi iken, rıza (hoşnudluk) da hoşlanmanın aksi olmuştur. Hüzün insana elem verir. Oysa hoşlanmama insana elem vermez. Ancak hoşlanmama ile birlikte intikam almaktan acizlik de varsa bu o zaman elem verir. Allah daha iyi bilir.

Menazil yazarı şöyle der:

"Surûr, toplayıcı sevinmenin adıdır. Sürûr ferahtan daha saftır (durudur). Çünkü hüzünler ferahlara benzeyebilir. Bunun için Kur'an'da ferah kelimesi çeşitli yerlerde dünya ferahları hakkında kullanılırken, sürûr Kur'an'da iki yerde ahiret hali hakkında kullanılmıştır."

"Sürûr" ve "meserre" kelimeleri "serre" fiilinden mastardır. Sanki "serre" fiilinin manası, yüzünün çizgilerine tesir etti demektir. Çünkü, yüzün çizgileri sürur ile parlar.

Arap şairi, şu beyti bu manada söylemiştir:

Onun yüzüne baktığın zaman, yüzü şimşekle parlayan yıldız gibi parlar.

Bu "serre" fiili, Arapların kişinin başı yarılınca "reesehu", kişi karnından yaralanınca "batanahu", sırtından yaralanınca "zahirahu", başı, yara beynine inene dek yarılınca "emmehu" demeleri kabilindendir. O bakımdan "serrehu", sürur yüzünün çizgilerine tesir etti demektir.

İstibsar ise, büşre kelimesinden, istif'al babındandır.

Beşare, insana verilen sevinçli haberin ilkidir. "Büşra" ile iki şey kastolunur:

a- Haber verenin müjdesi

b- Haber verilen kimsenin sevinci.

"Dünya hayatında da, ahirette de onlar için müjde(ler) vardır" (Yunus, 64). ayetinde yer alan büşra (müjde) kelimesi, hem birinci manaya (Allah'ın müjdesi) ve hem de ikinci manaya (onların sevinci) tefsir edilmiştir.

Ubade b. Sabit ve Ebu'd-Derdâ (ra)'nın rivayet ettikleri bir hadiste, Resulullah (sav) ayetteki büşra (müjde) kelimesini "Bu, müslümanın gördüğü veya müslümana gösterilen salih rüya"dır diye tefsir etmiştir (Müslim, Rüya 7, 8).

İbn Abbas (ra) da: "Dünya hayatının müjdesi (büşra), ölüm esnasında rahmet meleklerinin Allah'tan getirmiş oldukları müjdedir. Ahirette ise, mü'minin ruhu çıktığı esnada, Allah'a çıkarılırken, gelinin baba evinden koca evine götürülmesi gibi götürülür ve ruhuna Allah'ın hoşnudluğu müjdelenir" der. Hasan, ayetteki "büşra" kelimesini "cennet" olarak yorumlar. Zeccac ve Ferra da aynı kanaattedirler.

Dünyadaki müjde, insanların lisanında yer alan güzel övgü diye tefsir edilmiştir. Bütün bu açıklamalar doğrudur.

Sena da büşradan, salih rüya da büşradandır. Nitekim ölüm esnasında meleklerin ona müjde vermesi büşradır. Cennet de en büyük büşradır. Allah Teala şöyle buyurur: *"İman eden ve güzel amellerde bulunan kimselere müjdele ki altlarından ırmaklar akan cennetler onlarındır"* (Bakara, 25). *"Va'dolunduğunuz cennetle sevinin"* (Fussilet, 30).

Buna "büşra" denmesi,müjdenin yüzün cildine tesir etmesindendir. İşte bu bakımdan iki çeşittir. "Sevinçli müjde" yüze parlaklık ve güzellik verir. "Üzücü müjde" yüze yüz ekşimesi şeklinde etki eder. Fakat tavsif etmeksizin sadece "müjde" dendiğinde sevinçli müjde anlaşılır. Ama kayıtlandığında neyle kayıtlanmışsa, o anlama gelir.

Yazar "Sürûr, ferahtan daha durudur" der ve buna delil olarak da "Ferahlara belki hüzün karışabilir" der; yani, ferahlara, belki zıddı karışabilir. Oysa sürûr böyle değildir. Derler ki "Sevinçli şeylere hüzün ve üzüntü karışabilir." Bu takdirde "ferahlık" ile "sürûr" arasında hiçbir fark kalmaz.

Yazar "Bunun için Kur'an'da birçok yerde o isim dünya ferahları hakında nazil olmuştur" der. Yani Allah (cc) "ferah"ı,dünya halleri hakkında kullanmıştır. Mesela şu ayetlerde olduğu gibi:*"Nihayet kendilerine verilen o şeyler (o genişlik ve serbestlik) yüzünden (tam şımarıp) ferahlandıkları vakit onları ansızın tutup yakalayıverdik"* (En'am, 44).*"Şımarma (sevinme). Çünkü Allah şımarıkları (sevinenleri) sevmez'*

(Kasas, 76).*"Çünkü o, (bu anda) şımarıktır (sevinir), (halka karşı) böbürlenendir"* (Hûd, 10).

Çünkü dünyanın ferahları asla hüzün ve üzüntülerden uzak olamaz. Hatta kendisi ile birlikte daha evvel veya daha sonra ya da aynı anda üzüntü olmayan hiçbir ferah yoktur. Ferah, sevinç, bunlardan ayrı olamaz. Bilakis mutlaka onunla birlikte bir hüzün olur. Fakat bazen ferah hüzne baskın gelir de, hüzün var olmakla birlikte elemi ve varlığı onun içinde gizlenir veya bunun aksi olur; yani elem, feraha baskın olur, ferah elem içinde kaybolur.

Buna karşı şöyle söyleyebiliriz: Kur'an'da birçok yerde, ahiret ahvali hakkında da "ferah" kelimesi yer alır: Mesela;

"Allah'ın lütf-u inayetinden kendilerine verdiği (şehidlik mertebesi) ile hepsi de şa'd olarak... " (Al-i İmran, 170). *"İşte yalnız bunlarla sevinsinler"* (Yunus, 58). O halde, yazarın zikretmiş olduğu bu yönden, ferah ile sürûr arasında hiçbir fark kalmıyor.

"Sürûr Kur'an'da iki yerde ahiret ahvali hakkında inmiştir" Yazar bu iki ayetle şu ayetleri kastediyor:

"O gün (amel) kitabı sağ eline verilen kimseye gelince, kolayca bir hesap ile muhasebe edilecektir o! Ehline de sevinçli olarak dönecektir" (İnşikak, 7-9). *"(Yüzlerine) bir güzellik, (yüreklerine) bir sevinç vermiştir"* (İnsan, 11).

Bu görüşüne karşı şöyle denilir: Sürûr, dünya ahvali hakkında bir yerde de kınama şeklinde yer alır. Nitekim Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Ama kitabı arkasından verilen kimse, derhal helakini temenni edecek. O şiddetli ateşe girecek. Çünkü o ehli içinde bir şımarıktı (sevinçliydi)"* (İnşikak, 10-13).

İşte, görmüş olduğumuz gibi gerek "ferah", gerek "sürûr" Kur'an'da hem dünya ahvali hem de ahiret ahvali hakkında yer almaktadır. Bu bakımdan yazarın yapmış olduğu tercih pek kuvvetli değildir.

Hatta şöyle de denebilir: Tercih "ferah" lehinedir. Çünkü Allah (cc) ferahla nitelenir. Kendisine "ferah"tan türeme isim verilir. Oysa "sürûr" böyle değildir. Bu da gösterir ki, ferahın manası sürûrdan daha mükemmeldir. Öyle ki, Allah Teala şu sözünde bunu emreder bile! *"İşte yalnız bunlarla sevinsinler"* (Yunus, 58). Onunla (ferah) mutlu olanları da şu buyruğunda över: *"(Öyle ki Allah'ın) lütf u inayetinden kendilerine verdiği (şehitlik mertebesi) ile hepsi de şa'd olarak... "* (Al-i İmran, 170).

"İşte bundan dolayı Allah bugünün şerrinden onları korumuş, (yüzlerine) bir güzellik, (yüreklerine) bir sevinç vermiştir" (İnsan, 11).

"Ehline de sevinçli dönecektir" (İnşikak, 9). Birinci ayette "sürûr" kelimesinin gelmesi, o surede ayet başlarının birbirine uyması içindir, yoksa yazarın iddia ettiği gibi "sürûr" kelimesinin ahiret ahvaline has olduğundan değildir.

Yazar bu bölüme "ferah" diye başlık atsaydı delil getirdiği ayetlere bu başlık son derece uygun olurdu. Ancak bununla birlikte esastan pek uzaklaşmış değildir. Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz de bu değil zaten!

Sürûrun Dereceleri

Yazar devamla şöyle der: "Sürûr bu konuda üç derecedir:

"Birinci Derece: Zevkin sürûrudur. Üç hüznü gideren zevkin sürûr: a) Mahrum kalma korkusunun doğurduğu hüznü, b) Cehalet karanlığının tahrik ettiği hüznü, c) Teferruk vahşetinin diriltti̇ği hüznü."

Madem ki, "sürûr" "hüzn"ün zıddıdır ve hüzün sürûrla birarada bulunursa onu giderir ve madem ki sürûrun sebebi sevinçli birşeyi tatmaktır, o halde ne kadar çok zevk alırsa sevinci de o kadar tam olur.

Bu derecedeki sürûr üç hüznü giderir.

Birinci hüzün, mahrumiyet korkusunun doğurduğu hüzündür. Bu, sevenlerin kafilesinden ve muhabbet heyetinden geri kalanların hüznüdür. Mahrum olanlar, işte bu kafileye yoldaş olmaktan geri kalanlardır. Bunlar, "Allah'ın, davranmalarını çirkin görüp de kendilerini alıkoyduğu ve kendilerine "Oturun oturanlarla beraber" dendiği" (Tevbe, 46) kimselerdir. Böylece Allah onların azim ve kararlarının kendisine ve cennetine doğru yol almasına engel olmuştur. Onların kalbine kevnî ve kaderî olarak şu emri vermiştir:

O heyete katılmaktan geri durmaları emredildiği zaman, bütün kederlerin kalplerini bürüdüğü, bela bulutları üzerine tutunduğu ve böylece her türlü hüzün, gam, endişe ve üzüntü dalgalarının üşüştüğü, kalblerinden sevinçlerin kaybolduğu ve yerlerini hüzünlerin aldığı zaman kalplerini bir görsen, işte o zaman anlarsın ki bu dünyada itaatkarlar nimet içinde, onlara katılmaktan geri duranlar da cehennemdedirler.

Bu hüznü, doğru imanın tadını almak giderir. Doğru olan kimseye, Resulün lisanı ile va'detmiş olduğu va'din tadını tattırır. Böylece onu hiçbir zan engellemez, hiçbir arzu -daha evvel geçtiği gibi- ona mani olamaz. Kalbine şu ayetlerin ve benzerlerinin hakikati doğrudan temas eder. *"Şimdi kendisine güzel bir va'd ile söz verdiğimiz ve muhakak ona kavuşacak olan kimse, kendisini dünya hayatının geçici zevki ile faydalandırdığımız ve sonra kıyamet gününde huzurumuza getirileceklerden olan kimse gibi midir?"* (Kasas, 61). *"Ey insanlar, şüphe yok ki Allah'ın va'di bir gerçektir. O halde zinhar sizi dünya hayatı aldatmasın. Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah(ın hilmi ve affı) ile aldatmasın"* (Fatır, 5)*"Kendiniz için önden (iyi ameller) gönderin. Birde Allah'tan korkun ve bilin ki herhalde siz O'na kavuşacaksınız. İman edenlere müjdele"* (Bakara, 223).

"Cehalet karanlığının tahrik ettiği hüzün". İşte, zevk sevincinin giderdiği bu ikinci hüzün cehalet karanlığının hüznüdür. Cehalet iki çeşittir:

a- İlim ve marifetten yoksunluk (cehalet). Burada Şeyhin kastı da budur.

b- Amel ve sapıklık (doğuran) cehalet.

Bu iki cehaletin de kalpte zulmet ve vahşeti vardır. Nasıl ki ilim nur ve ünsiyet doğurur, aksi de zulmet ve vahşet doğurur. Allah Teala, resulleri ile gönderdiği "ilim"i "nur", "hidayet" ve "hayat" diye isimlendirirken, bunun zıddına da "zulmet" "ölüm" ve "sapıklık" ismini vermiştir. Allah Teala şöyle buyurur: *"Allah iman edenlerin yardımcısıdır. Onları karanlıklardan (kurtarıp) nura çıkarır. Küfredenlerin dostları ise şeytandır. O da kendilerini nurdan (ayırıp) karanlıklara çıkarır".* (Bakara, 257). *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir halde karanlıklarda kalan kimse gibi olur mu hiç?"* (En'am, 122).

"Size Allah'tan hakiki bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir. Ki Allah, rızasına uyanları onun sebebi ile selamet yollarına doğrultur. Onları iradesi ile karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir" (Maide, 15, 16).

"Ey insanlar, size Rabbinizden hakiki bir bürhan gelmiştir. Size apaçık bir nur göndermişizdir" (Maide, 174).

"İşte ona iman edenler, onu ta'zim edenler, ona yardım edenler ve onun nübüvveti ile birlikte indirilen nura tabi olanlar! Onlar selamete erenlerin ta kendileridir" (A'raf, 157).

"İşte biz, sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki (vahiyden evvel) kitap nedir, iman nedir, sen bilmezdin. Fakat biz onu bir nur yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek, ona hidayet ederiz" (Şuara, 52).

Burada Allah Teala Resulullah (sav)'a indirdiği Kur'an'ı, kalplerin ve ruhların hayatı için "ruh", hidayet ve doğruluk için "nur" olarak kılmıştır ve mü'minin kalbindeki bu nuru şöyle tavsif etmiştir:

"Onun nurunun sıfatı,sanki içinde çerağ bulunan bir hücredir. O çerağ bir sırça (kandil) içindedir. O sırçada sanki bir inci (gibi parıldayan) bir yıldızdır. Ki güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa da hemen hemen ışık verir. (Bu ışık da) nur üstüne nurdur. Allah kimi dilerse onu nuruna kavuşturur" (Nur, 35).

Bu nuru kaybedeni de şöyle tavsif eder: *"Yahut (kafirlerin ameli) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir ki onu (o denizi) bir dalga kaplayıp bürümektedir. Bunun üstünde bir dalga, onun da üstünde bir bulut. (Hülasa) birbiri üstüne (yığılmış tabaka tabaka) karanlıklar, (oraya düşen kimse) elini çıkardığı vakit hemen hemen bunu bile göremez. Allah kime nur vermemişse artık onun için bir ışık yoktur"* (Nur, 40).

Üçüncü hüzün, teferruk vahşetini dirilttiği hüzündür. Bu teferruk kalbin ve azmin Allah (cc)'tan teferrukudur (ayrılmasıdır). Kalbin Allah (cc)'a cem'iyyetini ve onun lezzet ve nimetlerini kaçırdığı için, bu teferrukun yakıcı bir hüznü vardır. Buna göre, dünyadaki bütün yaşayanların aldıkları lezzetlerin bir adama verildiğini farzedelim. Bu lezzetlerin, kalbin Allah ile olan cem'iyetinin, O'na kavuşmaya şevkinin yanında hiçbir değeri olamaz . Buna ancak tadına varanlar inanır. Sana ancak sende doğan şeyler kendi aleminde de doğup yükselen kimseler inanır, doğruluğunu tasdik eder.

Allah şairin hayrını artırsın. Ne güzel söylemiş:

Ey arkadaşım! Onların ateşini görmez misin?

O da gördüğünü bana göster dedi. Sana aşkı içirdi de, benim görmediğimi gördün!

Adı geçen tefrikada vahşetin elemi, dağınıklığın uğursuzluğu, parça parça olmanın.tozundan başka hiçbir şey olmasa bile, sadece bu saydıklarımız ceza olarak yeter de artar bile! Nasıl yetmesin ki? En hafif cezası, mahrumlarla birarada olma, onlarla yaşama ve onlara hizmet etme belasına düçar olmasıdır. O halde, hayatın aslı ve unsuru olan vakitleri kıymetsiz hale gelir ve onların ihtiyaçlarını gidermeleri, maksatlarına ulaşmaları uğrunda harcanır. İşte bunlar, Allah'a yönelmenin, O'nunla cem'iyyetin ve O'nunla ünsiyetin tadını almış bir kalb için cezadır.

Bu tadı aldıktan sonra onu başkasına tercih eden, kendi hemcinslerinin yol ve hallerinden hoşnud olan kalb için bu bir cezadır. Kalbinde zerre kadar canlılık ve nur olan kimsenin kalbi, hamile kadının doğururken imdat dilediği gibi, öyle imdat diler.

Kalpte öyle dağınıklık olur ki, onu ancak Allah'a yönelmek toplar. Öyle vahşet olur ki, bunu da ancak O'nunla başbaşa olmaktaki ünsiyet giderir.

Kalpte öyle hüzün olur ki, onu ancak O'nun marifetiyle sevinç ve O'nunla muamelede doğruluk giderir. Kalpte öyle endişe (kalak) olur ki, bunu da ancak Allah (cc) ile birlikte olmak ve endişeden O'na kaçmak sükûna erdirir.

Kalpte öyle iç yangını /ateş olur ki bunu ancak O'nun emir ve yasakları ile kazasından hoşnudluk ve O'na kavuşana kadar bu uğurda sabırla kucaklaşmak söndürür.

Kalpte öyle şiddetli talep olur ki, matlubu ve arzusu sadece ve sadece Allah (cc) olmadıkça, o talep durmaz.

Kalpte ihtiyaç vardır ki, o ihtiyacı ancak O'nun muhabbeti, O'na dönüş, O'nu devamlı zikir ve O'na ihlasta doğruluk giderir. Hatta ona dünyayı ve dünyada olan herşeyi verseler, yine de bu ihtiyacı asla giderilmiş olmaz! O halde teferruk hicab vahşeti verir ve onun elemi azabın elemindendir. Allah (cc) buyurur: *"Hayır, doğrusu o gün onlar, Rab'lerinden perdelenmişlerdir: Sonra onlar muhakkak (o alevli) cehenneme gireceklerdir"* (Mutaffifin, 15, 16). Böylece o kişide hem cehennem azabı ve hem de "hicab" (mahrumiyet) azabı biraraya gelir. Bu teferruku gideren "zevk", Şeyh'in ifadesinde şu sözünü ettiği zevktir. "İradenin ünsiyetin tadını tatmasıdır. Ona hiçbir meşgul edici arız olmaz. Hiçbir engel bozmaz, hiçbir tefrika bulandırmaz"

Yazar devamla şöyle der:

"İkinci Derece: Müşahedeien sürûrudur. İlmin perdesini açan, teklifin köleliğinden azad eden, ihtiyarın (tercihin) zilletini gideren bir sürûrdur." Demek istiyor ki, ilim,marifete perdedir. Bu perdenin, kalbin marifete ereceği kadar açılması sürûru doğurur.

Sûfilere göre "ilim" istidlaldir (delil getirme). Oysa "marifet" delilsiz kendiliğinden elde edilir. Oysa "marifet"in "ıyanı" (göz ile görme) vardır. Her ne kadar marifete ancak ilimle ulaşılsa bile, onlara göre ilim marifeti perdeler. Marifet, bilgisi altındaki şeyleri koruyan örtü gibidir. İlim marifet üzerine adeta hicabtır. Marifete ancak ilimden ulaşılır.

Buna bir misal verelim: Diyelim ki bir kar yığınında boş bir delik gördün. Hemen anlarsın ki bu yığının içinde teneffüs eden bir canlı var. İşte bu "ilim"dir. Eğer orayı kazar da hayvanı görürsen, işte bu "marifet" olur.

"Teklifin köleliğinden azad eden" ifadesi düzgün ve doğru bir ifade değildir. Çünkü insan teklif (mükellefiyet)ten ölene kadar kurtulamaz. Kul mertebece ne kadar yükselirse, daha önce hiç müşahede edemediği kadar mükellefiyete esir olduğunu hisseder. O halde teklife kul olmak, bu dünyada durdukça mükellef için gerekli bir durumdur.

Şeyhin sözünü şöyle alabiliriz: İşaret etmiş olduğu zevkten sevinç duymak, kulu teklifin kulluğundan azad eder. Kulu, onu teklif olarak göremeyeceği bir vecihten azad eder. Bilakis itaatler kula teklif boyunduruğu olarak değil de,,kalbinin gıdası, sürûru, onun hakkında ferah, ruhuna nimet olur. Çünkü ruhu taatlardan lezzet alır, onlardan cismani lezzetlerden ve yemek-içmekten aldığı zevkten çok daha büyük bir zevk alır. Çünkü ruhani ve kalbî lezzetler cismanî lezzetlerden çok daha kuvvetli ve tam olur.

Artık ibadet virdlerinde bir külfet görmez. Onun hakkında ibadetler teklif olmaktan çıkar. Çünkü seven sadıkın yaptığı ve sevgilisinin hizmetine sunduğu şeyler, kendine en sevinçli ve en lezzetli şeylerdir. Onun için ibadet ve taatında teklifte olan mükellefin, külfet ve meşekkat gibi şeyler hiç aklına bile gelmez. Allah (cc) emir ve yasaklarına "vasiyyet, ahd, mev'iza ve rahmet" ismini verir. Onlara "teklif" demez. Ancak "nefy" olmadığını söylerken, teklif kelimesini olumsuz olarak kullanır: *"Allah hiçkimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286).

Burada "yüklemez"den sonra "vüs'" (güç yetmesi) lafzının getirilmesi, ibadetlere teklif denilmesini gerektirmez. (1) Şeyhin kelamının en yakın tefsiri budur.

Üstelik burada sapıklar için de bir fırsat sözkonusudur: Onlar şŞeyhin bu sözünü kendilerine şöyle alet edebilirler: Bu tekliflerin boyunduruğundan kurtulma hali, ibadetleri zahirlerinden batınlarına intikal eden kimselere hastır. Böylece virdlerinin hükmü ile varidlerden, hakikatler ile rüsümdan, manalar ile suretlerden müstağni olmuşlardır.Böylece ilme has olan teklifin kulluğundan kurtulmuşlar, hükmün gerektirdiği hakikati ikame etmişlerdir. İşte mücmel lafızlar, böylece hem hak yolda olana, hem de batıl yolda olana hedef olur.

"İhtiyarın zilletini yok eder". Şeyh bu ifadeyle şu manayı kastediyor. Bir kul, tercihlerine ne zaman bağlı olur, iradelerinin hapishanesinde mahpus olursa, işte o zaman bu kul zillet içindedir. Kul bu dereceye ulaştığı zaman,tercih (ihtiyar) zilleti kendisinden kalkar ve hürler zümresinden olur.

---

(1) Arapça cümle yapısı Türkçe gibi olmadığından okuyucu en sonda gelen "yüklemez" kelimesinin ayette en başta olduğuna dikkat etmelidir. Yani kelimelerdeki öncelik.sonralık Arapçasına göredir. (Çeviren).

Hürriyet doğuran kulluk, kulluğu mükemmelleştiren hürriyet ne kadar güzeldir!

Böylece kul, kendisinin kendi nefsi için tercih ettikleriyle değil, Allah'ın kendisi için tercih ettiği şeylerin yanında yer alır. Hatta Allah'ın yanında, asla hiçbir tercihi olmayan bir kimse mesabesinde olur. Her kim ilimle marifetten mahrum olursa, onu tercihleri kendine çekmiş ve kendisi de tercihlerinin yanında yer almıştır. İlim ne zaman marifete götürürse, kendisinden marifetin perdesini kaldırırsa, işte o zaman belayı nimet, vermemeyi bağış, zilleti izzet, fakirliği ğına (zenginlik) olarak görür. Böylece batını marifetin, zahiri de ilmin ahkamına boyun eğer. Üstelik burada da sapık olana bir bahane vardır. Kendisinin ve taifesinin istismar edeceği bir alan vardır: "Şeyhin bu sözü, marifet ahkamına boyun eğmeyi ve ilmin ahkamından kurtulma ile rahata kavuşmayı gerektirir" demişler ve "İlim senin burnuna sirke ve hardal koyar, oysa marifet, sana misk ve anber koklatır" şeklinde bir yorum yapmışlardır. Bunu şöyle tefsir ederler: "Sen alim ile yorulur, arif ile rahat edersin. Çünkü arif olan alemlerin ve mahlukatın özrünü kabul eder. Alim ise kınar." Demişlerdir ki, "İnsanlara ilim gözü ile bakan onlara kızar, hakikat gözü ile bakan onları mazur görür."

Şimdi dokunması yumuşak, ama zehiri en öldürücü zehir gibi olan şu sözün taşıdığı manalara bir bak! Dinden tamamen çözülme ve kulluktan rahata kavuşma, yahudileri, hıristiyanları, puta tapanları, facir zalimleri mazur görme, peygamberlerin tebliğ ettikleri emir ve yasakları kalpler için buruna sirke ve hardal çekme, bütün mahlukatı kuşatan kevnî hakikatleri müşahede etmeyi ve onların yanında yer almayı, hükümlerine boyun eğmeyi de içine misk ve anber çekme! İşte sözlerinin taşıdığı manalar bunlardır. O halde, kafirler, facirler, fasıklar, bu hakikati müşahede edip hükmüne boyun eğdiklerinde bu misk ve anberi burunlarına çekmiş olmaktan dolayı sevinsinler.

Resulullah (sav)'ın getirdiği şeyleri hakem yapan itaatkarların, burunlarına sirke ve hardalı çok koymalarından dolayı Allah kendilerine merhamet eylesin.

Çünkü Resulullah (sav)'ın "Bu caizdir, bu caiz değildir, bu helaldir, bu da haramdır, yahut da bunlar Allah'ı hoşnud eder, bunlar da Allah'ı kızdırır" gibi sözleri, bu sapıklara göre sirke ve hardaldır. Yoksa hakikat durumun bunun aksi olduğunu gösterir. Bunun için -onlara göre- hakikat gözü ile mahlukata bakarsan, hepsini, hatta Allah'ın ve Resulullah'ın en büyük tehditle tehdit ettikleri kimseyi dahi mazur görürsün.

Allah Allah! Gerçekten de mazur iseler hayret doğrusu! Allah (cc) mazur olan kuluna nasıl azab eder? Allah mazur olana en şiddetli azabı nasıl tattırır. Rahîm ve ğanî olan Allah (cc)onu mazur görmeye bunlardan daha layık değil midir?

Evet, samimi alim Allah'ın emri ile kınar. Sadık arif ise Allah'ın kaderi ile merhamet eder. Allah indinde kınama ile rahmet birbirine aykırı şeyler değildir. Allah (cc)'ın cezalandırılmasını emrettiği kimseye ceza vermek O'nun rahmetindendir. Bu hem ona ve hem de ümmete rahmettir. Ceza verilmesi gereken kimseye ceza vermemek hem ona ve hem de ondan başkasına çok daha büyük bir eziyettir. Sen her türlü rahatın peşinden gelen yorgunlukta alimle ve hayali rahatında da şu sapıkların arifleri ile berabersin. Bunlar İmam Ahmed'in *Kitabu'z-Zühd*'de bahsettiği gib,i her türlü yorgunluk, hayal kırıklığı ve elemin peşinden gelen hayali bir rahat iddia ederler.

İmam Ahmet, sözkonusu kitabında Hz. İsa'nın şu sözünü nakleder: "Burada yorulduğunuz kadar, orada rahat edeceksiniz. Ve burada istirahat ettiğiniz nisbette orada yorulacaksınız."

Alim seni uyanr, emniyetli yere ulaşıncaya kadar seni durmaktan men eder. Sapıkların arifi ise, sen yola alınıncaya kadar sana yürüyüş ve seferin meşakkatinden rahat etmeyi hayal ettirir.

Yazar devam ederek şöyle der:

Üçüncü Derece: İcabet etme işitmesinin sürûrudur. Vahşetin eserlerini yok eden, müşahede kapısını çalan ve ruhu güldüren sürûrdur."

Şeyh burada işitmeyi "icabet etme işitmesi" diye kayıtlar. Çünkü, yararlı olan işitme bu işitmedir. Yoksa sadece idrak işitmesi değildir.Çünkü idrak işitmesi, kabul edenin de, yüzçevirenin de ortak olduğu bir işitmedir. İdrak işitmesi ile hüccet sağlanır. Özür ortadan kalkar. Bunun için Allah (cc) onlardan bahsederken onların *"(Sözünü zahiren) dinledik, (fakat kalbimizle) isyan ettik"* (Nisa, 46) şeklindeki sözlerini nakleder. Resulullah (sav) bazı gaybe dair şeyler soran yahudiye "Anlatsana sana fayda verecek mi?" diye sorunca yahudi " (Hiç değilse) kulağımla işitmiş olurum" demişti. İcabet etme işitmesine gelince bu, Allah'ın şu sözlerindeki gibi olur:

"İçinizde onlara iyice kulak verecekler de vardır" (Tevbe, 47;, yani onlara uyacaklar da vardır, yine *"Durmadan yalan dinleyen"* (Maide, 41) diye buyurulmuştur ki, yalanı kabul eden demektir. Maksat bu manadır. Namaz kılanın "Semiallahu limen hamideh" derken de maksadı budur. Yani Allah (cc) kendine hamdedenin hamdini kabul eder. İşte bu işitmedir ki, Allah (cc), hakkında hayır dilemediği kimsede onun olmadığını şu sözünde beyan etmektedir: *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara duyururdu (hayrı kulaklarına sokardı)"* (Enfal, 23. yani Allah onlara kabul ve boyun eğme işitmesi ile işittirirdi. Bazıları ayetin manasının "Onlara işittirirdi"; yani onlara anlatırdı demek olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ayetin manası, "Onların kalplerine işittirirdi" demek olur. Çünkü kalbin işitmesi anlamayı da kapsar. Aslında iki mana da murad olunmuştur. Yani Allah onlarda bir hayır görseydi, onlara anlatır ve duyup anladıkları şeyi kabul ettirirdi. Maksat şudur: İcabet etme işitmesi (semaî icabet), kulakların duyduğu şeylere kalbin, ruhun ve azaların boyun eğmesidir.

"Vahşetin eserlerini yok eder"; yani tam manası ile boyun eğmeyi terketmeye sebep olan vahşet kalıntılarını bu sürûr yokeder. Çünkü boyun eğme ne kadar kaybedilmişse, vahşet de o nisbette olur. Vahşetin yok olması ancak ve ancak tam bir inkıyad ve boyun eğme ile olur. Yine ikinci derecedeki kimselerde eser ve iz kalır. Çünkü onlar ilmin hicabını keşif ehlidir. Onlardan ilmin hicabı kaldırılınca ve marifete erince, üzerlerinde o sözkonusu hicabın izleri ve kalıntıları kalır. Bu üçüncü dereceyi elde ettiklerinde, sözünü ettiğimiz kalıntı ve izler üzerlerinden kalkar.

Şeyhin sözünü başka bir manaya da alabiliriz: Kul; Rabbine dua ettiği ve Rabbi de duasını icabet işitmesi ile işittiği, istemiş olduğu şeyi murad ve isteğine göre veya daha hayırlısını ona verdiği zaman, işte bununla, hissetmiş olduğu O'ndan uzaklık vahşetinin eserlerini kalbinden gideren bir sürûr elde eder. Çünkü bağışın ve kabulün vermiş olduğu bir sürûr, ünsiyet ve tat vardır. Mahrum etmenin de vahşet ve acılığı vardır. Kul tekrar tekrar dua eder, Rabbi de duasını tekrar tekrar işitir ve kabul ederse bu, kuldan vahşet izlerini yok eder ve onların yerine ünsiyet ve tat verir.

"Müşahede kapısını çalar." Şeyhin muradı -Allah (cc) bilir- ona göre, saliklerin paçalarını sıvayıp yöneldikleri makam-ı cem'î müşahededir. Yoksa fazl ve ihsanı müşahede ilk iki derecede geçmişti. Müşahede eden bunun için, ondan daha yücesine intikal eder. O da sözkonusu makam ve huzurdur.

"Ruhu güldüren sürûr"; yani, icabet işitmesi, ruhu, bu işitmeden elde ettiği şeyler sebebi ile sevincinden güldürür. "Ruh"a gülmeyi tahsis etmesi nefsi, aklı ve kalbi güldüren sürûru hariç bırakmak içindir. Çünkü bu, işaret etmiş olduğu hicabın kalkmasından önce olur. Zira onun mahalli nefistir. Hicab kalktığı ve şuhud tam manası ile nefsin resmini (varlığını) ortadan kaldırdığı zaman idrak ruh ile olur ve ruhu sürûr ile güldürür.

Bu,sûfilerin "nefs", "kalb" ve "rûh"u birbirinden ayırma kaidelerine binaendir. Sufilere göre "feth" iki çeşittir. Kalbî feth, ruhî feth. Kalbî feth kalbi Allah (cc) ile birarada yapar, dağınıklığını düzene koyar. Ruhî feth onu O'ndan müstağni kılar, O'ndan tecrid eder. Başarı yalnız Allah'tandır.

Menazil yazarı şöyle der:

"Allah Teala buyurur: *"Allah onların içlerinde olanı daha iyi bilir"* (Hûd, 31).

Sır ehli, haklarında haber varid olan gizli kalmış kimselerdir."

Ayeti delil olarak almasına bakalım. Düşünce şekli şöyledir: Tasdik ettikleri peygamberlere tabi olanların, Allah'ı ve ahiret yurdunu kendi kavim ve yar ve yaranına tercih edenlerin kalplerine, Allah kendi marifetinin muhabbetinin ve kendine imanın sırlarından, resullerin düşmanlarına gizli olan bir sır verir. Düşmanlar onların zahirlerine bakar ve içlerini göremezler. Onları hor görür ve hakaret ederler. Peygamberlere *"Şunları yanından kov ki sana gelelim ve seni dinleyelim"* derler. Ve yine *"Allah aramızdan bunların üzerine mi lütfunu reva gördü"* (En'am, 53) derler. Hz. Nuh (as) kavmine *"Ben size, "Allah'ın hazineleri benim nezdimdedir" demiyorum. Ben gaybı bilmem. Ben hakikatte bir meleğim de demiyorum. Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimseler (mü'minler) hakkında Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir, dahi diyemem. Onların içlerindekini en çok bilen Allah'tır. (Eğer bunları tard edersem) o takdirde şüphesiz ki ben zalimlerden olurum"* der. (Hûd, 31).

Zeccâc ayetin manasının şöyle olduğunu söyler: "Eğer sizler, onların dıştan (zahirî olarak) bana uyduklarını iddia ediyorsanız, onların içlerine muttali olmak benim görevim değildir. Ben Allah'ı birleyen (tevhid) birini gördüm mü, onun zahirine göre amel ederim, içlerindekini bilmeyi Allah'a havale ederim." Bu mana güzeldir.

Ayetten zâhir olan şudur: Allah onların nefislerinde olanı bilir. Çünkü onları kendi dinini, tevhidini ve resullerini tasdiki kabule ehil kılmıştır. Allah (cc) alim ve hakimdir. Bağış ve atayı yerli yerine koyar. Bu takdirde bu ayet, şu ayet gibi bir mana taşımış olur.

"Biz, onlardan (insanlardan) kimini kimi ile denedik ki: "Allah aramızdan bunların üzerine mi lütfunu reva gördü" desinler. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'am, 53).

Çünkü onlar, Allah'ın kendilerini hak ve hidayete ehil kılmasını, kafirlerin ileri gelenlerini, izzet ve servet sahiplerini mahrum etmesini yadırgadılar. Sanki dünya bağışı ile ahiret nasibine delil getirdiler. Allah (cc) da buna kimi ehil kılacağını daha iyi bildiğini ve bunun kendi indinde sır olduğunu haber verdi. Bu sır nimetin kadrini bilmek, nimeti sırf nimet verenin fazlı olarak görmek, nimeti vereni sevmek ve nimete şükür gibi sırlardır. Bu sır herkeste yoktur ve Allah herkesi bu bağışa da ehil kılmaz.

"Sır ehli, haklarında haber vârid olan gizli kalmış kimselerdir."

Şeyh, bununla Resulullah'ın şu sözünü kastetmiş olabilir. "Nice saçı dağınık, üstü başı tozlu, kapıdan kovulan, kendisine önem verilmeyen kimseler vardır ki, Allah'a yemin etseler, Allah onları yeminlerinde hanis kılmaz." (Müslim, Zühd 11).

Yine başka bir hadisteki şu sözünü kastetmiş olabilir. Resulullah'a bir adam uğramış, o da "Bu adam hakkında ne dersiniz?" diye sorunca "Bu adam şefaat etse şefaati kabul olunmaya, nikah taleb etse, nikahlanmaya, konuşsa sözü dinlenmeye layık bir kimsedir" diye cevap vermişler. Sonra başka bir adam gelmiş. Resulullah yine "Bu adam hakkında ne dersiniz?" diye sorunca, "Bu adam da şefaat etse, şefaati kabul edilmemeye, nikah taleb etse, nikahlanmamaya, konuşsa sözü dinlenmemeye layık bir kimsedir" diye cevap vermişler. Bunun üzerine Resul-i Ekrem (sav) "Bu adam diğerlerinden yeryüzündeki nesnelerden daha hayırlıdır!" demiştir (Müslim, Birr 138).

Sır Ehlinin Mertebeleri

Menazil yazarı sözlerine şöyle devam eder: "Sır ehli üç mertebedir.

Birinci Derece: Himmetleri yüce, yönelmeleri saf, duru, sülûkleri sahih, resim üzere durdurulmayan, bir isme nisbet olunmayan, kendilerine parmakla işaret edilmeyen, nerede olursa olsunlar, Allah'ın gizli hazinesi olan bir zümredir."

Şeyh bu mertebedeki sır ehli için, üç subûtî üç de selbî sıfat sıralamaktadır.

Subûtî Sıfatları:

1- Himmetlerinin yüceliği."

Himmet yüceliği, himmetin Allah'tan uzakdurmaması, O'nun yerine başka birşeyi bedel kabul etmemesi, O'nun yerine O'ndan başkasından hoşnud olmaması Allah'tan elde ettiği nasibi, O'na yakınlıktan, O'nunla ünsiyet, ferah, sürur ve sevinçle elde ettiği nasibi, fani ve değersiz nasiplerden hiçbirşeye karşılık satmamasıdır. Himmetlerin üzerindeki himmeti, kuşların üzerinde uçan kuş gibidir ki, o, diğer kuşların seviyesine inmeye razı olmaz, onlara ulaşan afetler ona ulaşamaz. Çünkü "himmet" ne kadar yüksek olursa, afetlerin kendine ulaşmasından o kadar uzak olur. Ne kadar alçağa inerse, himmete her yönden afetler de üşüşür. Çünkü afetler, kesici ve cezbedici şeylerdir. Afetler yüksek yerlere çıkamazlar, ki oradan kendilerine çeksinler. Ancak ve ancak alçak yerlerden çekip cezbederler. Kişinin himmet yüceliği felahının işareti, himmet alçaklığı da mahrumiyetinin delilidir.

2- Kastın saf ve duruluğu. Bu kastın maksadına ulaşmaktan kendini engelleyen her türlü şaibelerden halis ve uzak olmasıdır. Kastın saf olması, kastın kastedileni isteme hususunda -başka şeyde değil- tecrid edilmesidir. Kast ve yönelmenin iki afeti vardır:

a- Kastın,istenilen için tecrid edilmemesi, sırf ona yöneltilmemesi.

b- Kastettiğini bizatihi o olduğu için değil de, başka bir sebeple istemesidir.

Kastın duruluğu ile, fena denizine dalmaya kesin azm murad olmaktadır. Ancak bu, şeyh ve onun görüşünde olanlara göre, yani fenanın gaye olması prensibine nazarandır.

Kasdın duruluğu ile, kasdın, Allah'ın muradını sıkıştıran, O'na ortak olan her türlü iradeden halis ve uzak olması murad edilmektedir. Bilakis kasd halis olur ve Allah'ın dinî ve emrî muradı ne ise sırf onunla olur. Bu da "Gaye masivayı (O'ndan gayrısı) istemekten uzak olmaktır" diyenlerin prensibine göredir. Bunun alameti de, kulun haz ve nasibinin, Allah'ın kendi üzerindeki hakkının aynı olacak hale gelecek şekilde, Rabbin hakkına dahil olmasıdır. Bu mertebenin yüksekliği ve "fena" mertebesine üstünlüğü sadık ve basiretli kimsenin meçhulu değildir. Başarı yalnız Allah'tandır.

3- Sülûkun sahih olmasına gelince bu, sülûkun afet, engel ve alıkoyuculardan salim olmasıdır. Bu da üç şartla sahih olur:

a- Sülûk en büyük yol olan Hz. Muhammed (sav)'in yolu üzere olmalı, uyduma caddeler ve gelişigüzel resimler üzere olmamalıdır. Her ne kadar o caddeler için süslü sözler, ince işaretler ve güzel ifadeler sarfetseler bile, sülûk yine de o caddeler üzere olmamalıdır. Çünkü bunlar, nefislerinin, onlar hissetmediği halde üzerlerinde kalan kalıntılardır.

b- Yolda iptal,durma ve düşüklük çığırtkanlarına uymamalıdır.

c- Salik sülûkunda, maksadı ne ise ona bakmalıdır. Bunu açıklamıştık.

İşte bu üç unsurla sülûk sahih olur. Bu üç prensibi toplayan ifade şudur: Bir için, bir yolda, bir olmalı, talep ve matlubu bölünmemeli, matlubunda sebatsız olmamalıdır.

Şeyhin zikretmiş olduğu selbî üç unsura gelince:

1- "Bir resim üzere durdurulmamasıdır" şeklindeki ifadesiyle şeyh şunu demek istiyor: Onların resimleri yok olmuştur. Artık o resimlerden, duranın üzerinde duracağı hiçbir şey kalmamıştır.

Bu ifade hiç kuşkusuz izaha muhtaçtır. Çünkü zahir ve görülen resim (şu vücud) bu alemde olduğu müddetçe silinmez. Bu resmin silinmesini göremezler. Onlar (sûfiler) resim ile ifade ettikleri şey hususunda farklılık gösterirler.

Bir zümre, "Resim, Hak Teala'dan başka şeydir. Bunun silinip yok olması, resimle birlikte olmanın, ona bakmanın, ondan hoşnud olmanın ve ona bağlanmanın gitmesidir" demiştir.

Onların bazıları "Resim zahirler ve alametlerdir" derler. Aslında kelimenin sözlük anlamı olarak en yakın ihtimal de budur. Çünkü mesela evin resmi, eve delalet eden, ondan geri kalan eser ve izdir. İşte bunun için, fukahayı, eser ehlini ve benzerlerini "rusüm uleması" diye isimlendirmişlerdir. Çünkü onlar, sûfilere göre hakikatlere ulaşamamışlardır. Bilakis hakikatlerin marifetine ereceklerine zahirler ve delillerle meşgul olmuşlardır.

Şeyhin işaret etmiş olduğu bu zümrenin, yanında duracakları hiçbir resimleri yoktur. Bilakis rüsûm ve zahirlerin yerine hakikatler ve manalarla meşgul olurlar.

Burada da sapıklar için istismar alanı vardır. Çünkü onlara göre,ibadetler, emir ve virdler, bunların hepsi resimlerdir. Kullar resimler üzerine, kendileri ise hakikat üzeredirler.

Allah'a yemin ederim ki, ibadet, emir ve virdler, peygamberlerinin elinde gelen ilahi resimlerdir. Onları geçip tecavüz etmemeleri ve onlarda kusur etmemeleri peygamberlerden sadır olan resimdir. Peygamberler bu resimler üzere kalmışlar, onların hakikat ve maksatlarına ulaşsınlar diye onları çiğneyenleri men etmişler ve halkı onlara davet etmişlerdir. Sapıklar ise işte bu resimleri iptal etmişler ve "Murad olunan hakikatlerdir" demişlerdir. Böylece hem rüsûmu ve hem de hakikatleri kaçırmışlardır. Gerçi ulaşmışlar, fakat sapık ve inkarî hakikatlere ulaşmışlardır. *"Onların uydurdukları bu şey dinleri hususunda da (kendilerini) aldatmıştır"* (Al-i İmran, 24).

Şeyhin "Resmin yanında yer almazlar" sözünün en güzel izah şekli şudur: Onlar Allah'tan gayri hiçbirşeyle kesilmezler, Allah'tan alıkoyan her ne varsa, onun yanında olmazlar. Allah'a kendilerini ulaştıran şeyden ayrılmazlar, daima onun yanında yer alırlar.

Şeyh, "Bir resim üzere durdurulmazlar" sözü ile şunu kastedebilir: Onlar -himmetlerinin yüceliğinden- yürümede insanların önüne geçmişlerdir. İnsanlarla birlikte kalmamışlardır. Onlar tek başlarına öndedirler. Önde oldukları için de yolda bir eser üzere durdurulmazlar. Onlardan geri duranlar, onların nereye sülûk ettiklerini bilmezler. Onlardan sonraki paçayı sıvayanlar, onların izlerini yıldızı görür gibi, çok uzak mesafeden görürler. Kendilerini görenlerden haber sorarlar: Onları nerede gördünüz diye!.. Bunların hali şairin şu beyitteki sözü gibidir:

"Her giden gelenden sizi soruyorum.
Sizin beldelerinize bakıyor, selam verip geçiyorum."

İkinci selbî alamet, şeyhin "Bir isme nisbet olunmayanlar" şeklindeki sözüdür. Yani insanların indinde kendisi ile bilinecekleri tarik ehli olanlar için alamet olmuş isimlerle meşhur olmazlar.

Yine sadece ismi kendi üzerlerinde cereyan eden bir amele bağlı kalmazlar ki, o amelle -başka amelle değil- bilinir olsunlar. Çünkü, bu kullukta afettir. Bu mukayyed bir kulluktur. Mutlak kulluğa gelince, bunu yapan kimse kulluğun isimlerinden muayen bir isimle tanınmaz. Çünkü mutlak olarak kulluk eden, çeşit çeşit kulluğa çağrına uymaktadır. Kendisinin her kulluk erbabı ile bir payı vardır. Onlarla birlikte kendine de bir hisse ayrılır. Ne resim, ne işaret, ne elbise, ne isim ve ne de uydurma ve gelişigüzel yola bağlı kalmaz. Bilakis "Şeyhin kim?" diye sorulduğunda "Resulullah" diye cevap verir. Tariki sorulduğunda "Uymak ve tabi olmak", hırkası sorulduğunda, "Takva elbisesi", mezhebi sorulduğunda "Sünneti hakem kılmak", maksat ve arzusu sorulduğunda "O'nun cemalini dilemek", sığınağı ve evi sorulduğunda *"(O kandil) o evlerde (yakılır ki) Allah onların tanınmasına ve içlerinde* *adının anılmasına izin vermiştir. Onlar buralarda sabah ve akşam O'nu (Allah'ı) tesbih (ve tenzih) eder(ler), (öyle) adamlar (vardır ki) onları ne bir ticaret, ne bir alış-veriş Allah'ı zikretmekten, dosdoğru namaz kılmaktan, zekatı vermekten alıkoymaz"* (Nur, 36, 37) der. Nesebi sorulduğunda ise şairin dediği gibi cevap verir.

Benim babam İslam'dır.

Kays veya Temim kabileleri ile övündükleri zaman, benim ondan başka babam yoktur."

Ne yiyip içtiği sorulduğunda da "Senden ona ne? Onun ayağında çarığı ve beraberinde su kabı var. Rabbine kavuşana kadar suya gelir, ağaç yapraklarından beslenir" der (1) Şu beyitler bu makamda söylenir:

Vay içimin yangısına! Ömür geçiyor. Ömrün saatleri aciz ve tembellik zilleti arasında geçti-giti. Onlar kurtuluş yolunu tuttular, ulvî arzuya yavaş yavaş yürüdüler.

Şeyhin zikrettiği üçüncü selbî alamet, kendisinin "Onlara, parmaklarla işaret edilmez" sözüdür. Yani onlar insanlaran gizli oldukları için insanların içlerinde tanınmazlar ki ,insanlar onlara parmakları ile işaret etsinler. Resulullah (sav)'tan rivayet edilen maruf bir hadiste "Her amel edenin bir istek , çalışma ve gayreti vardır. Her gayretin de bir zaaf ve kırılma anı vardır. Eğer gayret sahibi amelinde doğru ve mübalağasız olursa, onun için umutlu olun! Eğer kendisine parmakla işaret ediliyorsa, onu hiçbirşey saymayınız" (Müsned II/188) buyurulmuştur. Hadisi rivayet eden raviye "Kendisine parmakla işaret ediliyorsa" ifadesinin manası sorulduğunda "Bu, dininde bid'atçi, dünyasında facir olan anlamına gelir" diye cevap vermiştir.

Burası tafsilata ihtiyacı olan bir noktadır. Çünkü insanlar, kendilerine, birşey getirene parmakla işaret ederler. Bazıları getireni tanır, bazıları tanımaz. O kişi geldiğinde onu tanıyan tanımayana "Bu filancadır" diye işaret eder. Bu da o kişi için medh olabileceği gibi, zemm, kınama anlamı da taşıyabilir. Çalışma, ibadet zühd ve halktan uzak olması ile tanınır, sonra da bu mertebeden düşer,dünya ve şehvet ehlinin durumuna geri dönerse insanların yanına gelince ona işaret ederler ve "Bu şu şu yolda biri idi. Sonra aklı çelindi ve eski durumunun tersine döndü" derler. İşte hadis-i şerifte hakkında "Onu hiçbirşey saymayınız" diye ifade buyurulan kişi budur. Çünkü o, topukları üstüne gerisin geriye dönmüş ve gayretten en kötü gevşekliğe geri dönmüştür.

Bazen de kişi dünya ve dünya lezetlerine dalmış bir haldedir. Sonra Allah (cc) onu ahireti için uyanır da içinde bulunduğu hali bırakır ve işine yapışır. Geldiği zaman, insanlar parmakları ile ona işaret ederler ve "Bunun aklı çelinmişti. Sonra Allah (cc) ona telafi etme fırsatı nasib etti. Bunun bütün gayreti günahlarda idi. Sonra itaatlara gayret eder oldu. Birincinin gayreti ise önce itaatlara idi, sonra gevşedi ve bid'at ve fücura döndü" derler.

Kısacası, bir adama parmakla işaret edilmesi hem hayır, hem şer, hem helâk hem de kurtuluş kaynağıdır. Başarı yalnız Allah'tandır.

---

(1)Resulullah (sav)'ın bulunmuş bir deve hakkında soru soran birisine verdiği cevaba işaret ediyor.

"Onlar nerde olursa olsunlar, Allah'ın azıklarıdır."

Bir padişahın azığı, kendi yanında gizlediği, vereceği görevler için sakladığı ve herkese bahşetmediği şeylerdir. İnsanın azığı da bu şekilde ihtiyaç ve işi için sakladığı şeylerdir. İşte şeyhin sözünü ettiği bu kişiler, kendilerince belli olan sebepler yüzünden insanlardan gizli kaldıklarından, kendilerine işaret edilmediği için insanların önünde herhangi bir resimde (şekil, görünüş) temayüz etmediklerinden, herhangi bir tarikin veya mezhebin veya şeyhin adına ve herhangi bir görünüş ve kıyafete de mensup olmadıklarından gizlenmiş azık mesabesinde olmuşlardır. Bunlar halkın afetlerden en uzak olan kesimidir. Çünkü bütün afetler, rüsûm (şekil ve görünüş) ve onlara bağlı kalmaktan, alışkanlık haline gelmiş yollara ve sonradan olma elden ele dolaşan şekil ve durumlara yapışmaktan ileri gelir. İşte insanların çoğunu, onlar hissetmeden Allah (cc)'tan mahrum eden şeyler bunlardır.

Hayret edilecek şey, bunların talep, irade ve Allah'a seyr ile maruf (tanınan) kimseler olmasıdır. Bunlar -pek azı müstesna- bu resimler ve kayıtlarla, Allah'tan mahrum olan insanlardır.

İmamlardan birine "sünneti" sorarlar. O da "Sünnet'ten gayri ismi olmayan şeydir" diye cevap verir; yani ehl-i sünnetin sünnet dışında kendisine mensup olacakları hiçbir isimleri yoktur.

Bazı insanlar vardır, hep aynı elbiseye bağlanırlar. Ondan başkasını giymezler veya hep aynı yerde oturmaya dikkat ederler, başka yerde oturmazlar. Veya bir yürüyüş şekli tutturmuşlardır ki, ondan başka şekilde yürümezler, yahut bir görünüş ve kıyafete bürünürler ve ondan asla çıkmazlar veya muayyen bir ibadete bağlanıp kalırlar, ondan daha yüce olsa bile, ondan başkası ile ibadet etmezler. Yahut belli bir şeyhe bağlanırlar, ondan başkasına -Allah ve resulüne ondan daha yakın bile olsa- iltifat etmezler.

İşte bunların hepsi en yüce matlubu elde etmekten mahrum, ondan geri çevrilmiş kimselerdir. Kendileri alışkanlık, rüsûm, şekil ve adetlere tabi olmanın saf ve duru kılmaktan alıkoyduğu kimselerdir. Böylece tabi olmaktan uzaklaşmışlardır. Tabi olma mertebeleri en uzak mertebededir. Bazısının riyazetle halvetle ve kalbi boşaltma ile ibadet ettiğini görürsün. Yine ilmi, yoldan mahrum edici saydığını müşahede edersin. Kendisine, Allah için dost olmak ve O'nun için düşman olmak, iyiliği emr, kötülüğü yasaklamaktan söz ettin mi, bunları fuzulî ve şer olarak kabul eder. Aralarında bunları yapanları görürlerse, onu aralarından çıkarırlar ve kendilerine yabancı sayarlar. İşte bunlar, Allah'a çok işaret etseler bile, Allah'tan en uzak olan kimselerdir. Allah (cc) daha iyi bilir.

Yazar devamla şöyle der:

"İkinci Tabaka: Kendileri başka bir makamda olup başka bir makama işaret eden, bir durumu tevriye edip başka bir durumda olan, bir duruma çağırıp başka bir durumda olan zümredir. Onlar kendilerini örten, kendilerini kıskanan, kendilerini koruyan bir edeple, kendilerini tasfiye eden bir zerafet arasındadırlar."

Bu tabakanın erbabı temekkünlerini kemale erdirmek, hallerini korumak için isteyerek ve tercih ederek kendilerini gizlerler. Makamları yücedir. Gözler oraya bakamaz. Zanlar ona karışamaz. Mürid ve saliklerin makamlarından ve sülukun bidayetlerinden muhataplarının bildiği şeylere işaret ederler. Allah'ın kendilerine vermiş olduğu muhabbet hallerini ve mevacidi, marifetin izlerini ve marifetin tevhidini gizlerler. Şeyhin zikrettiği "tevriye" (gizleme) işte budur. Bunlar en yüce makam ehli oldukları halde, karşılarındakine kendilerini sanki bidayat ebrabı gibi gösterirler. Makamları daha üstte oldukları halde, muhatapları ile bidayet, irade ve sülûktan söz ederler. Kendilerinin her iki halde de bulundukları şeklindeki iddialarında sadıktırlar, fakat daha iyi ve efdal hallerini insanlardan gizlerler.

Kısacası, onlar zahirleri ile insanlarla birliktedirler. Onlara akılları seviyesinde konuşurlar. Akıllarının ermiyeceği şeyleri onlarla konuşmazlar (1). ki, kendilerini yadırgamasınlar. Böylece karşılarındaki kimse onları kendileri gibi zanneder. Herkesle beraber iken dahi herkesten ayrıdırlar. "Onlar bir makama işaret ederler. Halbuki kendileri başka makamdadırlar." Yani "tevbe" ve "muhasebe" mertebesinden söz ederler, oysa kendileri "muhabbet, vecd, zevk" ve benzeri mertebelerdedirler.

Şeyh şunu da ifade ediyor olabilir. Bu derecedekiler kendilerini avamdan gösterirler. Oysa seçkinlerin seçkinidirler. Kendilerini cahil gösterirler, halbuki Allah'ı bilirler. Yine kendilerini kötülük yapar gösterirler, halbuki iyilerdendirler. Buna göre bunlar melamilerden, münafık mürailerin aksine övülmeyecek şeyler izhar eden, oysa Allah'ın kendilerini öveceği şeyleri saklayan melâmîlerden olurlar. Bunlar belli, bilinen bir zümredir. Kendilerinin belli, bilinen tarikatları vardır. Kendilerine "Melâmet erbabının yolu" derler. Onlar "Melâmiye zümresidirler." İzhar ettikleri amellere karşı insanların kendilerini kınamalarına tahammül ettiklerini iddia ederler ki böylece gizlemiş oldukları ahvallerini kendileri için halis kılmış olurlar. Kendilerine delil olarak da şu kavl-i ilahiyi alırlar. *"Ey iman edenler, içinizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah-müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorlu, kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği -bir kavim getirir ki onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından (dedi-kodusundan) çekinmezler"* (Maide, 54). Onlar; insanların kalplerindeki cah ve mertebelerini düşürürler. Onlar sülûka müntesip olanlardan gafillerin -kendileri sebebi ile adananların- kendi nefislerini temize çıkarmaya çalışıp, insanların kalplerinde cah ve mertebelerini artırmayı arzuladıklarını görünce, bunların tam tersini yaparlar, dıştan boş vermiş görünürler ama içten amel ederler. Hal ve çalışmalarını gizlerler, bu halde iken şu şiiri okurlar:

Keşke sen tatlı olsan! Hayat ise acıdır
Keşke sen hoşnud olsan! İnsanlar gazablıdır
Keşke benimle -senin aramız ma'mur olsa!
Benimle alemler arası haraptır.

Ey arzuların gayesi! Eğer senin sevgin sağlam olursa o zaman toprak üzerinde ne varsa, topraktır.

İmam Ahmet, Abdurrezzak, Süfyan, Mansur, Hilal b. Yesaf kanalıyla bize şu rivayeti nakleder: "Hz. İsa (as) derdi ki: "Sizden biri oruç gününe erince,sakalını yağlasın, dudaklarını ıslatsın, nihayet insanların içine çıksın ki kendisine "Bu oruçsuzdur" desinler." Bunun için bazıları "Tasavvuf, iddialardan vazgeçmek ve manaları saklamaktır" demiştir. Haris b. Esed'e "Sadık olan kimsenin alametleri nelerdir?" derler. O da: "Kalbinin salahı için insanların kalbinde kendisi ile ilgili her türlü değerin çıkmasına aldırmamak ve amelinden en basitine bile insanların muttali olmasını sevmemektir" diye cevap verir. Bu bir halde güzeldir. Başka bir halde kınanır. Bir adamda güzeldir, ama bir başkasında çirkindir. İzharı caiz olan şeyi izhar etmek güzeldir, bundan kendisine bir nâkısa gelmez. Allah'tan ve Resulullah'tan hiçbir kınama da yoktur ki halini ve amelini gizlesin. Bu tıpkı zenginlik gösterip fakirlik ve ihtiyacı gizlemek, sağlıklı görünüp hastalığı gizlemek, nimet gösterip belayı saklamak gibi birşeydir. İşte bunların hepsi setrin (örtmenin) hazinelerindendir. Bunun kalbe acaib bir tesiri vardır. Onu tadan bilir. Birisi Ahnef b. Kays'a şikâyette bulunur. O da: "Ey kardeşim oğlu! Benim gözümün nuru gideli yirmi sene oldu da onu hiçbir kimseye haber vermedim" der.

---

(1) Burada "İnsanlarla akılları seviyesinde konuşun" mealindeki hadis hatırlanmalıdır

Kınanacak kötü durum ise, eğer izhar edilmesi caiz olmayan şeyi izhar ediyorsa, işte o zaman sözkonusudur. İnsanlar kendisini kötü zannetsinler ve kendisine ta'zim etmesinler diye izhar edilmesi caiz olmayan şeyi izhar ediyorsa, bu kötü bir durumdur. Tıpkı biri hakkında naklettikleri şu olay gibi. Birisi hamama girer, bir adamın elbiselerini çalar ve sonra hamamdan çıkarak yavaş yavaş yürür. Nihayet ona yetişirler. Ondan elbiseleri alırlar ve kendisine söverler. İşte bu haramdır ve böyle davranmak helal değildir. Yine kendisine tabi olunan kimseden bu davranışın sadır olması da çirkindir. Hatta ondan daha aşağı olan birinden bile böyle bir davranışın sadır olması çirkindir. Çünkü bu kişi insanları aldatmakta ve onlara göstermiş olduğu kötülük ile onları da kötülüğe sokmaktadır.

Melamîler de iki çeşittirler:

a- İyi ve itaatkar olan kimseler.

b- Her ne kadar doğruluklarının garantisi altında olsalar bile, zemmolunan ve cahil olan kimseler.

Birinciler: Allah (cc)'ın zatı hakkında, emrini yerine getirme ve O'na davet hakkında hiçbir kimsenin kınamasına aldırmayan kimselerdir. İşte haklarında Allah'ın şöyle buyurduğu kimseler bunlardır: *"Onlar Allah yolunda savaşırlar ve hiçbir kınayanın kınamasından çekinmezler"* (Maide, 54). İnsanların Allah'a en sevimlisi, Allah hakkında kınayanın kınamasından çekinmeyen kimsedir. Hz. Ömer (ra) Allah hakkında kınayanın kınamasına aldırmazdı.

Kınanmış ikinci grup: Şer'an kınanmış olan bir haramı veya mekruhu halini gizlemek için yapan kimsedir. Oysa Resulullah (sav): " Mü'min nefsini zelil kılmaz" buyurmuştur. Şimdi şeyhin sözünü açıklamaya devam edelim.

"Bir mertebeye işaret ederler. Oysa kendileri başka bir mertebededirler." Yani kendileri "muhabbet ve fena" mertebesinde olmalarına rağmen "tevbe ve muhasebe" hakkında konuşurlar.

"Bir durum tevriye ederler, oysa onlar başkasındadırlar."

Tevriye, muhatabın anladığı mana başka, ondan kendi kastettiği; mana başka olan bir söz söylemektir. Misal olarak, birisi, ben zenginim dese, bu sözle muhatabına onun birşey dolayısı ile zengin olduğu kanaatini verir. Oysa onun muradı, Allah'ın sayesinde herşeyden müstağni olduğunu ifade etmektir. Şu beyit bu makamda söylenir:

Hiçbir malım olmadığı halde insanların tümünden müstağni oldum. Çünkü en büyük zenginlik birşeyden müstağni kalarak olur. Yoksa eşya ile olmaz."

Veya tevriye şöyle olur: "Benim için henüz tevbe makamı sahih olmadı". Bununla maksadı şudur: Benim tevbeyi görmekten tevbem, henüz sıhhat bulmadı. Veya buna benzer şeyler söyler.

"Onlar, kendilerini örten, kendileri üzerinde bir kıskançlık arasındadır"; yani Allah onları kıskanır da kendilerini halktan gizler. Onlar da kendi hal ve makamlarını kıskanırlar da hallerini halkın görmemesi için gizlerler. Şairin dediği gibi:

Tanınmamayı sevdi, korunmak ve gizli kalmak için.
Sanki tanınmamak onun tarifidir.
Sanki o, kalbin aşüftesidir.
Kıskançlığı onu görülmekten himaye etmiştir.

"Kendilerini koruyan bir edep arasındadır. Bununla işleri tamam olur."

Kendilerine kötü zan beslemekten kendilerini koruyan bir edebleri vardır onların. Ve yine kendilerini düşük ahlaktan ve amellerden korur. Onların edebleri, hallerinin muhafaza kabıdır. Yüce himmeti onunla (edeble) yükselir, edebi ise onu toprağa sabit kılar. Nitekim şu beyit bu makamda söylenir:

Kaşları arası açık, ahlakı hoş, metindir.
O gizli iken, kendisini zaman ortaya çıkarmıştır.
Azimleri onu süreyya yıldızına çıkarınca, edebi onu yeryüzüne yerleştirir.
Müridin ve salikin edebi, kendisini koruyan muhafaza ve başında taçtır.

"Kendilerini süzüp tasfiye eden zerafet."

Tehzib; te'dib ve tasfiye etmek demektir. Zerafet bu zümre indinde herşeyden daha tatlı, her süsten daha süslüdür. Hiçbir şey sıdk, ihlas Allah ile sır ve O'nunla cem'iyete zariflerden daha güzel yoldaş değildir. Çünkü bu işle ilgili olanların ekserisinin, üzerinde bulundukları şeyden başkası ile ilgilenmek canlarını sıkmış, ahlakları buna müsaade etmemiştir. Hatta bu o dereceye varmıştır ki bunun baskısını o kişinin aile efradı ve beraberindekiler de hissetmişlerdir. Ve o halini korumak için kişi güle yüzüne sevinç ve sürûr göstermeye, alçak gönüllülüğüne sıkı ve cimri olmuş ve masiva diye onlardan esirgemiştir. O kişi bu tutumunda teşekküre layık olsa bile vallahi mazurdur. Çünkü insanların -sana işinde yardım edeni, matlubunda yardımcı olanı müstesna- hepsi sana yabancıdırlar.

Kul halinde temekkün edince, kendisinin Allah (cc)'a ikbali, meleke ve rasih makamca ona cem'iyeti olunca, insanlarla ünsiyet eder, insanlar da onunla ünsiyet eder. Onlarla rahat davranır ve onların eğriliklerine ve yavaş yürümelerine katlanır. Böylece kalpler, o kimse latif ve zarif olduğu için, onun sevgisine bağlanırlar. Çünkü insanlar, dinde hangi dereceye ererse ersin kaba insandan nefret ederler. Allah için lütuf ve zerafet kalpleri celbeder ve insandan şerri defeder. Başkalarına zor olan şeyi ona kolaylaştırır. Ağır insanlar evliyanın seçkinleri değildirler. Sadık ve muhlislerin kalbini ancak ondan gelen bir afet eksiltir. Yoksa bu yol, kula tat, letafet ve zerafet verir. Bu yolda sadık olanı, insanların en tatlısı, en latifi ve en zarifi olarak görürsün. Bu yolun kendisinden nefis ağırlığını, mizaç bulanıklığını giderdiğini, yeryüzünde hayvanî bir karakterde iken ruhanî ve semavî sıfatlara büründüğünü müşahede edersin ve bakarsın ki dostluk itibarı ile insanların en kerimi, huyca en yumuşağı, kalp ve ruhça en latifi olmuşsun. İşte bu muhabbetin özelliğidir. Çünkü insanı latif yapan, zarif eden ve temizleyen muhabbettir.

Bu tabakadakilerin zerafetlerinden biri de, yanlarında bulunanlara ne bir hal ve ne de bir makam izhar etmeleridir. Onunla karşılaşınca,karşısına bir hal ile değil, bilakis yumuşaklıkla, alçak gönüllülükle, güleryüzle çıkmalıdır. Onun için ünsiyet yaygısını sermeli ve onu üzerine oturtmalıdır. Çünkü o, kendisine üzerine basılan halılardan daha sevimlidir. Cüneyd'in üstadı Muhammed b. Ali el-Kassab'a tasavvufu sorarlar. O da "Tasavvuf, kerim bir zamanda, kerim insanlarla zuhur eden kerim ahlaktır" der.

Kısacası bu yol, letafete, zerafete ve menfaat azlığına aykırı değildir. Hatta bu en hayırsız şeydir. Fakat burada herşeyi ortadan bölen incelik vardır. O da bu şeylerle birlikte yumuşak ve muti olmaktır. Çünkü bu, mürid ve saliki kesip alıkoyan şeydir. Kim ona karşı yumuşak ve mûti olursa, kendisini alıkoyar. Kim de ona tam olarak düşman olursa, onu sülûk yolundan alıkoyar. Kim ondan yardım dilerse, onu yolunda rahatlatır veya başkasını kendisi ile rahatlatır. Başarı yalnız Allah'tandır.

Bu tabaka erbabına en ağır gelen şey, insanların yaptıklarını araştırmak ve hallerini bilmek isteğidir. Kalplerine en ağır gelen şey, onları duymaktır. Onlar kendi işleri ile meşgul olup, insanların hallerinden uzaktırlar. Eğer kendilerini ilgilendirmeyen şeyle meşgul olurlarsa, kendileri için ondan daha büyük ilgi ve inayete şayan şeyi kaçırırlar. Onlardan başkaları şayet bunlarla meşgul olmayı ve dinlemeyi, zerafet, edep ve ahvalini setr (gizleme) sayarsa, işte bu, nefislerin aldatması ve karıştırmasından bir örnek olur. Çünkü bu ulvî himmeti bulunduğu zirvesinden en aşağıya indirir. Belki de, kendisine onu bulunduğu yerine çıkaracağı başka himmet elde etmesi zor gelir. O halde himmet ve delici zeka sahipleri, göz ve kulaklarından o sayılanlara yol açmazlar, ancak durumun gerektirdiği, maslahatının ağır bastığı şeyler müstesna... Bunun haricindekiler, gerekeni yapmamak ve mertebeyi düşürmektir.

Yazar sözlerine devamla şöyle der:

"Üçüncü Tabaka: Hakkın kendilerini kendilerinden esir aldığı bir zümredir. Kendilerine içinde bulundukları durumu unutturan bir zuhûrat göstermiştir. Bu zuhûrat, içinde bulundukları hallerini müşahede etmekte onları divaneye çevirmiştir. İçinde bulundukları hallerini bilmeye karşı cimri davranmıştır. Hatta kendileri kendi nefislerinden bile makamlarının sahih olduğuna delalet eden şahitlerle birlikte gizlenmiştir. Bu durum kendilerinde, gaybın, ilmi kendine gizlenen sadık sevginin tahrik ettiği sadık yönelme (kast) ve ocağı kendisine münkeşif olmayan garib bir vecd ile hasıl olmuştur. Bu ,velayet ehlinin makamlarının en incesidir."

Bu tabaka ehli "sır" karşısında kendilerinden öncekilerden daha bilgisizdir. Çünkü, kalbin ahvalinden ve Allah'ın gizlice kendisinin onları hissetmeyeceği şekilde kalbine bırakmış olduğu mevhibelerden sarfı nazar ederek, aziz ve vehhâb olan Allah ile meşgul olmak için bunları yaptığı ve kalbi hem O'nunla hem başkası ile meşgul olacak kadar geniş olmadığı, aksine o bağışların icra edicisi, yaratıcısı ve bağışlayıcısı ile meşgul olduğunda, işte bu sırların içinde en kuvvetlisidir. Hatta bu,sırdan daha gizlidir. Gizlemenin ve saklamanın en büyüğü Allah (cc)'ın kulunun halini gizlemesi, ona rahmet ve ona lütuf için kendisinden bile gizlemesidir ki kul hali ile başbaşa olup da o yüzden Rabbinden kopmasın! Çünkü bu, Hak Teala'nın elbiselerinden bir elbisedir. Eğer o elbiseyi, sahibi ve giydiren zat kulundan gizlerse, bundan maksadı kendisinden başka hiçbir kimse yanında yar almamasıdır. Bu örtme ve gizleme bazen kulu Allah'ın celalini, kemalini ve cemalini müşahede etmekten alıkoyan şeylerden olur. Yani kalbin bu sıfatların manalarını müşahedesini ve onlara dalmasını kastediyorum.

Bu sahih müşahedenin alameti, kulun bâtınının ihsan ile mamur, zahirinin İslam ile mağmur (kaplı) olmasıdır. Böylece o kulun zahiri batınına alamet olup, vasıflandığı şeyi doğrular. Batını da zahirini düzene koyar. İşte fena erbabı indinde en mükemmel olan budur. Bundan daha mükemmeli de Allah'ın kendine bahşetmiş olduğu şeyi müşahede ve mülahaza etmesi ve onları sırf ihsan ve cömertliğin kendisi olarak görmesidir. Veren sebebi ile, O'nun bağışını görmekten uzak olmaz. Yine bağışa bakıp da onu verenden yüzçevirmez. Allah (cc) kendi fazl ve rahmeti ile sevinmeyi emreder. Bu da ancak fazl ve rahmeti görmek ve mülahaza etmekle mümkün olur. Allah (cc) nimet ve ihsanlarının zikredilmesini emreder. Ve şöyle buyurur: *"Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki (bunca) nimetini (kalbinizle) hatırlayın, (dilinizle) anın"* (Fatır, 3). *"O halde Allah'ın nimetlerini (unutmayıp) hatırlayın ki kurtuluşa erdirilesiniz"* (A'raf, 69).

"Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitabı (Kur'an) ve (ondaki) hikmeti düşünün" (Bakara, 231).

Allah (cc) nimetlerini müşahede etmekten uzak durmayı emretmemiştir. O konuda kınayana aldırmayız. Fena erbabı da fenayı, nimeti müşahede üzerine tercih etme hususunda hiçbir kınamaya aldırmasın.

"Hak onları kendilerinden esir almıştır"; yani Hak (cc) kendi nefislerini hatırlamaktan onları alıkoymuş ve kendi zikri ile, kendi nefislerini anmayı onlara unutturmuştur.

Bu, "Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları kendilerine unutturdu" denilen kimselerin halinin aksinedir. Çünkü, onlar Allah'ı unuttuklarında, Allah Teala da kendileri için o menfaatlerden başka hiçbir fayda olmayan menfaatlerini onlara unutturmuştur. Artık o maslahatlarını istemezler. Onlara ayıplarını unutturmuştur. Artık onlar da ayıplarını düzeltmezler. Oysa Allah Teala bunlara, kendi hakları ile nasip ve paylarını, kendi zikri ile başkasını zikretmelerini unutturmuştur. Yani, Allah Teala onları kendine almış ve kendi kendileri ile meşgul olmaktan kendi zatı ile onları oyalamıştır.

"Onlara, içinde bulundukları durumu idrak etmeyi unutturan bir zuhurat izhar etmiştir" ifadesinde mana şudur: Allah onlara, kendi cemalinin ve celalinin marifetinden bir zuhurat ortaya çıkarmıştır. Artık ondan sonra kalpleri, hal ve makamlarına ait hiçbir şeyi idrak edecek kadar geniş değildir. Bu, cennet ehlinin, Allah (cc) kendilerine tecelli ettiği ve onlara kendini gösterdiği zamanki hallerinden kalbe rikkat verici bir haldir. Çünkü onlar bu halde iken nimetten hiçbir şeyin farkına bile varmazlar ve asla Allah'tan gayrısına dönüp bakmazlar. Nitekim aynı durumu sahih bir hadiste Resulullah (sav) şöyle açıklar: "O'na baktıkları müddetçe, nimetlerden hiçbir şeye dönüp bakmazlar" (İbn Mace, Mukaddime 13). Bunun manası şudur: Allah (cc)'ın onlara izhar ettiği bu zuhurat, kendisinden başka bir şeyi hissetmeyi onlara unutturur.

"Kendisi için oldukları şeyi müşahede etmekte onları deli divayene çevirmiştir."

Bu ifadede iki ihtimal vardır:

a- Bu zuhur eden şey onları yaratılış gayelerini müşehede etmekten uzaklaştırmış, deli-divane etmiştir. Artık kendilerinde iki şeyi (sır ve yaratılış gayesi) birarada bulunduracak derman kalmaz. Bu da -her ne kadar varidin kuvvetinden ötürü olsa bile- mahallin zayıflığına delildir. Çünkü kalp onunla birlikte (sır ile) yaratılış gayesini hatırlamak için derman bulamaz. Oysa mükemmel olanı, kulda her ikisinin de bulunmasıdır.

b- Bir de şu ihtimal vardır: Bu zuhur eden şey onları bu haldeki hallerini müşahede etmekten uzaklaştırmıştır. Böylece meşhûdları ile müşahedelerinden, kendi ma'ruf ve ma'budları ile ibadetlerinden uzaklaşmışlardır. Çünkü "aşk mecmunu" içinde olduğu durumu ve nefsinin halini hissetmez. Sıhah isimli Arapça sözlükte "el-hüyam", "aşktan dolayı mecnunluk gibidir" diye tarif edilir.

"İlimlerine karşı hallerine cimri olur"; yani onların ilmi, hallerini, ne durumda olduklarını idrak edemez.

"Kendilerinden gizlenmişlerdir;" yani onlar gizlenmişler, hatta kendi nefislerinden bile gizlenmişler, nefisleri bile onlar nasıldır bilmez olmuştur. Bunları hemen inkara kalkışma, yoksa salkıma ulaşamayan ve sonra da "Bu üzüm ham" diyenlerden olursun.

"Makamlarının sıhhatine kendilerine şehadet eden deliller ile"; yani onlar bu halde iken kulluk ahkamını iptal etmezler ki bu davranışları hallerinin fasid olduğuna kendilerine şahit olsun. Bilakis kendilerinin -bununla birlikte- sahih delilleri vardır. Bu deliller kendilerine makamlarının sahih olduğuna şahitlik eder. Bu deliller, emirleri yerine getirmek ile zahiren ve batınan şeriat adabıdır.

"Gaybın tahrik ettiği sabık bir kast" ifadesindeki "an" harfi cer'i ile sonrasının sözün gelişinden anlaşılan mahfuz bir fiil veya fiilimsiye bağlı olması caizdir. Buna göre mana şöyle olur: Yani onlar bunu sadık (yani sabit ve ayrılmaz) bir kast (yönelme) ile elde ederler. Bu kasta "gaybın tahrik ettiği" değişiklik arız olmaz.

Yani idraklerinden gaip olan iç, bu sadık kastı onlarda tahrik eder.

"Kendisine ilminin başlangıcını gizleyen sadık sevgi"; yani onlar, kendilerinde olan şeyin başlangıcını bilmezler. İlimleri ona ulaşamaz. Çünkü kendilerine zuhur eden şey dolayısı ile kalblerini kuşatmış ve akıllarını başkasından alıkoymuştur. Artık onlar kendilerinden geçmiş varidleri sebebi ile mağlupturlar.

"Ocağı sahibine açılmayan garip bir vecd"; yani bu vecd sahibine, kendisini tahrik eden ve kalbinde onu tutuşturan sebep münkeşif olmaz (açılmaz), dolayısıyla o, vecdinin ateşini ortaya çıkaran sebebi bilmez.

"Bu velayet ehlinin makamlarının en incelerindendir." Allah (cc) onu sahibi nezdinde, hissin mağlup ve yenik olması dolayısı ile ince kılmıştır.Adet ve his bir tarafa, ilim ve marifet bile ona hükmedemez. Bu makamdan çıkan sonuç fenaya dalmaktır. Şeyhe göre gaye budur. Oysa sahih olan, ikinci tabaka ehlinin bunlardan daha yüksek, makamca daha yukarda olduğudur. Onlar daha mükemmel ve ötekilerden daha kuvvetlidirler. Nitekim İsra gecesi Resulullah 'ın makamı, tecelli günü Hz. Musa'nın makamından daha yüksek idi. Halbuki Resulullah 'a Hz. Musa'ya hasıl olduğu kadar fena hasıl olmamıştı. Mısır Azizi'nin karısının Hz. Yusuf (as)'u sevmesi kadınların sevgilerinden daha büyüktü, oysa buna rağmen onlar gibi ellerini parçalama ve benzeri şeyler başına gelmemişti. Hz. Ebu Bekir'in Resulullah (sav)'ı sevmesi Hz. Ömer'in ve başkalarının sevgilerinden daha büyüktü. Oysa Resulullah (sav)'ın vefatında diğerleri gibi bayılma ve dizlerinin bağı çözülme gibi haller onda meydana gelmedi.

Bekâ ve temekkün ehli fena ehlinden hal itibarı ile daha kuvvetli, makamca daha yüksektir. Başarı yalnız Allah'tandır.

NEFES BÂBI

Menazil yazarı şöyle der:

"Allah Teala şöyle buyurur. *"Ayılınca dedi ki: "Seni tenzih ederim. Tevbe ettim sana"* (A'raf, 143).

Yazarın ayetle işaret etmesindeki nokta-i nazarı şöyledir: "Nefes", halden ayrıldıktan, halin de o kişiden ayrılmasından sonra olur. Yazar, "hal"i, insanı alan, yoran ve sımsıkı sıkan sonra onu bırakınca insanın dinlenip huzur bulacağı şeye benzetiyor.

Yazar "Nefes'e "nefes" denmesinin sebebi, nefes alanın onunla rahata kavuşmasından dolayıdır" der.

Bu kelimeden türeme "tenfis" rahat ettirme ve dinlendirme demektir. Mesela "Neffese Allahu anke'l-kürebe" derler; yani Allah (cc) seni keder ve üzüntülerden rahata kavuştursun demektir. Sahih bir hadiste: "Kim bir mü'mini dünya keder ve üzüntülerinin birinden rahata kavuşturursa, Allah da onu kıyamet gününün keder ve sıkıntılarının birinden rahata kavuşturur" buyurulur (Tirmizi, Hudud 3; Birr 19; Kur'an 10; İbni Mace, Mukaddime 17; Müsned II/255, 414). Ki hadiste geçen "tenfis" yine "rahat ettirdi" anlamındadır.

Kelimeyi teşkil eden üç harf (nun, fa, sin)hangi kelimede bulunursa çıkma ve ayrılma anlamı ifade eder. Mesela "nefl" (içinde nun ve fa vardır); asl olan, ibadete ziyade ve ondan hariç bir şeydir. Yine nefr, memleketten ayrılıp seyahat etmek. Nefy, uzaklaştırmak. Nefes, nefes alanın kendisi ile rahat ettiği bir çıkış ve ayrılma.

Nefakat ed dâbbe, hayvan öldü. (ruhu çıktı).

"Nüfiseti mer'e ve nefeset", hayız gördüğü veya doğum yaptığı zaman veya kan çıktığında. İşte bu kökten türeyen "nefes" de, soluk alan kimsenin rahat ettiği bir çıkış ve ayrılmadır.

Nefesin Dereceleri

Yazar, "Nefes üç derecedir. Bu decereler vakt'ın derecelerine benzer"der. Nefes ile vaktin derecelerinde ortak benzerlik şudur: Vakitler, dereceleri gibi nefeslerle sayılırlar. Ve yine "vakt" yazarın da dediği gibi, "Sadık bir vecdin zamanıdır." Burada yazar "zamanı" "vecd" ile, "vecd"i de "doğruluk"la kayıtlamıştır.

Birinci Derece Nefes

Yazar, "Gizlenme zamanındaki nefestir" der. Ve nefesi "zaman" ve "vecd" ile vakti de nefes ile kayıtlar. O halde nefes ikisi ile birlikte (zaman, vecd) muteberdir..

Yine, "vakt ve nefes"in sebepleri vardır. Bu sebepler, insanı matlubundan mahrum ettiğinden veya içinde bulundukları halden ayrılıp o halin kuldan gizlenmesinden dolayı kalbe arız olurlar. İşte bu noktalardan ve başka yönlerden aralarında benzerlik vardır.

Yazar şöyle der:

"Nefesler üçtür. İlme bağlı istitar (gizlenme) zamanında, nefes tutma ile dolu bir nefestir. Eğer solursa esefle solur. Şayet konuşursa, hüzünle konuşur. Bence bu istitarın vahşetinden doğmadır. İşte bu adına "makam" dedikleri zulmettir (karanlıktır)."

"İstitar zamanındaki nefes"; yani o kişi için sadık bir hal ve sahih bir keşif olur. O, kendisinden mizaç ve beşeriyet sebebi ile hiç şüphesiz gizlenir ve bu sebeple göğsü daralır, içinde bulunduğu şeyin mahrumiyeti ve istitarı ile faal ve ğai bir sebepten dolayı göğsü tutulmuş fesle dolar. Bu konu ilerde -inşaallah- gelecektir. İşte bu halde soluyunca, soluması hüzünlü ve kederli kimsenin soluması olur.

"Tutulmuş nefesle dolu". Burada geçen "kâzm" tutmak anlamındadır. Mesela bu manaya "öfkesini yuttu" derler. Yani öfkeyi yudumlayıp içinde tuttu ve dışarı çıkarmadı demektir.

"İlme bağlı"; yani bu nefes zahir ahkamına bağlıdır, yoksa halin ahkamına değil. İşte şeyhin daha önce sözünü ettiği bela budur. Kulun ilmin sesi ile halin sesine uyma arasında düçar olduğu beladır.

Bu nefes tutulmuş bir nefestir; çünkü bu halde bu nefes, güçlükleri ve zorluğu kolaylaştıran, yükü taşıyan, Hak'tan gelen musibetlere yardımcı olan muhabbet ahkamından uzaktır ve -teferruk sebebi olan- ilme bağlıdır. Çünkü muhabbetin keder ve üzüntüsü, tatlılıkla karışıktır. İşte nefes muhabbet ahkamından uzaklaşıp ilim ahkamına yaklaşırsa, bu tatlılığı kaybeder, keder ve üzüntüye gider. Nitekim şu beyitler bu manadadır.

Sevenler aşk ateşinden şikayetçidirler. Onların aralarından attıklarını keşke ben tek başıma yüklenseydim:

Aşk lezzetinin hepsi kalbimin olurdu, ne benden önce ve ne de benden sonra hiçbir seven o lezzeti atmazdı.

"Solursa, esefle solur". "Esef" hüzün demektir. Allah Teala'nın Hz. Yakub'tan hikaye ettiği sözü gibi: *"Ey Yusuf'un üstünde (titreyen) tasam"* (Yusuf, 84). "Esef"; gazab demektir. Allah Tealanın şu sözü gibi: *"Nihayet, onlar bizi gazaplandırınca (âsefuna) kendilerinden intikam aldık"* (Zuhruf, 55).

Esef burada, matlubu veya sadık halinden kendisine gizlenen şeye duyduğu hüznü anlamındadır.

"Eğer konuşursa, hüzünle konuşur." Yani bu soluyan, kendisinden gizlenen şeye hüznünü gösteren birşeyle konuşursa, solumasının ve konuşmasının kaynağı, mahrum edildiği şeye üzüntüsüdür.

"Bana göre bu, istitar (gizlenme) ve mahrumiyet vahşetinden kaynaklanır."

Sanki "istitar" sebebin sebebidir ve adeta sebep ondan doğar. Yani, bu "esef"in - her ne kadar istitar ve mahrumiyete bağlansa bile- doğması, istitardan doğan bu vahşetten meydana gelen istitarın sebep olduğu vahşettir. İşte bu sahihtir. Çünkü o kişinin matlubu kendisi tarafından müşahede edildiği ve muhabbetinin hali ve ahkamı kendisi ile kaim olduğu zaman ünsiyetten nasibi de bunun miktarı kadar olur. Çünkü matlubu ve muhabbetinin ahkamı kendisinden gizlenince, bundan ürker ve "hüzün" işte bu ürküntüden doğar.

İmdi, hüzün sevilenden ayrılmadan doğar. Hüznün bundan başka sebebi yoktur. Hoşlanılmayan birşeyin meydana gelmesinden doğsa bile, bu hoşlanılmayan şey, sevilenden kaybedilen şeyden dolayı hoşlanılmayan şey olmuştur. O halde, sevilen şeyden ayrılmaktan başka sebeple ne hüzün ne keder, ne gam ne eziyet ve ne de üzüntü olur. İşte bunun için fakirlik ve hastalık, elem ve cehalet,unutulmak ve darlık, kötü hal ve benzeri şeylere üzüntü; mal, zenginlik, afiyet, ilim, refah ve iyi hal gibi sevilen şeylerden ayrılmaktan dolayıdır. Bunun için Allah Teala arzu edilen şeylerden ayrılmayı cezaların en büyüklerinden kılmıştır: *"(Artık) kendileriyle arzu edegeldikleri şeylerin arasına bir sed çekilmiştir. Bundan evvel benzerlerine de yapıldığı gibi. Çünkü hepsi de (insanları) kötü zanna düşüren bir şüphe içinde idiler"* (Sebe, 54).

Ferah ve sürûr sevilen şeyi elde etmekle gam, keder, hüzün ve esef sevilen şeyi kaybetmekle olur. En hoş hayat, sevenin, sevgilisine vuslatta olanın hayatı, en acı hayat ise, kendisi ile sevgilisi arasına engel olunan kimsenin hayatıdır. Sözü edilen "İstitar" ancak keşf ve âyandan sonra olur. Allah Teala onlardan gizlemiş olduğu şeyleri, onlara rahmetinden ve zayıflarına lütfundan dolayı gizler. Çünkü kuluna keşif hal; devamlı olsa onu yokederdi. Hatta Rabbinin onu beşeriyet ahkamına ve tabiatın (mizacın) gerektirdiği şeye iade etmesi de ona rahmetidir.

Yine onlardan gizlediğini gizlemesinin sebebi, talebinin artması, şevkinin kuvvetlenmesi içindir. Çünkü kendisinde bu hal devam ederse, o hale alışır, itiyâd hasıl olur. O takdirde bu hal, çok susayan susuz kimseye su, korkan kimseye emniyetli yer, terkedilmiş kimseye vuslat yeri mesabesinde gelmez. Oysa Allah Teala, ferahı, lezzeti ve onlarla sürûru tam olsun diye ondan bunları gizlemiştir. Yine Allah, kendisinin ona vermiş olduğu nimetinin kadrini bildirmek için gizler. Çünkü kul kaybetmenin acılığını tadınca, varlığın tadını öğrenir. Çünkü eşyanın değeri zıdları ile ortaya çıkar.

Yine, Rabbine ne kadar muhtaç olduğunu ve O'na karşı ne kadar zaruret içinde bulunduğunu, O'nun fazl ve ihsanından bir an bile müstağni kalamayacağını, Allah (cc)'ın O'na yardımı bir an bile dursa tamamen fasid olacağını öğretmek için gizler. Yine, bu fazl ve bağışın kulun herhangi bir rolü ile olmadığını, kendisinin onları kesb ve ihtiyarı ile elde etmekten aciz olduğunu,bunun sadece bir bağış ve Allah'ın kendine tasadduk ettiği bir sadaka olduğunu, amelinin ve çalışmasının onlara asla ulaşamayacağını öğretmek için gizler.

Yine, vermemesindeki izzetini, bağışlamasındaki ihsanını, kendisine perdelenen (mahrum edildiği) şeyin tekrar verilmesindeki kerem ve cûdunu bildirmek için gizler. Kalbine isim ve sıfatların marifetinin açılması, bu gizlenme ve daha sonra açılma yüzünden garib ve acaib şeylerdendir. Bunu tadan bilir, tatmayan da inkar eder!

Yine, gerek tabiat (mizac), gerek nefis tam olarak ölmez ve yok olmaz. Bunlar olmasaydı, bu alemde imtihan ve teklif pazarı kurulmazdı.Aksine nefis ve tabiat (mizac) ilim, marifet, iman ve muhabbetin yardımı ile yenilir. Yenilen, mağlub olan -az da olsa- bazen mutlaka harekete geçer. Hareketi emir ve hakim hareketi iken esir ve yenik hareketi olur.

Allah (cc)'ın kuluna ihsanının ve nimetinin kadrini öğretmesinin bir tamamlayıcısı da kendisine hakim olan ve üstün gelen şeyi zatlarda göstermesidir. Kul, en başta nefsin kendisinden aldığı şeyi ondan geri alır. İşte o zaman kul, Rabbinden, velisinden bütün işinin malikinden şöyle imdat diler: "Ey kalpleri çeviren! Kalbimi dinin üzere sabit kıl. Ey kalplere yön veren! Kalbimi sana itaata çevir. "

Ve yine O, kulun kalbinden nefsine veya ameline ya da haline meyletmeyi yokeder. Nitekim şöyle denilmiştir: İlme meyledersen onu sana unuttururuz. Hale meyledersen onu senden çeker, alırız. Marifete meyledersen,onu sana perdeleriz. Kalbine meyledersen, onu sana karşı bozarız. O halde kul, Allah'tan başka hiçbir şeye asla meyletmemelidir. Ne zaman kalbinde O'ndan başkasına meyl bulursa, bilsin ki müflis birine, hatta hiç malı olmayan birine havale edilmiştir. Ona o kapı hile için açılmıştır. O halde girdiği o yoldan sakınsın. Yardım ancak Allah'tandır.

"İşte bu adına makam denilen zulmettir, karanlıktır"; yani istitarın vahşeti (gizlenmenin verdiği ürküntü) zulmettir. Bazıları buna "makam" demişlerdir. Düşünce tarzı şöyledir: Allah saydığımız hikmet ve faydalar ve saymadığımız başkaları sebebi ile kulunu hikmeti gereği oraya (istitarın vahşeti) makamına koyar.

Bu itibarla orası "makam" olur. Fakat bu makamdaki kişinin, içinde bulunduğu makamdan kendisine gizlenen şeyler sebebi ile, nefesleri hüzün, esef, helak ve telef nefesleridir.

Şeyh, sanki bunu makam olarak görmüyor. Çünkü makamlar, matluba giden yolda mertebelerdir. Saliki matlubuna yaklaştıran halden, salikin koyulduğu her durum makamdır. Buna göre istitarın vahşeti aslında ilerlemek değil, geri kalmaktır. Buna nasıl "makam" denir? Aksine bu, makama aykırıdır. İstitarın vahşetinin makam olmadığına bir delil de, her makamın sübût şeklinde Hakka taallukunun olmasıdır. Makamın aslı, kulun mukîm ile birlikte olması, makam ile olmamasıdır. İstitar hali ise, sözkonusu bağlantıdan kesilme halidir. Bu meseleyi incelediğimizde, bunun iki yüzü olduğunu görürüz. Birinci yüzü zulmet ve vahşet (ürküntü), ikincisi ise makamdır. İstitar, hali ve nefsi itibarı ile makam değildir. Amma sonu,üzerine lazım gelen şey, saydığımız hikmet ve faydalar itibarı ile de o makamdır. Başarı yalnız Allah'tandır.

Yazar devam ederek şöyle der:

"İkinci Derece: Tecelli anındaki nefestir. Bu sürûr makamından, muayene

(görme) nimet ve rahatına yükselen, vücud nuru ile dolu, işaretin kesildiği yere yükselen nefestir."

Bu nefes çeşidi birinciden daha yücedir. Çünkü, birinci çeşit nefes, istitar ve zulmet anında idi. Oysa bu, tecelli ve tecellinin nuru halindeki nefestir. Tecelli zamanı keşfin hasıl olduğu zamandır. Tecelli ise, cilveden türemedir. Demişlerdir ki, tecellinin aslı, hakkın nurunun müridlerin kalbine parlaması,doğmasıdır.

Eğer Allah (cc)'ın zatının nurunun doğmasını kastediyorlarsa bu çok çirkin bir hatadır. Bunun için içlerinde, bu hatadan kaçınan kimseler "Sıfatların nurunun doğmasıdır" demişlerdir. Ve yine sıfatın bizatihi kendisinin doğmasını kastediyorlarsa bu da hatadır. Çünkü gerek zâtî tecelli gerekse sıfati tecelli bu alemde vaki olmaz, üstelik o tecellinin karşısında beşerî kuvvet duramaz. Doğrusu, iman ve marifet nurunun doğması, kalbin, mukaddes zatın ve sıfatlarının müşahedesine ilmen dalmasıdır. Evet bu birçok sebeplerden dolayı mücerred ilimden daha yüksektir. Bu birçok sebeplerden birisi de onun kuvvetidir. Çünkü ilimler ve marifetler farklı farklıdır. Bir diğeri,mahallin saf ve ilim ile marifetin zuhuruna mani olan bulanıklıktan tertemiz olmasıdır. Bir diğeri de engellerden ve meşgul edicilerden uzak olmasıdır. Bir diğeri, bilinen ve müşahede edilene tam iltifat ve tam bakıştır.

Bir diğeri, ise onunla tam ünsiyet ve ona tam yakınlıktır. Kalbe mücerred ilmin arkasında keşf ve şuhûd gerektiren daha birçok sebepler sayılabilir.

"O, sürûr makamından yükselen nefestir." Yani, sürûr makamından çıkar. Çünkü ifadede yer alan "şuhus" çıkmak demektir. Arapçada bir kimse bir yere çıkıp gittiği zaman bu manada "şahasa fülanün" ile "beledi keza" denilir.

Maksat kısaca şudur: Bu "nefes" birincinin aksine sürûr ve ferahtan doğmuştur. Çünkü birinci çeşit nefes, hüznü tahrik eden zulmet ve vahşetten doğar. Oysa bu ikinci çeşit nefes, vahşetin eserlerini ortadan kaldıran kabul işitmesi, (semaî icabet) doğar.

"Muayene (görme) nimetine."

Burada yer alan "ravh", nimet ve görmekle hasıl olan rahat demek olup, istitar anında meydana gelen elem ve vahşetin aksinedir. Çünkü bu çeşit nefesin kaynağı sürûr, sonu görme nimetidir. Sürûrdan doğar, görmeyi ister.

Şeyhin ve istikamet ehli emsallerinin "muayene" (görme) konusundaki sözlerinin en doğru şekilde hamli, "muayene"nin ilmin yakîne dönüşene kadar artmasıdır. Çünkü bu dünyada hiçkimse ayne'l-yakîn'e (göz ile görme) ulaşamaz. Buna muhalefet eden, muhalefet etse bile bu böyledir. Hataya düşmek insanın mizacının gereklerindendir. Hata ile doğruyu da birbirinden ancak ilim ayırır.

Burada şeyhin sözü "tecelli"nin "muayene"den daha aşağı olduğuna işaret ediyor. Çünkü "tecelli" bazen ince bir perde ve latif bir engel arkasından olabilir. "Keşif" ve "ıyan" perdesiz zuhurdur. Kul, tecelli hali ile mesrur olduğu zaman, kulun nefesleri "tecelli" makamının üstünde olan "muayene" makamına bağlı olur. İşte bunun için şeyh, "Nefes, muayene (görme) nimetine doğru yükselir" diyor.

"Vücud nurundan doludur." Demek istiyor ki,bu nefes vücud nurundan dopdoludur. "Vücud" şeyhe göre, cem'in huzurudur. Buna göre sanki şunu demiş olur. Bu nefes, vücudun nuru ile boyalı ve kaplıdır. Çünkü kişi, onu soluduğu zaman, cem ve vücud makamında olur.

"İşaretlerin kesildiği yere yükselir."

Kulun kalbi vücud nurundan dopdolu olunca, bütün benliği ile o muayeneyi talebe koyulup muayeneye (görme) yükselince, cemin huzuruna ibare (ifade) bir yana, onlara göre işaretin kesildiği yer olan cem'in huzuruna yükselmiş olur. Orada ne işaret, ne ibare (ifade) ve ne de resm vardır. Bilakis işaretler yok olmuş, ibareler (ifadeler) aciz kalmış ve resimler yok olup erimiştir.

Yazar devamla şöyle der:

"*Üçüncü Nefes:* Kuds suyu ile temizlenmiş ezelin işaretleri kaim olan nefestir. İşte "sıdkun-nûr" diye isimlendirilen nefes budur. O halde birinci nefes gözlere sirac (kandil), ikincisi, kâsıd için mirac, üçüncüsü, muhakkık için tacdır." "Kuds" taharet demektir. Takdis, temizleme ve tenzih etme demektir.

Yazarın burada "kuds"den muradı, lem yekûn (mevcud değildi) olan hadisin (sonradan olma varlıklar) yok olduğu, lem yezel olan Kadîm (cc)'in bakî olduğu "şuhud (müşahede)dir.

Sûfilere göre "hudus sıfatları" (sonradan olma özellikleri) sözü edilen tecelli ile kendisinden temizlenilen şeylerdendir. O halde tecelli, kulu o sıfatlardan (hudus sıfatları) temizler. Çünkü kul, hicab içinde olduğu müddetçe, enaniyeti ve sıfatları hala baki demektir. Kulun üzerine tecelli nuru doğduğu zaman, kulu kendi sıfatlarından ve o sıfatları müşahede etmekten temizlediği gibi, o sıfatların kendisi ile meşhudu olan Hak Teala arasına girmesini de engeller.

Sözün hasılı şudur:

Bu "nefes" havadisi (sonradan olma mahlukatı) silen, onları yok eden, ezelin müşahedesinden doğar. Bu "nefes", her türlü bozukluktan ve her makamı mülahaza etmekten mukaddes temizlikle temizlenmiştir. Hatta o nefes hakkın nuruna dalmıştır. Hakkın haberleri onun lisanı üzere konuşur. Nitekim Resulullah (sav): "Allah (cc) hakkı Ömer'in lisanı ve kalbi üzere (ona uygun) kılmıştır" buyurur (Ebu Davud, İmare 18; Tirmizi, Menakıb 17, 19; İbn Mace, Mukaddime 11; Müsned II/53, 95, 401). İbn Mes'ud "Vekarın Ömer'in dilinden dökülmesini uzak görmezdik" der. İşte bunun için bu "nefes"e, nura bağlılığının kuvvetinden ve ondan ayrılmadığından dolayı "sıdkun nûr" denmiştir.

"Ezelin işaretleri ile kaim"; yani bu "nefs" hudus (sonradan olma) işaretlerden münezzeh ve temizlenmiştir. O işaretlerden ayrılmış ve ezelin işaretlerine doğru yola çıkmıştır. "Ezelin işaretleri " ile kastettiği: O kulun, "lem yekûn" olanın (kulun) kendisine döndüğü "ıyan"ın da fani olması ve "lem yezel" olan (Allah'ın) baki olmasıdır. Böylece nefesleri ezelin işaretlerinden olmuş olur. Yoksa şeyh, "Onun nefesleri, ezeliyete dönüşür" demek istemiyor. Şeyhin sözünden kimse böyle bir mana çıkarmasın. Bilakis, hakkın nefesleri "lem yekûn" olana bağlı, bu kişinin nefesi ise "lem yezel" olan Allah ile ilgilidir.

Burada mülhid (sapık) için de bir saha varsa da aslında bu batıl bir vehim ve hayaldir.

Şeyhin "sıdkın nûr denilir" ifadesinde ince bir nükte vardır. O da şudur: Sâlik olana, sülûkundan defalarca "nur" görünür. Sonra da parlayan, sonra da gizlenen şimşek gibi ondan gizlenir. Bu nur kuvvetli olup görünmesi devam ederse, "sadık nûr" olmuş olur.

"Birinci nefes, gözlere sirac, ikinci, kâsıd'a mirac, üçüncüsü, muhakkık'a tacdır." Yani birinci çeşit nefes,daha önce geçtiği gibi ilme bağlı olduğundan sülûkun karanlığında kandildir. İlim,yönelme (kasd)nin yollarında kendisi ile yol bulunan bir kandildir. Kasdın yollarını aydınlatır, mertebelerini ortaya çıkarır, o, gözlere sirac (kandil)dir.

İkinci çeşit nefes, kâsıda miraçtır. Bu birinciden daha yüksektir. Çünkü bu çeşit nefes hicabı kaldırına marifet nurundandır.

Üçüncü nefes, muhakkık için tacdır. Çünkü bu, sonradan olanların kirlerinden temizlenmiş olan nefestir. Herşeyden önce, herşey için yaratıcıya ve herşeyden sonra varlığa muttasıl olan nefestir. İşte bu nefes kalbine tacdır, padişahların başındaki tac mesabesindedir.

Birinci nefes saliki yanılma ve sürçmesinden emin kılar. İkincisi saliki arzu ve isteğine ulaştırır. Üçüncüsü salike mertebesinin yüksekliğini gösterir. Allah en iyisini biendir.

GURBET BÂBI

Şeyhu'l-İslam şöyle der:

"Allah Teala buyurur: *"Sizden önceki devirlerde (insanları) yeryüzünde fesat (çıkarmak)tan vazgeçirmeye çalışacak (bu suretle onları helakten kurtaracak) fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? (O devirlerin insanları) içinden (vazifelerini yaptıkları) için kurtardığımız (kimseler) (pek) azdır"* (Hud, 116).

Bu konuda şeyhin bu ayetle şahit getirmesi, ilimde, marifette ve Kur'an'ı anlamada ne denli sağlam bir bilgiye sahip olduğunu gösterir. Çünkü bu alemdeki garibler (vatanından uzak düşmüş kimseler) ayette sıfat ve nitelikleri zikredilen kimselerdir. Yine Resulullah (sav)'ın şu hadisinde işaret buyurduğu kimseler de bunlardır: "İslam garib başladı. Başladığı gibi yine garib olacak. Gariblere ne mutlu!" Dediler ki "Garibler kimlerdir ya Resulallah?" Resulullah (sav):"İnsanlar bozulduğunda iyi olanlardır" diye cevap verdi (Tirmizi, İman 13; İbn Mace, Fiten 15; Müsned I/398).

İmam Ahmed Abdurrahman b. Mehdî, Zübeyr, Muttalib b. Hantab'ın mevlası Amr b. Ebi Amr, El-Muttalib b. Hantab kanalıyla Resulullah'a ulaşan şu hadisi bize nakleder: "Gariplere ne mutlu!" Dediler, "Garipler kimdir ya Resulallah?" O da "İnsanlar eksilttiği zaman, artıranlardır" buyurdu (Müsned II/177, 222). Şayet bu hadis bu lafızla muhafaza edilmişse, yani rivayet eden ravi lafzını çevirmemişse, "İnsanlar eksilttiği zaman, artıranlardır" hadisinin manası, "Onlar, insanlar eksilttikleri zaman hayrı, imanı ve takvayı artıranlardır" demektir. En iyisini bilen sadece Allah'tır.

Ebu İshak, Ebul Ahvas ve Abdullah b. Mes'ud kanalıyla A'meş bize Resulullah'ın şu sözünü nakleder. "İslam garib başladı ve başladığı gibi yine sonunda garib olacak. Ne mutlu gariblere." "Garipler kimdir ya Resulallah?" diye soruldu. Resulullah da :" Kabilelerden (vatanlarından) uzak düşmüş olanlardır" diye buyurdu (Tirmizi, İman 13; İbn Mace, Fiten 15; Müsned I/398).

Abdullah b. Amr anlatır: "Bir gün Resulullah (sav), bizler yanında iken "Gariplere ne mutlu!" dedi. Sordular: "Garipler kimdir ya Resulallah?" O da (sav): "Onlar salih insanlardır. İnsanların içinde azınlıktırlar. Kendilerine karşı gelenler, itaat edenlerden daha çoktur" diye cevap verdi."

İmam Ahmed, Haysem b. Cemil, Muhammed b. Eslem, Osman b. Abdullah, Süleyman b. Hürmüz, Abdullah b. Amr kanalıyla Resulullah'ın şu hadisini bize nakleder: "Allah'a en sevimli olanlar gariblerdir." Sordular: "Kimdir onlar ya Resulallah?" O da: "Dinleri uğruna kaçanlardır. Onlar kıyamet günü Meryem oğlu Hz. İsa ile bir arada olacaklardır" buyurdu." Başka bir hadiste: "İslam garib başladı, başladığı gibi yine garib olacak. Ne mutlu gariplere!" Sordular: "Kimdir garipler ya Resulallah?" O da: "Sünnetimi yaşatanlar, onu insanlara öğretenlerdir" buyurdu" (Beyhaki, Zühd 112).

Nafi, Malik'ten nakleder:

"Hz. Ömer mescide girer. Muaz b. Cebel'i Rusulullah'ın evinde oturmuş ağlarken bulur. Ömer, "Neden ağlıyorsun, Ey Ebu Abdurrahman? Kardeşin mi öldü?" der. O: "Hayır" der. "Fakat habibim Resulullah(sav)'ın ben şu mescitte iken bana söylediği bir söz yüzünden ağlıyorum."

Hz. Ömer: "Nedir o söz?" diye sorar. Hz. Muaz "O söz şudur" diye cevap verir: "Allah (cc) gizli kalanları, yalın ayak, muttaki kalbi ve niyyeti temiz olanları sever. Onlar mevcut olmadıkları zaman aranmazlar. Mevcud olduklarında tanınmazlar. Onların kalpleri hidayet kandilleridir. Onlar her karanlık ve kör fitneden çıkarlar (kurtulurlar)" (İbn Mace, Fiten 16).

İşte metholunan ve gıpta edilen garibler bunlardır. İnsanların arasında çok azınlık olduklarından "garibler" diye isimlendirilmişlerdir. Çünkü insanların ekserisi bu sıfatlardan başka sıfat üzeredirler. Müslümanlar insanların arasında garibtirler. Ehl-i İslam'ın arasında mü'minler garibtir. Müminlerin arasında ehl-i ilim garibtir. Sünneti heva ve heveslerle bid'atlerden ayıran ehl-i sünnet de garibtir. Sünnete davet edenler ve mahalif olanların eziyetlerine sabredenler ise bunların içinde en fazla garib olanlardır. Fakat bunlar gerçekten ehllullahtır. Onlara asla gurbet yoktur. Onların gariblikleri Allah'ın kendileri hakkında buyurduğu gibi çoğunluğun arasındadır: *"Eğer yeryüzünde bulunan (insan)ların çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar"* (En'am, 116). Ayette sözü edilenler, Allah'tan, Resulünden ve dininden garibtirler. Her ne kadar tanınan ve kendilerine işaret edilen kimseler olsalar bile aslında onların gurbeti, ürküten gurbettir. Şu beyit bu manada söylenmiştir.

Diyarı uzak olan garib değildir
Fakat senin kendisinden ayrıldığın garibtir.

Hz. Musa (as), Firavn kavminden kaçarak çıkıp Allah'ın zikrettiği hal üzere (bir başına, garib, korku içinde ve aç olarak) Medyen'e ulaşınca der ki: "Ya rabbi! Yalnızım, hastayım, garibim. Ona denildi ki: "Ya Musa! Yalnız; benim gibi arkadaşa sahip olmayandır. Hasta; benim gibi doktoru olmayandır. Garib; benimle arasında hiçbir muamelesi (alış-verişi) bulunmayandır."

Gurbetin Çeşitleri

Gurbet üç çeşittir:

Birinci çeşit, ehlullah'ın ve ehl-i sünnet-i Resulullah'ın bu hakkın arasındaki gurbetidir. İşte Resulullah (sav)'ın, ehlini medheylediği ve getirmiş olduğu din için "Garib başladı, başladığı gibi ilerde garib olacak" ve "O dinin ehli garibler olacak" diye haber verdiği gurbet işte budur.

Bu gurbet, bir yerde gurbet olurken bir yerde olmayabilir veya bir vakitte meydana gelirken birbaşka yerde olmadığı gibi, bir toplulukta olduğu gibi bir başka toplumda olmayabilir. Fakat bu gurbet ehli, gerçekten Allah (cc)'ın yârânıdır. Çünkü onlar Allah'tan başkasına sığınmazlar. Resulullah'tan başkasına da intisab etmezler. Resulullah'ın getirdiğinden başkasına çağırmazlar. İnsanlar en muhtaç halde iken, insanların arasından çıkıp ayrılanlar işte bunlardır. Kıyamet günü insanlar ilahları ile geçip gittikleri zaman onlar yerlerinde kalırlar. Kendilerine "İnsanların gittikleri yere gitmiyor musunuz?" denildiğinde onlar "Biz insanlara bugünden çok daha fazla muhtaç iken onlardan ayrılmıştık. Kulluk etmiş olduğumuz Rabbimizi bekliyoruz" diye karşılık verirler.

Bu gurbet sahibine ürkütücü gelmez. Aksine insanlara ürkütücü gelirken kendisine en cana yakın, insanlar cana yakın bulduklarında da kendisine en ürkütücü olur. İnsanların ekserisi ona düşman olup cefa etseler bile, Allah (cc), Allah'ın Resulü ve iman edenler onun dostudurlar. El-Kâsım'ın Ebu Ümame'den naklettiği bir hadiste Resulullah (sav) Allah Teala'dan rivayeten bize şöyle haber verir: "İndimde en imrenilecek durumda olan dostum, külfetsiz, Rabbine ibadetin en güzeli olan namazından nasipli olan mü'mindir. Rızkı tam ihtiyacı kadardır ve fakat bununla beraber insanların elindekine göz dikmez. Kendisine parmakla işaret edilmez. Allah (cc)'a kavuşana kadar buna sabreder. Sonra ölüm gelir. Az miras bırakır. Arkasından ağlayanlar da az olur" (Tirmizi, Zühd 35; İbn Mace, Zühd 4; Müsned V/252, 255).

Hz. Enes'in Resulullah'tan rivayet ettiği hadiste zikredilen kimseler de bu gariblerdendir. Resulullah (sav) şöyle buyurur: "Nice saçı dağınık, tozlu, eski elbiseli, kendisine önem verilmeyen kimseler vardır ki, Allah'a yemin etseler, Allah onların yeminlerini yalan çıkarmaz" (Müsned III/145). Ebu İdris El Havlani'nin Muaz b. Cebel (ra)'den, onun da Resulullah (sav)'tan rivayet ettiği bir hadiste şu ifadeler yer alır:

"Size cennet ehlinin meliklerini haber vereyim mi?" "Evet ya Resulallah" derler. Buyurur ki: "Tozlanmış eski elbiseli, kendilerine önem verilmeyen bütün zayıf kimseler. Allah'a yemin etseler Allah yeminlerini kabul eder" (İbn Mace, Zühd 4). El Hasan der ki: "Mü'min dünyada garib gibidir. Dünyanın zilletine karşı sabırsızlık etmez. Dünyanın izzeti için yarışmaz. İnsanların hali başka onun hali daha başkadır. İnsanlar ondan rahatsız olmazlar. Fakat o nefsinden dolayı yorgunluk duyar."

Bu gariblerin, Resulullah (sav)'ın en imrendiği gariblerin bir diğer özelliği, insanlar yüzçevirdiği zaman sünnete yapışmak, onların uydurdukları şeyleri -her ne kadar onlarca iyi bile olsa- terketmektir. Tevhidi -insanların ekserisi yadırgasa bile- herşeyden tecrid etmektir. Allah (cc)'tan ve Resulullah (sav)'tan başkasına intisabı -gerek şeyh, gerek tarikat, gerek mezheb, gerek zümre-terketmektir. Bilakis bu garibler, ibadetle Allah'a; getirmiş olduğu şeye tabi olmakla O'nun resulüne müntesibtirler. İşte ellerinde ateşten koru tutanlar bunlardır. İnsanların ekserisi -hatta hepsi- onları kınarlar. Bu halkın arasında garib oldukları için halk onları bid'at muhalefet ehli çoğunluktan- topluluktan (sevadu'l-a'zam) ayrılmış kimseler sayarlar.

Resulullah (sav)'ın "Onlar kabilelerden ayrıdırlar" sözünün manası ise şöyledir: Allah Teala Resulünü yeryüzündekiler çeşit çeşit dinlere tabi iken göndermiştir. Dolayısı ile insanların kimi puta kimi ateşe tapıyordu. Kimi resimlere, kimi haçlara kuldu. Kimi yahudi, kimi sabii (yıldızlara tapanlar), kimi filozoftu... İslam zuhur ettiği sıralarda garibti. İnsanların içinden müslüman olanlar, Allah (cc) ve Resulüne uyanlar kendi mahallesinde, kabilesi arasında, aile ve aşireti içinde garibti.

Dolayısı ile İslam'ın çağrısına uyanlar kabilelerinden garibtiler. Hatta onlardan ayrı, bir başlarına idiler. Kabile ve aşiretlerinden uzaklaşmışlar ve İslam'a girmişlerdi. Onlar gerçekten garibtiler. Nihayet İslam zuhur etti, İslam'ın daveti her tarafa yayıldı ve insanlar bölük bölük İslam'a girdiler. Böylece bu gurbet hissi onlardan uzaklaştı. Sonra yeniden insanlar yurtlarından uzaklaşmaya ve göçmeye başladılar. Nihayet İslam tıpkı başladığı gibi garibliğine geri döndü. Hatta gerçek İslam, Resulullah (sav)'ın ve ashabının yaşamış olduğu hakiki İslam, bugün, ilk zuhur ettiği günden daha garibtir. Her ne kadar alametleri, dış görünüşleri meşhur ve ma'ruf olsa bile, hakiki İslam çok garibtir. Müslümanlar gariptirler, insanlar arasında en gariptirler.

Yetmiş iki fırka içinde, tabileri olan, riyaset, makam ve cah sahibi yetmiş iki fırka içinde bir tek fırka, nasıl olur da çok az ve garib olmaz ki? Bu fırkalar için, Resulullah (sav)'ın getirdiği şeye aykırı davranmadıkça, hiçbir şey revaç bulmaz. Çünkü Resulullah (sav)'ın getirdiği şeyler onların hevalarına, lezzetlerine aykırıdır. Amellerinin ve faziletlerinin sonu olan bid'at ve şüpheli şeyler, irade ve maksatlarının gayesi olan şehvetler; işte onlardaki bu sayılanlar, Resulullah (sav)'ın getirdiği şeye taban tabana aykırıdır. Resulullah (sav)'a tabi olma yolunda Allah (cc)'a sülûk eden mü'min, heva ve heveslerine uyan, cimriliklerine boyun eğen, her biri kendi görüşünü beğenen bu zümre içinde nasıl olur da garib olmaz? Nitekim bu meyanda Resulullah (sav) şöyle buyuur:(1) "İyiliği emrediniz, kötülüğü yasaklayınız. Boyun eğilen cimriliği, uyulan heva ve hevesi, (ahirete) tercih edilen dünyayı ve herkesin kendi görüşünü beğendiğini ve senin hiçbir rolün olmayan bir işi gördüğünde, özel olarak önce nefsini kurtarmaya bak! Onların avamlarından sakın. Çünkü arkanızda öyle günler var ki, o günlerde sabretmek, sabredene ateşi elinde tutmak gibi gelecektir" (Tirmizi, Tefsir 6; Ebu Davud, Melahim 39; İbn Mace, Fiten 21). İşte bundan dolayı Hz. Peygamber, böyle bir zamanda sadık olan mü'min için- dinine sarıldığı takdirde- sahabe ecri mükafat va'detmiştir.

Ebu Davud ve Tirmizi'nin Sünen'lerinde Ebu Sa'lebe el-Huşenî hadisi şöyle yer alır. Ebu Sa'lebe der ki: "Resulullah (sav)'a şu ayeti sordum: *"Ey iman edenler, siz nefisleriniz (i ıslah etmey)e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca, sapanlar size zarar vermez"* (Maide, 105). Bunun üzerine Resulullah (sav): "Bilakis, iyiliği emrediniz, kötülüğü yasaklayınız. Ta ki, itaat edilen cimriliği, uyulan heva ve hevesi, tercih edilen dünyayı ve herkesin kendi görüşünü beğendiğini gördüğünde, özellikle nefsini kurtarmaya bak, halkın işini terket. Çünkü arkanızda, sabır günleri gelecektir. O günlerde sabretmek, ateşi avucunda tutmak gibidir. Ve o günlerde amel edene onun amelinin aynısını yapan elli kişinin toplam ecri verilir" (Tirmizi, Tefsir 6; Ebu Davud, Melahim 39; İbn Mace, Fiten 21). Dedim ki: "Ya Resulallah! Onlardan elli kişinin toplam ecri mi?" Resulullah (sav) buyurdu ki: "Sizden elli kişinin ecri." Bu büyük ecrin verilmesi ancak ve ancak o amel edenin, insanlar arasında garib olmasından ve onların heva ve görüşlerinin karanlığı arasında sünnete sarılmasından dolayıdır.

---

(1) Herhalde bu hadis İbn Merduveyh'e göre Muaz hadisi olsa gerek. Görünen o ki bu hadiste tahrif vardır:

Ebu Sa'lebe el-Huşenî hadisi, Mişkat'ta şöyle yer alır: "Boyun eğilen cimrilik, uyulan heva ve heves, tercih edilen dünya ve herkesin kendi görüşünü beğendiğini gördüğünde ve hiç kaçınamayacağın bir işle karşılaştığında, nefsini kurtarmaya bak, halkın işini bırak. Çünkü arkanızda sabır günleri var. Kim sabrederse, elinde ateşten kor tutmuş gibi olur."

Bir mü'min, Allah'ın kendisine, dininde basiret, Resulünün sünnetinde anlayış, kitabı hakkında idrak nasib ettiği ve insanlardaki heva ve hevesi, bid'atleri, sapıklıkları, Resulullah (sav)'ın ve ashabının üzerinde olduğu sırat-ı müstakimden sapmaları gösterdiği bir mü'min, bu hak yola girmek isterse kendini cahillerin ve bid'at ehli kimselerin zemmetmelerine,kendine sataşmalarına, insanları kendisinden uzaklaştırmalarına ve kendisinden kaçındırmalarına kendini alıştırsın! Zaten cahil ve bid'at ehlinin selefleri de Resulullah'a tabi olmakla birlikte böyle davranırlardı. Resulullah (sav) onları hakka çağırdığı ve gittikleri yolları tenkid ettiği zaman, dünya sanki başlarına yıkılır, ona olmadık kötülükleri reva görürler, yoluna ipten tuzaklar kurarlar ve ona karşı ulularının süvarileri ve piyadeleri ile yaygara çıkarırlardı.

İşte sözkonusu mü'min kendi dini hususunda, onların dinleri fasid olduğu için gariptir. Sünnete sıralmakla gariptir. Çünkü onlar bid'atlere yapışmışlardır. İtikadında gariptir.Çünkü onların akaidleri fasiddir. Namazında gariptir. Çünkü onların namazları fasiddir. Yolunda gariptir, Çünkü onların yolları bozuk ve sapıktır. Nisbetinde (akrabalık) garibtir. Çünkü onların nisbetlerine (akrabalık anlayışına) aykırıdır. Onlarla beraber yaşamasında gariptir. Çünkü onlarla, kendi nefislerinin hoşlanmadığı şekil üzere muaşeret eder!

Kısacası, bu mü'min gerek dünya işlerinde gerekse ahiret işlerinde gariptir. Avamdan (sıradan kişiler) ne yardımcısı ve ne-de imdatçı bulur! O, cahiller arasında bulunan bir alimdir. Bid'atcılar arasında bulunan bir alimdir. Bid'atcılar arasında sünnet ehlidir. Bid'at heva ve heves davetçileri arasında, o Allah (cc) ve Resulüne çağırır. İyiliği emreder, kötülüğü yasaklar. Bunu kötülüğü iyilik, iyiliği kötülük gören insanların arasında yapar.

Gurbetin İkinci Çeşidi

Bu da kınanmış kötü gurbettir. Ki bu çeşit gurbet, hak ehlinin arasında batıl ehlinin gurbetidir.

Bu, onlar için felaha ermiş olan hizbullah arasında gurbettir! Sayılarının, yandaş ve yaranlarının çok olmasına rağmen gariptirler. Canlarının ısındığı kimselerin çokluğuna rağmen, onlar vahşet ve yalnızlık hissederler. Yeryüzündekiler arasında tanınırlar, fakat semadakilere gizli bırakılır, tanıtılmazlar.

Gurbetin Üçüncü Çeşidi

Ne övülen ne de kınanan ortak gurbettir. Bu, vatandan ayrı kalınan gurbettir. Çünkü insanların tümü bu dünyada gariptir, gurbettedirler. Dünya onların ikamet yurdu olmadığı gibi, bu dünya için de yaratılmamışlardır. Resulullah (sav), Abdullah b. Ömer'e: "Dünyada bir garip gibi veya bir yolcu gibi ol" demiştir (Tirmizi, Zühd 25; Müsned II/24, 41, 132). Aslında o böyle idi. Bunu emretmesi, kalbiyle muttali olsun ve gerçek bilgiyle bilsin diye idi. Şu beyitler bu manada tarafımdan söylenmiştir.

Gel adn cennetlerine!
Çünkü onlar senin ilk durağındır ve orası konak yeridir.
Fakat bizler düşmanın esiriyiz.
Memleketlerimize döneceğimizi ve teslim edileceğimizi zanneder misin?
Bizim bu gurbetimizden daha beteri var mıdır?
Ki bu gurbette düşmanlarımız bize hükmeder olmuş.

Derler ki: Garib memleketinden ayrı düştüğünde ve vatanı ondan uzakta kaldığında, müreffeh olamaz. İşte bunun için, bir kul ömründen bir an bile elem duymadıkça müreffeh olmaz. Kul bu dündada nasıl garib olmasın ki, zaten sefer halindedir. Binitinden ancak kabirdekilerin arasında iner. O oturmakta ama yol almaktadır. Şu beyitler de bu manada söylenmiştir:

Bugünler ancak va ancak birer konaklama yeridir.
Ölüme çağıran ve yönelen oralara acele ile gider.
En acaibi -eğer düşünürsen- yolcu oturuken katedilen mesafelerdir.

İğtirab (Yurdundan Uzaklaşma)

Menazil yazarı devamla; "İğtirab lafzıyla eş ve benzerlerden ayrılıp tek başına olma ifade edilir" der. Yani herhangi bir kimse şerefli bir nitelikle kendi hemcinsleri arasında temayüz eder ve tek başına olursa, o kişi onların aralarında gariptir. Çünkü kendisine o vasıfta hiçbir ortak yoktur veya varsa da azdır.

İğtirab'ın Dereceleri

Yazar daha sonra şöyle der: "İgtirab üç derecedir.

Birinci Derece: Vatandan uzak düşmektir. Böyle bir garibin ölümü şehadettir. Defnedildiği kabrinden vatanına kadar mesafe ölçülür ve kıyamet günü Meryem oğlu İsa (as) ile bir araya getirilir."

"Gurbet" madem ki bir başına olmaktır; bir başına olmak da, ya cismen ya kasd ve yönelme itibariyle ya da hal ile veyahut da her ikisi ile birden (cismen, kast ve halen) olur. O halde garib de, cismen garib veya kalb ve hal iradesi yahud da her iki itibara göre garib olur. "

"Böyle bir garibin ölümü şehadettir." Bu ifadesi ile şeyh, Hişam b. Hasan, İbn Sîrîn ve Ebu Hureyre kanalıyla Resulullah (sav)'ın "Garibin ölümü şehadettir" sözüne işaret ediyor. Fakat bu hadis sabit değildir. Hadis birçok yollardan rivayet olunmuştur, ama hiçbiri de sahih değildir. İmam Ahmed: "Bu hadis münker hadistir" der.

"Defnedildiği kabrinden vatanına kadar olan mesafe ölçülür." Şeyh bu ifadesiyle Abdullah b. Vehb'in, Huyey b. Abdulah, Ebu Abdurrahman El-Becelî, Abdullah b.Amr kanalıyla rivayet ettiği hadise işaret ediyor:

"Medine doğumlu bir zat Medine'de vefat eder ve Resulullah (sav) onun namazını kıldırır, sonra "Keşke bu adam doğduğu yerden başka bir yerde vefat etseydi" buyurur. Biri sorar: "Niçin ya Resulallah?" Bunun üzerine Resulullah (sav): "Bir kişi öldüğünde doğduğu yerden izinin kesildiği yere kadarki mesafe ölçülür, cennette o kadar yer verilir" (Nesei, Cenaiz 8; İbn Mace, Cenaiz 61; Müsned II/197). Hadisi İbn Lehîa, Huyey'den bu tarikle naklederek şöyle anlatır: "Resulullah (sav) Medine'de bir adamın kabri üzerinde durur ve "Keşke bu adam garib olarak ölseydi" der. Ona: "Kendi yurdundan başka bir yerde ölen garib için ne gibi şeyler vardır?" diye sorulur.Bunun üzerine: "Kendi vatanından başka yerde ölen hiçbir garib yoktur ki, kabrinden doğduğu yere kadar ölçülüp kendisine cennette o kadar yer verilmemiş olsun" buyurur.

"O kişi kıyamet günü Meryem oğlu İsa ile bir araya getirilir."

Şeyh bu sözü ile İmam Ahmed'in rivayet ettiği şu hadise işaret ediyor: "Kasım b. Cemil, Muhammed b. Müslim, Osman b. Abdullah b. İdris, Süleyman b. Hürmüz, Abdullah b. Amr kanalıyla rivayet edildiğine göre Resulullah (sav): "Allah'a en sevimli kimseler gariblerdir" deyince, "Garibler kimlerdir ya Resulallah?" denilir. Resulullah (sav): "Dini için kaçanlardır. Bunlar kıyamet günü Meryem oğlu İsa ile birarada olacaklardır" buyurur.

Yazar devamla şöyle der:

"*İkinci Derece:* Hal gurbetidir. Bu kimse, kendilerine "Ne mutlu!" denilen gariblerdendir. Bu adam fasit bir toplumda, fasit bir zamanda yaşayan salih bir insan, ya da cahiller arasında alim veyahut da münafıklar içinde sıddîk bir kişidir."

Şeyh burada "hal" ile, o kişinin dine ve sünnete sarılmaktan elde etmiş olduğu vasfı kastetmektedir. Yoksa kastettiği sûfilerin ıstılahı olan "hâl" değildir. Yani burada hal'den murad olunan, hakkı bilen, onunla amel eden ve hakka çağırandır.

Şeyh bu ikinci derecede garipleri üç çeşide ayırır:

a- Fasid bir topluluk içinde, salih ve dinine bağlılar.

b- Cahiller arasında ilim ve ma'rifet sahibi olanlar.

c- Yalancı ve nifakçılar arasındaki sıdk ve ihlas sahipleri.

Bu kişilerin sıfatları ve halleri,aralarında oldukları kimselerin sıfatlarına aykırıdır. Bu garipler o kimselerin arasında, kuş sürüsünün arasında yabancı bir kuş, köpeklerin arasında garib bir köpek gibidirler.

"Sıddîk", sözünde ve fiilinde doğru olan, hakkın sözünde ve amelinde kendisini tasdik ettiği kimsedir. Bu kişinin bütün kuvveti, dışı içinin, sözü amelinin zıddı olan münafığın aksine, Allah'a ve Resulüne boyun eğmeye yönelmiştir.

Yazar daha sonra şöyle der:

Üçüncü Derece: Himmet gurbetidir. Bu hakkı talep gurbetidir. Bu gurbet arifin gurbetidir. Çünkü arif şahidinde gariptir. Şahidinde kendisine eşlik eden şey gariptir. Bulduğu şeye ilim tahammül edemez. O şeyi vecd izhar edemez, hiçbir resm eda edemez, hiçbir işaret güç yetiremez veya garip bir isim onu kapsayamaz. O halde arifin gurbeti gurbetin gurbetidir. Çünkü o, dünya ve ahiret garibidir."

Bu derecenin kendinden önceki derecelerden daha yüksek olması şu sebepledir:

Birinci derecedeki gurbet, bedenî bir gurbetti. İkincisi fiil ve hale aitti. Oysa bu üçüncüsü, himet gurbetidir. Çünkü arifin himmeti, kendince bilinen maruf etrafında döner durur. Bu, arif kişi, dünya ehli bir tarafa, ahiret ehli arasında bile gariptir. Tıpkı ahireti taleb edenin dünya ehli arasında garib olduğu gibi.

"Çünkü arif, şahidinde gariptir." Arifin şahidi, kendi indinde, kendine bulmuş olduğu şeyin sahih olduğuna ve onun bulduğu gibi olduğuna,bildiği şeyin sübûtuna ve onun bildiği gibi olduğuna şahitlik eden şeydir.

Bu sözkonusu şahid, arifin kalbinde bulduğu bir şeydir. Yani onun Allah'a yakınlığı, O'nunla ünsiyeti, O'na kavuşmaya aşırı özlemi ve bu özlemle ferah duymasıdır. İşte, kalbinde ve sırrında şahidi budur onun! Bu kimsenin kalbinde, mevcud olan bu şahidini doğrulayan, halinde ve amelinde bir şahidi vardır.

Ayrıca onun bu iki şahidi doğrulayan, sadıkların kalbinde bir şahidi daha vardır. Çünkü sadıkların kalbi asla yalan yere şahitlik etmez! Buna göre, eğer durumun ve halin sana karanlık ise, kendini sadıkların kalbine sor. Onlar sana halini haber verirler.

"Şahidinde onunla beraber olan gariptir." Şahidinde onunla beraber olan, kendisiyle birlikte olan ilim, amel ve haldir. O kişi, bu durumun tadını almayan bir başkasına nisbetle gariptir. Hatta o bir vadide, ehli başka bir vadidedir.

"Onun mevcuduna ilim tahammül etmez..." Şeyhin "mevcudu" kelimesi ile kasdı, o kişinin şuhudunda, sözü edilen bu mertebelerde gerçekten zâtî bir buluşla bulduğu şeydir. Çünkü şuhûd müşahede halinde onların hepsini kapsar. İlmin tahammül ettiği şey ise, ilmin ahkamıdır. İnsan ne zaman o ahkamdan sıyrılırsa, imandan da sıyrılıp çıkar!

Bu halde, bu müşahedede o kişinin mevcudu, Allah (cc) ve Resulünün şeriati ve emri ile murad ettiği doğruyu bulmasıdır.Bu doğruya tam isabet ilim erbabı indinde çok gariptir. Hatta çoğu tarafından terk olunmuştur. Çünkü helal ancak taklid ettikleri o kişinin helal kıldığı, haram da onun haram kıldığıdır. Din ise onun fetva verdiği şeydir. Onun fetvaları nassa tercih edilir. Öyle ki onlar uğruna Resulullah (sav)'ın sahabenin ve sair ilim erbabının sözleri terkedilir.

"Onu vecd izhar edemez." Vecd, birtakım şeyler gösterir ki, bu vecde sahip olmayanlar onu yadırgar, sahip olanlar ise tanırlar. Eğer ilim bu "vecd"in lehine şahitlik eder, onu kabul ve tezkiye ederse, işte bu sahih vecd'dir. Yoksa fasid vecddir, içinde sapma sözkonusudur. Yani kısacası Allah'ı tanıyan, isimlerini, sıfat ve ahkamını bilen bu kimsenin vecdinin ortaya çıkardığı şey, himmeti, marifeti ve talibi nisbetinde başkasına garibtir.

"Veya onu hiçbir resim eda edemez." Sûfiler indinde "resm"; yaratılmış dış suret (vücudumuz), O'nun sıfatları ve fiilleridir. Bu "resmin" yaptığı şey, kendisine "El-Kayyum" ismi taalluk eden Allah'ın yaptırdığı şeydir. Çünkü "Kayyum" demek kendi nefsi ile kaim herşeyin ayakta durmasının kendisiyle mümkün olduğu (başkasını tutan, koruyan) zât demektir. O halde O durdurmadıkça, O'ndan başkası asla ayakta duramaz. Oysa O'nun ayakta durması başkası ile değil bizzat kendi zatı iledir.

Şeyh bu ifadesi ile başka bir mana daha kastetmiş olabilir: Bu, kendisini yerine getirmekle kulun resminin kuvvetli olduğu şeydir. Çünkü bunun haricinde yapmakla veya izhar etmekle kulun resminin kuvvetlenmediği şeyler vardır. Şeyhin sözünden anlaşılan iki mana içerisinde bu daha akla yakındır. Sözün bundan sonraki akışı bu anlayışı pekiştirmektedir. İşte bu yüzden daha sonra, "Ona hiçbir işaretin gücü yetmez" demektedir. Yani o kişiye anlatmakta ve izhar etmekte hiçbir işaret güç yetiremez. O halde işaret O'nun keşfi ile kaim olur, faaliyet gösterebilir. Şeyh burada beş mertebe sıralıyor:

a- İlmin ona tahammül etmesi (şuhûdunda bulduğu şeye)

b- Vecdin onu ortaya çıkarması

c- Resmin onu işlemesi

d- İşaretin gücünün ona yetmesi

e- İbarenin onu kapsaması.

Şeyhin söylemek istediği şudur:

Arifin mevcudu (şuhudunda bulduğu şey) başkalarının mevcudundan daha gizli, daha incedir. O halde arif,başkasının mevcuduna nisbetle gariptir.

Şeyh devamla, arifin bu mertebelerde mevcudunun garip olduğunu haber veriyor. O halde bir de ilmin tahammül etmediği, hiçbir vecdin izhar edemediği, hiçbir resmin yapamadığı, hiçbir işaretin gücünün yetmediği ve hiçbir ibarenin kapsamadığı "mevcud"u düşünürsek garipliği nice olur? Elbette bu en çetin gurbet olur.

"O halde arifin gurbeti, gurbetin gurbetidir." "Gurbet" insanın hemcinsleri arasında -kendileri ile mensubiyet bağı olmasına rağmen- garib olmasıdır.

Marifet gurbeti ise insanın kendisi ile hemcinsleri arasında ancak çok uzaktan bir mensubiyet bağının kalmasıdır. Çünkü onun meselesi başka, insanların meselesi daha başkadır. O halde onun gurbeti gurbetin gurbetidir. Salih insanlar da, insanların içinde gariptir. Zahidler ise salihler içinde, arifler de zahidler içinde gariptirler.

"Çünkü o hem dünya garibi, hem ahiret garibidir." Yani dünyada insanlar onu tanımazlar. Çünkü onlardan değildir. Ahiret ehli ise -abidler ve zahidler- de onu tanımazlar. Çünkü onun durumu onlarınkinden başkadır. Onların himmetleri ibadete yönelik iken onun himmeti ibadet etmekle birlikte ma'buda yöneliktir. O insanları görmekte, oysa insanlar onu görmemektedir. Şu beyt bu manada söylenmiştir:

Onun kanat gölgesi ile zamanımdan gizlendim.
Gözüm zamanımı görüyor, ama o beni görmüyor
Günlere adımı sorsan bilmezler. Mekanımı sorsan mekanımı da bilmezler.

GARK BÂBI

Şeyhu'l-İslam şöyle der:

"Allah Teala şöyle buyurmaktadır: *"Vakta ki bu suretle ikisi de (Allah'ın emrine) ram oldular. (İbrahim) onu alnının yanı üzere yıktı"* (Saffat, 103). Bu isimle bu bölümde, makamın ortasına giren ve teferruk sınırını aşan kimseye işaret edilmektedir."

Ayetin işareti ile delil getirmesine gelelim: Hz. İbrahim (as) -oğlu ve kendisi- emre sarıldı ve emrolunan boğazlamayı yapmaya azimde, -ulaştığı dereceye ulaşınca- baba derhal oğlunu alnının yanı üzere yere yatırdı. Bıcağını aldı. Onun boğazına çaldı. İşte bu hal içinde iken nefsinden ve çocuğundan vazgeçmiş, Allah (cc)'ın emri ile hem kendinden hem de çocuğundan uzaklaşmıştı. Sırrın, kalbin ve hemmin Allah'a cem'i denizine dalmıştı. Bu emre sarılmaya mani olan tefrika sınırını geçmişti.

Ayet-i celilede "İkisi de (Allah'ın emrine) râm oldular" ifadesi geçmektedir ki, onlar teslim olunca ve Allah'ın emrine boyun eğince.. demektir. Artık ne babadan ve ne de evlattan ortada hiçbir çekişme (Allah'ın emri ile mücadele) kalmamıştır. Aksine katıksız bir teslimiyet ve halis bir râm olma vardır.

"Onu alnının yanı üzere yıktı"; yani onu alnının yanı üzere yere yatırdı. Bu "cebin" kelimesi, uykuya yatınca alnın yere gelen yan tarafı demektir.Bu boğazlanmak istenen şeyin yatırıldığı şekildir.

Şeyhin "makamı ortalar" şeklindeki ifadesi muayyen bir makamı kastetmediğini gösterir. İşte bunun için makamı kayıtlamamış ve müphem bir ifade kullanmıştır.

Sûfilere göre "makam" , sâliklerin mertebelerinden bir mertebedir. Dolayısı ile salikin mertebesine göre makamı da çeşit çeşit olur. Şöyle bir soru sorulsa ve denilse ki: "Gark" makamın ortasından ziyade sonununa hastır. Çünkü "gark" o makama dalmaktır, öylesine dalmak ki kalbini ve düşüncesini kapsayacak şekilde." O halde nasıl olur da şeyh "gark"ı o makamı ortalamak olarak niteler? Bu soruya şöyle cevap verebilirim: Bu halde iken, talibin himmeti maksudunun hepsi olduğuna göre -ki kendisi tefrika makamından ayrılmış demektir- onun sınırını cem' makamına doğru geçmiş ve bu makama başlamıştır. Her makamın başı, bir önceki makamın sonuna benzer. O makamı ortalayınca, makam kalbini, düşüncesini ve iradesini kuşatır. Tıpkı büyük denize dalan bir kimsenin o denizin sonuna ulaşamadan suya gark olması (batması) gibi...

Gark'ın Dereceleri

Şeyh devamla şöyle der:

"*Birinci Derece*: İlmin, halin zatına gark olmasıdır. Böyle olan adam istikameti elde etmiştir. İşaret'te tahkik'e ermiş, nisbetin sıhhatini hak etmiştir."

Şeyhin başladığı derece garkın derecelerinin ilkidir. Çünkü bir kimse birşeyi bilebilir, fakat o ilimle ahlaklanmamış ve ilmi kulanmamış da olabilir. O halde bilmek başka, hal daha başkadır. Aşkı bilmek,sağlığı, şükrü ve afiyeti bilmek başka, onları elde etmek, onlarla muttasıf olmak daha başkadır. Eğer bu bilgiler kişiye baskın gelirse, onların ilmi sanki ihmal edilmiş gibi olur. Oysa ilim ihmal edilmemiş, bilakis hüküm hal'in olmuştur. Çünkü kul, ilim açısından "korku"yu bilir. Ancak korku ile muttasıf olur, korku kalbine girerse, işte bu korku ve rahatsız oluş hali ona baskın gelir ve böylece halis, ilmini kuşatıp içine alır, hali kendine baskın olduğu için kul ilmini hatırlamaz.

Kimin hali böyle olursa, istikameti yakalamıştır. Çünkü ilimler halleri doğurduğunda, amellerde istikamet doğar, ameller doğruya uygun olarak eda edilir. O kişi hallerden bulmuş olduğu şeylere işaretinde hakikati öğrenir, işareti, tahmin, zan veya hesap ürünü olmaz. Kulluğu sahih olup Rahman'a nisbet edilmeyi hak eder. Çünkü Rahman olan Allah şöyle buyurur: *"Benim kullarımın üzerinde senin hiçbir tahakküm(ün) yoktur"* (Hicr, 42). *"O çok esirgeyen (Allah'ın has) kulları kı onlar yer (yüzün)de vakar ve tevazu ile yürürler, kendilerine beyinsizler (hoşa gitmeyecek) laflar ettiği zaman "selam(etle)" de (yip geçe)rler."*

Onlar ki gecelerini rableri için secdekarlar ve kaimler olarak geçirirler. Onlar ki: "Ey Rabbimiz, bizden cehennem azabını sav." derler. Gerçek onun azabı daimi bir helaktir."

"Hakikat o, ne kötü bir karargah ve ikametgâhtır!"

"Onlar ki harcadıkları vakit ne israf ne de sıkılık yapmazlar, (harcamaları) ikisi arası olur."

"Onlar ki Alllah'ın yanına başka bir ilah daha (katıp) tapmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar, zina etmezler. Kim bunlar(dan birini) yaparsa cezaya çarpar. Kıyamet günü de azabı katmerleşir ve o (azabın) içinde hor ve hakir olarak bırakılır.

"Meğerki (şirkten) tevbe eden, iman eden ve iyi amel (ve hareket) de bulunan kimseler olalar.İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir."

"Kim (günahlardan) tèvbe (ve rücû) eder, güzel amel (ve hareket) de bulunursa muhakkak o, Allah'a -tevbesi makbul ve (Allah'ın) rızasına erişmiş olarak- döner."

"Onlar ki yalan şahitlik etmezler,boş yere kötü lakırdıya rastladıkları vakit şerefli (insanlar) olarak (ondan yüzçevirip) geçerler."

"Onlar ki kendilerine Rabbinin ayetleri okunduğu (yahut onlara va'z ve nasihat

edildiği) zaman bunlara karşı (münafıklar gibi) kör va sağır (yıkılıp) düşmezler."

"Onlar ki "Ey Rabbimiz, bize zevcelerimizden ve nesillerimizden gözler(imizin) bebeği olacak (salih insanlar) ihsan et. Bizi takva sahiplerine rehber kıl" derler."

İşte (bütün) onlardır ki zorluklara katlanıp dayanmaları sebebiyle gurfe(ler)le mükafatlandırılacaklar, orada sağlık ve selam ile karşılanacaklardır."

Orada ebedî kalıcıdırlar. Orası ne güzel bir karargahtır (ne güzel bir ikametgahtır" (Furkan, 63-76). *" (O kâfur) bir pınardır ki onu (ancak) Allah'ın (velî) kulları içerler"* (Dehr, 6). *"Ey benim ayetlerime iman edip de müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur. Siz mahzun da olmayacaksınız"* (Zuhruf, 68).

Söylenmek istenen şudur: Bu kişi sadece amelin ahkamından, kendisine ilmin eşlik ettiği hal ile amel ahkamına intikal etmiştir. Artık o, nevebî ilimlerin eşlik ettiği hale ait müvacîd ile amel etmektedir. Çünkü ilmin, halden ayrılması ihmal ve atalet, halin ilimsiz olması ise küfür ve sapıklıktır. En mükemmeli ise, ilmin hal ile şuhudundan ayrılmamaktır. Çünkü kulun -ilmin ahkamını da yerine getirerek- ilmin şuhûdu ile hale dalması ona zarar vermez.

"Bu kişi istikameti elde etmiştir"; yani bu kişi Allah'a yönelen ve O'na ulaştıran doğru bir yoldadır. İfadede geçen "zafer" kelimesi, insanın arzuladığı şeyi elde etmesi demektir.

"İşarette tahkike ulaşmıştır"; yani o kişinin işareti tahkik işaretidir. Yoksa bark sahibinin işareti gibi bir görünüp sonra da kaybolan işaret gibi değildir.

"Nisbetin sıhhatini hak etmiştir." Çünkü o kişi istikamete erdiği, hali ameli ile sıhhat bulduğu ve ilmi halini doğurduğu (yani hali ilimden doğduğu) zaman o kişinin kulluk nisbeti sahih olur. Çünkü kul ile Rab arasında tek bağıntı kulluk bağıntısıdır.

Yazar devam ederek şöyle der:

İkinci Derece: İşaretin keşfe gark olmasıdır. Böyle bir adam mevcudundan konuşur. Meşhudu ile yürür, Resminin raûnetini (nefsin payları ve mizacın isteğine göre hareket etmek) hissetmez."

Bu derece, bir öncekinden daha yüksektir. Çünkü birinci derecedeki kimsenin gayesi, sahih ve vaki olan şeye -o şey kendisinden ayrılsa bile- işaret etmesidir. Oysa bu derecedeki kişi, keşfin nurunun üzerine peşpeşe gelmesinin baskın olmasından dolayı işaretten uzak olur. Böylece işaretin keşfe gark olması demek, işaretin hükmünün kendisinden kalkması demektir. Çünkü işaret -sûfilere göre- kulun başına yukardan nida ve illet manasına zuhurdur. Artık bu derecedeki kişiden illetler hep kalkmıştır. Ve işareti keşfine gark olmuştur. Artık kendisi için keşifte işaret kalmamıştır. İşaretin ortadan kalkması, keşfin işareti içine almasından dolayıdır. Ancak bu derece sahibinde resminin raûnetinden kalıntılar vardır. Bunun için şeyh "Resminin raunetini hissetmez" diyor. Resmin raûneti, nefsin enaniyetine iltifattır.

"Bu, mevcudundan konuşmaktadır"; yani zikretmiş olduğu zevk ve vecdi başkasından iğreti olmamıştır ki, lisanı onu başkasının hali üzere konuşsun. Artık o kişi, bizzat kendinin vasfına büründüğü şeyden konuşmakta, o şeyhi vasfetmemektedir.

"O şuhudu ile yürür."

Bu ifadede geçen "yesîru" kelimesi "sin" iledir, yoksa "şin" ile değildir. Yani bu kişi Allah'a şuhûd ve keşf neticesi yürümekte, yoksa hicab (perde) ve gafletle yürümemektedir. O, Allah'a, Allah'ın yardımı ile ve Allah ile yürümektedir.

"Resminin raûnetini hissetmez."

Sûfilere göre resm; şuhud esnasında fani olan zattır. Burada zatın fani olmasından kasıt, maddi varlığının yok olması değil, bilakis zihnî ve ilmî varlığının yok olması demektir. Sufiler "Lemyekûn olan fanidir, lem yezel bakîdir" derken bunu kastederler.

"Resim" kelimesi ile başka bir mana daha kastederler ki o da, sonradan olan, iki yokluk arasında hasıl olan vücudun dağılması, "lem yezel" ve "la yezel" olan varlıkta yok olmasıdır. Fakat bu takdirde, sapık olana dolaşacağı bir mecal ve alan da vardır.

O der ki: "Sonradan olan vücûdun hakikati yoktur. Ancak sadece ezelî ve devamlı olan vücud sabittir. Ondan başkasının ne zihnen ne de hariçte hiçbir varlığı yoktur. O ancak ve ancak yok olan mahiyetlere devamlı taşan bir vücuddur. Dolayısıyla o mahiyetler, kabiliyet ve kapasitelerine göre onun vücuduna bürünürler." Oysa kastedilen şey, şeyhin sözlerine getirdiğimiz açıklamalardan ibarettir.

"Resmin raûneti" ifadesiyle burada kastedilen şuhûd sahibinden geri kalan kalıntılardır ki, o kişi, o kalıntıları zayıf ve az olmalarından ve onların karanlığını gidermek için meşgul olduğundan idrak edemez ve hissedemez.

Yazarımız devamla şöyle der:

"*Üçüncü Derece:* Şevahidin cem'e gark olmasıdır. Böyle bir kimseyi evveliyetin nurları kuşatmış, gözünü ezeliyet mütalaasında açmış ve alçak himmetlerden kurtulmuştur."

Bu "istiğrak" (gark olma) şeyhe göre, öncekinden daha mükemmeldir.

Çünkü birincisi kaşifin keşifteki istiğrakıdır. Bu kendisinde "tefrika" içerir. Oysa bu, keşfinin şühudu ile cem'e gark oluştur. Böylece bu kişi, himmetinin Hak ile cem'ine temekkün eder. Nihayet şuhudunu idrakten, resimlerini hatırlamaktan uzaklaşır. Çünkü Hakk'ın ezelde başka nurlara tercih ettiği nurlar onun üzerine peşpeşe akın etmektedir. O nurlar Hakkın "el-evvel" (ilk, başlangıcı olmayan) isminin keşfinin nurlarıdır. Kul, basiret gözünü ezelî ihtirasları mütalaaya açmıştır. Böylece o alçak himmetlerden (isteklerden), bölünmüş değişikliklerden, garantili geçirme, geri bırakılan acele etme veya önceki geri bırakma ve benzeri şeyler arasında bölünmüş alçak himmetlerden kurtulur.

Bu "alçak himmetler"den, himmetlerin Hak Teala'dan başkasına ve Hakk'ın olan başka şeylere yönelmesi de kastedilebilir. Buna göre şahitlerinin, hükmün cem'ine ve şümûlüne garkolması sözkonusudur.

Bu ifade ile başka bir mana daha murad olunabilir. O da, sıfat ve isimlerin şahidlerinin onları bir araya getiren zata gark olması (istiğrakı)dır. Çünkü zât, kendi isim ve sıfatlarını cem' eder. O halde cem'in huzuruna (yanına) dalınca bu huzurda (katta) şahitler kaybolur.

Bundan daha mükemmeli, vahdette kesreti, kesrette vahdeti müşahede etmesidir. Yani birçok isim ve sıfatları bir zatta ve birçok isim ve sıfatların arasında zatın birliğini müşahede etmesidir.

"Ezeliyet mütalaasında gözünü açar." Allah (cc) sayesinde bakar, kendi nefsi ile değil. Allah'ın fazlından ve tevfikinden (başarıya ulaştırmasından) yardım diler, kendi marifetinden ve tahkikinden değil. Böylece herşeyde Allah'ın önceliğini ve herşeyden evveliyetini müşahede eder. Alçak şeylere müteallık olan mahlukatın himmetlerinden (arzularından) kurtulur. Artık kendisinin en yüce olan Rabbine yönelik yüce bir himmeti olur.Bu himmet O'nunla ünsiyet ve O'nun ma'rifet bahçelerinde akar da akar, sonra O'nun arşının altında, O'na secde ederek, azametine boyun eğerek, izzeti önünde zelil olarak, himmetlere ait makamlara sığınır. O'ndan asla ayrılmak istemez, O'nun yerine hiçbir bedel de istemez.

GAYBET BÂBI

Menazil yazarı şöyle der:

"Allah Teala buyurur: *"(Ya'kub) onlardan yüz çevirdi. "Ey Yusuf'un üstünde (titreyen) tasam (gel şimdi tam senin gelme zamanındır) dedi"* (Yusuf, 84).

Şeyhin ayetin işareti ile istidlali şu şekildedir. Hz. Ya'kub (as)'un kalbi Hz. Yusuf (as)'un sevgisi ve zikri ile dolunca onun kardeşini zikirden (hatırlamaktan), ondan ayrılık musibeti de yakın olmasına rağmen yüzçevirdi. Bununla birlikte kardeşini anmadı, ona üzülmedi. Çünkü Hz. Yusuf'un sevgisinden ve o sevginin kalbini istila edip kuşatmasından dolayı Hz. Ya'kub (as) gaybet halinde idi. Şeyh şu ayetle istişhad etseydi bu da delil olurdu: *"Şimdi onlar bunu görünce kendisini büyük bir varlık olarak tanıdılar, (hayranlıklarından) ellerini kestiler"* (Yusuf, 31).

Çünkü, Hz. Yusuf'un o halde müşahede edilmesi bıçakları ve bıçaklarla kestikleri şeyi kadınlardan gizledi, uzaklaştırdı,nihayet kadınlar hissetmeden ellerini kestiler. İşte bu gaybetin kuvvetinden ileri gelmiştir.

Gaybetin Dereceleri

Şeyh devamla şöyle der:

"Bu bölümde işaret olunan gaybet, üç derecedir.

Birinci Derece: Kasdın alakaların elinden, engellerin idrakinden (ulaşmasından) kurtulması uğruna müridin hakikatleri talep etmek için gaybetidir."

Demek istediği, kasdın saf ve temiz kılınması ve böylece alakaların kesilmesi için, müridin beldesinden, vatanından ve adetlerinden uzaklaşması, (gaybetittir). Alakalar, müridin kalbine, kalıbına ve hissine musallat olan alışkanlıklardır. Mürid engellerin önüne geçer ki engeller ona yetişip ulaşamasın!

"Hakikatleri taleb için." Bu cümle "müridin hakikatleri talep için gaybeti" şeklinde anlaşılmalıdır. Yani bu gaybet, hakikatleri talep ettiği içindir.

"Avânik" ve "alâik" (engel ve alakalar) mürid ile talebi ve talebin elde edilmesi arasına girer, ona engel olurlar. Çünkü bunlar hakikatlere aykırıdır. "Hakaik" hakikat kelimesinin çoğuludur. Bununla, Hak Teala ve O'na nisbet edilen her şey kastedilir. Allah'ın kavli haktır, va'di haktır, O'na kavuşmak haktır. Resulü haktır. Sadece O'na kulluk etmek hak ve O'ndan başkasına kulluk etmek batıldır. Allah (cc)'tan gayrı herşey batıldır.

Bunların manası şudur:

Bir müridin kasdı ve yönelmesi matlubu uğruna kendini engelleyen meşgul edici veya engelleyicilerin yetişmesinden saf ve halis olmazsa, mürid maksuduna eremez, ulaşamaz. Ulaşsa bile, bu meşgul ediciler yüzünden çok çalışma ve meşakkatten sonra ulaşır. Hiçkimse matlubuna, alakaları kesmedikçe ve meşgul edicileri reddetmedikçe ulaşamamıştır.

"*İkinci Derece:* Sâlikin ilmin resimlerinden, sa'yin illetlerinden ve gevşekliğin ruhsatlarından gaybetidir" der.

Şeyhin kasdı şudur: Sâlik,ilmin ahkamından hale intikal eder. Bu söz mücmel bir sözdür. Bundan sapık başka mana anlar, tevhid ehli başka mana anlar.

Sapık, "Sâlik ilmin ahkamından ayrılır, halin ahkamı yanında yer alır" diye anlar tevhid ehli) ise, "sâlik sadece ilmin ahkamından, ilim ile bir arada olan halin ahkamına intikal eder" diye anlar. Çünkü halden hali olan ilim yolda zayıflıktır. İlimsiz hal ise yoldan sapıklıktır. İlimden ari olan bir hal ile Allah'a ibadet eden kimse ancak ve ancak Allah'a uzaklığını artırır.

"Sa'yin illetleri"; yani sâlik sa'yinin ve ilminin illetlerinden uzak (gaybette) olur. Sûfilere göre bu illetler, kişinin bu illetlerle Allah (cc)'a ulaştığına, Allah'ın onları sevdiğine, ferahlık duyduğuna ve onları gördüğüne itikad etmesidir. İşte sâlik bu illetlerden uzaklaşır.

"Onlardan uzaklaşması" ile murad olunan, sâlikin o düşünceleri kafasından silmesi, onların aklına gelmemesidir. Yoksa onlar mevcud iken sâlikin onlardan uzaklaşması kastolunuyor değildir. Evet,sâlik Allah'ın o illetlerle kendisini ona ulaştırdığına, evvliyetinin önceliğine ve fazl ve ihsanı cihetinden -kazanma ve fiil açısından değil- onlardan ferahlandığına itikad ederse, bu itikad sâlike zarar vermez. Hatta bu daha da mükemmel olur. Bu aslında, Allah'a canın ısınmasıdır. O'nunla ferah duymak ve Allah'ın kulunu kendine, kulun kuvvet ve hareketi ile değil, sadece ve sadece kendi ihsanı ile kendinin ulaştırdığına itikad etmektir. Bu başka, öteki daha başkadır.

Hasılı, sâlik mücerred ilim ahkamından kendine ilmin eşlik ettiği halin ahkamına intikal ederse kendisinden çalışma illetleri uzaklaşır. Bunun gibi sâlikten "gevşekliğin ruhsatları" da uzak olur. Ne sa'yin azimetine bakar, ne gevşekliğin ruhsatları yanında yer alır. Bunların her ikisi de sâlik için afettir.

Onun için sâlik,ya azim ve himetini tecrid eder, Allah'tan gelene bakar ve himmeti ile azimeti onu taşır ve onu kaim kılar. Veyahut da azim ve himmetini gevşeten ruhsatlardan yararlanır. Gayreti, doğruluğu ve taleb sıhhatinde mükemmelliği sâliki gevşekliğin ruhsatlarından kurtarır. Tevhidindeki, Rabbini ve nefsini marifetindeki mükemmelliği, onu sa'yin iletlerinden kurtarır, temizler.

Yazar devamla şöyle der:

Üçüncü Derece: Arifin, delillerin (şevahid) ve hallerin gözünden ve cem'in hakikatinde derecelerin gözünden kaybolmasıdır'.

Şeyhe göre bu derece onun kabul ettiği "fenanın talibin gayesi olması prensibine göre" en yüksek derece olur.

Bu derece, arifin hayırlarından ve makamlarından, kendilerinden daha mükemmeli ile ve nezdinde en şereflisi olan "cem'in huzuru" ile uzaklaşıp kaybolmasıdır.

"Arifin hallerin gözünden gaybeti, (kaybolması)"nin manası; arifin haleri görmemesi ve hallerin de onu görmemesidir. Bunun için şeyh, hallere "göz" kelimesi ile istiare ediyor. Çünkü haller, vecd, mevcud ve vicdan gerektirir. Bunlar cem'in yanında "fena"ya aykırıdır. Çünkü cem' resimlerin izini siler. Nitekim defalarca gördük ki bu, kemal değildir, zatı itibarı ile matlub da değildir. Ondan başkası kendisinden daha mükemmeldir.

"Arifin şevahid (deliller)den uzak olması" demekle şeyhin kastı, marifetin şahid ve delilleridir. Dolayısı ile arif, gerek hariçte, gerek kendi nefsinde kendine yol gösteren delillerden marufu ile kaybolur, uzaklaşır. Şeyh, "şevahid" ile isimleri, sıfatları; zatın müşahedesi ile onlardan uzaklaşmayı kastedebilir. Fakat bu kemâl (mükemmellik) değildir.

İsimlerin ve sıfatların müşehedesinden daha yüksek de değildir. Hatta bu müşahede, isimlerin ve sıfatların hakikatlerini inkar eden Muattıla'nın şühududur. Onlar kendi fena mertebelerinde mücerred zatı müşahedeye ulaşırlar.

İşte vahdet-i vücûda kail olan sapıklar buradan girmişler ve her türlü takyidden, sair isim ve sıfatlardan mücerred varlığı müşahede ile hakikati müşahedeye kail olmuşlardır. Allah (cc) onların küfür ve sapıklıklarından çok yüce ve uludur. Ancak Şeyhu'l-İslam bunlardan ve bunların şuhûdundan beridir.

İstikamet ehlinin bununla muradı ise; arifin yüce sıfatları, esma-i hüsna'nın bütün manalarını kendinde cem eden zatı müşahede etmesidir. Arifin bu zat-ı mukaddesi müşahedesi, onu isim ve sıfatı müşahede etmekten uzaklaştırır. Şevahid (deliller) zatı gerektiren sıfatlara delalet eden fiillerdir. Şevahidu'l-marifet, marifetin kendisiyle hasıl olduğu delillerdir. Bu bakımdan şahid onları kendi vücudunda ihtiva ederse, Allah'ı yine kendisiyle bildiğine ve Allah'a yine ancak kendisinin delalet edeceğine şahit olursa, şahitleri ondan meşhûdunda tıpkı marifetlerinin marufunda kaybolduğu gibi kaybolur!

Her halü kârda Allah (cc) yine kendi yardımı ile bilinir. Allah'a ancak yine kendisi ulaştırır. Kendi nefsine, -dikmiş olduğu delillerle- delalet eden yine kendisidir. Kulunun lisanı üzere kendi nefsini zikreden O'dur. Nitekim Allah Teala nebisinin lisanı üzere: "Allah kendisine hamdedenin hamdini işitir" (Semi'allahu limen hamideh) buyurmuştur. Kendi nefsini, kendi nefsi ile ve kendini seven mahlukatı ile seven O'dur. Kendi nefsine,kendi ile ve kullarının kalplerinde, azalarında ve dillerinde cereyan etirdiği zikir ve şükür ile şükreden de O'dur. Sebep O'ndandır, gaye de O'dur. *"O hem evveldir, hem ahirdir, hem zahirdir, hem batındır. O herşeyi kemaliyle bilendir"* (Hadid, 3).

Burada sapık mülhide açık bir kapı vardır. Çünkü ona göre, zikreden (zakir), zikdedilen (mezkûr) ve zikir,arif, ma'ruf ve ma'rifet, seven (muhib), sevilen (mahbub) ve sevgi (muhabbet),bunların hepsi aynı hakikattendir. Hatta bu, tek hakikattir. Allah'ı bilen ve O'nu seven -dış suretleri çeşit çeşit olsa bile- yine Allah'ın kendisidir. O dış sûretlerde zahir olan birdir. O sûretlerde bizzat vücudu ile zuhur etmiştir.Onların vücudu O'nun vücudunun aynıdır. Allah'ın vücudu o sûretlere taşmıştır. İşte bu itikad bütün küfürlerin en katmerlisi, sapıklığın en büyüğüdür.

Oysa tevhid ehline göre Allah'ın o suretlere icadı (vücuda getirmesi) taşmıştır, yoksa vücudu değil. O suretlerde fiili zuhur eder. Hatta fiilinin eseri zuhur eder zatı ve sıfatları değil. Dolayısı ile o suretler, O'na muhtaç ve ihtiyaç içinde O'nunla kaim olurlar. Yoksa vücud ve zat olarak kaim olamazlar. Allah (cc) onları kendi meşiyeti ve rububiyeti ile ikame etmiştir, (yaratmıştır), yoksa o suretlerde zuhuru ile değil!

İttihadiye görüşüne kail olan sapıklar öyle bir durum mülahaza ederler ki sonunda yaratıcının birliği ile vücudun vahdetini zatın, sıfatın ve fiillerin tevhidi ile vücudun tevhidini birbirine karıştırmışlardır. O'nun cömertliğinin taşmasını, vücudunu taşması olarak karıştırmışlar ve vücudu birlemişlerdir. Ma'budun o olduğunu iddia etmişler, zihinlerden başka hiçbir yerde varlığı olmayan mutlak vücudun ve zatlardaki hariç mevcudatın kulları olmuşlardır. Onlara göre haricî mevcudatın vücudu, Allah (cc) diye isimlendirilen zattır. Allah (cc) bu sapıklıktan yüce ve münezzehtir. *"Onlar o çok esirgeyici (Allah'a) bir çocuk iddia ettiler diye bu (söz)den dolayı nerdeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar dağılıp çökecekti"* (Meryem, 90).

Semalarında arşı üstünde olan Allah'ı tesbih ederim. O zatı ile, isimleri,sıfatları ve fiilleri ile mahlukatından uzaktır, münezzehtir.

Rabu'l alemin olan Allah'ın zatı yanında hakir sudan yaratılan mahlukun ne hakikati vardır? Topraktan yaratılan nerede? Rablerin Rabbi nerede? Bizatihî fakir nerede? Bizatihî zengin (ğanî) nerede? Vücudu dağılıp yok olanın vücudu nerede? Daima hayy ve ölmeyen Allah'ın vücudunun hakikati nerede?

"O, öyle Allahtır ki kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. (O) gizliyi de bilendir aşikârı da. O çok esirgeyen, çok bağışlayandır. O öyle Allahtır ki kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. (O) mülk-ü melekûtun yegane sahibidir. Noksanı mucib, herşeyden pak ve münezzehtir. Selam ve selametin ta kendisidir. Emn-ü eman verendir. Herşeye nigahbandır. Gâlib-i mutlaktır. Halkın halini kemal-i salaha götürendir. Büyüklükte eşi olmayandır. Allah (müşriklerin kendisine) katmakta oldukları her ortaktan münezzehtir.

O öyle Allah'tırki vücuda getireceği her şeyi hikmeti muktezasınca takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara sûret verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) onu tesbih (ve tenzih) eder. O, gâlib- i mutlaktır. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir" (Haşr, 22-24).

TEMEKKÜN BÂBI

Menazil müellifi şöyle der: "Allah Teala buyurur:

"(Buna) kat'i iman beslememekte olanlar, asla seni (sabırsızlıkla) hafifliğe götürmesin(ler)" Şeyhin bu ayetle delil getirmesinin sebebi son derece açıktır. Mütemekkin olan ne meşgul edicilerin çokluğuna ne gafillerle bir arada olmaya ve ne de iptalcilerle beraber yaşamaya aldırır! Bilakis sabır ve yakini ile onların kendini rahatsız etmelerinden ve hafif görmelerinden temekkün sahibi olur. Bunun için Allah teala: *"Sen (habibim) şimdi sabret. Şüphe yok ki, Allah'ın va'di haktır"* (Rum, 60) buyurmuştur.

Her kim sabra hakkını verirse ve Allah (cc)'ın va'dının hak olduğunu yakînen bilirse, o kişiyi iptalciler rahatsız edemez ve yakînen bilmeyenler onu hafife alamazlar. Sabrı ve yakîni zayıf olduğunda, her ikisi birden o kişiyi rahatsız eder ve onu hafife alırlar. Sabrının ve yakîninin kuvvetindeki zayıflığa göre onu kendilerine çekerler. Bu sayılanlar o kişide zayıfladıkça, o kişiyi kendilerine çekmeleri kuvvetlenir. Sabrı ve yakîni kuvvetlendikçe onlardan kurtulması ve onları kendine çekmesi kuvvetlenir.

Temekkünün Tarifi

Şeyhu'l-İslam "temekkün; tam'enîne'den üstündür. Temekkün, istikrarın gayesine işaret etmektir" der.

"Temekkün", yapmakta ve yapmamakta tasarruf kudretidir. Buna "mekânet" de denir. Allah Teala: *"De ki: "Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben (vazifemi) hakkıyla yapanım. Artık (dünya) evin(in) sonu (olan cennet) kimin olacaktır, (bunu) bileceksiniz. Şu muhakkaktır ki zalimler muradlarına ermeyecek"* (En'am, 135).

Sûfilerin ıstılahında ekseriyetle bu terim, "fena" makamından sonra "beka" makamına intikal eden kimse hakkında sarfedilir. O halde temekkün, sûfilere göre vusuldur. Bunun aslı, kulun kendi nefsini elde etmesidir. Yani hakikat güneşinin doğması ve etkisinin insanı kuşatması dolayısı ile kuldan beşeriyetin özelliklerini gizlenmesidir. İşte bu hal kulda devam eder veya ona baskın gelirse, kul temkin sahibi olur.

Menazil müellifi "temekkün, tam'enîne'den üstündür. Temekkün istikrarın gayesine (sonuna) işaret etmektir" der. Temekkün tam'enîne'den üstün oluyor. Çünkü tam'enine'de bir çeşit çekişme vardır. Böylece kalp kendini sükûna kavuşturan şeye kararlı olur. Fakat o şeyde temekkün edebilir de, etmeyebilir de. İşte bunun için "Temekkün" istikrarın son hududu oluyor. Temekkün mekan kelimesinden tefe'ul babıdır. Temekkün mertebesinde olanın sanki makamı kalbine mekan olmuş,kalbi oraya bir yer ve istikrar mekanı olarak yerleşmiştir.

Temekkünün Dereceleri

Menazil müellifi şöyle der: "Temekkün üç derecedir:

Birinci Derece: Müridin temekkünüdür. Bu, onu yürüten kastın doğruluğunun (sıhhatı), kendini taşıyan şuhûdun parlamasının, kendini dinlendiren yolun genişliğinin o kişide bir araya gelmesidir."

Sûfilere göre "mürid" Allah'a yürümeye başlayan kimsedir. Mürid, abidden üstün, "vasıl"dan daha aşağıdır. Bu sâliklerin hallerine göre kullanılan bir terimdir. Yoksa "abid"de müriddir "sâlik" de müriddir, "vasıl" da müriddir. "İrade" kulluk hükmü altında oldukça, kuldan ayrılmaz.

Şeyh bu derecede temekkün için üç şey sıralıyor: "Kasdın sahih olması, ilmin sahih olması, yolun geniş olması."

Kasdın sahih olması ile müridin seyr-i sülûku sahih olur. İlmin saih olması ile müride yol açılır.

Yolun geniş olması ile de müride seyr (yol alma) kolay hale gelir. Herhangi bir şeyi isteyen herkesin mutlaka a) matlubunu tayin etmesi gerekir. Matlubu maksudu demektir. b) Yine kendini maksuduna eriştirecek yolu bilmesi c) Ve, o yola koyulması gerekir. İşte bu üç şarttan biri eksik olduğunda, talebi de , seyri de sahih olmaz. Bir iş,

a- Kendisinin başkasına tercih etilmesi gereken matlub

b- Kasdedenin kasdı ile kaim olan bir taleb

c- Ve oraya ulaştıran yol olmak üzere.

Bu üç şarta bağlıdır.

Bir kul, bir olan Rabbini talebinde sağlam olursa, matlubu belirlenir, talebi uğruna gücünü feda ederse, talebi sahih olur, emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınmada sağlam olursa, yolu sahih olur. Kasdın ve yolun sahih olması matlubun sıhhati ve belirlenmesine bağlıdır.

Kasdın hükmü, maksudun hükmüne bağlıdır, ondan elde edilir. Maksud tercihe şayan oldu mu, ona bağlı olan kasd da böyle olur. Kasd ve yol ikisi de maksuda tabidir.

Kulluk ancak, maksudun, kasdın ve yolun Resulullah (sav)'a uyması ile tam olur. Çünkü Resulullah (sav)'ın maksudu, bir olan Allah Teala'ydı. Kasdı Allah'ın emirlerini nefsinde ve mahlukatında yerine getirmekti. Yolu ise kendine vahyolunana uymaktır. Sahabe (r. anhum) bu hususta ona, Allah'a kavuşana kadar eşlik ettiler. Sonra onlara tabi olan tabiûn geldi ve onların izini takib etti.

Sonra insanların yolları ayrıldı. İnsanların en hayırlıları maksudu ve yolu Resulullah(sav)'a uygun olandır. Alllah'tan ve Resulullah (sav)'tan en uzak olanları ise,maksudu ve yolu ona aykırı olandır. İşte bunlar, ma'buda şirk koşan ve ibadette bid'ata sapanlardır. İçlerinde maksudu Resulullah'a uygun, yolunda ona aykırı ve yolu ona uygun maksudunda ona aykırı olanlar vardır.

Kimin muradı Allah ve ahiret yurdu olursa maksudunda Resulullah (sav)'a uymuş olur.Her kim, Resulünün lisanı ile emrettiğine uygun olarak Allah'a ibadet ederse, yolunda ona uymuş olur. Bundan başka türlü ibadet ederse, yolunda ona muhalefet etmiş, ona aykırı davranmış olur.

Her kimin- gerek ilim ehli olsun, gerekse ibadet ve dünyadan zühd edenler olsun- maksudu riyaset olursa,maksudunda emirlere bağlı kalsa bile- ona aykırı davranmış olur.

Emirlere bağlı kalmazsa, hem maksudunda hem yolunda ona muhalefet etmiş olur. Bu prensipler bilinince, şeyhin "Müridin temekkünü kendini yürüten kasdin sıhhatinin... bir araya gelmesidir" şeklindeki sözü, kasdin sıhhatine işaret demek olur.

"Kendini taşıyan şuhudun parlaması" sözü maksudun marifetine ve yakînin kuvvetine işarettir. Böylece kulun kalbinde, kendini sülûkuna taşıyan bir keşf hasıl olur. Çünkü sâlike maksudundan bir keşf olunca -hatta sanki onu görüyormuşçasına keşf olunca- talebinde gayretli olur ve kendisinden gevşekliği, ruhsatları gider.

Şeyhin "Onu dinlendiren yolun genişliği" ifadesi, müridin yolunun sıhhatine işaret etmek için kullanılmıştır. Bu da iki şarta bağlıdır: a- Yolun geniş olması, onu sıkmaması ki, o yola süluk etmekten aciz kalmasın. b- Yolun müstakim olması ki, kul o yoldan sapıp da başka yola girmesin. Çünkü Hakkın yolu geniştir, doğrudur. Batılın yolu dardır, eğridir. Bu ifadeler şeyhin ilminin ne kadar sağlam ve kesin olduğunu, sünnetin yanında yer aldığını ve bu konuda ne kadar derin bilgisi bulunduğunu gösterir.

Şeyh devamla şöyle der:

"İkinci Derece: sâlikin temekkünüdür. Bu, sâalikte inkıta'ın sıhhati, keşfin barkı ve halin ziyasının toplanıp bir araya gelmesidir."

Bu derece öncekinden daha tamdır. Çünkü o, amellerin kasdını düzeltmekte (sahih yapmakta) temekkün iken bu, temekkün halinde temekkündür.Hal içinde temekkün, kasdda temekkünden daha ileridir.

"İnkıta'ın sahih olması" ile demek istediği kalbinin başkalarından kopması ve keder veren oyalayıcılara bağlamasıdır.Bununla beraber sâlikin Allah (cc) ile durumu masivanın arız olmasından saf ve durudur.Dolayısı ile keşfine şüphe girmez, himmetine irade arız olmaz. Bilakis o, kopmasında (inkıta), şuhûdunda ve halinde mütemekkindir. Yazar devam ederek,

"Üçüncü Derece: Arifin temekkünüdür. Talep perdelerinin üstünde vücud nu-

runu giyerek, arifin huzuru (Allah ile bir arada olmayı) elde etmesidir" der.

"Arif" sâlikten daha üstündür. Arif sülûktan ayrılmış değildir, fakat o, marifeti sülûk ile elde etmiştir. Marifetten bir isim, sâlikten daha özel bir isim almıştır. Diğer makam ve ahvalde de durum böyledir. Çünkü makamlar kendilerinden daha yüksek makama yükselenlerden ayrılmazlar. Fakat sâlik bir makama yükseldiği zaman, o makamın ismini alır. Birinci makam sabit olmakla birlikte o yeni makama daha layık olur.

"Hadra" (huzur) ifadesiyle, cem'in huzuru, O'nunla olmak kastedilir. Bana göre bu kelime ile maksûd, murakabe devamının huzuru,ihsan makamına temekkündür.İşte bu, peygamber ve ariflerin huzurudur (Hak ile beraber olmak).

Sûfilerin işaret ettikleri cem'in huzuru ve yakîninden, her fırka başka bir mana kasteder. "Fena erbabı" bu terimle, Rabbin tevhidinde fena cem'inin huzurunu, kastederler. Sapıklar, vücudun bir tek vücudda toplanmasını kastederler. sâliklerden bir grup isim ve sıfatların bir zatta toplanmasını kastederler.

Bence bu terim murakabenin devamı ve ihsan makamında temekkün şeklinde tefsir edilirse daha sahih ve daha güzel olur. Bu huzur sahibinden -murakabesinin devamından dolayı- gaflet bulutları dağılır ve onu bu huzurdan hiçbir meşgul edici ve oyalayıcı meşgul edemez.

"Taleb perdelerinin üstünde". Yani, arif, marifeti taleb makamından onu elde etme makakına yükselir. Birşeyi isteyen tabiatiyle ona ulaşandan daha aşağı mertebededir. Taleb eden, talebinin perdesinde (mahrumiyetinde)dir. Arif ise, müşahde ettiği hakikat sebebi ile taleb perdesinin üstüne yükselmiştir. İsteyen, talebeden başka,bulan daha başkadır.

Bu sözler biraz izaha muhtaçtır. Çünkü taleb, kul üzerinde kulluk ahkamı cereyan ettiği müddetçe, kuldan ayrılmaz. Fakat o, taleb makamlarında birinden öbürüne intikal eder. Bir kulluktan diğer kulluğa geçer durur.Ma'bud ise birdir. O ma'buddan başka birine intikal etmez. O halde ma'rifet talebden nasıl tecrid edilir?

Bu öyle bir yerdir ki birçok ayaklar burada kaymış, anlayışlar sapıtmıştır. Aldanmış kimseler marifetle talebten müstağni olduklarını, talebin vesile, marifetin gaye olduğunu, gayeye ulaştıktan sonra, vesile ile meşgul olmanın hiçbir manasını kalmayacağını zannetmişlerdir.

İşte bunlar, din üzere yürümeye koyulduktan sonra, dinden tam olarak çıkmışlar, arkaları üzere gerisin geriye dönmüşler, azmettikten sonra topukları üzere geri dönmüşlerdir. İstikamet ehlinin "talebin perdeleri" ifadesiyle ne kastettiklerini dahi anlamamışlardır!

Bilmiş ol ki,senin nefsinden olan herşey senin matlubuna hicabtır (perdedir). Eğer onların yanında yer alırsan perde karşısındasın demektir. Eğer matlubunu tecrid için onları kesersen, perdelerin üstünde olursun. O halde, talebin iraden, tevekkülün, halin ve ilmin, bunların hepsi, eğer onların yanında yer alırsan veya onlara meyledersen bunlar perde olur. Eğer bunları bırakır, kendi yardımı ile, kendi elinde kendisi için, kendi tasarruf ve dilemesi altında olduğun ve bütün zerrelerinin hepsinden ancak O'nun yardımı ile ve O'ndan olduğu zata (Allah'a) yönelir, kendi taleb ve iraden yanında yer almazsan, işte bu takdirde taleb hicabının üstüne çıkmış olursun. Gerçekte,seni Rabbinden perdeleyen kalbinin hicabı (perdesi) ilesin. Kalbinden hicabı açarsan seni Rabbe götürür ve mukaddes huzura ulaştırır.

"Perdeyi açtığın zaman" şeklindeki ifademiz, kulluğun mahallini haber vermek içindir. Yoksa o perdeyi açmak senin elinde değildir. Onu açan sen de değilsin. Eğer Allah sana bir bela dokundurursa, o belayı O'ndan başka hiçbir giderici bulamazsın.

Bu zarar ve belanın en büyüğü, kalbin Rabden hicabı (mahrumiyeti)dır. Bu, cehennem azabından daha büyüktür. Allah teala buyurur: *"Hayır (inanmazlar). Şüphesiz ki onlar o gün Rablerini görmek)ten mahrumdurlar.*

Sonra onlar, muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir" (Mutaffifin, 15,16).

"Vücûd nurunu giyerek" ifadesinden çıkan manaya göre "vücûd nuru" odur ki kalp Allah'a yönelir, himmetini ona toplar, kendi muradından uzaklaşıp, O'nun muradına boyun eğer. Böylece arif, halkın kaybetmiş olduğu şeyleri bulmuş olur. Arifin kalbi işte bu vücudun (bulmanın) nurunu giymiştir. Artık o buluş lisanından, organlarından, hareket ve sekinatından dışarı taşar. Konuşursa da,susarsa da onu nur kaplar.

Bundan daha özeli şudur: Arifin kalbini isim ve sıfatların yakininin nuru kaplar. Onların marifetinden, onlara imandan ve onların tadını tatmaktan dolayı,kalbinde ibadet, irade ve sülûktan mücerred olmayan özel bir nur hasıl olur. Bundan başkasına iltifat edip yönelmekten sakın! *"Çünkü sapasağlam yere basmış olan ayak kayar ve Allah'ın yoluna engel olduğunuzdan dolayı (dünyada) kötü bir azap tadarsınız"* (Nahl, 94). Şeyhin "vücud" ile maksadı, kelamcıların ve filozofların murad ettikleri "vücud" olmadığı gibi, mülhid ittihadiyyenin kastettiği "vücud" da değildir. Onun muradı sadece kaybetmiş iken "bulmak"tır. Tıpkı filan bulmuştur, filan kaybetmiştir denildiği gibi. Allah en iyi bilendir.

MÜKAŞEFE BÂBI

Menazil yazan devam ederek şöyle der:

"Allah Teala buyurur: "Kuluna vahyettiğini vahyetti" (Necm, 10).

Şeyhin ayetin işaretiyle delil getirmesi şöyledir: Allah (cc) kulu Muhammed (sav)'e, ondan başka hiçkimseye açmadığı şeyleri açmış, başkasına bildirmediği şeyleri bildirmiştir. Böylece onun kalbinde, Allah'ın ona özel kıldığı şeylerden hiç kimsenin aklına gelmeyecek hakikatler keşfolmuştur. "İyhâ" gizlice ve hızlıca bildirmektir. Bu kelimeden türemiş haliyle Araplar, "el-vaha, el-vaha" (çabuk, çabuk) derler.

"Vahyettiğini" şeklinde bir ifade kullanmakla, meselenin mübhem bırakılması, Allah'ın vahyettiği şeylerin azametinden (büyüklüğünden)dir. Çünkü mübhem (belirsiz) kılmak bazen ta'zim (o şeyin şanını büyütmek) için yapılır. Mesela, *"Deniz de kendilerini nasıl kapladıysa öylece kaplayıverdi"* (Tâha, 78) ifadesi böyledir. Yani öyle kapladı ki bu, tasvir ve nitelemenin üstünde bir iştir. Sonra şeyh mükaşefeyi tarife geçiyor ve diyor ki:

"Mükaşefe, sırrın iki batın arasında gidip gelmesidir." Bununla kastetiği şudur: "Mükaşefe"nin, iki sevenin ve birbirine karşı safta olan kimselerden birinin diğerine işinin ve sırrının içyüzünü bildirmesidir.

"Sırrın gidip gelmesi", sırrın aralarından lütuf ve sevgi üzere alınıp verilmesidir.

"İki batın arasında" ifadesinde geçen, "iki batın" ile kastedilen mükaşifin batını ile, mükâşefin (kendine sır verilenin) batınıdır. Bunlardan her biri diğerine kendi sırrını, ona hediyesini götürür gibi götürür. Her birinin sırrı birinden öbürüne sirayet eder. Kul "marifet" makamına geldiğinde ve Rabbin kemal ve celal sıfatlarından bürünmüş olduğu sıfatları sanki görüyormuş gibi ruhu bir mahsusun diğer mahsusa yakınlığı gibi olmayan özel bir yakınlık hissettiğinde, nihayet ruhu ve kalbi ile Rabi arasındaki perdenin kalktığını müşahede edecek hale geldiğinde hicabın (perde) kendi nefsi olduğunda ve Allah'ın kendisinden kendi gücü ve kuvveti ile bu perdeyi kaldırdığını hissettiğinde, işte o zaman kalbi ve ruhu onu Rabbe ulaştırır. Sanki Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmeye başlar. Bunda tahakkuk edince (hakikatini bilince) kendisinden nefis hicabı kalkar, nefsin duman ve sisleri dağılır, nefis bulutları kendisinden giderilir. İşte bu noktada ona şu beyitler söylenir:

Bedelin senden uzun zaman gizlenen bir sırdır. Sonra onun karanlığı sen olduğun sabah belirdi.
Ve sen, kalbin gaybinin sırrının perdesisin. Sen olmasaydın sonu öyle ol-

mazdı.

Sen ondan uzaklaşırsan oraya iner, korunmuş keşfin omuzuna çadırlarını bağlar.

Duyulması usandırmayan bir söz geldi. Onun nesri de, manzum olanı da bize sevimlidir.

O sözü nefis zikredince,yorgunluğu gider.

Ve üzüntülü kalpten onun tozu çeker gider.

Bu bakımdan şeyh devamla:

"Bu konuda mükaşefe, perdenin arkasına vücûden ulaşmaktır" der.

Bu ifadede yer alan "vücuden" kaydının getirilmesi, müridin o makama "işiterek" ve "ilmen" ulaşmadığını, bilakis vücûden (bularak, elde ederek) ulaştığını ifade içindir. Çok defa kul, bunların birini diğerine karıştırır. Hakikati bulmak yanında onu bilmek ve onun marifeti, daha önce defalarca geçtiği üzere ne kadar önemli olabilir? O halde ilmin kalbe taalluku başka,kalbin malum ile sıfatlanması daha başkadır. İnsanlardan bazıları vardır, onu duyar ama anlamaz. Bazıları vardır anlar, hakikatine eremez. Mükemmel taalluk, onun vücudunun (varlığının) kula taalluk etmesidir. İşte bunun için şeyh "Perdenin arkasına vücuden ulaşmaktır" demiştir.

Mükaşefenin Dereceleri

Şeyh devamla şöyle söylemektedir:

Birinci Derece: Sahih tahkiki gösteren mükaşefedir. Bu devamlı değildir. Bu mükaşefe bir zaman olup bir zaman olmaz ve ona teferruk arız olmaz.Ancak "ğayn" (perde)nin makamı karışabilir. O kişi öyle bir yere ulaşmıştır ki o kişiyi hiçbir mania (engelleyici) meylettiremez. Hiçbir sebep eğriltemez. Hiçbir pay ve nasib, ondan parça alamaz.Mükaşefe devamlı olursa, o zaman ikinci derece olur."

Sahih "mükaşefe" kulun kalbinde Allah'ın icad ettiği ilimlerdir. Allah (cc) mükaşefe vasıtası ile, başkalarına gizli kalan şeyleri bildirir. Onu bazen verir, bazen de ondan gafil kılmakla kulu mahrum eder. Kalbini örten ğayn (perde) ile mükaşefeyi kuldan gizler. Ğayn, perdelerin en incesidir. Ya da Allah Teala, kulu, kalbini örten "ğaym" ile mükaşefeden mahrum eder. "Ğaym" "ğayn"dan daha kalındır. Yahut da "ran" sebebi ile mahrum eder. Ran, perdelerin en şiddetlisidir. Bunlardan birincisi (ğayn) peygamberlere arız olur. Resulullah (sav)'ın dediği gibi: "Benim de kalbime gaflet arız olur ve ben Allah'a yetmiş defadan fazla istiğfar ederim."

İkincisi (ğaym) mü'minler içindir.

Üçüncüsü, şekavet (sapıklık) kendisine baskın gelen kimseler içindir. Allah şöyle buyurur:

"Hayır (hakikat öyle değil) bilakis, onların kazanmakta oldukları (irtikab edegeldikleri ma'siyetler) kalplerini yenmiş (paslandırmış)tır. (Mutaffifin, 14). İbn Abbas (ra) ve başkaları "râne ala kulubihim" ifadesini şöyle tefsir ederler: Günah üstüne günahtır ki kalbi örter, kaplar. Nihayet birşeye yapışan pas gibi olur.

Perdeler (hicablar) on çeşittir:

1- Ta'til ile isim ve sıfatların hakikatlerini inkar perdesi. Bu perdelerin içinde en kalınıdır. Bu perdeye düçar olan, Allah'ı tanımaya ve O'na ulaşmaya asla hazır değildir. Hatta bir taş yukarı çıkmaya ne kadar hazırsa o kadar hazırdır.

2- Şirk perdesidir.

Kulun kalbinin Allah'tan başkasına ibadet etmesidir.

3- Kavli bid'at perdesi: Heva ve heves kurbanları ile, her çeşitten fasit söz erbabının sözlü bid'atlerinin perdesidir.

4- Amelî bid'atlerin perdesi. Tarik ve sülûklarında, bid'atçı ehl-i sülûk'un hicabları böyledir.

5- Bâtınî günah-ı kebâirleri işleyenlerin hicabı: Kebâir, ucub (kendini beğenme), riya, hased, övünme veb. Günah-ı kebâir erbabının hicabları böyledir.

6- Zahirî günahı kebair ehlinin hicabı: Bunların hicabları, benzerleri olan batınî günah-ı kebair erbabının hicablarından -ibadetlerinin zühd ve mücahedelerinin çokluğuna rağmen- daha incedir. Bunların büyük günahları onlarınkinden tevbeye daha yakındır. Çünkü batınî kebair ehlinin o günahları, kendilerinde makam haline gelmiştir. Onları marifet ve ibadet kalıbına sokarak izhar etmekten çekinmezler. O halde zahirî kebâirleri işleyenler, onlara göre selamete daha yakın ve kalpleri onlarınkinden daha hayırlıdır.

7- Küçük günah işleyenlerin hicabı.

8- Fuzulî işlerde aşırı gidenler ile mübahlarda genişlikten yana olanların hicabı

9- Gaflet ehlinin, kendisi için yaratıldıkları şeyi ve kendilerinden işlenilenleri yerine getirmekten Allah'ın üzerlerindeki hakkı olan zikir, şükür ve kulluktan gafil olanların hicabı.

10- Sülûk eden mücahede ehlinin, maksuda koşanların hicabı.

Kalp ile Allah arasına giren sıralamış olduğumuz bu on hicab kul ile bu durum arasına engel olur.

Bu on perde (hicab) dört unsurdan doğar:

a- Nefs unsuru

b- Şeytan unsuru

c- Dünya unsuru

d- Hevâ ve heves unsuru.

O halde, bu hicabların kalpte aslî unsuru dururken açılıp, dağılması, asla mümkün değildir.

Bu dört unsur baskın gelmesine veya azlığına göre sözü, ameli, kasdı ve yolu ifsat eder. Böylece sözün,amelin ve kasdın (yönelme) kalbe ulaşmaması için yolunu keser. Bunlardan kalbe ulaşanlarının ise, Rabbe ulaşmaması için yolunu keser.

Kavl (söz) ile amelin, kalp ile arasında mesafe vardır. Kul o mesafeyi kalbine doğru, orada olan acaib şeyleri görmek için kat'eder. İşte bu mesafede, söz ettiğimiz yol kesiciler vardır. Kul, bu yol kesicilerle savaşır ve ameller kalbine ulaşırsa kalbinde döner ve oradan Allah'a ulaşmayı talebeder. Allah'a ulaşmadıkça kat'iyyen istikrar bulmaz, durmaz.

"Şüphesiz ki en son gidiş ancak Rabbinedir" (Necm, 42). Amel, Allah'a ulaştığı zaman, imanını, yakînini, marifetini ve aklını artırmak için Allah 5(cc) ona karşılığını verir. Onun zahirini ve batınını o amel sebebi ile güzelleştirir, ona en güzel ahlak ile amelin yolunu gösterir. Yine o amel sebebi ile, kötü amel ve ahlakı ondan savar. Allah Teala bu amelden kalbine, kendine ulaşmayı engeleyen yol kesicilerle savaşan asker diker. Böylece o asker dünyadan zühd ederek, dünyayı onun kalbinden atarak, dünya ile savaşır. Dünyanın elinde ve emininde olması ona zarar vermez. Bu, ahirete dair yakîninin (kesin bilgisinin) kuvvetine mani olmaz. Yine kalbindeki o asker, heva ve hevesin sesine kulak vermeyi terkederek şeytanla da savaşır. Çünkü şeytan heva ve hevesle birlikte olur, ondan ayrılmaz. Yine o asker, mutlak emri hakem kılmak, onun yanında yer almak suretiyle, -yaptığı ve yapmadığı şeylerde heva ve hevesten eser kalmayacak şekilde- heva ve heveslerle mücadele eder. İhlâs kuvvetiyle de nefisle mücadele eder.

Bu dediklerimizin hepsi, amel kalpten Rabbe bir geçiş yeri bulursa böyledir. Kalpte döner döner de menfez bulamazsa, o zaman nefis o amelin üzerine çullanır, onu yakalar ve kendine asker yapar. Böylece nefis ona hücum eder, ona baskın gelir ve azar. Bir de bakarsın o kişi, alabildiğince zahid, olabildiğince çok ibadet eden ve çok mücahede eden kişi gibi görünür, halbuki Allah'tan en uzaktır. Kebâir (büyük günah) işleyenler Allah'a ihlas ve halasa kalp bakımından ondan daha yakındırlar.

Şu çok secde eden,ibadet eden, iki gözü arasında (alnında) secde alametleri olan zahid kişiye bir bak! Amelindeki taşkınlık ve azgınlık onun nasıl Resulullah (sav)'ı kınamasına yol açtı? Bu kişinin arkadaşlarının müslümanları hakir görmesine nasıl yol açtı? Nihayet müslümanlara kılıç çektiler ve onların kanlarını mübah gördüler (1)

Şu içen, çok çok içen sarhoşa da bak! Bu kişi birçok defa Resulullah'a getirilir ve Resulullah ona şarap içme cezası uygulardı. İmanının, yakîninin, Allah (cc) ve Resulullah (sav) sevgisinin kuvveti, Allah için tevazusu ve alçak gönüllülüğü bu kişiyi nasıl doğrulttu ve düzeltti bir bak! Çünkü sonunda Resulullah ona lanet edilmesini yasaklamıştır. (2)

Buradan ortaya çıkan netice şudur: Günahların sapıklığı, itaatların sapıklığından akibet itibarı ile kurtuluşa daha yakındır.

---

(1) Bu şahıs Temim'li Hariciye'den zül-Huvaysıra'dır. Allah adli ile ona muamele etsin. Layık olduğunu ona tattırsın. Nehrevan günü Hz. Ali ile harb etmeleri için Haricilere önderlik eden bu kişi idi.

(2) Bu da Iyaz b. Humar'dır.

İmam Ahmed "Zühd" bölümünde bize şöyle nakleder: "Allah Teala Hz. Musa'ya şöyle vahyeder: "Ya Musa! Sıddîklara bildir. Ben adaletimle bir kimseye muamele etsem, ona zulmetmeyerek azabederdim.

Hatalı olanlara da müjde ver. Çünkü ben hiçbir günahı bağışlamıyacak kadar büyük görmem." Şimdi şeyhin sözlerini açıklamaya dönebiliriz.

"Sahih tahkike delalet eden müşahede". Herkes sahih tahkikin kendisi ile olduğunu iddia eder. Şu beyitler bu manayadır:

Herkes Leyla'ya vasıl olduğunu iddia eder.
Leyla ise onların bu iddiasını doğrulamaz.
Gözyaşları yanaklarda karışınca
Kim ağlıyor, kim ağlar gibi yapıyor belli oldu.

Sahih tahkik, ancak ve ancak, kendi zatında emre uygun olan şeyle olur.

İlimde sahih tahkik, peygamberlerin haber verdiklerine uygun olan keşiftir. İradede sahih tahkik, Rabbin kullarından dini muradına uygun olan keşiftir.

"Dinî muradı" diye ifadeyi kayıtlayışımız, Rabbin "kevnî muradı"nı kastetmediğimizi göstermek içindir. Çünkü, kainatta her ne varsa, bu iradenin eseridir.

Sahih keşf, Allah'ın resullerini kendisi ile göndermiş olduğu ve kitaplarını kendisi ile indirmiş olduğu hakkı bilmesi ve kalbin iradesini sadece ona vermesidir. Böylece kalbin o hakkın olduğu yerde var olması, yok olduğu yerde yok olması,böylece hareket etmesidir. Sahih tahkik işte budur. Buna aykırı olan ise çirkin bir aldanıştır.

"Mükaşefe devamlı olarak gösterilmez." Kitabın nüshalarında gördüğüm böyledir. Bir nüshada "Mükaşefe devamlı olur" şeklindedir. Bu ikinci ifade sanki daha doğrudur. Çünkü sözün gelişi bunu gösteriyor. Çünkü mükaşefe birinci derecede devamlı olmaz. Devam ettiği zaman mükaşefe ikinci derece olur. Böylece iki derece birbirinden farklı olur. Yoksa her iki derecede de mükaşefe devamlı olsa, iki derece bir olur, farkları kalmaz.

"Mükaşefe bir zaman olup, bir zaman olmaz ve ona teferruk arız olmaz." Yani, mükaşefenin hükmünü teferruk kesmemek şartı ile bu mükaşefe birinci derecenin mükaşefesidir. İşte bunun için şeyh, "Ona arız olmaz" diyor, "Mükaşefeye teferruk görünmez" demiyor. Çünkü teferruk mutlaka görülür, zahir olur. Fakat mükaşefenin karşısına dikilip onu yok edecek şekilde ona mukavemet edemez. Çünkü zahir olan şey kalbe zahir olduğunda, kalb ondan hoşlanmaz, onu yok eder, sür'atle bertaraf eder.

Arız olan ise, hasıl olan şeyi izale eder,bertaraf eder ve yerine kendisi geçer, hüküm onun olur. İşte bunun için şeyh "Ancak şu kadar var ki, ğaynın makamı karışabilir bir dereceye ulaşmak üzere ulaşır..." demektedir. Yani beşer olmanın gerektirdiği şeylerden kurtuluş yoktur. Bunlar olmasa bile, en azından en hafifi olur. Bu da kişinin kalbine zahir olan ince perdedir. İşte bunun adı "ğayn"dır. Fakat kula zarar vermez. "Çünkü o, öyle bir dereceye varmıştır ki, onu hiçbir mania, engelleyici başka şeye iltifat ettiremez."

Bunun anlamı şudur: Sözkonusu yol kesiciler, kalbinin o mükaşefede kalmasından yüz çevirttiremez. Aksine onları (yol kesicileri) kalbi ile mülahaza edince, onlardan ceylan av köpeğini hissettiğinde nasıl kaçarsa öyle kaçar.

"Onu hiçbir sebep eğriltmez." Yani, hakka yönelmesini hiçbir sebep eğriltemez ve onu haktan çeviremez.

"Onu hiçbir pay ve nasib kesmez."

Yani, o kişiyi maksuduna vasıl olmaktan nefsî haz ve paylardan hiçbir haz ve pay alıkoyamaz. Bu derecedeki "kâsıd" (yönelen) kişi, kasdı elde etmiştir. Bu öyle bir kasddır ki, bir sebeple karşılaşır karşılaşmaz onu keser, bir engelle karşılaşır karşılaşmaz ona mani olur, bir meşakkatle karşılaşır karşılaşmaz onu da kolaylaştırır. İşte bu yönelen kimsenin derecesidir. Bu devamlı olur ve sâlik bunda temekkün ederse bu da ikinci derece olur.

Şeyh devamla şöyle der:

"*Üçüncü Derece:* İlim mükaşefesi değil, hakikat mükaşefesidir. Bu öyle bir mükaşefedir ki lezzet almaya işaret eden hiçbir alamet bırakmaz. Kendisini durmaya mecbur etmez. Yine bu mükaşefe resme inmez. Bu mükaşefenin sonu yine müşahededir."

Sebebi, bu derecenin "hakikatin müşahedesi" olmasının keşfin nurunun kalbe baskın olmasındandır. Böylece bu mükaşefe kalbe iner ve kalpte inkar ve tekzibi hiç mümkün olmayan, kendiliğinden hasıl olan ilim makamına hulûl eder.

Hatta kalb için, gözle görülen, kulakla duyulan ve nefiste bulunan şeyler mesabesine dönüşür. "Gözle müşahede"de idrak kuvvetinin sıhhati, arada cisim veya karanlık gibi bir engelin bulunmaması ve müşahede edilen şeyin aşırı uzak olmaması nasıl müşahedenin sıhhati için şartsa, basiretle yapılan müşahede de böyledir. Onda da, kalbin sıhhati,engel ve meşgul edicinin olmaması ve sırlarını mükaşefede bulunduğu kimseye kalbinin yakın olması şarttır.

Bu bölümde şeyhin muradı, mü'minlerle kafirler, itaatkarlarla isyan edenler arasındaki ortak olan cüz'î keşif değildir.

Birinin evinde olanı, elindekini yahut elbisesinin altındakini veya kadının karnındaki -çocuğun erkek veya dişi olduğu belli olmadan- çocuğun cinsiyetini veya gözden ırak, çok çok uzakların ahvalini veya bunlarla benzer şeyleri keşf bunlara örnektir. Çünkü bu keşifler,bazen şeytandan bazen de nefisten olur. İşte bunun için keşf, hristiyanlardan ateşe veya haça tapan kafirlerden de sadır olur. Mesela İbn Seyyad, Resulullah (sav)'ın ona karşı içinde gizlediği şeyleri keşfeder. Bunun üzerine Resulullah (sav) ona: "Sen kahinlerin yaranlarındansın" der. Böylece, bu keşfin kahinlerin keşifleri cinsinden olduğunu ve değerinin de o kadar olduğunu haber verir. Yine bunun gibi Müseylemetü'l-Kezzâb aşırı küfrüne rağmen arkadaşlarına, içlerinden birinin evinde neler yaptığını ve ailesine neler söylediğini keşfederdi. Bunu kendisine, insanları saptırsın diye haber verirdi.

Yine, Esvedü'l-Ansî ve Abdülmelik b. Mervan devleti zamanında ortaya çıkan Haris El-Mütenebbî Dımeşkî ve sayılarını ancak Allah'ın bildiği daha bunlara benzer niceleri böyledir. Bizler ve başkaları bunlardan bazı zümreleri görmüşüzdür. İnsanlar, haça tapanlardan, ruhbanların keşiflerinden bilinen birçok şeyi müşahede etmişlerdir. Bu çeşitten Rahmanî keşfe örnek olarak Hz. Ebu Bekir'in keşfini verebiliriz. Hz. Ebu Bekir (ra) kızı Aişe (r.anha)'ye hanımının bir kız çocuğuna hamile olduğunu söylemişti. Hz. Ömer de (ra): "Ya Sariye! Dağa çık dağa" demiş ve sözünü Sariye'ye işittirmişti. (1) Rahman'ın evliyalarının benzer daha nice keşifleri buna örnektir.

Söylemek istediğimiz şudur: Sûfilerin keşiften kasıtları bundan başkadır. Bunun en üstün ve en yücesi, sâlikin üzerinde doğrulması için sülûk yolunu, düzeltmek için nefsinin ayıplarını, tevbe etmesi için günahlarını keşfetmesidir.

Allah sâliklere, bu keşiften daha büyük bir keramet vermek ve onları kendisine boyun eğdirip, gereğince amel ettirmek gibi ikram etmemiştir. İşte bu keşf, daha önce geçen hicabların, kalplerinden keşfine eklenince, kalpler Rablerine rüzgarın önündeki bulutların hızıyla yol alır.

Şimdi şeyhin sözlerine dönebiliriz.

"Üçüncü derece, hakikat mükaşefesidir, ilim mükaşefesi değildir" sözünü ele alalım: Yani bu mükaşefenin bağlandığı, ilgili olduğu şey, ilim mükaşefesinin aksine hakikatin bizatihî kendisidir. Çünkü ilim mükaşefesi, dışarıdaki hakikate uygun olan zihnî surettir. O halde ilim keşfi, keşfin maluma (bilinene) uygun olmasıdır. Keşf-i Iyan'da ise, malum olan, gözün gördüğü şeyi müşahede etmesi gibi kalben müşahede edilir hale gelir.

Sûfilerden, "Keşfü'l-ayn"ı (gözle keşfi) Zat-ı Mukaddes'in hakikaten zuhur etmesi şeklinde zannedenler çok çirkin bir şekilde hata etmişlerdir. Bu kişiler hakkında en iyimser olarak diyeceğimi kendilerinin sadık ve karıştırmış kimseler olmalarıdır. Çünkü bu, şu dünyada insanoğluna asla nasib olmamıştır. Hatta Rahman ile konuşan Hz. Musa (as) bile bundan men olunmuştur.

Halef ve selef alimleri Hz. Peygamber(sav)'in Allah Teala'yı görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Alim Osman b. Said ed-Darimî sahabenin bu konuda icma etmiş olduğunu nakleder.

İlahi hakikatin alenen gözle keşfedildiğini iddia eden bir kimse, hiç kuşkusuz vehm ve hata etmiş olur. Fakat bu kimse, şayet, Hz. Peygamber'in "Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet et" şeklindeki sözünde olduğu gibi, "Bu, kalbî bir keşftir ve Rab Teala sanki kul tarafından görülüyormuş gibi olur" derse, işte o zaman bu doğrudur ve böyle bir keşf, yakînin kuvvetinden ve ilmin fazla olmasından ibarettir.

Evet, bazen kula büyük bir nur zuhur eder, böylece bunun ilahî hakikat olduğunu ve hakikatin kendisine tecelli ettiğini vehmeder. Bu da hatadır. Çünkü Rabbin nuru karşısında hiçbir şey ayakta kalamaz. Rabbin nurundan en küçük bir parça dağa zuhur edince dağ paramparça oldu ve yerin dibine geçti. İbn Abbas *"O'na gözler erişemez"* (En'am- 103). ayeti hakkında: "Bu, O'nu dağa tecelli eden ve karşısında hiçbir şeyin dikilip duramadığı nurdur" der.

---

(1) Sariye b. Zenîm, Acem beldesinde Hz. Ömer'in ordusunun komutanlarındandı. Hz. Ömer minberde iken kendisini uyku basar. O esnada Sariye'ye ve ordusuna kurulan tuzağı keşfeder. Hz. Ömer Sariye'ye uykuda iken bağırır; dağa sığınmasını, dağı arkasına almasını ve oradan ayrılmamasını söyler. Rivayete göre, Sariye bu nidayı duyar, emre boyun eğer ve kendisi de, ordusu da kurtulur.

Sadık olan kimseye zuhur eden bu nur, Allah (cc)'ın kavl-i celilinde haber verdiği iman nurudur. *"O'nun nurunun misali sanki içinde bir çerağ bulunan bir hücredir"* (Nur, 35). Übey b. Ka'b ayeti "Mü'minin kalbinde Allah'ın nurunun misali" diye anlamıştır. Bu nur, Rabbe izafe edilen bir nurdur.

Allah (cc) onu kendi nefsine izafe ettiğinden "O Allah'ın nurudur" denilir. Söylenmek istenen, bu nurun, Allah'ın yaratıp vücuda getirdiği "iman nuru" olduğudur. Tıpkı Allah'ın buyurduğu gibi: *"Allah her kime nur vermemişse artık onun için bir ışık yoktur"* (Nur, 40).

İşte bu "nur" kalbe yerleşip kalpte doğarsa, kalpten organlara taşar ve eseri yüzde ve gözde görülür, söz ve amelde belli olur. Bazen kuvvetlenir ve nihayet o kişi bu nuru ayan-beyan görür. Bunun sebebi, kalbin ahkâmının kulu kuşatması ve kulun nefsin ahkamından uzaklaşmasıdır.

Göz, kalbe çok kuvvetli bir bağla irtibatlıdır. Göz kalpte olanı ortaya çıkarır ve nurun aslı kalpte kuvvetlenir. O kişi, kalbinde ne kadar hissî şeyler bulunuyorsa onlardan uzaklaşır ve ilim ahkamından ıyan (açıkça görme) ahkamına intikal eder.

Meselenin püf noktası şudur: Mizac ve nefsin özellikleri başka, kalbin özellikleri ile ruhun özellikleri (ahkamı) daha başkadır. İbadetlerin ahkamı başka, sıfat ve isimlerin manalarının kalbi kuşatması daha başkadır. Zat-ı Mukàddes'in nurları ise bütün bunlardan daha başkadır. Bu bölümde iki kişi hata eder.

Birisinin hicabı (perdesi) kalın, tabiatı katıdır. Diğerinin ilmi azdır, dışarda olan ile zihninde olanı, muamelatın nuru ile yer ve göklerin Rabbinin nurunu birbirine karıştırmıştır.

Şeyhin "Halin mükaşefesi de değildir" sözüne gelince, hal mükaşefesi sâlikin varidleri (ilham) ile bulduğu mevacidlerdir. Artık hüküm kalbinin ve halinin olur.

"Bu mükaşefe lezzet duymaya işaret eden bir alamet bırakmaz." Şeyhin söylemek istediği, bu mükaşefenin keşfedenin resimlerini yok ettiği ve keşif ehlinde lezzet duyacak hiçbir şey bırakmadığıdır. Çünkü hallerin ve mevacidin hissî lezzetler kat kat büyük lezzeti vardır. Çünkü hal ve mevacidin lezzeti ruhanî ve kalbîdir. Oysa aynî müşahede (göz müşahedesi) bu lezzeti idrak etmekten mükaşefe ehlini uzaklaştırır, mahrum eder. İfadede geçen "sime" alamet demektir. Manası ise, "Bu mükaşefe, o kişide lezzete delalet eden bir alamet bırakmaz" şeklindedir.

"Veya bu mükaşefe onu durmaya mecbur etmez." Yani bu mükaşefe, o kişide, kendisini durmaya mecbur eden bir kalıntı bırakmaz. Çünkü sâlikin nefsinden geri kalan kalıntı, onu seyr ve sülûkundan durmaya mevbur eder.

"Müşahede hiçbir resme inmez." Yani bu mükaşefe, sâlik ile mükaşefe arasında engel (hicab) resmi (varlığı) kalan kimseye nasip olmaz. Çünkü mükaşefe güneşin ışıkları mesabesindedir. Güneş ışıkları,üzerinde tavan olan eve nasıl giremezse, bu mükaşefe de engel olan kalplere girmez. Çünkü "resim" sûfilere göre,kendileri ile matlubları arasına giren hicab (engel)dir. "Resim", nefis ve nefsin özellikleri, sıfatıdır. Bu mükafeşe ise kuvvetli ve sağlam olunca "müşahede" olur. İşte bunun için şeyh "Bu mükaşefenin sonu müşahede makamıdır" diyor.

Menazil yazarı devamla şöyle der:

"Allah Teala buyurur: *"Şüphesiz ki bunda aklı olan, yahut kendisi huzur(-u kalb) içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt (ve hatırlatma) vardır"* (Kâf, 37).

Bence Allah kelamını öğüt haline üç şartla getirir. Dolayısı ile bu öğütten ancak bu üç şartı nefsinde biraraya getiren kimseler yararlanır. Bunlar:

1- O kişide canlı, ezberleyip anlayan bir kalp olmalıdır. Kul böyle bir kalpten yoksun ise öğütten yararlanamaz.

2- Kulak vermelidir. Kulağını muhatabına çevirmelidir. Bunu yapmazsa O'nun kelamından yararlanamaz.

3- Kendisi konuşanın huzurunda kalben ve zihnen hazır olmalıdır. O kişi "şehid"; yani hazırdır, ğaib değildir.Kalbi ğaib olur, başka yerlere giderse (kalben) kendisine yapılan hitaptan yararlanmaz.

Bu,tıpkı bir eşyaya bakıp da gördüğü şeyin hakikatini ancak şu üç şartla anlamasına benzer:

1- Kendisinde görme gücü olmalıdır.

2- Görme gücünü eşyaya yöneltmelidir.

3- Kalbi, bundan başka şeyle meşgul olmamalıdır.

Eğer görme gücünü kaybeder veya gözlerini eşyaya çevirmezse, yahud da gözlerini eşyaya diker, fakat kalbi bütünü ile başka yerlerde olursa, o eşyayı idrak edip anlayamaz. Çok defa bir insan başkasına rastladığında, kalbi başka şeyle meşgul olursa adamın geçtiğini farkedemez. Bu durum, kalbin selametini, huzurunu ve tam manası ile kulak vermesini gerektirir.

Müşahedenin Tarifi

Şeyh: "Müşahede, hicabın kesinlikle düşmesidir" der. Yani hicabın,kendisinden hiçbir eser kalmayacak şekilde kesinlikle yok olmasıdır.

"Müşahede", hicabı düşüren şeydir. Müşahede hicab düştüğü zaman var olur. Yoksa müşahede hicabın bizatihi düşmesi değildir..Fakat şeyh, müşahedeyi lazımı ile ifade ediyor. Çünkü perdenin düşmesi, müşahedenin hasıl olmasını gerektirir.

Şeyhin "Müşahede, mükaşefeden üstündür" şeklindeki sözü bize şunu ifade ediyor. Şeyhin ve istikamet erbabından ona uyanların mükaşefe ve müşahededen maksatları, yakînin gücü, ilmin ziyadeliği ve bunlara mani olan hicabların kalkmasıdır. Yoksa hakikatin bizatihî görülmesi değildir. Çünkü mükaşefe, hakikatin bizatihî görülmesi olsa, mükaşefenin üstünde başka hiçbir mertebe olmazdı.

"Müşahede" ancak ve ancak, şeyhe göre "mükaşefe"den üstündür. Şu ifadesinden bunu anlıyoruz: "Çünkü mükaşefede sıfatın sultanı (kuvveti) vardır. Bunda resimden kalıntılar vardır. Müşahedede ise zatın gücü (sultanı) vardır." Şeyhin demek istediği şudur:

"Mükaşefe" ilahî sıfatlara bağlıdır. Dolayısı ile onun gücü kuvveti, sıfat ve niteliklerin verdiği güçtür. Yani mükaşefenin ve ona bağlı olan şeylerin gücü sıfat ve niteliklerdir.

Oysa "müşahede"nin ve ona bağlı olan şeylerin gücü ise sıfat ve nitelikleri toplayan zatın bizatihî kendisidir. İşte bunun için, müşahede mükaşefeden daha üstün ve daha mükemmeldir.

"Sıfatın" gücü ile "Zâtın" gücü arasında şu fark vardır:

Sıfatı müşahede eden kimse,muhakkak sıfatın bağlandığı (taalluk ettiği) şeyleri müşahede eder. Sıfatların bağlı olduğu şeylere bakarak, kula o sıfatlarla muttasıf (nitelikli) olan Allah'a ta'zimde bulunmayı kazandırır.

Bir kimse vacib, mümkin ya da müstahil sonsuz sayıda malum olan sair şeylere taalluk eden ilm-i Kadim'i veya fiiller, zatlar, hareketler ve namütenahi sıfatlardan sair iradeleri gerektiren iradeyi ve bunun gibi olan kudreti, "bütün denizler ve arkasından yedi misli deniz onlara yardımcı olsa ve tüm ağaçlar kalem olsa, denizler biter, kalemler tükenir ve fakat Allah'ın kelamı tükenmez" mahiyetindeki kelamını İlahi'yi müşahede etse ve kendisi sıfatlarla ve sıfatların taalluk ettiği şeylerle teferruk içinde olduğu halde meşgul olup kalbi sıfanın selameti içerisinde dolaşsa, buna karşı bir başkası da gözünü sadece Zat'a dikip O'nun kıdem ve bekasını müşahede etse, kalbi de O'nun sıfatlarından sarf-ı nazar ederek Zat'ın azametine gark olsa, önceki kimse sıfatları müşahede ederken,ikinci bakış zat'ı müşahede etmiş olur. İşte bu durumda birinci şahıs fark'da ikincisi ise Cem'dedir demektir.

Sufilere göre o kişi kendi resminden ve kendisinde bulunan bütün ilim,amel ve halden uzaklaşır ve kalbi bu tabloya gark olursa "müşahid" ismine ve "müşahede" sıfatına layık olur. Şeyhin söylemek istediği budur.

"İmdi "sıfatların gücü", şeyhin gösterdiği gibi "zatın gücü"nden daha aşağı değildir. Durum onun iddia ettiği gibi değildir. Aksine bunlar, birbirine nisbet edilemez. Çünkü, Allah ilahî kitaplarında birinciye davet etmiştir, ikinciye değil.

Allah'ın kitapları ve peygamberleri hep bunu ifade eder. İşte şu Kur'an - başından sonuna kadar- insanları zat-ı mücerrede üzerinde değil, Allah'ın sıfatları, fiil ve isimleri üzerinde düşünmeye davet eder. Çünkü zat-ı mücerrede ile birlikte hiçbir vasıf mülahaza edilemez ve onda hiçbir nitelik müşahede olunamaz. Ve ariflerin makamlarının en yüce oluşu bir tarafa, zatı mücerrede hiçbir kemâl ve celale delalet etmediği gibi, onu müşahede etmekle hiçbir zaman da hasıl olmaz.

Allah Allah! Hayret! Kendisini müşahede edince müşahidin her türlü sıfat, na't ve isimden uzaklaştığı, zatı müşahededen, kemal sıfatlarını, çeşitliliği, çokluğu, onlarla mevsuf olan zatın azametine, celaline, kemaline delalet ettiği şey, kemalinde kendisi gibi hiçbir şey olmadığına (çünkü kendisini vasıf, na't ve isimleri çok olup,bunların zıtlarının O'nda bulunması mümkün değildir ve bu sıfatlar O'nda, hiçbir şekilde asla noksanlık olmayan en mükemmel bir şekilde var olmuştur) delaleti, kısaca bütün bunlar, zatı müşahededen nasıl hasıl olur?

Bu iki müşahede arasındaki farkı, Allah'tan başka hiçbir kimse asla hakkı ile tesbit edemez. İşte bu, Cehmiyye'den ilahî sevdaya kapılan ve fena bulanların müşahedesidir. Muattıla ise bunu açıkça ifade eder. Ve şöyle der: Bu müşahedenin mükemmelliği, kalbî bakışın sadece zatın bizzat kendine yöneltilmesi ve zatın a'raz, eb'az, ağrâz, hudud ve cihetlerden tenzih edilmesidir.

A'razdan maksatları, canlılarda bulunan işitme, görme kudret, irade, kelam gibi sıfatlardır. O halde O'nun işitmesi, görmesi, iradesi,hayat, ilim ve kudreti yoktur.

Eb'az'dan maksatları, O'nun ne yüzü ne de iki eli olmamasıdır. Adem'i eli ile yaratmamıştır. Semaları eli ile dürmemiştir. Diğer eli ile yeryüzünü tutmaz. Semaları bir parmağı ile, yerleri bir parmağı ile, ağaçları bir parmağı ile tutmaz. Kendisinin kendi nefsinden ve sadık Resulü'nün kendisi hakkında verdiği buna benzer haberler vaki değildir.

Agraz'dan maksatları, kendisinin bir hikmet ve illet-i ğaiye ile iş yapmadığı, fiilinde bir sebep olmadığıdır.

Hudud ve cihetlerden maksatları, ayrılık, muhalefet ve yükseklik meselesidir. Yani O'nun mahlukatından ayrı olmadığını, arşını istila etmediğini, ellerin ona yükseltilmediğini, amellerin O'na yükselmediğini, nezdinden hiçbirşey inmediğini kendi katına hiçbir şeyin yükselmediğini, arşın üzerinde kendisine ibadet olunan bir ilah, kendisine namaz kılınıp secde edilen bir Rab olmadığını bilakis, orada hiçbirşey olmayan mutlak yokluk olduğunu iddia ederler. Onlara göre müşahedenin mükemmeliyeti kulun her isim, vasıf ve niteliklerden mücerred zatı müşehede etmekle olur.

Şeyhu'l-İslam olan müellifimiz bu zümrenin düşmanıdır. Kendisi, resullerin onlardan uzak oluşu kadar onlardan uzaktır.

Fakat onun üzerinde şu kalıntı kadar, kalıntı kalmıştır ki bu da, "zat"ın ve "hakikatin" müşahedesini "sıfatların" müşahedesinden üstün görmesidir. Oysa beşerî kuvvetlerin zatı ilahiyi müşahede etmesine asla imkan yoktur. Bu nitelenen hakikat üzere müşahede vaki olamaz ve Allah bu müşahedeyi beşerî kuvvetlere nasib etmemiştir. Beşerî kuvvetlere ancak ve ancak sıfat ve fiilleri müşahede edebilme imkanı verilmiştir.

Zatın hakikati ise beşer için malum değildir. Müşrikler, Resulullah'a, "O hangi şeydendir" diye Rabbinin hakikatini sorduklarında Allah Teala: *"De ki, O Allah tekdir. O Allah, sameddir. Doğurmamıştır, doğrulmamıştır. Hiçbirşey O'nun den-*

gi (ve benzeri) değildir" (İhlas, 1,2,3,4). buyurmuştur. Yine Fir'avn, Hz. Musa'ya Rabbinin hakikatini *"Alemlerin Rabbi (dediğin) nedir?"* (Şura, 23) diye sorduğunda, Hz. Musa ona Allah zü'l celâlin şu sözü ile cevap verir:

"Göklerin ve yerin ve bunların arasında bulunan şeylerin Rabbidir" (Şuara, 24). Çünkü beşerin onun zatının hakikatine ermesine imkan yoktur. Bunun için "Samed" oluşundan sübûtî sıfatları ile, "Doğurmamıştır, doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi (ve benzeri) değildir" gerçeği ile sübûtu da içeren selbî sıfatları ile kendi nefsine delalet eder. Allah Teala beşere kendi zatı ve mahiyetini bilmek için imkan bırakmamıştır.

Müşahit için iddia etmiş olduğunuz, bu zata ve hakikate ait müşahede ne biçim şeydir? Mükaşefeden daha üstün tuttuğunuz, mükaşefe yakınlığını "sıfat", müşahede yakınlığını "hakikat" yaptığınız bu "zatî müşahede" ne biçim birşeydir?

Bilmek gerekir ki şeyh ve istikamet ehli gibi ariflerin maksatları, kalbin bakışını sıfatlardan birine, sadece o sıfatlara gark olacak şeklide hasretmemektir. Bilakis, iltifatının (yönelmesinin) ve müşahedesinin kemal sıfatları ile mevsuf, celal sıfatları ile muttasıf, zat üzerine vaki olmasıdır. İşte o zaman kulun müşahedesi zat ve sıfatlara tam olarak vaki olur. Hiç şüphesiz bu müşahede, bir sıfatı veya sıfatları müşahededen üstündür.

Fakat şöyle denilebilir. Müşahede mücerred sıfat üzerine vaki olmaz. Sıfatın gerek zihinde,gerek hariçte tecerrüdü sahih değildir. Hatta, kul sıfatı ne zaman müşahede etse, o sıfatların mutlaka onlarla mevsuf olan zat ile kaim olduklarını görür. Sıfatlara ait bu müşahededen üstün olan zatî müşahede nasıl birşeydir?

Burada durum bir tek şeye racidir. Bir kimse, Allah'ın sıfatlarını daha iyi bilir ve onları daha çok isbat eder ve isbata karşı olan şeyler olmazsa, bu kişi muşahede itibarı ile daha mükemmel olur. Bundan dolayı,mahlukatın içinde müşahede itibarı ile en mükemmel olan "Sana övgünün miktarını bilemem. Sen kendini nasıl övmüşsen öylesin" diyen kimsedir. Çünkü isim ve sıfatları tam olarak bildiği için, onlardan bildikleri ile anlar ki, durum onun bildiği ve zannettiğinin çok üstündedir.

Sıfatları müşahede, peygamberler, resuller ve onların varislerinin(bağlılarının) müşahedesidir. Sıfatları daha çok bilen, Allah'ı daha çok bilir. Müşahedesi de sıfatları bilmesi oranındadır. Aslında kul için müşahede ve mükaşefe sözkonusu değildir. Ne zatı ve ne de sıfatları müşahede sözkonusu olamaz. Kastettiğim açıktan açığa müşahede ve keşftir. Bunlar ancak ve ancak iman ve kesin bilgide ziyadeliktir.

Burada bir hususa dikkat etmek ve dikkat çekmek gerekiyor. O da, müşahedenin bir akaidin (inanışın) sonucu olduğudur. Kimin,herhangi bir işe inancı varsa,bu kimsenin nefsi safî ve hoşnud olur,nefsi ruhanî olursa, şehvet ve kötülüklerden uzak olur. İşte böyle olan kimsenin nefsine, nasıl itikad ediyorsa, o inancının şekli, sureti tecelli eder. Belki de bu tecelli o derece kuvvetli olur ki, sanki açıktan açığa görülüyormuş gibi olur. Oysa öyle değildir. Böylece yanılma iki yönden birden gelir.

Birincisi; kişi zanneder ki bu şey dışarda mevcuttur, sabittir. Oysa o sadece zihindedir. Fakat, (zihinde) yerleşmesi saf ve duru olunca ve kuldan mizacın karanlıkları dağılıp açılınca, kul müşahede ettiği şey sayesinde müşahedesinden uzaklaşır, kula, kalbin ahkamı hakim olur. Hatta ruhun ahkamı hakim olur ve o zanneder ki kendine zahir olan, kendine dışardan zahir oluyor. Yerdeki ve göklerdeki bütün deliller ona gelse bile bu uğurda kınayana da asla aldırmaz! Bu tecelli onun nezdinde gökteki hilalin açıkça görülmesi gibidir. Yerdekiler ve göktekiler ona, o tecelileri görmediklerini söyleseler, onlara dönüp bakmaz bile....

Allah'a yemin ederim ki, haber vermiş olduğu gördüğü şeyler konusunda biz onu yalanlamıyoruz. Fakat kesinlikle biliyoruz ki, o kişi kendi zatında ve nefsinde inancının suretini görmektedir. Yoksa dışardaki bir hakikati değil. İki hatadan biri işte budur. Bunun sebebi, görme duyusunun kalble irtibatındaki kuvvettendir. O halde göz, kalbin aynasıdır ve kalbe çok kuvvetle bağlıdır. Buna bir de inanç kuvveti, temyiz (ayırma) zayıflığı heva ve halin ilme baskın oluşu ve sûfilerden ilmin bir hicab (perde) olduğunu duyması eklenirse,netice bu olur.

İkinci hata, durumun inandığı gibi ve dışardaki şeylerin inancına uygun olduğunu zannetmesidir. İşte bu iki hatadan böyle bir keşif ve müşahede doğar. Sapıklardan vahdet-i vücuda inanan sadık birisi, durumun aynen dedikleri gibi olduğunu keşfettiğini, dışarda da bunu ayan beyan müşahede ettiklerini haber verir. Oysa bu "keşf" ve "müşahede" itikatlarının semeresi ve neticesidir.

Bu söylediklerimiz, bu konuda, aralarındaki farka yaptığımız bir işarettir. Allah herşeyin en iyisini bilir.

Müşahedenin dereceleri

Şeyh şöyle der:

"Müşahede üç derecedir.

Birinci Derece: İlmin hududunun üzerinde vücud nurunun görünüşünde Cem'in avlusuna konaklayan marifet müşahedesidir."

Bu ifade sufilerin "marifetin ilimden üstün olduğu" prensibini binaendir. Çünkü onlara göre "ilim", malumun bazı sıfatlarını veya malumu gerektiren şeyleri bilmek şeklinde bile olsa, malumu idrak etmektir.

"Marifet" ise şeyhin tarif ettiği gibi onlara göre, birşeyin hakikatini, tıpkı olduğu gibi ihata edip, keşfetmektir. Bu itibara göre, hiç şüphe yok ki,marifet ilimden üstün olur. Fakat -bu tarife göre- Allah'ı mahlukatından hiçbir kimsenin bilmesi (marifeti) asla tasavvur olunamaz. Bu tarif hakkında ilerde inşaallah söyleyeceklerimiz olacaktır. Sufilere göre "marifet" zikretmiş oldukları şeylerle şartlı da değildir. Bu konudaki sözlerini inşaalah ele alacağız.

Onların bazıları, itaatkarların amelleri ilimle, mukarrabîn (yakın olanlar)in amelleri ise marifetledir derler.

Bu söz bir yönden doğru,bir yönden de batıl bir sözdür. "Ebrar" (itaatkarlar) ve "mukarrabûn" ilimle amel ederler ve ilmin ahkamı yanında yer alırlar. Her ne kadar mukarrabinin marifeti ebranın marifetinden daha mükemmel olsa bile... Her iki grup da aslında ilim ve marifet erbabıdır. O halde ebrar marifeti çekip alamaz. Mukarrabûn da ilimden müstağni kalamaz. Resulullah Muaz b. Cebel'e şöyle buyurur:"Sen bir kavme ehl-i Kitaba gidiyorsun. Onları ilk davet edeceğin şey "Kelime-i şehadet (Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur) olsun. Allah'ı tanıdıkları zaman onlara Allah'ın kendilerine bir gün ve gecede beş (vakit) namazı farz kıldığını haber ver."

Böylece Resulullah onlara namaz ve zekatın farziyetini getirmeden önce kendilerini "arif billah" (Allah'ı bilen) kimseler haline getiriyor. Hatta İslam'a ilk girdikleri esnada onları "arif billah" yapıyor. Hiç şüphe yok ki bu marifet muhacir ve ensarın marifeti gibi değildir. Çünkü insanlar, marifetin derecelerinde birbirlerinden çok farklıdırlar.

"Vücud nurunun görünüşünde deliller"; yani marifet şahitleri (delilleri) vücud nurundan zuhur eden şimşeklerdir. Şeyhe göre "Vücud" üç mertebedir. Açıklaması inşaallah ileride geleceği üzere bunlar vücud-ı ilm, vücud-i ayn, ve vücud-ı makamdır.

Şeyhin işaret ettiği bu görünüşler üç makamda zuhur eder. Cüneyd'den rivayet ettiklerine göre o, "Tevhid ilmi onun vücuduna, vücudu da onun ilmine aykırıdır, uzaktır" demiş!

Bunun manası şudur: Kul, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek başına olduğunu kesin bir ilimle bilir. Bu konuda hiç bir şek ve şüphesi olmaz. Fakat sebepler çeşit çeşit olduğu ve onların dalgaları kendisini attığı zaman, daha ilk darbelerin başında kalbi sabit bir şekilde duramaz ve o esnada bütün sebeplerin "el Evvel"e (ilk, başlangıcı olmayan) bağlı olduğunu görmeye koyulamaz. O öyle bir "el Evvel"dir ki, imanî müşahedeler ve kesin deliller O'nun vahdaniyetine ve evveliyetine delalet eder. Bu kişi tevhidi bilir, fakat onun makamına erememiştir (o makamı bulamamıştır) ve tevhidin kendine kazandırdığı bir "hal" ile de muttasıf değildir. Eğer hallerin değişik ve sebeplerin ayrı olduğu o esnada, kalbini, Rabbine güvenmiş ve O'na yönelmiş bulursa, Rububiyyet ve uluhiyyette tek oluşunu, kullarını yönetip idare etmede sadece O'nun tek başına olduğunu müşahedeye gark olursa, işte o zaman tevhid makamını ve halini elde etmiş, bulmuş olur.

Bu makam erbabının müşahedesinde çok büyük farklar vardır:

a- İçinde olduğu durumu idrak eden,bazen refah içinde olan lezzet duyan vardır.

b- Bu hal kendisine baskın olan vardır.

c- Gark olmuş, bulunduğu o durumu haz ve lezzetinden uzaklaşmış (habersiz) olanlar vardır. Vücud nuru, halini müşahedesine baskın gelmiştir ve "cem" makamına ulaşamamıştır. Bu, aksine "cem" makamının avlusuna (civarına) konaklamıştır. "Vücud" şeyhe göre, cem'in huzuru (yanı)dur ve "vücudun huzuru" diye adlandırılır.

"Cem'in avlusuna konaklayarak"; yani halini müşahedesi cem'i menziline, yaklaşmış, orada ikamet etmiş ve oraya girmeye hazır hale gelmiştir. Bu ifade bir istiaredir. Şeyh, müşahede eden kimseyi bir yolcuya, onun müşahedesini de üzerinde yolculuk ettiği devesine benzetmiştir. Onu sanki müşahedesi taşımaktadır. "Cem'in huzurunu" da menzil ve eve benzetmiştir. Yolcu o evin avlusuna ikamet etmiştir. Bu ifade, o kişinin eve, menzile yakın olduğuna işaret etmek içindir. Çünkü vücud nuru,ancak oradan zuhur eder.

Yazar şöyle der:

"İkinci Derece: Açıktan açığa görme müşahedesidir. Delillerin iplerini kesen, kudsiyet sıfatlarını giydiren (kazandıran), işaretlerin dillerini konuşamaz kılan müşahededir" der.

Bu derecenin öncekinden daha üstün olması şundandır: Birinci derece tevhidin nazarî bilgisinden doğan ve Tevhid vücudunda temekkün eden bir bark (şimşek) müşahedesi idi. Nihayet bu müşahede erbabı bütün sebeplerin, onlardan daha önce olan varlığının asla başlangıcı olmayan bir tek zât-ı ilahiden doğduğunu hal ve zevk itibari ile görüyor ve cem'in avlusuna, onun tevhid menziline hazırlanmak için konaklıyordu. Fakat o, henüz tam olarak resmini müşahede etmesinden dolayı, istiğrakını tamamlamıştı, resimler (1) müşahedede hala onunlaydı.

Oysa bu ikinci dereceye eren kimseden şahitlerin (delillerin) ipleri kesilmiş (kopmuş), nefsin sıfatlarından temizlenmiş ve kudsiyet sıfatlarını giymiştir. Öyle ki, müşahede ettiğinden başkasına dönüp bakmaktan temizlenmiş (uzaklaşmış) ve bunun için içinde bulunduğu durumu ifadeden aciz kalmıştır.

Şeyhe göre bu müşahede "marifet müşahedesi"nden daha üstündür. Çünkü marifet müşahedesi vücud nurunun görüntüsündendir. Oysa bu, vücudun bizzat kendisini müşahededir, yoksa nurunun kıvılcımlarını değil! Bu daha üstündür. Çünkü bu açıktan açığa müşahededir. Gerek "ıyan" gerek "muayene" bizzat gözle gerçekleşir.

Daha evvel ifade ettiğimiz gibi, bu bu dünyada imkansızdır. Bunu imkan dahilinde görenler, en çirkin hatayı işliyor ve peygamberlerin makamlarını geçmiş oluyorlar demektir. Oysa arifin ulaşabileceği en son sınır iman ve yakîn ziyadeliğidir, şu derece ki, yakinindeki ve onun vücudu, isimleri ve sıfatlarına imanındaki kuvvetten dolayı Allah'a sanki görüyormuş gibi ibadet eder. Sözü edilen "Envâr "(nurlar) "levâmi" (parıltılar) ve "bevarık" (şimşekler) ancak ve ancak, zikir, Kur'an okumak ve benzeri taatler ve imanın nurlarıdır. Veyahut bunlar, isimleri, sıfatları mütalaaya onları isbata ve onlara imana -sanki onları ayan beyan görüyormuş gibi- istiğrakının (gark oluşunun) nurlarıdır. Böylece onun kalbine marifet nuru doğar da o bunu zat ve sıfatların nuru zanneder.

Onları buna sevkeden sebepleri beyan etmiştik. Onların bu konuda, mahrumiyetleri, katı olan ruhları, onu anlamaktan nakıs olan, onu anlamaktan marifetleri noksan olan mahrumlar zümresinden dönmeleri mümkün değildir. Yine neredeyse zevkleri ile müşahedelerinin arasını kendilerine ayıracak tad ve müşahedeyi yerli yerine koyabilecek,sebep ve illetlerini beyan edecek tad alması sağlam bir tadıcıyı elde edemeyecek kimselerin zümresine dönmek istemezler. Böyle bir tadıcının bulunması çok değerli bir şeydir. Sûfilerin çok kuvvetli talebleri,yüksek himmetleri vardır. Onların arzuları ve himmetleri -kendilerine göre- insanların arzu ve himmetlerinden üstündür. Onların ruhları, kendilerini yadırgayanların makamlarını, makamlarının alçaklığını ve onların kendi nasiplerine, kendi nefis ve mizaçlarının ahkamına gark oluşlarını hep müşahede eder. Bunun için kendi nefisleri onların sözlerini ve o söze dönmeyi kabul etmez.

---

(1) Resim, sufilere göre, Allah'tan gayrı, mahlukatın kulların suretleridir. (Çeviren).

Şayet Kur'an ve iman sahibi, Kur'an ve imanın kendisini tanımaya davet ettiği ve marifeti de iman ve Kur'an'ın muktezasını gösteren, vahyi zevke hakem kılan,zevkin ahkamını da vahiyden elde eden, katı taş yürekli ve iddiacı olmayan, vesilelerle gayeden mahrum olmayan, işareti makamından aşağı, makamı işaretinden üstün olan, bir şey işaret ederse, Allah'ın yardımı ile Allah'ın delillerini getirerek işaret eden, susarsa Allah'ın yardımı ile sırrı ve kalbi ile Allah'a yönelerek susan bir arif bulurlarsa, evet böyle birini bulurlarsa sadıkları, kuru odun ve yakuta ateşin işlemesinden çok daha hızlı- ona koşarlar. Ancak Allah'tan yardım dilenir.

"Şevâhid'in iplerini keser". Bu ifadede "şevâhid" (deliller) kulu matlubuna (arzusuna) çeken iplere benzetilmiştir. Tabii ki bu ancak matlubdan uzak olunca meydana gelir. Ama durum açıkça görme (ıyan) durumuna dönüşünce artık gözü ile gördüğü için o zaman delillerin ipi kopar.

"Kudsiyet na'tlarını giydirir."

Kudsiyet, temizlik ve nezih olmak demektir. "Kudsiyetin na'tları" sıfatlarıdır. Böylece Hak Teala bu sıfatlardan kulun layık olduğu şeyleri kendisine giydirir (kazandırır). Böylece şeyh "giydirme" sözünü istiare olarak kullanır. Çünkü bu sıfatlar elbiselerdir. Allah (cc) elbiselerini kullarından dilediği kimselere giydirir.

Bu mevzu, gerek muvahhidlerin (tevhid ehli) gerek sapıkların beraberce değindikleri bir yerdir. Tevhid ehli şöyle inanır: Allah (cc)'ın ona giydirdiği, kulun zahirini ve batınını onlarla güzelleştirdiği sıfatlardır. O sıfatlar yaratıklarının sıfatları olup, yaratılmış kullara giydirilen sıfatlardır. Böylece kula kendi fazl ve i'tasından bir elbise giydirir.

Oysa sapık der ki:

"Allah (cc) kula kendi sıfatlarını giydirir, ve kendi zatının sıfatlarından ona bir elbise giydirir. Nihayet kul, O'na benzer, hatta aynen O olur." Derler ki, vusul, güç nisbetinde ilaha benzemektir." Bazıları bu manayı biraz yumuşatır ve der ki: "Hayır, Rabbin ahlakı ile ahlaklanır." Üstelik bu konuda "Allah'ın ahlakı ile ahlaklanın" diye batıl bir haber rivayet ederler.

Oysa burda, güzel sıfatlarla, Allah'ın sevdiği ve kullarından diledikleri kimseler için yaratmış olduğu üstün ahlakla kulluk etmekten başka birşey yoktur. Kul mahluktur. Elbisesi de yaratılmıştır, sıfatları da yaratılmıştır. Allah(cc), zatı ve sıfatları ile mahlukatından ayrıdır. Ne onlara karışır, ne de onlar O'na karışır (birleşir). Allah (cc) kullara, kulları da Allah'a hulûl etmez. Bütün bunlardan Allah (cc) son derece münezzehtir.

Yazar devam ederek:

"Üçüncü Derece: Cem'in bizzat hakikatine çeken vücudun sıhhatine maluk vücud denizine binen bir cem' müşahedesidir" der.

Bu derece erbabı şeyhe göre- müşahede makamına daha çok yerleşmiş, vücud huzuru olan cem' makamına daha çok mütemekkin, makamında kendisine gelen çeşit çeşit keşif ve marifetler daha fazla mütehammildir. Bunun için müşehedesi vücudun sıhatine malik olur. Yani müşahedesi kula, cem'in huzuruna gelişinin sahih olduğu hususunda şahitlik eder. Bütün eşya ona doğru şahitlik eder. Yine müşahede edilen şeyde böyle şahitlik eder. Böylece nefsinde şek ve şüphe ihtimali kalmaz.

Bu da, hem tevhid ehli ve hem de sapık için söz söyleyecek bir yerdir. Sapık der ki:

Cem' müşahedesi, tek olan vücudu (varlığı), bütün mana ve suretleri, kuvvetleri, fiilleri ve isimleri kendinde bir araya getiren varlığı müşahededir.

Ona göre "cem'in huzuru" işte bu vücudun (varlığın) huzurudur. Ve bu cem'i müşahede, (insanı) O'nun hakikatine çeker. Sonra sapık, bu "çekme"nin nasıl olduğunu ifade eder. Allah (cc) hakikat eli ile kulun mizacındaki düğümü çözer. Böylece, kendi halifesinin suretine taşan nur, kendi aslına döner. Kul da yokluğuna döner. Böylece "varlık" Hakk'a, "yokluk" halka döner. Hak Teala vasıflarından birini kendi adına zatını ortaya çıkarmakta ikame eder. Böylece Hak Teala, zuhur ettiği durumlarda kendi zatını yine kendisi müşahede etmiş olur. İşte bu durum kulunun mertebesidir. Hak Teala kulunu yok edip ortadan kaldırdıktan sonra bırakınca kul, sarhoşun kendine gelmesi gibi kendi benliğine döner. Rabbinin esrarını, sıfatlarının durumunu, zatının hakikatlerini, varlığın alametlerini ve nurunun ışıklarının düştüğü yerleri kendi zatında bulur. Bütün mahlukatını, kendi zatının belli ve muayyen isimleri ve kendine ait olarak bulur. Böylece kul, bu ismin diğer isimlerle birlikte olduğunu görür. Bu isimler aslen münezzeh olan ve sanki ikinci bir fer'î varmış hissini veren zat'a (Allah'a) delalet ederler. İşte bu asla bakış, kula, fer'in asıldan ancak şeklen ayrı olduğunu ifade eder. Onun vücûbu içinde (yeralması) (Vacibü'l vücûd) mümkün olduğu ortaya çıktığına göre çeşit çeşit şekiller yok hükmündedir.

Şimdi bu sözlerdeki sapıklığa, açık küfre bakınız. Mahlukatı onları yaratan Allah ile aynı yapıyor. Allah (cc) kendi vasıflarını, kendi zatını ortaya çıkarmak için vekil yapıyormuş! Mahlukatın mertebelerinde kendi zatını yine kendisi müşahede ediyormuş! İnsan sarhoşluğundan ayıldığı zaman kendi zatında Rabbin zatına ait hakikatler buluyormuş! Yaratıklarını kendi zatının muayen isimleri olarak buluyormuş! Bu ismi diğer isimlerin yanında görüyormuş! Bu isimler, "aslen münezzeh" yani, bölünmek ve çoğalmaktan münezzeh olan, "dalları varmış hissini uyandıran" yani, dalları dış ve görüntüsü birden fazla oluşu ve şekillerinin muhtelif oluşu, bir tek varlık olduğu halde sanki birden fazla çok olduğu hisini veren "varlık"a işaret ediyorlarmış. Oysa şekiller ne kadar çeşit çeşit olsa da yok hükmünde emirler imişler.Çünkü onlar "mümkün" ve onların mümkün oluşları, O'nun vacib" oluşunda fani oluyormuş! O halde ortada sadece vacibu'l-Vücud kalıyormuş! O da birdir. Her ne kadar O'nun zuhur etmiş olduğu şekiller ve kendi zatına işaret eden isimler çeşitli olsa bile O bir ve tek imiş!

Vahdet-i Vücud'çu, bütün suret, cins ve nevileri bir arada toplayan ve bütün bunların hepsine dolup taşan ve herbirinde kabiliyet ve yeteneğine göre zuhur eden bir tek varlık müşahede eder. İşte bu müşahede Vahdet-i Vücudçunun muayyen bir ma'buda veya belli bir ibadete bağlı olmak yönündeki azminin çözülmesine yol açar.

Aksine onun ma'budu, hangi manada zuhur ederse etsin, hangi mahiyette tahakkuk ederse etsin, mevcudata sirayet eden "mutlak varlık" olarak kalır. Ona göre, bir puta, güneşe, aya, yıldızlara veya başka şeylere secde etmek arasında şairlerinin dediği gibi bir fark yoktur.

Ömer b. El-Farıs isimli şairleri taiyyesinde (kafiyesinin son harfi "te" harfi ile biten şiirinde şöyle der:

Sahralarda ibadet eden birini taşlara secde eder görürsen,
Asabiyetle (taraf tutarak) hemen kınamaya kalkma!

Mecusiler ateşe tapmışsa- rivayetlerdeki gibi bin yıllık ateş sönmemiştir- benden başkasına tapmamışlardır.

Onlar benden başkasına da yönelmemişlerdi.
Her ne kadar niyetlerini ortaya çıkarmışlarsa da!
Hıristiyanların bağladıkları "kemeri" hükmen benim ellerimden başkası bağlamadı.
Beni tanıyarak onu çözerse işte bu bana biattır.

Bunların arifleri (1) Bilmiş ol ki Hakkın tapılan her şeyde bir yüzü vardır. Onu bilen bilir,bilmeyen bilmez. Arif, hangi surette ortaya çıkarsa çıksın,kulluk ettiği kimseyi bilir. Allah teala *"Rabbin, kendinden başkasına kulluk etmeyin.... diye hükmetti"* buyurur. (İsra, 23). Devamla der ki, Allah birşey hakkında hükmettiğinde o mutlaka vaki olur. Bütün ma'budlar için de Allah'tan gayri hiçkimseye kulluk edilmemiştir." İşte mülhid ve sapıkların durumu budur.

Tevhid ehli ise imanı ve yakîni ile, esma-i hüsnayı, yüce sıfatları kendinde toplayan, bütün kemal sıfatları ile bütün güzel isimler kendisinin olan bir zatı müşahede eder. O kişiyi,bütün düşüncesini Allah'a ve O'nun farzlarını edaya teksif etmeye sevkeder.

Yol -bütünüyle- bu iki sebebin dışına çıkamaz. Her ne kadar ibareleri uzatsalar, ifadeleri inceltseler de bu iki sebebin dışına taşmaz. Mesele, bütünü ile olanca düşüncesini Allah (cc)'a vermek, bütün gücünü farzları tamamladıktan sonra, nafile ibadetlerle O'na yakın olma uğrunda samimiyetin gayesine sarfetmektir. Sen uzatma ki, sana uzatmasınlar.

Şeyhu'l-İslam'ın (yazarın) "Cem'in hakikitine (aynu'l-cem'e) çeken cem" ile maksadı, Ehl-i Vahdet'in cem ve aynu'l-cem'inden başka birşeydir. O bu değildir, bu da o değildir. Çünkü "fena" üzerine kuruludur. O konuda hiçbir kınayanın kınaması kendisini etkilemez. İşte etrafında sözettiği cem' budur. "Cem"in hakikati" ona göre, Allah (cc)'ın ezeliyet ve devamlılıkta, yaratma ve fiilde tek başına olmasıdır. Allah (cc) vardı ve hiçbir şey yoktu. O, herşeyden (yok olduktan) sonra yine var olacaktır. Herşeyi yaratan O'dur. Hakikatte O'ndan başka hiçbir şey yoktur. O'ndan başkasının fiili yoktur. Aksine O'ndan başkasının varlığı hayal ve gölge gibidir. Aslında O'ndan başkasının fiili, ağaç ve bitkilerin hareketleri gibidir.İşte "fena" kavramının, rububiyyet, ezeliyet,ebediyyet,kainatın müşahede yaygısının dürülmesi müşahedeleri altında açıklaması budur.

---

(1) Kastedilen İbn Arabi el-Hatemî'dir. Bunları Fusûs'unda söyler.

Bu hüküm ortaya çıktığı zaman, kulun varlığı Hakkın varlığında, iradesi Hakkın iradesinde yok olur. Hak Teala, kulun hayal ve gölge gibi dağılıp yok olan varlığı ile müşahede edilen olur.

Onlara göre,buna ancak ve ancak iradesini sadece murad ettiği şeye teksif edenler hazır olur. Bu teksif ediş, tekellüf (zorlama ile) değil, hal ile, yapmacık huy ile değil, huy ile olur. Bazen himmet (arzu) bir iş için doğar ve ona bağlanır ve himmet sahibi, arzu etiği şeyden başkasından yüzçevirmiş de onunla süslenmiş de olabilir. Fakat "masiva arzusu" (Allah'tan gayrısını arzulama) kendisinde gizlidir, bu arzu gizlenmiştir. Hala da gizli olduğu yerde durmaktadır. Çünkü kalp birşeyle tam olarak meşgul oldu mu, kalbin, başka bir şeyi arzulaması ve ondan başkasına iltifat etmesi kalpten gizlenir.Oysa nefsin derinliklerinde o şey saklı, ana cevheri yanında mevcuttur. Bu şey bir gedik ve kalbin meşgul olduğu şeyden en ufak bir gevşeklik buldu mu, müşahedesinin gücünün karşısında engel teşkil ettiği o iradeler ortaya çıkar. O halde cem' ve cem'in hakikati (aynu'l-cem) üç mertebedir.

Birincisi: Onların Allah'a cemleridir. İrade, muhabbet ve dönüş olarak Allah'a cemdir. Kalbin, ruhun nefsin ve organların olanca gücünü, O'nun sevip hoşnud olduğu şeylerle ona yakın olmaya teksif etmektir (cem'dir). Yoksa insanların görüntü ve adetlerine değil.. İşte bu cem' mukarrabinin ve ileri gelenlerin seçkinlerinin cem'idir.

İkincisi: Rububiyetin müşahedesinde "fena"ya gark olmaktır. Bu, rabbin ezeliyet ve devamlı oluşta teferrüd etmesidir. Çünkü gerçek varlık sadece O'nundur. Bu cem birinciden çok aşağı mertebelerdir.

Üçüncüsü: Vahdet-i Vücutçu sapıkların cem ve aynu'l cem'idir. Bu, vahdet-i vücudda müşahede cem'idir. Helak yerlerinden kurtulmak için mertebeleri birbirinden ayırmalısın.İnşaallah bu kitapta, tevhid bölümünün sonunda, cemin mertebelerini ve sağlamını sakatından ayırdetmenin şekillerini ele alacağız.

"Vücûdun sıhhatine malik olan müşahede"; yani bu müşahede kendisinin sıhhatli gelişine kefildir. Buna şahittir, kendisi vücûdla müşahede edilerek buna şahittir. Çünkü bu müşahede, marifet müşahedesinden de muayene müşahedesinden de üstündür.

"Varlık denizine binaen müşahede"; yani bu müşahede varlık denizine binmiştir. O, varlık denizinin büyüğüne binmiştir. Varlık nurlarına (şimşeklerine) değil!..

"Vücûd" olan (varlık)tan şeyhin maksadının ne olduğu daha evvel geçmişti. Bu üçe ayrılıyordu.

a- İlim vücudu (varlığı).

b- Ayn vücudu

c- Makam vücudu

Bu konuda tam bilgi, kendi özel bölümünde inşaallah gelecektir.

MUAYENE BÂBI

Şeyhu'l-İslam şöyle der: Allah Teala "Rabbin (in sun'un)a bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzat(ıp yay)mıştır O" buyurur.

"Muayene" kelimesi Arapça "ıyan" kökünden, mufaale babındandır. Bunun aslı gözle görmektir. Bir kimsenin gözü bir şeye iliştiği zaman "ayenehu" (onu gördü) derler. Tıpkı ağızı ile konuştuğunda "şâfehehû", birisi ile yüzyüze karşılaştığında "vâcehehû" dedikleri gibi.... Tabii bu gözle görmeyi bir beşerin bu dünyada gerçekleştirmesi imkansızdır.

"Rabbin (in sun'un)a bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzat (ıp yay)mıştır O" ayetine gelince, buradaki "görme" gölgenin uzatılması üzerinde vaki olur. Yoksa Allah'ın uzatması üzerinde değil. Nitekim *"Görmediniz mi, Allah yedi göğü birbiriyle ahenkli olarak nasıl yaratmış"* (Nuh, 15), *"Rabbinin fil sahiplerine nasıl (muamele) ettiğini görmedin mi?"* (Fil, 1) ayetlerinde Allah (cc) "görme"yi bizzat "fiil" üzerinde gerçekleştirmiştir.

"Rabbin(in sun'un)a bir bakmadın mı? Gölgeyi nasıl uzat(ıp yay)mıştır O" ayetinde "gömeyi" ondan söz etme noktasında ifade buyurmuştur. Maksat, "Allah'ın gölgeyi uzatma" fiilidir. Bu Arapça bir sözdür ve manası gayet açıktır. Ne muhtemel manalıdır ne de mücmeldir. Arapların taptıkları put "Uzza" hakkında şairin dediği gibi.

Bugün seni tesbih etmiyor, inkar ediyorum.
Ben Allah'ı seni hakir kılarken gördüm.

Görme fiili Arap dilinde bu şekilde çok kullanılır. Araplar "Allah'ı şöyle şöyle yaparken gördüm" derler. Maksatları, Allah'ın fiilini gördük demektir. "Iyan" ve "görme" mef'ul üzerine vaki olur. Yoksa bizzat failin ve sıfatının veya kendi zatının fiili üzerine vaki olamaz.

Muayene Çeşitleri

Menazil yazarı sözlerine şöyle devam eder: "Muayene üç çeşittir:

Birincisi: Gözlerin görmesi.

İkincisi: Kalb gözünün görmesi. Bu birşeyi olduğu sıfat üzere kesin ve içine hayret karışmayan bir bilgi ile bilmektir.

Üçüncüsü: Ruh gözünün görmesi. Hakkı mutlak bir görme ile görecek olan ruhtur. Ruhların temizlenmesi ve baki kılınarak ikame edilmesi, huzurun göz alıcı ışığını görsünler, izzetin güzelliğini müşahede etsinler ve kalbleri huzurun fenasına çeksinler diyedir."

Burada Şeyh, göz, kalb ve ruh için "görmek"ten bahsediyor ve her görmenin de ayrı hükmü olduğunu belirtiyor.

Gözün görmesi bir şeyi açıkça görmektir. İster intiba'cıların dediği gibi, görülen şeyin suretinin görme duyusunda şekillenerek görülmesi, ister şuacıların dediği gibi, gözden yayılan şuaların görülen eşyaya bitişmesi neticesi görülmesi, isterse de birçok kelamcının dediği gibi, göz ile görülen eşya arasında özel bir nisbet ve izafet neticesi görülmesi olsun! Bu üç görüşün hem doğru yanları, hem de hatalı yanları vardır. Oysa gerçek bunlardan başkadır. Allah, kulağa işitme, buruna koku alma, dile konuşma ve tatma gücü verdiği gibi, göze de görme gücü vermiştir. Bu kuvvetleri, Allah (cc), bu saydığımız organlara vermiştir. Bunlarla bu kuvvetler arasında bir irtibat meydana getirmiştir. Bunlara dışardan sebepler ve etkilerine engel olacak engeller yaratmıştır. Bunların sıralamış oldukları "intiba", "mukabele," "şua", "nisbet ve izafet"ler sebep ve şartlardır.

Gerekli olan şey ise o mahalde kuvvetin mevcut olmasıdır. Bizim gayemiz bunları anlatmak değildir. Gayemiz başkadır.

Kalbin görmesi ise, malumun suretinin gözle görülen göz için nasılsa, o şekilde kalbe inkişafıdır. Allah (cc) kalbi, göz nasıl görür ve kör olursa aynen o şeklide gördürür veya kör eder. Allah (cc) buyurur: "*Fakat hakikat şudur ki (yalnız) gözler kör olmaz, fakat (asıl) sinelerin içindeki kalpler kör olur*" (Hacc, 46) O halde kalp görür, duyar,kör ve sağır olur. Kalbin körlüğü ve sağırlığı gözün körlüğünden ve sağırlığından daha kötüdür.

Muteahhirin sûfilerin sözettiği üçüncü görme -ruhun görmesi, işitmesi, kalbin ahkamından daha özel olan ahkamı- onlara göre ruhun nefis ve kalpten başka bir şey olmasından ileri gelir.

Şüphe yok ki, burada malum olan birtakım şeyler vardır: Bunlar, bedendir, bedenin kendisi ile kaim olduğu ruhtur, orada ve diğer canlılarda müşahede edilen kalptir ve garize (tabiat,huy)dir. Bu, yeri kalp olan ve anlayan bir kuvvettir. Göz için görme gücü, kulak için duyma gücü ne ise, garize de kallp için aynı şeydir.Bunun için bu kuvvete "kalp" denir. Tıpkı görme gücüne "göz" dendiği gibi. Allah "*Şüphesiz ki bunda aklı olan yahut kendisi huzur(-u kalp) içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır*" (Kaf, 37) buyurur. Burada Allah kalbin o bildiğimiz şeklini kastediyor değildir. Çünkü ondan herkeste vardır. Allah'ın kastettiği kuvvet ve kalbe koyulan garîzedir.

Ruh bedeni taşıyan şeydir. Bütün kuvvetler aslında ruhtadır. Ne beden ve ne de bedenin kuvvetleri ruhsuz asla ayakta duramazlar. Ruhun- her mahalle izafe edilmesi itibarı ile- kendine has ismi ve hükmü vardır. Ruh görme mahalline izafe edilince "göz" ismini alır ve o sahada kendine özel bir hükmü vardır. İşitme mahalline izafe edilince "kulak" ismini alır ve o sahada da kendine özel bir hükmü vardır. Ve yine ruh akıl mahalline izafe edilince -ki o kalptir- işte bu takdirde "kalp" adını alır, ki burada da kendine has bir hükmü vardır. İşte bu saydığımız hallerde o ruhtur.

Görme, anlama,bilme, işitme ve konuşma gücü gören, işiten,anlayan ve konuşan ruhtur. Aslında o, anlayan,idrak eden,seven, bilen, bedeni hareket ettiren, emir ve yasak gibi hitaba muhatab olandır. O bir tek şeydir, bağlandığı şeylere göre çeşitli sıfatları vardır. Ona "nefs-i mutmainne", "nefs-i levvame", "nefs-i emmare" denilir. Oysa aslında ve gerçekte bu üç nefis değildir. Fakat bir nefistir ve çeşitli sıfatları vardır. Onlar "nefis" ile kötü sıfatları ve ahlakı kasteder ve "filanın nefsi vardır", " falanın nefsi yoktur" derler. Malumdur ki nefisleri kendilerini terketse öleceklerdir. Fakat söylemek istedikleri nefsin kınanmış kötü sıfatlardan uzak oluşudur.

Bunlardan tahkik erbabı olan şöyle der: "Bir nefis hoş olur ve aşağılıklardan uzaklaşırsa "ruh" olur". Malumdur ki o yok olmuş değildir ve yerine o an olmayan yeni bir ruh yaratılmış da değildir. Fakat o nefisten mezmum (kötü) sıfatlar yok olmuş ve o sıfatların yerine iyi sıfatlar geçmiş ve böylece kendisine "ruh" diye isim verilmiştir.

Bu mücerred bir terimdir. Yoksa Allah (cc) ona bütün -emmare, levvame, mutmainne- hallerinde hep "nefis" diye isim verir.

"Allah öldükleri sırada ruhlarını alır" (Zümer, 42). Bu hükme, bütün kulların hatta peygamberlerin nefisleri de dahildir. Resulullah (sav) buna -ister mü'min, ister kafir ister itaatkar,ister günahkar olsun- mutlak olarak "Ruh" ismini verir. Nitekim kendileri şöyle buyurur: "Ruh alındığı zaman göz onun peşine düşer" (Müslim, Cenaiz 27; İbn Mace, Cenaiz 26; Müsned IV/125, VI/297). "Allah ruhlarınızı dilediğinde alır, dilediğinde geri iade eder". Yine, ruhun alınması ve şekli hadisinde "Eğer mü'min ise şöyle şöyle olur. Eğer kafir ise şöyle şöyle olur" buyurur. Alınan şeye, kitabında Allah Teala'nın "Nefis" dediği gibi, "ruh" diye isim verir. Bu alınan ve vefat ettirilen bir tek şeydir, ne ikidir ne de üçtür. Bu alındığı zaman bütün kuvvetler, akıl ve akıldan başka şeyler hepsi onu takib eder. Çünkü hepsinin taşıyıcısı ve biniti odur.

Şimdi buna göre muayene (görme) yi açıklayalım. Muayene iki çeşittir:

a- Basar muayenesi

b- Basiret muayenesi

a- Basar muayenesi (göz görmesi): Gözün görülen şeye veya harici emsaline ilişmesidir. Birşeyin suretinin misalini aynada ve suda görmek gibi.

b- Basiret muayenesi (basiret görmesi): Bilme gücünün harice uygun ilmi örneğe vaki olmasıdır. Böylece o eşyayı bilmesi, gözün dışardaki sureti idrak etmesi mesabesindedir.

Bu batınî idrakin etkisi bazen hüküm kendinin olacak şekilde güçlü olur. Akleden kuvvetin (kuvve-i akıle)- kul ona gark olacak şekilde -idrak ettiği şeyi canlandırması güçlenebilir.

Böylece kalp, his ve müşahede olunana baskın gelir, kulak ve gözü kaplar. O derece ki onu görür ve hitabını dışardaymış gibi işitir. Oysa o nefiste ve zihindedir. Fakat müşahedenin baskın oluşu, canlandırmasının gücü, kalbin (işitme ve görme) kuvvetine temekkün ve istilası yüzünden, sanki gözle görüyormuş, kulakla işitiyormuş gibi olur. O derece ki, idrak eden şüphe etmez, bu hususta asla bir tereddüdü olmaz ve kınamayı kabul etmez.

Oysa aslında bütün bunlar, delil ve ilmi misallerdir, kişinin inancına tabidirler. Kalp ve ruh gözü ile anladığı bu şey ancak ve ancak hakikate delalet eden şahittir. Yoksa hakikatin kendisi değildir. Çünkü kulun kalbinde tecelli eden zat-ı celalin nuru, karşısında yer ve göklerin duramadığı Zat'ın nurunun aynısı değildir. Zira bu nur, yer ve göklere zuhur etse, derhal yıkılır, Tûr dağına ne oldu ise onlara da aynısı olurdu. Allah'ın azametinin nurunun şâhidi (1) de ta'zim ve iclalin nurudur. Yoksa celal ve ikram sahibi o muazzam varlığın nuru değildir.

O halde sûfilere tecelli eden şahitlerden, ilmi sembollerden, kalbin Rabbe yakınlığının, O'na ünsiyetinin, O'nun muhabbetine ve zikrine dalmasının, marifetinin etkisinin kendisini kaplamasının semeresi olan inceliklerden başkası değildir. Oysa Rabb Teala bütün bunlardan uzaktır. Beşerin zatına veya zatının nuruna ve sıfatlarının nuruna muttali olmasından münezzehtir. Kulun kalbinde bulunan ahiret, cennet, cehennem ve onlara hazırlamış olduğu şeylere dair şahitler gibidir.

Ensar'dan Abdullah b. Haram'ın Uhud günü "Vay be! Cennet kokusu amma da hoş. Vallahi ben Uhud'un önünde cennet kokusunu buluyorum" derken "bulduğu" işte bu idi. Resulullah (sav)'ın şu sözü de bu kabildendir: "Cennet bahçelerine rastladığınızda faydalanınız." Ashab "Cennet bahçeleri nedir ya Resulallah?" derler. O da : "Zikir halkalarıdır" buyurur. Yine onun; "Evimle minberim arasında cennet bahçelerinden bahçe vardır" (Tirmizi, Daevat 83; Müsned III/150) sözü de bu kabil sözlerdendir. Burası, kalplerinde cennetin şahitleri belirip nihayet sanki o şahitler onlar için gözle görülmüş gibi canlandığı için, ehl-i ilm ve imanın bahçesidir. Orada menfaatler olmadı mı, bu mekân onun hakkında cennet bahçelerinden bir bahçe olmaz. Yine Resulullah (sav)'ın "Cennet kılıçların gölgesi altındadır" ifadesi de bu kabil sözlerdendir (Müslim, Cihad 20; Ebu Davud; Cihad 98).

Amel ancak ve ancak şahitlere göredir. Kulun ilmi şahidine göredir. Biz burada Allah(CC)'ın yardımı ve tevfiki ile şahitleri ele alacağız. Böylece işin içyüzü ortaya çıkar: Allah'a ve ahiret yurduna giden kimsenin ilk şahidi kendi nefsinde dünyadan, dünyanın hakirliğinden, vefasının azlığından, cefasının çokluğundan, ortaklarının değersizliğinden ve geçip-gidişinin süretinden bir şahit meydana gelmesidir. Ve o kişi dünya ehlini ve dünya aşıklarını dünyanın etrafında sâralı gibi yere yıkılmış bir şekilde görür. Çünkü dünya onları zanlarında yanıltmış, çeşit çeşit azaplarla onlara işkence etmiş ve onlara en acı içeceği içirmiştir. Onları az güldürmüş ve çok ağlatmıştır. İçki kadehlerinden sonra onlara zehir kadehlerinden içirmiştir de, dünya sevdası ile sarhoş olmuşlar ve dünyanın terketmesi ile ölüp gitmişlerdir.

İşte kulda dünyadan bu şahit meydana gelince, kalbi dünyayı terkeder ve ahiret arzusu ile yola koyulur. O zaman da kalbinde ahiret ve ahiretin devamına ve gerçek hayatın o olduğuna dair bir şahit belirir. Ahiret ehlinin oradan göçüp gitmediklerine, aksine oranın istikrar yurdu, yolcuların konak yeri ve yolculuğun sonu olduğuna dair bir şahit belirir. Ahirete göre, dünyanın Resulullah (sav)'ın "Dünya ahirete göre ancak birinizin parmağını denize soktuğunda, parmağına ne kadar su bulaşıyorsa o kadardır" (Müslim, Cennet 55; Tirmizi, Zühd 15; İbn Mace, Zühd 3) ifadesinde yer aldığı gibi olduğu ve tabiinden birinin "Dünya ahirete göre ancak dünya dağlarına nisbetle bir zerre kadardır" ifadesinde yer aldığı gibi olduğuna dair bir şahit belirir.

---

(1) Şâhid: "O anda insan kalbinde hazır ve mevcud olan şeydir." Kuşeyri Risalesi, sh. 181, Haz. S. Uludağ, İst.1979.

Sonra cehennem hakkında, cehennemin tutuşturulması hakkında, dibinin derinliği, sıcaklığı, içindekilerin ne kadar azap çektiği hakkında bir şahit belirir ve cehennem ehlini müşahede eder. Kapkara yüzlü, mavi gözlü olarak, boyunları zincir ve kelepçeli bir vaziyette cehenneme sürülmüşlerdir. Oraya vardıkları zaman cehennemin kapıları yüzlerine açılır. Böylece bu korkunç manzarayı müşahede ederler. Kalpleri esef ve iç yangısından paramparça olmuştur: *"Günahkarlar ateşi görmüşler de onun içerisine düşeceklerin kendileri olduklarını anlamışlar (fakat) ondan kaçacak bir yer bulamamışlardır"* (Kehf, 53) ve kendilerine cehenneme ulaşırlarken iman şahidini gösterir ve alemlerin Rabbi olan Allah nida eder: *"Onları hapsedin. Çünkü onlar mes'uldürler"* (Saffat, 24). Sonra kendilerine *"İşte sizin yalan saymakta olduğunuz ateş budur. (Peki) bu da mı sihir? Yoksa siz (yine büyüklendiniz de) görmüyor musunuz? Girin oraya! İster dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir. Siz ancak yaptıklarınızın cezasına çarptırılıyorsunuz"* (Tur, 14-16). Ve böylece onlar sıcak suya yüzleri üzere sürüklenirken, cehennemde odun gibi yandıklarında kendilerine iman şahidini gösterir: *"Onlara, cehennem (de altlarında ateş)den döşekler, üstlerinde (yine ateşten) örtüler vardır"* (A'raf, 41). Ne kötü örtü, ne kötü döşektir onlar. Susuzluktan dolayı imdat dilerlerse: *"Eğer onlar (susuzluktan) feryat ve istimdad ederlerse (kaynamış ve) kalın bir sıvıya benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdat olunacaklardır"* (Kehf, 29). Bunu içtiklerinde içlerindeki barsaklarını paramparça eder, karınlarında ne varsa eritir. İçecekleri kaynar su,yiyecekleri zakkumdur: *"Öldürülmezler ki ölsünler. (Cehennemin) azabından (küçük) bir kısmı (bile) onlardan kaldırılıp hafifletilmez. İşte küfürde ileri giden herkesi böyle cezalandırırız. Onlar orada (şöyle) bağrışırlar: "Ey Rabbimiz, bizi çıkar. Yapmış olduğumuzdan bambaşka iyi amel (ve hareketler)de bulunacağız." Size, iyice düşünecek kimsenin düşünebileceği, öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi? Size (azab ile) korkutan da gelmişti. Şimdi tadın (o azabı). Artık zalimler için hiçbir yardımcı yoktur"* (Fatır, 36, 37).

Kulun kalbinde bu şahit belirdiği zaman günahlardan, isyanlardan ve şehvetlerin peşine düşmekten sıyrılır ve korku ve kaçınma elbiselerini giyer. Kalbini göz kapaklarının yağmuru ile verimli kılar ve başına gelen her musibet -dini ve kalbine gelenler hariç- ona basit gelir.

Bu şahidin kuvvetine göre günah ve aykırı davranışlardan uzak olur. Bu şahit kalbinden faydasız şeyleri, helak edici unsurları eritir. O şahit bunları olgunlaştırır, sonra kalbinden çıkarır ve böylece kalb afiyetinin lezzet ve sevincini tadar.

Bundan sonra kulda cennetten şahit belirir. Allah'ın cennette, cennet ehline hazırlamış olduğu, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşerin hatırına gelmeyecek şeylere dair şahit belirir. Üstelik, Resulü'nün diliyle kulları için nitelemiş olduğu gerek yiyecek, gerek içecek, gerek elbise, suretler, sevinç ve sürûrdan lezzetlerin en büyüğünü verecek olan nimetlere dair şahit belirir. Böylece kulun kalbinde bir yurdun, Allah'ın orada devamlı, tam bir nimet kılmış olduğu yurdun şahidi canlanır. O yurdun toprağı misk, taşları inciden, binası altın ve gümüşten, kerpiç ve incidendir. O yurdun içeceği baldan daha tatlı, miskten daha hoş kokulu, kâfûrdan daha soğuk,zencefilden daha lezzetlidir. O yurdun kadınlarının birisinin yüzü bu dünyada ortaya çıksa güneşin ışığına baskın gelirdi. Cennet ehlinin ipek elbisesi sündüs ve istebraktandır. Hizmetçileri yayılmış inciler gibi gençlerdir. Meyveleri süreklidir, ne kesilip tükenir, ne de yasaktırlar. Ve onlar kadri yükseltilmiş döşeklerde otururlar. Onların gıdaları iştah duyacakları kuş etidir. Bunun üzerine içecekleri bir şaraptır ki, ne baş ağrıtır, ne de sarhoş eder. Seçip beğendikleri meyveler onlara gelir. Şahitleri şahin gözlü, gizli inci sembolleri gibi hûrilerdir. Ve onlar tahtlar üzerinde kurulurlar. Bu bahçelerde mesrûr olurlar. Orada nefisler neyi arzular, gözler neden lezzet duyarsa hepsi mevcuttur. Onlar orada abediyyen kalacaklardır.

Bu şekilde mezîd gününün Allah (cc)'ın cemaline bakma, aracısız kendisinden kelamını işitme şahidi de, Resulullah (sav)'ın şu ifadesinde buyurduğu gibi buna eklenir: "Cennet ehli nimetleri içinde bulunurlarken, birden kendilerine bir nur yayılır. Başlarını yukarı kaldırırlar. Bir de ne görsünler! Rab Teala yukarılardan onlara bakmaktadır ve: "Ey cennet ehli! Sizlere selam olsun". buyurulmaktadır." Resulullah (sav) sonra şu ayet-i kerimeyi okudu: *"Çok esirgeyici Rab(lerin)den bir de selam (var)dır"* (Yâsin, 58). Sonra onlardan gizlenir ve rahmeti ve bereketi o yurtlarında onların üzerinedir.

İşte bu şahit, daha evvelki şahitlere eklenince, burada kalp Rabbine, rüzgarın kendi estiği yöne doğru gidişinden çok daha hızlı yol alır. Ve kalp, yolunda sağa ve sola dönüp bakmaz bile!...

Buna ilaveten, bunun üstünde, içinde bütün bu şahitlerin dağılıp yok olduğu, içinde kulun bütün o şahitlerden uzaklaştığı başka bir şahit daha vardır. Bu, Rab Teala'nın cemalinin, kemâlinin, izzetinin, sultan ve kayyûm oluşunun, arşı üzerine çıkışının, kitaplarının ve yaratmasının dili ile konuşmasının, meleklerine ve peygamberlerine hitabının şahididir.

Kul kalbindeki şahit ile kayyum olan, kulları üzerinde kahhâr olan, arşına oturan,mülkünü tek başına idare eden, emredip yasaklayan, peygamberlerini gönderen, kitaplarını indiren, hoşnud olan ve gazab eden, sevap verip cezalandıran, verip mahrum eden, aziz ve zelil kılan, seven ve kızan birini müşahede ettiği zaman, yine merhamet istendiğinde merhamet eden, mağfiret dilenince mağfiret eden, istendiği zaman veren, dua edilince duaya icabet eden, af dilendiği zaman bağışlayan, herşeyden daha büyük, herşeyden daha azametli, herşeyden daha izzetli, herşeyden daha güçlü, herşeyden daha alim, herşeyden daha hikmet sahibi olan birini müşahede ettiği zaman bütün mahlukatın gücünün hepsi birinde toplansa, sonra bütün hepsi bu kuvvetle olsalar,sonra bu kuvvetler Rabbin kuvvetine kıyas edilse, aslanın kuvveti karşısında sivri sineğin kuvveti gibi olur.

Bütün mahlukatın güzelliği, içlerinden birisine verilse, sonra hepsi böyle güzel olsalar, sonra bu güzellik Rabbin cemâline kıyas edilse, bütün mahlukatın güzelliği, güneşin karşısında ışığı zayıf bir kandilden daha hafif kalırdı.

Bütün evvelkilerin ve sonrakilerin ilmi bir kişide toplansa,sonra bütün mahlukat aynı sıfatta olsalar, sonra Rabbin ilmine ilimleri kıyas edilse, ilimleri Rabbin ilmine nisbetle, serçenin denizden gagasıyla alacağı bir damla su kadardır.

Allah (cc)'ın diğer sıfatları da, işitmesi, görmesi, vesair kemâl sıfatları da böyledir. Çünkü o, çeşit çeşit dillerdeki çeşit çeşit ihtiyaç mırıltıların,yakarmaları duyar. Bir işitme onu diğer işitmeden alıkoyamaz. Meseleler ona hata işlettirmez. Israrlıların ısrarlarından canı sıkılıp usanmaz. O'na göre sözü gizli ve aşikar söyleyen arasında fark yoktur. Gizli O'nun nezdinde alenîdir. Gayb, O'nun nezdinde apaçık ortadadır. Kapkaranlık gecede siyah karıncanın sarp kaya üzerinde yürümesini görür. Karıncanın ciğerinden kalbine gideren damarını, organlarındaki beslenme kanallarını görür.Semaları elinin parmaklarından birine, yeryüzünü birine, dağları birine, ağaçları birine, suyu bir diğerine koyar. Semalarını bir eli ile, yerleri de diğer eliyle tutar. Yedi kat semalar onun avucunda, kulun avucundaki hardal tanesi kadardır. Bütün mahlukat, ilkinden en son ferdine kadar bir sırada dursalar, Aziz ve Celil olan Allah (cc)'ı asla kuşatamazlar. Yüzünden perdeyi bir açsa, mahlukatından kimin gözü kendine ilişirse derhal yakar.

İşte kulun kalbinde bu şahit belirirse, daha önceki şahit yok olmadan dağılır gider. Önceki şahit yok olmaz; aksine hakimiyyet ve üstünlük bu son şahidin olur ve bütün şahitler içinde toplanmış olur. Bu kimin şahidi olursa işte onun özel bir seyr-i sülûku olur. Yoksa, bundan gafil olanların veya mücmel bir bilgiye sahip olanların değil.

Böylesi şahidi olan, gerek uykusunda, gerekse uyanık iken, hareket ve sükûnunda, orucunda ve oruçsuzluğunda Allah'a sülûk halindedir. Onun durumu başka, insanların durumu daha başkadır. O bir vadide, insanlar başka bir vadidedir.

Şu beyit bu manadadır:

İki dostum! Hayır vallahi ben sizden değilim!
Leyla'nın ailesinden bana bir alamet belirince anladım.

Maksadımız şudur: Şu dünyada ıyân, keşf ve müşahede ancak ve ancak şahitlerle ve ilmî sembollerle vâki olur. Bu, Kur'an'da üç yerde, Nahl, Rum ve Şûra surelerinde zikredilmiş olan en yüce meseldir. Bu mesel, kullarının, sevenlerinin ve kendine rücû edenlerin kalplerine koymuş olduğu şahittir. Onları ibadete, muhabbete, haşyede, ona dönmeye sevkeden işte budur. Bu konuda, farklılıkları bir uçtan bir uca ihata edilemez. Onların her birinin belli bir makamı vardır, onu aşamazlar. İnsanların içinde en büyük nasip sahibi, Allah'ı övmenin miktarını bilemeyeceğini ve Allah (cc)'ın bütün övenlerin övgüsünün, hamd edenlerin hamdının üstünde olduğunu itiraf eden kimsedir. Nitekim bu konuda şairin dediği gibi:

Sana övgüler sunanlar ne kadar uzatırlarsa uzatsınlar,
Sonuna ulaşamazlar.
Sendeki hasletler daha büyüktür.
Bütün hamdler sanadır. Başlangıcı olmayan sonsuz hamdler sanadır.
Allah hamdi çok iyi bilir

Kalp temizliği kötü sıfatlardan, süflî isteklerden nezih oluşu, Allah'tan başkasına bağlanmaktan uzak oluşu, şahidin üzerine oturduğu kürsü üzerine yerleştiği makamıdır. O halde, pis şeylerle, kötü ahlak ve sıfatlarla kirlenmiş, süflî arzulara bağlı bir kalpte bu şahidin olması ve o şahidin ehli olması imkansızdır. Şu beyitler bu makam içindir:

Kalbini bizden başkasından uzak kıl.
Bizim yanımız her uzaklaştırana helaldir.
Bize kavuşmanın tılsımı sabırdır.
Bu tılsımı çözen, onun hazinesini elde eder.

Tevhid güneşi doğduğu, yanları ruhlara, nuru gözlere değdiği zaman, bununla nefsin ve mizacın zulmetleri tecelli eder, açılır. Ve bununla ruhları kendisi gibi hiçbirşey olmayan, çok işiten ve göreni taleb etmek üzere harekete geçer. Kalb, emr çölünde safere çıkar. Kulluk mertebelerine,konak konak iner. İbadeti bir tek ma'buda yaparak bir kuluktan diğerine intikal eder. Hâla sıfatların şahitleri kalbindedir. Uyuduğunda onu uyandırırlar, gaflete daldığında ona hatırlatırlar, yürüdüğünde onu sürerler, oturduğunda onu ikamet ettirirler. Eğer kalbinde,Rablık, kayyum'luktan bir şahit belirirse, bütün işlerin Allah (cc)'a yönelmiş olduğunu, işlerin idaresinde kendisi ile birlikte hiçbir şey olmadığını görür: *"Allah'ın insanlara açacağı herhangi bir rahmeti tutacak (hapsedecek hiçbir kuvvet) yoktur. Tutacağı şeyi de ondan sonra salıverecek yoktur. O, mutlak galip, hüküm ve hikmet sahibidir. Ey insanlar, Allah'ın üzerinizdeki (bunca) nimetini (kalbinizle) hatırlayın, (dilinizle) anın. Sizi gökten ve yerden rızıklandıracak Allah'tan gayrı bir yaratan var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl (olur da tevhidden küfre) çevriliyorsunuz?"* (Fatır, 2, 3).*"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu kendinden başka hiçbir engelleyici (giderici) yoktur. Eğer sana bir hayır da dilerse, O'nun fazlını geri çevirecek hiçbir (kuvvet) yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir"* (Yunus, 107).

"Andolsun onlara: "O gökleri, o yeri kim yarattı?" diye sorarsan muhakkak "Allah" diyecekler. De ki: "O halde bana haber verin. Allah bana herhangi bir zarar dilerse sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınız O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut (Allah) bana bir rahmet dilerse onlar O'nun bu rahmetini engelleyebilecek midirler?" De ki: "Bana Allah yeter. Güvenip dayanacaklar da ancak O'na güvenip dayanır(lar)." (Zümer, 8). *"De ki: Kimindir o yer ve ondaki (bütün mahluk)lar, biliyor musunuz?" "Allah'ındır" diyecekler. "O halde iyice düşünüp de ibret almaz mısınız?" de. (Yine) de ki: "Kim o yedi göğün Rabbi ve o büyük arşın sahibi?" (Yine bunlar("Allah'ındır" diyecekler. Sen de (söyle): "Öyledir de (Allah'tan başkasına) tapmaktan sakınmaz mısınız?" de.*

"De ki: "Herşeyin mülkü elinde bulunan kimdir ki, daima o himaye ediyor, kendisi asla himayeye muhtaç olmuyor? (Haydi söyleyin) biliyorsanız?"

(Buna karşı da yine, hepsi): "Allah'ındır" diyecekler. De ki: "O halde nasıl olup da böyle büyüleniyorsunuz?" (Mü'minun, 84, 89).

Eğer kulun kalbinde ilahî bir şahit belirirse, bu şahit de emri, yasağı, peygamberliği, kitapları, şeriatleri,sevgi, hoşnutluğu, hoşlanmamayı, buğzu, sevap ve cezayı görür. Emrin arşı üzerine çıkandan indiğini, kulların amellerinin O'nun katına yükseldiğini ve O'na sunulduğunu, o amellere bu dünyada ve ahirette (yüzlerine) bir güzellik, (yüreklerine) bir sevinç vermekle karşılık verdiğini; amellerden emri ve şeriatı gereği yapılmayanların önüne geçtiğini ve onları saçılmış zerreler gibi yaptığını müşehede eder.

Eğer onun kalbinde rahmetten bir şahit belirirse, bütün varlığın bu sıfatla ayakta durduğunu, sıfatı bu olan kimsenin herşeyi rahmet ve ilmi ile kuşattığını, ilminin ulaştığı yere kadar rahmetinin ulaştığını, arşı herşeyi kuşattığı gibi, rahmeti de herşeyi kuşatsın diye, rahmeti ile arşına yükselip çıktığını görür.

Eğer kalbinde izzet, kibriya, azamet ve ceberût şahidi belirirse, böylesinin durumu farklı olur.

Sıfatlara dair bütün şahitler de böyledir. Bizim bu sıraladıklarımız, o şahitler için çok basit uyarılardır. O halde keşf, yan ve müşahede "şahit" sınırını asla aşamaz.

Şimdi Şeyh (Herevi'nin) sözünü açıklamaya dönelim:

Şeyhin ikinci derecede söylemiş olduğu "Bu, kalp gözünün görmesidir. Bu birşeyi sıfatı üzere bilmektir" sözüne bakalım: Burada Şeyhin kasdı,, birşeyi dışardaki sıfatı üzere her yönden bilmek değildir. Çünkü ahiretteki mahlukatı bilmek, İbn Abbas'ın dediği gibi imkansızdır: "Ahiretteki şeylerden dünyada bildiklerimiz isimlerden öteye geçemez." Yerin ve göklerin Rabbini bilmek nasıl mümkün olur? Marifetin son hududu, marifetin mücmeli (özlü) veya bazı yönlerden biraz mufassal (ayrıntılı) olarak ona taalluk etmesidir.

"Şüpheyi kesen ve içine şaşkınlık karışmayan bir bilgi ile marifet" sözü doğrudur. Çünkü marifete ne zaman şüphe ve hayret bulaşırsa sahih bir marifet olmaz. Tıpkı gözle görmeye de bulaştığında tam bir görme olmadığı gibi... O halde marifet şek, şüphe ve vesveseyi kesip ortadan kaldıran şeydir.

Herevi "Üçüncü çeşit muayene (görme) ruh gözü iledir. Bu çeşit görme, hakkı mutlak olarak ayan beyan görmektir" der.

Şeyh bu ifadesinde "hak" ile, batılın aksi olan hakk'ı kastediyorsa; yani hak olan şeyin ruha, görülen eşyanın göze açıldığı gibi açılmasını kastediyorsa, bu sahihtir.

Eğer "hak" terimi ile Allah'ı kastediyorsa, bu sözü, kişinin yakınî bilgisinde kuvveti, imanın artması, ruhun ihsan mertebesine ermesi şeklinde hamledilmiyorsa, bu batıldır. Çünkü Rabb (cc)'ı bu dünyada hiçbir göz ve ruh asla göremez. Bilakis -daha evvel geçtiği gibi- ruh ve kalbin bu konudaki nasibi ilmî bir misaldir.

"Ruhlar ancak ve ancak ilahî huzurun nurunu görsünler, orada izzeti müşahede etsinler ve kalpleri huzurun fenasına cezbetsinler diye temizlenmiş ve bekâ ile ikram edilmişlerdir. Yani, ruhlar beka için yaratılmışlardır, yoksa fenâ için değil. Hak olan budur. Bu görüşe ancak sapık olan çok az bir grup muhalefet etmiştir. Bu azınlık, ruhların bedenlerin kuvvetlerinden bir kuvvet, arazlarından bir araz (varlığı başka şeye muhtaç olan) olmasından dolayı bedenlerin fani olması ile ruhların da fani olacağına kaildirler.

Bu sapıklar da iki kısımdırlar:

Birinciler, bedenlerin yeniden dirileceğini (haşr-i cismanî) inkar ederler.

İkinciler, bedenlerin yeniden dirilmesini ikrar eder ve "Allah (cc) bedenin kuvvetlerini ve arazlarını yeniden iade eder. Ruh da bu arazlardandır. Bedenin yok olması ile yok olur" derler. Bunlara göre (her iki gruba göre) kendi nefsi ile kaim olan, bedende bulunan ve bedenden ayrılan, bedene bitişip ayrılan bir ruh yoktur.

Oysa resullerin ve onlara tâbi olanların üzerinde ittifak ettikleri hak ise, bu ruhların bedenlerinden ayrıldıktan sonra baki olduklarıdır. Ruhlar fâni değildir ve yok olmazlar. Berzâh aleminde ya nimetlenirler veya azap görürler. Yeniden dirilme günü gelince bedenlerine yeniden iade edilirler. Ve o bedenlerle nimetlenir veya azaplanırlar. Fani olmayıp yok olmazlar.

"Ruhlar, ilahî huzurun nurunu görsünler diye temizlenmiş ve beka ile nimetlendirilmişlerdir." Şeyhin demek istediği temiz ruhlardır. Bir başka nüshada: "Ruhlar huzurun nurunu latif olsunlar diye temizlenmiş ve beka ile nimetlendirilmişlerdir" şeklinde geçer. Fakat birincisi daha tercihe şayan ve atmış olduğu "muâyene" başlığına daha yakındır. Burada "huzur"dan maksat, "ilahi huzur"dur. "Nûr"dan maksat da "parlayan nur"dur. Allah (cc): *"O'nun şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alıp kamaştırır"* (Nur, 43) buyurur. İlahi huzurun nurunun görülmesi, ancak ahirettedir. Burada görülen ma'rifet ve ilmî misal nurudur.

"İzzetin behâsını müşahede eder." Behâ, sözlükte "güzellik" demektir. Cevherî'nin görüşü budur. Arapçada "behiye" veya "behüre" de denir. İkisi de "güzel oldu" demektir.

"İzzet" kelimesi ile üç mana kastedilir:

1- Kuvvet izzeti;

2- İmtina izzeti,

3- Kahr izzeti. Üç itibarla (1) da tam izzet Allah'ındır. Bu izzet, vahdaniyet için gereklidir. Çünkü, ortaklık izzeti noksanlaştırır. Yine izzet kemâl sıfatları için de gereklidir. Çünkü ortaklık, izzetin kemaline aykırıdır. "İzzet", sıfatların zıtlarını yok etmek için gereklidir. O'ndan başkasının herhangi bir hususta O'na benzer olmasını yok etmek için gereklidir.

Ruh iman ve marifet gücü ile izzetin güzelliğini, celâlini ve azâmetini görür. Bu görme (muâyene) sahih, aslında hakka uygun ve vahyin nurundan alınmış bir inancın (akîde) neticesidir. Buna, felsefecilerin ölçüleri, kelâmcıların cedelleri ve mutasavvıfların hayalleri yanında yer alanlar rağbet etmezler.

"Muâyene kalpleri huzurun yanına cezbeder"; yani ruhlar, arzularının güçlülüğü, şevklerinin şiddetinden ötürü kalpleri oraya sevkederler ve cezbederler. Çünkü ruhun talep etmesi ve yürümesi kalbin talep etmesinden ve yürümesinden daha güçlüdür. Tıpkı, ruhların muâyeneleri (görmeleri), kalbin görmesinden daha mükemmel olduğu gibi...

---

(1) Arapçada di-li geçmiş zaman Di-li geçmiş zaman: Azze, azze, azze; Şimdiki zaman Ye'azzu, ya'izzu, ya'uzzu; denilir. Kuvvetli manayı ifade etsin diye "ayn" harfine en kuvvetli harekeyi, en hafif mana için hareketlerin en hafifini, ortası için de harekelerin ortasını vermişlerdir.

Kısacası, ruhun ahkâmı -onlara göre- kalbin ahkâmından daha üstündür ve ondan daha özeldir.

Maksadımız şudur: Ruh Hakk'ı gördüğü zaman, bütün kuvvetleri ve kalbi onun huzuruna cezbeder. Kalp ruha -kalbin cezbinin aksine- karşı gelmeksizin boyun eğer. Çünkü, organlar kalbe biraz karşı gelebilir ve biraz yüz çevirebilir. Oysa ruhun cezbedişinde ne karşı gelme, ne de yüzçevirme yoktur. Başarı yalnız Allah'tandır.

Menazil yazarı "Allah (cc) buyurur: *"Bir ölü iken kendisini diriltttiğimiz"* (En'am, 122) der.

Şeyhin bu ayetle delil getirmesi çok açıktır. Çünkü ayette kastedilen "ölü" ilmin, hidayetin ve imanın ruhu olmadığı için kalbin ölümüdür. Ve Allah (cc) bu kalbi, bedenini yaşattığı ruhtan başka bir ruhla diriltir. Bu ruh,marifetinin, tevhidinin, muhabbetinin, bir ve şeriki olmadığı halde O'na ibadetin ruhudur. Çünkü ruh için ancak bunlarla hayat vardır. Yoksa o ruh ölüler zümresinden olur. İşte bunun için bunlardan yoksun olan kimseyi Allah (cc) "ölüm" ile niteler ve *"Bir ölü iken kendisini diriltttiğimiz"* buyurur. Ve yine;

"Zira şüphesiz ki sen ölülere duyuramazsın. Arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da daveti (ni) işittiremezsin" (Neml, 80) buyurur. Allah kendi vahyine, kalpler ve ruhlar onunla canlandığı için "ruh" adını verir. Ve Allah Teala: *"İşte biz sana da, böylece emrimizden bir ruh vahyettik. Halbuki (vahiyden evvel) kitap nedir, iman nedir, bilmezdin. Fakat biz onu bir nur yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek ona hidayet ederiz"* (Şura, 52).

Böylece Allah (cc) vahyin, kendisi ile hayatın hasıl olduğu bir "ruh" ve kendisi ile aydınlatma hasıl olan bir "nûr" olduğunu haber veriyor. Allah Teala:

"O kendi emrinden kullarından kimi dilerse, ona (peygamberlerine vahiy ile) melekleri (Cebrail'i) indirir."Benden başka hiçbir ilah olmadığı hakikati ile (onları) uyarın, benden korkun (de)" (Nahl, 2) buyurur.

Yine Allah:

"Sıfatları yüce, arşın sahibi (Allah, insanları) o kavuşma günü ile korkutmak için kendi emrinden olan vahyi kullarından kimi dilerse ona ilka eder" (Mü'minun, 15). O halde ruh nasıl bedenin hayatı ise, vahiyde ruhun hayatıdır. Bundan dolayı, kim böyle bir ruhu kaybederse dünya ve ahirette faydalı hayatı kaybetmiş demektir. Dünyadaki hayatı kaybetmiştir. Çünkü, dünyadaki hayatı artık hayvanların hayatı gibidir ve dar bir geçimi vardır. Ahirettekini kaybetmiştir. Çünkü cehennem onu beklemektedir. Orada ne ölür ne de dirilir.

Allah Teala, kendine ibadet edenlere, muhabbet edenlere ve marifet ehline güzel bir hayat verir ve şöyle buyurur:

"Gerek erkekten, gerek kadından kim mü'min olarak, iyi amel (ve hareket)de

bulunursa, hiç şüphesiz onu (dünyada) çok güzel bir hayat ile yaşatırız ve (o gibilere) her halde yapageldiklerinin daha güzeliyle ecir veririz" (Nahl, 97). Burada yer alan "güzel hayat" ifadesi kanaatkarlık, hoşnudluk,güzel rızık ve başka şeylerle açıklanıp tefsir edilmiştir. Oysa bence doğrusu "güzel hayat" kalbin hayatı, refahı, Allah'a iman ile O'nun marifeti ile O'nun muhabbetiyle, O'na dönmekle ve O'na tevekkül ile kalbin sürûr ve sevincidir. Çünkü bunlara sahip olan kimseden daha hoş hayatlı hiç kimse yoktur. Ve bunun refahından daha üstün ancak cennet refahı vardır.

Bazı ariflerin dediği gibi: "Bazen öyle anlarım olur ki, "Eğer cennet ehli aynen bunlara sahipse, onlar gerçekten hoş bir hayattadırlar" derim. Bir diğeri: "Kalbimin öyle anları olur ki, kalbim çoşkudan rakseder" der.

Kalbin hayatı, güzel bir hayat olduğunda organların hayatı da buna uyar. Çünkü kalp organlara maliktir. İşte bunun için Allah (cc) zikrinden yüzçevirmenin maişetini dar tutar. Bu da güzel hayatın aksidir.

Bu "güzel hayat" üç dârda (yurtta) olur: Dünya yurdunda, berzâh aleminde, ahiret aleminde. "Dar bir geçim" de yine üç alemde olur: İtaatkarlar, burada da orada da nimet ve refahta; günahkarlar, burada da orada da kızgın ateştedirler. Allah (cc): *"Bu dünyada iyi davrananlara güzel bir (mükafat) vardır. Ahiret evi ise elbet daha hayırlıdır" (Nahl, 30)* buyurur. Ve yine: *"Ve tâ ki Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra (ihlas ile) O'na dönün ki, sizi adı konmuş bir müddete kadar güzel nimetleriyle faydalandırsın. Her fazilet sahibine kendi fazlını versin"* (Hûd, 3).

O halde Allah'ı zikir, O'nu sevmek ve O'na itaat etmek, O'na yönelmek, dünyada ve ahirette güzel hayata kefildir.

O'ndan yüzçevirmek, gaflet ve O'na isyan, dünya ve ahirette sıkıcı bir hayatın ve dar bir geçimin sebebidir.

Hayatın Mertebeleri

Menazil yazarı: "Bu bölümde hayata üç şeyle işaret olunur. Birinci hayat cehalet ölümünden ilim hayatıdır. Bunun üç nefesi vardır: Korku nefesi, ümit nefesi ve sevgi nefesi" der.

Şeyh, "Bu bölümde hayat" ifadesi ile bütün hayvanların ortak hayatlarını değil, hatta hayvanlarla bitkilerin ortak oldukları hayatı değil, sûfilerin sözünü ettiği hayatı kastediyor. Hayatın mertebeleri vardır ve biz şimdi o mertebelere işaret edeceğiz.

Birinci mertebe: Yeryüzündeki bitkilerin hayatıdır. Allah teala şöyle buyurur: *"Allah gökten (buluttan) su (yağmur) indirdi de onunla arşa ölümünden sonra can verdi. Şüphesiz ki bunda dinleyen bir kavim için (ibret verici) bir ayet vardır"* (Nahl, 65). Su hakkında Cenab-ı Hak: *"Biz onunla ölü bir memlekete can verdik. İşte (kabirden) çıkış da böyledir"* (Kâf, 11) buyurur. Ve yine:*"Biz gökten tertemiz bir su indirdik. Onunla ölü bir toprağa can verelim, ... diye"* (Furkan, 48, 49).

Allah Teala bu "can verme"yi diriliş günü yeniden dirilmeye delil olarak kılmıştır. Bu söylediğimiz bu mertebede, her dilde kullanılan, avam ve havassın dilinde söylenilegelen gerçek hayattır. Şair, Abdulmuttalibi methederek der ki:

Şeybetü'l-Hamd ile (Abdülmuttalib) Allah beldemizi;
Hayatı kaybettiğimiz, yağmur kesildiği sırada canlandırdı.

Bu tip hayat şahitlerini zikredemeyeceğimiz kadar çoktur.

İkinci Mertebe: Gelişme ve gıdalanma hayatıdır. Bu tip hayat, bitkilerle gıdalarla yaşayan hayvanlar arasında ortaktır. Allah Teala buyurur ki: *"Her diri şeyi sudan yarattık"* (Enbiya, 30).

İslam hukukçuları kıllarda acaba hayat var mıdır? Canlı mı, cansız mıdırlar? diye ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda ikiye ayrılmışlardır. Doğrusu ise kıllarda gelişme ve gıdalanma olduğu, hiç bir hareket hayatı olmadığı şeklindedir. Bunun için o canlı öldüğünde, kılları necis olmaz. Çünkü büyüme ve gıdalanma hayatı yok oldu diye necis olsa, bütün ekin ve ağaçların da bu hayattan (büyüme ve gıdalanma hayatı) ayrılmaları ile necis olması gerekirdi. İşte bunun için İslam fukahasının çoğunluğu kıl ve saçların ölümle necis olmadığını söylemişlerdir.

Üçüncü mertebe: Gıdalanan hayvanların büyüme ve gıdalanma hayatına ek olarak "hissetme ve hareket" etme hayatıdır. Bunun için, bu hayvanlar, kendilerine elem verici şeylerin gelmesi veya beraber iken ayrılmak gibi şeylerden elem duyarlar. Bu tür hayat bil ki hayatının üstünde bir hayattır. Bu çeşit hayat, bir hayvanda ahvaline göre kuvvetlenebilir de zayıflayabilir de...

Ve bu tür hayvanların doğduktan sonraki hayatı ana karnında cenin iken hayatlarından daha mükemmeldir. Yine, sıhhat ve afiyet üzere iken hayatları, hasta oldukları zamanlardaki hayatlarından daha mükemmeldir.

Bu çeşit hayat, bulunduğu hayvana göre çok farklılık gösterir. Buna göre bir yılanın hayatı bir sivrisineğin hayatından daha mükemmeldir. Kim bunun aksini söylerse, akıl ve hisse karşı çıkıyor demektir.

Dördüncü mertebe: Yeme ve içme ile gıdalanmayan canlıların hayatı. Meleklerin ve bedenlerinden ayrılan ruhların hayatı gibi, bunların hayatları gıdalarla beslenen hayvanların hayatlarından daha mükemmeldir. Bunun için bu tür canlılara zayıflık, gevşeklik, uyku ve yorgunluk gelmez. Allah Teala: *"Onlar gece-gündüz ara vermeyerek (onu) tesbih (ve tenzih) ederler"* (Enbiya, 20) buyurur. Ruhlar da, bedenlerinden ayrılıp uzaklaştığında böyledir. Kendilerinin, eğer mutlu iseler şu hayattan daha mükemmel bir hayatları olur. Şakî (bedbaht) iseler azab sırasında yorucu işler yaparlar.

Beşinci mertebe: Yazarın ifade ettiği hayattır. Bu da: "Cehalet ölümünden ilim hayatıdır"; çünkü, cehalet cahiller için ölümdür. Şu beyitler bu manadadır:

Cehalette -ölümden önce- cahiller için ölüm vardır.
Onların vücudları -kabirden önce- kabirdir.
Ruhları vücudlarında vahşettedir.
Onların dirilme gününe kadar dirilecekleri yoktur.

Çünkü cahilin bedenen canlı olsa bile kalbi de, ruhu da ölüdür ve cesedi yeryüzünde içinde yürüdüğü kabir (gibi)dir. Allah Teala buyurur: *"Bir ölü iken kendisini diriltiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, için-den çıkamaz bir halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?"* (En'am, 122). Yine Allah Teala; *"Bunun için sen -arkalarını dönüp giderlerken- o daveti ölülere duyuramazsın, sağırlara da işittiremezsin"* (Rum, 52) buyurur. Yine: *"Şüphesiz ki Allah kimi dilerse ona (hakikatleri) duyurur. Sen kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin"* (Fâtır, 22).

Allah -kalbleri ölü olduğu için- onları kabirdekilere benzetmiştir. Çünkü onların ruhları ölmüştür, vücutları ise kendilerine kabir olmuştur. Kabirdekiler nasıl duymazlarsa, işte bunlar da öylece duymazlar. Hayat, his, hareket ve onların gerektirdiği şeyler olduğuna göre, bu kalpler de ilim ve imanı hissetmediklerine, onlarla hareket etmediklerine göre gerçekten ölü demektir. Bu benzetmemiz, kalplerin ölümünün bedenin ölümüne benzetilmesi değildir. Aksine, bu kalbin ve ruhun ölümüdür.

İmam Ahmed b. Hanbel, Kitabu'z-Zühd'de, Lokman (as)'ın oğluna nasihatını zikreder: "Ey oğlum! Alimlerle otur. İki dizinle onlara yakın ol. Çünkü Allah (cc) hikmet nuru ile kalpleri, yeryüzünü bol yağmurla diriltiği gibi diriltir."

Muaz b. Cebel: "İlmi öğrenin, çünkü ilmi öğrenmek, Allah'tan korkmaktır. İlmi taleb etmek ibadet etmektir. İlmi müzakere tesbih etmektir. İlmi araştırmak cihattır. Bilmeyene öğretmek sadakadır. Ehli olana vermek yakınlıktır. Çünkü ilim, haram ve helallerin alametlerini verir ve cennet ehlinin yolunu aydınlatır. İlim yalnızlıkta arkadaş, gurbette yoldaş, halvette sırdaş, sıkıntı ve ferahta delil, düşmanlara karşı silah, dostların yanında süstür. Allah (cc) onunla insanları yükseltir, onları hayra önder, eserleri anlatılan, fiillerine uyulan, görüşlerine başvurulan kimseler kılar. Melekler onlarla dost olmak ister, kanatlarıyla onları okşar. Her kuru ve yaş olan, denizdeki balıklar ve denizin ince kumları, yeryüzünün yırtıcı hayvanları hep onun için istiğfar ederler. Çünkü ilim kalplerin cehaletten dirilmesi, gözlerin karanlığa karşı kandilleridir. Kul ilimle hayır mertebelerine ve dünya ve ahirette yüksek derecelere erer. İlmi düşünmek oruca, ilmi okumak namaza denktir. Sıla-i rahim onunla yapılır, helal ve haram onunla bilinir. İlim amellerin önderidir. Amel ilme tabidir. İlim mesud ve bahtiyarlara ilham edilir, bedbahtlar (ondan) mahrum edilir" der.

Bu ifadeleri Taberânî, İbn Abdilberr ve başkaları rivayet etmişlerdir. Hatta bu ifadeler merfu olarak Resulullah (sav)'tan rivayet edilmişse de, mevkûf olması (sahabe kavli) daha sahihtir.

Şeyhin maksadı şudur: "Çünkü ilim kalplerin cehaletten dirilmesidir." O halde kalp ölüdür. Kalbin hayatı, dirilmesi ilim ve imanladır.

Altıncı mertebe: İrade ve himmet hayatıdır. İrade ve talep zayıflığı kalbin hayatının zayıflığından ileri gelir. Kalbin hayatı ne kadar mükemmel olursa, himmeti de o derece yüksek, irade ve muhabbeti daha güçlü olur. Çünkü irade ve muhabbet, sevilen muradı hissetmeyi ve kalbin kendisi ile talep ve iradesi arasında engel olan afetten kalbin selametini takip eder. O halde talep zayıflığı ve himmet gevşekliği ya şuur ve his noksanlığından ya da hayatı zayıflatan bir afetten ileri gelir ve şuur ve irade gücü hayatın güç ve kuvvetine şuur ve iradenin zayıflığı kalbin hayatının zayıflığına delildir. Nasıl ki, himmetin yüksekliği irade ve talebin doğruluğu hayatın kemalindendir; işte bu, en mükemmel ve hoş hayatı elde etmeye delildir. Çünkü hoş bir hayat ancak yüksek himmet, sadık muhabbet, halis irade ile elde edilir. Hoş hayat buna göredir. İnsanların hayat itibarı ile en hakir olanı himmetçe en hakir ve önemsiz olanıdır. Ve hayvanların hayatı böylelerinin hayatından daha hayırlıdır. Şu beyitler bu nanaya söylenmiştir:

Ey aldanmış! Gündüzün gaflet ve yanılma,
Gecen, uyku ve ölümle geçer.
Akibetini inkar edecek olduğun şey uğruna çabalar durursun.
Dünyada hayvanlar böyle yaşar.
Fani olan şeyle mutlu olur, arzu ile ferahlarsın.
Uyuklayanın rüyada aldığı lezzet gibi...

Maksat şudur: Kalbin hayatı ilimle, irade ve himmetledir. İnsanlar bir kimsede buna şahit oldukları zaman "Bunun kalbi diridir" derler. Kalbin hayatı, Abdullah b. Mübarek'in şu beyitlerde söylediği gibi, zikrin devamı ve günahları terketmekle olur:

Günahlar kalpleri öldürür.
Günahlara devam zillet doğurur.
Günahları terk kalbin hayatıdır.
Günahlara isyan sana daha hayırlıdır.
Dini, melikler ve kötü alimlerle ruhbanlar bozmadılar mı?
Nefisleri sattılar, kar etmediler, satışta nefislerin bedelleri artmadı.
İnsanlar zulüm içinde, nimet içinde oldular.
Akıllı kimseye zulmün zararı apaçıktır.

Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye'den duydum, Derdi ki: "Her kim her gün kırk kere sabah namazının sünneti ile farzı arasında "Ya hayy! Ya kayyum! La ilahe illa ente" (Ey diri, ey kayyum. Senden başka hiçbir ilah yoktur) derse, bu dua ile Allah (cc) onun kalbini diriltir.

Allah (cc) nasıl ki bedenin hayatını yemeye ve içmeye bağlamışsa, kalbin hayatı da zikrin devamına, Allah'a dönmeye, günahların ve kalbe çöreklenen gafletin atılmasına bağlıdır. Kötülüklere ve çok kısa zamanda sona erecek şehvetlere bağlanmak bu hayatı zayıflatır ve zayıflık o kişi ölene kadar, üstüne üstüne gelir durur. Ölmesinin alameti ise maruf olanı bilmemesi,münkeri (makul ve meşru olmayanı) hoş görmesidir. Tıpkı Abdullah b. Mes'ud'un dediği gibi: "Hakkında şu beyti söyledikleri ölü kalpli kimse kimdir bilir misiniz?"

Ölüp de huzura kavuşan ölü değildir.
Gerçek ölü, dirilerin ölüsüdür.

Abdullah İbn Mes'ud (ra)'a sorarlar: "Kimdir o?". O da: "Ma'rufu bilmeyen, münkeri hoş gören kimsedir" der. Gerçek kişi,bedeninin değil, kalbinin ölümünden korkan kimsedir. Çünkü şu halkın ekserisi bedenlerinin ölümünden korkaklar, kalplerinin ölümüne hiç aldırmazlar. Hayat namına ancak tabii hayatı bilirler. İşte bu, kalbin ve ruhun ölmesi yüzündendir. Çünkü, şu tabii hayat, gelip-geçici gölgeye ve çabucak kuruyan bitkiye, insana hakikatmiş gibi gelen uykuya benzer ve uyanınca anlar ki, gördüğü hayal imiş. Nitekim Ömer b. Hattab (ra) der ki: "Dünya hayatı- başından sonuna dek- bir tek adama verilse, sonra ona ölüm çatıp gelse, o kişi sevinçli bir rüya görüp de sonra uyanan, bir de ne görsün elinde hiçbir şey olmayan kimse gibidir."

Demişlerdir ki: "Ölüm iki çeşittir. İradî ölüm ve tabii ölüm. Kim nefsini iradi olarak öldürürse tabii ölümü onun için hayat olur." Bunun manası şudur: İradî ölüm öldürücü şehvetleri bastırmak, yakıcı şehvet ateşini söndürmek, yok eden azgınlığını teskin etmektir. İşte o zaman, kalp ve ruh,kulu kemale erdirecek şeyleri düşünmeye, onları marifete ve onlarla meşgul olmaya koyulabilir. Ve o zaman görür ki, çok yakında gelip-geçici gölgeyi, devamlı, lezzetli bir hayata tercih etmek, zararların en büyüğüdür.

Şehvetler coşuyor, lezzetler tercih ediliyor,alışkanlıklar baskın geliyor, mizaç ağır basıp hakim oluyorsa, işte o zaman kalp ya esirdir, zelildir veya mağluptur, vatanından, yegane karargahından çıkarılmıştır veyahut da katledilmiş ölüdür. Ölüye yara hiçbir acı vermez. Bu gibi kişinin en iyimser durumu bir harpte olmasıdır. Bu harp bazen lehine,bazen de aleyhine gelişir. Kul tabii ölüm ile ölünce bundan sonra bu faydalı ilimlerle ve salih amellerle ve nefsini öldürmekle elde ettiği üstün hallerle ruhunun hayatı oluşur. O halde oradaki hayatı şu dünyada gerçekleştireceği iradî ölümüne göredir.

Bu nokta öyle bir yerdir ki, ancak insanların akıllıları anlayabilir. Ve bunun gereğince yüksek himmet sahipleriyle temiz, iffetli nefis sahipleri amel ederler.

Yedinci mertebe: Bu mertebe, kendisi ile vasfedilmiş kimsede, yerleşik bir hayat demek olan ahlak ve övülen sıfatların hayatıdır. Bu kimse, kemal derecelerinde yükselirken bir zorluk ve meşakkat çekmez. Çünkü ahlakı ve sıfatları bunu gerektirir. Öyle ki, bunlardan tecrid olsa, tabiat ve seciyyesinden bir parça kopmuş gibi olur. Haya, iffet, cömertlik (mürüvvet), sıdk, vefa hayatı ve benzeri huylar üzere yaratılmış kimsenin nefsini baskı altına alıp yenen, mizacına hakim olan kimsenin hayatından daha mükemmeldir. Bu kimse hastalığa karşı tedavi uygularken ve hastalığı panzehiri ile yenmeye çalışırken, hastalık illetleriyle boğuşan kimse gibidir. Oysa birincisi bu illetten şifa bulmuş gibidir.

Bu ahlak o kimsede ne kadar mükemmel olursa, hayatı da o nisbette daha kuvvetli ve daha tam olur. İşte bundan dolayı "haya" huyu hem ismen, hem de gerçekten "hayat"tan türemiştir. İnsanların hayatının en mükemmel olanı, "haya" itibarı ile en mükemmel olanıdır. İnsanın hayasının noksanlığı hayatının noksanlığından ileri gelir. Çünkü, ruh öldüğünde kendisine elem verecek çirkin şeyleri hissetmez ve o çirkinliklerden utanmaz. Kişinin hayatı düzgün ve sağlam olursa, bunları hisseder ve ondan utanır. Diğer üstün ahlak ve hoş sıfatlar hayatın kuvvetinden, aksi de hayatın noksanlığından ileri gelir. İşte bunun için cesurun hayatı korkağın hayatından daha mükemmeldir. Cömerdin hayatı cimrinin hayatından, zeki ve akıllının hayatı aptal ve ahmakın hayatından daha mükemmeldir. Bunun için peygamberler hayat itibarı ile insanların en mükemmeli idiler. Hatta hayatlarındaki kuvvet toprağın vücutlarını çürütmesine engel olmuştur. Ahlakta insanların içinde en mükemmeli idiler. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra kendilerine tâbi olanlar....

Şimdi alabildiğine yemin eden, izzet-i nefsi bulunmayan, (ötekini berikini) daima ayıplayan, (gammazlıkla) laf getirip götürmeye koşan, (insanları) daima hayırdan men eyleyen, aşırı zalim, çok günahkar, kaba, haşin, bütün bunlardan başka da hayasız,soysuz kimsenin hayatına bakınız. Bir de cömert, cesur, itaatkar, adil, iffetli, iyilik eden kimsenin hayatına bakınız. Birinciyi ikinciye göre ölü mesabesinde bulursun. Şair, Allah (cc) hayrını artırsın, der ki:

Kişi- faydasızlardan sayıldığı zaman- hayattan hiçbir hayır elde edemez.

Sekizinci mertebe: Ferah ve sürûr ve Allah ile sürûr hayatıdır. Bu hayat ancak, kişinin kendisi ile farahlandığı matlubunu elde edince meydana gelir. Kişiye onun dışında faydalı bir hayat yoktur. İnsanların tümü bu hayat etrafında söz eder, fakat hepsi de onun yolunu yanlış seçer. Oraya götürmeyen, aksine ondan mahrum eden yollara girerler. Bundan çok az bir grup müstesnadır. Herkes bu hayatı arzular ama, ekserisi de mahrum olur. Mahrum oluşları,akıl, temyiz, basiret, himmet ve irade zayıflığındandır. Çünkü, bu hayatın esas unsuru keskin bir basiret ve uyanık bir himmettir. Basîret tıpkı göz gibidir. Basiretin de körlüğü, şaşılığı, zayıflığı; göz ağrısı gibi sancısı olduğu gibi, nur ve ışığı tam olanı vardır. Bu afetler, yaratılıştan yahut sonradan kazanılmış illetlerden olabilir.

Maksadımız şudur: Hayat mertebeleri içinde bu mertebe, en yüksek mertebedir. Fakat aklı şehvet diyarlarında esir olan, bütün emeli lezzetlere dalmak olan, hayatı en kötü alışkanlıklar üzere geçen, dini isyan ve günahlarla harcanmış, himmeti süflî şeylerde olan, akidesini nübüvvet kaynağından alamayan kimse o hayata nasıl ulaşır?

Artık o kimse şehvetlere dalmış, şüpheler nüks etmiş, nasihatçıdan yüzçevirmiş, mürşide itirazcı, mutluluktan gafil ve kalbi her vadide ifrada düşmüştür.

Eğer nefsinden sıyrılır, kendisi gibilere katılmaktan vazgeçerse, cehalet darlığından ilmin geniş fezasına, heva ve heves hapsinden hidayet meydanına çıkarsa, nefsin necasetini bırakıp kudsiyet temizliğine girerse, kendinin dirilmesi ile doğan, kendi ziyadeliği ile ziyade olan, kendi gücü ile güçlenen ve kendi nefsi indinde ve hemcinsleri arasında öyle birini elde ettiği için şerefli olduğu dostu görür. Ve basiret gözündeki çapağın, iman boğazına saplanmış çöpün ve helaki ile neticelenen hastalığın farkına varır.

Eğer bana "Canlıların ölüleri arasında bilinmeyen bir hayata işaret ettin. O hayatın yolunu, bir parça zevkini tadabilmem için bana gösterebilir misin? Yaşamış olduğumuz hayatın hayvanî bir hayat olduğunu anladım. Belki de hayvanların hayatı münkerlerden, hayatı boğaza takılan şeylerden uzak olduğu için ve akibet selameti olduğundan bizimkinden daha üstündür" denilirse, bu mülahazaya cevabım şudur: Allah (cc)'a yemin ederim ki senin şu hayatı, o hayatın ilmini ve ma'rifetini özlemen senin canlı olduğuna ve ölülerden olmadığına delildir.

Bu hayatın ilk yolu Allah'ı bilmen, Allah'a giden ve O'na ulaştıran yolu bulman, mizac ve tabiatının karanlıklarını, basiret ışıkları ile yakmandır. Böylece o kişinin kalbinde ahiret şahitlerinden bir şahit hasıl olur ve bütün benliği ile onlara çekilir. Fâni bağlanmalardan uzaklaşır. Tevbesini sahih kılmaya, emredilen açık ve gizli şeyleri yapmaya, yasaklanmış zahirî ve batınî şeyleri terke koyulur. Sonra kalbinde bir bekçi dikilir ve Allah'ın çirkin gördüğü, kendisine faydasız, fuzulî şeyler yapmasına izin vermez. Bununla kalbi nefsin söz ve vesveselerinden safi ve duru olur, kalbi o gibi şeylerin esiri olmaktan kurtulur ve hür olur. İşte o zaman kalbi Allah'ın zikri, muhabbeti ile ve O'na rücu ile başbaşa kalır. Rabbi ve onun zikri ile başbaşa kalmak için tabiatının ve nefsinin arasındaki evlerden çıkar. Nitekim şu beyit bu manada söylenmiştir:

Evlerin arasından çıkarım, belki bir başıma,
İçimden seninle konuşurum diye!...
İşte o zaman, kalbi düşünceleri, kendisi ile konuşması,
·Rabbini irade, O'nu talep ve O'na şevki ile birarada olur.

Eğer bu uğurda samimi olursa kendisine Resulullah (sav)'ın muhabbeti verilir ve Resulullah'ın ruhâniyeti kalbini kaplar. Böylece onu önderi, öğretmeni, üstadı, şeyhi ve kendine örnek kılar. Tıpkı Allah (cc)'ın onu kendine peygamber, resul ve kendisine hidayet eden (kendisine götüren) kıldığı gibi... Ve Resulullah (sav)'ın siretine, emrinin prensiplerine, kendisine vahyin nazil oluşunun şekline muttali olarak Resulullah (sav)'ın sıfatların, ahlakın, hareket ve sükûnundaki, uyurken, uyanıkken, ibadet ederken ailesi ve ashabı ile yaşama âdâbını öğrenir. Nihayet öyle bir hale gelir ki, sanki o Resulullah ile birlikte, ashabından biri olmuştur. Çünkü, kalbi burada tam yerleştiğinde Rabbinden ona inen vahyi anlamak müyesser olur. O derece ki, kalbi sûreyi okusa, ona ne indirilmiş, o surede neler istenmektedir, o sureden kendisinin özel olarak istifade ettiği sıfatlar ve ahlak nelerdir, kötü fiiller nelerdir gibi şeyleri anlar ve o kötü fiillerden, korkunç bir hastalıktan şifa bulmaya nasıl çalışıyorsa aynen öyle kurtulmaya çalışır ve iyi fiil ve sıfatlardan pay ve nasibini müşahede eder ve onları tamamlamaya çalışır.

Bunları başardı mı, kendisi ile Rabbinin sıfatlarını müşahede edeceği başka bir göz açılır. Nihayet o sıfatlar kalbine gözle görülüyormuş hale gelir ve böylece, Rabbin mahlukatı üzerinde, arşında oturmasını ve kendi nezdinden, ülkesini idare etmeye emrini, vahiy ile konuşmasını, kulu Cebrail'e vahyi ile konuşmasını, o emri dilediği kimseye dilediği şeyle göndermesini, işlerin O'nun katına çıkmasını ve O'na arzedilmesini, bütün bunları müşahede eder ve onun kalbi, kullarına üstün gelen, emreden, yasak eden, peygamberlerini gönderen, kitaplarını indiren ma'bud ve itaat olunan bir Rab müşahede eder. Hiçbir ortağı, benzeri ve dengi olmayan, hiç kimsenin O'nunla birlikte işten pay ve hissesi olmadığı, aksine işlerin tümünün kendine döndüğü bir Rabb müşahede eder. Rabbını mülkü ve idareyi yürütüyorken müşahede eder. Bütün hareket, sükûn, fayda, zarar, bağış, vermeme, kabz ve bast'ın ancak O'nun kudret ve tedbiri ile olduğunu görür. Bütün kâinatın O'nunla ayakta durduğunu, oysa kendisinin nefsi ile bizzat kaim olduğunu görür. O halde O, bizzat kendi nefsi ile kaim, kendinden başka her ne varsa onları ayakta tutandır.

İşte bunlar kalbine yerleşti mi, bütün kemal sıfatlarını sahih kılan sıfatı müşahede eder. Bu sıfat, mükemmel oluşu, "işitme", "görme", "kudret", "irade", "kelam" vesâir kemâl sıfatlarının da mükemmel olmasını gerektiren "hayat" sıfatıdır. Ve yine bütün fiil sıfatlarını sahih kılan "kayyûm" sıfatını görür. O halde "hayy", "kayyum" (diri ve gökleri, yeri ve herşeyi tutan) olan bütün kemâl sıfatları kendisinin olandır. O dilediğini yapar.

Kalbi bu dereceye vardığı zaman, kendisine "yakınlık" ve "beraberlik" tablosu açılır ve Allah (cc)'ın kendisi ile birlikte semaların üzerinde, arşı üzerinde, mahlukatından uzak, yapma (sun'), idare etme, yaratma ve emir vermekle birlikte kendisinden gâib olmadığını müşahede eder. Kulun indinde ta'zim ve iclâl ile birlikte bu sıfata ünsiyet hasıl olur. Kendisi yalnızlık duyarken O'nunla ünsiyet eder, zayıf iken kuvvet bulur. Hüzünlü iken O'nunla ferahlık duyar. Kaybetmiş iken O'nun sayesinde bulur. İşte o zaman şu hadis-i kudsînin tadını elde eder.

"Kulum, nafilelerle bana yaklaştıkça ben onu severim. Onu sevdiğimde, işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse ona veririm. Bana sığınırsa onu korurum" (Müsned, VI/256).

Mutlak olarak hayatın en hoşu bu kulun hayatıdır. Çünkü bu kul sevmekte ve sevilmekte, Rabbine yaklaşmakta, Rabbi de ona yakın olmaktadır.Kalbini aşırı şekilde kuşattığından, zikrini adet edindiğinden, Rabbi onun sevgilisi olmuştur. Bütün himetini onun hoşnudluğuna bağlaması, işitmesi, görmesi, eli ve ayağı mesabesindedir. Eğer kul tutarsa, onunla tutar, yürürse onunla yürür. Bu manayı anlamakta güçlük çekiyorsan, mükemmel bir sevgi ile sevenin sevgilisi ile işittiğini, gördüğünü, dokunduğunu ve yürüdüğünü anlamak sana zor geliyorsa, bırak bütün bunları! Bu işleri ehline bırak! Şu beyit bu manadadır:

Heva ve hevesleri, bununla tanınan insanlara bırak,
Sevgiye göğüs germişlerdir. Nihayet sevginin zoru bile
Onlara yumuşak olmuştur.

Çünkü Rabbine sülûk edenin himmeti hâla iki şeye bağlıdır: Kalbi samimi sevgiye vermek, emre sarılmaya gücünü sarfetmek sâlik, sırrında O'nun marifetinin şahitleri, O'nun sıfat ve isimlerinin eserleri belirinceye kadar böyle olmaya devam eder.

Fakat bu husus zaman zaman kuldan kaybolur. Zaman zaman da görülür. Cûdun (cömertliğin) hakikatinden belirir. Fetret sebebi ile kaybolur. Fetretler kuldan ayrılmayan şeylerdir. Her amel edenin bir keskinliği ve her keskinliğin de fetreti vardır. Bu fetretin en yükseği vahyin fetreti (vahye ara verilmesi)dir. Vahyin fetreti feygamberlere mahsustur. Özel halin fetreti ariflere, himmetin fetreti müridlere, amelin fetreti de abidlere mahsustur.

Bu fetretlerde çeşit çeşit hikmet, rahmet, ilâhî tanıtmalar ve nimetin değerini bildirme, nimete şevki yenileme, nimete vecdin halis kılınması ve başka şeyler vardır. Bu şahitler tekerrür edip artar da artar. Nihayet istikrar bulup kulun bunlarla kalbi boyanır ve bu fetret onu yolundan alıkoymaz. Aksine kula nimet, rahat ve ferah verir.

Sevenin himmeti, sevgilisini daha ziyade severek ve o muhabbeti kuvvetlendiren sebeplere sarılarak, ruhu sevgilisine taalluk ettiği zaman, bu uğurda çalışır. Sonra oradan sevgilisinin kendisini sevmesini talep etmeye terakki eder (yükselir) ve bu uğurda çalışır. Birinci talebi yok olmaz ve asla ondan ayrılmaz. Aksine bu birincinin içerisine ikinci talebi de dahil olur. Ve himeti iki şeye birden bağlanmış olur. Çünkü kul "işittiği kulağı, gördüğü gözü olurum" (Müsned, VI/256) mertebesini bu ikinci unsurla elde eder. Bu ikinci unsur kulun sevgilisine sevgili olmasıdır. Hadis-i Kudsîde: "Onu sevdiğim zaman, onun kulağı, gözü... olurum" şeklinde ifade buyurduğu gibi, kul Rabbini sevmesini muhafaza ve Rabbinin de sevgisini kendine celbetmek için Rabbine yaklaşmaya çare arar. Ve o zaman, O'na çeşit çeşit vasıtalarla sevgilisinin sevgisini ciddiyetle talep eder. Ve kalbi, muhabbet, inâbe (ona dönme), tevekkül, havf ve ümit (reca) ile, lisanı zikir, sevgilisinin sözünü okumakla, organları ibadetlerle meşgul olur. Kısacası, o sevgilisine yaklaşmaktan asla geri durmaz.

İşte bu, kendisine ancak sayılan vasıtalarla ulaşılan ve ancak şu kapı ve yoldan varılan gayeye götüren yolculuk (seyr-i sülûk) tur. Ve o zaman kul için sülûku esnasında huzur, heybet, murakabe, başka düşünceleri yok etme ve bâtınını tahliye etme gibi sülûkun bütün dalları biraraya gelir. Çünkü seven -önce- zahirî amellerle yaklaşmaya başlar. Onlar yaklaşmanın zahiridir. Sonra buradan takarrub (yaklama) haline terakki eder. Bu, bütün benliği, ruhu, kalbi ve bedeni ile sevgilisine çekilmesidir. Sonra bundan da ihsan haline terakki eder de Allah (cc)'a sanki görüyormuşçasına ibadet eder. Ve o zaman Allah (cc)'a batınından, muhabbet, inabe, ta'zim, iclal ve haşyet gibi kalbin amelleri ile yaklaşır. O zaman kulun batınından ruhunu bağışlayarak cömertlik, sevgilisinin muhabbeti uğrunda tekellüfsüz (zorlamaksızın) cömerdlik kaynaklanır ve doğar. Böylece ruhu, nefsi, nefes ve iradesi, zoraki değil, hâl itibarı ile, sevgilisi için amelleri ile cömert olur. Seven bunları bulduğunda yaklaşma halini, yaklaşmanın sırrını ve bâtınını elde eder. Eğer bunları bulamazsa sadece lisanı, bedeni ve zahiri ile yaklaşır. Fakat buna devam etsin, zikirlerle ve amellerle yaklaşmaya kendini zorlasın. Belki yaklaşma halini elde eder.

Bundan sonra bunun arkasında "bâtınî yaklaşma" vardır ki, bunun durumu da başkadır. Bunu hiçkimse mahlukatın Allah (cc)'a en yakın olan, Resulullah (sav)'tan daha güzel ifade edemez. O, Rabbinin bu konudaki sözünü bizlere şöyle ifade eder: "Kim bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir zira' (1) yaklaşırım. Kim bana bir zira' yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim" (Buhari, Tevhid 15, 43; Müslim, Zikr 3, 18, 19, 21).

Böylece seven bu kimse, kendi bâtınında bu hadisin manasını hakiki bir zevk olarak duyar. Resulullah burada yakınlığın mertebelerinden üç mefhumu zikreder ve bu ifadelerle, o mertebelerin altına ve üstüne dikkat çeker. Kul, Rabbine bir karış yaklaşınca O'nun da kula bir zira' yaklaştığını zikreder; kul yaklaşmanın hakikatini tattığı zaman oradan zira' yaklaşmasına intikal eder ve böylece Rabbın da kendine bir kulaç yaklaşmasının zevkini tadar. Bu ikinci yaklaşmanın tadını tadınca, o zaman Rabbine koşar adım yürür ve Rabbinin kendisine koşarak gelmesinin tadını tadar. Hadis burada, kulu kendine koşarsa, sevgilisinin kendine yakınlığı kulun kendisine koşmasından daha fazla olacağına dikkat çekerek son buluyor.

---

(1) Zira': Orta parmak ucundan, dirseğe kadar olan bir uzunluk ölçüsü, arşın (Çev).

Allah (cc) buradan ötesini hadisle anlatmamıştır. Ya mükafat şahidi büyük olduğu için veya kul hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer kalbinin hatırına gelmeyecek mükafata girdiği için ya da kulu bundan sonraki mertebeye ulaştırmak içindir. Sanki kula: "Artık gerisini buna kıyasla! Sen Rabbine yaklaşarak ne kadar fedakarlık edersen, Rabbin sana, ondan daha fazlası ile yaklaşır. Buna göre, "Bu zikredilen yaklaşma mertebelerine göre eşlik et" denmektedir; yani, her kim sevgilisine ruhu ile, bütün gücü ile, iradesi, sözleri ve amelleri ile yaklaşırsa, Rabb da kulunun kendine yaklaşmasına misliyle mukabele eder.

Bütün bu mertebelerdeki yakınlık, hissî veya elle dokunulan mesafe yakınlığı değildir. Aksine o, hakiki yakınlıktır. Allah (cc) arşı üzerinde, semalarının üstünde, kul ise yerdedir. İşte bu nokta seyr-i sülûkun sırrı ve kulluğun hakikatidir. Sûfilerin üzerinde söz ettikleri "vuslat" budur. Bu işin esası ve özü, önce "yaklaşma"yı arzu etmek, ikinci olarak "yaklaşmak", üçüncü olarak da "yakınlık hali"dir. Bu, bütün benliğinle sevgiliye gitmek, O'nun olmaktır.

Bu "gitme"nin aslı ise, O'nun muradı, arzusu sebebi ile kendi arzundan ve kendi haz ve nasibinden uzaklaşmanın, aksine, bütün nasibin ve muradının sevgilinin olmasıdır. Gördüğümüz gibi, sevgilisine herhangi bir şeyle biraz yaklaşan, buna karşılık, kendisininkinin kat kat fazlası ile mükâfat görür. Ve yine gördük ki, yaklaşmalar içinde en üstünü kulun zahirî ve bâtınî, vücudu ve bütün benliğiyle sevgilisine yaklaşmasıdır. Bunu kim yerine getirirse, bütünü ile yaklaşmış ve kendi benliğinde sevgilisi haricinde kimseye en ufak bir parça bırakmamış demektir. Nitekim şu beyit bu manadadır.

Senden başkası için orada hiçbir kalıntı yoktur,
Ki kınayanlar oradan, kınamaya bir yol bulsunlar.

O'na amellerle yaklaşana, yaklaştığı şeyin kat kat fazlasını verir: "Yaklaşma hali", "zevki" ve "yaklaşma vecdi" verdiği kimseler hakkında neler tahmin edersin? Ya O'na ruhu ile, bütün iradesi, himmeti, söz ve amelleri ile yaklaşanın durumu hakkında zannın nedir?

Buna göre, kul sevgilisine nasıl canını verirse, (ki O uğruna cömert olunmaya layıktır. Çünkü, amele uygun bir mükafat olarak herşeye bedel kulun nasibi ve payıdır) o halde mükafat da yapılan ve O'na sunulan amel cinsinden olur. Bu ifademize birçok delil vardır.

Birinci delili: Allah Teala'nın şu sözüdür: *"Kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona bir çıkış yeri ihsan eder. Onu hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten rızıklandırır. Kim Allah'a gücenip dayanırsa, O, kendisine yetişir"* (Talak, 2, 3). Burada Cenab-ı Hakk, gördüğün gibi iki mükafatı birbirinden ayırır. Kendine güvenen (tevekkül eden) kimseye kendisinin ona yetişmesi ve kâfî olması ile mükafatını verir.

İkinci delil: Şehid hayatını Allah (cc)'a verdiği zaman, Allah Teala, kendi yakınlığı ve kerameti mahallinde kendi nezdinde, onu daha mükemmel hayatla telafi eder.

Üçüncüsü delil: Bir kimse birşey verdi mi, Allah (cc) ondan daha hayırlısı ile karşılık verir.

Dördüncü delil: Allah (cc) Teala'nın şu sözüdür: *"Öyle ise siz beni (taatle) anın, ben de sizi (sevap ile) anayım. Bir de bana şükredin, bana nankörlük etmeyin"* (Bakara, 152).

Beşinci delil: Hadis-i Kudsîde yer alan şu sözüdür: "Kim beni içinden anarsa, ben de onu nefsimde anarım. Kim beni bir toplulukta anarsa ben de onu ondan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım" (Buhari, Tevhid 15, 43; Müslim, Zikr 3, 18, 19, 21).

Altıncı delil: Yukarıda geçen "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın (zira') yaklaşırım " hadis-i kudsîsidir (Buhari, Tevhid 15, 43; Müslim, Zikr 3, 18, 19, 21).

Kul, rabbine sunduğu şeyden daha üstününü elde etmekle daima karlıdır. Bu kalbi, ruhu ve ameli ile O'na yaklaşan kula, Rab, insanların yaşadıkları hayat çeşitlerine hiç benzemeyen bir hayat bahşeder. Hatta onun hayatına nisbetle hayatı öyle olmayan, dünyadakilerin hayatına ve lezetlerine nisbetle ana karnındaki ceninin hayatı gibi bir hayat, hatta ondan daha muazzam hayat verir.

Bu sıraladıklarımız bu hayatın şeref ve üstünlüğünün beyanına dair bir örnektir. Her ne kadar bunun bilgisi kişiye hoş bir hayat gerektiriyorsa da, kalp bunun ilmi ile boyanır ve kişinin zatından ayrılmayan bir hal olursa durum nasıl olur. Bir tasavvur edin. Ancak Allah'tan yardım dilenir.

Bu hayat gerçekte dünya hayatı ve onun nimetidir. Bunu kim kaybederse, normal tabiî hayatını kaybetse daha evladır. Şu beyit bu manadadır.

Bu gencin hayatıdır. Eğer kaybedilirse,
Hayat için gencin kaybedilmesi kendine daha layıktır.

Hayat ancak sevgilileri ile mesrûr olan, nefisleri O'nda sükûna erip, kalpleri onda mutmain olan, O'nun yakınlığı ile ülfet edip, sevgisi ile refah içinde olan sevenlerin hayatıdır. Kalpte bir ihtiyaç vardı ki, bunu ancak Allah (cc) muhabbeti, O'na yönelme, O'na dönüş giderebilir. Bunun haricinde dağınıklığı asla düzene girmez. Bunu elde edemeyenin hayatının tümü hemm, gam, elem ve iç yangısıdır. Çünkü o kişi yüce bir himmet sahibi ise, nefsi dünya peşinde paramparça olur. Çünkü himmeti, dünyada şu saydıklarımız olmazsa asla hoşnud olamaz. Eğer değersiz ve alçak ise, o zaman hayatı en hakir hayvanların hayatı gibidir. O halde, ancak ilk sevgili ile mesrûr olunur. Şu beyitler bu makama uygundur:

Kalbini heva ve hevesten dilediğin yere naklet!
Sevgi ancak ilk sevgili içindir.
Delikanlı yeryüzünde nice nice menzile ısınır.
Özlemi daima ilk menziledir.

Dokuzuncu mertebe: Ruhların bedenden ayrılıp, şu hapisten ve darlığından kurtulduktan sonraki hayatıdır. Çünkü bunun gerisinde geniş feza, rahatlık, merhamet ve rahat vardır. Şu dünyanın o fezaya göre durumu, ana karnının şu dünyamıza göre durumu gibi veya ondan da daha aşağıdır.

Ariflerden biri der ki: "Dünyadan çıkmaya koşman, dar hapisten sevdiklerine çıkmaya ve göz alıcı bahçelerde onlarla buluşmaya koşman gibi olsun." Allah (cc) bu hayat hakkında: *"Şimdi (ölene gelince) eğer o, mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzellik rızık ve naim cenneti onundur"* (Vâkı'a, 88, 89) buyurur.

Bu hayatın hoş oluşuna; en yüce dosta arkadaş olmak, eziyet veren, faydasız, beraber olmak ve onunla yaşamak bir yana görmesi ve müşahede etmesi bile hayatı zehir eden dosttan ayrılma ki, nihayet Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehidlerle, salih kimselerle beraber, Rahman ve Rahim olan Allah'ın eman ve teminatında bulunan yüce dosta katılmak, buna delil olarak yeter. Şu beyitler bu manadadır:

Hayatı övüp bunda ileri gittiklerinde,
Ölümde bilinmeyen bin fazilet vardır, dedim.
Bu faziletten biri, ona kavuşmakla,
Ona kavuşmanın emniyeti ve insafsızlardan ayrılmaktır.

Ölümde hiçbir hayır olmasa, sadece, şu bahsettiğimiz hayata giriş kapısı ve oraya geçiş köprüsü olmak özelliği bile mü'mine değerli bir şey olarak yeter. Şu beyitler de bu manadadır:

Allah ölümle bize hayırlı bir mükâfat vermiştir.
Çünkü o, her yerden bize daha layık ve daha hoştur.
Nefisleri eziyetlerden hızla kurtarır,
Daha şerefli yurda yaklaştırır.

Şu kısa ömürde kısa müddetle çalışmak, çile çekmek, ağır yükleri omuzlamak, yorgunluk, meşakkat hep şu hayat içindir. İlimler ve ameller o hayata vesiledirler. O hayatta uyanacağız. Ondan önceki hayatımız uyku idi. O hayat cevher, ondan öncesi alamettir.

Bu hoşlanılmayan şeylerin yokluğu ile ünsiyet makamında ve kudsiyet huzurunda sevgilinin elde edilişini biraraya getiren bir hayattır. Arzulanan şeyin imkansız, sevilenin kayıp olmadığı bir yerde, iç huzuru, rahat ve sürûrun olduğu yerde, kulun mahiyetinin aslını anlatamayacağı yerdeki bir hayattır. Kul mahiyetini anlatamaz, çünkü bu hayat, bilmediğimiz bir beldededir. Bizimle o belde sakinleri arasında dostluk ve arkadaşlık yoktur. Nefis- şu faydasız dar hapse uzun zaman ülfet ettiğinden- buradan o beldeye geçmekten hoşlanmaz. Beden ayrılacağını hissedince tiksinir.

Bu hayat hakkındaki bilgimiz, mahlukatın en mükemmeli, en alimi ve en samimisi, Hz. Muhammed (sav) vasıtası ile sağlanan ilahî haberler ve bu hayatın şahitleri ehl-i imanın kalplerine kaim olmuştur. Nihayet onlar için 'ıyân' (apaçık görme) mertebesine çıkmıştır. Böylece onların nefisleri, şu gelip geçici gölgeden, yok olan hayalden, çeşit çeşit üzüntü ve bulanıklıklarla karışık şu fâni hayattan kaçmıştır. Şu bahsettiğimiz hayatı arzu ederek, o melekut'a özlem duyarak, şu sürûra vecd duyarak, bu sınırda coşarak, şu devamlı nimet mahallinden gelen resîme özlem duyarak....

Allah'a yemin ederim ki, adalet, bereket, emniyet ve sürûr ülkesine yola çıkan, yolu üzerinde her meşakkate, acziyete ve kuraklığa sabreder, geri kalanlar onlara en muhtaç iken terkeder, münâdi ona "hayye ale'l felah" diye nida ederken, çağrısına icabet eder. Ona vasıl olmak uğruna, sevenin hoşnud olup boyun eğerek bağışladığı gibi, nefsini bağışlar, sabah-akşam yürüyüşüne devam eder. Meşakkate göğüs gerip sabreder. Şu beyit bu manadadır:

Meşakkate göğüs gerip sabrederler,
Ölünce ona kavuşurlar.

Vallahi bu, o yurda göre günün bir saati gibi kısa olan şu insan ömrünün yanında ne zordur, ne de şiddetlidir.

"Onlar tehdid edilmekte oldukları (azabı) görecekleri gün sanki kendileri (dünyada) gündüzün bir saatinden başka durmamış gibi (olacaklardır)" (Ahkâf, 35). *"O gün (kıyamet günü Allah) hepsini biraraya toplayacak. Sanki onlar gündüzün bir saatinden başka (bir müddet) eğlenmemişlerdir. Birbirini tanıyacaklardır"* (Yunus, 45).*"Onlar onu gördükleri zaman sanki (dünyada) bir akşam, yahut bir kuşluk vaktinden fazla kalmamışlardır"* (Naziat, 46).

"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar bir saatten fazla kalmadıklarına yemin eder(ler)" (Rûm, 55).

"Buyuracak ki: "Yerde kaç yıl kaldınız?" Şöyle diyecekler: "Bir gün, yahut bir günün bir kısmı (müddetle) kaldık. Sayanlara sor şimdi." Buyuracak ki: "Az bir zamandan (fazla) kalmadınız. (Cehennemde kalacağınız ebedi zamanları) hakikaten bir bilseydiniz." (Mü'minun, 112-114).

Bizden biri yüzüstü, yollarda taş ve dikenlerden sakına sakına şu hayata sürüklense bu, öbür dünyada karşılaşacağı şeylerin yanında ne daha fazladır, ne de aldatmacadır.

Bu iki hayatı olduğu gibi müşahede eden idrake ve daha düşük olanı daha yüksek olana tercih eden himmete yazıklar olsun! Bu ancak ve ancak işlerin dizgini elinde olanın tevfiki (başarı nasib etmesi) ile olur. Herşeyin başlangıcı O'ndan ve sonu O'nadır, kendilerine bedbahtlığın baskın olduğu nefisleri o yurda seferden alıkoyan, kendisinden en güzel (bir saadet) takdir edilmiş kimselerin kalplerini oraya cezbedendir. Onları yolda sebat ettirmiş ve tehlikelere dalmalarını kolay hale getirmiştir. Onlar ömürlerini geride kalanlarla harcamışlar, bunlar ise, ömürlerini yürüyenlerle yol alarak tüketmişlerdir. Kesif bir şekilde toz dumana karışmış, bu toz bulutunun içinde yürüyenlerle, geri kalanlar kaybolmuşlardır. O toz yakında dağılacak, çalışanlar kazanacaklar, beyhude laf söyleyenler hüsrana uğrayacaklardır.

Bu hayatın lezzeti ve hoşluğu hakkında Resulullah (sav): "Şehidden başka, -Allah indinde hayra eren- ölmüş hiçbir nefsi dünyaya dönmek, dünyayı ve dünyadakileri elde etmek sevindirmez. Çünkü şehid, Allah (cc)'ın kendine olan ikramını gördüğü için dünyaya dönmeyi temenni eder" buyurur (Müslim, İmare 198; Nesei, Cihad 33; Müsned IV 318, 322). Yani, şehid dünyaya, Allah (cc) uğrunda bir daha çarpışmak için, dönmeyi temenni eder.

Ariflerden biri şu şiiri söyleyen birini duyar:

Hayat ancak ve ancak lezzetin hayvanlığındadır
Filozofun dediği de budur.
Ölümün kadehini yudumlamakta ahmakla asalak eşittir.
Ahmak olan toprağın altına, akıllı olan gibi girer.
Eğer açık soru şek ve şüpheyi giderecekse, onları toprağa sor bakalım

Arif bu şiiri duyunca şöyle der: Allah (cc) onun canını alsın. Dine ve akla karşı ne de inatçıymış! Bu şiir fıtrata, şeriata, akla,imana ve hikmete düşman olanın nefesidir. Ey zavallı! Salih ve fasid, alim ve cahil ölümde eşit oluyorlar ve hepsi birden toprağın altına gidiyorlar diye akibetlerinin de bir olması mı gerekir? Şöyle düşünelim: Bir diyardan diğerine yolculuk eden bir toplum yolda eşit değiller mi? Evet eşitler. Varacakları yere ulaştıkları zaman her biri, kendine hazırlanan yere konaklamıyor mu? Her biri, yol arkadaşının karşılandığından başka türlü karşılanmıyor mu? Her bir grup için ev yok mudur? Ve onların her biri kendine layık bir yere oturtulmuyor mu? O halde şu birşeyle karşılaşıyor, bu onun aksi bir şeyle karşılaşıyor? Padişah sevdiği birşeyi getirip takdim edene ikram, hoşlanmadığı bir şeyi getiren ceza vermez mi? Bir kafile şehre gelince kimi şehrin köşklerine, bahçelerine, güzel yerlerine konaklarken, kimi de köpeklerin arasında yolun ortasına inmiyor mu? Bunların ikisi de aynı annenin karnından gelip, birisi mülke konup diğeri esaret ve çileye düçar olmuyor mu?

Ey şair! "Onları kara toprağa sor" diyorsun. Biz onları kara toprağa sorduk. Ve bize, kendilerinin, cesetlerini, cüsselerini mafsallarını içine aldığını, yoksa küfürlerini, imanlarını, neseb ve şereflerini, hilm ve taşkınlıklarını, itaat ve masiyetlerini bağrına almadığını haber verdi. Yine ne yakînî imanlarını, ne şüphelerini, ne tevhidlerini, ne şükürlerini, ne zulümlerini, ne adaletlerini, ne ilimlerini ve ne de cehaletlerini bağrına almadığını haber verdi. Kara toprak bize çürümüş cesetlerden, dağılmış bedenlerden, paramparça olmuş mafsallardan haber verdi ve "Bendeki bütün haber bundan ibaret" dedi.

O ruhların haberini ve gittikleri yeri Rabbu'l-âlemin'in kitaplarına, sadık peygamberlerine ve onların yerini alan halifelerine sorun. Kur'an'a sorun, yakînî haber oradadır. Kur'an'ı getirene sorun. O bu konuda ariflerin en arifidir. İlim ve imana sorun. Onlar makbul şahiddirler. Akla, fıtrata sorun. Haberin aslı, hakikati onlardadır: *"Yoksa kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip de salih amellerde bulunanlar gibi mi yapacağız, dirim ve ölümleri bir mi olacak sandılar? Hükmedegeldikleri (bu) şey ne kötüdür"* (Câsiye, 21). Hakimlerinin hakimi olan Allah (cc) ancak cahillerin en cahiline yakışan bu çeşit zan ve tahminden münezzehtir.

Sonra der ki: Bu konuda iki kişi müşahede etmekteyiz: Biri eşyaya bakar, diğeri eşyayı düşünür. Birincinin o eşyalardan gözü kamaşır, şaşırır. Çünkü eşyanın şekilleri, görünümleri, çizgileri onun zihnini ve hislerini alır, fikir ve kalbini dağıtır, eşyaya bakışı his gözü iledir. Bunun için kendisine ibret semeresi ve deneme meyvesi vermez. Çünkü o kişi önce ibret almayı kaybedince, buna bağlı olarak peşinden deneme ve tecrübe etmeyi de kaybeder.

Eşyayı düşünene gelince, onun eşyaya bakışı kendisini eşyanın dış görünümlerinden hakikatlerine ve o eşyadan murad olunan fikre, varlığındaki ince hikmetlere ve tam ilme geçiş yapmaya sevkeder. İşte bu bakış o kişiye eşyanın mertebelerini temyiz edip ayırma, faydalısını, zararlısını, sağlamını, sakatını, baki olanı ile fani olanını, kabukla özü tanıma gücü verir. Ve yine bu bakış ona dünyanın ekin yeri, ahiretin hasat vakti olduğunu ve dünyanın bir geçiş yeri, ahiretin kalıcı yurt olduğunu öğretir.

O kişi, dünyanın bir yol ve geçiş yeri olduğunu bilince, kalacağı yer için azığını hazırlaması uygun olur. O zaman bilir ki, kendisi bu yurtta ebedi kalmak ve yerleşmek için yaratılmamıştır. Fakat, başka bir mekana, menzil ve sığınağa geçmek için yaratılmıştır. İnsanoğlu, bütün şeriatlarda, bütün peygamberlerin dilinde ve her işaret ve delilde buna çağrılmıştır. İnsana bu hususta bir bayrak dikilmiş ve o uğurda birçok misal getirilmiştir. Ve insan ilk yaratılışı, onun ana maddesi ve sair ahvali, yiyecek ve içeceğinin, yer ve semasının ahvalı hakkında uyarılmıştır. Şüphesi yokedilmiş, açık delil verilmiş ve getirilmiştir. Kendisinin mazereti son derece kabul edilmiş ve kendisine tam bir mühlet verimiştir. Ve böylece aklı sağlıklı, fıtratı sağlam olan kimse için bu mekandan göçüp gitmenin zarûri ve oradan intikalin hiç şüphesiz hak olduğu ve kendisi için başka bir mahal olduğu apaçık belli olmuştur. Ve yine kendisinin o mahal için yaratılıp vücuda getirildiği, oranın kendisi için hazırlandığı ve varacağı yerin orası olduğu ve oraya geleceğinde hiçbir şüphe olmadığı, şu bulunduğu (düya) yurdunun bir geçiş yurdu olup kalıcı bir yurt olmadığı ortaya çıkmıştır.

Kısacası, mevcut olan eşyayı düşünen, o eşyaya sadece bakmakla yetinmeyen kimse, eşyanın, bu hayatın gerisinde,bundan daha mükemmel olan başka bir hayat olduğuna ve şu (dünya) hayatının o hayata göre, uyanıklığa göre uyku gibi, bir şahsa göre gölge gibi olduğuna delalet ettiğini görür. Eşyanın bütün sesi ile, Rabbinin, yaratıcısının ve halıkının seslendiği gibi seslendiğini müşahede eder: *"Ey insanlar, Allah'ın va'di haktır. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah (ın affına gücendirmek sureti) ile aldatmasın"* (Fâtır, 5) ve yine eşyanın lisan-ı hal ile, eşyanın Rabbinin açık sözlerle nida ettiği şeyi haykırdığını görür: *"Onlara dünya hayatının misalini de söyle. (O) gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bununla yer(yüzünün) nebatı birbirine karışmış, en nihayet (o nebat) kuru bir çöp parçası haline gelip, rüzgarlar onu savuruvermiştir. Allah (cc) herşeyin üstünde kudret sahibidir"* (Kehf, 45).

"Dünya hayatının hali gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla yer yüzünün -gerek insanların, gerek davarların yiyeceği -nebat(lar)ı (ağ gibi birbirine örülüp) karışmıştır. Tam yer, zinet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de ona (biçmeye, yemişlerini, mahsullerini toplamaya) herhalde kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün ona emrimiz (afetimiz) geliver-

miştir ki, sanki dün de yokmuş gibi onu da kökünden koparılıp biçilmiş bir hale getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek bir kavim için ayetleri böyle açıklarız" (Yunus, 24). Allah (cc) buyurur: *"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir öğünüştür. Mallar da ve evlatlar da bir çoğalıştır. (Bunun) misali, bitirdiği nebat ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. (Fakat) sonra o (nebat) kurur da sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çerçöp haline gelir. Ahirette çetin azab vardır. Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı(ndan faydalanmak) bir aldanış faydasından başka (birşey) değildir"* (Hadid, 20). Sonra Allah Teala onları, baki ve yok olmayacak olan âhiret yurduna yarışa davet eder ve şöyle buyurur: *"Rabinizden mağfirete ve -genişliği yerle göğün eni kadar olan, Allah'a, peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan- cennete (ulaşmak) için yarış yapıp kazanın. İşte bu Allah'ın fazl (-u kerem)idir ki, onu kimi dilerse ona verir. Allah, büyük fazl sahibidir"* (Hadid, 21).

Ariflerden biri, zındıklar olan birinden -ki o, Muhammed b. Zekeriyya Er-Râzî El- Mütetabbıb'dır (tabib) ölüm döşeğindeyken şu beyitleri söylediğini nakleden birini duyar:

Vallahi bilmiyorum-fani olmak acele göçüme izin verdi.
Ben nereye göçüp gidiyorum?
Çözülmüş heykel ve çürümüş cesetten çıktıktan sonra
Ruhun gideceği yer neresidir?

Arif bunu duyunca der ki: O kişi nereye göç ettiğini bilmiyorsa, cehlinden bize ne? Fakat, onun göçü nereye, bizim göçümüz nereye biz biliyoruz. Onun göçü bedbahtlar yurdunadır.

Allah (cc)'ın kudretini, hikmetini inkar edenlerin, bütün peygamberlerin söz birliği ettikleri şeyleri yalanlayanların yanınadır: *"İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır. İşte boyunlarında laleler bulunanlar bunlar ve işte içinde müebbed kalacakları ateşin yaranı da yine bunlardır"* (Ra'd, 5). *"Dediler ki: "Biz yerde (çürüyüp) kaybolduktan sonra mı, hakikaten biz mi yeni bir yaratılışta (bulunacağız)? Evet, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr edicilerdir" De ki: "Size vekil olarak tayin edilmiş olan ölüm meleği canınızı alacak. (Ondan) sonra da Rabinize döndürüleceksiniz." Günahkarların, Rableri huzurunda başlarını öne eğmiş (vaziyette): "Ey Rabbimiz, gördük, işittik, şimdi bizi (dünyaya) geri döndür de salih amelde bulunalım. Çünkü (artık) kat'i surette inandık" (diye) yalvardıklarını görsen"* (Secde, 10-12).

Bizim göçümüze gelince, Rablerine kavuşmaya, kitaplarına ve peygamberlerine inanan ey müslümanlar! Bizim göçümüz daimî nimete, devamlı ebediyete, kerim makama, Rabbu'l-âlemin'in emanında eni göklerle yer kadar olan cennetedir. Erhamu'r-Râhimîn kudretlilerin en kadiri, hakimlerin en hakimi olup, yaratma ve emir, fayda ve zarar kendi elinde olan Allah'ın emanındaki cennetedir. Hak olarak ilk, zorunlu mevcud, akılların ikrar edip bütün mevcûdatın delalet ettiği vahdaniyet ve Rablığına bütün mahlukatın şehadet ettiği ve fıtratın da vahdaniyet ve Rablığını ikrar ettiği biri olarak fıtraten ma'ruf (bilinen) Allah 'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz.

Varlığına ve kayyum oluşuna bütün hareket ve sükûn ile tüm olmuş olan ve olacak olanın şehadet ettiği Allah'ın emanındaki cennetedir. Ve yeri yaratan, gökten su indirip de o su ile çeşitli bitkilerle süslü güzel bahçelerin bitkisini bitiren ve o su ile bütün canlıları yayan Allah'ın emanındaki cennetidir.

"(O nesneler mi), yoksa yeri bir karargâh yapan, aralarından ırmaklar akıtan, ona has ve sabit dağlar kuran, iki denizin arasına bir perde koyan mı? Allah ile beraber bir ilah ha? Hayır, onların çoğu bilmiyorlar?" (Neml, 61).

Darda kalmışa, dua ettiği zaman, duasına karşılık veren, çağırana, eman dileyene imdat eden, kötülükleri, fenalıkları gideren, sürçmeleri bağışlayan, yerin ve karanın karanlıklarında mahlukatına yol gösteren, rüzgarı, rahmeti önünde müjdeci olarak gönderen ve böylece yeryüzünü yağmur damlaları ile ihya eden Allah'ın imanındaki cennetedir yolculuğumuz.

Yaratıkları ilkin yaratıp sonra da yine diriltecek olan, semalarda ve yerde mahlukatını ve kulağı gözü ve yüreği olan kullarını rızıklandıran, ölüden diri,diriden ölüyü çıkaran ve işi idare eden Allah'ın cennetinedir yolculuğumuz. *"De ki: "Herşeyin mülkü elinde bulunan kimdir ki, daima O himaye ediyor, kendisi asla himayeye muhtaç olmuyor"* (Mü'minun, 88). *"(O Allah) ki, göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Hiçbir evlat edinmemiştir. Mülkünde O'nun bir ortağı da yoktur. O, herşeyi yaratıp ona bir nizam vermiş, onun mukadderatını tayin etmiştir"* (Furkan, 2). Her bela ve müsibete karşı yardım dilenen her türlü iyilik ve keramet kaynağı olarak tanınan, yüzlerin kendine baş eğdiği, bütün seslerin (O'nun önünde) kısıldığı, yerin, göklerin ve bütün mevcudatın hamdi ile kendisini tesbih ettiği Allah'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz. Ruhların ancak sevgisi ile huzur bulduğu, kalplerin ancak zikri ile tatmin olduğu, akılların ancak ma'rifeti ile arttığı, başarının ancak tevfiki ile yakalandığı, kalplerin ancak lütfu ile, yakınlığının esintisi ile canlandığı Allah'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz.

Kendi izni olmadan hiçbir şeyin olmadığı, hidayeti olmadan hiçbir sapığın hidayete eremeyeceği, kendi doğrultması olmadan hiçbir eğrinin doğrulmadığı Allah'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz.

Kendi nasibi olmadan kimsenin anlamadığı, rahmeti olmadan hiçbir sıkıntıdan kurtulamayacağı O'nun uyanıklığı olmazsa hiçbir şeyin muhafaza edilemeyeceği Allah'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz. Herşeyin ancak kendi ismi ile açıldığı, ancak kendi hamdi ile tamam olduğu, umulanın ancak O'nun nasibi ile elde edildiği, mutluluğun ancak kendine itaatle olduğu, hayatiyetin ancak kendi zikri, muhabbeti ve ma'rifeti ile olduğu, cennetin bile, kendi sözünü duymak ve herşeyi rahmet ve ilmi ile kuşatıp her mahlukatı fazl ve ihsanına gark ettiği, zatının cemâlini görmekten hoşnud olduğu Allah (cc)'ın emanındaki cennetedir yolculuğumuz.

O, hak olan ilahtır. Hak olan Rabdır. Hak olan meliktir. Her yönden mutlak kemaliyette tek, her yandan ayıp ve noksanlıklardan beridir. O'nu övenler -bütün vakitleri harcayıp bütün övgüleri saysalar- O'nu övmekle bitiremezler. Bilakis O'nun övgüsü bütün bunlardan daha büyüktür. O, nefsini nasıl övmüşse öyledir. Bu sayılanlar, o ahiret yurdunda komşunun (Rabbimizin) durumudur. O yurda gelince:

Hiçkimse ne güzelliğini bilir, ne de değerini. Genişliğini, nimetini, parlaklığını, ruhunu ve rahatını hiçkimse bilemez. Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin hatırına gelmeyecek şeyler vardır. Orada nefislerin arzuladığı, gözlerin lezzet aldığı şeyler vardır. Orası, bütün ferah ve sürûrları toplayan, her türlü kederlendirici, üzücü şeylerden hâli olan bir yerdir. Hoş kokulu sallanan bitki, dikilmiş saray, güzel zevce, olgun meyva hep oradadır.

Ey sadıklar ve tasdik edenler! Bizim yolculuğumuz Rabimizin izni, tevfiki ve ihsanı ile bu yurdadır.

Yalancı ve yalanlayıcıların yolculuğu ise, Allah'ı, O'na kavuşmayı, kitaplarını ve peygamberlerini inkâr eden kimseler için hazırlanmış olan yurdadır.

Allah (cc) kendi rızasını taleb eden, O'na itaate koşan, O'nun hizmetine gayret eden, O'nun yolunda cihad eden muvahhidlerle, kendisine gazab ettiren hususlarda gayret eden, O'na isyanda yol alan, bütün güçlerini -caiz olan şekilde ve gelip geçici olması müstesna- heva ve şehvetleri peşinde bu dünyada sarfeden sapıkları bu dünyada yaptığı gibi ve kıyamet günü beklerken biraraya getireceği gibi asla birarada tutmayacaktır. Kendisine, kemaline ve hikmetine yakışmayan kötü zandan istiğna ederiz.

Bu mertebede şehitlerin hayatını öğreneceksin. Onların Rableri katında rızıklandıklarını, hayatlarının orada dünya hayatından daha mükemmel, daha tam ve daha hoş olduğunu bileceksin. Her ne kadar cesetleri dağılmış, etleri lime lime olmuş, mafsalları paramparça olmuş, kemikleri dağılmış olsa bile!.. O halde, harabeye değer verilmez. Esas değer sâkin olana verilir.

Allah Teala: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayın. Bilakis onlar Rableri katında diridirler. (Öyle ki Allah'ın) lütfundan kendilerine verdiği (şehitlik mertebesi) ile hepsi de şâd olarak (cennet nimetleriyle) rızıklanırlar"* (Al-i İmran, 169). *"Allah yolunda öldürülmüş olanlar için "ölüler" demeyin. Bilakis onlar diridirler, fakat siz iyice anlamazsınız"* (Bakara, 154). Şehitler, bu hayata ancak resullere uyarak ve onların eliyle ulaştıklarına göre, berzah aleminde peygamberlerin hayatını tahmin etmeye çalış. Şair ne güzel söyler:

Hayat uykudur, ölüm uyanmak,
Kişi bu ikisi arasında yürüyen hayattır.

Peygamberlerin, şehitlerin, sıddîkların, dünya uykusundan sonra uyanmak demek olan şu hayatları en mükemmel ve en temiz olanıdır. Kulun bu alemdeki hayatı nisbetinde öbür dünya hayatına özlemi, çalışması ve o hayatı elde etme hırsı olur. Yardım ancak Allah (cc)'tan dilenir.

Onuncu mertebe: Bu alemin dürülmesinden ve dünya ile dünya ahalisniin asıl hayat yurduna gitmesinden sonraki ebedi ve daimî hayattır. Bu, kendisi için gayret edenlerin ettiği, yarışanların yarıştığı, aşırı gidenlerin gittiği bir hayattır. Hakkında söz ettiğimiz, semâvî kitapların ve Allah'ın bütün peygamberlerinin ona çağırdığı hayat işte bu hayattır. Kendisi için hazırlığı kaçırmış olanın Kur'an lisanı ile hayıflandığı hayat işte budur: *"Hayır, (bu yaptığınız doğru değildir). Yer çarpılıp parça parça* *dağıldığı zaman, melekler saf saf olduğu halde Rabbin (in emri) geldiği zaman, ki o gün cehennem de getirilmiştir. İnsan o gün (herşeyi) anlayacak, fakat anlamanın ona ne faydası var? (O zaman insan): Ah, diyecek, keşke hayatım için (önceden salih ameller) yapsaydım. Artık o gün (Allah'ın edeceği) azabı kimse edemez. O'nun vuracağı bağı kimse vuramaz"* (Fecr, 21-26).

Yine bu hayat, Allah'ın hakkında, *"Bu dünya hayatı bir eğlenceden, bir oyundan başka (şey) değildir. Ahiret yurdu(na gelince) şüphe yok ki, o, (asıl) hayatın ta kendisidir. (Bunu) bilmiş olsalardı"* (Ankebut, 64) diye ifade buyurduğu bir hayattır.

Daha evvel geçen hakikatler o hayata nisbetle uyku gibidir. Daha önce sözedilen bütün seyr ve sülûkun nitelikleri, seyir ehlinin ahvali, zâhirî ve batınî kullukları, bunların tümü o hayata vesiledir. Dünya hayatı o hayata nisbetle Resulullah'ın ifade ettiği gibidir: "Dünya, ahirete göre, içinizden birinizin parmağını denize batırmasına benzer. O kişi baksın bakalım, parmağında denizden ne kadar şey kalmış?" (Müslim, Cennet 55; Tirmizi, Zühd 15; İbn Mace, Zühd 3). Nitekim şöyle demişlerdir: "Ahiret soludu. Dünya, ahiretin nefeslerinden bir nefes idi. Böylece saadet ehline nimetlerinin nefesi isabet etti. İşte onlar bu nefes uğruna çalışırlar. Bedbahtlara ise dünyanın azab nefesi isabet etti."

Bu dünyada iman ve salih amel erbabının hayatları hoş bir hayat olduğuna göre, dünya hapishanesinden ve darlığından kurtulmuş olarak acaba berzah alemindeki hayatlarının nasıl olduğunu zannedersin?

Peki, ebedi zeval bulmayan nimet yurdunda Rablerinin sabah-akşam hitabını duyarak, cemalini temaşa ederek geçirecekleri hayatlarının nasıl olacağını zannedersin?

Eğer şöyle bir soru sorulursa:

"İnsan nefsinin hiçbir tehlikesi olmayan bu hayatı arzulamaktan geri durmasının sebebi nedir? İnsanı o hayatı istemekten uzaklaştıran nedir? Hayal ve uyku gibi olan, fani ve dağılıp yok olacak hayattan nefret etmesinin sebebi nedir? O hayatın tasavvur ve hissedilmesinde mi bir bozukluk var? Yoksa, o hayatı yalanlama mı var? Yoksa, akılda bir afet ve idrakte bir körlük yüzünden mi? Yoksa sebep, gözle görülen, hazır olanın gaib olan, fakat imanla malum olan hayata tercih edilmesi mi?

Bu suallere şöyle cevap verilmiştir: Aksine bütün bunların bir araya gelmesinden müteşekkil şeyler sözkonusudur: Bu konuda en kuvvetli sebep, iman zaafıdır. Çünkü iman, amellerin ruhudur. İnsanı amellere sevkeden, amellerin iyisini emredip, çirkin olanlarını yasaklayan imandır. İman ne kadar güçlü olursa, imanın kişiye emredip yasaklaması, o kişinin emre uyup vazgeçmesi de o derece güçlü olur. Allah (cc) buyurur: *"De ki: "Eğer mü'min (kimse)ler iseniz, inancınız size ne kötü şey emrediyor"* (Bakara, 93).

Kısacası, iman güçlü olduğunda, bu hayata özlem de güçlü olur ve iman erbabının o hayata arzusu kuvvetlenir.

İkinci sebep: Kalbe gafletin çökmesidir. Çünkü gaflet kalbin uykusudur. Bunun için uyanık gördüğün bir çokları, aslında uyuklamaktadır. Sen onları uyanık sanırsın, oysa onlar, uyurken kalbin uyanık olanın aksine uyumaktadırlar. Çünkü kalpte hayat bir kez güçlendi mi, beden uyuduğunda kalp uyumaz. Bu hayatın en mükemmeli Peygamberimiz (sav)'in ve Allah (cc)'ın kalbini peygamber sevgisi ve onun peygamberliğine bunlardan nasibine göre basiret üzere tâbi olmakla canlandırdığı kimsenin hayatıdır.

Gaflet ve uyanıklık, his, akıl ve kalple olur. O halde kalbi uyanık ve gafil olan tıpkı bedeni uyanık ve uyuyan kimse gibidir. His uyanıklığı nasıl iki çeşit ise, kalp uyanıklığı da iki çeşittir.

His uyanıklığının birinci çeşidinde kişi hissî şeylere nüfuz eder. O işlere, kendi çalışması, zekası, mahareti, güzel edası ile dalar, gayretli olur.

İkinci çeşit ise kişinin kendi nefsine, kalbine ve zatına yönelmesi, onun mükemmelini elde etmeye itina etmesi ve işlerin yüce olanları ile, hakir olanlarını mülahaza etmesidir. Daha üstün olanı düşük olana tercih etmesi,iki hayırlıdan , daha düşük olanı bırakıp, daha hayırlısını öne alması ve iki şerden, daha güçlüsü hasıl olur diye korkarak hafif olanı işlemesidir. En güzel ahlak, en yüce huylarla bezenmesidir. Böylece dışının güzel, içinin dışından daha güzel olmasıdır. İçinin dışa vurduklarından daha hayırlı olmasıdır. Böylece yüksek nitelikli kişiler bu çeşit uyanıklığa tıpkı dinar ve dirhem aşıkları onlara nasıl üşüşürse öyle atılırlar. İşte bu çeşit uyanıklık ile, onun diğer iki çeşidine de hazır hale gelmiş olur. Bunlardan birincisi, insanı hiçbir değeri olmayan fâni, geçici dünya hayatından, hiçbir tehlikesi olmayan, devamlı, baki hayatı yakalamaya teşvik eder.

Eğer "Bunu bana bir misal ile açıkla. Devamlı olan bir hayat fani hayattan nasıl alınır, elde edilir? Bu nasıl olur, ben bunu anlayamıyorum" dersen, derim ki: Bunun sebebi kalbin uykusundan hatta kalbin ölümündendir. Geçici bir hayattan devamlı hayat elde edilir mi? Oysa sen kandilini, sönmeye yüz tutmuş başka bir kandilden tutuşturuyorsun. Ve böylece ikinci tutuşur, son derece aydınlatır ve ışığı daimdir. Ve birincisi söner. Geçici hayattan daimi hayatı elde eden kişi, geçici bir yurttan bâki yurda intikal eder. Bu iki yurdun arasında ölüm vardır. Ölüm öyle bir köprüdür ki, o yurda ancak o köprüden ulaşılır; öyle bir kapıdır ki, o yurda ancak o ölüm kapısından girilir. Bu ikisi, iki yurtta birer hayattır. Ve aralarında ölüm vardır. Tıpkı o yurdun nuru, şu dünya yurdunun nurundan alındığı gibi.. O ahiret yurdunun hayatı da bu dünya hayatından elde edilir. Bu dünyada imanın nuru nisbetinde, kulun ahiret yurdunda da nuru olur. Bu dünyadaki hayatı kadar, öbür dünyada hayat elde eder.

Evet, dünyadaki nur ve hayattan elde edilen şu nur ve hayat tükenmez. Aksine, berzahta kıyamet günü dururken ve sıratta kulun önünü aydınlatır. Gerçek hayata ulaşıncaya kadar kuldan ayrılmaz. Güneşin nuru söner de bu nur sönmez. Şu hissedilen hayat yok olur, ama şu hayat yok olmaz. İşte kalbin uyanıklığının iki çeşidinden biri budur.

İkincisi, hayata sevkeden uyanıklıktır. Bu hayatı akıl idrak edemez, tevehhüm ona ulaşamaz, manasını ifadeye hiçbir lafız uygun düşemez. Bu hayat ancak şöyle ifade edilebilir: Sevenin sevgilisi ile olan hayatıdır. Bu öyle bir sevgilidir ki, sevenin kalbi, hayatı ve ruhu ancak bununla ayakta durabilir ve seven ondan asla müstağni kalamaz. O sevgili, sevene kendi kulağından, gözünden ve kuvvetinden daha çok muhtaçtır. Hatta hayatından daha çok muhtaçtır. Onsuz geçen hayatı azabtır, elemdir, keder ve üzüntüdür. Ve sevenin hayatı ona yakınlığına, onun sevgisi ve dostluğuna bağlıdır. Ondan mahrumiyetinin azabı başka azaplardan daha büyüktür. Tıpkı kalb ve ruhun bu mahrumiyeti gidermekle elde etmiş olduğu nimetin yemek, içmek ve hûrilerle sefa sürmekten daha büyük olduğu gibi... İşte bundan dolayı en büyük mahrumiyet cehennem azabı olmaktadır. Bunun için Allah (cc) dostlarına iki nimeti birden vermektedir. Allah (cc) buyurur: "*İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik, bir de ziyade vardır*" (Yunus, 26). Burada geçen "el-hüsnâ" (daha güzel, iyilik), cennettir. "Ziyade" ise, Adn Cennetinde cemâlini temaşa etmektir. Şu ayette de düşmanlarına iki azab verir: "*Hayır (inanmazlar), şüphesiz ki onlar o gün Rableri(ni görmek)ten kat'iyyen mahrumdurlar. Sonra onlar muhakkak ve muhakkak o alevli cehenneme gireceklerdir*" (Mutaffifin, 15-16).

Demek istediğimiz şudur: Gaflet, işte bu ahiret hayatını taleb etmekten kalbin uyumasıdır. Bu kalbin üzerine perdedir. Bu perde kalpten zikir ile açılırsa ne ala. Yoksa perde kalınlaşır, nihayet batılın ve oyunun perdesi (hicab) faydasız şeyle meşgul olma perdesi haline gelir. Eğer kul bu perdeyi açmaya yönelirse ne ala! Yoksa perde kalınlaşır ve kendisini Allah'tan uzaklaştıracak masiyet ve küçük günah perdesine dönüşür. Bunu açmaya koyulursa ne ala! Yoksa bu perde de kalınlaşır, nihayet Allah'ın gazabını ve lanetini doğuran büyük günahların perdesi olur. Bunu açmaya koyulursa ne ala! Yoksa kalınlaşır, kalınlaşır, nihayet, amel edenin içinde nefsine işkence ettiği ve hiçbir şeye yaramayan amelî bid'atler perdesi haline gelir.

Bunu açmaya koyulursa ne ala! Yoksa kalınlaşır, kalınlaşır, içinde Allah'a ve Resulü'ne iftira ve Resulullah (sav)'ın getirdiği hakkı yalanlamayı kapsayan sözlü bid'atler haline gelir. Bunu açmaya koyulursa ne ala! Yoksa kalınlaşır, kalınlaşır, nihayet imanın beş şartını zedeleyen şüphe ve yalanlama perdesi haline gelir. Bunlar, Allah'a, meleklerine,kitaplarına, peygamberlerine ve O'na kavuşmaya imandır.

Perdenin kalınlığından ve katılığından, karanlık ve karalığından o kimse imanın hakikatlerini göremez. Şeytan ona yerleşir. Ona va'deder, olmayacak kuruntulara düşürür. Kötülükleri emreden nefis (nefs-i emmare) ister ve arzular. Mizacın ve huyun gücü bazen imanın gücünü eline geçirebilir. Şayet imanı öldüremezse, esir edip hapsedebilir. Memleketin idaresini ve şehvetlerin askerlerini kullanmayı üzerine alır; şehvetleri, üzerinde amel cereyan eden iyilik ve lütufları susturur. Mizacın gücü uyanıklık kapısını kapatır, başına da gaflet kapıcısını diker ve der ki: Sakın kendiliğinden gelme! Hevesten bir bekçi edin. Ve der ki: Benim huzuruma seninle birlikte olmaksızın sakın kimsenin girmesine izin verme. Bu memleketin idaresi sana ve kapıcıya verilmiştir. Ey gaflet kapıcısı! Ey heves bekçisi! Her biriniz bir gediğe yapışsın. Eğer orayı boşaltırsanız memleketinizin durumu bozulur ve devlet bizden başkalarının eline geçer ve imanın gücü bizi, en kötü rezalet ve aşağılığa maruz bırakır, bu şehirde asla ferahlık duyamayız.

La ilâhe illallah! İman inceliği ve yardımcıların azlığı, Rahman'ın zikrinden yüzçevirmek ve gününü gün edenlerin safında yer almak ve insanı bozan uzun amel ile bu askerler kalpte biraraya geldiği zaman -ki uzun amel, mevcut olan şu dünya hayatını, bu kainatın dürülmesinden sonra va'dedilen görülmeyen hayata tercih ederek olur- işte o zaman tek yardım dilenecek olan Allah'tır ve O'na güvenilip dayanılır.

Bu fasıl, hayatın zikri ve çeşitleri, onun en şereflisi ve hoş olanına teşvik konusunda özet ve faydalı bir fasıldır. Kim kalbinde faydalandığı bir hayata tesadüf ederse ne ala! Yoksa kör ve kötürüm olan kimsenin kucağına düşer.

Şimdi Menazil yazarının sözlerini açıklamaya dönelim

Yazar:

"Birinci hayat, cehalet ölümünden dirilerek elde edilen ilim hayatıdır. Bunun üç nefesi vardır. Korku nefesi, ümit nefesi, muhabbet nefesi" der.

Bütün canlılar nefes alıp verdiğine göre ve nefes hayatı gerektiren şey olup, hayat alameti olduğuna göre, işaret olunan hayatın nefesleri de üç nefestir.

Korku Nefesinin Kaynağı: Tehdidine ve Allah'ın dünyayı ahirete mahluku halıka, hevayı hidayete, sapıklığı doğru yolu bulmaya tercih edenlere hazırlamış olduğu şeylere muttali olmaktır.

Ümit Nefesinin Kaynağı: Va'de muttali olmak ve Allah Teala'ya güzel zan beslemektir. Ayrıca Allah'ın kendini, Resulünü ve ahiret yurdunu tercih edenlere, hidayeti heveslere, vahyi görüşlere, sünneti bid'ate, Resulullah (sav)'ın bulunduğu hali mahlukatın alışkanlıklarına hakem kılanlara hazırlamış olduğu mükafatlara muttali olmaktır.

Muhabbet Nefesinin Kaynağı: İsim ve sıfatları mütalaa etmek, nimet ve ihsanları müşahede etmektir.

Kul, günahlarını hatırladığı zaman, korku ile nefes alır. Rabbinin rahmetini, mağfiretinin ve affının genişliğini hatırladığı zaman ümitle teneffüs eder. Allah (cc)'ın güzelliğini, celalini, kemâlini, ihsanını, nimet verişini hatırladığında sevgi ile teneffüs eder.

Kul imanını, bu üç nefesle ne kadar imanı vardır diye bir tartsın. Çünkü kalpler güzellik ve itidalden hoşlanacak şekilde yaratılmışlardır. Allah (cc) güzeldir. Hatta, her yönden (zatının güzelliği, sıfatlarının güzelliği, fiillerinin ve isimlerinin güzelliği yönünden) tam, kâmil güzellik O'nundur. Bütün mahlukatın güzelliği bir şahısta toplansa,sonra bunların tümü bu şahsın güzelliğine eklense, sonra bu güzellik Rabbin cemâline kıyas edilse, güneşe göre zayıf bir kandilden daha zayıf duruma düşerdi.

Bu mülahaza ve mütalaadan çıkan nefes, kulun mutlak olarak en şerefli nefeslerindendir. Korkan ve ümit edenin nefesi yanında, sadık olan, seven ve iştiyak duyanın nefesini varın siz hesap edin. Fakat o kişiye bu nefes ancak şu iki nefesi elde etmekle nasip olur. Çünkü bunların birincisi aykırı davranışları terketmesinin semeresidir. İkincisi de itaatları yapmasının semeresidir. İşte bu iki nefesten üçüncü nefese ulaşabilir.

Yazar devamla:

"İkinci hayat, tefrika (fark) ölümünden dirilip elde edilen cem' hayatıdır. Bunun da üç nefesi vardır: Iztırâr nefesi, iftikâr nefesi ve iftihar nefesidir" der.

Yazarın bu derecede cem'den kastettiği şey kalbin Allah (cc) ile olması,bütün düşünce ve azimlerini O'na yönelmeye verilmesidir. Yoksa maksat "vücud huzuru" olan cem' değildir. Çünkü yazar bu cem' hayatını üçüncü derecede zikreder ve ona "vücud hayatı" der.

Gerçekten, kalbi Allah (cc) ile düşünceleri O'na yürüyüşe toplayıp teksif etmek gerçek hayattır; zira Allah (cc) kalbin talebinin gayesi, yönelmesinin nihayeti olmadıkça, onun için hiçbir mutluluk, felah, nimet, kurtuluş, lezzet ve ferahlık yoktur. Allah (cc)'ın yüce zatı bütün arzusu olmadıkça kalpte hiçbir huzur olamaz.

Allah'a yönelmekten yüzçevirmek ve kalbin O'nunla birlik olmasını terketmek demek olan tefrika, eğer kalp bu yüzden ölmezse, en azından kalbin hastalığıdır.

Yazar devamla: "Bu hayatın üç nefesi vardır: Iztırar nefesidir" der. Bundan maksat, emelinin Allah (cc)'tan gayrısından kesilmesidir. İşte o zaman kul kalbi ile, ruhu nefesi ve bedeni ile, tam bir zaruretle Rabbine muhtaç olur. Öylesine muhtaç olur ki, her saç bitiminde Rabbine ve ma'buduna tam bir ihtiyaç hisseder. Bu nefes, bir an bile vazgeçemeyeceği şeye muhtaç olan, darda kalan kimsenin nefesidir. O'na muhtaç olması, O'nun Rabbi olmasından, yaratıcısı, halıkı, yardımcısı, koruyanı, yardım edeni, rızık vereni, hidayet ve afiyet vericisi, bütün yararlı işlerini (menfaatlerini) yerine getiricisi olduğundandır. Ve yine O'nun ma'budu, ilahı ve sevgilisi oluşundandır. O, öyle bir sevgilidir ki, kendisine en sevgili ve en özlem duyduğu kimse olmadıkça hayatı mükemmel olmaz ve fayda vermez. Bu ıztırar (darda kalış) *"İyâke na'budu"* (yalnız sana ibadet ederiz) ıztırarı, birinci ıztırar ise *"iyyâke nestaîn"* (yalnız senden yardım isteri)(ıztırarıdır.

Allah'a yemin ederim ki "iftikar" nefesi de bu nefesin aynısıdır veya bunun bir çeşididir. Fakat bunları iki ayrı nefes yapmıştır. "Iztırar nefesi"ni başlangıç, "iftikâr nefesini" orta, "iftihar nefesi"ni son yapmıştır. Sanki "ıztırar nefesi" kulun kalbinden mahlukatı kesiyor, "iftikar nefesi" de kalbini Rabbine bağlıyor. Oysa aslında, bu uzun bir nefestir. Başı mahlukattan irtibatı kesme, sonu Allah (cc)'a ittisaldir.

"İftihar nefesi" ise bu iki nefesin neticesidir. Çünkü, iki nefes bir kulda sağlam olarak bulunduğunda, kul Rabbine yakınlık, O'nunla ünsiyet ve ferahlık elde eder. Ve Allah (cc) kalbine ve ruhuna öyle bir elbise giydirir ki, onun bir parçası karşısında dünya bütünü ile ayakta duramaz. İşte o zaman kul başka bir nefesle soluk alır. Bu nefeste bir genişletme, rahatlatma ve iç açılması duyar. Bu rahatlatma bazı yönlerden; ölünceye kadar boğazı bir iple sıkılan, sonra ip boğazından gevşetilince yeniden hayata dönen kimsenin aldığı nefesteki rahatlama ve iç açılması gibidir. Eğer, kul ile övünmenin ne alakası var? İftiharın yanında kulluk nasıl olur? dersen. derim ki: Şeyh bununla kul bununla övünür, kendi hemcinslerine böbürlenir demek istemiyor. Aksine bu iftihar, Rabbinin kendine açtığı, bahşettiği, ona özel olarak verdiği şeylerden dolayı kendi nefsinden söküp atamadığı sürûr ve ferahtır. kulun ferahlık duyacağı en uygun şey Rabbinin kendine ihsanıdır. Çünkü Allah Teala, nimetinin eserini kulu üzerinde görmekten hoşnud olur. Bununla sevinmeyi de sever. Çünkü bu sevinç şükür demektir. Nimet verenin nimeti ile sevinmeyen, şükrediyor sayılmaz. Bu sırf Allah (cc)'ın kuluna bağış ve nimeti ile iftiharıdır, yoksa kuldan olan birşeyle iftihar değildir. Kulluğa aykırı olan budur.

Burada ince bir sır vardır ki, o da şudur: Kulun hayatı ölüme, ilmi cehalete, işitmeyesağırlığa, görmeyi körlüğe üstün tuttuğu gibi, bu nefesi de böyle olmayan nefeslere üstün tutmasıdır. Yoksa nefes alan kimsenin insanlara kendini üstün tutması değildir. En iyisini Allah bilir.

Yazar devam ederek:

"Üçüncü hayat: Vücud hayatıdır. Bu Hakk ile olan hayattır. Bunun da üç nefesi vardır. Heybet nefesi: Bu i'tidali öldürür. Vücud nefesi: Bu infisali (ayrılma) engeller. İnfirad nefesi: Bu da ittisali doğurur. Bunun gerisinde bakan için mülahaza yeri ve işaret için güç yoktur" der.

Hayatın bu mertebesi vacidin (bulanın) hayatıdır. Bu hayat daha önce geçen iki çeşitten de daha mükemmeldir. Kulun Rabbini bulmasına şu kudsî hadiste işaret eden yine O'dur: "Onu sevdiğim zaman işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Artık benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür" (Müsned VI/256). Yine şu kudsî hadiste de kulun Rabbini bulmasına işaret olunur: "Ademoğlu! Beni iste, bulursun. Eğer beni bulursan herşeyi bulursun. Eğer bana ulaşamazsan, herşeyi kaçırmış olursun."

İnşaallah ilerde "vücud" bölümünde daha fazla açıklama gelecektir.

Vücud hayatının, hayatın en mükemmeli oluşu, o hayatın şerefinden ve onu yaratanın mükemmelliğinden ileri gelir. Onu yaratan ise Hak Teala hazretleridir. Onun vücudu kime bağışlanırsa hayatın en yüce olanını elde etmiş olur.

Eğer, "O'nun vücudu ile hayat" ne demektir? Anlamak bana güç geliyor dersen, derim ki: Bunun sebebi, seninle bu hayat arasına koymuş olduğu perdedendir (hicaptandır).

Hayatı, fenanın vücudu ile bir de, malik ve kadir olan seninle birlikte ve sana yardımcı iken anlamaya çalış. Yoksa O'nun mücerred vücudu ile değil! Seninle O'nun arasında asla tanışma yoktur. O halde hayatın aslı Allah (cc) ile birlikte olan hayattır. Yoksa nefisle, fenâ ile ve yaşama sebepleri ile olan hayat değildir.

"Vücud hayatı" kayyumiyyet şuhûdu ile de tefsir edilmiştir. Şöyle ki: Görmüş olduğu eşyayı mutlaka Allah'ın yardımı ile görür. O eşyayı ikame eden O'dur. Bu şuhud halinde kalbi ile Allah'tan başka hiçbir şeye dönüp iltifat etmez. O'ndan başkasından korkmaz ve ummaz. Aksine bütün korkusunu, ümidini, tevekkülünü, inabesini (dönüş) Hayy ve Kayyûm olan Allah (cc)'a hasreder. Vücûdun Kayyûm'u (tutan, koruyan), idarecisi yalnız O'dur. Kul bu şuhûdu ve bu hali ne zaman elde ederse, vücûd hayatını elde etmiş olur.

Bazen heybetle nefes alır. Heybeti sıfatların nûrunun coşmasıdır. Bu da vücûd nurunun ilk yayıldığı esnadadır. Ve kalbe öyle bir heybet düşer ki, bu heybet kulun, nefsin alemlerinden birşeye iltifatından hislerini kuşatır. İşte, ikinci nefsin öldürdüğü illet budur. Yazarın "i'tilali öldüren nefestir" derken kastettiği şey budur. Bu nefes sebebiyle amellerinin illetleri, pay ve nasiplerinin eserleri ve enâniyetinin şuhûdu ölür.

"Vücûd nefesi" ile yazar, kulun Rabbi ile var olmasını kasteder. Ve bu vücûd ile teneffüs eder. Tıpkı O'nunla işittiği, gördüğü, tuttuğu ve yürüdüğü gibi.. Bu dediklerimden başkasına kulak asma! Ayaklar sabitleştikten sonra kayabilir.

"Bu nefes infisale engel olur." Sûfilere göre *infisal*, kalbin Rab'dan kopması ve kendi nefsi ve tabiatı ile başbaşa kalması demektir. *İttisal* ise, kalbin Rabbi ile olması, kulun nefsinin, tabiatının, heva ve hevesinin ahkamından uzaklaşması demektir. İttisal ile kayyumiyet şuhuduna dalmak, infisal ile de bu şuhuddan uzaklaşmak kastedilebilir.

Mülhid, sapık ise bunları başka türlü tefsir eder: Ona göre ittisal (bitişme) ve infisal (ayrılma) zâtî bitişme ve zâtî ayrılmadır. Bu da inkansızdır. Çünkü kul Rabbine bitişmiştir, hatta O'nun indindedir. Buradaki üç birleşme/bitişme tasavvurundan birincisi irade ve himmetle ilgilidir. Yani, irade ve himmet itibarı ile Rabbine bitişmiştir. Çeşitleri içinde ittisalin (bitişmenin) en yükseği budur. İkincisi, şuhûd ve şuurla ilgilidir. Birinciden daha aşağı derecedir. Şeyh (Herevi)'ye göre daha yüksektir. Çünkü bu ancak fenâ vadisinde gerçekleşir. Üçüncüsü ise vahdet-i vücuda inanan sapıkların iddia ettiği birleşme/bitişmedir.

Herevi'nin "İnfirad nefesidir. Bu, ittisali doğurur" sözüne gelince: İnfirad nefesi ferdı şuhûda bitişmiş olan nefestir. Bu, Rabbın ilah ve Rablıkta, idare etmede ve Kayyum oluşta (herşeyi tutan, koruyan) tek başına olmasıdır. Ondan başkasının Rablıkta hiçbir hissesi olmaz, uluhiyette, Kayyumlukta kendinden başkasına asla pay ayırmaz. Aksine kul şuhûdundan bunları yalnız Allah'a mahsus görür. Tıpkı kul, ilminde Allah (cc)'ı bu hususlarda tek ve ortaksız bildiği gibi. Sonra da Allah'ı kendine şuhûd gerektiren halde de bir ve tek görür. Ve böylece Allah Teala, kulun ilminde ve ma'rifetinde bir ve tek, şuhûdunda bir ve tek, şuhûdundaki halinde bir ve tek olur.

Bu nefes kulu Rabbine bitiştirir. Şöyle ki, kul Allah'tan başkasını murad etmez ve O'nun sevip hoşnud olduğu dinî muradından başka şeyleri asla murad etmez ve O'nun sevgisi kulun kalbini, O'nun razı olduğu şeyler çalışmasını doldurur. Bundan başka kulun ne kalbi ile, ne de ruhu ile mülahaza edeceği bir makam olamaz.

Çünkü, bu birleşmenin mükemmeliyeti ve Hak Teala ile meşguliyet bütün makamları doldurmuş ve işaretlerin hepsini kuşatmıştır. Yardım ancak Allah'tandır.

KABZ BÂBI

Menazil yazarı: "Allah (cc): *"Sonra onu (uzanan o gölgeyi nasıl) azar azar alıp kendimize çektik"* (Furkan, 46)" der.

Bence yazar, kastetmiş olduğu "kabz" terimine ayetle işaret ederken uzaklara gitmiştir. Ayet hiçbir şekilde buna delalet etmez. Başlık yapılan "kabz" terimi ile ayetin ortak yönü sadece lafzîdir. Çünkü ayetteki "kabz" gölgenin kabzı (alınması)dır. Bu da gölgenin uzanmasından sonra, çekilip büzülmesi demektir. Allah Teala *"Görmedin mi gölgeyi nasıl uzattı? Eğer dileseydi onu elbet durgun da kılardı. Sonra biz güneşi O'na bir delil yaptık. Sonra da onu (uzanan o gölgeyi nasıl) azar azar alıp kendimize çektik"* (Furkan, 45, 46) buyurur. Burada Allah Teala, gölgeyi uzatıp yaydığını, onu güneşin hareketlerine uyarak hareket eder kıldığını ifade buyuruyor. Ve eğer dileseydi onu sakin, durgun kılabileceğini haber veriyor. Bunu ya onu ortaya çıkaran ve ona delil olan şeyi (güneş) sakin kılarak veya başka sebeple yapabileceğini haber veriyor. Sonra da, gölgeyi yaydıktan sonra yavaş yavaş aldığını, hepsini birden almadığını ifade ediyor. Bu, Allah'ın ne kadar kudret sahibi ve hikmetinin ne kadar mükemmel olduğuna delildir. Böylece Allah (cc) kullarını, san'at ve kudretini ve mahlukatından şu bir şeydeki hikmetini görmeye davet ediyor. Eğer dileseydi gölgeyi gölgesi olduğu dağa, binaya, ağaca ve başka şeye bitişik de yaratabilir ve hiç kimse gölgeden yararlanamazdı.

Gölgenin uzanması, yayılması, bir yerden diğer yere geçmesinde fayda olduğu gibi, yayılmasında, uzanmasında, sonra da azar azar çekilmesinde de sayısız ve apaçık fayda ve menfaatler vardır. Gölge daima sakin olsa veya bir anda çekilip alınsa, alemin güneş ve gölgeden fayda ve menfaati ortadan kalkardı. Gölgenin uzaması ve alemin menfaatine göre azar azar geri çekilmesi güneşin hareketi için lazımdır. Güneşin gölgeleri göstermesi ile namaz vakitleri, güneşin ne kadarı geçmiş, ne kadarı kalmış bunlar bilinir. Gölgenin hareket ve intikali ile güneş ışınları ile ısınmış yerler soğur. Hayvanlar, ağaç ve bitkiler faydalanır. Gölge, Allah'ın ayetlerinden, kendine delalet eden delillerindendir. Ayette başka bir nokta daha vardır: O da Allah Teala, semayı kubbe gibi yarattığında ve yeryüzünü de o semanın altında müstakar bir şekilde yarattığında gölgeyi uzatmıştır. Böylece kubbe gölgesini yere atmıştır. Allah dileseydi, gölgeyi sakin ve o uzandığı halde sakin bırakırdı. Sonra Allah güneşi yaratmış ve bu gölgeye delil olarak kılmıştır. Gölge güneşin hareketine tabidir. Onun hareketi ile artar ve azalır, uzar ve kısalır. Gölge güneşe, medlûlün delile tabi oluşu gibi tabidir.

Bir başka nokta: Gölgenin, onu doğuran sebebin alınması ile alınmasıdır. Bu da gölge veren cisimlerin alınmasıdır.

Böylece, Allah (cc) onu doğuran sebepleri ortadan kaldırarak onu yok etmeyi, onu doğuran sebeplerle de onu yaratmayı zikretmiş olur. Allah (cc)'ın "Onu kendimize çektik" ifadesi sanki buna işaret etmektedir. "Azar azar bir tutuşla" ifadesi, *"İşte bu, bize göre kolay olan bir haşirdir"* (Kâf, 44) ifadesine benzemektedir. Cenab-ı Hakk'ın "Biz onu çektik" ifadesinin di-li geçmiş zaman kipi ile ifadesi bu görüşümüzle çelişmez. Bu tıpkı *"Allah'ın emri geldi"* (Nahl, 1) ifadesinde olduğu gibidir. Yani fiil di-li geçmiş zaman, fakat anlamı gelecek zamandır. Fakat yukarıdaki ayette birinci şık daha tercihe şayandır.

Yazar, iki izah şekli ile, ayetin bu izahlara işaret ve inme (izhar) yoluyla delalet ettiğini kastediyorsa, evet bu yakın bir ihtimaldir. Fakat ayetin işareti ile değil de bizzat lafzından murad budur diyorsa, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah gölgeyi, üzerinde tefekkür edenler için tıpkı üzerinde düşünmeye davet ettiği diğer ayetleri gibi, kendi varlığına delil kılmıştır. O halde bunun müşahede edilen birşey olması gerekir ki, onunla delalet ve basiret hasıl olsun.

Bundan daha uzağı menazil yazarının da değindiği gibi, "kabz bölümünde" gölgenin alınması ile ilgili yaptığı tercihtir. Kendisi orada şöyle diyordu. "Mahlukatın üzerine tekvin (yaratma gölgesini upuzun uzatan), sonra temkin güneşini durluluğu ile ona (yaratmaya) delil kılan, sonra tefrika gölgesini onlardan çekip kendine alan..." Burada "tekvin" için "gölge" kelimesini istiare olarak kullanıyordu. Böylece, yaratıkların, kendi başlarına bağımsız olmadıklarından gölge mesabesinde olduklarını bildirmiş oluyordu. Çünkü gölge, ancak kendine tabi olduğu şeyle hareket edebilir. Yazarın "upuzun uzatan" ifadesi, Allah'ın ebediyyetinin gereği ve kudretinin genişliği dolayısı ile, durmadan sonsuza kadar yaratma halinde olduğuna işaret etmektedir.

Sonra "gölge"nin aslı, güneşin örtülmesi neticesi herhangi bir parçanın güneşsiz olmasıdır. Bu gerçek ise, ancak güneşin varlığı ile ortaya çıkar. İşte yaratılmış olan şey de böyledir. Hakikati ancak onu vücuda getiren Allah sayesinde ortaya çıkar. "Temkin güneşi" tekvin gölgesinin vadisinde dağılmaktan kalbi engelleyen tevliddir. "Sonra tefrika gölgesini onlardan çekip yavaş yavaş kendine alan", yani tefrika gölgesini onlardan kolayca alan demektir.

Yazar, sözkonusu bölümde bu ayetle delil getirerek, önsözde bahsettiği şeye göndermede bulunuyor. Ayetle işaret etme yönü, "Sonra onu azar azar alıp kendimize çektik" ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu bölümde "kabz" ile, Şeyh, izafetle (tamlama) ifade edilen "kabz"ı kastetmiyor. Bundan dolayı yazar: "Bu bölümde kabz, Hakk'ın kendi nefsi için seçerek saklamış olduğu seçkin kimselerin makamlarını ifade etmek için kullanılan bir isimdir" der.

Kabz iki çeşittir: Hallerde kabz, hakikatlerde kabz.

Hallerde kabz: Sevinmesine ve ferahlanmasına engel olmak üzere kalbin kapısını çalıp onu ikaz eden bir durumdur. Bu da ikiye ayrılır:

a- Sebebi bilinen kabz: Günahı hatırlamak veya aşırılığı, O'ndan uzak kalmayı, uzak olmayı hatırlamak veya buna benzer birşey meydana gelmesidir.

b- Sebebi bilinmeyen kabz: Kalbe hücum edip, kendinden kurtulmak mümkün olmayan kabz'dır. İşte sufilerin dillerinde "kabz" budur. Bunun aksi "bast"tır. Sufilere göre kabz ve bast, kalpten nerdeyse hiç ayrılmayan kalbin iki halidir.

Ebu'l-Kasım Cüneydi Bağdadî, kabz ve bast'a korku ve ümit manası vermiştir. Ümit itaate sevkeder. Korku ise günahtan alıkoyar.

Sufilerin hepsi, "kabz ve bast"tan bu minval üzere söz etmişler ve kabzı kısımlara ayırmışlardır.

Kabz-ı te'dib, kabz-ı tehzib, kabz-ı cem, kabz-ı tefrik. Bundan dolayı kabz sahibi -kabz iyice yerleşince- yemeden, içmeden, sözden, vird okumaktan, ehli veya başkaları ile sevinç duymaktan vazgeçer.

Te'dib Kabzı: Gaflete karşı, hatırına kötü şey gelmesine ve çirkin düşünceye karşı bir ceza olur.

Tehzib Kabzı: Kendinden sonra gelen sevince hazırlıktır. O sevinçten önceki kabz, o sevincin geleceğine bir uyarı ve onun öncüsü gibidir. Tıpkı vahyin gelişine hazırlık olarak Resulullah (sav)'ı Cebrailin son derece sıkması ve kendinden hırıltıya benzer sesler duyulması gibi. İşte şiddet de, ferahlık öncesi böyle öncü olur. Bela, afiyetin öncüsü, şiddetli korku emniyetin öncüsüdür. Allah (cc)'ın adeti, şu faydalı ve sevimli şeylere ancak zıdları ile girileceği şeklinde vaki olmuştur.

Cem Kabzı: Kalp aleminden ve içindekilerden çekilerek Allah ile cem' halinde iken, kalpte hasıl olan bir haldir. Artık kulun kalbinde, cem halinde olduğu kişiden başkası için ne bir fazlalık, ne de bir genişlik kalmaz. Bu halde iken, kim arkadaşından ondan tanıdığı ünsiyet ve müzakere murad ederse, ona zulmetmiş olur.

Tefrika Kabzı: Kişinin kalbinde Allah'tan imtina etmesi (kabz) ve vadilerde ve yollarda O'ndan ayrı olma halidir. Bunun sonucu ölümü temenni edeceği kabz halidir.

Menazil yazarının ifade ettiği kabza gelince, bu, bütün yukarıda zikredilenlerden başka şeydir. Çünkü o, kabzı, bidayetler kısmında daha evvel sözü edilen Hakikatler kısmından kabul eder. Bundan dolayı Şeyh: "Bu bölümde kabz, seçkinlerin makamlarının ifade edildiği isimdir" der. Burada ayetle delil getirmesi yerinde ve güzeldir. Çünkü Allah (cc) gölgeyi kendine çektiğini (kabz) haber vermektedir. Bu bölümde "kabz" kalbin başkalarından O'na döndürülmesi ve tefrikadan sonra O'nunla cem halinde olmasıdır. Yazarın ifadesinde geçen "danâin" seçkin kişiler demektir. Yani kişinin başkalarına vermekte cimri davrandığı ve kendi nefsi için seçtiği kimselerdir. Bundan dolayı Şeyh: "Hakk'ın kendi nefsi için ayırdığı kimselerdir" der. Bu ifadenin Arapçasında geçen "iddihar", insanın kendi ihtiyaç ve menfaatleri için hazırlanmış olduğu şeye denir. Allah Hz. Musa (as)'a: *"Ben seni kendim için seçtim"* (Tâha, 41) buyurur. Ayette geçen ıstına (seçmek) kelimesinin aslı, hayrı edinmek demektir. Hayır, başkasına yaptığın şey demektir. Şair şu beyitte der ki:

Bir hayrı yaptığın zaman, onunla hayırları nasibedenin rızasını kastet veya bırak (o hayrı)!

İbn Abbas (ra) der ki: "Ayette Cenab-ı Hakk'ın muradı: "Seni vahyime ve risaletim için seçtim" demektir."

Kelbî: "Seni risaletle, beni sevip emrimi yerine getirsin diye nefsim için seçtim" şeklinde tefsir eder.

Derler ki: "Benim hüccetimi dikesin diye, sana ihsan ederek seni seçtim. Artık kullarıma benden söz et."

Ebu İshak: "Sana ihsan ederek hüccetimi dikesin dipye seni seçtim. Senin benimle, mahlukatın arasında kıldım. Nihayet sen, benim adıma tebliğ etmede ve konuşmada, öyle bir mesabede olursun ki, ben insanlara konuşsam orada olurdum."

Demişlerdir ki: Cenab-ı Hakk(cc) Hz. Musa'yı bazı padişahların -birçok özellik ve hususiyetleri kendinde topladığı için- bir kimseyi kendi kerametine ve yakınlaştırmaya ehil gördüğü kimseye benzetir. Artık, mertebece O'na ondan daha yakın ve makamca daha latif kimse yoktur. Cenab-ı Hakk, o kişiyi kerametle ve üstünlükle seçer. Onu kendi nefsi için seçer, şöyle ki, kul O'nunla işitir, O'nunla görür ve O'nun sırrına muttali olur.

Söylemek istediğimiz şudur: Allah (cc) bu seçkin insanlarla, onların halka bağlanması arasına engel olarak girer ve onların kalplerini, himmetlerini ve azimlerini kendine çevirir.

Yazar devamla:

"Onlar üç fırkadır. Bir fırkayı sakınma kabzı ile kendine kabzeder. Onları alemlerin gözünden gizleyip kendine seçer" der.

Yazarın ifadesinde geçen "tevakki" (sakınma) (kaf harfi ile) "korunma" (vikâye) kelimesinden türemiştir. Yoksa "vefat" kelimesinden değildir. Yani Allah onları, korumak, karışmalarını muhafaza için insanların gözlerinden gizlemiş, insanların gözlerinden kaybetmiştir. Ve onları bu seçkin insanlara muttali kılmamıştır. İşte bunlar, fesad zamanında, insanlardan uzlette olup onlardan kopmuşlardır. Resulullah (sav)'ın haklarında şu ifadeleri sarfettiği kişiler herhalde bunlardır. Resulullah (sav): "Öyle bir zaman gelir ki, insanın en hayırlı malı, dağların yamaçlarına götürüp (otlattığı) ve su kaynaklarına götürüp (suladığı) koyunları olur" buyurur. Ve yine: "Vadilerden birine, Rabbine ibadet etmek üzere yalnız başına çekilen ve insanlara kötülük etmekten elini çeken kimsedir."

Bu durum, bazı yerde ve zamanda hoş olurken, bazı yer ve zamanda hoş olmaz. Yoksa insanlara karışan ve onların eziyetlerine sabreden mü'min, bu uzlete çekilenlerden daha üstündür.

Uzlet bir dönemde vacib olurken, bir dönemde müstehap olur. Bazen mübah, bazen mekruh, bazen de haram olur.

Yazarın ifadesinde yer alan "tevekkî", "fa" harfi ile "teveffî" de olabilir. Bu takdirde mana: "Onlar şu dünyada oldukları halde, Allah (cc) vücut ve kalplerini alemlerin içinden "vefat ettirme kabzı" ile çekip almıştır. Ve onlar insanlara karışmadıkları için, ölmüş ve dünyayı terketmiş mesabesinde olurlar" şeklinde olur.

Yazar sözü ikinci fırkaya getirerek devamla: "Allah'ın kendisini telbis elbisesi ile gizleyerek ve üzerlerine cibinlik gibi rüsûm perdesini indirerek kabzettiği ve alemin gözünden gizlediği fırkadır" der.

Bu fırka (zümre) insanlara karışmışlardır. İnsanlar onların zahirlerini görürler. Allah, onların hakikatlerini ve ahvalini, halkın gömmemesi için gizlemiştir. Halleri halka kapalıdır. Halk onların hallerini bilmez. Kendilerinin dünyadakiler gibi yediklerini, içtiklerini, giydiklerini, nikahladıklarını, güleryüzlü, hoş geçimli olduklarını görünce derler ki: "Bunlar dünya insanlarıdır". Fakat, gayretlerini, himmetlerini,sabır, doğruluk, marifet, iman ve zikir tadını görünce, dünya insanlarında olmayan şeyleri müşahede edince derler ki: "Bunlar ahiret insanlarıdır." Böylece, bunların hallerini karıştırırlar. Oysa onlar insanların gözünden sebepleri, işleri ve elbiseleri ile gizlenmişlerdir. Talepleri ve iradeleri bilinsin diye "Beni tanıyın" demezler. Bunlar insanlarla beraber olurlar, (ama) onlardan gizlidirler. Allah (cc)'ın dostlarının ileri gelenleri oldukları halde, aralarında başlarını yukarı kaldırmazlar. Onlara ikram olsun diye ve onların yüzünden fitneye düşmesinler diye, Allah (cc) onları insanların tanımasından korumuştur. Kendilerini bilmeyenleri hakir kılmak için onları korumuştur. Artık cahiller onlardan faydalanamazlar.

Bu zümre ile birinciler arasında, ancak Allah'ın bileceği bir üstünlük vardır. Onlar insanların arasında bedenleri ile bulunurlar. Yüce dostun önünde ise kalpleri ile bulunurlar. Bu alemden ayrıldıkları zaman, ruhlar işte o huzura intikal eder. Çünkü her kulun ruhu -bedenden ayrıldıktan sonra- ülfet ettikleri ve sevdikleri kimsenin yanına gider. Çünkü "Kişi sevdiği ile beraberdir."

"Onların üzerine rüsûm perdesini indirmiştir"; yani onlara halkın niteliklerini verir. Onlar da halkın yediği gibi yer, içtiği gibi içer, kaldıkları yerde kalırlar, onlarla pazarlarda beraber dolaşırlar. Halkın sebeplerden çile çekmesi gibi çile çekerler. Onlar bir vadide, insanlar bir başka vadidedir. Onların halk ile bu konularda ortak olmaları, tanınmalarına perde ve kendileri ortaklık perdesi altında içyüzlerinin idrakine engeldir. Şair şu beyitlerde ne güzel söyler.

Bu perdelerin arkasında O, güzellikle perdelidir.
Bütün izzet O'nun sancağı altındadır.
Gözlerin O'nun cemalinden bir parçacık görse
O'nu hoşnud etmek için ruhunu feda ederdin.
O'nun sözünden başkası ile dünya asla hoş olmaz.
Ahiret de O'na kavuşma olmasa hoş olmazdı.
Ey hüsrana uğrayan, nefsinin değerini bilmeyen kişi!
Çünkü sen nefsini O'nun düşmanlarına aldanarak sattın.
Sattığın şeyin değerini bilseydin, bu alış-verişi kesinleşmeden bozardın.

Hidayete, doğruluğa layık değil miydin?
Gördün mü? Fakat sen ona layık değilsin.

"Kendilerini kendilerinden alıp, kendine çektiği fırkadır (zümredir). Kendilerini sır süzmesi ile süzmüş ve onları kendisi için ayırmıştır."

Üçüncü fırka, ilk iki fırkadan daha üstündür. Çünkü Allah, kendilerini muttali kıldığı şeyin mükemmel olmasından ve onların kendilerinden aldığından dolayı onları kendilerinden perdelemiştir. Onlar en yüce hal ve makamlardadırlar, oysa oralara dönüp bakmazlar. Bunların kalpleri O'nunladır, yoksa O'ndan başkası (mâsiva) ile değildir. Onlar mâ-siva'dan değildir. Siva da onlardan değildir. Aksine onlar ma-siva ile imtihan ve mücadele yüzünden birliktedirler. Yoksa ülfet ve beraber kalma için değil. Kalpleri sırlarla mamur, ruhları ise, kuşların yuvalarına özlemi gibi O'na özlemle doludur. Onları dostları ve sevgilileri kendilerinden perdelemiş ve kendilerinden kendine çekip almıştır.

Yazar, "Onları sır tasfiyesi ile tasfiye etmiştir" der. Yani onların mevacidini, idraklerinin inceliğinden dolayı sırlarında ve kalplerinde kıldı. Mevacidleri üzerlerinde ve zahirlerinde (dışlarında), ittihadının kuvvetinden dolayı, zuhûr etmemiştir.

"Onları kendine seçmiştir." Yani onları resimlerinden almış, kendilerini kendilerinden uzaklaştırmıştır. Onları kendisi ile (başbaşa) bırakmıştır. Artık bu ifadelerimizden anlamış oldun ki, bu bölümde anlatılan "kabz", sûfilerin bidayetler ve sülûk hakkında anlattıkları "kabz" değildir. Allah (cc) daha iyisini bilir.

BAST BÂBI

Menazil yazarı der ki: *"Allah (cc) "Sizi bu suretle (zürriyetlendirip) üretiyor"* (Şura, 11) buyurur.

Ben derim ki: Bu terimin ayetin işaretine bağlantısı şöyledir: Allah (cc) sizi, sizin için yaratmış olduğu sözü geçen davarlarla yaşatıyor.

Kelbî der ki: "Ayetin manası: "Allah (cc) sizi, birbirinize eşler kılarak çoğaltıyor. Bu tezviç olmasa, nesil çoğalmazdı." Manası şudur: Allah (cc) sizi, sizleri eşler kılmak sureti ile halk ediyor. Çünkü, insanlar ve hayvanların halkedilişi eşler kılmakla olur. Ayetteki "fihi" zamiri, "yaratmada" anlamındadır. "Zer",yaratma demektir. Burada çok yaratma demektir ki, bu da yaratma ve çoğaltma demektir. Bazıları ayette geçen "fihi" "ba" manasındadır demişlerdir. Bu takdirde manası, "Allah sizi böylece çoğaltır" olur. Bunlar Kûfelilerin görüşüdür. Oysa sahih olan ayet bu bölüme uygundur. Ayette geçen fiil "Sizi yarattı" fiilinin manasını içerir. Bu fiil de "fi" harfi ile kullanılır, "be" ile değil. Buna misal olarak: *"Sizi bilmeyeceğiniz bir yaratılışta ve suretlerde tekrar tekrar peyda etmemiz hususunda...."* (Vâkıa, 61) ayetini gösterebilir. Bunlar ayetin tefsiri ile ilgili söyleyeceklerimizdir.

Menazil yazarı, bundan sonra "bast"ı tarife geçer ve der ki: "Bast, kulun şahitlerini ilme göre bırakması kendi batınına ihtisas abasını sarkıtmasıdır. Bast ehli telbis (karıştırma) ehlidir. Onlar, bast meydanında üç manadan sonra bast edilmişlerdir. Ve her mananın bir zümresi vardır" der.

Yazar demek istiyor ki; bast, kulun dış görünüşünü ve amellerini ilme göre bırakmasıdır (ilme uygun yapmasıdır). Kulun batını, murakabe, muhabbet ve Allah (cc) ile ünsiyetle kaplı olur. Böylece kulun güzelliği zahirinde ve batınında olur. Çünkü zahirî ilim gereğince güzellik elbisesini giyerken, batını da muhabbet, ümit, korku, murakabe ve ünsiyetle güzellik kazanır. Zahiri amelleri kula dış elbisedir. Batınî haller ise ona şiar (sembol)'dır. Ne hali zahirini azaltır, ne de ilmi halinden gelen bilgileri (varidat) engeller. Allah (cc) iki güzelliği -zahirin cemali ile batının cemalini- Kitab'ında sayısız yerlerde birlikte zikretmiştir. Mesela: *"Ey ademoğulları! Size (şeytanın açmak istediği) çirkin yerlerinizi örtecek bir elbise, bir de giyinip süsleneceğiniz bir elbise indirdik. Takva elbisesi ise daha hayırlıdır"* (A'raf, 26) ayeti buna misaldir.

Yine, cennet kadınları hakkındaki şu sözü: *"İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü*

---

(1) Kabz ve bast'ın bu şekilde tarifi için bkz. Kuşeyri Risalesi, Hz. ve çev. S. Uludağ, sh. 147

kadınlar vardır" (Rahman, 70). Huriler güzel yüzlü ve iyi ahlaklıdırlar.

Yine, *"(Yüzlerine) bir güzellik, (yüreklerine) bir sevinç vermiştir"* (İnsan, 11). Ayette geçen "Nadra" yüz güzelliği, "sürûr" ise kalb güzelliğidir. Yine, *"Yüzler (vardır) o gün ter ü tazedir. Rablerine bakacaklardır"* (Kıyame, 22, 23). Bu ayetteki "nadra" onların dış görünüşlerini süslerken "nazar" da batınlarını güzelleştirir.

Yine, *"Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri de onlara gayet temiz bir içki içirmiştir"* (İnsan, 21). Burada yer alan "Esâvir" (bilezikler) dışlarını güzelleştirirken, temiz içki de bâtınlarını (içlerini) temizler.

Yine, *"Ve (göğü) itaat dışına çıkan her türlü şeytandan korumak için (yıldızlarla donattık)"* (Saffât, 7). Allah (cc) semanın zahirini yıldızlarla, batınını da şeytanlardan korumak sureti ile güzelleştirmiştir.

Şimdi Şeyh'in sözünü açıklamaya dönebiliriz. "Onlar karıştırma ehlidir." Yani, "kabz" babında zikredilenler, insanların gözlerinden "telbis" (karıştırma) elbisesi ile gizlenen ikinci zümredirler. Dolayısıyla onların içyüzlerini göremezsin.

"Bast meydanında bast olunmuşlardır." Yani, onları Allah (cc), Resulünün lisanında bast etmiştir (yayıp açmıştır). Yoksa sapık, mülhidin zannettiği gibi, bast, iç gıcıklayıcı şeyleri dinlemek, hoş manzaraları seyretmek, güzel suretleri görmek, çalgı aletlerini dinlemek değildir.

Evet! Bu da meydandır. Ama bu meydan, şeytanın nefisleri, Rahman'ın koyduğu meydandan kesip alıkoyduğu meydandır. Rahman'ın yayıp açtığı meydan, peygamberleri ve dostları için kurduğu meydandır. Orası, Resulullah (sav)'in ashabı ile, ehli ile, gariplerle, yakınlarla birlikte oldukları sahadır. Bu meydan, kalp genişliği, insanlarla ilgilenmek, iyi huy, karşılaştığı kimselere selam vermektir. Kendisinden durmasını isteyenin yanında durmak, zaman zaman büyük ve küçüklerle meşru çerçevede latife yapmaktır. Davetlere uymak, alçak gönüllü olmaktır. Hatta öyle ki, arkadaşlarından her biri, kendisinin insanlar içinde ona en sevimli olduğunu zanneder. Bu meydanda ancak bir vacib veya müstehap veya bunlara yardımcı mübah vardır.

Yazar bundan sonra zümreleri açıklamaya koyulur ve der ki:

"Bir zümre vardır. Allah (cc) kendilerini, mahlukatına rahmet ettiği için yaymıştır (bast). Onlar halka iyilik ederler, onlara karışırlar. Halk onların nuru ile aydınlanır. İçlerindeki hakikatler toplanmıştır. İçlerindeki sırlar korunmuştur" der. Allah bunların halka açılmasını kendilerine rahmet kılmıştır. Nitekim Allah (cc) buyurur: *"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ,katı yürekli olsaydın, onlar etrafından herhalde dağılıp gitmişlerdi bile"* (Al-i İmran, 159). Allah (cc) bunları mahlukatına bast etmiş (açmıştır). Salik olanlar kendilerine uysun, yolunu şaşırmışlar yol bulsunlar, hastalar kendileri ile şifa bulsunlar, mizacın ve hevesin karanlıklarında onların marifet, nasihat ve hidayet nurları ile aydınlansınlar diye...Salikler onlar sustuklarında onlara uyarlar. Konuştuklarında onların sözlerinden yararlanırlar. Çünkü bunların hareketleri, sükûnları, Allah (cc)'ın emri üzere olduğundan, sadıkların kalpleri kendilerine cezbolur (çekilir). İnsanları aydınlatan bu nurları ilim ve marifet nurudur.

Alimler üçe ayrılır:

1- Allah'ın nuru ile aydınlanan ve insanların da kendisi ile aydınlandığı alimler. Bunlar peygamberlerin halifeleri ve varisleridir.

2- Allah (cc)'ın nuru ile aydınlanan, fakat başkasının kendisi ile aydınlanmadığı alimdir. Bu gibiler kusurlu değilse, faydası sadece kendi nefislerine münhasırdır. Bunlarla birinciler arasında çok fark vardır.

3- Allah'ın nuru ile aydınlanmayan ve başkasının da kendinden aydınlanmadığı alimdir. Bu gibilerin ilmi kendilerine vebaldir. Bunların insanlara açılmaları da onlara fitnedir (aklını çelmek). Birinci şıktaki alimin açılması onlara rahmettir.

"Hakikatler birarada, sırlar korunmuştur." Yani, onlar halka açılmıştır fakat içlerindeki hakikatler, iç alemlerinde bir aradadır. Açılmaları kalplerini dağıtmamış ve himmetlerini parçalamamış, azimlerini çözüp gevşetmemiştir. "Sırları korunmuştur"; yani, sırları kapalı, örtülüdür, onları kendilerine açıldıkları kimselere açmazlar. Her ne kadar "bast" ülfeti ve bast ehlinden her biri diğerine sırrını vermesini, gerektirse bile. Kendine açıldığın kimseye Allah (cc) ile olan sırrını söylemekten sakın! Fakat onu cezbet, teşvik et. Allah (cc)'ın emanetini yanında muhafaza et! Emanetini geri alınma tehlikesine maruz bırakma!

Bundan sonra yazar, ikinci zümreyi tanıtmaya koyulur ve "Muayenesinin gücünden ve manzaralarının sebatından dolayı bast edilen zümredir. Çünkü onların şahitleri müşahede ettiklerine karışmazlar. Rüsûmun rüzgarları mevcudlarını vurmaz. Onlar kabzın kabzasında hoşnuddurlar" der. Bu derece öncekinden üstündür. Çünkü, önceki amel edenlere has idi. Oysa bu derece hal erbabına mahsustur. Birinci zümre halka rahmet için bast edilirken, bu zümre Hakk'a mahsus olmak üzere bast edilmiş (açılmış)tır.

"Muayene gücünden". Burada mana ya muayene idrakinin gücünden vaya batınlarını muayenelerinin zuhûrundan veyahut, bizzat muayenenin kuvveti ve ortaya çıkışı yüzündendir. Manası şudur: Bast, onların arzularını görmelerini engellemeye tamah etmez. Çünkü muayene (görme)lerinin gücü basta onu izale edip ortadan kaldırma ve zayıflatma fırsatı vermez.

"Manzaralarının sebatı"; yani, maksat kalplerinin manzaralarının sebatı ve sıhhatidir. Bu kimseler, kalp gözü ile gözün gördüğü şey arasına engel olan şüphe dumanı ve sisi gelen kimselerden değildir. Ve insana haber verilen "gayb"ın hakikatini idrak eden insanî ince duygu sağlamdır. Bu duygu şahit olduğu şeye çok şiddetli yönelir. Böylece bast, onu müşahede ettiği şeyden mahrum edemez.

"Onlar öyle bir zümredir ki, şahitler müşahede etiklerine karışmaz." Böylece idrakleri istidlal (delile başvurmak) ile olur. Hatta müşahede ettikleri kendilerinin yanındadır. Onu başkasına idrak ettirmezler. Böylece O'nu müşahedeleri başkasının şahitlerine (delil) karışmaz. Şahitler emare ve alamet gibidir. Bu sözler biraz daha açıklama ve izaha muhtaçtır.

Allah Teala kendi üzerine şahitler dikmiş ve bu şahitlerle kitabını doldurmuştur. Kullarını o şahitlerin üzerinde düşünmek ve akıl yürütmekle hidayet etmiştir. Fakat arif olan bu şahitler yardımıyla yolunu bulunca ve bunlardan "yakîn"e ulaşınca, şahitlerin hükmü şuhûdundan dürülüp bükülür. Ve kalbi o şahitlerden, şahitlerle gösterilmek istenen asıl gerçeğe (Allah'a) yola koyulur. Ve onların hepsini Allah (cc)'ın isimlerinin, fiillerinin ve sıfatlarının eserlerinden bir eser olarak görür. Ve yine onların hepsini, müşahede edilen kalb ve basiret görüşü ile kendileri ile Allah'a ulaşılan, yaptığı işi görünce, onu yapana ulaşılan şeyler olarak görür. Sanki arif görmüş olduğu sağlam binayı yaparken, o yapıcıyı görmektedir. Çünkü şahitler ve deliller (O'nun yanında) ortadan kalktığı gibi, hükmü de ortadan kalkar.

Bu konuyu iyi düşün! Çünkü bu konuda iki zümre hata etmiştir:

Birincisi, şahid ve delillerin hükmünü dürüp büken kimseye kötü zan besleyen, dolayısı ile onlara demediğini bırakmayan zümredir.

İkincisi, şahitlerin (delillerin) meşhûdun (Allah'ın) aynısı, delilin medlûlün (delilin gösterdiğinin) tıpkısı olduğunu düşünen, fakat başta ona "şahit ve delil" derken, sonunda "meşhûd" ve "medlûl" diyen zümredir.

"Rüsûm" rüzgarları mevcudlarını vurmaz." Burada müellif rüsûmu rüzgarlara benzetiyor. Çünkü yaratılışa dair suretlerin manaları şuhudu zayıf kimselere uğrar. Ve böylece, içlerinde bir çeşit şek ve şüphe harekete geçer. Oysa Allah'ın içlerini açtığı bu kimseler, bu gibi (tehlike)lerden salimdirler.

"Onlar kabzın kabzasında rahattırlar." Yani, onlar inbisat (neş'e, sevinç) halinde iken kabzın (darlık, sıkıntı, ruhun üzüntülü, dertli, elemli, endişeli olması hali) (1) manalarından mahrum olmazlar. Aksine onlar, Allah (cc) ile kendilerini başkalarından aldığı için (kabz ettiği için) mebsutturlar (sevinçlidirler). Onlar hakkında kabz ile bast çelişen şeyler değildir. Bilakis, onların Allah'a kabzı bastlarında, bastları da kabzlarındadır. Yazar kabza istiare-i teşrihiyye yapmak için "kabza" kelimesini kullanmıştır. (2) Bundan sonra yazar, üçüncü zümreyi ele alır ve "Yola işaret, hidayete önder, saliklere kandil olmak için bast edilen zümredir" der.

Bu sonuncu zümre ilk iki zümreden daha üstündür. Çünkü, bu zümre, bulundukları derecelerde onlara ortak olmuş, fakat bu dereceyi sadece kendilerine ayırıp hususi kalmışlardır. Bu zümre, birinci derecenin nitelendiği amellerle ve ikinci derecenin nitelendiği hallerle vasıflanmışlardır. Ve iki zümre üzerine, saliklere faydalı olmakla, şaşırmışlara hidayetle, taleb edenleri irşad ile üstün olmuşlardır. Böylece yolunu şaşırmış onlarla yolu bulmuş olanlar onlarla yürümüş, kindarlar kendileri ile doğrulmuştur. Yüzçevirenler onların sebebi ile yönelmiş, noksanı olanlar onlarla tam olmuş, geri dönenler onlarla dönmüştür. Zayıflar onlarla kuvvetlenmiş, yolda olanlar maksûduna onlarla muttali olmuştur. Bunlar gerçekten resullerin halifeleridir. Onlar basar ve yakîn ehlidirler. Basiretle basar'ı biraraya getirmişlerdir. Allah (cc) şöyle buyurur: *"İçlerinden sabır (ve sebat) ettikleri zaman emrimizle doğru yola sevkedecek rehberler tayin etmiştik ve onlar ayetlerimizi çok iyi biliyorlardı"* (Secde, 24). Böylece sabır ve yakîn ile dinin önderliğini elde etmişlerdir.

---

(1) Kabz ve bast'ın bu şekilde tarifi için bkz. Kuşeyri Risalesi, Hz. ve çev. S. Uludağ, sh. 147 (Çeviren).

(2) İstiâre-i teşrihiyye: Sözde kendine benzetilene uygun bir kelime geçerse olur. Burada kabz hali bir adama benzetilmiş, kabza da adama uygundur. Böylece istiâre-i teşrihiyye olur (Çeviren).

SÜKR BABI

Menazil yazarı: "Allah (cc) kendisi ile konuşan Hz. Musa (as)'ın dilinden hikaye ederek der ki: *"Rabbim! (Cemâlini) bana göster, (ne olur) seni göreyim"* (A'raf, 143).

Yazarın delil getirişi şu işaretlerdir: Hz. Musa (as)'ın kalbinde, ruhunda, kulağında ve gözünde Rabbinin kendisine konuşması zevki yer edince ve bu kelamı, bu hoş hitabı duymaktan, bu konuşma lezzetinden öyle büyük azim ve celil bir hale erdi ki, buna sükr (sarhoşluk) veya sükre benzer birşey denir. İşte tam bu halde, Allah (cc)'ı görme arzusu dilinden dökülüverdi.

Sonra sükrü tarife geçer ve "Bu babda sükr, coşmaya sabretmenin düşmesi ifade edilir. Bu özellikle sevenlerin makamıdır. Çünkü fenanın gözü onu kabul etmez. İlmin mertebeleri ona ulaşamaz" der.

"Coşmaya sabretmenin düşmesi ifade olunur." Yani, sabırsızlık ifade olunur. Şöyle denir: Şunu yapmaktan kendime hakim olamadım. Yani, onu yapmamaya sabredemedim demektir. Yazar sanki şöyle diyor: Sükr, sabrın engel olamadığı coşkunun kuvvetine denir.

Bu manayı ne Kur'an, ne sünnet ne de seleften ârifler asla sükr olarak ifade etmemişlerdir. Bu, sadece sonradan gelenlerin (kullandığı) terimlerdendir. Ve bu ne kötü bir terimdir. Çünkü "sükr" ve "müskir" kelimeleri şer'an ve aklen kınanmış kötü lafızlardandır. Genelde bu kelime Allah ve resulünün hiddet buyurdukları kötü "sükr" hakkında kullanılır. Allah (cc) buyurur: *"Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söyleyeceğinizi bilinceye ve cünüb iken de -yolcu olmanız müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın"* (Nisa, 43). Yine Allah (cc) bu "sükr" kelimesi ile, insanların kıyamet koptuğu esnada, çok şiddetli korkularını ifade eder ve buyurur ki: *"İnsanları sarhoş (sükr) (olmuş gibi) görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir"* (Hacc, 2).

Şöyle derler: Filancayı dünya aşkı sarhoş etti (sükr). Ve yine sükr, kötü arzu sarhoşluğu hakkında kullanılır.

Allah veya Resulü (sav) yahut sahabe veya kudemadan tarik imamlar şarap ve fuhşiyat (yüzkızartıcı iş ve söz) sarhoşluğu hakkında kullanılan bu sükr (sarhoşluk) kelimesini kendini sevenlerin ve abidlerinin en şerefli halleri olan güzel manada nerede kullanmışlardır? Nitekim Allah Teala Lût kavmi hakkındaki: *"(Habibim)! Senin ömrüne andolsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı"* (Hicr, 72)

Böylece Allah (cc) fuhşiyat erbabını ve sarhoşluk veren şarap içenleri "sükr" ile nitelemiştir. O halde, en şerefli hal ve makamlar için "sükr" kelimesinin kullanılması uygun değildir. Özellikle de hakikatler babında... Rabbimizle (cc) o halde iken konuşan Hz. Musa (as) hakkında "sükr" (sarhoşluk) ismi kullanılamaz. Terimler, eğer bir zarar içermiyorsa, üzerinde münakaşaya gerek yoktur.

Ve yine malumdur ki, bu hal (sükr hali) Allah (cc)'ın cennette görülüp en mükemmel şekilde kelamı işitildiği anda hasıl olur. Buna "sükr" denmez. Biz bu isimle ifade edilmek istenen manayı inkar etmiyoruz.

Bizim yadırgadığımız o mananın bu isimle isimlendirilmesidir. Özellikle, buna "şarap" ismi de eklenmiş olursa. Veya yine yadırgadığımız marifetlerin "şarap", ""varidat"ın kadehler, Allah (cc)'ın "sâki" olarak isimlendirilmesidir. İşte bu istiareler ve isimlendirmedir ki, bu sözleri sarfetmemize yol açmıştır. Yazarın "Bu özellikle sevenlerin makamlarındandır" sözüne gelince; sükr'ün aslı nedir? Sebebi ve doğması nasıl olur? Bu hususları mutlaka beyan etmeliyiz. Ve yine, "sükr" insanın gücü dahilinde midir, değil midir? açıklamalıyız. Zatı, sebebi ve mahalli itibarı ile kaç kısımdır? Beyan etmeliyiz ki, böylece elde edilecek fayda daha mükemmel olsun.

O halde biz deriz ki -başarı Allah'tandır-: Sükr, kendisi ile temyizin hasıl olduğu aklın kaybolduğu neşe ve lezzettir. Artık sarhoş olan ne dediğini bilmez. Allah (cc) buyurur: *"Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söyleyeceğinizi bilinceye ve cünüb iken de -yolcu olmanız müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın"* (Nisa, 43). Sarhoşluk hükmünün verilmediği sınır olarak Cenab-ı Hak "Ne söylediğini bilme"yi getirmiştir. Buna göre "ne söylediğini bilmek" sarhoşluk sınırından çıkmıştır.

İmam Ahmed b. Hanbel der ki: "Sarhoş, kendi elbisesini başkasının elbisesinden, pabucunu başkasının pabucundan ayıramıyan kişiye denir.'

İmam Şafii'nin şöyle dediğini zikrederler: "Sarhoş, düzenli sözü karışan, gizlediği sırrını açığa vuran kimsedir"

Sükr (sarhoşluk) iki mana içerir: Lezzetin varlığı ve temyizin yokluğu. Sarhoş olmak isteyen bu iki şeyi birden kastedebildiği gibi sadece birini de kastedebilir. Çünkü, nefislerin ele geçirmekle lezzet duyduğu şehvet ve hevesler vardır. Bu lezzetlerdeki hemen uğranılacak olan zararlarla ilerde gelecek zararları bilmek (ilim) nefsin onları tatmalarına engel olur. Akıl ise, nefislere yapmamayı emreder. Ayırt eden, ortaya çıkaran ilim ile, emredip yasaklayan akıl zail olduğunda nefsi heva ve heveslerinde sevinir ve kendini geniş bir sahada bulur.

Allah (cc) sükrü (sarhoşluğu) iki sebepten haram kılmış ve bunları Kitab'ında zikretmiştir. Bunlar:

a) Müslümanlar arasına düşmanlık ve kin düşürmesi,

b) Allah'ı zikirden ve namazdan yüzçevirmektir.

Bu da, aklın giderilmesi ile nefislerden doğan zararın meydana gelmesi ve ancak akılla tamam olacak menfaatin yok olması demektir. Düşmanlık bırakmak, birinciden, Allah'ı zikirden yüzçevirmek ikinciden meydana gelir.

"Sükr"ün sebebi bazen sarhoşluk verici şeyi almaktan başka birşey olabilir. Ya, aklı giderip insanı sarhoş gibi yapan şiddetli elem olur. Bazen sebep, insanın üzerine hücum eden çok korkunç bir şey olur ki, hücuma uğrayan kimsenin aklı kaybolur. Allah'ın şu buyruğu bu kabildendir: "*İnsanları sarhoş (olmuş gibi) görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir*" (Hacc, 2). İnsanlar dehşet ve korkudan sarhoşturlar. Yoksa şaraptan değildirler. O halde onların sarhoşluğu korku ve dehşet sarhoşluğundan, yoksa lezzet ve coşku sarhoşluğu değildir.

Sükr'ün (sarhoşluğun) sebebi bazen, sevgiliye kavuşmakla duyulan ferahın kuvveti olabilir. Şöyle ki, sevgiliye kavuşan kişinin sözü birbirine karışır, hareketleri değişir, öylesine ferah kuvveti hasıl olur ki, aklı başından gider, şarap içenden çok daha fazla rahatsız eder. Belki de bu sevinç sarhoşluğu tabii bir sebeple o kişiyi öldürebilir de. Bu tabii sebep, kalbin kanının bir an anormal bir şekilde yayılması ile olur. Kan tabii bir sıcaklık taşır. Kalp, kanın kendisinden yayılması ile soğur ve ölüm meydana gelir. Ölümü hissettikten sonra çölde binitini bulma ferahlığından sarhoş olan kişi bu yüzden: "Ya Rabbi! Sen benim kulumsun, ben senin Rabbinim" demiştir. Sevincinin şiddetinden hata etmiştir, sözünü karıştırmıştır. Ferah sarhoşluğu şarap sarhoşluğundan daha üstündür. Mesela, kendine hiçbirşeyi olmayan, dünyaya son derece aşık bir fakirin büyük bir hazine bulduğunda durumunu bir tasavvur et! O fakir bu hazineyi emniyet ve iç huzuru içinde ele geçirirse sarhoşluğu ne kadar olur, bir tasavvur et! Veyahut çocuğu en değerli malını alarak senelerce ortadan kaybolan, nihayet fakirlik kendine zarar veren kimseyi tasavvur et...! Sonra günlerden birgün hiç beklemediği anda, bütün malı ile kat kat fazlasını kazanmış olarak döndüğünde durumu nasıl olur bir düşün!

Bazen sarhoşluğu çok şiddetli bir gazab doğurur. Kızgın kimse ile temyiz kabiliyeti arasına engel olur girer. Hatta gazab sarhoşluğu, neş'e sarhoşluğundan daha güçlüdür. İşte bunun için Resulullah (sav): "Bir hakim kızgın iken, iki kişi arasına hüküm vermesin" buyurmuştur. Fıkhın biraz kokusunu alan fıkıhta yer alan şu hükümden kat'iyyen şüphelenmez: Bir kimsede gazab bu dereceye varır da karısını boşarsa, talakı geçerli olmaz. (1) Resulullah (sav)'ın: "İğlak halinde ne talak ne de köle azat etme yoktur" hadisinde yer alan iğlak kelimesinin "gazab" anlamına geldiğini İmam Ahmed b. Hanbel açıkça söylemiştir.

Ebu Davud, "Bu kelimenin (iğlak) "gazab" anlamına olduğunu zannediyorum" der.

İmam Şafii, gazab ve lecae (ısrar etme, hiç ayrılmama) nezrine (bu iğlak kelimesi ile aynı köktendir) ğalk nezri der. Burada düşünce tarzı şöyledir: Kızgın olan kimse üzerine -gazabının şiddetinden dolayı- birşeye yönelme kapısı kapanır (ğalk). İkrah (zorlama) (insanın irade ve yönelmesini) kapattığına göre (ğalk), şiddetli gazabın (ğalk) kapatma olması daha evladır. Sarhoşluk da galk, cünûn da galktır.

Ğalk-iğlak- herhangi bir sebeple, kendisine temyiz ve irade kapısının kapandığı kimse için kullanılan bir kelimedir. Bu mevzuda "İğasetu'l-Lehfan fi Talaku'l-Gadbân (1) isimli kitabımızda, söylenmesi gerekenlerin hepsini söyledik. Sükrün sebeplerinden biri de ister mübah, ister haram olsun suretler ve başka şeylerdir.

---

(1) Gazap halinde olanın talakının geçerliliği konusu mezhepler arasında ihtilaflıdır (Çev).

(1) "Kitabın adı, "Kızgın İken Boşayan Pişmana Yardım" diye tercüme edilebilir (Çev).

Çünkü sevgi, yerleşip kuvvetli olunca insanı sarhoş eder. Arapların gerek şiirlerinde gerek sözlerinde meşhurdur.

Şairin dediği gibi:

Sarhoş arzu sarhoşu, içki sarhoşudur.
Kendinde sarhoşluk olan ne zaman ayrılır?

Başka bir şair de şöyle der:

O (dilber) sana gözlerinden ve elinden şarap içirir.
Senin için iki sarhoşluktan kurtuluş yoktur.

Benim iki sarhoşluğum pişmanın bir sarhoşluğu vardır.
Benimki öyle birşey ki, onların arasında yalnız bana hastır.

Müsned'de Resulullah (sav)'tan "Birşeyi sevmen gözünü kör, kulağını sağır eder" buyurduğu rivayet edilir. Bunun manası, sevmen, sevgilinin kötülüklerini görmekten seni kör, kınama ve yermeyi duymaktan sağır eder. Sevgi bir de kalbe yerleşince, insanın kalbini kör ve insanı tam manası ile sağır eder. Bu, sarhoşluktan da şiddetlidir. Muhabbet sarhoşluğuna bir de vuslat sevinci eklenince sarhoşluk kuvvetlenir ve kat kat artar. Ve o kişi, hiçbirşey hissetmez durumda aklın kontrolünden çıkar. Aşığın etrafı rahatsız etmesi ve temyizi kaybetmesi ekseriyetle bu sarhoşluktan ileri gelir. Fakat insanlar buna alıştıkları ve onlarda ona iştirak ettiklerinden onu yadırgamazlar. Onu ancak, o durumdan hariç olan yadırgar. Onlar ölülerin arasında kendilerine gelince, o zaman anlarlar ki, sarhoşlukları içinde serseri serseri dolaşmaktadırlar.

Sarhoşluk verici sebeplerin en güçlülerinden biri de coşturucu sesleri dinlemektir. Özellikle coşturucu sesler güzel bir suretten çıkar ve kabul edebilecek bir mahalle tesadüf ederse, o zaman dinleyenin sarhoşluğunu sorma gitsin.

Bu sarhoşluk o esnada iki açıdan meydana gelir.

Birincisi, sesler bizatihi, aklı kaplayan kuvvetli bir lezzet verirler.

İkincisi, insanın nefsini sevgilisine ve nerede olursa olsun o tarafa doğru tahrik ederler. Böylece bu hareket, şevk ve talep ile -sevgiliyi tahayyül ederek, nefsinde gözünün önüne getirerek ve suretini kalbe yaklaştırıp o suretin bütün fikri kaplaması ile- aklı mağlup eden büyük bir lezzet doğar. Böylece, şarkıların makamların lezzeti ile kederlerin lezzeti biraraya gelir ve ruh, acaip bir sarhoşlukla, şarabın sarhoşluğundan daha güçlü ve daha lezzetli bir şekilde sarhoş olur. Böylece bu sarhoşlukla, şarabın neşvesinden daha tatlı bir neşve meydana gelir.

İşte buradan yazar, Hz. Musa (as)'ın Rabbimizin kelamını işittiği zaman söylemiş olduğu sözle "sükr"e (sarhoşluğa) delil getirir: *"Rabbim, (cemâlini) göster bana (ne*

olur) seni göreyim" (A'raf, 143). İmam Ahmed b. Hanbel ve başkası zikrederler: Allah Teala, kıyamet günü Davud (as)'a der ki: "Dünyada iken beni ta'zim ettiğin sesle beni ta'zim et!" Davud (as): "Ya Rabbi! Nasıl ta'zim edeyim? O sesi ma'siyet giderdi" der. Bunun üzerine Allah (cc): "Ben onu sana iade ederim" der ve Davud (as) arşın eteğinde doğrulur ve Allah (cc)'ı ta'zim eder. Hz. Davud'un (as) sesini duyunca, cennet ehlinin nimeti sonuna varmış olur."

Bundan daha büyüğü, cennet ehli, Allah (cc)'ın kelamını ve kendilerine hitabını vasıtasız olarak işittikleri zamanki durumlarıdır.

"Abdullah b. Ahmed, *Sünnet* isimli kitabında da bizlere şu haberi nakleder: İnsanlar kıyamet günü Rahman'dan Kur'an'ı duyunca, sanki onu hiç duymamış gibi olurlar."

Buna bir de, cennet ehlinin cenneti ve içindeki nimetleri görme lezzetlerinden müstağni kılacak olan cemalini görmeleri eklendiğinde, bu kelimelerin yetmeyeceği, ufak bir parçasını bile ifadeden aciz kalacağı bir durumdur.

Bu öyle bir sestir ki, her kulağa girmez, öyle bir yağmurdur ki, onunla her toprak calanmaz, öyle bir pınardır ki, her gelen oradan içmez, öyle bir sestir ki, her işiten ondan coşmaz; öyle bir sestir ki, her işiten ondan coşmaz; öyle bir sofradır ki, üzerine hiçbir asalak oturmaz.

Şimdi mevzumuza dönelim: "Sükr'ün (sarhoşluk) sebebi akla baskın çıkan lezzettir. Lezzetin sebebi de sevgiliye kavuşmaktır. Muhabbet kuvvetli ve sevgiliye kavuşmak güçlü olduğu zaman, sevgiliyi elde etmekten dolayı olan lezzet de bu iki unsura bağlı olarak artırır. Akıl kuvvetli ve sağlam olduğunda, buna bağlı olarak artıp eksilmez. Eğer zayıf olursa, aklın fonksiyonuna gdderen sarhoşluk meydana gelir. Bu sarhoşluk gelen bilgilerin (varidin) kuvvetine bağlanabilir. Bazen, o mahallin zayıflığına verilir, bazen de iki sebep birarada olabilir.

Menazil yazarı, "Fenânın hakikati onu kabul etmez. İlmin mertebeleri de ona ulaşamaz" demişti.

"Fenâ", kulda müşahede etmiş olduğu şeylerden başkasını ve herşeyin manalarını yok ettiğine göre, sükr (sarhoşluk) ise yazarın tarif ettiği gibi, coşkuda kendine hakim olamamak (sabredememek) olduğuna göre, sarhoşta, hala kendisi ile coşku duyduğu ve coşkusunu hissettiği bir kalıntı vardır. Şöyle ki, coşkuda kendine hakim olamaz. Oysa "fenâ" bunu kabul etmez. "Fenâ"nın hakikatleri sükr'ü kabul etmez.

Hasılı, "fenâ" mutlak bir istiğraktır. Sükr ile birlikte insanın kendine malik olamayacağı ve ondan uzaklaşamayacağı bir coşku ve lezzet vardır.

Demek istediğimiz şudur: Sükr, ariflerin ve vuslata erenlerin makamlarının en yücesi değildir. Çünkü yazara göre onların en yüksek makamları "fena"dır. Bu makamları da sükr'ü kabul etmez.

"İlmin makamları ona ulaşamaz." Bu söz doğru ve sahihtir. Muhabbetin, şevkin, aşkın ilmi başka şey, muhabbetin hali başka şeydir. Sükr muhabbet ilminden doğmaz. Ancak ve ancak muhabbetin halinden doğar. Yazar sanki şunları demek istiyor. "Sükr" makamı, ilim makamının üstünde, şuhud ve fena makamının altında olan kimseler için bir sıfat ve noksanlık halidir. Sükr muhabbete hastır. Çünkü "muhabbet" avamın (sıradan kişilerin) önde gelenleri ile -bunlar ilim ehlidirler- seçkinlerin- şuhud ve fena ehlidirler- arkadan gelenlerin (sonuncuların) karşılaşmış oldukları son makamdır. Bu iki makam arasındaki mesafe de muhabbet makamıdır. Böylece "sükr", bu makama has olmuştur.

Sükrün Alametleri

Menazil yazarı devamla: "Sükrün üç alameti vardır. Haberle meşgul olmaktan sıkıntı duymak. Ta'zim vardır, kaimdir. Şevk denizine atılmaktır. Temekkün daimdir. Sürûr denizine dalmaktır. Sabır kayıptır" der.

Yazar demek istiyor ki, seveni, sevgili ile vecdin şiddeti, kalben onunla birlikte olması ve sevginin şiddetinden azalarının erimesi ondan haber duymaktan alıkoyar. Bu söz mutlak değildir. Çünkü samimi seven kimseye en sevimli şey, sevgilisinden haber almak ve onu anmaktır. Nitekim Hz. Osman b. Affan (ra) der ki: "Kalplerimiz temiz olsaydı, Allah'ın (cc) kelamından doymazdı." Ariflerden biri de şöyle der: "Sevgililerinin kelamından nasıl doyarlar ki? Oysa sevgilileri arzularının gayesi, hedefidir."

Şeyh (Herevî) ve onun gibilerinin bununla kastettikleri şudur: Samimi olarak seven kimsenin kalbi muhabbetle dolar ve muhabbet o kişiye hakim olur. Sevginin bu hakimiyeti ve yerleşmesi, onu sevgilisinden gafil olmamaya sevkeder ve kalbi ondan başkası ile asla meşgul olmaz. Boş kimselerden sevenler hakkında varid olan şeyleri işitir. Onlardan sevgilisinin niteliklerini ve haberini duyar. Bunları sürekli duymaya nerdeyse sabredemez. Çünkü kalbi, gafil bir kalpten bunları duymaktan darlık hisseder. Yoksa, bu haberi kederinde kendine ortak, yolunda kendine yoldaş, yolculuğunda arkadaş olan birinden duysa, ona kalbi dar olmaz. Bilakis o habere açılır da açılır. Bu bir bakış açısıdır.

İkinci bir bakış açısı da şöyledir: Muhabbet sarhoşunun kalbi sevgilinin müşahedesi ile dolmuş ve böylece kalbinin kuvvetleri, bütün düşüncesi ve iradesi sevgili ile biraraya gelmiş olabilir. Muhabbet hakkındaki haberin manaları çok olup bir manadan diğerine intikal demektir. Oysa kul bu halde iken (sükr hali) kalbi o muhabbete dar gelir. Nihayet sükr halinden uyanınca kalbi muhabbet için genişler.

"Ta'zim kaimdir, vardır." Yani müridin kalbinin haberle meşgul olmaktan darlık duyması demek, sevgiliyi uzaklaştırmak ve ondan yüzçevirmek demek değildir. Bu nasıl olur? Sevgilisinden haber demek ondan gelen bilgi (varid) demektir. Oysa onun darlık duyması sevgilisi ile meşgul olması nedeniyledir. Sevgilisine ta'zimi kalbinde mevcuttur. Mürid, kendi vecdi ve hali ile meşgul olup, kendisini sevgilisinden ayıran şeyden yüzçevirmiştir. Bu meşgul olduğu şey, sevgilisi nezdinde yüzçevirdiğinden daha sevimli ise güzeldir. Fakat aksi olursa, yani yüzçevirdiği, sevgiliye, meşgul olduğu şeyden daha sevimli ise, muhabbetin kanunu, sevgilisine sevgililerin en büyüğü olanı tercih etmeyi kendisine gerektirir. Yoksa, o kişi kendi nefsi vecdi ve lezzeti ile başbaşadır.

"Şevk denizine atılmak. Temekkün devamlıdır." Yani şevk denizine dalmak, şevk denizine girmek, denizin ortasına girmektir. Yoksa kenarına, kıyısına girmek demek değildir. Buradaki "temekkün" ilmin ahkamı olan onunla amel etmekten ayrılmamaktır. Vera (günahtan titizlikle sakınmak) ahkamından ayrılmamak ve şer'i virdleri yerine getirmektir. Bunlardan ayrılmamak ve devam etmek şevkin sıhhatinin alametidir.

"Sürûr" denizine dalmaktır. Sabır kayıptır." Yani, seven sürûr denizine batar, sürûur ondan ayrılmaz. Sürûr sanki deniz olmuş, kendisi de içine batmıştır. Su nasıl ki suya batandan ayrılmazsa, seven de böyledir. Sürûr ondan ayrılmaz. Muhabbet makamını tadan, Şeyh'in söylediklerinin doğru olduğunu anlar. Çünkü dünyadaki muhabbet refahı, ahiretteki cennet refahından bir latife ve inceliktir.

Bilakis o, dünya cennetidir. Dünya ancak marifetullah ve muhabbetullah ile hoş olur. Cennet de ancak O'nu görmek ve müşahede etmekle hoş olur. O halde sevenin refahı içine bazen elemler karışsa bile devamlıdır.

Hak Teala'dan başkası ile meşgul olanlar, muhabbetullah ve marifetullah ehlinin içinde bulundukları nimeti bilselerdi, kalpleri iç yangısından paramparça olur, elde ettikleri şeyin kaybedip mahrum oldukları şeyle kıyas bile edilemeyeceğini anlarlardı. Nitekim demişlerdir ki:

Dünyada da, nimetinde de hiçbir hayır yoktur
Eğer sen yapayalnız, bir başına ve aşık değilsen!

Bir başkası:

İnsan ancak ve ancak aşık ve arzu sahibidir.
Sevmeyen ve aşık olmayanda hiçbir hayır yoktur.

Bir diğeri;

Hayat ancak gidip gelmek ve gıdalanmaktır.
Ve sen insanların arasında aşk kadehleri ile kendinden geçmişsin.

Bir başkası;

Canım ancak aşk yüzünden çıktı.
Aşık olmayana hayat hoş olur mu?

Bir diğeri;

Eğer arzudan uzak olursam, doğu ile batının arasındakiler
Benim olsa, sevinmem.

Bir başkası;

Dünya aşksız . İçinde sevgili olmayan nimet neye yarar? der.

Bir başkası:

Dünya sevgisiz hoş olmaz.
Aşık olmayan kişi için hangi nimetten bahsedilir?

Bir diğeri:

Sevmekle lezzet aldığın bir yerde kal,
Zaman geçer-gider ve sen onunla başbaşa olursun.

Bir başkası:

Şu dünyada aşkı tatmazsan,
Dünyada ölmüşsün, yaşamışsın birdir.

Bir diğeri:

Kendisi ile huzur duyduğu ve sükûn bulduğu bir sevgilisi olmayan kişi, hayatın tadını tatmamıştır.

Bir başkası:

Eğer bir sevgili edinmemişsen ve sana bir sevgili gelmiyorsa dünyada hiçbir hayır yoktur.

Bir diğeri:

Beni ziyaret ediyor, üzüntülerim dağılıyor,
Çünkü hüznünüm dağılması onun iki elindedir.
Gittiği zaman, sevinçle gider.
Çünkü benim ona havalem sevinçledir.

Ebu'l-Muncâb der ki: "Tavaf esnasında, zayıf vücutlu, zayıflığı apaçık bir genç gördüm. Allah'a sığınıyor ve şu beyitleri okuyordu.

İsterdim ki O, sevginin hepsini toplasın ve kalbime atsın.
Sonra da göğsüm kapansın! Ömrüm dolana dek kalbimdeki arzu ve sevgi ile ferahım eksilmesin!

Sevenler hakkındaki sözler ve bu konuda şiirler sayılamayacak kadar çoktur. Yalnız sevenlerin hepsi sevgiliye kavuşmuş olsalar bile, Allah (cc) hariç sevgililerinden azab çekerler.

İlk sevgilisine sevgide kusur edenlerin durumunu nasıl tahmin edersin! Nefsi ona "Başkasını sev" dedikçe şairin dediği gibi olur:

Kalbine istediğin arzuyu naklet dur.
Sevgi, ancak ilk sevgiliye duyulan sevgidir.

Herevi, "Sabır kayıptır" der; yani, mürid sevgi ile sürûruna dalmıştır ve sabrı kayıptır. Yazarın ifadesindeki "kaim" ve "heyman" dağınık ve şaşkın olmaktır.

Yazar bundan sonra şöyle devam eder: "Bundan ötesi cehaletle "sükr" ismini almak isteyen "şaşkınlık" veya doğrudan saparak sükrün adı ile isimlendirilen "heymân"dır.

Yazar demek istiyor ki, zikretmiş olduğumuz üç alametten başkası, her ne kadar muhabbetten olsa bile, mesela "hayret" gibi, "sükr" diye isimlendirmemek gerekir. Çünkü "hayret"e, cahiller ancak "sükr" ismini verirler. Ve yine heyman'a sükr diyenler de, sükr'ü sükr olarak tanımayanlardır. Bu da zulümdür, hakikatten uzaklaşmak ve doğrudan dönmektir.

Sonra yazar sükr'ün çirkin olan çeşitlerini açıklamaya başlar ve:

"Bundan başkasının hepsi delillere aykırıdır. Hırs, cehalet ve şehvet sarhoşluğu (sükrü) gibi" der. Yani, "sükr"ün bu sayılan çeşitleri, kötü olan sükr çeşitleridir ve delillere aykırıdır.

Hırs sükrü (sarhoşluğu) dünyaya aşırı meftun olmaktan ve dünyayı terketmemekten doğar. Dünyaya haris olan, ayık görünümünde bir sarhoştur. Cehaletten dolayı inkâr eden de böyledir. Çünkü cehalet iki çeşittir:

a- İlim cahilliği

b- Amel cahilliği.

Bu iki cehalet bir insanda yerleşti mi, o kimsenin sükr'ünü sorma! Şehvet sükr'ü (sarhoşluğu) de böyledir. Şehvet sarhoşluğu, şarap sarhoşluğundan daha şiddetlidir. Gazab sükrü (sarhoşluğu) de, ferah sükrü de böyledir. Saltanat ve reislik sükrü de böyledir. Çünkü reisliğin sarhoşluğu ve apaçık bir rahatsız etmesi vardır.

Gençliğin de böyle çok kuvvetli bir sarhoşluğu vardır. Bu bir delilik çeşididir.

Korku da böyledir. Bunun vereceği bir sarhoşluk vardır ki, korkan kişi ile aklın fonksiyonu arasına engel olup gider.

Şu şiir bu manadadır:

Sarhoşluklar beştir. İnsan bunlara müptela oldu mu zamanın maskarası olur.
Hırs sarhoşluğu, gençlik, aşk, şarap ve saltanat sarhoşluğudur.

Son olarak, Hakkı getiren ölüm sarhoşluğudur: *"Orada herkes evvelden ne gönderdi ise, onun imtihanını verecek. (Artık) hepsi hakiki mevlaları olan Allah'a döndürülmüşlerdir. (Kendi hayallerinden) uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp gitmiştir"* (Yunus, 30).

SAHV BABI

Menazil yazarı: *"Allah Teala buyurur ki: "Nihayet onların kalplerinden korku giderildiği zaman birbirlerine "Rabbiniz ne buyurdu?" derler. (Şefaat edecekler de): "Hakkı (söyledi) derler. O çok yüce, çok büyüktür"* (Sebe, 23)" der.

Yazarın ayetin işareti ile delil getirmesi şöyledir: Allah Teala, vahiy ile konuşunca elekler bayıldı. Rabbin konuşması dolayısı ile başlarına bayılmaya benzer bir hal geldi. Meleklerin kalplerinden korku dağılınca, korkuları gidince, bu baygınlıktan ayıldılar ve bir kısmı diğerine "Rabbimiz ne dedi?" diye sordu. Semadailerin tümü kendilerinden sonra gelenden haber sordu. Nihayet durum yedinci semadakilere ulaştı ve Cebrail'e sordular: "Ya Cebrail! Rabbimiz ne dedi?" Cebrail de "Hakkı (söyledi). O, çok yüce, çok büyüktür" dedi.

Menazil yazarı bundan sonra sahv'ı tanımlar ve özelliğini anlatır ve sahv, sükrden üstündür. Sahv bast makamına münasiptir. Sahv intizardan (beklemek) müstağni, talepten müstağni kılan, haraç (meşakkat)'tan temiz olan bir makamdır. Sükr ancak Hak'ta oluyordu. Şahv ise Hakkın yardımı ile olur. Sükr her ne kadar Hakkın hakikatinde olsa bile hayretten (şaşkınlıktan) hâli olmaz. Ancak şüphe hayreti değil, aksine izzetin nurunu müşahede hayretidir. Hakkın yardımı ile olan herşey sıhhattan hâli olmaz. Sahva onu azaltacak şey zulmetmez, illetler onunla zıtlaşmaz.

"Sahv hayatın mertebelerinden, cem'in vadilerinden, vücudun dış görünüşlerindendir" der.

"Sahv, sükrün üstündedir" sözüne gelince; yani, sükr ayrılık halinde olur. Şahv ise birleşme halinde olur. Ve yine sükr fena, sahv ise bekadır.

Yine sükr, gaybet (uzakta olma), sahv huzurdur (hazır olmak). Yine, "sükr" uyku, "sahv" uyanıklık gibidir. Bazıları "sükr" makamını "sahv" makamına üstün tutar ve "kendisinde kalmış olan kalıntı olmasaydı sahv bulmazdı (uyanmazdı)" der ve şu beyti misal verirler:

Sahv için sende her ne kadar bir kalıntı kalmışsa da,
Senin tarafına bakan, yine de kınamaya bir yol bulur.

Bu, zikrettiğimiz üzere, mutlak hatadır. Evet, "sükr" boş olan "sahv]'in üstündedir. Muhabbet sarhoşu, muhabbetten ayılan (sahv)'dan daha hayırlıdır. Muhabbetle ayık olan,muhabette sarhoş olandan daha hayırlıdır.

"O (sabır) bast makamına uygundur." Aralarındaki münasebet, inbisat (yayılma) ancak sahv ile olur, yoksa "sükr" inbisatı mümkün kılmaz.

"Sahv intizardan (bekleme) yüksek bir makamdır."

Yani huzurun intizarından. Sahv sahibi huzurda yerleşmiştir. Bunun için onun makamı, bast makamına daha çok benzer. Sahv, kendisine intizar (bekleme) eşlik etmesinden daha yücedir. Çünkü sahv sahibi vuslata ermiştir. Vuslatı beklemektedir. Bundan dolayı Menazil yazarı; "Talepten müstağni kılan" diyor. Çünkü talip, ancak ve ancak matlubuna (istediğine) vasıl olmayı arzu eder. Oysa o zaten vasıl olmuştur. Dolayısi ile onun sahvı kendisini talebinden müstağni kılar.

Bu ifade mutlak değildir. Kul hayatta olduğu müddetçe talebden ayrılmaz. Evet, sahvı kendisini herhangi bir şeyden pay ve nasip almak arzusundan müstağni kılar. Sevgilisinin hoşnud olduğu ve sevdiği şeyleri talep ve arzu, onları talep olarak en mükemmelidir.

Şöyle bir itiraz vaki olur da, denirse ki: "Şeyh'in maksadı, sahv, onu yönelme ve sülûktan müstağni kılar. Çünkü o, zaten vuslattadır. Oysa sâlik, hala yoldadır."

Buna cevap olarak derim ki: Kul, Allah (cc)'a kavuşana kadar yolda olmaya devam eder. Allah (cc) buyurur:

"Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et" (Hicr). Buradaki "yakîn"in manası, ehl-i ilmin tümüne göre "ölüm"dür. El-Hasen der ki: "Allah (cc) mü'min kulları için ölümden başka "ecel" kılmamıştır."

Ahiret yolcularını "talib", "salik" ve "vasıl" diye taksim etmek bir açıdan doğru, bir açıdan yanlıştır. Bunlar Allah (cc)'a seyri, insanın evine gidişi mesabesine indirmişlerdir. İnsanlar da üç çeşittir: Seferi azru eden, yolda seferde olan, evine vuslat eden (varan).

Burası öyle bir yerdir ki, burada ayaklar kaymış, anlayışlar sapıtmıştır. Bunu mutlaka tahkik etmelidir.

Biz deriz ki: Başarı Allah'tan, yardım O'ndan dilenir, meded O'ndan umulur.

Yukarıdaki misal uygun değlidir. Çünkü eve ulaşmak, yolun gayesi sonudur. İnsan ulaştığı zaman, yolu kat edilmiş, seferi sona ermiştir. Allah'a vuslat, ulaşmak böyle değildir. Çünkü kul, Allah (cc)'a ulaşınca, seyri kuvv cezbeder, seferi kuvvetlenir. Allah (cc)'a ulaşmanın alameti, seyirde (yürümede) ciddi olmak'ı seferde çalışmaktır. Burası, muvahhid (tevhid ehli) ile mülhidin arasındaki iki yolun kavşağıdır. Mülhid, sefer vesiledir, gayeye vuslattan sonra vesile ile meşgul olmak abesle iştigaldir, der.

Kul ne zaman vuslata ererse sefer hükümleri ondan sakıt olur. Artık kul şu beyitte söylenen gibi olur:

(Sevgili) asasını attı. Hâne onunla istikrar buldu.

Seferden dönmekle misafirin sevindiği gibi...

Bunlardan biri, başlanmış olan bir namaza davet edildi de şöyle dedi:

Gafil olanlardan virdler istenir.

Her vakti vird olanın kalbi nasıl olur?

Bir diğer sapığa "Namaz kılsana" derler. O da "Sizin virdiniz size, bizim varidlerimiz bize" der. İşte, tarik imamlarının kendilerine bağırdığı ve kendilerini İslam dairesinden çıkardığı kimseler bu kimselerdir. Onlardan (tarik imamları) biri: "Evet, ulaştılar fakat şeytana, yoksa Rahman'a değil. " Bir başkası: "Evet, ulaştılar, fakat cehenneme" der.

Allah (cc)'a her vasıl olan, O'na talibdir (arzu eden) ve O'nun hoşnud olduğu yolda saliktir (yol alır).

Evet, işin başı "talep"dir. Ortası "sülûk"tur. Sonu "vuslat"tır. Sûfilerin ifade ettikleri "vuslat"ın hakikatini -inşaallah- bundan sonraki bölümde ele alacağız.

Demek istediğimiz şudur: Şeyhin "Sahv talepten müstağni kılar" sözü te'vil edilmeye ve doğru manaya yorumlanmaya muhtaç bir sözdür.

Bu söz birkaç şekilde te'vil edilebilir.

a- Sahv talebin tekeffülünden (zorlama) n müstağni kılar. Şeyh, sahvı bu manada kullanmıyor;

b- Sahv O'nu görmekten müstağni kılar. Bu ihtimal daha yakındır. Fakat Şeyh, bunu da kastetmiyor.

c- Bütün varlık ve sebeplerin dürülüp yok olacağı şekilde, "evveliyeti" müşahedeye vasıl olmuştur. Artık talebin asla tesiri kalmamıştır. Çünkü, o cömertliğin hakikatindendir. Arzuyu elde etmek ne talebe bağlıdır, ne de onunladır. Arzuyu elde etmek, herşeyin vücuda gelişi kendisi ile olan kimsedendir. O yaratan, hazırlayan ve imdad edendir. Sebepler, sebeplerin sebepliliği, sebeplerin kuvveti, engelleri ve karşıtları hep O'nun elindedir. İşin tümü O'nundur ve O'nun sayesindedidr ve işlerin sonu da O'na dönecektir.

Bunlar bizatihi doğru manadır. Fakat bu makam sahibi, talepten müstağni olamaz.

"Harec (meşakkat)den temizdir"; yani ondan halidir ve O'na hiçbir meşakkat yoktur. Çünkü o, sükründe ve sahvında kulluk vazifelerini yerine getirmektedir.

Şeyh'in "Sükr, Hakk hakkındadır. Sahv Hakk ile, yardımı iledir" sözüyle demek istediği; sükr Allah (cc)'a muhabette ve O'na iştiyaktadır. Bu kişinin kalbi sevgiye gark olmuştur. Sahv ancak Hakk iledir, yani O'nun vücûdu iledir. Bu söz de şerhe, beyana ve yeterli ifadeye muhtaçtır. Biz de -yalnız Allah'tan yardım dilenir- deriz ki: Sevenin iki hali vardır:

Birinci hali sevgilisinin muhabbetine dalma halidir. Tıpkı sükr sahibinin sükrüne dalması gibi... Bu da, kişinin O'nun cemalinin ve kemalinin müşahedesine daldığı, kendisinde O'ndan başkasına genişlik ve üstünlük kalmadığı zamandır.

Onun halini bilmeyen biri kendisini görünce, onu sarhoş zanneder. İşte bu sevgilisine, O'nun sıfatlarına ve niteliklerine dalmaktır.

İkinci hali sahv halidir. Seven bu halde, O'na ibadete ve O'nun hoşnudluğunu kazanmak üzere ayılır. O'nun muhabbetine koyulmak gibi. Seven bu halde O'nunladır; yani O'nun emirleri ve muhabbeti doğrultusunda hareket etmektedir. Ne O'nun emirleri ile O'ndan uzaklaşır ve ne de O'nunla O'nun emirlerinden uzaktır. O'nu emir ve haklarının vacibiyeti, O'nu sevme, O'na dönme, O'nunla hoşnud olma gereğinden alıkoyamaz. O'nu sevmenin gereği, kulu emirlerinden alıkoyamaz. Hatta haniflerin imamı İbrahim (as)'e uymaktadır. Çünkü o muhabbet makamlarının yücesinde -dostluk makamı- idi, Ama bu makam onu fıtratın özelliklerinden olan, sünnet olmak, bıyıklarını kesmek, tırnak kesmek gibi şeyleri yapmaktan alıkoymamıştır. Üstelik o, bunlardan daha fazlasını yapıyordu. Böylece o, iki makamın hakkını da verdi. Bunun için Allah (cc) onu övdü ve *"Vazifesini tastamam ifa eden İbrahim'in..."* (Necm, 37).

"Her ne kadar, sükr, Hakk'ın hakikatinde olsa bile, hayretten (şaşkınlıktan) hali değildir" sözüne gelince; Şeyh bu ifadesi ile "sahv" makamının "sükr" makamına üstün ve onun üstünde olduğunu ve sükr Hakk'ın hakikatinde olunca, bir çeşit hayret gerektirdiğini ifade ediyor. Sonra da meydana gelecek kapalılığı gidermek için "Şüphe hayreti (şaşkınlığı) değil" diyor. Çünkü bu, imanın aslına aykırıdır. Sonra devamla "Fakat izzetin nurlarını müşahede şaşkınlığı" diyor. Bu da benzerini bilmediği çok önemli bir durumu müşahede edene arız olan dehşettir.

Oysa "sahv" makamı böyle değildir. Çünkü ona (sahv sahibine) -kuvveti, sebatı ve temkin sahibi olmasından dolayı- bunlar arız olmaz.

Şeyhin sözünün özeti şudur: Hakikatin zatına bakana bir hayret gelir. Bu da, izzetin nurlarını müşahede hayretidir. Yoksa, maksudu olan yoldan sapan kimsenin hayreti değildir. Çünkü şüphe salike yolun hak üzere mi, yoksa batıl üzere mi olduğunu bilemeyeceği şekilde karışık olmasıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi, şu dünyada zat-ı mukaddesin nurunu müşahede etmek imkansızdır. Onları tekrar etmiyoruz.

"Hakk'ın yardımı ile olan şey (sahv) sıhhattan hali olmaz. Sahva onu azaltacak şey zulmetmez. İlletler onun üzerine ihtilaf etmez" sözüne gelince; bu ifadeyi Şeyh (Herevi), "sahv" makamının "sükr" makamından üstün olduğunu ifade etmek için söylüyor. Çünkü "sahv", Allah (cc)'ın yardımı ile olduğundan, muhafaza edilmiş ve her batılın kaynağı olan nefsin ve şeytanın şerrinden korunmuştur. Bu "muhafaza" Allah'ın şu kudsî hadisteki ifadelerinin manasıdır: "Ben onu sevdim mi, işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum." Burada batıl neredEdir? Sonra, Cenab-ı Allah "Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür" ifadesini onun kulağının, gözünün, tutmasının ve yürümesinin muhafazasını gerçekleştirmek için söyler.

"İlletler sahv ile zıtlaşamaz"; yani, sahv ile illetler zıtlaşamaz. "İlletler" başkalarını mülahaza edip dikkate almak, kalbin masivaya itaat etmesi ve o masivanın sesine uymasıdır.

"Sahv, hayatın mertebelerinden, cem'in vadilerinden ve vücudun dışa zuhur eden görünüşlerindendir."

Bu ifade de sahvın sükr makamından daha üstün olduğunu belirtmek içindir. Daha önce, hayatın zikri, mertebeleri ve kısımları geçmişti.

Sahv ile hayat arasındaki münasebet ise şudur: Bütün makam ve halleri sahih kılan hayattır. Vadilerin sularını denizlere akıtması gibi, bunların hepsine sıhhat veren hayattır.

"Cem'in vadileri" sözüne gelince; "cem" ile, cemü'l-vücud, cemü'ş-şuhûd" ve "cemü'l-irade" kastolunur. Bunlardan birincisi, sapık vahdet-i vücutçuların cem'idir. İkincisi, fenâ ehlinin cem'idir. Üçüncüsü, ileride "cem' bölümünde" geleceği gibi, peygamberlerin ve varislerinin cem'idir. Sahv ise, alçak ve orta vadilerin cem'i değil, yüksek cem'in vadilerindendir.

"Vücudun zuhur eden görünüşlerindendir" sözünde geçen "levâih", insana şimşek gibi görünen şeydir. İleride yeri geldiğinde -inşaallah- sahvın görünüşlerini teşkil ettiği "vücud" hakkındaki sözümüz gelecektir.

Menazil yazarı:"Allah (cc) buyurur: *"Sonra (Cebrail ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle, o peygambere) iki yay kadar, yahut daha da yakın oldu"* (Necm, 8, 9). Allah (cc) akılları ümitsizliğe düşürdü ve sözü "Yahut daha yakın oldu" ifadesi ile kesti" der.

Şeyh ayeti sanki şöyle anlamıştır: Yaklaşan, sarkan, Hz. Muhammed (sav)'e iki yay kadar yahut daha yakın olan, Allah Teala hazretleridir. Bunu her ne kadar müfessirlerden bir grup da ileri sürüyorsa da sahih olan, onun Cebrail (as) olduğudur. Surenin başından *"Andolsun ki, onu diğer bir defa da sidretü'l-münteha'nın yanında gördü"* (Necm, 13- 14) ayetine kadar olan kısımda zikredilenlerle nitelenen Cebrail (as)'dir. Sahih hadiste, Resulullah (sav) onu böyle tefsir etmiştir. Hz. Aişe (ra) der ki: "Resulullah (sav)'a bu ayeti sordum. Buyurdu ki: "Cibrildir. Onu yaratıldığı aslî suretinde ancak iki defa gördüm." Ve Kur'an buna, bundan başka birçok yönlerden delalet eder.

1- Allah (cc) *"Onu, müthiş kuvvetlere malik olan öğretti"* (Necm, 5) buyurur. Bu, Cenab-ı Hakk'ın Tekvir Suresi'nde "kuvvetle" diye nitelediği Cebrail'dir. Allah Teala orada şöyle buyurur: *"Şüphesiz, muhakkak o (Kur'an) çok şerefli bir elçinin (getirdiği) kelamdır. (Bir elçi ki) çetin bir kudrete maliktir. Arşın sahibi (olan Allah) nezdinde çok itibarlıdır"* (Tekvir, 19,20).

2- Allah (cc) *"O marifet sahibidir"* (Necm, 6) buyurur. Yani yaratılışı çok güzel manzaralıdır. Tekvir Suresi'nde zikredilen çok şerefli işte odur.

3-Cenab-ı Hakk: *"Hemen doğruldu. O en yüksek ufukta idi"* (Necm, 6, 7) buyurur. "En yüksek ufuk", semanın en yüksek tarafıdır. Bu, Cebrail'in en yüksek ufukta oturması (istivası)dır. Allah Teala'nın istivası ise kendi arşındadır, semada değildir.

4- Cenab-ı Hak *"Sonra (Cebrail ona) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle o, peygambere) iki yay kadar yahut daha da yakın oldu"* (Necm, 8,9). Burada sözkonusu olan "yaklaşma" ve "sarkma", Cebrail"in, Resulullah'ın olduğu yere yaklaşması ve sarkmasıdır. (1)

Miraç hadisindeki "yaklaşma" ve "sarkma"ya gelince: Resulullah (sav), semaların üstünde iken gerçekleşti. Orada Allah Teala ona yaklaştı. O halde hadisteki

---

(1) Yani, Resulullah (sav) Hira dağında iken gelirdi. Resulullah (sav) onu ilk defa en yüksek ufukta gördü. Sonra, her gün Resulullah (sav)'a biraz daha yaklaştı. Sonra peygamberliğin kırkaltıda biri olan altı ayın sonunda mağaraya Resulullah (sav)'ın yanına girdi.

"yaklaşma" her ne kadar lafız olarak aynı olsa bile, mahiyet itibarı ile farklıdır.

5- Cenab-ı Hakk *"Andolsun ki, onu, diğer bir defa da Sidretü'l-Münteha'nın yanında gördü "* (Necm, 13,14).

Sidretü'l-Münteha'nın yanında görülen, kesinlikle Cebrail (as)'di. Resulullah (sav), ayeti bu şekilde tefsir etmiş ve Hz. Aişe'ye "Bu Cibril'dir" demiştir.

6- "Onu gördü", "Sonra yaklaştı ve sarktı" ve "İstiva etti", "O en yüksek ufukta iken" ifadelerindeki zamirlerin müfessirleri hep birdir. Delil olmadan tefsir eden ile, tefsir edilen arasında birbirine aykırılık olmaz.

7- Allah Teala, bu surede iki şerefli resul zikreder: Bunlardan biri melek, diğeri beşerdir. Cenab-ı Hak, beşerî resulü dalalet ve sapıklıktan, azgınlıktan tenzih ederken, melek olan Resulü de çirkin ve zayıf şeytan olmaktan tenzih eder, onun kuvvetli, şerefli ve çok güzel yaratılışta olduğunu ifade buyurur. Bu, Tekvir suresinde zikredilen sıfatların benzeridir

8- Allah (cc) orada *"Onu apaçık ufukta gördü"* (Tekvir, 23) diye haber verirken, burada *"Onu en yüksek ufukta gördü"* diye haber vermektedir. Burada ufuk aynı ufuktur. İki sıfatla tavsif edilmiştir. Bu da "apaçık" ve"en yüksek" sıfatlarıdır. Birşey ne kadar yükselirse, o kadar ortaya çıkıp zuhûr eder.

9- Cenab-ı Hak Cebrail'in "Mirret sahibi" olduğunu haber verir. "Mirret", yaratılış manzarası son derece güzel demektir. Böylece Allah (cc), Resulullah (sav) 'a öğretenin çok güzel bir yaratılışta olduğunu haber verir. Sonra onunla ilgili haberleri hep aynı intizam ve düzen içinde sevkeder.

10- Eğer bu, Allah hakkında verilen bir haber olsaydı, Kur'an Resulullah (sav)'ın Rabbimizi iki kere görmüş olduğuna delalet etmiş olurdu. Bir defasında ufukta, bir defasında da Sidre'de. Malumdur ki, durum böyle olsa idi, Resulullah (sav) kendisine "Rabbini gördün mü?" diye soran Ebu Zerr (ra)'e: "Nurdur. O'nu nasıl göreyim" demezdi.

"Buna göre Kur'an onun (sav) Allah (cc)'ı iki sefer gördüğünü haber verirken, kendisinin, "Onu nasıl göreyim" demesi uygun olmazdı. "Onu nasıl göreyim" ifadesi "Onu görmedim" ifadesinden daha vurgulayıcı ve daha nettir. Çünkü, "Onu görmedim" cümlesi, sadece "görmeme"yi ifade eder. Oysa "Onu nasıl göreyim" cümlesi, hem olumsuzluk ifade eder, hem de soruyu sorana bir "yadırgama" belirtir. Tıpkı, bir adam birisine "O şöyle, şöyle idi" deyince, diğerinin "O nasıl böyle olur" demesi gibi.

11- Arapçada bir zamirin getirilmesi için cümle içinde o zamirin yerine geldiği ismin daha önce geçmesi gerekir. Oysa Allah (cc)'ın zikri ayette daha önce geçmiyor ki, peşinden de "Sonra o yaklaştı ve sarktı" denilsin ve zamir Allah'a gitsin. Zamirin, Allah'a raci olması uygun değildir. Aksine, zamir Allah (cc)'ın kuluna (Cibril'e) racidir.

12- Zamir cümlede daha önce geçmemiş birine nasıl döner de, zikri geçene dönmez. Oysa zamirin ona dönmesi daha uygundur.

13- Ayette *"sahibiniz"* (Hz. Muhammed (sav)) ifadesi geçiyor ve sonra ona uygun zamirler getiriliyor. Sonra *"müthiş kuvvetlere sahip, mirret sahibi"* ifadesi zikrediliyor ve ona uygun zamirler de arkasından getiriliyor. Haberin tümü işte bu iki müfesser (tefsir edilen) şahıslara aittir ki, bunlar da melek olan elçi ile beşer olan elçidir.

14- Allah Teala, yaklaşıp sarkanın en yüksek ufukta, semanın ufkunda olduğunu haber veriyor. Bilakis o onun altında idi. O Resulullah (sav)'a yaklaşmıştı. Oysa Allah'ın yaklaşması -hadis-i şerife göre- arşın üzerindendi, yeryüzüne değildi.

15- Müşrikler Resulullah (sav)'a, Rabbini görmesi hususunda muhalefet etmediler ve Resulullah (sav) onlara Rabbimi gördüm diye haber vermedi ki, o konuda Resulullah (sav)a muhalefet etsinler. Onların muhalefeti Allah'ın kendisine göstermiş olduğu ayetleri, delilleri gördüğünü haber vermesi üzerine olmuştur. Eğer onlara Cenab-ı Hakk'ı gördüğünü haber vermiş olsa idi, yaratılmış şeyleri görmeye muhalefet ve münakaşalarından çok daha büyük bir muhalefet ve münakaşaya muhatap olurdu.

16- Allah Teala, Resulullah (sav)'ın gördüğü şeylerin sahih olduğunu takrir edip, kendilerinin ona bu husustaki muhalefetlerinin batıl olduğunu şu kavli ile ifade buyurur: *"Andolsun ki o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını görmüştür"* (Necm, 18). Buna göre, eğer görülen Allah Teala olsa idi ve onların peygambere muhalefet ve mücadeleleri bu hususta olsa idi, Allah'ın görülmesini takrir etmek daha evla olurdu. Çünkü o makam buna daha muhtaç olurdu. Allah Teala en iyisini bilir.

Şeyh'in "Akılları ümitsizliğe düşürdü ve "yahut daha yakın oldu" sözü ile "sözü kesti" sözüne gelince; yani akıllar, "iki yay kadar"dan daha yakın olan ittisali bilmekte sebat edemedi. Bu ifade, Şeyh'in ayeti kendi anlayışına göre yorumlamasıdır. Yoksa, akıllar melek olan elçisinin, beşer olan elçisine yaklaşmasını ve ona yaklaşmakta iki yay kadar veya iki yaydan daha yakın şekilde yaklaşmasını anlamakta ümitsizliğe düşmez. Aciz kalmazlar. Çünkü bu, bir kulun diğer kula, bir mahlukun ötekine yaklaşmasıdır.

Denilecek birşey kalıyor: Acaba ayette "iki yay kadar" ifadesinden sonra "veyahut" ifadesinin faydası nedir? Buna şöyle denilebilir: Kendisinden önce zikredilen şeyi takrir etmek içindir. Yakınlık iki yay miktarından az değilse, o miktardan fazla da değildir. Bu aynen şu ayet-i celile gibidir: *"Ve onu yüzbin insana ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik"* (Saffât, 147). Manası; onlar yüz binden fazla değillerse, ondan az da değillerdi. Bu, "yüzbin" adedinin ihtimallerden uzak söz olduğunu takrir etmek içindir. Bunu düşün!

İttisalin Dereceleri

Menazil yazarı "ittisal"in derecelerini ele alıyor ve şöyle devam ediyor:

"İttisal üç derecedir:

Birinci Derece:İ'tisam ittisalidir. Sonra şuhud ittisalidir. Sonra vücûd ittisalidir. İttisal i'tisamı, kast ve yönelmeyi düzeltmektir. Sonra iradeyi saffî kılmaktır. Sonra da hali saffî kılmaktır."

İlk iki kısma gelince -bunlar i'tisam (sarılma) ittisali ile şuhud (görme) ittisalidir- bunlarda hiçbir karışıklık ve güçlük yoktur. Çünkü bunlar, iman ve ihsan makamlarıdır. İ'tisam ittisali iman makamı, şuhud ittisali de ihsan makamıdır. Bence, bundan başka birşey yoktur. Bundan sonra zikredilen -sahih ittisal- ihsan makamına dahildir. Vücud ittisalinin (varlık olarak birleşmenin) hakikati yoktur. Fakat, Şeyhin ve istikamet ehlinin bu ittisal ile neyi kastettiklerini zikretmek gerekir ve vahdet-i vücuda kail olan mülhidlerin neyi kastettiklerini ilerde yeri geldiğinde inşaallah zikredeceğiz.

İ'tisam ittisali: Allah Teala: *"Allah'a sarılın. O, sizin mevlanızdır. İşte ne güzel mevladır O, ne güzel yardımcıdır O"* (Hac, 78) buyurur. Ve yine: *"Kim Allah'a sımsıkı sarılırsa, muhakkak ki doğru bir yola iletilmiştir"* (Al-i İmran, 101) ve yine: *"Ancak tevbe edenler, hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılanlar, dinlerinde Allah için halis (ve samimi) bulunanlar başka"* (Nisa, 146) ve yine: *"Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın"* (Al-i İmran, 103 buyurur.

Allah ile i'tisam iki çeşittir.

Birincisi: Tevekkül, yardım dileme, işinin idaresini verme, sığınma ve iltica i'tisamı ile nefsini O'na teslim etme ve O'na (cc) teslim olma i'tisamıdır.

İkincisi: O'nun vahyine i'tisam: Vahyin hakem kılınması, yoksa insanların görüş ve ölçüleri, akılları, zevkleri, keşifleri ve mevacidlerinin hakem kılınması değildir. Kim böyle olmazsa, o kişi bu i'tisamdan çıkmıştır. Dinin tamamı O'na ve O'nun ipine, ilimce, amelce, ihlasça yardım dileme ve uyma itibarı ile sarılmak ve kıyamete kadar bu şekilde devam etmektir.

"Sonra şuhud ittisalidir" sözüne gelince; müşahedenin zikri yakında geçmişti. Biz, "müşahede"nin ihsan makamının tahkiki olduğunu beyan etmiştik. Birinci ittisal, ilim ve amel ittisalidir. İkinci ittisal ise hal ve marifet ittisalidir.

Şeyh'in "Sonra vücûd ittisalidir" sözü ile ilgili olarak şunlar söylenebilir: Vücud, birşeyin hakikatini elde etmek demektir. Şeyh'in mülhidin zannettiği gibi, kulun vücudunun Allah (cc)'ın vücuduna bitişmesi ve ikisinin tek bir vücûd olması diye kastetmesinden Allah'a sığınırım. Çünkü hristiyanların küfrü, bu küfürden basit bir parçadır ve bu aynı zamanda manasız bir kelamdır. Çünkü kul, -kaldı ki onlara göre kul da yoktur ya- hep böyledir. Eğer kul mahlukatın en fasık ve faciri olsa bile onun varlığı (vücûdu) Rabbinin vücûduna bitişiktir. Hatta O'nun vücudunun aynısıdır. Yok yok, onlara göre ne Rab vardır ne de kul.

Şeyh'in "vücud ittisali"nden kastı, kulun Rabbini kaybetmiş iken bulmasıdır. Kul tıpkı bir hazine arayan ve ona vasıl olup ulaşamayan ve bundan sonra onu elde eden, bulan ve o hazine ile son derece zengin olan kimse mesabesindedir. Kudsî bir haberde geçtiği gibi, "vücud ittisali budur: *"Beni arzu et, bulursun. Beni bulursan herşevi bulursun. Beni kaybedersen, herşeyi kaybedersin."*

Kulun Rabbini bulması, kulun halleri ve makamına göre değişir. Tevbesinde sadık olan tevbekar, O'na tevbe ederse, O'nu bağışlayıcı ve rahmet edici olarak bulur. Tevekkül eden O'na tevekkülünde samimi olsa, O'nu herşeye "kafi" ve "yeter" bulur. Dua eden O'na duasında samimi olsa, O'nu kendine yakın ve duaları kabul edici olarak bulur. Seven, muhabbetinde samimi olsa, O'nu çok seven biri olarak bulur. Darda kalmış O'ndan dilemiş olduğu imdadında samimi olsa, O'nu sıkıntılarını gideren ve kurtaran olarak bulur. Zorda kalan O'na sığınmasında samimi olduğu zaman O'nu çok merhametli, imdat edici olarak bulur. Korkan, O'na sığınmasında samimi olduğu zaman O'nu korkudan emin kılan olarak bulur. Uman ummasında samimi olduğu zaman, O'nu zannettiği gibi bulur.

O'nu seven, O'nu arzu eden, O'nu isteyen, O'nun yerine hiçbir bedele razı olmayan, O'ndan başkasından karşılık olarak hoşnud olmayan, O'na muhabet ve iradesinde samimi olsa, kendisini o vücudlardan daha özel bir vücud olarak bulur. Çünkü O'ndan birşey isteyen istediğini bulduğuna göre, bizzat O'nu isteyen ve sevenin durumu nice olur. Sen hesap et! İşte bu "bulan kişi" hem nefsini hem Rabbini bulmuş olur.

Kendini bulur, çünkü nefsi kendine boyun eğer, itaat eder, kendi hoşnud olduğu şeylere yüzçevirmeden ve emretmeden tabi olur. Hatta nefsi, kendinin hizmet ettiricisi ve hakimi iken bu defa kendisi ona hizmetkar ve köle olur.

Rabbini elde eder, çünkü Rabbine yakındır, O'nunla ünsiyet sahibidir, sırrı O'nunladır. O'nunla olanın ferah ve sürûru, sürûr ve ferahların en büyüğüdür. İşte "vücud ittisali"nin aslı budur. Yardım ancak Allah'tan dilenir.

Şeyh'in "Sarılma ittisali kast ve yönelmeyi düzeltmektir. Sonra iradenin tasfiye edilmesidir. Sonra da tahkikidir" sözüne gelince; kastın düzeltilmesi iki şeyle olur: Maksudu (arzulananı) birlemek, bütün düşüncesini ona teksif etmek. Bunun aslı, kasdın ve maksudun tevhidi (birlenmesi)dir. Kişinin kasdı veya maksudu bölünürse, sahih olamaz. Bunu daha önce Şeyh "İtaate teşvik eden, tereddütten kurtaran ve ıvazlardan kaçınmaya davet eden kast ve yönelmedir" diye ifade etmişti. O halde bu "Sonra iradenin tasfiyesidir" sözüne gelince: bu iradenin şüphe ve kirlerden temizlenmesi, masiva ve ivaz (bedel)lara takılıp kalmasından kurtarılması, aksine iradenin bütün bunlardan temiz ve saf olmasıdır. Öylesine saf olması ki, artık iradenin daha önce geçtiği gibi, Allah (cc)'a ve O'nun dinî ve şer'î muradına bağlı olmasıdır.

"Sonra halin tahkikidir." Yani, o kişinin sabit ve tahkikli bir hali olur. Mücerred olarak sadece ilimle yetinmez, ilmin yanına ameli de katar. Sadece amel ile de yetinmez, amele "hal"i de ekler. Böylece irade, muhabbet, inabe (O'na dönüş), tevekkül, imanın hakikatleri kalbine "hal" olur. Kalbi bunlarla boyanır. Öylesine boyanır ki, organları işleyemez hale gelse, kalbi amelde ve Allah'a seyir ve sülûk halindedir. Belki de kalbinin ameli organlarının amelinden daha güçlü olur.

Yazar daha sonra devamla:

"İkinci Derece: Şuhud ittisalidir. Bu i'tidalden kurtuluş, istidlalden müstağni oluş, sırların dağınıklığının yok olmasıdır" der.

"İ'tidal" engeller ve hastalıklardır. Bunlardan kurtuluş sıhhattır. Bundan dolayı bu derece öncekinden daha üstün oluyor. Çünkü birinci derece, kasdın ve amellerin sıhhatine ittisal oluyordu. Oysa bu derece, amel kendi rızası için yapılan kimseye, kendisini basiret gözü ile müşahedeyi tahkik ederek görme ittisalidir. Bununla kul, amellerin illetlerinden, onları çok görmekten, güzel görüp onlara canı ısınmaktan kurtulur.

"İstidlalden müstağni oluştur" sözüne gelince; yani kul, kendisine delalet edileni müşahede etmekle, "delil istemek"den müstağnidir. Çünkü delili isteyen medlulü bilmeyi, tanımayı, ulaşmayı talep eder. Kendisi medlûlü (delilin gösterdiği şeyi) müşahede edince artık delili niye istesin? Şu beyit bu manadadır.

Bir zihin gündüz için delile muhtaçsa, o zihinde hiçbir şey sağlam değildir.
Gündüzler bir kimsenin delillerinden biri ise, artık delile nasıl muhtaç olur?

"Gece, gündüz, güneş, ay (hep) O'nun (Allah'ın) ayetlerindendir" (Fussilet, 37). Bunun için peygamberler, kendi kavimlerine, Rabbi hakkında hiç şüphe etmeyen, varlığı hakkında zerre kadar şüphesi olmayan kimsenin hitabı gibi hitap ederler: *"Peygamberleri de şöyle demişti: "Gökleri ve yeri yaratan, sizi günahlarınızdan yarlığamak, size muayyen bir vakte kadar meydan vermek için (hak dine) davet etmekte olan Allah hakkında bir şüpheniz mi var?"* (İbrahim, 10).

"Sırların dağınıklığının yok olmasıdır" sözüne gelince; yani müşahede ittisali ile istidlalden ve i'tidal ve fenâdan kurtuluş, kulda sırların dağınıklığını yok eder. "Sırların dağınıklığı" demek, kulun aklının ve kalbinin kainatta dağınıklığı demektir. Çünkü müridin şuhud ittisali, onu müşahede ettiği ile biraraya getirir. Tıpkı kalp ve lisanın birlikte yaptıkları zikr ile zikredilen şuhûdun, onu müşahede ettiği ile biraraya getirdiği ve dağınıklığını yok etiği gibi. Dağınıklıkla birlikte "gaybet", dağınıklığın yok olması ile "huzur" vardır. Yardım ancak Allah'tandır.

Yazar bundan sonra itisalin üçüncüsünü ele alır ve şöyle devam eder.

"Üçüncü Derece: Vücud ittisalidir. Bu çeşit ittisalin ne sıfatı bilinir ne de miktarı; ancak bu ittisal namına bilinen, müstear bir isim, işaret olunan bir lemhadır." Yazar diyor ki, bu çeşit ittisali ifade etmek mümkün değildir. Bu ittisal nefislere ilimce ve halce en garibi ve en değerlisidir. Çünkü "lafız" kalabalık, "ifade" akıl çelicidir. "İfade" ya zararlı bir ziyadeliğe kaçar ya ihlal edici noksanlığa kayar veya bir manadan diğerine kayabilir. Kişi kendisinin onu ifade edebilecek kişilerden olduğu zannına kapılır.

Bu (vücud ittisali) şöyle olur: Kişiye kurb (yakınlık) nuru baskın gelir, muhabbetin yerleşmesi ile ünsiyetin kuvveti ve murakabenin kemali ve kalbî zikrin istilası baskın gelir ve böylece kul, kendisine bu saydıklarımız baskın olduğu için, kendi halini idrak etmekten geçer, kendi "tabii vücudu"ndan başka bir "vücud"da kalmaya başlar. Bunlara inanacağını, o kişinin "başka bir vücud"u olabileceğine inanacağını zannetmiyorum. Bu hayal ve vehimdir diyorsundur. Fakat "halini tatma"yı bir yana bırakalım, nasıl olduğunu bilmediğin şeyi hemen inkara kalkma! Atı binene, kılıcı kuşanana bırak.(1) Birazcık insaf etsen, anlardın ki, azap çeken, en kötü halde darda kalan, en dar hapiste ve en zor hayatta olan kimse bu "hal"den ayrıldığı zaman, geniş ve hoş mülke giderse orada sözü geçer, emrine uyulur, kendine orduların boyun eğdiği ve ümmetin üzerine toplandığı bir mülke giderse bu kimsenin "vücud"u o zaman daha evvel bulunduğu "vücud"undan başka olur. Bu, meseleyi (zihinlerde canlandırmak için) yaklaşık bir benzetmedir. Yoksa, iş, bu anlattıklarımızdan çok çok daha büyüktür.

---

(1) (Not): Orjinal ifade: "Yayı yarışçıya, deveyi sürücüsüne bırak" (Çeviren).

Yazar bunun için "Ondan hiçbir sıfat bilinmez" diyor. Yani, o ittisale uygun ve kapsamlı bir niteleme bilinemez. Çünkü çok büyük işlerin niteliklerinin aslı ve hakikati olduğu şekliyle bilinemez. Dünyada, ahirette olan şeyler namına ancak isimler vardır. Bizde o isimlerin birtakım gereklerini ve ilgili oldukları şeyleri, bunlarla (zikredilenlerle) başkasını gösterelim diye zikrederiz.

Şeyh'in "Bu ittisalin miktarı bilinmez" sözüne gelince; yani şeref ve derece miktarı bilinmez. Nitekim Arapçada "Filanın miktarı büyüktür" derler. Yani değeri ve şerefi büyüktür, demektir.

"Ancak müstear bir isim, işaret olunan bir lemh" sözüyle kastedilen ise şudur: "İsim" hakikate ulaşamadığına ve hakikate uymadığına göre, sanki hakikatten (ittisalin hakikatinden) başkasına verilmiş, sanki o hakikate (ittisalin hakikatine) ariyeten verilmiştir. "İşaret olunan lemh" de böyledir. O da, hakikatini (ittisalin hakikatini) ifade için işaret olunan şeydir.

İmdi, Şeyh, "fena denizi"nden söz ediyor. Sanki diyor ki: Bu çeşit ittisal erbabı "vücud"da fani olmuştur. Öylesine ki, muayyenliği çözülmüş, varlığı darmadağınık olmuştur ve o nokta sonundan başına dönmüştür. *"Lem yekûn"* olan (kul) fani olmuş, *"lem yezel"* olan (Allah) bakidir. İşte burada "işaret" (ifade) dağılıp gitmiş, ibareler erimiştir. Şekiller yok olmuştur: *"(Artık bütün) yüzler diri ve herşeye bihakkın hakim olan Allah'a baş eğmiştir"* (Tâha, 111).

İNFİSAL BABI

Menazil yazarı: "Allah (cc) buyurur: *"Allah size (asıl) kendisinden korkmanızı emrediyor"* (Al-i İmran, 28). Makamlar arasında farklı olmak bakımından infisal gibisi yoktur" der.

Yazarın ayette işaret ettiği yön şudur: Yaklaştıran, uzaklaştıran Allah Teala'dır. "Yakın olan" "uzaklaştırılmak"tan, "muttasıl" olan "infisal"den sakınsın. Çünkü, Cenab-ı Hak gayret sahibidir (kıskançtır). Kendini bilen, kendi marifetinin tadını alan, kalbi kendi muhabbet ve ünsiyetine bitişen, ruhu kendi yüce zatına bağlanan kişinin, kendinden başkasına iltifat edip yönelmesinden asla hoşnud olmaz.

Açık ve gizli fuhşiyatı haram kılması Allah'ın gayretindendir. Allah (cc) kulunun kendinden başkasına iltifat edip yönelmesini çok şiddetle kıskanır. Kuluna kendi muhabbetinin tadını, kendi şevkinin lezzetini, marifetinin ünsiyetini tattırdığı halde, sonra o kul, kendinden başkasına canı ısınırsa, o kulu, kendine yakınlıktan uzaklaştırır, kendi vuslatından alıkoyar, onun sırrını (içini) ıssız bırakır, kalbini dağıtır, hayatını zorlaştırır, kendisine zillet, aşağılık, hakirlik elbisesi giydirir. Böylece o kula "kâl"i (sözü) açıkça söylemese "hâl"i nida eder: Bu, dostunu, ilahını, yaratıcısını kendisinden başkası ile asla hayatı olmayacağı kimseyi bırakıp da O'ndan başkasına sarılana, O'ndan başkasını Rabbine tercih edene ve O'ndan başkasını kendine sevgili edinene, O'ndan başkasını kendine dost ve veli olarak seçene cezasıdır. Allah (cc) buyurur:

"Hani biz meleklere "Adem'e secde edin" demiştik de, İblis'ten başkası hemen secde etmişlerdi. O ise cinden olduğu için, Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz beni bırakıp da onu ve onun neslini, hepsi sizin düşmanınız olduğu halde dostlar edinir misiniz? Zalimler için ne kötü mübadeledir (bu)" (Kehf, 50).

Cenab-ı Hak, kalbe "uzaklık","hicab" (perde) kamçısı ile vurup, başına kendisine kötü azabı reva göreni musallat eder ve kalp keder, gam ve hüzünlerle doldurulur, kalp leşlerin, pisliklerin, kokuşmuş şeylerin mahalli olur. Ünsiyet yerine vahşet, izzet yerine zillet, kanaat yerine hırs, yakınlık yerine uzaklık ve kovulma, cem' yerine dağınıklık ve tefrika getirilir. Bunlar kalbin cezalarından bir kısmıdır. İşte o zaman elemlendirici şeyler kalbin kapısını çalar.

Birisi Seriyyu's-Sakatî'nin yanında *"Sen Kur'an'ı okuduğun zaman seninle ahirete inanmayanların arasına gizli bir perde çekeriz"* (İsra, 45) ayetini okur. Seriyy der ki: "Biliyor musunuz bu "perde" nedir? Bu perde "gayret" perdesidir. Hiç kimse Allah'tan daha gayretli (kıskanç) değildir. Her kim O'nu tanır, O'na yakınlığın ve

O'nun muhabbetinin tadını tadarsa, sonra da O'ndan başkası ile ünsiyete dönerse, organları O'na itaatten geri durur. Kalbi O'nu arzulamaktan ve O'nun muhabbetinden mahrum kalır, o kişiyi kendine yakınlık mahallinden geri bırakır ve kendi nefsi için seçmiş olduğu kimseyi dost edinir."

Birisi der ki: "O'ndan sakın. Çünkü O (cc) çok gayretlidir. Kulunun kalbinde kendinden başkasını görmeyi sevmez."

Seçkin dostu Hz. Adem (as), kalbi ile cennete ısınınca ve orada ebedî kalmaya hırs gösterince, kendisini cennetten çıkarması O'nun gayreti (kıskançlığı) yüzündendir. Ve yine dostu İbrahim (as) kalbinin bir kısmına oğlu İsmail (as)'in sevgisini yerleştirince, ona oğlunu boğazlamayı emretmesi de O'nun kıskançlığından dolayıdır, öyle ki, İbrahim (as)'in kalbinden kendi sevgisine ortak olan duygu çıksın diye.

O'nun nezdinde şirk koşmak, bağışlanmaz bir günahtır. Çünkü şirk koşanın kalbi hem O'na hem de O'ndan başkasına bağlanmıştır. O halde, kalbinin tümü O'ndan başkasına bağlanan ve bütün benliği ile O'ndan yüzçeviren kimsenin halini siz hesap edin.

Eğer infisal belasından ve hicab zilletinden senin başına ne kadarı gelmiş olduğunu bilmek istersen, kalbini esir alana, organlarını çalıştırana, iç alemini meşgul edene bak! Yatağına yattığın zaman kalbin nerede sabahlıyor? Uykundan uyandığın zaman nereye uçuyor? İşte O, senin ilahın ve mabudundur. Kıyamet günü şu nidayı duyduğun zaman "Herkes kime kulluk ediyor idiyse onunla gitsin", kim olursa olsun onunla birlikte gider.

La ilahe illallah! O ebedi yurttaki hayatların en hoşunu ve oradaki en hoş hayatı devamlı nimeti verip de, elemli azaba maruz, keder veren, sıkıntılı hayatı alan kimse ne kadar çok aldanmıştır! Bu hayatta müddet, günün bir saati veya akşam ile yatsı arası veya bir gün yahut bir günün bir kısmı kadardır. O bir günde ya ebedi kâr veya ebedi zarar vardır. Şu beyit bu makamda söylenmiştir:

O ancak bir saattir.

Sonra geçer, bunların hepsi gider ve zail olur.

"Hiçbir makamda infisaldeki kadar farklılık yoktur" sözüne gelince; yani, makamların dereceleri arasında bir uyum, basit farklılıklar vardır. İnfisal makamının derecelerinde ise tenasüp vardır. İnşaallah ele alacağımız gibi farklılık çoktur.

Yazar devamla şöyle der: "İnfisalin çeşitleri üçtür.

Birincisi: İttisalin şartı olan infisaldir. Bu, iki kainattan, bakışını ondan ayırarak, ikisinde durmaktan infisal ederek, onlara aldırma, önem verme infisalidir"; yani kulun "fena" vasıtası ile şekillerden infisali, beka ile onun vücud ittisalinin şartıdır. O halde, Allah'a ve Resulullah (sav)'a dost olmanın yolu ancak ve ancak, bunlarca aykırı olan şeylerden berî olmaktan geçer. Haniflerin önderi Hz. İbrahim (as) kavmine *"Ben hakikat sizin tapmakta olduklarınızdan uzağım. (Fakat) beni yara-*

tan (Allah) müstesna" (Zuhruf, 26, 27) demişti. Gençler (Ashab-ı Kehf) de *"Birbirine şöyle demişlerdi: "Madem ki siz onlardan ve -Allah'tan başka- tapmakta olduklarınızdan ayrıldınız...."* (Kehf, 16) öyle ise O'ndan ayrılmamış olursunuz.

Şeyh'in (yazarın) -başta- zikretmiş olduğu ifadenin manasını ve bundan maksadının ne olduğunu beyan etmedikçe yadırganmaktan kurtulamaz. Çünkü ifadede geçen "kevneyn" (iki kainat) Allah (cc)'ın dünyada ve ahirette yaratmış olduğu şeylerden ibarettir. Bunlar "gayb alemi" ve "şehadet alemi" diye ifade olunur. Bu alametlerde, peygamber ve nebiler, melekler ve evliyalar vardır. O halde kul onlardan nasıl ayrılır, onlara nasıl olur da bakmaz, nasıl olur da kalben onlarla birlikte olmaz ve nasıl olur da onlara aldırmaz, önem vermez?

Bil ki, sûfilerin dillerinde istiareler (benzetme) vardır. "Genel"i söyleyip "özel"i kastederler. Bir söz söyleyip, o sözün işareti ile, gerçek manasından başka, kendilerinden başka bir zümreden hiç kimsenin lisanında olmayan bir mana kastedebilirler. Bunun için "Bizler işaret erbabıyız, ifade erbabı değiliz. İşaret bizim, ifade bizden başkalarınındır" derler. Bazen mülhidlerin (sapıkların) söylediği ifadeleri söylerler ve bununla içinde hiçbir fesat olmayan manayı kastederler. Bu da iki zümre için fitne teşkil eder.

Bir zümre onların ifadelerinin zahirine takılırlar ve sufilerin bid'atçı ve sapık olduklarını söylerler. Bir zümre de sufilerin gaye ve maksatlarına bakarlar ve bu ifadeleri doğru, işaretleri sahih kabul ederler. Hakkı arzu eden, kimden gelirse gelsin hakkı kabul eder. Hakka aykırı olanı da, kim olursa olsun reddeder.

Oysa yazarın ve istikamet erbabı kimselerin maksatları şudur: Bir nefis, hissolunan, manevi müşahede olunan lezzetli şeylere meylederse, bu gibi şeylere bakmak, onların yanında yer almak, yolda ve kasd'da bir illettir, hastalıktır. Ve müridi sadece maksadına bakmaktan, sadece maksûdu olanın yanında yer almasından -ondan başkasının değil- ve O'ndan başkasını bırakıp sadece O'na yönelmekten alıkoyar. Kalbin en yüce maksuda O'nun zikri başkasının zikrinden kalbi alıkoyacak, sevgisini başkasını sevmekten, O'ndan korkusu başkasından korkudan, O'ndan umması başkasından ummayı terk ettirecek şekilde, bağlanmasını ve özellikle maksudu ile ünsiyet duyunca, Allah ile meşgul olma halinde O'ndan başkasını zikirden infisal eder. Çünkü kalbinde başkasına yer yoktur. İşte bu halde iken, kulun iki kainata bakışı infisal eder. İki kainat ile birlikte olmaktan infisal eder. Bu iki kainatla ilgilenmesi, onlara önem vermesi, gerek fayda, gerek zarara, gerek verme, gerek vermeme, ne olursa olsun infisal eder. Bu hal devam etmez. Kul mizacı sebebi ile ve kendisinin kainattan bir parça olması hasebi ile kainata dönünce, resulleri, peygamberleri, melekleri ve evliyaları tazim ve ihtiramla ve en güzel zikirle zikreder. Onların düşmanlarını da lanetle ve en çirkin zikirle zikreder. Bu halde olduğu zaman bunlar onun vazifesidir; şunlar da bu makamda iken vazifeleridir.

Maksadımız şudur: Bu infisal, bütün hallerde şuhud infisalidir, ne sürekli ve ebedi şuhud infisalidir ne de vücud infisalidir. Bundan başkasına iltifat etmez. Çünkü bundan gayrısı hayaldir, helaktir, vehimdir. Bunların zikri ile kitabı uzatmayalım.

Yazar, infisalin ikinci derecesini ele alır ve devamla:

"İkincisi: Zikretmiş olduğumuz infisali görmekten infisaldir. Bu tahkik şuhudunda, ittisale sebep olacak bir şeyin sana gözükmemesidir" der.

Yazara göre bu derece öncekinden daha yüksektir. Çünkü birincisi ikinciye vesile olmaktadır ve bu derece birincinin gayesi olup ondan üstündür. Allah (cc) ile meşgul olarak iki kainattan infisal edenin nefsi infisalden elde etmiş olduğu makama ısınır. Kalbi ve içi ile o makama canı ısınır. O makama mutlak olarak, Allah'ın ihsan ve bağışı olarak ondan uzaklaşır. Böylece infisalini görmekten infisal etmeye ihtiyaç duyar. Bu da infisali kendine nasip eden velisine ve buna ehil olana izafe eder.

Bu tafsilat, yazarın bu bölümün başında sözünü ettiği farklılığı kapsar. Çünkü yazar birinci derecede "İnfisali ittisalin şartıdır" demişti. "Burada "ittisali gerektiren sebep olabilecek hiçbir şey tahkik şuhudunda sana zuhur etmez" diyor. Bu ifade, yukarıdaki sözü ile çelişiyor. Yazarın iki sözünün manası birarada olamaz. Aksine, aralarında çelişki farklılığı vardır. Bir şeyin hasıl olmasını şartı, nasıl olur da o şeyin sebep ve şart olmamasının müşahedesine bağlı olur?

Buna cevap olarak denilebilir ki: Birşeyin hasıl olması için diğer birşeyin sebep ve şart olması, o şeyin hasıl olması için ikinci şeyi şart olarak görmekle çelişmez. Böylece, o şeyin hasıl olması için iki şey şart olur:

a) O şeyin şart olarak var olması ve,

b) Kulun o şeyi şart olarak görmemesi. Böylece "görmek" engelleyicidir. Bunu izah, yazarın kelamını beyan etmekle olur.

Şeyh "İnfisal, görmekten infisaldir" diyor; yani, kul -şuhud halinde- kendisinin iki kainattan infisal ettiğini (uzaklaştığını) sonra da izzetin tarafına ittisal ettiğini (bitiştiğini) görür. Böylece kul, infisalden sonra ittisali müşahede eder. Eğer incelenirse bu görme, sahih değildir. Çünkü kul, esas itibarı ile iki kainattan infisal etmemiş, durumu böyle vehmetmiştir. Kulun iki kainattan infisal etmediği ortaya çıkınca, sözkonusu infisalden infisal etmiş olur. Çünkü o infisalin sahih olmadığı ortaya çıkmıştır da ondan.

Sonra yazar, onun infisalinden infisali nasıl olursa sahip olacağını beyan ediyor:"Zuhur etmemeli" sözüne gelince; yani, tahkik şuhudunda ittisali gerektirecek bir sebep olacak hiçbir şey sana zuhur etmemelidir. Yazar sanki şunu diyor: Tahkiki müşahede etmelisin. Onu müşahede etmek sana hiçbir şeyden kendi kendine infisal etmediğini ve hiçbir şeyde kendi kendine ittisal etmediğini gösterir. Aksine işin tümü senden başkasının elindedir. Seni fasl eden (uzaklaştıran) da O'dur, vasleden (birleştiren) de O'dur.

Sapik olan mülhid ise Şeyh'in sözünü başka türlü tefsir eder ve der ki: Hakikati müşahede ettiğin zaman, hakikat sana hiçbir şeyden infisal etmediğini ve hiçbir şeye ittisal etmediğini gösterir. Bu ikilik mutlak vahdete aykırıdır.

Şimdi ıstılahî ve mücmel lafızlardaki şu ihtimale bir bak! Herkes nasıl da kendi mezhep ve meşrebi yönüne bu lafızları çekiyor? Bunun için mülhid diyor ki: Ortada ne ittisal vardır, ne de infisal. Bunlar ancak ve ancak kulun nazarında ve vehmindedir. Kul tahkik erbabı olunca, bundan sonra anlar ki, ortada ne ittisal var, ne de infisal.

Bu manada vahdet-i vücudçular zümresine ait şu meşhur beyti söylerler:

Sende bana uygun hiçbir şey yok
Senden bana muhalif olan hiç birşey yok.

Sonra yazar, infisalin üçüncü kısmını ele alıyor ve:

"*Üçüncüsü:* İttisalden infisaldir. Bu, ittisalin ezeliyetin hakikatine bitişik olmasını müşahede etmekten infisaldir. Çünkü infisal ve ittisal -isim ve resimde çok büyük farklılıkları olmakla birlikte- illet itibarı ile eşittirler" diyor.

Bu derece ile bir öncekinin farkı da şudur: Önceki, kulun infisaline canı ısınmasından ve onu görmesinden infisali idi. Oysa bu derecede, infisal ittisalini görmekten infisaldir. Kul bu derecede, kendinin birleşmiş (ittisal halinde) olduğunu görmekten soyutlanır. Çünkü bu "görmek" ittisalde bir illet ve sakatlık demektir. Aksine ittisalin mükemmeli, kulun kendini ittisal halinde görmekten uzak olmasıdır. Çünkü kul, içinde ittisalin hakikati olan şeye gark olmuştur. Böylece kul, iki dereceyi birden elde eder. İnfisalinden infisali ve ittisalini elde eder.

İşte burada mülhid, hücum edip, saldırıya geçer. İlhadı kusarak ağzını açar ve "Bu, infisalin ve ittisalin aslında hakikatleri olmadığını, bilakis bunların kişinin nazarında (zihninde) olduklarını gösterir. Bunların aslında hakikatleri yoktur. Fakat, bunlar keşfedenin vehmindedir. Bir tek gözün içinde ittisal ve infisal neredədir? Bunlar mahlukatın ekserisine hakim olan vehim ve hayallerdir" der.

Bu yazarın (Herevi) bu ilhad ile kötü anlaşılmasından Allah (cc) kendisini muhafaza etsin. Yazarın maksadı bizim dediğimiz gibidir.

Yazar o sözü ile maksadını şöyle açar:

"İttisalin ezeliyetin hakikatine ortak olmasını müşahededen infisaldir" der. Yani kul, ezelde evvelden ahire kadar herşeyi, öne geçen Allah'a ittisalinden dolayı ittisalinin bu ittisale ortak olmasını müşahede etmekten infisal eder. Çünkü kul, ezeliyeti ve ezeliyette olan şeyleri mülahaza edince -şöyle ki, kendisi ve hiçbir şey yoktu, sadece O (cc) vardı- ittisal şuhudu ezelde olanı müşahedesine ortak olmaz. Aksine kulun fiili, görmesi (şuhudu), varlığı (vücudu) bu ezeli varlıkta -hiç yokmuş gibi- yok olur. Kul, kendi fiilini, sıfatlarını ve varlığını bu varlığa nisbet edince, kul yok olur, dağılır gider ve bir şahsa ait gölge ve hayal gibi olur.

Şeyh'in "İttisal ve infisal -isim ve resimde çok farklı olmalarına rağmen- illetçe eşittirler" sözüne gelince; bu sözün manası şudur: İtisalin manası infisalin aksidir. Tıpkı isimleri de birbirine aykırı olduğu gibi. Oysa bunlar illetçe eşittirler; yani, ittisali görmek de, infisali görmek de illettir. Mana ve lafız itibarı ile zıt olsalar bile, işte bu yönden aynıdırlar. Herşeyin hakikatini Allah (cc) daha iyi bilir.

MARİFET BABI

Menazil yazarı: "Allah Teala buyurur: *"Peygambere indirilen (Kur'an-ı Kerim')i dinledikleri vakit de, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün onların"* (Maide, 83). Marifet, hakikatini olduğu gibi ihata etmek, idrak etmektir" der.

Ben derim ki, Kur'an'da bir "marifet" lafzı, bir de "ilim" lafzı geçer. Marifet lafzı, Cenab-ı Hakk'ın *"Hakkı tanıdıklarından dolayı.."* (Maide, 83,) *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o peygamberi) öz oğulları gibi tanırlar"* (Bakara, 146) sözündekiler gibidirler. Oysa "ilim" mutlak olarak daha geniştir. Misaller:*"Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, hakikatini bil"* (Muhammed, 19). *"Allah şu hakikati, kendinden başka hiçbir ilah olmadığını, adaleti ayakta tutarak (delilleri ile, ayetleri ile) açıkladı. Melekler (bunu ikrar etti, hakiki) ilim sahipleri de (böylece inandı). O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. (O) mutlak galiptir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir"* (Al-i İmran, 18). *"Kendilerine kitap verdiğimiz o kimseler de bilirler ki o (Kur'an) hiç şüphesiz Rabbinden hak olarak indirilmiştir"* (En'am, 114).*"Rabbim benim ilmimi artır de"* (Taha, 114).

"Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse, o âmâ olan kişi gibi midir?" (Ra'd, 19). *"De ki, "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"* (Zümer, 9).

"Kendilerine ilim ve iman verilenler (şöyle) diyecekler: "Andolsun ki, Allah'ın kitabında (yazdığı) o yeniden diriliş gününe kadar kaldınız" (Rum, 56).*"Kendilerine ilim verilenler de (şöyle) dedi: "Yazıklar olsun size. Allah'ın sevabı iman ve iyi amelde bulunan kimseler için daha hayırlıdır"* (Kasas, 80). *"İşte misaller! Biz onları insanlar için irad ediyoruz. Alim olanlardan başkası onları anlamaz"* (Ankebut, 43).*"Nezdinde Kitap'tan bir ilim olan (zat) dedi"* (Neml, 40). *"Şu hakikati bilin ki, Allah yere, ölümünden sonra, can veriyor"* (Hadid, 17).*"Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlencedir"* (Hadid, 20).*"Bir de Allah'tan korkun ve bilin ki, muhakkak siz O'na döneceksiniz"* (Bakara, 223). *"Bilin ki, demek o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir"* (Hu., 14) buyurmuştur. Bu konuda misaller çoktur.

Allah (cc) kendi nefsi için "ilim" ismini ve bundan türemiş olanları seçmiş ve kendini "âlim", "alîm" ve "allâm" "alime", "ya'lemu" diye nitelemiştir. Buna karşılık kendini Kur'an'da "ma'rifet" ile nitelememiştir. Malum olduğu üzere, Allah (cc)'ın kendisini ifade için seçmiş olduğu isim, o manaya gelenler içinde en mükemmelidir.

Kur'an'da "marifet" lafzı, özellikle Ehl-i Kitab'ın mü'minleri hakkında gelmiştir: *"Bunun sebebi de şudur: Çünkü onların içinde keşişler, rahipler vardır. Şüphe yok ki, onlar büyüklenmek istemezler. Peygamber'e indirilen (Kur'an'ı) dinledikleri vakit de Hakk'ı tanıdıklarından dolayı onların gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* (Maide, 82,83).*"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o peygamberi) öz oğulları gibi tanırlar"* (Bakara, 146).

Sûfiler zümresi "marifet"i "ilim"e tercih ederler. Bunların birçoğu ilme dönüp bakmazlar ve ilmi marifetin önünde bir hicap (perde) ve engel olarak görürler. İçlerinden istikamet üzere olanlar, müridlerine ilmi tavsiye edenlerin en şiddetlisidirler. Onlara göre, Allah'ın velisi, ilim erbabından olmadıkça asla veliliği kamil olmaz. Allah (cc) cahil birini ne veli edinmiştir ne de edinir. Cehalet her bid'at, dalalet ve noksanlığın başıdır. İlim ise her hayrın, hidayet ve kemâlin aslıdır.

İlim ve Marifetin Farkı

"İlim" ile "marifet" arasında gerek lafız, gerekse mana itibarı ile fark vardır.

Lafız açısından bakarsak, "marifet" fiili bir mef'ul alır. Arapçada "Evi tanıdım", "Zeyd'i tanıdım" derler. Allah Teala: *"(Yusuf) onları tanıdı. Onlar ise kendisini tanımıyorlardı"* (Yusuf, 58) buyurur. Yine: *"Onu (o hak peygamberi) öz oğullarını nasıl tanıyorlarsa öyle tanırlar"* (En'am, 20) buyurur.

Oysa "ilim" fiili, iki mef'ul ister. Allah (cc) buyurur: *"Fakat siz de mü'min kadınlar olduklarına dair bilgi edinirseniz onları kafirlere döndürmeyin"* (Mümtehine, 10.)

"İlim" fiili, eğer bir mef'ul almışsa bu takdirde "marifet" anlamına gelir. Şu ayet buna misaldir: *"Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanınız (olanlar)ı ve bunlardan başka sizin bilemeyip de Allah'ın bildiği diğerlerini korkutasınız"* (Enfal, 60). İlimle marifet arasındaki manevi farka gelince, bu fark birçok yöne sahiptir.

Birinci fark: "Marifet", birşeyin zatına, "ilim" ise o şeyin hallerine taalluk eder.

Mesela: "Seni tanıyorum" denilirken, "Onu salih ve alim olarak biliyorum" denir. Bundan dolayı Kur'an'da "ilim"le emir varid olmuş, "marifet" ile emredilmemiştir. Cenab-ı Hakk: *"Binaenaleyh (fırsat elde iken) "Allah'tan başka ilah yoktur" hakikatini bil"* (Muhammed, 19) buyurur. Yine:*"Bilin ki, Allah'ın cezası muhakkak, cezası pek çetindir"* (Maide, 98) buyurur.

"Bilin ki, o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir" (Hud, 14) buyurur.

Marifet, birşeyin sureti ve ilmi sembolünün nefiste canlanmasıdır. İlim ise birşeyin hallerinin, sıfatlarının ve bunların o şeye nisbetinin nefiste canlanmasıdır. O halde marifet tasavvura benzerken ilim tasdike benzer.

İkinci fark: "Marifet" -ekseriyetle- birşey idrak edildikten sonra kalpten gaib olan şey için kullanılır. Kişi o nesneyi idrak edince, "Onu tanıdı" denir. Veyahut "marifet" insanın nefsinde kaim olan sıfatlarla nitelenen şey için kullanılır. Kişi o nesneyi görünce, o sıfatlarla nitelenen şeyin o olduğunu bilince, "onu tanıdı" denir. Allah Teala:*"O gün (kıyamet günü, Allah) hepsini biraraya toplayacak. Sanki onlar gündüzün bir saatinden fazla (bir müddet) eğlenmemişlerdir. Birbirini tanıyacaklardır"* (Yunus, 45) buyurur. Ve yine: *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu (o hak peygamberi) öz oğullarını nasıl tanıyorlarsa öyle tanırlar"* (En'am, 20).

Peygamberlerin sıfatı onlarca bilindiğinden onu görünce bu sıfatlarla tanıdılar. Sahih bir hadiste: "Allah (cc) cennete en son girecek olana der ki: "Sen içinde olduğun zamanı tanıyor musun?" O da "Evet" der. Allah (cc): "Temenni et" der. O da "Rabbimi temenni ederim" der. Allah Teala buyurur: *".. Daha evvel küfredenlerin (Arap müşriklerinin) aleyhine (Allah'tan böyle bir) fetih istiyorlardı. İşte tanıdıkları o şey (Kur'an) kendilerine gelince ona küfrettiler"* (Bakara, 89).

Marifet, birşeyi hatırlamaya benzer. Hatırlamak, zikirden uzak olan şeyin zihinde canlanmasıdır. Bundan dolayı, "marifet"in aksi "inkar"dır. *"Onlar hem Allah'ın (bu) nimet(ler)ini itiraf ederler, hem yine O'nu (fiilleriyle) inkar ederler"* (Nahl, 83)."Hakkı bildi, onu ikrar etti ve onu tanıdı" derler.

Üçüncü fark: "Marifet", "maruf olan" (bilinen) nesnenin başkasından temyizini, "ilim" ise bir nesnenin nitelendiği niteliğin diğer bir nesnenin niteliğinden temyizini, tefrik edilmesini ifade eder. Bu fark birinciden başkadır. Çünkü birincide zatın idraki ile sıfatlarının idraki sözkonusu idi. Oysa bu, bir zatın diğerinden, sıfatlarının diğer bir nesnenin sıfatlarından ayırdedilebilmesidir.

Dördüncü fark: Mesela "Zeyd'i bildim" dediğimizde, karşımızdaki muhatabımıza bu söz bir anlam ifade etmez. Çünkü o henüz, Zeyd'i hangi halde iken bildiğimizi haber vermemizi beklemektedir. Şayet "Zeyd'i kerim ve cesur bilirim" dersen, muhatab için fayda hasıl olur. Oysa "Zeyd'i tanıyorum" deyince muhatab bu sözden, bizim onu başkası ile karıştırmadığımızı, bizzat onu tanıdığımızı çıkarır ve başka bir ifade daha beklemez. İyi bakılacak olursa, bu fark bir önceki farkın açıklaması mahiyetindedir.

Beşinci fark: Bu fark İmam-ı Askerî'nin *Furûk* isimli kitabında ve başka yazarların *Furûk*'larında yer alan bir farktır.

Buna göre "marifet", birşeyin hakikatini başkasından ayırarak bilmektir. "İlim" böyle değildir. Çünkü "ilim" birşeye mücmel olarak taalluk edebilir. Bu ifade, *Menazil* yazarının ifade ettiği farka benziyor. Çünkü o "Marifet, birşeyi olduğu gibi bilmektir" demişti. Bu tarife göre, Allah (cc)'ı marifet asla tasavvur olunamaz ve bu bölüm olduğu gibi tümü ile imkansız olur. Çünkü Allah Teala'yı ilmen, marifeten ve görme bakımından ihata edip bilmek mümkün değildir. Allah (cc) bundan çok büyük, çok azim ve celildir. Allah (cc) şöyle buyurur:

"O, onların önlerindekini de, arkalarındakini de bilir. Onların ilmi ise asla bunu ihata edemez" (Taha, 110).

Bu tarifin hakikati şöyle olmalıdır: Marifet mahlukatın en büyüğüne, hatta en zahir olanına taalluk edemez. Bunlar da güneş ile aydır. Hatta hiç kimse onun kendisini ve zatını asla bilemez.

Sufilere göre, "ilim" ile "marifet" arasındaki fark şöyledir:

"Marifet" onlara göre, öyle bir ilimdir ki, alim bunun gereğine göre hareket eder.

Sadece ilmin gösterdiği şeye "marifet" demezler.Aksine marifetle ancak Allah'ı bileni, Allah'a ulaştıran yolu, o yolun afet ve engellerini bileni nitelerler. "Hâl"i kendisine marifetle şahitlik eden, Allah (cc) ile "hâl" sahibi olan kimseleri nitelerler.

Onlara göre arif, Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini tanıyan kimsedir. Sonra da Allah'ı muamelesinde tasdik eden, sonra bütün niyet ve kasdlarında O'na samimi olan, sonra kötü ahlakından ve afetlerinden sıyrılan, arkasından kendi kirlerinden, pisliklerinden, muhalefetinden temizlenen, sonra Allah'ın nimet ve imtihan hususunda ahkamına sabreden, sonra O'nun dini ve ayetleri hususunda basiretle O'na çağıran, sonra bu daveti sadece Resülü'nün getirdiği üzere halis kılan, o davete insanların görüşlerini, zevklerini, mevacidlerini, ölçülerini ve akıllarını bulaştırmayan, bunlarla Resulullah (sav)'ın getirdiği şeyleri değerlendirmeyen kimse "arif"tir. İşte bu kişi, kendinden başkası iddia ve istiare (benzetme) yolu ile arif diye isimlendirilince, gerçekten arif ismine layıktır..

"Marifet" üzerine, eser ve şahitleri üzerine birçok kimse konuşmuş, söz etmişlerdir. Bazıları "Allah'ı marifetin (bilmenin) emarelerinden biri, Allah'tan heybet duymaktır. Kimin marifeti artarsa heybeti de artar" demiştir. Ve yine "Marifet, sükûn (iç huzuru) gerektirir. Marifeti artan kimsenin sekîneti (iç huzuru) de artar" der.

Arkadaşlarımızdan biri bana: "Sufilerin bahsettikleri marifetin alameti nedir?" diye sordu. Ben de ona: "Kalbin Allah ile ünsiyetidir" dedim. Bana "Marifetin alameti, kişinin kalbinin Allah'a yakın olduğunu hissetmesidir. Böylece Allah'ı kendine yakın bulur" dedi.

Şiblî: "Arifin alakası, sevenin şikayeti, kölenin iddiası, korkanın kararı hiç kimsenin Allah'tan firarı (kaçışı) yoktur" der. Bu söz güzel bir sözdür. Çünkü sahih marifet kalbin bütün alakalarını keser ve kalbi marufuna bağlar. Böylece kalpte başkası ile alaka kalmaz. Alakalar arife, gelip-geçici olarak uğrar. Yoksa yerleşmek üzere gelmez.

Ahmet b. Asım: "Kim Allah'ı ne kadar çok tanırsa, O'ndan o derece çok korkar. Buna *"Allah'tan kulları içinde ancak alimler korkar"* (Fatır, 28) ayeti ile "Ben sizin en çok Allah'ı bileniniz (arif olanınız) ve O'ndan en çok korkanınızım" hadisi delalet eder" der.

Bir başkası: "Kim Allah'ı tanırsa, dünya olanca genişliği ile ona dar gelir" der. Bir diğeri: Kim Allah'ı tanırsa, her türlü darlık ona geniş olur" der.

Bu iki durum arasında çelişki yoktur.Allahın kendisine ,kendi işinde ve matlubunda yardımcı olmadığı her mekan ona dar gelir. Başkasına dar gelen ona geniş olur. Çünkü kendisi o dar yerde değildir ve kalben de orada değildir. Kalbi oraya mahpus değildir.Birincisi, marifetin başında (bidayet), ikincisi kulun ulaştığı nihayetindedir. Bir başkası: "Kim Allah'ı tanırsa, yaşayışı saf olur. Hayatı hoş olur. Herşey ondan korkar. Mahlukat korkusundan kurtulur. Allah (cc) ile ünsiyet duyar" der. Bir diğeri: "Kim Allah'ı tanırsa, O'nunla sürûr duyar. Ölümden hoşnud olur ve herkes ondan sürûr duyar. Kim de Allah'ı tanımazsa, kalbi dünyada hüsrandan paramparça olur. Kim Allah'ı tanırsa, O'ndan başkasına isteği kalmaz. Kim Allah'ın marifetini (elde ettiğini) iddia ederse -kendisi O'ndan başkasını arzular ikenarzusu marifetini yalanlar. Kim Allah'ı tanırsa, O'nu tanıdığı nisbette Allah'ı sever. O'ndan korkar, O'ndan umar, O'na tevekkül eder, O'na rücû eder. O'nun zikri ile meşgul olur, O'na kavuşmayı özler, O'ndan haya eder, marifeti nisbetinde O'na ta'zim eder. Arifin alameti baktığı zaman iman etmeye davet olunduğu gaybe kalbinin ayna olmasıdır. Bu ayna ne kadar temiz olursa, Allah (cc) orada o derece zahir olur. Ahiret yurdu, cennet, cehennem, melekler ve peygamberler zahir olurlar. Şu beyitler bu manadadır:

Göl dupduru ve sakin olunca
Hafif rüzgar onu kıpırdatmayınca,
Gölde sema şüphesiz ortaya çıkar
Güneş de görülür, yıldızlar da...

İşte tecelli erbabının kalpleri de böyledir. Saf ve duru olanlarında Allahu'l azim görülür. Bu görme daha önce geçtiği üzere en büyük sıfatları (Allah'ın sıfatlarını) görmektir. Yoksa zatını değil.

Marifetin alametlerinden biri de şahidin sana zuhur etmesi, şevahidin fani, yok olması, alakaların çözülmesi, engellerin kesilmesidir. Rabbin huzurunda oturman, kalkman ve O'na kavuşmaya hazırlık için yatmandır. Bu, tıpkı yüklerini bağlayan ve sefere karar veren kimsenin yolculuğa hazırlanmak için oturması, bunun için kalkması ve bu sefer için yatması gibidir. Misafirin menzile inmesi gibi, o arif de sefere hazır olmak için kalkar, oturur ve yatar.

Cüneyd-i Bağdadî'ye derler ki: "Bazıları, marifet iddia ediyor ve "Bizler birr ve takva babından hareketleri terk ederek namaz kılarız" diyorlar. Bunun üzerine Cüneyd "Bu söz, amelleri ortadan kaldıran kimselerin sözüdür. Bu, bence çok ağır birşeydir. Hırsızlık eden, zina eden, bunları söyleyenden hal itibarı ile daha güzeldir. Allah'ı tanıyanlar (arif olanlar) amelleri Allah'tan almışlardır ve o amellerle Allah'a dönerler. Ben bin yıl yaşasaydım, amellerle arama bir engel girmedikçe, onlardan hiç birini zerre kadar eksiltmezdim" der.

Arifin ne kimseden birşey ister, ne mücadele ve münakaşa eder, ne de başkalarını kınar. Kendini kimseden üstün görmez. Kimse üzerinde kendine bir hak görmez.

Arifin bir alameti de elden gidene üzülmez. Ele geçene sevinmez. Çünkü o, eşyaya fena ve zeval gözü ile bakar. Çünkü aslında eşya gölge ve hayal gibidir.

Cüneyd der ki: "Arif yeryüzü(arz) gibi olmadıkça arif olamaz. Toprağa itaatkar da basar, günahkar da. Arif bulut gibi olmadıkça arif olamaz. Bulut herşeyi gölgeler. Yağmur gibi olmadıkça arif olamaz. Yağmur, seveni de sevmeyeni de sular.

Yahya b. Muaz: "Arif, dünyada iki şeye doymadan göçer gider. Biri, kendi nefsine ağlaması, diğeri Rabbine sena ve övgüsü." Bu en güzel sözlerdendir. Çünkü bu söz, onun nefsini, nefsinin ayıp ve afetlerini bildiğine, Rabbini, O'nun kemalini, celalini tanıdığına delalet eder. Arif, nefsini aşırı derecede ayıplar, Rabbini senaya devam eder. Ebu Yezid (Bayezid) Bestamî: "Marifete ulaşanlar, benliklerine ait ne varsa zayi ederek ve O'na ait ne varsa onunla birlikte olarak ulaştılar" der.

Ebu Yezid'in demek istediği şudur: Kendi nefislerinin paylarını kaldırıp, Allah'ın hukuku ile birlikte olarak marifete ulaştılar. Allah'ın hukuku onları kendi nefislerinin pay ve nasibinden müstağni kılmıştır.

Başka birisi: "Bir insan, Hz. Süleyman (as)'ın mülkü kendine verilse, bir an olsun Allah'tan onu alıkoyamayacak hale gelmedikçe arif olamaz" der.

Bu söz, açıklanmaya muhtaçtır. Çünkü bundan daha azı bile kalbi meşgul eder. Fakat, Allah'tan gayrısı ile meşgul oluşu Allah (cc) içindir. Bu da Allah (cc) ile meşgul olmak demektir. Çünkü, O'ndan başkası ile O'nun rızası için meşgul olduğuna göre O'ndan yüzçevirmiş olmaz.

İbn Ataullah İskenderî: "Marifetin üç rüknü vardır. Heybet, haya ve ünsiyet" der.

Zünnun'a sorarlar: Allah'ı Rabbin olarak ne ile tanıdın?" O da: "Rabbimi, Rabbim ile tanıdım. Rabbim olmasa idi, Rabbimi tanımazdım" der.

Abdullah b. Mübarek'e sorarlar: "Rabbimizi ne ile tanırız?" O da: "O (cc) semaların üstünde, arşındadır, mahlukatından uzaktır. Ben "marifetin aslı" ile Allah'ın kuluyum. Bu öyle asıldır ki, hiç kimsenin Allah'ı marifeti ve ikrarı O olmadan sahih olmaz. Bu asıl "Allah'ın yaratıklarından ayrı olması ve arşında büyüklük ve yüceliğidir."

Arifin alametlerinden biri de mahlukatı kendisi ile Allah (cc) arasından uzaklaştırmasıdır. Öyle ki, halk onun nazarında kendisine ne zarar, ne de fayda vermeyen, ne ölüme, ne hayata, ne de diriltmeye muktedir olamayan ölü gibidirler. Nefsini de halk ile arasından çıkarır. Öyle ki, artık halkın arasında nefissiz olur. Bu, "Arif yolu iki adımda kat eder. Bir adım nefsinden, bir adım da halktan" diyen kimsenin sözü ile aynı manadadır.

Demişlerdir ki: "Arif, vaktinin çocuğudur (ibnu'l- vakt). Bu da en güzel ve en özlü sözlerdendir. Arif geçmişten (maziden) yüzçevirerek o an ile meşguldür. Mazi onun için yok hükmündedir.

Arif henüz vücuda gelmemiş şeyle de meşgul olmaz. Bütün düşüncesi, ebedi hayatının tarlası olan şu anını değerlendirmektir.

Arifin alametlerinden biri de arifin Rabbi ile ünsiyet duyması, Rabbinden alıkoyan herşeyden kaçmasıdır. Bundan dolayı derler ki: "Arif, Allah ile ünsiyet duyan ve bunun üzerine Allah (cc)'ın onu halktan ürküttüğü, Allah'a ihtiyaç duyan ve Allah'ın da kendisini müstağni kıldığı, Allah için zelil olan ve Allah'ın da mahlukat içinde aziz kıldığı, Allah için tevazu duyan ve Allah'ın da onu aralarında yücelttiği ve Allah ile müstağni olmak isteyen ve Allah'ın da kendilerini ona muhtaç ettiği kimsedir."

Derler ki: "Arif dediğinden üstün, alim dediğinden daha alttadır. Yani, alimin ilmi, 'hal"inden ve sıfatından daha geniştir. Arifin ise "hal" ve sıfatı, kelamından ve haberinden daha üstündür."

Ebu Süleyman Darânî der ki: "Allah (cc) arife yatağında, namaz kılarken açmadığı şeyleri açar." Başka biri: "Arif, susarken kalbinde ve halinde marifetin konuştuğu kimsedir" der.

Zünnun: "Herşeyin bir cezası vardır. Arifin cezası ise Allah'ı zikirden kesilmesidir" der.

Onlardan biri: "Ariflerin riyası, müridlerin ihlasından daha üstündür. Bu sözün zahiri münkerdir, hoş değildir. Açıklanması gerekir. Arif, mahlukun kalbinde bir yer edinmek için riyakarlık etmez. Onun riyası mahluk ona uysun diye ona nasihat, irşad ve talim içindir. O kavli ile davet ettiği gibi, ilmi ile de Allah'a çağırır. İlmi ile faydalanır ve onunla başkasına yararlı olur. Oysa müridin ihlası sadece kendinedir. Arif, ihlas ile Allah'a daveti toplar, biraraya getirir. İhlası ise kalbindedir. Kendi amel ve halini, kendine uyulsun diye izhar eder. Arif sükûtu ile faydalı olur. Alim ise ancak kelamı ile faydalı olur. Eğer susarlarsa hakikatler sana hayırla konuşurlar" der.

Zünnûn Mısrî der ki: "Zahidler ahiretin melikleridir. Zahidler ariflerin fakirleridir." Cüneyd'e arifi sorarlar. O da, "Suyun rengi, onun kabının rengidir" der. Bu sözle Cüneyd, kulluğun hakikatine işaret eder. Yani arif, kulluğun çeşitli renkleri ile renklenir. Arifi namaz kılar görürken bir de bakarsın ki zikir ediyor veya okuyor yahut öğretiyor veya öğreniyor, yahut mücahittir veya haccetmektedir, yahut misafirine yardım ediyordur veya yardım dileyene yardımı ediyordur. Ganimetlerden her ganimete bir hisse ile iştirak eder. Arif, yol ve çare arayanla onun gibi, öğrenenle öğrenen, gazilerle gazi, namaz kılanlarla namaz kılan, tasadduk edenlerle tasadduk edendir. Arif kulluk makamlarında bir kulluktan diğer kulluğa geçer durur. Bir tek ma'budla birliktedir. O'ndan başkasına intikal etmez.

Yahya b. Muaz "Arif kaindir, bâindir" der. Bu söz bir çok şekilde tefsir olunur.

1. Arif, zahiri ila halkla birlikte (kain), iç alemi ve kalbi ile onlardan uzaktır (bain).

2. Arif Rabbi ile birlikte (kain), nefsinden uzaktır (bain).

3. Arif ahiret çocukları ile birlikte (kain), dünya çocuklarından uzaktır (bain).

4. Arif muvafakati ile Allah (cc) ile birlikte (kain), muhalefeti ile insanlardan uzaktır (bain).

5. Arif eşyaya dahil ve eşyadan hariçtir. Çünkü insan vardır, eşyaya dahildir, oradan çıkamaz. Bazıları eşyadan hariçtir, eşyaya giremez. Arif ise eşyaya dahildir ve hariçtir. Her halde vecihlerin en güzeli budur.

Zünnûn der ki: "Arifin alameti üçtür:a. Vera nuru marifet nurunu söndürmez. b. Zahiri bir hükmün çeliştiği batınî bir ilme itikad etmez. c. Allah (cc)'ın nimetlerinin çokluğu onu, Allah'ın perdelerini çiğnemeye sevketmez.

Marifet konusunda söylenen sözlerin en güzellerinden biri de budur. Bu söz de açıklanmaya muhtaçtır. Çünkü birçok insan, eşyada meşakkatten kaçmak marifet azlığındandır diye düşünür.Çünkü marifet etraflı ve geniş ufuklu bur kavramdır.

Arif geniştir, genişletilmiştir. Genişlik vera nurunu söndürür. Arifin marifeti vera'ını eksiltmez. Vera da marifetine aykırı olmaz. Onlardan birinin dediği gibi: "Arif münkeri kınamaz. Çünkü kaderde Allah'ın sırrını görür. Ona göre kaderî ve kevnî hakikati müşahede etmek, marifetin gayesidir. Arif hakikati müşahede edince, mahlukatı mazur görür. Çünkü onlar, kaderin elinde esirdirler. Her kim büyük günah ve cürümleri işleyenleri mazur görürse, hatta küfür erbabını mazur görürse, bu Allah'ın mahlukatı içinde vera'dan en uzak olanıdır. Bilakis onun marifetinin karanlığı kendi imanının nurunu söndürmüştür.

Zünnûn'un "Hükmün zahirinin çeliştiği ilmin bâtını" sözüne gelince: Bu ifade ile Zünnûn, sülûka nisbet olunan sapıkların durumuna işaret eder. Çünkü onların zahirî hükme muhalif varidatları, mevâcidleri ve zevkleri vardır. Bunlar onlara malum olan şeyler olup, inkar etmeleri mümkün değildir. Bunlara itikad ederler ve bunlarla hükmün zahirini terkederler. Tarikat imamlarının (şeyhlerinin) tenkid ettikleri, kendilerine her yönden karşı çıktıkları, bid'atçılık ve sapıklıkla suçladıkları işte bu kimselerdir.

Zünnûn "Allah'ın nimetlerinin çokluğu, Allah'ın haramlarının perdesini yırtmaya onu sevketmez" sözü ile şunu demek ister:

Nimetin çokluğu kulu azdırır ve kulu, o nimetleri sarf yerine ve sarf yerinden başka yerlere harcamaya sevkeder. O nimetler de, kulu onları helal olsun haram olsun almaya çağırır. Kendilerine nimet verilenlerin ekserisi nimetin helal miktarınca sarfı ile yetinmezler; bilakis başka tarafa yönelirler. Nefsi şöyle kandırır: Allah (cc)'ı, marifeti, şehvetlerin ve muhalefetin ellerinin yağma ettiği şeyleri kendinden reddeder ve nefsi der ki: Günahlar, cahile zarar verdiği gibi, arife zarar vermez.

Belki de kendini şöyle kandırır: Kendisinin günahları cahillerin itaatlarından daha hayırlıdır. Bu hilelerin en büyüğüdür. Oysa durum bunun aksinedir. Ariften sadır olup da tahammül edilemeyen şey, cahilden gelince tahammül edilebilir. Cahil bir kat ile cezalandırılırsa, arif iki katı ile cezalandırılır. Allah (cc)'ın şeriati ve kaderi buna delalet eder. Bundan dolayı, hadlerde hürlerin cezası kölelerin cezasının iki katıdır. Allah (cc) Peygamberimiz (sav)'in hanımları hakkında şöyle buyurur:

"Ey peygamber zevceleri! İçinizden kim açık bir terbiyesizlik ederse onun azabı iki kat artırılır" (Ahzab, 30). Bir kula nimet mükemmel olarak verilir de, kul da buna isyan ve kötülükle mukabele ederse, cezası çok büyük olur. O halde bir kimsenin derecesi ne kadar yüksek ise, cezası da o derece daha şiddetlidir.

Yine Zünnûn der ki: "Marifeti, ahiret çocuklarının yanında vasfeden arif değildir. (O halde) dünya çocuklarının yanında vasfeden nice olur? Sen hesab et!" Demek istiyor ki, marifeti, ehli olmayan kimselerin yanında vasfedip anlatmak "marifet"den değildir. Bunlar ister "kul" olsunlar, ister "dünya"ya gönül verenler olsunlar farketmez.

Ebu Said: "Marifet vücudun hakikatinden ve gücü sarfetmekten gelir" der. Bu söz de güzeldir. Marifetin amellerde gücü sarfetmenin ve "hal"lerde vecdi tahakkuk ettirmenin semeresi olduğunu söylüyor. Bu da (marifet) uzuvların amelinin semeresidir. Kalb haline mücerred ilim ve araştırma ile ulaşılmaz. Kimin ameli ve hali yoksa, marifeti de yoktur.

Zünnûn'a arifi sorarlar. O da: "Burada idi, gitti" der.

Cüneyd'e, Zünnûn'un bu sözü ile neyi kastettiğini sorarlar. O da: "Bir hal, onu diğer halden alıkoymaz. Bir makam, onu makamlarda yol almaktan engellemez. Arif, her makam ehli ile onların misli gibidir. Onların bulduğunu bulur. O mertebelerin işaretlerinden bahseder ki, ondan faydalansınlar."

Muhammed b. el-Fadl: "Marifet, kalbin Allah (cc) ile yaşamasıdır" der.

Ebu Said'e sorulur: "Arif olan, kendisine ağlamanın ağır geldiği bir hale ulaşabilir mi?"

Cevap verir: "Evet, ağlamak ancak Allah'a seyir halinde oldukları zamandır. Kurb'un (yakınlığın) hakikatlerine indikleri zaman ve O'nun ihsanı sayesinde vuslatın tadını aldıklarında, ağlamaları zail olur."

Seleften birisi der ki: "Arifin uykusu uyanıklık, nefesleri tesbihtir. Arifin uykusu, gafilin namazından daha üstündür."

Arifin uykusu uyanıklıktır, çünkü kalbi diridir, gözleri uyumakta, fakat ruhu arşın altında Rabbinin ve yaratıcısının huzurunda secde etmektedir. Cesedi yatakta fakat kalbi arşın etrafındadır.

Uykusu, gafilin namazından daha üstündür, zira gafilin bedeni namazda, kalbi ise dünyanın ve arzuların bahçelerinde dolaşmaktadır. Bunun için gafilin uyanıklığı uykudur. Çünkü kalbi ölüdür.

Derler ki: "Ariflerle oturmak altı şeyden alıp altı şeye seni davet eder. Şüpheden yakîne (kesinliğe), riyadan ihlasa, gafletten, zikre, dünyaya rağbetten ahirete rağbete, kibirden tevazuya, kötülük duygusundan samimiyete."

Marifatin Dereceleri

Menazil yazarı, bundan sonra marifetin derecelerini ele alır ve şöyle devam eder:

"Marifet üç derecedir. Halk marifette üç zümredir.

Birinci Derece: Sıfat ve na'tların marifetidir. Onların isimleri risalet ile varid olmuştur. Sıfatların ve na'tların san'atta şahitleri, sırda kaim olan nurun görülmesi ile aklın hayatının hoşluğunun fikir ekilmesi ile, kalbin hayatının ta'zim ile hüsn ü ibret arasına hüsn ü nazarla olması ile zuhur etmiştir. Bu avamın marifetidir ki, yakînin şartları ancak bununla tamam olur. Bu marifetin üç rüknü vardır: Sıfatları, isimleri ile birlikte teşbihsiz ortaya koymak. Bu sıfatlardan iptale kaçmadan teşbihi yok etmek. Bu sıfatların künhünü idrakten ümidini kesip, tevilini istemektir" der.

"Sıfat" ile "Na't" arasında üç yönden fark vardır:

"Birincisi: "Na't" durmadan yenilenen fiillerle olur. Mesela *"Rabbiniz o Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra (emri) Arş üzerinde hükümran oldu. (O) geceyi durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örter. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette (yaratan O'dur). İyi bilin ki, yaratmak* *da, emir de O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir"* (A'raf. 54) ayeti gibi. Yine: *"(O Allah ki) yeri sizin için bir beşik yapmış, onda doğru gidesiniz diye yollar açmıştır. (O Allah ki) gökten bir ölçü ile su indirmiştir. İşte biz onunla ölü bir memlekete can verdik. Siz de böylece (kabirlerinizden diriltilip) çıkarılacaksınız. (O Allah ki) bütün çiftleri yaratmış, sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir"* (Zuhruf, 10-12) ayeti ve buna benzer emsalleri gibi...

Sıfat ise zattan ayrılmayan sabit şeylerdir. Mesela:

"O öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. (O) gizliyi de bilendir, aşikarı da. O çok esirgeyen, çok bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka ilah yoktur. (O) padişahtır, mukaddestir, selam (güvenlik veren), müheymin (koruyan, gözeten) aziz, cebbar ve mütekebbirdir. Allah (müşriklerin kendisine) ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, yaratan, var eden, vücuda getireceği her şeye) şekil verendir. Onları var edendir. Varlıklara suret verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) O'nu tesbih (ve tenzih) eder. O galib, hüküm ve hikmet sahibidir" (Haşr, 22-24) ayeti ve benzerleri gibi.

İkinci Fark:

"Zatî sıfat"lara na't denemez. Yüz, eller, ayak ve parmaklar gibi. Bunlara sıfatlar denir. Selef bunlara sıfat demiştir. Yine ehl-i isbat mütekellimleri (kelamcılar) da onlara "sıfat" demişlerdir. Onların Ebu'l-Vefâ b. Akil ve başkaları gibi bazıları bu isimlendirmeyi yadırgamışlardır. Bunlara sıfat denmesi gerekmez, aksine "ayatü'l-izâfât" denilmelidir. Çünkü "Hayy" (diri olan) eli ve yüzü ile vasfedilmez. Çünkü bu mevsuftur. (O halde) nasıl "sıfat" diye isimlendirilir demişlerdir.

Ve yine, "Sıfat mevsûf manasını da içine alır. "Yüz" ve "el" sıfat olamaz" denmiştir.

Meseleye derinliğine bakılırsa, isimlendirme konusundaki bu niza (çekişme) lafzîdir. Maksadımız şudur: "Bunlara ister "sıfat" densin, ister denmesin, bu izafelerin Allah için kullanılması, O'na nisbet edilmesi, Allah (cc)'tan bunlarla haber verilmesi, Allah (cc)'ın birşeye benzetilmesinden veya sıfatların iptalinden uzak olarak (tenzih edilerek) yapılmalıdır.

Üçüncü Fark: "Na't"lar, sıfatlardan zuhur eden ve meşhur olan şeylerdir. Bunları, havas (seçkinler) ve avam (sıradan kişiler) bilir.

Sıfatlar ise: Daha geniştir. "Na't" ile "sıfat"ın farkı, "havas" ile "avam" arasındaki fark gibidir. "Na't"ının sıfatlardan zuhur eden şey olmasından Arapçada birşeyi tatlandırma hususunda *"na'tuhu keza ve keza"* derler. Çünkü o şeyin sıfatlarından bazı özellikleri bu tatlandırılan nesnede zahir olmaktadır.

Bazıları "Nat" ve "sıfat" iki kelimedir. Aralarında hiçbir fark yoktur" demişlerdir. Bundan dolayı Basra nahivcileri nahvin sıfat bölümünün başına "Sıfat Bölümü" derken, Kûfe ekolü, "Na't Bölümü" diye başlık atarlar. Maksatları birdir. Bunlar birbirine yakındır. Bizim konumuz bu değildir. Şimdi sadede gelelim.

Bir kulun ayağı -hatta imanda- Allah (cc)'ın sıfatlarına inanmadıkça ve onları "Rabbini bilmeme" sınırından çıkaracak kadar tanımadıkça marifette sabit olamaz.

Sıfatlara iman etmek ve onları tanımak, İslam'ın esası, imanın temeli, ihsan ağacının meyvesidir. Her kim sıfatları inkar ederse, bırakınız ehl-i irfan olmasını İslam'ın, imanın ve ihsan ağacının meyvesinin esasını yıkmış olur. Allah (cc) sıfatlarını inkar edenin, kendine kötü zan beslediğini söylemiştir. Bu kişiyi büyük günahlar, küfür ve şirk ehlinden daha şiddetle tehdit etmiştir. Şöyle buyurmuştur:

"Siz ne kulaklarınız, ne gözleriniz, ne de derileriniz kendi aleyhinize şahitlik eder diye (düşünüp) sakınmadınız. Bilakis Allah yapmakta olduklarınızın birçoğunu bilmez sandınız.

Rabbinize karşı beslediğiniz şu zannınız (yok mu?), işte sizi o helak etti. Bu yüzden hüsrana düşenlerden oldunuz" (Fussilet, 22, 23).

Allah Teala, onların kendi sıfatlarından falancasını inkar etmelerinin kendine kötü zan beslemeleri yüzünden olduğunu ve bu hareketlerinin kendilerini helak ettiğini haber veriyor. Allah (cc) kendine kötü zan besleyenler hakkında şöyle buyurur: "Allah onlara karşı gazaplanmış, onları rahmetinden kovmuştur. Onlara cehennemi de hazırlamıştır ki, "varacakları (bu) yer ne kötüdür" (Feth, 6). Bu tehdidin benzeri, Allah (cc)'a kötü zan besleyenlerden başkası hakkında gelmemiştir. Allah (cc)'ın sıfatlarını ve isimlerinin hakikatlerini inkar etmek, O'na kötü zan beslemenin en büyüğüdür.

Allah'a hamdetmek, O'nu övmek ve isimleri, sıfatları ve fiilleri ile O'nu övmek kendisine en sevimli olduğuna göre, bunları inkar etmek de ilhad ve küfrün en büyüğüdür. Bu, şirkten de beterdir. Sıfatları iptal eden, müşrikten de beterdir. Çünkü bir padişahın sıfatlarını, mülkünün aslını inkar etmek ile O'nun sıfatlarını küçümseyip iptal etmek ve O'na başkasını mülkünde şerik koşmak bir değildir. İptalciler (Allah'ın sıfatları olduğunu kabul etmeyenler) bizzat peygamberlerin düşmanlarıdır. Hatta dünyadaki bütün şirklerin aslı hep iptaldir. Çünkü O'nun kemalini -veya bir kısmını- iptal etmek ve O'na kötü zan beslemek olmasa idi, kişi Allah'a şirk koşmazdı.

Nitekim haniflerin ve tevhid ehlinin önderi Hz. İbrahim (as) kavmine şöyle demişti:

"Allah'ı bırakıp uydurma tanrılar mı istiyorsunuz? Alemlerin Rabbi hakkındaki zannınız nedir (ki O'nu böyle ortaklar koştunuz?)" (Saffat, 86, 87); yani O'nunla birlikte başkasına taptığınız halde, size ne karşılık vereceğini zannettiniz. Sizde bu zannı uyandıran nedir ki, O'na ortaklar koştunuz. O'nun ortak ve yardımcılara muhtaç olduğunu mu sandız? Yoksa, kullarının halleri O'na gizli kalır da, padişahların yaptığı gibi, kulların halini bilmek için ortaklara muhtaç olur mu zannettiniz? Veyahut, O'nun yalnız başına onları idare etmek ve ihtiyaçlarını görmekte, müstakil olamayacağını mı sandınız? Yoksa O'nun katı yürekli olduğunu ve kullarına şefkat dileyecek şefaatçılara mı muhtaç olduğunu zannettiniz? Yoksa O'nu zelil görüp, böylece zilletten kurtulmak ve güçlü çıkmak için dostlara mı ihtiyacı var zannettiniz? Veyahut bir oğula muhtaç olup, kendine çocuk yapacak bir eş edindiğini mi zannettiniz? Allah (cc) bütün bunlardan çok yüce ve münezzehtir.

Demek istediğimiz şudur: Sıfatları iptal, şirkin temeli ve başıdır. Nerde bir iptalci varsa, şirki (sıfatları) iptali nisbetindedir.

Peygamberler, Adam (as)'den, sonuncusu Resulullah (sav)'a kadar Allah (cc)'a davet etmek, O'na ulaştıran yolu beyan etmek, On'a vasıl olduktan sonra çağrılanların hallerini beyan etmek üzere gönderilmişlerdir. Bu üç esas, her dinde her peygamberin lisanı üzere zarûridir. Peygamberler, kendisine davet olunan Rabbi isimleri, sıfatları ve fiilleri ile etraflı bir şekilde tanıtmışlardır. Nihayet kullar sanki O'nu müşahede eder gibi ve semaları üstünde arşında melekleri ile konuşurken, memleketinin işini idare ederken, yaratıklarının seslerini işitir, fiil ve hareketlerini görürken, O'na bakıyormuş gibi olmuşlardır. Yine O'nun kulların zahirlerini müşahede ettiği gibi, batınlarını da müşahede ederken, emredip yasaklarken, hoşnud olup gazab ederken, sevip kızarken, onların ümitsizliğine ve kendinden başkasına yakın oluşuna gülerken ve darda kalanın duasına icabet ederken O'na bakıyormuş gibi olurlar.

Yine Cenab-ı Hakk'ın kulların yardım dileyen ellerinin imdadına koşarken, muhtaçlarına yardım ederken, yaralarını sararken, fakirlerini zengin ederken, öldürüp yaşatırken, men'edip verirken, hikmeti dilediğine verirken, mülkün sahibi olarak, mülkü dilediğine verir, dilediğinden alırken, dilediğini aziz, dilediğini zelil ederken, O'na bakıyormuş gibi olurlar.

Yine Allah'ın (cc) bütün hayırların elinde olduğunu ve herşeye kadir olup hergün bir işte olduğunu, günahı affedip sıkıntıyı giderdiğini, çile çekenin yükünü hafifletip mazluma yardım ettiğini, imdat dileyenin imdadına yetiştiğini, kaderleri vakti zamanı gelince sevkettiğini ve kaderleri nizamına göre icra ettiğini görür gibi olurlar.

Yine takdimini dilediğini öne geçirdiğini, tehir etmeyi dilediğini geri bıraktığını ve bütün işlerin anahtarının elinde olduğunu, bütün memleketin idaresinin medarı kendinde olduğunu görür gibi olurlar. İşte bu sayılanlar, davetin gayesi ve risaletin özüdür.

İkinci Kaide: İnsanlara, Allah (cc)'a ulaştıran yolu tanıtmalarıdır. Bu yol, Allah'ın Resulleri ve onlara tabi olanlar için tayin etmiş olduğu sırat-ı müstakimidir. Bu yol, O'nun emrine sarılmak, yasağından kaçınmak, va'd ve tehdidine iman etmektir.

Üçüncü Kaide, vuslattan sonraki hali tanıtmaktır. Bu, cennet ve cehennem olmak üzere ahiret günü ve bundan önceki hesap, havuz, mizan ve sırattır. Bunların ahvalidir.

Kaderiye ve Cebriye mezhebi birinci kaidenin başında yer alırlar.

Bunlar kalplerin Rablerini tanımasına engel olmuşlar "Allah'ın sıfatlarını tanıma"ya, mahlukatından yüce olup arşı üzerinde oturmasına teşbih (benzetme), tecsim ve haşv demişlerdir. Çocukların akıllarını O'ndan nefret ettirmişlerdir. Allah'ın dünya semasına inmesini, dileği ile konuşmasını, gazabından sonra rızasını, rızasından sonra gazabını, kulların seslerini doğrudan duymasını ve onların fiillerini görmesini ve benzerini "havadis" (sonradan olmadır, Allah'a yakışmaz) diye nitelemişlerdir. Allah'ın yüce vechini, yayılmış iki elini, kıyamet günü mahlukatı üzerine koyacağı parmaklarını "organ ve uzuv" diye nitelemişlerdir. Bundan gayeleri insanlara ağır gelsin, buna inanmasınlar diyedir. Tıpkı baldan nefret ettirmeyi arzu eden kimse gibi. Böyle biri, baldan nefret ettirmek için sözde hile yapar ve der ki: "Bal, sıvı insan pisliğine benzeyen sarı bir sıvıdır" veya çok güzel birşeyden insanı soğutmak isteyen ve onu en çirkin isimle niteleyen kimse gibi... Böylesi de, hileli ve kandırmacalı hareket eder. Zaten peygamberlere muhalif olandan, sözde ve amelde hileden başka ne beklenir ki?

İptalcilerin hilesi tamam olup cahil ve karanlık kalplere imanın hakikatleri ve resullerin getirdikleri şeyler girince, bunun peşinden Allah'tan, Allah'ın zikrinden, muhabbetinden, kemal sıfatları ve celal na'tları ile O'nu övmekten yüzçevirmek geldi.

"O imani hakikatleri sevmenin ve onlarla yakınlık kurmanın gücü ondan başkasına kaydı."

Fasit görüşlüler, batıl siyaset ehli, sapık zevk ve devamlı alışkanlıklar erbabı geldiler ve bu yolun başına oturdular. Kalplerin peygamberine ve Peygamber (sav) ile ashabının olduğu hale ulaşmasına engel oldular. Kendilerine bundan vazgeçmelerini tavsiye edenleri ve nefislerinin tercihlerine uymaya muhalefet edenleri ayıpladılar ve onlara -kendilerinin daha layık olduğu- kötü sözler söylediler. "Ayıbını bana attı ve çekildi" tekerlemesinde olduğu gibi...

Şehvetlerinin esiri olan, şehvetlerini nasıl olursa olsun yerine getirmeyi şu dünyada zafer ve emel sayan şehvetperestler, meâd (ahiret) ve cennete, Allah'a kavuşmaya hazır olma yolunun başını kesmişler ve "Bugün şarap günü, iş günü yarın; bugün senin lehinedir, yarın lehine mi aleyhine mi bilinmez" derler ve yine "Peşin olan çok küçük bir şeyi bile veresiye olan çok değerli bir şeye değişmeyiz" derler. Şu beyit bu manadadır.

Gördüğünü al. Duyduğunu bırak

Güneşin ışığı seni yıldızdan müstağni kılar.

İnsanlara derler ki: Dünyayı bize bırakın. Biz ahireti size verdik. Bizden elimizdekileri isterseniz, sizi ahirete havale ederiz.

Şu beyitler bu manadadır:

Nimet hayatını tenkid eden insanlar vardır

Bizler ahirete havale olunduğumuz halde

Eğer onların iddia ettiği gibi olmazsan

Bu ziyanlı bir dönüş olacaktır

O halde sıfatlara iman ve onları tanımak, hakikatlerini kabul etmek, kalbin onlara bağlanması ve onları müşahede etmesi, yolun başı, ortası ve sonudur. Bu, sâliklerin ruhu ve vuslata götürücüsüdür. Gevşediklerinde azimlerini harekete geçiren ve himmetlerini coşturandır. Çünkü onların seyri (yol alması) şahitler üzeredir. Kimin şahidi yoksa, seyri de yoktur, talebi de, sülûku da yoktur. Şahitlerin en muazzamı, sevgililerinin sıfatları, arzu ettiklerinin nihayetidir. İşte, onlar seyir halinde iken yukarı kaldırılan ve kendisine doğru yol aldıkları sancak işte budur. Tıpkı Hz. Aişe (ra)'nin dediği gibi: "Kim Resulullah (sav)'ı görürse onu gelirken-giderken görmüştür. Kerpiç üstüne kerpiç koymamıştır. Fakat kendisine bir sancak kaldırılmış ve o da ona paçalarını sıvamıştır."

Bir kul tembellik, gevşeklik içinde devam eder gider. Nihayet Allah (cc) ona kendi fazl ve ihsanı ile kalbi ile müşahede edeceği bir sancak kaldırır. O da o sancağa yönelir ve ona göre hareketlerini (amellerini) düzenler.

Eğer sıfatların şahitleri iptal olunur, O'nun sancakları kalplerden kaldırılır, eserleri silinir, uzaklık kamçısı ile vurulur, önüne tard (kovulma) hicabı indirilir, geri kalanlarla geri kalır ve kader kendisine oturanlarla birlikte sen de otur diye vahyederse, kendisine davet olunanın vasıfları, kemal sıfatları, isimlerinin hakikatleri, kalpleri O'nu sevmeye, O'na vasıl olmayı arzu etmeye cezbeder (çeker). Çünkü kalpler, tanımış olduğu kimseleri sever; O'ndan korkar, O'ndan umar ve O'na özlem duyar. O'nun yakınlığından lezzet alır. O'nun zikri ile mutmain olur. Bütün bunlar kalplerin O'nun sıfatını bilmesi nisbetinde olur. Eğer kalplerin önüne sıfatları tanıma ve onları ikrar etmeyi engelleyen bir perde konulursa, bundan sonra, marifet için şart ve lazım olan şeyler imkansız hale gelir. Çünkü lazım (gerektiren) olmadan malzumun (gerektirilen); şart olmadan meşrutun (şart koşulanın) vücuda gelmesi imkansızdır. (Yani "sıfatları tanımak" lazım, "marifet" malzum; "sıfatları tanımak" "şart", "marifet" meşruttur).

Muhabbetin inabenin, tevekkülün, ihsan makamının aslı, iptalciye göre imkansızdır. Bu, gıda almadan memeden süt gelmesi kadar, hatta ondan daha fazla imkansızdır.

Kalpler, alemin ne içinde ne de dışında olmayan ne aleme bitişik, ne de alemden ayrı, ne ondan uzak ne de yakın olmayan kimseye nasıl yönelir? Hatta arşın ondan nasibi alçak, kuytu yerlerde, kuyuların ve zikretmeyi sevmediği yerlerin nasibi gibi olan kimseye nasıl yönelir? Kalpler nasıl olur da kendi sözünü işitmeyen ve mekanını görmeyen, sevmeyip, sevilmeyen, asla hiçbir fiilde bulunmayan, konuşmayan ve kendisi ile konuşulmayan, hiçbir şeye yaklaşmayan ve hiçbir şeyle kendine yaklaşılmayan, kendisinde hiçbir merhamet, şefkat ve acıma olmayan, hiçbir hikmete ve gayeye göre fiili olmayan ve ona göre emretmeyen kimseye böyle bir kimseye nasıl olur da kulluk eder (1)

Bu hal nasıl tasavvur olunur? O'nu sevmek, O'na dönmek, O'na kuvuşmaya ve kerim olan cemalini cennet-i naimde, O bütün mahlukatının üzerinde arşında otururken görmeye iştiyak duymak nasıl tasavvur olunur? Yahut, kalpler nasıl olur da sevmeyen, hoşnud olmayan, gazab etmeyen, ferah duymayan ve gülmeyen birine kulluk eder?

Kendi muhabbetini, marifetini, kendisi ile sürûr ve ferah duymayı, kendine kavuşmaya iştiyakı, kerim olan vechine bakma lezzetini beklemeyi, O'nun ikram mahallinde ve sevap yurdunda hitabı ile faydalanmayı iptalcilere nasip etmeyen Allah (cc)'ı tesbih ederim. Allah (cc) onları buna layık görseydi, kendilerine bunu nasip eder, onlara bunu ikram ederdi. Çünkü bu, Allah (cc)'ın bir kula ikram ettiği en büyük ikramdır. Allah (cc) da ikramını kime vereceğini, nimetini kime ihsan edeceğini çok iyi bilir:

---

(1) Bu ifadeler ile sıfatları inkar edenler tenkit edilmektedir (Çev).

"Biz onlardan (insanlardan) kimini diğeri ile -Allah (bula bula) aramızdan bunlara, bunların üzerine mi lütfunu reva gördü?" desinler diye -işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri daha iyi bilen değil mi?" (En'am, 53). *"Onlara bir ayet gel(ip tebliğ edil)diği zaman derler ki: "Allah'ın peygamberlerine verilenler gibi bize de verilinceye kadar asla iman etmeyeceğiz." Allah elçiliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'an, 124). *"Rablerinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında (onlar değil) biz taksim ettik. Kimisini diğerlerine derecelerle üstün kıldık ki, bir kısmı diğerine iş gördürebilsin. Rabbinin rahmeti onların toplayıp yığdıklarından daha hayırlıdır"* (Zuhruf, 32).

Onların, Allah (cc)'ın sıfatlarını ve isimlerinin hakikatlerini inkar etmeleri, aslında Allah (cc)'ı tenzih değildir. Bu inkar ancak ve ancak onların üzerine indirilmiş hicap (perde)dir. Onlar bunu "tenzih" zannetmişlerdir. Tıpkı şirk, sapıtan bid'atler ve erbabının kalbine düşürülmüş şehvet hicabı indirildiği gibi... Ve kötü amellerinin onlara süslenmesi ve onlara güzel görünmesi gibi...

Şimdi yazarın sözünü açıklamaya dönelim: "Na't ve sıfatların isimleri risalet ile varid olmuştur" sözüne gelince:

Yazar, sıfatların varlığına, Allah'ın nezdinden, Resulü'nün lisanı üzere gelen vahyin ve basir olan kimsenin san'atının eserlerini kendisi ile müşahede etmiş olduğu "hiss"in delalet ettiğini söylüyor. Basirin (basiret sahibi) onlarla, onu yaratanın sıfatlarını istidlal ettiğini ifade ediyor. Ve yine sıfatlara, fikir ekerek, hayatı hoş olan aklın ve ibret ve ta'zim arası hüsn ü nazarla diri olan kalbin delalet ettiğini ifade ediyor.

Risalete gelince: Risalet sıfatları ayrıntılı olarak -şüpheyi yok edecek biçimde- ispat etmiş, perdeyi açmış, yakinî ilmi doğurmuş, şek ve şüpheyi kaldırmış, gönüller yakinî ilimden hoşnud, kalpler bundan mutmain olmuştur. İman bununla ağırlığını bulmuştur. Risalet, na'tları, sıfatları ve fiilleri, emir ve yasaklardan çok daha fazla ayrıntılı olarak açıklamıştır. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayet ve hadisleri gerçek anlamlarından uzaklaştırarak yorumlamakla, ahiretle ilgili ayet ve haberleri yorumlamak aynı kategoridendir. Hatta birçok yönden birinci, ikinciden daha tehlikelidir. Bunları "Sevaiku'l-Mürsele ale'l-Cehniyye ve'l-Muattıla" adlı kitapta zikrettim. Üstelik sıfatlarla ilgili ayetleri gerçek anlamlarından uzaklaştırarak yorumlamak, emir ve nehiy ayetlerini yorumlamakla eşdeğerdir. Konu aynı, kaynak aynı, maksat aynı. Maksat da bunların gerçeklerini ortaya koymak ve onlara inanmaktır.

Yine bir grup ahiretle ilgili ayetleri yorumlamada ileri gitmiştir. Ve onlar bu konuda şunu söylemiştir: "Bizim burada yaptığımız kelamcıların sıfatlarla ilgili ayetlerde yaptıklarının bir benzeridir. Hatta biz bu konuda mazur sayılırız. Zira sıfatları, uluviyyeti (yücelik) ve fiillerin varlığını içerin ilahi ayetler, ahiretle ilgili ayetlerden sayıca epey fazladır. Size bu serbest de, bize ahiretle ilgili ayetleri yorumlamak niye haram olsun?"

Aynı şekilde bir başka grup emir ve nehiy ayetlerinde ileri gitmiş ve şöyle demiştir: "Bizim burada yaptığımız kelamcıların, çokluğuna ve çeşitliliğine rağmen sıfatlarla ilgili ayetlerde yaptığı yorumun bir benzeridir. Ve üstelik hüküm ayetleri 500 ayeti geçmez bile."

Aynı grup şöyle de demiştir: "Sıfatlarla ilgili naslara aykırı olan aklî deliller bize göre meadla (ahiret) ilgili naslara da aynı türden, hatta daha da kuvvetli bir şekilde aykırı aklî delildir."

Zahir ve hakikatlerine aykırı olarak hüküm ayetlerini yorumlayanlar şöyle demiştir: "Bu yorumu bize serbest kılan, sizin istılahlaştırıp başvuracağınız bir kaynak haline getirdiğiniz kurallardır. Bunları genelleştirirsek: "Allah (cc) hiçbir şey konuşmadı ve konuşmayacak ne emreder ne nehyeder ne de O'nunla varolan bir sıfat vardır ve hiçbir şey işlemez." Bu temelin getirdiği sonuç da emir, nehiy, va'd, tehdid, sevap ve ceza ayetlerinin yorumlanmasının gerekli oluşudur."

Biz "Sevaik" adlı kitabımızda, sıfatlarla ilgili ayet ve haberleri gerçek anlamlarından uzaklaştırarak yorumlamanın din ve dünyanın fesadının temeli olduğunu zikretmiştik. Aynı zamanda memleketlerin yıkılışının ve İslam düşmanlarının oraları istila etmesinin de temel sebebidir. Kainatta geçen olaylar hakkında haberi ve bilgisi olan kişi bunu anlar. Bundan dolayıdır ki yapmanın doğruluğuna inanmalarına rağmen akıllı filozoflar bu tür bir tevili haram saymıştır. Zira böyle birşey alemin fesadına ve hükümlerin iptal edilmesine sebeptir.

Kur'an ve sünnette sıfatlarla ilgili ayet ve haberlerin varoluş keyfiyetini düşünen kişi onların gerçek anlamlarından çıkartılarak yorumlanmasının kesinlikle batıl olduğunu anlar. Çünkü bu ayetler hiç bir yoruma ihtimal vermeyecek bir şekilde gelmiştir. Allah Teala'nın şu sözüne bak: "Onlar (inanmak için) meleklerin gelmesini yahut Rabbinin gelmesini yahut Rabbinden birtakım ayetlerin gelmesini mi bekliyorlar?" (En'am, 158). Şimdi burada şu bölümleme ve çeşitlemeye ihtimal var mı?" "Allah'ın gelmesini meleklerin veya ayetlerinin gelmesi ile yorumlamak" ve "kendisinin bizzat gelmesi" şeklinde bir cümleyle herhangi bir şüphe kalır mı?

Allah'ın şu ayeti de yine böyledir: *"Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik... Ve Allah, Musa ile de konuşmuştu"* (Nisa, 163, 164).

Bu ayetlerde peygamberler genel olan "vahyetmek" ile Musa'ya özel olan "konuşmak" tabirlerinin farkı belirmiş oldu. Bu ikisi ayrı iki çeşit sayılmıştır. "Konuşma" fiilini de muhariflerin (ayetlerin anlamlarını çarpık bir şekilde sunanların) yanılgısını ortadan kaldıran bir mastar ile (teklimen) desteklemiş ve pekiştirmiştir.

Allah'ın şu ayeti de yine böyle: *"Allah hiçbir insanla konuşmaz. Ancak vahiyle, yahud perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle dilediğini vahyeder"* (Şura, 51). Barada konuşmasını, vasıtalı ve vasıtasız konuşma olarak iki türe ayırmıştır.

Yine O'nun, Musa (as)'ya hitaben söylediği şu sözü böyledir: "Ey Musa, ben elçiliklerimle (verdiğim Tevrat sefirleriyle) ve konuşmamla seni insanların başına seçtim" (A'raf, 144). Burada da risalet ve konuşmayı birbirinden ayrı zikretmiştir. Risalet ancak konuşmasıyla mümkün olduğu halde.

Hz. Peygamber (sav)'in şu hadisi de böyledir: "Muhakkak siz Rabbinizi gözünüzle göreceksiniz. Önünde bulut olmaksızın, ondördünde ayı aydınlık bir şekilde gördüğünüz gibi. Ve yine öğleyin önünde bulut olmaksızın güneşi gördüğünüz gibi."

Bu beyan ve açıklamanın kesinlikle yorum yapma isteğine karşı olduğu artık bilinen birşey. Aklı ve dini olan bu konuda kuşkuya kapılmaz.

Müellif'in "şahidleri san'atla ortaya çıkmıştır" sözü:

Bu, sıfatların varlığını isbat etme yollarından ikincisidir. Bu yol da sanatın, sıfatlara delalet etmesidir.

Yaratığın varlığı, yaratıcının varlığını, yaşadığını, kudretini, ilmini ve iradesini gösterir. Zira ihtiyarî fiil, bunu zorunlu olarak gerektirir. Yaratıkta bulunan özenlilik, sağlamlık ve mükemmellik onu yapanın hikmetini ve inayetini gösterir. Yaratıktaki güzellik ve fayda ile yaratığa ulaşan büyük yararlar yaratıcısının rahmetini, ihsanını ve cömertliğini gösterir. Yaratıkta bulunan kemal (olgunluk) izleri yaratıcısının ondan da mükemmel olduğunu gösterir. Kemal dağıtan, kemale daha layıktır. Kulakları, gözleri ve kavuşmayı yaratan, işiten (semî), gören (basîr) ve konuşan (mütekellim) olmaya daha layıktır. Ve yine yaşamı, ilimleri, kudretleri ve iradeleri yaratanın kendi zatında da böyle olması gerekir. Yaratıklarda bulunan ayrı ayrı özellikler, Allah'ın, özellik vermeyi gerektiren hikmetine, dilemesine ve iradesine en büyük delildir.

Arzu eden kişinin isteğinin hemen peşinden arzulayan şekilde icabet olunması Allah'ın cüz'iyyatı bildiğine, kullarının isteğini duyduğuna, onların ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yettiğine ve onlara karşı şefkatli ve merhametli olduğuna delildir.

İtaatkarlara ihsan, yakınlaşma, ikram ve derecelerini yükseltme, yaratanın sevgisini ve hoşnutluğunu gösterir. Asabi, zalimleri ve elçilerinin düşmanlarını görünen çeşitli cezalarla cezalandırması "kızgınlık, öfke ve kendinden uzaklaşma" sıfatını gösterir. Kovma ve sürgüne gönderme de kin ve hiddetini gösterir.

Düşünüldüğünde tüm bu göstergelerin (delil) aynı türden olduğu anlaşılır. Bundan dolayı Allah (cc) Kitab'ında bu delillerle kendinin sıfatlarını bulmayı kullarına öğütledi. O (cc), sıfatlarının görünen belirtileriyle kemal sıfatlarının, vahdaniyetinin ve rububiyetinin bilgisini kesinleştirdi ve sağlamlaştırdı. Kur'an, bu örneklerle doludur.

"Yaratan" isminin delili bizzat yaratılanın kendisinde ortaya çıkar. "Razık-Rızık veren" isminin delilide rızkın ve rızıklandırılanın varlığında açığa çıkar. "Rahim" isminin delili ise evrenle yayılmış bulunan rahmetin delillerinde tezahür eder. "Mu'tî"(veren) ismi de bir an bile kesilmez bir bolluk olan 'verme'nin varlığında ortaya çıkar. Suçlu ve asilere karşı yumuşak kalpli oluşundan; onlara ceza vermekte acele etmemesinden de "Halim" ismi tezahür eder. Günahları bağışlamasından ve tevbeleri kabul etmesinden ise "Tevvâb" ve "Gafûr" ismi tezahür eder. Yaratmasında ve emr (yönetim)indeki hikmetleri, maslahatları ve çeşitli yararlılıkları bilmesinden de "Hakim" ismitezahür eder.

Tüm Esma-i Hüsna'sının (güzel isimleri) yaratmasında ve emrinde -yukarıdakiler gibi- bir delili vardır. Yaratıcısını bilen O'nu bilir, yaratışını bilmeyen O'nu bilmez. Yaratış ve emir O'nun sıfat ve isimlerinin en büyük delillerindendir.

Her saf akıl ve fıtrat sahibi kişi "Yapanın" kudretini, maharetini ve başkalarına karşı üstünlüğünü ve hiçbir kimsenin ortak olamayacağını kemaliyle tek başınalığını; sanatını müşahede etmek suretiyle anlar. Peki sen, üst (ulvi) ve alt (süflî) evren ve tüm yaratıklar kendi sanatının bir bölümü olan Zat (cc)'ın sıfatlarını nasıl anlamazsın?

Yaratıkları ve yapılan işleri ibretle düşündüğünde onların hepsinin nitelik ve sıfatları göstermiş olduğunu bulursun. Aynı zamanda da güzel isimlerin hakikatlerini de. Ve o anda insanların inattan dolayı en kör gözlü olanlarının muattıla (sıfatları iptal edenler) olduğunu anlarsın. Halbuki Allah'ın sendeki sanatının delillerinin görünmesi bile yeterlidir. Nitekim Allah *"Kendi nefislerinizde de ayetler (işaretler) vardır. Hala görmez misiniz?"* (Zariyat, 21) buyurmaktadır. Tüm varlıklar topluca Allah'ın sıfatlarına, niteliklerine ve isimlerine delildirler. Hepsi Esma-i Hüsna'ya ve gerçekliklerine işaret eder. Ona çağırır, onu gösterir. Konuşma ve hal diliyle onları anlatır. Şöyle denilmiştir:

Evrenin satırlarını iyi düşün, orada
Melik-i A'la'dan sana mektuplar var
Orada yazdı ki-Yazısını düşünürsen-
Dikkat! Allah dışında herşey batıldır!
Rabbinin sıfatlarının varlığını gösteriyor
Konuşanı da konuşmasını da doğruya iletir.

Hiçbir şeyin bir başka şeye yaratıkların yaratıcının sıfalarına, kemal vasıflarına ve isimlerinin hakikatlerine delaletinden daha kuvvetli delalet ettiğini göremezsin. Yaratıkların delilleri, sıfatların çeşitliliğiyle orantılıdır. Bu deliller de akıl, his, fıtrat, düşünce ve ibret yönünden açığa çıkar.

Müellifin, "sırda bulunan nuru göstermekle" sözüne gelince:

Allah (cc)'ın kulu için yarattığı, ona yüklediği ve sırrında yetiştirdiği ilahi nur, Allah'ın sıfatlarının delillerini gösterir. Bu nur, kulun kalbinde kuvvetlenince, kulun sıfatları anlaması daha mükemmel ve yeterli olur. Bu nurdan nasibi azdır ve nurun kalpteki aydınlığı zayıflarsa sıfatları tasdik ve isbat etme nuru kalbinde zayıflar. O, bu sıfatları ancak bu nurla müşahede eder. Onu kaybettiğinde müşahede edemez. Bu karanlıkla beraber de batıl bir şüphe gelmiş olur. Sıfatları inkar etmekten başka bir nasibi de olmaz.

Müellifin "Düşüncenin gelişmesi için aklın canlılığının güzelliğiyle" sözüne gelince: Sıfatlar, sırda bulunan nurla ve Allah'ın kullarını yaratıklar hakkında düşünmeye çağırdığı "doğru düşünce ekini"nin aklın canlılığına kattığı temizlikle idrak edilir. Şu sözlerinde Allah bunları belirtmiştir:

"Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler" (Al-i İmran, 191).

"Kendi nefislerindekileri düşünmezler mi? Allah, gökleri, yeri ve bunların arası-

ndakileri ancak hakla yaratmıştır" (Rum, 8).

"Allah, ayetlerini sizin için dünya ve ahiret hakkında düşünesiniz diye böyle açıklar" (Bakara, 219, 220)

Allah'ın açıkladığı ayetleri (işaretleri) düşünürler ve bu ayetlerin yardımıyla vahdaniyyetini, kemal sıfatlarını, peygamberlerinin doğruluğunu ve O'na kavuşma bilgisini pekiştirirler ve kanıtlarlar.

Dünyanın geçiciliğini, çöküşünü ve belalarını; ahiretin sürekliliğini, bekasını ve şerefini tefekkür ederler. Ve ayrıca Allah'ın şu ayeti hakkında da düşünürler:

"Sizden, birbirinize ısınmanız için eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet koyması O'nun ayetlerindendir. Muhakkak ki bunlarda düşünen bir toplum için ayetler (işaretler) vardır" (Rum, 21).

Kalbin canlılığını pekiştiren sahih düşünce ve basiret nuru kemal ve celal sıfatlarını gösterir. Ölü bir kalple yoldaş olmuş düşünceye ve kör basirete gelince bunlar sahibine ancak sıfatların nefyini ve iptalini telkin eder.

Müellifin "Ta'zim (yücelik)in önünde güzel düşünme ve ibret almak suretiyle kalbin canlılığıyla" sözüne gelince: Basiret nuruna ve aklın saf canlılığına, ayrıca Yaratan (cc)'a ta'zim ederek güzel düşünme ve O'na delalet eden yaratıklarından güzel ibret almak suretiyle kalbin canlılığı da eklenir ve katılır.

Bu iki durumun her ikisi de gereklidir: Eğer kul, tazim ettiği halde güzel bir şekilde ibret almazsa sıfatları anlayamaz. Şayet ibret alır ama yaratana tazimde bulunmazsa o zaman da sıfatların varlığı ona fayda vermez. Her ikisi birden kulda toplanırsa şüphesiz kemal sıfatlarının varlığı o zaman meyva verir.

"İtibar" (İbret almak): Kişinin düşüncesini, eserden müessire, sanattan sanatçıya gidecek şekilde ibretle çevirmesidir. O zaman hemen ona idrak etme, kavrama lütfu intikal eder. Zihni de gerekli olandan gerekli kılana yönelir. Allah (cc) şöyle buyurmuştur: "İbret alınız, ey görüş sahipleri" (Haşr, 2). İtibar kelimesi "ubur" mastarının iftial babına girdirilmiş şeklidir. Bu da kalbin, gerekli olandan gerekli kılana, düşünceden düşündürene meyletmesi, yönelmesidir.

Bu ibret alma Allah'ın yaptığı şeylerdeki kemalini ve sıfatlarını güzel ibret ve doğru düşünceyle bulana kadar zayıflar da kuvvetlenir de. Bu, havassın ibret alışı ve doğruyu arayışıdır. Onlar "O şunu yapar, şunu yapmaz; o hikmetinin, ilminin zenginliğinin ve övülmüşlüğünün gereği olanları yapar, aksini yapmaz" şeklinde Allah'ın fiil ve sıfatlarıyla O'na ulaşmaya çalışırlar.

Allah, bu iki yolu kitabında anmıştır. Birinci yol hakkında: *"Kur'an'ın hak olduğu onlara açıkça belli oluncaya kadar afaktaki (dış dünya) ve nefislerdeki ayetlerimizi onlara göstereceğiz"* (Fussilet, 53) buyurmuştur.

İkinci yol hakkındda da "Rabbinin herşeye tanık olması yeterli değil mi?" buyurmaktadır.

Yaratıkları O'nun zatını, isimlerini ve sıfatlarını; onun sıfatları ve isimleri de yaptığı, emrettiği şeyleri ve yapmadığı, emretmediği şeyleri gösterir.

Buna şöyle örnek verilir:

Allah'ın "Hamîd" ismi O'nun fahşayı ve münkeri emretmediğini gösterir.

"Hakim" ismi hiçbir şeyi lüzumsuz şekilde yaratmadığını gösterir.

"Ganî" ismi de bir zevce ve çocuk edinmediğini gösterir.

"Melik" ismi ise gerçek mülkün gerektirdiği kudretini, yönetimini, vermesini ve vermemesini, sevabını ve azabını, elçilerini yeryüzünün bölgelerine gitmeyi teşvik etmesini, kullarına fermanlarını bildirmesini,kullarıyla ahitleşmesini, kendi yurdunun sediri olan yüce arşına istiva (oturma)sını gösterir.

Kul ne zaman ki Hak Teala'ya karşı saygıyı dosdoğru bir şekilde yerine getirir, ayetler ve işaretleri güzel bir şekilde düşünür, derinlemesine inceler ve onlardan ibret alırsa Allah'ın sıfatları ve nitelikleri kalbine gösterilir ve kalbine kıble yapılır.

Müellifin "Bu yakini bilginin şartlarının ancak kendisiyle gerçekleşebildiği avamın marifetidir" sözüne gelince:

Müellif burada da "avam" ile insanların avamı olan cahilleri kastetmemiştir. Müellif burada ancak "genel"in vakıf olup ondan daha fazla ileri gidemedikleri bilgiyi kastetmiştir. Zevk ve muhabbet ehlinin marifetine gelince o bundan daha özeldir ki bu ileride gelecektir.

Müellifin bu da üç unsurla olur: "Sıfatları teşbihsiz kabul" sözüne gelince; bu üç şey şudur:

Birincisi: Bu sıfatları kabul etmek; nefy ve inkara gitmemek.

İkincisi: Allah'ın bizzat kendisinin kendisini isimlendirdiği ismi gözardı etmemek.

Sıfata hürmet gösterdiği gibi isme de hürmet göstermektir. Böylece sıfatı işlevsizleştirmemektir. Sıfat ve ismi birbaşkasıyla da değiştirmemelidir. Cehmiyye ve Muattıla'nın yaptığı gibi, Allah'ın işitmesi, görmesi, kudreti, hayatı ve kelamı arazdır; yüzü, iki eli ve ayağı cevher ve cüzlerdir; hikmeti ve ondan doğacak fiili illet ve maksaddır ve isimleriyle varolan fiilleri ise havadis (sonradan olma); mahlukatına karşı yüce oluşu ve arşına istivası gibi isimlendirmemelidir.

Büyük düzenbazlar böyle yapmayı vahyin, aklını, fıtratın ve sanattaki sıfatlarının izlerinin delalet ettiği şeyleri inkar etmek üzere birbirlerine tavsiye etmektedirler.

Böylece de -babalarının ve kendilerinin taktıkları bu isimlerle- sıfatlarının ve isimlerinin hakikatlerini inkar etmeye varan taşkınlıkta bulunurlar.

Üçüncüsü: Sıfatları, mahlukattaki sıfatlara benzetmemek. Allah ne zatında ne sıftlarında ne de isimlenirde hiçbir kimsenin benzemediği şekildedir. Onu tanıyanlar, elçilerini tasdik edenler ve O'nun kemalini ikrar edenler, O'nun sıfatlarının ve isimlerinin varlığını kabul ederler. Ve O'ndan, mahlukata benzemeyi nefyederler (olumsuzlarlar). Sıfat ve isimleri kabul etme ve teşbihi nefyetmeyi, tenzih ile inkar etmeyi bir arada kabullenirler. Onların yolu iki çirkinlik arasındaki güzellik; iki sapıklık arasındaki hidayettir. Onların yolu kendilerine nimet verilenlerin yoludur. Onların dışındakilerin yolu ise gazab edilenlerin ve sapıkların yoludur. İmam Ahmed b. Hanbel (ra): "Allah'ın sıfatlarından hiçbir sıfatı, çirkinliklerin çirkinlikleri yüzünden, Allah'dan sıyıramayız (yok sayamayız)" buyurmuş ve şunu eklemiştir: "Teşbih, "Allah'ın eli benim elimdir" demendir." Yüce ve büyük olan Allah böyle şeylerden münezzehtir.

Müellifin "Sıfatların mahiyetini kavramaktan ve te'vilini araştırmaktan ümit kesmek" sözüne gelince: Muhakkak ki akıl, sıfatın gerçeğini ve mahiyetini anlamaktan acizdir. Zira akıl "Ancak Allah nasıl olur?" bilemez. Selefin "keyfiyetsiz" sözünün manası budur. Yani beşerin akledeceği bir keyfiyette değildir. Zatının hakikatini ve mahiyetini bilemeyen sıfat ve vasıfların keyfiyetini nasıl bilebilir? Bu ise kulun onlara olan imanını ve onların anlamlarını bilmesini zedelemez. Keyfiyet, bunun ötesinde birşeydir.

Örneğin biz Allah'ın ahiret gününde olacak şeylerin hakikatlerinden haber verdiğinin manalarının bilebiliriz. Ancak onların hakikatini ve keyfiyetini (mahlukla-mahlukun arasındaki ilgiye rağmen) bilemeyiz. Öyleyse Yaratıcı (cc)'nın zatının ve sıfatlarının keyfiyetini bilmekten aciz olmamız bundan çok çok büyüktür. (Ahiret gibi mahluk bir şeyin mahiyetini kavrayamıyorsak, Yaratanın mahiyetini haydi haydi kavrayamayız.)

Sınırlı, kuşatılmış ve yaratılmış olan akıl, kemal, cemal, ilim, kudret ve büyüklüğün hepsi kendine ait olan bir zatın keyfiyetini anlamayı hala nasıl arzular? Eğer yüzünden perde kaldırılsa O'nun yüceliği gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri ve bunların ötesindekileri mutlaka yakıp kavurur. O öyle bir zattır ki gökleri kendi elinde tutar. Öyle ki bizim elimizde hardal tanesinin kaybolduğu gibi gökler öylece kaybolur. O öyle birzattır ki tüm yaratıkların bilgilerinin O'nun bilgisine oranı denizler mürekkep olsa (yedi deniz mürekkep olsa) ağaçlar kalem olsa (yaratılıştan kıyamet anına kadar) mürekkep ve kalemler tükenir yine de O'nun kelimeleri tükenmez olan ilim denizinden bir serçenin gagasına aldığı su oranındadır. O öyle birzattır ki dünyanın başlangıcından sonuna kadar gelmiş geçmiş tüm yaratıklar (insanı, cini, konuşanı ve yabancısı) hepsi tek bir saf olsa yine de O'nu kuşatamaz. O öyle bir zattır ki gökleri bir parmağına, yeri bir parmağına dağları bir parmağına, ağaçları bir parmağına koymuş sonra onları sonra da "Melik (hükümdar) benim" buyurmuştur.

Allah Cehmiyye ve Muattıla'yı kahretsin! Teşbih bunun neresinde? Temsil (örneklendirme) bunun neresinde? Muhakkak ki O'nun dışındaki tüm varlıklar yok olacaktır. Bu kemalde O'na benzeyecek ve örnek olabilecek hiçbir şey olmaksızın. Kendisini anlamaktan onların akıllarını perdelemiş olan Zat ne yücedir! Ve onları asılsız lafızlar ve gerçekliği olmayan anlamlarla uğraşıp durma görevine atamış olan zat ne yücedir!

Bu grup, ilahi sıfatları, yaratıkların sıfatları gibi anladıklarından o sıfatların geçerliklerini inkara koştular. Ve onları tahrif etmek istediler. Buna da "te'vil" dediler. Önce teşbihte bulundular, sonra da inkar ettiler ve Rableri, kitabı, nebisi ve takipçileri hakkında su-i zanda bulundular.

Allah hakkındaki su-i zanları: Onlar Allah'ın kemal sıfatlarını işlevsiz hale soktular ve Allah'ın kitabını, zahiri küfr ve batıl; zahiri ve hakikatleri murat edilmeyeni kapsayan bir kitap olarak inmiştir şeklinde değerlendirmişlerdir.

Peygamber hakkındaki su-i zanları: Resul, bu kitabı okumuş, kesinleştirmiş ve pekiştirmiştir. Ve ümetine "Hak bunun tersinde ve tevilindedir" şeklinde bir açıklamada bulunmamıştır.

Bu görüşün takipçileri hakkındaki su-i zanları: Onları teşbih, temsil, haşeviye ve cehalete, nisbet etmeleridir. Resul'e karşı gelen ve onun getirdiğini inkara yeltenenler müstesna, bu kişiler (muattıla) o görüş sahiplerine göre sıfatlara küfretmekten (inkar etmek) daha cahilce davranmışlardır. Onlara göre bu görüş sahipleri cehaletin bekçiliğini yapmaktadır. Allah'ı tanıma konusunda kalpleri perdelenmiştir. İsimlerinin hakikatlerini ve kemal sıfatlarını kabul etme konusunda da perdelenmiştir.

İkinci Derece: Sıfatla zatın arasını ayırmaksızın zatı tanımaktır. Bu marifet cem ilmiye sabitleşir, fena meydanında temizlenir, saflaşır; beka ilmiyle kemale erer, ayne'l cem'le şereflenir.

İlk önce müellifin sözünü ve maksadını sonra da bu konunun doğru ve yanlışlarını açıklayacağız:

Müellife göre bu derece bir öncekinden daha üstündür. Zira birincisi sıfatları düşünme hakkındaydı. Bu ise sıfatları kendinde toplayan Zat'la ilgilidir. Ve bu Zat sıfatlardan ayrı düşünülemez. O, onlarla vardır. Biz şöyle diyemeyiz: "Sıfatlar, zatın hem aynıdır, hem gayrıdır." Zira "gayr" kelimesinde ekleme ve benzeştirme vardır. Çünkü birbirine zıt (gayr) olan iki şeyle, zat, zaman veya mekan olarak birbirinden ayrılması mümkün olan şeyler kastedilir. Böylece "sıfatlar, zatın zıddı değildir" denir. Bazen de gayri (zıt) olan iki şeyle, biri olmaksızın diğeri bilinebilen şeyler kastedilir. O zaman da vücud-u zihinde veya vücud-i haricî de bu iki şey ayrılabilir ve ayırdedilebilir. Bu ölçüyle de "sıfatlar zatın gayrıdır" denir. Çünkü zat, sıfatlardan habersiz bir halde iken de hissedilebilir. İşte böyle bir anda zat, kulun bilinç alanında sıfatlardan soyutlanabilir. Ama gerçekte soyutlanamaz.

Müellifin "Sıfatlarla zatın arasını ayırmaksızın" sözüne gelince: Varlık aleminde sıfatlarla zatın arasını ayırmak, muhaldir. Halbuki bu şuhud halinde sıfatları müşahede edip, zattan gafil olmak veya zatı müşahede edip sıfattan gafil olmak şeklinde mümkündür. Bu zihinde gerçekleşebilir.

Bu derecede marifet, zat ve sıfatların hepsiyle ilgilidir. Bunların arasında ilim ve şuhud ayrımı yapmaz. Şüphesiz bu, sıfata veya zattan herhangi birini tecrid ederek müşahede etmekten daha mükemmeldir.

Şeyh Herevî, "Burada zat ve sıfatları hariçte ve ilimde ayrı etmezsin" demek istemiştir. Ki o zaman sıfatlar, zatın ta kendisi olur. Her ne kadar bir çok Kelam ehli "Sıfatlar zatın kendisidir" demişse de Şeyh bunu demiyor. Kelamcılar "Zat, sıfatın ta kendisidir" demek istemiyor. Bunu akıllı olan kişi söylemez. Kelamcıların maksadı şudur: "Sıfatlar, zattan ayrı birşey değildir. "Eğer bununla zatın mefhumunu kastetmemişse, bu büyük konuşmaktır. Yok eğer sıfatlar, sıfatlarla bitişmiş ve onlarla var olan bir zatın gayrı olmayan şeyler olarak adlandırılıyorsa bu doğrudur, haktır.

Gerçek sonuç: Allah'ın sıfatları O'nun isminin muhtevasında bulunmaktadır. "Allah, Rab ve İlah" isimleri mücerred bir zatın isimleri ve sıfatları değildir. Böyle bir zatın mücerred varlığı olması muhaldir. Zihin, bunu mümtenî (imkansız) kabul eder. Sonra da bunun üzerine hükmünü bina eder. "Allah, Rab ve İlah" isimleri tüm kemal ve celal sıfatların sahibi Zat'ın isimleridir. İlim, kudret, hayat, irade, kelam, semî, basar, beka, kıdem ve kendisine yaraşır diğer kemal sıfatları gibi. Onun sıfatları isminin muhtevasındandır. Zatı sıfatlardan, sıfatları zattan tecrid etmek hakikati olmayan zihnî bir hayal veya varsayımdır. Bu faydasız göreceli bir durumdur. Bu kendisine marifet ve iman gerekmeyen bir haldir. Ve üstelik bunda ilim de yoktur.

Cehmiyye Kur'an'ın yaratılmış olduğuna *"Allah herşeyin yaratıcısıdır"* (Zümer, 62) Kur'an, "şey" olduğuna göre o da yaratılmıştır" diyerek delil getirdiklerinde selef uleması bununla cevap verdiler. Ve şöyle dediler:

Kur'an Allah'ın kelamıdır; kelamı da O'nun sıfatlarındandır. Sıfatları ise isminin muhtevasında -ilmi, kudreti, hayatı, işitmesi, görmesi, yüzü ve iki eli gibi- bulunmaktadır. "Allah" ismi, sıfatı, vasfı, fiili, yüzü ve iki eli olmayan bir zata ait değildir. Böyle biri zihinlerde varsayılan ve olmayan bir ilah olur. Böyle birinin varlık aleminde (ayân) varlığı da sözkonusu olmaz. Cehmiyyenin "ilahı" böyledir. Cehmiyye O'nu; alemin ne içinde ne dışında, ne ona bitişik ne ondan ayrı, ne ona benzeyen ne ona zıt biri olarak varsaydılar.

Felsefeciler de ilahı, kendisine sıfat, vasıf, dileme, irade, kudret ve kelam tahsis olunmayan mutlak varlık olarak varsaydılar.

Vahdet-i Vücudçular da ilahı, açık bir şekilde mevcudata sirayet etmiş ve varlığın ta kendisi olan bir varlık olarak varsaydılar.

Hristiyanlar da, eş ve çocuk edinen, çocuğunu insan kılığına sokan ve kendine perde kılan bir ilah tasarladılar.

Tüm bu ilahları kendi düşünceleriyle oluşturdular. Alemlerin Hak olan ilahı ise peygamberlerin davet ettiği, isimleri, sıfatları ve fiilleriyle öğrettikleri, arşının üstünde olan,mahlukatına zıt, tüm kemal sıfatlarıyla muttasıf, tüm noksanlıklardan münezzeh olan zattır. O'nun benzeri, ortağı ve yardımcısı yoktur. O'nun yanında izninin dışında kimse şefaatte bulunamaz." *O, evveldir, ahirdir, zahirdir ve batındır. O herşeyi bilendir"* (Hadid, 3). Zatıyla herkesten müstağnidir ve herkes O'nun zatına muhtaçtır.

Müellifin "Cem ilmiyle sabitleşir, fena meydanında temizlenir, saflaşır" sözüne gelince;

Bu özel marifet (bilgi) cem ilmiyle sabitleşir. Müellif "Cem haliyle veya aynu'l-cem haliyle veya makamıyla" demedi. Öncelikle cem ilmi, sabit olmasının sebebidir. Zira bu marifet ancak ilimle elde edilir. İlim, marifet konusunda şarttır. "Cem" hakındaki görüş ve sözler yakında inşaallah gelecektir.

Kul, Rab Teala'nın ezeliyette, bekada ve fiilde tek başına olduğunu; O'nun dışındakilerin zerreden başka bir zerre veya parça yaratmaya güç yetirmekten aciz olduğunu, varlığının kendisinden olmadığını, kendisine ait olmadığını ve kendisiyle sürekli olmayacağını anladığında ve bu bilgi kalple dost olunca kulun müstağniliği, rububiyeti, melikliği ve kudreti düştüğü gibi başkalarını anmak da hem hal'den hem de zikr (dil)den düşer.

Rab Teala ibadet edilen, müşahede edilen ve zikredilen tek varlık olur. Yine yaratan, malik, ezelde ve ebedde kendi varlığıyla müstağni olmada da tek varlıktır. Masivanın (Allah'tan başka varlıkların) varlığı ise çıplak ve kendilerine ait değildir. Kul, başkalarını zikr ve müşahededen fani olursa (uzaklaşırsa) kalbindeki bu bilgi (marifet) saflaşır.

Bundan dolayı müellif "fena meydanında saflaşır" dedi. Ve Şeyh Herevi "fena"ya "meydan" kelimesiyle istiarede bulundu. "Meydan"ı alanının genişliğinden dolayı "fena"ya ekledi. Bu bilginin sahibi yönünü ağyar'ın (Allah'tan başka herşey) darlığından çevirir ve kalbiyle ruhu Vahid ve Kahhar olana yönelir. Onun ruhu ve kalbi, yaratıkların zindanlarında mahpus kaldıktan sonra göklerden ve yerden daha geniş bir meydanda dolaşır.

Kalbinin Hak Teala'ya bağlılığı, O'nu görürcesine kalbinin bakışı, yaratılış ve emirde tek olduğunu düşünmesi, fayda ve zararda, verme ve vermemede de tek başına olduğunu bilmesi sürekli olur ve devam ederse bu derecedeki marifeti kemale erer ve tamamlanır. Bu da fena yoluyla ulaşılan beka ile de tamama erer. Cem ilminden sonra da ayne'l-cem'le tanışıp şereflenir. Arif, marufu (bilinen) ile marifetinden (bilgi); mezkuru (anılanı) ile zikrinden (anmak) muradı (arzulanan) ile iradesinden (arzu) ve mahbubu (sevilen) ile muhabbetinden (sevgi) uzaklaşır. Bundan dolayı müellif "Beka ilmiyle tamamlanır, ayne'l-cem ile şereflenir" dedi.

Bu marifetin üç prensibi, dayanağı vardır. Müellif bunlara "Delilleri sıfatların dereceleri vasıtaların, işaretleri de ibarelerin hükmü altına vermek" sözüyle işaret etti.

"Sıfatların şahidleri" onları gösteren ve onlara delalet eden şeylerdir. Kitab, sünnet, aklın, fıtratın ve sanatın belirtilerinin şahidleri gibi. Kul tevhidde karar kılınca Hak Teala'nın kula kendi sıfatlarını bizzat kendisinin öğrettiğini, kulun kendisinin öğrenmediğini veya Hak Teala'nın onun kalbinde bu şahidlerin bilgisiyle oluşturduğu bir başka bilgilendirmeyle bilmediğini anlar. Gerçekte Hak Teala kendisi kendine tanıklık etmektedir. Bu şahitler ondan doğmaktadır. (Kaynağı O'dur). Bu şahitleri marifetine bir şahit olarak O emretmiş, yapmış ve yaratmıştır. O, evvel ve ahirdir. Kul sadece bir aracıdır. Edilgendir ve şahidlerin oluşum yeridir. Şahidlerin izleri sıfatların hükmü altına vermenin anlamıdır. Onları sıfatların hükmü altına verince anlar ki hükmetmek sıfatlara aittir, şahidlere değil. Üstelik şahidleri sıfatların belirtileri, izleri olduğunu da anlar. Bu birinci yöndür.

İkinci yön: Bu şahidler, şahid olan kişi için ortaya çıkan tecelli ve şimşeklerdir. Şahidleri sıfatların hükmü altına verdiğinde bu şimşek ve tecellilerin hükmü sıfatlarda gizlenmiş olur. Hüküm, o zaman sıfatlara ait olur. O zaman da kul Zat-ı Teala'yı irfanen müşahede etmeye doğru ilerleme kaydeder.

"Dereceleri vasıtaların hükmü altına vermek" sözüne gelince; "Vasıtalar" kul ile Rab arasındaki marifet ve marifetin bölümlerinin oluşumuna yardımcı olan sebeplerdir. "Dereceler" ise kulun maksuda doğru ilerleme kaydettiği makam ve menzillerdir. "Dereceler" kulun sülûk ettiği ve yükseldiği yollardır. Rab'den gelen vasıtaların hükmü altına, seyrin menzilleri ve yolları olan dereceleri vermek hükmün vasıtalara ait olmasını gerektirir, derecelere değil. Böylece kul, vasıtaları müşahede etmekten dolayı dereceleri müşahededen uzaklaşır. Sıfatları müşahede etmekle de vasıtaları müşahededen uzaklaşır. O zaman da Zat-ı Teala'yı müşahedeye doğru ilerleme kaydeder.

İşin gerçeği, Rab Teala'nın bu bilgiyi ancak kendisinden gelen şahidler ve vasıtalarla öğrettiğini, kulun kendinden öğrenmediğini bilmektir. Allah, bu vasıtaları ve şahitleri tutmaya da satmaya da kadirdir. Emr tümden O'na aittir. Bu vasıtalar kendiliğinden birşeyi gerekli kılamazlar. Allah Teala, Resul'üne şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz dilesek, sana vahyettiğimizi tamamen gideririz; sonra onun için bize karşı (sana yardım eden) bir vekil bulamazsın. Ancak Rabb'inin rahmeti müstesna"* (İsra, 26,37). Ümmete de peygamberinin diliyle şöyle buyurmuştur: *"De ki: Söyleyin bana, eğer Allah işitme duyunuzu ve gözlerinizi alsa, kalplerinizin üstüne de mühür vursa Allah'tan başka bunları size getirecek tanrı kimdir?"* (En'am, 46). Ve Allah yine şöyle buyurmuştur: *"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım ve onu size hiç bildirmezdi"* (Yunus, 16).

Kul Allah Teala'nın kendisini bilme ve kendisine iman etmenin şahitleri olarak Resul'ünün dilinde haber verdiği şeylerin Allah'ın kullarını kendileriyle hidayete erdirdiği işaretler olduğunu bilir. Kullar bu işaretlerle Allah'ın kemalini, celalini ve azametini kavrarlar. O'nun doğruluğunu şüphe etmeksizin anladıklarında, kendi nefislerinde ve dışlarında sıfatların ve isimlerin izlerini dikkatle incelediklerinde akıl ve fıtrat delili ile vahy ve şeriat delili birbirleriyle kaynaşmış olur. O zaman kullar haberden ayana (gözle görme, bizzat müşahede etme) geçerler. İbareler istenilen hakikatlere ait işaretlerdir. İşaretler de matlubu bildiren izlerdir, göstergelerdir. Arif, uygun şekilde zikredilen şeylerin manasına ulaşınca ve gayretini o mananın yolunda, direktifinde ve kaynağında sarfedince tüm düşüncesi onda yoğunlaşır. Kemal ve celal sıfatların sahibi olan Zatı bilmekde böylece karar kılar.

Müellifin maksadı şudur: Bu üç prensipte, zatın marifetine sahip kişinin durumu, onun nazarında eşyanın durumu ve maksuda ulaştıran yolları açıklamak.

Buna örnek olarak, şahidleri sıfatların hükmü altına vermiştir. O zaman kul şahidleri müşahededen sıfatları müşahedeye yönelir. Bir ayet olarak gördüğü vasıtaların hükmü altına da dereceleri vermiştir. O zaman da kul onlarla karşılaşmaksızın vasıtalardan derecelere yönelir ve kendisi için ayet olanla ilgilenir. Kula göre kendisinden bahsedilenlerin (Rabb'ın) dışında birtakım lafızlar olan ibareler, kulu kendisinden bahşedilen hakikate ulaştırıcı işaretlerdir. Bu üç prensiple kul Allah katından Zat bilgisini elde edenlerden olur.

Müellifin "Bu, hakikat ufkunda görülen, havassın marifetidir" sözüne gelince:

Yani idrak ve hissedilen marifettir. "Iyaz" idrak ve hissetmektir. Allah (cc) buyurmuştur ki: *"Onlarda bir olgunluk sezerseniz, mallarını onlara veriniz"* (Nisa, 6). Musa (as) da şöyle buyurmuştur: *"Ben bir ateş hissediyorum, görüyorum"* (Taha, 10).

Gaye: Arif, gayretini hakikat ufkunda bağlantılarsa ve sebep ve vasıtalardan (inkar ve küfür yüzçevirmesi değil, bilakis meşgul olmaktan yüzçevirme ve maksudun kendisine bakma suretiyle) yüzçevirirse bu onu kendisinde kemal sıfatlarını toplayan Zat'a ulaştırır. Allah en iyi bilendir.

Üçüncü Derece: Tarifin (öğretme) saflığında dalmış bulunan marifettir. Buna istidlalle ulaşılamaz. Buna herhangi bir şahid de delalet etmez. Buna herhangi bir sebep de gerekli kılamaz.

Bu derecenin üç temeli vardır: Kurbu müşahede, ilimde derinleşme ve cen'i mütalaa etme. Bu havassul havassın marifetidir.

Bu derece müellife göre bir öncekinden daha üstündür. Zira önceki derece matluba ulaştıran vasıta ve şahidlerle ilgiliydi. Bu derece ise sadece maksudun kendisiyle ilgilidir. Bu derece vasıta ve şahitleri dövüp katlayıp bir kenara koymuştur. Vasıtalar, yaratıklardan Allah'a ulaşan merdivenlerdir.

Bu derece arifin hal ve müşahedesinde çokça görülür. Kulun idrakı, O'nun olduğu şeyleri kaplamış; böylece maruf (bilinen) sebebiyle marifetten uzaklaşmıştır. Aynı şekilde mezkur (zikredilen) sebebiyle zikirden; mevcud (var olan) sebebiyle vücuddan (varlık) uzaklaşır.

Müellifin, "Tarifin saflığına dalmış bulunan" sözüne gelince:

"Marifet" kulun sıfatı ve fiilidir. "Tarif" ise Allah'ın fiili ve başarıya ulaştırmasıdır. Kulun sıfatı, Rabb Tealâ'nın fiilinde ve kula kendisini öğretmesinde boğulmuştur.

Müellifin "Ona istidlalle ulaşılamaz" sözüne gelince:

Üçüncü derecedeki bu marifete herhangi bir sebeple ulaşılamaz. Çünkü sebepler bu derece dürülmüş ve tükenmiştir. Vesileler de bitmiştir. Bu marifete kendisinden başka birşey delalet etmez. O, kendisinin şahididir. Onun delili kendisinin varlığıdır. Bunu hemen yadırgama! Zira vicdanî (kalbî) işler de böyledir. Onların delili kendileri, şahidleri de hakikatleridir. Bu marifet arife vicdanî işler gibidir. Zevk alma, sevinme, sevme, korkma ve hiçbir kimseden kendisinde bulunan bu gibi hallerine delil getirmesi istenmeyen diğer durumlar ve haller gibidir.

Allah'an andolsun ki, bu marifetin yüksek bir derecesi ve şerefli bir makamıdır. Bu derecenin önünde, seyr-i sülûk edenlerin bineklerini boyunları vurulur. Bundan dolayıdır ki, ona istidlalle ulaşılamaz. Buna bir şahid delalet etmez ve bir vesile onu gerekli kılmaz. Amellerin, hallerin ve makamların hepsi vesiledir. Bunlar marifetin bu derecesini elde etmeye yeterli değildir. Bu marifet sadece faziletin tümü kendi elinde olan Zat'ın bir faziletidir. O, büyük fazilet sahibidir. Yukarıda geçen vesilelerin bu marifeti gerekli kılmaz oluşu onları en güzel bir şekilde uygulamaya ve gayret göstermeye teşkil etmez. Yine de bununla beraber bu vesileler marifeti gerçekleştiremez.

Müellifin "Bu marifetin üç temeli (prensibi) vardır. Kurbu müşahede, ilimde derinleşme, cemi mütala etme" sözüne gelince:

Bu üç şey marifetin dayanağıdır. Bu marifetin sahibi kurbdan kendisinin layık olduğu bir makama marifeti miktarınca ulaşır. Marifeti tam olunca kurbu da (yakınlığı) tam olur. Vasıtaları ve vesileleri müşahede etmek ayne'l-kurba perdedir. Bu vasıta ve vesilelerin hükmünü kaldırmak ve inkar etmek de imanın aslına perdedir.

"İlimde derinleşme"ye gelince:

Müellifin buradaki maksadı hükümler (ahkam) hakkındaki bilgilenmedeki derinleşme değildir. Zira bu en aşağı bir düzeye düşüş ve iniştir. İstenilen yüksekliğe çıkış ve yükseliş değildir.

Müellifin maksadı, ilmin hükümleriyle beraber ona vakıf olmada derinleşme ve bu ilmi kendisiyle matlubun (Rab Teala) arasında bir vesile kılmaya çalışmaktır. Vasıtaların sergisi bu müşahede ve irfan önünde dürülmüştür. Ben bununla "o vasıtalara vakıf olma ve onları düşünmenin dürülmesini kastediyorum. Meşhud ve marufu kendisiyle idrak eder, ilim ve haberle değil. Hatta müşehede ve görmekle idrak eder. Her ne kadar buraya ancak ilim ve haberle ulaşmış olsa da. Yine o ilim ve haberden, malum ve mahbura (haber verilen) yükselmiştir.

FENA MERTEBESİ

Menazil kitabının sahibi der ki, bu bahis "Fena" bahsidir. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fanidir(gidicidir). (Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbi'nin zatı, baki (kalıcı)dır"(Rahman, 26,27).

Ayette sözü edilen "Fena (fanilik), yok oluş", Sofiye (Taife)nin işaret ettiği fena demek değildir. Bu ayette sözü edilen "Fena"Helak ve adem= yok oluş demektir. Allah (c), yer yüzünde her bir varlığın ölüp yok olacağını burada haber vermektedir. Sadece kendi yüce zatının baki kalacağını bildirmektedir. Bu, tıpkı Rabbimizin şu ifadesi gibidir:

"(Ey Rasulüm!) kuşkusuz sen de öleceksin, onlar da ölecekler"(Zümer, 39/30)..

Yine Rabbimizin şu kavli gibi:*"Her nefis ölümü tadacaktır"* (Enbiya 21/35)

Kelbi ve Mukatil'in söylediklerine göre, bu ayet nazil olduğu zaman Melekler:Yeryüzü halkı helak oldu(olacaktır)"dediler." Ancak: *"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır"*(Kasa.28/88) ayeti nazil olunca,melekler, kendilerininde helak olacaklarını kesinlikle anlamış oldular."

Şa'bi ise şöyle diyor, şayet sen:"(Yer)yüzünde bulunan her canlı fanidir."(55/26) ayetini okursan,şu gelecek kısmı da okumadan sesini kesme:"(Yalnız) azamet ve ikram sahibi Rabbi'nin zatı, bakidir."(55/27).

İşte bu, o zatın Kur'an'ı en iyi anladığının ve ilminin de üstünlüğünün işaretidir.

Çünkü burada asıl amacın, her şeyden yüce ve münezzeh olan Allah'ın zatının baki kalması yanında tüm yeryüzündekilerin ve diğer varlıkların fani olduğunu, yok olacağını haber vermiş olmasıdır.Gerçekten ayetin gelişi, sadece bir tek kendisinin baki kalmasının medhi ve sırf yaratıklarının da yok olacaklarının bildirilmesi için gelmiş olması.Burada bir medih yani övgü yoktur. Medih(övgü) yaratıklarının yok olmasından sonra O'nun (Allah'ın) baki kalmasının varlığındadır. Bu da tıpkı Rabbimizin şu kavlinin bir naziri (benzeri) olmaktadır.

"O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."(Kasas, 28/88). Ancak Taifenin (sofiyenin) sözünü ettiği fena (fani oluş) ise, bu, tamamen başka bir şeydir. Fakat burada ayet ile bir işaret yapılmaktadır. İşaret olunan fena, kalbin gitmesi ve onun bu alemden ayrılıp kendisi baki olan yüce Allah'a taalluku yani bağlanmasıdır. İşte bu itibarla O'na fanilik ulaşmaz. Kim O'nun sevgisinde, O'na itaate ve zatının iradesinde fani olursa, işte bu fani oluş o kimseyi beka menzilesine= mertebesine eriştirir.

Ayet, kulun fani olan şeylerle ilgilenmemesine işaret etmektedir. Zira kul için yakışanı da budur. Kişi bu bağı ve alakayı baki olana terkedip bırakmalıdır. Bu ise Celal ve ikram sahibi olan Allah(c)' dır. Sanki ayet şöyle der gibidir:

Fani olana bağlandığın zaman, kendisine ençok ihtiyaç duyduğun bir sırada, o şeyin fani (yok oluşuyla o bağ da kesilir. Şayet sen, fani olmayan ve baki olana bağlandığınzaman, o varlığın devamı(bakiliği) süresince o bağ da sürüp gider.

Bu durumda anlatılmak istenen "Fena", taallukun gayesi sonucudur. Bu, her yönden yüce Rabbin dışında tüm varlıklardan (masivadan bağları kesmektir.(1) Bunun içindir ki şöyle demektedir:

"Bu konuda (Fena) denilince, ilim açısından hakkın dışında olanın izmihlali (yok oluşu) sonra da inkar noktasından ve sonra da hakk(gerçek) noktasından izmihlali (yok oluşu) demektir."

Ben ise şunu demekteyim:"Fena","Baka" nın zıddıdır. Baki,denilince bu, ya kendisi baki kılacak, herhangi bir varlığa gerek duymadan kendi zatında baki'dir. Öyleki baki oluş, O'nun zatının ayrılmaz bir vasfıdır ki, işte bu, bir tek olan Allah (c)'dır. O'nun dışında kalan diğer tüm varlıkların bakiliği ise, Rabbin Baki kalmasına bağlıdır. Bu itibarla onların kendi zatlarında herhangi bir baki oluşları söz konusu değildir. Tıpkı kendi nefsinde (zatında) bir varlığı olmadığı gibi. Zira onun (kişinin) bir şeyi icadı (meydana getirmesi) ve baki kılması sadece Rabbi ve yaratıcısı tarafındandır. Aksi takdirde, kendi nefsi yada zatı için, icaddan yani yaratmadan önce sadece adem=yokluk var idi, dolayısıyla icadından sonra da yine fani oluş vardır.

Ancak bu mana:"Onun nefsi ve zatı, onun ademliğini: yok oluşluğunu ve faniliğini gerektirir, demek değildir. Ancak fena denilince,-onu icad edenin-yaratanın icadından (yaratmasından) dikkati ve ilgiyi kesmek suretiyle,onun zatına bakacak olursan bu durumda o, madum, yani yok olur. Fakat sen onun varlığından (var olmasından)sonra -aynı zamanda yaratanın onu baki kılması dikkati kesmesi halinde- onun bakiliği muhal olur. Çünkü onun bakiliği, Rabbinin onu baki kılmasına bağlıdır. Tıpkı onun yaratılması da, Allah'ın yaratmasıyla olduğu gibi. İşte işin bu yönü bizim:

"O kendi zatında madum ve fanidir" sözümüzün manasıdır ki, bunu iyi bir şekilde kavramalısın.

Bir de insanlar şöyle bir ihtilafta bulundular: Mevcudun (var olanın) fenası (yok oluşu) ve madumluğu, acaba adına "Fena ve İ'dam koydukları bir arazın yaratılmasıyla mıdır? Yoksa onun için bakiliği yaratmayı mı tutmuştur? Çünkü o, her vakit, onu baki kılacak bir şeyin yaratılmasına muhtaçtır. Bu da meşhur (yaygın olan) "İdam" yok oluş meselesidir.

---

(1) Aslında "Fena" kelimesi bu manayı karşılamamaktadır. Ancak bu zorlanmak suretiyle olmaktadır. Bu da arap uslübuna ve tarzına aykırıdır. Fakat bu kelime ile açıkça vahdeti vucutcuların esasen kastdettikleri mana kasdolunmaktadır.

Bu meselede gerçek olan şudur: Onun zatı, varlığı gerektirmez. Çünkü zaten kendi nefsinde (zatında) o madum yani yoktur. Mademki Allah (cc), onun varlığı için belli bir süre ve vakit takdir etmiştir. Dolayısıyla ecelinin gelmesiyle yani sürenin bitimiyle o kimsenin varlığı da son bulur. Aslına döner ki, bu da adem yani yokluktu. Evet, bazen Allah(c) onun için bir vakit takdir buyurur, sonra da herşeyden münezzeh olan Allah(c), bu vakti siler mahveder. Böylece henüz vakti gelmezden onun yok olmasını diler.Nitekim Allah(c), peygamberi Nuh (s)'dan hikaye ederek şöyle buyurmaktadır:

"Dedi ki: Ey kavmim! Şüphesiz ki ben sizin için (gönderilmiş) apaçık bir uyarıcı (peygamber)im. Allah'a kulluk edin, O'ndan korkun ve bana itaat edin. Ki, (Allah) size günahlarınızdan (bir kısmını) bağışlasın ve (azap etmeksizin) sizi belli bir vakte kadar geciktirsin" (Nuh,71/2,3,4).

Allah (c), bir şeyi baki kılmak istediğinde, onu dilediği sürece baki kılar. Ancak o şeyin faniliğiin: yok olmasını murad ettiğinde ise, yine onu meşieti: dilemesiyle yok eder.

Şayet: "Meşietin: dilemenin taalluku mutlaka var olan bir şeye olmalıdır, o halde adem yani yokluk denilen şey nasıl olurda meşiete: dilemeye taalluk edebilir?" diye sorulursa, cevaben denilir ki:

Meşietin: dilemenin taalluku iki şeyedir. Biri varoluşa yani icada ve yaratmaya, diğeri ise idama yani yok etmeyedir. Bu her ikisi de mümkün olan şeylerdir. Ancak soran kimsenin:"Mutlaka meşietin: dilemenin var olan bir şeye taalluk etmesi gerekir" sözü ise, aslında batıl ve geçersiz bir davadan ibarettir. Evet sadece ve Adem'e meşiet taalluk etmez. Fakat idama yani yok etmeye gelince bu, ademe nazaran daha has: özel olan bir durumdur.

Şayet biz bu konudan daha hususî: özel olan bir konu üzerinde olmamış olsaydık, bu meselede sözü uzatır, insanların vehimlerini ve bu konuda ki yanlışlarını zikrederdik.

Yine:"Fena: İlmen Hakkın dışında ve hak olmayan bir şeyin yok oluşunun adıdır" ifadesine gelince bu şu demektir: Gerçi (yok olarak) fani olmaz (ortadan kalkmaz ise de) o şey ilim noktasından hem kalbden ve şuhuddan (görünür)den zamanla çözülüp yok olur gider. Böylece kulun şuhudundan varlıkların suret: şekilleri kaybolur. Öyleki adeta o şey ademe yani yomluğa girmiş olur. Tıpkı daha varolmadan önceki durumu gibi olur. Böylece Celal ve ikram sahibi olan Allah (c) şahidin kalbinde baki kalır. Aynen alemlerin yaratılmasından önce bir tek O'nun var olması gibi.

Yine yazarın: "İlim açısından", sonra da inkar=cahd noktasından" ve sonra da Hakk=gerçek noktasından" ifadelerine gelince, bu üçü tertibe dayanarak kula dayandırıldığında izmihlalin yani yok oluşun mertebeleridir. Eğer bir tek korku ve ürpertinin gelmesi halinde kul, bu şeylerin hiç bir şeyine şahit/tanık olamaz. Gerçi zaman zaman bunun bilgisi (ilim) ve şuhudu, dönmesi halinde bunları bilip tanısa da durum aynıdır, değişen birşey yoktur. Doğrusu kul zaman zaman her şeyden yüce ve münezzeh olan Rabbine yükselince içi nurlanır ve aklı da ilimle aydınlanır. İç aleminin ve aklının ilim sayesinde aydınlanması ile Yaratıcısından başka bir yaratıcı olmadığını ve O'nun dışında bir Rabbın da bulunmadığını, yine O'dan başkasının zarar vermeye, fayda sağlamaya, ihsanda bulunmaya ve mani olmaya kimsenin malik olmadığını görür. Aynı şekilde sonsuz bir huşu/ boyun eğiş ve sevgiyle O'ndan başka ibadet edilmeye layık bir varlığın olmadığını da görür. Çünkü O'nun yüce zatından başka tüm mabutlar batıldır, asılsız ve geçersizdir. İşte bu ilmen yani yakin bilgi noktasında Tevhide ulaşmaktır.

Daha sonra kul her şeyden yüce ve münezzeh olan Allah'a (Hakka) bir önceki dereçesinin üstünde bir derece daha yükselirse, Allah (c) meydana getirilmiş olan varlıkların (mefulatın) mukaddes ve münezzeh olan fiillerine avdet ettiklerini gösterir. Ayni şekilde fiillerin de isim ve sıfatlarına avdetini gösterir. Bunun yanında sıfatlarının O'nun zatı sayesinde ayakta durduğunu da göstermiş olur. İşin böyle olması halinde kulun kalbinden O'nun dışındaki tüm varlıkların görüntüsü/şuhudu yok olur. Böylece kendi şahsında kesin olarak O'nun dışındaki her şeyi inkar eder. O'nun dışındaki varlıkların kendisi üzerinde bir etkisi olmadığını öğrenir. Ancak burada masivayı/Allah (c) dışındaki şeyleri inkarı, mülhidlerin inkarı gibi de değildir. Aslında mülhidlerin inkarı ilhadın kendisidir.

Yine kul bir başka derece ilerlemesi halinde, Allah (cc) tüm alemlerin ayakta kalışlarının kendi elinde olduğunu ona gösterir. Cevherleri, arazları, zat ve sıfatlarını, tümünü gösterir. Yani Allah'ın onları ayakta durdurması ve onları tutmasıyla olduğunu gösterir. Zira her şeyden yüce ve münezzeh olan Allah (cc) gökleri ve yeri yok olmaktan kurtarıp tutandır. Aynı zamanda denizlerin dünyaya taşmasını ya da çekilmesini tutan yine O'dur. Aynı şekilde göğün yere düşmemesini sağlayan (tutan) da O'dur. Havada kuşların kanat gererek düşmeksizin uçmalarını sağlayan da O'dur. Kesin iman getirmiş kalplerin imandan sapmalarını engelleyen de O'dur. Belirlenmiş süreleri (ecelleri) gelinceye dek canlıların hayatlarını sağlayan ve tüm varlıkların varlığını tutan da O'dur. Eğer bu böyle olmamış olsaydı her şey yok olur ve kargaşa doğardı. Bu itibarla her şey O'nun fiilleri ve sıfatlarıyla kaimdir; yani ayakta durmaktadır ki, bu sıfatlar ve fiiller O'nun zatından ayrılmazdır. Gerçek varlık sadece O'nundur. Bundan kastım ise, hiç bir şeye ihtiyaç duymayan yüce Allah'tır. Zira O'nun dışındaki her varlık bizzat O'na muhtaçtır. Onsuz hiçbir varlık göz açıp kapayıncaya kadar bile ayakta duramaz, varlığını sürdüremez.

Madem ki "fena" denilen şeyin bir mebdei (başlangıcı), bir ortası ve bir de gayesi vardır. İşte bu, bunun üç mertebesine işaret etmektedir.

Birinci mertebe: Bu konuda tahkik derecesine ulaşmış olan ilim ehlinin mertebesi.

İkince mertebe: Sülûk ve irade ehlini mertebesidir.

Üçüncü mertebe: Marifet ehlinin mertebesidir ki, bunlar, her şeyden münezzeh olan hakkı görmeye dalmış olanlardır.

İşin başı şudur: İlmi gücü ve şuuru, ilminin yanında, Allah'ı tanıması ve haklarına riayeti noktasında O'nun yaratıklarıyla fani olmasıdır. Sonra da bunu öylesine takviye edecektir ki, tıpkı bunları ölüler gibi adem (yok) imiş gibi sayacaktır. Sonra yine bu hususu öylesine güçlendirecektir ki, onları kaybedecek; yani onları ğayb halinde görecektir. Öyle ki konuşacak ve fakat işitmeyecektir. Yürüyecek onunla ve onu görmeyecektir. İşte konuştuğu halde duymaması, onunla yürüdüğü halde görmemesi sarhoşluğunun en ileri derecesidir. Ancak kişide bu hal sürekli devam etmez. Bütünüyle o hal üzere yaşayamaz, yaşaması imkansızdır.

Marifetin Dereceleri

Diyor ki: "Bu, üç derecedir.

Birinci Derece: Marifetin marifet içinde fani (yok) oluşu. İşte bu ilim noktasından fani oluştur.

İkinci Derece: Görünenin görülende fani oluşu. İşte bu, cahd (inkar) noktasında fena oluş demektir.

Üçüncü Derece: Talebin varlıkta faniliğidir ki, bu da Hak'da fani olmaktır."

Şimdi kısaca sunduğumuz şeyin etraflı açıklamasına geçelim. Burada ilim, cahd (inkar) ve Hak ile neleri murat ettiklerini açıklayalım.

1- Marifetin marifet içinde faniliği: Bu, arifin marufu (tanıdığı şey) ile onun marifetini ve manalarını idraki ve şuuruyla kaybıdır. Böylece her şeyden münezzeh olan ile onu burada vasfetmekten ve onun kendisi ile kaim olduğu şeyleri vasfetmekten takdisi sebebiyle fani olur. Çünkü marifet onun fiili ve vasfıdır. Bu durumda marufun şuhudunda (görülmesinde) kaybolan (buraya dalan) bu durumda kendi nefsinin sıfat ve fiilinde fani olur. Marifetin ilim üstünde olması halinde ve ondan daha has (özel) olması durumunda, marifetin, marufun içinde faniliği, aynı zamanda ilmin marifet içinde fani oluşunu gerektirir. Böylece önce marifet içinde fena bulur, sonra da marifet'de maruf içinde fani olur.

2- Görünenin görülen içinde faniliği ise, burada görünen (ayan) marifetin üstündeki bir derecedir. Çünkü, marifet ilim ve ayan (görünen) arasında bir derecedir. Kısaca ilimden üstünve fakat ayandan aşağıdır. bu durumda marifetten durum, görünene (ayana) intikal edince (geçince) böyece görünen şey, görülen içinde (aynada) fani olur. Tıpkı marifetin marufu içinde faniliği gibi.

Talebin varlık içinde faniliği: Bu da, bu fena makamına gelmiş olan bir kimsenin herhangi bir isteğinin (talebinin) kalmamasıdır. Çünkü bu kimse matlub ile (istenilen ile) görülene kavuşmuştur. Böylece istedikten sonra aradığını bulmuştur. Bu durumda bu kimsenin idraki önce ilim haline gelirken, sonra da güçlenerek marifete dönüşüyor, daha da güçlenmek suretiyle ayana, açıkça görülmeye dönüşmüş oluyor. Bu böylece sağlamlaşıp pekişince marifet; yani tanıma haline gelmiş oluyor. Bu sağlamlaşma daha güçlenerek varlık haline dönüşmüş oluyor.

Umulur ki, bu ifadeleri yadırgamamış olasın veya sana güç gelmiş olmasın. Bu lafızları ve manalarını yadırgamayasın. Şimdi sana kolay gelebilecek bir örneğe kulak ver, bu meseleyi senin anlamana yaklaştıracak, kolaylaştıracaktır. Bu bir melike (krala) ait bir örnek olaçaktır. Düşün güçlü, kuvvetli, saltanat ve hakimiyeti yerinde, tuttuğunu koparabilen, heybeti yerinde bir melik. Bu kral kendi vatandaşlarından kendisine karşı suçu ve isyanı artmış olan bir adamı çağırtıyor. Adam huzura geliyor. Kendisi kesin olarak artık yok edileceğini sanmaktadır. İşte bu adamın hali, onu gören kimseye göre farklıdır. Hazır olanlar onun çektiklerini bilemezler. Adam kimi zaman kendi suçunu ve sultanın gücünü, kendisi aleyhine olan kudretini hatırlar da böylece başına nelerin geleceğini düşünür. Kimi zaman da içinde bulunduğu o hali onu kahreder de, neden dolayı orada olduğunu ve niçin oraya getirildiğini, o anda hatırlamak ve aklına bile getirmek istemez. Çünkü korku kalbini tümüyle sarmış ve artık kurtuluş ümidini de tümüyle yitirmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen aklı ve zihni kendisiyle birliktedir, ondan ayrı değillerdir. Ama bazen de öyle bir an yaşar ki, kalbi ve zihnini kaybeder de, tümüyle nerede olduğunu bile hatırlamaz. Öyle ki ne tam yanıbaşından haberi vardır ve ne de bununla ne murad olunacağından. İşte kişi böyle bir durumda iken çoğu kez dilinden arzu etmediği şeyler cereyan eder. İşte bu, korkuda yok olmak ya da fani olmaktır.

Şimdi bu sevgide faniliğe, yok oluşa bir örnek sunalım. Bu ikinci örnekte seven kimse, sevgisi bir şahsı o derece kuşatmıştır ki, o sevilenin güzelliğinin eşsizliği karşısında kaybolur. Bu seven kimsenin en büyük arzusu o eşsiz güzele erişmektir. Tüm arzusu onunla konuşmak, onu görmektir. İşte o kimse böyle bir halde iken sevgi tümüyle kalbini kaplamış ve doldurmuştur. Fikri ve düşüncesi o sevgilide kaybolmuşken, bir de ne görsün sevgili en güzel şekliyle ansızın yanına giriverdi. Artık böylece en yakın bir şekilde onunla karşı karşıya bulunmaktadır. Aralarında bir başkası yoktur.

İşte işin bu yönü, sevdiğini müşahede etmekle artık başkasını göremeyip, sevgilisinin görülmesiyle fani olmak değil midir? Gerçekten bu böyle olmuyor mu? Yani görülen içinde görenin faniliği hatta daha açık ifadeyle sevgilisinin sevgisinde fani oluş olmuyor mu? Bu durumda sevgili ona öylesine sahip bulunur ki, onun kulağı, gözü, iradesi ve duyuları haline gelir. Böylece onu zatında ve sıfatları içinde kaybettirir. Görmez misin ki, Hz. Yusuf (as) yanlarına çıkıp gelmesi üzerine kadınlar nasıl da ellerini onun cemalini görmeleri üzerine kesmişlerdi. Halbuki Mısır melikinin hanımının ona karşı daha önce olan aşkı ve sevgisi gibi diğer kadınların böylesi bir aşkları yoktu. Ancak o kadınların Hz. Yusuf'un güzelliğini görmeleriyle, kendilerinden geçip onda fani olmuşlardır. Böylece de işi ta ellerini kesmeye kadar vardırmışlardır. (1)

Melik'in hanımına gelince -her ne kadar o, seven idiyse de- Hz. Yusuf'u görmeye ve müşahedeye alışmıştı.. Dolayısıyla Yusuf (as) ortaya çıkıtğı zaman diğer kadınların durumları değişmesine rağmen Melik'in hanımının durumunda bir değişiklik olmamıştı. Bu itibarla Melik'in hanımının buradaki makamı bekâ iken, diğer kadınlarınkisi fenâ makamı olmakta idi. Bu kadınlarda fenâ, yani fani oluş iki yönden meydana gelmiş oldu:

a- Akılları başlarından gidince ellerindeki şeyi kesecekleri yerde yanlışlıkla ellerini kestiler.

---

(1) Bütün bunlar garipsenmesi süregelen şeylerdir. Hazza "fena" kelimesini ve bundan muradın ne olduğunun aksine inkarı gerekir. Melik'in hanımı diğer kadınlara nazaran Yusuf'un güzeliğine en çok vurulanıdır. Halbuki diğer kadınlar ellerini kestiler, o ise elden daha önemli olan şeyi, iffetini, iffet perdesini paramparça etti. Onun sevgisinde öylesine kendinden geçmişti ki, onu toplum içerisinde yayar oldu. Allah (cc), bunu ayette "ŞAĞAF" diye adlandırdı. Buna fena adını vermedi. Çünkü bu söz Arapça değildir.

b- Ellerini keserlerken duyu özelliğini kaybettiklerinden acıyı duymamakla fani oldular.

İşte böylece kişi korkuda ve sevgilisiyle mutlu olmada fani olup yok olur. Öyle ki nefsanî keyfiyetlerle hem şuurunu ve hem de duyusunu kaybeder, fani olur.

Bu hal, sonradan yaratılmış bulunan bir varlığın müşahedesinde bulunan benzerliklere örnekler olmaktadır. Yine buna güzellikte yaklaşık böyle olanda da durum aynen böyledir. Ancak kişi bazen kendi cinsine nazaran güzellikte ve üstünlükte bazı nitelikleri itibariyle üstünlüklere sahip olabilir. Yine bazı yaratılmış sun'î (yapay) manalar bakımından seçkinlik kazanabilir. O halde güzelliklerin tümü kendisinde olan için ve kemalin hepsi kendisine ait olan için acaba nasıl bir zanna kişi sahip olabilir? Evet ihsanın, icmalın hepsi kendisinin olan için acaba nasıl düşünülebilir? Bu itibarla varlıktaki her güzelin ve cemalin O'nun cemaline ve celaline nisbeti ise, zayıf olan bir kandilin güneşe olan nisbetinden daha da nisbeti azdır. Allah (cc) -bu dünyada- insan gücünün bu görmeye tahammül edemeyeceğini bilmesi nedeniyle, onlara kıyamete dek perdelendi. Allah (cc) onları yeniden diriltecek ve böylece onların kendisinin cemalini ve yüzünü görmeyi müşahede etmelerini görebilecekleri sağlam bir yaratılışta getirecektir. Halbuki sen Allah'ın kimi ayetlerini (mucizelerini), yaratıklarını ve bedîi şeylerini görüp durmaktasın. Nasıl olur da bunlar içinde bu şeylerin müşahedeleri diğerlerinde fena bulmakta, yani yok olup gitmektedir. Ancak bütün bunlar açıkça olan müşahedelerde ve vicdana dayalı varidata bağlıdır.

Marifi ilahiyeye gelince; bunda "beka" hali "fena" halinden çok daha üstün ve mükemmeldir. Bu hal ise Peygamberimiz (sav)'in halidir, bir de ona tabi olanlardan durumu en mükemmel olanların halidir. İşte bunun içindir ki, Resulullah (sav) mirac gecesinde görebildiklerini görmüştür. Kendisi bu halde kalbi sabit, yürek çarpması yok, idrak ve şuuru da hep yerinde, aynı zamanda her bir şeyi de birbirinden ayırdedecek durumda idi. Halbuki onun dışında bir başkası bunların bazısını görseydi bunlara bakamazdı, kendi kendini kontrol altına alamazdı.

Eğer şunu sorarsan ve dersen ki: Ben kimi zaman marifetin marufun içinde fenasını (yok oluşunu) aynı şekilde görünenin görülenin (ayanın) muayyen içinde fenasını yok oluşunu anlayıp kavramaktayım. Ancak talebin vücud (varlıkta) fena olmasının manasını anlayamıyorum ki,böylece fena hak olmuş olsun?

Cevap olarak derim ki: Sen eğer bundan önceki iki şeyi anlayıp kavramış isen, bunun manasını da anlayıp kavramışsındır. Zira mevcudu bulan ve elde eden, bu durumda talebi kendisi için fani (yok) olur ve ortadan kalkar. Bu ise şahidde meşhud (görende görülen)dur. Aslında sen önemli bir işin talibini, isteyicisini görmektesin. Eğer iki eli onu elde ederse (yani onu kazanacak olursa), onu idrak edecek olursa o zaman talebi nasıl elden gider ve onun varlığında nasıl fena bulur? Ancak bu, arif olan için muhal bir durumdur. Çünkü arifin talibi kendisinden ayrılmaz, devam eder durur. Aksine onu bulunca isteği de gittikçe artar, böylece istekte devam eder durur. Ne zaman daha iyisini bulur, daha çok isteği artar. Evet öyle ki böylece o, hazzının ve arzusunun talebini sevgilisinin isteğinde ve hoşnudluğunda fani kılar. Onun bundan başka bir amacı ve gayesi de olamaz. Ancak kavmin (sofiyenin) işaret ettiği şeye gelince; aslında kul müşahedesinde muhabbet, marifet ve istiğrak menzilesine gelerek böylece öyle bir durum kazanır ki kurbun (yakınlığın) tüm nevileri ve vasıfların tüm eserleri bu müşahedeyi istila eder. Öyle ki onu istemekle, onu murad etmekle ve onun muhabbetiyle şuuru (ve aklı) başından gider.

Bunun açıklaması ise şöyledir: Kul, Rabbine yönelince ve kendi halerinden geçince, Rabbinin kendisini ayakta tuttuğu noktasında şuhudu sağlamlaşırsa, işte bu kimse ilk zamanlarında böyle olur. Dayanır, sabreder, o işte ayrılmaksızın diretir. Sabredince, sabrında sürekli olunca ve bunu elden bırakmayınca, kendi nefsinde sabırlı olur, düşmanı karşısında direnir, kalbinin ise sınır bekçiliğini yapar. Bu şekilde kalbine onun asıl ve gerçek olan velisinin (yardımcısı ve koruyucusunun) istemediği birşeyin sevgisinin oraya girmesine engel olur. Bu durumda Rabbine dönüp yönelmesi sebebiyle kalbinde bir nur belirir. Bu nur güçlenince, onu zihinsel olan varlığından kaybeder ve böylece gaybın dalgaları arasında yürür gider. Artık böylece onun Rabbine olan yönelişi de berraklık kazanır. Bu halde kendisi için berraklık kazanınca bu defa onun aynî ve zihnî varlığından durum kaybolur. Rabbine yönelmesinin nuruyla, artık sırf onu anma derecesini elde eder, bu berraklık kalbine erişir.Öyle ki aynî ve zihni olan tüm varlıklardan meşgul bulunmaktan kurtulur. Böylece bir tek için bir olur. Artık murakabe nuru onun tüm iç cüzlerini (parçalarını) istila eder, kalbi ise teveccüh nuruyla dolar. Tüm kalbini sarar, onu artık diğer tüm şeylerden örtüp perdeler. Sonra da bu nur onun içinde yürüyüp giderek tüm dış parçalarını da kaplar. Artık bu durumda iç ve dış birbirine benzeşmiş olur ve kul ondan başka herşeyi yok bilir. Herşey ondan başka fani olmuştur. Artık zatî ve ruhî meşhed ile kalakalır (bakî kalır). Bu beka ki, özel muhabeti ve ruhu alevlendiren sevgiyi gerektirir.

Bunlardan kimileri de kalbe doğuşun (varidin) az oluşu nedeniyle bu zayıflar. Böylece kendisi için özel sevginin eserlerinden kalbine ve sırrına doğrudan doğmasından başka bir genişlik imkanı da yoktur. Kimisi de vardır ki bunu güçlendirir (takviye eder), nazarını (dikkatini) genişletir. Bu durumda mukaddes celal ve cemalin izlerini kalbinde, ve ruhunda bulur, kulluğu ve sevgiyi dua edip ona çağırmayı ve ona muhtaç olduğunu bulur. Ona tevekkülü, O'ndan korkmayı ve ümidi bulur, diğer tüm kalbe ait amelleri O'nda bulur. Zira diğer kalbî amelleri O'nun kalbiyle hep ayakta durur. Bu durum onu ruhu görmekten (ruhun meşhedinden) meşgul edip alıkoymaz. Hiçbir zaman ruhun meşhedi ondan ayrı olamaz. O manada onu tümüyle kaplamıştır ki, onu düşünmeyi emirlerinde ve yasaklarında ta kalbinin derinliklerinde onu hazır bulur ki, emanette oraya inmişti. Böyle bir derinliğe dalmış ruhun gördüğünden başkası onu meşgul edemez. Aynı şekilde kalpte Rabbin rızasını düşünüp kazanmaktan ve O'nun sevgisinden başkasını görmekle meşguliyet istemez. Onun kulu üzerindeki hakkını düşünmekten başka birşeyi hatırına getirmez. Artık tedbiri ve ihtiyarı terketmeyi, işin havalesinin doğruluğunu ruhunda var olduğunu bulur. Allah (cc) ile muamelesini bu çerçevede yürütür. Öyle ki ilk müşahede onu bundan alıkoyamaz, meşgul edemez. Artık aklının tüm düşüncesi, Allah'ın yaratıkları ve emrindeki hikmetinin sırlarını düşünmekle ayakta durur. Bütün bunlar ona kulluğunu düşündürmeyi engellemez. Artık ruhu, ferdaniyeti, O'nun celalini, kemalini ve cemalini düşünmekle dopdoludur. O'nun sevgisi ve aşkı onu bütünüyle sarmıştır. Kalbi artık kalplerin ibadetleriyle mamurdur, yine kalbi hikmeti düşünmekle mamurdur ve aynı zamanda hitabın manalarını düşünmekle mamurdur. Kalbi kötü ahlaktan arınıp temizlenmiş olup, hep Allah ile ve O'nun yaratıklarıyladır. Artık kul, kalbiyle, ruhu ile ve aklıyla Rabbinin halis ve katıksız bir kulu olmuştur. Kulun ruhu, bedeni ve tüm organları artık Rabbiyledir. Bütün bunlar kulluk bakımından üzerlerine düşeni yapmakla kaimdirler. Öyle ki kimisinin kulluğu diğerlerini kulluktan engellememektedir. Kul kendi nefsinde fani olurken Rabbiyle baki kalmıştır.

Nitekim Ebu Bekir el-Kettânî'nin söylediği gibi, Hac mevsiminde bir mesele ortaya atılır. O mesele ile ilgili olarak şeyhlerin hepsi görüşlerini ortaya koydular. Ancak Cüneyd yaşça oradakilerin en küçüğü idi. Kendisine: Ey Iraklı, sen de bu konuda bildiklerini söyle bakalım, dediler. Cüneyd başını eğerek bir süre daldı, iki gözünden yaşlar akmaya başladı. Sonra da söze başladı ve dedi di: "Bir kul ki, kendinden geçmiştir. Sırf Rabbi'nin zikriyle bağlı bulunmaktadır. Haklarını yerine getirmekle uğraşmaktadır. Kalbiyle hep O'na bakıp durmaktadır. Heybetinin nurları kalbini yakmıştır. O'nun sevgi kadehinden içmesi ile içeceği berraklaşmıştır. Artık Cebbar olan Allah ğayb perdelerinin gerisinde ona görünür. Şayet konuşursa Allah (cc) iledir. Eğer dile gelirse Allah'tandır ve şayet çalışırsa (bir amelde bulunursa) Allah'ın emriyledir. Eğer sükûnet bulursa Allah iledir. Yani o Allah içindir, Allah iledir ve Allah ile birliktedir."

Bütün Şeyhler (aliler) bunun üzerine ağladılar ve dediler ki: Artık buna ilave edilecek birşey yoktur. E.y ariflerin tacı Allah (cc) sana ihsanda bulunsun.

Şeyh diyor ki:

"İkinci Derece: Talebin şuhudunun faniliği onun iskatı (düşürülmesi) iledir. Aynı şekilde ilmin şuhudunun faniliği ise yine onun iskatı iledir ve aynı şekilde ayanın şuhudunun faniliği de onun iskatı iledir."

Ancak fenanın bu derecesi, ona göre öncekilerden çok daha üstündür. Çünkü bu derece, erbabının fenalarından fena cihetiyle en önde olanıdır. Böylece onların kalplerinde, onların durumları ve makamlarının zikri düşmüş olur, zira bunlar Rableriyle hep meşguldürler.

Yazarın, "iskatı" ifadesi ise şuhudun iskatı demek olup, meşhudun (görülenin) iskatı (düşürülmesi) değildir. Çünkü talep (istek) ilim ve ayan hepsi vardır. Düşen ise şuhuddur. Çünkü sahibi görülen matlupta muayenede kaybolmuştur.

Yine diyor ki:

"Üçüncü derece, fenanın şuhudunda fani olmaktır. Bu ise hak noktasından fena demektir ki, zatın parıldayışına (Berki ayna) bakar, cem denizine biner ve beka yoluna girer."

Bu derece ile bir öncekisi arasındaki fenanın farkı şöyledir. Bir önceki fenada kulun talebin, ilmin ve ayanın şuhudunda fani olmasıdır. Aynı zamanda kul bunlardan fani olduğunun da şuurunda ve farkındadır. İşte bu derecede bütün bunlarda fena bulmuştur. Ve fenasının şuhudunda fani olmuştur. Tıpkı şöyle denildiği gibi: Sonunda ölüm meleğini öldürecek kim?

İşte bu fena (yok oluş) ona göre gerçek manada ve hakk anlamında fena oluştur. Zira herşeyden münezzeh olan Hak'tan başka herşey fani olmuştur. Çünkü bunun sahibi fenanın fani olduğuna şahit olmuştur. Artık kahhar ve bir tek olan Allah'tan başkası kalmamıştır.

Yazarın "Şaimen berkal ayn" ifadesine gelince; bununla kulun bundan sonra gelecek olan hakikat nuruna bakması, manası kasdolunmaktadır. Ayrıca bunun harici olan bir nura taallukunun muhal olduğuna (olamayacağına) ilişkin uyarı daha önce yapılmıştı. Bu, ancak kurbun (yakınlığın), murakabenin ve Allah ile hazır olmanın nurları olmaktadır.

Yazarın: "Cem denizine biner" sözü ise, burada işaret olunan "Cem"den maksat, şahsî basiretin mücerred olarak bütün bunların farklı kaynaklarının tamamından ibarettir. Nitekim bu konu yeri geldiğinde Allah (cc) izin verirse açıklanacaktır. Bu, "cem'in derinliğinde binmeye gelince bu onun bu şeyde fani oluşu demektir.

Yine yazarın: "Beka yoluna girmesi" sözü ise, doğurusu fani olan kimse gerçekte hakta baki olmak üzere onunla teehhül etmiştir. İşte bu beka, fenadan sonra olandır. Çünkü fenada tahakkuk bulunca, kendisi için hakikat bayrağı kaldırılır. Artık beka yolunda o yola girmeye hazırlanır (çemrenir), bu ise virdlerle ve varidatı korumakla (muhafaza ile) kaimdir. Bu takdirde ona ulaşması umulur.

Kitapta olsun, sünnette olsun ve sahabenin sözlerinde olsun "gena" lafzının övüldüğü ya da yerildiği görülmemiştir. Aynı zamanda onu, kesin olarak bu manaya kullandıkları da olmamıştır. Aynı zamanda daha önce geçmiş olan tarikat şeyhleri de bunu zikretmemişlerdir. Onlar bunu ne bir makam ve ne de bir amaç edinmemişlerdir. (1)

Esas itibariyle kavim (bunun bağlıları) tüm kemaliyle buna layıktırlar. Onu her yüce ve övgüye layık amacı daha önceden geçmişlerdir. Ancak biz bu lafzı mutlak olarak ne inkar eder ve ne de kabul ederiz.

Ancak bu konuyu kesinlikle etraflı bir şekilde anlatmak ve doğrusunu yanlışından ayırdetmek, bu yolu amaç edinmekten temyiz etmek gerekmektedir. İşte bunun içindir ki, şöyle diyoruz -Muvaffakiyet Allah'tandır ve O Fettah ve Alim'dir-:

İşaret olunan "gena" meselesine gelince bu, bir şeyin ilmî ve zihnî varlıkta yok olunmasının istenmesidir. İşte istikamet ehli ile yan çizmiş olan ve mülhidler böyle ayrılmışlardır. Vahdet-i Vücud inancına bağlı olanlar yani ehli ittihad diyorlar ki, asıl itibariyle fena, sivanın (başkasının) varlığında fenayı amaçlamaktır. Halbuki, siva için kesinlikle bir varlık sabit kılınmaz. Sivanın ne şuhudda ve ne de ayanda bir varlığı kesinlikle yoktur. Aksine bu ancak Vahdet-i vücud şuhudu ile gerçekleşir. Böylece şunu bilir ki: Tüm varlıkların varlığı bizzat hakkın varlığının ta kendisidir. Ortada iki varlık diye birşey yoktur. Aksine mevcut; yani var olan bir tektir. Bunlara göre "fena" gerçeği, kendisi için bir hakikat olmayan şeyde fani olmaktır. Aksine bu bir vehim ve hayaldir. Böylece kendi nefsinde fani olanda fena bulmaktır. Bunun bir varlığı da yoktur. Bu durumda tüm masivanın vücudunu kendi varlığı içinde şahid olur. Bu ise hususi bir tabirdir. Yoksa gerçekte hakikatte, kavim (bu kimseler nezdinde) "siva, "ğayr"; yani başkası diye birşey yoktur. Bu başkası ifadesi sadece bir vehim ve hayalden ibarettir. İşte onlar böylece fenanın etrafında lakırdı edip dururlar ve çevresinde yüzer gezerler.

---

(1) Aksine bu söz İslam'dan yüzlerce yıl önce eskilerin sözünde zikredilmektedir. Bunun böyle olduğunu Hint, Çin, Yunan felsefesini okuyanlar bilir. Allah Şeyh İbn Kayyıma rahmetiyle muamele etsin ve onu bağışlasın. Esas itibarıyla Ebu Yezid Bestamî'nin: Kendimi takdis ve tenzih ederim. Cübbemin içindeki Allah'tan başkası değildir" sözü ve benzerleri bu fenadan başkası değildir.

Ancak Tevhid ve istikamet ehline gelince bunlar bu "fena" tabiri ile iki şeye işaret ederler. Bunlardan biri diğerinden daha üstündür.

Birincisi: Rububiyet ve kayyûmiyet şuhudunda fena bulma: Böylece Rabbin kayyûmiyet ve tedbir bakımından bir tekliğine, yaratma ve rızıklandırma bakımından bir tekliğine, verme ve vermeme noktasında bir tekliğine, zarar ve yarar verme açısından bir tekliğine şahid olurlar. Ayrıca kendisinin bunda bir fiili varsa o kendi fiilini işler. Bu da rububiyet hükümlerinin bunda cereyanı için çok özel bir durumdur. O bundan ne kendi adına ve ne de başrası adına hiçbir şeye malik olamaz. O aynı zamanda bir zarar ve yarar da vermeye malik değildir. İşte kul, bu meşhedi gerçekleştirince artık ondan her türlü hatıralar ve iradeler de sükûnet bulur. Bunun böyle olmasının sebebi her şeyi düzenleyip idare edenin kayyûm olarak Allah (cc) olduğuna bakar da o hale gelir. Böylece işi O'nun dilemesine ve hikmetine bırakır, o böylece O'na, O'nunla bakar ve O'nunla olur. O kul, O'nun şuhudu ile masivanın şuhudunu kazanır. Bununla birlikte o kul, farzları ve nafileleri yerine getirerek O'na ulaşma isteğinde çalışır, gayret gösterir.

İkinci husus, ilahî meşhedde fani olmaktır. Bunun hakikatı ise Allah'tan başkasını istememe ve sevmemede fani olmak, O'na yönelmek ve O'na dayanıp gücenmek. O'ndan korkmak ve O'ndan ümitvar olmak. Kısaca başkasının sevgisi yerine Allah sevgisinde fena bulmak, başkasından korkmak ve ümitvar olmak yerine Allah'tan korkmak ve O'ndan ümitvar olmakta fena bulmak. Bu fena bulmanın gerçekliği ve hakikatı ise, sevgide, korkuda ve ümitvar olmada, tazim ve saygı göstermede onu birtek kabul etmektir. Biz işte bunun prensiplerine (mebdelerine), ortasına (tavassutuna) ve gayesine işaret edeceği. Bunun için de diyoruz ki: Bilmelisin ki, doğrusu kalp dünyaya önem göstermekten, onda var olan mal, riyaset veya bir şekil ve surete bağlanmaktan kurtulursa ahirete bağlanır, azığının temini için ona ihtimam gösterir, Allah'a gitmek için hazırlık yaparsa, işte bu onun fethinin ilkidir ve sabahının ilk aydınlığıdır. Böyle bir durumda kalbi harekete geçer de, rabbinin kendisinden razı olabileceği şeyler nedir onları bilmeye, tanımaya başlar. Onları işler ve böylece Allah'a yaklaşır. Rabbi nelerden hoşlanmıyor ve nelere kızıyorsa bunlardan da uzak durmaya başlar. İşte bu onun iradesinin doğruluk adresi olmaktadır. Zira kesin olarak Allah (cc) ile karşılaşacağına inanan biri, iki kelimeden sorulacağını da bilir -ki öncekiler de sonrakiler de bundan sorulmuşlardı-: "Neye tapıyor ve ibadet ederek kullukta bulunuyordunuz?", "Size gönderilen peygamberlere nasıl cevap verdiniz?"

Mutlaka mabudunu tanımayı istemekte uyanık bulunmalı ve buna ulaştıran yolun ne olduğunu tanıyıp öğrenmelidir. İşte bu hususta kesin bir inancı elde edince, kendisi için halvet ve vahdette ünsiyet bulma kapısı açılır. Boş yerlerin kapıları açılır ki, buralarda sesler ve hareketler sükûnet kazanır. Artık bundan daha zevkli bir şey olamaz. Çünkü buralar ona kalbî kuvelerini ve iradelerini kendisi için toplar biraraya getirir. Kendi düşüncesini dağıtan ve kalbini bulandıran kapıları da kapayıverir. Artık bundan memnun kalır ve halktan da ürperir olur.

Sonra da ona ibadetin tatlılık kapısı açılır. Artık öyle bir hale gelir ki, o ibadetten doyamaz olur. Oyun ve eğlencelerde buldukları hazzın ve tadın çok çok üstünde kat kat hazza ve tada kavuşur, şehevî isteklerini elde etmede duyduklarının üzerinde bir hazza erişir. Öyle ki namaza girdiği zaman, ondan bir daha hiç ayrılmamayı arzular durur. Bu dereceden sonra da kendisinde Allah kelamını dinleme tatlılığının kapısı açılır. O bundan doyamaz olur. Onu duyduğunda kalbi bununla dinlenip huzura kavuşur. Tıpkı bir bebeğe çok sevdiği bir şey verildiğinde sakinleştiği gibi. Sonra da kendisi için kendisiyle konuştuğu Allah (cc)'ın azametini ve celalinin şuhudunun (gömmenin) kapısı açılır, kemalinin, vasıflarının ve hikmetinin ve hitabının manalarının kapısı açılır ki, kalbi bununla dopdoludur ve böylece o bunun içinde kendisinden geçmiştir. Bunu kalbiyle hisseder. Öyle ki başka kimselerin bulunmadığı bir alemin içine girmiş olur.

Bunun peşinden Allah'a karşı olan haya kapısı kendisi için açılır. İşte Allah tarafından kendisine açılan bu kapı, marifet şevahidinin (görüntülerinin) ilkidir. Bu öylesi bir nurdur ki, kalpte belirir. Bu nur ona şunu gösterir. Kenddisi, Aziz ve Celil olan Rabbinin huzurunda durmaktadır. Böylece tüm halvetlerinde (tek başına kalışlarında) O'ndan haya eder, ortaya çıkışlarında da (celvetlerinde) O'ndan haya eder. İşte bu durumda rızıklandırılır. Gözetip duran adına sürekli murakabededir. Yüceler yücesinin huzurunda sürekli yükseklere tırmanıp durmaktadır. Öyle bir an olur ki, adeta onu görüyor ve semalarının üstünde müşahede ediyor gibidir, kendi arşının üzerinde istiva edip yaratıklarına adeta bakıyor gibidir. İşte ona bu şahit (hal) baskın edince (bu hal onu istila edince), dünya ve onda var olan birçok tasalar onu kaplar. O bu haliyle bir varlık iken insanlar bir başka varlık içindedirler. O bu haliyle Rabbinin ve velisinin varlığının huzurunda olup, kalbiyle ona bakıyor, halbuki insanlar ise dünyadaki şehadet aleminin (görünen alemin) hicabı içindedirler. O onları görüyor fakat onlar onu göremiyorlar. O'ndan sadece kendi dünyalarına ve varlıklarına uygun düşeni görebiliyorlar.

Daha sonra kendisi için kayyumiyet meşhedi ile şuur kapısı açılır da böylece diğer kevnî (kainatla ilgili) değişiklikleri, varlıkların tasarruflarını görür ki, bütün bunların münezzeh ve birtek olan Allah'ın eliyle olduğunu anlar (görür). Aynı şekilde zararın ve yararın, yaratılanların, rızkın, diriltmenin ve öldürmenin sahip ve malikini müşahede eder. Bu durumda sadece birtek O'nu kendisine vekil edinir. Rab olarak, müdebbir olarak (idare eden olarak) ve kendisi için keyfî olarak O'nunla razı ve hoşnud kalır. İşte böyle bir esnada dikkati mahlukattan birine takılınca bunu yaratıcısının ve halıkının varlığına bir delil olarak görür, O'nun kemalinin sıfatlarına ve celalinin de na'tlarına bir delil kabul eder. O'nun yaratıkları o kulunu kendisinden perdeleyemezler. Tam aksine her bir yaratık kendi hal diliyle ona şöyle seslenir: Benim tanıklığımı, yaratıklarından her şeyi en güzel bir şekilde yaratan hakkında benden dinle. Ben herşeyi en güzel olarak yaratan Allah'ın bir sanatıyım.

İşte bu hal, onun için sürüp devam edince bundan böyle kendisi için kabz ve bast kapısı açılır. Böylece ne zaman kendisi tutulup zapt edilince varidinin (manevi ilhamın) kuvvetinden dolayı kabzın acısını buluncaya kadar bu hal sürer. Sonra da varlık nurlarıyla kabını tutup doldurur (kabzeder). Kendi varlığında böylece fena bulur ve uzaklaşır; tıpkı yıldızların ışığının güneş ışığı yanında sönüp yok olduğu gibi o da kendi varlığında yokolur. Kainat onun kalbinde dürülür, orada Kahhar ve bir tek olan Allah'ın varlığından başkası kalmaz. Artık marifet, muamele, doğruluk, ihlas,sevgi nurlarını kalbinde taşır. Tıpkı güneş ışığının kendi çekirdeğini taşıması gibi. Artık böylece bu nurlar içinde boğulur kalır, tıpkı denizde yüzenin o deryada kaybolup gitmesi gibi. Bu da ancak riyazet ve mücahede ile, tabiat hükümlerinin yok olmasıyla, kapıda uzun süre durup beklemekle kazanılır.

İşin bu yönü ilme'l- yakindendir, kesin bilgidendir, yoksa ayne'l-yakîn (bizzat görmek) gibi değildir. Aynı zamanda bu hakke'l-yakîn de değildir. Çünkü bu iki makama dünyada erişilmez, bu ikisine yol yoktur. Esas itibariyle ayne'l yakîn denilince müşahede (görme) olayı demektir. Hakke'l-yakîn ise mübaşerettir (direkt irtibattır). Evet bazı zamanlarda zihnî varlığa nisbetle bu dünyada hakkel yakîn makamına erişilir ve sadece kalplerle durabilenlere göre olur, aksi takdirde bu mümkün olmaz. Nitekim bunun kesinliği defalarca geçmişti. Biz bu konuda herhangi bir kınayıcının kınamasını almak istemiyoruz. Onlar da bunun ayanda olmasında herhangi bir kınayıcının kınamasını nazar-ı itibare almamaktadırlar. Onlar bize göre doğrudurlar, kendileri elbise giydirilmişlerdir. Onlara göre bizler ise bundan perdelenmişiz ve ona ulaşanlar değiliz.

Eğer onun durumu mevlasının kapısında böylece devam eder durursa, bundan dolayı sağında ve solunda olanlara iltifat etmezse, dönüp onlara bakmazsa, kendisini davet edenin dışındakilere cevap verip katılmazsa,asıl işin bunun gerisinde olduğunu bilir, ancak o henüz asıl hedefe erişmiş değildir. Ne zaman artık eriştiğini vehm eder, kendisinden ilerleme kesilir, artık kendisi için bir başka kapının açılması umulur. Bu da halen bulunduğu kapının fevkinde bir kapı olsun ister. Hakkın varlığının nurlarının zuhurundan sonra kalbi celalin müşahedesinin nurlarıyla dopdoludur. Bizzat onun varlığının onda mahvolmasıyla celalinin müşahedesinin nurlarıyla kalbi dopdoludur. Artık onun sıfatlarının varlığı ile zatının varlığının onu iptal edeceğini düşünemez. Aksine onu iptal edecek olan şey, onun nefsanî ve tabiî olan varlığıdır. Böylece kendisi için kalbî, ruhî ve melekî varlık kalır. Kalbi öyle bir denizde yüzer ki, o deniz celal eşerlerinin nurlarındandır. Tıpkı pınardan suyun kaynadığı gibi, nurlar da onun batınından kaynar. Böylece en yüce melekûtun sanki içinde ve kalbinde imiş gibi bulur. Kalbini de bütün bunların üzerinde bulur ki, üstünde daha başka birşey olmayana tırmanır görür. Sonra da münezzeh olan Allah (cc) onu yükseltir. O bu durumda ikram nurlarını, celal nurlarına şahid olduktan sonra görür. Nihayet cemal şualarının nurundan bir nur içinde kaybolur. İşte o bu meşhed (görme) olayı içinde iken has olan sevgiyi tadar ki bu, ruhları ve kalpleri tutuşturur. Artık kalp sevgilisinin ve dostunun elinde esir olarak kalakalır. Onun sevgisiyle imtihan edilir. Dilersen bunu yaklaşık olarak da kavrayabilirsin. Bu durumda kendine ve kendinden başkasına dikkat et. -Sen hem zahiren ve hem batınen sonsuz güzellik sahibi bir suret ile imtihana tabi tutuldun- Kalbin ve fikrin, gecen ve gündüzün sana malik ve sahip oldu. Böylece sana sevgiden bir ateş meydana gelmiş olur. Bu durumda sen de kendi ateşin içinde kıvranır durursun, bunun yanında sabretmek de kendisine güç gelir. Bu, Allah'ın bir fazlıdır ki, onu dilediğine verir.

Vay o kalbe ki, bir tek olan varlığın cemal nurlarının şualarının kendisine görünmesiyle imtihan olunmuş, tasalı ve bu şey içinde dalıp kendisini kaybetmiştir. Halbuki insanlar ise fani olan mal, suret ve riyaset ile imtihan edilip durmaktalar ve fitnelerle sınanmaktadırlar. Bunu henüz elde etmeden önce hep azap çekip dururlar, elde etiklerinde de, elde edilmesinden sonra da hep azap içindedirler. Bu mertebe bakımından onlardan daha yüce ve üstün olan ise huriler ile imtihana tabi tutulandır veya cennet içinde yemek, içmek, giyinmek ve evlenmekle faydalanmak suretiyle muamele görerek imtihana tabi tutulandır. İşte seven bazen muhabbet derecelerinde makamı ehilleri üzerinde yükselir gider. Ona cennet içinde bakıp dururlar. Tıpkı ufukta parıldayan yıldız misali. Çünkü bu, derecesinin yüksekliği ve yerinin sevgilisine yakınlığı nedeniyledir, onun beraberliği onunla olması sebebiyledir. Zire gerçekte kişi sevdiğiyle beraberdir. Aynı zamanda her bir amelin de bir cezası (karşılığı) vardır. Muhabbetin karşılığı da muhabbet, erişmek, O'nun için birşeyler yapmak ve O'na hep .yakın olmaktır. İşte bu, doğru ve salih olanıdır. Şu geçici dünyada şeref bakımından ve övgü yönünden bu yeter. Yüce ve herşeye kadir olan Allah nezdindeki bu yüksek makamlar hakkında ne düşünürsün ki? Sen onları kıyamet gününde durak yerinde gördüğünde ve münadî de onlara durumu duyurduğunda, "Her kavim neye tapıyorsa, onlarla beraber gelsin" denildiğinde durum nasıl olur? Böylece hepsi yerlerinde kalakalırlar da mabudlarını bekler dururlar, sevgililerini intizar ederler. Çünkü bu onlara daha çok sevimli gelmekte idi. Onlara geldiğinde, ona bakarlar ve o da onlara gülerek tecelli eder.

Amaç aslında bu kulu, Allah (cc) tabaka tabaka hep denetleyip durmuştur, bir menzilden diğerine geçişte hep onu murakabe altına almıştır, ta ki bu kul kendisine erişinceye dek, huzurunda yerleşinceye veya bu yolda ölünceye kadar. Bu halde ecri ve mükafatı da Allah'a aittir. Artık mutluluk, öyle ki her türlü mutluluk vardır. Muvaffakiyet ki,her türlü muvaffakiyet bulunmaktadır. İlim rabbinden bir an olsun sağa ya da sola yalpalamaz, O'ndan başkasını rab, vekil, habib (sevgili), müdebbir (idare eden), hakem, yardımcı ve rızık veren kılmazsa her türlü mutluluk ve muvaffakiyet kendisinindir.

Geçen erişme (vusul) mertebelerinin tümü, ancak bir şahid ve örnektirler. Bunlar ğayb içinde hakikatler kendisi için tecelli edenlerdir. Bu da kendi kabiliyeti, lütfu ve rikkatı oranında olacaktır ki, kendisi onu göremez- işte bunların tecellisinden kalbinde bir şahit belirir. Bu şahid, onun aynı olmamakla birlikte ona delalet eder. Çünkü celal nuru kalptedir. Yoksa o, hariçde olan celal sahibi nur değildir. Zira bunun için gökler ve yer ayakta durmaz. Şayet varlık için bunlar zuhur etkmiş olsa idi mutlaka onu doldururdu. Ancak o, buna delalet eden bir şahittir. Tıpkı en yüce örneğin zata delalet eden bir şahit olması gibi. Hak ise bütün bunların gerisindedir. Hulûl ve ittihaddan ve halkıyla karışık olmaktan münezzehtir. İşte bu incelikler ve şahidler hep arifin kalbi ile kaimdir. Ğayb aleminde onu görüyor gibi ondan gelen lütufların yakınlığını gösterir. Bu fena bulunca, ancak kendi nefsinin durumu sebebiyle fena bulur, yoksa Allah (cc) ile değil veya Allah için değil. Baki kalınca, ancak O'nun haliyle ve vasfı baki kalır. Yoksa Rabbinin bekası ve sıfatlarıyla değil. Allah ile baki kalmaz. Zira baki kalan yalnızca Allah'tır. Bununla birlikte, vasıl olmak (erişmek) haktır. Bu itibarla vasıl olan kimse, sıfatların tecellilerinin iz ve eserlerini kalbinde bulur. Aynı şekilde hakkın tecellisinin eserlerini de kalbinde bulur. Kalbi kainatlar üstünde durdurur. Hepsi de Rabbinin huzurunda ve önündedir. Ve o ise, Arş'ın üzerinde. Oradan celal ve ikram eserleriyle her şeyi oradan açığa vurur. Böylece hüküm olarak arşı ve Kursî'yi kalbinin meşhedi (gözü) altında bulur. Yoksa kalbinin altında bulduğu şey, arşın ve kürsinin hakikati (kendisi) değildir. Aksine bunlar bir şahid ve ilmî bir misal olmaktadır. Bu o kimsenin kalbinin Allah'ı olan yakınlığını göstermektedir. Aynı şekilde Rabbinin de onun kalbine yakınlığını.. Bu, iki zevk arasında değişiklik arzeder. Mesela Rab, kulunun kalbine yakın olduğunda tüm kainatlar onun kalbi meşhedinin (görmesinin) altında kalır. Bu durumda kul, kendi ufkunda tevhid güneşine muttali olur. Böyle bir halde ise varlığını kaplayan sisler yok olur, hepsi ortadan silinir ve kaybolur gider. Zatı ve hakikatı ise Rabbinden ayrı olarak vardır. Rabbi de ondan ayrı olarak. İşte bu halde kul kendi nefsini kaybeder ve fani olur. Hakikatte ise o bakidir, fani değildir. Ancak onun sırrında Allah'tan başkası yoktur. O'nda Allah'tan başka herşey fani olmuştur.

Evet bazen böyle bir durumda onun için ittifak etmiş olurlar. Allah'tan başka bir şeyi görmeyecektir. İşin bu yönü kalbinin meşhudunda ve mevcudunda (görülende ve var olanda) kendisini kaybetmesindendir. Şayet bu bizzat işin kendisi olmuş olsaydı bu durumda kul, yaratıcı, şekil verici, ezelî ve ebedî olurdu.

Şimdi sana bu farklılığı sunuyorum. Buna dikkat et. İşte bu iki fırkadan sakın, bunlar böyle bir duruma en çok düşmandırlar. Birisi muattıla olan cehmiyye fırkasıdır ki bu fırkaya göre arşın üstünde sırf adem (yokluk) vardır, başka birşey yoktur. Bu makamın raihası nı en uzak yerlerden koklamak bunlara haramdır. Birsi de vahdet-i vücud görüşüne sahip olan ittihadcılardır. Bunlara göre kul bu yolculuğunda kendi varlığının Hak'ın varlığının aynı olduğunu görür. Senin cehaletin ve bilgisizliğinle yaşayıp devam etmen bu iki taifeyi tanımandan daha hayırlıdır. Şehvetlerle birlikte inkitanın bu iki grupla birlikte olmandan daha hayırlıdır. Yardım sadece Allah'tandır ve ancak O'na dayanıp güvenilir.

BEKA BABI

Şeyh (yazar) şöyle diyor: "Bu bölüm beka babıdır." Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Allah, daha hayırlıdır ve daha süreklidir"* (Taha, 73).

Bu kavmin (sufilerin) işaret ettiği "beka", kulun sıfatı ve makamıdır. Ancak ayette geçen "beka", Rabbin bekası ve varlığının devamıdır. Bu konuda inanan sihirbazlar onu bu mekanda zikrettiler. Çünkü Allah düşmanı Firavun, imanları sebebiyle sihirbazları korkutmuş ve hayatlarına son vereceğini bildirmişti. Varlıklarını ortadan kaldıracağını söylemişti, bu şekilde onları korkutmuştu. Ancak o inananlar ise şöyle cevap verdiler:

Şayet bunu yapacaksan (yap). Çünkü kendisine iman ettiğimiz ve senin kulluğundan ve köleliğinden kendisinin kulluğuna geçtiğimiz, senin hoşnutluğunu ve yanında bir yer sahibi olma isteği yerine O'nun hoşnutluğunu ve O'nun yanında bir yer sahibi olmayı istemek senin yanındakinden çok daha hayırlıdır ve süreklidir. Senin azabın ve işkencen ve nimetin kesilip son bulur. Ancak Allah'ın azabı, nimeti ve ikramı ise kesilmeyip sonsuzdur. Durum böyle olduğuna göre nasıl olur ki, biz aşağılık, fani ve sonu gelen birinin etkisinde kalıp onu en yüce ve sürekli olana tercih edebiliriz?

Ancak burada ayette işaret olunmak istenen şey şöyledir. Esas itibariyle tüm vesileler, taallukat, sevgi ve irade, bunların tümü gayelerine, sevgilisine (mahbubuna) ve murad ettiği şeye tabidirler. Herhangi bir varlık muhabbetinin gayesi sonlu ise, bu durumda bunların kesilmesiyle taalluku (ilgisi) de kesilir. Bu durumda ameli, gayreti gider, yok olur, sona erer. Ancak matlubu (istediği şeyi) ve gayesi baki, daim ise, zevali ve yok olması sözkonusu değilse yok olmaz, son bulmaz. Taalluku ve nimetleri o varlığın devamı ile sürekli devam eder durur. Çünkü vasıtalar gayelere uyarlar. Taallukat ise mutaallaklarına (yakınlar ve ilgililer), yakınlarına ve ilgili oldukları şeylere tabidirler. Muhabbet de mahbuba (sevgiliye) tabidir. Bu durumda sonlu olan, ortadan yok olup kaybolan ve fani olan bir sevgili hiçbir zaman her şeyin yok olup sadece zatının baki kaldığı sevgili gibi olabilir mi? O halde sevenin bekası, sevgilisinin bekasına bağlıdır. O'nun şerefi sayesinde şeref sahibi olur. Dolayısıyla bunun tehlikesi ve önemi sevgilisini sevme oranına bağlı bulunmaktadır. O'nun zenginliğiyle müstağnî kalır (başka birşeye ihtiyaç ve gerek duymaz), O'nun kuvvet ve gücü sayesinde kuvvet ve güç sahibi olur. Dolayısıyla başkaları üzerinde etki bırakması sevgilisine (Rabbine) hizmeti, onu murad etmesi ve sevgilisiyle orantılıdır. Allah'a yemin ederim ki,şayet gaflet, heva ve istek gibi perdeler olmamış olsaydı, kesinlikle kalp ilk sevgilisinden başkasına bağlanmakla büyük bir acı duyardı. Aynı şekilde O'na bağlanmakla da en yüce hazzı ve tadı, sevgiyi tadardı. Ancak yardım Allah'tandır.

Şeyh (yazar) şöyle diyor: "Bekâ, şevâhidin fani olup düşmesinden sonra ayakta durup kalabilen şeyin (varlığın) adıdır."

Yazarın bu ibaresinde bir müsamaha bulunmaktadır. Bu görüşü savunanların amaçları sadece manalarıdır. Bunlara başkalarının bu konuda müsamaha göstermedikleri ibareleri de kullanmaktadırlar.

Beka, esas itibariyle devamlılık, süreklilik ve var oluş demektir. Bu da iki nevidir. Biri mukayyed (bir kayda bağlı), diğeri ise mutlaktır. Mukayyed olan beka, belli bir süreyle sınırlı olan bekadır. Mutlak beka ise, daimi ve sürekli olup, herhangi bir yerde son bulmayandır.

"Beka" aslında bu anlatılan tariften çok daha açıktır. Ancak "Burada onun muradı olan "beka", kulun sıfatı ve makamı olandır. Bunun için demiştir ki, O (bekâ), şevâhidin (şahitlerin) fena bulmasından sonra baki kalan şeyin ismidir." Ancak bu, delillerin ve hakikate delalet eden eserlerin fena bulmasından sonra kulun kendisi ile baki olarak muttasıf bulunduğu diğer neviler hakkında geneldir.

Buna göre "Şevahid (şahitler) tüm suret ve resimlerdir. Bazen de bunlarla şuhud alametleri veya işaretleri murad olunur ki, bu da daha önce kastettiği şeydir. Şayet sen burada şevahidi şuhudun alametleri olarak alırsan, mana şöyle olur: "İşaretler, şuhuda götürüp ulaştırır." Böylece alametlerin fena bulmasından sonra şuhud ayakta kalır.

İşin hakikatı ise şudur: "Hak (Allah (cc), onları diğer şeylerden ifna eder (fani kılar) ve yine onları onunla baki kılar. Masiva, yani başkaları ise çizgiler, işaretler ve alametlerdir.

Bekanın Dereceleri

Yazar diyor ki: "Beka, üç derecedir:

Birinci Derece: İlmin ilmen değil de ayanen sakıt olmasından sonra malumun (bilinenin) baki kalması. Yine şuhudun vasıf olarak değil, varlık olarak sakıt olmasından sonra meşhudun (görülenin) bekası. Bir de mahvolmayan şeyin iskatı ile hak olarak devam edenin bekası.

Ben de cevap olarak derim ki: "İlmin sükûtundan (yok olmasından) sonra malumun (bilinenin) bekası" ifâdesi, daha ilk bakışta mümkün olmayan birşeydir. Öyle ki, "İlim kalkacak, fakat malum (bilinen) kalacak" ifadesi iki çelişkiyi bir arada bulunduruyor. Adeta malum bilinmeyen oluyor. Doğrusu malum (bilinen) ancak ilim elde olunduktan sonra "malum" olabilir. Nasıl olur da yok olduktan sonra o şey tekrar malum (bilgi) olur.

Bunun da cevabı şöyledir: Burada iki nokta bulunmaktadır: Birincisi, malumun şeklinin alimin kalbinde var olması, onun bunu idrak etmesi ve bunu algılamasıdır.

İkincisi, onun ilmi, yine onu bilmesi ve idrak etmesi iledir. Bu ise ancak anlatılan birinci şeklin hazır olmasından sonra olan birşeydir. Bu aynı zamanda diğer idrak olunan şeylerde de böyledir. Mesela gören kimse birşey görür, onu duyar ve koklar. Bu, onun ilminden (bilgisinden), şuurundan nefsî sıfatı bakımından kaybolmuştur ki, bu onun idrakidir. Bu şekilde o şey müdriki sebebiyle idrakinden kaybolmuştur. Malumu (dana önceden bilmesi) sebebiyle ilminden kaybolmuştur. Görülmesi sebebiyle de görmesinden kaybolmuştur. Eğer, bunu bana açıkla ki, onu kavrayışı aydınlığa çıksın dersen (derim ki):

Bilmelisin ki, burada onu algılayan müdrike (idrak kuvveti) bulunmaktadır. O şey buna taalluk edince o zaman da idrak olunup bilinen olmuş olur. Şimdi ise bu iki durum arasında bu üçüncü durum ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu da "şuur", "ilim" ve "idrak" diye adlandırılır.

Bunun örneği ise şöyledir: Zevk ve koklama ile idrak edip algılama. Bu durumda mutlaka idrak olunan, tadılıp koklanan şeyin olması gerekir. Mutlaka ayette ve özel yerinde bir kuvvetin bulunması gerekir ki, idrak olunan şeyi karşılamış olsun ve ona taalluk etsin. Şimdi ise böyle bir durumda iki şey arasında koklamanın ve zevkinin keyfiyeti ortaya çıkmış bulunmaktadır. Durum aynı şekilde dokunulan, duyulan ve görülen için de geçerlidir. O halde idrakin tamamı denilince, ilim noktasından bu üç şeyi kapsamına alması gerekir: İdrakiyle algılayacak, kuvveti müdrikesi (idrak gücü) olacak ve idrak hali olacaktır. Şayet kalp şuhûdunda malumu kapsayıp almış ise, dolayısıyla bu malumdan ötürü o şeyi kendisiyle bilgi edindiği kuvvet şuhudunda kaybetmiştir ve ilim haletinden de kaybetmiştir. Bunun örneği de şöyledir: Adamın birisi kendi korunmasıyla, kendisi için en büyük lezzeti elde eden şeyi idrak etmiştir. Artık bu lezzet onu diğer lezzetlere nazaran kendi içinde kaybetmiştir. Artık bu kimsenin şuurunu o lezzet olmadan onunla, o varlık olmaksızın iskat etmiştir (düşürmüştür, şuurundan çıkarmıştır).

Bunun içindir ki şeyh şöyle demiştir: "Malumun bekası, ilmin ilim noktasından değil de açık olarak (ayanen) sakıt olmasından sonradır." Burada "ayanen" (açık olarak) ifadesi "beka"dan haldir, yoksa "sükût"tan değil. Yani mana şöyle olmaktadır: "Onun bekası vücut itibariyledir, yoksa na't (sıfat) itibariyle değildir. Zira o, ilim mertebesinden hem na't olarak hem de vasıf olarak bakidir. İşte bu mertebede hem varlık olarak hem de ayanen bakidir, fakat soyut bir ilim olarak değil."

Bu onun sözü içinde ikinci bir yön olmaktadır: Gerçekten onun varlığı ve zatı bakidir, yoksa salt onu bilmek baki değildir. Zira onu bilmek madum (yok olan) birşey değildir. Ancak burada kul, ilim varlığından malum varlığına, bilme olayından bilinene intikal etmiştir.

İkinci Derece: Şuhudun na't(sıfat) olarak değil vücut (varlık) olarak sakıt olmasından sonra meşhudun bekası." "Şuhud", "ilim"den üstündür, ilmin üzerinde bir derecedir. Çünkü bu görme bilgisidir. Bu itibarla bu mücerred şuhuddan varlığa intikal eder. Böylece meşhud (görülen) meşhud olarak mevcut kalır. Buna göre "vücûd" mertebesi de "şuhud" mertebesinden üstündür; zira vücud, zatî bir meydana geliş iken, "şuhud" ise ilmî bir meydana geliştir, her ne kadar ilimden üst derecede ise de.

Şeyh'in üçüncü derece ile ilgili sözü ise şöyledir: "Mahv olmayan şeyin iskatı ile hakk bakımından ezelî olanın bekası." Yani kalbe hakikatın sultanı ve cemin nuru galip gelir. Öyle ki kalbinde yaratıklara ait bir şeyin izi kalmaz, silinir, yok olur. Tıpkı güneşin doğmasıyla yıldızların aydınlığının kaybolması gibi. Böylece o kimsenin içinde sadece ezelî ve ebedî olanın zikri ve sevgisi kalır, sırf O'nunla meşgul olar da başka birşey ile meşgul olmaz.

Buna göre ilk derece, ilim mertebesinde bekâdır. İkinci derecede şuhûd mertebesinde bekadır. Üçüncü derecede ise, vücud (varlık) mertebesinde bekadır. İşte bu işin bir yönüdür.

Onun bu sözünü bir başka türlü yorumlama imkanı da vardır. Bu ise malumun ilim şuhudunu düşürmesi, yani ortadan kaldırmasıdır. Böylece ilim sakıt olur, fakat malum sabit kalır. şayet kul, fenadan sonra baki kalacak olursa ayanın meşhedinde, yani her şeyi açık-seçik görmesinden ötürü ilmi sakıt olur, düşer, böyle bir durumda ise sadece ilim mertebesi ayan olarak (açık bir şekilde) kalır. Ayan olma haliyle de ilim sakıt olur. Öyle ki bu, bizzat o şeyin kendisi olur, ilim olmaz. Ayn itibariyle eğer ilme bakacak olursan -ki o cemin hazır olması olayıdır- ilim sakıt olur. Eğer sen buna fark itibariyle bakacak olursan bu takdirde sakıt olma olayı ortadan kalkar; zira sükûtu (ortadan kalkması) ve yok olması cemin hazır olması halindedir, sübûtu yani varlığı ise fark makamı içindedir.

Şeyhin "Meşhudun bekası ise vücud (varlık) olarak şuhudun sakıt olmasından sonradır" ifadesi ise şu manadadır: Meşhud olan hakkın bekası şuhudun -ki bu mahluktur- sakıt olmasından sonradır. Meşhûd, müşâhidin niteliğidir. Müşahid ve nitelikleriyle mahluktur. Meşhudu ise mahluk olmayan ve herşeyden münezzeh olan zattır. Nitekim ilmi, zikri ve marifeti ise O'nun mahlukudur. Ancak malum, mezkûr ve maruf olan yüce Allah ise mahluk değildir. Madem ki, mevsûf (vasfedilip belirtilen) fani olacaktır, o halde fena yani yok olma noktasından sıfatları da ona tabidir. Bu durumda şuhûdu fani olurken meşhûdu baki kalır.

Şeyh'in "Varlık olarak, nîtelik olarak değil" sözü ise şöyledir: Şuhûdun varlığı sakıt olurken, ortadan kalkar,ancak onun sıfatı ve ondan haber vermesi kalır.

Şeyh'in "malvolmayan iskatı ile (yok olmasıyla) hak bakımından ezelî olanın bekası" sözü ise şöyledir: Bu önceki iki dereceden neyin murad olunmak istendiğni izah etmektedir. Manası ise şöyledir: Hakkın bekası, mahlukun ise fani olması. Zira herşeyden yüce ve münezzeh olan Allah Hakk olması itibariyle bakidir. O'nun bekasının kendisi adına yenilenmeye de ihtiyacı yoktur. Mahluk ile ilgili bulunan "fani oluş" ise, bunların görülenin şuhudunda fani olmalarıdır ve aynı zamanda tümüyle kalbinden onların çizgilerinin ve resimlerinin yok olmasıdır. Yoksa dış (alemde) bunların fani olmaları demek değildir. Meselenin özeti ise şöyledir: Kalbinden başkalarına ait şeyleri murad etmenin silinip yok olması, bunların şuhudunun ve bunlara iltifat etmenin yok olmasıdır ki, bu onda bir iradenin bekasını sağlar. Sadece birtek olarak Hakkın iradesini O'nun şuhudunu ve tümüyle O'na iltifatını sağlar. Aynı zamanda tüm varlığıyla O'na yönelmeni gerekli kılar. İşte arifler bu söylenenlerin çevresinde dönüp dururlar. Salikler de buna soyunurlar. Şayet ibareler kendisi için bu gibi manalara bir imkan sağlarsa hemen sözü buna çevirirler. En iyisini bilen Ancak Allah(cc)'tır.

Şeyh şöyle der: "Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:"

"İbrahim'e, Allah da "İnanmadın mı?" dedi. (İbrahim) Evet (inandım), fakat kalbimin yatışması için (görmek istedim) dedi" (Bakara, 260).

Tahkik, senin Haktan olan beraberliğinin, sonra da Hak ile olan beraberliğin özeti demektir. İşte bunlar üç derece içinde ele alınacak olan isimlerdir" der. Şimdi konunun ayet ile ilgisi ve bağlantılı bulunan yönünü ele alalım. Aslında Hz. İbrahim (as), ilim itibariyle imandan, Allah (cc)'ın ölüleri diriltmesiyle durumu çıplak gözle görmek suretiyle, görerek tahkikî imana geçmeyi istedi. Bu öylesi bir istektir ki, önce zihnî olarak bir birliğin oluşmasından sonra, bu varlığın dış dünyada var olmasının gerçekleşmesinin (tahkikinin) istenmesidir; zira böylesi bir durum kalbin yatışması ve huzuru için çok daha geçerli bir yoldur. Kaldı ki, bilgi yoluyla elde etme ile görerek elde etme arasında bir derece vardır. Nitekim Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Biz İbrahim'e göre daha çok şüphe etmeye layıkız. Çünkü o şöyle demişti: "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" (Müslim, İman 238). Ancak Hz. İbrahim (as) bu ifadesiyle şüphede olduğunu söylemek istemiyordu, aynı şekilde Hz. Peygamber (sav)'in de bu hususta bir şüpheleri yoktu. Ancak burada şöyle bir inceliğe dikkat çekilmek isteniyordu.

Burada ilmî derece arasındaki derece bakımından dışta çıplak.gözle görme derecesi arasındaki farkı göstermesi için "şek" (şüphe) ifadesini kullanmış oldu. Nitekim bu mertebe itibariyle yakınî olan bilgi -henüz malumu müşahede olunmadan- zannî ilim diye adlandırılmaktadır. Bakınız Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"Onlar (Allah'a saygıdan kalbi ürperenler), Rablerine kavuşacaklarını zannederler (kesinlikle bilirler) ve O'na döneceklerini de zannederler (kesinlikle bilirler)" (Bakara, 46).

Yine şöyle buyurmaktadır: *"Allah'a (dönüp rahmetine) kavuşacaklarını zannedenler (kesin bilenler.).."* (Bakara, 249).

Şimdi bu ayetlerde geçen "zann" kelimesi şüphe ve kuşku manasına olmayıp kesin bilgi manasınadır. Nitekim bir başka ayette ise Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Mutlaka O'na kavuşacağınızı da bilin" (Bakara, 223).

Ancak şurası bilinen bir gerçektir ki, haber ile bizzat ayan (görülen) arasında da fark vardır. Nitekim Müsned'de merfu olarak gelen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır:

"Haber, ayan gibi (çıplak gözle görülen gibi) değildir" (Müsned, II/215, 271).

İşte bunun içindir ki, Allah (cc) Hz. Musa (as)'ya kavminin arasına fitne sokulduğunu ve Samirî tarafından onların saptırıldığını haber vermesi anındaki durumu ile, bizzat olayı görmesi anındaki durumu aynı olmamıştır. Hz. Musa (as) olayı bizzat çıplak gözleriyle görmesi üzerine öfkesi ve hali öncekinden çok farklı olmuş, ellerindeki levhaları atmıştı. Halbuki olayı duyduğu zamanki ölke hali ve durumu görmesindekinden tamamen faklı idi.

Eğer bunu anlamış isen, bu takdirde Şeyh'in: "Tahkik, senin Hakk'tan olan beraberliğin özetidir" sözüne geçebiliriz. Burada dört lafız geçmektedir. Allah'ın izniyle bunları tefsir etmekle, açıklamak suretiyle bundan maksadın ne olduğu anlaşılmış olur.

Bu lafızdan biri "tahkîk" lafzıdır ki bu, "tef'îl" ölçüsünde olan birkelimedir. Yani kelime fiil olarak "Hakkaka"dan mastar olup, bu da bir şeyi gerçekleştirmek, onu başkalarından ayırıp sabit olarak ortaya koymak demektir.

İkinci lafız ise "telhîs" lafzıdır. Bu da yine birşeyi başkasından özleştirerek ayırmak anlamındadır. İster "Hallasa" kelimesi olsun, ister "Lahhasa" kelimesi olsun bu her iki kelime de hem lafız itibariyle ve hem mana yönüyle ortak lafızlardır. Gerçi genelde daha çok zihinde olan için "telhis" kelimesi kullanılırken, dışta olan için de "tahlîs" kelimesi kullanılır. Buna göre telhîs denildiğinde, zihinde olan birşeyin özü ve özeti olup, artık buna bundan başka birşey dahil edilmez. Tahlis ise, onu dışta diğer varlıklardan ayırmak ve onu bir tek olarak değerlendirmek demektir.

Üçüncüsü "meshûb" kelimesidir. Bu da insanın kastında ve marifetinde bir malumdan ve murad ettiği şeyden onunla beraber olmayı istemesidir. Dördüncüsü ise, "hakk" lafzıdır ki, bu da her şeyden münezzeh olan yüce Allah (cc)'tır. Aynı zamanda O'na (Hakka) ulaştıran şeydir, kulun O'nun rızasına borçlu olmasıdır.

Şimdi bu noktalar anlaşıldığına göre, bu durumda kulun Hakk'tan istediği beraberdir. O'nun marifeti, O'nu tanıması ve O'nun sevgisidir. O'nun yüce zâtını murad edip istemesi ve onu buna götürecek şeyi O'ndan isteyip yardımını beklemesidir. Aynı zamanda sülûkunda O'na ihtiyaç duyduğu şeyleri de O'ndan istemesidir.

Tahkik ise, kendisini O'ndan kesip ayıran ve uzaklaştıran bozguncu şeylerden kurtarılmasıdır. Çünkü o bozguncu şeyler kalbiyle onu Allah'a götüren her türlü kötü davranışlardan arındırmaktır, kirlerden ve fikrî bozukluklardan koruyup kurtarmaktır. İşte o kimse için bunların sağlanabilmesi, Hakk ile olan arkadaşlığından olabilecektir. Bu ise iki nevi olup, bunun bir üçüncüsü de yoktur. Biri sevdiği şeyden dolayı meydana gelen durumlar ve bir de istemediği şeyler nedeniyle meydana gelen durumlar.

Şimdi tahkîk makamını elde etmiş bir kimse sevilen engeller sebebiyle duraklamaz. Çünkü bu engeller onu beraber olmak istediği sevgilisinden uzaklaştırır, ilgisini kestirir. Aynı şekilde hoşlanmadığı engeller nedeniyle duraklamaz, çünkü bunlar da bir önceki gibi yolda duraklamaya sebeptir. Bu bakımdan imkan nisbetinde bunlara değer vermeyecektir. Ki bunlar hep böbürlenmekle ve gafletle hızlıca geçip giderler de bunların sınırları da genişlemez. Esasen kul bunları ne derece genişletirse, o da o oranda genişler ve böylece geniş bir alan bulur, o alanda koşar, dolaşır durur. Şayet bundan kaçınarak ve gaflette bulunarak bunu daraltacak olursa hepsi yok olup giderler. Bu itibarla tahkik makamında bulunan bir kimse onu unutur ve izlerinin üzerinden de bir silgi çeker. Bilir ki bunlar bu sıkıntı ve afetler dünyasında miktarlar ve ölçüler hükmünce gelmişlerdir.

Şeyhülislam İbn Teymiyye -Allah kendisine rahmet eylesin- bana dedi ki: Sıkıntıların, arızaların acılığı tıpkı sıcak ile soğuk gibidir. Şayet kul, bunların kesin olabileceğini bilecek olursa, bunlar başına geldi diye kızmaz, bundan dolayı kederlenip üzülmez.

Kul bu gelen arızalar ve engeller nedeniyle sabreder, yolundan şayet geri durmazsa, böyle bir kulun tahkik makamına erişeceği umulur. Böylece beraber olmasını istediği birtek Hakk ile baki kalır. Nefsi arınır, Allah ile olmasından ötürü de kalbi huzur bulur, kötü şeylerden de kesilmiş olur. Öyle ki Allah sevgisi onun kalbini ve ruhunu dolduruverir. Aynı zamanda tüm organları da emirlere uymaya dönerler. Kalp böyle bir durumda Allah'ın kendisiyle birlikte olduğunu ve velayetinin (dostluğunun) da onunla olduğunu hisseder. Artık tüm hareketlerinde ve sükûnetlerinde nefsiyle değil de Allah (cc) ile baki kalır. Artık kalbine ilahi marifet gelir. İşte bu, fani oluştan sonra beka menzilinde ancak olabilir. Ancak böylece özel bir muhabbeti elde etmiş olur. Artık ilahiliği, kayyumluğu ve ferdaniyeti görüp şahid olur. İşte bu üç müşahede üzerinde marifet ve vasıl olma dönüp dolaşır.

Maksut (asıl amaç) ise, "tahkîk" makamının sahibi, Hakk'ı tanır, onunla batılı birbirinden ayırdeder. Hakka yapışır ve O'na tutunur. Batılı da lağvedip atar. İşte bu bir mertebedir. Daha sonra bakar ve görür ki, bu istediği şey değildir. Aksine o, birtek Allah ile olmayı istemektedir. Bu durumda kendi gücünden, kuvvetinden uzak durur. Bilir ki, bunların hepsi Hakk olan Allah sayesindedir. Sonra da bu makamda kalır ve kalbi de buna iyice yatar. Artık bu sayede tahkiki Allah iledir ve Allah içindir.

Birincisinde, neyi istediğini bildiğinden, bu isteği onun için diğer şeylerden arınıp özleşmiştir. Böylece başkalarından da arınmıştır.

İkincisinde, onu başkasına izafe etme ve o başkasının da herşeyden münezzeh olan Allah olduğunu kesin bir çizgiyle ayırıp bilmiştir.

Üçüncüsünde, matlubu (isteği) içinde yer alması nedeniyle şuhudu ve kusuru kendisi için ortaya çıkmış ve bunlardan da arınmıştır.

Birincisi, Allah'a yolculuktur, ikincisi, Allah ile yolculuktur, üçüncüsü ise Allah için yolculuktur.

Şayet "Sefer fillah (Allah için yolculuk) ne manaya geliyor diye bir sıkıntı çeker ve bununla "Sefer ilallah (Allah'a yolculuk) arasında ne gibi bir fark var diyorsan, mesele şöyledir. Bu Allah'a giden zahid ile arif kul arasındaki farktır. İlki yani zahid kul için durum henüz isimler ve sıfatlar bakımından kendisi için özel marifet (bilgi) kapısı açılmamıştır. İkincisi, yani arif için ise isimler ve sıfatlar bakımından marifet (bilgi) kapıları kendisine açılandır. Başkalarının görmediği ve başkaları için perdelenmiş olan şeylerin kendisi için açılmış ve bunların bilgisi verilmiş olandır arif. (İşte zahid kul ile arif arasındaki fark ne ise, seyr fillah ile seyr illallah arasındaki fark da tıpkı böyledir.)

(Şeyh'in) "İlk dereceye gelince, o, senin Hakk'tan olan beraberliğin özü, özetidir. Böylece senin ilminin onun ilmiyle tartışmamasıdır" sözü ise şu manadadır:

Senin henüz "tahkik" makamını kazanmadan ve bunu elde etmeden önce ilmi ve bilgiyi kendi nefsine (zatına) nisbet etmendir. Ancak "tahkik" makamına erişmen halinde bu durumda o ilmi muallime, öğretenine ve hak olan vericisine nisbet eder, bu yola girersin. Umulur ki, bu mana bütün resullerin -Allah'ın salat ve selamı onlara olsun- sözüdür. Çünkü Rabb (c) kendilerini toplayıp şöyle buyurmuştu: *"Ne cevap aldınız?" Onlar da (senin ilmin yanında) bizim hiç ilmimiz yoktur, diyecekler"* (Maide, 109).

Denildiğine göre peygamberler bu ifadeyi Allah (cc)'a karşı olan edeplerinden dolayı böyle söylediler. Çünkü ilmi, bilgiyi Allah'a red ettiler. Bir diğer görüşe göre ise bunun manası şöyledir:

"Biz asıl itibariyle işin iç yüzünü, batınını bilemeyiz, ancak bize cevap verenler, dış görünüşleriyle cevap verdiler. Batın ise bizim ğaybımızdır, bilgimiz dışındadır. Halbuki ğaybları en iyi bilen sensin."

Gerçek şu ki -Allah dilerse- onların ilimleri, herşeyden münezzeh olan Allah'ın ilmi içinde kaybolup gitmiştir. Dolayısıyla ilmin Allah'a nisbeti sebebiyle hepsi birtek ilim haline gelmiştir. Böylece ilmi tümüyle onun velisine ve ehline ve buna en layık olan kimse ona nisbet etmiş oldular. Peygamberlerin ilimleri olsun ve tüm yaratılanların ilimleri olsun hepsi de Allah (cc)'ın ilmi yanında tıpkı bir serçenin denizlerden herhangi birisine gagasını daldırıp su alması gibidir. (Bu nasıl suyu eksiltmezse, işte onlar da Allah'ın ilminden hiçbir şeyi eksiltemezler).

İkinci Derece: Senin şuhudunun O'nun şuhudu ile tartışmamasıdır" sözü ise şöyledir: Bu da birinci manaya daha yakındır. Yani birincisi derecenin manasına daha yakındır ki, mana şöyledir: Fena halinden önce kendi nefsine nisbet etmekte olduğun şuhud, fena halinden sonra onu herşeyden münezzeh olan Allah'a nisbet etmendir, kendine değil.

(Şeyh'in): Üçüncü derece ise, seni şahsının onu geçememesi ve sebkat etmemiş olması" sözü de şöyledir: Şahıs asıl itibariyle sonradan meydana gelmiş olduğundan mahluktur. Halbuki yüce olan Rabb ise kadimdir ve halık (yaratıcı)tır. Kul hakkı elde edince, yani bunu tahakkuk ettirip gerçekleştirince, Hakkı, halkından yaratıklarından münferid yani tek olarak görür. Bu bakımdan kulun şahsı hiçbir vakit Hakk'ın önüne geçemez ve O'nun ilk oluşundan öncceliğe geçemez. Artık tüm masivadan ayrı olarak Hakkı birtek olarak görür ve buna şahid olur.

Onlar böyle söylemekle bir hususa işaret etmek istiyorlar. Bu da: "Allah (cc) var idi ve fakat O'nunla beraber başkası yoktu ve o şu anda da önceden ne halde idiyse yine aynı durumdadır..." Şimdi bu söylenen sözün ilk cümlesine dikkat edelim. Bu: "Allah var idi ve fakat O'nunla beraber başkası yoktu" (Buhari, Tıbb 25, 53, 54; Müslim İman 101, 102) cümlesidir. Bu hadis *Sahih*'te rivayet olunan ve İmran b. Hüseyn (ra)'in hadisinin bazı lafızlarından alınma bir hadistir. Gerçi burada asıl olan lafız şöyledir: "Allah var idi ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu." Aynı zamanda bu lafız yine birbaşka sahih hadiste olan onun şu sözüne de mutabık gelmektedir: "Sensin ilkolan, senden önce hiçbir şey,yoktur." Şimdi dikkat edilecek olunursa buradaki ifadelerde "Seninle birlikte hiçbir şey yoktur" denmemiştir.

(Şeyhin), "O, şu anda, önce ne halde idiyse yine öyledir" sözüne gelince, bu, hadiste yapılan bir fazlalıktır. Hadisten bir arça değildir. Aksine bu sözü bazı bilgiçlik taslayanların yapmış oldukları bir ilavedir ve bu da kesinlikle batıldır. Allah (cc), ancak ilmi, tedbiri ve kudretiyle yaratıklarıyla beraberdir. Korumasıyla, yardım etmesiyle ve muzaffer kılmasıyla da velileriyle beraberdir. Velileri de O'na muvafakat etmek ve O'nu sevmekle O'nunla beraberdirler. Aslında bu lafız, vahdet-i vücutçulardan olan dinsizlerin (mülhidlerin) tutundukları bir kalkandır. Bunlar diyorlar ki, ezelde olsun ebedde olsun ve şimdi olsun O'nun varlığından başka bir varlık yoktur. Varlıkta sadece ve sadece bir tek olarak Allah vardır. Gördüğün, dokunduğun, taddığın, kokladığın ve temas etmiş olduğun her şey bizzat Allah denilen hakikattir. Allah (cc) bunların iftirasından uzak ve münezzehtir, yüce ve büyüktür.

Tevhid ehli ise, onlar bu lafzı mutlak olarak değerlendiriyorlar ve bununla da doğru olanı söylemek istiyorlar. Bu, Allah (cc)'ın mahlukatından ayrı ve münferid olarak zatında ezeli olmasıdır. Mahlukatına karışmış değildir. İçlerine de girmiş değildir, onlarla mizah da yapıyor değildir. Aksine o, zatıyla olsun sıfatlarıyla olsun onlardan uzaktır.

Ancak Şeyh ve fena görüşünü savunanlar ise, onlar bundan başka daha hususî bir mana kastetmektedirler. Bu mana ise daha önce işaret olunan "Senin şahsın O'nu sebkat edip geçemez" ifadesidir. Yani seni O'nu kendinle beraber göremezsin, aksine O'nu bir tek olarak görürsün. Bunun içindir ki, şöyle söylemiştir: "Şahitlikler düşmüştür, ibareler geçersiz olmuştur, işaretler de yok olup gitmiştir."

Yani sen, O'nunla beraber başkasına şahit olmadığın zaman, başkasını varlıktan değil, şuhuttan şahitlikten düşürdüğün vakit, bu durumda sen -ittihada (vahdet-i vücuda) inanan mülhidlerin aksine- başkasına hem hem şuhud olarak ve hem vücud (varlık) olarak düşürmüş olursun. Böyle olunca da şahitlikler, ibareler ve işaretler düşer, ortadan kalkar. Çünkü bütün bunlar sonradan meydana gelip yaratılan kulun sıfatlarıdırlar. Fena hali ise bunların iskatını, düşürülmesini gerektirir.

Mana şöyledir: Bu makamı elde eden ve buna erişen kimse, Hak'tan başkasını göremez. Zira başka denilen şey, O'nun şuhudunda silinir. Mülhide (dinsize) göre ise o şey varlıktan da silinir, yok olur. En iyisini bilen Allah'tır ve O, muvaffak kılandır.

Yazar, konu başlığı olarak "telbîs" ifadesini kullandı. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Ve onları yine düştükleri şüphede bırakırdık" (En'am, 9).

Keşke bu konuda bu ayeti delil olarak getirmiş olsaydı. Çünkü burada kendi amacına bu ayeti şahit ve delil olarak getirip göstermek, esasen buna şahitliğe en uzak olan delil olmaktadır. Onu şahitlik yönünden de iptal edip geçersiz kılmaktadır. Keşke burada konu başlığını ta "telbîs" koymamış olsaydı, bunun için buna uyan ve bu yere uygun düşebilen daha güzel bir isim getirseydi.

Ayete gelince, burada delil olarak getirmesinden tamamen farklı olarak her bakımdan mana şöyle olmaktadır: Müşrikler küfürlerindeki inadları yüzünden şöyle demişlerdi: "O'na (bizim de görebileceğimiz) bir melek indirmeliydi, dediler" (En'am, 8). Yani bununla görebileceğimiz ve müşahede edeceğimiz bir melek indirmeliydi, bu melek ona şahitlik etsin ve onu doğrulasın. Yoksa meleğe de Allah tarafından vahyin gelmesi gerekirdi. İşte Allah (cc) bundan dolayı şöyle cevep veriyor: Onlara, onların arzu ve istekleri doğrultusunda neden bir melek indirmediğinin hikmetini açıklıyor. Şayet onların arzu edip istedikleri gibi Allah (cc) bir melek indirmiş olsaydı, onlar yine de iman etmeyeceklerdi ve onu doğrulamayacaklardı, bundan dolayı da hemen kendilerine azap gönderiliverecekti. Çünkü tüm bu şekilde davranan ve sonra da iman etmeyen kafirler hakkında ilahî sünnet ve kanun böyle cereyan etmiştir.

"Eğer bir melek indirseydik, elbette (yine iman etmezler, fakat helak olmaları hususunda) iş bitmiş olurdu, sonra da (tevbe etmeleri için) göz bile açtırılmazdı" (En'am, 8).

Sonra Rabbim yine açıklamayadevam ediyor. Eğer onların arzu ve istekleri doğrultusunda bir melek indirmiş olsaydı, yine bununla maksatları hasıl olmayacaktı. Çünkü Allah (cc), şayet meleği kendi aslî hüviyetinde indirseydi, ondan alacaklarını alamazlardı. Zira insanın melekle muhatap olması ve doğrudan onunla irtibatı mümkün değildi, onlar buna güç yetiremezlerdi. Nitekim Hz. Peygamber (as) yaratılanların en güçlüsü olmasına rağmen, melek kendisine vahyi getirdiğinde gayet çok büyük bir sıkıntı çekerdi, en şiddetli soğuk günlerde bile kendisinden terler boşanırdı, ızdırap çekmeye başlardı.

Şayet melek bir insan şeklinde gönderilmiş olsaydı, bu defa bu acaba melek mi, insan mı diye şüphe ve tereddütle kalacaklardı, iş büsbütün kendileri için karışacaktı. İşte bunun içindir ki Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: "Eğer onu bir melek yapsaydık, elbet onu da yine bir adam (şeklinde) yapar (gösterir)dik ve onları (bu durumda) yine düştükleri şüphede (kendi içlerinde) bırakırdık" (En'am, 9). Bunlar derlerdi ki, meleği insan olarak görmeleri halinde bu melek değil, insandır. İşte ayet bu gerçeği vurguluyor. Şimdi konu başlığının bu ayet ile irtibatı ne olabilir ki?

Telbisin Tarifi

(Şeyh) diyor ki: "Telbîs, kaim ve mevcuttan (var olandan) muar (iğreti) bir şahitle yapılan tevriyedir." Zira "tevriye" murad olunanın aksinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu da o şeyden onu vehmettirecek ve muradın o olduğunu sandıracak birşeyi zikretmekle olmaktadır. Halbuki asıl maksadı ve muradı o değildir. Aksi, mezkur şey ile murad olunanı gizlemektir. İşte burada "telbis"i bu anlamda tefsir etmiştir. Hadis-i şerifte Resulullah (sav), "Bir gazaya çıkmak istediği zaman, onu bir başkasıyla gizlerdi" buyurulmaktadır. Bunun örneğini şöylece anlatabiliriz: "Mesela Resulullah (sav), Hayber Savaşına gitmek istemektedir, insanlara şöyle sorardı: Necid yolu nasıl bir yoldur, orada su durumu yol boyunca nasıldır? vb. gibi sorular.

Burada iki şey (durum) bulunmaktadır: Birincisi tevriye yapan ve telbiste bulunan kimsenin gözlediği şey, ikincisi ise tevriye yolu ile kendisinden gizlenen şey. İşte yazar burada "Kaim mevcuttan muar (iğreti) bir şahit ile tevriye yapmasıdır" şunlara işaret etmektedir.

"Tevriye", bunun ne olduğunu öğrenmiş oldun. Şahid ifadesine gelince, bu da amacına ulaşman için tanık olarak gösterip kendisi ile tevriye yaptığındır."Muar" ise, bu da başkası adına iğreti ödünç olarak alınıp, ona tanıklık yapması için getirilen şahittir. Bu, kaim birmeşhud adına iğreti olarak alınan şahit ya da tanıktır. Bu durumta "tevriye", iki ihtimalî manaya geldiğini hatırlamandır. Esasen bununla senin amacın bu iki mananın da aksine senin istediğinin ortaya çıkmasıdır. Telbis ise, buda köreltmeye, kapalı şekilde anlatmaya ve karıştırmaya benzemektedir. Nitekim Rabbimizin şu ifadesi bunu açıklamaktadır: *"Hakkı (gerçeği) batıla karıştırmayın"* (Bakara, 42). Herşeyden münezzeh ve yüce olan Allah (cc) en iyi bilendir.

Telbis Üç Anlama Gelen Bir İsimdir

Şeyh diyor ki: "Bu, üç anlama gelen bir isimdir. Bunun ilki, tefrika ehline göre herşeyden münezzeh olan Hakk'ın (Allah'ın) kainatla karıştırılmasıdır. Bu ise kainatları sebeplere, mekanlara ve zamanlara bağlı kılmasıdır. Aynı zamanda marifeti (bilgileri) de vasıtalara bağlı kılmasıdır. Kaziyyeleri (mesele ve problemleri) de delillere, hükümleri illetlere, intikamları da cinayetlere, sevabı ise taatlara bağlı kılmasıdır. Rızayı (hoşnudluğu) ve düşmanlığı ki bu ikisi faslı ve vaslı (ayırmayı ve birleştirmeyi) gerektirirler- gizlemesidir. Aynı zamanda bu ikisi şekaveti (mutsuz-

---

(1) İşte buradan itibaren belalar ve sıkıntılar başlamaktadır: "Amelin ilimsiz olması ve burada

luğu) ve saadeti (mutluluğu) ortaya çıkarırlar."

Şeyhülislam bizim sevgilimiz (sevdiğimiz)dir. Ancak Hakk, bize ondan çok daha sevimlidir.

Şeyhülislam İbn Teymiyye (ra) diyor ki: "Onun ameli, ilminden daha hayırlıdır." (1) Allah rahmetiyle muamele buyursun, doğru söylüyor. Onun gidişatı (sireti) iyiliği emretmek ve kötülüğü de yasaklamak üzeredir. Bid'at ehliyle de hep cihad iledir. Bu konuda ona herhangi bir toz kondurulması bir sıkıntı doğurmaz. Kaldı ki, Allah'ın ve Resulü'nün kendisine yardımcı bakımından oun meşhur (bilinen) makamları vardır. Allah (cc) doğru söylenen ve doğruluğu tasdik olunana (Hz. Peygamber'e) masiyet elbisesini giydirmeyi uzak kılmıştır. Onun dışındakiler için böyle birşey yoktur. Zira Hz. Peygamber (sav) asla kendi heva ve arzusu ile konuşmaz. Ancak bu zat buradahem lafız ve hem mana itibariyle hata etmiştir.

Lafız itibariyle hata etmesine gelince, Şeyh'in burada Allah'ın fiilini "telbis" (karıştırma) diye adlandırmasıdır. Halbuki Allah'ın fiili bizzat Haktır, doğrudur, hikmettir ve rahmettir, hükmü ise bizzat adalettir ve ihsandır. Emri ise dini ve şeriatıdır. İşte Şeyh bunu "telbis" diye adlandırmaktadır. Böyle bir durumdan Allah'a sığınırız. Buna rıza göstermekten, bunu böyle ikrar edip kabullenmekten de Allah'a sığınırız. Böyle birşeyi savunmaktan da ve bu konuda ona yardımcı olmaktan da Allah'a sığınırız.

Biz gerçekten bu konuda Allah'ı şahit tutarak diyoruz ki, böyle bir telbis olayı, işleri birbirine karıştırma hadisesi Şeyhülislam (Herevi) içindir. Karıştırma olayı onun üzerinde meydana gelmiştir. Ancak bu ondan olmuştur demiyoruz. Ancak o doğrudur. Çünkü karıştırma onun üzerinde meydana gelmiştir. Olhur ki,ona karşı mutaassıp davranan biri çıkıp diyebilir ki, siz olun ne söylediğini anlamıyorsunuz. Biz onun ne demek istediğini onun arzuladığı gibi Allah'ın izniyle açıklayacağız. Sonra da bu konuda lehte ve aleyhte olan görüşleri ortaya koyacağız.

(Şeyhin) şu sözü: "Bunun ilki, tefrika ehline göre Hakk'ın kainatla (kevn ile) karıştırılmasıdır." Burada geçen Hakk" ifadesiyle demek istenilen yüce Rabbimizdir. "Kevn" ile de O'ndan başka herşey murad olunmaktadır. "Tefrika ehli" ise "cem" ehlinin zıddıdır. Bu, şeyhe göre bundan sonra Allah'ın izniyle "cem"in ne manaya geldiğini anlatılacaktır.

Tefrika ehli ki bunlar, cem' makamına erişemeyenlerdir. Yine şeyhe göre tefrika ehli, hak ile batılı birbirine karıştıranlardır. Onlara göre ise tefrika ehli, sırf sebeplere dikkat etmekle ve bunların üstün gelmesiyle yetinip kalanlardır. Öyle ki bunlar müsebbepten hep gafil bulunmuşlardır, onlarla birlikte hep bunun önünde durakalmışlardır. (2)

"Telbîs", Rabbin fiillerinden bir fiildir. Herşeyden münezzeh olan Allah (cc) dilediğini saptırır ve dilediğini de hidayetle kılar. İşte bundan dolayıdır ki, bu manaya dayanarak ayetle delil getirdi. Bu da Rabbimizin şu kavlidir:

---

(1) İşte buradan itibaren belalar ve sıkıntılar başlamaktadır: "Amelin ilimsiz olması ve burada buna bir değerin biçilmesi. Halbuki bid'atlerin, şeytana itaatın, heva ve isteklere tabi olmanın, bütün bunların yolu kesin olarak buradan geçmektedir. Bunlar gerçekten cahilî sofiyenin ektikleri tohumlar olmaktadır.

(2) Açıkça lafız: Tefrika ehli: Kul ile Rabb arasını ayıranlardır. Cem' ehli ise, kul ile Allah arasında vahdete (birliğe) inananlardır.

"... *ve onları yine düştükleri şüphede bırakırdık*" (En'am, 9). Bunu getirmekle, buradaki fiilin Allah'a nisbetini menetmediğini öğretmek için getirmiştir. Tıpkı delaletin ona nisbetini menetmediği gibi.

Buradaki telbîs şekli (yönü) ise şöyledir: Allah (cc) sırf kendisinin kudretinden, dilemesinden (meşietinden) doğan fiilleri sebeplere, zaman ve mekanlara izafe etmiştir. Böylece Allah (cc) tefrika ehlinin işi birbirine karıştırmasına, hakkı karıştırmasına götürmüştür. Öyle ki bunlar kevaini (olan) şeyleri -ki bunlar fiillerdir- sebeplere bağlamaktadırlar. Bu itibarla tefrika ehli bunları sebeplerine nisbet etmektedirler. Burada herşeyden münezzeh olan Hakk'ı görmekten kör oluyorlar. Hakikatte ise, fiil sadece Allah içindir. Tefrika ehli bunu bilmektedir. Onlar şöle diyorlar: Falancanın fiili suyun fiili, havanın fiili (ya da falanca yaptı, su yaptı, hava yaptı ve ateş yaptı).

Aynı şekilde Allah'ın maarifi araçlarına bağlaması da böyledir. Bunlar ise işitmeye, akletmeye ve fıtrata dayanmaya bulunan deliller olmaktadır. Mesela işitilen, görülen, dokunulan şeyleri aletlerine ve duyularına bağlı kılması gibi, yani kulağa, göze koklamaya, tadmaya ve dokunmaya bağlı kılması gibi. Halbuki bu idrakleri bu duyulara yakın olarak yaratan bizzat Allah (cc)'tır. Yani bunların yanında bunlar vardır. Yoksa bunlar bunlar iledir değil. Aynı şekilde bunlara tevdi olunan bir kuvve (güç) ile de değil. Zira Allah (cc) tüm bu maarifi (bilgileri) bu araçlar olmaksızın da yaratmaya kadirdir.

İşte tefrika ehli işin bu yönünü görmez oldu. Bütün bu vasıtalar gerçekte her şeye kadir olan ve münezzeh olan bir ilah tarafındandır. Öyle ki hakikatte hiçbir fiil yoktur ki, O'nun olmamış olsun. Sanki burada tefrika ehli üzerine iş karışmış olmaktadır, yani onları saptırmaktadır. Çünkü bunlar sadece sebepleri görmektedirler, bunları asıl sahibine götürmeyi de kaybetmektedirler.

Aynen böyle olmaktadır şu kaziyeler meselesi de. Ki bunlar kullar arasındaki olaylar olmaktadır. Bunları gerektiren hüccetleri, delilleri onlara kapalı tutmuştur. Mutlaka her bir kaza ve hüküm için kesinlikle dayandığı bir hücceti ve delili bulunmaktadır. İşte tefrika sahibi, elindeki bu hüccete ve delile dayanarak işi ilk kaynağına götürmekten geri durur. Zira herşey ilk kaynaktan meydana gelmiştir. Ama o hüccetin ve delilin yanında kalakalır. O, buna hükm edene dikkat etmez. O sırf bunu kendi hükmü ve yargısı için geçerli bir kanıt olarak kabul eder.

Hükümlerin illetlere bağlanması olayı da böyledir. Ki bunlar da manalar ve münasebetler olmaktadırlar, hikmetler ve maslahatlardırlar. Çünkü bütün hükümler bunlar için sabit olmuştur. Halbuki Allah (cc) bu manaların koyucusudur ve hükümlerin de buna izafe olunması ise yine (bir yanılgıdır). Zira gerçekte hükümlerin gerçek sahibi olan Allah'a izafesi gerekir.

Yine Şeyh'in, intikamları cinayetlere bağlaması, sevabı taatlere bağlaması da böyledir. Halbuki bütün bunlar Allah'a izafe edilirler. Yoksa cinayetlere değil, taatlere değil. Onun bunları bu şeylere izafesine gelince, bu tefrika ehli üzerinde işleri birbirine karıştırmaya neden olmaktadır. Bütün bunlarda işi birbirine karıştırma konusuna gelince, tefrika ehli, zannediyorlar ki, bu vasıtalar ve sebepler olmamış olsaydı, bu marifet ve bilgi de elde olunamazdı. Hiçbir mesele ve problem de doğmazdı, ne bir hüküm ve ne de bir sevap olmazdı, bir cezalandırma ve intikam da olmazdı. İşte bu, onların hep birbirine karıştırdıkları şeylerdir.

Aslında bütün bunları, bizzat Allah'ın dilemesi ve meşieti gerektirmiştir. Bu itibarla Allah'ın dilediği olur ve dilemediği ise olmaz. İşte bütün bu vasıtaların, sebeplerin, illetlerin hükmü, ezelî meşietin içerisinde dürüldüğü bir gerçektir. Aynı zamanda bunlar bizzat ezelî hükmün içerisinde izmihlale uğramışlardır, yok olmuşlardır. Böylece hepsi de kainat cümlesinden olmakla, hepsi de münfaildirler, başkası tarafından var olmuşlardır, yoksa fail değildirler. Hepsi de itaat edicidirler yoksa itaat olunan değildirler. Hepsi de memurdurlar, emir değil. Kısaca hepsi de O'nun yaratıklarından birer yaratıktırlar. O'nunla yaratıkları arasında bir vasıta yoktur. O şey O'nunla vardır, onlarla değil. Dolayısıyla onu tanıyan arifler O'na yine ondan sığındılar ve O'ndan yine O'na kaçtılar. Yine O'ndan O'na iltica ettiler. O'ndan O'na firar ettiler, O'nunla O'nun üzerine dayanıp gücendiler. Dolayısıyla başkasından değil, O'ndan olandan korktular. Böylece her bir şeyde O'nun evveliyetine şahid oldular. O'nu yapmak ve yaratmakta birtek olarak tanıdılar. Dolayısıyla ortada birşeyi meydana getiren varsa o da birtek O'nun meşieti ve dilemesidir. Gerçekte sebep olan şey, Allah'ın meşietidir. Dolayısıyla müşahede olunan veya bilinen sebeplerin tümü O'nun meşietinin nüfuzunun mahallidir. Yoksa onun kendisinin müessir ve fail olduğu değil. Mutlaka vasıtaların ilkte son bulması gerekir. Teselsül mümkün değildir. Bunun içindir ki Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır:

"Ya ilk uyuz deveye bu hastalığı kim sirayet ettirdi?" (Müslim, Selam 101, 102).

Mana itibariyle kaderleri takdir eden bizzat Allah (cc)'tır. Eserleri ve amelleri, şakî olanla saîd olanı, sevap ile azabı yazan O'dur. Artık ortada bir vasıta, bir sebep ve illet de yoktur. Ancak tefrika ehli, vasıtaları görünce orada durakaldılar. Cem' ehli ise gözlerini vasıta ve sebeplerden ayırıp onları ortaya koyana ve hükümlerini o şeye rabt edene (Allah'a) diktiler.

Şeyhin şu sözü: "Rızayı ve gazabı da gizledi ki bu ikisi vaslın ve faslın yeri (konumu)dir" ise şu demektir: Her şeyden münezzeh olan Allah (cc), kendi nezdi ilahisinde onlar hakkında geçmiş olan şeyi gizli tuttu. Mesela kullarından kimlere gazab edip kızdığını ve kimlerden de razı olup hoşnud kaldığını saklamıştır. Zira bu ikisi bu yolda erişmek isteyenlerin erişmesine, bundan kesileceklerin de kesilmesine sebeptirler.

Burada demek istediği şudur: İşin başında doğru sebeple birlikte bu, O'nun rızası (hoşnudluğu) ve gazabıdır. Ancak yine tefrika ehli üzerine Allah (cc) bunu da karışık gösterdi. Çünkü cinayetleri, taatleri, illetleri ve hüccetleri zikrederek işi onlara karışık gösterdi. Halbuki gerçekte O'nun rızasının ve gazabının dışında bir sebep yoktur. İşte bu onun için bir illet değildir.

Rıza ise, taatı değil, sevap kazandırmayı gerektiren şeydir. Sahat (gazab) ise masiyet değil, cezayı gerektiren şeydir. Meşiet ise, vasıtaları değil, hükmü gerektirendir. İşte Allah (cc) bütün bunları yaratıklarında gizlemiştir. Onlar için başka dış sebepler ortaya koymuştur ki, hükümleri onlar bunlara bağlamışlardır. İşte böyle bir durum Hakk'tan onlara gelen bir telbîstir. İşi birbirine karıştırıp inceliğini sezememektir. Durum böyle olunca da tefrika ehli bu telbisle birlikte kalakaldılar. Cem ehli ise bundan tırmanıp geçerek tüm şeylerin asıl kaynağına, yaratıcısına vardılar ki, O bu şeyleri kendi meşieti ile sadece ortaya çıkarır.

Şeyh bu hususta aşırı gitti de, rıza ve sahatı (gazabı) saadet ve şekâveti (mutluluk ve mutsuzluğu) ortaya çıkaran yaptı. Bu ikisini yani rıza ve sahatı bu iki şeyde (saadet ve şekavette) müessir şeyler olarak vermedi. Bunun da sebebi aslında saadet ve şekavet ona göre mahza bir sebkat ile geçip gitmiştir. Bu da sırf meşiete dayanmaktadır, yoksa bu ikisine illet değil. Rıza ve sahat (gazab), saadet ve şekavet olarak takdirin sebkat ettiğini, daha önce takdir ettiğini sadece ortaya çıkardılar.

İşte bu, onun sözünü açıklamada ve kesinleştirmede en güzel olarak söylenenidir. Bunu, en güzel ve mükemmel olanına hamletmesidir.

Ancak bundaki tevhide ve işleri Allah (cc)'ın meşietine vardırmaya gelince, bu da, Allah'ın dilediğinin meydana gelmiş olması, dilemediği şeyin de olmamasıdır. İşte bu iman bağının nizamıdır. Bununla beraber bu, tek başına yetmez. Çünkü amacı, rububiyet tevhidinin tahkiki yani gerçekleşmesidir. Halbuki bunu putperestler de inkar ediyor değiller. Ancak bunun arkasında bir başka durum yatmaktadır. İşte bu konu o konudur. Bu, ona giriştir ve ona delil getirmedir. Bundan ancak oraya varılabilir. Bu ise peygamberlerin davette bulundukları tevhid olmaktadır. Kitaplar bununla nazil olmuştur. Sevap ve ikap hep buna dayanmaktadır. Tüm şeriatler, tafsilatları ve hukuku hep buna dayalıdır. İşte bu, ilahlık tevhidi ve ibadet tevhididir. Zira insanlar için, gerek ilim bakımından, gerek amel yönünden ve gerekse hak açısından mutluluk ancak bunun ayakta tutulmasıyla sağlanır. Bu ise kulun Allah (cc)'ı herşeyden çok daha fazla sevmiş olmasıdır. Herşeyden daha çok O'ndan korkmalıdır. Herşeyden daha fazla O'ndan ümidvar olmalıdır. Böylece O'na ibadet ederken tüm sevgi, korku ve umut manalarıyla ibadet etmelidir. Allah neyi seviyor, neden hoşnud kalıyor, bunları bilecek ve yapacaktır. Çünkü bunlar peygamberinin diliyle şeriat kıldığı şeylerdir. Yoksa kulun heva ve arzusu ile istedikleri değil. Bunun özeti iki kelimedir: "Seni, senin murad ettiğin şeyle isterim." Birincisi: Tevhid ve ihlastır. İkincisi de, sünnete tabi olmak ve emre sıkı sıkıya bağlı bulunmaktır.

Amaç ise, bu konuda gaye olarak işaret ettiği nokta, tevhidi ef'al (fiillerin tevhidi)in kesinleşmesidir. Bu ise rububiyet tevhididir.

Ancak yaratmasında, emrinde, hükümlerinde, sevap ve ikabında sebep olarak ortaya koydukları ise telbise, karıştırmaya dayalıdır.

Bu,nefisten aleyhine olan bir telbistir. Halbuki Allah'ı, peygamberlerini, esma ve sıfatları bilenlere(âriflere) göre hiç bir şeyde telbis demek değildir.Bu ancak isimlerinin, sıfatlarının, hikmetinin, nimetlerinin, kudret ve izzetinin birer mazharı olmaktadır. Çünkü bu sıfatların ve isimlerin zuhuru aynı zamanda, bunların taalluk edeceği şeyleri de gerektirmektedir. Bunlardan o şeylerin eserleri ortaya çıkmış olacaktır. Bu da sıfatlar ve isimler için zaruiri olan bir durumdur. İlim, mutlaka kendisi için bir malumun olmasını gerekli kılar. O halde yaratıcılık ve rızık vericilik sıfatı yaratılanı ve rızıklandırılanı gerektirir. Ayni şekilde rahmet, ihsan, hilm, afv, mağfiret ve tecavüz gibi vasıflarda bunları gerektirir. Yani hükümlerin bağlanması, sevap ve ikap buna göre nasıl bir telbis olabilir? Bu şeyler taalluk edeceği şeyler değil midir? Bunlarda onların izleri (eserleri), sebepler ve vasıtaları ortaya çıkarır. Bunlar halkın (yaratılanın) emir ve mazhandırlar. Ki bunlar sadece apaçık hikmetlerdir, mucizelerdir, Rububiyetinin menşeinin konuşan şahitleridirler. Ayni zamanda kemalini, isim ve sıfatlarının sübutunu ortaya koyan şahitlerdir. Aslında kainat -ki o halkın, emrin mahalli ve isim ve sıfatların da mazhandır- o, bütün içindekilerle şahitler, deiller ve ayetler durumundadır. Allah (cc), bunlara bakmaya, yaratıcı varlık olarak kendisi için delil çıkarmaya çağırıyor.(1) Bu arada ilmine, hikmetine, rahmet ve ihsanına dayalı menfaatleri, maslahat ve hikmetleri içeren şeylerden de ibret almaya çağırıyor. Yine adaleti üzerine cezaları içeren şeylere davet ediyor. O kızar ve gazapta bulunur, istemez ve buğzeder. Birde sevdiği şeylere bağlı olarak ikramını ve sevaplarını içeren şeylere çağırır. Bunu sever ve bundan hoşnut kalır. Dolayısıyla kainat bütün içindekilerle birlikte mucizelerle, ayetlerle, şahit ve delillerle dopdoludur. Allah (c) burada hiç bir şeyi birbirine karıştırmak için yaratmış değildir. Ayni zamanda onu abes olarak ta yaratmadığı gibi, boşuna yaratmış değildir.

Aslında sebepler ve vasıtalar, illetler hep düşünenlerin hatırlamaları içindir. Dikkatle bakanların ibret almaları içindir. Delil isteyenlerin bilmeleri içindir. Nitekim Allah (c) şöyle buyurmaktadır:

"Elbette bunda anlayışlı olanlar için ibretler vardır" (Hicr,15/75)

Ayrıca Kur'an'ı Kerim'de bakıp ibret almaya ilişkin teşvik babında nice ayetler bulunmaktadır. Bunlar hakkında düşünüp tefekkür etmekle ilgili olarak nice deliller bulunmaktadır. Bir de bunlardan yüz çevirenlerin yerilmesine ilişkin nice ayet ve deliller. Aynı zamanda bunlara bakmayı ve bunlardan delil çıkarıp yola çıkmayı haber veren ayetler. Bunların hepsi peygamberlerin doğruluğunu gösteren bilgileri ve tanımayı öngördüğünü ortaya koymaktadırlar. Bir de kevni ayetler vardır ki, bunlar da Kur'an ayetlerini hep doğrulayıp durmaktadırlar.

Dolayısıyla bu eserleri buna bağlamak boşuna değildir. Ayıi şekilde bunların iktizalarının ve hükümlerinin bunların üzerine teretüp ettirilmesi de batıl değildir. Birde bunları bir vasıta olarak böylece arada göstermek ise kesinlikle bir telbis olayı değildir. Aksine bunlar Kemalinin, naatlarının ve sıfatlarının kemalinin bir gereği ve gerekçesi olmaktadır. Zira O'nun Rububiyeti, ilahlığı, mülk sahibi olması, sıfatları ve isimleri bununla bilinir.

Halbuki Allah (c), bunlara olan ihtiyacından ötürü bunları yaratmış değildir. Çünkü O her şeyden münezzehtir. Ayni zamanda mukaddes kemalinin bunlar üzerine tavaffuku(durması) nedeniyle de yaratmış değildir. Azlıktan dolayı bunlarda olabilecek çokluk için de değil. Aynı şekilde zilletten ötürü bunlarla Allah'ın bir izzet bulmak için de değil. Zira bunların hiç birisine, bu manada ihtiyacı olmadığı gibi, aksine O'nun kemali bunu gerektirmektedir. Bu itibarla dilediğini işler ve yapar, tasarrufta bulunur ve dilediğinde idare eder. O- Hamd olunandır, bu manada bilinen , zikrolunan ve ibadet olunandır. Böylece yaratıklarına kemalinin sıfatlarını ve cemalinin naatlarını tanıtır. İşte bunun içindir ki Allah (c) öylesine bir mahluk (yaratık) var etmiştir ki, bunlar O'na isyan ederler ve O'nun emrine muhalefetle karşı çıkarlar. Çünkü bu sayede melekleri, nebileri, Resulleri ve dostları (velileri) O'nun mağfiretinin, affının, hilminin ve mühlet vermesinin kemalini (üstünlüğünü) anlamış olurlar. Sonra da onlardan dileyenler kalpleriyle O'na yönelirler, böylece de O'nun keremi(ikramı) ve lütfu onun tevbesini kabul ile ortaya çıkar, O'ndan yüzçevirmesinden sonra tekrar ona dönmesi ile iyiliği ve ihsanı ona yönelir. Nitekim Rasulüllah (sav) şöyle buyurmuşlardır:

---

(1) Merhum kitaplarının konuları içinde bunu gerçekleştirmişti. Bu da sadece ibadet etmeye hak kazanmış bulunanlar üzerinde dönüp dolaşmaktadır.

"Şayet günah işlememiş olsaydınız, mutlaka Allah (c) sizi götürür (yok eder) yerinize günah işleyen bir toplum(kavim)getirirdi de bunlar Allah'dan bağışlanmalarını isterlerdi., Allah da kendilerini bağışlardı."

Şayet affedilmesi gereken ve bağışlanması icabeden sebep ve nedenler yaratılmamış olsaydı, o halde Allah (c) kimleri affedecekti? O halde affedilmenin kendisi için olan kul, affedilmiş bulunan kulun yaratılması, affedilecek olan günahın takdiri, kendisiyle affedilme sağlanacak olan tevbe... İşte bütün bunlar bizzat izzetin ve hikmetin gereği, Esma-i Hüsna'nın ve yüce sıfatların birer icabıdırlar. Bu itibarla bunlarda telbis denilen işleri birbirine karıştırma diye birşey yoktur. Mesela kainatların sebeplere bağlanması tıpkı sevap ve ikabın (cezanın) sebeplere taalluku gibidir. İşte bu bakımdan iki emr (iş) arasındaki şeyleri de "Menazil" kitabının sahibi eşit kabul etti. Bunlar bizzat ilahî hikmetin kendisi ve kemal-i ilahinin de gereğidirler. Tam hamdetmenin iktizası, izzetinin, kudretinin, mülkünün ve tüm şeriatlerinin de mazharıdırlar. Kaldı ki şeriatın kendisi tümü ile başından sonuna dek illetlere bağlı bulunan hükümlere taalluk ederler, hüccetlere dayanan yargılara, taata dayanan sevaba ve suçlara bağlanan cezaya taalluk ederler. O halde şöyle söylenebilinir mi? Aslında tüm şeriatler telbîs (işleri birbirine karıştırmak)'ten ibarettir. Acaba "telbis"i yazar hangi manaya göre tefsir edip yorumlamıştır?

Allah'a yemin ederim ki, Allah (cc) bu babdan ve böyle bir isimlendirmeden müstağnidir. Buna ihtiyacı yoktur. Yazar böyle yapmakla kitabı fesada uğratmış, değerini düşürmüştür..

İşte işin bu noktasında ilim ve sünnette derecesinin ne olduğu gözardı edilmemeli, sülûk yolunda ne yapılması gerektiğinde bunları, afetlerini ve illetlerini bilmelidir. Fakat onun tevhid-i ef'al ve tevhid-i rububiyyeti (fiillerde Rabbi bir tek tanıma ve Rab olarak bir tek bilme) noktasındaki arındırma amacı onu böyle bir noktaya getirmiştir. Buraya kendi inancını eklemiştir ki, o da, bu tevhid esasında "fena" denilince sülûkun gayesi ve ariflerin de son amacıdır, diye düşünmesinden meydana gelmiştir. Nitekim sünnete müntesip oldukları inancında olanlar bu hususta ona destek olmuşlardır. Ki bunlar sebepler noktasından kaderiyeyi de reddetmektedirler. Ancak bunların (sebeplerin) bunda kesinlikle bir etkisi yoktur, bunda bir gücü de yoktur ya da Allah, birşeyi bir şey ile yapar veya birşeyi birşey için yapmaz gibi. Bu bakımdan bunlar fiilleriyle ilgili olarak "ba" takısının (dilbilgisi açısından) sebep, "lam" edatının da illet için (dilbilgisi açısından) olduğunu inkar etmişlerdir. Bu bakından bunlar bu anlamda olan "ba" edatını yine dilbilgisi noktasından "muhasebe" manasında, bundaki "lam" edatını da "akibet lamı" manasında değerlendirmişlerdir. Bunun içindir ki şöyle demektedirler:

"Ateşle su ile ve demirle karşılaşılması halinde Allah (cc) yakma olayını, boğulma olayını ve yok olmayı işler, meydana getirir. Yoksa su ve demirin ikisi ile değil ve bu ikisinde olan bir güç ile de değil." O halde bizzat ateş ile, hava, toprak ve tahta arasında esas itibariyle bir fark da yoktur. İşte buna şunu ilave etmiştir: "Esas itibariyle kul fail değildir. O ancak bizzat münfaildir, işlenendir, yani kendisi üzerinde hükümlerin icra edilme yeridir. Kulda asıl fail yani işi yapan onun dışında biridir. Onu harekete geçiren başkasıdır. İşte buna göre biri kalkar ve kul için "O fail (yapan) ve hareket ettirendir" derse, bu bir telbistir, birbirine karıştırmadır.

İşte bu asıllar, hikmetleri ve sebepleri redde dayanan bir telbisi gerektirmektedir. Başkaları da onlara şöyle mukabele ettiler de, ellerini paramparça yaptılar, onların dış yüzlerine yöneldiler ve dediler ki: "Siz şefaatleri geçersiz kıldınız, sevabı, ikabı (cezayı) iptal ettiniz." Bu ifadenin dayanağı da şu olmaktadır. Asıl itibariyle kullar gerçekten faildirler. Bunların fiilleri gerçekte kendilerine nisbet edilmektedir. Doğrusu bu kimselerin kudretleri, iradeleri ve bunlara bağlı diğer şeylerin tümü bunların fiillerinde etkindirler. Bu itibarla bunların fiilleri, iradeleri ve istekleri (çağrışımları) doğrultusunda olmaktadır. İşte şeriatler, peygamberlikler, sevap verme ve cezalandırma olayı, hadler ve menedici unsurlar hep bu esasa göre konulmuş olmaktadır. Bu, Allah'ın insanları ve hayvanları (canlıları) üzerinde yaratmış olduğu fıtratı olmaktadır. Böylece siz, Allah'ın tefrik edip ayırdığı şeylerle Allah'ı (haşa) eşit tuttunuz. Halbuki Allah (cc) kesinlikle, muhtar (özgür) bir hareket sahibi olan ile, iradesiz olarak bir harekete bağlı bulunan arasındaki yapılan bir eşitlikten tümüyle uzak, berî ve münezzehtir. Kaldı ki ağaçların hareketleriyle ademoğlunun hareketleri arasında da bir eşitlik yoktur. Allah (cc), kullarının fiillerini, taat ve masiyetlerini kendi fiili kılmamıştır. Allah (cc) herşeyden münezzehtir. Aksine bunları gerçekten kullarına nisbet etmiştir. Aynı zamanda onları fail kıldığını da bildirmiştir. Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik" (Secde, 24).

Yine Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:*"Onları (insanları) ateşe çağıran önderler kıldık. Kıyamet günü onlar yardım görmeyeceklerdir"* (Kasas, 41).

Ariflerin efendisi de şöyle söylemiştir:*"Ey Rabbimiz, bizi sana boyun eğenlerden kıl...."* (Bakara, 128).

Halil İbrahim (as) şöyle demiştir:*"Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazı devamlı kılanlardan eyle..."* (İbrahim, 40).

İşte bu kulu kul yapandır. Kul, namaz kılan, oruç tutan ve tümüyle teslim olandır ve o, gerçek manada fail olandır, Allah (cc) onu fail kılmıştır. Allah'ın kendisini ona müyesser kılmasıyla onu yapandır. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"O, sizi karada ve denizde gezdirendir"* (Yunus, 22). İşte bu Allah'ın fiilidir. Gezmek ve yürümek fiili ise kulların fiilidir. İkamet (durdurmak) Allah'ın fiilidir, kıyam (durmak) ise kulların fiilidir. Konuşturmak fiili Allah'a aittir. Konuşmak ise kulların fiilidir. O halde nasıl olur da, fiiller, onların kendisiyle ayakta durduğu varlığa nisbeti, onların durumlarını gösteren sebepleri telbîs olarak değerlendirilebilir ki?

Şurası bilinen bir gerçektir ki, sebepleri ve illetleri ortaya koymayı kaldırmak, emri, nehyi, şeriatleri ve hikmetleri tatil etmektir, geçersiz kılmaktır. Hiç de sebeplerin yanında dura kalmak ve bunlar etkindir diye düşünmek, itikad etmek ise, bu konuda peygamberlere tabi olanlardan hiçbir ikamesinin, bu şeyler bizzat kendi başlarına müstakil ve bağımsızdırlar, dediklerini bilmiyoruz ki, bu görüşü savunanların görüşü red edilmesi ihtiyacı duyulsun.

Ancak insanlardan bir grup böyle söylemiştir ki, bunlar da Kaderiyye mezhebi bağlılarıdırlar. Bunlara göre hayvanın (canlıların) fiilleri kendilerine özgüdür. Allah tarafından yaratılıyor değildir. O'nun dilemesine de bağlı değildir. İşte bunlar hem sahabeyi, hem tabiini ve İslam önderlerini kendi kanlarına, kendi bid'atlerine ve kendi sapıklıklarına uydurmaya çalışanlardır.

Ehl-i Sünnet imamlarının açıklamalarında bunlar mecûsilere benzetilmişlerdir. Bunlar akla, fıtrata ve vahye dayalı nasslara aykırı davranmışlardır diye açıklamışlardır. İşin gerçeğini araştıracak olursan esasen telbis denilen işi bir birine karıştıranlar bunlardır. Kuvvelerde, tabiatlerde ve hükümlerde sebepleri inkar edenler yine bunlardır. Bu her iki fırka da hakkı ve batılı birbirine karıştırmışlardır.

Allah'ın peygamberlerini kendisiyle gönderdiği, kitaplarını indirdiği, kullarını üzerinde yarattığı ve onu akıllarına tevdi etmiş olduğu hak ise bu iki mezhep arasında yer alanıdır. Hidayet iki delalet (sapıklık) arasında yer alandır, istikamet (doğruluk) ise iki sapma arasında olanıdır.

Amaç ise, esas itibariyle Kur'an ve hatta Allah'ın diğer kitapları da, kevainin (kainatların) sebeplere, mekanlara ve zamanlara bağlı bulunduğu hususunu içermektedir. Yine maarifin((bilgililerin) vasıtalara, yargıların ve hüccetlere, hükümlerin ise illetlere bağlı bulunduğunu, aynı şekilde intikamların cinayetlere, sevapların da taata bağlı bulunduklarını tazammun etmektedir. Şayet bu bir telbis (işleri birbirine karıştırma) ise bu takdirde vahiy, şeriat ve ilahî kitaplara da telbîs denilen şey avdet etmiş olur.

Evet. Telbîs, bu şeyleri birbirleriyle bağlılıkları kendi adlarına bağımsız olarak vardır, diye zannedenlere göre; dikkati sebeplerin müsebbibinden çekmeye, hüküm ve illetleri ortaya koyandan uzaklaştırmaya götürür. Şayet o kimsenin amacı, bunlara bu iş karışık gibi geldi de, böylece doğruyu bulamadılar ise, Allah (cc) bu hususta bunlara yardımcı olanları uzaklaştırsın ve onları savunanları da engellesin. Zira bunlar dört ayaklı hayvanlardan da sapıktırlar.

Şayet amaç, hükümleri, sebepleri ve illetleri var kabul edenler ve buna göre Allah'ın hüküm ve şeriatını bu esaslar çerçevesinde buna bağlı kılanlar ise, Allah'ın onları indirdiği ve koyduğu yere indirip koymak ise, bu da kendilerine bir karışıklık gibi görülür ise, biz bu hususta Allah'ın dinini olduğu gibi kabul edenleriz. Bunun adına telbis konsa da biz öyleyiz. Aynı şekilde adına cebr koysalar da biz kaderin varlığını kabul edenleriz. Biz sıfatların varlığını ve isimlerin hakikatini -buna tecsim adı verilse de- kabul edenleriz ve bu esasa göre dini kabul edenleriz. Bizim için ciheti kabul ediyorlar dense de biz, Allah'ın semalarının üstünde arşının üzerinde olan yüceliğini kabul edip böylece dini kabul edenleriz. Aynı şekilde O'nun yüce yüzünün varlığını ve iki elinin açık olduğunu da din olarak kabul edenleriz. Başkaları buna terkip diye isim verseler bile. Başkaları nasb diye isimlendirseler bile biz Resulullah (sav)'ın ashabını sevme anlamında dindarlarız. Biz yine din olarak inanıyoruz ki, O mükellimdir ve mütekellimdir. Gerçek anlamda konuşur, ona muhatab olan O'nu işitir. Nitekim, O, kıyamet gününde gerçek manada çıplak gözle açıktan açığa görülecektir. Bu inanca teşbih adı verilse de biz böyle inanmaktayız.

Allah Allah!... Şaşmamak elde değil. Bütün kainatta olanlar sebeplere bağlı bulunmamakta mıdırlar? Yine her zaman ve vakitte takdir buyurduğu şeyleri tayin ettikleri zamana kadar götüren Rabb Allah değil midir? Onlar için sebep kıldığı şeyler ile onları ortaya çıkaran değil midir? Yine onlar için tayin ettiği zamanları, mekanları ve aynları yerlerine göre tahsis eden değil midir? Ölçüleri takdir buyuran Allah (cc) değil midir? Kendisiyle bunları ortaya çıkardığı sebepleri var eden değil midir? Takdir ettiği tüm ölçülerin kendisinde sona erdiği varlık değil midir Allah? Yine var olmasını istediği şeyler için illetler ortaya koyan O değil mi? Aynı şekilde sebepler için daha başka sebepler yaratıp, bunların birbirleriyle çelişmesini ve müdafaa etmelerini sağlayan O değil mi? İşte bu, o şeyin eserlerini iktiza ettirir ve o şey, bunun engellenmesini gerektirir. Kısaca birinin istediği şeyin zıddını diğeri talebedebilir. Bütün bunları var eden kim?

O halde halkı (yaratılanı) ve emri bu esasa göre terettüp etmiş değil midir? Bunları imtihan, deneme ve kulluk mahalli kılan değil mi? Bunlar iki dünyanın yani cennet ile cehennemin imarı olarak dayandıkları sebepler, illetler ve hikmetler değiller midir? Ayrıca şunu söylemeye de gerek duymuyoruz: "Sebepleri yaratan ve illetleri de ortaya koyan O'dur." Çünkü böyle birşeyi zikretmek, apaçık olan birşeyi açıklamak kabilindendir ki, bunu da ancak Allah'ın en cahil yaratıkları anlayamazlar, iman ve marifetten nasibi gerçekten de kıt olanlar anlayamazlar.

Kaldı ki Kur'an-ı Kerim ta başından sonuna dek, peygamberlerden ve ümmetlerden haber verdiği kıssalarında, haberlerinde, emir ve nehiylerinde, menettiği şeylerde, sevap ve cezalandırmada herşeyi sebeplere, illetlere ve hikmetlere bağlı kılmıyor mu? Bilgileri vasıtalara, yargıları hüccetlere, ukubat ve mesubatı cinayet ve taatlere bağlı kılmıyor mu?

Bu, risaletin de gereği değil midir? Hakk olan Melik'in ve apaçık hikmetin bir icabı değil mi?

Evet. Bütün bunların mercii ve kaynağı ilahî meşiet (dileme)dir ki bu da onun ilahî hikmetine, rahmetine, adaletine, maslahatına ve ihsanına uygun bulunmaktadır. O'nun eşyayı yerli yerine koymasına, onları yine yerli yerine yerleştirmesine uygun bulunmaktadır. Herşeyden münezzeh olan Allah (cc) onlara bu yerleri ve değerleri, nitelikleri ve değerleri koymuştur. O halde burada herhangi bir şekil ve yönden hiçbir vakit bir telbis, işi birbirine karışmış görme olayı yoktur. Esas telbis yoktur. Esas telbis (işleri birbirine karıştırarak görme olayı) sebepleri asıl yerlerinden, konularından çıkarıp almak ve onları ilga etmekle olmaktadır veya onları yerli yerince koymamaktadır. O sebepleri müsebbibinden ve koyucusundan uzak görmekle meydana gelmektedir. Muvaffakiyet ise Allah'tandır.

Yazar diyor ki: "İkinci telbis, gayret ehlinin, vakitleri ve kerametleri gizlemek suretiyle bu konularda meydana gelen telbistir."

Burada "telbis" ifadesini mutlak olarak zikretmesi, birinci dereceye göre çok daha iyidir. Zira bu ikinci derecedeki telbis, kulun fiiline racidir. Halbuki birinci derecedeki telbis ise rabbin fiiline raci bulunmakta idi. Bundan ötürüdür ki, birinci derecedeki telbis gerçekten şeni (iğrenç) bir isimlendirme oldu. Buna Rabbimizin:

"*Onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürdük*" (En'am, 9) ayetiyle örnek getirdi. Yani bunun Allah hakkında mutlak olarak zikredilmesinde ürpermeyesin. Çünkü burada o kendi zatına bunu mutlak olarak itlak etmiştir. Şimdi sen buradaki inceliği sezmişsindir.

Amaç şudur: Kul, Allah'a karşı olan ihlasını ve samimiyetini doğruluğunu ve muamelesini güçlendirir. Öyle ki halktan hiçbir kimsenin onun Allah ile olan durumunun ve Allah yanındaki makamının ne olduğunu bilmemesini ister. O hallerini o denli gizli tutar ki, başkalarının şaibelerinin buna karışmasından korkar. Aynı şekilde durumlarını ve nefeslerini o denli gizli tutar ki, başka müdahalelerden endişe duyar. Nitekim bazılarını ağlamak tutar ve bunu da engelleyemeyince şöyle der: "La ilahe illallah" ne acı hastalıkmış! Sadık olan kimse şayet vecde kapılır ve bu hali sürer, aşk ve arzudan ötürü kalbinden bu yakıcı aşk harekete geçerse, bu hal onu mümkün olduğunca sükûna götürür. Eğer bu hal galebe çalarsa, acı ve elemi ortaya döker, böylece Allah (cc) yanında olan durumunu örtmeye çalışır. Tıpkı Hz. İbrahim Halil (as)'in kavmine kendisini hasta olduğunu göstermesi gibi. Zira o böylelikle kavminden uzak kalmayı istiyordu. O bu varid (gelen) şey ile ve bu hal ile batıl ilahlara döner. Böylece onları paramparça etmek ister.

Sadık olanlar, manaların gizlenmesini ve deavîden (sebeplerden) uzak durmayı bilirler. Onların dış halleri insanların dış halleri gibidir. Kalpleri ise Allah (cc) ile beraberdir. Hiçbir an olsun O'ndan asla sağa ya da sola dönüp bakmazlar. Onlar bir vadidedirler, diğer insanlar ise bir başka vadide.

Şeyh'in, "Gayret ehlinin, vakitleri gizlemek suretiyle o vakitleri karıştırması" ifadesine gelince, şöyledir: Bu kimseler vakitlere baskın çıkmaya çalışırlar. Ki bununla Allah'a kulluk etmek isterler. Onların böylece insanlara zarar vermelerini önler. Şayet başkaları bu hallerini bir kasıt olmaksızın öğrenecek olurlarsa, iş ortaya çıksın, açıklansın, isterlerse, bu onların yollarını zedelemez. Böylece meseleyi reddetmeye ve inkara kaçmazlar, halden şikayete yönelmezler. Aksine durumu açıklamaktan ve inkardan uzak tutmaya gayret gösterirler.

Yine şu ifadesi: "Kerametleri de gizlemek suretiyle..."

Yani onlar bu kerametleriyle insanlara gözükmemeye çalışırlar. İnsanların bunu öğrenmesini istemezler. Bunu aleyhlerine bir durum olmaması için gizli tutarlar. Şayet bunu açıklamada ve ortaya koymada bir maslahat ve yarar, tercihe şayan bir durum var ise, yani bir hüccet için veya bir ihtiyaç için ortaya koyarlar. Onlar, bu kerameti bir şeyin iptali için bir hüccet olarak ancak açıklarlar veya bunu gerekli kılan bir ihtiyaçtan ötürü açıklarlar.

Yine şu ifadesi: "Telbis mekasip ve sebeplerledir." Dış olayların şahitlere ve mekasibe (kazanılar şeylere) bağlı kılması, kör gözlere ve hasta akıllara bir telbistir" ise şöyledir: Adı geçen "telbis" ancak az gören gözlere olur, yani duyuları zayıflamış olanlara göredir. Bir de "hasta akıllara göre" ki bu da haktan sapmış olup, herhangi bir hastalık nedeniyle hakkı idrak etmeyenlerdir.

Şeyh'in, "Akide, sülûk ve muayene bakımlarından tahkiki tashih etmek" sözüne gelince şöyledir: Aslında bu taife; gözü hasta olanlara durumlarını ve kerametlerini onlara gizlemek suretiyle karışık göstermektedirler. Bununla birlikte bunlar hem itikad, hem sülûk ve hem muayene bakımlarından tahkiki ayakta tutmaktadırlar. Zira bunlar Hakk'a itikad etmişler, amaca götüren yola girmişlerdir. Bunlar murakabe ve şuhud ehlidirler.

Şeyh'in, "Bu taife işi birbirine karıştırmalarında (mülabeselerinde) tefrika ve sebepler ehli üzerlerinde Allah'tan bir rahmettirler" sözü ise şöyledir:

Bunlar, bu kimseler üzerinde iki bakımdan rahmettirler. Birincisi bunlar gafiller arasında Allah'ı zikretmektedirler, onların arasında bunlar sebebiyle Allah, bunlara rahmet etmektedir. Bunlar öylesi bir toplumdur ki, onların yanında oturanlar onlarla şifaya kavuşamazlar.

İkincisi ise, bunlar o kimseleri gafletlerinde bırakmazlar. Aksine onlara hep nasihat ve öğüt verip dururlar. İyiliği onlara emrederlerken,kötülükten de onları menederler. Onları Allah'a davet ederler. Böylece onlara merhametli davranırlar. Onlar sebebiyle dünya ve ahiret mutluluğunu elde ederler. Bunlar halka karşı ilmin ve şeriatın hükmüyle tasarrufta bulunurlar. Bunların durumları ve makamları bunlarla Allah arasında özeldir.

Yazarın "Üçüncü telbis, alem üzere temkin ehlinin telbisidir ki, sebepleri birbirine karıştırmaları nedeniyle bunlara merhametle davranırlar, aleme geniş davranırlar, fakat iman ehline değil. Bu derece, peygamberlerin derecesidir. Sonra bu derece Rabbani imamların (önderlerin) ve liderlerin derecesidir ki, bunlar cem vadisinden doğmuşlardır ve onun pınarına işaret ederler" sözüne gelince:

Bu da birinci tarzdaki gibidir. Yani lafzı inkar olunanlardan ve sonsuz bir şekilde mutlak inkar olarak görülenlerdendir. Burada iman ehlinin görevi bu çirkin lafzı ortadan silip kaldırmaktır. Bunu tüm peygamberler için mutlak kılmaktır. Acaba mü'minlerin kulakları, peygamberlerin insanlara herhangi bir şekilde telbis yaptıkları, işi birbirine karıştırdıkları hususunu duymaları için böyle birşeyi nasıl alabilir? Allah'ı takdis ve tenzih ederim ki bu pek büyük bir bühtan ve iftiradır. Özellikle de resuller -Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun- insanların birbirlerine karıştırdıkları şeyleri açığa vurup ortaya çıkarmışlardır. Halbuki tağutları onlar için herşeyi birbirine karıştırmıştı. Onlar adına açıklamalar, deliller getirmişlerdi, şeytanları da aynını yapmıştı. Ancak peygamberler bütün bu karışıklıkları temize çıkarmışlardır. İnsanlar büyük bir lebs içinde idiler.

Peygamberler beyan (açıklama) ile geldiler ve onu ortaya çıkardılar. İnsanlar büyük bir cehalet içinde idiler.

Peygamberler yakîn bilgi getirdiler de cehli yok ettiler. İnsanlar büyük bir küfür içinde idiler.

Peygamberler irşad ile gelip o küfrü iptal etiler, geçersiz kıldılar.

Esas itibariyle yazar peygamberlere iman etmenin makamı ve onlara saygı yönünden insanların içinde bunu isbat yönünden kabullenenlerin en eskisidir. Ancak bu konu başkaları tarafından birbirine karıştırıldığı gibi, onun tarafından da karıştırılmıştır. (1) Allah (cc) bizi de onu da bağışlasın ve bizi de onu da ikram evinde toplayıp bir araya getirsin.

---

(1) İmanda sabit kadem olan ve ilimde rusuh sahibi bulunan biri bunları karıştırabilir mi? Allah'ı takdis ve tenzih ederiz.

Kendisi temkin ehlinin peygamberler olduğunu ve bunlardan sonra ise imamların geldiğini açıklamıştır. Bu dereceyi de onlar tarafından telbis diye değerlendirdi. Sonra da buna şu açıklamayı geçtirdi. Buradaki telbis (işleri birbirine karıştırma), merhametten gelen ve aleme karşı bir genişletme (hoşgörü) telbisi diye yorumladı. Burada amacı, onların onlara emretmesi, onlara merhametlerinden ötürü, sebeplerin verilmesiyle ve bunlara işi geniş göstermekle müsamaha ile olmuştur. Halbuki bununla beraber bunlar biliyordu ki bu gibi şeyleri yaratmada, rızık vermede, fayda ve zarar getirmede, vermede ve menetmede etkin değildirler, bunların tesiri yoktur. Aksine bunlarda tek müessir Allah'tır. O yaratır, rızık verir, zarar ve yarar sağlar, hem verir ve hem engeller. Ancak bunlar insanların işin bu yönünü anlamaktan ve idrakten ve bunu gerçekleştirmekten aciz olduklarını bildiklerinden, işi onlara karışık gösterdiler ve onları sebeplerle örttüler. Bu da onlara merhametlerinden, onlara müsamahakar davranmalarındandır.

Bu derece rahmet ve genişleme yönünde geriye dönüşü içerir. Aynı zamanda bu, sebeplere iltifattan da ilgiyi keser, bununla birlikte tecrid (soyutlama) ve tevhid noktasından vukufu gerektirir.

Yazarın: "Kendi nefisleri için değil" sözü ise şöyledir: O, onlara ihsan olarak ve kendilerine de geniş tutarak sebeplere bağlı olmak suretiyle emreder. Yoksa emredenin hazzı ve şansı için değil. Aynı şekilde menfaatin kendisine yönelmesi için de değildir. Aksine mahlukata ihsanı amaçlamaya yöneliktir. Bir de onlara yarar sağlansın içindir. Bu, anlam olarak daha yaklaşık bir mana olmaktadır. Bununla birlikte düşünebilenler için bunda arzu ettiğini bulabilir. Esas itibariyle başkasına bir maslahata dayalı olarak emreden ve onun menfaatini isteyen kimse,öncelikle kendisinden işe başlar. Evvela onun kendi şahsına yararı vardır. Dolayısıyla kendi maslahatının, emrettiği kişinin maslahatından önce gelmesi gerekir. Kendi nefsine olan ihsanı, temelde başkasına ihsanı amaçlamıştır. Zira o başkasına ihtiyaç duyan bir fakirdir. Halbuki bizzat Allah (cc) zatı yönüyle başkasına muhtaç değildir. O Allah ki, herhangi bir karşılık beklemeksizin yaratıklarına iyilikte bulunur. Fakat mahluka gelince o mutlaka karşılık bekler ve fakat beklenen karşılıklar farklı farklıdır. Allah'tan herhangi bir karşılık bekleyenler ise muhteliftirler.

Yine yazarın "Kendi nefisleri için değil" sözünden amaç, mutlak manada değildir. İlahî bir eserde şöyle denilmektedir: .

"Tüm ademoğulları seni kendileri için isterler, ben ise seni senin için isterim."

Yine, "Sonra da bu derece rabbanî imamlar içindir ki, bunlar cem' vadisinden gelmişlerdir" sözü ise şu manadadır: Yani bunlar cem'de fani (yok) olanlardır. Fani olmalarından sonra beka içinde meydana geldiler. Bunun böyle olması ise kendilerinin cem' vadisinden gelmiş olmalarıdır.

Yazarın "ayne'l-yakînden işaret edenler" sözü de şu manadadır: Bunlar bilimsel noktadan değil, yani meseleyi ilmî açıdan değil, kaynağından işaret edenlerdir ki, bu işaret ise kaynağı itibariyle değişiktir. Yani bilgi yönünden işaret, keşif yoluyla işaret, görerek işaret ve bizzat kaynağa inerek işaret olarak değişir.

Öğrenmiş olduğun gibi bu bölümün temeli sebeplerin ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bir de bu sebeplere iltifat etmemeye ve buna vakıf olmamaya dayanmaktadır. Dolayısıyla yazar bu konuya "telbîs" adını vermiştir.

Biz de şöyle diyoruz: Din, sebeplerin kanıtlanmasıdır, bunlara vakıf olmaktır. Bunlara dikkat etmek ve bunlara gereken önemi vermektir. Çünkü bunsuz din olamaz. Nitekim hakikat de buna bağlıdır. Hakikat ve şeriat her ikisi de temel olarak sebeplerin isbatına dayalıdırlar, yoksa sebeplerin ortadan kaldırılmasına değil. Biz bunlara vakıf olmayı da inkar ediyor değiliz. Zira bunlara vakıf olmak ise her bir müslümana farzdır. Kişinin müslümanlığı ve iman sahibi olması ancak bununla tamamlanabilir. Allah (cc) ise bize bunlara vakıf olmayı emretmiştir. Yani bu şu demektir. Sebepler bulunduğunda biz hükmü ortaya koyarız. Sebepler olmadığı zaman ise kabul etmiyoruz. İşte biz bu sebeplere dayanarak kevnî olan hükmünü ortaya koymaktayız. Bunu göz önünde bulundurarak bizim sebepler üzerinde durmamız ise bizzat hakikatın ve şeriatın gereği olmaktadır. Herhangi bir canlı için bu dünyada sebeplere vakıf olmadan yaşayabilir mi? Böyle olması halinde rahmetinin düşeceği nokta ve damların varacağı yer nasıl fayda sağlayabilir? Ki bu sayede bol otlak olan yerde otlasın da kuraklığa yakalanmasın, aralarında barış olsun da savaş olmasın. Nasıl olmasın ki,havada teneffüsü, hareket etmesi, işitmesi ve görmesi, gıdası, duası, doğru yola iletilmesi, mutluluğu ve felahı ve bunları lağvetmekten ibarettir. Her iki dünyada da en mutlu insan, kişiyi her iki dünya maslahatlarına ulaştıran sebepleri en güçlü olarak bağlanandır. Her iki dünya da mutsuz insan ise, bu iki dünyaya ilişkin sebepleri en çok geçersiz kılıp değer vermeyendir. Sebepler esas itibariyle emir ve nehyin,sevap ve ikabın, başarı ve hüsranın mahallidirler.

Sebepler ile Allah bilinip tanınır, bunlarla Allah'a ibaret olunur, bunlarla itaat olunur, yaklaşanlar da ancak bunlarla yaklaşabilirler. O'nun velileri ise, onun cennetine ve komşuluğuna ancak O'nun rızasını elde etmek suretiyle erişirler. Bu sebeplere dayalı olarak taraftarları dini başarı elde eder ve bununla onun davetini ayakta tutarlar. Bu sebeplere dayalı olarak peygamberlerini ve şeriatlerini göndermiştir. Yine bu sebeplere dayalı olarak insanlar iyi ve kötü diye ikiye bölünmüşlerdir. Hidayette ve sapıklıkta diye bölünmüşlerdir. O halde bunlara vakıf olmak, bunlara değer ve önem vermek, bunlara dikkat etmek şeriat bakımından vacip (farz)dır. Nitekim bu, değer itibariyle de böyle olmaktadır. O halde sakın perdesi kalın olanlarıdan olma. Kalbi katı olanlardan olma. Zira böyleleri şöyle derler: Bunlar meydana getirmede ve etki etmede bağımsızdırlar diye inananların durmaları gibi durmayız. Bunlar bu şeyleri Allah (cc) dışında rabler edinmektedirler. Şayet bunlardan birisinin bunu savunduğunu görürsen, bunların rabler olduğunu ve Allah ile birlikte ilahlar olduklarını, yaratmada da bağımsız olduklarını sananları görürsen, ya da o işe o sebeplere dayandırmada bunlar Allah'a yardımcıdırlar veya O'na ortaktırlar diye görecek olursan, senin bunlara karşı tutumun, derhal onların derilerini paramparça et, onlara düşmanlık göstermede gücün nisbetinde Allah'a yaklaş. Şayet böyle olmazsa bu inkarın anlamı, Allah'ın var ettiklerinin yanında ne anlamı olabilir? İtibar ettiği şeyleri ortadan kaldırıp lağvetmenin ne manası olabilirdi ki? Gerçekleştirmiş olduğu şeyleri heder etmenin manası ne olabilirdi ki? Ortaya koyduğu şeyleri silip süpürmenin ne manası vardı ki? Yazdıklarının silinmesininn manası ne olurdu ki? Görev verdiklerini görevden almasının manası ne olabilirdi? Şayet, sen onu ilahlık rütbesinden aldığını iddia edecek olursan -Allah'ı takdis ve tenzih ederim- kim bu rütbeye yükselirse, senin gayretin de onu o rütbeden almandır.

Allah Allah!.. Kelam ve tasavvufçulardan ne de cahil kimseler varmış!.. Ki bunlar kendilerince tevhidi tahkik derecesine getirmemişlerdir, sadece yaptıkları onu lağvetmek ve silip ortadan kaldırmaktır. Tamamen onu geçersiz kılmak olmuştur. Allah (cc) mahlukat için herhangi bir güç ve tabiat yaratmadığı gibi, aynı şekilde bunu gerektiren bir iç güdü, istek de yaratmamıştır, Aynı zamanda ateş için bir ısı ve yakıcılık da yaratmamıştır. İlaçta hastalığı giderici bir güç de yine yaratmış değildir. Aynı zamanda ekmekte doyuruculuk gücünü de koymamıştır. Yine suda susuzluğu gideren bir kuvvet de vermemiştir. Gözde görme, burunda koklama, zehirde öldürücülük, demirde kesicilik gücünü yaratmış değildir.Kesinlikle Allah (cc) birşeyi bir şeye bağlı olarak yaratmış değildir. Aynı şekilde bir işi işlemeyi, diğer bir işi işlemeye de bağlı kılmış değildir.

İşte bu, onların çevresinde dönüp dolaştıkları tevhidlerinin amacıdır. Onlar bunu kesinleştirmede ve isbatta aşırılığa gitmişlerdir.

Allah'a yemin ederim ki, aklı başında olan kimseleri bu hal güldürmektedir. Düşmanlar da buna sevinmektedirler. Bir de peygamberlere düşmanlık gösterenlere yol göstermiş olmaktadırlar. İslam'a ve Kur'an'a karşı en büyük cinayetleri işlemişlerdir. Buna rağmen derler ki: "Biz Allah'ın ve Resulü'nün yardımcılarıyız ki, Allah, İslam ve peygamberlerinin düşmanlarını kırmakla görevliyiz. Yine Allah'a yemin ederim ki, bunların bu ifadeleriyle tek kırdıkları şey ise dindir. (1) Bu dine batılları musallat kılmışlardır. Denmiştir ki: "Ancak senden ve cahillerle dost olmaktan Allah'a sığınırım. Çünkü o, infiale gelir de sana zarar verir."

Nerede vakıf olmakla emrolunmuş isen, orada sebeplerle birlikte kal. Ne zaman da ayrılmakla emrolunursan, yine sebeplere dayalı olarak ayrıl. Nitekim İbrahim Halil'in ayrıldığı gibi ayrıl. Çünkü o da mancınık yolunda bu yolda idi. Hz. Cebrail (as) bu esnada kendisine en güçlü sebepleri sundu, O da buna şöyle cevap verdi: Senin buna bir ihtiyacın var mı? O da şöyle cevap verdi: Fakat sana gelince yok.

İşte burada bu sebeplerle dönebildiğin kadar dön. Ancak gücün iki elinde olan Allah'a dönerek bak. Bir de bu şeylere, kendisine birşeyler emrolunan ve infaz etmesi gereken kul gibi dön ve bak. O şeylere kesin olarak gözünü dik de bak. Ona nasıl uyulması gerekiyorsa öylece riayet et. Onda kaybolma ve onda yok olma, aksine onlara dikkat et. Onları, Allah'ı o sebepler için nasıl inzal etmiş ise o rütbe ve derece içerisinde bak. Şunu bil ki senin o sebeplerin müsebbibini kaybetmen, kulluğunun bir eksikliğidir. Aksine kelam denilince, mabudu görmen, bir de ona karşı kulluğunu yerine getirdiğini görmendir. Aynı zamanda senin varlığının sebebinin o olduğunu bileceksin. Kendin olmadığını da anlayacaksın. Yani O'ndandır, senden değil. Allah'ın gücü ve kuvveti sayesinde olmaktadır, yoksa senin gücün ve kuvvetinle değil. Sen ne zaman bu esastan dışarı çıkarsan iki çarpıklığa düşersin. Mutlaka bu ikisinden biri senin için var demektir. Ya sen zatını kastetmenden ötürü bu sebepleri kaybedersin, bu da dikkatinin zayıflığı ve gafletinden ileri gelir, ilminin ve marifetinin kısırlığından olabilir. Ya da o sebeplerden istemen sebebiyle kaybolmandır ki, bunlara dönüp iltifat etmezsin.

Kemal ise, Allah'ın seni her iki sapma olayından korumasıdır. Böylece kulluğu düşünebilen bir kul olarak ve mabuda bakarak kalırsın. Allah yardım edendir. O'na tevekkül edilir. O'nun gücü ve kuvveti üzerinde de hiçbir güç ve kuvvet yoktur.

---

(1) Din -Allah'a hamdolsun ki- Allah'ın hıfzı ile Kitap ve Sünnetteki asıllarıyla mahfuzdur. Ancak onu kendileri için kırdılar ve düşmanlarına uzattılar.

VÜCUD BABI

Şeyhülislam diyor ki:"Allah (cc) Kur'an'da "vücûd" ismini bizzat kendi zatına açıkça birçok yerlerde itlak etmiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"... Allah'ı çok bağışlayıcı, çok merhametli bulur" (Nisa, 110)

"... elbette Allah'ı tevbeleri (daima) kabul edici ve çok merhamet edici bulurlardı" (Nisa, 64).

".. ve yanında Allah'ı bulur" (Nur, 39).

Vücud, bir şeyin gerçeğini elde etmektir. Bu da üç manaya gelen bir isimdir.

Birincisi, ledünnî varlığı (vücudu)dır. Bu da sadece seni hakkı doğru olarak görmeyi gerektiren şahit ilimlerden uzaklaştırır (keser).

İkincisi, hakkın varlığı, ayn'ın varlığıdır ki, bu da işaretleri caiz görmekten uzaklaştırır.

Üçüncüsü, izmihlal (yok olma) makamının varlığıdır ki, varlığın o şeyde ilk olmakla kaybolmasıdır."

Bu bahis, kavmin (sufiyenin) bu konuda kollarını sıvadıkları bilgi bahsidir ki, bu aynı zamanda amaçladıkları şeydir. Hiç şüphesiz bunlar doğru bir manayı kastetmişlerdir. Bununla da "varlık (vücud) ismini demek istemişlerdir. Bu ayetler ve benzerleriyle kendileri için delil getirmişlerdir. Ancak bu ayetlerde geçen "vicdan" (bulma) ve "varlık" ifadesi onların kastettikleri manada değildir. Bu ayetlerde geçen "vicdan" (bulma) ifadesi "istenileni elde etme" manasındadır ki, bu da bir isme veya sıfata taalluk etmektedir. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Onlar, kendilerine yazık ettikleri zaman sana gelip Allah'tan bağışlanmasını dileselerdi, peygamber (zatın) da onlara mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı tevbeleri (daima) kabul edici ve çok merhamet edici bulurlardı" (Nisa, 64).

Bu, onların Allah'ın mağfiret ve rahmetini kazanmaları sebebiyle kayda bağlı bir varlık anlamındadır. Nitekim Rabbimizin şu ayeti de bu manadadır:

"Kim bir kötülük yapar, yahut günah işleyerek kendine yazık eder, sonra da Allah'tan af ve mağfiret dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı, çok merhametli bulur" (Nisa, 110).

Bunun manası, o kimse, Allah hakkında zannettiği af ve bağış kendisi adına Allah tarafından olabilir. Yine şu ayet de bu manadadır:

"*... ve yanında Allah'ı bulur. O da onun hesabını tam verir*" (Nur, 39).

Bu da kafirin amelleri yüzünden Allah nezdinde hesap görürken, O'nu görmesi (bulması) dir. Yoksa burada sözü edilen vücud, tasavvufçuların (vahdet-i vücutçuların) sözünü ettikleri vücud değildir. Nitekim Ademoğlunun bilinen şu sözü de böyledir:

"Beni iste, bulursun. Beni bulduğunda ise herşeyi bulabilirsin. Eğer kaybedersen herşeyi kaybedersin. Ben sana herşeyden çok daha sevimliyim." Nitekim şu hadis de bu manadadır.

"Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim." Nitekim israiliyattan olan şu ifade de böyledir:

"Hz. Musa (as) şöyle dedi: Ey Rabbim! Seni nerede bulabilirim? Şöyle buyurdu: Benim rızamı kazanmak için kalbi kırık olanların yanında bulursun." Aynı zamanda şu sahih hadis de bu manadadır:

"Allah, kıyamet gününde şöyle buyuracaktır: Ey kulum! Senden yiyecek istedim, niye beni yedirmedin? O da şöyle cevap veriyor: Ey Rabbim! Sen ki alemlerin rabbisin, seni nasıl yedirebilirim? Allah da: Bilmiyor musun ki filanca kulum senden yiyecek istedi, fakat sen onu doyurmadın. Onu doyursaydın, onu mutlaka yanımda bulurdun, buyurdu. Ey kulum! Ben senden su istedim, ancak sen bana su vermedin. Kul, ey Rabbim! Sana nasıl su verebilirim ki? Sen alemlerin Rabbisin. Allah da şöyle buyurdu: Falan kulum senden su istedi de, sen ona su vermedin.Şayet ona su vermiş olsaydın, mutlaka onu benim yanımda bulurdun. Ey kulum, ben hastalandım da, beni ziyarete gelmedin. Kul da der ki: Ey Rabbim! Sen tüm alemlerin Rabbi iken ben seni nasıl ziyaret edebilirim? Allah da şöyle buyurdu: Falanca kulum hastalandı da sen, onu ziyarete gitmedin, Şayet sen onun ziyaretine gitmiş olsaydın, mutlaka beni onun yanında bulurdun."

Şimdi Allah'ın yedirme ve içirme konusundaki şu sözüne dikkat et: "Bunu benim yanımda bulurdun." Ziyaret konusundaki ifadesinde ise: "Beni onun yanında bulurdun." Şimdi bu ifadelere dikkatini çekmek isterim: Allah (cc), son cümlede: "Bunu benim yanımda bulursun" diye söylemedi. Burada hastaya ne derece yakın olduğunu bildirmek ve ifade etmek için söylenmiştir. Allah (cc) onun yanındadır. Çünkü o hasta düşkündür, halsiz ve çaresizdir, kalbi kırıktır, Rabbine muhtaçtır. İşte bütün bunlar Allah'ın o kulunun yanında olmasını gerektirmektedir. İşte işin bu yönü, Allah (cc) halkından ayrı olarak arşının üzerinde, semaların üstündedir ve o bununla birlikte kulunun yanındadır. Kulun rabbini bulması, O'na erişmiş olmayı kazanmasıdır.

İnsanlar da üç kısımdırlar: Salik (yolcu), vasıl (erişen), vacid (bulan). Eğer bana bir örnek göster dersen, bu konuda ve vücudla ilgili olarak vasıl olmanın (erişmenin) manası nedir anlayayım, diyecek olursan, ben de şöyle cevap veririm:

Eğer sana filan yerde şu kadar büyüklükte bir hazine var, kim onu elde eder veya ondan bir kısmını elde ederse, dünyada hiçbir şeye ihtiyaç duymaz, onda fakirlik, yoksulluk ve yokluk kaybolur gider diye bir haber ulaşırsa, hemen oraya gitmek için can atar. Bu arada hazırlanmaya başlar. Oraya gitmeyi başardığında hazineyi elde etti, fakat evine dönmeyi başaramadı. O hazine henüz onun yanındadır, fakat o eve gidememiştir. İşte bu kimse istediğine erişmiştir ve fakat bulamamıştır. İşte yolda olan kimse saliktir. İstekten geri duran ise onu elde edemez. Hazineyi alan ise -hazine yanındadır ve evindedir- işte bu kimse de bulmuştur (vacid). İşte bu taife bu sözün çevresinde dönüp durdular. Tüm işaretleri de bu çevrede döndü. Bunlara göre tevacüd işin başlangıcıdır. Yani kendini vecde sokmak henüz yenidir. Vacid ise vasıtadır. Yani bulan aracıdır. Vücûd ise bu işte sondur.

Bunun anlamı şudur: O kimse başlangıçta vecde girmeye zorlanır. Bu, o kimse vacid (bulan) derecesine erişinceye kadar ona kuvvet verir. Sonra vecdiyle dalar gider de, böylece mevcuduna kavuşur.

Ancak Ebu'l-Hasan en-Nuri'nin şu sözünde sıkıntı meydana gelmektedir: "Ben yirmi yıldan bu yana vecd (bulma) ile fakt (kaybediş) arasındayım. Rabbimi bulduğumda kalbimi yitirdim. Kalbimi bulduğum zaman ise Rabbimi kaybettim."

Bunun anlamı ise şöyledir: Asıl olan varlığı (vücudda vacid) bulan kaybolur. Aynı zamanda ondan soyutlanır. Böylece kendi varlığıyla onun varlığında yok olup fena bulur. Onu görmekle kendi görüntüsünden kaybolur. Hakikatı gördüğünde (bulduğunda) kalbinden ve sıfatlarından geçer (kaybolur). Ancak hakikat kendisinden kaybolunca, sıfatlarıyla kalakalır. Nitekim bu manada olmak üzere şöyle denilmiştir:

"Varlığım, varlıktan kaybolmamladır ki bana şuhuddan görünen ile, vecde bir mevcut olmadı, lakin vücudun varlığının vecdiyle eğildim."

Tevacüdü, kendisi için vecd aramaya, vecde, vücuda örnek olarak denizi görmeyi, denize binmeyi (gemiye) ve onda batmayı (kaybolmayı) göstermiştir. Denildi ki tevacüd, kulun kapasitesini ortaya koyar. Vecd ise, kulun onda kaybolmasını kapsar, vücud ise kulun helâkini kapsar. İşte bu ibareler ve istiareler üç mertebe içindir. Bunlar ise, bidayet,(başlangıç) tavassut (orta yol), nihayet (hedefe erişme) mertebeleridir. Sülûk ile vuslata gelince bunlara göre bu şeyler maksatlardan ibarettir, peşinden ise vürûd gelir, bunu da şuhûd izler, bunu ise vücûd takip eder, bunlardan sonra da humûd (sakinleşme) gelir. Başta birincisini amaçlar, bundan sonra da vurudu, bundan sonra şuhudu, bundan sonra vecdi ve bunlardan sonra da kendi nefsini dindirmeyi elde eder ve böylece hepsini tümüyle götürür. Vecd ise, dikkatle bakabilen kimse için,Allah tarafından kişiye mutluluk ve üzüntü kazandıran şeydir. Bu vecd, bir ferahlıktır ki, vecde kapılan (yani bu hal değerli sıfatlarla kendisine üstün gelen kimse) bunlardan Allah'a bakar.

"Tevacüd" ise tezekkür (zikretme) ve tefekkür yoluyla vecdi elde etmektir. Vicdan boşluğuna vecdin gediğinin genişliği dolayısıyla çıkar. Bunların yanında vicdan olmakla birlikte bir vecd hali yoktur. Tıpkı gören için habere gerek kalmadığı gibi. Vecd, yok olmaya maruzdur. Vücud ise tıpkı dağların sağlamlığı gibi sabittir. Denilmiştir ki:

Vecdim, beni aşka getirdi de beni alıkoydu ve oturttu
Kim vecd ile mevcud ise onu görmekten.

Vecd, dinlenmesi vecd ile olanı aşka getirdi
Hakkın huzurunda vecd amaçtır.

Tevacüd, isteğe bağlı bir şekilde ve zorlanarak vecdi davet etmektir. Ancak böyleleri için vecd kemali sözkonusu değildir. Eğer kemal manasında bir vecd kazansaydı, işte bu o zaman vecd olurdu. Nitekim sarftaki "tefaül" babının özelliği ve binası da böyle durumları göstermek içindir. Çünkü bunun temeli, bir vasfı ortaya çıkarıp koymaktır ki, asıl hiç de öyle değildir. Nitekim şöyle denilmiştir:

"Ben gözlerimi küçülttüm halbuki gözümde bir küçüklük yoktu."

Ancak insanlar bu tevacüd hususunda farklı farklıdırlar. Acaba bu hal kendisinde olanlar için bu doğru kabul edilmeli mi, edilmemeli mi? Bu hususta iki görüş vardır:

Tatife şöyle dediler: Bu, sahibi için doğru değildir. Çünkü bunda bir zorlama vardır ve bir de olmayan birşeyi var göstermektir. Bir topluluk da şöyle dediler: Bu, sağlıklı ve sıhhatli manaları bekleyen bir vicdan için doğru olabilir. Tıpkı Resulullah (sav)'ın şu hadislerinde buyurdukları gibi: "Ağlayınız, şayet ağlayamıyorsanız, o zaman da ağlar gibi yapınız."

İşin gerçeği, aslında tevacüd yapan kimsenin bu konuda girdiği sıkıntı bir istekten ve nefsî arzudan ileri gelmektedir. Bu onun için doğru kabul edilmez. Zira onun bu hususta zorlanması bir hal kazanmak veya Allah yanında bir makam içindir. Bu da onun için doğru kabul edilebilir. Fakat bunun doğruluğu da ancak tevacüd yapan kimsenin durumundan, doğruluğunun ve samimiyetinin şevahidinden (şahitlerinden) bilinebilir.

Vücud (Varlık) Hakkında Görüşler

"Vücud" ile ilgili olarak felsefeciler, kelamcılar ve vahdet-i vüoutçular (ittihadîler) görüş ileri sürmüşlerdir. Bütün bunlar doğru olmaktan uzak olan şeylerdir. Birşeyin vücudu (varlığı) mahiyetinin aynı olabilir mi veya mahiyetinden başka birşey olabilir mi? Ya da kadim varlık, bizzat mahiyetin kendisi midir? Ya da hadis varlık mahiyetinden zaid (fazla) olan birşey midir?

Bütün bu görüşler yanlıştır, bunları savunanlar ise karanlıkta yürüyenler gibidirler (her zaman yanılırlar).

Gerçek ise şudur: "Vücûd" (varlık), "mahiyyet" eğer her ikisi de zihin itibariyle ele alınacak olurlarsa, zihnen var olan birşey, yine zihnî bir mahiyet itibariyle vardır. Şayet hariçte bunlar değerlendirilecek olurlarsa, bu durumda hariçte haricî bir mahiyet üzerinde zaid (fazla) bir vücud yoktur. Öyle ki bedeni tümüyle saran elbise gibi. Bu ise sadece ber hayalden ibarettir. Aynı şekilde mahiyetin zihinde meydana gelmesi ise, bu da o vücudun (varlığın) aynısıdır. Yoksa zihinde bir biri ile çelişkili bir mahiyet ve bir vücudun varlığı yoktur. Aksine bunlardan birisini zihinsel olarak, diğerini de dışarıda olarak ele almak ise, biri diğerinden başka olan şeydir. Amaç bu meselenin bahsi değildir. Bu ise üzerinde durduğumuz konuyla ilgili değildir. Bu konu cedel, kelam ve felsefe erbabının görevlerinden olmaktadır. Yoksa kalplerin ve muamelatın erbabının görevlerinden olmamaktadır. Bütün bunların gayeleri, istekleri bulmaları ve bunu elde etmeleridir. Onlar ise bu konuda şüphecidirler. O acaba mahiyetinin aynısı mıdır yoksa mahiyetinden zaid olan birşey midir? Acaba o herhangi bir isim ve vasıf kendisine izafe edilmeyen mücerred mutlak bir vücud (varlık) mudur? Ya da kendisine sıfatlar ve isimler izafe olunan özel bir varlık mıdır? İşte bunlar bir vadide yüzerlerken, ötekiler bir başka deredededirler.

İnsanlar içinde küfür ve sapıklık bakımından en ileri olanlar, bizzat şu varlıkların varlığının kendisi Rabb (Allah)tır diye iddia edenlerdir. Zira onun varlığının kendisi onlar üzerine taştı da, kendi varlığını bunlara giydirdi. Böylece onların ayınlarından (a'yanından) kendisine bir perde edindi. Kendi varlığından onlara bir elbise giydirdi. Böylece zayıf akıllı kimseler ve ileriyi göremeyenler işi birbirine karıştırdılar da, herşeyden münezzeh olan Allah (cc) ile onun yarattığı varlıklar arasında bir fark göremediler. Allah'ın onu yaratması,bizzat onun üzerine taşandır ve onu giydirendir. Ancak O'nun vücudu ona aittir. Bu hususta başkası onunla ortak olamaz. Aynı şekilde mahiyeti ve sıfatları da O'na aittir. O bu haliyle yaratıklarından uzaktır. Yaratılanlar da bu manada O'ndan uzaktırlar. O'nun dışındaki varlıkların varlığı O'nun yaratmasıyladır, mahluktur ki, sonradan var olmuşlardır. O'nun onları yaratmasıyla meydana gelmişlerdir. Zira yarattığı varlıklarına herşeyi veren bizzat O'dur. O'nun varlığı yine bizzat O'na aittir. Böylece zatı, sıfatları ve varlığı bakımından yarattığı mahlukatından ayrıdır.

Şeyh'in "vücûd, birşeyin hakikatini elde etmektir" sözü ise işte bu "vücud" olmaktadır ki, o "vecede" fiilinin mastarıdır. Bulmaktan birşeyi buldu gibi. Mesela, yitiğini bularak elde etti gibi. *Sıhah* adlı sözlükte şöyle deniliyor: "Allah, ona isteğini buldurdu, yani o şeyi kazanabildi demektir. *Evcedehu* -demek onu zengin kıldı, ihtiyaçlı kılmadı demektir. Yani onu varlık sahibi kıldı. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"O (boşadığınız kadı)nları (iddetleri bitinceye kadar) gücünüzün yettiği ölçüde oturduğunuz yerin bir kısmında oturtun" (Talak, 6).

Yine Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Biz onların çoğunda, sözüne bağlılık bulamadık. Onların çoğunu gerçekten itaatten çıkmış kimseler bulduk" (A'raf, 162).

Allah (cc) bunları ilmine göre var etti ki, bir tek sıfat üzere olsunlar. Sonra da onları yarattıktan sonraki sıfat üzere buldu ki, yine o sıfat üzere olacaklarını da bilmektedir.

"Vacid" ise, Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Bu da şu manadadır. İmkan sahibi kılan ve zengin eden, ihtiyaç sahibi olmayan demektir. Bu, kaybeden ile zıd anlamlıdır. Bu tıpkı gücü olanın güç vermesi gibidir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"Biz göğü kudretimizle bina ettik. Şüphesiz biz onu elbette genişleticiyiz" (Zariyat, 47). Kudretimizle, gücümüzle ve mülkümüzle demektir.

Nitekim Allah (cc) yine şöyle buyurmaktadır:

"Onları, zengin olan kudretine, fakir olan da kendi kudretine göre örfe uygun bir (hediye gibi) fayda ile faydalandırın" (Bakara, 236).

Allah'ın isimlerinin arasına "vacid" ismi girdi, "mucid" girmedi. Çünkü "mucid" bir fiilin sıfatıdır. Bu da vücudu veren manasınadır. Tıpkı muhyî ifadesi gibi ki, bu hayat veren demektir. Bu fiil ise, Allah'ın fiilleriyle ilgili olarak Kitap ve Sünnette mutlak olarak gelmiş değildir. Aynı zamanda "Allah, şunu ve şunu icadetti" diye de birşey bilinmemektedir. Ancak kitaplarda gelen ve görülen ifadeler şunlar: "Halakahu, beraehû, savvarahû, a'tâhû, halkahû" ve benzeri ifadeler kullanılmıştır. Madem ki bu kelimenin fiili kullanılmamıştır. Dolayısıyla esma-i hüsnâ arasında bunun ism-i faili gelmiş değildir. Zira fiil isme göre daha geniş kapsamlıdır. İşte bunun içindir ki Allah (cc) kendi zatına fiilleri itlak etmiş ve fakat bunlardan herhangi birisini fail isimleriyle isimlendirmemiştir.

Mesela fiil olarak *erade* (irade etti), *şae* (istedi), *ahdese* (icadetti) gibi kelimeler kullandı ve fakat bunları *"mürid* (irade eden), *şai* (dileyen), *muhdis* (vareden) diye isimlendirmemiştir. Nitekim kendi zatını "Sani'" (usta, sanatkâr) diye de isimlendirmemiştir. "Fail ve mutkin" olarak da isimlendirmiş değildir. Kısaca bu ve benzeri isimleri Allah (cc) kendi zatı hakkında mutlak olarak zikretmemiştir. Bu itibarla fiillerin babları isimlere göre daha geniş kapsamlıdır.

Aynı zamanda her bir fiil için bir isim türeten kimse hata etmiş ve hem de çok çirkin bir hata işlemiştir. Böylece isimleri binin üzerine çıkarmıştır. Bunlara da şöyle isim vermiştir: "Makir, muhadi, fatin, ve kaid" (hile yapan, aldatan, fitneye sokan, tuzak kuran) ve bunun gibi türetmişlerdir. Aynı zamanda isimle ondan haber veren bablar, bunlarla isimlendirmekten daha geniştir. Mesela Allah (cc) kendisinden "şey, mevcud, mezkur, maluk ve murad" diye haber vermiş ve fakat bunlarla adlandırılmamıştır.

"Vacid" ifadesine gelince bu, sadece esma-i hüsnayı sayı olarak bildiren hadiste gelmiştir. Ancak doğrusu da şu ki, bu ifade Resulullah (sav)'ın sözlerinden olmamakla birlikte manası doğrudur. Çünkü Allah (cc) gerçekte zengindir ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla böyle bir isimle isimlendirilmesi, "mevcud" ve "mucid" diye isimlendirilmekten daha evladır.

"Mevcud" kelimesine gelince bu kamil ve nakıs (eksik) diye ikiye ayrılır. Hayır ve şer diye de ayrılır. Bir şeyin müsemması yani isimlendirildiği şeyi bölünebiliyorsa, onun esma-i hüsna arasına sokulması öngörülmemiştir. Şey ve malum ifadeleri gibi. Bunun içindir ki, mürid ve mütekellim diye isimlendirilmemiştir. Gerçi Allah irade ve kelam sahibidir. Fakat bununla birlikte mürid ve mütekellim ismi verilmemiştir. Çünkü "mürid ve mütekellim" isimlerinin müsemmaları da kısımlara ayrılmaktadır.

"Mucid" kelimesine gelince, Allah (cc) kendi nefsini (zatını) en mükemmel nevilerle isimlendirmiştir ki bu da, Halık (yaratan), Bari (yaratan), el-Musavvir" (şekil veren) diye bu gibi isimleri zatı için kullanmıştır. "Mucid" ise tıpkı "muhdis" gibidir, fail ve sani' gibi.

İşte bu, esma-i hüsna'nın inceliğini en iyi bir şekilde anlamak bilgisidir, buna iyice dikkat et, muvaffakiyet ise Allah'tandır.

Birşeyin hakikatını ve gerçeğini elde edebilmek, şayet ilim ve marifet konusunda ise olabilir. İşte bu da marifettir, yani tanımadır ki, ilim sınırları üstünde cereyan eder. Eğer bu gören içinse, zaten muayene, yani görülen durumdadır. Bu hal ise marifetten üstündür. Şayet bu durum yani hakikatı elde etmek talip için ise, bu tümüyle onun isteği üzerine onun adına toplanmıştır. Şayet bu durum cem' sahibi için ise, bu varlığa dayalı bir toplanma olur ki, onu Allah'tan başka herşeyden müstağni kılar.

Şeyh'in, "O, üç manaya gelen bir isimdir: İlki, ledünnî ilmin varlığıdır. Bu da şahit olan ilimleri keser" sözü ise şöyledir. Ledünnî ilim bunlara göre, bu, marifetin kendisidir. Bunu da ledünnî olarak isimlendirmişlerdir. Çünkü bu hakkın (Allah'ın) tariflerinden bir tariftir (hakkı tanımanın yollarından biridir). Bu, kulun kalbine gelir de, ondaki vesveselere son verir, şüpheleri ortadan kaldırır ve aynı zamanda ayan (görülen) yerine geçer. Bu da sahibi için bulduğu şeyler gibidir ki, bunu kalbinden çıkarıp atması mümkün olmaz. İşte bu yüzden "Şahit olan ilimleri keser" (bunlara son verir) demiştir. Buna göre şahit olan ilimler demek, delile dayalı ilimler manasındadır. İşte bu şevahid de bu ilmin bulunmasıyla ortadan kaybolur gider, kesilir. Yani sahibi öylesi bir dereceye yükselir ki, bunun çok üzerinde ve mükemmel olanına çıkmış olur. Yoksa bu onun hükmünü iptal ediyor demek değildir. Resmini ortadan kaldırıyor da değildir. Burada ancak vücud sahibi, şahitler yoluyla kazandığı ilimden idrak, zevk ve gizli duyu ile elde ettiği ilme erişir.

Yine Şeyh'in: "Hakkın ancak sende keşfinin sıhhati hakkında" ifadesi ise şöyledir: Bu ifade, "Şahit olan ilimleri keser" ifadesine bağlı bulunmaktadır. Yani doğru dürüst bir keşfin senin için var olması itibariyle onu hak olmaktan keser, kısaca seni şahitlere ve delillere ihtiyacın olmadığını sana göstererek o halinden seni kesip keşf halindeki dereceye getirir, delillere ihtiyaç bırakmaz.

Yine şu sözü: "İkincisi, hakkın vücudu, bizzat aynın vücududur"; yani bu görmeye dayalı bir vücud (varlık) olup habere dayalı bir vücud değildir. Bundan muradı ise şudur: Kalbin yakîn gerçeği ile onu apaçık görmesidir.

Yine "İşaretleri caiz görmekten kesilmiş olması" sözü ise şu manadadır: "Yani madem ki ilk derece ilim varlığı derecesidir, bu da ayan varlığı (açıkça görebilme varlığı) derecesidir. Burada belli ve açık olan şey işaretlerin yerini almış oldu. Artık bundan böyle o işaretlere gerek duymadı. Zira ilim bazen zorunlu olabilir, bazen de teorik olabilir. Zorunlu olanın iltifata, dönüp bakmaya gerek yoktur. Çünkü bundan uzaktır ve aynı zamanda değişik yollar aramaktan da uzaktır. Bunda gaflete de girilmez. Bu makamı elde etmiş olan kimse bilgisini basiret ışığı ile görür. Tıpkı görülen şeylerin göz aydınlığı ile görülmesi gibi. Madem ki onlara göre "marifet" mertebesi "ilim" mertebesinden üstündür, buna göre "şuhûd" mertebesi de "marifet" mertebesinden üstündür, "vücud" mertebesi de buna göre "şuhud" mertebesinin üzerindedir.

Buna göre ibare ilim ve marifet mertebesi durumundadır. İşaret ise şuhud mertebesindedir. Kişi "vücud" mertebesine eriştiğinde işaretler ortadan kalkar, ibareler de yok olur. Zira "vücud" (varlık) sahibi zaten vücudun huzurunda bulunmaktadır. Buna göre artık onun işarete bir ihtiyacı mı kalır ki? Bu konuda işaret, herhangi bir şekilde kayıp olanlar içindir.

Yine şöyle der: "Üçüncüsü, izmihlal makamının varlığı, o varlığın resmidir ki, bu onda evveliyette kaybolmuştur."

Bu söz, esas itibariyle zorluk ve sıkıntı doğuran bir ifadedir. Burada bir bilmece ile en açık olan şeye benzetilmeye gidilmiştir.

Bu derecenin hakikatı ise şöyledir: Bu derece sahibini mevcudu ile onun vacid olduğunu idrakten meşgul eder. Böylece kendisinde o şeyi anlayabilecek bir bakiye kalmaz, zira kendi mevcudunu (varlığını) idrak etmektedir. Zira bu, kalbini istila etmiştir. Bu durumda, mevcudu (varlığı) için vacid olduğunu idrak etmesinden kahreder ve şuurdan iptal eder. O, Hak ile vardır. Onun dışındaki her şeyden kayıptır.

Birinci derece, ilmin vücududur. İkinci derece ayanın vücududur. Üçüncü ise makamın vücududur ki,bunda mevcudun dışında her şey yok olup gider.

İşte bu, kendisinde "vücudun" (varlığın) resminin yok olması" ifadesinin manası olmaktadır. Bu bakımdandır ki, şöyle söylenmiştir: "Evveliyette istiğrak ile, boğulup kaybolmakla." Zira onun evveliyet şuhudunda boğulup kaybolması, tüm hadislerin (yaratıkların) bu şuhud içinde yok olması demektir. Yine de en iyisini bilen Allah (cc)'tır.

TECRİD BABI

Şeyh der ki: "Allah (cc) şöyle buyuruyor: "... *haydi papuçlarını çıkar*" (Taha, 12).

Tecrid, şevahidin şuhudundan soyutlanmak, arınmaktır. Bu da üç derece olarak ele alınır.

"*Birinci Derece:* Yakinin kesbinden dolayı bizzat keşfin kendisinden tecrid olma, soyutlanıp arınmadır.

"*İkinci Derece:* Cem'in bizzat kendisinin ilmi idrakten soyutlanması.

Üçüncü Derece: Tecridin şuhudundan kurtulma tecridi."

Şimdi yukarıdaki ayetle buna işaret etme noktası ise -ki bu, bu ayetin ne tefsiridir ve ne de muradın bu olduğudur- şöyledir: Herşeyden münezzeh olan Allah (cc), kendisine papuçlarını çıkarmasını emrediyor. Bunun istenme sebebi ya çıplak ayakla basıp ayaklarının tabanının tümüyle vadinin üzerine basarak bu sayede Allah'ın orada in'am ve ikram ettiği tüm bereketlerinden (1) yararlanması içindir. Ya da o iki papuçta oraya basmaya uygun olmayan bir şeyler vardı. Denildiğine göre o iki papuç, temizlenmemiş eşek derisinden yapılmıştı. Gerçi her halükarda, Hz. Musa as)'ya orada o papuçlarını çıkarması emri öyle bir durumda verilmiş oldu.

Burada bunun işaret etme yeri ise, Hz. Musa (as)'nın vadiye girmesi nedeni ile papuçlarından soyutlanması, onları çıkarıp atması emri verilmiştir. Bundan şu anlaşılmış olmaktadır. Bu gibi soyutlanma ya da tecerrüd olmaksızın girilmesi doğru olmayan yerlerde tecerrüd şart olmaktadır.

İşte buna göre, Allah (cc)'a ulaşmak ve O'nun huzuruna girmek isteyen kimseler için şöyle denilmiştir: Kalbinden Allah'tan başka tüm şeyleri sil ve at ve böylece O'nun huzuruna gir. Kişinin İslam'a ilk ayağını atması ise endadı (Allah ile (haşa) denk tuttuğu şeyleri), putları atmasıyla mümkün olmaktadır. Çünkü kul, o haliyle Allah'tan başka bu şeylere tapmaktadır. Bunları bırakacak ve bunlardan tecerrüd edecektir. Sanki kendisine şöyle denilmiş olmaktadır: Şu örtü ya da yaygı üzerine kendisiyle ayak basman doğru olmayan tüm şeyleri sök at. Ya da bu vadi, tüm vadilerden daha şerefli ve üstün, temiz bir vadi olmasından dolayıdır. Bu bakımdan Allah (cc), diğer vadilere göre bu vadiyi, peygamberi ve kelîmi Hz. Musa (as) ile konuşmak için seçip tercih etmiştir. Bunun için Allah (cc) bu vadiye saygı göstermesi için ona çıplak ayakla basmasını kendisine emir buyurmuştur. Tıpkı kralların yaygılarına ayak basıldığı gibi. Nitekim bu hal İsrailoğullarının namazgahları ve benzeri ibadet yerleri için bir sünnet olagelmiştir. Ancak bizim şeriatımız ise bunun aksi ile gelmiştir. Mesela Hz. Peygamber (sav) payuçlarıyla namaz kılmıştır ve aynı zamanda sahabesine de babuçları ile namaz kılmalarını emir buyurmuştur. Aynı zamanda şöyle de buyurmuşlardır: "Doğrusu yahudiler ve hıristiyanlar babuçlarıyla namaz kılmazlar, siz ise onlara muhalefet edin." (1)

---

(1) Yerin bereketi denilince, yerden çıkan bitkiler, ekinler, meyveler olabildiği gibi, ayrıca inzal olunan vahyi ve oradaki risaleti kastetmiş olmaktadır. Bu da şükredip bundan yararlananlar için hem ekinler ve hem de inen vahiy açısından bir nimet olarak "bereket" diye değerlendirilmektedir. Bu da hayrın artması ve faydanın devamlılığını sağlar.

Bizim dinimizde sünnet olan şudur ki, papuçlarla (mest vb. gibi şeylerle) namaz kılınabilir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel de buna delil getirmiştir. Kendisine denilmiş ki: "Adam, ayakkabısıyla (mest, papuç vb. gibi şeyleri ile) namaz kılabilir mi?" O da cevap olarak demiştir ki: "Evet, vallahi (Allah'a yemin ederim ki) olur."

---

(1) Bütün nushalarda da durum böyledir. Bu ise apaçık bir yanlıştır. Bu kitapta ise hadisleri tahriç edilmemiştir. Hafız İbn Hacer ise Fethu'l-Barî isimli eserinin (1/415)de şöyle demektedir: "Bu hadis, İbn Dakik el-İd'e dayandırılmaktadır. Bu da namazda papuçları çıkarmanın evla olduğunu savunmaktadır. Diyor ki: Ebu Davud, Hakim, Şeddad b. Evs'ten merfu olarak rivayette bulunmuşlardır. "Yahudilere muhalefet edin, onlar papuçları ve mestleriyle namaz kılmazlar." Buna göre, adı geçen muhalefet maksadıyla papuçları çıkarmak müstehaptır.

Yazarın rivayet etmiş olduğu hadisin lafzına ise hadis ve fıkıh kitaplarında rastlayamadım. Bilinen şu ki: "Namazda papuçlarını ayaklarından çıkaranlar hıristiyanlar değil, yahudilerdir. Çünkü hıristiyanlar ayakkabılarıyla namazlarını kılarlar. Bu konuda gerçek şu ki, bu hususta varid olan şeylerin tamamı şöyledir: Hz. Peygamber (sav)'in fiilinde asıl ve galip olan yön, namazını papuçlarıyla kılmış olmasıdır. Delil olarak da ashabının giysisiz çıplak ayakla namaz kılmalarını hoş görmemesidir. Müslim, Ebu Davud, Nesei, İbn Mace ve talik olarak Buhari de geçen sahih hadise göre Resulullah (sav): "Namaz esnasında papuçlarını çıkardı, sahabe de bunun üzerine papuçlarını ayaklarından çıkardılar. Hz. Peygamber (sav) namazdan sonra kendilerine sordu: "Sizi papuçlarınızı çıkarmaya sevkeden şey nedir?" Cevap olarak şöyle dediler: "Senin ayakkabılarını çıkardığını gördük, biz de buna dayanarak papuçlarımızı çıkardık." Hz. Peygamber (sav) onlara şöyle cevap verdiler: "Kendisinin papuçlarını çıkarmasının nedeni, Cebrail (sav) bunlarda ibarete engel olucu bir pisliğin olduğunu bildirmesi sebebiyleydi. Devamla şöyle buyurdular: "Sizden herhangi biriniz mescide geldiği zaman, dikkat etsin. Şayet papuçlarında bir pislik veya eziyet verici birşey görürse, hemen onu silsin ve onunla namazını kılsın."

Yine Abdurrahman b. Leyla da bu vak'aya benzer bir rivayette bulunmuştur. Hz. Peygamber (sav) namazdan sonra şöyle buyurmuşlardır: "Her kim, ayakkabısı ile namaz kılmak isterse, bunu yapsın." Irakî bu hadis ile ilgili olarak diyor ki, isnadı sahih olan mürsel bir hadistir. Yine Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden rivayet ettiği hadisinde -hadis Ebu Davud ve İbn Mace'de yer almaktadır- diyor ki: "Resulullah (sav)'ı hem çıplak ayak ile hem de papuçlarla namaz kılarken gördüm." Şevkanî'nin tahkikine göre Said ve Şeddad b. Evs yoluyla gelen hadisler, papuçlarla namaz kılmanın vücubuna delalet eder demektedir. Ayrıca Amr b. Şuayb'ın hadisi ile İbn Leyla'nın mürseli de bu vücub durumunu mendupluğa dönüştürmüşlerdir. İşte bu halkın çoğunluğun bilmemiş oldukları bir sünnettir. Hatta bu durum onlarca münker olan bir iştir. Bunun onlardan böyle değerlendirilmesi de garipsenecek değildir. Zira cahiliye o derece yaygınlaşmış ki, nerede ise şirk tevhid olarak değerlendirilmektedir, küfür de İslam olarak bilinmektedir. Resulullah (sav)'a itaat ise hoşlanılmayan bir durum olarak kabul edilmektedir.

Şeyh'in "Tecrid", şevahidin şuhudundan soyunmaktır" sözüne gelince: Burada "şevahid" denilen şeyler Allah (cc) dışında olan varlıklardır. Bu müellife göre böyledir. "Şuhuddan inhila' (soyutlanma) ise" şahidin meşhudu ile şuhudunda kaybolmasıdır. Bu da görme makamında olur. Zira şevahidin görülmesinden soyutlanması, ancakgörülenin görülmesiyle sağlanabilir.

Yine, "Birinci derece, yakînin kesbinden (elde edilmesinden) ötürü bizzat keşfin kendisinden tecrid olunma" sözü ise şu manadadır: Yakînin kazanılması nedeniyle keşif gerçeğinden soyutlanmasıdır. Yani kişi gerçek yoldan elde edip keşfettiği şeyler sebebiyle ilmî yakin ile kazanmış olduğu şeylerden arınmasıdır. Keşfin tecerrüdü denilince, kişinin yakîne dönüp bakmasından onu kurtarmasıdır. Bu da gerçek keşif sebebiyle ilmî yakîn ile kazandıklarından arınmasıdır.

Yine diyor ki: İkinci derece, bizzat cem'in kendisinin ilmî idrakten tecridi (soyutlanması."

Burada, "Bizzat cem'in kendisi" ifadesi cem gerçeğidir. "Bunun tecridi" ise, bunda ilim için herhangi bir eseri şahit tutmaması veya şahit olmamasıdır. Çünkü ilim, belli çizgiler ve resimlerle öğrenilen bir şeydir. Bu durumda "cem'in hakikatı" denildiği zaman, tüm çizgileri siler, ortadan kaldırır, işte bu dereceyi kazanmış olan kimse, sürekli olarak tecerrüd ve tecrid, herşeyi terketme ve her şeyden arınmaya götürür. "Derk" ise onun bu noktasını idrak etmesi demektir. Aynı zamanda bununla şunun kastolunduğu ihtimali vardır: İlim derecesi, "aynü'l-cem" derecesinden daha aşağıdadı. Böyle olunca, cem, kendisinden daha aşağıda olan bir dereceden soyutlanmış olur, demektir. Böylece bunlar şunu itiraf etmişlerdir ki, bu hal, ancak cem içinde dalıp kaybolan, kendinden geçen kimselerin halidir.

Allah'a yemin ederim ki,bu bir kemal değildir. Aslında bu, inhilalin, çözülüp dağılmanın kendisidir. Zira bir kimse ilimden ve ilmin gerektirdiği şeylerden soyutlanırsa, bu kimse, kendisi için hakikatlerin keşfine yarayacak olan nurdan uzaklaşmış olur. Çünkü hakkı ve batılı kendisi için ayırdetme özelliğini veren bu ilimdir.Doğru ile bozuk olanı ortaya koyan da budur. Şayet keşif ve gerçek şuhud ilimden uzaklaşınca yani soyutlanınca bu da sahibini iman temelinden soyar ve o imandan uzaklaşırken de, bunun farkında bile olamaz.

Bu konuda söylenecek en güzel söz, mücerred ilimle birlikte cemin vukuftan tecerrüdüdür. Bu kimse,kalbi ve gayesi Allah üzerinde olmakla birlikte halinin cemiyyet makamında sadece ilimle hoşnud kalmaz, sırf buna rıza göstermez. Aksine, bu kimse ilim derecesinden cem derecesine yükselirken aynı zamanda ilmi de beraberinde bulundurur. Bunu (ilmi) o sınırda durup kalakalan bir amaç olarak kabul etmez.

Yine şu sözüne gelince: "Üçüncü derece, tecridin şuhudundan halas" (kurtulma) tecridi."

Onu sıfatlarından ve fiillerinden tecrid eden tecride şahit olmamasıdır. Bu derecenin sahibi her zaman, Allah'tan başka olan şeylerde fena bulmuştur. Böyle olunca da nasıl olur da bununla birlikte vasfının ve fiilinin şuhudu genişlik kazanabilir? Aksine.onun bu tecridi kendisini tecridinin şuhudunda fani kılar.

TEFRİD BABI

Menazil adlı eserin sahibi şöyle dedi: "Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Hiç kuşkusuz Allah, apaçık Hakk'ın kendisidir"* (Nur, 25).

Tefrid, hakka yönelme işaretini, hak ile olma ve sonra da Hak'tan gelme işaretini veren kurtarıcı isim."

Şeyh burada "tefrid"i "tecrid"in bizzat kendisi durumuna sokmaktadır. Aynı zamanda bunu da tecridden sonra getirmiş bulunmaktadır. İkisi arasındaki fark, tecrid ağyardan (başkalarından) irtibatı kesmektir. Tefrid ise, hakkı tercih etmek suretiyle tekliğini kabullenmektir. Bu itibarla tefrid, mabuda mutaalliktir. Halbuki tecrid ise kullukla ilgilidir. Şeyh bunu da üç derecede değerlendirmiştir.

"Birinci derece, hakka işareti gösteren kurtarılma derecesi, ikincisi ise Hak ile işareti gösteren kurtarılma derecesi ve üçüncüsü de Hak'tan gelen işaretle kurtarılma derecesidir."

Burada iki durum bulunmaktadır. Birisi işaretin tahlisi (kurtarılması), diğeri ise işarete bağlı bulunmaktadır.

Tahlisine gelince bu işin, bunun, kendisine karışan şeylerden soyutlanıp kurtarılmasıdır. Bunun taalluk ettiği; yani bağlı bulunduğu şeyler de üç tanedir. Hakka işaret, Hakk ile işaret ve sonra da Hakk'tan gelen işaret. Hakk'a işaret, bu işte gayedir. Hak ile işaret ise vücud yani varlıktır. Haktan işaret ise, haber vermek ve tebliğde bulunmaktır. Kimin hakka yönelik işareti halis olursa, o kimse muhlislerden olmuş olur. Kimin de ona işareti olursa, o da sadıklardan olmuş olur. Kimin de işareti bizzat O'ndan olursa, o kimse de tebliğcilerden olmuş olur. Kim bu üç dereceyi kendisinde toplayabilirse, bu kimse de arif imamlardan olmuş olur.

Bu işte kemal derecesi ise, O'na, O'nunla ve O'ndan olarak işarette bulunmandır. O'na işarette samimiyet ve halis olma meselesi, gerçekte doğruluktur. O'nunla işarette kurtulma (tahlis) ise bu da doğruluk gerçeğidir. O'ndan işaretle kurtulma, (halislik) ise, karşılıklı bağlılığın gerçeği olup bu da bizzat sıddıkiyetin kendisidir. İşte bu üç durumun kulda bir arada bulunması halinde, o kimse bundan böyle sıddıkiyet derecesine ulaşmış olur. Bunun içindir ki, Allah'a her işaret eden bir kimse O'nunla işaret etmiş olamaz ve aynı şekilde O'nunla her işarette bulunan bir kimse de, O'ndan işaret ediyor olmaz.Peygamberler -Allah'ın salat ve selamı onlar üzerine olsun- işte bu üç mertebeyi kemale erdirenlerdir. Bu itibarla bunların Allah'a işaretleri, O'nunla işaretleri ve O'ndan işaretleri her tür şaibeden uzak apayrı bir işaret olmuş bulunmaktadır. Sonra da her birşey kendi durumuna göre derece derecedir. Nice kimseler var ki, Allah'a işarete teşebbüh ile nefse, tekrar nefse işarette bulunurlar. Böylece kendi nefsine (zatına) kendi nefsiyle işarette bulunur. Bunu da Allah ile ve Allah'a olan işaret zanneder. İşte bu işaret hangisidir, kendi nefsine olanı mı, Allah'a karşı olanı mı bilemez, birbirinden ayırdedemez. İşte bu işaret ancak ariflerden havass olanlarınkisidir. Bir de yolu tanıyan ve maksadı tanıyan fakihlerin işaretidir. İşte işin bu noktasında bağı koparan koparır, sürdüren, birleştiren de birleştirir. La ilahe illallah! Nice işaret hususunda nevilere bürünenler, işi ileri götürenler ve dakik davrananlar var ki, bu kimsenin işaretleri kendi nefislerini geçmez. Aynı zamanda bu kimse, kendisine işaretle rabbine işarette bulunduğunu zanneder de, bunu bile bilmez. Onun dilinden dökülen tüm sözler, ifadeler hep kendine yönelik seslenişlerdir. Ben, benimle ve Benden..

Eğer her türlü şaibeden uzak olarak -Allah ile ve Allah'tan- işaretlerinde halis olur ve kendini kurtarırsan, böylece Allah ile muttasıl (beraber), O'nun için halis ve O'nun yanında makbul olursan, böylece o işaretle hoşnud bulunursun. İşte (imanda sebkat ile) ilk geçenlerin hali buna dayanıyordu. Yoksa çokça amele ve işareti tedkike dayanmıyordu. Tıpkı bazı sahabilerin söyledikleri gibi: "Şayet bir tek amelin benden kabul edilebileceğini bilmiş olsaydım, bu da ğayb olmamış olsa, bu bana ölümden daha sevimli gelir."

Bu şu manaya demek değildir: Bu kimsenin amelleri hep başkaları adına olmaktadır veya Resulullah (sav)'ın sünnetine uymamaktadır. Evet meseleyi bu manada düşünmemek ve anlamamak gerekir. Zira sahabenin durumu bunun çok çok fevkinde idi. Ancak bu kimseler nefis şaibelerinden, hazların devreye girmesinden, amellerini kurtarmak istemelerindendir. Bu kimseler Allah'ı en kamil manada bilmekteler ve Allah'ın kendileri üzerindeki haklarını da kamil manada bilmektedirler. Fakat tek endişeleri acaba amelleri kendi arzu ve isteklerinin şaibesinden, nefislerinin devreye girmesinden kurtulmuş mudur? Öyle ki bu kimseler Allah adına ve Allah ile olma noktasında o kadar açık idiler ki, her şeyi O'ndan alıyorlardı. İşte her kimin kendi adına amellerinden bir tek ameli elde ederse, o kimse Allah'a ulaşmıştır. Zira Allah (cc) şükredenlerin şükrünü çokça kabul buyurandır. Bu itibarla Allah (cc) eğer kulunun amellerinden bir tek amelini kabul buyurursa, onu kurtarır, onu bu amel ile mesut kılar ve bunu onun adına meyvelendirir. Yine bu ameli onun için mübarek kılar (bereketini arttırır). O kulunu bu ameliyle kendisine eriştirir. Onu bu ameli ile huzuruna getirir, onu bu ameli sayesinde kendisinden uzak kılmaz.

Nice kimseler var ki, işaret olunana işaretten,mabuda ibaretten, marufu tanıyıp bilmekten uzaktır. Böylece işaretler kalbinin kıblesi kastının gayesi olur da, bununla gıdalanır. Artık o bunda ünsiyeti, huzuru, zevki ve kalbini sükûna erdirecek huzuru bulabilir. Bununla tatmin olur ve sanır ki, bu, istediği amacıdır. Kalbi rabbinden mahpus bulunarak sabreder durur fakat o bunu hissedemez bile. Böylece nefsi ilim ve bilgi bahçelerinde bolluk içinde dolaşır durur ve o şeyleri bulur da, bununla vasıl olduğunu ve birleştiğini zanneder. Böylece varlık mertebesinde bu meydana gelir. O, işareti dakik ve ibaresi latif olandır. Aynı zamanda o sülûk meselelerini de iyi bilendir. Kendisi ile Allah arasında henüz kendisinden açılmamış olan bir perde bulunmaktadır. Bu perde ancak tecrid ve tefrid haliyle kalkar, yoksa sadece bunun mücerred manada bilgisini elde etmekle değil. Matlub ve maksud olan mabudu başkalarından ayırmakla (tefrid ile), kasdı, talebi ve kasdı tecrid ile sağlanır. İrade, muhabbet, korku ve ümit, inabe ve tevekkül hep O'na yönelik olmalıdır. Hazlardan ve nefsin arzularından O'na sığınılmalıdır. Bu durumda kalbten O'nun perdesi kalkar, karanlıkları ondan böylece yok olur, böylece tevhid fecrine muttali bulunur, kendisinde yakin güneşi doğar. Kendisi için parlak olan yol aydınlanır, artık ışıklı yol ortaya çıkar da gecesi adeta gündüze dönüşür.

Hakka İşaret Tefridinin Dereceleri

(Şeyh) diyor ki: "Hakka işaret eden tefride gelince, bu üç derece üzerinden değerlendirilmektedir. Susuz kalmak suretiyle kasdin (maksatın) tefrid derecesi, sonra telef olmak suretiyle muhabbette tefrid derecesi ve sonra buluşmak suretiyle şuhudda tefrid derecesi."

Bu derece de üç şey zikretmektedir. Kasdın tefridi ve şuhudun tefridi. Burada kast, başlangıçtır. Şuhud ise nihayettir. Muhabbet vasıtadır. Böylece kişi kasdını, sevgisini ve şuhudunu bir tek olarak ele alır. Bu durum ise matlubunun (isteğinin), mahbubunun (sevdiğinin) ve meşhudunun (gördüğünün) tekliğini kapsar. Böylece ferde göre ferd olmuş olur. Bu itibarla talebi, sevgisi ve şuhudu kısımlara ayrılmamış olur. Aynı zamanda matlubu, mahbubu ve meşhudu da kısımlara ayrılmamış olur. Talebin, muhabbetin ve şuhudun teferrüdü sıdk (doğruluk)tır, matlubun, mahbubun ve meşhudun tefridi ise ihlastır.

Sıdk ve ihlas, kendini tamamen ve sadece ve sadece bir tek olan sevgiline adamandır. Bundan sonra ise müstehak olduğu şeyin yanında sarfedip ortaya koyduğu şeyi de küçümsemendir. Sonra da sarfettiklerine dönüp bakmayacaksın.

Burada susuzlukla "kastın tefridi"nin kayıtlanması, "tefridu'l-muhabbetin" ise telef ile kayıtlanması ve "şuhud tefridi"nin de ittisal (ulaşma) ile kayıtlanmış olması şu manalara gelmiş bulunmaktadır. "Susuzluk, -dediği gibi- arzulanan şeyin aşırı tutkunluğuna baskın gelmesidir." Telef ise, helak edici muhabbet, ittisal ise, ağyarın (yani başka şeylerin) artık itibardan ve değerden düşmesi demektir. İşte işin bu noktası, ilk derece için tefridin hükmü bulunmaktadır.

Yine diyor ki: "Hak ile tefridi ise üç derecedir. Açığa çıkmak suretiyle iftihar ile işaret tefridi, mütalaa bakımından sülûka işaretle tefrid, bir de gayret (kıskanmak) yönünden kabza işaret tefridi."

Ayrıca bu derece için için üç şey zikretmiştir. Dikkat edilirse bu şeyler iftihar, sülûk ve kabzdır: İftihar iki türdür. Biri yerilen iftihar, diğeri ise mahmud (övülen iftihar). Mezmum (yerileni): Kendi mertebesinin, kendi cinslerine göre daha üstün olduğunu izhar edip ortaya vurmaktır. Bu ise istenilmeyen şeydir. Mahmud (övülen ise), üstün durumların ve şerefli makamların açığa çıkmasıdır ki, bunlarla açıklık, sarahat ve bildirilmeyi istemektedir. Ancak bunu herhangi bir fahr (üstünlük) taslayarak yapmamaktadır. Bunu sırf nimete bir tazim ve saygı olsun diye göstermektedir. Bununla sevindiği için yapmıştır. Bunu zikretmesi, yayması ve bundan sözetmesi, buna teşvikte bulunması ve bu gibi şeyleri istemesi tümüyle açıklamasını istemiş olduğu maksatlara göredir. Nitekim Resulullah (sav) efendimiz de şöyle buyurmaktadır:

"Ben ademoğlunun seyyidi (efendisi)yim, ancak bununla övünüyor değilim. "Nitekim Sa'd b. Ebi Vakkas (ra) da şöyle buyurmaktadır: "Ben Allah yolunda ok atanların ilkiyim." Ebu Zer (ra) da şöyle söylemektedir: "Bana falanca falanca geldi ve müslümanların üçüncüsüyüm." Hz. Ali (ra) de şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki, Ümmi peygamberin bana olan kesin sözü şu ki, beni ancak mü'min olan sever ve bana buğzeden de ancak münafıktır."

Hz. Ömer (ra) da: "Üç şeyde görüşüm Rabbimin emrine uygun düştü." Hz. Ali de (göğsüne işaret ederek): "Gerçekten burada en değerli ve toplu ilim vardır." Abdullah b. Mes'ud (ra) ise şöyle buyurmuştur: "Resulullah (sav)'da var olan yetmiş sureyi aldım ve gerçekten Zeyd ise çocuklarla birlikte oyun oynuyordu." Yine şöyle buyurmuşlardır: "Allah'ın Kitabında bir tek ayet olmasın ki, o nerede nazil olduysa, ben onu bilirim, onunla ne murad olunduğunu da bilirim. Eğer birinin, Allah'ın kitabının benden çok daha iyi bildiği bana ulaşır ve beni de bir deve oraya götürüp ulaştıracaksa, derhal oraya giderdim." Kimi sahabi de şöyle demiştir: "Namazda, olmam gerektiği gibi olamamaktansa mızrakların bende yaralar açması bana bundan daha sevimlidir. "Bu gibi ifadeler sayılamayacak kadar fazladır.

Sadık kimse demek, durumları değişik olan kimse demektir. Bazen Rabbinin kendisi için üstün gördüğü şeyleri, bunlarla kendisine lütufta bulunduğu hususları ortaya çıkarmakla olabilir ki, kendisi bunları gizlemeye güç yetiremez, bazen de gizler ve onu saklı tutar. Bazen de bunu yayar ve neşe duyar.Kimi zaman susmayıp konuşan bir dil bulur, kimi zaman da üzüntülü ve ağlar bulursun. Bazen ise onu cem halinde bulursun ki, onda tefrikaya hiçbir yol yoktur. Bazen de bununla birlikte cemiyyet (cem hali) yoktur. Bazen de şöyle seslenir: "Vah sevinçlerim!" Bir başka zaman ise vah savaşlarım. Bu, bulunması gereken birtek renkte olmasının aksine, onda bir başkası da bulunamaz. Bu bir renktir, sadık olan da bir renk.

Şeyh sonra şöyle der: "Mütalaa noktasından sülûk ile işaretin tefridi" ise şöyle demektir: Sülûk yoluyla matluba (karşı) işaretin soyutlanması olup, bu da ancak bu işin hakikatlerine muttali olmakla sağlanabilir." Bir de: "Gayreti nedeniyle kabza işaretle tefrid" ifadesi vardır ki, o da şu manadadır: Matluba karşı işaretinde halis olması ki, bu da gayreti sebebiyle kabz suretiyle kazanılır.

Maksud olan şu ki, o kimi zaman, Hakk için evla olan şeye işaretle tekliği sağlar, bunu saklamaz ve gizli tutmaz. Bazen de sülûka muttali olması ile, sülûkun gerçeklerine işaret etmek suretiyle bir tekliğe (teferrüde) erişir, aynı zamanda başkasına da muttali olarak bunu elde eder. Bazen de kabzla gayrete işaret eder ve fakat bunda gizliliği tutar, kimi zaman ise iftihara, kimi zaman muttali olmaya ve kimi zaman ise kabza işaret eder.

Nimetlendirenle ve nimetleriyle iftiharda bulunur, yoksa kendi nefsi ve sıfatlarıyla değil. Bu kimsenin başkasına muttali olması da şöyledir: Öğretimle, irşad ile ve göstermekle olur. Kabzı ise, gayret ve setri (örtmesi), kapatmasıdır. İşin gerçeği de bizim anlattığımızdır. Aslında doğru ve sadık olan kimse, kendisinin doğruluk durumlarına bağlı bulunmaktadır. Bunun hali ise Allah iledir. Vaktinin hükmü de ve bu hususta ortaya koymuş olduğu şey de Allah ile olanıdır.

Sonra şöyle der: "Hakk'tan işaretin tefridi: Bu kulun apaçık bir bast olması ile kulun bu dereceyi kazanmasıdır. Bu da samimi ve halis anlamda kabzı ve feyzin kapanmasını kapsar. Bu, sırf hakka hidayet ve buna davet içindir."

Bu ifadelerle şunu demek istiyor: Doğrusu bu "işaret"in sahibi olan kimse dış görünüm itibariyle apaçık bir açılma içindedir. Bununla beraber o kimsenin iç alemi Allah üzerinde toplanmıştır. İşte bu durum işaret etmiş olduğu halis kabzdır. Zira bu kimse batını; yani iç dünyası bakımından kabzolunmuştur, tutulup yakalanmıştır. Çünkü bunda bütün varlığı ile Allah'a dayanmıştır. Dış görünümü itibariyle halkla açık bir şekilde kendisindeki kuvvet bakımından kendisini ortaya koymuştur. Böylece onların Hakka, Allah (cc)'a yönelmelerini ve onları O'na daveti kastetmektedir.

İşin özeti şudur: O kimse, dış görünümü itibariyle halkı (insanları) Allah'a davet ettiği için açıktan, kimseye kapalı bir tarafı ve yönü yoktur. İç alemi itibariyle ise Allah'tan başka tüm şeylere kapalıdır, başkasına geçit vermemektedir. Bu itibarla o kimsenin zahiri halkla olmasından ötürü açık, iç dünyasının onlara kapalı olması bakımından ise kapanık bulunmaktadır. Çünkü bu kimsede, kendisini Allah'a bağlayan bir kuvvet, Allah ile meşgul bulunması sebebiyle başkalarıyla meşgul olmaktan alıkoyan bir güç bulunmaktadır. O vardır fakat uzaktır, içtedir fakat dıştadır, bitişiktir fakat ayrıdır. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: "*.. asla ortak koşanlardan olma. Allah ile birlikte başka bir ilaha yalvarıp tapma. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O'nun zatından başka herşey yok olacaktır*" (Kasas, 87, 88).

Dikkat edilirse burada Allah (cc), davetin sadece kendisi adına yapılmasını emretmektedir, başkalarından soyutlanmayı istemektedir. Aynı şekilde kulluğun da sırf kendisine yapılmasını istemektedir. İşte bu ikisi dinin temeli ve direğidirler. Din bu iki temele dayanmaktadır. Muvaffakiyet ise Allah iledir.

Müellif diyor ki: "Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"(Habibim bir avuç çakılı) attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı"* (Enfal, 17).

Bu hususta ben derim ki: Bir frup şöyle inanmaktadır: Bu ayetten amaç, Resulullah (sav)'ın işlediği bir fiil kendisinden alınmış olmaktadır. O'nun fiili Allah'a izafe olunmaktadır. İşte onlar bunu cebriyeciliğin bir temeli olarak kabul ettiler. Böylece fiillerin kullara nisbetini iptal ile geçersiz saydılar. Gerçekte bunun sadece birtek Rabb olan Allah'a nisbetini ortaya koymak istediler. Bu, onların Kur'an'ı yanlış anlamalarından doğan bir durumdur. Eğer bu doğru kabul edilirse, bu takdirde bunun tüm amellerde böyle olması gerekirdi. O zaman şöyle denilebilirdi: "Namaz kıldığın zaman sen kılmadın, oruç tuttuğun zaman sen tutmadın, kurban kestiğin zaman sen kesmedin, her bir fiili işlediğin zaman sen işlemedin. Bunları işleyen ancak Allah'tır." Eğer bunu genelleştirirsen, durum kulların tüm fiilleri için -taatları ve masiyetleri için- hiçbir fark olmaksızın böyle olmayı gerekli kılar. Şayet bu durumu sadece Hz. Peygamber (sav)'e, tüm fiillerine veya sadece onun atmasına tahsis etseler, bu durumda çelişkiye düşerler. İşte bu grupta olanlar ayeti anlamaya muvaffak olamadılar.

Kaldı ki, bu ayet, Hz. Peygamber (sav)'in Bedir savaşı gününde bir avuç toprağı alıp müşriklere atmasıyla ilgili olarak nazil olmuştur. Ki bu bir avuç toprak ya da çakıl taşı o müşriklerden hiç br kimse hariç kalmamak üzere hepsinin yüzüne değmiştir. Şurası bilinen bir gerçektir ki bu manadaki bir atış olayı beşerin hiç birisinden beklenemez. Burada atışın ilk defa yapılması Resulullah (sav) tarafından olmaktadır ki buna hazf denilmektedir, yani başlangıç. Sonuca vardırma ise Allah tarafından olmaktadır ki, buna da işi ulaştırma, yerine vardırma denilmektedir (ittisal). Böylece Allah (cc), işin başındaki atışı peygamberine izafe etmekte ve hazf ilk defa ondan olduğunu bildirmektedir. Müşriklere işin ulaşmasını ise O'na değil kendisine izafe etmektedir ki, bu da nihayet manasında *isal* (ulaştırma) olmaktadır. Nitekim bu ayetin benzeri yine aynı ayette şöyle geçmektedir: *"Onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü"* (Enfal, 17). Bundan sonra da Rabbim şöyle buyuruyor: *"Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı"* (Enfal, 17).

Allah (cc) şunu haber vermektedir. Onları öldürmede Allah (cc) bir tektir. Yoksa bunu bizat yapan sizler değilsiniz. Nitekim çakıl taşlarının o müşriklerin gözlerine eriştirmede de Allah (cc) birt ektir. Bu Resulullah (sav)'tan değildir.

Ancak burada bu ayeti işaret ve delil getirmesiin nedeni, Allah (cc) bu gibi şeyler için zahiri sebepler ortaya koyar, müşriklerin def edilmesi, onların def'ini yüklenmesi gibi. Bunların asıl helak sebepleri ise insanların gözlerinde görünürde olan sebeplerin dışında kalan batınî sebeplerdir. Böylece meydana gelen hezimet, öldürme, zafer O'na, O'nun sayesinde izafe olunmaktadır. O Allah ki yardım edenlerin ve zafere erdirenlerin en hayırlısıdır.

Yine der ki: "Cem, tefrikayı düşüren ve işareti kesendir. Temkin sıhhatinden, renge karışmaktan beri olmasından, seneviye (ikilicik) şuhudundan kurtulmasından, illetli olmayı hissetmesinden uzak bulunmasından, bunun şuhudunun şuhudundan uzak olmasından sonra su ile çamurdan meydana gelen bir şahsı. Bu cem' üç derecedir. İlme bağlı cem, vücuda bağlı cem ve zata bağlı cem."

Yazarın, "Cem, tefrikayı iskat edip düşürendir" sözü şu demektir: Cem' ve tefrikadan övgüye değer olan ile yermeye bağlı olanı tefrik noktasında birşey meydana getirmeyen bir sınırdır. Zira (cem') sahih ve batıl kısımlarına ayrılır. "Tefrika" da övülen ve yerilen kısımlarına ayrılmaktadır. Bunların her ikisi de mutlak manada övülemeyeceği gibi, mutlak anlamda yerilemez de. Cem' ile murad olunan şey, vücudun (varlığın) cem'idir. Bu da vahdet-i vücud görüşünü kabul eden mülhidlerin (dinsizlerin) cemidir. Tefrika ile de şunu demek istiyorlar: Kadim olan hâdis olanı, yaratan ile yaratılanı birbirinden ayırdetmektir. Bu görüşte olanlar diyorlar ki: İşte cem, bu tefrikayı düşüren, ortadan kaldıran şeydir. (Böylesi bir ayırıma meydan bırakmayan şeydir). Bunlar kendileri için de şunu söylemektedirler: Kendilerinin vücudu cem edenler olduğunu ifade ediyorlar. Bunun içindir ki, zikrettiğimiz şeyde açıklandığı üzere bunlar mülhidliği gerçekleştirenlerdir. Yine diyorlar ki: Tefrika, bir vücud ile diğer vücud arasındaki farkı değerlendirmektir. Bu itibarla muhakkikin gözünde fark (ayrılık) ve ikilik ortadan kalkınca, kendisi adına cem gerçeği meydana gelmiş olur.

Cem ile murad olunan ise sadece matlub olanın (istenilenin) murad olunması üzerine irade ile talebin arasını cem etmektir. Tefruka ile demek istedikleri de şöyledir: Bu, himmet ve irade tefrikasıdır. İşte bu, sahih ve doğru anlamda olan cem demektir, yerilen tefrika demektir.Doğru (sahih) cem'in tanımı, bu tefrikayı izale edip ortadan kaldırandır. Ancak Rabb ile kul ve yaratan ile yaratılan, kadim ile hâdis olan arasındaki tefrikayı, ayırımı kaldıran bir cem ise batılın da en batıl olanıdır: O tefrika hak olandır. Bu tefrikayı savunanlar ise gerçek anlamda müslümandırlar. İman ve ihsan ehlidirler. Nitekim diğer cem' ehli de ilhad, küfür ve putperest ehlidirler.

Cem ile şuhudun cemi murad olunmuştur. Tefrika ile de buna zıd olanı kastolunmuştur. Müşahidin gözünde fark zail olunca, o farkı isbat etmiş olur. Bu da özellikle onun şuhudunda cem'i olur. Bunu da fark ile gerçekleştirmiş olur.

Bu bilindiğine göre sahih cem, nefse bağlı tabii tefrikayı iskat edip ortadan kaldıran cemdir. Zira nefse bağlı tabii tefrikazemmedilen tefrikadır. Şer'î emre bağlı bulunan tefrika -emredilen ile sakıncalı ve yasak olan, istenilen ile istenilmeyen arasında- işte bunda bu ayırımı ortadan kaldıran bir cem övgüye değer olmaz, aksine tamamen baştan sona yerilir. İşte bu gibi mücmeller nedeniyle sülûk ve irade ashabının düşüncelerine giren şeyler girdi (işi karmakarışık hale getirdiler).

Yazarın, "işareti kesme" ifadesi ise adeta onun, "Tefrikayı iskat eden" ifadesi cinsinden bir ifadedir. İlhad ehli (dinsizler) demiştir ki: Madem ki işaret iki şey arasında -müşer (işaret) eden ile müşarun ileyh (işaret olunan) arasında- bir nisbet olmaktadır. Bu da ikiliği gerekli kılar. Cem' olma noktasından vahdet geldi mi ikilik de ortadan kalkar ve işaret kesilir.

Tevhid erbabı da şöyle diyorlar: Kâmil anlamda cem olma Allah'a karşı olması halinde işaret ortadan kalkar, bunun için de bu cem halinin sahibi için işaret için bir mevzi (yer) de kalamaz. Zira bu kimsenin murad olunan matluba karşı cem olması (birleşmesi) ona işaretten kaybolmasıdır. Aynı şekilde bu kimsenin cem' olması onu kendi nefsinden ve işaretinden fani kılmıştır. Böylece fena makamında işaret kesilir. Çünkü bunlar beşerî hükümlerdendirler.

Yazarın, "Su ve çamurdan bir şahıs" sözünün ise iki manaya gelme ihtimali bulunmaktadır:

Birisi, su ve çamur ile ademoğlu murad olunmuş olabilir. Kendisi de bizzat bu cümledendir. Yani tümüyle insanlara bakan ve onlara iltifat eden bir şahıs, kalbi her yönüyle onlarladır. Özellikle burada bunu zikretmesi, en çok bunlarla ilgili bulunmasıdır. Bunlar ise sahibi için bu alakaları kesmede en zor ve şiddetli olan şeylerdir.Bunlar da onun alakalarıdırlar. Kişinin kalbi tümüyle bunlardan ayrılınca, başkalarından ona onlardan dahauzak olanlardan ayrı olması daha layık ve evladır.

"Suyun ve çamurun" zikredilmesinde bu gerçekleri onlar adına kesinlikle bildirmek içindir. Bir de bunun taayyunu ve gerekliliği hakkında bir ikazdır. Zira mahluk su ve çamurdan olması itibariyle zayıf bir beşerdir. Kendi adına bir şeye malik değildir, aynı zamanda kendisine taalluk edenlere karşı da bir şeye malik değildir, bir menfaati elde etmesi ve bir zararı da ortadan kaldırması bakımlarından. Zira su ve çamur, fail değildirler, münfail (başkası tarafından var edilen)dirler. Aciz ve önemsizdir, güçlü ve kuvvetli değildir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Şimdi onlara sor: Yaratılış bakımından kendileri mi daha çetin, yoksa bizim yarattıklarımız mı? Hakikat biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık"* (Saffât, 11).

Bir diğer ayette ise şöyle buyurmaktadır: Burada Rabbim şunu haber vermektedir: *"Hor bir sudan"* (Secde, 8) yarattık diye bildirmektedir. Durum böyle olunca da su ve çamur uğruna kalp ondan ayrıldı, demek daha gerçekçi olur. Ona değil, sadece bir tek yaratanına dönmesidir sözkonusu olan, O'nun üzerine değil. Bu bakımdan tüm rağbetini O'na yöneltmesi ve O'nun nezdinde bulunana yöneltmesi gerekir.

İkinci mana ise -ki sözü bu manaya da gelir- su ve çamurdan doğan aşağılık tabii hükümlerden uzaklaşması ve bunların taalluk ettiği şeylerden de uzak bulunması -ki bunlar ulvi ruhların hükümleridirler-. Madem ki Allah (cc) hikmeti ve sanatının şaşırtıcılığı ile insanı iki cevherden mürekkep kılmıştır. Birisi tabii ve kesif olan cevherdir ki, bu cisimdir. Diğeri de ruhani ve latif olanıdır ki, bu da ruhtur. Bu itibarla her şeklin doğal olarak durumu, kendi şekline meyletmesidir. Her bir benzerin tabiatı da, benzerine çekmesidir. Bu bakımdan insan, kendisinde bulunan kesafet nedeniyle tabii alem çekimi alanına giriyor, kendisinde varolan letafet nedeniyle de ruh alemine giriyor. Dolayısıyla insanda birbirleriyle çelişki arzeden iki kuvvet vardır. Birisi onu aşağıya (süflî) dünyaya çekerken, diğeri de onu yücelere çeker. Kim kendi su ve çamur tabiatından kurtulup yüce ruhlar aleminde kendisini gösterirse -ki bu, bu süflî alemden değildir- bu takdirde o kimse övülen cem ehlinden olur. Bunu o, nefis ve tabiatın farklılıklarından toplayıp elde etmiştir.

Yazarın: "Temkin sıhhatinden, telvinden uzak olmasından, ikilik şuhudundan kurtulmasından sonra" sözü ise, şu manadadır: Şahıs için marifette ayaklarını sağlamlaştırmasından, renklere bürünmekten beri kalmasından sonra su ve çamurdan ayrılabilir. Şeyh burada o kimse için, temkinin meydana gelmesini, ondan telvinin (renkten renge bürünmenin uzaklaşmasını), ikilik şuhudundan da kurtulmasını şart koşmuştur.

Telvin, kişinin tab'ının ve nefsini arzu ve isteklerine cevap vermesidir.(1)

Şuhud-ı senevi (ikilik görme): Bu ihtimalî manaları olan mücmel bir ibaredir. Mülhid (dinsiz) bunu şuna hamletmiştir. Kişi kul ve Rab olarak, kadim ve hadis olarak, halik ve mahluk olarak şahid olur. Mutlak tevhid, kendi şuhudu sayesinde vahdet-i vücuddan kurtulmaktır. Mülhidlere göre, ne zaman varlıklar taaddüt ederse kişi ikilik sahibi olur.

Muvahhid olanlar ise şöyle diyorlar: Kendilerinden kurtulunması gereken ikilik iki ilah edinmek durumudur. Allah ile birlikte bir başka ilaha şahitlik ve tanıklık etmektir. Ancak kul, "Allah ile birlikte başka mevcutlar (varlıklar) da vardır. Allah bu diğer varlıkların ve mevcutların mucidi, yaratanı, var edenidir" diye bir şehadette bulunursa işte böyle bir durumda senevî olamaz. Aksine bu, gerçek anlamda ve halis manada bir tevhid olur. Kişi ancak bu şuhudu kazandıktan sonra tevhidi elde eder. Bu sayede ondan diğer ilahların reddi imkanı olabilir. Aksi halde şahid olmadığı ilahların reddine şahid olması nasıl olabilir ki?

Maksud şudur ki, cem sahibi eğer bir rabbe ve kula, bir halık ve mahluka, bir emir ve infaz edici faile, muharrik ve müteharrike, dost ve düşmana şahid olursa, işte bunun gereği tevhidin akdi olmuş olur.

"Temkin sıhhati" ifadesine gelince, bu aslı korumaktır. Bu ise resmin yani varlığın şuhudunun kendi mertebesine bekasıdır.

Bununla adeta, cem şuhudunun levhaları kendisini almış olan kavimden sakınılma uyarısı yapılmaktadır. Çünkü bunların temekkünleri zayıftır. Bunlar halkın şekillerini inkar ediyorlar. Öyle ki içlerinden biri şöyle diyor: "Ben rabbimin nurundan bir nurum." Bunlardan biri için cem şuhudu galebe çaldığından böyle olmuştur. Bekada temekkünü olmadığından (orada sağlam tutunacak bir yer edinmediğinden) böyle olmuştur. Böyle bir durum bazen sadık olanlar için de olabilir. Ancak o kimse hata ettiğini bilir ve hemen asla döner, ilmi aynı hal üzere ona hükmeder. Uyandığı zaman, yanıldığını ve hata ettiğini bilir. Nitekim bu gibi bir hale örnek olarak Ebu Yezid (el Bistami)'nin sözüdür: "Kendimi takdis ve tenzih ederim ki, cübbemin altındaki Allah'tan başkası değildir" vb. gibi ifadeler. Kimileri bu şatahatı anladılar da, bunu üzerinde yürünüp gidilmesi gereken bir amaç yol edindiler, bununla amel ettiler. Halbuki Şeyh burada bir şart getiriyor: Beka Tur'unda (dağında)ki şuhudunda ayakları sağlam yere basmadıkça o kimse için cem şuhudu sabit olamaz.

---

(1) Önceden de geçtiği gibi, bu Cüneyd'in sözüne eklenmektedir. "Rabbimizi nasıl tanıyacağız?" diye sorulunca o da, "Suyun rengi kabının rengidir" demiş. Sufilerce telvinin manası şu olduğu bilinsin: Kulun kulluk rengi ve sıfatları ile şuhududur. Kim buna şahit olursa, bu şuhud olur.

Yine "İhlas ve i'tilaldan uzak kalma" sözüne gelince:

Bunlara göre "İ'tidal" sebeplerde tefrika manasındadır. Müsebbeplerle sebepler arasındaki vaki bağa vakıf olmakla, orada durmakla olabilir. Bu öylesi bir akittir ki, bunu ancak cem şuhudu çözer. Bu ibaredeki çözülmezlik ve boğuculuk da gözardı edilmemeli. Aynı şekilde, "şuhudunun şuhudundan uzak kalması" sözü de böyledir. Burada maksadı şu oluyor. Tüm zikretmiş olduğu bu şeylerin şuhudundan uzak kalması, bu şuhud içinde fani olması. Doğrusu eğer bütün bunlarda fena bulmazsa, fenasının şuhudunda fani olmazsa, o zaman bu kimse bunlarla beraberdir. Çünkü onu duyar. Birşeyi duyup hissetmekse, ancak duyu sahibinin yanında olmasıyla sağlanır. Eğer o kimsenin şuhudundan kaybolursa, sonra da şuhudun şuhudundan kaybolursa, işte böyle bir durumda ancak ayağı cem huzurunda yere basabilir, orada bir yer tutabilir.

Daha önce de birkaç defa geçmişti: Aslında bu bir kemal değildir. Bu bizzat maksud olan birşey de değildir. Aynı zamanda bu, bir kemal de vermez. Bundan ne bir marifet, ne de bir kulluk vardır. Kesinlikle peygamberler buna davet etmiş de değillerdir. Nitekim Kur'an da buna işaret etmemiştir. Kaldı ki ilk tarikat ehli de bunu vasfetmiş değilllerdir. Bunun gayesi ise, sahibini aklından his ve idrakinden gaibe benzetmesidir. Bunun da gayesi tarikatın arızalarından bir arıza olup, yoksa ona gerekli olan birşey değildir. Kaldı ki,gaye olması hiç değildir.

Ancak bunu istenilen bir amaç edinenler ise salik olarak paçayı sıvayanlardır. Bu yüzden bu konuda önder olanlardan ilimde rusuh sahibi kimselerin bildiklerini fesad etmeye kolları sıvamışlardır. Allah yardım edendir. Halbuki kuldan istenilen kulluk ise bundan ayrı olan birşeydir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Yazarın, "Bu üç derece üzeredir: İlmi cem etmek, vücudu cem etmek ve sonra da aynın cem'i" ifadesine gelince:

İlmin cem'i, sarf yönünden ilm-i ledün içinde şahid ilimlerin muhtelif olmasıdır.

Vücud cem'i ise, mahvolma bakımından bizzat varlığın içinde birleşmek sureti ile nihayetin, yani sonun yok olması demektir.

Aynın cem'i de, Hakk olarak hakkın zatının içinde işareti azaltarak yok eden herşeydir."

"Şahid ilimler", eserden müessire delalet eden şeyden meydana gelen şeydir. Masnu (yapılmış) olan şeyden sani'e (ustaya) delalet eden şeydir. Mesnuat (yapılmış olan şeyler) tümüyle şahid delil ve eserdirler. Şahid ilimler ise, bunlardan meydana gelen şahidlere dayanan demektir. "Ledünni ilim", herhangi bir sebep olmaksızın ve delil de bulunmaksızın Allah tarafından kulun kalbine ilham yolu ile atılan bilgi demektir. İşte bu bakımdan buna ledünni ilim adı verilmiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik"* (Kehf, 65). Çünkü bilmedikleri şeyleri kullarına öğreten sadece Allah'tır. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"İnsana bilmediğini o öğretti"* (A'lak, 5).

Ancak bu ilim diğer ilimlere göre daha özel bir durum teşkil eder. Bunun içindir ki, Allah (cc) bu ilmi kendi zatına izafe etmiştir. Tıpkı Allah'ın evi, Allah'ın devesi, Allah'ın ülkesi, Allah'ın kulu ve buna benzer şeyler gibi. İşte durum böyle olunca ledünni ilim içerisinde şahidlere ve delillere dayalı ilimler kaybolurlar. Çünkü ledünni ilim herhangi bir sebep ve delil olmaksızın meydana gelir. İşte bu zatın sözünün manasıdır.

Biz de diyoruz ki: Şahidlere ve delillere dayalı olarak oluşan ilim aslında gerçek ilmin kendisidir. Ancak herhangi bir şahide ve delile dayalı olmaksızın meydana gelen bilgi ise buna güven olmaz ve bu ilim değildir. Evet bazen bu şahitler yoluyla elde edilen ilmi takviye eder ve değerini artırır. Öyle ki malum tıpkı meşhud, gaibde apaçık ortada olan, ilme'l- yakîn de ayne'l-yakin durumuna gelmiş olur. Bu durumda iş önce şuura, sonra cevaza, sonra zanna, sonra bilgiye, sonra yakin ilme, sonra hakka'l-yakine ve en sonunda da ayne'l-yakine girer. Sonra her bir derece kendisinden üstün olan derece içerisinde kaybolur. Artık hüküm alt derecenin değil üst derecenindir. İşte bu Hak'tır.

Ancak herhangi bir delile dayanmaksızın sebepsiz olarak bir ilim türünün meydana gelebileceği iddiası ise doğru değildir. Zire herşeyden münezzeh olan Allah (cc) tarifleri (bilinen şeyleri) sebeplerine bağlamıştır. Nitekim kainatları da sebeplerine bağlamıştır. Beşer herhangi bir bilgiyi ancak onu gösteren bir delile dayalı olarak elde edebilir. Allah (cc) peygamberlerini türlü delil ve burhanlar ile bunların Allah tarafından olduğunu göstermek sureti ile desteklemiştir. Bu itibarla peygamberlerin ellerindeki burhanlar, deliller ve şahidler hem kendileri için hem ümmetleri için geçerli olmuştur. Kendileri için olan delil ve şahidlerle birlikte en büyük şahid ve delilleri ortaya koymuş oldukları şahitleri onların doğruluğunu tasdik etmek sureti ile Allah (cc) tanıklık etmiştir.Herhangi bir delile dayanmayan bir ilim boş bir iddiadan ibarettir. Söyleyeni yanında burhansız bir hükümdür. Dolayısı ile böyle bir ilmin ledünni ilim olması bir tarafa sıradan bilgi bile olamaz.

Ledünni ilim, kendisi hakkında doğru delil ortaya koyabilendir. Yani bu peygamberlerin diline dayalı olarak Allah tarafındandır, demektir. Dolayısı ile bunun dışında kalan ise kişinin kendi kendine ortaya koymuş olduğu ilimdir ki, bu ondan çıkmış ve tekrar ona döner. Böylec ledünni ilmin gediği de kapanmıştır. Değeri düşmüştür. Zira her bir grup kendi ilimlerinin ledünni olduğunu savunuyor. İman ve süluk gerçekleri hakkında ve isim ve sıfatlar konusunda kendisine kolay gelen şeyleri konuşan ve şeytanın kalbine attığı hususları dile getirenler bilgilerinin ledünni ilim olduğunu savunurlar. İttihadilerin (vahdet-i vücutçuların) dinsizleri ve sülûke mensup zındıklar da ilimlerinin ledünni olduğunu söylüyorlar. Aşağılık kelamcılar, zındık tasavvufçular ve cahil felsefeciler ledün ilmi hakkında kitap yazmışlardır. Hepsi de kendi ilimlerinin ledünni olduğunu iddia etmişlerdir.Doğru da söylediler yalan da söylediler. Zira "ledünni" ifadesi (ledün) kelimesine mensuptur. Bu ise "nezdinden, yanından, kendisinden" manalarındadır. İşte ledün ilmini savunanlar adeta şöyle demektedirler: "Bana bağlı ilim." Ancak kendilerine bağlı ve kaynaklığını kendilerinin yaptığı bir ilmi savunanların durumu ise Allah tarafından en açık bir şekilde yerilmiştir. Bunların herhangi bir ilimlerinin olmadığ açıkça kötülenmiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Bu, Allah katındandır,* *derler. Halbuki o Allah katından değildir. Bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylerler"* (Al-i İmran, 78).

Bir başka ayette şöyle buyuruluyor: *"Allah'a karşı yalan uydurandan veya kendisine hiçbir şey vahyedilmediği halde bana da vahyedildi diyenden daha zalim (ve ahmak) kimdir"* (En'am, 93).

Bu duruma göre "bu ilim Allah tarafındandır" diyen herkes, bu nisbete göre yalancıdır. Zira o kimsenin böylesi bir zem ve yerilmede büyük payı vardır. Kaldı ki, Kur'an'da bu manada birçok hüküm bulunmaktadır. Allah (cc) hiçbir bilgisi olmayan kimselerin bu manada bir bilgiyi kendisine izafe edenleri zemmetmiş ve yermiştir. Yine Allah hakkında bu anlamda söylenenleri de Allah yermiştir. Bunun içindir ki, Allah, haramları dört mertebede tertiplemiştir. Bunların da en şiddetlisinin, bilmediği şey hakkında konuşmak olduğunu bildirmiştir. Bunu haram kılınan şeylerin, hiçbir şekilde mübah olmayanların sonuncusu kılmıştır. Hatta bu, tüm milletler için her bir peygamberin dilinden haram kılınmıştır. Bu bakımdan, "Bu ilim ledünnidir" diyen bir kimse, onun Allah tarafından olduğunu bilmediği ve aynı zamanda o ilmin Allah tarafından olduğuna dair bir delil ortaya koymadığı içindir. Böylece bu kimse Allah'a iftirada bulunmaktadır, o zalimlerin en zalimi ve yalancıların en yalancısıdır.

Yine Şeyhin şu ifadesini ele alalım: " Vücud Cem'iise, bizzat vücudun (varlığın) içinde yok olma bakımından ittisalin (varışın) sona ermesiyle yok olması."

"İttisalin (varışın) sona erişinin yok oluşu". Bu kulun şuhud içinde fani olmasıdır. "İttisalın nihayeti." Bu husus, (Şeyh'in) ittisal bahsinde üçüncü derece olarak zikrettiği şeydir: "Doğrusu ondan ne sıfat, ne bir miktar idrak olunabilir, ondan idrak olunan sadece iğreti olarak idrak olunan bir isimdir, kendisine bir işaret yapılan bakıştır." Bu derecede gerçek anlamda cem, o şeyin varlığın bizzat içinde yok olmasıdır. Burada vücud ifadesiyle "Varlık (vücud) bahsinde" ikinci derecede işaret ettiği şeydir. Bu ise "Hakkın vücudu" varlığı, aynın (zatın) varlığının kendisi olup, işareti caiz görmekten ilgiyi kesendir. Bu da yok olmak itibariyle bu vücud içerisinde ittisalın (birleşmenin) nihayete ermesiyle ortadan yok olmasıdır." Yani eriyip fani olması demektir.

Yine Şeyh'in şu ifadesine gelince: "Cem'ul-ayna gelince, Hakk'ın zatı içerisinde hak olarak işareti azaltan herşeydir."

"İşareti azaltan ya da taşıyan şey" ifadesi, onu yüklenen, taşıyan ve onunla ayakta duran anlamında demektir. "İşaret" ise bazen el ile, baş ile olur, buna ima adı verilir. Bazen de göz ile yapılır, buna da remz denir. Kimi zaman ise lafızla yapılır. Bunun adına da tariz denir. Bazen zihin ve akıl ile olur. Böyle bir durumda ise tüm neviler ortadan kaybolur. Aynın şuhudu anında bu cem'in huzurunda geçersiz hale gelir. Bu, mukaddes olan zatın celalinin zuhurudur ki, bu, sıfatları ve fiilleri taşıyandır.

Sen bundan şunu öğrenirsin: O kimse, ilk derecede, ledünni ilimle delil ve şahitlere bağlı tüm ilimleri kaybeder. İkinci derecede ise, kendi ittisalinden ve vücud şuhudunun ittisaliyle kaybolur. Daha önce de anlattığımız gibi vücud, ittisalin üstünde bir derecedir. Bu da vacidin (bulanın) mevcudu ile ona vusulunun şuhudundan ve onunla birleşmesinden zafer kazanmasıyla kaybolması gibidir. Bu durumda bizzat varlığını kendi zatının ve sıfatlarının şuhudu içerisinde fani kılmasıdır. Üçüncü derecede ise, işaretin taşınmış olduğu herşey kaybolur -zata, sıfata, duruma veya makama- taşınmış olduğu şeylerintümünün Hak'ın zatı içinde yok olmasıdır ki, ortada artık O'ndan başka işaret olunacak birşey kalmaz.

Yine (Şeyh'in) şu ifadesine gelelim: "Cem, salikin makamlarının amacıdır, bu ise tevhid denizinin bir yönüdür."

Bunun açıklaması şöyledir: Madem ki salik,sülûkunda devam etmektedir. Bu durumda o, delil isteme tefrikasında ve şahid aramadadır. Ne zaman marifet makamını elde ederse, tüm gayesi ve tasası bir tek olursa -Allah için, Allah yolunda ve Allah ile olursa- işte o kimse "cem" mertebesine iner. Artık tevhid denizine binmek için kolları sıvar. Böylece bir tek ve kahhar olan Allah'tan başka herşey yok olur. Buna göre cem,saliklerin Allah'a olan yolculuklarının sonudur.

Esasen işin bu yönü,bunu söyleyen kimsenin ifade ettiği gibi, mutlak anlamda böyle demek değildir. Ancak saliklerin makamının amacı tevbedir ki, bu da mertebelerin bidayetidir.

Keşke kulakların bundan son derece nefret edebilseydi de şöyle derdin: Bu öylesine bir sözdür ki, kavmin (sufilerin) yolunda birşey bilmeyenlerin söyleyecekleri bir ifadedir, aynı zamanda tarik mertebelerinden herhangi birine inamayanların sözüdür. Allah'a yemin ederim ki, birçok insan bu hususta sana katılırlar da şöyle derler: Biz nerede idik? Biz nerede olduk? Biz tevbe mertebesini kestik. Bizimle onun arasında yüz makam bulunmaktadır. Biz yüz makamdan yine ona dönelim ve onu saliklerin makamı mı yapalım?

Şimdi bunu dinle ve idrak et. İnkar etme ve aceleye getirme.. Nefsinin marifetine ve Rabbinin hukukuna zihnini aç. Bundan sana gerekli olan, bundan senin üzerinde olan hak nedir, buna zihnini açık tut. Sonra da amellerini, durumlarını uygun kıl. Aynı şekilde inmekte olduğun mertebeleri ve konmakta olduğun makamları da uygun yap ki sen Allah için ve Allah ile O'nun en yüce celaline yönelmektesin, ona layık ve ona uygun ise ne ise onu yap. Eğer sen bunun yeter olduğunu görür, bunun için kafi olduğunu anlarsan işte o zaman tevbeye gerek yoktur. Tevbeye tekrar dönmek ise,yüce makamlardan geri dönmektir. Yükseklerden aşağılara düşüştür. Amaçlanan noktadan tekrar başlangıca dönüştür. Bu hal ise, böylesi bir duruma mensup bulunanların çoğunda pek uzak olan bir şey değildir. Yani bu durumda kendi halleriyle övünüp gururlananlar, marifetleri ve işaretleriyle övünenler için geriye dönüş pek de uzak bir ihtimal değildir. Ayrıca senin yerine getirmekte olduğun doğruluk, ihlas, inabe, tevekkül, zühd ve ibadet gibi hususların binlercesini kat kat yerine getirdiğini görsen bile, bu, onun senin üzerinde olan hakkının en cüz'isini bile karşılayamaz. O'nun sendeki nimetlerinden bir tekini bile dengeleyemez. O'nun celal ve azameti adına, O'nun layık olduğu şey, halkın yerine getirdiklerinin çok çok üstünde büyük ve yücedir.

Şimdi şunu bil ki, tevbe, her arifin son arzusu, her salikin gayesidir. Aynı zamanda bu, bidayet olduğu kadar nihayettir de. Bu bakımdan nihayette ona duyulan ihtiyaç, başta buna duyulan ihtiyaçtan çok daha fazladır. Hatta bu durum nihayette adeta zaruret yerinde olan bir şeydir.

Şimdi de dinle! İşin sonunda ve nihayetinde Resulullah (sav) ne ile hitapda bulundu? Resulullah (sav) hayatının sonuna doğru istiğfara ne kadar çok ihtiyaç duyuyordu. Bunu şimdi dinle. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Andolsun ki, Allah Resulünü (münafıkların savaşa gitmeyenlerine izin vermesi yüzünden affetiği gibi) -içlerinden bir kısmının kalplerin neredeyse kayacak duruma geldikten sonra- güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle Ensar'ı tevbeye muvaffak kıldı; sonra da onların tevbelerini kabul etti. Çünkü O, çok şefkatli, çok merhametlidir" (Tevbe, 117) ayeti Allah (cc), Tebuk seferinden sonra inzal buyurmuştur. Bu savaş ise, Resulullah (sav)'ın bizzat katılmış bulundukları savaşların sonuncusu idi. Allah(cc)'ın, "bunların tevbelerini kabul buyurması" onların amellerinden ötürü daha önce yaptıklarına ve bu cihada karşılık bir teşekkür olmaktadır. Nitekim Allah (cc) peygamberine indirdiği son vahyinde şöyle buyuruyordu:

"Allah'ın yardımı ve zaferi gelince, insanların Allah'ın dinine yığın yığın girdiklerini görünce, hemen Rabbini överek tesbih et ve O'ndan bağışlama dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir" (Nasr, 1-3).

Sahih'te geçen bir hadiste, bu sure kendisine indikten sonra, kılmakta olduğu her namazında şöyle söylerdi: "Sübhane kellahumme Rabbena ve bi hamdike. Allahummeğfirli (Allah'ım! Seni takdis ve tenzih ederim, ey Rabbimiz, seni hamdetmekle överim. Allah'ım! Beni bağışla!)

İşte bunu Resulullah (sav) hayatının sonlarında yapardı.Bunun içindir ki, Hz. Ömer b. Hattab (ra) ve Abdullah b. Abbas (ra) gibi sahabe alimleri bundan şunu anlamışlardır: Bu, Resulullah (sav)'ın ecelinin yaklaştığına işarettir ki, bunu da ancak Allah (cc) kendisine bildirmiştir. Allah (cc), ona af ve istiğfarda bulunmasını,son zamanlarında buna devamını istemiştir. Kaldı ki, Resulullah (sav) hem hal ve hem makam itibariyle her zaman böyle idi, buna rağmen bu emir verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), Rabbine gittiği sırada ağzından işitilen son ifadeler şöyle idi:

"Allah'ım! Beni bağışla ve beni en yüce arkadaşın katına eriştir!" Hz. Peygamber (sav), her salih ameli istiğfar ile sona erdirirdi.Mesela oruç, namaz, hac ve cihad gibi. Hz. Peygamber (sav) bunları bitirince ve Medine'ye gelmeye yönelince derdi ki: "(Seferden sağ-salim) dönenleriz, tevbe edenleriz, Rabbimize hamdedicileriz."

Aynı şekilde Resulullah (sav) meclisin dağılırken istiğfar ile dağılmasını da meşru kılmıştır. Aynı zamanda yatarlarken de şöyle duada bulunurlardı: "Kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan, Hayy ve Kayyûm olan Allah'tan bağışlanmamı diler ve O'na yönelerek tevbe ederim" Resulullah (sav) en büyük istiğfar duasıyla uyumayı da meşru kılmışlardır.

Allah'ı, isimlerini,sıfatlarını ve haklarını bilen bir arif, hayatının sonunda tevbeye gerçekten çok daha ihtiyaçlı olduğunu iyi bilir. Böyle bir kimse fenadan (fani olmaktan), ittisalden, şahitlerin cem'inden (cem'i şevahid), varlık cem'i (cem'i vücud) ve cem-i ayn'dan çok daha fazla olarak tevbeye muhtaç olduğunu bilir. Nasıl olur da bu şeyler saliklerin makamlarının en üstünü olabilir mukarreblerin isteklerinin gayesi bu, nasıl olabilir ki? Çünkü bununla ilgili olarak Kur'an'da ve sünnette herhangi bir şey gelmemiş ve bunu da ancak insanlardan pek azı bilmektedir. İnsanların bir çokları bunu gerçekten pek zorlukla ve güçlükle tasavvur edebilirler. Şayet halkın birçoğu bunu duysalardı, anlayamazlardı. Bundan maksadın ne olduğunu da bilemezlerdi. Ancak bu hususta meseleyi kendilerine açıklayacak olan bir tercümana gerek duyarlardı.

Şimdi bu tip iddialara kalkışan, Asrı saadetten sonra ve sahabeden sonra gelmelerine rağmen kendilerine bu manada marifetler ve faziletler nisbet edenleri bir düşünün. Acaba Allah'ın kitabında, Resulü'nün sünnetinde veya ashabının sözlerinde buna benzer ve bunu gösteren ifadeler bulabilir misiniz? Ya da bu gibi şeylere işaret eden ifadelere rastlayabilir misiniz? Bu gibi yeni terimleri ortaya koyan, mücmel (anlaşılmaz) lafızlar ortaya atan, müteşabih manalar ortaya koyan müteahhirin (sâirin) acaba saliklerin makamlarını ve seyredenlerin mertebelerini öncekilerden çok daha iyi mi bilecekler? Bunların gaye ve amaçlarını Allah'ın yaratıkları içerisinde Resulullah (sav)tan sonra gelen sahabiden bunlar çok daha iyi mi bilmekteler? İşte bu, gerçekten en büyük batıllardandır.

İşte bu kimseler talep, irade ve sülûk konuları bakımından tıpkı Mu'tezile ve Cehmiye'den olan kelam erbabı gibidirler. Mu'tezile ve Cehmiye gibi olanlar gibidirler. Çünkü bunlar da ilim ve Allah'ın isim ve sıfatlarından haber verme yönünden aynıdırlar. Dolayısıyla ötekiler irade, talep ve sülûk derlerken, berikiler ilim, isim ve sıfat diye bu konularda sıkıntı meydana getirmişlerdir. Bu iki taife -aksine fıkıh konusunda tasnifi olanlardan daha çok- son derece işi zora koşanlardır, tekellüf yapanlardır.Nitekim Allah (cc), Resulüne şöyle buyurmaktadır:

"De ki: Bunlara karşı sizden ben bir hücret istemiyorum ve ben kendiliğimden teklif edenlerden de değilim" (Sâd, 86).

Abdullah (ra) (babası) Mes'ud'dan şöyle bildiriyor: "Sizden herhangi bir kimse bir sünnete sarılmak (bir yol edinmek) istiyorsa, mutlaka ölenin (Resulullah'ın) yoluna sarılsın. Zira hayatta olanların sünnetinden fitneden emin olunamaz. Onlar ki, Hz. Muhammed (sav)'in ashabı, kalb bakımından bu ümmetin en temizi, ilim yönünden en derini, en az teklif getirenidirler. Bunları Allah, peygamberinin sohbeti için seçmiştir. Onların haklarını tanıyın ve onların gösterdiği yola tutunun. Zira bunlar en doğru hidayet üzeredirler."

Bunun içindir ki,esas itibariyle sahabede bunlarda görüldüğü manada şiddetli bir teklif yoktur, lafızlarda ve manalarda bir çözülmezlik ve düğüm bulunmaz. Bu gibi ifadeler ancak, bu zatların (sahabenin) yolundan ayrılanlarda bulunabilir. Eğer arif kimse bunu düşünecek olursa, şu gerçeği bulur. Bunlar tıpkı, arık (cılız) devenin eti gibidir. Ki bu deve kupkuru, korkutucu bir dağın başındadır. Orada bir ova yok ki, oraya varsın, bir otlayacak yer de bulunmuyor ki, oraya intikal edebilsin." İşte bunların hali böyledir. Yol sana uzun gelir, ibare senin için genişletilir. Her bir lafızla bir gariplik gelir ve gelen gariplik ise lafızdan daha garip bir hal alır. Eğer sen buna erişirsen, kendinle beraber fazlaca birşey bulamazsın. Sadece bir ses duyarsın ve fakat herhangi bir şeyi de ortada bulamazsın. Mesela, kelamcılar hem cevherlerden, arazlardan, kevnlerden ve renklerden söz edip dururlar, cevher-i ferdden (bölünmez cevherden), hallerden, hareketten, sükûndan, varlık ve mahiyetinden, iki zıd şeyden, çelişkiden, temasül ve ihtilaftan konuşur dururlar. Araz iki zamanda var olabilir mi? Zaman ve mekan nedir? Bunlardan biri ölür, zaman ve mekan bilinmez, aynı zamanda varlığı bulamadığını itiraf eder. Bu varlık, şeyin mahiyeti midir? Yoksa bundan ayrı olarak zaid midir? Yine şunu itirafta bulunur: Kendisi rabbin varlığı hakkında şüphededir: O sırf bir vücud (varlık) mıdır? Yoksa mahiyete yakın bir varlık mıdır? Sonunda şöyle der: Bana göre bu meselede durmak gerekir.

Bunların en faziletlisi de -kendi nefsi yanında- ölümü sırasında şöyle der: Ben dünyada sadece bir tek meseleyi öğrenmiş olarak çıkıp gidiyorum: Bu da, mümkün olan şeyin bir vacibe muhtaç olduğudur. Sonra da şöyle der: İhtiyaç duymak ise olmayan birşeydir. O halde ben hiçbir şey öğrenmeden ölüyorum. Bu ve benzeri daha çok ifadeler vardır. Nitekim seleften bazısı da şöyle demişlerdir: Ölüm anında insanların en şüphecileri kelamcılardır.

Ötekiler ise bunlardan daha çok zorluk ve sıkıntı çıkaranlardır. Onlara göre faydalı ilimden daha çok uzak bulunanlardır. İşte bunlar heyulacılar, şekilciler, astoksat (aristocu)lardır. Dört illet ve rüküncüler, akli cevheri savunanlar, mufarekatı, müveccihatı, mühmel (işe yaramayan) kaziyeleri ve benzerlerini savunanlar, külliyat-ı hamse (beş küllî) ve on esas ve benzeri karışık şeyleri savunanlardır. İşte bunlar da taifeler içerisinde en çok teklif ve sıkıntı getirenlerdir. Yararlı bilgiyi ve güzel ameli en az işleyenlerdir.

Yine böyle tekellüf yapan kişilerden irade,sülûk sahipleri, hal, makam, vakt, mekan, badi, bazih, varid, hatır, vaki, kadih, lami, gaybet, huzur, mahk, hak, sekr, levaih, tevali, atş, dehş, telbis, temkin, telvin, isim, resm, cem, cem'ul-cem, cemu'ş-şevahid, cemu'l-vücud, eser, kevn, Bun, ittisal, infisal, müsamere,müşahede, muayene,tecelli, tahali, bensiz ben, sensiz sen, bizsiz biz, O'nsuz o gibi makamların sahipleri, evet bütün bunlar bu gibi kimselerin, taifelerin ve grupların zorluk ve sıkıntı çıkaran durumlarını gösteren işaretlerin en aşağısıdır. Bu işte zorlanarak birşeyler ortaya koymaktır. Aynı zamanda bu gibi şeyleri bildiklerini söyleyenlerin yine çoğu bu manada daha büyük sıkıntılar doğurmaktadırlar, zorluklar getirmektedirler.

Bütün bunlar ellerindeki ile hicaplanmışlardır. Yanlarındaki ile kalakalmışlardır. Kendi iddialarına göre de bunlar ilim denizine dalmışlardır. Bu kadar denizlere dalmalarına rağmen ayakları hiç ıslanmamıştır.Ancak bunların kalpleri ve anlayışları peygamberlerden miras olarak kalan ilimden aydınlanmış değildir. Hep yanlarındakiyle hoşnud kalmışlardır. Bir de çizip kaydettikleriyle yetinmişlerdir. İşte bunlar bir vadide iken Resulullah (sav) ve ashabı bir başka vadide bulunmaktadırlar. Allah bilir ya biz, bunlar hakkındaki sözü pek ileri götürmemişizdir. Aksine onlar için söylememiz gerekenden de kısmışızdır. Biz bir deryadan bir damla anlatık, çok olandan azını söyledik.

Bunların tümü selefin haklarında yermede ittifak ettiği kimselerdendirler. Hem bunların ve hem düşüncelerinin zemminde selef ittifak etmiştir.

Zira bunlar rey sahibidirler ki, Hz. Ömer (ra) kendileri için şöyle söylemiştir: "Sizi rey sahibi olmaktan uyarırım. Onlardan uzak durun.Çünkü bunlar sünnetlerin düşmanıdırlar. Hadis ezberlenmesi bunları yormuştur da kendi görüşlerine dayanarak söz söylemişlerdir. Böylece hem kendilerini sapıtmış ve hem de başkalarını sapıtmışlardır." Yine Hz. Ömer (ra) şöyle buyurmuştur:

"Rey sahipleri, sünnetlerin düşmanıdırlar. Onu korumak, kendilerine zor gelmiştir. Bunları rivayet etmeleri bunlara zor gelmiştir de, bunun için bunlar yerine rey ile meşgul olmuşlardır."

Hz. Ebu Bekir Sıddîk (ra) da şunları söylemiştir: "Şayet Allah'ın Kitabı hakkında birşeyi kendi reyime göre söylersem veya bilmediğim bir şeye göre söyleyecek olursam acaba hangi yer beni üzerinde barındırır ve hangi gök beni altında gölgelendirir?" Hz. Ömer (ra) de yine demiştir ki: "Doğrusu Resulullah (sav)'ın reyi isabetlidir. Çünkü aziz ve celil olan Allah (cc) ona gösteriyor. Bizim ise görüşümüz zanna ve tekellüfe dayanır." Abdullah b. Abbas (ra) da şöyle diyor: "Kim Allah'ın kitabında olmayan ve Resulünün de sünetinde geçmeyen bir görüş ortaya koyarsa, Allah (cc) ile karşılaştığı gün, ondan olması gereken şekilde oraya gelmez." Hz. Ömer (ra) de şöyle demiştir: "Ey insanlar! Din aleyhindeki sözlerinize dikkat ediniz. Çünkü ben, kendimi Resulullah (sav)'ın emrini, "ictihad ediyorum" görüşümle red ediyor gördüm. Allah'a yemin ederim ki, antlaşma (Hudeybiye'de) Ebu Cendel gününde yazılırken, benim maksadım bu değildi. Onlar, "Sen, "Allah'ım senin adınla" diye yazıyorsun? diye itirazda bulundular. Resulullah (sav), onların dediğine razı oldu ve fakat ben olmadım. Bunun üzerine şöyle buyurdular: "Ey Ömer, benim razı olduğumu görüyor ve fakat sen rıza göstermiyorsun ha!?"

Yine Müsedded yoluyla naklettiğimiz bir hadiste de Resulullah (sav) bu gerçeği dile getirmişlerdir. Yahya b. Said Cureyc'den, o da Süleyman b. Atik'ten, bu da Talk b. Habib'ten, bu da Ahnef b. Kays'tan bu da İbn Mes'ud'dan rivayet ediyor. İbn Mes'ud ise Resulullah (sav)'tan rivayetle: Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır:

"Dikkat edin! Söz ve davranışlarında ileri gidenler helak olmuşlardır! Aklınızı başınıza devşirin! Söz ve fiillerinde taşkınlık edenler helak olmuşlardır! Uyanık bulunun! Söz ve hareketlerinde aşırı gidenler helak olmuşlardır!"

Şayet burada gördüğümüz ve sözkonusu etmiş olduğumuz gibi birçok kimselerin sözlerinde, lafız ve manalarında bu manada bir aşırılık görülmemiş olsaydı o zaman (söz ve davranışlarında aşırılığın gerçekte bir anlamı olamazdı. Doğrusu en iyisini bilen Allah (cc)'tır.

Eğer kalbin "tevbenin" saliklerin makamlarının gayesi olduğuna müsamaha etmiyorsa, bizim anlattıklarımızdan hiçbir şeye kulak vermemişsin demektir. Sen bundan yüzçevirmişsin, ancak mahvolma yönünden ittisalin nihayetinin varlığın kendisinde yok olması vardır. Sarf açısından ise ledüni ilmin içinde şahid ilimlerin yok olması vardır. Vücudun cem'i ve aynın-cem'i ise, saliklerin Allah'a varan makamlarının sonudur. Öyle ki salik buraya girer. Şunu da bilmelisin ki, adı geçen bu cem ise,mücerred manada bir kulluk ve iman sağlayamaz. Kaldı ki,her bir peygamberin ve veli ve arifin gayesi olmasından fazla olarak öncekileri kulluk ve iman sağlayamaz. Aslında bu cem olayı hem sıddıkler ve hem de zındıklar için olabilir. Bir de mülhidlerin (dinsizlerin) ve ittihadçıların payı bunda büyüktür. Hepsi de bunun çevresinde sözedip dururlar. Bu onlara göre tahkikin sonudur. Nerede kulluğun gerçekleştirilmesi, onun zorluklarının ayakta tutulması,farzların, sünnetlerinin yüklenilmesi ve edası nerede, Allah'ın düşmanlarına karşı cihad, Allah'a emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l münker nerede? Bu cem' de Allah yolunda eziyet nerede?

Tafsilatlı olarak isim ve sıfatları bilip tanıma nerede? İki hayrın en iyisini öğrenme ve iki şerrin de en kötüsünü tanıma nerede? Kulluğun mertebelerini ve onun oradaki menzillerini bilme nerede?

Gerçek şu ki,saliklerin nihayeti, sarf yönünden kulluk mertebesini kemale erdirmektir. Buna ise insan oğlundan hiçbirkimse yol bulamamıştır. Allah (cc) bunu diğer yaratıkları arasından iki Haliline nasip kılmıştır. Allah'ın salat ve selamı bunlar üzerine olsun. İbrahim Halil'e gelince (as), Allah (cc) kendisi için, bunu yerine getirdiğine şehadette bulunmuştur. Bütün peygamberlerin derece bakımından kendisinden sonra geldiği zata, şefaat ve vesile sahibi, ademoğullarının seyyidi ve efendisine gelince, -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- o kulluk mertebesini kemale erdirmiş, bu yüzden de diğer yaratıklara göre o önde gelmeye hak kazanmıştır. Bizzat o şöyle diyor: "Ben onun içinim." Yani kulluk için. Bunun içindir ki, Allah (cc) kulluğu makamların en yücesi, hallerin en şereflisi kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmaktadır: *"Kulunu geceleyin Mescid-i Haram"'dan... götüren"* (İsra, 1).

Yine Rabbimizin şu ifadesine bakın: *"Şu da gerçek ki, Allah'ın kulu kalkıp O'na dua ederken,..."* (Cin, 19).

Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız..."* (Bakara, 23).

Rabbimizin şu kavli de bu gerçeği dile getiriyor: *"Kulu üzerine Furkan'ı (Kur'an'ı) indiren Allah'ın şanı yücedir"* (Furkan, 1).

Bunun içindir ki, kendisinden şefaat istendiğinde Hz. İsa Mesih şöyle diyecektir: "Muhammed'e gidin. O, önceki ve sonraki tüm günahları bağışlanan bir kuldur." Böylece Allah için kulluğunu yerine getirmesi sebebiyle bu yüce rütbeye hak kazanmış, böylece Allah'ın kendisini her yönden bağışlamasını da elde etmiştir.

Burada iş şu noktaya varmaktadır. Makamların ve nihayetlerinin gayesi, bizzat tevbe ve kulluğun kendisidir. Yoksa aynın cem'i değil, vücudun cemi değil ve ittisalin yok olması da değildir.

Eğer, bu cem, gerçek anlamda tevbe ve kulluğu yerine getirip ayakta tutanlar için meydana gelebilir mi, diye soracak olursan (buna cevap olarak) denilmiştir ki: Durum hiç de öyle değildir. Aksine bunu yerine getirenler için cem, peygamberlerin ve halifelerinin cemidir. Bu da Allah'a karşı yöneltilen cem'dir. Bu hem muhabbet, hem inabet, tevekkül, korku, ümit ve murakabe yönlerinden olan cemdir.Himmetin cemi, halk içerisinde davet ve cihad bakımlarından emirleri uygulamaktan ibarettir. Bu ikisi de iki cemdirler. İlki, kalbi sadece bir tek mabuda karşı cem'etmek, gaye ve arzuyu sadece O'nun kulluğuna cem'etmek.

Eğer bu iki cem'in şahidi neredediŕ? diye sorarsan? Derim ki, Kur'an'ın tamamında vardır. Onu Fatiha suresinin, "Yalnız sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım bekleriz" ayetinden al. Aynı zamanda Rabbimizin: " Yalnız sana" sözüne dikkat et. Allah (cc), bunu bizzat kendi mukaddes zatına ibaret ve istiane (yardım) ile tahdis etmiş bulunmaktadır. Yine onun, "İbadet ve kulluk ederiz" ifadesine dikkatinizi çekmek isterim. Bu, söz, amel, zahir ve batın olarak hem içinde bulunduğumuz zamanı ve hem geleceği kapsayan bir ifadedir. Nitekim "istiane" (yardım) durumu da bu esasa göredir, başka şekilde değil. Bu bakımdan tüm tarikler (yollar) bu iki kelimenin içinde yer alırlar. Kaldı ki bu, aynı zamanda onların şu sözlerinin de manası olmaktadır: "Tarik şundadır: Ancak seni, senin istediğin gibi isterim." Burada muradı bir tekte cem'etti. İrade ise, onun sevip hoşnud kaldığı muradındadır. Nitekim ta baştan sona kadar tüm peygamberler de buna davette bulunmuşlardır. Amelde bulunanlar ve yönelenler de buna göre amelde bulunup yönelmişlerdir. Başından ta sonuna kadar tüm haller ve makamlar bunun içindedir, bunun meyveleri ve gerekleridirler.

Kulluk sevginin kemalini zelil olma kemaline toplamıştır. Boyun eğmenin ise kemali sevgilini rızasına ve emirlerine bağlıdır. İşte bu üzerinde başka bir gayesi olmayanın tek gayedir. Bunun hakikatını -gerektiği gibi- yerine getirmeye yol bulunmaması halinde, o zaman tevbe, bu konuda dayanılacak olan şeydir. Sen -bununla ve başkasıyla anlamış olmaktasın ki- nihayette buna ihtiyaç duymak başka iken duyulan ihtiyaçtan daha şiddetlidir. Keşke ruhu su ile çamur arasında iken alemlerin rabbine ulaşmakta ümitsizlik hali rüzgarını estirmeseydi. İşte bu durumu, kişi kendisine yaraşır bir şekilde, efendisine karşı hak ve görevlerini yerine getirip ayakta tutabilseydi. Nasıl olabilir ki, ortada gaflet vardır, taksir (kusur) vardır, tefrit vardır, önemsememe vardır, bir çok zamanlarda rabbinin hakları yerine kendi haz ve isteklerini tercih vardır ki, neredeyse bunlardan kurtulamayacak durumdadır. Hem bir de fena ve cem'in geçidi üzerinde bulunan salik için? Çünkü rabbi kendisini kulluğa istemektedir, nefsi ise onu cem' ve fenaya çağırmakta. Eğer nefsine dikkatle bakmayı gerçekleştirir, onu en doğru bir şekilde hesaba çekecek olursa, kendisi için, bu şeylerin onun arzuları olduğu ve lezzetlerinin isteği olduğu açığa çıkmış bulunur. Evet her biri bunu istemektedir. Ancak meseleyi ayırdetmede durum kişinin haz ve isteğinin bizzat Allah'ın rızasının olduğunu ve onun sevdiği şey olduğunu -ister nefsi bunu istesin, isterse istemesin- iki şey arasını ayırdedebilsin. İlkinda hazzı, rabbinin din ve şeriat bakımından murad ettiği şeydir. Diğeri ise o kimsenin rabbinden murad ettiği şeydir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Eğer diyecek olursan ki, bu durum zevk ehli için geçerlidir. Siz ilim diliyle konuşmaktasınız, yoksa zevk diliyle konuşmuyorsunuz. Çünkü tadan kimse vacid" (bulan)dır. Bu bakımdan bulan için de, mevcudunu inkar sözkonusu değildir. O halde bu, ilim sahibini ilgilendiren bir konu değildir. Aksine onu o kimsenin tadmış olduğu zevke davet etmelidir. Ve diyor ki:

Mühdi'yi melameti sebebiyle yerene derim ki:

Hevayı tad, eğer kötülemeye gücün yeterse o zaman yer.

Denilmiştir ki: İşi zevke havale eden insaflı davranmamıştır. Çünkü bu, meseleyi hakime değil, kendi aleyhinde hüküm verilene, mahkumun aleyhine havale etmektir. Meseleyi şahide değil de, görülene götürmektir. Durumu mizana değil de tartılana götürmektir.

Aman Allahım! Bir şeyin mücerred zevki,tadılması onun hakkında bir hükme varılmaya delalet eder mi? Bununla o şey haktır ya da batıldır denilebilir mi? Acaba Allah ve Resulu zevkleri ve vecdleri hüccet ve delil olarak kabul etmişler midir? Bunlarla sevilen ve razı olunan şeyleri bunlarla mı tefrika etmişlerdir? Eğer, durum böyle olsa idi, o zaman her batıl sahibi kimse batılını zevk ve vecd ile destekler, buna delil getirirdi. Nitekim batıl ve ilhad ehlinin bir çoklarının böyle olduğunu görürsün. İşte şu ittihadîler (vahdet-i vücudcular) -bunlar halkın en kafirleridirler- kendi küfür ve ilhadları hakkında zevki ve vecdi delil ve hüccet olarak göstermektedirler. Hatta onlardan biri de şöyle bir şiir söylemektedir:

Ey arkadaşım, sen beni nehyediyor ve bana emrediyorsun.
Halbuki en doğru yasaklayıcı ve emredici vecd'dir.
Eğer vecde isyan eder, sana itaat edersem benden kaybolur.
Yakinden ayrılır vehme dayalı haberlere gidersin.
Beni kendisine çağırdığın şeyin aynısı
Yasaklananlar yerine gerçekleştirdiğim de ey komşu.

Bu kişi şöyle diyor: Bize göre -keşif ve zevk yoluyla- sabit olan şey,sarih akla aykırı gelendir. Her itikad sahibi, inandığı şeye kesin bağlılık gösterir, onu güzel bulur, onun tadımı tadar, mesela mülhid, ittihadın (vahdet-i vücudun) zevkini tadar da, dinden ayrılır. Rafızi de rafzın zevkini tadar, halkın en hayırlılarına düşmanlık duyar. Kaderi olan bir kimse de kaderi inkar etmenin zevkini tadar, bunu kabul edenlere de şaşırır. Cebriyeci ise bunun tam aksidir. Müşrik ise, şirkin zevkini tadar. Hatta bu kimse, Allah dışında ilahları ve mabudu anılınca mutluluk duyar, bir tek Allah'tan söz edilince kalbi ürperir.

İşte böylesi bir ihticac, (delil gösterme) yolunda şeytanî bir duygu sahibi olanların durumudur. Bunlar sırf şehvet, nefs ve isteklerinin doğrultusunda hareket ederler. Böylesi bir şeye kulak verirler. Bunda kendileri için duydukları zevk, vecd ve lezzete göre davranırlar. Mesela sen, teslis (üçleme) esasına inanan bir hıristiyanın bu teslisinde bir zevk duyduğunu görürsün, onun buna göre bir vecdi vardır. Öyle ki bu kimse bundan dolayı en şiddetli azaba sokulsa, o azabı tercih eder. Buna rağmen teslisinden ayrılmak istemez. Çünkü o bundan bir zevk duymaktadır.

Bu durumda şöyle denilir: Git iş senin dediğin gibidir, esasen inkara yönelen konuşmacı, zevk lisanıyla konuşmamaktadır. Buna göre tadanın zevkinin bu hususta kendisi için bir hüccet ve delil olması doğru olabilir mi? Kendisi ile Allah arasında bir fayda sağlayabilir mi? Bu inkarcının, "Evet, ben inkar ettiğin şeye erişmekten perdelenmişim, onu tadıyor değilim? Ancak sen erişensin, onu tadansın. O halde senin tattığını ve eriştiğin şeyin alameti nedir? Buna delil nedir? Ben de senin bu zevkini ve vecdini inkar etmeyeyim, diye farzetse bile durum zevkte değil, tadılandadır. Aşık kimse sevgilisine olan aşkını ve sevgilisini tadıp zevkine varır. Bunun amacı bu değildir. Amaç, onun muhabbetinin ve aşkının varlığıdır, yoksa bu şeyin ona yarar ya da zarar getirmesi, ya da bu onun kemalinin veya nakıslığının gereği de değildir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

TEVHİD BABI

Mezazil adlı eserin sahibi "Tevhid bahsi" diye başladı. "Allah (cc) şöyle buyuruyor: "Allah, kendinden başka hiçbir ilah olmadığına şehadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de (şehadet ettiler)."

Tevhid, aziz ve celil olan Allah'ı herşeyden münezzeh kılmaktır, sonradan olanlara benzetmemektir. Ancak alimlerin konuştuğu gibi bu konuda konuşmak gerekir. Bu yolda muhakkiklerin işaret ettikleri gibi işarette bulunmak icabeder. Bunu da tevhidi tashih etmek ve düzeltmek maksadıyla söylemek gerekir. Bunun dışında sözü edilen haller ve makamların hepsi de illetlere bağlıdırlar."

Ben de derim ki: "Tevhid", peygamberlerin davetlerinin başıdır. İlkidir. Yolun menzillerinin de başı ve ilkidir. Salikin kendisiyle Allah'a gittiği makamın da ilki ve başıdır. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Andolsun ki, Nuh'u kavmine (peygamber olarak) gönderdik de: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur"* (A'raf, 59).

Hz. Hud da kavmine şöyle diyor: *".. Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur"* (A'raf, 65).

Hz. Salih de kavmine şöyle sesleniyor: *".. Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur"* (A'raf, 73).

Hz. Şuayb ise kavmine şöyle sesleniyor: *"..Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur"* (A'raf, 85).

Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Andolsun ki, biz her ümmete, Allah'a ibadet edin ve (Allah'tan saptıran) tağuttan kaçının diye bir peygamber gönderdik"* (Nahl, 36).

O halde tevhid, peygamberlerin davetlerinin anahtarıdır. Bunun içindir ki, Resulullah (sav), elçisi Muaz b. Cebel (ra)'i Yemen'e gönderirken şöyle demişti: "Sen kitap ehli olan bir kavme gidiyorsun. Onları ilk davette bulunacağın şey, bir olan Allah'a ibadet etmeleri olsun. Eğer Allah'tan başka ilah olmadığına şehadete bulunurlar, Hz. Muhammed (sav)'in de Allah'ın Rasulü olduğuna tanıklık ederlerse, onlara bir gün ve gecede olmak üzere beş vakit namazın farz kılındığını haber ver.. Böylece hadisi zikretti."

Yine Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "İnsanlar Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna şehadet edinceye kadar onlarla savaş etmekle emrolundum."

Bunun içindir ki, doğru olan şudur: Mükellef için ilk farz olan şey, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şehadette bulunmasıdır. Bu hususta delil aramaya ve bakmak için amaca gerek yoktur. Şüpheye de hiç yer yoktur. Çünkü bunlar yerilen kelamcıların sözlerinden ibarettir.

Tevhid, kişinin kendisiyle İslam'a gireceği ilk şeydir ve aynı zamanda tevhid kişinin kendisiyle dünyadan çıkıp ayrılacağı son sözdür. Nitekim Resulullah (sav) şöyle buyurmaktadır:

"Kimin sonsözü, "La ilahe illallah" olursa, cennete girer." Bu ilk vacip (farz)tir. Aynı zamanda son vacip (farz)tir. Tevhid hem işin başı, hem de sonudur.

(Şeyh'in): "Tevhid, Allah'ı hâdislerden tenzih etmektir" sözü tam bir tanım olarak, Allah'ın kendisiyle peygamberlerini göndermiş olduğu tevhidi tanımlayan ve buna delalet eden bir tanım değildir. Evet aynı zamanda kendilerine kitaplarını indirdiği, kulunu bununla cehennem ateşinden kurtarıp cennete koyduğu, şirkten çıkardığı tevhid için yukarıdaki tanımı vermemektedir. Aslında bu, hepsinde yani tüm fırkalarda müşterek olarak bulunmaktadır. Allah'ın varlığını ikrar eden her bir kimse bunu ikrar eder aslında. Mesela puta tapanlar, ateşperestler, yahudiler - değişik inançlarına göre- müşrikler, bunların tümü Allah'ın sonradan olanlara benzemediğine, onlardan münezzeh olduğuna, O'nun kadimliğine inanmaktadırlar. Hatta mutlak manada şirk, küfür ve ilhad yönünden bu taifelerin en ileri gidenleri bile böyle inanmaktadır ki, bu taife ittihadiyye taifesidir. Bunlar şöyle demektedirler: O mutlak vücud (varlık)tır. O kadim ve ezelidir. O sonrakilerden münezzehtir. Sonradan olanlar onun varlığını giyinip durmaktalar, giyiyor ve çıkarıyorlar.

Felsefeciler ise -bunlar insanlar içerisinde şeriatten ve peygamberlerin getirdiği şeylerden en uzak olanlarıdır- işte böyle olmalarına rağmen vacibu'l vücud'un kadim olduğunu kabul ediyorlar ve sonradan olanlardan tenzih ediyorlar.

Müşrikler -Allah ile birlikte başka ilahlara ibadet edenlerdir- bunlar da öteden beri Allah'ın varlığını ve sonradan olanlardan münezzeh olduğunu kabul ediyorlar.

Kaldı ki,sonradan olanlara benzememe, onlardan münezzeh olma haktır, gerçektir. Buna rağmen bu, kişiyi müslüman ve mümin yapmaz, kişiye iman ve İslam vermez. Böylece bu kimseler peygamberlerin şeriatlerine girmiş olamazlar. Dolayısıyla bunlar kesinlikle küfür ehli ve dinsizlerden ayrılmış olmazlar. İşin bu kadarını Şeyhülislam kavrayabilmiştir. İlimdeki ve marifetteki yerine göre.

Bununla birlikte bu taifenin seyyidi ve önde geleni (Cüneydi Bağdadî) tevhidden sorulduğunda şöyle demiştir: "Kadim olanı muhdes (sonradan olan) den ayırmak, bir tek kabul etmektir." Cüneyd bununla buna işaret ediyor: Tevhid davası, makamı,hali sahih ve doğru olamaz, kul ancak kadim olandan hadis olanı ayırınca muvahhid olabilir. Aslında tevhid iddiasında bulunan birçok kimse, herşeyden münezzeh olan Allah'ı sonradan olanlardan ayırmamıştır. Ancak O'nun semalarının üstünde ve arşının üzerinde yaratıklarından ayrı olduğunu söyleyip sonra da O'nun zatıyla her yerde olduğunu kabul etmek, O'nu muhdes olanlardan ayırmak demek değildir.

Aksine O'nun sonradan olan şeylere hulûl ettiğini, buna rağmen onlara muhalif olduğunu, zatıyla onlarda var olduğunu söylüyorlar. Bunların safleri ve ibadet edenleri de Hululiyeye inananlardır ki, şöyle diyorlar: Allah (cc), bizzat mahlukatın içine hulul eder (girer). Bunlar da iki taifedirler. Birisi tüm varlıklara işi genelleştirerek, Allah'ın bunlara hulul ettiğine inanan grup, diğeri de, Allah'ın bazı varlıklara hulul ettiğini ve fakat bazılarına da hulul etmediğini kabul edenlerdir.

Eş'ari, "Makâlât" adlı kitabında diyor ki: "Bu, kendilerini ibadete adamış olduklarını savunanlardan bir kavmin hikayesidir. Ümmet içerisinde bir kavim var ki, bunlar nüsük (ibadet) ehli olduklarını, buna mensup bulunduklarını söylüyorlar. İşte bunlar Allah'ın cisimlere hulûl etmesinin caiz olduğunu savunanlardır. Bu kimseler, güzel birşey gördüklerinde, "Biz bunu bilemeyiz, belki de bu, bizim Rabbimizdir" diye söylerler.

Ben de derim ki: Bu fırka da iki taifedir. Birisi, Allah'ın en güzel gördüğü bir suret ve şekilde hulul edeceğine inanan guruptur. İkincisi ise, Allah, insanlardan en mükemmel olanlarına hulul eder diye inananlardır. Bu insanlar ise nefislerini şehvetlerden arındıranlardır, hep faziletlerle vasıflanıp rezîletlerden uzak duranlardır. Hristiyanlar, Allah'ın Hz. İsa'nın bedenine girdiğini ve onu kendisine zırh edindiğini ileri sürerler. Vahdet-i vücudçu olan ittihadîler ise, onun mutlak varlık olduğunu, mahiyetlerin onu giyindiklerini savunurlar ve o, vücudunun (varlığının) kendisidir diyorlar.

İşte bütün bunlar kadim ile hâdis olanı bir birinden ayırdedememişlerdir.

Cüneyd'in işaret ettiği ifrad iki nevidir: Bunların ilki, itikad (inanç) ve haberde ifrad (bir teklik) dır. Bu da önceki gibi iki nevidir. Bunlardan birisi, rabbin, Allah'ın yaratılanlara benzemediğinin isbatı ve kabulü, onlardan yüce oluşu, yedi kat göklerin üstünde, arşının üstünde olmasıdır. Nitekim ilahi kitaplar baştan sona dek bunu dile getirmektedirler. Peygamberler de başından sonuna kadar hep bunu haber vermişlerdir.

İkincisi, Allah'ın kemal sıfatları bakımından tekliğidir. Bu, sıfatları da onun için açık bir şekilde kabul ve isbat etmektir. Nitekim O, bunları kendi nefsi (zatı) için isbat etmiştir. Aynı şekilde peygamberleri de bunu O'nun için isbat etmişlerdir. Bunların hepsi tatil, tahrif, temsil,keyfiyet ve teşbihten münezzehtirler. Kaldı ki, Allah (cc) bu isim ve sıfatları kendi adına gerçekliklerini isbat etmektedir, aynı şekilde bunların mahlukata benzemediklerini de bildirmektedir. Yani temsilsiz bir isbat, tahrifsiz bir tenzih. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Hiçbir şey O'nun benzeri değildir. O, hakkıyla işitendir, görendir"* (Şura, 11).

Bu nevi de, tüm kazası, kaderi ile Allah (cc)'ı bir tek kabul etmektir. Bunu tüm yaratıkları için -zatlarıyla, sıfatları ve fiilleriyle- kazası ve kaderiyle tekliğini kabul edenler, bütün bu şeylerin Allah'ın dilemesi ve kaderiyle olduğuna, ilim ve hikmetiyle olduğuna inananlar. Bu görüşü savunanları, öteki batıl fırkalar olan İttihadiyye, Hululiye, Cehmiye, Firavuniye, Kaderiyyeden ayıran özellik işte bu ikinci nevi olmaktadır. Firavuniyye, Firavun'un, göklerin üstünde ibadet olunan bir Rab olduğunu ve Arş'ın üstünde, kendisi için namaz kılınan ve secde edilen bir ilah olmadığını ileri sürenlerdir.

Kaderiye, bunlar, Allah (cc), melek, insan ve cinlerden oluşan kulların fiillerine kadir değildir, aynı şekilde diğer canlıların da fiillerine Allah kadir değildir, diyorlar. Aksine Allah'ın mülkünde istemediği şey oluyor ve olmayan şeyi murad ediyor. Böylece Allah, olmayacak bir şeyi murad ediyor. Herhangi bir şey de onun iradesi ve meşieti (meşieti) olmaksızın oluyor.

Herşeyden münezzeh olan Allah (cc) çok daha iyi bilir.

İfradın ikinci nevi, ibadet yapmak suretiyle Kadim'in muhdesten (sonradan olanlardan) ifradı, bir tekliği -Allah'tan, sevgi, korku, ümit, tazim, inabe, tevekkül, yardım isteme, O'na yol arama gibi şeylerde- işte bu ifrad ile olsun diğeriyle olsun, bu ikisine göre peygamberler gönderildi. Buna göre kitaplar indirildi. Şeriatler bunun için yasa olarak konuldu. İşte bunlar için gökler ve yer yaratıldı. Cennet ve cehennem de bunun için yaratıldı. Sevap ve ceza pazarı da bu amaçla kuruldu. Herşeyden yüce ve münezzeh olan Kadim'in zatı, sıfatları ve fiilleri bakımından bir tek olarak kabul edilip sonradan olanlardan ayırd edilmesi. Bir tek irade yönünden, sevgi, korku ve ümit bakımlarından, kendisine tevekkül edilmesi, kendisinden yardım istenmesi, kendisi adına yemin olunması, O'nun adına adak yapılması, O'na tevbe edilmesi, O'na secde yapılması, tazim, iclal ve buna benzer şeyler hususunda yalnız ve yalnız O'nun tanınması.

Bunun içindir ki, Cüneyd'in ibaresi bunun yerine geçmiş olmaktadır. Şeyhülislam ise, eğer burada Ebu'l-Kasım'ın (Hz. Muhammed'in) murad ettiğini murad etmiş ise, bunda bir durum sözkonusu değildir. Eğer buradaki ifadeleriyle Allah'ı ihtiyarî olan fiillerle kaim olmaktan tenzih etmeyi demek istemişse -ki ihtiyarî fiilleri reddedenler buna sonradan olan şeylerin (havadisin) hululu adını vermekteler- böylelikle yüce olan Rabbi, tevhidin kemali açısından bu fiillerden tenzih etmektedirler. Hatta onlara göre bu tevhidin temeli olmaktadır. Sanki şöyle demektedir: Tevhid, yüce Allah'ı yaratıklara hülul etmekten münezzeh kılmaktır. Bu işin gerçeği, bunlara göre tevhid, rabbi tüm fiillerden tatil etmek ve tamamen bunu reddetmektir. Yani aslında Allah, kesinlikle bir şey işlemez. Doğrusu, kendisi ile herhangi bir fiilin ayakta durmadığı bir failin varlığının kabulü, akıllarca ve fıtrat bakımlarından, ümmetlerin dillerinde muhal olan bir durumdur. Yani durumun böyle olması halinde bunun alemin Rabbi olması sözkonusu olmaz. Zira tüm fiilleri inkar edilmektedir. Halbuki fiillerin, O'na bağlı o olması rububiyyetin manası ve hakikatidir. Bu meseleyi kabul etmemek ise, rububiyetin aslını inkar ve onu baştan kabul etmemektir.

Şayet Rabbin tenzihi ile, O'nu sonradan olanlara ilişkin alametlerden tenzih murad olunuyorsa, mahluklara ait özelliklerle anılmaktan O'nu tenzih etmekse, o zaman bu doğrudur. Ancak burada bunun tevhidi ifade etmesi yeterli değildir, eksiktir. Zira kemal sıfatlarının kabul edilmesi tevhidin aslıdır. Bu isbatın tamamı ise Allah'ın, sonradan olanlara benzeme alametlerinden ve yaratıklara ait özellikleri taşımaktan münezzeh oluşudur. İttihad inancına bağlı bulunanlar ise bu tanıma ilavede bulundular ve şöyle dediler: Tevhidin şuhudu, temelden ve baştan itibaren hadis olmayı ortadan kaldırır. Bu bakımdan böylece ortada iki varlık -biri kadim ve diğeri de hadis- olmaz. Esasen tevhid, mutlak varlığın yanında bir başka varlığın görülmemesidir.

En iyisini bilen ise münezzeh olan Allah'tır.

Tevhid Taifelerinin Kısımlara Ayrılışları

Tevhid inancını savunan kimseler gruplara ve kısımlara ayrılmışlardır. Bunlardan her grup kendi batılını tevhid olarak adlandırmıştır.

Mesela, Aristo'yu, İbn Sina'yı, Nâsirüddin Tûsi'yi izleyenlere göre tevhid, sıfat ve mahiyetten soyutlanmış bir varlığın isbatı (kabulü)dır. Halbuki bu, mutlak varlıktır. Mahiyetlerden hiçbir şey kendisine arz olunmaz. Kendisiyle hiçbir vasıf kabul edilmez. Herhangi bir na't (sıfat) ile sınırlandırılamaz. Aksine onun tüm sıfatları selbî ve izafîdirler. İşte bunların savunduğu tevhid, ilhaddır, inkardır, küfür ve dinsizliktir. Bu tevhidi savunanların grupları ise, "Rabbin zatını inkar eden, feleklerin kadim olduğunu kabul eden, Allah kabirlerdeki kimseleri diriltmez inancında olanlar, peygamberlik de çalışmakla kazanılan bir şeydir, o da sanatlardan bir sanattır. Mesela velayet ve siyaset gibi. Allah, feleklerin ve yıldızların sayısını bilmez. Kesin olarak şu muayyen olan varlıklardan da birşey bilmez, Allah alemin aynlarından herhangi bir kimsenin kalbi üzerinde de bir kudret ve güce sahip değildir. O herhangi bir feleği yaratmaz ve onları parçalayamaz da. Allah'ın herhangi bir helal kılma ve haram etme durumu olmadığı gibi, O'nun bir emri ve yasağı da yoktur. Ortada cennet ve cehennem denilen birşey de yoktur." İşte bu kimselerin savundukları tevhid.

İttihadîlere gelince, bunlara göre tevhid,münezzeh olan Hakk, müşebbeh olan halkın kendisidir. Allah (cc) her bir varlığın ta kendisi, hakikatı ve mahiyetidir. O herşeyin ayetidir. Aynı zamanda onun kendisine (herşeyin) kendisinin aynı olduğunu gösteren bir ayeti vardır. İşte bu, onların tahkik derecesine varmış olan kimsesinin en yanlış bir ifadesidir. Aksine O, ayetin kendisidir, delilin kendisidir, delil gösterilenin de kendisidir. Dolayısıyla taaddüt (çokluk), vehme dayalı itibarlara göredir, yoksa hakikate ve vücuda göre değildir. O, onlara göre evlenenin bizzat kendisi, kendisiyle evlenilenin de bizzat kendisidir, o hem kesen hem kesilendir, hem yiyen hem yenendir. İşte onlara göre bu, öylesi bir sırdır ki, ilk çağlardan gelen gizli işaretleridir. O'nun peygamberî hidayeti gösteren arzusudur, nitekim bunu onların muhakkik ve arifi olan İbn Seb'în söylemiştir.

Bu tevhid türünün kolları da şöyledir: Firavun ve kavmi kamil anlamda iman sahibi müminlerdir. Gerçek manada Allah'ı bilenlerdir. Yine bunun da kollarından olanlar ise putperestler ve putlara tapanlar Hak üzeredirler ve doğrudurlar. Bunlar bizzat Allah'ın kendisine ibadette bulunmuşlardır, başkasına değil. Yine bunun kollarından olan başka biri, Hak ve gerçek olan şu ki, haram ve helallık bakımından anne ile kızkardeş ve yabancı kadın arasında herhangi bir farkın olmaması olduğudur. Aynı şekilde su ile içki, zina ile nikah arasında da herhangi bir fark yoktur. Zira tümü aynıdır. Hatta hepsi o bir (olan zatın) kendisidir. Ancak böylesi bir sırdan haberi olmayanlar dediler ki: Şu haramdır, şu da helaldir. Evet o size haramdır. Çünkü sizin böylesi bir tevhidden haberiniz yok, siz perde gerisindesiniz. Yine bu tevhidi savunan bir başka kol da şunu savunuyorlar: Aslında peygamberler insanlar için yolları daraltmışlardır, onlara asıl amacı uzak göstermişlerdir. Esasen durum, onların getirdikleri şeyin ötesinde ve davette bulundukları şeylerin gerisindedir.

Cehmiyye'ye gelince; bunlara göre tevhid, Allah'ın zatı ile halkından yüce olduğunu ve O'nun arşı üstünde istiva ettiğini inkar etmeleridir. Bunlar aynı zamanda O'nun işitmesini, görmesini, O'nun kuvvet sahibi olduğunu, hayat sahibi bulunduğunu, kelamını (konuşmasını), sıfat ve fiillerini, O'nun sevmesini ve kullarının O'nu sevdiklerini inkar ederler. Bunlara göre tevhid, Allah'ın kendisiyle peygamberlerini gönderdiği ve kitaplarını indirdiği tevhidi inkarda aşırı şekilde ileri gitmektir.

Kaderiye'ye gelince, bunların tevhidi, Allah'ın kaderini inkar etmektir. Tüm meşieti (dilemeyi) kainat için kabullenmektir, aynı şekilde bunlar üzerindeki kudretini de bu manada değerlendirmektedirler. Bu inanca sahip olanların müteahhirleri (sonradan gelenleri) de bu görüşe Cehmiyye tevhid inancını eklediler. Böylece bunlara göre tevhid gerçeği, kaderi inkar etmek, Esma-i Hüsna'nın ve yüce sıfatların hakikatlerini inkar etmektir. Bunlar çoğunlukla kaderi inkar edenler diye adlandırıldılar. Rabbin kazasını ve kaderini inkar ettiler ve şöyle dediler: Biz adalet ve tevhid ehliyiz.

Cebriyye'ye gelince, bunların tevhid inancı da şöyledir: Yaratma ve fiil bakımından bir olarak Rabbi tanımak, kulların gerçek anlamda fail olmadıklarını ve bunların kendi fiillerini meydana getirmediklerini, buna kadir de olmadıklarını savunurlar. Aynı zamanda Allah (cc) herhangi bir hikmete bağlı olarak yaratmada bulunmadı ve istenen bir gayeye matuf olarak yaratmış değildir. Mahlukatta aynı zamanda herhangi bir güç, tabiat istek ve sebep de yoktur. Ortada birşey varsa o da sadece bir meşiet (dileme) olayıdır ki, bu bir şeyi diğerine tercih eder, bu tercihde herhangi bir rüchan (tercih sebebi), hikmet ve sebep kesinlikle aramaz.

Şimdi *Menazil* adlı kitabın sahibi ve onun yolunda olanlara gelince; bunlara göre tevhid, iki nevidir. Birisi mevcud olmayan ve mümkün de bulunmayan tevhid. Bu, kulun rabbini tevhididir. Bunlara göre,hiçbir vahidden vahidi tevhid eden çıkmadı. Çünkü bu tevhid eden herkes inkarcıdır.

İkinci nevi ise sahih ve doğru olan tevhiddir.Bizzat rabbin kendi nefsini ve zatını tevhididir. Dolayısıyla O'ndan başka, O'nu niteleyen kimse mülhid (dinsiz)dir. İnsanlar içinde tevhid sahibi ancak bunlar mıdır?

Allah (cc) herşeyden münezzehtir ve en iyi bilendir.

Allah'ın peygamberlerinin davette bulunduğu ve indirilen kitaplarda öngörülen tevhid ise, yukarıda anlatılanlardan tümüyle farklıdır. Bu da iki nevidir: Marifet ve isbat açısından tevhid, biri de mutlub (istek) ve kasd bakımından tevhid.

Birincisi: Yüce Allah'ın zatının hakikatı, isimlerinin, sıfatlarının, fiillerinin gerçekliği, O'nun semalarının üstünde arşının üzerinde yüceliği (uluvvu), kitaplarıyla konuşması, kullarından dilediği kimselerle konuşması, kaza ve kaderinin genel anlamda sabit olduğu, keza hükmünün de böyle olduğudur. Kur'an işin bu yönüne tüm fesahatıyla açıklık getirmiştir. Nitekim bunu Hadid ve Taha surelerinin başında, Haşr suresinin sonunda, Secde suresinin başında, Al-i İmran suresinin başında, İhlas suresinin tamamında ve daha birçok surelerde görebilmekteyiz.

İkincisi: Buna örnek olarak da Kafirun suresinde, Al-i İmran suresinin 64. ayetinde, Yunus suresinin başında, ortasında ve sonunda, A'raf suresinin başında ve sonunda, En'am suresinin tamamında ve Kur'an'ın birçok surelerinde, hatta

Kur'an'ın tüm sureleri tevhidin bu iki nevini kapsar.

Biz de burada genel olarak bir söz söylemek isteriz: Esas itibariyle Kur'an'daki her bir ayet, tevhidi kapsar, buna şehadet eder, buna davette bulunur. Zira Kur'an, ya Allah'tan, isim, sıfat ve fiillerinden haber verir. Bu ilme dayalı ve habere bağlı olan tevhiddir. Ya da, eşi ve benzeri olmayan bir tek zatına ibadet etmeye ve O'ndan başka tapınılan tüm şeyleri söküp atmaya çağırır. İşte bu da irade ve talebe bağlı tevhid olmaktadır. Bu ya emir ve nehiydir, nehiy (yasakları) ve emri konusunda kendisine itaatın gerekli olduğunu söyler. Bu da tevhidin hukuku ve onu kemale erdiren şeydir. Veya Allah'ın tevhid ehli olup itaatkar olanlara ikramından haber vermendir. Dünyada bunlar ile ne yaptı? Buna göre ahirette onlara nasıl bir ikramda bulunacaktır? İşte bu da tevhidinin mükafatı ve karşılığı olmaktadır. Ya da şirke koşanlardan haber vermedir ki, dünyada bunlara verilecek olan cezadan, ahirette çarptırılacakları azaptan bilgi verilmesidir. İşte bu da tevhid yolundan çıkanlara ilişkin haber olmaktadır.

"Elhamdülillah" (Allah'a hamdolsun) tevhiddir. "Rabbi'l-alemin" (Alemlerin Rabbi(ne) tevhiddir. "Maliki yevmiddin" (Ceza gününün sahip ve maliki), bu da tevhiddir. Ancak bu, tevhid ehline giden yolu sormayı içeren bir tevhiddir ki, Allah bunların kendisine in'amda bulunmuştur.

"Ğayrdilmağdubi aleyhim ve ledâllin" (Kendilerine gazapda bulunmadığın ve delalette bulunmayanlar" Burada (mağdubi aleyhim) ile (dâllin) olanlar tevhidden ayrılanlardır. Bunun içindir ki, Allah (cc) bizzat kendi zatı adına bu tevhidde şehadette bulunmuştur, buna meleklerini, peygamberlerini ve resullerini de şahid getirmiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Allah, adaleti uygulayarak (bütün delilleri getirerek) kendinden başka (ibadete layık) hiçbir ilah olmadığına şehadet etti (bildirdi). Melekler ve (adaletli) ilim sahipleri de (buna iman ve ikrar ile) şehadet ettiler. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, eşsiz galip, hüküm ve hikmet sahibidir. Şüphe yok ki Allah katında (hak) din İslam'dır"* (Al-i İmran, 18, 19).

Bu ayet-i kerime tevhid hakikatinin isbatını içerirken, yukarıda adı geçen tüm grupları da reddetmektedir. Onlardan sözlerinin ve mezheplerinin batıllıklarına şehadette bulunmaktadır. İşin bu yönü ancak ayetin anlaşılmasından sonra, bu ayetin içerdiği ilahî bilgilerin ve imanî gerçeklerin açıklanmasıyla olabilir.

Yine bu ayetin kapsamı içerisinde şunları görüyoruz: Ayet en büyük tanıklığı yapmaktadır. Bu husus üzerinde bir başka delile gerek yoktur. Hem en adili ve en doğrusudur. Çünkü burada şahid önemlidir. Şahid önemli olunca şahidin tanıklık ettiği husus da o derece önem kazanmış olmaktadır. Selefin ayette geçen "Şehide" (şahitlik etti) kelimesi hakkında görüşleri hep hüküm, kaza, bildirme, açıklama ve haber verme gibi manalar üzerinde dönüp dolaşır. Nitekim Mücahid bu kelimeyi "Hakeme ve Kada" (hükmetti, karar verdi diye almış, Zeccac ise bunu "Beyyene" (açıkladı) olarak ifade etmiştir. Bir kısımları da aynı kelimeyi "A'leme ve ahbere" (bildirdi ve haber verdi) olarak yorumlamışlardır. Bütün bu kelimeler "şehide" kelimesini anlatmada doğru kelimelerdir, aralarında hiçbir zıdlık yoktur. Zira "şehadet" şahidin sözünü, haberini, kelamını, bildirmesini, haber vermesini ve açıklamasını tümüyle içerir. Şehadetin dört mertebesi vardır.

Birinci mertebe: İlim, marifet ve itikad mertebesidir ki, bununla hakkında tanıklık yapılan şeyin sıhhati ve doğruluğu, subutu (sabitliği) ortaya konmaktadır.

İkinci mertebe: Bunlarla konuşması, bunları dile getirmesidir. Hatta bunı başkasına bildirmiş olmasa bile, bizzat bunu kendisiyle konuşur ve onu kendi kendisine hatırlatır, onu dile getirir veya onu yazar.

Üçüncü mertebe: Şahid olduğu şeyi bir başkasına bildirmesi, haber vermesi, onun için açıklamasıdır.

Dördüncü mertebe: Onun kapsamı ve içeriği ile ilzam etmesi, yapmayı gerekli kılması ve o şeyi emretmesidir.

Allah (cc) kendi zatının birliğine şehadette bulunuyor ve adaleti ayakta tuttuğuna dair de şehadette bulunuyor. İşte bu dört mertebe şunları kapsamına almaktadır: Herşeyden münezzeh olan Allah'ın ilmini, Allah'ın bununla konuştuğunu, buna dayalı olarak herşeyi bildirdiğini, yaratıklarına bunları haber verdiğini, onlara emrettiğini ve onlara bu şeyleri yapmalarını zorunlu gördüğünü içermektedir. Şimdi bu mertebeleri açıklayalım:

1- *İlim mertebesi:* Hakka şahitlik yapmak, çünkü zaruri olarak şehadet bunu kapsamına almış bulunmaktadır. Aksi takdirde şahidin şahidliği, hakkında bilgisi olmayan şey için olmuş olur. Bunun içindir ki Allah (cc) şöyle buyurdu: *"Ancak bilerek hakka şehadet edenler hariç"* (Zuhruf, 86).

Hz. Peygamber (sav) efendimiz de güneşe işaretle şöyle buyurmuşlardır: "O'nun gibisine şahitlik et."

2- *Tekellüm ve haber mertebesi:* Bir kimse birşey hakkında konuşuyor ve haber veriyorsa, o kimse o şeye şahitlik etmiş demektir. Gerçi burada o kimse şehadet lafzını yani "şahitlik ediyorum" veya tanıklıkta bulunuyorum diye söylemezse de, durum aynıdır. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Haydi Allah'ın bunu haram ettiğine şahitlik edecek olan şahitlerinizi getirin, Eğer şahitlik ederlerse, (sen de) onlarla beraber şahitlik etme"* (En'am, 150):

Yine Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"(Onlar), Rahman'ın bizzat kulları olan melekleri,dişi saydılar. Onların yaratılışına şahit mi idiler? Onların şahitlikleri (ikrarları) yazılacak ve sorguya çekileceklerdir"* (Zuhruf, 19). Allah (cc) onların bu sözlerini onlar adına bir şehadet olarak değerlendirmekte, onlar bu şehadet lafzını bu hususta söylememiş olsalar da öyle kabul etmektedir. Bu şehadeti başkalarının yanında eda edip yerine getirmeseler de bu böyledir.

Hz. Peygamber(sav) de şöyle buyurmuşlardır: "Yalan yere şahitlikte bulunmak, Allah'a eş ve ortak koşmaya denk oldu." Burada geçen yalan yere şehadet, yalan söz demektir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmuşlardır: *"Allah'a ortak koşmaksızın yalan sözden çekinin"* (Hacc, 30, 31).

İşte bu ayet nazil olduğu sırada Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Yalan yere şehadette bulunmak Allah'a eş ve ortak koşmakla denk oldu.."

Ayette geçen "yalan söz" ifadesini Resulullah (sav) şehadet olarak isimlendirmiştir. Nitekim Allah (cc) da nefsi (kendisi aleyhindeki ikrarını "şehadet" olarak isimlendirmiştir. Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Ey iman edenler, kendiniz aleyhine bile olsan, adaleti tam yerine getirenler olun" (Nisa, 135).

Kişinin kendi aleyhine şehadeti, kendi aleyhine ikrarda bulunmasıdır.

Yine sahih bir hadiste, Eslemli Maiz kıssasıyla ilgili olarak Maiz: "Dört kez kendi aleyhine şahitlikte (ikrarda) bulununca, Resulullah (sav) ona acımıştı." Allah (cc) şöyle buyurdu: *"Onlar kendi aleyhimize şahidiz derler. Dünya hayatı onları aldattı, hakikaten onlar inkarcı olduklarına, kendi aleyhlerine şahitlik ettiler"* (En'am, 130).

İşte bu ve benzeri deliller, hakim yanında olsun başkası yanında olsun şahidin, şahitlik etmeyi kabul etmesi halinde, şahitlik lafzını kullanmasının şart olmadığını göstermektedir. Nitekim Malik'in, Medinelilerin ve Ahmed b. Hanbel'in sözünden anlaşılan bu olmaktadır. Ayrıca herhangi bir sahabinin ya da tabiinin şahitlik için şehadet kelimesinin şart olduklarını söylediği de bilinmemektedir.

İbn Abbas (ra) da şöyle demiştir: "Benim yanımda kendilerinden memnun kalınan adamlar -bunlar içinde en memnun kalınanı da Hz. Ömer'dir- sabah namazından sonra güneş doğuncaya dek ve akşam namazından sonra da güneş batıncaya dek namaz kılmayı yasakladığına dair şahitlikte bulundular (olaya tanık oldular)".

Bilinen bir gerçektir ki, bu kimseler şehadet lafzını kullanmadılar. Aynı zamanda cennetle müjdelenmiş bulunan on sahabi hakkında Resulullah (sav) şehadet lafzını kullanmış değildir. Sadece şöyle buyurmuşlardır: "Ebu Bekir cennettedir, Ömer cennettedir, Osman cennettedir ve Ali cennettedir."

Müslümanların icmaına göre kafir, "La ilahe illallah Muhammedun Rasulullah" demesi halinde İslam'a girmiş olur. Bu kimse hak anlamda hakka şahitlikte bulunmuştur. Bu itibarla bu adamın müslümanlığı "şehadet" lafzına bağlı kılınmamıştır. Çünkü "la ilahe illallah Muhammedun Resulullah" diyen bir kimse Allah'tan başka ilah olmadığına da aynı zamanda şehadette bulunmuş olmaktadır. Nitekim bir başka lafızda o kimse "la ilahe illallah" deyince ifadesi yer almış bulunmaktadır. Burada sadece kafirin "la ilahe illallah" demesi bile onlardan bir şehadet olarak değerlendirilmektedir. İşte bu hususta Kitap ve Sünnetten daha birçok şahidler getirebiliriz. Ayrıca şahitlik için mutlaka "şehadet" ifadesi gereklidir diyenlerin elinde itimada şayan bir delilleri de yoktur. En iyisini de bilen yine Allah'tır.

3- İ'lam (bildirme, ihbar etme) mertebesine gelince bu da iki nevidir. Söz ile bildirme, fiil ile bildirme. Bu durum, başkasına herhangi bir işi bildiren kimseye bağlı bulunmaktadır. Bu bazen sözle bildirme olabilir bazen de fiille (davranışla) bildirme olabilir. Bunun içindir ki, herhangi bir evi mescid yapan kimse ve oranın kapısını da herkese açık tutan, orada namaz kılmaya izin veren bir kimse, artık orayı vakfettiğini böylece bildirmiş olmaktadır. "Ben bunu vakfediyorum" diye ayrıca bir bildirimde bulunmasa bile bu, böyledir. Yine değişik mutluluk türleriyle bir kimseyi bir başkasının yanında bulanlar, böylece o kimse hem o şahsa hem de başkalarına onu sevdiğini davranışlarıyla ortaya koymuş olmaktadır, onu sevdiğini sözle söylememiş olsa da yine böyledir.Bunun aksi de doğrudur. Aynı şekilde Allah (cc)'ın şehadeti, açıklaması ve bildirmesi de böyledir. Bazen bu rabbimizin sözüyle olur bazen de O'nun fiili ile olur. Rabbimizin kavliyle olan, peygamberleri göndermesi, onlara kitaplar indirmesi gibi. Yine zorunlu olarak bilinmesi gerekli olan şeylerdendir. Tüm peygamberlerin Allah hakkında vermiş oldukları habere göre, bizzat Allah (cc) kendi zatına şahitlik etmiştir: "Kendisinden başka hiçbir ilah yoktur" diye şehadette bulunmuş ve bunu haber vermiştir. Kullarına da bunu emretmiş, böylece şehadette bulunmalarını istemiştir. Allah (cc)'ın: "Kendisinden başka ilah olmadığına, ancak bir tek O'nun olduğuna" dair şahadeti, ondan onun sözünü tebliğ edenlerce malumdur.

Allah'ın fiili ile açıklamada bulunması ve bildirmesi ise şöyledir. Bu rabbimizin kendi birliğini gösteren delillerle ilgili haberlerinde bulunmaktadır. Allah'ın vahdaniyetini, tekliğini gösteren delillere aklın ve fıtratın delalet ettiğini sen bilirsin. İşte burada da şehadet lafzı kullanılır. Nitekim delalet, irşad ve beyan lafızları da kullanılabilmektedir. Çünkü delil, delalet ettiği şeyi açıklar ve onu ortaya koyar, Tıpkı şahidin ve haber verenin onu açıklaması gibi. Hatta bazen fiil ile yapılan açıklama, çok daha açık ve etkin olabilir. Buna da kimi zaman "halin" şahidliği adı verilir. Yani hal, konuşma, kelam ve söz yönünden daha etkindir. Çünkü bu, onu yerine getirmekte, yerine geçmesi gerekenin yerine geçmektedir, nitekim şiir olarak şöyle denmiştir:

İki göz ona dedi
İşittik ve itaat ettik.

Bir diğeri de şöyle diyor:

Deve bana gece yolculuğunun uzayacağından şikayet etti.
Sabret ey deve! İkimiz de imtihandayız.

Bir başkası da şöyle söylüyor:

Havuz iyice doldu ve dedi ki belim
Yavaş ol, uslu ol. Sen karnını doldurdun (karnın doydu).

Aynı şekilde buna da şehadet denmektedir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyuruyor:*"Kendilerindeki küfre, şahid olurlarken, müşriklerin, Allah'ın mescidlerini imar etmeleri olmaz"* (Tevbe, 17).

İşte bu, onların işlemiş oldukları ve söyledikleri küfür ifadeleriyle ilgili olarak onlardan kendi aleyhlerine şahitlikleridir. Bu, onların kendi küfürlerine şehadetidir. Bunlar kendi aleyhlerine şahid oldukları şeyde şahedette bulunmaktalar.

Maksud şu ki, herşeyden münezzeh olan Allah (cc) yaratmış olduğu ayetlerini kendisi üzerine şahid kılmaktadır. Bu ayetler, o, meydana gelen şeylerin Allah'ın yaratması ve var etmesiyle olduğunu göstermektedirler. Aynı zamanda kelama bağlı sözlü ayetleriyle de şahitlikte bulunmaktadır ki, bu ayetler yaratmayla ilgili şahit olarak gösterdiği ayetlerle de mutabıktırlar. Böylece hem sözlü ve hem fiili şehadet mutabakat içinde bulunmuş olmaktadırlar. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"İleride onlara gerek kendi dışlarında ve gerekse kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki,nihayet onun hak olduğu açıkça ortaya çıkacaktır" (Fussilet, 53).

Yani Kur'an'ın hak olduğunu açıkça ortaya koyacaktır. Ayet şunu gösteriyor: Allah (cc) âfaka, insanın dışındaki varlıklara bağlı ayetleri, mucizeleri ve insanın kendi üzerindeki mucizeleriyle, kelama bağlı kavli ayetlerinin doğruluğunu gösteriyor. İşte şehadetin bu yönü de Arap dili otoriteleri ve tefsir otoritelerinin bir çoklarınca anlatılmıştır. İbn Keysân demiştir ki: "Allah (cc) şaşırtıcı tedbiri ile ve mahlukatı nezdindeki muhkem işleriyle, kendisinin bir olduğunu, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığını ortaya koymuştur. Allah (cc) buna şahittir.

4- Bu da bununla emretmesi ve bununla ilzamda bulunması hususudur. Gerçi mücerred şehadet her ne kadar bunu gerektirmiyor ve ilzam etmiyorsa da, ancak bu konudaki şehadet, buna delalet eder ve bunu kapsar. Herşeyden münezzeh olan Allah (cc), bununla hüküm verene, emredene, kullarını bu işi yapmaya ilzam edene şehadette bulunuyor. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:*"Rabbinin kendisinden başkasına kulluk etmemezini emretti"* (İsra, 23).

Bir başka ayette ise Rabbim şöyle buyuruyor: *"Allah iki ilah edinmeyin, O, ancak bir tek ilahtır, buyurdu"* (Nahl, 51).

Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Halbuki onlar, Allah'a dininde ihlaslı kimseler olarak ibadet etmelerinden başkasıyla emrolunmadılar"* (Beyyine, 5). Bir başka ayette de Rabbimiz şöyle buyuruyorlar: *"Allah ile beraber başka birilah edinme"* (İsra, 22, 39). Allah (cc) yine buyuruyor: *"Allah ile birlikte başka bir ilaha yalvarıp tapma"* (Kasas, 8).

Kur'an-ı Kerim baştan sona bunlarla doludur, bunlara şahittir. Burada bunların Allah(cc) tarafından şahid gösterilmesi meselesi ise şöyle açıklayabiliriz: Allah (cc), kendisinden başka bir ilah olmadığına şehadette bulununca, bu, aynı zamanda Allah'ın bildirmesi, haber vermesi, açıklaması, hükmetmesi, karar vermesi anlamlarını taşır. Yani Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, başkalarının ilahlığı batılların da batılıdır. Başka ilahların tanınması ise zulümlerin en büyüğüdür. Çünkü O'ndan başkası ibadete asla layık değildir. Nitekim başkaları için ilahlık doğru birşey de değildir. İşte durum böyle olunca, emir, sadece O'nu ilah tanımamızı gerektirmekte, ve O'ndan başkasının ilah tanınmasının da yasaklanmasını gerektirmektedir. İşte red ve isbat bakımından muhatabın bundan anlaması gereken şey budur. Mesela bir adam görürsün de bu adam ehil olmayan bir kimseden fetva istiyor veya ehliyetsiz bir kimseden tanıklık istemektedir ya da yine ehliyetsiz bir kimseden tıbbî anlamda tedavi olmak istemektedir. Bu arada işin ehli olan kimseleri de bırakmaktadır. Sen böyle birini görmen halinde, hemen olaya müdahale edersin ve dersin ki: Bu adam müftü değil, şahid değil ve doktor da değildir. Müftü falanca kimsedir, şahid de filancadır, doktor ise falancadır. İşte bu durum senden meydana gelen bir emir ve yasak olmaktadır.

Yine şu hususu da gözden kaçırmamak gerekir. Aslında deliller ibadete layık olanın sadece ve sadece Allah olduğunu göstermektedir. Bu durumda Allah (cc), sadece kendisinin ibadete layık olduğunu bildirmesi halinde, bu haber, aynı zamanda ibadet etme emrini de içermektedir. Bu emirle birlikte, Rab olan Allah'ın ibadete layık olması nedeniyle, insanların O'na ibadet etmek zorunda bulundukları da emrin içerisinde bulunmaktadır. Bu işi yerine getirilmesi bakımından,Rabbin kulları üzerindeki en halis hakkı olmaktadır. Madem ki Allah (cc) kendisinden başka ilah olmadığına şehadette bulunmaktadır, o halde bu şehadet aynı zamanda tevhid emrini ve buna olan zorunluluğu da göstermiş olmaktadır.

Yine hüküm ve kaza lafızları aynı zamanda haber cümlelerinde de kullanılır. Nitekim haber cümlesi için "kaziyye" ve "hüküm" denilir. Mesela "Onun hakkında şöyle şöyle hüküm verildi" gibi. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Haberin olsun ki, hakikaten onlar, uydurmalarından dolayı "Allah doğurdu" diyorlar. Onlar elbette yalancıdırlar. Allah kızları oğullara tercih mi etmiş? Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?" (Saffat, 151-154).

Dikkat edilirse, Rabbim burada sadece mücerred olan onlardan vermiş olduğu bu habere hüküm demektedir. Yine bir başka yerde de şöyle buyuruyorlar: *"Biz müslümanları (Allah'a teslim olanları) hiç suçlular gibi yapar mıyız? Size ne oluyor? Nasıl hüküm veriyorsunuz?"* (Kalem, 35, 36).

Buradaki sadece hükümdür ve fakat burada bir gerektirme bulunmamaktadır. Hüküm ve kaza Allah'ın bir olduğu ve O'ndan başka hiçbir ilahın bulunmadığıdır. İşte bu, aynı zamanda gerektirmeyi da içerir. Allah (cc) en iyisini bilir.

Rabbimizin "kaimen bil kıst" (adaleti uygulayarak) ifadesiyle şunu görmekteyiz. Allah (cc), tevhidi açısından adaleti ayakta tutuyor ve yine adaletiyle de vahdaniyyet i ayakta tutuyor. Allah bunlara şehadette bulunuyor. "Tevhid" ve "adalet" bu ikisi de tüm kemal sıfatlarını cemetmişlerdir. Çünkü "tevhid" Rabbimizin her şeyden münezzeh olması dolayısıyla kemal bakımından tek olduğunu, celal bakımından da tek olduğunu, şeref ve azamette tekliğini göstermektedir. Öyle ki bir başkası için bunlar layık görülen vasıflar değillerdir. "Adalet" ise tüm fiillerinin doğru, dürüst ve hikmete uygun olarak meydana gelmesini gerektirir.

İşte bu, peygamberlerin tevhidi ve onların adaletidir. Onlar sıfatları kabul ederler. Bir tek Allah'a ibadeti emrederler, O'nun ortağı ve benzeri olmadığını kabul ederler. Kadere ve hikmetlere inanırlar. Arzu edilen güzel gayelerin de O' nun fiili ve emri ile olduğunu kabullenirler. Yoksa Cehmiye'nin, Mu'tezilenin ve Kaderiyye'nin tevhidi anlamında bir tevhide inanmazlar. Çünkü adı geçen bu mezheplerde sıfatların inkarı ve gerçek anlamda esma-i hüsnanın inkarı vardır. Bunlara göre adalet kaderi yalanlamak,hikmetleri kabul etmemektir. Aynı zamanda güzel akibetlerin ve gayelerin bir hikmet gereği yapıldığı ve emredildiği hususun da kabul etmezler. Burada rabbimizin şahitlikte adaleti ayakta tutması ifadesi, aynı zamanda birçok şeyleri de içermektedir.

Bunlardan bir tanesi şöyledir: Böyle bir tanıklıkta adaleti uygulaması ve ayakta tutması, mutlak anlamda en adaletli şahitlik olmaktadır. Bunun inkarı ve reddi ise mutlak anlamda en büyük zulümdür.Bu bakımdan adaleti yerine getirmekten daha iyi bir adalet olmadığı gibi, şirkten de daha büyük bir zulüm olamaz. Bu, şehadetinde Allah (cc) hem söz hem fiil itibariyle adaleti uygulamış olmaktadır. Çünkü bizzat Allah (cc) buna şehadetle bulunuyor,bunu kullarına bildirip haber veriyor. Yine onlara bunun hakikatını ve doğruluğunu açıklamış oluyor, gereğini yapmalarını istiyor, bununla hüküm vermelerini emrediyor. Buna göre sevap verip ceza uyguluyor. Emir ve nehyi bunun haklarından ve görevlerinden kabul buyuruyor. Bu itibarla tümüyle din O'nun haklarına dayanır. Sevebın tamamı da buna dayalıdır. Cezanın ortadan kaldırılması da yasakların terkine bağlıdır ya da cezalar, o sevaplara karşı çıkmakla olur.

İşte bu, şehadet ve tanıklıkta yüce olan Rabbun uyguladığı ve ayakta tuttuğu adalettir. Allah'ın tüm emirleri bu şehadeti ikmal demektir. Aynı zamanda bu şehadetin haklarını yeterince yerine getirmeyi de emretmektir. Nehiy ve yasaklarıysa bunlara zıd ve karşıt olabilecek şeylerden korumak ve uzak durmaktır. Bütün sevapları da buna dayanmaktadır. Tüm ikabı ve cezalandırması da bunları terketmeye ve haklarını yerine getirmemeye dayalıdır. Allah'ın gökleri ve yeri yaratması, ikisi arasındaki varlıkları yaratması tümüyle bunlar içindir, yani şehadet içindir. İşte bu öylesi bir şehadettir ki, bu şehadet hakka bağlı olmayı, bunun için yaratılmayı gerektirir. Halbuki bunun zıddı ise batılın kendisidir, boş şeylerin de kendisidir ki Allah (cc) bu gibi şeylerden münezzehtir. Nitekim Rabbimizin vermiş olduğu habere göre gökleri ve yeri O, bu batıllar için yaratmamıştır. Öyle ki Allah (cc) bu şehadeti inkar eden müşriklere red mahiyetinde şöyle buyuruyor:

"Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri boşuna yaratmadık. (Bunlar rastgele olmuş değillerdir). Bu, inkar edenlerin zannıdır. Bu yüzden o inkar edenlere ateşten bir helak vardır" (Sad, 27).

"Yine yüce Mevla şöyle buyuruyor: *"Ha, Mim. (Bu) kitabın indirilmesi mutlak galip, tek hüküm ve hikmet sahibi Allah'tandır. Biz gökleri, yeri ve bunların arasındaki şeyleri (başka değil) ancak hak ile ve belli bir vakit için yarattık. İnkar edenler ise, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler"* (Ahkaf, 1-3).

Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Güneşi bir ışık, ayı da (aydınlık bir) nur yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aya menziller (burçlar) düzenleyip koyan O'dur. Allah bunları (rastgele değil) ancak gerçek (bir ölçü) ile (Hak ile) yaratmıştır"* (Yunus, 5).

Yine Mevlamız şöyle buyuruyor: *"Onlar kendi kendilerine düşünmediler mi ki, Allah gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan şeyleri ancak hak ve muayyen bir vakit için yaratmıştır. Doğrusu insanlardan çoğu Rabblerine kavuşmayı hakikaten inkar etmektedirler"* (Rum, 8).

Bir başka ayet meali de şöyledir: *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun oynayanlar olarak (boşuna) yaratmadık. onları ancak hak ile yarattık"* (Duhan, 38, 39).

Bu ve benzeri ayetler Kur'an'da bir hayli bulunmaktadır. Göklerin ve yerin üzerinde yaratılmış oldukları hak, tevhid içindir. Yine bu tevhidin hukuku olan emir, nehiy, sevap ve ikabın yerine getirilmesi içindir tevhid. Şeriat ve kader, yaratma ve emir, sevap verme ve cezalandırma, bunların tümü adaletle mümkündür. İşte tevhid de bu ikisinden sadır olmaktadır. Bu, rabbimizin bildirmiş olduğu doğru yolun ta kendisidir. Yine Rabbimiz peygamberi Hz. Hud (as)'dan hikaye ederek şöyle buyuruyor:

"Şüphesiz ben, benim de Rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a gücenip dayandım. Hiç bir canlı yoktur ki, O, onun alnından tutmuş olmasın. Şüphesiz benim rabbim dosdoğru bir yol üzeredir" (Hud, 56). Herşeyden münezzeh olan hem fiillerinde, hem sözünde dosdoğrudur. O doğruyu söyler ve adaleti işler. Nitekim şöyle buyuruyor:

"Rabbinin sözü hem doğruluk hem adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek hiçbir şey yoktur. O hakkıyla işitendir, bilendir" (En'am, 115).

Yine şöyle buyuruyor Rabbimiz: *"Allah, gerçeği söyler ve O doğru yolu gösterir"* (Ahzab, 4).

Rabbimizin ifade buyurduğu ve üzerinde olmamızı istediği dosdoğru yol, tevhidin ve adaletin gereği olan yoldur. Yüce Mevla şöyle buyurmaktadır: *"Allah şu iki adamı da misal olarak verdi: Biri dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez, efendisinin üzerine yüktür; onu nereye gönderse bir hayır(lı netice) getirmez. (Şimdi) bu, kendisi doğru yolda olarak adaletle emreden (çalışkan) kimseye denk olur mu?"* (Nahl, 76).

İşte bu bir örnektir. Allah (cc) bunu kendi zatı için ve bir de put için örnek olarak vermiştir. Herşeyden münezzeh olan Allah (cc) ancak adaletle emir buyurur. Zaten O, dosdoğru yol üzeredir. Put ise tıpkı kendisine yük olan bir köle gibidir. Onu hangi tarafa ve yöne iletse o ona herhangi bir iyilik ve hayır getirmez. Hz. Peygamber (sav) adaleti emir buyuruyor, bizzat o, hayrı ve iyiliği konuşuyor. Kendisi ahlakında, gidişatında, davetinde sırat-ı müstakim olan dosdoğru yol üzere bulunmaktadır.

Tağut ise -ki bunlar insanlardan olan şeytanlardır- sağırdır, körükörüne taklid etmekten başka birşey yapmaz. Herhangi bir anlamaya ve derin bilgiye muktedir değildir. Bu kimse yaşantısında ve ihtiyaçları bakımından,müstazaflardan (güçsüzlerden) peşine takılanlar üzerinde bir yük ve sıkıntıdır. Ne halk ve ne de ümmet bundan herhangi bir şekilde yararlanamazlar. Aksine bu kimse hangi tarafa yönelirse yönelsin oraya sadece kötülük, hüsran ve Allah'ın gazabını götürür.

Maksud olan ise, Rabbimizin: "Adaleti uygulayarak" (ayakta tutarak) sözü, yine rabbimizin şu ifadesi gibidir: *"Şüphesiz benim rabbim dosdoğru bir yol üzeredir"* (Hud, 56).

Yine, "Kaimen bil kıst" kavli, dilbilgisi açısından hal olarak mensuptur. Bu noktada iki görüş göze çarpar. Bunlardan birisi bu, ya "şehidellahu"da bulunan failden haldir. Burada amil ise fiildir. Buna göre mana şöyle olmaktadır:

"Allah, adaleti uygular olduğu halde buna şahid oldu ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur."

İkinci görüş ise bu "huve" kavlinden hal olmaktadır. Dolayısıyla burada amil (etken) nahiv yönünden nefiy (olumsuzluk) anlamındadır. Buna göre mana şöyle olmaktadır:

"O, kendisinden başka hiçbir ilah olmazken adaleti bu haliyle ayakta tutandır."

Her iki takdir arasında apaçık bir fark bulunmaktadır.

Birinci takdire göre, kapsam olarak şöyle bir mana bulunmaktadır: Allah adaleti konuşarak, onu haber vererek, emrederek, işleyerek mükafat ve ceza vererek kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şahitlik etti. Adalet esas itibariyle hem sözle hem de fiille olabilir. Bu bakımdan "muksit" denilince hem sözünde ve hem fiilinde adil olan demektir.Böylece Allah (cc) kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına hem söz, hem de fiil ile adaleti yerine getirerek şahitlikte bulundu. Burada bir tahkik ve gerçeklik ortaya çıkmış oluyor. Çünkü bu şehadet ya da tanıklık hem adalet, hem de kıst şehadeti olmaktadır. Bu da en ileri ve adaletle şahadet olmaktadır. Nitekim kendisiyle şahitlik yapılan da bu konuda en adili, en doğrusu ve en Hak olanıdır.

Aynı zamanda İbn Saib ve başkaları bu ayetin şahitliği noktasında nüzul sebebiyle ilgili olarak haber vermişlerdir. Buna göre, "Şam bilginlerinden iki bilgin, Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdir. Gelen iki bilgin Medine'yi gördüklerinde, birisi şöyle konuşmuştur: Bu şehir, ahir zamanda çıkacak olan peygamber şehrine ne de çok benzemektedir. Her ikisi de Resulullah'ın huzuruna girdiklerinde, ona şöyle demişlerdir:

"Sen Muhammed misin?" O da, "evet" buyuruyor. "Sen Ahmed misin?" O da yine "evet" diyor, İkisi bu defa şöyle derler: "Sana bir şahitlikten soracağız. Şayet sen bize ondan bir haber verecek olursan,sana iman edeceğiz." Resulullah (sav) da, "sorun" buyurur. İkisi derler ki: "Allah'ın kitabındaki en büyük şehadeti (tanıklığı) bize bildir." İşte bunu üzerine bu ayet, Al-i İmran Suresinin 18. ayeti nazil oldu. *"Allah, kendinden başka hiçbir ilah olmadığına şehadet etti."* (Madem ki kayım bilkıst yani adaleti uygulamak hem söz ve hem fiil ile olmaktadır. Buna göre mana şöyle olmaktadır. Doğrusu Allah (cc), adaleti uygulamaya şahitlik ediyor ve onu biliyor, dolayısıyla zulme şehadette bulunmaz. İşte bu şehadet hem kavli (sözü) ve hem ameli kapsar. Bu şehadetin kapsamı, sadece ve sadece ibadete layık olan bir tek Allah'tır, başkası değil. Gerçekte ona, sadece bir tek ona ibadet ve kullukta bulunanlar, kurtuluşa eren mutlu kimselerdir. O'ndan başkasını tanıyanlar ise müşriktirler, sapık ve mutsuz kimselerdir.Madem ki Allah adaleti uygulamaya şehadette bulunuyor -ki bu, samimi olanların mükafatlarının cennet olduğunu,müşriklerinin cezasının da cehennem ateşi olduğunu içerir- işte bu, şehadetin tam anlamıyla gereği ve hakikatı, kendisi olmaktadır. Yine Rabbimizin "Kaimen bil kıstı" ifadesi, bunu şahit olarak tanıyan kimsenin mükafatını ve bunu inkara kalkışanın da cezasını bir uyarı niteliğinde bildirmiş olmaktadır. Allah (cc) en iyisini bilir.

İkinci takdire göre, Rabbimizin "kaimen" sözüdür. Bu ifade "illa"dan sonrasından dil bilgisi açısından hal olmaktadır. Bu durumda mana şöyle olmaktadır: Adaleti uygular ve ayakta tutar olduğu halde O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Sadece ve bir tek o ilahlığa müstehaktır. Bununla birlikte O, adaleti de uygulayıp ayakta tutar. Şeyhimiz diyor ki, bu takdir daha çok tercihe değerdir. Çünkü bu, meleklerin ve ilim sahiplerinin de, O'ndan başka hiçbir ilah olmadığına ve adaleti uyguladığının da sadece O olduğuna şahitlikte bulunuyorlar.

Ben de derim ki: Burada bunndan kasıt şudur: Madem ki "kaimen bil kıst" ifadesi meşhudunbih'ten hal olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda bu, sıfat gibidir. Çünkü hal, şehadet sahibi bakımından hal, mana yönünden sıfat olmaktadır. Bu durumda şehadet zilhal ve sahibine olursa, bu durumda her ikisi de meşhudun bih (hakkında şahitlik yapılan) olurlar. Bu durumda "melekler ve ilim sahipleri" O'nun adaleti uygulayan olduğuna şahitlik etmiş oldukları manası çıkar. Nitekim, bunlar aynı zamanda Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına şahitlikte bulunanlardı. Dolayısıyla ilk takdir söylenenleri kapsamaz. Zira ona göre -adaleti uygular olduğu halde- Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti, melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka hiçbir ilah bulunmadığına şahitlikte bulundular. Bu durumda "kaimen bil kıst" (adaleti uygulama) sadece "Allah" lafzından (isminden) hal olmuş olur.

Yine yukarıdaki gibi değerlendirilir: Mesela, Allah'ın adaleti uygulayan olarak sadece şahitlik ettiği şeyde değerlendirilmesi, mücerred bir şehadetten hal olmasından daha geçerlidir.

Şayet denirse ki, eğer bu "huve" lafzından ise, bu durumda buna yakın olarak gelmesi gerekmez miydi? Neden dolayı hal sahibiyle bu ikisinin arası matuf ile ayrılmıştır. Böylece hal sahibiyle bunun arasına bir şey girmiştir (sebep ne ola ki)?

Derim ki, bunun faydası gayet açıktır. Eğer rabbimiz şöyle demiş olsaydı: *"Allah, adaleti uygulayarak kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şehadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de"* (Al-i İmran, 18). Bu durumda bir karışıklık meydana çıkabilirdi. Meleklerin ve ilim sahiplerinin"kaimen bil kıst"ta var olan zamire atfı düşünülebilirdi. Halbuki fasl (ayırmak) için atıf yapmak iyi birşey değildir. Ayrıca mana kesinlikle bu demek de değildir. Mana bunu aksidir. Yani adaleti uygulama ve ayakta tutma sadece Allah'a aittir, nasıl ki, sadece ilahlık da O'na ait ise. Zira ve ibadete tek layık olan bizzat bir tek olarak O'dur. Bizzat ceza veren sevap veren, adaletiyle cezalandıran O'dur.

"La ilahe illahu" kavli ise Muhammed b. Ca'fer'in bildirdiğine göre, bu birincisi vasıf ve tevhiddir. İkincisi ise resm ve talimdir. Yani "La ilahe illahu" (Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur) deyin. Bunun anlamı da şöyledir. Birincisi şunu kapsıyor: Allah, buna şahittir ve bunu haber vermiştir.İkinci olarak da Kur'an, bizzat O'nun şehadetini haber vermektedir. Burada bizzat kendi zatından (ayrı) ikinci bir tanıklık var değildir. Allah'ın bunu tekrar etmesi, O'nu işleyenin de mücerred olarak bunu söylemesi içindir. Bu da aynı zamanda bizzat O'na şahid olmuş oluyor.

Yine birincisi, tevhid konusundaki şehadete dair bir haberdir. İkincisi de bizzat tevhidin kendisinden haber vermedir. Ayeti şöyle bitirmiştir: *"O eşsiz galip, hüküm ve hikmet sahibidir."*

Buna göre ayet, O'nun tevhidini, b tekliğini, adaletini, izzetini, hikmetini kapsıyor. Tevhid ise, O'nun kemal sıfatlarını varlığını ve celal sıfatlarını da kapsadığı gibi, bu konuda O'na denk de hiçbir şeyin olmadığnı, ibadet edilmede bir tek olduğunu, eşinin ve benzerinin, ortağının olmadığını da içerir. "Adalet" işi asıl yerine koymaktır.Onu yerli yerince yerleştirmektir. Adalet, onu tahsis etmeyi gerektiren birşey olmadıkça o tahsis edilmez. Cezaya hak kazanmamış olana cezayı öngörmez. Verilmeye layık olmayana verilmesini doğru bulmaz. Layık olanına da verilmeyi gerekli kılar. Kaldı ki, bir şeyi müstehak kılacak olan da O'dur.

"İzzet,bu da kudretinin, kuvvetinin ve kahrının kemalini kapsar. Hikmet ise, ilminin ve haberlerinin durumunu kapsar ki, O emreder yasaklar, yaratır, takdir eder. Bütün bunları bir hikmete ve değerli gayelere bağlı olarak bu noktada kemali içerir. Zira yüce gayelere hamdi gereğince yerine getirenler hak kazanırlar.

Allah'ın "el-Aziz" ismi ise mülkü tazammun eder, mana olarak mülk ifadesini kapsamına alır. "el-Hakim" ismi de hamdetmeyi kapsar. Bu itibarla ayetin başı tevhidi kapsam olarak içerir. Bu da *"La ilahe illallahu vahdehu la şerikeleh, lehul mülkü ve lehulhamdu ve huve ala külli şey'in kadir"* ifadesinin hakikatidır. Yani "Allah bir tektir, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, O'nun ortağı da yoktur. Mülk O'nundur, hamd da O'na aittir. Ve O herşeye kadirdir." İşte bu, Resulullah (sav)'ın ve ondan önceki peygamberlerin de söylemiş oldukları en faziletli kelamdır.

"El-Hakim", yani Allah (cc), bir emri emredince,o şey bizzat güzel olur. Bir şeyi de nehyedince o şey de bizzat çirkin kötü olur. Allah (cc), birşeyi haber verince o doğru olur, bir işlediği zaman da o iş doğru olur. Bir şeyi murad edince, o iş irade sebebiyle başka şeylerden daha evladır. İşte kâmil anlamda bu vasıf ve nitelik ancak ve ancak bir tek olan Allah için olur.

Bu ayet ve şehadet kapsam olarak, Allah'ın vahdaniyetini, tekliğini ve bunun da hiçbir şirkle ilgili bulunmadığını,zulümle ilgili bulunmayan adaletini,acizle alakalı olmayan izzetini, cehalete ve ayıba yer vermeyen hikmetini kapsam olarak içerir. Bu şehadette O'nun tevhidi bakımından, adaleti,kudreti,ilim ve hikmeti tüm bu şeylerden dolayı hepsini kapsar ve bunların hepsine de şehadet eder.

Bu şehadeti ise Ehl-i Sünnet dışında hiçbir taife gereğince yerine getirmemiştir. Ayrıca diğer bid'at ehli taifeler de onu gereğince yerine getirmemişlerdir. Felsefeciler de, insanlar içerisinde bunu en çok inkar edenlerdendir. Aynı zamanda bunun içeriğini de red edip kabul etmeyenlerdir. Evet ta başından sonuna kadar hepsini felsefeciler reddediyorlar. İttihat taifeleri ise, yine halk içerisinde bu konudan en uzakta olanlardır. Cehmiyye taifesi ise bunun hakikatini birkaç yönden inkar etmektedir:

Bu yönlerden birisi, esas itibariyle "ilah", kalplerin ilahlaştırmış olduğudur, kalplerin kendisine muhabbet duyduğudur. Kalplerin kendisine arzu ve iştiyak duydukları dır.Bunu da inabe yoluyla yaparlar. Bunlara göre, Allah sevmez ve buna göre de sevilmez.

Bir diğer yönü, "şehadet" O'nun şahit olduğu şeyler hakkındaki sözü ve haberidir. Bunlara göre O, söylemez, konuşmaz, şehadette bulunmaz ve haber vermez.

Bir yönü de O zatı ve sıfatları itibariyle mahlukatıyla mübayeneti (zıddıyeti) kapsar. Bunların Firavuncularına göre, O halkla mübayenet meydana getirmez, Arş'ın üstünde ibadet olunan bir Rabb yoktur. Kendisi için namaz kılınan ve secde edilen bir Rabb da yoktur.

Bunların hulûlcularına göre, O zatı itibariyle her iki mekana hulul eder. Öyle ki kendisinden söz edilmesi utanç veren yerlere bile hulûl eder, girer. İşte öncekiler isbatçı Cehmiyecilerken, berikiler inkarcı Cehmiyeciler olmaktadır.

Bir başka yönü, O'nun fiillerinde ve sözlerinde adaleti uygulaması meselesidir. Bunlara göre, O kaim değildir. Kesinlikle hiç bir fiil ve söz de bununla kaim oluyor değildir. O'nun sözü de bir mahluktur. Fiili de, bizzat ayrı olarak işlenen şeylerdir. Yoksa ortada onun için bir fiil vardır, O da buna göre faildir, diye birşey yoktur.

Bir başka gruba göre "Kıst" hakikatı olmayan bir şeydir. Aksine mümkün olan her bir şey aynı zamanda adalettir. Dolayısıyla O'nun takdir etmiş olduğu şeylerde, şu adalettir, şu zulümdür diye birşey yoktur. Bunlara göre aksine zulüm,bizzat mümteni ve muhal olan birşeydir. Adalet ise mümkün olandır. Allah (cc) -bunların sözlerine göre- kendi nefsini, kudret altına girmeyen zatı adına olan muhal ve mümteni durumundan tenzih etmiştir.

Bir diğer (görüş) de şöyledir: İzzet, kuvvet ve kudret demektir. Bunlara göre bununla bir sıfat kaim olamaz. O'nun için bir sıfat yoktur. Onun için kuvvet ve kudret adı verilen bir kudret de yoktur.

Yine bir başka yönden inkarcılar da şöyle derler: "Hikmet" kendisi için birşey yapılan gayedir. Bu,bilfiil matluptur. Bunun varlığı, yokluğundan evladır. İşte onlara göre, bu, Allah (cc) hakkında mümtenidir, imkansızdır. Herhangi bir şeyi bir hikmete ve gayeye göre işlemez. Aksine O'nun ne fiilinin ne de emrinin bir gayesi de yoktur. Ortada hikmet ve illetten tamamen soyutlanmış (mücerred) bir dileme vardır.

Yine inkarlarından biri de: "İlah" meselesidir. (1)Çünkü tüm güzel isimler O'nun içindir, en yüce sıfatlar O'na aittir. O kendi kudreti,meşieti (dilemesi) ve hikmetiyle işler. O sıfatlarla ve fiillerle nitelenmiştir. Hakikatleri ve manalarıyla kaim olan isimlerle adlandırılmıştır. Gerçekte bu Cehmiyeciler bunun varlığını kabul etmemektedirler. Ancak peygamberlerin izinden gidenler kabul etmektedirler. Çünkü Cehmiyeciler bid'at ehlidirler. Halbuki peygamberlere tabi olanlar ise adalet ve tevhid ehlidirler.

Cehmiye ve Mu'tezile: Bunlar şunu savunuyorlar. Allah'ın zatı sevilmez. Gerekçesi de, o görülmez, ona bakmakla herhangi bir haz ve lezzet duyulmaz. Kalplerle ona iştiyak ve istek olmaz. Bunlar, asıl itibariyle ilahlığı inkar etmektedirler. (2)

Kaderiyye: Meleklerin, cinlerin, insanların ve diğer canlıların fiillerinin Allah'ın kudreti altına girdiğini inkar eder, bunların Allah'ın dilemesiyle olduğunu da kabul etmez. Bunlar hakikatte Allah'ın izzetinin ve mülkünün kemalini inkar ediyorlar.

Cebriyye: Allah'ın hikmetini inkar ederler. Allah'ın herhangi bir fiilini, emirlerini işleyeceği ve emredeceği bir hikmet gereği işlediğini kabul etmezler. Bunlar gerçekte Allah'ın hikmetini ve hamdini inkar ediyorlar.

---

(1) İlah: Sevgi ve tazim gayesiyle tapınılandır. "Rab" ise, en güzel isimler kendisinin olandır.

(2) Aksine bunlar rububiyyeti inkar ediyorlar.

İbn Sina ve Nusayri Tusi'nin yolunu izleyenler ve bunların çömezleri, mahiyetin mutlak vücuddan başka olduğunu inkar ederler. Yine bunlar vücudun mahiyeti üzerinde zaid subuti bir vasfın Allah'a aidiyetini de inkar ederler. Bunlar da esas itibariyle bu hareketleri ile Allah'ın zatını, sıfatlarını ve fiillerini inkar ediyorlar. Bunlardan hiçbirisini istisna etmeksizin böyle bir inanca bağlı bulunmaktadırlar.

İttihadiyye: Bunlar öncekilerden daha da sapık ve kötüdürler. Bunlar kökte var olan tüm temelleri ortadan kaldırdılar. Şöyle dediler. Ortada ne bir yaratan ve ne de bir yaratılan vardır. Aksine müşebbeh olan halk (insan ve diğer yaratıklar) münezzeh olan Hakk'ın (Allah'ın) kendisidir. Bütün bunlar birtek kaynaktandır, aksine bütün bunlar bir tek şeyin kendisidir.

Şimdi bu büyük tanıklık ve şehadet mevzuunu, yukarıda adlarını saymış olduğumuz mezheplerin tümü reddetmekte ve bunun gereğini yerine getirmektedirler. Halbuki bu büyük şehadet,bunların ileri sürdükleri davalarını iptal ve reddetmektedir. Aynı zamanda bu şehadet müşriklerin savundukları ve inandıkları şeyleri de red ve iptal etmektedir. Kısaca şehadet ifadesi burada iki grubun yani şirk ve tatil gruplarının söz ve görüşlerini iptal etmektedir. Bu şehadetin gereğini ancak isbat ehli yerine getirmektedirler. Bunlar da şu kimselerin dahil olduğu gruptur. Allah (c)'ın kendisi için isbat ettiği yani var kabul ettiği isim ve sıfatları isbat edip var kabul edenlerdir. İşte bunlar yaratılanların O'na benzerliğini kabul etmezler. Sadece ve sadece bir, tek O'na ibadette bulunurlar. Hiç bir şeyi O'na ortak koşmazlar.

Bu durumda herşeyden münezzeh olan Allah'ın şahitliği, kullara beyanını kapsamaktadır ve yine bu şehadet o kulları Allah'ın şahitlik ettiği şeye götürmekte ve onu onlara tanıtmakta ve bildirmektedir. Aksi takdirde biri bir şeye şehadette bulunur ve fakat şehadette bulunduğu konuda ilim bakımından sağlam bir şeye dayanmazsa, bu şey onlara yarar getirmez. Bu şehadet ile o kimselere bir hüccet de göstermez. Mesela kullardan şahid olan bir kimsenin yanında şahitlik yapacak birşey bulunur ve fakat o kimse de bunu gizleyip açıklamazsa, bu şahsın şahitliğinden hiçbir kimse yararlanmış olamaz. O, bununla hiçbir delil ortaya koyamaz.Madem ki bir şeyden yararlanmanın yolu sadece o şehadeti açıklamaya bağlıdır. Herşeyden münezzeh olan Allah (cc) da bunu gayet açık ve seçik bir şekilde üç yol ile açıklamıştır: İşitme yoluyla, görme yoluyla ve akıl ile.

İşitmek suretiyle şehadet: Allah'ın okunan sözlü ayetlerini duymak ve işitmekle olmaktadır. Bu da Allah'ın kemal sıfatlarının varlığını, celal sıfatlarının da varlığını içerir. Aynı zamanda Allah'ın gökleri üzerinde arşının üstünde uluvvünü (yüceliğini), kitapları ile konuşmasını, kullarından dilediği kimselerle söyleyip konuşmasını da kapsar. Bunların hepsinin hakikat olduğunu ve fakat mecaz olmadığı gerçeğini ortaya koyar.

Burada aşağıdaki görüşü savunanların görüşlerinin iptali yer almış bulunmaktadır. Allah, kullarından hiç birisi için,kendisinin sem'î (işitmeye dayalı) ayetlerini irade etmemiştir. Ki, bunun manalarının ve gerçekliklerinin isbatını göstersin, bunların bu şeyler için fazla olduğu kabullenilebilsin. Aslında bu beyanın ve i'lamın (bildirmenin) de zıddı olmaktadır. Bu, şehadetin amacına da iptal ve gizli tutma hususuna avdetmektedir. Allah (cc), Allah tarafından yanında bir şehadeti olduğu halde bunu saklayanı ve gizli tutanı yermiştir. Onun en büyük zalimlerden olduğunu bildirmiştir. Bir kulun yanında, Hz. Peygamberin peygamberliğinin gerçekliğini bildiren bir şehadet Allah tarafından var ise, bu şehadet peygamberlerin tevhidini bildiriyor, Hz. İbrahim ve Ehl-i Beyti tamamen müslüman idiler diye bir belge ye sahipse ve kimse de bu şehadet ve belgeyi saklayıp gizli tutarsa, bu durumda o en büyük zalim olmuş olur. Tıpkı Resulullah (sav)'a düşman olanlardan yahudilerin yaptığı gibi. Bunlar, Hz. Peygamber'in peygamber olduğunu kendi oğullarını tanıyıp bildikleri anlamda biliyorlardı. Buna rağmen red ve inkar yolunu tutmuşlardı.

Bu durumda nasılolur da Allah hakkında, hakka şehadeti gizlemek ve saklı tutmak bu anlamda Cehmiye, Mu'tezile ve Muattıla'nın şehadetini kabul etmek mümkün olabilsin ya da kabul edilebilsin? Yani böyle bir şehadette Allah kendi zatına şahid olmaz,sonra da bunu zıddıyla kendi zatına şahit olur ve bununla çelişki meydana getien şey ile tanıklıkta bulunur, bu şehadeti herhangi bir şekilde cem demez diye düşünülebilir. Bu hiç olacak bir şey midir? Allah'ı takdis ve tenzih ederim, bu büyük bir iftiradır. Bizzat Allah (cc)'ın kendisi, arşın üstünde istiva ettiğine şahitlikte bulunuyor, kulları üzerinde kahredici bir üstünlüğü bulunduğunu bildiriyor, kullarının üstünde melekleri de O'ndan korktuklarını ve yine meleklerin emirle O'na urûc edip yükseldiklerini, O emirle O'nun yanındanindiklerini haber veriyor.Aynı zamanda salih amelin de O'nun katına varıp yükseldiğini, O, gelir, konuşur, razı olur. gazaplanır, sever, sevmez, incinir, güler,işitir, görür, mü'miner de Allah ile kıyamet gününde karşılaştıklarında gözleriyle O'nu göreceklerdir. Bunlar ve daha bunun gibi Allah'ın kendi zatına şahitlikte bulunduğu tüm şeyler böyledir. Aynı zamandaRabbimizin sevgili resulünün O'nun adına şahitlikte bulunduğu tüm hususlar da böyledir. Halbuki Cehmiyye ise bunun zıddına şehadette bulunmaktadır ve şöyle demektedir: Bizim şahitliğimiz en doğru ve nassların ortaya koyduğu şahitliklerden daha adaletlidir.Çünkü nasslar Hakk'ın gizlenmesini ve bunun aksinin ortaya atılmasını içerirler.

Ancak Allah'ın şehadeti, bunları en ağır bir şekilde yalanlamaktadır. Allah'ın şahitlikte bulnuduğu şeyin kapsamında görüyoruz ki, o şey onu açıklamış, izah etmiş ve açık bir şekilde ortaya koymuştur. Öyle bir açıklama ve beyan ki, bunu en yüksek mertebe ve derecede yapmıştır. Eğer hak ve gerçek, Cehmiyye ile Muattıla'nın söyledikleri gibi olmuş olsa idi, Allah'ın şahitlikte bulunduğu şeyde kullar herhangi bir menfaat elde edemezlerdi. -Bunlara (Cehmiyye ve Muattıla) göre- Hak olan Allah esas itibariyle kendi zatına bununla bir şehadette bulunmaz. Allah'ın kendi zatı hakkındaki şehadeti,bunu izahı ve açıklaması hak ve gerçek değildir. Hakk ve yakîn bakımından bundan faydalanmak caiz olmaz.

Allah'ın yaratmış olduğu ayanî ayetleri ve mucizeleri ise bunlara dikkat etmenin ve bunlardan delil çıkarıp yola çıkmanın durumu,tıpkı kavlî ayetlerin gösterdiklerini ve delalet ettiklerini gösterirler. Rabbin ayetleri, O'nun delilleri ve burhanlandır, kulları bu sayede O'nu tanırlar, bu sayede isim ve sıfatlarını, tevhidini, emrini ve nehyini öğrenirler, peygamberler de O'nun konuştuğu kelam ile O'ndan haber verirler. Ki bunlar kavli ayetler olmaktadır. Aynı zamanda Allah'ın yaptığı şeylerle, onun bu husustaki doğruluğuna tanıklık ederler.Bu ayetler de Allah'ın ayanî (açıkça görülen) ayetleridir. İşte akıl bu ikisini de cemeder, toplayıp bir araya getirir. Böylece peygamberlerin getirdiği şeylerin doğruluğunu kesin kabul eder. Aynı zamanda da hususta işitme, görme, akıl ve fıtrat tanıklığı da devreye girer ve bunda ittifak ederler.

Herşeyden münezzeh olan Allah -adaletinin, rahmetinin, ihsanı ve hikmetinin, ö rü sevmenin ve hüccet ortaya koymanın kemali sebebiyle- göndermiş olduğu herhangi bir peygamberiyle birlikte, o peygamberin haber vermiş olduğu hususlarda, onun doğruluğunu gösteren ayetleri mutlaka beraberinde göstermiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"Andolsun ki biz Resullerimizi, açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için... " (Hadid, 25).

Yine bir diğer ayette Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Senden önce de kendilerin vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber) göndermedik. Bilmiyorsanız zikir ehline de sorun" (O peygamberleri) açık deliller ve kitaplarla (gönderdik)"* (Nahl, 43, 44).

Bir başka ayet meali de şöyledir: Rabbimiz buyuruyor ki: *"Elbette senden önceki resuller size açık delillerle beraber dediğimizi de getirmişti. Eğer doğru sözlü iseniz niçin onları öldürdünüz. Eğer seni yalan sayarlarsa, senden evvel açık delilleri, hikmetli sahifeleri ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberler de yalanlanmıştır"* (Al-i İmran, 183, 184).

Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Seni yalanlıyorlarsa muhakkak ki senden önceki peygamberler de yalanlandı"* (Fatır, 4).

Bir başka ayet meali de şöyledir: *"(Ey resulüm, bunlar) seni yalanlıyorlarsa (üzülme, çünkü) onlardan öncekiler de (peygamberlerini) yalanlamışlardı. Halbuki onların peygamberleri kendilerine, açık açık ayetler, sahifeler ve aydınlatıcı kitaplar da getirmişlerdi"* (Fatır, 25).

Hatta peygamberlerin en gizli ayetleri, Hud (as)'un ayetleridir. Ona kavmi şöyle demişti: *"Ey Hud, bize mucize getirmelisin"* (Hud, 53).

Buna rağmen o, en açık bir şekilde açıkladı. Rabbimiz buna onun şu ifadesiyle işarette bulunmaktadır: *"Şüphesiz ki ben Allah'ı şahit tutuyorum ve siz de şahit olun ki, ben O'ndan başka ortak koştuklarınızdan elbette uzağım. Artık hepiniz bana tuzak kurun sonra mühlet de vermeyin. Şüphesiz ben,benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayanıp güvendim. Hiç bir canlı yoktur ki, O, onun alnından tutmuş olmasın. Şüphesiz benim Rabbim dosdoğru bir yol üzeredir"* (Hud, 54, 55, 56).

İşte bu en büyük ayet ve mucizelerdendir. Bir tek adamı çıkıyor, büyük bir ümmete bu şekilde seslenebiliyor, bu hususta hiçbir korku ve ürpertiye de kapılmıyor, bir ümitsizlik de yoktur. Aksine o, söylediği şey konusunda tüm ve kesin inançlı ve buna gücenmektedir.Öncelikle onların dinleriyle hiçbir ilgilerinin olmadığını, onların inançlarından uzak bulunduğunu Allah'ı tanık ve şahit tutuyor. Bir de onların üzerinde oldukları inançlarıyla bir ilgisinin bulunmadığını güven verici bir şahitlikle ortaya koyuyor. Allah'a dayanmaktadır ve bunu da kavmine açık bir şekilde bildirmektedir. Allah'ın kendisinin dostu, velisi ve yardımcısı olduğunu, onları kendisine musallat kılmayacağını bildirmektedir.

Bundan sonra da -onların muhalefeti ve yüzlerine açıkça haykırmayı içeren şehadetle- onların kendilerini bu konuda şahit tutuyor. Onlara, kendisinin onların, dinlerinden ve ilahlarından uzak ve beri olduğunu haykırıyor. Halbuki kavmi bu yüzden ona düşman idiler, zira dinlerine ve ilahlarına dostluk gösteriyorlardı. Bu hususta onlara yardım için canlarını ve mallarını ortaya koyuyorlardı.

Sonra işi taklid etmek ve pekiştirmek konusunda onları da hafife alarak, küçümseyerek, hiçbir değer vermeyerek onlara sesleniyor. Eğer bunlar tüm tuzaklarını, hilelerini ve planlarını onun aleyhine toplayıp sonra de kendisine bir mühlet tanıma inkanları varsa onu da yapmalarını isteyerek meydan okuyor. Bunun içinden şöyle bir anlam çıkmaktadır: Onlar böyle birşey yapamazlar, çünkü en zayıf en aciz ve en güçsüz kimselerdir.

Şayet siz ona birşey atmış olsaydınız, kendi kin ve öfkenizle gerisin geri dönerdiniz, hem de rezil ve pişman olmuş olarak, elinize de hiçbir şey geçmemiş bir hale dönerdiniz.

Sonra davetini en güzel bir şekilde kesinleştirdi ve yüce olan Rabbi aynı zamanda onların da rabbi olduğunu açıkladı. O öyle bir rabtır ki, onların tüm güç ve kuvvetleri O'nun elindedir, O, onun velisi, vekilidir. Onu zafere erdirecek ve teyid edecek olandır ve o dosdoğru yol üzeredir.Bu bakımdan O, kendisine gücenip dayananı ve iman edeni rezil etmez, boş çevirmez. Düşmanlarını ona güldürmedi, onun aleyhine düşmanlarıyla beraber olmadı. Çünkü onun dosdoğru yolu, hem fiili ve hem sözleri itibariyle böyle birşeyden onu menetmektedir.

İşte bu hitabın altında bunlar bulunmaktadır. Allah'ın dosdoğru yol üzere olmasının gereği, bu yoldan çıkanlardan ve bunun aksine amelde bulunanlardan intikam alması demektir. Ona gazabını indirmesi manasınadır. Zira sırat-ı müstakim demek, rabbin üzerinde bulunduğu adalet demektir. Nitekim şirk ehlinden ve mücrimlerden intikam alması da buna bağlıdır. Velilerine ve peygamberlerine düşmanları karşısında yardımı ve zaferi de buna dayanır. Onları ortadan kaldırıp, yerlerine başkasını getirmesi de sırat-ı müstakimin gereğidir. Böylece hiçbir şeyde onlar ona bir zarar veremezler.Çünkü herşeyi muhafaza edip koruyan, gözeten, tedbirini ortaya koyan ve sayan O'dur.

Acaba peygamberlerin ayetlerinden, burhan ve delillerinden daha güzel bir ayet,burhan ve delil olabilir mi? Bu, Allah'ın onlara şehadeti olmaktadır ki, bu şehadeti gayet açık ve net bir şekilde açıklamıştır. Bunlar hem kavli ve hem fiili ile açık-seçik ve net bir biçimde ortaya koymuştur. Nitekim Sahih'te (Buhari ve Müslim'de) gelen bir hadislerinde Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur ki, ona beşerin mağlup olarak inandığı bir mucize verilmiş olmasın. Mucize olarak bana verilmiş bulunan şey ise ancak Allah'ın bana verdiği Kur'an'dır. Bunun için kıyamet gününde peygamberlerinden en çok ümmetlisi olacağımı ümit ederim."

"El-Mü'min" kelimesi rabbimizin yüce isimlerindendir. Bu, iki tefsirden birine göre şu anlama gelir: Sadıkları, doğruluklarının gereği olarak ortaya koydukları doğrulukları sebebiyle doğrulayan. İşte peygamberleri tasdik edenler ve Resulleri de tebliğ ettikleri şeylerde doğrulayanlar bunlardır. Allah (cc) bunlara, bunların hem kaza ve hem halk (yaratma) bakımından doğruluklarını gösterdikleri şeyde delillerle doğru olduklarını ortaya koymaktadır. Allah (cc) haber veriyor ve O'nun verdiği haber de doğru, söylediği de haktır. Mutlaka O meseleyi açıklayan şeyleri kullarına gerek kendi dışlarındaki ayetleri ve gerekse kendi içlerindeki ayetleri gösterecektir. Buun için Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"İleride onlara gerek (çeşitli dış) ufuklarda, gerek kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki, nihayet onun hak olduğu açıkça ortaya çıkacaktır"* (Fussilet, 53).

Burada geçen "Hak" ifadesinden Kur'an kastolunmaktadır. Nitekim bir önceki ayette aynı surede buna işaret olunmaktadır: *"De ki: Eğer o (Kur'an) Allah katından ise, sonra siz de onu inkar etmişseniz..."* (Fussilet, 52).Sonra da Rabbim aynı surede şöyle buyuruyor: *"Rabbinin her şeye hakkı ile şahit olması sana kafi değil mi?"* (Fussilet, 53).

Allah (cc) kendi sözü ile resulüne şahitlikte bulunuyor ve onun getirdiği şeyin hak olduğunu beyan buyuruyor. Aynı zamanda, kullarına yaratılışla ilgili ayetleri göstereceğini ve buna şahid olacak şeyleri vereceğini vaad buyuruyor. Sonra da bundan büyük ve muazzam olanını anlatıyor. Bu da Alah (cc)'ın herşeye olan şehadetidir. Çünkü "şehid" kelimesi onun isimlerindendir.Bunun ise manası, kendisinden hiçbir şey kayıp ve gizli olmayan demektir.Y erde ve ister gökte olsun zerre ağırlığınca hiçbir şeyin O'ndan gizli kalamayacağı gerçeği açıklanmış olmaktadır. Bilakis O, herşeye muttalidir ve herşeyi müşahede etmektedir. Onların tüm ayrıntılarını da bilmektedir. İşte bu, isim ve sıfatlarıyla bir istidlal (delil getirme)dır. İlki söz ve kelimeleriyle istidlal idi. Allah'ın ufkî dışa yönelik ve nefsî insanın kendi içine yönelik ayetlerle delil göstermesi de fiilleri ve mahlukatı ile istidlali demektir.

Eğer dersen ki: Ben, Allah'ın kelimeleri ve mahlukatı ile istidlalinin ne demek olduğunu anladım, şimdi bana isim ve sıfatlarıyla istidlalin ne olduğunu açıkla. Çünkü bu, hitaplarımızda ve kitaplarımızda olmayan bir ifadedir.

Ben de derim ki, evet, doğrudur. Allah'a yemin ederim ki, senin dediğin gibidir. Allah (cc), şanı yüce olandır. Aslında Rabb'ın kendisine delalet eden şeyler, onun ayetleridir. Bunlar delil ve burhandırlar.

Şurasını da bilmelisin ki herşeyden münezzeh olan Allah (cc), hakikatte kendi zatını ayetleriyle delil göstermektedir. Bu, gerçekte kulları için delildir. Çünkü onlara birçok deliller ve ayetler getirip ortaya koymaktadır. Allah (cc), bunu fıtrata tevdi etmiş, öyle bir fıtrat ki bu, herhangi bir tatil ve inkar ile kirlenmemiştir. Allah (cc) isim ve sıfatları itibariyle kamildir. Cemal, Celal, Beha, İzzet, Azamet, Kibriya bakımlarından kamildir. Bütün bunlar O'nun zatının gereğidirler. Bu itibarla Allah (cc) her bir kemal ile muttasıftır, tüm ayıplardan ve eksikliklerden de münezzehtir. Yukarıda sayılanların bir başkası için olması muhaldir, olamaz. Hayatın tümü O'nundur. İlmin hepsi O'na aittir. Kudretinde tamamı O'na aittir. İşitme, görme, meşied (dileme), irade, rahmet, zenginlik, cömertlik, ihsan, iyilik hepsi O'na aittir ve O'nunla vardır. O'nun kemalinin büyüklüğü yarattıklarından hiçbirisine gizli değildir. Bildiklerinden daha büyüğü O'nundur. Kısaca bilmedikleri yanında bildiklerinin bir nisbeti ve değeri yoktur.

O'nun mukaddes kemalinin ğereği olarak o her bir şeye muttalidir. Her bir şeye tanık ve şahittir. Hiçbir şey O'ndan kayıp ve gizli değildir. Hiçbir bakımdan bir ayrıntı O'ndan kaçamaz. Zerrelerden bir zerre de, ister gizli ister açık O'ndan kaçamaz.

İşte durumu böyle olan zata, şirk koşulmak suretiyle ortaklık etmek layık olabilir mi, O'nunla başkasına dönmeleri olabilir mi? Başka birini O'nun yanında ilah tanımaları mümkün mü? Onu en büyük bir yalan ile yalanlayanı ikrar etmek O'nun kemaline yaraşır mı? Onun bildiği şeyin aksini haber vermesi mümkün mü? Sonra da buna bağlı olarak yardımda bulunsun ve onu teyid etsin olabilir mi? Onun kelimesini ve değerini yüceltsin olur mu? O'nun davetine katılıp düşmanı helak etsin, insanların benzerini meydana getirmekten aciz oldukları delilleri, mucizeleri, burhan ve ayetleri ortaya koysun -ve o bunlarla beraber- ona yalan söylesin, iftirada bulunsun, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya koşsun olur mu?

Şurası malumdur ki, Allah (cc) herşey hakkında şehadette bulunmaktadır. Kudreti her şeyedir. hikmeti, izzeti ve mukaddes kemali de her bakımdan bundan uzaktır. İşte kim böylesi bir zan ve inanca sahip bulunursa, bunu O'nun hakkında caiz görürse, bu kimse Allah'ın yaratıkları içerisinde O'nu tanıma bakımından en uzak olanıdır.Gerçi bu kimse kudret ve meşiet sıfatı gibi bazı sıfatları kabullense de yine böyledir, yani Allah'ı gereğince bilip tanımamaktadır.

Kur'an bu gibi yollarla dopdoludur. Bu yol hassa'nın yoludur, aksine bu, hassın da hassı olanların yoludur. Bunlar ki, Allah'ın fiilleriyle O'na delil getirmektedirler, ona neleri yapmasının yaraştığını ve nelerin de yaraşmadığını bilenlerdir.

Eğer sen Kur'an'ı düşünürsen (araştıracak olursan), bunların sana seslendiklerini görürsün. Bu, anlayışlı olan, kalbi birşeyler anlayabilen ve kulağını Allah'a veren ve ibadette bulunan için birşeyler açıklayıp ortaya koymaktadır. Alah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Eğer (peygamber) size karşı sözlerin bazısını (kendiliğinden) uydursaydı, elbette onu kuvvetle yakalardık, sonra onun kalp damarını kesip koparırdık. Sizden hiç biriniz de buna engel olacak değildir"* (Hakka, 44-47). Görmez misin ki, Allah (cc) nasıl da haber vermektedir: O'nun hikmetinin ve kudretinin kemali, kendisi aleyhinde bazı sözlerin uydurulup ikrarını nasıl da engelliyor. Aksine bunun mutlaka kulları için bir ibret olması gerekir. Çünkü uydurukçuların gidişatı buna dayanır. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Yoksa (Kur'an'ı) Allah'a karşı yalan olarak uydurdu mu diyorlar? Eğer Allah dilerse, kalbine mühür basar"* (Şura, 24). İşte şartın cevabı böyle bitmektedir. Sonra da Allah (cc), bir muallak şart olmaksızın kesin bir haber veriyor: *"Allah, o batılı mahveder ve (yine) sözleriyle hakkı gerçekleştirir"* (Şura, 24).

Yine Allah şöyle buyuruyor: *"Allah hiçbir insana birşey indirmedi, demekle Allah'ın kadrini ğereği gibi takdir edemediler"* (En'am, 91). Allah (cc) burada, "Allah bir şey göndermedi, bir kelama sahip değildir" diye inkar edenleri haber veriyor ve bunların gereğince Allah'ın kadrini takdir edemediklerini, O'na yaraşır manada O'nu tanımadıklarını, azametine layık olur şekilde bilmediklerini bildiriyor.

O halde bir kimse nasıl olur da Allah yalancı iftiracıya yardımcı olur zannına kapılabilir ve Allah böyle bir kimseyi destekler diye söyleyebilir? Böyle bir yalancının elinden mucizeler ve deliller nasıl ortaya koyabilir? Bunlar olacak şeyler değillerdir. Nitekim Kur'an'da buna ait sayısız deliller bulunmaktadır.Bu deliller Allah'ın mukaddes kemaline, O'nun peygamberlerin doğruluğuna ilişkin O'nun vasıflarına ve celaline delalet eden ayetler göreceklerdir. O'nun vadini ve vaidini (cezalandırmaya ilişkin uyarısını) bulacaktır. Görecektir ki Allah, Kur'an'da tümkullarını buna davet etmektedir. Nitekim isim ve sıfatların yüceliğiyle de vahdaniyetine ve şirkin de batıl ve geçersiz olduğuna delil getirmiştir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"O öyle Allah'tır ki, O'ndan başka bir ilah yoktur. Gizliyi de, aşikarı da bilendir. O, merhametli olandır, merhamet edendir. O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka bir ilah yoktur. Hükümrandır, mukaddestir, selamete erdirendir. İnanıp dığınana güven verendir. Gözetip koruyandır,mutlak galiptir, cebbardır (her dilediğini mutlaka yapan ve kullarının halini görüp gözetendir), büyüklük ve ululukta eşsizdir. Allah(putperestlerin) ortak koştukları şeylerden (ve benzetmelerden) münezzehtir" (Haşr, 22-23).

İşte bunun gibi sayısız delil ve ayetler Kur'an'da bulunmaktadır. Allah (cc) isim ve sıfatlarıyla, kendisine nisbet olunan batıl hüküm ve şeriatleri red ediyor. Zira O'nun yüce mukaddes olan kemali başkalarını şeriat koymaktan menediyor, onların şeriatlerinin meşruluğunu red ediyor.Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Onlar kötü bir iş yaptıkları zaman, "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bununla emretti" derler. De ki: Şüphesiz ki Allah, çirkin işleri emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (A'raf, 28).

Nehiyden sonra, şirk, zulüm, çirkin davranışlardan ve bilmediği şeyler hakkında konuşma gibi hususlar hakkında yasaklama ve haram kılmasından sonra Rabbimizin şu hükmünü görmekteyiz: *"Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"* (İsra, 36).

Rabbim burada şunu bildirmektedir. Bizzat kötü olan birşeyi Allah (cc) hoş görmemektedir. O'nun kemali böyle kötü olan ve hoş görülmeyen birşeyi şeriat kılmaktan ve din edinmekten uzaktır. Allah (cc) isim ve sıfatlarıyla kullarını işlediği ve emrettiği şeye delalet eder, onlara sevdiği ve buğzettiği şeyleri gösterir. Bu şeylere göre onlara sevap verir ya da cezalandırır. Ancak böyle bir yola da ancak hassın da hassı yani en gözde olan erişebilir. Bunun içindir ki, cumhurun izlediği yol müşahede edilen ayetlere dayanarak o yolu bulabilmektir. Çünkü bu anlamdaki ayetler ve deliller çok daha fazla ve kolaydır. Allah, kullarının kimisini kimisinden fazilet bakımından üstün kılmıştır. Bunlardan dilediklerinin derecelerini yüksek kılmıştır. O herşeyi en iyi bilen ve her bakımdan hikmet sahibi olandır.

Kur'an bu konuda başkalarının cemetmediği şeyi içine alıp cemetmiş toplamıştır. Bu, bizzat davet ve hüccettir. delil ve medlulun aleyh, şahid ve kendisi için şahit olunandır. O hüküm ve delildir. O, dava ve beyyinedir. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Rabbinden açık bir delil üzerine bulunup da, kendini O'ndan bir şahidin takipettiği kimse gibi midir?"* (Hud, 17). Yani o kimse rabbinden bir şahit olan Kur'an'ın takibettiği insan gibi midir? denmek isteniyor.

Yine Allah (cc), peygamberin doğruluğunu gösteren bir ayet isteyen kimseler için de şöyle buyuruyor: *"(Ey Resulüm), kendilerine okunan (bu) Kitab'ı,doğrusu* *sana indirmemiz, onlara yetmiyor mu? Şüphesiz ki bunda inanan bir toplum için elbette büyük rahmet ve bir öğüt vardır. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerdekileri bilir. Batıla inanıp Allah'ı inkar edenler ise, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir"* (A'nkebut, 51, 52).

Burada rabbimizin verdiği habere göre, Allah'ın peygamberine indirmiş olduğu kitabı, ayet ve mucize olma bakımından tüm ayetlerden daha üstün ve yeterli olduğunu bildirmektedir. Çünkü bunda hüccet vardır, bunun Allah tarafından olduğunu göstermektedir. Allah (cc) peygamberinin de bununla göndermiştir. Yine burada buna tabi olup uyanlara mutluluğu gerektiren ve onların azaptan kurtulmalarını sağlayacağını bildiren gerçekleri de bulacaktır. Çünkü rabbimiz burada şöyle buyurmaktadır:

"De ki, benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, göklerde ve yerdekileri bilir" (Ankebut, 52).

Zire Allah (cc) herşeyi bilir. Dolayısıyla Allah'ın şahitliği, şahitliklerin en doğrusu ve en adil olanıdır. Çünkü bu tam bir bilgiye dayanan bir şahitliktir. Şahit olunan şeyi tümüyle ihata etmiştir. Böyle olması itibariyle de Allah (cc) onlara göre en adil ve en doğru şahittir. Zira şehadeti sırasında O'nun ilmi bunu zikreder, onu mücazatı cezalandırması ya da ödüllendirmesi anında ise kudreti ve mülkü bakımından bunları bilir. Yarattığı ve emrettiği zaman ise merhameti devreye girer. Kullarının günahları ve isyanları sözkonusu olduğunda ise hemen hilmi devreye girer. Dua etmeleri halinde de işitmesi devreye girer. Aynı şekilde kaza ve kaderi anında ise izzeti ve ilmi sözkonusudur.

Şimdi sen Rabbinin kitabında geçen güzel isimlerini (esma-i hüsna) bir düşün, bunları da yaratan ile, emretmekle, sevap ve ikapla irtibatlandır.

Rabbimizin şu kavli de yine buna delildir:

"İnkar edenler, sen, gönderilmiş (hak bir peygamber) değilsin, derler. De ki, benimle sizin aranızda şahit olarak, Allah ve yanında (ilahî) kitabın ilmi bulunanlar yeter" (Ra'd, 43).

Yine bir diğer ayet de şöyledir: *"Fakat Allah, sana gönderdiği (Kur'an) ile şahitlik eder ki, onu kendi ilmi ile indirmiştir. Melekler de şahitlik eder. Şahit olarak Allah kafidir"* (Nisa, 166).

Şimdi bir başka ayet meali, Rabbimiz buyuruyor ki: *"Yasin, hikmet dolu Kur'an'a yemin ederim ki,hiç şüphesiz ki sen, gönderilmiş (peygamber)lerdensin"* (Yasin, 1-3).

Şimdi bir başka ayet meali: *"(Ey Resulüm) İşte bu anlatılanlar Allah'ın ayetleridir ki, onları sana hak olarak okuyoruz. Elbette ve elbette sen gönderilen peygamberlerdensin"* (Bakara, 252).

Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Allah da biliyor ki doğrusu sen, elbette kendisinin peygamberisin"* (Münafikûn, 1)

Yine şöyle buyuruyor: *"Muhammed, Allah'ın resulüdür"* (Fetih, 28).

İşte bütün bu ayetler, Allah'ın, Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna ilişkin şahitliğini bildiren delillerdir. Bu şehadeti açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunların doğruluğunu da yine açık bir şekilde bildirmiş olmaktadır. Artık bundan böyle kendisiyle kulları arasında herhangi bir mazerete de yer bırakmamaktadır. Onlar aleyhine hücceti getirmekte, böylece herşeyden münezzeh olan Allah (cc) elçisi Hz. Muhammed'in peygamberliğine şehadette bulunmaktadır. Kaldı ki,bu, daha birçok delillerce de desteklenmiş ve bilinmektedir. Akla dayalı deliller, nakle bağlı deliller, fıtrat ile ilgili deliller,kısaca bunların zarurisi de ve nazarisi de olmak üzere tüm deliller bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Ki bunlara dikkat eder ve düşünürse, Allah (cc)'ın resulü için en doğru şahitlikte bulunduğunu öğrenmiş olacaktır. Avet şehadetlerin en adili ve en doğrusunu... Ayrıca Allah (cc) kendisini doğrulama yöntemlerini ve nevilerinin diğerleriyle de onu tasdik etmiştir.Bu konuda onun doğruluğunu gösteren ve kavline dayanan burhanlarıyla, fiili ve ikrarı ile, kullarını üzerinde yaratmış olduğu fıtratıyla peygamberiin doğruluğunu ortaya koydurmuştur. Mesela kamil manadaki bir ikrar, onu kabahatlerden koruma ve yaraşmayacak işleri yapmaktan muhafaza etme gibi şeylerle tasdik etmiştir. Hemen her zaman onun (Hz. Peygamberin) doğruluğunu ortaya koyan ayetler, bunu gösteren hüccetler, mazeretlere meydan bırakmayan deliller göstermiştir. Gerek Hz. Peygamber lehine ve gerekse ona tabi olanlar lehine vadetmiş olduğu ebedi kurtuluş, zafer, izzeti hükmetmek suretiyle onlara üstünlük vermiştir. Düşmanları ve kendisini yalanlayanları için de cezalandırma hükmünü vermiştir ki bunlar, rezil olmaları, hemen anında başlarına gelecek olan azaplar ve bunların da ileride gelecek olan azabın gerçekliğini göstermeleri gibi hükümlerle teyid etmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur Rabbimiz:

"O (Allah)tır ki, Resulünü, hem hidayet (Kur'an) ile, hem de bütün dinlere üstün kılmak için hak din İslam ile gönderdi. Buna şahit olarak da Allah yeter" (Fetih, 28).

Evet onu birçok şeylerle üstün kılmıştır: Hüccet ile, beyan ile, delalet ile, yardım etmek, zafere eriştirmek, üstün kılmak ve teyid etmekle her bakımdan üstün kılıp desteklemiştir. Böylece karşıtlarına karşı üstün gelmiş ve onlara karşı zafer elde etmiştir.

Yine daha önce mealini vermiş olduğumuz rabbimizin *"Fakat Allah, sana gönderdiği (Kuran) ile şahitlik eder ki, onu kendi ilmi ile indirmiştir. Melekler de buna şahitlik eder. Aslında hakiki şahit olarak Allah kafidir"* (Nisa, 166) ayetinde verilmiş olan haber ve ilmine ilişkin bilgi, en büyük şehadet olmaktadır. Bu kitabı Resulüne indirdiğine ilişkin en büyük tanıklık. Ki, bunu bir çokları bilmez. Kaldı ki bir başka ayette de Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Yoksa onu (Kur'an'ı) kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: Öyleyse siz de uydurulmuş olarak onun benzeri on sure getirin. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri de (yardıma) çağırın; eğer doğru kimseler iseniz. Eğer onlar (yardım için) size cevap veremedilerse, bilin ki o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Artık siz müslüman olanlardan mısınız?"* (Hud, 13, 14).

Burada amaç yalnız, kitabı indirenin Allah olduğunun haber verilmesi değildir. Zaten bu husus onun tarafından bilinen bir gerçektir. Nitekim diğer eşyayı da O bilir. Zira hak olsun ve batıl olsun herşey O'nun tarafından bilinmektedir. Burada mana ancak şöyle olmaktadır: "Allah, bu Kur'an'ı tüm ilimlerini şamil olarak indirdi. Zira onun indirmesi, bunun ilminin şumulüne girdiğini gösterir.Bu da, bunun Allah tarafından olduğuna ilişkin bir ayet olmaktadır. Bu doğrudur ve haktır. Nitekim bunun benzerini Rabbimizin şu kavlinde de görmekteyiz: *"İnkar edenler: Bu (Kur'an) onun uydurduğu bir yalandan başkası değildir. Ve başka bir topluluk da ona yardım etti, dediler. böylece bir haksızlığa ve bir yalana gittiler"* (Furkan, 4). Şimdi de Rabbimiz Hz. Peygamber'i yalanlayıp da bunu o kendisi "uydurdu" diyenlere bir cevap olarak şöyle buyuruyor: *"De ki, Onu, göklerdeki ve yerdeki sırrı bilen (Allah) indirdi. O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir"* (Furkan, 6).

Yine şu husus da rabbimizin şehadeti türündendir. Kullarının kalbine tevdi ettiği şeyler buna tanıktır. Mesela kesin tasdik, kesin sabit oluş, bunun Allah'ın kelam ve vahyi olduğu hususunda kalplerin tatmini. Zira adet ve gelenek olarak böyle birşeyin Allah'a karşı en büyük yalan ve iftira olduğunu muhal görür. İsim ve sıfatlarının bildirdiğinin aksine en büyük şüpheyi ve kuşkuyu doğurmak olur. Bu itibarla fıtrat ve selim akıl bunu defeder. Kabul etmez. Kaldı ki canlıların üzerinde yaratılmış oldukları fıtrat da bunu gerektirir. Yani canlı fıtrat kendisi için zararlı olan gıdaları, sidiği ve dışkıyı dışarı atar, bunları kabul etmez. Kaldı ki Allah (cc), kalpleri hakkı kabul edebilecek ve buna boyun eğebilecek tarzda yaratmıştır. Kalpler ancak onunla tatmin bulurlar. Sükûnu ve huzuru, sevgiyi ona karşı duyarlar. İnsan yaratılışı yalana ve batıla karşı kin ve nefret yuyar, buna şüphe vekuşku ile bakar, onda sükûnet ve huzur bulamaz. Eğer fıtrat kendi hali üzere kalsaydı, hakkın dışında bir başka şeyi tercih etmezdi, sadece hak ile sükûnet bulurdu, bununla tatmin olurdu, O'ndan başkasını sevmezdi. Bunun içindir ki, Allah, kullarına Kur'an'ı düşünmelerini istiyor. Zira Kur'anereğince düşünüp tefekkür edenler zaruri olarak ve kesinlikle şu karara varırlar: Bu Kur'an haktır ve doğrudur. Hatta hakkın da hakkı, doğrunun da doğrusudur.Dolayısıyla bunu getiren kimse de yaratıkları içinde en doğru kimsedir, en iyisi, ilim ve amel bakımından en kamili ve marifet noktasından en önde olanıdır. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Onlar hala Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulabilirlerdi"* (Nisa, 82).

Bir diğer ayette de şöyle buyuruyor: *"Onlar Kur'an'ı hala düşünüp anlamazlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed, 24).

Eğer kalpler üzerindeki kilitler kalkmış olsaydı,kalpler hemen Kur'an gerçekleriyle yüzyüze gelirlerdi. Böylece kalplerdeki iman kandilleri yanardı, bu durumda diğer vicdana bağlı işler gibi zaruri bir şekilde bunun Allah tarafından olduğu bilinirdi. Zira insan vicdanı itibariyle sevinç veren, elem veren, sevgi ve korku veren şeylerin neler olduğunu bilir. Bunları bildiği gibi bunun da Allah'tan olduğunu bilir ve bunu hakkı konuştuğunu, elçisi Cebrail aracılığıyla onu Hz. Muhammed'e tebliğ ettiğini anlardı. İşte kalpteki bu şahitlik en büyük şahitliklerdendir. Nitekim Herakliyus buna dayanarak Ebu Süfyan'ı susturmuştur. Çünkü Herakliyus Ebu Süfyan'a şunu sormuştu:

"Onun dinini kabul ettikten sonra tekrar ona kızıp, dinini terkeden kimse var mı?" O da: "Hayır" demişti. İşte bunun üzerine Herakliyus dedi ki: "İşte bu imanın kendisidir". Şayet imanın tadı kalbin içinde nüfuz etti mi, artık kimse onu oradan atamaz. Nitekim Rabbimiz şu ayetinde bu manaya işaret buyurmaktadır.

"Hayır o, (Kur'an) kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde (parlayan) apaçık ayetlerdir" (Ankebut, 49).

Yine buyuruyor: *"Kendilerine ilim verilenler, o Kur'an'ın rabbinden bir gerçek olduğunu bilip de ona iman etmeleri içindir..."* (Hac, 54).

Yine buyuruyor: *"Kendilerine ilim verilenler, sana rabbinden indirilenin, hakikatın ta kendisi olduğunu görürler..."* (Sebe, 6).

Yine rabbimiz şu ayetleri de bu gerçeği dile getiriyorlar: *"Şimdi rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse, o kör kimse gibi midir?"* (Ra'd, 19).

"İnkar edenler, rabbinden O'na bir mucize indirilmeli değil miydi? derler.De ki: Allah dilediğini sapıklıkta bırakır. Gönlünüzü kendisine çevirene de hidayet buyurur" (Ra'd, 27).

Yani bunların kendileri için istedikleri ayet (mucize), hidayeti gerektirmez. Aksine hidayeti veren de, sapıtan da O'dur. Sonra Rabim bunları en büyük ve yüce ayet ve mucize hakkında uyarıyor.Bu ise, inanan kalplerin O'nun zikriyle tatmin olup. huzur bulacakları gerçeği olmaktadır. Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"Onlar iman eden ve Allah'ı anmakla kalpleri huzura kavuşan kimselerdir. Haberiniz olsun ki ancak kalpler, Allah'ı anmakla huzura kavuşur" (Ra'd, 28).

Ayette geçen: ".Allah'ı anma" (zikrullah) Allah'ın kitabı ve kelamı demektir. "Huzura kavuşacak olan kalpler" de doğru ve sahih olan,sağlam ve sağlıklı fıtrata sahip bulunan ve bununla huzur bulan kalpler demektir. İşte bu en büyük ayetlerdendir. zira normal olarak kalplerin yalana, iftiraya ve batıla ısınması, onda huzur bulması mümkün değildir.

Eğer neden Allah (cc), peygamberlerinin şehadetini meleklerle birlikte zikretmedi ve: "Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şahitlik etti, melekler ve peygamberleri de" diye söylemedi. Halbuki böylesi bir şehadet, ilim sahiplerinin şehadetinden de üstün bir şahitlik olurdu, diye sorulacak olunursa, buna birkaç yönden cevap verilir:

İlki, ilim sahipleri resuller ve nebiler ifadesine göre daha genel bir tabirdir. dolayısıyla buna resuller ve onlara tabi olanlar da girer.

İkincisi: Buradaki şahitlikte "ilim sahiylerinin" kılması, ilmin gereklerinin böyle olmasından ötürüdür.Zira bir kimse ilim sahibiyse, o kimse böyle bir şehadete şahitlikte bulunur. Tıpkı şunun gibi: "Ay doğunca, aydınlığa kavuşulur.Dolayısıyla ileri görüşlü olan kimse bunu görür. Mesela apaçık bir koku yayılması halinde, kişi de bu kokuyu alabilme hassasine sahipse onu koklayabilir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"O alevli cehennem ateşi, görecek kimseler için ortaya çıkarılır"* (Naziat, 36).

Yani görebilme özelliğine sahip bulunan kimse onu açık bir şekilde görür.burada, rabbimizin şehadetini kabul etmeyenler için en büyük bir beyan ve açıklama vardır. Çünkü bu gerçeği görmeyenler, en büyük cahillerdendir. Bir kimse başka hiç kimsenin bilmediği dünya işleri ile ilgili şeylerin bilinmesi,bu cehalet sahibi demektir. Yoksa bu, ilim sahibinin yapacağı birşey değildir.Biz şunu açıklıyoruz. O kimse böyle bir şehadeti ikame ediyor değildir ve bunu gereği gibi yerine getiriyor da değildir. Ancak böyle bir şehadeti peygamberlere tabi olanlar ve isbat ehli olanlar kabul ederler. İşte gerçek anlamda ilim sahibi bunlardır, yoksa dünyayı bilenler değil. Bu bakımdan peygamberler tabi olanların dışında kalanlar cehalet sahibidirler. Gerçi bu kimseler bir çok laf üretseler ve tartışmalara girişseler de böyledir.

Yine böyle bir şehadete ehil olanlara Allah'ın şahitliği de böyle bir gerçeği dile getiriyor. Çünkü Allah: "İlim sahibi" diye bunlara şahitlik etmiştir. Bu itibarla Allah'ın bu kimseler hakkında şahedeti, Cehmiyye'nin, Muattıla'nın, Firavuniyyenin şehadetinden daha adil ve daha doğrudur. Çünkü bu adı geçenler cahildirler, hasevidirler, müşebihedendirler, mücessimedendirler. O halde bunların şehadeti yerine Allah'ın "ilim sahipleri" hakkındaki şehadeti en doğrusudur.Çünkü Allah'ın kendi zatı hakkındaki şehadet gerçeğine şahit olarak bunları tanıması tahrifsiz, tatilsiz olmasındandır. Allah (cc) gerçek anlamda tüm kapsamıyla birlikte şahitliği bunlar için kabul etmiştir. Kaldı ki bu kimseler de Allah için bunu isbat kılmışlardır. Halbuki hasımları bu şehadetin gerçeğini Allah'tan kabul etmemişler, sadece lafız olarak ve mecazi anlamda kabul etmişlerdir.

Bu, ilahi şehadetin içeriğinde, buna şahitlikte bulunan ilim ehlini övmek yer alıyor, onların adil olduklan dile getiriliyor. Çünkü Allah onların şahitliklerini kendi şahitliği ve meleklerin şahitliğiyle yanyana kabul etmiştir. Allah (cc),kendisi için şahit olunan şeye bunları şahit olarak göstermek istemiş ve inkarcılara karşı bu şehadet hakkında onları hüccet kabul buyurmuştur. Nitekim Hakkı inkara kalkışanlara beyyine ile hüccet gösterilmişti. Hüccet,peygamberlerin halka karşı gösterdikleri delillerdir. Bu ilim sahipleri de, kulara karşı hüccet ve delil getirmede peygamberlerin naib ve halifeleridir.

"İlim sahiplerinin şahitliği" ikrar olarak tefsir edilmiştir. Aynı zamanda bu açıklamak ve ortaya çıkarmak diye de tefsir edilmiştir. Doğrusu bu, iki hususu da içerir. İlim sahiplerini şahitliği ikrardır, izhar (ortaya çıkarma)dır ve bildirmedir. Bunlar kıyamet gününde insanlar üzerinde Allah'ın şahitleridirler. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Böylece sizi orta bir ümmet kıldık ki, insanlara karşı şahitler olasınız peygamber de size şahit olsun diye"* (Bakara, 143).

Yine buyuruyor: *"O (Allah) daha önceki (kitaplarında) ve bu (Kur'an)da size "müslümanlar" adını verdi ki peygamber size şahit olsun ve siz de insanlara şahitler olasınız diye"* (Hac, 78).

Allah, onları adil ve hayırlı kimseler olarak yarattığını bildiriyor. Henüz onlar yaratılmadan önce, onlardan söz ederek yücelttiğini haber veriyor. Çünkü ilm-i ezelisi ile bunu bilmekte, ilm-i ezelisinde bu ümeti kıyamet gününde diğer ümmetler üzerinde şahit yaptığını haber vermektedir.Her kim ilim,amel,marifet,ikrar, davet,talim ve irşad bakımlarından bu ilmi gereğince yerine getirmezse, bu kimseler Allah'ın şahit olarak gösterdiğ şahitlerinden olmazlar. Allah yardım edendir.

Rabbimizin: *"Şüphe yok ki Allah katında hak din İslam'dır"* (Al-i İmran, 19) ayeti hakkında tefsir bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Kimileri bu başlı başına bağımsız bir cümledir derlerken, kimisi de bu, yukarıdaki şehadetin kapsamında olan bir vümledir, diyorlar. İşte buna göre kendisiyle bazı şeylerin şahitliği ele alınmıştır.Ayetin başında bulunan (inne) ile ilgilidir. Çünkü burada iki okunuş tartı sözkonusudur: Birisi yukarıda geçtiği gibi "inne" yani "İ" ile olması, diğeri de "Enne" yani "E" ile olmasıdır. Alimlerin çoklarına göre bu "İ" ile "inne" diye başlar ve buna göre de bu başlı başına bağımsız bir cümledir. Öncekiyle ilgisi yoktur diyorlar. Buna sadece Kisaî adındaki kıraat alimi "E" ile "Enne" olarak okumuştur. Esasen okunması gereken okuyuş tarzı kesr (esre) ile "İnne"dir. zira bir önceki cümle artık anlam itibariyle sona ermiştir. İkinci cümle, kendisinden öncekini ikrar ediyor ve içeriğini teyid ve taklid ediyor. İşte bu takrir (kesinlik) yönünden daha geçerlidir, medih ve övgüde de yine bu böyledir. Bunun içindir ki, aşağıdaki ayette "enna" yerine "ina" kiraati daha güzel görülmüştür.

Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Doğrusu biz bundan önce ona yalvarırdık. Çünkü O, bizat iyiliği bol,merhameti bol olandır"* (Tur, 2).

Yine telbiye getirenen sözünde: "Lebbeyk. İnnel Hamde vennimmete leke" fetha (üstün) yerine kesre (esre) okumak daha güzeldir. (Ennel hamde yerine "innel hamde" daha güzeldir.

Kisai'nin kıraatiyle ilgili olmak üzere üç vecih zikrolunmuştur:

Birinci vecih: Burada şehadet her iki cümleye de ilgilidir. Bu, "Allah nezdinde hak din İslam'dır" üzerine de geçerlidir. Bunun hakkında da şahittir.

"Ennehi la ilahe illahu"daki "ennehu"nun böyle okunup, burada (esr) edatının düşürülmesi de olabilir. Yani "bi ennehu la ilahe illahu" yerine yukarıdaki gibi olabilir. Bu da İmam Ferra'nın tevcihi olmaktadır. Bu da gerçekten pek zayıf bir tevcihtir. Zira mana bunun aksinedir. Çünkü meşhudun bih olan bizzat: "Ennehu la ilahe illahu" kavli olmaktadır. Meşhudun bih '"enne" buna bağlı olandır. Yardım dolayısıyla bu manaya verilmiştir. Bununla meydana gelen gelmiştir. Ancak bu kavline de -zayıflığına rağmen- bir yorumu vardır. Bu da yorumdur: -Allah, kendi tevhidi ile, hak dinin Allah nezdinde İslam olduğuna şahitlik etti. İslam da, bizzat Rabbin tevhidi demektir. Dolayısıyla şehadet etti. İslam da, bizzat rabbin tevhidi demektir. Dolayısıyla şahadet O'nun tevhidini, gerçek anlamda da dinin İslam olduğunu ve başkası olmadığını ortaya koymaktadır.

İkinci vecih: Şehadet her iki cümleye de birlikte olmaktadır. Her ikisi de (vavın) hazfi ve iradesiyle meşhudun bihe göredir. Mana şöyle olmaktadır: "O'nun nezdinde gerçek din İslam'dır. Bu öyle bir cümledir ki, matufun aleyhi içermesiyle birlikte atıf edatına gerek duymayan bir cümle olmaktadır. Nitekim şu aşağıdaki ayette de buna ihtiyaç görülmediğini gösteren bir örnektir: *"Üçtür, dördüncüleri köpekleridir diyecekler. Beştir, altıncıları köpekleridir diyecekler"* (Kehf, 22). Burada atıf edatı olarak "vav" harfinin söylenmesi de söylenmemesi de güzeldir. Nitekim burada da öyledir.Yine rabbimizi şu kavlinde vav atıf edatı zikredilmiştir: *"Yedidir ve sekizincileri köpekleridir"* (Kehf, 22).

Üçüncü vecih: Bu da Basralıların görüşüdür. Bunlar ikinci "en(in)i, birincisinin bedeli yapmaktadırlar. Buna göre de mana şöyle olmaktadır: "Allah, kendi nezdinde hak dinin İslam olduğuna şehadette bulundu". "Ennehu la ilahe illahu" kavli ise buna bir geçiştir ve hazırlıktır. Bu da bizzat birinci olan ikincisinden bedeldir. Zira "gerçekte din" Allah nezdinde İslam'ın bizat kendisi olmaktadır. Bu ise, "Allah'ın, kendisinden başka ilah olmadığına şehadeti"dir. Bunun hakkını yerine getirmektir. Buna göre sen bunu iştimal bedeli yapabilirsin. Çünkü İslam tevhidi kapsayan bir nizamdır.

Şayet bu okuyuş tarzına göre şöyle denmek yakışık alır: "Allah nezdinde hak din İslam'dır" ifadesinin manası: "Allah, kendi nezdinde hak dinin İslam olduğuna şahitlik etti" olmalı, niçin bu açık ifadeden söz edilmedi diye sorulursa, denilir ki:

İşte bu, cumhurun kıraatinin tercihidir. Bu, daha açık ve güzeldir. Ancak zamirin yerine zahir lafzın getirilmesi de caizdir. Böyle durumlar hem Kur'an'da hem Arap dilinde çokça rastlanan şeylerdir. Zira Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah'ın cezası çok çetindir" (Bakara, 196).Bir başka ayet meali: *"Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir"* (Enfal, 69). Yine buyuruyor: *"Kitaba sımsıkı sarılanlar, namazı dosdoğru kılanlara gelince şüphesiz ki biz iyiliğe çalışanların mükafatını zayi etmeyiz"* (A'raf, 170).

İbn Abbas demiştir ki: "Müşrikler babalarıyla övündüler. Böyece her bir grup demiştir ki: Babalarımızın dininden başka din tanımıyoruz; onların üzerinde bulunduklarından da başka birşey tanımıyoruz. Allah (cc) onları yalanladı da şöyle buyurdu: *"Allah nezdinde gerçek din, İslam'dır"* (Al-i İmran, 19). Yani Hz. Muhammed'in getirdiğidir.Çünkü bu, ilk peygamberden son peygambere dek tüm peygamberlerin dinidir. Allah'ın bundan başka bir dini yoktur. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Kim İslam'dan başka bir din ararsa (o din) asla ondan kabul edilmeyecektir ve o, ahirette de büyük zarara uğrayanlardan olacaktır"* (Al-i İmran,85).

"Rabbimizin "Allah yanında hak din İslam'dır" ayeti şunu göstermektedir. Bu din başından ta sonuna kadar, tüm nebilerin ve resullerin ve bunlar atabi olanların dinidir. Bu dinin dışında hiçbir zaman Allah'ın bir başka dini olmamıştır.

İlk gönderilen resul Hz. Nuh (as) şöyle söylemiştir: *"Eğer (benim öğüdümden) yüzçeviriyorsanız (ne diyeyim), zaten ben sizden hiçbir mükafat istemedim. Benim mükafatım, Allah'tanbaşkası üzerine değildtir ve ben müslümanlardan olmamla emrolundum"* (Yunus, 72).

İbrahim ve İsmail de şöyle demişlerdir: *"Ey rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan (müslüman olanlardan) kıl, soyumuzdan da sana boyun eğen (müslüman) bir ümmet yap"* (Bakara, 128).

"İbrahim te bunu oğullarına tavsiye etti. Yakub da: Ey oğullarım, şüphe yok ki Allah size (İslam) dinini seçti. Bundan böyle sizler, ancak müslümanlar olarak can verin" (Bakara, 132).

Hz. Yakub da ölüm esnasında oğullarına şöyle demiştir:

"Benden sonra neye ibadet edeceksiniz? Onlar: Senin ilahın, babaların İbrahim, İsmail, ve İshak'ın ilahı olan bir tek Allah'a ibadet ederiz. Ve biz, yalnız O'na teslim olanlarız, dediler" (Bakara, 133).

Hz. Musa da kavmine şöyle seslenmişti: *"Eğer Allah'a gerçekten inandıysanız ve O'na teslim olmuş esinez, artık ancak Allah'a dayanıp güvenin"* (Yunus, 84).

Yine rabbimiz şöyle buyuruyor: *"İsa onlardan inkarı sezince, "Allah'a (yolu-*

na) yardımcılarım kimlerdir? dedi. Havariler: Biziz, Allah (yolun)un yardımcıları. Biz iman ettik ve şahit ol ki biz, gerçek müslümanlarız" dediler" (Al-i İmran, 52).

Sebe kraliçesi de dedi ki: *"Ey Rabbim, hakikaten ben kendime zulmettim (yazık ettim). Süleyman'ın beraberliğinde, alemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum"* (Neml, 44).

İslam gök ehlinin ve yeryüzünde de tevhid ehlinin dinidir. Allah (cc) kendilerinden bundan başka asla bir din kabul etmeyecektir. Yeryüzünde din ehli altı dine bağlıdırlar. Bunlardan bir tanesi rahman olan Allah'ın dinine bağlı olanlardır. Diğer beşi de şeytana bağlı bulunanlardır. Rahman'ın dini bizzat İslam'ın kendisidir. Şeytan'ın ise dinleri, Yahudilik, Hristiyanlık, Ateşperestlik (Mecusilik), Sabiîlik ve müşriklerin dini.

İşte bu, tevhid ve maarif açısından bu yüce ayetin kapsadığı bazı sırlardır. Bu konuda sözü uzatmaya da gerek yoktur. Zira bu, *"Menazil"* adlı kitabın sahibinin sözünden daha önemli bir kelam idi. Şimdi biz onun sözünü açıklamaya ve ondaki şeyleri izaha geçelim.

Menazil sahibi diyor ki: "Alimler konuştuklarını konuştular. Bu yol ile ilgili olarak da muhakkikler de işaret ettiklerine işaret ettiler. Hepsi de tevhid inancını düzeltmek için yaptılar. Bunun dışında kalan -hal ve makam gibi şeylerin- tümü illetlere bağlıdır."

Burada şunu murad ediyor: "Tevhid" tüm hallerden, makamlardan ve amellerden istenen şey, bu amaç olmaktadır. Hepsinin de gayesi tevhiddir. İster alimlerin olsun, ister sülûk ehlinden muhakkiklerin olsun hepsinin sözleri bu tevhidi tashih amacına yöneliktir. Bu ise, ta makamların başından sonuna varıncaya dek açık olan birşeydir. Aslında o, tevhidin tashihine ve onun soyutlanıp arındırılmasına işaret etmektedir.

Yine *Menazil* sahibinin: "-Hal ve makamın- dışındaki şeylerin tümü illetlere bağlıdır" sözüyle muradı şu olmaktadır: Tevhidin tecridi sözkonusu olunca burada bir illet sözkonusu olamaz. Şayet bununla birlikte bir illet olmuş olsaydı, o zaman tecridin manası kalmazdı. Dolayısıyla tevhidin tecerrüdü denilince tümüyle illetleri ortadan kaldırır. Ancak diğer makamlar ve haller bunun hilafınadır. Çünkü illetler (sebepler) bunlara eşlik eder. Bunlara göre, makamlara ait illetler, tevhidin tecridi ile zail olmaz. Bunun örneği de şöyledir: "Tevekkül makamının" illeti ve sebebi, bir mütevekkile, mütevekkelünaleyhe ve mütevekkil fihe şahit olmasıdır. Bizzat kendi tevekkülüne şahit ve tanık olmasıdır. İşte bütün bunlar tevekkül makamının illetidirler. Ancak bu makamın da doğru ve sahih olabilmesi için, gerçek vakil şahit olmalıdır. Bu gerçek vekilde başkasıkendisine dayanıp güvenilendir. Ancak bukimsenin isteğinin meydana gelmesi için bu tevekkül bir sebep olarak görülmez.

Burada bir de fena görüşünü savunanlarca bir başka incelik vardır. bu da, mütevekkil yani tevekülde bulunan kimse işini mevlasına havale eder. O'na yetmesi ve O'nu tedbiri açısından O'na sığınır. Maslahatlarını yerine getirmesi itibariyle O'na iltica eder.Derler ki: Bu, hassanın yolunda tevhidden habersiz olmak, sebeplere dönmektir. Çünkü muvahhid olan kimse sebepleri terketmiştir. Sadece bir tek müsebbep ile kalmıştır. Tevekkülde bulunan kimse -sebepleri terketse de- bununla beraber o, tevekkülüyle birlikte durur. Bu durumda bu kimsenin tevekkülü terketmiş olduğu sebeplerin yerine olmuş olur, bu terkettiklerine bağlı kalmış olur.

Bunlara göre tecritten soyutlanma (tecrid ve tevekkülün hakikatı): Kalbin, tevekkül illetinden kurtulmasıdır. Bu ise, kişinin Allah'ın bunları takdir ettiğini bilmesidir. Çünkü herşeyden münezzeh olan Allah (cc) kaderleri belirlemiş olduğu vakitlerine kadar sürdürür. Bunlara göre gerçekte tevekkülde bulunan kimse (mütevekkil) araştırma sıkıntısından ve sebepleri mütalaa etmekten nefsini dinlendiren kimsedir. Bu da, kendisi için yapılan ve daha önce geçmiş bulunan taksimde sükûna ermekle olur. Bununla beraber ona göre her iki hal de eşittir. Yani o kimsenin şunu bilmesidir.Talep herhangi biryarar sağlayamaz.tevekkülde cemetmez. Ne zaman araz itibariyle tevekükdü mutalaa ederse,tevekkülü, medhul olur, kasdı malum olmuş olur. İşte kişi bu sebeplerin inceliklerinden ve arazların da mütalaasından kurtulursa, aynı zamanda tevekkülünde her şeyden münezzeh olan Rabb'in halis hakkından başka tevekkülünde birşey düşünmezse, artık her önemli işi için Allah ona yeterdir. Tıpkı Allah'ın Hz. Musa'ya şu vahyi gibi: "Benim için sen istediğim gibi ol, ben de senin için senin istediğin gibi olayım."

İşte bu sözün bir kısmı doğrudur, bir kısmı hatalıdır ve bir kısmı da muhtemel manalar taşır.

Yazarın "Tevekkül, hassanın yolunda tevhidden habersiz yaşamak ve sebeplere yeniden dönüştür" ifadesine gelince tamanen hatadır. Aksine tevekkül,tevhidin ta kendisidir. Tevhid ancak tevekkül ile elde olunur. Nitekim bu husus "tevekkül" bölümünde geçmişti. Aynı zamanda bu, peygamberlerin makamlarıdır. Çünkü bunlar hassanın da hassası yani özün de özüdürler. Fakat bilgiçlik taslayan palavracılar, konuşmaya özenenler bunu sıradan kimselerin makamları diye değerlendirdiler. Allah'ın peygamberler olarak seçip gönderdikleri kimselerden bunlar daha has ve makamları onlarınkinden daha yüce değildir.

Yine "O sebeplere geri dönüştür" sözü de böyledir. Denilir ki: Aksine O, gereğince işin hakkını yerine getirmektir. Zira Allah (cc), hikmeti gereği müsebbepleri sebeplerine bağlamıştır.Tevekkül ve duayı da insanın isteklerini kazanılmasında sebeplere en yakın şeyler kılmıştır. Tevekkül, Allah'ın emrine yapışmaktır, hikmetine muvafakattır. Nasıl olur ki illetlerle beraber olabilsin ve nasıl olur ki bu, sıradan kimselerin makamları olmuş olsun?

Yine yazarkın: "Aslında muvahhid kimse, sebeplerin tümünü terkedendir" sözü için de şöyle denilir: Bu terkediş kişiyi bazen küfürden, bazen fasıklıktan ve baten de kusurlu davranmaktan çıkarmaz. Çünkü Allah (cc) sebepleri yerine getirmeyi emretmiştir. Allah'ın yerine getirilmesini istediği birşeyi terkeden bir kimse, Allah'ın vermiş olduğu emir sebebiyle O'nunla zıdlaşmış olur. O halde bir müslümanın tüm sebepleri terketmesi nasıl helal olabilir ki?

Eğer şöyle soracak olursan; amaç, onları yerine getirmeyi terketmek değildir. Esas burada murad şudur. O sebeplerle birlikte durakalmaktır. Ben de şöyle cevap veririm: Bu da yine doğru değildir.Zira sebeplerle birlikte durmak iki kısımdır: Biri, memurun bihi matlub olan (istenen) vukuftur. Bu, Allah'ın ve Resulünün o kimseyi durduğu yerde sebeplerle birlikte durmasıdır. Artık oradan öteye sınırı ve çizgiyi aşmamalıdır, bundan hiçbir zaman kusur etmemelidir. O sebeplerle birlikde durmalı, onların sınır ve çizgilerine uymalı, vakitlerine ve şartlarına riayette bulunmalıdır. İşte bu vukuf ile ancak kulluk elde olunabilir.

Bir de o sebeplerle birlikteki bir vukuftur. Kişi burada bizzat o sebeplerin o şeyler üzerinde müessir fali olduğuna inanır.Bizat yararı ve zararı sağlayan bunlardır, diye kabullenir.İşte bu, hiçbir muvahhidin inanacağı şey değildir. Aynı zamanda marifet ve sülûkten söz eden bir kimsenin de bundan sakınmaya ihtiyacı yoktur. Evet, bu sebeplerle kişi,müsebbebi görmekten kesilmiş olamaz, O, bundan asıl istenenin bu olduğuna inanır. Aksine onu, amaca ulaştıran vesile olarak kabul eder. Bunlar olmaksızın, istenilen amaca ulaşamaz. Bu, gerçektir. Ancak bu, sebepleri terketmeyi ve onlardan yüzçevirmeyi cemedemez. Aksine bu, onlarla ayakta kalır,şu inanca sahip olarak: Bu sebepler, kişiyi amaca götüren şeylerdir. Bu, tıpkı duyularla bilinen bir yol gibidir ki, bu yol, yolcusunu hedefine ulaştırır. Eğer yolcuya, yolunu terket, buna değer verme, gereği de yok, denilecek olunursa, o kimse bu durumda büsbütün varacağı yerden kesilmiş olur. Orayı amaç edinse de varamaz. Ayrıca o sebeylerle yürüyüş, kişiyi amaçlanan belli hedefe ulaştırır, diye de birşey kasdedilmiş değildir. Amaçtan yüzçevirmesi ve yol ile meşgul olması halinde. Şayet kendisine denilse ki, yoluna ve yürüyüş yerlerine dön, buna dikkat et, bu yolda yürü, ancak buradan da amaca bak, oraya ulaşmak için gayret göster, olursa, işte bu haktır ve gerçektir.

Yazarın: "Mütevekkil -sebepleri terketse de- tevekkülüyle birlikte tevaffuk eder durur" sözü için şöyle denilir: Allah'ın emrine bağlanmak için ve kulluk hakkını eda etmek için tevekkülüyle birlikte durur ve şöyle de inanırsa: Ancak kendisine tevekkül edilecek olan Allah'tır, O'na tevekkülü bahşeyleyen O'dur. İşte böyle bir duruş ne güzel bir duruş ve bekleyiştir. Ancak bu duruşuyla birlikte şöyle inanırsa, bizzat kendisitevekkülü ve ameli ile oraya erişir. Bu arada rabbinin fazlını ve kendisine yardımını unutursa, ona tevekkülü verenin o olduğunu unutursa, işte bu, kişinin Allah ile ilgisini kesmiş olduğu bir duruştur.

Yazarın: "Tevekkül aslında, kişinin terketmiş olduğu sebeplerin yerinedir. Böylece tevekkülde bulunan kimse bir sebepten diğerine geçmiş olmaktadır" sözü içinde kendisine şöyle denilir: Eğer terketmiş olduğu sebepler emredilen sebeplerden değilse durum öyledir. Bu durumda mücerred tevekkül onlardan çok daha hayırlıdır. Eğer onlar emredilen şeyler ise, o kimse onları tevekküle terketmesi halinde bu, masiyet olmuş olur ve emrin dışına çıkma olur.

Evet, tevekkül için üç illet vardır: Sebeplerden emrolunduğu şeyi terketmesi, böylece tevekkül sebebiyle onlara gerek duymamasıdır. İşte bu, acizlikten, tefritten ve kaybedişten meydana gelen bir tevekkül olmuş olur. Yoksa bu,kulluk ve tevhid gereği olan bir tevhid olamaz. Tıpkı kişinin kurtuluşuna neden olan amelleri terketmesi gibi. Bu arada onların olabilmesi için tevekküle kalkışır. Mesela rızkın elde ediliş sebeplerini bırakır -çalışmayı, tarla sürmeyi, ticareti ve benzeri şeyleri terketmesi gibi- buna rağmen benim bu şeylerim (tarlam, ticaretim vb.) olsun. Tabii ki bu olamaz. Yine ilim öğrenmeyi terkedip benim ilmim olsun diye tevekküle kalkışmak da olamaz. Böylesi bir tevekkül acizlik ve tefrit tevekkülüdür. Nitekim seleften bazısı şöyle demişlerdir: Sakın, tevekkülünü acizlik yapan ve aczini de tevekkül sananlardan olma.

İkinci illet: Rabbiin hakkını düşünmeksizin hazları ve şehvetleri içinde bir tevekkül. Mesela malım olsun, iyi bir hanımım olsun veya şu başkanlık benim olsun diye oturup tevekkül etmesi gibi. Ancak Allah'ın dininin zafer kazanması, kelimesinin yücelmesi, resulünün sünnetinin hakim olması konusundaki tevekkül, düşmanlarına karşı hususundaki tevekkül ise, bunda herhangi bir illet yoktur. Aksine bu, illetleri ortadan kaldıran şeydir.

Üçüncü illet: Tevekkülünü kendisinden görmesidir. Bununla kendisinden geçip, Allah'ın bağışını ve fazlını görmemesi, Allah'ın kendisi için ortaya koyduğu tevekkül makamını görmemesidir. Sadece tevekkülün varlığını mücerred bir illet görmemek gerektir. Nitekim birçok insan böyle sanmaktadırlar. Aksine tevekkülün varlığını görmek ve bunu bizzat varlığın kendisinden, O'nun lütfundan bilmek gerekir. Mücerred muvaffakiyet ise kulluktur. Bu da, onda kaybolup yine onu görmeyenden daha mükemmeldir. En mükemmeli de, rabbinin fazlıyla o şeyde kendisini kaybetmemesi, ya da onunla rabbinin fazlanın görülmesinden dolayı kendisinden geçmemesidir ki, bu daha önce geçmişti.

İşte bu üç illet (sebep), tevekkül makamında ve onun dışındaki diğer makamlarda görülendir. Bu öylesi birşeydir ki, Allah'ı bilen kimseler yani arif billah olanlar işler, onun da emri ve sebepleri kesip ortadan kaldırmaktır. İşte diğer makamların sebeplerine dair söz de bunun gibidir. Bunların illetlerinden zikrolunanlar hakkında biz bir örnek anlattık. Ancak Menazil kitabının sahibi bunu tek bir kitap olarak güzel bir şekilde ele almıştır. Bunların çoklarını da malûl kabul etmiştir. Doğrusu, bunların hepsinin de illeti bu saydığımız üç şeydir. Artık bunlarla daha üstün olanı terkedilir, onu istediğine bağlı kılar, bununla maksuttan kesilir, o sebepleri bizzat minnetin kendisi ve varlığın da kendisi olduğunu göremez. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Tevhid üç vecihtir:

Yazarın: "Tevhid üç vecihtir.

Birinci vecih: Avamın tevhididir. Bu, şahitlerle düzelir. İkincisi: Havassın tevhididir. Bu da hakikatlerle isbat olunur. Üçüncü vecih ise: Kıdem ile kâim olanın tevhididir ki, bu da hâssu'l-havass olan kimselerin tevhididir" sözü için de şunlar denilmiştir:

Hiç kuşkusuz tevhid ehli, tevhid inançlarında değişiktirler. İlim, marifet ve hal yönlerinden farklı farklı bulunuyorlar. Bunların ise sayısını ancak Allah bilir. Tevhid açısından insanlar içerisinde en mükemmelleri peygamberlerdir -Allah'ın salat ve selamı onlar üzerine olsun-. Nebilerden de en mükemmelleri Rasullerdir. Ayrıca Ulu'l-azm peygamberler ise bu hususta en mükemmel olanlarıdırlar. Bunlar Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Muhammed- Allah'ın salat ve selamı onlara olsun-dir. Evet bunlar tevhid bakımından herkesten en mükemmel olanlardır. İki halil (dost) Hz. Muhammed (sav) ile Hz. İbrahim -Allah'ın salat ve selamı onlar üzerine olsun- o manada bir tevhid inancını ayakta tuttular ki, bu ikisinden başkası daha mükemmelini yapamadı. Bunlar hem ilim, hem marifet, hem hal, hem halka davet ve cihad bakımlarından olsun en mükemmel olarak yerine getirmişlerdir. Bunun içindir ki, Rasullerin ayakta tuttukları, davette bulundukları, ümmetlere karşı cihad verdikleri tevhidden daha mükemmeli ve üstünü yoktur. İşte bunun içindir ki Allah, peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) bu tevhid konusunda onlara uymasını emir buyurmuştur.

Nitekim Rabbimiz, Hz. ibrahim'i, onun babası ve kavmiyle şirkin batıl oluşu, geçersizliği ve tevhidin de sıhhati hakkında münazarasını anlatmasından sonra, onun soyundan gelen peygamberleri zikretti de sonra şöyle buyurdu: *"İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (hikmet) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer bunlar (Kureyş kavmi) bunları inkar ederse, (bilsinler ki biz) bunları inkar etmeyecek bir kavmi onlara vekil yapar (yerlerine onları getirir)iz. Onlar (O peygamberler) Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde onların yoluna uy."* (En'am, 89, 90).

Dolayısıyla, Hz. Peygamberin uyumakla emrolunduğu kimselerin tevhidinden daha mükemmel ve üstün bir tevhid yoktur.

Madem ki bunlar; ilim, amel, hal, davet ve cihad bakımlarından gerçek anlamda tevhidi ikame etmişlerdir. Allah (cc), bu kimseleri insanlara imamlar (önderler) kılmıştır. O'nun emriyle hidayete sevkederler, O'na davette bulunurlar. İnsanları da onlara tabi kılmış, onların emirlerine uymalarını istemiştir. Bu peygamberler nerede durup kalmışlarsa, insanların da orada durmalarını istemiştir. Onlara tabi olanlara saadeti, felahı ve hidayeti tahsis kılmıştır. Nitekim bunların imamı ve şeyhleri Halil İbrahim'e şöyle seslenmiştir:

"(Allah) Ben seni insanlara imam (her anlamda önder ve lider) yapacağım, buyurdu. İbrahim de: Soyumdan da, (İmam ve önder yap ya Rabbi) dedi. Allah da, zalimler benim bu ahdime erişemez, buyurdu." (Bakara, 124).

Yani imamet, liderlik konusunda hiç bir müşrik benim bu ahdime, söz verişime erişemez. Bunun içindir ki, Allah (cc), peygamberi Hz. Muhammed (sav)'e, Hz. İbrahim (as)'in dinine tabi olmasını emretmiştir. Hz. Peygamber (sav), ashabının sabahlamaları halinde şöyle dua etmelerini onlara öğretiyordu:

"Biz İslam fıtratı üzere, ihlas kelimesine, peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'in dinine, babamız İbrahim (as)'in milleti (dini) ne bağlı olarak, muvahhid müslüman olarak sabahladık. O (İbrahim) müşriklerden değildi."

Hz. İbrahim'in milleti, tevhid demektir. Hz. Muhammed'in dini ise söz, amel ve itikad bakımından Allah tarafından getirdiği din demektir. İhlas kelimesi ise: Allah'dan başka hiç bir ilah olmadığına şehadet etmek demektir, İslam fıtratı ise: Allah'ın kullarını üzerinde yarattığı şeylerdir ki, bunlar O'na karşı olan sevgi, eşi ve ortağı olmayan ve bir tek olan Allah'a ibadeti, kulluk, güçsüzlük bakımından ona teslimiyeti, boyun eğişi ve inabeyi kapsar.

İşte bu özün özü diyebileceğimiz havassın da seslerini olanların tevhididir. Kim bundan yüz çevirirse, o kimse sefihlerin de sefihi, düşüklerin düşüğü olmuş olur. Yüce Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Kendini bilmeyen ahmaklardan başka, kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? Hakikat biz onu dünyada (peygamberlik için) seçtik. O, ahirette de şüphesiz iyilerdendir. Rabb'i ona, (Hakka) teslim ol, buyurduğunda, o da, alemlerin Rabbine tes-

lim oldum, dedi." (Bakara, 130, 131).

Allah (cc) mahlukatı (insanları) iki kısma ayırmıştır. Birisi kendini bilmeyen, düşük ve ahmak kimsedir ki, bundan daha düşük ve ahmağı olamaz. Diğeri de doğruya ermiş yani reşid olandır.

Sefih, yani kendini bilmeyen ahmak kimse, Hz. İbrahim'in dininden yüz çevirip şirke yönelendir.

Reşid ise: Söz, amel ve hal bakımlarından şirkten uzaklaşmış bulunan kimsedir. Böylesi kimsenin sözü tevhiddir, ameli tevhiddir, hali, yani yaşantısı tevhiddir, davette bulunduğu şey de tevhiddir.

İşte Allah (cc) peygamberlerine ta başından sonuna dek bunu emir buyurmuştur. Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"Ey Rasuller, temiz (ve helal) şeylerden yeyin, güzel işler (ve hareketler) yapın. Çünkü ben yaptıklarınızı hakkıyla bilenim. Muhakkak ki bu (insanlar, esasta) bir tek ümmet halinde, sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim: Benden korkun." (Müminun, 51, 52)

Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Senden evvel hiç bir peygamber göndermedik ki ona: Muhakkak ki, benden başka hiç bir ilah yoktur, o halde bana ibadet edin, diye vahyetmiş olmayalım." (Enbiya, 25).

Bir başka ayet meali de şöyledir: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimizden sor: Rahman (olan Allah)tan başka ibadet edilecek ilahlar var etmiş miyiz?"* (Zuhruf, 45).

Allah (cc) yine şöyle buyuruyor: *"Yoksa yer yüzünde onlar, ölüleri diriltecek bir takım tanrılar mı edindiler? Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka ilahlar olsaydı, elbette kişinin düzeni de bozulurdu. Arş'ın Rabbi olan Allah, onların uydurup yakıştırdıkları sıfatlardan yüce (ve münezzeh)dir. O yaptığından sorulmaz, onlar ise sorumlu tutulurlar. Yoksa O'ndan başka ilahlar mı edindiler? De ki, delilinizi getirin. İşte benimle beraber olanların Kitab'ı ve benden öncekilerin Kitab'ı da (ortada)."* (Enbiya, 21-24).

Bu ayette söylenmek istenen şudur: İşte benim üzerime (bana) indirilen kitap ortada olduğu gibi, benden önceki peygamberlerin kitapları da ortadadır. Bu kitaplardan herhangi bir tanesinde Allah'dan başka ilahlar edinilmesine ilişkin bir şey bulabildiniz mi? Yoksa hepsi de mi tevhidi dile getiriyor ve onu mu emrediyor? Bunun içindir ki, bir başka ayette de Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki biz her ümmete, Allah'a ibadet edin ve tağuttan kaçının diye, bir peygamber gönderdik."* (Nahl, 36).

Tağut, Allah'dan başka tapınılan her şeyin adıdır. Dolayısıyla her bir müşrikin ilahı, onun tağutu olmaktadır.

Şeyhulislam İbn Teymiyye, Menazil adlı kitabının yazarının (Herevi'nin) tevhid konusunda söylediklerini baştan sona anlattıktan sonra, bu konuda diyor ki:

"Onun zikretmiş olduğu ilk tevhid, ilkinden sonuncusuna kadar tüm peygamberlerin getirmiş olduğu tevhiddir. Tüm kitaplar da bu tevhid esasını anlatmak üzere indirilmiştir. Allah (cc) ister öncekilere ve ister sonrakilere olsun hepsine de bunu emretmiştir. Gelen ayetler bu konuyu zikretmişlerdir." Sonra da diyor ki: "Allah (cc), tüm peygamberlerinden haber verirken, o peygamberlerin kavimlerine şunu bildirmelerini istediğini yine haber veriyor:

"Allah'a kullukla ibadet ediniz. Sizin O'ndan başka hiç bir ilahınız yoktur." İşte bu tüm peygamberlerin davetinin başı ve aynı zamanda yine davetlerinin sonudur. Nitekim Resulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır:

"İnsanlarla, onlar Allah'dan başka hiç bir ilah olmadığına ve benim de Allah'ın Rasulü olduğuma şahitlik edinceye kadar savaşmakla emrolundum." Yine Rasullullah (s) şöyle buyurmaktadır: "Bir kimse, ölürken, Allah'dan başka ilah olmadığını bilirse, cennete girer."

Kur'an, bu gibi tevhid delilleriyle doludur. Kur'an hep bu anlamdaki tevhide davet etmiştir. Aheritte kurtuluş ve mutluluğu buna bağlı kılmıştır. Bunun da hakikatı, dini samimi anlamda tümüyle Allah için kabul etmek, beka ile birlikte böyle bir tevhid içinde yok olup fani olmak gerekir. Bu da Allah'ın ilahlığını ta kalbinde var kabul etmendir. Kalbindeki diğer ilahları söküp atmandır. Böylece nefiy ile isbatı cem'etmektir. Nefiy fena (fani oluş)dur. İsbat ise bekadır.

Bunun da hakikatı şudur: Allah'a ibadet ve kullakta fani olurken başkalarına kulluğu terketmek, Allah'a sevgi beslerken, başka hiç bir sevgiye yer vermemek, O'ndan korkarken başkalarının korkusunu asla düşünmemek, O'na itaat varken, başkalarına itaati hiç bir zaman akla getirmemektir. Aynı zamanda dost edinmede, velayette, bir şey istemekte hep O olmalıdır. O varken bir başkasına ihtiyaç duymamayı bilmelidir. O'na güvenip dayanmalı, O'ndan ümit etmeli, O'na duada bulunmalı, işleri O'na havale etmeli, hüküm konusunda O'nun mahkemesini kabul etmeli, O'na sığınmalıdır, hep O'nun yanındakini istemeli, O'na istek ve arzu duymalıdır. Allah (c) şöyle buyuruyor:

"*De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'dan başkasını mı bir dost edinirim?*" (En'am, 14).

Yine şöyle buyuruyor: "*Allah'dan başka bir hakem mi isteyeyim?*" (En'am, 114). Yine şöyle buyuruyor: "*De ki: O Allah her şeyin Rabbi iken, ben Allah'tan başka bir Rab mi arayayım?*" (En'am, 164).

Allah (c) yine şöyle buyuruyor: "*De ki: Ey Cahiller! Bana Allah'tan başkasına mı, kulluk etmemi emrediyor sunuz? Andolsun ki sana ve senden öncekilere vahyolundu ki: Eğer Allah'a eş koşarsan, celalim hakkı için amelin boşa gider ve muhakkak ziyana uğrayanlardan olursun. Hayır, sen ancak Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol.*" (Zümer, 64-66).

Bir başka ayette ise Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: "*De ki: Şüphesiz ben, Rabbimin beni doğru yola, dosdoğru bir din olan, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine ilettiği bir kimseyim. O, Allah'a ortak tanıyanlardan da değildir. De ki: Benim namazım da, ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de alemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiç bir ortağı yoktur.*" (En'am, 161-163).

Bir diğer ayet meali de şöyledir: "*O halde, sakın Allah'la beraber başka bir ila-*

ha yalvarma, sonra azabedilenlerden olursun." (Şuara, 213). Bir başka ayette şöyle buyurulmaktadır: *"Allah'la beraber başka bir ilah edinme! Sonra yerilmiş ve tek başına oturup kalmış olursun."* (İsra, 22). Yüce Allah buyuruyor: *"Allah ile birlikte başka bir ilaha yalvarıp kullukta bulunma. O'ndan başka hiç bir ilah yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır."* (Kasas, 88).

Allah (c) buyuruyor: *"De ki: Öyleyse bana haber verin. Allah bana bir zarar vermeyi dilerse, sizin Allah'ı bırakıp yalvardıklarınız (var ya), onlar, O'nun bu zararını giderebilirler mi? Yahut (Allah) bana bir rahmet (bir iyilik) dilerse, onlar O'nun rahmetini alıkoyabilirler mi? De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler de ancak O'na güvenip dayanırlar."* (Zümer, 38)

Allah buyuruyor: *"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, artık onu kendisinden başka hiç bir kaldıracak yoktur. Eğer sana bir hayır da dilerse, O'nun lütfunu hiç bir geri çevirecek de yoktur."* (Yunus, 107)

Allah buyuruyor: *"Şüphesiz biz bu kitabı sana hak olarak indirdik. O halde Allah'a, O'nun dininde ihlaslı olarak ibadet et."* (Zümer, 2)

Ashab-ı Kehf'ten bahisle Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başkasına asla ilah diye yalvarmayız. O zaman haktan uzak söz söylemiş oluruz."*(Kehf, 14).

Yasin suresinde geçen zattan bahisle Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Oysa ancak O'na döndürüleceksiniz. Ben O'ndan başka ilahlar edinir miyim? Eğer, çok esirgeyen (Allah) bana bir zarar (vermek) dilerse, onların şefaati bana hiç bir fayda vermez. Ve (onlar) beni kurtaramazlar."* (Yasin, 22, 23).

Yine Allah(cc) şöyle buyuruyor: *"Yoksa onlar Allah'tan başka şefaatçılar mı edindiler? De ki: "Onlar hiç bir şeye sahip olmazlar ve akıl erdirmezlerse de mi (şefaat edecekler)? De ki bütün şefaat Allah'ındır. Göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Nihayet ancak O'na döndürüleceksiniz."* (Zümer, 43, 44).

Allah (cc) buyuruyor: *"Ey insanlar, size bir misal getirildi, şimdi onu dinleyin; sizin Allah'ı bırakıp da yalvarıp taptıklarınız; asla bir sineği bile yaratamazlar, hepsi onun için bir araya toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, onu ondan kurtaramazlar. İsteyen (o put) da aciz, istenen (sinek) de. Onlar Allah'ı gereği gibi anlayıp takdir edemediler. Doğrusu Allah, çok kuvvetlidir, mutlak üstündür."* (Hac, 73, 74)

Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'a ibadet edip, O'na hiç bir şeyi ortak koymayın."* (Nisa, 36).

İşte buna benzer örnekler Kur'an'da sayılamayacak derecede çoktur. Bu, dinin başı ve sonudur, dinin hem batını, hem zahiridir, hem de dinin zirvesidir; bu onun temel taşıdır. Allah (cc), hem isbat (kabul) ve hem red (nefy) bakımından bu tevhidin imamına, önderine tabi olup onu örnek edinmemizi istemektedir. Nitekim Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda hakikaten sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine: Şüphesiz biz, sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz Allah'a bir olarak inanıncaya kadar sizinle, bizim aranızda ebedi olarak düşmanlık ve kin belir-*

miştir, demişlerdi." (Mümtehine, 4).

Yüce Mevla şöyle buyuruyor: *"Bir zaman İbrahim de, babasına ve kavmine demişti ki: Doğrusu ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ancak beni yaratan Allah'a ibadet ederim. Çünkü O beni doğru yola eriştirecektir."* (Zuhruf, 43/26, 27).

Yine Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Onlara İbrahim'in haberini de oku: Hani o, babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti. (Onlar da) putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz, demişlerdi. Peki, dedi, siz dua ettiğiniz zaman, sizi işitiyorlar mı? Hayır, biz babalarımızı böyle taparlarken bulduk, dediler. (İbrahim): Şimdi gördünüz mü, dedi neye tapıyormuşsunuz siz ve eski atalarınız? Doğrusu alemlerin Rabbi'nden başka onlar benim düşmanımdır. O(Allah) ki beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığımız zaman bana şifa veren O'dur. Beni öldürecek, sonra diriltecek olan O'dur. Ceza günü hatamı, bana bağışlamasını umduğum O'dur."* (Şuara, 26/69-82).

Eğer sen Kur'an'ı baştan sona dek dikkatle incelersen, O'nun tümüyle bu anlamdaki tevhid esası üzerinde durduğunu ve bunu gerçekleştirmek için gönderildiğini göreceksin.

Şeyhimiz diyor ki: "İki Halil (Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed) özellikle tevhidi en mükemmel anlamda isbatlayanlardır. Bu itibarla ümmet içerisinde herhangi bir kimsenin peygamberlerden herhangi birisinden çok daha iyi olarak tevhidi icra ettiğini söylemesi doğru değildir. Eğet Resuller bir tarafa, nesilerden de daha iyi bir şekilde kimse tevhidi icra edemez ümmet arasında. Hele Ulu'l-azm peygamberler bunu daha üstün bir şekilde yapmışlardır ki, kimse de bunların derecesine erişemez. Ulu'l-azm peygamberler içerisinde de iki Halil'den daha iyi bir şekilde hiç kimse tevhidi icra etmiş olamaz."

Bu tevhidin kemali, kişinin kalbinde esas itibarıyla Allah'tan başkası için asla bir yer bırakılmamalıdır. Aksine kul, her şeyde Rabbine karşı olan dostluğunu baki kılmalıdır. Onun sevdiklerini O'nun adına sevmeli, O'nun buğzettiklerine de O'nun için buğzetmelidir. O'nun dost kabul ettiklerini dost, düşman gördüklerini de düşman görmelidir. O'nun emrettiklerini emretmeli, O'nun yasakladıklarını yasaklamalıdır.

Avamın (Hâlkın) Tevhidi

Yazarın: "Ve işte avamın tevhidi ise, bu şevahid ile sıhhat kazanan şeydir" sözüne gelince:

Açıkca anlaşılmış olduğuna göre bu Hassu'l-Havvass olan kimselerin tevhididir. Öyle ki, bunun üstünde bir şey artık yoktur. Bundan daha has olanına rastlanmaz. İki Halil, bu tevhid bakımından insanların en mükemmelidirler. Bu bakımdan avam dediğimiz halk bundan payını alsın.

Yazarın: "Şahitlerle sıhhat kazanan" ifadesi şu demektir. Delillerle, ayetler ve burhanlarla. İşte bu, onun kemalini ve şerefini gösteren şeylerdendir. Eğer kendisine deliller gösterilir, şahitler de ona seslenirse, ayetler ve burhanlar da bunu izah ederse, böyledir. Bunun dışında kalan şeyler ise mücerred davadan ibaret kalır. Çünkü bunlar üzerine bir delil ikame edilmez, herhangi bir şahitle de sıhhat kazanmaz. Bunun içindir ki, her bir tevhid, şayet bir şahitle sıhhat kazanmıyorsa o, tevhid değildir. Aynı zamanda böylesi bir tevhidin, şahitlerle sıhhat kazanan tevhidden daha mükemmel olması da caiz olmaz. Ayetlerle desteklenen bir tevhid gibi olmaz. İşte Kur'an'ın tevhidi başından sonuna dek böyledir.

Yine yazarın: "İşte bu apaçık olan tevhid olup, en büyük şirki de reddetmektedir" sözü ise şu demektir:

Evet, Allah'a yemin ederim ki, bunun zuhuru ve açık bir şekilde ortaya konulması için Allah peygamberlerini gönderdi, kitaplarını bununla indirdi. Allah kullarını ta başından sonuna hep bununla emretti. Bunun içindir ki, remz, işaret, düğümlü ifadeler meselesine gelince, insanlar zorluk ve sıkıntı çekmeden neredeyse böyle şeyleri anlayamamaktadırlar. İşte böyle bir şey peygamberin getirdiği şey değildir, onların davette bulundukları şey de değildir. Esas itabarıyla bu tevhidin zuhuru, parlaklığı ve açık oluşu, fitratın ve akılların buna tanıklığı, tevhid mertebelerinin en yücesine delalet eden en büyük delillerdendir, O'nun tepe noktasını gösteren en muazzam delillerdir. Bu bakımdan büyük şirke göre bu daha güçlü gelmektedir. Zira bir şey düşünün, o ne kadar büyük ve muazzam olursa, onun karşı konulması da o oranda zor olur. Eğer, bu tevhidden daha büyük bir şey olmuş olsa idi, Allah(cc), büyük şirki de onunla ortadan kaldırırdı. Tevhidin azameti, şerefi sebebiyledir ki, onun adına kıble tayin olundu, bunun için din tesis edildi. Buna göre zimmet gerekli oldu. Bu sayede Daru'l-küfr, Daru'l-İslam'dan ayrılmış bulundu. Buna göre insanlar said ve şaki, hidayete eren ve sapıtan diye ikiye ayrılmış oldu. Kitaplar ve Rasuller hep bu esasa göre çağırır oldular.

Yazarın: "Şayet en güzel delili ortaya koyamazlarsa" ifadesi de şöyledir:

O, ehlinin kalplerinde gizlidir. Her ne kadar bir çokları buna kesinlik ve izah açısından, muarızına cevap vermek ve inatçının da şüphesini gidermek noktasından bir çokları güzel bir şekilde delil ortaya koyamasalar bile, o, ehlinin kalplerinde gizlidir. Hiç kuşkusuz insanların bir çokları bu anlamda güzel delil getiremeyebilirler. Bu, tevhidin varlığının onların kalplerinde zaid bir durumdur. Bir kimse bu anlamda kalbinde bir şeyi bulması, onu bilmesi ve buna kesin anlamda inanması, bu hususta ona delil getirmesinden daha güzeldir. Zira kendisi buna kesin inanmaktadır. İçindeki şüpheyi de söküp atabilmektedir. İşte bu işin bir rengi, onun varlığı da bir başka rengidir. Ancak bununla birlikte, mutlaka yanında ortaya koyabileceği bir delili olmalıdır. Bu delili her ne kadar kelamcıların ve bunların dışındakilerin de ortaya koydukları delil, tertip ve sıralamalara göre olmazsa da, bir delili bulunmalıdır. Aslında tevhid konusunda bu, şart değildir. Aynı zamanda onu tanıma ve bilme için de şart değildir. Hal ve amel bakımından onu yerine getirmesi şartı da yoktur. Çünkü herkesin delil getirmesi kendi gücüne göredir. Bu bakımdan o kimsenin istidlal (delil getirme) türlerini, vecihlerini ve mertebelerini sayması da mümkün değildir. Allah'dan başkası bunu sayamaz.

O halde her bir kavmi hidayete sevkeden biri vardır. Her bir sahih ve yakin ilim içinde onu yönlendiren bir delili, onu tashih eden bir şahidi vardır. Bazen de sahibi, acizlik ve yorgunluk nedeniyle bunu söyleyemeyebilir. Şayet söyleme imkanını bulabilse de, bu defa ilim ehlinin ortaya koymuş olduğu tabir, tanım ve terimlerle söyleyemez. Bu bakımdan Hakkın kendisiyle bilindiği bir çok deliller var ki, bu deliller kelamcıların bir çok delillerinden ve öncülerinden çok daha sahih ve doğru olabilir. Bu delillerin hiç birisinin şüpheyle ilgisi olamayabilir. Amaca en çok yaklaştıran olabilir, delalet ettiği şeye en kısa yoldan götürebilir.

Aksine insanların durumlarını araştıranlar, inceleme yapanlar göreceklerdir ki, müslümanlardan bir çokları tevhid bakımından muazzam bir inanca, daha çok bir bilgiye (marifete), bir çok kelamcılardan daha üstün ve sağlam bir imana sahiptirler. Hatta kelamcılar ve cedelcilerden de üstün bir imana sahiptirler. Bunların yanında öylesi deliller, ayetler var ki, bununla imanlarını tashih ederler. Bu deliller kelamcılarda var olandan daha açık, daha net, daha sağlıklı ve sıhhatli olabilir.

İşte Allah'ın, kulları için incelemelerini ve dikkat etmelerini istediği bu deliller ve ayetler var ya, kulları, bununla O'nun tevhidine, sıfatlarının ve fiillerinin varlığına delil getirirler. Peygamberlerin doğruluklarını bununla öğrenirler. Bu ayetler duyularla görülen, akıl ile bilinen, fıtratta yerleşen ayetlerdir. Bunun için insanların kelamcıların ve cedelcilerin uydurmalarına hiç de ihtiyaçları yoktur. Kesinlikle onların terimlerine ve istidlallerine ihtiyaç duymazlar. Zira selim bir hisse ve temyiz sahibi bir akla sahip bulunan herkes, onu tanır, onları ikrar eder, bunları bilmesiyle, medlulu bilmeye yönelir. Kur'an'ı Kerim'de bu anlamda binlerce ayet vardır. Gerçi Kur'an'ı ezbere bilmeyen de, onu işitince, anlayınca, akledince hemen zihni en hızlı bir geçişle onu anlamaya geçer.

Kısaca: Bir şeyi bilen kimseler, o şey hakkında delil getirebilirler diye bir kural yoktur. Yine delil getirme imkanına sahip bulunan herkes de, bu konuda delili güzel bir tertibe koyar ve kesinleştirir, muarızdan daha üstün bir şey getirir diye de bir şey söylenemez.

"Şevahid" sözüne gelince: Burada zikrettiği şahidler; deliller demektir. Mesela, yapılmış olan bir şeyin sanatkarına delil olması gibi, yaratılanın da yaratanı için bir delil olması gibi. İşte bu, Kur'an'ın tevhid yoludur. Bundan daha üstünü ve mükemmeli de yoktur.

Yazarın: "Şüpheden, şaşkınlıktan ve kuşkudan kurtulmalarından sonra" sözüne geline: Şüphe, Hakkın batıl ile karışmasından dolayı meydana gelen kuşku demektir. Bundan da hayret, şaşkınlık ve şüphe (reyb) doğmaktadır. Bu, haktır, gerçektir. Zira bu tevhid.kişinin kalbi bundan kurtulmadıkça sahih olamaz. İşte bu da selim kalptir ki, bunun kurtuluşu, Allah'ın bunu kendisine vermesine bağlıdır. Yani böyle bir kalbi getirmeye bağlı bulunmaktadır. Böylece kişi, hayrına muarız olan şüphe ve kuşkusunu giderir, bu sayede kurtulabilir. Emrine muarız olan idarelerden bu sayede kendisini kurtarabilir. Bilakis bu sayede gelen habere tasdik ve kesin inanma bakımından boyun eğer, buna bağlı kalarak isteğe boyun eğerse bunu elde etmiş olur.

Yine yazarın: "Kalbin sıhhatini kabullendiği doğru bir şehadet ile" ifadesi de şöyledir:

Yani, doğru bir şehadet ve tanıklıkla, kalbin ve dilin üzerinde ittifak ettikleri bir tanıklıkla şüpheden, şaşkınlıktan ve kuşkudan kurtulmaları demektir. Kalblerinin onu kabullenmesi sebebiyle şahitlikleri sıhhat kazanmış olmaktadır. Aynı zamanda bunun sıhhatine de inanıp itikad etmektedirler, kesinlikle bunu kabullenmektedirler. Halbuki münafıkın şehadeti hiç de böyle değildir. Çünkü onun kalbi buna inanmış değildir ve dili de buna yatkın değildir.

Yazarın: "O, şevahid (şahitler)le sıhhat kazanan avamın tevhididir" sözü de şöyledir: Sen şu gerçeği öğrenmiş oldun ki, bu tevhid, peygamberlerin çağırdıkları, kitapların kendisi için indirildiği, şeriatlerin hakkında ittifak ettikleri tevhiddir. Sonra da "Şevahid" ifadesiyle neyi murad ettiğini açıkladı. "Bunun risalet ve sanayi (sanatlar) olduğunu" bildirdi. Dedi ki: "Şevahid, tevhidi gösteren delillerdir. Risalet ise ona götürür ve onu tanıtır." Maksuduna gelince: Şevahid iki türdür. Birisi okunan ayetler olup, burda risalettir. Diğeri de görülen ayetlerdir ki, bunlarda sanatlardır.

Yazarın, "işitmekle vacip olur, Hakkı göstermekle bulunur,şahitlerin görüntüleriyle (göstermeleriyle) de büyür" sözü de böyledir.

Burada üç mesele vardır. Birisi, kendisiyle neyin vacip (farz) olduğu, ikincisi, kendisiyle neyin bulunacağı ve üçüncüsü ise, kendisiyle neyin gelişip büyüyeceğidir.

Birinci Mesele

Bu birinci meselede insanlar ihtilaf etmişlerdir. Bir gurubu demiştir ki, bu akıl ile vacip olur, terkedilmesi halinde de cezalandırılır. İşitmek ve dinlemek ise akıl ile vacip olan şeyi ikrar ve te'kid eder. Böylece bunun vacipliğini (farzlığını) terkedilmesi halinde cezalandırmasını, yani bu ikisini de akıl yoluyla isbatlanacak şey olarak kabul eder. Çünkü dinlemek vacipliği ve ikabı (cezalandırmayı) açıklar ve kesinleştirir. Bu görüş Mutezilenin ve onlara uyanların, yani hüsün ve kubuh meselesinde (güzel ve çirkini akıl yoluyla bilme meselesinde) Mutezileye uyanların görüşüdür.

Bir grup ise, bu, akıl yoluyla sabit olamaz. Ne o, ne de bu bilinemez. Bilakis akıl yoluyla hiç bir şey vacip (farz) olamaz. Vücubu ortaya koyan ancak şeriattır. Bunun içindir ki, bunun terkedilmesi halinde cezaya ve ikaba hak kazanmış olamaz, der. Bu da hüsün ve kubuh meselesini reddetme bakımından Eş'ari'nin ve ona uyanların görüşüdür. Ahmed b. Hanbel, Şafii ve Hanefilerin ashabı ise bu iki görüşü birleştirmektedirler.

Gerçek şu ki: Bunun vacibliği akıl ile, işitmekle sabittir. Kur'an da buna delalet etmektedir. Çünkü Kur'an tevhide ilişkin akli delilleri ve burhanları göstermektedir. Kur'an tevhidin güzelliğinin ve şirkin de çirkinliğinin akıl ve fıtrat yoluyla bilinebileceğini açıklıyor. Tevhidi emrediyor ve şirkten de nehyediyor. Nitekim Allah (cc) bunun için örnekler vermiştir. Bunlar ise aklı deliller olmaktadır. Kullarına bununla seslenip hitab etmekte, yani akıllarında ve fıtratlarında tevhidin güzelliği ve vücubu yerleşmiş olanlara bununla hitab etmektedir. Aynı şekilde şirkin çirkinliği ve yerilmesi kalplerinde ve fıtratlarında yerleşmiş bulunanlara bununla seslenmektedir. Nitekim Kur'an, bunu gösteren akli burhanlarla doludur. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Allah, çekişip duran bir çok ortakların sahip olduğu bir adamı (köle) ile yalnız

bir kişiye bağlı olan bir adamı (mümini) misal olarak verir. Bu ikisi eşit midir? Hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu bilmezler." (Zümer, 29). Yine Rabbimiz buyuruyor:

"Allah, hiç bir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler. Allah şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiç bir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adamda, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?" (Nahl, 75, 76).

Yüce Mevla şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar! Size bir misal verildi. Şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu da geri alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de! Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Hiç şüphesiz Allah, işetindir, görendir."* (Hac, 73, 74).

Bu ve benzeri tevhide ilişkin akli delillerin binlercesini Kur'an gösterip ortaya koymaktadır.

Ancak burada bir başka husus bulunmaktadır. Bu da, bu vacibin terki durumunda cezalandırma olayı, şeriatın geliş vaktine kadar ertelenmiştir. Rabbimizin şu ayeti bunu göstermektedir: *"Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz."* (İsra, 15).

Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: "H*er zaman oraya (cehenneme) bir topluluk atılsa, onun bekçileri onlara, size bu azap ile korkutucu bir peygamber gelmemiş miydi? diye sorarlar. Onlar şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize, (bu azap ile) korkutan bir peygamber gelmişti; fakat biz onu yalan saymıştık."* (Mülk, 8, 9).

Yine yüce Mevla şöyle buyuruyor: *"Rabbin kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin ana merkezine göndermedikçe, o memleketleri helak edici değildir. Zaten biz ancak halkı zalim olan memleketleri helak etmişizdir."* (Kasas, 59). Yine Rabbimiz buyuruyor: *"Durum şu ki: Halkı habersizken, Rabbin haksızlık ile ülkeleri helak edici değildir."* (En'am, 131).

Bu ayetler şunu gösteriyor ki, Allah (cc) henüz peygamberler göndermeden de bu kimseler zalimler idiler. Ancak, Allah (cc), kendileri aleyhine hüccet ve delil ortaya koymadan, o zulümleri sebebiyle onları helak etmemektedir. Ayet her iki gurubu da birlikte reddetmektedir. Yani: Zulüm ve kubuh ancak işitilip duyulmakla sabit olur diyenleri de, hiç bir işitme ve duyma olmadan bunlar zulümleri yüzünden azap görürler diyenleri de reddetmektedir. Kur'an hem onların, hem bunların görüşlerini iptal etmektedir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"Bizzat kendi yaptıklarınızdan dolayı başlarına bir musibet geldiğinde, "Rabbimiz! Ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de, ayetlerine uysak ve müminlerden olsaydık", diyecek olmasalardı (seni göndermezdik)." (Kasas, 47).

Bu ayet şunu haber veriyor: Peygamberler henüz gönderilmezden önce işlediklerinin daha önce gönderilmiş olması, aslında başlarına bir musibetin gelmesine sebeptir. Ancak Allah (cc), kendilerine peygamberler göndermezden ve onlar aleyhine hüccet ve delil göstermezden önce bunu yapmamıştır. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: "*(Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.*" (Nisa, 165). Yüce Allah (cc) şöyle buyuruyor:

"*İşte bu (Kur'an) bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. O'na uyun ve Allah'tan korkun ki, size merhamet edilsin. Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğu indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik dersiniz, diye yahut, bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk, demeyesiniz diye (Kur'an'ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi.*" (En'am, 155-157).

Yüce Mevla şöyle buyuruyor: "*Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim! Veya: Allah bana hidayet verseydi, elbette sakınanlardan olurdum, diyeceği, yahut azabı gördüğünde "keşke benim için bir kez (dönüş) imkanı bulunsa da iyilerden olsam" diyeceği günden sakının. Evet, ayetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, kibirlenmeye kalkışmış ve inkarcılardan olmuştun.*" (Zümer 56-59).

Bu gibi örnekler Kur'an'da bir hayli çoktur. Bunların bildirmesine göre Allah (cc), Kitabı ve Rasulü ile onlar aleyhine delil ortaya koymaktadır. Aynı zamanda onların fıtratlarında ve akıllarında daha önce tevhidin ve şükrün güzelliği ile şirkin ve küfrün çirkinliğinin var olduğu noktasında da uyarmaktadır.

Biz bu meseleyi *Miftahu Darissa'de* adlı kitabımızda etraflıca ve yeterince açıkladık. Biz orada buna ilişkin yetmiş kadar yorum ortaya koyduk. Bunların hepsi de akıl yolu ile kubhun bilinemeyeceğini ileri sürenlerin görüşlerini çürütmektedir. Zira akıl yoluyla çirkin ve kötü olanın bilenemeyeceğini iddia edenler, fiillerde o şeylerin güzel ya da çirkin olduğunu gösteren bir şey yoktur, diyorlar. Buna göre bizzat, Allah (cc)'ın nehyettiği şeyin kendisini emretmesi ve emrettiği şeyin kendisini nehyetmesi de caizdir, demektedirler. Bu, onların aleyhine caizdir. Zira emredilenle nehyedilen arasındaki fark mücerred emirle ve mücerred nehiyle olmaktadır. Yoksa o şeyin güzelliği ya da çirkinliğiyle değil. Şayet tevhidden, iman ve şükürden nehyetse idi, bu takdirde bu da kabih, yani çirkin olurdu. Eğer şirki, küfrü, zulmü ve fuhşu emretmiş olsaydı bu da güzel olurdu.

Biz bu görüşün akıllara ve fıtratlara, Kur'an ve Sünnete aykırı olduğunu açıklamıştık.

Maksad: Şeyh'in "İşitmekle vacib olur" sözü hakkında denecek olan şudur: Doğrusu şu ki, bunun vücubu işitmekle ve akıl iledir. Gerçi vacip kılma yönünde ihtilaf edilmiş olsa da bu böyledir. Akıl onu vacip kılar. Bu şu demektir: O fiilin iktizası olarak onu vacip kılar. Terki sebebiyle de zemmeder, zıddı sebebiyle de takbih eder. İşte işitme onu bu anlamda vacip kılar. Ve ilave ediyor: Bunun terki halinde ceza vardır. Yine terkeden için yüce Allah tarafından gazab olunacağına dair haber verme vardır, ona buğzedilmek vardır. İşte bunlar akıl ile bazen bilinebilir. Mesela bir şeyin çirkinliği, kötülüğü ve fuhşu akıl ile kesinleşince, aynı şekilde Rabbinin kemalinin sabitliğini de bilir. İşte bu iki şeyin sabit olması, aklın, böyle bir suçu işleyen kimseyi cezalandıracağının da bilinmesi olur. Ancak ikabın tafsilatları ve Rabbın gazabını gerektiren şeylerin etraflıca bilinmesi ise ancak işitmekle olur.

Şunu bil ki, tevhidin güzelliği ve şirkin de çirkinliği akıl ile malum olmuş değildir, fıtrat ile kesinlik kazanmış değildir. Bu itibarla hiç bir şeyde aklın hükümlerine güven yoktur. Zira bu kaziye bedihi olan kaziyelerdendir. Bu, Allah'ın akıllarda ve fıtratta oluşturduğu en açık şeydir. Bunun içnidir ki, bunu isbatın hemen ardından Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Akıl erdirmez misiniz? "Hatırlıyor musunuz?"* Allah (cc), şirk ehlinde aklı nefyetmektedir. Bu kimselere bunu cehennem ateşinde yanarlarken itiraf edeceklerini haber veriyor. Çünkü bunlar dinlemiyorlar ve akletmiyorlar. Bunlar duyma ve akletme durumudan çıkmışlardır. Allah (cc) onlardan şöyle haber vermektedir: *"Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir, düşünmezler."* (Bakara, 171).

Allah (cc), onlardan haber verirken, bunların işitmelerinin, görmelerinin ve kalplerinin kendilerine fayda sağlayamadığını bildiriyor. İşte bu hal, ancak sarih aklın ve sahih fıtratın gerektirdiği şeyden çıkanlar, yani raydan çıkanlar hakkındadır. Şayet aklın sarahatinin bunu göstermediği ortada olmuş olsaydı, Rabbim ayetlerinde şöyle buyurmazdı: *"Bakın, dikkat edin, ibret alın, yeryüzünde gezip dolaşın ve dikkat edin."*

Bir not: Faide: Onlar diyorlar ki: Bizim akıllarımız bunu göstermez. Bu, sırf senin haber vermendir. O halde bu dikkat etme, ibret alma, düşünüp tefekkür etme, yeryüzünde yürüme de nereden çıktı? Bu verilen örnekler, akli kıyaslar, açık şahitler de niye? Bütün bunlarda tevhidin ve şükrün güzelliğine ilişkin en açık delil yok mudur?

Esas itibarıyla şirkin ve küfrün çirkinliği akıllarda ve fıtratta kesinlikle bilinen bir şeydir. Bu, diri bir gönülle, selim bir akla ve sahih bir fıtrata sahip bulunanlar için bilinen bir şeydir. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki biz, belki öğüt alırlar diye bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik."* (Zümer, 27). Allah (cc) buyuruyor: *"İşte biz, bu temsilleri insanar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilirler."* (Ankebut, 43).

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz ki, bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."* (Kaf, 37).

Yine yüce Mevla şöyle buyuruyor: *"Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur."* (Hac, 46).

Allah (cc) buyuruyor: *"Allah işte size böylece ayetlerini açıklar ki düşünüp hakikatı anlayasınız."* (Bakara, 242). Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"De ki: Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın)! Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz."* (Yunus, 101).Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Öğüt alsınlar diye Allah insanara misaller getirir."* (İbrahim, 25). Şimdi de bazı akli deliller sunacağız. Bu deliller şirk ehlinin ve ülkelerinin başlarına gelen olaylarda anlatılacaktır. Bunların başlarına neler gelmiştir? Tevhid ehline yardım etmenin ve onlara güç vermenin de insanları nasıl baki kıldığının örneklerini görmüş olacağız. Yüce Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Ad ve Semud'u da (helak ettik). Sizin için, (onların başına nelerin geldiği) oturdukları yerlerden apaçık anlaşılmaktadır."* (Ankebut, 38).

Rabimiz Semud ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır. *"İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır. İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise kurtardık."* (Neml, 27/52, 53).

Rabbimiz Lut kavmi hakkında ise şöyle buyurmaktadır: *"Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık feci bir azap indireceğiz. Andolsun ki, biz, aklını kullanacak br kavim için oradan apaçık bir ibret nişanesi bırakmışızdır."* (Ankebût, 34, 35).

Yine Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İşte bunda düşünen firasetli kimseler için ibretler vardır. O şehrin harabeleri bir yol üzerinde hala durmaktadır. Hakikaten bunda iman edenler için bir ibret vardır. Eyke halkı da gerçekten zalim idiler. Biz, onlardan da intikam aldık. Bu yerlerin ikisi de (Eyke ve Hicr) açık bir yol üzerinde idiler."* (Hicr, 75-79) Yine Lut kavmi hakkında şöyle buyurmaktadır. Rabbimiz: *"(Ey insanlar) Elbette siz de sabah ve akşam onlara uğruyorsunuz. Hala akıllanmayacak mısınız?"* (Saffat, 137, 138).

Ayrıca Allah(cc), Şuara suresinde müşriklerin başlarına ne gibi feci cezaların getirildiğini bildirmektedir, aynı zamanda tevhid ehlinin de kurtuluşlarını dile getirmektedir. Rabbim buyuruyor ki: *"Doğrusu bunda büyük bir ibret vardır; ama çokları iman etmezler. Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir."* (Şuara, 139, 140)

Allah (c) bu kimselerin helaklarına sebep olan şirklerini dile getirdiği gibi, yine tevhidleri sebebiyle kurtulanları da bildirmiş olmaktadır. Daha sonra Rabbimiz, burada müminler için deliller, burhanlar bulunduğunu bildiriyor. Sonra da bütün bunların kaynaklarını zikrediyor, bunun O'nun isim ve sıfatlarından olduğunu belirtiyor. Bu helakin meydana gelişi O'nun izzeti sebebiyledir. Rahmeti sebebi ile de kurtuluş olmuştur. Daha sonra ise surenin sonunda akli delillerle Resulünün peygamberliğine ilişkin en güzel ve kesin burhanları açıklıyor. Şüpheci yalanlayıcıların şüphelerini de en güzel bir şekilde cevaplıyor. Aynı zamanda akli ve duyulara bağlı delillerle ahiretin kesinliğini ortaya koyuyor, buna örnekler ve kıyaslar getiriyor. Kur'an'ın bunlara delaleti hem sem'i duyguya ve hem de akli yönden olmaktadır.

İkinci mesele:

Yazarın: "Hakk'ın göstermesiyle bulunur" ifadesi şu demektir:Bir şeyin şer'i yönden vacip olması, onun varlığının hissen olması gerekli değildir. Bunun içindir ki, olması gerekli olandan sonra, bulunması gerekeni zikretmiş oldu. Bu da Yüce Allah'ın göstermesidir. Buradan muradı şudur: Tam anlamıyla tabsir (gösterme) konusunda hidayet bakımından bir ihtilaf olmaz. Ancak kul burada hakkı görür, bunda hidayet bulunmaz. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: *"Semud'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü, doğru yola tercih ettiler."* (Fussilet, 17). Allah (cc), onlara gerçeği gösteriyor, fakat onlar dalalet ve sapıklığı hidayete tercih ediyorlar.(1)

(1) Allah (cc), Semud'u olsun Ademoğullarından başkalarını olsun fıtri açıdan kendilerine hidayeti gösterdi. Nitekim bu, Kur'an'ın değişik yerlerinde zikredilmektedir. Rabbimiz şöyle buyuruyor:

İşte A'raf suresinin bu ayetinden itibaren 178. ayeti olan: *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır."* Ayetine kadar yedi ayet bu gerçeği dile getiriyor. Şimdi sen düşün, tüm ayetleri ve olayları birbirleriyle irtibatlandır ve bir netice elde et.

Allah (cc) şöyle buyuruyor: "Şeytan onlara yaptıkları işleri güzel gösterip onları doğru yoldan çıkardı. Oysa bakıp görebilecek durumdaydılar." (Ankebut, 38).(1)

Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah bir topluluğu doğru yola iletikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptıracak değildir."* (Tevbe, 115). Firavun'dan bahisle Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Akılları bunların (doğruluğuna) tam bir kanaat getirdiği halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları bilerek inkar ettiler."* (Neml, 14)

İşte bu tabsir, yani gösterme, hidayeti gerektirmeyen bir gösterme olmaktadır. Çünkü Allah (cc), onun vücudunu murad etmemiştir.(2)

Sadece mücerred olarak basiretin varlığını murad etmiştir. Bu bakımdan Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz.

Tam anlamdaki tabsir (gisterme) ise hidayeti gerektirir. Nitekim bu, Rabbimizin her namazda kendisinden istememezi emrettiği şeydir. Nitekim cennet ehli bunun için şöyle demektedirler: *"Hidayetiyle bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun, Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğlu yolu bulacak değildik."* (A'raf, 43).

Yine yüce Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Allah kullarını silm yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir."* (Yunus, 25).

Allah (cc), bu davetiyle beyanı ve delaleti genelleştirdi. Ancak muvaffakiyet ve

---

"Gerçekten biz, insanı katışık bir nutfeden yaratmışızdır. Onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör." (İnsan, 2, 3). Yine şöyle buyuruyor: "Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?" (Beled, 8-10). Yine Rabbimizin şu kavli de bu gerçeği dile getiriyor: "Kıyamet gününde, "Biz bundan habersizdik", demeyesiniz diye Rabbin Ademoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: "Ben sizin Rabbiniz değil miyiz?" Onlar da "Evet, buna şahit olduk" dediler." (A'raf, 172).

(1)Mücâhid bu ayetle ilgili olarak der ki: "İçine dalıp kendilerinden geçtikleri sapıklıklarını görebilecek durumdaydılar." İbn Cerir de bunu tercih etmiş ve şunu eklemiştir: "Kendileri dalalet içerisinde olmalarına rağmen doğru yolda ve hidayet üzere olduklarını sandılar. "İstibsar"da asıl olan görmeyi istemek veya basiret ile bulmak demektir. Bunda, Allah'ın göstermesiyle birlikte delaletinde birlikte bulunabileceğine dair bir hüccet yoktur, böyle bir durumda basiretin eksikliği farzedile de böyledir. Ancak dinin kemali basiretledir. Allah şöyle buyuruyor: "De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol (basiret) üzerindeyiz. Allah'ı tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim." (Yusuf, 108).

(2) Kör taklid içinde bu fıtrattan ayrılmaz olsunlar. Hep fasıklık edip doğru yoldan ayrıldılar, Allah'ın sünnetlerinden ve esma-i hüsna'sının gerektirdiği şeylerden dışarı çıktılar. Halbuki Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."* (Saff, 5).

ilhamı ise hidayetine tahsis kıldı. Şayet Şeyh: "Göstermesinden sonra bu, Allah'ın tevfikiyle bulunur" demiş olsaydı, çok daha güzel olurdu. Umulur ki, bundan maksadı böyledir. En iyisini bilen Allah'dır.

Üçüncü mesele

Yazarın: "Şahitlerin müşahedesi üzerine nema bulur" sözü ise yine bu da bir başka duruma ihtiyaç duymaktadır. Bu ise, Hakka davet edene icabet edip katılmaktır. Dolayısıyla gelişmesi için yalnız ve mücerred anlamda şahitlerin müşahedesi yetmez. Rabbim şöyle buyuruyor: *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."* (Yusuf, 105).

Kul bu deliller üzerinde geçer ve bunlar içerisinde yetişir ve fakat hiç bir ilerleme ve artış kaydetmez. Aksine imanı ve tevhidi giderek eksilir. Ancak davetçiye icabet ederse ve şahitlerde durumu görmesi halinde tevhidi gelişir, imanı da kuvvet kazanır. Allah (cc) şöyle buyuruyor: *"Doğru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidayetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar."* (Muhammed, 17). Yine Allah buyurur: *"Allah, doğru yola gidenlerin hidayetini artırır."*(Meryem, 76).

Yine yüce Allah buyuruyor: *"İman edenlere gelince (bu sure) onların imanlarını artırır."* (Tevbe, 124).

Şeyhin sözü, nassların delalet ettiği şeyi ve sahabe ve tabiinin de üzerinde ittifak ettiklerini içeriyor. İman ve tevhid gelişir ve artarlar. İşte bu Ehl-i Sünnet'in en önemli temelidir. Ehl-i Sünnet Cehmiye ve Mürcie'den bununla ayrılmaktadırlar.

Havassın Tevhidi

Yine der ki: "İkinci tevhid ise, ki bu, hakikatlerle sabit olur. İşte bu, hassanın tevhididir. Bu da zahiri sebepleri ortadan kaldırır.

Akıl taştışmalarından ve şahitlere bağlanıp kalmaktan kurtulur. Bu ise, tevhid konusunda herhangi bir delile şahit olmamasıdır. Tevekkül için de herhangi bir sebebe tanık olmamasıdır. Yine herhangi bir kurtuluş için bir vesile aramamasıdır. Böylece hükmü ve ilmiyle sebkat etmiş, hakkı görmüş olur. Eşyayı yerli yerince koyar, onları kendi zamanlarına bağlı kılar, aynı zaman o hakkı ancak kendi rüsumu içerisinde gizler. Artık illetlerin marifeti de tahakkuk etmiş olur. Hades yolunun düşürülmesine (ortadan kaldırılmasına) girer. İşte bu, havass tevhididir. Bu da fena ilmiyle sıhhat kazanır. Cem ilmiyle de arınır, cem' erbabının tevhidini çeker."

Yazarın: "Hakikatlerle sabit olur" sözüne gelince; bunu ilk tevhid için de söylemişti ve: "Bu şahitlerle sahih olur" demişti. Çünkü bir şeyin sabit oluşu, sıhhatten daha açık ve nettir. "Hakaik" (hakikatlar) de "Şevahid" (şahitler)den daha açıktırlar. Zira hakikatlerle murad olunan şey, mükaşefe ve müşahededir; muayene, ittisal, infisal, hayat, kabz ve bast'tır. Aynı zamanda kitabında hakikatler bölümünde zikretmiş olduğu şeylerdir.

Deliller ve şahitlerle avamın tevhidi sıhhat kazanır. Hakikatlerle de has olan tevhid sabit olur.

Yazarın: "O, zahiri sebepleri iskattır (ortadan kaldırmadır)" sözü de şu manaya gelebilir. Bizim tarafımızdan ortaya çıkıp müşahede olunan sebepler demektir. Bunların iskatı işe, bunlar için kesinlikle bir tesir görmemesidir, bir tağyir (değişiklik) de görmemesidir. Hatta sıradan irtibat hükmüyle doğrudan bunlarla münasebet kursa da durum böyledir. Onlarla doğrudan temas, onların iskatını (ortadan kaldırılmasını) gerektirmez.

Zahiri sebeplerle muradın şunlar olması ihtimali de vardır: Hareketler ve ameller. Bunların iskatı ile de şu murad olunmuş olabilir: Mutluluk ve kurtuluşu gerektiren şeylerden bunun azledilmesi. Yoksa bunların ihmali veya tatili değil. Zira ihmal ve tatil küfürdür. Tamamen İslam'dan çıkıştır. Ancak o sebeplerle kaim olur necat (kurtuluş) ve necat velayetinden azli de sözkonusudur. Nitekim Rasulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Çalışınız ve yine çalışınız. Gerçekten sizden herhangi birinizin ameli onu kurtarmaz."

Zahiri sebepler ifadesiyle batını sebeplerden kaçınmıştır. Mesela iman, tasdik, Allah ve Rasulüne karşı muhabbet gibi. Çünkü kurtuluş ve mutluluk buna bağlıdır. Hatta tevhidin bizzat kendisi bile sebeplerdendir. Hatta bu, batini sebeplerin en büyüğüdür. Bunun için bunun iskatı (ortadan kaldırılması) caiz değildir.

Her iki takdire göre bu pek ihlaslı bir şey değildir. Eğer iskat ifadesiyle tatili ve ihmali demek istiyorsa, bu düşünce batılların da batılıdır. Eğer bununla iktizanın velayetinden, hükmün sadece bir tek Rabbin meşietine verilmesinden azli murad olunuyorsa, bu durumda zahiri ve batını sebepler arasında herhangi bir fark olmaz. Şayet bununla, kulun kendisiyle emrolunmadığı sebepler murad olunuyorsa, o zaman onların iskatı Allah'ın tevhidinden bir şeyi gerektirmez. Bununla ne bir iptal eden kaim olabilir, ne de bir eksiltici kaim olabilir.

Bilcümle: Sebeplerin iskatı tevhidden değildir. Bilakis onlarla kaim olması, bunlara değer vermesi, bunların Allah'ın indirmiş olduğu yerlerine indirmesi bizzat tevhidin ve kulluğun kendisidir. Sebeplerin iskatı sözüyle demek istenen, Kaderiyye ile Cebriyye'nin tevhididir. Cebriyeciler, cebr düşüncesi hakkında Cehm b. Safvan'ın taraftarlarıdırlar. Çünkü bunlar bu konuda bir hayli ileri gitmişler ve taşkınlık etmişlerdir. Bunlara göre Allah (cc), hiç bir şeyi bir sebeple yaratmış değildir. Aynı zamanda sebeplerin etkin bir güçleri ve tabiatleri de yoktur. Öyle ki ateşte yakma özelliği, zehirde öldürme özelliği, su ve ekmekte de susuzluğu giderme ve gıdalandırma özelliği yoktur. Aynı şekilde gözde görme kuvvesi, kulak, burunda da işitme ve koklama gücü yoktur. Aksine, bu kuvveleri ve özellikleri, bu şeylerin cisimlerle karşılaşmaları halinde Allah meydana getirmektedir. Yoksa bunlarla oluyor demek değildir. Yoksa yemek yemekle doyulmuş olunmaz, aynı zamanda susuzluk da su içmekle giderilmez. İlim ise delil göstermekle, kırılma olayı da kırma hadisesiyle oluyor değildir. Aynı şekilde kan akıtma da kesmekle olmamaktadır. Taatta bulunmak ve tevhid inancına bağlı yaşamak ise cennete girmeye ve cehennemden kurtulmaya sebep değillerdir. Yine şirk, küfür, masiyetler de cehennem ateşine girmek için sebep olmazlar. Aksine bütün bu kimseler, herhangi bir sebep olmaksızın, temelde bir hikmete de bağlı bulunmaksızın sırf Allah'ın dilemesiyle cennete girerler. Bunun içindir ki: Menazil adlı eserin sahibi şöyle demiştir: "O tevhid konusunda bir delile şahit olmaz, tevekkül konusunda da bir sebebe, kurtuluş için de bir vesileye şahit olmaz." Aksine bunlara göre kainatın, emirlerin, nehiylerin suduru, sadece bir tek meşietten (dilemeden) olmaktadır, bu da ortada herhangi bir tercih edilen şey olmaksızın bir şeyi diğerine tercihtir. İşte her hadis (sonradan olma) bundan doğar. Bu arada bir başka hadis, bir öncekisine yakın bağlı olarak sıradan bir şekilde ortaya çıkar. Yoksa bu ikisinden biri, diğerinin varlığı için bir sebep demek değildir. Ona irtibatlıdır da demek değildir. Bu ikisinden biri, diğerinin varlığı için mücerred alamet ve emaredir. Bu itibarla iki yakın şeyin birisinin bulunması halinde diğeri de var olur. Bu, sıradan bir yakınlık nedeniyledir. Yoksa sebep olma ve gerektirme ile değildir. İşte bu onlara göre tevhidin nihayeti ve marifetin de gayesidir.

Bu mezhep tard edilmiştir: Çünkü hem dünyayı, hem dini ifsad edip bozmaktadır. Hatta diğer peygamberlerin bile dinini bozmaktadır. Bunun içindir ki, bir kavim onu tard edince dünyevi sebepleri ortadan kaldırdılar, bunları tatil ettiler (geçersiz kıldılar). Bunların varlıklarını yok saydılar. Onlar bunu mümkün kılmadılar. Bunlara göre mutlaka yenilmeli, içilmelidir. Bunlar sebeplerden direkt olarak ısıyı, soğuğu ve alemi kaldıran şeyleri böyle değerlendirdiler.

Eğer bunlara denilirse ki: Siz bunları ortadan kaldırmış olmuyor musunuz? Şöyle derler: "Bunu sırf aralarındaki sıradan bir yakınlık için yapıyoruz."

Yine bunlara denilirse ki: Aynı şekilde sıradan yakınlık için ortadan kaldırmış olduğunuz sebepleri böylece tekrar ikame etmiyor musunuz? İşte bu mezhebe göre Allah canlıları bunun aksine yaratmıştır, halbuki bunlar böyle bir görüş ileri sürmektedirler.

Yine bir kavim de bunu tard ettiler, bunlar da ahiretle ilgili sebepleri terkettiler ve dediler ki: İlim ve hikmet saadet ve şakavetle sebkat etmiştir, daha önce bu konuda verilen karar verilmiştir. Artık bu, kesinlikle değişmez. Bize göre fiil de, terk de aynıdır. Eğer ilim ve hikmet bizim hakkımızda şakavetle (kötü olarak) geçip kesinleşmişse, artık bizler kötü kimseleriz, şakileriz. İster amel işleyelim, ister işlemeyelim, değişen bir şey olmaz. Yine hakkımızda karar saadetle geçmiş ise, ister çalışalım, ister çalışmalayalım, bunu hiçbir şey değiştirmez.

Bunlardan kimisi de, bu temele dayanarak tümüyle duayı terkediyor ve diyor ki: "Dua olunan konu şayet hakkında daha önce ilim ve hikmet sebkat etmiş ve karar çıkmış ise, o şey de olacaksa, biz dua etsek de, etmesek de o şey olacaktır. Eğer o şeyin olmaması konusunda karar çıkmışsa biz dua etsek de yine değişmez."

Şeyhimiz der ki: "İşte bu bozuk temel hem Kitab'a, hem sünnete, hem selefin icmaına ve hem din imamlarının görüşüne aykırıdır. Bilakis sırf bununla da kalmayıp bu, aklın, hissin ve müşahedenin sarahatine de aykırıdır. Hz. Peygamber (sav) kadere bakılarak sebeplerin iskatından, (ortadan kaldırılmasından) sorulduğunda, bunu reddetmiştir. Mutlaka sebeplere sarılmanın gereğini vurgulamıştır. Nitekim *Sahih*'te Rusulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Sizden hiç bir kimse yoktur ki, onun cennetteki veya cehennemdeki yeri takdir ve tesbit edilmemiş olsun." Dediler ki: "Ey Allah'ın Rasulü! Öyleyse ameli ve ibadeti bırakıp ezeli kitaba (yazımıza ve kaderimize) dayanmayalım mı?" Rasulullah şöyle buyurdular: "Hayır. Çalışınız.

Çünkü herkes ne için yaratıldı ise o iş için kendisine kolaylık sağlanmıştır."

Yine Peygamberimizden *Sahih*'te geçen bir hadiste, şöyle buyurulmaktadır: "Kendisine denilmiştir ki: "İnsanların bugün emek çekip didindikleri ve yapmakta oldukları şeye ne buyurursun? Kendilerine hüküm (kaza) olunan ve üzerlerine gelip geçen bir şey midir (kader mi)? Yoksa kendilerine verilip de içinde hüccet bulunan ve kendilerini karşılayacak olan şey midir?" Bunun üzerine şöyle buyurdular: "Bilakis bu üzerlerine hükmolunan ve kendilerine gelen şeydir." Bu defa dediler ki: "Ey Allah'ın Rasulü! Biz ameli bırakıp kitabımıza (yazgımıza) güvenip dayanmayalım mı o halde?" Şöyle buyurdular: "Hayır, amelde bulununuz, çünkü herkes ne için yaratıldıysa o iş için kendisine kolaylık sağlanmıştır."

Yine *Sünen*'de Rasulullah (sav)'dan rivayete göre, kendisine şöyle sorulmuştur: "Tedavi için kullandığımız ilaçlar, şifa dileğiyle okunan dualar ve (düşmanlardan) korunmak için kullandığımız (kalkan gibi) koruyucu şeyler hakkında ne buyurursun? Bunlar Allah'ın kaderinden bir şeyi geri çevirir mi?" Rasulullah (sav) şöyle buyurdular: "Bunlar da Allah'ın kaderinden olan şeylerdendir."

Nitekim Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde'ye olan sözü de bu türdendir -Allah her ikisinden de razı olsun-. Ebu Ubeyde, Hz. Ömer'e şöyle sormuştur: "Sen Allah'ın kaderinden -tâundan- kaçıyor musun?" Hz. Ömer de: "Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyorum" diye cevap verdi.(1)

Bütün bunlarda mana açıkça şunu göstermektedir. Allah (cc) herşeyi bir nizama, tertibe ve ölçüye göre yaratmıştır. Sebepler ölçüsünde müsebbepler ortaya koşmuştur. Hiçbir şey tesadüf eseri ve boşuna yaratılmamıştır. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Her şey önceden bir takdir, ilim ve hikmet gereği yaratılmıştır. Hastalık sebepleri ölçüsünde olduğu gibi, şifa da o ölçüdedir. Aynı şekilde deva olayı, mizaç gücü de buna bağlıdır. Hiçbir şey tesadüf değildir, boşuna yaratılmamıştır. Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmeyen, O'nun ilminin, hikmetinin ve rahmetinin eserlerini tanımayan cahillerin ileri sürdükleri gibi değildir.

---

(1) Bu olay Hz. Ömer'in Şam'a olan seferi sırasında cereyan etmiştir. O sırada orada Amvas taunu (vebası) salgın halinde idi, Hz. Ömer, bunu öğrenince geri döndü. Bunun üzerine Ebu Ubeyde kendisine şöyle bir soru yöneltti: "Sen Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" Hz. Ömer de şu cevabı verdiler: "Ey Ebu Ubeyde! Keşke bunu senden başkası sorsa idi? Ben Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyorum." Daha sonra Hz. Ömer (ra), ordudakilere seslenerek sordu: "Sizden taun (veba) ile ilgili olarak Rasulullah (sav)'tan bir şeyler duyan var mı? Abdurrahman b. Avf ordunun tâ gerilerinden gelerek, ben Rasulullah'ın şöyle buyurduklarını işittim, dedi:

"Eğer o (taun) bir ülkede var ise ve siz de orada iseniz, o beldenin dışına çıkmayınız. Eğer taunun bir beldede olduğunu duyarsanız ve siz de beldenin dışında iseniz, o beldeden içeri girmeyiniz (oraya girmeyiniz)."

Rabbimiz Hicr, 21'de şöyle buyuruyor: *"(Kainatta mevcut) her şeyin hazineleri ancak bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir miktar ile indiririz."* Aynı surenin 19. ayetinde şöyle buyuruyor: *"Orada miktarı ve ölçüsü belirli olan her çeşit nebatı bitirdik."* Kamer 49'da şöyle buyuruyor: *"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."* Yasin 39'da şöyledir: *"Ay için de birtakım menziller tayin ettik."* Müzzemmil, 20 şöyledir: *"Gece ve gündüz (içinde olup bitenleri iyiden iyiye) ölçüp biçen Allah'dır."* Talak, 3. ayeti de şöyledir: *"Allah her şey için bir ölçü koymuştur."* Furkan, 2: *"Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mahlukatın mukadderatını tayin edendir (Allah)."* Abese, 18, 19: *"Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden yarattı da ona biçimi verip hayatını programladı."* Mü'minun, 18: *"Gökten uygun bir biçimde yağmur indirdik."* Şura, 27: *"Allah kullarına rızkı bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O (rızkı) dilediği ölçüde indirir."*

Allah (cc), bulutlarla ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *"Oradan su indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız."* (A'raf, 57).

Yine Allah (cc) buyuruyor: *"Ölümünden sonra onunla yeri diriltti."* (Casiye, 5). Bir başka ayet meali: *"Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür."* (Maide, 16).

Yine Rabbimizin: *"Yapmış olduğunuz şey ile"*, *"Kazanmış olduğunuz şey ile"* diye buyurmaktadır. Yine bir diğer ayette ise şöyle buyuruyor: *"İşte bu, ellerinizle yaptığınız yüzündendir, yoksa Allah kullara zulmedici değildir."* (Enfal, 51).

Kur'an-ı kerim, değişik ve türlü yollarla kevnî ve şer'î hükümlerin tertibi, sevap ve ikaba ait sebepleri bildiren hükümlerle dopdoludur. Görüldüğü gibi bu hükümler kimi zaman sebep bildiren, kimi zaman (lâm), kimi zaman "en", "key" ile getirmiştir. Bazen bunu gerektiren vasfı, bazen de açık illeti getirerek belirtmiştir. Mesela: Şu sebepten böyle yaptılar ve şöyle dediler. Allah (cc) bazen de cezayı zikretmiştir. Rabbimizin: *"İşte bu zalimlerin cezasıdır."* (Maide, Haşr, 17). Yine: *"İşte bu iyilik yapanların mükafatıdır."* (Maide, 88; Zümer, 34). Yine Rabbimizin şu kavli de böyledir: *"Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?"* (Sebe', 17). Allah (cc), hükmün gereğini ve buna mani olanı da zikrediyor, şöyle buyuruyor: *"Bizi, ayetler göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu ayetleri yalanlamış olmasıdır."* (İsra, 59).

Sebep ve hikmetleri inkar edenlere göre, bu sırf Allah'ın meşieti (dilemesi)dir, başkası değil. Rabbim şöyle buyuruyor:

"İman edip güzel işler yapanlara gelince, imanları sebebiyle Rableri onları hidayete erdirir." (Yunus, 9). Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Elif, Lâm, Râ (Bu Kur'an), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için sana indirdiğimiz bir Kitaptır."* (İbrahim, 1).

Rabbimiz şöyle buyuruyor: *"(Onlara denir ki:) Geçmiş günlerde işlediklerinize karşılık afiyetle yiyin, için."* (Hakka, 24) Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir."* (Talak, 2-3). Yine Rabbimiz buyuruyor: *"..Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırd edecek bir anlayış verir."* (Enfal, 29). Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez."* (Al-i İmran, 120).

Rabbimiz buyuruyor: *"Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faizi almaları ve haksız yollar ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine daha önce helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık."* (Nisa, 160, 161).

Kur'an tümüyle baştan sona adı geçen mezhebi red ediyor, iptal ediyor; nitekim, akıllar, fıtrat ve duyular da bunu reddeder.

Bazı ilim ehli kimseler diyorlar ki: Sebeplere dikkat etmek ve onlara önem vermek tevhidde şirktir, sebepleri sebep olmaları itibarıyla yok kabul etmek ise, aklın şeklini ve durumunu değiştirmektir. Tamamen sebeplerden yüz çevirmek ise Şeriatte bir lekedir. Tevekkül, tevhid, akıl ve şeriat ölçüleri içerisinde bunlarla uyum sağlayan bir manadır.

Bu sözün açıklanmaya ve kayda tabi tutulmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Zira sebeplere dikkat edip önem vermek iki kısımdır. Bunlardan birisi şirktir, diğeri ise kulluk ve tevhiddir. Şirk olanın durumu, her konuda bunları esas almak ve bunlara dayanmak ve bunlarla tatmin olup huzur bulmaktır. Yani bizzat bu sebeplerin amaçlananı meydana getirdiğine inanmaktır. Bu bakımdan da müsebbeplerden yüz çevirmektir. Tüm dikkatini ve mesaisini bu sebeplere hasretmektir.

Şayet bu sebeplere, bunlara dayanıp güvenmenin bir kulluk hakkı olduğu gözüyle bakılırsa, bunlara yapılması gereken şeylerin bu sebeplere ancak sarılmakla sağlanır anlamında inanırsa, kısaca bunları yerli yerince yerleştirirse, işte bu anlamdaki bir değerlendirme kulluktur ve tevhid gereğidir. Çünkü o kimse bu sebeplere sarılırken, aynı zamanda müsebbeplerle meşgul olmaktan geri kalmamaktadır. Ancak bu sebepleri mahvetmek, düşünmemek, kısaca bunları sebep olarak yok farzetmek, akla, duyulara ve fıtrata vurulmuş bir darbedir. Şayet tamamen bunları reddederse, bu takdirde Şeriatı yaralamak ve onu geçersiz kılmaktır.

Gerçek anlamda tevekkül, sebeplere değer verip onlara göre hareket etmek, kalb ile müsebbebe dayanıp güvenmek ve bir de bu şeylerin Allah'ın elinde olduğuna iman etmek zorundadır. Allah dilerse onların gereklerini meneder, dilerse bunları o şeylerin hükümlerinin zıddına gerekli kılar, dilerse de onun gerekleriyle çelişen manialan ve engelleri ortaya koyarak onu defeder.

Mütevekkil muvahhid, sebeplere bakmaz, yani bu kimse her şeyin sebep ile sonuçlanacağı manasında sebeplere önem vermez, onları istemez ve onlardan korkmaz, o sebeplere yönelip kalmaz, yine o sebepleri ihmal ve ilga anlamında ortadan kaldırmaz, ona yerli yerince önem verir. Yani bunlarla meselenin olacağını bilir, bu anlamda sebeplere dikkat gösterir. Aynı zamanda bunların müsebbibi olan ve her şeyden münezzeh olan Allah'a yönelir, bunların O'nun icrasıyla olduğunu kabul eder. İster Şeriat bakımından olsun, ister akıl noktasından olsun, kişinin bir tek Allah dışında başka bir varlığa tevekkül etmesi caiz ve doğru değildir. Çünkü varlık aleminde, Allah'ın meşieti (dilemesi) olmaksızın hiçbir sebep olamaz. Bir şeyin oluşmasında, sadece bir tek onu sebep olarak müessir ve etkin kılmaması gerekir. Aksine mutlaka onun oluşmasında bir başka sebep de onda pay sahibidir. Yine o sebepleri, diğerleriyle çelişen ve onlara engel olan, Allah'ın meşietinin aksine meydana gelen anlamında kabul etmemek gerekir. Zira onların başka bir şeye ihtiyaçları olmaz. Aynı zamanda hadisenin sebeplerinden onu iptal eden ve onunla çelişen bir başkasına da ihtiyaç duymaz. Şayet Allah (cc), onu meşieti gereği iptal etmiş ise, bu yine meşietinin bir hikmeti gereğidir. Allah (cc) önce o işi dilemiştir, sonra da onunla zıd olan ve o şeyin olmasını engelleyen şeyi dilemiş olabilir. Bu itibarla hepsi de Allah'ın ihtiyarına ve meşietine bağlıdır. Sadece O'na güvenilip dayanılır. Yalnız O'na sığınılır ve sadece O'ndan korkulur. Ancak ümit O'ndan beslenir ve beklenir, yalnız ve yalnız O'nun rahmetinden ümitvar olunur. Nitekim halkın en bilgilisi Rasulullah (sav) şöyle buyurmuşlardır: "Senin gazabından rızana sığınırım, senin cezalandırmandan bağışına sığınırım, Senden yine Sana sığınırım." Yine şöyle buyurmuşlardır: "Senden ve Sana sığınmaktan başka hiçbir kurtuluş ve sığınak yoktur."

Eğer sen bu tevhid ile sebeplerin varlığını kabul etmeyi birleştirirsen, kalbin Allah yolunda dosdoğru olur. Sana en açık yol da açıklanmış olur. Çünkü bu açık ve büyük yol tüm Rasullerin ve Nebilerin ve bunlara tabi olanların üzerinde yürüdükleri apaçık yoldur. Bu, *sırat-ı müstakim* adı verilen dosdoğru yoldur ki, Allah'ın kendilerine in'âm ve ikrâmda bulunduğu kimselerin yoludur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Hakkında Allah'ın ilim ve hikmetinin sebkat etmiş olduğu şey hak ve gerçektir. Bu, sebepleri varetmeye engel değilidr. Bu, sebepleri ortadan kaldırmayı, yok farzetmeyi gerektirmez. Çünkü Allah (cc) bu şeyi bilmekte ve buna göre de hüküm vermektedir. Yani, şu şu şeyler, şu şu sebeplerden dolayı meydana gelir diye hüküm vermektedir. Dolayısıyla bir şeyin kendisinin sebebiylemeydana gelmesi olayı hakkında Allah'ın ilim ve hükmü sebkat etmiştir, daha önceden geçmiştir. Bunun içindir ki, sebeplerin varlığını kabul etmemek O'nun ilim ve hükmüne aykırıdır. Sebepleri hiç düşünmeksizin meydana gelen şeylere bakan kimse, o kimsenin böylesi bir değerlendirmesi ve bakışı, şahitliği hakka uymayan ve hak mutabakat sağlayamayan bir bakış açısı olmaktadır. Aksine bu kimsenin şuhudu gaybi ve bakışı da körünki gibi olmaktadır. Madem ki, Allah'ın ilmi, eşyanın sebeplerine bağlı olarak meydana gelmesinde sebkat etmiş(ezelde bu Allah tarafından bilinmiş)tir, bu durumda nasıl olur da kul, işlerin, Allah'ın ilim, hikmet, yaratma ve emri doğrultusunda olmasının aksine olabileceğine şahitlikte bulunabilir?

Sebepler hakkında kendisinden sakınılan illetler iki nevidirler: Bunlardan birincisi, her şeyde bunlara güvenip dayanmak, itimat etmek, güvenmek, bunlara ümidi bağlamak, bunlardan korkmaktır. İşte böyle bir durum şirktir, hem gizli ve açık (ince ve kaba) anlamda bir şirktir ve bu da açıktır.

İkincisi: Allah'ın emrettiği şeyleri terketmektir. Bu da birincisi gibi bazen küfür olur ve bazen de zulüm. Bu da açıktır. Halbuki kulun görevi, Allah'ın emrettiği işi yapmasıdır. Aynı zamanda Allah'a şu manada tevekkülde bulunmalıdır: Olacak olan her bir şey Allah'ın dilemesi iledir. O'nun ilmi ve hükmü bu manada sebkat etmiştir. Sebep ne yarar, ne de zarar sağlayabilir, ne verebilir, ne de engelleyebilir, ne emreder, ne de hüküm verir. Dolayısıyla kul için, ilahi meşiet herhangi bir konuda sebkat etmemişse, o şey olmaz. Yine hakkında ilim ve hükmün sebkat ettiği şey de kul için mutlaka olur. Böylece sebeplerle, kurtuluşu, felahı ve erişmeyi kabul etmeyenlerin getirdiği şeyi ancak bu sebepler getirir. Allah'a tevekkülü, Allah kendisini artık kurtarmaz anlamında olur, kendisi için bundan sonra bir felah bulunmaz, onu artık maksada eriştirmez anlamında olur. Azmini sırf hırs ve çalışması (ictihadı) bakımından bundan soyutlar, tecrid eder, kalbini bu sebeplere dayandırmaktan farig(boş) kılar, bunlara meyletmede yine onu farig kılar. Tevekkül için tecrid eder, bir tek Allah'a dayanır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) bu iki temeli sahih hadislerinde cemetmişlerdir. Öyle ki şöyle buyurmaktadırlar:

"Sana fayda verene düşkün ol, Allah'tan yardım dile, aciz olma." Burada Rasulullah (sav): "Düşkün (hâris) ol" ifadesiyle, sebeplere düşkün olmayı, yardım dileme ile de, müsebbep olan Allah'tan yardım beklemeyi ve bunlardan tecridi(soyutlanmayı) terketmeyi bildirmektedir. Din bütünüyle -(zâhir ve bâtını ile), şeriatleri ve hakikatleriyle- Hz. Peygamberin (sav) bu nebevî sözlerinin altında yatmaktadır.

En iyisini Allah bilir.

Akıl Tartışmalarından Çıkış

Yazarın: "Akıl tartışmalarından çıkış" sözü de bir hak ve gerçektir. Tevhid ve iman ancak bununla tamamlanır. Peygamberlerin getirdikleri dinlerin fesada uğratıp bozanlar ancak akıl tartışmasına giren kimselerdir. Yani bir şeyi tasdikde (doğrulamada) Peygamberin getirdiğini doğrulamada, var kabul ettikleri şeylerin varlığında, reddettikleri şeylerin reddinde de aklı ölçü olarak ele alıp tartışmaya girenlerdir. İşte bunların akılları bu konularda tartışmaya girdi, sırf bu tartışmaları sebebiyle Rasullerin getirdiklerini terkettiler. Sonra da bu akla dayalı şeylerle onlara muarız oldular, kendi aklî değerlerini onların getirdiklerine takdim ettiler de şöyle dediler: Bizim akıllarımız eğer peygamberlerin getirdiğiyle çelişirse, onların getirdikleri şeyler konusunda aklımızın öngördüğü hükmü takdim ederiz, buna öncelik veririz. İşte sırf bu yüzden sayısının sadece Allah'ın bildiği birçok taifeler helak oldular. Böylece tüm peygamberlerin dinlerinden ayrı kaldılar.

Yazarın: "Şevahide taalluktan" diye söylediği ifadesinde bir kapalılık(mücmellik) vardır. Aslında *şevahid*(şahidler) demek, ayetler ve deliller demektir. Dolayısıyla taallukun terkini bu sebeplere bağlamak ilimden uzaklaşmaktır, tümüyle imandan ayrılmaktır. Meseleyi sebepleri büsbütün sadece bunlara bağlamak ise, bu hususta hiçbir şekilde bunları ortaya koyanı, şahitlerini ve delillerini düşünmezse, işte bu Allah ile ilgili kesmektir, tevhidde şirktir. Ancak durumu bunlara bağlar, delil olarak bunları gözönünde tutar, Rabbin ayetlerine dikkatte bulunursa, bu yoldan Allah'a ulaşmayı amaçlarsa, işte bu, tevhid ve imandır.

Burada bunun sözünün en güzel manası şu olabilir: O kimse, sebepler ile birlikte durmaktan uzaklaşması, doğrusu o sebepler amaca ulaşmanın araçlarıdır. Böylece o kimse vesileyle birlikte maksuddan (amaçtan) uzaklaşmaz. Bu haktır. Ancak yazarın: "O, tevhid noktasında herhangi bir delile şahit olmaz" ifadesine gelince, işte bu, manayı bulandırmaktadır. İşi karıştırmaktadır. Doğru bir şey değildir. Bilakis burada gerekli olan şudur: O kimse emre (işe) şahid olmalıdır. Tıpkı Allah'ın bizzat onu şahit kıldığı gibi. Zira Allah (cc), tevhid konusunda delilleri ortaya koymuştur. Burhanları ikame etmiş ve ayetleri de açıklamıştır. Bize de delillere ve ayetlere(mucizelere) şahit olmamızı emretmiş ve aynı zamanda bunlara bakıp dikkat etmemizi ve bunlardan delil çıkarmamızı istemiştir, emretmiştir. Kesinlikle bu anlamdaki bir isbat (kabul ediş) ile, yukarıdaki anlamda bir nefyi (reddi) bir arada toplamak mümkün değildir. Zira tüm yaratıklar tevhid için mucizedirler. Aynı zamanda okunan deliller ve ayetler de tevhid hakkında mucizelerdir. Hem de tevhidin her yönü için. Bunlar nasıl buna şehadet etmesinler ki? Nasıl olur da bunlardan herhangi biri buna şahit olarak bir delil olmasın? İşte bu, batılların da batılıdır. Aksine her manasıyla tevhid; her bir şeyin buna şahit olarak delil olduğu, bunu gösterdiğidir. Ayrıca Rasullerin de tevhid konusunda delil oldukları hususu da bilinen bir gerçektir. Bu peygamberler buna nasıl şahit olmasınlar ki? Bunlarda imanın varlığı ile şuhudun olmaması nasıl olur da tevhid için bir arada bulunabilir?

Şimdi dikkat et! Nasıl da sebeplerin inkarı buna varıyor, bir de fiillerin tevhidi konusunda fena geçidinde sülûka dikkat et. İşte bu, onun iktizası (gereği) ve tardı (uzaklaştırması)dır, yoksa bunu savunanların çelişkisi olurdu. Allah (cc) şöyle buyurmuştur Rasulüne:

"Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin." (Şura, 52). Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"Her bir kavmin bir uyarıcısı vardır."* (Ra'd, 7).

Bu ayette uyarıcı diye geçen kelime *el-Hadî*'dir. Hadî ise, kişiye Allah'a giden yolu gösteren ve bu sayede Allah'a varılan delil demektir. Ahiret hayatına insanı yönlendirendir. Ancak Rabbimizin bu ayeti: *"Sen sevdiğini muhakkak hidayete erdiremezsin"* (Kasas, 56) ayeti ile çelişmediği gibi, şu ayetle de çelişmez: *"Muhakkak Allah, dilediğini saptırır ve dilediğini de hidayette kılar."* (Fatır, 8).

Her şeyden münezzeh olan Allah (cc) bu her iki durumda da konuşmuştur. Onun hidayet önderi Rasulleri ise, delalet ve açıklama (beyan) konusunda yol gösterici, uyarıcıdırlar. Yani peygamberler yol gösterirler ve bu konuda gerekli açıklamaları yaparlar. Muvaffak kılmak ve ilham vermek olayı ise bu anlamdaki hidayet sadece Allah'ın hidayeti olmaktadır. Peygamberler ise bizzat hak anlamda delillerdirler. Muvaffakiyeti ve ilhamı esasta veren Allah'dır, kalplerde hidayeti yaratandır.

Yazarın: "Tevekkül konusunda bir sebep aramamak" sözü ise şunu demek istiyor: Sebeplerden tecerrüd anlamında bir tevekkül. Eğer buradaki tecrid ile bunları yerine getirmeyi demek istiyorsa, daha önce de geçtiği gibi bu, batıldır. Eğer tecridiyle bunlara meyletmekten, bunlarla beraber durup kalmaktan ve bunlara güvenmekten tecrid ise, bu haktır. Eğer tecridini bunların şuhudunun tecrid olarak murad ediyorsa, bu durumdaki şuhudu, olduğu şeye göre çok daha mükemmeldir. Bu herhangi bir şekilde tevhide bir leke getirmez.

Yazarın: "Necat (kurtuluş)ta da bir vesile olarak değil" sözü ise bir tek duruma göre doğrudur. Bu da şudur: Kurtuluşun olabilmesini mücerred olarak vesile kabul edilen amellerden ve sebeplerden olabileceğine şahit olmasıdır. Ancak bunları vesileler olmaktan çıkarması, kabul etmemesi durumu ise batıldır. Hem Şeriat, hem akla aykırıdır. Ancak bunların şuhudunu vesileler olarak değerlendirmemesi ise -bununla birlikte bunların vesile olduğuna da inanırsa- bu bir kemal değildir. Bunların şuhudunu vesileler olarak değerlendirmesi de -Allah'ın bunları vesile kıldığı gibi- meşhed bakımından en kamili, yol açısından da en doğrusudur.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Daha önce de geçtiği gibi biz açıklamıştık: Kemal, kulluğa şehadette bulunman ve bunu gereğince yerine getirmendir. Bunu aynı zamanda minnetin ve fazlın kendisi kabul etmektir, mabuda şehadet etmektir. Böylece kendi şuhuduyla emrinin şuhudunda kaybolmazsın. Kendi emrinin şuhudu ile şuhudunda kaybolmazsın. Yine kendi şuhudu ve emrinin şuhudu ile fazlının, minnetinin ve muvaffak kılışının şuhudunda kaybolmazsın. Fakirliğinin ve ihtiyaç sahibi oluşunun şuhudunda da kaybolmazsın. Çünkü sen onunla varsın, O seninle değil.

Bir gün Rasulullah (sav) ashabından bir grubun yanına çıkageldi, bunlar kendi aralarında zikirde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Rasulullah kendilerine sordu:

"Sizi oturtan şey nedir? Dediler ki: Allah'ın bize lütfedip bahşeylediği şey ve bizi İslam'a hidayetiyle sevkettiği için oturduk. Rasullulah: "Allah adına söyleyin, sizi burada oturtan sadece bu mudur?" diye sordular. Onlar dediler ki: "Allah adına söylüyoruz ki, bizi burada oturtan bir başka şey yoktur." Bunun üzerine Rasulullah (sav) şöyle buyurdular: "Ben,sizi töhmet altında tuttuğum anlamında size yemin vermedim. Allah, meleklerine karşı sizinle övünüyor."

Aksine Rasulullah (sav) onlara şöyle demedi: "Siz delil olma bakımından şahitlik ediyorsunuz" ve yine: "Siz vesile yönünden kurtuluş için şehadet ediyorsunuz" da demedi. Aksine, Allah'ın bu şey ile, Mekkelilere karşı övünmesine sebep olarak göstermiştir. Bunların şuhudu, tevhide sebeptir, kurtuluş için de vesiledir. Bu da Allah'ın kendilerine ihsanda bulunduğu kimselerdir. Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Andolsun ki, içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkardan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur." (Al-i İmran, 164).

Bir kimse kendilerini arındırıp temizleyen, onlara kitap ve hikmet öğretip hidayete sevkeden varlık hakkında bir delile şahitlik etmeyince nasıl bir kemal bulunabilir? Onu şuhuddan ve sebep kılıştan düşüren bir kimsede nasıl bir mükemmellik beklenebilir?

Yazarın: "Böylece ilim ve hükmüyle hakkı sebkat ettiğine şahit olur, eşyayı yerli yerince koyar, onları böylece zamanlarına bağlar, ilgilendirir. Onu sadece o sebeplerle kendi resimleri (rüsum) içerisinde gizler" sözüne gelince:

Burada şuhud, mücerred anlamda yüce olan Rabb'ın ezeliğine taalluk ediyor değildir, sadece her şeye takaddüm ettiği de değildir. Aksine ilmin ve takdirin sebkatine müteallıktir. Eşyayı bizzat kendi sebkatlarıyla görür. Orada Rabbın ilminde ve takdirinde karar kılar. Orada onlara insanlar ona baktığında o da orada onlara bakar. Böylece onun dikkati onların dikkatini geçer. Bu durumda sabıkların şuhudu levahikin (sonradan eklenenlerin) mülahazasına baskın çıkar. Sadece Rabbın tekliğine şahid olur. Yani O'ndan başka bir mevcut yoktur. Artık kainatı tanımıştır ve değerlerini ölçüp biçebilmiştir, onlar için bir vakit belirlemiştir. Allah bunları kendi ilmi ve hikmeti gereğince kesinleştimiştir.

İlim mâlumı sebkat etmiştir. Kader de makduru, iradı muradı sebkat etmiştir. Eşya tümüyle, henüz alemlerde var olmazdan önce Allah'ın ilminde ve hikmetinde sabit olduğunu görür. Orada bunu hangi vesile şahit olacaktır? Ve hangi sebep? Şeyhin etrafında söz edip durduğu hangi delil? Sen de öğrendin ki, aslında ilim ve hüküm, müsebbeplerin sebeplerini, bunlara irtibatını, vesileler ve delillerini sebkat etmiştir. Tıpkı çocuğun varlığının baba ve annesini ilim ve hüküm itibarıyla sebkat ettiği gibi, yağmurun bulutu, bitkinin suyu, kan akıtmanın katli ve ölüm sebeplerini sebkat etmesi gibi. İşte bunlar sahih olan müşahedelerdir. Burada sebeplerin, vesilelerin ve delillerin iskatı, ortadan kaldırılması diye bir şey yoktur.

Yazarın: "Eşyayı yerine koymak, onları zamanlarıyla alakalı kılmak ve onları rüsumları içerisinde gizlemektir" sözü ise, burada üç şey vardır. Zaman, mekan ve madde. Mutlaka her yaratılanın bunlarla ilgisi vardır. Mutlaka yaratılan için, içinde bulunduğu bir çabanın olması, içinde karar kılabildiği bir yerinin olması ve kendisiyle var olduğu bir maddenin varlığı gerekir. İşte yukarıdaki ifadelerle bu üçüne işaret ediyor. *Mevâzi* (yerler), mekanlar demektir. *Ehâyin* de zamanlar anlamınadır. *Rüsûm* ise bunları taşıyan maddeler anlamınadır. *Rüsûm* yaratılmış olan şekil manasınadır.

Şeyhulislam burada bunlar sebepleri murat etmiştir. Allah (cc), halkın (insanların) müsebbepleri sebeplerine bağlı kılarak gördükleri şeyler nedeniyle eşyanın hakikatını bunların gözünden perdelemeştir. Yine bunları buna nisbetten dolayı gözlerini kapatmıştır. İşte böyle bir derecenin sahibi şunu görür: Allah maddeleri ve şekillerini sebeplerine bağlı olarak nasıl da yaratıyor. Yine bu yarattığı şeyler içerisinde ilmini ve hükmünü nasıl da gizliyor. Zuhur, müşahede olunan sebepler içindir. Gizli hakikat ise, sebkat etmiş olan ilim ve hüküm içindir.

Yazarın: "İlletlerin marifeti tahakkuk etmiştir" sözü de şöyledir. Bununla muradı, bu tevhid, sahibi için hallerin, makamların ve amellerin sebeplerinin bilgisini gerçekleştirir. Bu da saliklerin sıkıntılarına bağlıdır. Bunlar: *Sivâ* (ğayr), yani başkası, ona değer vermesi. Buna göre tevhidin bu derecesi bu illetleri gerçekleştirir.

İlletlerle de muradı şu olması ihtimali vardır: Hükümlerin kendisine bağlanıldığı sebeplerdir. Bu derecenin sahibi, bunların hakikatlerinin ve mertebelerinin nasıl olduğunu olduğu gibi bilmesidir. Çünkü artık bunlardan tırmanarak müsebbeplerine ve onları koyana varabilmiştir.

Yazarın: "Hades'in düşürülmesi yoluna süluk eder" sözüyle de muradı şu olabilir:

O bu şuhudda ve mezkûr mülahazada, öyle bir yolun yolcusudur ki, burada ezelin kendisine şahit olmuştur. Bunlarda hadesin şuhudu onlardan kalkmış ve yok olmuştur. Bu da cem'in huzurunda fani olmakla olur. Çünkü o, onun o şeyde fani olmasıdır, henüz olmadan, henüz ezeliyet kazanmadan ona baki olmasıdır.

Eğer "hadesin iskatı" ifadesiyle muradı, o bir şeyin yeniden meydana gelmesini (hudusunu) kabul etmemeye inanıyor demektir. Bu hisse ve şuhuda karşı bir büyüklenmedir. Eğer muradı hadesin kalbinden iskatı ise, burada bir hadise ve muhdise şahid olamaz. İşte bu onun muradı olmaktadır. Bu da Allah ve Rasulünün emrettiği şeyin hilafı ya da aksidir. Zira kul şuna şehadet etmekle emrolunmuştur:

Allah'dan başka hiçbir ilah yoktur ve gerçekten Muhammed Allah'ın Rasulüdür. Cennetin hak olduğuna, cehennem ateşinin hak olduğuna, kıyametin hak olduğuna, peygamberlerin hak olduğuna şehadet eder. Yine muhdeslerin varlığının Allah'ın onları ihdas etmesiyle olduğuna şahitlik eder, bunların Allah'ın meşieti ve kudretine bağlı olduğuna, yaratmış olduğu sebeplerin de, hikmetlerin de buna bağlı olduğuna şehadet eder. Allah (cc), kula bir hadise ve bir şeyin hudusuna şahit olmayı emretmemiştir. Aksine bu ondan varid olmuştur. İşte böylesi bir durumda kemal yoktur, marifet yoktur. Kaldı ki, bunun arifin gayesi olması da sözkonusu olmaz. Bunun havassın tevhidi olması da bahis mevzuu değildir. Kur'an baştan sona dek bunun aksinin doğruluğuyla doludur. Çünkü Allah, hadislere ve kâinata şahit olmayı emretmektedir. Bunlara ibretle bakmayı istemektedir, bunlardan ders çıkamayı, bunlardan yola çıkarak Allah'ın vahdaniyyetini (birliğini) görmesini istemektedir. İsimleri ve sıfatları için de bunu emretmektedir. Bu sayede insanlara göre bunu en iyi bilen olmasını, hem isimleri ve sıfatları bilerek buna şehadet açısından insanlara göre en büyük şahit olmasını istemektedir. Bunlara bakacak ve bunlardan ders çıkacaktır. O halde bunları şuhuddan düşürülmesi halinde bu, nasıl tevhidin özü, kalbi ve sırrı olabilir ki?

Eğer, bununla kalbin bunlara iltifatını düşürmesini (iskatını) murad etmiş ve bunlar yanında durmayı demek istemiştir, diye söylersen; ben de derim ki: Bu derecenin başında (=birinci derecede): "O zahiri sebeplerin iskatıdır" sözüyle geçmişti, sen de bunda ne demek istendiğini öğrendin.

Özetle: İskat, ya varlığın kendisinin düşürülmesidir veya şuhudun kendisinin düşürülmesi ya da kasdların maksat ve amaçların kendisinin düşürülmesidir. Birincisi muhaldir, olamaz. İkincisi eksiktir. Üçüncüsü gerçek ve haktır. Ancak şeyhin muradı bu değildir. Bunu iyi düşün.

Yazarın: "Henüz olmadan fani olma ve henüz ezeli olmadan baki oluş" ifadesi ise eğer muradı, harici varlığın faniliği ise işte bu, bir büyüklenmedir. Eğer bununla muradı, şuhudda fani oluş ise, kesin olarak bilindiği gibi bu da imanda ve tevhidde bir eksikliktir. Eğer bununla muradı kasdda, iradede ve muhabbette fani olmak ise bu haktır. Bu bakılarını murad etmekte (sivada), onun kasdında ve muhabbetinden fani oluş demektir.

Yazarın: "Bu havassın tevhididir ki, bu da fena ilmiyle sıhhat kazanır, cem' ilmiyle berraklaşır, cem erbabının tevhidine cezbeder" sözü de şöyle olabilir: Ortada yoldakilerin tevhidi sıradan olanların tevhidinin üstüne çıkmıştır. Ancak bu hassu's havassın tevhidine erişmemiştir.

Yazarın: "Bu fena ilmiyle sahih olur" sözü, fena gereğini dile getirmiyor. Zira bu sülukta ilim derecesi hal ve marifet derecesinden önce gelir. İşte bu, gayeye varmayan orta bir derecedir. Üçüncü derece sahibi için olan fena halidir.

Yazarın: "Ve cem' ilminde berraklaşır" sözü ise şu demektir: Aslında cem' ilmi cem' halinden (cem'i yaşama olayından) önce gelir. Nitekim bu da kendi özel bahsinde geçmişti.

Yazarın: "Cem', erbabının tevhidine cezbeder" sözü ise, bununla şu murad olunmaktadır: Asıl itibarıyla bu makam, ehlini ikinci grubun makamına çekip cezbeder. Bu ikinciler derece itibarıyla onlardan üstündürler. Bunlar cem' sahibi olanlardır. Bu arada şunu da belirtelim. Cem konusu geçmişti, bununla da herhangi bir şifa elde olunmuş değildi.

Ancak biz şu anda bunun hakikatini ve kısımlarını zikredeceğiz. Bunun sahih olanını ve olmayanını ele alacağız. Yardım ise sadece Allah'tandır.

"Cem" lügatte eklemek, toplamak demektir. İçtimâ, yani toplanma ve inzimâm (ekleme) gibi manaları da taşır. "Tefrik" (fark) ise bunun zıddıdır. Ancak bu kavmin (sufilerin) terim olarak buna verdikleri anlam şöyledir:

Cem': Kendisinden tüm müteferrikler (farklı farklı şeyler) ortaya çıkan kimsenin ileri görüşlülükte gösterdiği kişiliktir. Bu ise üç nevidir: (a) Vücudun cem'i, ki bu, vahdet-i vücud görüşünde bulunan zındıkların cem'idir; (b) Şuhudun cem'i; ve

(c) Kasdolunanın (amaçlananın) cem'i.

İşte bu üçü özgürlüğüne kavuşunca, bu durumda sahih (doğru) olan cem' fasid (bozuk) olan cem'den kurtulmuş olur.

Aynı şekilde "fark" da sahih ve fasid kısımlarına ayrılır. Benim bununla kasdım şudur: Sülukta matlub olanı ve süluktan kişiyi kat edeni (alakoyanı).

Fark da üç nevidir:

(a) Tabii ve hayvanî olan fark.

(b) İslami fark ve iman ile ilgili fark. İşte bu ayırım itibariyle cem' ve fark altı kısma ayrılmış bulunmaktadırlar.

Biz öncelikle farkın kısımlarını anlatacağız. Çünkü cem'in nevileri ancak böylece öğrenilebilir.

Tabii ve hayvanî olan fark: Kişinin salt tabii bir şekilde ve kendi yönelimleriyle ayırdetme özelliğine sahip bulunmasıdır. Böylece kişi neleri yapacak ve neleri yapmayacak tabii olarak ve kendi isteklerine uyarak bilebilir, ayırd edebilir. İşte bu, Ademoğullarından olanların hayvan ve benzeri durumlardaki ayrıdetmesi, farkıdır. Burada ölçü kişinin tabiatının yöneldiği ve yine tabiatının nefret duyduğu şeye göredir. Müşrikler, kafirler, zulüm ehli ve düşmanlar hep bu farka göre davranıp durmaktalar.

İslami olan "fark" ise; bu, kişinin Allah'ın Şeriat olarak ortaya koyduğu, emrettiği, sevdiği ve hoşnud kaldığı şeyleri ayırd etmesi durumudur. Yine Allah tarafından nehyedileni, hoşlanılmayanı, işleyeni için Allah'ın gazabını ve intikamını çeken şeyleri bilip ayırd etmesidir. İşte böyle bir fark ehli olmayan kimse, kesinlikle İslam'ın rayihasını tadamaz.

Allah (cc), tabii fark ehlinde hikaye ederek, bunların yukarıda sunulan İslami anlamdaki farkı inkar ettiklerini bildirmiştir. Bunlar emredilenle yasaklanan şeyler konusunda cem'e şahid olmuşlardır. Çünkü bunlar şöyle diyegelmişlerdir: *"Alışverişte tıpkı riba (faiz) gibidir."* (Bakara, 175). Bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Yine bunlar: "Leş ile kesilen" arasında da bir fark yoktur. Her ikisi de aynıdır. Haram ve helal her ikisi de aynı şeylerdir. İşte bunların cem'i ve diğerlerinin de farkı. İşte bu, amellerle ilgili bulunan bir farktır.

Kaza ve Kader

"İman ile ilgili fark" ise bu, kaza ve kader meseleleriyle ilgili bulunmaktadır. Bu öylesi bir şeydir ki, imanla ilgili olan temyiz (ayırd etme) durumunu içerir. Böylece kul Hakk'ın fiili ile kulların fiilleri arasında bir temyiz kabiliyetine sahip olabilir. Bu sayede her şeyi yaratanın bir tek Allah olduğuna iman eder. Kâinatta var olan ve meydana gelen her bir şey O'nun dilemesi, kudreti ve yaratmasıyladır. Bununla birlikte kul, kendi fiillerinin gerçek anlamda faili olduğuna da iman eder. Bu fiiller gerçek anlamda onun kudret ve dilemesi ile meydana gelmiş bulunmaktadır, onunla kâimdir. Kul, gerçek manada bu fiilerin failidir. Böylece kul, yaratmada ve takdir etmede yegane kudretin bir tek Allah'a ait olduğuna şehadette bulunur. Kulların fiillerinin kendilerinden meydana gelişi ise yine kendi kudretleri ve dilemeleri iledir. Ancak bütün bunların yaratıcısı ise Allah'dır. İşin bu noktasında "fark" ehli üç kısma ayrılmış bulunmaktadırlar. Bir kısmı tüm fiilleri, hareketleri ile Rabbin fiili ve kazası içinde kendilerini kaybettiler, buna aynı zamanda imanları da olmaktadır. Bir kısmı ise Rabbin fiili ve hüküm ve dilemede bir tekliği ile kendi fiillerinde ve hareketlerinde kayboldular. Üçüncü bir kısmı ise tüm mertebelere yaraşan hakkını verdiler, Rabbin fiiline, kudretine, meşietine (dilemesine), hüküm ve kazada bir tekliğine iman ettiler. Bunlar fiillerinin bizzat faillerinden meydana geldiğine şahit oldular. Buna göre de bunların övülmeye ya da yerilmeye, sevap kazanmaya veya ceza kazanmaya müstahak oldular.

Birinci fırka: Kendilerine tabiî fark galip gelenlerdir. Bunlar hükmün müşahedesine yükselemediler.

İkinci fırka: Kendilerine "Cem'" hali galip gelenlerdir. Bu da Rabbin kaderine; meşietine ve halkını(mahlukatını) idare etmesine dair olan tanıklıklardır. Böylece kalpleri fiillerinin şuhudu üzerinde toplanır. Halbuki yaratılanlandan fiillerini görmede bunlar öncecleri farklı farklı düşüncede idiler. Kendi fiiliyle onların fiillerinde kaybolur. Çoğu zaman da bunların şuhudu bu fiiller üzerine galip gelir. Öyle ki, bundan medhi ve yermeyi tamamen ortadan kaldırır. Her ikisi de onun şuhudunda inhiraf etmişlerdir, yan çizmişlerdir.

Üçüncü fırka: Her bir varlık için hükme ve genel tedbire şahid olur. İradeleriyle ve çağrışımlarıyla kulların fiillerine ve bunların vukuuna şahit olurlar. Böylece hem cem', hem fark sahibi olmuş olurlar. Bu durumda eşyayı kâinatla ilgili eder, hükmü ile tefrik eder(ayırd eder). Nitekim Allah (cc)'da bunların arasını dinî ve şer'î hükümle tefrik etmiştir. Gerçekten Allah (cc), bunların arasını yaratma, emir, kader, şeriat, kainat ve din bakımından tefrik etmiştir.

Tam ve doğru şuhûd ise, aynı şekilde bunlara da şahid olmaktır. Kişi bu durumda fark içerisinde cem' ve cem' içerisinde de fark sahibi olmuş olur. Bunların arasını yaratma ve tekvin yönünden ve meşietin kapsamını da cem'eder. Bunların arasını emir ve nehiy(yasak) yoluyla ayırdeder. Bunların arasını emir ve nehiyle, sevgi ve buğz ile tefrik eder. Böylece bu şeylerin emredilen, yasaklanan, sevilen ve hoşlanılmayan kısımlarına da ayrılmış olduklarını müşahede eder. Tıpkı bunların yaratıcısının bunları ayırıp açıkladığı gibi. Aynı zamanda bunlar arasında kader açısından da bir ayırdetmenin var olduğuna da şahid olur. Zira bunların arasını onun emri de ayırd ettiği gibi kader ve takdiri noktasından da arasını tefrik etmiştir. Böylece mahbûbu(sevileni) mahbub olarak, istenilmeyen ve gazab olunanın da gazab olunan olarak takdir buyurmuştur. Hayır'hangi şey üzerinde ise öyledir, şer de aynı şekilde hangi şey üzere ise öyledir. Bu bakımdan Şeriatında ayırmış olduğu şeyi takdirinde(kaderinde) de ayırmıştır. Bunları da meşieti(dilemesi) ve kaderi toplamıştır. Aynı şekilde bunların arasını da meşieti ve kaderi ayırmış olmaktadır. Zira her şeyden münezzeh olan Allah (cc), bütün bunların olmasını istediği şekilde olmasını dilemiştir. Yani zat, takdir ve sıfat yönünden nasıl olmalarını dilemiş ise öyle yapmıştır. Bunlar ister istenilip arzulanan olsun veya kızılıp istenmeyen şey olsun böyledir. Bunlara da şahit olarak yarattığı varlıklarından basiret ehli kimseleri getirmiştir. Tıpkı olmaları gerektiği gibi.

İşte bunlar, şuhud açısından insanların en doğru olanlarıdırlar. Halbuki ta eskiden (kadim olarak) mahluka(yaratılana) şehadet edenlerin hilafına olarak. Zira yaratılan varlık, buna göre yaratan varlığın bizzat kendisidir. Bunlara göre emredilen ve yasaklanan da eşittirler. Bunların hepsi de kader olmaları itibariyle sevilen ve hoşnud kalınan şeylerdir. Ya da kimi hadiseler var ki, bunlar O'nun meşietinin, yaratmasının ve tekvininin dışındadırlar. Ya da kulların fiilleri kendi iradelerinin, dilemelerinin ve kudretlerinin dışındadırlar. Bunlar onların failleri değildirler. İşte bu anlamdaki bir şuhud, tamamen körlüktür. Bu görüştekiler Allah'ın farklı farklı olarak ortaya koyduğu şeyleri bir şey olarak cem'etmişlerdir, aynı zamanda Allah'ın bir olarak kabul ettiğini bunlar ayırmışlardır. Bu itibarla bu kimseler doğru bir şuhudu bulamamışlardır. Zira kişi o doğru şuhud sayesinde yaratıcı varlık ile yaratılan varlık arasındaki farkı, emredilenle yasaklanan arasındaki inceliği görebilir. Rabbin fiili ile kulun fiili arasındaki durumu ve neyin sevileceğini, neyin de buğzedileceğini bu sayede ayırdedebilir.

Bu şuhudun sahibi, kulların fiillerini Rabbin fiili, kazası ve kaderi içinde kaybetmez, aynı şekilde Rabbin kazası ve kaderi ile de emrinden ve nehyinden bazısını sevmekle ve bazısını sevmemekle(buğzetmekle) geçmez, bunun içinde kaybolup gitmez. Yaratanın varlığını yaratılanın varlığında kaybetmez ya da yaratılanı görmekle yaratanı görüyor anlamında kendisinden geçmez. Aksine o kimse her şeyi yerli yerince yerleştirir. Böylece kişi geçmiş olan genel takdire(kadere) şahit olur ki, bu kader, mahlukun dışında kalamayacağı bir kaderdir. Nitekim, bizzat muhtaç(fakir) ve merbub(rab) tarafından yetiştirilmiş olması durumunun dışında da kalamaz. Kullar, kaderlerinin kendilerini yönlendirmiş olduğu günah ve sevaplara göre ya yerilirler veya övülürler. Ancak hiçbir fark gözetmeyen cem' sahibi böyle değildir. Böyleleri çoğu kez şirk sahiplerini ve masiyet işleyenleri mazur görürler. Çünkü cem'in şuhudu bunların kalplerini tümüyle istila etmiştir. Arif kimse şöyle der: Hiçbir münker(kötülük) inkar edilemez. Çünkü o bunlara Allah'ın kaderindeki sır ile bakıyor. (Yani kaderdeki sırrı Allah bunlara göstermektedir). Bunların halktan müşahedeleri ya da şuhudu, bunlardan Allah'ın dilediği şeye bunların muvafakat etmesidir.

Temkinli ve ileriyi gören bir şahid, kayyumiyyeti ve geniş kapsamlı geçmiş kaderi müşahede eder. Aynı zamanda kulların kesbleri, taatleri ve isyanları sebebiyle kader açısından başlarından geçecek şeylere de şahit olurlar. Allah'ın hikmetine, emrine, nehyine, hoşlandığına ve hoşlanmadığına da şahit olurlar.

Rububiyyet ve İlahiyyet Tevhidinin Cem'i

Sen bu sunulan şeyleri öğrenmiş isen, bu durumda sahih(doğru olan) cem' -ki bu istikamet ehlinin cem'idir- rubûbiyyet tevhidinin cem'idir ve ulûhiyyet tevhidinin cem'idir. Bunun sahibi Allah'ın Arş'ın üstünde kayyumiyyetine şahit olur. O Rab ki, bizzat bir tek olarak sadece kendisi kullarının işini düzene koyar. O'ndan başka gizli olsun açık olsun ülke işlerini idare edecek bir yaratan, bir rızık veren, bir imkan veren, bir engelleyen, öldüren ve dirilten yoktur. O ne dilerse olur, dilemediği şey de olmaz. Hiçbir zerre O'nun izni olmaksızın hareket edemez. Hiçbir hadis onun dilemesi olmaksızın meydana gelmez ve O'nun bilgisinin dışında bir yaprak dahi düşmez. Zerre ağırlığınca da olsa göklerde ve yerde, bundan daha küçüğü olsun, daha büyüğü olsun O'nun ilminin dışında değildir. İlmi tüm bu şeylerin sayısını ve hesabını bilir. Kudreti tümüyle bunları ihata etmiştir. Meşieti bunların infazını istemiş, hikmeti de bunları gerekli kılmıştır. İşte bu rububiyyette tevhidin cem'i demektir.

Ulûhiyette tevhidin cem'i ise, kişinin kalbini, gayretini ve arzusunu Allah'da toplaması ve cem'etmesidir. İradesini, hareketlerini Allah'ın hakkını yerine getirmede, Allah'a karşı kulluğunu eksiksiz olarak ifada toplamalıdır. Böylece iradesinin işleri Allah'ın hakkını edası noktasında O'nun dini ve şeriatı çerçevesinde toplanmış olur.

İşte bu iki cem': "*İyyake na'budu ve iyyake nestaîn*"(Yalnız sana kulluk eder ve ancak senden yardım bekleriz) ayetinin gerçek manası olmuş olmaktadır. "*İyyake*"(ancak sana) kavlinde tüm kemal sıfatlarını toplayan zata şahid olur. Çünkü tüm güzel isimler(esmâ-i hüsnâ) O'na aittir. Daha sonra kul: "*Na'budü*"(kulluk ederiz) kavliyle de zâhir ve bâtın(açık ve gizli) tüm ibadet türlerine şahit olur. Hem niyet bakımından, hem söz, amel, hal ve istikbal açısından hepsine şahit olur.

Daha sonra da: "*Ve iyyake nestaîn*" kavliyle de tüm yardım türlerine, tevekküle, işlerini sahibine havaleye şahit olur. Böylece bundan Rubûbiyyet cem'ine şahit olmuş olur. "*İyyake na'budu*" ile de ilahlık cem'ine şahit olur. "*İyyake*"den tüm güzel isim ve yüce sıfatları zatında toplayan zata şahit olur. Bundan sonra da "*İhdinâ*" da on mertebeye şahit olur. Kişi bu on mertebeyi kendisinde toplayınca da hidayet denilen olay gerçekleşmiş olur.

Birinci mertebe: İlim ve beyan hidayetidir. Kişi bu sayede hakkı gerçek anlamda bilir ve onu idrak eder.

İkinci mertebe: Onu kendisi üzerinde iktidar sahibi kılmasıdır. Aksi takdirde kendi nefsine kadir olamaz.

Üçüncü mertebe: Onu murad etmiş olmasıdır.

Dördüncü mertebe: Onu o şey için fail kılmasıdır.

Beşinci mertebe: Bu şey üzere sabit olması ve buna devam etmesidir.

Altıncı mertebe: Kendisiyle çelişen ve zıd olan engellerden ve arızalardan uzak durmasıdır.

Yedinci mertebe: Bizzat hususi bir hidayetle o yola nefsini sevketmelidir. Bu öylesi bir hususilik taşıyacaktır ki, birincisinden daha has ve özel olacaktır. Çünkü birincisi o yola giriş için icmalî bir sevk ve hidayettir. Ancak burada kişi ise hem ve onun menzillerini etraflı bir şekilde içermiş olmaktadır.

Sekizinci mertebe: Yolda maksuduna şahit olmasıdır ve onu bu konuda uyarıp ikaz etmelidir. Dolayısıyla seyrinde onu görmeli ve dönüp ona bakmalıdır. Hiçbir şekilde vesile sebebiyle o şey kendisinden perdelenmemelidir.

Dokuzuncu mertebe: Bu hidayetle her türlü zaruretin üzerinde kendi farkını, ihtiyacını ve zaruretini müşahede etmelidir.

Onuncu mertebe: Aynı zamanda kendi yolundan onu engelleyen bozuk iki yolu da görüp müşahede etmelidir. Bu iki yoldan biri gazab ehlinin yoludur. Bunlar sırf inadları yüzünden bile bile hakka tabi olmaktan dönenlerdir. Diğeri de delalet ehlinin yoludur ki, bunlar da sırf cehaletlerinden, bilgisizliklerinden ve sapıklıklarından hakka tabi olmaktan dönenlerdir.

Bundan sonra ise "Sırat-ı Müstakim" cem'ine bir tek yolda buna şahit olur ki, bu yol, tüm nebilerin ve rasullerin üzerinde toplanıp birleştikleri, bunların izinden giden sıddıkların, şehidlerin ve salihlerin oluşturdukları tabilerden bu yolda olanlardır.

İşte bu öylesi bir cem'dir ki, tüm peygamberler ve tabileri hep bu yoldadırlar. Kim kendisinde bu anlamdaki cem'i meydana getirirse, sıratı müstakimi kazanmış olur. En iyisini bilen Allah'dır.

Sırf Hakkın Kendisine Ait Kıldığı Tevhid

Şeyh diyor ki: "Üçüncü tevhid ise, bu hakkın sadece sırf kendi nefsine ait kılmış olduğu tevhiddir. Onu kendi kadri için müstahak kılmıştır. Buradan kendi safvetinin ehli durumundaki kimselerin sırlarına bakar. Onları hidayet olarak kendisini tavsiften dilsiz kılar, onu yaymaktan aciz bırakır."

Denilir ki: Bu tevhid ile kulun Rabbini tevhidi murad olunmuştur. Bu, kulun kendisiyle ayakta kalabilmiş olduğu tevhiddir. Bununla Rabbin kendi nefsinin tevhidi murad olunmamaktadır. Bu, sıfatları ve kemali sebebiyle kendisi sayesinde kaim olabildiği tevhid olmaktadır. Şayet bununla Rabbin kendi nefsini kendi nefsiyle (zatını yine zatı ile) tevhidi murad olunursa, bu, O'nun ilmi ve kelamı ve bir de kendi nefsinden(zâtından) ve sıfatlarından kendisiyle haber vermekte olduğu haberi olmaktadır. Tıpkı Rabbimizin şu kavli gibi: *"Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmadığına şahitlik etmiştir."* (Al-i İmran, 18). Yine bu manada olmak üzere Rabbimiz şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak ki ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana kulluk et." (Tâha, 14). Yine Rabbim şöyle buyuruyor: *"O öyle bir Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur."* (Haşr, 22, 23). *"Allah, kendinden başka hiçbir ilah bulunmayandır."* (Bakara, 255).

İşte bu ve benzeri ayetler buna delildirler. Bunlar, Rabbin kendisi ile kaim olduğu sıfatları olmaktadır. Tıpkı diğer sıfatlarının da kaim olduğu gibi. Mesela, hayat, ilim, kudret, irade, semi, basar gibi sıfatlarını saymamız mümkündür. İşte bu sıfatlar hiçbir zaman Rabbin zatından ayrılmazlar ve başkasına da intikal etmezler. Aksine mahlukun(yaratılanın) da sıfatları ondan ayrılmaz ve bir başkasına geçmez. Durum böyle olduğuna göre Rabbin sıfatları hakkında ne buyurulur ki? O en yüce yaratıcıdır. Ancak her şeyden münezzeh olan Allah (cc), bunları kavlî (sözlü) ve fiilî ayetleriyle göstermiş olmaktadır. Böylece kulları kendi zatı ile ilgili tevhidini bilebilmektedirler. Onlara gösterilen kavlî ve fiilî delilleriyle... Kul, Rabbin kendi nefsi için şahit olduğu bu şeylere şahit olunca denilir ki: İşte bu şehadet(tanıklık) Rabbin şehadetidir. Bu şu manayadır: Aslında bu şehadet, ona mutabık ve uygun gelmektedir. Yoksa, bu bizzat onun aynısıdır, demek değildir. Gerçi iki şehadet aynı olmaları itibarıyla birdir. Kulun kalbiyle kaim olan, ancak O'nun sıfatı, kelamı, haberi ve iradesidir. Halbuki kulun kendisi Rabbin kendisiyle bizzat kaim olduğu sıfat, kelam ve haberle kaim değildir. Bu her ne kadar mutabakat ve muvafakat anlamında bir birlik gösterse de öyle değildir.

Yine Şeyhin: "Kendi safvetinin ehli olanların sırlarına bakar, ortaya çıkarır" sözü ise şu manayadır: Ondan birtakım az şeyler ortaya çıkarır, bunu yaratıklarından pek az bir grubuna da gizler, sır olarak verir. İşte bunlar kendisi için seçtiği has kimselerdir.

Şeyhin: "Onları kendisini vasfetmekten dilsiz bırakır" sözü ise, şu manaya ihtimali bulunabilir: Tıpkı dilsiz kimsenin dili nasıl konuşamıyorsa, konuşmayı kabullenmiyorsa, O, yaratılmışların vasıflarını kabul etmez. İşte bu durumda onu tanıtmak ve vasfetmek mümkün değildir. Ayrıca şu ihtimal de olabilir: O onlarla vasfı arasına girdi. Çünkü dinleyen onu anlamaktan acizdir. Gerçi onu vasfetmek mümkündür, ancak Hak onları bundan susturmaktadır. Bu da sırf bir gayretten ve onu korumaktan ileri gelmektedir.

Yine: "Onu yaymaktan onları aciz bırakır" sözüne gelince, yani bundan haber vermeye onları kadir kılamaz."

Denilir ki: Allah'ın en seçkin kulları nebilerdir. En efdal, yani üstün olanları da rasullerdir ki, bunlardan üstün olanları ise, Ulü'l olan peygamberlerdir. Bunlardan da en üstünleri ise iki Halildir. -Allah'ın salat ve selamı bunlara, diğer nebilere ve resullare olsun-. Bunlar ki, Allah (cc) işte bu yüzden onlara sırlarını göstermiştir. Bu da kulların tanımış olduğu en mükemmel tevhiddir. Bundan daha mükemmeli ve üstünü yoktur, zaten bunun ötesinde de bir şey yoktur. Bunun ötesinde sadece şatahat, yani ölçüyü kaçırma, vesvese ve nefsî istekler vardır.

Peygamberler -Allah'ın salat ve selamı kendilerine olsun- ancak tevhidi konuşmuşlardır. Onu tanıtıp vasfetmişler ve onu açıklamışlardır. Onu izah etmişler ve onu isbatlamışlardır. Öyle ki, tecellinin, zuhur ve beyanın hayretinde kalmışlardır. Kalbler onu akletmiş, gönüller onu meydana getirmiş, diller de onu konuşmuştur. Şahitler de bunu izah etmişlerdir. Bürhan ve deliller bunun üzerine ikame edilmiştir. Hep deliller bunu seslenmişlerdir. Hiçbir kimsenin peygamberlerden herhangi birisine nakli mümkün değildir. Yine hiçbir kimse bir peygambere varis olarak onun çağırdığı şeye davet konusunda varisi olduğunu ileri sürmez. Yani o kimse tevhidi bilir ve fakat onu konuşması kendisi için mümkün olmaz. Zira her şeyden münezzeh olan Allah (cc), o kimseyi onu konuşmaktan dilsiz ve yaymaktan aciz bırakmıştır. Aksine kalbin bilmiş olduğu her şeyin dil tarafından söylenmesi mümkündür. Gerçi açıklık ve kapalılık yönünden ibareler farklı farklı olsalar da bu böyledir. Ya da ikisi ortası bir şey olsa da durum yine böyledir. Bazen olur ki, bunu sadece birtakım insanlar kavrayabilir. Çünkü peygamberlerin getirmiş olduğu şeyleri anlama noktasında tüm insanlar aynı değildirler.

Nasıl olur da şöyle denilebilir: Doğrusu yaratılanın en bilgilisi, onların en fasihi ve en çok nasihat edeni, Allah'ın kendi tevhidiyle kendisini tanıttığı manada anlatmak ve açıklamaktan acizdir. Aynı zamanda onu yaymaktan da acizdir. Acaba nebileri ve rasulleri yaymaktan aciz bırakan tevhid nedir? Onu konuşmaktan meneden tevhid nedir? Başkalarına bunu öğretmekten engelleyen tevhid nedir? Şayet Hak Teala'nın kendi zatı için kaim kıldığı tevhid ise bu böyledir.

Şayet bu tevhid ile murad olunan kulun sıfatı ve fiili ise, bu takdirde bu, "Rabb onu kendi nefsine tahsis etti ve kendi kaderi(takdiri) için layık gördü" kavline uygun düşmemektedir. Ayrıca Şeyh'in kendisi hakkında cevap vermiş olduğu üç kafiyeye de mutabık düşmemektedir. Aslında Rabbin kendini tevhidi demek, tevhidin kendisi olup, bir başka şey değildir.

Aynı şekilde kul onu vasfetti ve işledi, bu onu yaymaktan aciz bırakmaz, onu konuşmaktan da dilsiz kılmaz. Zira kulun kendisiyle kaim olduğu her bir şeyin anlatılması, açıklanması ve beyanı mümkündür.

Eğer denilirse ki, bundan amaç: Allah (cc), has kullarının kalplerinde kendi zatını tevhid edicidir. Yoksa onlar onu tevhid ediyor demek değildir. Bunun içindir ki Şeyh şöyle demiştir: "İşaret edenlerin dilleriyle işaret olunan şey, hadisin(sonradan olmanın) iskatı(düşürülmesi)dir, kıdemin(kadim oluşun) de isbatıdır." Nitekim şu kafiye bunun üzerine söylenmiştir. Şöyle ki:

"Hiçbir birleyici biri tevhid etmedi.
Çünkü her biri tevhid edici inkârcıdır.
Onu vasfetmekle konuşanın tevhidi,
Aslında bununla ilgisi yoktur,
Çünkü birleyen onu iptal etti.
Onun tevhidi sadece onu tevhid iledir.
Onu vasfedenin vasfetmesinin bir anlamı yoktur."

Şimdi: "Hiçbir birleyici biri tevhid etmedi" sözüne gelince şöyledir: Allah'dan başka hiçbir kimse O'nu gereği gibi bir tek olarak tanımadı. Esas itibarıyla O'nun tekliğini ileri süren herkes O'nun tevhidinin hakikatini inkar etmektedir. Zira O'nu tevhid etmek, aynı zamanda bir tek zatın şuhudunu ve infiradını (tekliğini) içerir. Halbuki ortada bir ikilik apaçık bulunmaktadır. Ancak O'nun kendi zatını tevhid etmesi böyle değildir. O gerçekten bizzat muvahhiddir. Bu itibarla muvahhid ve tevhidin sıfatı ve kelamı sadece kendisiyle kaimdir. Ortada bir başkası yoktur. Ortada bir ikilik ve taaddüd yoktur.

Yine aynı şekilde yaratılanlardan O'nu tevhid eden herhangi birinin mutlaka O'nu bir sıfatla vasfetmesi gerekir. Bu durum ise O'nun hakkının inkarını kapsar. Bu hak ise, O'nun herhangi bir vasıflanma altına girmemesidir. Her kim O'nu vasfederse, O'nu mutlak bir şekilde sıfatlarla kayıtlanmak durumundan inkar eder.

Yine: "Onu vasfetmekle konuşanın tevhidinin aslında bununla ilgisi yoktur, çünkü birleyen onu geçersiz kıldı" sözü ise şöyledir:

Tevhidi konuşanların bu anlamdaki ifadeleri, birleyen tarafından geçersiz kılınmıştır, yani reddolunmuştur. Tıpkı çıplakların kapandığı gibi. Bunda şuna işaret bulunmaktadır. Bunların tevhidi anlamsızdır. Çünkü bunların herhangi bir mülkü yoktur. Aksine Hakk onu onlara iare olarak olarak vermiştir. Tıpkı başkasından iare(ödünç) bir şey alan kimsenin amacı nasıl sırf ondan yararlanmak ise, bu da böyledir. Zira bu ödünç verenin mülküdür, yoksa ödünç olarak alanın değil.

Yine bunun: "Vahid onu iptal eder, geçersiz kılar" sözü ise şu manayadır: Her yönden mutlak olan vahid O'nun vahdeti bu ariye olarak alınanı iptal eder, geçersiz kılar da, onu hak olan malikine(sahibine) red eder. Zira her yönden mutlak "vahdet" başkasının mülkündeki şeylerden herhangi birine münafi gelir, onunla bağdaşmaz. Aksine bu ariyenin(ödünç verilen şeyin) malik ve sahibi sadece o bir tektir. İşte bunun içindir ki "Bu bir tek" bu ariyeyi geçersiz kılmıştır.

Yine bunun: "O'nun tevhidi ancak ve ancak O'nu tevhid etmesidir" sözü de şu manayadır: Yani O'nun gerçek tevhidi demektir. Bu, O'nun kendi nefsini(zatını) kendi nefsi(zatı) ile tevhidi demek olup, herhangi bir şekilde siva için bir eser olmaksızın, aksine orda siva diye bir şey yoktur.

Yine: "O'nu vasfedenin vasfetmesinin bir anlamı yoktur (ya da bir tek kimseye aittir" sözü ise şu manayadır: O'nu vasfedenin vasfetmesi bir ilhaddır. Bu, O'nun layık olduğu en mükemmel tevhidden dönüştür. Aslında o, Hakkın nezahetine, onun layık olmadığı bir isnad ile isnadda bulunmuştur. Zira evveliyetin ilk oluşun kendisi, hadisin(sonradan oluşun) konuşulmasını engeller. Mutlak tevhid ise, kesinlikle siva (başkası için bir eser) olmayı engeller. Bu konuda -gerçi muvaffakiyet Allah'tandır- bu kelam konusunda (bu) icmaldendir, denilir. Halbuki Hak ve ilhad gizli değildir.

Yine bunun: "Gerçekten Rabb, has kullarının kalbinde bizzat kendini tevhid edendir, yoksa onlar O'nu tevhid ediyorlar demek değildir" sözü ise şöyledir: Şayet bununla bunun zahiri murad olunmuş ise, burada muvahhid Allah için bizzat yine Allah'tır, başkası değil. Aslında Allah (cc), has kullarına nüfuz etmiştir (hulûl etmiştir). Böylece kendi nefsini(zatını) tevhid etmiştir. Bu durumda velilerinin kalblerinde bizzat kendi nefsini tevhid etmiştir. Çünkü onlara ittihad etmiş ve onların içine hulûl etmiştir. İşte bu söz var ya, bu bizzat hristiyanların sözüdür,(1) aksine onların sözünden de daha kötü bir ifadedir. Çünkü onlar bu durumu sadece Mesih İsa'ya tahsis ettiler. Halbuki bunlar ise her bir muvahhide bunu tamim ettiler.(2)

Aksine vahdet-i vücutculara göre, ister muvahhid, ister muvahhad(birleyen ve birlenen) olsun birdir. Ortada olan diğer şeyler ise hep hakikatın taaddüdüdür.

Şayet bununla murad, Allah'ın bunları kendi tevhidine muvaffakiyetleri, bunu bizzat onlara ilhamı ise, onları muvahhid kılmış olur. O, tevhidinden kendisini onlara tanıttığı gibi bizzat kendisini tevhid edendir. Bir de onların kalbine ilka ettiği ve dilleri üzerinde icrada bulunduğu şey ile kendi zatını tevhid edendir. İşte bu mana doğrudur. Ancak buna rağmen, onların fiillerini onlardan kaldırmak ise doğru değildir. Bu itibarla şöyle denilmez: Esasen Allah (cc) kendi zatını tevhid ediyor, yoksa kulu onu tevhid ediyor demek değildir. İşte bu hem şeriat, hem akıl ve his açısından batıl ve geçersizdir. Aksine hak ve gerçek olan şu ki, her şeyden münezzeh olan Allah (cc), kendi zatını, kendisinin kaim olduğu bir tevhid ile birlemektedir. Kulları da, yine O'nun izni, dilemesi ve muvaffak kılması ile bunların kaim olabildikleri bir tevhid ile birlemektedirler. Zira Allah (cc) kendi zatını kendi zatıyla birlemektedir, kullar ise Allah'ın kendilerini muvaffak kılması, yardımı ve izniyle birlemiş olmaktadırlar. Zira kulların kendisiyle kaim oldukları şey, bizzat Rabbin kendisiyle kaim olduğu şey ve sıfat değildir. Aksine onu bilmesi, sevmesi ve tevhidiyle olmaktadır. İşte buna "şahit" denilmektedir, aynı zamanda "en yüce örnek" de denilmektedir. Zira bunlar en yüce örnekler ve şahitler olmaktadırlar. Ki Rabbim şöyle buyurmaktadır: *"Göklerde ve yerde en yüce durum (örnek) O'nundur (en büyük kudret ve şeref örneği O'dur). O Azizdir ve hikmet sahibidir."* (Rum, 27).

---

(1) Aslında bunu hristiyanlar icad etmemişlerdir. Zira bunu hristiyanların ve her bir müşrikin kalplerine, hristiyanlardan önce sokanlar sofilerdirler. Hatta Hz. Nuh'un kavminin kalblerine sokanlar da bunlardır. Nitekim şöyle buyurmaktadır Rabbim: *"Sözlerini, önceden inkar etmiş olanların sözlerine benzetiyorlar."* (Tevbe, 34).

(2) Bunun içindir ki *İnsan-ı Kamil* adlı eserinde Abdulkadir el-Ciylî diyor ki: "Muhammedîler insanların en sapıklarıdırlar. Putperestler onlara göre daha hidayet üzeredirler, üçlemeye inananlar ise ikileme inancından daha üstündürler. Bunlardan daha hidayette olanlar ise, Rabbini her bir şeyde görüp ve her bir şeyde O'na ibadet edendir veya bu anlamdaki sözleri gibi."

Yine Rabbim şöyle buyurmaktadır: *"Ahirete inanmayanların durumu kötüdür. En yüce durum, Allah'ındır."* (Nahl, 60).

Mesela insanlar şu ifadeleri çokça kullanırlar başkaları için: Sen benim kalbimdesin, sen benim gönlümdesin. Bu ifade, bizzat o kimsenin kalpte ve gönülde olması demek değildir.

Şimdi onun: "İşaret edenlerin dilleriyle işaret olunan ise, "hades yani sonradan var olanın düşürülmesi(ortadan kaldırılması) ve kadim oluşun isbatıdır" sözü ise şu manayadır: Eğer bununla varlıktan onun düşürülmesi murad olunmakta ise, bu, ayan için bir mükabere yani büyüklenmedir. Şayet bununla kasdı şuhuddan düşürülmek ise, bu da bununla ilgili olan şeyler değildir, bu bir kemal de değildir. Hele hele hassın hassının tevhidi olması ise hiç değildir. Tevhidin nihayeti olan bu hadesin iskatının anlamı nedir ve bunun en yüce makamları nelerdir? Acaba kemal denilen şey, eşyanın olduğu şey üzere şehadet olunması mıdır, tıpkı Hakkın şahedeti konusunda olduğu gibi mi?

Hadis'in iskatı, esasen meydana gelmiş olmayan bir kelam olmaktan öteye bir şey değildir. Çünkü bunda bir kemal yoktur. Aksine hadisin katının fayda vermesi ancak ilahlaştırma derecesinde olabilir. Hadesin iskatı ise -daha önce de geçtiği gibi- üç mertebededir. Bunun vücuddan (varlıktan) iskatı (düşürülmesi)dir. Bu ise büyüklenmedir. Şuhuddan iskatıdır ki, bu da eksikliktir. Kasdolunandan iskatıdır ki bu, kemaldir. İşte bunun içindir ki, mülhid (dinsiz) şöyle diyor: Hadesin iskatı ve sahih kıdemin isbatı. Varidin (kalbe gelen şeyin) bu hazır olan şey üzerine bina edilmesi sırf zayıflıktandır. Zira bir örf yerleşince, bu durumda hades düşmekte devam eder. Bu zamanda ise "hadesin iskatı"nın bir anlamı da kalmamış olur. Aynı şekilde "kadim oluşun isbatı"nın bir anlamı da kalmamış olur. Zira kadim olan her zaman sabit olarak devam eder. İşte bu söz, muvahhidin razı olmayacağı bir sözdür, aynı şekilde mülhidin de razı olmayacağı bir söz. Halbuki tevhidin en üst mertebelerini kapsamakta olan Kur'an ise böyle bir şeye işaret etmemektedir. Aksine Kur'an, başından sonuna dek bunun aksine delalet etmektedir.

Mülhid de diyor ki: Aynı şekilde tevhid, belirsizlik konusunda söze dalmaktır. Şayet ortada bir konuşan varsa, orada bir şuhud yoktur. Tıpkı *Mevakıf* adlı kitapta söylediği gibi, burada deniliyor ki: "O konuştuğu zamanki konuşmasından ben diline daha yakınım. Beni şahit gören beni zikretmez, beni zikreden de şahid olmaz."

Diyor ki, onun: "Beni zikreden de şahit olmaz" sözü, aslında bizzat *Menâzil* yazarının kendisine ait olan bir sözdür. Öyle ki, bu tevhid konusundaki bu remz(işaret) bir illettir, ancak bu tevhidi sahih kılmaz, ancak o illetin düşürülmesi halinde olabilir.

Bunun hakikatı ve gerçeği ise, tevhidin sahih olabilmesi ancak tevhidin iskatıyladır. Zira bu remzdir, işarettir ve bizzat tevhidden haber vermiştir. Tevhid sahih olmayınca, ancak bu iş gerçeğinin iskatıyla olabilir.

Sonra diyor ki: "Bu, bu yolun alimlerinin diliyle kendisine işaret olunan kutuptur. Gerçi onun için birçok vasıflar süsleseler ve ona birçok fasıllar ayırsalar da böyledir." Yani bunların şu sözü: "Tevhid, hadesin iskatı ve kadimin isbâtıdır." Bu taifeye göre tevhidin durumlarına işaret eden ya da tevhidin üzerinde döndüğü şeylere işaret eden kutuptur. Ancak bununla beraber, tevhidin sıhhati, bunların söylediklerini iskatıyladır.

Bunun içindir ki şöyle demiştir: "Aslında bu tevhid, ona ibare açısından gizliliği artırmaktadır. Sıfata da nefret vermekte, basiti güçleştirmektedir."

Durum işaretin, sıfatın ve basitliğin iskatıyla ancak sahih olursa ondan sözetmek (ibare yoluyla bahiste bulunmak) işe sadece gizlilik verir, sıfata da nefret, yani kaçış ve gidiş kazandırır. Basitlik ve izah ise sadece onu güçleştirir. Zira birçok işaretler ve ibareler bulunmaktadır.

Bunun: "İşte bu tevhide, riyazet ehlinin şahsı ve hal erbabının şahsı" sözüne gelince şöyle demektir: Yani kalblerinin muttali olduğu şey demektir. "Ki buna tazim ehlinin amacı yönelmiştir. Aynu'l-cem'den konuşanların amacı da sırf bu olmaktadır. Nitekim işaretler de bunun üzerine kökünden kesilmişlerdir. Sonra bundan hiçbir dil konuşmadı. Herhangi bir ibare de işarette bulunmadı."

Buna denilir ki: "Aman Allah, şaşılır buna! Allah'ın kendisiyle konuştuğu bu sır nedir? Rasulullah (sav)'de buna hiç işaret etmemiştir. Kendisine bu hususta herhangi bir işaret de ulaşmamıştır, hiçbir ibare bununla kaim olmamış ve hiçbir mükevven buna işaret etmemiş, hiçbir zaman da bunu alıp vermemiş, hiçbir sebep de bunu dile getirmemiş! Halbuki bu akıllar hazır ve ortadadır, bilgiler de aynı. İşte Allah'ın ve Rasulünün kelamı, hatta diğer ilahi kitaplar ve ümmetten büyüklerin sözleri, acaba nedir bu muhal olan hak? Kendilerine bu havale vaki olanlar ne buyururlar ki? Gerçekten siz hiçbir dilin kendisinden konuşmadığı ve hiçbir ibarenin işarette bulunmadığı, hiçbir zamanın alıp vermediği ve hiçbir sebebin onu bildirmediği şeyi havale etmektesiniz. Acaba bu bilinmeyen hakkı neyin üzerine havale etmektesiniz, ilimce buna bir yol da yoktur. Ondan söz de etmemektedir, buna işaret de yoktur. Bu durumda bu kimsenin: "Hiçbir birleyici onu birlemedi" sözünün Rabbimizin şu ayeti karşısındaki durumu ne olabilir: *"Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler."* (Al-i İmran, 18).

Rabbimizin bildirdiğine göre tüm melekler O'nu birlemektedirler. Aynı şekilde ilim sahipleri de O'nu birlemektedirler. Aynı şekilde nebilerinden, rasullerinden ve bunlara tabi olanlardan verdiği habere göre bütün bunlar Allah'ı bir tek olarak tanımaktadırlar ve O'na hiçbir şekilde ortak koşmadıklarını bildirmektedir. Nitekim Hz. Nuh (as) ve kendisine iman edenlerden verdiği haber, tüm peygamberlerden ve tabi olanlarından verdiği haber bunu bildirmektedir. Bütün bunlar Allah'ı birlemişlerdir. Hatta dahası da var, Rabbimizin haber verdiğine göre yedi kat gökler ve yer ve bunlarda var olan her şey, Rabbi tevhid suretiyle tesbih ederler ve O'nu tanırlar.

Acaba şöyle demek doğru olabilir mi? Rasullerden ve nebilerden hiçbiri ve hiçbir mü'min Allah'ı bir tek olarak tanımadı denilir mi? Ne bir gök, ne bir yer ve ne de herhangi bir şey Allah'ı hamdetmekle tesbihte bulunmadı denilebilir mi? Şöyle bir ifade batılların en batılıdır: Öncekilerden ve sonrakilerden Allah'ı bir tek olarak bilenler O'nu ve tevhidini inkar etmiş olurlar, işte bu çok çirkin bir durum olur. Böyle bir kimse gerçekte muvahhid değildir; denilmesi olabilir mi? Tüm Rasullerin, nebilerin ve bunları izleyenlerin hepsi de onu tanıtmada mülhiddirler. İster öncekilerden olsun ve ister sonrakilerden olsun onu vasfedip tanıtanların hepsi de ilhad içindedir. Burada doğru ve dürüst bir anlam yok ve tatlı bir lafız da yoktur. Aksine burada mana lafız yönünden pek çirkin mana yönünden de çok iğrençtir.

Sonra da şöyle denilir: İşte şu benim anlattığım -bu derecedeki şey- tevhid midir? Tevhidi anlatmak mıdır? Yoksa tevhid değil midir? Şayet tevhid değilse o batıldır, eğer tevhid ise, bunu kesinlikle bir tek olan bir tek olarak bildirmiştir.

Yine aynı şekilde, şayet O'nun kendi zatını tevhid etmesi tevhid ise bunun dışındaki tevhid değildir. Şurası bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın bizzat kendi zatını tevhidi meselesinde peygamberlerini de bu esasa göre göndermiştir. Kitaplarını bu şekilde indirmiş, bizzat Kur'an'ın kendisi baştan sona dek bu gerçeği haber vermektedir. İşte bu, sana göre avamın yani sıradan kimselerin tevhidi olmaktadır. Rabbin bizzat kendisini tevhid ettiği birleme nerede, hiçbir dil onu konuşmadı ve hiçbir ibare ondan sözetmedi, hiçbir sebep de onu söylemedi.

Şayet şöyle diyecek olursan: O tevhid, (Rabbin) kendisiyle kaim olduğu tevhiddir. Bu ise bizzat O'nun, vasfı, kelamı, ilmi olmaktadır. Bunda kulun bir fiili ve sıfatı yoktur. Ki, kulun Rabbiniz tevhid etmede bu üçüncü derece olabilsin. Tıpkı diğer sıfatların süluk derecelerine girmediği gibi. Zira o dereceler kulluğun mertebeleridirler.

Yine aynı şekilde şu beytlerin kapsamı içerisinde almış olduğu şu kelam, mülhidlerin mezheplerince doğru olmadığı gibi tevhid erbabının mezhebince de doğru değildir.

Muvahhidler şöyle demektedirler; Rasuller, nebiler ve mü'minler gerçek tevhid anlamında Allah'ı bir tek olarak bilip tanımaktadırlar. Her şeyi buna göre takdir ediyorlar. Mülhidler ise şöyle diyorlar. Gerçekte ortada bir şey yoktur, bunlara göre Allah, tüm varlıklara sirayet etmekte olan mutlak vücud (varlık)tır. Yani O kendisi hem muvahhid yani birleyen ve hem de muvahha; yani birlenendir. Buna göre söylenen her şey bunlarca hak ve tevhiddir. Nitekim bu grubun en bilgili kişisi İbn Arabi de şöyle demektedir:

"İstediğin şekilde yürü, Allah gerçekte oradadır ve dilediğini de söyle bu konuda. Gerçekte geniş olarak görülen (her şey) Allah'dır."

Yine bu adam şöyle demektedir:

"Yaratıklar Allah hakkında birtakım inançlar edindiler, işte ben tüm o akidelerin tümüne inanıyorum."

İşte bu grubun görüşü ve mezhebi şöyledir: Aslında tüm puta tapanlar, haça inananlar, ateşe ibadet edenler ve yıldızperestler hepsi de muvahhiddirler. Çünkü her biri kendilerince mabud olan şeye tapınmakla Allah'dan başkasına ibadet etmiş olmazlar. Mesela çöllerde taşların önünde yerlere kapananlar, ateşe ve haça tapanlar muvahhiddirler ve Allah'a ibadet etmiş olurlar. Bunlara göre şirk, hem kadim ve hadis olan varlığın ilahlığının kabullenmesi ve isbatıdır. Hem halik, hem mahluk, hem Rabb, hem kul. Nitekim bunun içindir ki, bunlarca kimi arifler kendilerine: "Kur'an'ın tümü sizin dediklerinizi geçersiz kılmaktadır" deniğinde şöyle demektedirler: "Kur'an'ın tamamı şirktir, tevhid ise bizim söylediğimizdir."

Gerçi yukarıda geçen üç kafiye öncelikle bunların mezhebi ve mensup oldukları şey olması nedeniyle arifleri bunları kabul ile karşılamışlar, onu güzel bulmakta da ileri gitmişlerdir. Demişlerdir ki: O, tahkik ehlinin mezhebidir. Zira Allah'ı bir tek olarak bilip tanıyan mutlak olarak O'nu inkar etmiş olur. O, onu vasfeder(tanıtır), belli bazı nitelikler altında mahsur bırakır, bu kimsenin Rabbı belli vasıflar altında mahsur bırakması hali inkarı demektir. Zira mutlak olarak diğer sıfatlardan ve nitelemelerden O'nu soyutlamaktadır. Bunun içindir ki, onu ödünç olarak almıştır. Ne zaman ona bir vasıf ve mevsuf, bir muvahhid ve muvahhad ikame olunması halinde, işte bunlar karşısında mutlak bir vahdet bu ariyeyi(ödünç alınan şeyi) geçersiz kılar. Bu durumda mutlak mevcuda bir şey istiare olunur (=ödünç verilir) ki bu, herhangi bir vasıfla kayıt altına alınamaz, herhangi bir niteleme ile de tahsis edilemez.

Sonra bundan perdeyi kaldırdı da şöyle dedi: "Onu tanıtanın tanıtmasının bir sınırı yoktur (ya da kimse onu tanıtamaz)". İlhad, doğru olan şeyden ayrılmaktır. "Na't" (sıfat) ise, kayıtlama ve tahsistir. Halbuki bu kayıt ve tahsis altına giremeyen için yapılmış olmaktadır. Böyle bir durum ise ilhaddır.

Bu zatın sözünün en güzel yorumu şöyle olabilir: Ezeliyet ve hüküm şuhudunda fani olmak, bizzat kulun kendisini ve sıfatlarının şuhudunu mahveder, kaldı ki, başkasının şuhudunu haydi haydi mahveder. Bu durumda Allah'tan başka gerçek manada icad eden ve yaratan bir tek varlık göremez. İşte böylesi bir şahitlikte tüm çizgiler fena bulur. İşte bu şuhud ve fena hali kesinlikle hiçbir resm, çizgi bırakmaz. Böylesi bir şuhud kalpte Hakkın dışında her şeyi siler götürür, yoksa onu varlıktan kaldırması demek değildir. Böylece o kimse -müstear olmaksızın- hakiki ve gerçek tevhide şahid olur ki, işte bu, bizzat Rabbin kendi zatını birlemesidir. Başkasının O'nu tevhidi ise sadece sırf bir ariyettir. O'nu bizzat ona iare(ödünç) olarak veren her işin sahip ve maliki vermiştir. Ariyeler ise, tüm işler sonunda kendisine götürülen Allah'a red olunur. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (batıl putları)da onları terkedip kaybolmuştur." (Yunus, 30).

Herşeyden münezzeh olan ve herşeyi Kahhar ismiyle kahredecek olan zat bu ariyeyi geçersiz kılmıştır. Ariyenin ödünç olana mülk olmasını da. Tıpkı şunun gibi, iare (ödünç) veren kimse, ödünç isteyene, kendisine iare olarak verilen şeyi istediğinde -halbuki iare olan kimse aldığı şeyin mülkü olduğunu sanmakta idi- işin öyle olmadığını görür. Bu şeyin kendisinde sadece ödünç bir şey olduğunu anlar. İare veren ise -aldığı ariye sebebiyle ödünç alan kimsenin zannını geçersiz kılsa da- buna rağmen ariyenin (ödüncün) kendisini geçersiz kılmaz. İşte bunun içindir ki, beytin başında onun varlığını (isbatını) açıkça ifade etmiş oldu. Ancak ölçü yönünden mananın tamanını verememekte ve izahını da yapamamaktadır. İşte bu mana haktır, gerçektir. Bu konuda en büyük ve yüce kadrete sahip imamın bildirdiği şey, bu vahdet-i vücutçuların ve hulûlcuların zannından daha üstündür. Gerçi onun mücmel (özlü) sözleri onlarca şüpheli görülse de, o imanın apaçık sünneti (Rasulullah'ın sünneti) onların zanlarını iptal edip geçersiz kılmaktadır.

Ayrıca bu zatın sözünün bir başka ihtimali de bulunmaktadır. Bu ise, Allah'dan başkası, O'na yaraşır bir şekilde O'nu birlemediler ve O'nun layık olduğu gibi O'nu bir tek olarak tanıyamadılar. Tıpkı tevhid noktasından insanların en büyük tevhidcisi olan Hz. Peygamber (sav)'in şu ifadelerinde görüldüğü gibi:

"Ben seni sena etmede sayma gücüne sahip değilim. Sen, kendi zatını sena ettiğin gibi seni sena ederim."

İşte bu gibi ifadelerde genel olarak nefiy doğru(sahih) olabilir. Tıpkı şöyle söylendiği gibi: Allah'ı, Allah'tan başkası bilemedi, O'ndan başkası O'nu sena edemedi. Bir tek kelime, onu söyleyen kimse, ikileştirmektedir. Bununla bunlardan birisini murad etmektedir. Yani biri bu kelimeyle en büyük batılı söylerken, diğeri de bununla sırf hakkı dile getirmektedir. Dolayısıyla esas burada değer, sözü söyleyenin yolu, gidişatı ve mezhebidir, bir de dua edip çağırdığı ve bu hususta üzerinde münazarada bulunduğudur.

Şeyhulislam -Allah, ruhunu takdis etsin- sıfatların isbatı ve bunları tatil etmenin nefyi (reddi) hususunda yetki sahibi idi. Aynı zamanda sıfatları inkar edenlere karşı düşmanlıkta da bilinçli idi. Aynı zamanda kendisinin bu alanda kitapları da vardır. Nitekim *Zemmü'l-Kelam* (Kelam İlminin Yerilmesi) adlı kitabı bunlardan bir tanesidir. Ayrıca Muattıla, Hulûliye ve İttihadiye mezhebi bağlılarına karşı yazdığı eserler buna örnek teşkil ederler. Sonra bu manayı bizim anladığımız gibi, şu sözüyle ifade edip açıkladı:

"Bizzat O'nun kendisini tevhid etmesi, kendisinin tevhididir." Yani kendi zatını tevhid etmesi, kamil manada tam bir tevhiddir. Öyle ki, bu hususta herhangi bir ibareye ve işarete gerek yoktur. Bu, akılların onu tanıdığı ve dillerin onu vasfettiği şeyin de üzerindedir. İşte bu, hak ve gerçektir. Ancak yukarıdaki ifadesinden sonra şu sözü ile de ibaresi olmuştur.

"Onu niteleyenin nitelemesinin sınırı yoktur.." Bunun anlamı, senin de kavradığın gibi, yaratıkların onu nitelemesi, O'nun kendisini vasfettiğinin altındadır. O'nun üzerinde bulunduğu vasıf ve nitelikler, mahlukun ilminin onu ihata etmesinden çok daha yüce ve büyüktür. Ya da dillerin onu konuşmasından da öteye yücedir.

"İlhad" ise meyletmek, yönelmek demektir. Bu da, onu niteleyenlerin nitelemesi ilhad ve küfür diye varid olmamıştır. Aslında O, O'nu bu kitapta ve diğer kitaplarında tanıtmıştır. Bununla o mülhid değildir. Mahlukun onu nitelemesi, O'nun kendisini bizzat nitelemesinden olan bir meyil ve yönelmedir.

Onun ilhadı murad ettiği varsayılsa ki, bu batıl ve sapıklıktır, böyle olsa bile bunun doğru ve sahih bir yönü olurdu. Bu da, halkın bizzat onu kendi kendilerince nitelemesi bir ilhaddır, olurdu.

Gerçek ve Hak tevhi, bizzat Allah (cc)'ın Peygamberleri diliyle kendisini tanıtması ve vasfetmesidir. Çünkü bunlar kendi heva ve isteklerine göre O'nu tanıtmış değillerdir. O'nu tanıtmaları, Allah'ın bu konuda kendilerine izin verdiği tanıtmanın dışında olmamıştır. Nitekim Allah (cc), bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Allah, onların isnad edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir. Allah'ın ihlasa erdirmiş kulları müstesnadır."* (Saffat, 159, 160).

Allah (cc), kendi zatını, peygamberlerinin dışında, kulların kendisini vasfetmesinden tenzih buyurmuştur. Çünkü peygamberler, kendi heva ve isteklerine uyarak O'nu vasfetmiş değillerdir. Yine Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Senin kudret ve şeref sahibi olan Rabbin, onların isnad etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir. Gönderilen bütün peygamberlere selam. Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun!" (Saffat, 180-182).

Biz kitabı bu ayetle bitiriyoruz. Allah'a hamd ediyoruz. O'nu kendisini övüp sena ettiği şekilde sena etmekteyiz. Bir de ehlinin kendisini sena ettiği gibi sena etmekteyiz.

Alemlerin Rabbi Allah'a hamd ederiz. Sana riyadan uzak ve kendisinden feyiz ve bereket olan hamd ile hamd ederiz. Senin sevdiğin ve rıza gösterdiğin gibi, senin keremin ve azametine yaraşır şekilde, Celâl ve izzetine yakışır bir halde hamd ederiz. Bizim hamdimizi geri çevirmez. Bizi nimetlerine karşı nankörlük yapanlardan kılmaz. O terk olunmayan yani iltizam olunup bağlanılandır. Sen bizim yaradanımızsın ey Rabbimiz! Senin hamdinden biz müstağni kalamayız. İşte sana bu anlamda hamd ve senada bulunuruz.

O'ndan nimetlerinin şükrünü gereğince yerine getirmemizi, hakkını eda etmeye muvaffak olmamızı, kendisini zikretmeye, şükretmeye, en güzel bir şekilde ibadete muvaffak kılmamızı dileriz. -Bu kitapta ve diğerlerinde- olan ve bizim hedeflediklerimizi rızasına uygun ve kullarına nasihat kılmaya muvaffak kılınmasını isteriz.

Ey bu kitabı okuyan kişi! Bunun ganimeti sana, zararı da yazarına aittir. Meyvesi senin, döküntüleri yazarının. Burada gördüğün hak ve doğruları kabul et. Bunun için sözün kim tarafından söylendiğine de bakma. Aksine sen söylenene bak, söyleyene değil. Zira Allah (cc), hak kendisine kızıp sevmedikleri tarafından gelince red edip, sevdiklerinden geldiği zaman kabul edeni yermektedir. Bu, gazaba layık olan ümmetin huy ve ahlakıdır. Sahabeden bazıları şöyle demişlerdir:

"Kızılan ve sevilmeyen biri de olsa hakkı söyleyenin söylediği hakkı kabul et, sevdiğin tarafından da söylense, söylediği batıl ise reddet."

Bunda bulduğum bir hatayı, aslında söyleyeni bu hususta doğruyu söylemek için tüm gayretini göstermiştir. Ancak her konuda yegane kemal sahibi Allah'dan başkası değildir.

Nitekim şöyle denilmiştir:

Eksiklik tabiatın aslında gizlidir,
Tabiat sahibi olanın eksikliği de inkar edilemez.

Zira zalûm ve cehûl olarak yaratılmış olan bir kimse nasıl hatadan masum olabilir. Ancak hata ve yanlışları sevabına daha yakın olarak görülenler, isabetli olanlardan kabul edilirler.

Bu hususta konuşana ve başkalarına düşen söz, sözünün temel kaynağı hep hak olarak ilimden konuşmak olsun. Amacı, Allah için nasihat olsun. Allah için, kitabı için, Rasulü için ve müslüman kardeşleri için nasihat etmek olsun. Eğer hakkı, kendi heva ve isteğine tabi kılarsa, kalb bozulduğu gibi, amel de bozulur, gidişat ve yolda değişir. Allah şöyle buyurmaktadır:

"Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi." (Mü'minun, 71)

Hz. Peygamber (sav)'de şöyle buyurmuşlardır: "Sizden herhangi biriniz heva ve isteklerinizi benim getirdiğime tabi kılmadıkça iman etmiş olamaz."

İlim ve adalet esas itibariyle her bir hayrın aslı ve temelidirler. Zulüm ve cehalet ise her kötülüğün anasıdırlar. Allah (cc), Peygamberi Hz. Muhammed'i (sav)'i hidayet ve hak din olan İslam ile göndermiştir. Ona taifeler arasında adaletle davranmayı emretmiştir. Onlardan hiçbir kimsenin heva ve isteklerine uymamasını istemiştir. Zira Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

"İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışmayı gerektiren bir durum yoktur. Allah hepimizi biraraya toplar, dönüş de O'nadır." (Şura, 15).

Hamd, alemlerin Rabbi Allah'adır. Salat ve selam da gönderilmiş olan peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e (sav)'e Ehl-i Beytine ve ümmetine olsun, Rabbim kendilerini mübarek kılsın.

KARMA İNDEKS

A

Abbas (Hz.): I. 27.
Abdulkadir Geylani: I. 162; II. 270.
Abdullah b. Abbas: I. 30, 31, 37, 45, 46, 57, 74, 96, 129, 131, 142, 155, 196, 241, 242, 252, 253, 255, 260, 266, 290, 291, 307, 308, 321, 331, 350, 359, 365, 401, 406; II. 5, 21, 30, 43, 53, 95, 104, 114, 160, 196, 206, 243, 256, 273, 279, 307, 336, 337, 377; 387, 394, 396, 401; III. 26, 138, 197, 201, 256, 392, 405, 428.
Abdullah b. Ahmed: III. 267.
Abdullah b. Amr: I. 89, 252, 254, 255; II. 98, 158; III. 169, 175.
Abdullah b. Cafer: I. 381.
Abdullah b. İdris: III. 175.
Abdullah b. Menazil: II. 360.
Abdullah b. Mes'ud: I. 24, 57, 224, 253, 255, 304, 342, 359, 360, 378, 386; II. 84, 119, 128, 187, 188, 190, 201, 230, 271, 310, 323, 379, 384; III. 39, 95, 169, 232, 378, 390.
Abdullah b. Mübarek: II. 13, 14, 245, 248, 308, 311; III. 107, 298.
Abdullah b. Ömer: I. 28, 381; II. 119, 123, 197, 198, 202, 219, 257; III. 50.
Abdullah b. Revaha: I. 380; II. 394.
Abdullah b. Saib: II. 192.
Abdullah b. Seleme: II. 406.
Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr: II. 144.
Abdullah b. Vebh: III. 175.
Abdullah b. Yezid el-Hatmi: III. 23.
Abdullah b. Zübeyr: II. 256.
Abdullah el-Ensari: II. 350, 351, 353, 355, 359, 368, 369, 374, 387.
Abdullah el-Haris b. Esed el-Muhasibi: I. 343.
Abdulmelik b. Mervan: III. 200.
Abdulvahid b. Zeyd: II. 13, 193.
Abdurrahman b. Avf: I. 287, 288; II. 14.
Abdurrahman b. Ebi Bekre: I. 255.
Abdurrahman b. Mehdi: III. 169.
Abdurrahman el-Beceli: III. 175.
Abdurrezzak: III. 153.
Abdülaziz el-Kinani: I. 266.
Acziyet: I. 336.
Açık şirk: I. 227.
Ad kavmi: I. 319; II. 176.
Adalet: I. 35, 189, 190; III. 408, 413.
Adem (Hz.): I. 134, 157, 240, 241, 257, 264, 320, 398; II. 221, 274, 293, 354.
Adem-i mahz: I. 59.
Adiy b. Hatem: I. 22; III. 20.
Adn: III. 10, 83.
Abdullah b. Zeyd: II. 231.
Ağıt yakmak: I. 387.
Ahdi bozma: II. 25.
Ahiret: I. 105, 107, 110, 118, 119; II. 73, 141; III. 22.
Ahiret hayatı: III. 454.
Ahiret yurdu: II. 27.
Ahireti inkâr: I. 107.
Ahkaf Suresi: I. 15.
Ahlak: II. 255, 256, 257, 268, 269, 270.
Ahlakın dereceleri: II. 264.
Ahlakın fesadı: II. 270.
Ahmed b. Asım: II. 36.
Ahmed b. Asım el-Antaki: II. 378.
Ahmed b. Ebu'l-Havari: II. 187, 364; III. 107.
Ahmed b. Hanbel: I. 49, 52, 94, 95, 96, 100, 118,

143, 153, 220, 224, 226, 233, 248, 283, 290, 301, 302, 307, 310, 337, 342, 363, 380, 396, 406, 407, 408; II. 13, 14, 56, 118, 137, 153, 162, 197, 199, 281, 365, 367; III. 96, 100, 132, 153, 175, 199, 204, 230, 267, 372, 405, 440.
Ahmeş: II. 5, 39.
Ahnef b. Kays: III. 392.
Ahzab günü: I. 295, 301, 302.
Ahzab Savaşı: I. 298.
Ahzab Suresi: III. 22, 63, 300.
Aişe (Hz.): I. 36, 76, 159, 202, 224, 296, 301, 380, 381, 396, 403; II. 214, 250, 256, 257; III. 23, 201, 279, 380, 306.
Aiz b. Amr: II. 200.
Akıl: I. 190,191; II. 63, 132, 133; III. 440, 453, 454.
Akıl ve fıtratla, tevhid ve şirk bilinir: III. 440.
Akra b. Habis: II. 199.
Âl-i İmran Suresi: III. 10, 11, 20, 23, 33, 81, 99, 136, 137, 139, 150, 245, 260, 282, 287, 253, 310, 402, 411.
Ali (Hz.): I. 57, 67, 78, 253; II. 14, 30, 95, 142, 222, 326, 395; III. 378.
Ali b. Ebi Talha: I. 256.
Alim: III. 261.
Allah adaletle emreder: III. 410.
Allah Bâkidir: III. 321.
Allah gaybları bilendir: I. 377.
Allah hadiselere ve kâinata şahit olmayı emretmektedir: III. 456.
Allah hakimdir: I. 178, 179, 200, 319.
Allah herşeyden münezzehtir: III. 410.
Allah herşeyi bilir: III. 422, 423.
Allah için muhalefet: I. 160.
Allah zulümden münezzehtir: I. 192, 193.
Allah'a davet: III. 378.
Allah'a dayanmak: I. 139.
Allah'a dönmek: I. 340.
Allah'a güven mertebesi: II. 127, 128, 129.
Allah'a hicret: II. 362.
Allah'a ibadet: I. 20, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 80, 86; II. 68, 82, 83.
Allah'a ibadetten kaçınanlar: I. 89.
Allah'a iftira: I. 292, 293; III. 387.
Allah'a isyan: I. 166, 167.
Allah'a karşı edep: II. 397.
Allah'a karşı ihlaslı olanlar: I. 75.
Allah'a muhalefet: I. 177.
Allah'a sarılmak: I. 146, 361.
Allah'a teslimiyet: II. 30.
Allah'a tevekkül: I. 74.
Allah'a ve Resulüne hicret: I. 293.
Allah'a yakın olmak: I. 364.
Allah'a yolculuk: II. 17.
Allah'ı bilmek: III. 376.
Allah'ı bulmak: II. 352.
Allah'ı dileme: III. 22, 23.
Allah'ı hadislerden tenzih etmek: III. 398.
Allah'ı sevmek: I. 81, 87, 139; II. 17.
Allah'ı sevmeyi inkâr edenler: I. 81.
Allah'ı tenzih etmek: III. 400.
Allah'ın adaleti: I. 107, 108.
Allah'ın affı: I. 118.
Allah'ın âlemin sânii olması: I. 59.
Allah'ın arşa istiva etmesi: I. 39, 105; II. 76, 77.
Allah'ın azabı: I. 21, 22, 23, 176.
Allah'ın cemaline bakmak: II. 72.
Allah'ın dilemesi: III. 451, 459.
Allah'ın din ve şeriat bakımından muradları: III. 394.
Allah'ın fiilleri: I. 105, 106.
Allah'ın gayretli (kıskanç) olması: III. 287, 288.
Allah'ın gazabı: II. 201.
Allah'ın ikramı: I. 72.
Allah'ın ilahlık sıfatları: I. 38.
Allah'ın ilim sahipleri hakkındaki şehadeti: III. 426.
Allah'ın ilmi: III. 404, 452.
Allah'ın ilminin inkârı: I. 63.
Allah'ın insana inayeti: I. 171, 172, 173.
Allah'ın ipine sarılmak: I. 360.
Allah'ın iradesi: II. 74.
Allah'ın isimleri: I. 19, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 61, 168, 169, 249, 250, 326; II. 78, 113, 114, 293.
Allah'ın isimlerini inkâr: I. 36.
Allah'ın kula yakınlığı: II. 243.
Allah'ın kullarına merhameti: I. 83.
Allah'ın kullarından dilediğiyle konuşması: III. 402.
Allah'ın kullarıyla konuşması: I. 34, 43.
Allah'ın ma'bud oluşu: I. 70.
Allah'ın melek indirmemesinin sebebi: III. 347, 348.
Allah'ın mennan ismi: I. 84
Allah'ın müstean oluşu: I. 63.
Allah'ın nimet verici oluşu: I. 64.

Allah'ın ölçüsü: I. 88.
Allah'ın peygamber ve kitap göndermesindeki hikmet: III. 109, 110.
Allah'ın rezzak sıfatı: I. 73.
Allah'ın rububiyyet sıfatı: I. 91
Allah'ın sıfatları: I. 27, 28, 31, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 58, 61, 62, 64, 84, 105, 106, 121, 142, 169, 172, 173, 326, 327, 328, 329, 343, 344, 349; II. 30, 31, 40, 60, 65, 92, 170, 202, 237, 327, 390.
Allah'ın sıfatlarını tanıma: III. 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319.
Allah'ın sınırlarını aşanlar: I. 88; II. 26.
Allah'ın söz ile tasarrufu: I. 65.
Allah'ın Sun'u: I. 58.
Allah'ın şehadeti: III. 261, 262, 406, 412, 415, 419, 420.
Allah'ın şükür ismi: II. 205, 206.
Allah'ın tevbelere sevinmesi: I. 174, 175, 238, 239, 240, 241.
Allah'ın tevbeleri kabulü: I. 158.
Allah'ın uyarması: I. 176, 177, 178.
Allah'ın ve kulun bekası: III. 337, 338.
Allah'ın yaratılanlara benzemediğinin isbatı: III. 399.
Allah'ın yaratması: I. 106; II. 244.
Allah'ın yergisi: III. 387.
Allah'ın, fiilleri ve sözleriyle şehadette bulunması: III. 406.
Allah'la beraber olma hâli: I. 140.
Allah'la ünsiyet kurmak: II. 30, 31.
Allah'tan başka şeylerde fena bulmak: III. 373.
Allah'tan başkasına adamak: I. 271.
Allah'tan başkasına ibadet: II. 82, 83, 84.
Allah'tan gayrisini emsal edinme: III. 19, 20, 21.
Allah'tan korkmak: II. 257.
Allah'tan mağfiret dilemek: I. 245.
Allan'ın istediği ibadet: I. 79, 80, 143.
Amel: I. 76, 82, 142, 182, 183; II. 23, 35, 36, 37, 47, 61, 68, 69, 70, 71, 82, 83, 84; III. 9, 17, 24.
Amel defteri: I. 262, 263.
Amel ve ibadet: III. 448.
Amel-i mevdud: I. 76.
Amelde şirk: I. 76.
Amelî hikmet: II. 374.
Amelin doğru olması: I. 76.
Amelin en faziletlisi: I. 80, 183.
Amelin hâlis olması: I. 76, 182.
Amelle cennete girilemiyeceği: I. 83.
Amellerin ücreti: I. 82.
Amr b. Abdi Kays: II. 325.
Amr b. Ebi Amr: III. 169.
Amr b. Evs: II. 5.
Amr b. Hamman: II. 328.
Amr b. Kays el-Mulaî: II. 190.
Amr b. Osman: II. 142, 365.
Amr b. Şurahbil: I. 255.
Amr b. Ubeyd: I. 311.
Ankebut Suresi: III. 47, 50, 246, 293.
Antropomorfizm: II. 77, 78.
A'raf ehli: I. 224.
A'raf Suresi: II. 16; III. 39, 73, 83, 92, 95, 99, 100, 141, 157, 161, 219, 240, 259, 263, 267, 301, 308, 402.
Arafat: I. 79, 103, 142, 295; II. 16.
Arefe: III. 10, 26.
Arınma: I. 117; II. 58.
Âriflerin firaseti: I. 110.
Âriflerin özellikleri: III. 296, 297, 298, 299, 300, 301.
Aristo: III. 401.
Arş'ın taşıyıcıları: I. 41.
Arzu: I. 97
Ashâb: II. 121.
Ashâb-ı Kehf: II. 336; III. 61, 289, 436.
Ashâb-ı Yemin: I. 93, 94.
Ashâbu'l-Avakıb: III. 115.
Ashâbu'l-Hak: III. 115, 116.
Ashâbu's-Sevabık: III. 115.
Ashâbu'l-Vakt: III. 115, 116.
Asmaî: II. 174.
Aşeka: III. 26.
Ata: I. 27, 252, 266, 360; III. 21.
Ata b. Ebi Rebah: II. 395.
Ataş mertebesi: III. 55.
Ataşın dereceleri: III. 56, 57, 58, 59.
Atiyye el-Avfî: I. 27; II. 190.
Avam: I. 114; II. 24, 76, 115, 150.
Avamın şükrü: II. 207, 210, 211.
Avamın tevbesi: I. 208, 214.
Avamın tevhidi: III. 437.
Avarifu'l-Ma'arif: II. 302.
Avf b. Malik el-Eşcaî: II. 118, 318.
Avn b. Abdullah: I. 115.
Avret: I. 51.

Ayanî âyetler: III. 416, 417.
Ayne'l-yakîn: II, 128, 327; III. 386.
Aynü'l-Cem': III. 109, 110, 373, 385.
Aynü'l-Cem'in mertebeleri: III. 213.
Azabı haketmek: I. 176, 177.
Azamed: III. 419.
Azap: I. 176; II. 37, 38, 68.
Azim mertebesi: II. 295, 296, 297, 298.
Aziz: III. 80.
Azm: I. 111.
Azm mertebesi: I. 104, 112, 137.
Azmin dereceleri: II. 295, 296, 297.
Azmin illetleri: II. 297, 298.

B

Bağavi: I. 26, 27, 250, 252; II. 77, 387.
Bağdat: II. 274.
Bakara Suresi: I. 17, 22; III. 19, 23, 26, 27, 108, 110, 138, 140, 141, 143, 157, 238, 245, 246, 293, 294, 295, 311, 341, 342.
Bakış (nazar): I. 99.
Bakışın hükümleri: I. 99, 100.
Basar: II. 312.
Basiret: I. 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 137; II. 27, 312.
Basiretin dereceleri: I. 105, 106, 107, 108, 109,110.
Basiretin gerçekleşmesi: I. 105, 106.
Bast mertebesi: II. 291, 292, 293, 294.
Bastın dereceleri: II. 292, 293, 294.
Bastın manası: III. 259.
Bastla ilgili zümreler: III. 260, 261, 262.
Batın ilmi: II. 303.
Batn-ı Urane: II. 16.
Bayram namazları: I. 355.
Bedir günü: II. 201.
Beha: III. 419.
Beka: I. 111.
Bekanın dereceleri: III. 338, 339, 340.
Bekr b. Abdullah Müzeni: I. 57.
Bel'am-i Baur: I. 398.
Benan el-Hammal: II. 365.
Bendar b. Huseyn: II. 343.
Beni Haşim: III. 100.
Beni Kurayza kabilesi: I. 295, 302; II. 229.
Bera b. Azib: II. 394.
Berk: III. 77
Berkin dereceleri: III. 78, 79, 80.
Berzah: II. 97.
Berzah âlemi: I. 54, 118.
Berzahta arınma: I. 118.
Beyan: I. 20, 46; III. 423.
Beyhaki: I. 285; II. 190; III. 170.
Beyt-i Haram: II. 229.
Bid'at: I. 181, 310; II. 98.
Bid'at şehveti: I. 97.
Bid'atı dinlemek: I. 99.
Bidayet: III. 365.
Bilal-i Habeşi: II. 92, 273, 305.
Bişr b. Beşşar el-Mucaşi: II. 190.
Bişr el-Hafi: II. 105, 112, 157.
Buğz: I. 207.
Buhari: I. 31, 36, 39, 41, 44, 45, 48, 51, 52, 55, 78, 83, 89, 90, 96, 100, 112, 114, 117, 141,144, 145, 148, 159, 169, 170, 174, 180, 183, 196, 202, 205 212, 220, 223, 224, 230, 233, 242, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 262, 293, 294, 296, 297, 299, 309, 316, 340, 343, 360, 364, 367, 380, 383, 392, 397; II. 39, 59, 61, 103, 104, 119, 123, 197, 198, 206, 219, 230, 231, 243, 244, 256, 257, 303, 312, 317; III. 23, 25, 27, 61, 81, 90, 133, 236, 238, 340.
Büyük günahlar: I. 182, 254, 255.
Büyük küfür: I. 266.
Büyük şirk: I. 268, 269, 270.
Ca'd b. Dirhem: I. 81.

C

Ca'fer b. Süleyman: II. 189.
Cabbar: III. 16.
Cabir b. Abdullah: I. 57; II. 35, 210, 257, 281, 335.
Cad b. Dirhem: III. 24, 25.
Cafer b. Muhammed: II. 256, 281, 283.
Cahiliyye: II. 303.
Cahiliyye devri: I. 307.
Cami: I. 143, 242; III. 23.
Casiye Suresi: III. 241.
Cavâmiu'l-Kelim: I. 16.
Cebrail: I. 261, 271; II. 106, 230, 243, 256, 334; III. 273, 279, 280, 424.
Cebriyye: I. 62, 63, 82, 83, 84, 185, 203, 204, 317, 325; II. 78, 176, 376; III. 21, 22, 303, 414.
Cedelciler: III. 439.
Cehalet: II. 258.
Cehennem: I. 40 70, 104, 108, 215, 242, 261, 262, 309; II. 68, 70, 71, 73, 257.

Cehennem ehli: I. 119; II. 227, 257, 323.
Cehmiyye: I. 33, 39, 43, 81, 134, 213, 284, 373; II. 108, 314; III. 17, 19, 34, 315, 390, 399, 401, 402, 413, 414, 416, 426, 446.
Celal: III. 419.
Cem': I. 126, 130, 132, 135, 198, 201, 202, 203, 210, 372; II. 26, 27, 31, 32, 33, 99, 126, 269; III. 381, 459.
Cem' fenası: I. 125.
Cem' hayatı: III. 249.
Cem' ilmi: III. 457.
Cem'in nev'ileri: III. 458.
Cem'u'l-vücud: I. 213; III. 457.
Cemal: III. 419.
Cenaiz: III. 175, 217.
Cennet: I. 40, 83, 84, 104, 108, 117, 215 223, 264, 368, 374; II. 51, 68, 70, 72, 73, 109, 139, 155, 230, 257, 335; III. 219, 246.
Cennet ehli: I. 119, 223, 354, 379, 382, 388; II. 61, 71, 72, 226, 227, 257.
Cennet ve cehennemin yaratılış gayesi: III. 400.
Ceriri: II. 38, 59, 60, 143.
Cevher-i ferd: III. 390.
Ceza: I. 82; II. 41.
Ceza günü: I. 106; II. 70.
Ciddiyet: II. 236.
Cihad: I. 183, 396; II. 120, 156, 237; III. 218, 241.
Cimrilik: II. 245.
Cin: I. 22.
Cin Suresi: III. 27.
Cinler: I. 50, 86, 158, 261; II. 78, 104.
Cismani haşr: I. 65.
Cömertliğin dereceleri: II. 246, 247.
Cömertlik: II. 246, 247, 248.
Cûd: II. 263.
Cuma: III. 108.
Cuma namazı: I. 295, 301, 355.
Cumdan dağı: II. 334.
Cüneyd: II. 220, 223, 231, 232, 234, 272, 281, 282, 286, 300, 301, 308, 324.
Cüneyd b. Muhammed: I. 115, 201, 202, 396, 403; II. 12; 13, 38, 59, 91, 99, 141, 207, 208, 325, 363, 365, 379, 400; III. 13, 15, 16, 48, 62, 107, 111, 116, 125, 156, 297, 398, 400.

Ç

Çalgı: I. 99, 382, 386, 387, 388.
Çirkin fiil: I. 189, 190.
Daevat: III. 85.

D

Dalal: I. 22.
Dalal ehli: I. 76.
Dalalet: I. 53, 107, 108.
Dar-ı Beka: I. 351.
Darimî: I. 24, 360.
Davet: III. 27.
Davud (Hz.): I. 45, 89, 235, 380; II. 14, 69, 208, 341, 354; III. 23, 49, 132, 267.
Deccal: II. 44.
Dehr Suresi: III. 181.
Dehşet ve dereceleri: III. 70, 71, 72.
Delalet: I. 20, 46.
Delil: III. 406.
Delillerle sıhhat kazanan tevhid: III. 438.
Derk: III. 373.
Derrac: I. 228.
Diğergamlık: II. 249, 250.
Dile haram olanlar: I. 97.
Dile mekruh olanlar: I. 98.
Dilin ibadeti: I. 97.
Dilin mübahları: I. 98.
Dilin müstehabı: I. 97.
Dilin vâcibleri: I. 97.
Din günü: I. 19, 40, 65.
Din önderleri: III. 262.
Dinî hakikat: I. 132.
Dinî hüküm: I. 140.
Dinleme mertebesi: I. 374.
Dinlenmesi haram olanlar: I. 99.
Dinlenmesi müstehab olanlar: I. 99.
Dirayet: II. 55.
Doğru yol: I. 27, 28, 83, 250.
Doğruluk: II. 228, 230.
Dokunma duyusunun hükümleri: I. 101, 102.
Dokunma duyusunun kulluğu: I. 101.
Dua: I. 71, 180, 220, 238, 239, 240, 241; II. 30, 44, 108; III. 85.
Duası kabul edilenler: I. 239.
Duha: III. 84.
Duyu organlarının kulluğu: I. 99.
Dünyadan el-etek çekenler: I. 77.
Ebil Celd: III. 132.

E

Ebrar: I. 114.
Ebu'l-Hasan en-Nurî: III. 365.
Ebu Abdullah b. Hamid: I. 407.
Ebu Abdullah el-Kureşî: III. 14.

Ebu Abdurrahman: II. 300.
Ebu Ahves: III. 39.
Ebu Ali ed-Dahhak: I. 228, 266; II. 21, 29, 197, 143, 157, 283, 307, 308, 353, 373; III. 48, 49, 107, 114.
Ebu Ali er-Rüzbari: II. 36, 196.
Ebu Amr Nüceyd: II. 365.
Ebu Bekir (Hz.) I. 67, 220, 296, 342, 380, 383; II. 43, 95, 198, 201, 228, 234, 267, 318, 379, 394; III. 27, 41, 62, 111, 116, 159, 201, 392.
Ebu Bekir b. Zahir: II. 324.
Ebu Bekir el-Kettani: III. 329.
Ebu Bekir Muhammed b. Musa el-Vısitî: II. 365.
Ebu Bekir Verrak: II. 325.
Ebu Bekr el-Arabi: III. 107.
Ebu Bekr el-Atvi: III. 108.
Ebu Bekr el-Kettani: I. 362; II. 298; III. 16.
Ebu Cafer el-Haddad: II. 378.
Ebu Cehil: I. 160, 259.
Ebu Cendel: III. 392.
Ebu Davud: I. 31, 38, 52, 71, 78 96, 100, 145, 159, 170, 206, 212, 220, 230, 239, 251, 255, 271, 293, 294, 297, 309, 364, 374, 380; II. 43, 44, 199, 247, 248, 256, 257, 271, 303, 305, 334, 350, 384; III. 81, 96, 109, 106, 172, 173, 218, 205.
Ebu Dua: I. 31.
Ebu Dücane: II. 262.
Ebu el-Atahiye: I. 222.
Ebu Eyyub: II. 314.
Ebu Firas: II. 252.
Ebu Hafs: I. 397; II. 14, 60, 308, 340, 341, 363, 378.
Ebu Hamza el-Bağdadî: II. 365.
Ebu Hanife: I. 118, 188, 233, 248, 286, 302, 307; II. 56, 367.
Ebu Hattab: I. 188.
Ebu Heysan: I. 228.
Ebu Hureyre: I. 39, 153, 248, 252, 253, 255, 269, 297, 360; II. 22, 39, 96, 119, 197, 201, 202, 219, 257, 272, 273, 314, 334; III. 22, 23, 39, 174.
Ebu İdris el-Havlani: III. 23, 171.
Ebu İshak: II. 334; III. 169, 256.
Ebu İshak el-İsfehani: I. 251.
Ebu İshak er-Rakiyy: II. 365.
Ebu İsmail Ensarî: I. 122, 127; II. 5, 15, 23, 26, 29, 30, 31.
Ebu İsmail: I. 213; III. 69.
Ebu Kasım el-Kuşeyri: II. 38, 311.
Ebu Kasım en-Nasr Tamestanî: II. 365.
Ebu Kebir el-Huzeli: I. 381.
Ebu Lü'lüe: I. 316.
Ebu Medyen: I. 143.
Ebu Muhammed: I. 286.
Ebu Muhammed el-Ceriri: III. 108.
Ebu Musa el-Eş'ari: I. 45, 380.
Ebu Müslim el-Havlanî: II. 198.
Ebu Mütevekkil Naci: I. 55.
Ebu Nasr Serrac: II. 308.
Ebu Nuaym: III. 108.
Ebu Nuvas: I. 222.
Ebu Osman: III. 47, 107.
Ebu Osman el-Hiri: I. 393, 398; II. 158, 300.
Ebu Osman Nisaburi: I. 115; II. 60, 157, 207, 309, 364.
Ebu Reca el-Utaridi: II. 114.
Ebu Said: III. 100, 107, 300.
Ebu Said el-Harran: II. 106, 326, 365, 378.
Ebu Said el-Hudrî: I. 55, 109, 228; II. 190, 219, 272.
Ebu Said el-Şehham: II. 38.
Ebu Salih: II. 39, 158, 201.
Ebu Sehl es-Saluki: II. 38.
Ebu Selem: III. 39.
Ebu Servani: III. 12.
Ebu Süfyan: III. 424.
Ebu Sülebe el-Huşeni: III. 172.
Ebu Süleyman ed-Dârânî: I. 15, 398, 400; II. 13, 22, 38, 83, 112, 194, 363, 378; III. 20, 125.
Ebu Talib: I. 267, 355.
Ebu Talib Mekki: I. 115.
Ebu Turab en-Nehşebi: II. 196.
Ebu Ubeyd: II. 316.
Ebu Ubeyde: I. 155; III. 449.
Ebu Umran el-Cevni: III. 132.
Ebu Vail: I. 30, 255.
Ebu Ya'la: I. 78; II. 166.
Ebu Yakub en-Nehrecurî: II. 106, 325.
Ebu Yakub en-Nehricü: II. 365.
Ebu Yakub es-Sûsi: III. 14.
Ebu Yezid: III. 13, 107, 298.
Ebu Yezid el-Bestami: I. 128, 129, 362; II. 8, 74, 241, 272, 363, 364, 400; III. 384.
Ebu Zemzame: II. 248.
Ebu Zer (Hz.): I. 241, 242; II. 14, 157, 273, 303; III. 280, 378.

Ebu'd-Derda: II. 14, 184, 257, 334; III. 23, 138.
Ebu'l-Abbas b. Ata: II. 191.
Ebu'l-Abbas et-Tûsi: II. 191.
Ebu'l-Aliyye: I. 67, 269, 367.
Ebu'l-Amr b. el-Ala: I. 311.
Ebu'l-Beşer: I. 264.
Ebu'l-Hasan el-Eş'ari: I. 153; II. 167, 344.
Ebu'l-Hüseyn en-Nuri: III. 41.
Ebu'l-Kasım Cüneydi: III. 107, 108.
Ebu'l-Meali el-Cüveyni: II. 77.
Ebu'l-Muncab: III. 270.
Ebu's-Senail b. Ba'kek: I. 285.
Ebul Ahvas: III. 169.
Edeb mertebesi: II. 307, 308, 309, 315, 316, 317, 319, 320, 321.
Edeb-i gaybet: II. 26.
Edeb-i huzur: II. 26.
Edebi bilme: II. 321.
Edebin dereceleri: II. 319, 320.
Edebin tarifi: II. 313, 314, 315.
Ehayin: III. 456.
Ehl-i Beyt: III. 416, 472.
Ehl-i Fark: I. 199, 200.
Ehl-i Hadis: II. 78.
Ehl-i Kitab: I. 22.
Ehl-i Sünnet: I. 57, 84, 153, 213, 227, 318; II. 78, 176, 225, 376; III. 413, 446.
Ehl-i Tarik: I. 163.
Ehl-i Tevhid: I. 261.
El-Faruk: I. 213.
El-Hadi: III. 454.
El-Hakim: III. 413.
El-Hasen: III. 274.
El-Mü'min: III. 418.
Elbise: II. 21, 22.
Elin yaptıkları: I. 102.
Elin yaptıklarının hükümleri: I. 102.
Emir ve nehiy: II. 68; III. 409, 442.
Emr-i bi'l-Ma'ruf: II. 232.
Emsal: III. 65.
En'am Suresi: I. 21; III. 20, 22, 55, 98, 100, 106, 136, 138, 141, 147, 170, 189, 201, 230, 294, 295, 346, 350, 358.402 En-Nazzamiyye: II. 77.
Enbiya Suresi: III. 94, 229, 320.
Enes: III. 171.
Enes b. Malik: I. 31, 159, 160, 169, 170, 256, 257, 380, 387; II. 81, 104, 192, 202, 256, 379; III. 22, 61, 92.
Enfal Suresi: III. 294.
Ensar: I. 249; II. 114.
Es-Seyfu'l-Ahmer: III. 34.
Esmaü'l-Hüsna: I. 35, 350; II. 113, 114, 115; III. 309, 310, 402, 422.
Esved b. Seri: I. 153., 380.
Esved'ül Ans: III. 200.
Eş'arî: II. 157, 225, 335; III. 399.
Evailu'l-cem: II. 31, 32.
Evlenilecek kadına bakmak: I. 99.
Evzai: I. 395.
Eyyub (Hz.): I. 89; II. 144, 146, 310.
Eza: II. 265.
Ezeli mukarabe: II. 64.

F

Fadl el-Bacî: II. 364.
Fahr: I. 96.
Fahşa: I. 291.
Fail-i muhtar: I. 62, 85.
Fakr mertebesi: II. 339, 340, 341.
Fakrın dereceleri: II. 344.
Farak: II. 32, 33, 99, 126.
Fark: I. 198, 199, 200; III. 458.
Farz: I. 94.
Fasığın tevbesi: I. 284.
Fasıklar: II. 16, 17.
Fasıklık: I. 282.
Fatır Suresi: III. 11, 101, 140, 157, 219, 222, 230, 296.
Fâtiha Suresi: I. 19.
Fâtiha Suresinin şifa oluşu: I. 53, 55, 56, 57.
Fazlın önceliğini görme: III. 94, 95, 96, 97, 98.
Fecr Suresi: III. 89, 246.
Fehim: I. 47.
Fena: I. 110, 122, 126, 127, 128, 129, 132, 203, 204, 212, 218; II. 26, 27, 53, 203, 211, 264.
Fena denizinde kaybolma: I. 111.
Fena ilmi: III. 457.
Fena yolu: II. 203.
Fena yolunda helak olmak: I. 131, 133, 134, 135, 136.
Fenanın aslı: I. 130.
Fenanın dereceleri (mertebeleri): I. 123, 124, 125, 126, 136; III. 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335.
Fenanın sebepleri: I. 129, 130.
Fenanın tanımı: III. 323.

Fenanın tarifi: I. 122, 123, 127.
Ferahla birlikte korku: III. 100, 101.
Ferahla sürur arasındaki fark: III. 137.
Feraset mertebesi: II. 377, 378, 379, 382, 384, 385, 386.
Ferasetin çeşitleri: II. 378.
Ferasetin tarifi: II. 383, 384.
Ferra: II. 8; III. 138.
Fetih Suresi: III. 21, 434
Fethu'l-Kadir: I. 403.
Fıskın iki çeşidi: I. 282.
Fıtrat: III. 424.
Fiiller: I. 188.
Fiillerin güzel ve çirkin oluşları: I. 189.
Fil Suresi: III. 215.
Firar mertebesi: I. 365.
Firaset: I. 48, 108, 109, 110.
Firavun: I. 43, 160, 167, 261, 267, 319; II. 69, 122, 124, 176, 379; III. 170, 206.
Firavuniye: III. 17, 399, 413, 426.
Firdevs cenneti: I. 374.
Fiten: III. 109, 169, 170, 172, 173.
Fitne: II. 7, 38.
Fudayl b. Iyad: I. 76, 403; II. 81, 83, 157, 180, 191, 220, 272, 281.
Furkan Suresi: III. 25, 95, 181, 228, 244, 253.
Furuk: III. 295.
Fussilet Suresi: I. 21; III. 138, 284, 302, 311.
Fütüvvet: II. 281, 282.
Fütüvvet mertebesi: II. 281, 282, 283.
Fütüvvetin dereceleri: II. 283.

G

Gadab: I. 23, 53.
Gadab ehli: I. 76.
Gaflet: I. 96; II. 236, 338.
Gafletten tevbe: I. 217.
Gaî illetler: I. 196.
Garipler Allah'a sevimli gelir: III. 169, 170.
Gark mertebesi : III. 179.
Garkın dereceleri: III. 180, 181, 182, 183.
Gasıbın tevbesi: I. 306.
Gayb: II. 132, 309.
Gaybet ve dereceleri: III. 185, 186, 187, 188.
Gaye: II. 225, 226.
Gaylan b. Cerir: III. 100.
Gaylan b. Seleme es-Sakafi: I. 50; II. 21.
Gayret: III. 39.
Gayret ve fetret dönemi: III. 111, 112.
Gazaba uğrayanlar: I. 23
Gazali: I. 96, 407.
Gazap sarhoşluğu: III. 265.
Gece namazı: I. 142.
Gıybet: I. 234.
Gizli şirk: I. 227.
Göz zinası: I. 99.
Gurbet çeşitleri: III. 171, 172, 173, 174.
Günah: I. 146, 150, 167, 223, 224, 226, 227, 229, 237, 251, 289; II. 25, 67.
Günah işlemekten aciz olanın tevbesi: I. 227.
Günah kiri: II. 21.
Günah ve kader ilişkisi: I. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 177, 214.
Günah-ı kebair: I. 252, 254, 255, 256.
Günah-ı sagair: I. 257.
Günaha bakış açıları: I. 314.
Günahı küçümsemek: I. 214.
Günahı mütalaa etmek: I. 119.
Günahı unutmak: I. 163.
Günahla ayıplamak: I. 143.
Günahların iyi amelleri mahvetmesi: I. 196.
Günahta ısrar: I. 146, 147.
Günahtan ders çıkarmak: I. 143.
Günahtan dolayı özür dilemek: I. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160.
Günleri bilmek: I. 350.
Güzel ahlak: II. 257, 258.
Güzel ahlakın temelleri: II. 258, 259.
Güzel fiil: I. 189, 190.
Ğına-ı Âli mertebesi: II. 349, 350, 351.
Ğınanın dereceleri: II. 349, 350, 351.

H

Haber: II. 63.
Hacc: I. 142, 209, 212, 342; II. 55, 90, 109, 120, 232; III. 16, 23.
Hacc Suresi: III. 64, 100, 216, 263, 265, 282.
Haccac b. Eş-Şair: I. 304.
Haccac b. Yusuf es-Sakafi: II. 199.
Haddi aşanlar: I. 22.
Haddi aşmak: I. 298, 290.
Hades: III. 456, 460.
Hadid Suresi: III. 89, 187, 243, 293, 315, 402.
Hadis: III. 467.
Hak: III. 419.
Hak din: III. 428, 429.
Hak yol: II. 98.
Hakaik: III. 446.
Hakikatı müşahede: II. 30.
Hakim: I. 252; III. 22, 92.

Hakim b. Hazzam: I. 227.
Hakim b. Hızam: II. 198, 231.
Hakk: I. 57, 107, 119; II. 26, 135, 240.
Hakk'ı bilmek: I. 65.
Hakka işaret tefridi: III. 377.
Hakka Suresi: III. 46.
Hakke'l-yakîn: II. 328.
Hakkı görme: III. 223, 224.
Hakkı müşahede: II. 135.
Hakkın kendisiyle bilindiği deliller: III. 439.
Hakkın vücudu: III. 387.
Hâl: II. 90, 98, 214, 240, 241, 242.
Hâl nedir: III. 129.
Halîk: III. 469.
Halid b. Abdullah el-Kasri: I. 81; III. 24.
Halid b. Velid: I. 282; II. 318.
Halid b. Yezid: II. 323.
Halil: III. 27.
Halil İbn Ahmed: II. 174.
Hâllerde ihsan: II. 360.
Halvet: I. 78, 79.
Halvet erbabı: I. 80.
Haman: I. 160.
Hamd: I. 19, 31, 41, 66, 89.
Hamd ve şükür: II. 208, 209.
Hamdun el-Kassar: II. 297, 273.
Hamiyyet: II. 48.
Hamza (Hz.): I. 27.
Hannad b. Seleme: III. 92.
Hannad b. Seri: II. 14.
Haram: I. 94, 95.
Haramlar: I. 97, 99, 100, 101, 102, 103; II. 14, 15, 16, 22, 23, 26, 62, 67, 147, 231.
Hariciler: I. 68, 225, 284, 310; II. 98, 181.
Haris el-Muhasibi: II. 234; III. 15.
Haris el-Mütenebbi Dimeşki: III. 200
Harun (Hz.): I. 260, 283; II. 355, 395.
Harut ve Marut: I. 321.
Hasan b. Ali: II. 14, 230, 273, 373.
Hasan b. Sabit: I. 380, 382.
Hasan Basri: I. 24, 27, 67, 135, 142, 155, 252, 290, 344, 367, 378; II. 8, 14, 21, 23, 271, 308, 331, 336, 373, 387, 399.
Hasb: I. 74.
Hased: I. 96.
Hasenat: I. 224, 225.
Hasır eskitenler: I. 210.
Haşim b. Kasım: III. 132.
Haşmet hayâsı: II. 222.
Haşr Suresi: III. 188, 301, 402.
Haşyet: I. 114.
Hatem el-Asam: II. 200.
Hatemu'l-Esamm: I. 398.
Havass: I. 114, 208, 209, 210, 212; II. 18.
Havassın Allah'a sarılması: I. 362.
Havassın dinlemesi: I. 390.
Havassın hayâsı: II. 223.
Havassın şükrü: II. 208.
Havassın tevbesi: I. 215.
Havassın tevhidi: III. 446.
Havassın zühdü: II. 17, 18.
Havassu'l-havass: I. 114, 217, 372, 375, 376.
Havf: I. 113; II. 293.
Havf mertebesi: I. 396.
Havf ve Reca: I. 322, 343, 400.
Havva (Hz.): II. 293.
Hayâ: I. 114.
Hayâ mertebesi: II. 219, 220, 221, 223, 224.
Hayânın dereceleri: II. 223, 224, 225.
Hayânın on çeşidi: II. 221.
Hayânın tarifi: II. 220.
Hayat nedir: III. 227, 228.
Hayatı sevmemek: II. 48.
Hayatın mertebeleri: III. 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235.
Haysem b. Cemil: III. 169.
Hayseme: II. 190.
Haysemi: III. 95, 96.
Haz: II. 63.
Helaller: II. 14, 15, 16, 21, 23, 26, 62, 231.
Hendek Savaşı: I. 380.
Herakliyus: III. 81, 82, 424.
Herevî: I. 51, 121, 122, 123, 125, 126, 139, 140. 142, 145, 159; II. 36, 40, 45, 46, 53, 67, 92, 100. 125, 135, 249, 250, 251, 252, 253, 263, 264, 268, 269, 275, 276, 283, 287, 291, 292, 295, 303, 304, 306, 318, 319, 326, 328, 336, 337, 338, 376, 394, 395, 402; III. 223, 252, 268, 270, 276, 291, 314.
Heva: I. 106.
Hevn: II. 271.
Heybet: I. 114., 397.
Heyman bir mertebe değildir: III. 73.
Heymanın dereceleri: III. 74, 75.
Heysemi: 89, 148, 162, 226, 256, 271, 374, 387.
Hırsızın tevbesi: I. 286.
Hızır (a.s.): II. 310, 370, 371.

Hızlan: I. 146.
Hicr Suresi: III. 180, 263, 274, 353.
Hicret edenler: I. 184.
Hidayet: I. 20, 24, 34, 43, 46, 52, 63, 78, 84, 107, 108, 249, 250; III. 9.
Hidayete çağıranlar: I. 78.
Hidayetin mertebeleri: I. 43, 44, 45, 46.
Hikmet: I. 185; III. 414.
Hikmet mertebesi: II. 373, 374, 375, 376.
Hikmet ve güzel öğüt: I. 347, 348.
Hikmete çağıran: I. 110.
Hikmetin dereceleri: II. 374, 375, 376.
Hikmetin temelleri: II. 375.
Hilal b. Yesaf: III. 153.
Hilm: II. 259, 263, 357.
Himmet: III. 5, 6, 7, 29, 89.
Himmet mertebesi: III. 5.
Himmetin dereceleri: III. 6, 7.
Himmetle ünsiyet arasında bağlanma: III. 29.
Hind b. Ebi Hale: I. 392.
Hindistan: II. 248.
Hişam b. Hakim: II. 256.
Hişam b. Hasan: III. 174.
Horasan: I. 113; II. 153, 248, 302.
Hoşgörü: I. 263, 264.
Hristiyanlar: I. 22, 67, 360, 385; II. 319, 356; III. 315.
Hucurat Suresi: III. 85.
Hud (Hz.): I. 88; III. 397, 409, 417.
Hud kavmi: III. 417, 418.
Hud Suresi: III. 136, 139, 147, 169, 228, 294.
Hudeybiye: II. 394.
Hudus: II. 101.
Hulûliyye: III. 399.
Humeyd b. Abdurrahman: I. 255.
Humeyd b. Tavil: I. 256.
Hun: II. 271.
Huneyn: II. 394.
Hurumat: II. 67.
Husayn b. Münzir el-Huzai: I. 47.
Huşu: I. 403, 404, 405.
Huyey b. Abdullah: III. 175.
Huzeyfe (Hz.): I. 403.
Huzu: I. 113.
Hüccet: III. 422, 423, 426.
Hüküm: I. 184.
Hülagu: I. 67.
Hürmet: I. 114.
Hüseyin (Hz.): II. 157.
Hüseyin b. el-Fadl: I. 252, 256.
Hüsn: III. 440.
Hüzeyfe b. Useyd: II. 244.
Hüzün mertebesi: I. 392, 394.

I

Irak: II. 53, 153, 248, 302; III. 16.
Iyan: I. 125.
Iztırar nefesi: III. 249, 250.

İ

İ'lam: III. 405, 416.
İ'tidal: III. 385.
İ'tisam: I. 146.
İ'tisam mertebesi: I. 359.
İbadet: I. 20, 60, 68, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 121, 124, 142, 212., 218, 219, 226, 238, 294, 295, 296; II. 241.
İbadet ehli: I. 80.
İbadete niyet: I. 94.
İbadeti Allah'a hasretmek: I. 68, 69, 73, 74, 77, 104, 218, 219.
İbadetin en faziletli şekli: I. 77, 78, 79.
İbadetin esasları: I. 68.
İbadetin hakikatı: I. 86.
İbadetlerin amacı: I. 80, 81.
İbadetlerin hikmetleri: I. 85.
İbadetlerin karşılığı: I. 81, 82.
İbahiyye: III. 15.
İblis: II. 170, 171, 274, 293.
İblisin askerleri: I. 103.
İbn Abdu Berr: II. 268, 367.
İbn Abdullah İskenderi: III. 298.
İbn Arabi: III. 468.
İbn Ata: II. 105, 156, 272, 307, 324, 365; III. 14, 107.
İbn Cela: II. 12.
İbn Cerir: III. 92.
İbn Hafif: II. 12, 324.
İbn Hibban: III. 22.
İbn İshak: III. 96, 100.
İbn Kayyim: III. 19.
İbn Keysan: III. 407.
İbn Lehia: III. 175.
İbn Mace: I. 1, 3, 36, 38, 52, 78, 83, 96, 144, 145, 147, 159, 162, 170, 179, 180, 183., 202, 212, 228, 229, 230, 242; 258, 261, 262, 271, 294, 297, 343, 357, 374, 380, 396, 397; II. 44, 80, 85, 86, 87, 96, 102, 109, 158, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 201, 247, 271, 334, 384; III. 217, 219, 246.

İbn Mübarek: I. 395.
İbn Münzir: I, 97, 288.
İbn Nuceyd: II. 366, 378.
İbn Saib: III. 411.
İbn Said: I. 51.
İbn Seyyad: III. 200.
İbn Sina: III. 401, 415.
İbn Sirin: II. 21; III. 174.
İbn Şemin: II. 191.
İbn Teymiyye: I. 26, 4, 45, 55, 58, 71, 210, 234, 260, 305, 306, 315, 318, 336., 344, 349, 354, 398, 405; II. 12, 5, 61, 62, 78, 96, 108, 111, 113, 118, 139, 140, 144, 153, 156, 190, 217, 222, 243, 247, 261, 274, 284, 295, 306, 312, 313, 314, 319, 333, 334, 341, 342, 343, 355, 375, 377, 381, 382, 393; III. 5, 14, 20, 27, 53, 63, 79, 189, 212, 215, 231, 343, 349.
İbn Uyeyne: I. 151; II. 144, 191.
İbn Zeyd: II. 21.
İbni Ebi'd-Dünya: II. 190.
İbni Seb: I. 210.
İbni Vehb: II. 367.
İbnu'l-Bakıllani: II. 166, 167.
İbnu'l-Ensari: II. 196.
İbnu'l-Ferasi: II. 199.
İbrahim (Hz.): I. 33, 41, 43, 81, 85, 88, 89, 170, 319, 355, 367; II. 70, 104, 151, 172, 229, 251, 281, 335, 341; III. 24, 25, 26, 27, 55, 276, 288, 302, 341, 337, 355, 358, 393, 416, 432, 433, 434, 437, 463.
İbrahim b. Edhem: II. 2, 273.
İbrahim b. Muhammed: III. 107.
İbrahim b. Süfyan: I. 398.
İbrahim b. Şeyban: II. 272.
İbrahim el-Havvas: II. 60, 120, 142, 234.
İbrahim en-Nehai: II. 5, 21.
İbrahim milleti: III. 433.
İbret almak: I. 349.
İffet: II. 258.
İfham: I. 47, 48, 49.
İflas tevbesi: I. 228.
İftihar: III. 377.
İftihar nefesi: III. 249, 250.
İftikar nefesi: III. 249, 250.
İğasetü'l-Lehfan fi Talaku'l-Gadban: III. 265.
İğlak: I. 170.
İhbat: I. 113.
İhbat mertebesi: II. 5, 6.
İhbatın dereceleri: II. 6.
İhlas: I. 26, 76, 94, 196; II. 27, 30, 81, 82, 86, 87; III. 433.
İhlas mertebesi: II. 81, 82, 83.
İhlas Suresi: III. 23, 206.
İhlasın dereceleri: II. 83.
İhlasın tarifi: II. 83.
İhsan: I. 22, 35, 90; II. 186, 359, 361; III. 90.
İhsan derecesi: I. 90.
İhsan edenler: I. 80.
İhsan mertebesi: II. 359, 360, 361, 362.
İhsanın dereceleri: II. 359, 360.
İhtiyaç: II. 17, 101.
İkab: I. 82, 86, 93, 96.
İknar: III. 423.
İkrah: II. 92.
İkrar: III. 426.
İkrime: I. 266; II. 7, 337.
İlah: III. 24, 414.
İlahi aşk: II. 40.
İlahi ilham: I. 50.
İlahi irade: I. 81, 82, 131, 185, 199.
İlahi lütuf: I. 83.
İlhad: I. 37, 122; III. 470.
İlhadın çeşitleri: I. 37.
İlham: II. 384.
İlhamın belirtileri: I. 51.
İlhamın dereceleri: I. 49, 51.
İlhamın kısımları: I. 50.
İlim: II. 90, 91, 363, 364, 365; III. 404.
İlim mertebesi: II. 363, 364, 365.
İlimle cömertlik: II. 247.
İlimle marifet arasındaki fark: III. 294, 295, 296, 297, 298.
İlm-i celi: II. 368.
İlm-i ezeli: III. 426.
İlm-i hafi: II. 369.
İlme'l-yákîn: II. 326; III. 386.
İlmi ledünni: II. 370.
İlmin cem'i: III. 385.
İlmin dereceleri: II. 368, 369, 370.
İlmin tarifi: II. 368.
İlmin tümü Allah'a aittir: III. 419.
İltizam: I. 37.
İmam Askeri: III. 295.
İmam Ferre: III. 427.
İmam Mâlik: I. 53, 233, 288, 290, 301, 307, 360; II. 56, 76, 373.
İmam Şâfii: I. 86, 193, 290, 301; II. 14, 24, 78, 252, 367, 373, 381; III. 114, 264, 265.

İmamet ve liderlik: III. 433.
İman ehli: II. 227.
İman: II. 205; III. 9, 24, 27, 39, 61, 81, 84, 87, 169.
İmanın iki cüzü: II. 205.
İmare: III. 166, 241.
İmkân: II. 101.
İmran b. Husayn: I. 49; II. 192, 219.
İmru'l-Kays: II. 196.
İnabe: I. 342, 343; II. 104.
İnbisat: II. 293.
İncil: I. 18, 68; II. 56.
İnfak: I. 196; II. 119.
İnfirad nefesi: III. 252.
İnfisal: II. 30; III. 251, 287, 288, 289, 290, 291.
İnhila: III. 373.
İnhiraf edenler: I. 77.
İnkâr edenler: I. 92.
İnkâr küfrü: I. 268.
İnsan Suresi: III. 22, 88, 139, 260.
İnsanlar iki kısma ayrılır: III. 434.
İnşikak: III. 139.
İrade: I. 113; II. 74, 75, 299, 300, 301, 303.
İrade mertebesi: II. 299, 300, 301.
İradenin dereceleri: II. 304, 305.
İrtidat: I. 160, 224.
İsa (Hz.): I. 44, 88, 135; II. 151, 220, 251, 309, 310, 356, 371; III. 27, 154, 174, 175, 399, 465.
İsar mertebesi: II. 245, 246, 247, 249, 250, 253.
İsbat: III. 435.
İshak (Hz.): I. 89.
İshak b. Halef: II. 22.
İskat: III. 457, 464.
İslâm: III. 58.
İslâm akidesi: I. 115.
İslâm fıtratı: III. 433.
İsm: II. 256.
İsmail (Hz.): I. 52; II. 151.
İsmail b. Necid: III. 107.
İsmet: II. 6, 211.
İsra gecesi: III. 159.
İsra Suresi: III. 21, 27, 39, 41, 113, 118, 212, 287, 317.
İsrailiyat: I. 95.
İsrailoğulları: I. 260, 344; II. 312; III. 63.
İstiâne: I. 13, 69, 70, 73, 74.
İstiâne ve ibadet: I. 69.
İstiânenin esasları: I. 69.
İstiâze: I. 206.
İstidlal: I. 58.
İstiğfar: I. 18, 142, 180, 245, 246, 305; II. 55; III. 17, 389.
İstiğfarın iki cüzü: I. 245.
İstiğrab ve dereceleri: III. 174, 175, 176, 177, 178.
İstiğrak: I. 210, 211, 215.
İstihare: I. 72.
İstikamet mertebesi: II. 95, 96 97, 101.
İstikametin dereceleri: II. 97, 98, 99.
İstikametin tarifi: II. 97.
İstilam: I. 127.
İstiva: III. 416.
İşaret: III. 387.
İşareti tesbit: I. 109.
İşfak mertebesi: I. 400.
İştiyak: II. 48.
İştiyak nedir: III. 48, 49.
İtaat: II. 147, 148.
İtibar: III. 311.
İtiyat: II. 90.
İtmi'nan: I. 114; II. 401, 402, 403.
İtmi'nan mertebesi: II. 401, 402, 403, 405, 406, 407.
İtmi'nanın dereceleri: II. 403, 404, 405.
İttihadiyye: I. 122, 123; III. 415.
İttisal: II. 30; III. 251, 387.
İttisalin dereceleri: III. 281, 282, 283, 284, 285.
İyas b. Muaviye: II. 381.
İyaz b. Hammar: II. 271.
İzhar: III. 426.
İzzet: I. 41; III. 224, 225, 419.
K
Ka'b b. Züheyr: I. 310, 380; II. 305.
Ka'bu'l-Ahbar: II. 406.
Kabe: I. 102, 189, 290; II. 225, 314, 334.
Kabil: III. 41.
Kabisa (Hz.): II. 119.
Kabz: III. 253, 254.
Kabzın çeşitleri: III. 255.
Kadem: II. 230.
Kademu's-sıdk: II. 230.
Kader: I. 74, 132, 133, 149, 153, 156, 162, 167, 196, 321, 322; II. 40, 111, 166, 168, 169, 180; III. 458.

Kader gemisine binmek: I. 161, 162.
Kader ve kazaya rıza: I. 96; II. 157, 162, 165, 166, 178, 179, 180.
Kaderde fena: I. 162, 163.
Kadere ve hikmetlere iman: III. 408.
Kaderi inkâr edenler: I. 82.
Kaderin kader ile giderilmesi: I. 162.
Kaderiyye: I. 59, 61, 73, 82, 83, 84, 185, 203, 284, 318, 325; II. 108, 176, 376; III. 303, 399, 414.
Kadim ile hadis arasındaki tefrika: III. 382.
Kadim olanı muhdesden ayırmak: III. 398, 400.
Kadir gecesi: I. 360; II. 44.
Kaf Suresi: III. 101, 216, 228, 254.
Kâfirun Suresi: III. 402.
Kahhar: III. 470.
Kalb gözü: I. 105.
Kalbe rabıta vermek nedir?: III. 61.
Kalbi ifsad eden şeyler: I. 354, 355, 356, 357.
Kalbin ameli: I. 88.
Kalbin görevleri: I. 94.
Kalbin ifsadı: I. 97.
Kalbin kararması: II. 24, 25.
Kalbin sözü: I. 88.
Kalbin uyuması: I. 115.
Kalbleri mühürlenenler: I. 47.
Kalblerin hastalığı: I. 53.
Kalblerin örtülmesi: I. 109.
Kasas Suresi: III. 99, 100, 117, 133, 135, 140, 293, 320, 355.
Kasd mertebesi: I. 110.
Kasd mertebesinin dereceleri: I. 110.
Kasdolunanın cem'i: III. 458.
Kasım b. Cemil: III. 175.
Kast tefridi: III. 377.
Katade: I. 155, 228, 237, 266, 290, 360, 366; II. 8, 21, 114, 255, 377, 395.
Kays b. Said b. Ubade: II. 246.
Kaza: II. 165, 166, 167, 180; III. 458.
Kaza ve kadere rıza: I. 96, 207, 208, 372.
Kazf: I. 285.
Kebair: I. 252, 254, 255, 256, 259, 260.
Kebire: I. 182.
Kehf Suresi: I. 22; III. 61, 219, 242, 287, 289.
Kelamcılar: III. 390, 391, 439.
Kelbi: I. 27, 247, 252, 253; II. 5, 387, 395; III. 26, 256, 259.
Kemal: I. 35, 201, 218.
Kenud: I. 155.
Kesai: I. 25, 26.
Kesret: I. 130.
Keşif şimşeği: II. 31.
Kevnî hakikat: I. 132.
Kevnî hüküm: I. 140, 153, 372.
Kevnî kelam: I. 65.
Kınanmış özür dileme: I. 152.
Kıptiler: I. 260.
Kısa emel: I. 351.
Kıskançlığın dereceleri: III. 44, 45, 46.
Kıskançlık iki çeşittir: III. 40, 41, 42.
Kıst: III. 414.
Kıyame: III. 87.
Kıyamet: I. 18; II. 159, 257, 313.
Kıyamet günü: I. 176, 229, 230, 256, 261, 335.
Kıyas: II. 63.
Kibir: I. 54, 55, 96, 142; II. 257, 262, 271, 274, 275.
Kibriya: III. 419.
Kiramen Katibin: I. 143.
Kitabu'z-Zühd: III. 144, 230.
Koklama duyusu: I. 101.
Koklamanın hükümleri: I. 101.
Korku nefesi: III. 249.
Korku ve ümit: II. 4, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 59, 155, 319.
Kötülüklerin iyiliklerle değiştirileceği: I. 242.
Kubaysa b. Muharik el-Hilali: II. 199.
Kubh: III. 440, 441.
Kufe: II. 55.
Kul: III. 469.
Kul hakları: I. 303, 304, 305, 306.
Kul sevgisi ve mükafatın eşitliği: III. 237, 238.
Kulluğun esası: I. 81.
Kulluğun gayesi: I. 86.
Kulluğun hükümleri: I. 94.
Kulluğun iki nev'i: I. 91.
Kulluğun makamı: III. 393.
Kulluğun mertebeleri: I. 89, 92, 93, 94, 104.
Kulluğun sırrı: I. 85.
Kulluğun taksimi: I. 94.
Kulluk: II. 92, 93, 108, 178, 212; III. 432.
Kulluk hayâsı: II. 222.
Kullukta samimiyet: I. 94.
Kulun Allah'ı, Allah'ın kulunu sevmesiyle ilgili mezhep görüşleri: III. 118.

Kulun dört oluşu vardır: III. 123, 124.
Kulun faniliği: III. 322, 323.
Kur'an: I. 16, 17, 18, 68, 407, 418, 419, 420, 421, 425, 437, 439, 441, 450, 466; III. 49, 69, 74, 98, 104, 113, 135, 137, 138, 204, 210, 280, 287, 294, 315, 357, 424.
Kur'an haktır: III. 407.
Kur'an tevhidi: III. 438.
Kur'an ve akıl: I. 194, 195.
Kur'an'da azap: I. 188.
Kur'an'da kulluk: I. 91.
Kur'an'da sabır: II. 138.
Kur'an'da tevbe: I. 244.
Kur'an'da zikr: II. 332, 333.
Kur'an'ı düşünmek: I. 352, 353.
Kur'an'ın hidayeti: I. 16.
Kur'an'ın mesajı: I. 190, 191.
Kur'an'ın misalleri: I. 195.
Kurb: II. 313.
Kurbet: II. 15.
Kureyş: I. 189, 190.
Kureyş kafirleri: I. 33, 190.
Kuşeyrî: II. 153; III. 48, 49, 107.
Kuşeyrî Risalesi: III. 70.
Kuşluk namazı: II. 335.
Küçük Ayı Yıldızı: III. 33.
Küçük günahlar: I. 257, 258, 259, 260.
Küçük şirk: I. 268, 270, 271.
Küfr-i ekber: I. 266.
Küfrü dinlemek: I. 99.
Küfrün iki cüz'ü: I. 265.
Küfür: I. 96, 265.
Küfür şehveti: I. 97.
L
Lahn: II. 377.
Lahz: III. 92, 93.
Lahzın dereceleri: III. 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108.
Lahzın tarifi: III. 93, 94.
Lânet: II. 25.
Lat: I. 37.
Ledünni ilim: III. 385, 392.
Lemem: I. 252, 253, 254.
Levh-i Mahfuz: II. 128, 220.
Leyl Suresi: III. 22, 88, 106.
Leyla: III. 53.
Leys: II. 67.
Lisan-ı sıdk: II. 229, 230.
Livata: I. 315.
Lokman (Hz.): II. 188, 267.
Lokman Suresi: III. 23, 230.
Lut kavmi: II. 172, 176; III. 444.
Lüzum: I. 37.
M
Ma'kad-ı sıdk: II. 230.
Mağfiret: I. 167, 209, 245, 246, 248.
Mahcubin: I. 208, 213.
Mahluk: III. 469.
Mahlukatın yaradılış gayesi: I. 86, 174.
Mahşer: I. 368.
Maide Suresi: I. 2; III. 10, 21, 141, 153, 172, 293, 294, 344.
Maiz-i Eslemî: III. 405.
Makalât: I. 153; III. 399.
Maksud: III. 377.
Maksudu gözlemek: II. 60.
Mâlik: III. 170, 405.
Mâlik b. Miğvel: I. 256.
Mâlik b. Nadle: II. 200.
Mâlik el-Eşcai: II. 198.
Mansur: II. 190; III. 153.
Marifet: I. 108; II. 27, 36,91, 369.
Marifet keşfi: II. 369.
Marifet lafzı: III. 293, 294.
Marifetin dereceleri: III. 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318.
Marifetin marufta fenası: I. 124.
Marifetullah: I. 28, 114, 390; II. 315.
Masiva: I. 127.
Masivadan tevbe: I. 217.
Masivanın müşahedesinden fani olmak: I. 127.
Masivanın varlığından fani olmak: I. 127.
Masivayı terketmek: I. 363, 365.
Masiyet: I. 96, 335; II. 147.
Masiyetin iki cüzü: I. 96.
Masumiyet: I. 240.
Matlub: III. 377.
Mecnun: III. 53.
Mecusiler: I. 59, 83.
Medh: I. 35.
Medine: I. 184, 230, 282, 308, 381; II. 53, 109, 114, 225, 229, 248, 339; III. 175, 411.
Mekarim-i ahlak: II. 266, 281.
Mekke: I. 57, 199, 308, 380; II. 53, 109, 112, 192, 229, 248, 320, 334, 339; III. 16.
Mekruh: I. 94, 98.

Melamiler: II. 360; III. 154, 155, 156.
Melanim: III. 172, 173.
Melek-i Âla: I. 120.
Melekler: I. 44, 49, 50, 353; II. 71, 172.
Meleklere iman: I. 65, 86, 87.
Menakıb: III. 80, 166.
Menakıbu'l-Ensar: I. 309.
Menat: I. 37.
Merhamet: I. 333.
Mertebelerin bidayeti: III. 388.
Merve: I. 102, 295; II. 334.
Meryem (Hz.): II. 29; III. 174.
Meryem Suresi: III. 188.
Mesacid: III. 27.
Mescid-i Aksâ: III. 27.
Mescid-i Haram: I. 210; III. 26, 78.
Mesih: II. 44.
Mesruk: I. 253, 290.
Meşar-ı haram: I. 142.
Meşiet: I. 203.
Mevakıf: III. 466.
Mevazi: III. 456.
Mevcud: III. 368.
Mısır Azizi: III. 159.
Mısır: I. 319; II. 248, 382.
Mışrak: III.
Miftahu Darissa'de: III. 442.
Mikâil (Hz.): I. 281.
Mikdad b. Amr: II. 14.
Mina: II. 16.
Mirac: I. 44, 129.
Mizan: I. 82, 24.
Mu'tezile: I. 43, 82, 187, 188, 204, 213, 223, 226, 284, 310, 318; II. 78; III. 390, 414, 416, 426.
Mu'ti: I. 37.
Muabbed: I. 68, 92.
Muattıla: I. 34, 43, 134; II. 77; III. 17, 19, 21, 416.
Muaviye: I. 304; II. 198, 214.
Muayene ve çeşitleri: III. 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223.
Muaz b. Cebel: I. 71, 112, 223; II. 70, 206, 237, 273, 279; III. 171, 208, 397.
Mucid: III. 368.
Mucize: III. 418, 422.
Mufassal: I. 68.
Muhabbet: I. 203, 204, 263; II. 36, 146, 243; III. 377.
Muhabbet makamı: I. 114.
Muhabbet mertebesi: III. 9.
Muhabbet nefesi: III. 249.
Muhabbet, fenanın başlangıcı: III. 30, 31, 32.
Muhabbeti icab ettiren sebepler nelerdir: III. 17.
Muhabbetin bedelleri: III. 10, 11.
Muhabbetin dereceleri: III. 32, 33, 34, 35.
Muhabbetin: III. 25, 26, 27, 28, 29.
Muhabbetin tarifi: III. 11, 12, 13, 14, 15, 16.
Muhacirler: I. 249.
Muhaddesun: I. 44.
Muhakkik: II. 21.
Muhammed b. Abdullah el-Fergani: II. 342.
Muhammed b. Abdulvahhab: III. 26, 96, 100.
Muhammed b. Ali el-Kassab: III. 156.
Muhammed b. Cafer: III. 412.
Muhammed b. el-Hanefiyye: I. 378.
Muhammed b. Eslem: III. 169.
Muhammed b. Fazl: III. 14.
Muhammed b. İshak: II. 233.
Muhammed b. Ka'b el-Kurazi: I. 247.
Muhammed b. Muhalled: II. 300.
Muhammed b. Müslim: III. 175.
Muhammed b. Vasi: II. 273.
Muhammed b. Zekeriyya er-Razi: III. 243.
Muhammed Suresi: III. 64, 294.
Muhasebe: I. 113, 119, 138.
Muhasebe mertebesinin temelleri: I. 139, 141, 142.
Mukaddime: III. 87, 158, 166.
Mukarebe: II. 96.
Mukarebun: II. 214, 215.
Mukarreb: I. 93.
Mukarrebun: I, 14, 409.
Mukatil: I. 103, 290, 350, 360; II. 8, 52, 67, 210, 377.
Mukayese: I. 139.
Murad mertebesi: II. 353, 354, 355, 357.
Muradın dereceleri: II. 354, 355.
Murakabe: I. 114, 216; II. 59, 60, 62, 64, 78.
Murakabe mertebesi: II. 59, 60, 61.
Murakabenin dereceleri: II. 60.
Murazi: II. 21.
Musa (Hz.): I. 34, 36, 43, 44, 48, 49, 81, 111, 129, 170, 260 283, 319, 340, 345, 350, 366, 375; II. 69, 117, 127, 139, 151, 172, 181, 187, 189, 194, 208, 222, 251, 291, 312, 328, 354, 355, 356, 368, 370, 371, 379, 395, 406; III. 25, 49, 53.

59, 73, 77, 91, 101, 113, 131, 132, 155, 170, 199, 201, 206, 255, 256, 263, 264, 266, 308, 317, 371, 372, 428, 430, 432.
Musa b. İmran: III. 50, 59.
Musa b. İsmail: II. 144.
Musa'ya verilen levhalar: I. 43.
Mustalikoğulları gazvesi: I. 282.
Mutaffifin Suresi: III. 43, 142, 193, 197, 248.
Mutarrif b. Abdullah: III. 86, 96, 100.
Mutarrif b. Abdullah eş-Şihhir: II. 192.
Mutlak ihsan: I. 23.
Mutlak nimet: I. 22.
Mutlak ve mukayyed ferah: III. 136, 137.
Mutlak vücud: III. 468.
Muttalib b. Hantab: III. 169.
Muttasıl: III. 376.
Muvahha: III. 468.
Muvatta: I. 31, 360.
Muvazene: I. 224, 225.
Mü'min: III. 20.
Mü'min cinler: I. 375.
Mü'min Suresi: III. 46.
Mü'minin firaseti: I. 109.
Mü'minun Suresi: III. 64, 222, 239, 244.
Mübah: I. 94, 97, 98.
Mübahlar: II. 25, 26, 107, 181.
Mübaşerat: I. 52.
Mücahid: I. 24, 27, 37, 109, 155, 252, 350, 360; II. 5, 8, 21, 96, 114, 210, 259, 316, 336, 373, 377, 387, 395; III. 403.
Mu'cem-i Kebir: I. 256, 378.
Müferridun: II. 334.
Mükaşefe: II. 324.
Mükaşefenin dereceleri: III. 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202.
Mükaşefenin tarifi: III. 195, 196.
Mümtehine Suresi: III. 294.
Münafığın tevbesi: I. 285.
Münafıklar: II. 25, 228.
Münafıkların özellikleri: I. 276 277, 278, 279.
Münafıklık: I. 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279.
Münasefe: III. 43.
Münker: I. 291.
Müntakim: I. 37.
Mürcie: III. 446.
Mürid: II. 26, 354.
Mürüvvet: II. 281, 289, 290.
Mürüvvet mertebesi: II. 289, 290.
Mürüvvetin dereceleri: II. 289, 290.
Müslim: I. 31, 36, 38, 41, 44, 48, 51, 52, 55, 78, 82, 83, 90, 96, 100, 101, 112, 114, 144, 145, 148, 159, 169, 170, 174, 184, 202, 205, 206, 212, 220, 23, 239, 240, 241, 248, 251, 254, 255, 257, 262, 265, 272, 293, 294, 296, 297, 299, 309, 316, 343, 360, 364, 367, 380, 383, 397, 403; II. 35, 39, 43, 44, 59, 61, 96, 103, 104, 118, 119, 197, 198, 199, 206, 219, 230, 231, 243, 244, 247, 248, 256, 257, 271, 272, 303, 317, 318, 334, 335, 336, 350, 377: III. 23, 27, 39, 61, 81, 84, 86, 87, 92, 96, 102, 133, 148, 217, 218, 219, 236, 238, 246, 345, 351.
Müsned: I. 24, 30, 39, 47, 52, 71, 78, 82, 83, 90, 96, 100, 144, 145, 147, 148, 153, 159, 162, 182, 183, 205, 212, 216, 220, 223, 225, 226, 228, 229, 230, 233, 240, 241, 248, 249, 251, 255, 257, 261, 263, 266, 271, 272, 297, 309, 337, 342, 343, 352, 360, 364, 374, 392, 396, 397, 403, 406 ; II. 39, 43, 44, 45, 52, 61, 119, 179, 190, 199, 206, 248, 262, 305, 317, 334, 335, 401; III. 27, 45, 47, 50, 65, 81, 87, 90, 95, 96, 102, 111, 151, 161, 166, 169, 171, 174, 175, 217, 235, 241, 266, 342.
Müsned,Müstedrek: III. 22.
Müstehab: I. 94.
Müşahede: I. 51; II. 215, 216, 217.
Müşahedenin dereceleri: III. 207, 208, 209, 210, 211, 212.
Müşahedenin tarifi: III. 203, 204, 205, 206.
Müşrikler: I. 67, 68; III. 20.
Müzdelife: I. 295, 302; II. 16; III. 10.
Müzik dinlemek: I. 99, 377, 381, 382, 383.

N

Na'man: III. 10.
Na't: III. 469.
Nafaka: I. 102.
Nafi: III. 170.
Nahl Suresi: III. 64, 81, 99, 130, 193, 227, 228, 254.
Naim cenneti: I. 20; II. 70.
Nakil: II. 63.
Namaz: I. 96, 218, 219, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 408, 409; II. 70, 84, 85, 92, 305, 313, 318, 333.
Namaz vakitleri: I. 298, 299.
Namazda bizden istenenler: III. 445.
Namazda huşu: I. 407, 408, 409.
Namazda vesvese: I. 96.

Namazda zinetlenmek: II. 313.
Namazı kasden terk: I. 300, 302.
Namazı kısa tutmak: II. 318.
Namazın kazası: I. 294, 295.
Nâsıruddin Tûsi: III. 401, 415.
Nasibiler: II. 181.
Nasihat: I. 347.
Nasrabazi: III. 14, 49, 125.
Nasuh tevbesi: I. 247.
Nazar: I. 56.
Nazarî hikmet: II. 374.
Nâziat Suresi: III. 240.
Necat: III. 454.
Necm Suresi: III. 5, 195, 198, 276, 279, 280, 281.
Nefisten kopma: II. 31.
Nefiy: III. 435.
Nefs: I. 77; II. 68, 85, 159, 261, 319; III. 100.
Nefs-ı emmare: I. 178.
Nefs-i levvame: II. 7, 8.
Nefse tapınma: II. 75, 76.
Nefsin arınması: II. 261.
Nefsin dereceleri: III. 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167.
Neml Suresi: I. 21; III. 244, 293.
Nemrut b. Kenan; I. 160.
Neseî: I. 287, 294, 297; II. 199; III. 47, 175, 241.
Nevevi: I. 220; II. 364.
Nevruz: III. 108.
Nezaket: II. 263.
Nifak: I. 96.
Nifak ehli: II. 227.
Nifak küfrü: I. 267.
Nihayet: III. 365.
Nimet: I. 22, 23; II. 205, 208, 209, 210.
Nimeti açıklamak: II. 208, 210.
Nimeti gizlemek: II. 208, 210.
Nimeti tanımak: II. 210.
Nimetin bilinmesi: I. 119.
Nimetin fitneden ayırd edilmesi: I. 139, 140.
Nimetlenmişler: I. 23.
Nimetten duyulan ferahlık: III. 99.
Nisa Suresi: I. 22; III. 23, 84, 95, 101, 263, 264, 282, 308, 317.
Nisyan: II. 338.
Niyetin sıdkı: II. 235.
Niyetle ihsan: II. 359.
Nu'man b. Beşir: II. 16.
Nuh (Hz.): I. 44, 88, 161, 245, 319; II. 151, 205, 251, 354, 355; III. 428, 432, 468.
Nuh kavmi: I. 161, 245.
Nuh Suresi: III. 215, 320.
Nur: III. 84, 89, 99, 126, 141, 151, 202, 224.
Nutfe: II. 244.
Nübüvvet: I. 64.
Nübüvvet nuru: I. 52.
Nüvas b. Sem'an: I. 49; II. 256; III. 65.

O

Orta yol: II. 98.
Oruç: I. 226, 296, 300, 342; II. 90, 238.
Osman b. Abdullah: III. 169, 175.
Osman b. Affan (Hz. Osman): I. 27; II. 14, 95, 379.
Osman b. Ma'zun: I. 27, 80, 135.

Ö

Öfke: I. 95, 170.
Öfkeliyken söylenenler: I. 170.
Öfkeyi yenebilmek: I. 95.
Öğüt: I. 347, 348, 349.
Ölülerden medet ummak: I. 272.
Ömer (Hz.): I. 44, 45, 46, 48, 50, 67, 138, 142, 196, 247, 258, 281, 296, 316, 385, 389, 401, 403; II. 95, 104, 139, 188, 237, 250, 267, 273, 379, 394; III. 41, 62, 86, 96, 111, 189, 170, 201, 378, 391, 392, 405, 449.
Ömer b. Abdulaziz: II. 188, 191, 273, 274.
Örf: II. 256.
Örtünme: II. 313.
Övgü: II. 7, 43.
Özür dileme: I. 149, 152.

P

Perdelenmişler: I. 208.
Perdeler on çeşittir: III. 197.
Perdenin unsurları: III. 197, 198.
Peygamber: III. 81, 86, 201, 349.
Peygamberin Cebrail'i görmesi: III. 279, 280, 281.
Peygamberin papuçlarıyla namaz kılması: III. 372.
Peygamberlerin davet ettikleri tevhid: III. 402.
Peygamberlerin ortak mesajı: I. 88, 89.
Peygamberlerin tevhidi ve adaleti: III. 408.
Peygamberlik: II. 227.
Pişmanlık: I. 229.
Putlar: I. 27.

R

Ra'd Suresi: III. 133, 137, 243, 293.
Rab: I. 19; III. 469.
Rabi b. Enes: II. 186.
Rabi b. Huseyn: I. 367.
Rabiatü'l-Adeviyye: II. 189.
Rafıziler: I. 67, 68, 284; II. 78, 181.
Rağbet: I. 114; II. 51, 54.
Rağbet mertebesi: II. 51, 52, 53.
Rağbet ve reca: II. 51.
Rağbetin dereceleri: II. 51, 52, 53.
Rahbet: I. 114, 397.
Rahman Suresi: III. 260, 320.
Rahmet: I. 40.
Ramazan orucu: I. 296, 300, 301.
Ravdatu'l-Muhibbin: III. 19.
Reca: I. 113; II. 35, 36, 40, 41, 42, 45, 47.
Reca b. Hayve: II. 273.
Reca mertebesi: II. 35, 36, 37, 293, 319.
Recanın dereceleri: II. 47, 48, 49.
Recm: I. 265.
Redal: III. 39.
Resul: I. 88, 89.
Resuller: I. 88, 89, 90.
Resulullah: III. 22, 39, 41, 47, 62, 81, 82, 95, 96, 105, 111, 145, 148, 150, 159, 171, 172, 174, 175, 198, 236, 260, 265, 266, 279, 280, 281, 303, 337, 382, 416, 428, 432, 437, 463.
Resulullah: III. 26, 27, 113, 239.
Resulullah'ın murad ettiğini murad etmek: III. 400.
Reşid: III. 434
Reşid Rıza: I. 229.
Rıdvan biatı: III. 11.
Rıza: I. 95, 13, 203; II. 27, 30 72, 111, 112, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 179, 205, 243.
Rıza mertebesi: II. 153, 154, 155, 201, 202, 203, 205.
Rızanın aslı: II. 201.
Rızanın dereceleri: II. 160.
Rızanın kısımları: II. 158.
Rızanın şartları: II. 161.
Rızk: I. 73.
Riayet mertebesi: II. 55.
Riayetin dereceleri: II. 56.
Risalet: I. 66, 176.
Riya: I. 54, 55, 96; II. 75, 83, 239.
Riyazet ehli: II. 47, 48.
Riyazet mertebesi: I. 370.
Riyazetle cömertlik: II. 246.
Rububiyyet: I. 35, 40, 61, 91, 126, 130, 138, 168; II. 118.
Rububiyyet ve uluhiyyet tevhidinin cem'i: III. 460.
Rum Suresi: III. 64, 189, 230, 240, 293.
Rücu: I. 340.
Rüsum: III. 456.
Rüveym: II. 13, 207, 340.
Rüyâ: I. 52.
Rüyâ-i sâdıka: I. 52.

S

Sa'd: III. 39, 43.
Sa'd b. Ali ez-Zencani: II. 77.
Sa'd b. Ali ez-Zincani: I. 188.
Sa'd b. Ebi Vakkas: II. 81, 179, 192; III. 378.
Sa'd b. İbrahim: I. 288.
Saadet: I. 23, 24.
Sabır: I. 94, 112, 114; II. 137, 138, 141, 142, 205, 264.
Sabır mertebesi: II. 137, 138, 139, 152.
Sâbikun: II. 214, 215.
Sabit: III. 92.
Sabit el-Benani: III. 132.
Sabredenlerin dereceleri: II. 142.
Sabrın çeşitleri: II. 141.
Sabrın dereceleri: II. 147, 148, 149.
Sabrın tarifi: II. 140.
Sâd Suresi: III. 83, 84.
Sadık insanlar: II. 228.
Saf Suresi: III. 23, 81.
Safa: I. 102, 295; II. 334; III. 125.
Safanın dereceleri : III. 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134.
Sâffât Suresi: III. 27, 28, 94, 179, 260, 302.
Sagair: I. 275, 258, 259, 260.
Sahih: III. 389, 449.
Sahih-i Buhari: I. 36, 39; III. 22, 39, 418.
Sahih-i İbn Hibban: I. 22, 220.
Sahih-i Müslim: III. 418.
Sahle: III. 364.
Sahv mertebesi: III. 273.
Sahvin diğer mertebelerle ilişkisi: III. 274, 275, 276, 277.
Saibe: II. 71.
Said b. Cübeyr: I. 30, 255; II. 7, 21, 387.
Said b. el-Hudri: II. 197.
Said b. İbrahim: I. 255.

Said b. Müseyyeb: I. 242, 247, 252.
Said b. Zeyd: II. 188.
Salih: III. 132.
Salih (Hz.): I. 88; III. 397.
Salih amel: I. 75, 76, 83.
Sâlik: I. 111.
Sâliklerin Allah'a yolculuklarının sonu: III. 388.
Sâliklerin makamları: I. 111, 112, 113, 114, 115.
Salt b. Ta'rif el-Mi'veli: III. 100, 287.
Samediyyet: I. 35.
Sapıklar: I. 23, 55.
Sapıtma: I. 180.
Sariye (Hz.): III. 201.
Savm: III. 81.
Sebe halkı: II. 139.
Sebe Suresi: III. 45, 163, 273.
Sebepleri terketmek: III. 430.
Sebeplerin inkârı: III. 454.
Sebeplerin iskatı: III. 447.
Secde: I. 92, 211, 212.
Secde Suresi: III. 243, 262, 355, 402.
Seferu'l-hicreteyn: I. 374; II. 48.
Sefiyye: I. 368.
Sefr: III. 378.
Seha: II. 245.
Sehl b. Abdullah: I. 57, 115, 360, 403; II. 23, 83, 105, 106, 124, 189, 234, 308, 324, 341, 363, 400; III. 13, 107.
Sehl b. el-Hanzaliyye: II. 199.
Sehl b. Sa'd: II. 314.
Sehv: III. 47.
Sehv secdesi: I. 408, 409.
Sekinet: II. 393.
Sekinet âyetleri: II. 393, 394.
Sekinet mertebesi: II. 393, 394, 395, 399, 400.
Sekinetin dereceleri: II. 398, 399, 400.
Sekinetin tarifi: II. 394.
Sekr: I. 127.
Selam: I. 97, 254.
Selef: III. 26, 100.
Selmân-ı Fârisî: II. 14, 314.
Sema: I. 383.
Semi ve basir: I. 37.
Semmun: II. 45, 264.
Semud kavmi: I. 46, 319; II. 172, 176.
Semure b. Cündüb: II. 119, 199.
Sena: I. 31
Seriyy (Hz.): III. 39.
Seriyy es-Sakafi: II. 220; III. 107.
Seriyye: III. 48, 116.
Sevab: I. 82, 86, 93, 96; II. 61, 68, 71, 73; III. 409.
Sevab ehli: I. 90.
Sevad b. Karib: II. 379.
Sevaiku'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve Muattıla: III. 307, 308.
Sevban (Hz.): II. 96, 119.
Seyr-i süluk: II. 8, 9, 31, 32, 87; III. 236, 237.
Seyyar: III. 132.
Seyyiat: I. 224, 225.
Sıddık: I. 44.
Sıdk: I. 94; II. 86, 227, 230, 234.
Sıdk makamı: I. 114.
Sıdk mertebesi: II. 227, 228, 229.
Sıdkın dereceleri: II. 235, 236, 237.
Sıdkın hakikatı: II. 231, 232.
Sıdkın tarifi: II. 235.
Sıffin Savaşı: I. 388.
Sıhah: III. 367.
Sıla-i Rahim: I. 102.
Sır ehli: III. 147.
Sır ehlinin mertebeleri: III. 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159.
Sır ehlinin sıfatları: III. 148, 149, 150, 151.
Sırat: I. 21, 49.
Sırat-ı müstakim: I. 20, 21, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 34, 50, 57, 58, 65, 93; III. 418, 452, 461.
Sibeveyh: I. 70.
Sidretü'l-Münteha: II. 313; III. 280.
Siva: III. 456.
Siyam: III. 81.
Suçluluk: II. 221.
Suddi: I. 257, 360; II. 21; III. 26.
Sufi: III. 48, 70, 75, 88, 89, 101, 114, 115, 131, 16, 201, 295, 296.
Sufiler dört kısımdır: III. 115, 116.
Süfyan b. Abdullah: II. 96.
Süfyan b. Uyeyne: I. 315.
Süfyan-ı Sevri: I. 256, 363; II. 12, 23, 184, 185, 189, 190, 273; III. 153.
Süheyl b. Ebi Salih: I. 360.
Sükr ile fena arasındaki ilişki: III. 267.
Sükrün alametleri: III. 268, 269, 270.
Sükrün çirkin çeşitleri: III. 271.
Sükrün haram kılınışının sebebi: III. 264, 265, 266, 267.

Sükrün tarifi ve âyetlerde sükr: III. 263, 264.
Süleym el-Ensari: II. 70.
Süleyman (Hz.): I. 45, 89; II. 14, 46, 341, 354, 355; III. 43, 298.
Süleyman b. Ali: I. 213.
Süleyman b. Atib: III. 392.
Süleyman b. Hürmüz: III. 169, 175.
Sünen-i Neseî: I. 287.
Sünen-i Tirmizi: I. 22.
Sünnet: II. 71, 81, 98, 142; III. 267.
Sünnetullah: I. 196, 197.
Sürurla ilgili âyetler: III. 135, 136.
Sürurun anlamı: III. 137, 138, 139.
Sürurun dereceleri: III. 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146.

Ş

Şa'bi: I. 253, 254; II. 21, 198.
Şakik: II. 13.
Şam: II. 273, 302, 382; III. 81.
Şatahat: I. 405.
Şecaat: II. 258, 259.
Şefaat: I. 118.
Şehabeddin Sühreverdi: II. 302.
Şehadet: III. 403.
Şehid: III. 419.
Şehvet: I. 97; II. 258.
Şekk: I. 96.
Şems Suresi: I. 21.
Şeriat: III. 409, 440, 451, 454, 459.
Şevahid: III. 439, 440, 446, 453.
Şevk : III. 47, 48, 49, 50.
Şevkin dereceleri: III. 51, 52.
Şeytan: I. 26, 49, 50, 96, 102, 149, 164, 180, 182, 183, 186, 190, 228, 257, 318, 353, 358, 378, 392; II. 8, 9, 43, 58, 63, 84, 98, 319.
Şeytanın dinleri: III. 429.
Şeytanın günahları süslemesi: I. 149.
Şeytanın vesvesesi: I. 96.
Şeytanın yedi tuzağı: I. 180, 181, 182, 183.
Şeytanın yürümesi: I. 102.
Şeytanî ilham: II. 384.
Şeytanî keşif: I. 51.
Şibli: II. 22, 142, 207, 308, 341; III. 14, 41, 107.
Şiir: I. 380, 381, 382, 383.
Şirk: I. 60, 61, 68, 76, 107, 190, 193, 194, 220, 259, 268, 269, 270, 271, 272, 322, 323; II. 315.
Şirk ehli: I. 60. 61.
Şirk şehveti: I. 97.
Şu'be: I. 255; II. 191, 334.
Şuara: III. 20, 189, 141.
Şuara Suresi: III. 444.
Şuayb (Hz.): I. 69, 88, 323, 348; III. 397.
Şuh: II. 245.
Şuhud: II. 79, 207, 328, 405.
Şuhud tefridi: III. 377.
Şuhud-ı Senevi: III. 384.
Şuhudun cem'i: III. 457.
Şuhudun Hakkın dışındaki herşeyi kalpten silmesi: III. 469.
Şûrâ Suresi: I. 21; III. 206, 227, 259, 308.
Şükredenler: II. 205, 208, 210.
Şükrün aslı: II. 206, 207.
Şükrün boyutu: I. 83.
Şükrün dereceleri: II. 213, 214, 215.
Şükrün tanımı: II. 207, 208, 209.
Şükür: I. 82, 83, 114; II. 205, 206, 207, 208, 209, 211, 319.
Şükür mertebesi: II. 205, 206, 207.
Şüphe: III. 439.
Şüphe küfrü: I. 267.

T

Ta'til: I. 39.
Ta'zim: II. 387.
Ta'zim mertebesi: II. 67, 387, 388, 389, 391, 392.
Ta'zimin dereceleri: II. 387, 388, 389.
Taabbüd: I. 68.
Taabbüd muhabbet mertebesinin sonudur: III. 24.
Taberâni: I. 256, 263, 378; II. 257.
Tâbiun: I. 242; II. 24.
Tağut: II. 63; III. 410, 434.
Tâhâ Suresi: III. 49, 53, 77, 113, 195, 255, 285, 293, 295, 317, 337, 402.
Tahdis: I. 44, 48.
Tahkik mertebesi: III. 341, 342.
Tahkiki iman: III. 341, 342, 343, 344, 345.
Tahkim: II. 131.
Tahlis: III. 375.
Takiyye: II. 54.
Taklid: I. 106.
Taksir: III. 445.
Takva: II. 59, 343.
Takva ehli: I. 74.
Talak: I. 170.
Talak Suresi: III. 237.

Talk b. Habib: I. 360; III. 392.
Tarik: I. 111.
Tasadduk: I. 80.
Tasadduk edenler: I. 80.
Tasfiye: II. 89.
Tatma duyusu: I. 100.
Tatmanın hükümleri: I. 100, 101.
Tavaf: I: 209.
Tavassut: III. 365.
Tavus: I. 100, 252, 266.
Tavus b. Keysan: II. 21.
Tazammun: I. 37.
Tebettül mertebesi: II. 29.
Tebettülün dereceleri: II. 30 31, 32.
Tebeu't-Tâbiun: II. 24.
Tebuk gazvesi: I. 11.
Tecrid: III. 371, 374.
Tefekkür: I. 120, 121.
Tefekkür mertebesi: I. 137, 344.
Tefrid: III. 374.
Tefrid ve tecrid: I. 137.
Tefrik: III. 457.
Tefrika: II. 96, 97, 126, 210, 269; III. 382.
Tefrika makamı: I. 185.
Tefsir: III. 172, 173.
Tefsiru'l-Kur'an: I. 22.
Tefviz: I. 113; II. 111, 112, 123, 124.
Tefviz mertebesi: II. 123, 124, 125.
Tefvizin dereceleri: II. 125, 126.
Teganni: I. 388.
Teğaful: II. 284.
Tehzib: II. 89, 90, 93.
Tehzib mertebesi: II. 89, 90, 91.
Tehzibin dereceleri: II. 89, 90, 91.
Tekfir: I. 248.
Teklif: I. 81.
Tekvir Suresi: III. 279, 280.
Telbis: I. 199.
Telbisin tarifi ve anlamları: III. 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357. 359, 360, 361, 362.
Telvin: III. 384.
Temekkünün dereceleri: III. 190, 191, 192, 193.
Temekkünün tarifi: III. 189.
Temenni: II. 35, 233.
Temkin: III. 384.
Temsil: II. 78.
Terki terk: II. 254.
Teslim mertebesi: II. 131, 132, 133.
Teslimin dereceleri: II. 132, 133, 134.
Teşbih: II. 78.
Teşri: I. 135.
Tevacüd: III. 365.
Tevazu: II. 271, 272, 273, 274, 278, 279.
Tevazu mertebesi: II. 271, 272, 273, 277, 278, 279.
Tevazunun dereceleri: II. 275, 276, 277.
Tevazunun tanımı: II. 275.
Tevbe: I. 111, 112, 145, 146, 147, 150, 164, 165, 167, 208, 209, 210, 214, 20, 237, 248, 249; II. 24, 27, 208, 305; III. 17, 39, 388.
Tevbe etmeyenlerin zalim oluşu: I. 144.
Tevbe mertebesi: I. 113, 115, 144.
Tevbe Suresi: III. 11, 20, 87, 122, 137, 140.
Tevbe ve istiğfar: I. 246.
Tevbe ve niyet: I. 230, 231, 232.
Tevbe-i nasuh: I. 247, 248, 249.
Tevbeden tevbe etmek: I. 164.
Tevbelerin kabulü: III. 389.
Tevbenin esrarı: I. 165.
Tevbenin geciktirilmesi: I. 219.
Tevbenin hakikati: I. 138, 145, 149.
Tevbenin hakikatinin sırları: I. 163.
Tevbenin hükümleri: I. 222, 293.
Tevbenin makbul olanı: I. 150, 151, 152.
Tevbenin sıhhati: I. 220.
Tevbenin şartları: I. 147.
Tevbenin şüpheli olması: I. 149, 150.
Tevbesi mümkün olmayan günahlar: I. 307.
Tevbeyi bozmak: I. 225, 226.
Tevekkül: I. 69, 74, 95; II. 103, 104, 105, 114, 115, 116, 117, 118, 125; III. 429, 430, 331, 451, 454.
Tevekkül mertebesi: I. 113; II. 103, 104, 105.
Tevekkülün anlamı: II. 105, 106.
Tevekkülün dereceleri: II. 105, 106, 107.
Tevekkülün illetleri: III. 431, 432.
Tevekkülün tarifi: II. 108, 109.
Tevessüm: I. 109.
Tevfik: I. 146; II. 85.
Tevfik ve hızları: I. 323.
Tevhid: I. 31, 34, 60, 66, 74, 107, 112, 198, 245, 259, 260, 261, 262, 266, 321; II. 29, 64, 145, 315; III. 236, 238, 396, 398, 400, 401, 408, 427, 429, 430, 434, 435, 462, 467, 468, 471.
Tevhid ehli: I. 60.
Tevhid konusunda deliller: III. 453.

Tevhid mertebesi: I. 112.
Tevhid sancağı: II. 64.
Tevhidde fani olmak: II. 26.
Tevhide ilişkin akli deliller: III. 440.
Tevhidî hakikat: I. 136, 137.
Tevhidî tefekkür: I. 121.
Tevhidin hakikatı: II. 78, 79.
Tevhidin vecihleri: III. 432.
Tevil: I. 106.
Tevrat: I. 18, 43, 68, 89, 319, 393; II. 123; III. 308.
Tevvab: I. 37.
Tezekkür: I. 344.
Tezekkürün esasları: I. 346.
Tezellül: I. 68.
Tirmizi: I. 22, 30, 31, 36, 38, 45, 47, 49, 57, 78, 96, 109, 142, 144, 159, 162, 179, 180, 212, 241, 242, 251, 255, 262, 270, 293, 297, 352, 357, 360, 364, 381, 392, 396, 397, 403, 407; II. 22, 39, 43, 44, 45, 104, 119, 179, 190, 199, 201, 202, 206, 219, 230, 247, 256, 257, 260, 272, 334, 350, 384; III. 23, 39, 65, 80, 85, 86, 87, 94, 95, 96, 109, 161, 166, 171, 172, 173, 174, 219, 246.
Tufan: II. 172.
Tuğyan: II. 95.
Tur dağı: III. 102.
Tur Suresi: III. 219.

U

Ubade b. Samit: I. 52, 53, 286, 308; II. 249; III. 138.
Ubey b. Halef: I. 27.
Ubeyd: III. 11.
Ubeyy b. Ka'b: I. 247, 350; II. 21; III. 63, 202.
Ucub: I. 96, 142.
Udvan: I. 288, 289.
Uhud Savaşı: I. 316; II. 73, 120.
Ukbe b. Amir: I. 271.
Ukubet: I. 311.
Ulu'l-Azm peygamberler: I. 90, 91; III. 432, 437.
Uluhiyyet: I. 35, 61, 85, 126; II. 154.
Uluhiyyetin özü: I. 81, 85.
Umeyye b. Ebi's-Salt: I. 380.
Umre: I. 212.
Ureniler: I. 160.
Urve b. Ca'd el-Bariki: I. 305.
Urve b. Zübeyr: II. 273.
Urvetü'l-Vuska: I. 362.
Utanma: II. 219, 220, 221.
Uyanıklık: II. 100.
Uyeyne b. Hısn: II. 199.
Uzletin hükmü: III. 256, 257, 258.
Uzuvların ameli: I. 88.
Uzza: I. 37.

Ü

Ümit: II. 27, 30, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 293, 319.
Ümit nefesi: III. 249.
Ümmet-i vasat: II. 319.
Ümmü Habibe: II. 44.
Ümmü Velid: III. 25.
Ümmü'l-Kur'an: I. 18.
Ünsiyet: II. 220, 225, 243.
Ünsiyet makamı: I. 114.

V

Va'di'l-Erak: III. 10.
Vâcib: I. 102.
Vâcibu'l-vücud: III. 398.
Vâcid: III. 364, 367.
Vahdet hâli: I. 126.
Vahdet-i vücud: I. 52, 122, 125, 211, 212, 213, 361, 385.
Vâhidî: I. 26.
Vahitte ihsan: II. 361.
Vahy: I. 44, 49, 53; II. 63.
Vahye teslimiyet: II. 62, 63.
Vahyi hakem kılmak: I. 385.
Vaîd: I. 312.
Vaîd'i tasdik: I. 119.
Vakfe: I. 103.
Vakit: I. 215; III. 113, 114.
Vakitin manası: III. 117, 118, 119, 120, 121, 122.
Vakti parçalamak: II. 26.
Varaka b. Nevfel: II. 267.
Vârid: III. 466.
Vasıl: III. 364.
Vasıtî: II. 156, 157, 300, 378.
Vasit ve basit: I. 407.
Vecdin dereceleri: III. 63, 64, 65, 66, 67.
Vecdin tarifi: III. 63.
Vecdle vücud arasındaki fark: III. 62, 63.
Veda haccı: I. 357.
Vefasızlık kiri: II. 21.
Vehb b. Münebbih: II. 395.
Vekî: II. 14.
Velid b. Ukbe b. Ebi Mu'ayyıt: I. 282.

Velime yemeği: I. 101.
Venüs: III. 33.
Vera': II. 22, 23.
Vera' mertebesi: II. 21, 22, 23.
Vera'ın dereceleri: II. 24, 25, 26, 27.
Vera'ın tarifi: II. 23, 24.
Vuslatın anlamı: III. 274.
Vücud: III. 363.
Vücud cem'i: III. 385.
Vücud hayatı: III. 251.
Vücud nefesi: III. 251.
Vüheyb b. el-Verb: II. 184.

Y

Yad-ı cemil: II. 229.
Yahudiler: I. 21, 22, 360, 377; II. 233, 319.
Yahya (Hz.): I. 358, 366.
Yahya b. Muaz: I. 115; II. 12, 13, 22, 36, 105, 142, 155, 220, 221, 300, 308, 340, 343; III. 16, 47, 297, 299.
Yahya b. Said Cureyc: III. 392.
Yahya Sarsari: II. 292.
Yakaza hâli: I. 116.
Yakaza mertebesi: I. 104, 111, 137.
Yakîn: I. 134, 201; II. 27, 57, 128, 179, 323, 324, 326.
Yakîn mertebesi: II. 323, 324, 325, 328, 329.
Yakînin dereceleri: II. 326, 327.
Yakînin tarifi: II. 326.
Yakub (Hz.): I. 89, 393; III. 185, 428.
Yalancı şahitlik: III. 404.
Yâsin Suresi: III. 219.
Yemen: I. 112.
Yezid b. Harun: I. 256.
Yöneliş mertebesi: I. 110.
Yunus (Hz.): I. 260, 261, 264, 366; II. 354, 355, 402.
Yunus b. Ubeyd: II. 23, 191.
Yunus Suresi: III. 64, 80, 98, 115, 136, 139, 222, 240, 243, 271, 317, 355.
Yusuf (Hz.): I. 111, 144; II. 140, 281, 310, 311, 379; III. 48, 69, 80, 185.
Yusuf b. el-Hüseyn: II. 83.
Yusuf b. Esbat: II. 13, 14, 184, 234.
Yusuf b. Muhammed el-Münkedir: II. 281.
Yusuf Suresi: III. 25, 26, 48, 69, 80, 162, 185, 294.

Z

Zahir ilmi: II. 303.
Zahirîler: I. 294, 295, 302.
Zalim: I. 144.
Zariyat: III. 310.
Zât-ı Âli'yi müşahede: II. 226.
Zâtî yakınlık: II. 243, 244.
Zeccac: II. 67, 196; III. 138.
Zemmü'l-kelam: I. 213; III. 470.
Zemzem: I. 57; II. 112.
Zevk ehli: II. 225.
Zevk-i selim: II. 24.
Zevkin dereceleri: III. 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91.
Zevkin tarifi: III. 81, 82, 83, 84.
Zeyd b. Erkam: I. 224.
Zeyd b. Eslem: I. 67, 253.
Zeyd b. Sa'd: II. 14.
Zeyd b. Sabit: I. 253, 308; II. 273.
Zeyd b. Ukbe el-Fezarî: II. 199.
Zeyneb (Hz.): II. 221.
Zındık: III. 105.
Zikir: II. 331, 332, 335; III. 236, 238.
Zikir ehli: II. 333.
Zikir mertebesi: II. 331, 332, 333.
Zikr-i Hakim: I. 15.
Zikrin tarifi: II. 338.
Zikrullah: III. 425.
Zina: I. 188, 252; II. 91.
Zuhruf Suresi: III. 162, 181, 288, 307.
Zulüm: I. 288, 289; III. 441.
Zübeyr b.el-Avvam: II. 197.
Zühd: I. 77; II. 12, 13, 15, 27; III. 80, 86, 87, 170, 171, 174, 199, 219, 246.
Zühd makamı: I. 114.
Zühd mertebesi: II. 11, 12, 13.
Zühdde zühd yapmak: II. 18.
Zühdün dereceleri: II. 16.
Zühdün tarifi: II. 15.
Zührî: II. 21.
Zülkarneyn: II. 336.
Zümer Suresi: I. 17; III. 293, 315, 320.
Zünnun el-Mısrî: I. 398; II. 13, 59, 105, 106, 142, 157, 191, 220, 309, 324; III. 298, 299, 300.
Zünüb: I. 248.

İÇİNDEKİLER

HİMMET MERTEBESİ 5
MUHABBET MERTEBESİ 9
GAYRET MERTEBESİ 39
GAYRET (KISKANÇLIK) BABI 43
ŞEVK MERTEBESİ 47
KALAK (ENDİŞE) MERTEBESİ 53
ATAŞ (SUSUZLUK) MERTEBESİ 55
VECD MERTEBESİ 61
DEHŞET MERTEBESİ 69
BERK MERTEBESİ 77
ZEVK BABI 83
LAHZ MERTEBESİ 93
VAKT MERTEBESİ 113
SAFA MERTEBESİ 125
SURUR MERTEBESİ 135
SIR MERTEBESİ 147
NEFES BABI 161
GURBET BABI 169
GARK BABI 179
GAYBET BABI 185
TEMEKKÜN BABI 189
MÜKAŞEFE BABI 195
MÜŞAHEDE BABI 203
MUAYENE BABI 225
HAYAT BABI 227
KABZ BABI 253
BAST BABI 259
SÜKR BABI 269
SAHV BABI 273
İTTİSAL BABI 279
İNFİSAL BABI 287
MARİFET BABI 293
FENA BABI 321
BEKA BABI 337
TAHKİK BABI 341
TELBİS BABI 347
VÜCUD BABI 363
TECRİD BABI 371
TEFRİD BABI 375
CEM BABI 381
TEVHİD BABI 397
İNDEKS 473